

A XII TÁBLÁTÓL A 12 PONTON ÁT
A MAGÁNJOG ÚJ TÖRVÉNYKÖNYVÉIG

ZLINSZKY JÁNOS

A XII TÁBLÁTÓL
A 12 PONTON ÁT
A MAGÁNJOG ÚJ
TÖRVÉNYKÖNYVÉIG

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 2013

Szerkesztette: Koltay András

ISBN 978 963 277 462 6

Szent István Társulat

1053 Budapest, Veres Pálné u. 24.

www.szit.katolikus.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

Készült a Prime Rate Nyomdában

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

Előszó.....	9
Bevezetés	11
Szerkesztői megjegyzések	14

I. Jogtörténeti tanulmányok

1. Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében (1974).....	19
2. A nemzetközi magánjog kezdetei Magyarországon (1981).....	59
3. Marton Géza, a civilista (1981).....	73
4. A XIX. századi magyarországi magánjog forrásai és irodalma (1983)	83
5. A magyar magánjog történetének hiányzó fejezetei (1985).....	127
6. Jogalap nélküli gazdagodás – egykor és ma (1987)	135
7. Bányajogi reformtörekvések Magyarországon a XIX. században (1988).....	157
8. Werbőczy jogforrástana (1993).....	169
9. Kossuth és a kiegyezés (1994).....	175
10. A magyar jog tradicionálisan európai jog (1995)	183
11. Degré Alajos, a tudós (1995)	195
12. A semleges állam jogtörténeti fejlődése (1995).....	199
13. A magyar jogrend kezdetén (1996).....	207
14. A századforduló magyar közigazgatása (1996).....	213

15. Az esztergomi érsek közjogi státusa (1998)	223
16. A Szentkorona-eszme és története (1999).....	227
17. Baranyai Decsi Czimor János (1560?–1601?) (1999).....	245
18. A szentgotthárdi ciszterci apátság kegyúri jogai és Pázmány Péter (2001).....	253
19. Zlinszky Imre (1832–1880) (2001)	281
20. Történelmi alkotmányunk fejlődése (2002).....	295
21. Deák Ferenc öröksége (2003).....	319
22. Bodó Mátyás Praxis Criminalisa (2005).....	327
23. Tudjátok-e, mi a haza? (2006)	335
24. A Szentkorona-tan – „mai érvényében” (2006)	343
25. Kitionich János véleménye a jogászok jogfejlesztő szerepéről (2007)	347
26. Akadémikusok a magyar jog kiegyezés utáni fejlesztésében (2008).....	353
27. Külföldi rendi előjogok hazai elismerése a bécsi béke alapján (2010).....	365
28. Stádium (2010)	385

II. Római jogi tanulmányok

29. „Herculesre, milyen hidegek a fürdőitek!” (1992)	393
30. Pólay Elemér és a római jog történetének rejtélyei (2004).....	399
31. Római jog és jogállami jogalkotás (2004).....	405
32. Evictio missilium (2006).....	413
33. A delictum Marton Géza munkáiban (2006)	419

34. Római jog – a jogbölcselet és az államelmélet gazdag példatára (2007) ... 425
35. Jézus pere (2007)..... 433

III. A jogállamért

36. A készülő vallásügyi törvény elé (1989) 449
37. A jogász erkölcse (1990) 459
38. Mindnyájan egy hajóban ülünk...: A nagy elszámolásról (1991)..... 479
39. Antall József és a magyar jogállamiság (1999) 489
40. A Velence Bizottságról – belülről (1999)..... 501
41. Az Alkotmány 70/A. §-ának értelmezése az Alkotmánybíróság gyakorlatában (2000).....509
42. A vallásszabadság gyakorlati kérdései az Alkotmány és az alkotmánybírósági határozatok tükrében (2005) 515
43. Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika (2005) 531
44. Alkotmány, alkotmányvédelem, Alkotmánybíróság (2006) 575
45. Az Alkotmánybíróság felelős az elmarad rendszerváltásért? (2012)..... 579

IV. A magánjog törvénykönyvéhez

46. Mit mond ma a Marton-rendszer? (1993) 589
47. A polgári jog és az alkotmány (1994) 597
48. Értékek a polgári jogban (1998) 609
49. Magánjog – polgári jog (1999)..... 621
50. Iustum, aequum, salutare (2000) 627

51. Javaslat a Ptk. felelősségi fejezetéhez (2001)	633
52. A kegyelet magánjogi kérdései – személyi jog, vagyoni jog, és kötelezettség (2005)	647
53. Ember lenni mindig, minden körülményben (2009)	657
54. Észrevételek a magánjog új törvénykönyvéhez (2010)	665

V. Keresztény közéletiség

55. A család az Alkotmányban (1994).....	679
56. „Egyházjog – államjog” (1998).....	687
57. Közjó és nevelés (2000).....	693
58. A vallástudomány a jogtudomány szemszögéből (2004).....	703
59. Jog és kötelesség (2006).....	709
60. „Szent Erzsébetből hős szeretet árad!” (2008).....	715
61. Biblia és törvény (2008)	721
62. Emberi jogok és keresztény etika (2009).....	729

VI. Az életút töredékei

63. Utószó a szerkesztőtől (1992).....	737
64. Boldogulásom útja (1999)	745
65. A 60-as évek. A fejlett ipari ország építése (2001).....	751
66. Az 50-es évek jogalkotása (2005).....	759
67. Könyvtárról könyvtárra (2012).....	765

ELŐSZÓ

Zlinszky János professzor, jogtudós, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának alapító dékánja, volt alkotmánybíró nagylegzetű gyűjteményes munkája fekszik előttem; ez immár hasonló összefoglaló műveinek harmadik kötete.

Hat fejezetre oszlik a gyűjteményes munka. Az I. fejezet nyomán a jogtörténeoszt, különösen a magyar magánjog kutatóját ismerhetjük meg. A II. fejezetben a római jog professzorának írásaiból válogathatunk. A III. fejezetből a Szerzőnek a jogállam, a magyar alkotmányosság megteremtése érdekében kifejtett munkássága ismerhető meg, az alkotmánybíró felelős gondolatai fogalmazódnak meg, és ezek között még az Alkotmánybíróságot érintő kritikái is megtalálhatók. (Külön gyűjteményt érdemelnének a Zlinszky János által jegyzett alkotmánybírói határozatok, párhuzamos indokolások és különvélemények is!) A IV. fejezetben többek között tananyagként is használható tanulmányt találunk a magyar magánjog fejlődéséről, a szerző Marton Géza római jogász, jogtörténész professzor munkásságáról írt tanulmányok mellett. Az V. fejezet a Szerzőnek a keresztény közéletiséget jogász szempontról érintő jelentős írásait foglalja össze. Ha pedig a jogtörténész, római jogász, alkotmánybíró és közéleti író megismerése mellett, Zlinszky Jánost, a nagyszerű szellemi örökséget hordozó, küzdelmes életet megélt, elkötelezett hittel élő jogászt és családapát, vagyis „az embert” akarja valaki megismerni, ajánlható a VI. fejezet, azaz a Szerzőnek „az életút töredékei” címmel összegyűjtött emlékezései.

Nem feladatom a bemutatott írások értékelése, elemzése, néhány írásra mégis felhívnam a figyelmet, mert fontos és aktuális felismeréseket tartalmaznak. Ilyen például az 1985-ben megjelent írás „A magyar magánjog történetének hiányzó fejezeteiről.” Ebben azt fejtegeti a Szerző, hogy a XVI-XVIII. század jogfejlődésére vonatkozó rész kutatásával adós maradt a jogtudomány. E hiányosság pótlása érdekében kutatómunkára hívja fel nem csak a jogászokat, de a társtudományok résztvevőit is.

Ma, amikor a gazdasági válság közben, a rosszul kihelyezett és felvett kölcsönök nyomán kialakult helyzetből hangos a társadalom, számomra meglepő érdekességként jelent meg Széchenyi István „Stádium” c. munkájának elemzése. A reformkorban íródott tanulmány nem csak aktuális, de komoly üzeneteket is megfogalmaz a mára vonatkozóan. Zlinszky professzor írásának célja „megnézni az ország általános helyzetének mai stádiumában, melyek is azok a Széchenyi által javallott, a polgári Magyarország alapjait képező elvek, amelyeket fontos lenne figyelembe venni, megszívlelni, kiegészíteni, kibontani.” A Széchenyi szerinti választ írásában nyomban meg is adja: „a cél, hogy se a tőkével ne lehessen visszaélni, se hitelt ne lehessen könnyelműen használni, viszont álljon rendelkez-

zésére mindazoknak, akik maguk kibontakozására, az ország fejlesztésére kívánják felvenni.” A mindenkori kormányok számára szóló további intést is ebben a cikkben találjuk: „erkölcsi alap nélkül nincs közrend, erkölcsi alap nélkül nincs polgári rend.”

Ugyancsak aktuális témában, elkötelezett határozottsággal szól a szerző az új Ptk. születésének hosszú folyamata során készült különféle észrevételeiben. Közismert tény, hogy a család és a házasság intézménye egyre nagyobb és sokféle irányból érkező támadásokat él meg. Még az ember fogalmát is a mindenáron való „újradeifinalás” veszélyezteti. Ezért tartom fontosnak az „Embernek lenni mindig, minden körülményben” c. értekezést. A Szerző ebben határozottan kimondja, hogy az emberi együttélés különböző formái közül csak a házasság – amely férfi és nő tartós kapcsolata, és amelynek célja utódok létrehozása és felnevelése – élvezhet alkotmányos védelmet: „az ember nem egy minőségű, hanem kettős: férfi és nő.” Nagyon fontos mindezek egyértelmű megfogalmazása és hangoztatása!

Zlinszky János munkáinak hatalmas gyűjteménye ismeretében össze lehet-e foglalni mégis tömören, mi a fő üzenete a jogásztársadalom számára a szerzőnek, a tudós professzornak, a tanárnak? Az Ő szavaival kísérlem meg a válaszadást, az 1990-ben megjelent „A jogász erkölcsse” címmel megjelent írásának segítségével: „Ki a jogász?”, teszi fel ebben a kérdést. „A jogvégezethez még szükség van valami többletre is.” A többletet az elhivatottságban látja és az erkölcsiség jelenlétében. Végül, a jogással szemben támasztott etikai követelmény, hogy „magában is, maga körül is iparkodjék magvalósítani a jogot, az általa hordozott erkölcsi értékeket. Életre szóló program!”

Zlinszky János professzor, a tanár, a jogtudós, a közéleti író, az alkotmánybíró működése és élete során mindannyiunk számára példamutató módon valósította meg ezt a programot. Mindezekért tisztelet és köszönet illeti őt!

Tersztyánszkyné Vasadi Éva

BEVEZETÉS

A jog igazsága – az igazság joga

A jogi oktatásnak, ha meg akar felelni a jogállam igényeinek, bizonyos etikai alapképzést biztosítani kell.¹ Az Etika a Filozófia ága, oktatására és munkálására két társkarunk, a bölcsész- és a hittudományi kar is rendelkezett akkreditációval, de amikor az oktatás a jogi kar keretében megindult az 1995/96-os tanévben, az elsőéves jogászok oktatását és vizsgáztatását e tárgykörben egyik társkar sem vállalta.

Így maradt a feladat megoldása a dékánra, rám, és én azt személyesen oldottam meg: választható tárgyként párhuzamosan kezdtem oktatni „Az etika alapjai” és „A keresztény erkölcs és jogász etika” tárgyakat. Előbbit később, két év múlva, a Kánonjogi Intézet saját gondozásába vette, az utóbbi maradt, elkészült és jól fogadott tankönyvem alapján,² a Római Jogi Tanszék kompetenciájában.

A tárgy kedvező fogadtatása és egyre nyilvánvalóbb haszna miatt megkíséreltük oktatását a főelőadások mellett gyakorlati csoportokon keresztül is, gyakorló jogász kollégák bevonásával is, és nyitottunk számára egy doktori kurzust. Főleg utóbbi hívta fel a figyelmet arra, hogy a felsőbb évfolyamok körében is lenne érdeklődés a jog és etika összefüggései, egymásra hatása iránt. Meghirdettem hát felsőbb éveseknek, választható tárgyként, a közéleti etika gyakorlati kérdéseinek elemzését. Többnyire aktuális, közérdeklődésre számot tartó esetek kerültek tárgyalásra, részletes elemzésre, megvitatásra. E kurzus anyagából aztán rövidesen megszületett a *Közéleti és jogász etika a gyakorlatban*³ című tanulmánygyűjteményem, a választható etikai gyakorlat segédkönyvének. Tárgykörei közt a társadalmi etika, a közvagyon kezelése, a lelkiismereti és szólásszabadság, a hatalmi ágak súrlódásai, a jogállam működési gondjai, valamint a szociális problémák körüli viták szerepeltek, az 1997-2007 közötti évtized eseményeiből, gyakorlatából vett példákkal.

Ez a kötet jó fogadtatást kapott, közben magam is, új oktatási feladatként, bekapcsolódtam a Sapientia Főiskola etika-szakképzésének oktatásába, mint a közéleti etika tárgy alapjául szolgáló „Állampolgári alapismeretek”, és a „Közéleti etika” egy-egy féléves, egymásra épülő tárgyak oktatója. Tapasztalataimról

---

1 Vö. Jakab András: A magyar jogi oktatás megújításához szükséges lépések. *Magyar Jog*, 2010/4. 215., valamint Zlinszky János: *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának kezdetei*. Budapest, Szent István Társulat, 2008. 20. és 38. melléklet

2 Zlinszky János: *Keresztény erkölcs és jogász etika*. Budapest, Szent István Társulat, 2002. (Legújabb, 4. kiadás: 2013).

3 Budapest, Szent István Társulat, 2007.

Lukács László emlékkönyvében,⁴ illetőleg *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának kezdetei*⁵ című gyűjteményes munkákban számtalantam be. Úgy véltem, hatyúdalként.

Ám a katolikus egyetem megtisztelt azzal, hogy *emeritusként* továbbra is megadta nekem a *venia legendi*-t, és ennek keretében, ha megrövidített óraszámban is, tartom előadásaimat a jogászai etika tárgyköréből, immár fiatalabb kollégákkal együttműködve. A téma sajnos kimeríthetetlen, mert az élet termi az újabb-újabb megvitatandó kérdéseket. A hallgatók érdeklődése töretlen, és remélhetem, hogy ha majd végleg „leteszem a lantot”, méltó kezek fogják azt felvenni.

2006 pünkösdjé óta, mikor a kezdetekről szóló kötet írásait lezártam, és ősze óta, amikor a *Közéleti és jogászai etika a gyakorlatban* c. gyűjteményben szereplő legfrissebb tanulmányok születtek, eltelt újabb hat év. E hat év során befejeztem munkásságomat az új Ptk. szerkesztőbizottságában. Nem hagyott, nem is hagyhattott érdeklődés nélkül az Alkotmányt felváltó Alaptörvény létrejöttével kapcsolatos elméleti és gyakorlati, átfogó és részletkérdések sorozatos megvitatása. És ebbe az időszakba esett Mádl Ferenc barátom elnöki működése is, aki hivatalosan is bevont megoldandó kérdések során azok körébe, akikkel tanácskozni indokoltanak tartotta. Összegezésre, visszatekintésre buzdított nyolcvanötödik születési évfordulóm, meg harminc éves felsőoktatási tevékenységem napjainak betelte is.

Tanítványaim és fiatal kollégáim megtiszteltek azzal, hogy egy újabb kötetben össze kívánták gyűjteni és hozzáférhetővé tenni nehezen fellelhető tanulmányaim sorát. Örömmel tettem eleget kérésüknek, hogy e munkában részt vegyek.

Abban, hogy ez az életmű-kötet megszületett, döntő szerepe és sok, szeretetteljes munkája, biztatása rejlik ifjú kollégámnak és szeretett tanítványomnak, Koltay Andrásnak, akinek fáradságos és szorgos, amellett ötletgazdag és alkotó jellegű közreműködését nem tudom eléggé megköszönni: mondható, hogy szinte közös művünk kerül az olvasók kezébe! Köszönöm továbbá fáradságos és szorgos közreműködését mindazoknak, akikkel együtt dolgozva sikerült a gyűjteményt összehozni, elrendezni.

A gyűjtemény szerkesztője háromféle forrásból kívánt meríteni: visszanyúl jóval az első kötetben tárgyalt évtized elé, feldolgozza a fent említett feladatok tanulságait, és hozza, rögzíti a gyakorlati jogászai etika tárgy legújabb példatárát is. A kötet néhány nagyobb dolgozat mellett tartalmazza a még a szocialista érában kifejtett irodalmi tevékenységem főbb, máig időszerű darabjait, azután a rendszerváltás, a jogállamiságért folytatott küzdelem termését renndezi. Gondolkodtunk alkotmánybírói párhuzamos- és különvéleményeim közreadásán is, de végül is úgy láttuk egyetértőn, hogy azok mondanivalóját publikált tanulmányai-

4 Bende József et alii (szerk.): *Látó szívvel. Lukács Lászlónak*. Budapest, Magyar Piarista Rendtartomány Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola – Vigília, 2006.

5 Budapest, Szent István Társulat, 2008.

im, elsősorban a Szent István Akadémián tartott székfoglaló előadásom⁶ tartalmazza, így felesleges ismétlésekkel terhelné az amúgy is tekintélyes terjedelmű kötetet. Tükrözi viszont a gyűjtemény az új Ptk. megalkotása során kifejtett véleményeim több részeredményét, valamint az Alkotmány értéktartalmával, az Alaptörvénnyel kapcsolatos változásokkal és érték-, valamint hangsúlyeltolódásokkal kapcsolatos állásfoglalásaimat, a pillanatnyi politikai hasznosság, és a jog kívánta értékállandóság közötti ütközések számos feltárását. Végül pedig idekerültek, ebbe a „kapcsos könyvbe” újabb, kötetbe korábban nem foglalt római jogi és jogtörténeti, többnyire aktuális alkalmakhoz kötődő tanulmányaim, és néhány, pályám emlékezetét érintő visszatekintésem is.

Ami kimaradt, recenziók, bírói állásfoglalások, zszurnalisztikai jellegű alkalmi írások, megemlékezések, e munka során legalább is leltározásra került, így fiókból, szükség szerint, könnyen előszedhető. Ami – jóindulattal – nyomdára érdemes volt eddigi köteteimben és a mostaniban, immáron a teljességhez közelítő igényrel rendelkezésére áll.

„Kötelességet keress”, kötötte lelkünkre fiatal cserkész korunkban gróf Teleki Pál. „Csak használhassak” – fogalmazta meg élete éthoszáát a legnagyobb magyar. A haza jogáért, szabadságáért mindent, a hazát semmiért nem szabad feladni – volt Deák Ferenc hitvallása.

Ha művésze lennék jónak és igaznak, e mottókat olvasóim kihallanák nekik nagy szeretettel ajánlott soraimból. Ha nem is művészi fokon, hivatott elkötelezettséggel törekedtem tisztességgel élni, senkinek sem ártani, és más jussát el nem vonni. Ennyi, remélem, az érdeklődő olvasó számára felismerhető. Bár követendőnek is találnák azok, akik kedvéért írtam, szóltam, dolgoztam, akiknek használni akartam egy hosszú pálya során, mindig, ha lehetett: a jogot ismerni és művelni kívánó ifjúságnak, a *cupida legum iuventus* csapatának!

2013. Nagyboldogasszony ünnepén ajánlom Nekik, *lectoribus, salutem!*

János bátyátok

---

6 Ld. e kötet 43. tanulmányát.

SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉSEK

A kötetben szereplő tanulmányok szándékaink szerint Zlinszky János tudományos életművének reprezentatív keresztmetszetét adják. A célunk az volt, hogy az egyébként nehezebben hozzáférhető szövegek együtt, egy helyen legyenek megtalálhatók, és így az életmű legalább egy része könnyebben jusson el az újabb korok újabb olvasóihoz. A Tisztelt Olvasó ezen – a teljes publikációs listához képest – szűk, ámde mégis terjedelmes szelekcióból is következethet az *oeuvre* gazdagságára. A válogatásból kimaradtak művek terjedelmi korlátok miatt (ilyenek értelemszerűen a disszertáció, tankönyvek, monográfiák, kismonográfiák), valamint a hírlapi publicisztikák, szakértői és alkotmánybírói vélemények és az interjúk. Igyekeztük elkerülni az átfedéseket más gyűjteményes kötetekkel, ezért a *Közéleti és jogászai etika a gyakorlatban* (Budapest, Szent István Társulat, 2007), valamint *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának kezdetei* (Budapest, Szent István Társulat, 2008) c. munkákban közzétett szövegek sem szerepelnek itt. A most újból közzétett tanulmányok eredeti szövegén csak a legszükségesebb változtatásokat eszközöltük, amelyek az apróbb hibák, elütések javítására, valamint a főszövegbeli jelzések és a jegyzetapparátus egységesítésére szorítkoztak. Ezen felül itt tesszünk most közzé néhány olyan kéziratot is, amelyek nyomtatásban eddig még nem jelentek meg. A szerkesztő köszöni Mayer Annamária, Nyakas Levente, Reményi Édua Vénusz, Szeghalmi Veronika, Szikora Tamás és Tomasz István áldozatos munkáját, amellyel a kéziratok rendezéséhez hozzájárultak, valamint köszöni Komáromi Lászlónak és Könczöl Miklósnak a szövegek eredeti példányainak beszerzésében nyújtott segítségét. A Tisztelt Olvasónak pedig jó utazást kívánunk e gyűjtemény lapjain, amely az ókori Rómából indulva, a magyar jog történetén át, a jogászai etikai alapkérdéseit érintve, napjaink polgári jogi és alkotmányos kérdéseinek megvitatáshoz viszi őt el.

Koltay András

I.

JOGTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

AZ ÜGYVÉDSÉG KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON ÉS TÖRTÉNETE FEJÉR MEGYÉBEN*

Bevezetés

A magyar ügyvédség kialakulásának és fejlődésének tudományos igénygel megírt története (mint például Weiszlernek a német ügyvédségről írt műve)¹ egyelőre nincs. Az eddigi, régebbi feldolgozások romantikusak. Nem is lehet ezt a munkát megírni addig, míg a magyar ügyvédek munkásságának forrásai megfelelő rendszerességgel feltárára nem kerülnek. Ez pedig nehéz feladat. Egyrészt rendkívül nagy, elszórt és nehezen feldolgozható a forrásanyag. Az ügyvéd személye a periratok sorai közt visszavonul az ügyfél személye mögé, szinte azonosul vele, csak részletes elemző munkával lehet róla munkája nyomán bármit is megtudni pusztán nevének túl. És még a pusztán nevek is nehezen szedhetők össze a különféle forrásokból, levéltári adatokból. Bónis a Mohács előtti magyar jogászréteg feldolgozása során bemutatta, hogy milyen kiváló eredményt lehet az egyes személyeket elemző munkával elérni. Azonban az ilyen kutatás nagyon munkaigényes, egyszerre az egész magyar ügyvédségre, annak teljes történetére vonatkozóan egy személy által aligha oldható meg.

Másrészt a magyar ügyvédség, mint intézmény kialakulása is feldolgozatlan. E nélkül, legalábbis a főbb vonalak tisztázása nélkül az intézménnyel kapcsolatos résztémákhoz nyúlni is nehéz. Igényes kutató a magyar ügyvédség száz évének feldolgozása előtt válaszolni köteles arra, hogyan vált lehetségessé a magyar ügyvédség részére száz évvel ezelőtt az önkormányzat megadása, hogyan alakult ki akkorra e jogintézmény úgy, hogy a testület létrehozása szükségszerűvé vált. Még az utolsó száz éven belül is meghaladná egy ember erejét a teljes magyar ügyvédség történetének részletes feltárása...

Az ügyvédi intézmény római jogi formái

Hazánkban az ügyvédi hivatást száz éve gyakorolják zárt, szervezett keretek közt. Az ügyvédi diploma alig kétszáz éves. Minél távolabbra tekintünk ezt meg-

---

* Eredeti megjelenési hely: *Fejér megyei történelmi évkönyv*, 8. szám. Székesfehérvár, a Magyar Szocialista Munkáspárt Fejér Megyei Bizottsága, a Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1974. 1–143. E munka a Kamarák megszervezésének centenáriuma a Fejér Megyei Kamara történetét bemutató dolgozat első fele. A teljes irodalom, jegyzet- és forrásanyag ahhoz csatolva található.

1 Adolf Weiszler: *Geschichte der Rechtsanwaltschaft*. Frankfurt/M, 1967.

előző korokba, annál nehezebb az ügyvédi hivatás gyakorlóit felismerni, működésükről számot adni.

Ügyvédnek bármely történelmi korszakban azt tekinthetjük, aki mások jogi természetű ügyeivel jogi szakismeretei és rátermettsége alapján tiszteletdíj fejében rendszeresen foglalkozik. Ahhoz, hogy az ügyvédkedés valóban foglalkozásszerűvé váljék, szükséges a jogélet bizonyos fejlettsége, a társadalmi differenciálódás megfelelő foka.

Megkísérlem vázolni az ügyvédség kialakulásához vezető folyamatot. Ennek előzményeként a mai helyzetből kiindulva kellett végighaladni a múltba vezető nyomokon, elnevezések, megjelölések és tartalmi elemek segítségével a gyökerekig jutni el, és várható volt, hogy a kezdeti formák lényegesen különbözni fognak attól, ami ma az ügyvédet jellemzi és jelenti. Kiindulásunk tehát nem a mai ügyvéd alakjának felkutatása a múltban, hanem azon elemek feltárása, amelyekből az évszázados változások során társadalmi, gazdasági, jogi formai erők hatására az intézmény kialakult.

A római jog a mai európai jogrendszerek számos formai elemét kidolgozta és szolgáltatta, és ránk hagyományozta az ügyvédségnek is mind formáit, mind megjelölését. A római jog ismerte a képviselőt a perben és peren kívüli ügyfeleknél egyaránt. A kezdeti és klasszikus fejlődés szakaszában ez nem volt meghatározott egyének élethivatásszerű vagy díjazott foglalkozása, hanem a família keretében oldódott meg. A távollévő családfőt a fia, rabszolgája, szabadosa, cliense helyettesíthette teljes jogkörrel. Az első kettő eleve a családfő részére szerzett, a többiek számára a jog kidolgozta a teljes jogkörű helyettes, a *procurator omnium bonorum* fogalmát, és ezzel lehetővé tette az ügyleti és a perbeli helyettesítést is. A posztklasszikus jogban az ügyleti és gazdasági helyettes, a *procurator* társadalmi állása süllyedt, a *colonusok* és más csökkent jogképességűek között tartották számon. Ennek a szemléletnek változott társadalmi viszonyok közötti nyomaival a középkori jogban is találkozunk. A perbeli egyedi helyettesként, képviselőként eljáró *procurator et dominus* megjelöléssel nyert az egyszerű ügyvivőtől megkülönböztetést.

A *procurator* fogalmában lényeges a más személyében való ügködés lehetősége, de ez nem szakmai, hanem családi jellegű. A rabszolgatartó társadalom sajátos családi szerkezete tette ezt lehetővé. A feudális viszonyok közt, bár némi változással, de ismét ezzel találkozunk a familiárisok képviselője során. A *procurator*tal szemben a képviselt ezért *dominus*, *patronus*, a *procurator* kezdetben *filius* vagy *servus*, később cliens, és e megjelölések későbbi korok jogi nyelvébe is eljutottak.²

Egész más volt a helye a római jogban a szakjogásznak, aki a hozzá fordulónak a szakkérdésben tanácsot, perbeli felhasználásra *responsumot* adott. Különös

2 D. 3.3.1.

tiszteletnek örvendett a *iurisconsultus*, a legmagasabb állami hivatalok várományosa, aki véleményével az egész jogrendszerre alakítólag hatott. A hozzáfordulónak nem alkalmazottja, nem lekötelezettje volt, hanem a maga szaktudásának teljes súlyával az igazságszolgáltatás, jogalkalmazás szuverén képviselője,³ aki legjobb meggyőződése szerint nyilatkozik, állásfoglalása jogkérdésben kötelező erejű, jogforrás jellegű,⁴ munkadíjjal meg sem sérthető, csupán tiszteletdíj, honorárium illetve meg később.⁵ Ő *dominus* és *patronus* a hozzá fordulóval való viszonyában, aki neki, ha ügyét magáévá teszi, *cliense* lesz. Nem is a fél képviselőjeként lép fel az ügyletnél vagy bíróság előtt, hanem csak mint *advocatus*, odahívott szakember, aki személyekre tekintet nélkül adja az ügyben szaktudását, sokszor megfellebbezhetetlen szakvéleményét.

Hogy a szakjogász tekintélye a római jogban ilyen magasra emelkedett, annak oka a római jog fejlesztésének közérdekű voltában rejlik. A marxizmus klasszikusai szerint a római jog azért emelkedett az elismert tökélyre, mert a gazdasági viszonyok tiszta kifejezőjéül szolgálhatott, nem kellett az állam osztálytartalmát lepleznie. A római jogász nyilatkozata során többnyire egyetemes érdekeket tartathatott szem előtt, még akkor is, ha adott esetben egy-egy polgárra a jog alkalmazása hátrányosan hatott. Ezért van, hogy a *iurisconsultus*, az *advocatus* a római jogban nem szolgálja ki a felet, csak a jogot, innét ered az őt övező hatalmas tisztelet, amelyet Leó császár szinte *panegirikus* hangnemben fogalmazott meg.⁶ Vele szemben a mindig egyéni, familiáris érdekeket képviselő *procurator* szolgai szerepben tűnik fel, és így is méltányolják.

Volt a római társadalomnak még egy harmadik szereplője, akinek tevékenysége a mai ügyvédi tevékenységnek előfutára. Ez a perben *cliensei* védelmében eljáró *orator*. A köztársaság idején ennek volt legnagyobb a társadalmi szerepe, Cicero büszkén vallotta magát *orator*nak, és megkülönböztette ettől a *leguleji*, *praecones actionum*, *cantores formularum* néven emlegetett, nyilván még a formális perből (*legis actio*) visszamaradt jogászokat. Az *orator* a politikai pálya várományosaként járt el hívei nevében és védelmében, telje-

3 Cicero, De oratore I. 48.: „Si autem quaereretur, quisnam iurisconsultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis eius qui privati in civitate uterentur, et ad respondendum, et ad agendum et cavendum peritus esset.” (Ha kérdenék, kit lehet valóban jogtudósnak nevezni, azt jelölném meg, aki mind tanácsadás, mind perlés, mind védekezés szempontjából jártas az államban magánosok között érvényesülő törvényekben és szokásokban.)

4 ius respondendi

5 D 1.2.2.49.

6 C 2.7.14.: Az ügyvédek (*advocati*) legalább annyira hasznára vannak a társadalomnak, mint ha csatában és sebek árán védenék a hazát és a szülőföldet. Ugyanis megoldják a kétes ügyek sorsát, sok elveszett köz- és magánügyet hoznak helyre, sok elesettet feltámoogatnak, fáradságukat megsegítene. Nem csak karddal, pajzzsal és vérttel lehet a mi államunkért harcolni, harcolnak azért az ügyek védői (*causarum patroni*) is, midőn diadalmas hangjukkal bizalmat kelteve, a küszködők reményességét, életét, utódait védelmezik.

sen ingyenesen, és ezt még az első császároktól is elvárták a polgárok. Amint azonban a köztársasági formák eltűnésével a választott tisztviselők kora le hanyatlott, az *oratorok* helyett kialakult a *dominatus* idejére egy hivatásszerűen perbeli képvisellel foglalkozó réteg. megállapították a részükre járó honoráriumot, és a bíróságok mellett kötött számú jogász nyert jogot a perbeli képviselet szakszerű ellátására. Az ilyen jellegű tevékenység gyakorlatilag összeolvadt a jogi tanácsadással, s az ezzel foglalkozókra átment az *advocatus* megjelölés. A létszámi kötöttséget Constantinus császár 319-ben feloldotta, viszont a foglalkozás gyakorlását az *advocatus* számára csak megválasztott bíróság előtt engedélyezte, e területi kötöttséggel a párhuzamos elfoglaltságból adódó zavarok kiküszöbölését remélve. Az V. században azután a létszám újra kötött lesz, így bizonyos testületi jelleget nyertek az *advocatusok*, felvételük során a céhbeliak gyermekeit előnyben részesítették, megkivánták a szakképzettség vagy tanulmányi idő igazolását, és a bíróság, illetve hatóság fegyelmi jogkört kapott a hivatás gyakorlóitól felett.⁷

E fegyelmi joghatóság szükségessége abból adódott, hogy a forrásokból kitűnően megjelennek a jogi szakképesítéssel való visszaélések. Így például a per tárgyára vonatkozó egyezség, a *quota litis*, a perhúzás, az ellenfél becsmérlése, összejátszás az ellenféllel, a tanúk befolyásolása stb.

A testületi jelleg ugyanakkor a bírósággal való szorosabb együttműködésnek, alkalmasszerűen a képviselők bíróként szerepeltetésének lehetőségét teremtette meg, amit viszont az e körön kívül állók kifogásoltak. Jelenségek, amelyekkel még találkozni fogunk a fejlődés során, és amelyek igazolják, hogy a jogérvényesítés és jogszolgáltatás formai-technikai része nem annyira a gazdasági-társadalmi rend függvénye, mint inkább a jogi felépítmény és a társadalom laikus része közti kapcsolat sajátos jellegéből adódó problémáké.

Képviselet és jogi tanácsadás Európában a XI. századig

A rabszolgatartó társadalomból a feudális társadalomba való átmenet időszakában az európai gazdasági élet az áruforgalom szempontjából erősen visszaesett. A jobbágygazdálkodás, a terményben történő adózás területenként *autark*, egymástól elszigetelt gazdálkodó részeket hozott létre, köztük a kapcsolat szegényes volt. Így a gazdasági életet bonyolult finomsággal szabályozó római jogrendszer a *leges romanae barbarorum* jóval primitívebb formájában élt tovább, és még ezen belül is kétséges, mennyi volt belőle az élő jog. Az egyház ugyan a későbbi megfogalmazás szerint élt a római joggal, de ezt a tételt egyrészt az újabb kutatás nem egyértelműen fogadja el, másrészt ugyancsak kérdéses, hogy az egyházi

⁷ C 2.7.22., 24.5., 29.

jogi kódexekbe felvett római joganyagból mennyi volt az eleven.⁸ Mindenesetre szándékosan történt, hogy e fejezet címéből a fejlődés szót kihagytuk.

A feudális társadalomban a rendi előjogok ellenére a kizsákmányolt réteg már nem jogtárgy, hanem jogalany. Ebből adódón a jognak a társadalmi igazságot érvényesítő tendenciája egyúttal az osztályellentéteket is oldja. Ezáltal rendszerébe belső ellentmondás került, ami az egyes jogász számára megnyitotta annak lehetőségét, hogy az ellentmondó társadalmi érdekek közül valamelyiket képviselje, esetleg a csoportérdeket a társadalmi haladás érdekével szemben. Ez érződni fog az ügyvédség korai formáinak kialakulásánál.

A rendi megosztottságnak megfelelően a kora középkorban sokféle bírósággal, sokféle perrenddel találkozunk. Legkorábban az egyházi per rendje bontakozott ki, egyrészt az egyház hatalmi és vagyoni helyzete miatt, másrészt azért, mert az egyház soraiba tartozott a kor írástudó rétegének döntő része, ott maradtak fenn a latin nyelvű római jogi emlékek, ebből a körből kerültek ki a világi urakat szolgáló klerikusok, írástudók is.

Az egyházi per a késő római perből átvette és mindmáig megtartotta mind a perbeli képviselő, a *procurator*, mind a fél jogi szaktanácsadójaként működő *advocatus* intézményét.

„A *procurator* az, aki más jogi ügyében megbízásból eljár. Egyesek szerint járuléka az ingyenesség, de mai szokás szerint *salarium*ért állítanak *procurator*ot azok, akik nem tudnak, vagy nem akarnak saját ügyükben eljárni.”

„*Advocatus*nak nevezzük, aki a bíróság előtt jelen lévő peres félnek segítséget nyújt abban, hogy ügyét jogszerűen vezesse. Ezért komoly, bölcs, jogban és szokásban jártas férfúnak kell lennie. Bár hasonlít a *procurator*hoz, mégis különbözik tőle, mert az a távollévők, míg ő a jelenlévők ügyét viszi, és így nem is ura a pernek, mint a *procurator*. Tiszte közhasznú, tiszteletreméltó, előjogokkal jár, tanult, jogtudós embert kívánó, a *procurator*éval ellentétben.”⁹

Látható, hogy az egyházi perbe a kettős ügykör a késő római jog fogalmi meghatározásával került át, és ott mindmáig meg is maradt. Ugyanez a kettősség található a középkori olasz városállamok jogában, ezt vették át a franciák, és ebből ered az ügyvédi hivatás kettőssége a mai angol jogban is. A világi perben azonban még hosszú századokig nem fejlődött a joggyakorlat addig, hogy tényleges jogi képzettségű szakembereket kívánt volna. Az *ars notarialis*, a formulák, okirati szövegek ismerete, a klerikusok által a kolostori iskolákból hozott írástudó ismeretek, és a nem túl bonyolult helyi szokások ismerete elég volt arra, hogy a különböző rendi előjogok alapján bíraskodó laikusok mellett

8 Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*, Budapest, 1972.; Gerald Fürst: *Ecclesia vivit lege Romana? ZFR Germ.* 1973. 502.

9 Vitus Pichler: *Summa iurisprudentiae sacrae universae seu jus canonicum*. Augsburg, 1741. 176., 178.

valaki ellássa az ítélmester, vagy a feleket képviselő, kívánságaikat írásba foglaló deák feladatát.

A középkorból adataink vannak arra, hogy helyenként az ítélkezés és perlekedés a régi római *actio stricta* kötött kérdés-felelet rendszerű formájára hasonlított. A kérdés helyes feladásával pert lehetett veszteni vagy nyerni, például a lombard jog szerint, mert a bíró válaszában kötve volt a kérdés szövegezéséhez. Természetes, hogy a laikus félnek az ilyen formulák pontos betartásánál képviselőre volt szüksége. De ebben a kötött perben jelent meg először a képviselőnek egy további előnye, amellyel a középkori jogrendszerekben, hazai jogunkban is, még találkozunk: ha a képviselő rosszul adta fel a kérdést, és a per emiatt vesztesre állt, meg kellett vonni tőle a megbízást, és a fél, vagy új megbízottja a kérdést most már helyesen, a hibát kijavítva tehette fel.

Főként a különböző germán jogterületeken találjuk meg az igazságszolgáltatási eljárásnak egy sajátos szereplőjét (az *orator* késői utódját). Ez a korai germán jogban a felek szószólójaként lépett fel, a bíróság jelölte ki, *eosago*, *fürsprecher*, *vorsprecher*. A felek igényének előadása a feladata, de nem a felek rendelkezése, hanem saját meggyőződése szerint, talán azért, hogy a szóbeli eljárásba a *contradictorius* formát bevigye, és a bírót mentesítse a szembenálló követelések megfogalmazásától. Nem jogvégezett vagy jogtudós ember volt ez a szószóló, viszont erkölcsi és pártatlansági követelményeket támasztottak vele szemben. Esküt kellett tennie az igazságos pervitelre, joga volt viszont tanácsot kérni, hibás lépését visszavonni, és ha bírságban marasztalták, a féltől kártérítést kérni. A szószóló mellett a perben szükség szerint megjelenhetett a tanácsadó, az odahívott *advocatus*, és a kettős szerep a germán jogterületen is gyakorlattá lett, noha a jogtudó, tehát római vagy egyházi jogban művelt, idegen bölcsességet magával hozó szakemberrel szemben sokszor megnyilatkozott a gyanakvás, ellenszenv, tiltakozás.

Amint a német-római császárság megalakulása után a német területen a római fogalmakra való hivatkozás általánosabb lett, a *vorsprecher* a *procurator*tal nyert azonosítást. Pl. az 1415-től működő birodalmi kamarai bíróság, a *Reichskammergericht* mellett működő, a képviselőt kötelezően ellátó jogászok e megjelöléssel szerepeltek egészen a XVIII. századig, a bíróság megszűntéig. A *Reichskammergericht* *procurator*ai végig megtartották azt a közérdekűnek és közbecsülésben lévőknek értékelt pozíciót, ami az ősi *vorsprecher* pozíciójából következett, és ennél a bíróságnál a *procurator* és az *advocatus* értékelésében az egyházi jogi, az *advocatus*t előnyben részesítő szemlélet sohasem lett úrrá.

Az alsóbb területi bíróságoknál azonban az írásbeli per bevezetésével a középkor végére bekövetkezett a kétféle szerep egybeolvadása, a *procurator* munkakörének elsekélyesedése, alacsonyabb értékelése.

Mindenesetre a XI. század Európájában az általános latin hivatalos nyelvben a perbeli képviselők kétféle elnevezése volt használatos. Ezek közül az *advocatus* csak elvétve szerepelt, hiszen a jogászai szakmai képzettség is egészen ritka volt.

A *procurator* viszont, mint az írástudatlan, a latin nyelvben járatlan felek perbeli képviselője, klerikus, vagy deákképzettségű írástudó embere, mindenütt megjelenik, ahol az igazságszolgáltatás a rendi államapparátus felépülése során elszaktadt az ősi törzsi keretektől, és a népvándorlással Európába áramlott népektől idegen latinus műveltség nyújtotta formákat kezdi alkalmazni.

A perbeli képviselet kezdetei Magyarországon

A XI. században elsősorban nyugati mintára megszervezett rendi magyar állam szükség szerint átvette, törvényhozásában, okleveleiben felhasználta mindazt, amit a nyugatról beáramló klerikusok magukkal hoztak az európai jogi formakincsből. Arra, hogy milyen volt a magyar igazságszolgáltatás az ezt megelőző időben, legfeljebb következtetni lehetne összehasonlító jogi alapokon. A „pogány” Magyarország szokásaiból egyébként éppen a literátus réteg a királyság korában lehetőleg semmit nem vett át. Ha valószínű is, hogy a törzsi szerkezet nyomainak teljes eltűnéséig a helyi jogszolgáltatás őrizhetett elemeket az ősi magyar eljárásból, ezeknek írásbeli nyoma, a középkori perrendre kihatása alig lehetett.

Szűkös forrásanyag áll rendelkezésünkre a magyar királyság első századai-ból, és ez szinte lehetetlenné teszi a magánfelek jogkeresése utjainak tisztázását. Mégis éppen ebben a korai időszakban találkozunk az igazságszolgáltatásnak egy olyan szereplőjével, aki párhuzamba állítható a korai germán törvénykezés *Vorsprecher*-ével: ez a *pristaldus*. A fogalommal a XI–XII. századi oklevelekben, Kálmán király törvényeiben és az Aranybullában egyaránt találkozunk, a váradi tüzesvaspróba-lajstromnak pedig szinte minden eseténél előfordul, igazolva, hogy a XIII. század elején az igazságszolgáltatás rendszeres szereplője volt.¹⁰

A *pristaldus* név minden valószínűség szerint szláv eredetű, képviselőt jelent. Az, hogy az intézmény csupán nevét kapta-e az országban lakó szlávoktól, mint sok más közjogi megjelölésünk (pl. ispán, udvar, nádor, király), vagy a *pristald* a szláv bíraskodásnál is szerepelt, és így vették át a magyarok, bizonytalan. A források szerint a *pristaldus* lehetett bírói hatáskörrel rendelkező feudális méltóság, hatóság állandó alkalmazottja, de valószínűleg lehetett adott ügyben eseti megbízott is. Kérdés tehát, hogy a király, a püspök, a nádor, a *comes pristaldusa* eleve mint *pristaldus* állott-e a nevezett méltóság szolgálatában, vagy ennek familiárisi köréből nyert adott esetben *pristaldusként* kijelölést. Az utóbbi magyarázat a valószínűbb,¹¹ és ezzel összhangba hozható, hogy adott esetben a felek a maguk *pristaldus*-ával jelennek meg a perben. Ez a *pristaldus* a későbbi királyi ember és a bírósági esküdt szerepének vonásait egyesíti tevékenységében. Vítás kérdések helyszíni egyeztetése, bizonyítás felvétele a *pristaldus* jelenlétében történt.

10 Nagy Aladár: A *pristaldusok*. Századok, 1876.

11 Aranybulla 9. §.

Többnyire azonban a bíróság nem egy *pristaldus* küldött, hanem a felek mind-egyike mellé kirendelést nyert egy-egy. Tehát a *pristaldus* a *vorsprecher*hez hasonlóan a fél mellé rendelt hites személy, az igazságszolgáltatás bizalmi embere volt. Kálmán törvénye szerint a bíróhoz hasonló védelmet élvezett, viszont a működése során okozott kárért is felelt, ugyancsak a hamis eljárásért, a bíróhoz hasonlóan.¹² Csak birtokos lehetett, hogy vagyona működésének zálogául szolgáljon, és ha egyszer csalárdul járt el, többet *pristaldus* nem lehetett.

E jellemzők alapján az ügyvédség eredetét kutatók a *pristaldus* hajlamosak voltak az ügyvéd korai formájának tekinteni. A német *Vorsprecher*hez hasonló alakja a mi igazságszolgáltatásunknak. Adatunk van arra, hogy egyeztetést is folytatott le a felek között, és úgy tűnik, hogy időnként a felek bízták meg, vagy legalábbis javaslatot tettek a kirendelendő *pristaldus* személyére. Költségei per-költségeként szerepeltek, amint a *Váradí Regestrum* erre sokszor utal. Mind a bíró, mind a *pristaldus* költségét a vesztes félre hárítja, egyezség esetén a költségviselésre vonatkozó megállapodást rögzítik. Találunk olyan egyezséget, amelyben ki-ki saját „képviselője” költségét viseli.

A *pristaldus* a magyar korai perben azt a szerepet töltötte be, mint Európa más országaiban a *vorspecher*: az írástudatlan, szokásokat nem ismerő felet tájékoztatta, bizonyítékait, nyilatkozatait begyűjtötte és a bíró elé tárta, egyúttal hitelesítve is azokat. Ezért alkalmasszerűen díjazásban részesült. E szerepkörben kétségtelenül fellelhetők olyan vonások, melyek később az ügyvéd tevékenységére lesznek jellemzők. Másrészt a *pristaldus* végrehajtói szerepköre, a bíró familiárisaihoz tartozása révén a későbbi *notarius* elődjének is felfogható. Valószínűleg akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha feladatkörét később a *homo regius*, a *procurator* és a *juratus notarius* között megosztani véljük. Az eljárás bonyolultabbá válása és a jogélet fejlődése ugyanis a későbbiekben kizárta, hogy e szerepköröket ugyanazon perben ugyanaz a személy lássa el.

A korai perekben még egy érdekes személlyel találkozunk, a király vagy a bírói hatáskörrel felruházott rendi méltóság billogosával, ítélmesterével. Ő is nyilván a familiárisok közül került ki. Megbízását a király vagy főrend pecsétjével igazolta. Az egykorú itáliai jogi nyelvben mint *iudex* szerepel, aki többnyire nem azonos az ügy rendi hatalom alapján illetékes bírójával, hanem a bíró ítélmestere, jogi tanácsadója, klerikus vagy deák képzettségű szakembere. A *billogos iudex* és a *pristaldus* annak a törvénytudó értelmiségnek voltak magasabb és alacsonyabb rangú képviselői, amely a XIII. század elejére a főurak, főpapok, ispánok körül, de egyes városokban, hites helyeken és főleg az udvarban volt található, és melyből aztán a következő században a magyar középkori jogtudó értelmiség kialakul.

Mialatt a magyar rendi állam első századait élte, Európában a középkor virágába jutott, gazdasági, társadalmi és politikai értelemben egyaránt. Az itáliai

12 Kálmán I. 28, 29. 30.

városgazdaságok fellendülése, a városok, a céhes ipar Európaszerte mutatkozó fellendülése, a kereskedelem élénkülése a jogélet fejlődését, kibontakozását szükségyszerűen igényelte és előidézte.

A fejlődésben élenjáró Itáliában megtörtént a római jog gazdag szellemi hagyatékának újrafelfedezése és birtokbavétele, Bologna, majd Párizs és más városok egyetemlein a jogtudomány reneszánsza messze megelőzte a művészetek reneszánszát. De a praktikum is egyre-másra került szembe a vagyonosodás, a kereskedelem szülte új meg új megoldandó olyan jogkérdésekkel, amelyekben a döntést a feudális báró egyre kevésbé tudta hivatott szakember nélkül meghozni.

Az egyetemeken a glosszátorok munkássága, a kancelláriákban az *ars notarialis* új tudós és új gyakorló jogászréteget nevelt ki a XII–XIV. század Európájában. Az előző korban esetenként az írástudó töltötte be többek közt a jogász feladatát is, most azonban szétvált a *litterátus* és a jogász képzettsége, érdeklődése. Civil- és egyházjogban doktorok kerültek a magas hivatali polcokra, a kancelláriákban legalábbis jogi segédkönyveken és a gyakorlaton nevelődött *notariusok* dolgoztak a bíraskodó bárók mellett.

A peres eljárások is bonyolultabbakká váltak, a szóban forgó kérdések a vagyonosodás miatt egyre nagyobb átlagértéket képviseltek, így a kialakuló gyakorló jogászréteg meg tudott élni szakmájából. A rétegen belül még nem volt specializálódás, ugyanazok a familiárisok töltötték be alkalomszerűen a *iudex* vagy *procurator*, sőt az *advocatus* szerepét, akik egyébként mint *notariusok* a kancellárián dolgoztak. Az sem volt ritka, hogy az igazságszolgáltatásból átkerültek a közigazgatásba, (e kettő sem vált még el élesen egymástól), politikai pályát futottak be, vagy vagyont szereztek. Mikor az Árpád-kor végére Magyarországon a peres eljárás fenn vázolt kibontakozását észlelhetjük, Itáliában már messze túllépett a fejlődés az egységes értelmiségen, és az Anjouk alatt beáramló olaszos műveltség nálunk is megteremtí a jogtudó értelmiséget.

Az említett elnevezések közül legkorábban a *procurator* fordul elő. Még jóval a differenciáltabb jogi életet megelőzően találkozunk ezzel forrásainkban. 1228-ban egy adománylevélben a *pristaldussal* együtt *procurator* is szerepel. A *Várad Regestrumban*¹³ több helyen előfordul a meghatalmazott hozzájárulásával történő átadás,¹⁴ a fél sem maga, sem képviselője személyében nem jelenik meg,¹⁵ Dezső püspök képviselője Symcho, Dénes püspök birtokai *procurator*ának adja át a döntést,¹⁶ Péter *procurator*a Hubec, belátva, hogy ura ellenfeleinek követelése jogos, kiegyezett velük, és vállalta a teljes bírói költséget, a *pristaldus* költségének

13 Karácsonyi Sámuel – Borovszky Samu: *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom*, Budapest, 1903. (VR).

14 VR 102 (328) probavit se duos equos cum conscientia procuratoris tradidisse.

15 VR 164 (244) assignato termino mulier non venit neque procuratorem causae suae misit...

16 VR 267 (16) Symcho procurator Desiderii episcopi, 355 (344) (dionisius episcopus) tradidit eos iudicatos syncho comiti procuratori praediorum suorum.

pedig ráeső részét.¹⁷ Egy esetben az egyik fél *terminus technicussal* meg nem jelölt képviselője a másik fél (Bistria város) *procuratorai*, Lythus és Pous kezéhez teljesít. (Városról van szó, a képviselő mégsem *syndicus*¹⁸) Hasonló a helyzet az ispotályosok képviselője és Scaldubog város képviselője, Usi esetében.¹⁹

Am a váradi tüzeslajstrom-jegyzőkönyv a korai perbeli képviselet számos esetét is hozza, amikor a képviselő nem *procurator*, legalábbis nem így nevezik. Két esetben „*defensor libertatis*” szerepel a többiek, illetve rokonai nevében,²⁰ más esetekben az úr lép fel szolgája helyett, vagy küld neki képviselőt,²¹ gyakran szolgák uruk helyett, családtagok, földiek vagy pertársak közül „egy a többiek” nevében.²² Ezzel szemben a *procurator* az említett esetek közül legalább egyszer,²³ de valószínűleg többször is, a vagyonkezelőt, ispánt jelenti, mint a késő római jogra vonatkozólag már említettük. Egy-két ügyben a *pristaldus* látszik kifejezetten képviseleti szerepkörben eljárni.²⁴

Degré lektori véleménye szerint a *defensor libertatis* nem perbeli képviselő. Inkább *patronus*, előkelő koronatanú. Azonban a korai időkben a perbeli képviselők, a perben fél helyett fellépők jó része ilyen. Így a római *orator* (l. feljebb), az itáliai-lombard *iudex* stb. Tény, hogy az idézett helyeken a *defensor* a fél nevében vagy helyett perbeli cselekményeket végez, tehát a mai tanú tevékenységét messze meghaladóan működik. Nem is *testavit*, hanem *probavit*, nem tanúskodott, hanem bizonyított. Esetleg saját szavával, de az eskü mint bizonyíték virágkorában ez a fél részéről nem lehetetlen.

Az *advocatus* megjelöléssel tudomásom szerint Magyarországon először 1309-ben találkozunk, mikor László szerémi püspök Gentilis pápai legátus auditora előtt egy keresettel szemben védekezve előadja, hogy a magyar királyságban az ügyekben nem civil- vagy kánonjog szerint járnak el, hanem az ország szokásai

17 VR 368 (358) *procurator Petri nomine Hubec iustitiam adversariorum domini sui recognoscens non adiuravit eos, dimittens eis terram, quam dominus eius Petrus pro emptitia parte requisierat convenit etiam ille Hubec iudici satisfacere in toto pristaldo vero in parte.*

18 VR 374 (127) *unus de proadicto populo (Eccl. Bistriensi) portato pro se et pro convillaneis suis ferrum... Porro nominatus Tub, iudicium, in quo tenebatur, VIII. et X. marcas totaliter persoluit nobis praesentibus in manus procuratorum de Bistria Lytho et Pous.*

19 351 (340) *Usi procurator villae Scaldubog.* VR 202 (87) *Arnoldus procurator hospitalarium de Sermoroch.*

20 VR 348 (337) *adduxerunt assertorem libertatis ipsorum et defensorem... aki a perben egyezséget köt! – VR 747 (300) adduxerunt defensorem libertatis suae nomine Chedur, iobbagionem, qui dicens illos cognitos suos esse... probavit illos liberos esse.*

21 VR 101 (327) *pro Cheka stetit dominus suus Andreas.*

105 (288) *dominus eorum misit excusatorem pro eis...*

22 298 (216) *Comprovinciales de Zabolch et horum specialiter... így még 295 (213), 296 (214), 297 (215), 103 (329) pertársak közül egy, l. még a 46., 48. jegyz.*

23 VR 267 (16) „*Symco procurator Desiderii episcopi de villa Tomora, litigavit cum quodam de eodem villa nomine Kered*” (tehát Symco a saját ügyében pereskedik, és a *procurator* a foglalkozását, hivatalát jelzi).

24 Nagy Aladár i. m. (10. lj.); 1269. évi nádori ítélő levélben, 1222. Julo nádor szabadságlevelében, 1239. Barnabás *pristaldus* peres ügyben.

és statútumai szerint, ezért nem is léteznek bőven ügyvédek (*advocati!*) az országban²⁵ Ez a megjelölés is egyházi fórum előtti eljárásban merül fel, és inkább azt az állításunkat igazolja, hogy a XIV. század elején, Magyarországon, a peres eljárások és jogi problémák még nem igényeltek differenciáltabb ismereteket, mint amilyennel az írástudó réteg általában rendelkezett.

Valószínű, hogy az eddig ismertett esetek jó részében a perbeli képviselő még írástudó sem volt, hiszen a pertárs képviselők egy része oly körből került ki, amelyben a klerikus vagy deák aligha akadt. Ez indokolja egyébként a *pristaldus* szerepeltetését is: az írásbeliség szűk tere miatt a hiteles személy tanúsága sokkal jelentősebb volt a perben. Az írásbeliség fejlődésével és a jogtudó rétegnek az értelmiségből való kiválásával a *pristaldus* működése is feleslegessé lesz: a XI. századból négy, a XII. századból tizenhét, a XIII. századból közel száz esetben ismerjük említését, e század végével azonban eltűnik, olyannyira, hogy Kitionich már azt sem tudta, mi is volt pontosan.

Az ügyvédi foglalkozás kezdete a rendi Magyarországon

Bónis a Mohács előtti Magyarország jogtudó értelmiségéről írt munkájában megrajzolta azt a folyamatot, ahogy ez az értelmiségi réteg, elsősorban a királyi kancellária körül, de püspökök és főméltóságok körül, valamint a városokban is, a XII. században hazánkban kialakult. A kancellisták, nótáriusok, ítélmesterek már nem csak írástudók, hanem különböző jogi kézikönyvek, formuláskönyvek, gyűjtemények ismerete, valamint a diktálás gyakorlata révén szakjogászai képezést is szereztek. Arra is akad példa, hogy magyarok külföldi egyetemeken szerzik meg a kor színvonalán álló tudományos jogi képezésüket, sőt a bolognai egyetemnek e században volt magyar származású professzora is.

Természetes, hogy ezek az udvarban, illetve országos méltóságok mellett élő jogászok adott esetben az általuk szolgált főrend vagy közület perbeli képviseletét is ellátták, jogi kérdésekkel kapcsolatban annak tanácsot adtak. Így bizonyos jogtanácsosi működést is kifejtettek. A XIV. század elejétől egyre többen vállaltak közülük peres képviseletet ismerősök, rokonok, majd idegenek részére is.

„Az ügyvédi képezés ekkor még a távoli jövő méhében rejtőzik. Minden jog- és cselekvőképes ember vállalhat ügyvédséget. A perlekedők egy írástudó rokont hatalmaznak meg, és aztán az ügyre fordított költségért, fáradságért a szokásos térítéssel, nem egyszer birtokadományozással tartoznak. A másik gyakori megoldás a familiáris ügyvéd, a *serviens* kötelessége urának perbeli és peren

25 Bónis György: *Középkori jogunk elemei*. Budapest, 1972. 113., 21. jegyzet. id. Mon Vat L. 2. 213. „in regno Ungaria non secundum iura civilia vel canonica in causis procedatur, sed secundum consuetudinem regni et statuta et ideo copia advocatorum in regno non existat.”

kívüli képvisellete. De vannak esetek, melyek az ügyvédség specializálódására mutatnak (...) 1314-ben (...) Bertalan *mester notarius et procurator specialisa* (urának) (...) (1329-ben) a pécsi püspök familiárisai között... *Petrus procuratos dictus* nevével találkozunk (...) Furcsa lenne, ha éppen a kúriában gyakorlatot szerzett *notariusok* ne lehetnének prókátorok”. Valóban korán találkozunk olyan jegyzőkkel, akik uruk képviselétében lépnek fel, és nem térnek ki az ilyen megbízások elől az ítélmesterek sem. Abban sem találnak semmit a kortársak, hogy *notariusok* ne urukat képviseljék, hanem valaki mást”.

Állandó jogásza tehát a XIV. századtól elsősorban országos méltóságoknak, feudális báróknak és testületeknek, városoknak volt. A király és a királyné, a kincstár, a főurak, püspökök, szerzetesrendek rendszeres képviselétét előbb egyházi, majd egyre inkább világi személyek látták el.

Az így induló jogászi pályákon a legkorábbi időtől találkozunk polgári és jobbágyi származású személyekkel, akik aztán pályájuk révén emelkedtek fel a társadalmi ranglétrán. Az egyházi pálya mellett a jogi pálya nyújtott leginkább lehetőséget a tehetségesebb vagy szerencsés egyéneknek arra, hogy jobbágyi vagy polgári sorból kikerüljenek, vagyonra, birtokra és így nemességre tegyenek szert. Mindenesetre már az alacsonyabb társadalmi osztályból való kitörés is szinte törvényszerűen vagyoni gyarapodással járt. Így természetes, hogy a középkori ügyvédi pályákat ismertető források és irodalom sokszor beszélnek a pályával járó vagyonosodásról.

Bónis a magyar és az európai jogtudó értelmiségről szóló, sokszor idézett két művében a kialakuló jogászréteg minden perbeli képviselati tevékenységét ügyvédnek, az eljárót ügyvédnek nevezi. Fejtegetésünk során eddig kerültük az ilyen megjelölést. Bónis is megkülönbözteti a „hivatásos ügyvédséget” az eseti ügyvédkedéstől. Munkámban a mai terminológiából kiindulva a mű elején adott meghatározást kívánom használni, tehát ügyvédnek azt nevezem, aki eseti jogi tanácsadással és perbeli képviselattal ellenérték fejében hivatás- vagy életpályaszerűen foglalkozott. Minthogy a most tárgyalt korszakban jutunk el ebben az értelemben is az első olyan jogászokhoz, akik már – legalább pályájuk egy részén – ügyvédnek nevezhetők, a terminológia tisztázása céljából rögzítjük, hogy a késői római jog világa óta ilyenekkel mindeddig nem találkoztunk. Az eseti mesterek és *notariusok* még nem rendszeresen, nem foglalkozásként üzték ezeket az ügyvédre egyébként jellemző tevékenységeket. Ezért mindenütt, ahol még nem hivatásos ügyvéddel van dolgunk, csupán a perbeli képviselő, tanácsadó, vagy az ennek megfelelő latin nyelvű megjelölést használjuk.

Bónis tehát az „ügyvéd” megjelölést eléggé széles körben használja minden olyan jogi jellegű megbízásra, ami némileg is ügyvédinek tekinthető. Kubinyi András a XV–XVI. század fordulóján már eléggé szabadon beszél ügyvédi élet-

pályákról.²⁶ Degré már hivatkozott lektori véleményében még a török háborúk teljes időszakára kétségesnek tartja ügyvédi életpályák létét. Inkább fiskálisokról, jogtanácsosokról beszél, az egyes nagybirtokos bárók familiárisai között. Varga Endre az ügyvédi hivatás keletkezését az ügyvédi vizsga kötelező lététől számítja.²⁷ Minden esetre a XIV. század elején elhangzott nyilatkozat arról, hogy hazánkban kevés az *advocatus*, valamint az *Ars Notarialis* figyelmeztetése a tárgyban, hogy a lazán fogalmazott képviseleti meghatalmazással vissza lehet élni, a kezdetet a XIV. századra engedi tenni.

Egyelőre tehát még nincs hivatásos ügyvéd, sőt tulajdonképpen jogtanácsos sem, mert az alkalmazott jogi szakemberek is legalább annyira jegyzők, ítélmesterek, kancellisták, mint amennyire később a fiskális szerepét betöltik. Azonban a XIV. század folyamán munkakörükön belül a jogtanácsosi rész, az eseti tanácsadás külső felek részére, és a képviseleti megbízások jelentősen megszaporodtak. Zsigmond király 1405-ben eltiltja az egyházi fórumok jegyzőit attól, hogy két laikus ügyében akár képviseletet vállaljanak, akár tanácsot adjanak, és ebben az egyházi bíróságok előtti eljárásra korlátozza őket. (1405. I. 3.) Lehet ennek a törvénynek indítéka az is, hogy az egyházi és világi jog szakemberei ne lépjenek át egymás területére, és ezzel az egyházi jogelvek ne érvényesüljenek a hazai bíróságok előtt. Valószínűbb azonban, hogy az egyházjogászokat nem akarták elvonni az egyházi perektől, nehogy azok lebonyolítását ez hátráltassa. E törvény azt is bizonyítja, hogy az egyházi törvénykönyv *notariusai*, közjegyzői alkalomszerűen mint *procuratorok* és *advocatusok* is felléptek, továbbá, hogy e két tevékenységet a magyarországi egyházi bíróság előtt folyó perben ekkor még megkülönböztették. Hasonló problémával a világi bíróságok később kerültek szembe, s ezekre ugyanezt a rendelkezést Mátyás király 1471-ben hozta meg, külön hangsúlyozva, hogy a *iudexek* (értve alatta nyilván ítélmestert és *notarium* egyaránt) a peres ügyek megítélésével foglalkozzanak és ne ügyvédi tevékenységgel (1471. 14.).

Az Anjouk alatt egyre gyakoribbá váló egyedi képviseletre bizonyíték a formuláskönyvekben megtalálható *procuratori* megbízólevelek nagy száma és sok változata. Az egyedi, egy évre, egy terminusra, határozott ügyben adott megbízás mellett találunk általános, valamint kifejezetten mindenféle perre („tam in agendo quam in defendendo”) adott megbízási formát. Az *ars notarialis* írója megjegyzi, hogy a helyi bíróság előtt adott meghatalmazás máshol fel nem használható, míg a királyi kúrián vagy hiteles helyen adott meghatalmazással bárhol fel lehet lépni. A megbízások formulái példázatszerűen rokonnak, familiárisnak szólnak, de találunk általános szövegűeket is; ez is jelzi a már vázolt fejlődést.

26 Kubinyi András: Polgári értelmiség és hivatalnokréteg Budán és Pesten a Hunyadi és Jagello korban. *Levéltári Közlemények*. Budapest, 39/1968.

27 Varga Endre: A hivatásos ügyvédség kialakulása. In: *Domanovszky Sándor emlékkönyv*. Budapest, 1937.

A megbízólevelekről szólva a szerző felhívja a figyelmet a *procuratori* megbízás két fajtájára, *causales* a világi, *iudiciaria* az egyházi perben. Majd így folytatja: bár a jegyzők könnyebbnek tartják a *procuratori* megbízás írását más oklevelekénél, mégis a *perfect notarius* azokat nagyobb figyelemmel írja, mert ha ezekbe valami hiba kerül, a peres fél pert is veszthet, költségben is marasztalható.

Az egyszerű eseti megbízás után az ünnepélyesebb általános forma következik, azután a rokonok és pertársak egymás kölcsönös képviselőre meghatalmazást adó irat, részletes tevékenység leírással, amiből kitűnik, hogy a *procurator* joga „előterjesztést és választ beadni, halasztást kérni és ahhoz hozzájárulni, választ íratot készíteni, esküt tenni, egyezséget kötni.” Mód volt arra is, hogy helyettes nevezésre „ahol, és amikor szükséges”, meghatalmazzák őket. Van formula arra, hogy az otthon fekvő, vagy gyengélkedő a kiküldött hites személy előtt adjon meghatalmazást, megjegyezve, hogy az ilyen a „legisták és juristák” (egyházi és római jogászok!) szerint nem azonos erejű a személyes megjelenés során adottal. Itt külön megjegyzi a szerző, hogy a szöveggel vigyázni kell, a feltételeket pontosan le kell írni, nehogy a *procurator* megkárosítsa ügyfelét, „a csalárd *procuratorok* ugyanis az egyszerű személyeket, akik meghatalmazzák őket, be tudják csapni.”

Találunk formulákat arra is, hogy a hiteshely vagy a saját pecsét alatt képviselőt vallani jogosult, hogy ad megbízást arra, hogy a vagyonkezelőt egyúttal peres képviselőre is meghatalmazzák, továbbá változatokat a kiállító hatóság szerint, és még olyat is, melynek formuláját *valde pulcra* jelzővel ajánlja a szerző.

Formulák sokasága, és a hozzájuk fűzött megjegyzések, még ha részben külföldi minták után készültek is, a perbeli képviselők számának ugrásszerű növekedésére utalnak. Zsigmond alatt, 1435-ben huszonnégy dénárban rögzítik a perbeli képviselői megbízás, későbbi *terminussal* ügyvédvalló levél költségét is.

A működés keretei tehát egyre jobban kialakultak, és a XV. században okiratok bizonyossága szerint már feltűnnek olyan jogászok, akik tényleges ügyvédi gyakorlatot kezdenek folytatni. Rendszeresen és keresetszerűen foglalkoznak, legalábbis pályájuk hosszabb szakaszán, a jogi tanácsadással és perbeli képviselővel, nem valamely kancelláriából, hanem a maguk lábán állva. Ennek oka, hogy hazánk a XV. században, elsősorban itáliai hatásra, váratlan lendülettel indult meg a polgári fejlődés útján. A XV. század utolsó harmadára a jogilag önálló szabad királyi városok mellett egyre-másra alakultak kisebb mezővárosok, amelyek az első lépéseket teszik az önállósulás, a földesúrtól való szabadulás felé. Mátyás király korában a magyar polgárság kialakulásának csírái igen sok vonatkozásban kimutathatók, annak ellenére, hogy e kor haladó történelmi indításait a rákövetkező reakciós hullám, majd a török háború és a hódoltság másfél százados csapása nagyrészt megfojtotta, és folytatásukra csak a XVIII. században, döntően megváltozott körülmények között, kerülhetett sor.

Kimutatható, hogy a XV. században az európai jogfejlődés hullámai Magyarországon is éreztették hatásukat. Mátyás király foglalkozott kodifikációs gon-

dolatokkal. Ha az nem is több anekdotánál, hogy a római jogot hazánkban bevezette, bizonyosra vehető, hogy hatását értékelte. Így tehát azok a kapcsolatok, amelyek külföldi, főként olasz egyetemeken tanuló diákjaink révén e században rendszeresek voltak, biztosíthatták jogi területen is korszerű eszmék beáramlását hazánkba.

A XV. század folyamán egész Európában bekövetkezett az a változás, amely az írástudó rétegből a hivatásos jogászok rendjét kiemelte és önállósította. Az egyetemi jogtanítás már korábban felfedezte a római jogot, elsősorban a közjogi elvek alkalmazása szempontjából. Közben az árucsere forgalom fellendülése, az általános életszínvonal emelkedés, a nemzetközi kapcsolatok fejlődése, a céhes ipar termelése egyre-másra teremtették meg azokat a problémákat, melyeknek jogi megoldását kívánta a gazdasági élet. Így a római jog készen kínált formáit a gyakorlat alkalmazni kezdte. Ehhez az alkalmazáshoz azonban bizonyos iskolázottság, jogi szakismeret, elmélyülés már csak azért is kellett, mert az anyag nagy és idegen volt, más társadalmi rendben keletkezett, a megváltozott viszonyokra csak megfelelő átdolgozással volt alkalmazható. A glosszátorok és kommentátorok ezt az alkalmazást végezték el tudományos színtre, a praktikusok pedig a gyakorlat felől indulva: a két törekvés találkozása ugyanazon jogászrétegben kettőséget eredményezett, a *iuris doctorok* mellett a *notariusok*, az elméletileg képzett jogászok mellett a gyakorlatból szerzett ismeretekkel rendelkezők kölcsönhatásban, de egymástól mégis elkülönülve művelték a jogot.

A társadalom igénye kialakította azt a foglalkozást, melynek művelői a magánfelek részére eseti megbízás alapján nyújtották a jogi tanácsot perben és peren kívül. Az ügyvédi foglalkozás tehát gyakorlatilag is létrejött ebben a században. Azonban a jogász műveltség kettősége, másrészt a *procuratio* és az *advocatura* ismert kettős, noha már-már elsikkadó hagyománya miatt a szakma kialakulásakor legtöbb helyen kettévált.

Itáliában már a XIV. században a legtöbb városban érvényesült az a gyakorlat, hogy a rendes bíraskodást választott *podesta* kezébe adták, aki többnyire meghívott jogtudós volt. A városi statutumok a XIII. századtól kezdve sorra kimondták, hogy bírói, *procuratori* vagy jogi tanácsadói működést csak képzett jogász folytathat. Létrejöttek a helyi jogásztestületek (*collegia, fratalia iudicum et advocatorum*), és ezek tagjaiból választották a bírakat, ezek adhattak perben jogi szakvéleményt. 1393-ban újjászervezték a kollégium statútumait, civil vagy kánonjogi doktorátust, polgárjogot, büntetlen előéletet, valamint a kézművesi, orvosi, de a *notariusi* és *procuratori* foglalkozástól való tartózkodást is megkívánva azoktól, „qui voluerint esse advocati et uti advocacione”. Így Olaszország városaiban, ahol a polgárosodási folyamat élen járt és a jogi hagyomány is a legeleveníbb volt, a modern jogágak is legelőször alakultak ki, és az ügyvédi foglalkozás is legkorábban született meg, mégpedig kettős formában: az *advocatus* volt a tanácsadó jogtudós, a *procurator* a perbeli képviselőt vállaló gyakorlati jogász.

Ezt a felosztást még a XIX. század végén született olasz ügyvédi rendtartás is fenntartotta.

Franciaországban a XV. század végére szervezték meg királyi rendeletek a felsőbbíróság nagytanácsát. Ebben a század derekától helyet foglalt a két királyi főügyész, *avocat général* és *procureur général*. A párizsi parlament bírósága a XV. században alakult ki, és szorosan hozzá tartozott a jogtanácsosi és képviselői rend. A XIV. századtól jegyzékbe foglalta őket a bíróság és esküt kívánt tőlük, és ezek a *procureur*ök látták el a perbeli képviseletet a bíróság előtt, előbb külön személyre szóló királyi licence alapján, utóbb e nélkül. Általában nem nemes emberek voltak. Az *avocats* testülete, később *ordre, barreau*, 1345 óta tekinthető testületnek. Tagjaitól megkívánták a civil- vagy kánonjogi *licentiatust*. A francia jogban mindkét testület gyakorlati képzést kapott: a bíróság tanácskozásai során a neves ügyvédek a bírakkal egy sorban ültek az első padokban, de mögöttük ott szorongtak a fiatalok, előbb hallgatva, utóbb maguk is kísérletet téve tudásuk bemutatására. A francia ügyvédség így vált önálló kettős testületté, az *avocats* társadalmi és anyagi megbecsülést élvező, és a *procureurs* alacsonyabb rendű, egyszerűbb egyedekből álló testületévé. Itt is megmutatkozik hát a kettősség az ügyvédi szakmán belül.

Az angol jogfejlődés a honi szokásjognak mindig határozott hangsúlyozásával még tágabb teret adott a gyakorlati jogászképzésnek, mint az eddigi ismert országok. Már a XIII. század közepén hangoztatták az egyetemekre behatóló római joggal kapcsolatban, hogy „*nolumus leges Angliae mutare*”, és a század végétől a bíróságok padjaiban szisztematikusan történt a bírák és jogi képviselők gyakorlati képzése. A négy *Inns of Courts* testületében a fiatal jogászok az idősebbekkel való szakadatlan kontaktusban, együtt működve nevelődtek, lettek végül *barristerré*, (közülük választják a bírákat mindmáig Angliában). Így az angol jogászképzés autonóm gyakorlati testület kezébe került, amelyben a bírói és a peres képviseletet ellátó kar tagjai egyaránt szerepelnek, és amely önmagát újítja fel, egészíti ki és kormányozza napjainkig. A XVI. század derekáig az *Inns* kereteiben működhettek és tanulhattak szerényebb jogászai képzetségű szakemberek, az *attorneys* is. Ezek közül kerültek ki a helyi közigazgatás jogásza, és ezek kebeléből alakult ki az a jogászai réteg, amely a felekkel pereik során közvetlen kapcsolatba került, és aztán a per számára felkért szakértőként egy *barristert*. A *barristeri* testületnek a bírósághoz való szoros kötődése miatt az egyszerűbb, felekkel foglalkozó, peren kívüli tanácsokat adó jogászok, *attorneys*, később *solicitorok* rendje teljesen különvált amattól, és a XVI. század közepe után utóbbiak az *Inns*be nem is kerülhettek be. Így az angol városiasodás, a kereskedelem és a polgári osztály korai kibontakozása és a feudális osztállyal kötött kompromisszuma révén az angol ügyvédség sajátos formában, de egyébként az európai jogfejlődés kettős megosztottságával viszonylag korán kialakult, és ugyancsak a XV–XVI. század fordulójára megszilárdult.

A német birodalom tarka feudális államképződményei között egyrészt az udvari bíróságok, másrészt az önálló városok voltak azok, ahol ugyancsak a XV–XVI. században ügyvédi foglalkozásról számot adhatunk. Közülük a birodalmi kamarai bíróságról már említést tettünk. Itt a *procuratorok* kötött és tekintélyes testülete mellett alacsonyabb sorban találunk alkalomszerűen foglalkoztatott *advocatusok*at, akik az előbbieik segédeként, a felek alkalmi tanácsadóiként működtek, de nem érték el azok tekintélyét. A különböző udvari méltóságok mellett is hasonló, bár formájában változatos helyzetek alakultak ki. E formai változatok miatt német jogterületen ugyan élt a kettős ügyvédi jellegű tevékenység emléke, de a fogalmak átfedik egymást, felváltva használják őket, így nem váltak el élesen a fejlődés során. Általában a XVI–XVII. században a bíróságnál bejegyzett *procuratorok* jártak el a fél képviseletében, az *advocatusok* írásbeli véleménnyel támogatták azokat. Így a *procuratorok* számának megkötésére, bejegyzésére, előképzettségének megkívánására mutatkoznak követelmények. A bíróság gyakorolt felettük felügyeletet, helyenként előírták díjaikat (*salarium*), melyeket az ügyfél általában *palmariummal* toldhatott meg. Poroszországban és Brandenburgban a helyzet hasonló volt, csak éppen az elhatárolás élesebb: „soll kein advocat sich procuratorampts und herwiderumb kein procurator advocatenampts unterfahren” – mondja az 1517. évi bírói rendtartás tervezete.²⁸

Más a helyzet Ausztriában. Itt az *Advokat* és *Procurator* megjelölés egy rendet takar, egységes volt az ügyvédi testület. 1557-től megkívánták tőlük a jogi doktorátust, 1638-tól a kétéves gyakorlatot és a szakmai vizsgát. Magasak a minőségi követelmények! Előfordul a kötött létszám, a kötött bíróság előírása, a XVII. századtól a díjszabás és a szakmai eskü. Ugyanez volt a helyzet Csehországban, amely ebben az időben már a Habsburg korona országa lett, és hasonlóan egységes volt az ügyvédi testület Lengyelországban is. Az *advocatus* és a *procurator* megjelölés ugyan előfordul párhuzamosan, vagy egymást váltva, de megkülönböztetést közöttük nem tettek, és az osztrák jogi nyelvbe csak az egyik fogalom, az *Advokat* elnevezés került végül is át.

Magyarországon a rendelkezésünkre álló források nem teszik lehetővé a kialakuló ügyvédi foglalkozásban az *advocatusok* és *procuratorok* elhatárolását. Valószínű, hogy ilyen intézményes kettősség nálunk éppúgy nem létezett, mint Ausztriában, Cseh- és Lengyelországban, vagy egyes német területeken. Ha mindkét megjelölést használják, ez inkább a tevékenység két fajtáját jelzi, de ugyanaz a jogász járt el perben *procurator*ként, és adott felkérésre, mint *advocatus*, tanácsot. Ezt bizonyítja az is, hogy a magyar jognyelvbe az ügyvéd megjelölésére csak az egyik *terminus technicus* ment át prókátor formában. (Tudatos, hogy épp az ellenkező, mint Ausztriában?!)

28 Weizler i. m. (1. lj.) 80.

Míg Mátyás király 1471-ben még a bírákat és *notarius*okat tiltja el az alkalmi ügyvédekéstől, 1486-ban már kifejezetten a foglalkozásszerűen működő *procurator*okkal szemben hoz törvényt. Külföldön is akadt abból probléma, hogy ugyanaz a jogász egyszerre több bíróságnál lett volna hivatalos eljárni, és ezért terminust mulasztott. Ennek megakadályozására vagy meghatározott területre korlátozták az egyes ügyvédek működését, vagy megkötötték a vállalható ügyek számát, így nálunk egyszerre tizennégy ügyben.²⁹ Ilyen rendelkezésre azonban csak akkor kerülhetett sor, ha a hivatásszerűen működő ügyvédek ütközései a rendes bíróságok munkáját akadályozták, tehát nagyobb számú ügy és jelentős számú ügyvéd esetén. Az ügyvédi gyakorlat kialakulása kapcsolatban állott a magyar bíróságok kialakulásával és a perrend kijegesedésével. Az ügyvédek működésének helyszíne e korban is elsősorban bírósági székhelyekhez kapcsolódott. A felső bíróságok mellett a nagyobb városok és megyei törvényszékek igényelheték az ott előforduló peres ügyekben a tanácsadás és képviselői szakemberű formáját.

Bónis több olyan XV. századi jogászt mutat be, akik más munkakör mellett ügyvédi gyakorlatot is kialakítottak. Így a korszak első ismert királyi jogügyi igazgatója, Péczeli Benedek mester, aki pályáját a nádori irodában kezdte a harmincas években, 1461-től királyi jogügyi igazgató volt több mint tíz éven át, Pest megye esküdtje, Szilágyi Erzsébet állandó jogi tanácsadója, gyakran választott bíró, egy ideig budai várnagy. Emellett kiterjedt ügyvédi magángyakorlatot folytatott, igazolva, hogy a magyar ügyvédség legalábbis részben a királyi kúriából nőtt ki.

Második utóda, Sülyi Borsvai Benedek Pest megyében szerzett birtokokat ügyvédi működésével, és a megye alispáni méltóságát is betöltötte. 1487-től volt királyi ügyigazgató, de ügyvédi tevékenységét ezután is évekig folytatta.

Mátyás és Jagellók korában az ügyvédség az udvari *notarius*oknak is jól jövedelmező mestersége volt. Bónis több, név szerint ismert *notarius* ügyvédi mellettevékenységéről tájékoztat. Ő közli azt a szerződést is, amelyet Brandenburgi György familiárisai Hosszúhegyi Péter deákkal kötöttek, - az első ismert részletes ügyvédi megbízást. E szerint az ügyvéd köteles ura ügyeit lelkiismeretesen vinni, a tárgyalásokon személyesen megjelenni, és a perek menetéről megbízójának beszámolni. Kikötve évi hatvan forint sallárium és egy rend ruha, míg a további honorárium a megbízó becsületére van bízva. Ez egyébként a sikeres pervitel nyomán két birtok volt, tehát jelentős ráadás.

Budán és Pesten a XV–XVI. század fordulóján tizenkilenc ügyvédet tart számon az irodalom. Ezek közül Budai György deák előbb altárnok mester, majd a kincstári jövedelmek ispánja, ezután rendszeresen ügyvédkedett. Győri Pál deák a pesti városi tanács tagja, nádori jegyző, így lett aztán ügyvéd. A tizenkilencből

29 I Mátyás 1486 (VI) decr 69 §.

többen jobbágysorból emelkedtek az ügyvédi pályára. Óbudai Ferenc deák az óbudai apácák jobbágya volt, ügyvédként nyert nemességet, majd az esztergomi káptalan jogügyi igazgatója lett. Érdekes, hogy neki a fia is ügyvédi pályán működött. Ugyancsak óbudai jobbágyból lett ügyvéd, majd a leleszi konvent vicensz-táriusa Bach János. Tapasztalható ezeknek az ügyvédeknek körében a klientúra jellege szerinti megoszlás, így Ledeczy István kliensei között elsősorban főpapok és főurak szerepeltek, Benedek deák megbízói inkább városok és polgárok voltak.

Ha az ügyvédség hagyományait a XV–XVI. században is még csak tapogatózva keressük, annak oka a Mátyás alatt megindult polgárisodás megszakadása. A XVI. század első negyedében, a nagy király reformjaival, központosító törekvéseivel szembeni visszahatás, a feudális anarchia Dózsa György parasztháborújának bukásához és ezen keresztül a török háború és hódoltság tragédiájához vezetett. Ebben a korban elakadt a Mátyás uralmának utolsó évtizedeiben elindult jogfejlődés. Amint Bónis megállapítja, az Európa felé ablakot nyitó törekvésekkel szemben a központi bíróságokon és a megyei törvényszékeken a köznemesi osztályszemléletű *Hármaskönyv* maradt uralkodó. E tragédiák okozták, hogy a feudális oligarchiával szembeni köznemesi ellenállás során született *Hármaskönyv* első próbálkozásból a történelem iróniája folytán a magyar jognak századokon keresztül fő forrása lett. Werbőczy művével itt nem kell részletesebben foglalkozni, de annyi bizonyos, hogy tartalmától és osztályszemléletétől függetlenül a hazai szokásjog írásba foglalásával és kinyomtatásával a jogélethez élénkítőleg hatott, és a magyar jog irodalom elindítójává lett. E vonatkozásban az ügyvédi gyakorlat folytatásához is hasznos eszközt teremtett.

A szaporodó ügyvédekkel ettől kezdve egyre több jogszabály foglalkozik. II. Ulászló törvényei után a *Hármaskönyv*, majd az 1563. évi 53. tc. részletesen szabályozták az ügyvédvallást. Előírják, hogyan vallhatnak ügyvédet perbeli cselekvőképességgel nem, vagy csak korlátozottan rendelkező személyek. Felsorolják az országos méltóságokat, akik saját pecsétjük alatt vallhatnak ügyvédet, adhatnak ügyvédi megbízást. Más személyeknek az ügyvédvalló levelet országos hatáskörű bíróság, vagy hiteles hely előtt kellett kiállíttatniok. Hazánk egyre zavarosabb politikai viszonyai mellett talán a perek számának növekedése is okozhatta, hogy 1563-tól a vármegyei perekben a per során a törvényszék előtt is lehetett ügyvédet vallani.

Ugyancsak részletes szabályozás tárgya lett az ügyvédészó visszahívása is. Kittonich szerint a perbeli képviselő fő előnye éppen ebben a lehetőségben rejlik: ugyanis a képviselő kijelentése visszavonható, elszólása kijavítható a fél személyes nyilatkozatával, vagy új jogi képviselő vallásával. Ennek az intézménynek gyökerei is visszanyúlnak a római posztklasszikus jogba, és a forma felhasználásának megvannak a külföldi párhuzamai is.

A Werbőczy jogkönyvének (*Tripertitum*) kibővítésére és megjavítására szerkesztett, a XVI. század közepén elkészült *Quadripartitum* azt a haladást tükrözi,

amit az ügyvédi intézmény fél század alatt elért. Kifejezetten hangsúlyozza, hogy a felek mellett vagy helyett egyaránt eljárhat ügyvéd. Szabályozza az ügyvédi pálya szabadságát, de elzárja a képvisellettől a perben szereplő királyi embert, bírót, vagy az ellenfél volt jogi képviselőjét. (Ezzel bizonyítja, hogy a bírói, ügyvédi és hatósági pályák közt a fluktuáció rendszeres volt.) Szabályozza az ügyvédi díjat perfelvételtől ítéletig napi húsz magyar dénárban. Rendelkezik az ügyvédvállásról és ügyvédszó visszavonásáról.

A XVI. század zavarai, birtokadományozásai, hatalmaskodásai, a háborús pusztítások és károkozások számos peres ügy alapját vethették meg. Az általános elszegényedés és a bíróság rendszeres működésének akadozása miatt fellépő jogbizonytalanság ugyan ellenirányban hatottak, mégis e század viszonyai között az ügyvédi működés, mint életpálya, tere egyre tágult. Ezt bizonyítják hazai törvényeink, amelyek most már egyre gyakrabban foglalkoznak a jogi képviselő kérdésével. A törvények azt mutatják, hogy ebben az időben a perbeli képviselő egyre állandóbb gyakorlattá vált. Kialakulhatott tehát az a jogászi réteg, amely a perbeli képvisellettől rendszeresen és hivatásszerűen foglalkozott. Az ügyvédként eljáró prókátorok ugyan nem különültek el élesen sem az alkalmazott fiskálisoktól, sem a bíróktól, nótáriusoktól vagy más jogi munkakörben dolgozóktól. Gyakran meg is esett, hogy egyik jogászi pályáról másikra tértek át. Mégis egyre növekszik azoknak a száma, akiknek kifejezett ügyvédi ténykedéséről van tudomásunk.

Az ügyvédi foglalkozás első meghatározása a hazai irodalomban tudomásom szerint Decsi Jánosnál található. „*Procurator*nak nevezük a peres fél vagy vádlott megbízott képviselőjét, *defensor*nak (védő) csak a vádlott megbízás nélküli képviselőjét. *Advocatus*, aki jogi tanácsot ad, jelenlétével barátját segíti, tudományával és igyekezetével az ügy sikerét a bíróság előtt előmozdítja. *Actor* az, akit nem a per ura állított, hanem például a gondnok vagy a gyám, vagy akit testület egy bizonyos ügyre meghatalmaz. *Syndicus* pedig az, akit valamely testület általános meghatalmazással összes ügyei vitelével bíz meg.”³⁰ Ez a meghatározás elsősorban külföldi írókra, a szerző szerint Cuiaciusra támaszkodik, és amint láthattuk, a hazai gyakorlatot nem is teljesen fedi. A szerző Erdélyben 1593-ben megjelent műve nem is tett nagyobb hatást a gyakorlatra, hanem az a Kitionich 1619-ben megjelent meghatározását vette át:

„Többféle névvel jelöljük azokat, akik különböző módokon mások ügyeit viszik, és ezért nem indokolatlan ezeket röviden megmagyarázni. *Advocatus*nak nevezzük nemcsak azt, aki más ügyét képviseli, barátja ügyét kifejti, az ellenfél kívánságának ellent mond, mint *patronus*, hanem így nevezzük mindazokat, akik a másik mellett állnak az ügyben, hivatásszerűen, ha nem is mond az illető vagy nem is tesz semmit, vagy legalább is nem szólal fel nyilvánosan, hanem csak készen áll az ügy védelmére, a *patronus*nak jogi kérdésben való tanácsadásra. *Pa-*

30 Decii Barovii Ioannis: *Syntagma Iuris Institutionum Imperialis ac Ungarici*. Kolozsvár, 1593.

tronus az, aki maga viszi a pert, de csak a megvádoltét, nem a vádlóét. *Procurator* az, aki más ügyét az ügy urának megbízása alapján annak távollétében viszi és intézi, azaz a mi szokásunk szerint az akár távol- akár jelenlévő principális perét viszi, ezért *Causidicus*nak, ügyvivőnek is nevezik, mert perekben és bíróság előtt forgolódik. Ez kötelezettséget is keletkeztet principálisának, de csak az egyszerű nemes *homágiuma*, kétszáz forint erejéig, azon túl nem. *Plenipotentiarius* az, aki teljes és általános meghatalmazással rendelkezik minden ügyben, ítélettel és egyezséggel egyaránt rendelkezik, ezért teljes kötelezettséget is keletkeztet a megbízó részére, többet, mint a *procurator*. *Syndicus* az a védő, akit egy egyházi vagy világi közösség állít, közös ügye védelmére. *Orator* volt hajdan a megjelölése annak, aki egy szónoklattal vagy perbeszédrel az egész ügyet végigvitte.

A *rabula* megvetett, mind neve, mind fajtája, az ügyvitelben heves és kötekedő, nyelvel, a fület sérti mértéktelen locsogásával, mert nem találja magát szerepében, ha hetvenkedésével és nyelvelésével mindent be nem tölt és meg nem botránkoztat.”

Kitonich a *procurator* kötelezettségeit is rögzíti öt pontban: 1. Ne pereljen megfelelő meghatalmazás nélkül, nyelvváltság terhe alatt. 2. Fejtse ki a vonatkozó jogszabályt. 3. Tájékoztadjék a helyben érvényes jogszokásról. 4. Ne hagyja figyelmen kívül a jogtudomány véleményét, a *communis ratiót*. 5. Gondoskodjék a megfelelő tanúkról és bizonyítékokról. Ha biztos az ügyben, sürgesse az ítéletet, ha kétséges a kimenetel, próbálja elkerülni, mindent tegyen meg az ügyfél érdekében, csak csalás és rosszhiszeműség ne legyen működésében.³¹

A peres képviselettel foglalkozó jogászok jelentős számát bizonyítja a XV. század végétől egyre gyakrabban, néha éles hangon is megnyilatkozó ügyvédellenesség. Így Mátyás király fentebb már hivatkozott törvénye szerint „szokása az ügyvédeknek, hogy nyereségvágyból minél több személy ügyeit elvállalják és azok védelmében meglehetősen hanyagul járnak el, ha pedig megbízóikat emiatt bírságban marasztalják, ezzel nem törődnek”, ezért tiltja meg tizennégy személynél többnek a képviseletét egy-egy ügyvéd részére. Más helyen pedig elrendeli, hogy a perbíróságok felét az ügyvéd jószágán kell behajtani.

Ledeczi Istvánt a perbeli sikereken felbőszült ellenfelek „agg ebnek” címezik. Egyre-másra találkozunk hangokkal, amelyek a hivatásos ügyvédnek a bírakkal és hatóságokkal való közvetlen érintkezését kifogásolják. Érthető ez a viszony, hiszen az ügyvédként eljárók a bírókkal és hatósági személyekkel azonos körből kerültek ki, és e különböző szerepekben egymást váltva jártak el. Ez azonban az e jogászai körhöz nem tartozó feleket láthatóan zavarta.

A törvényhozókat a hivatásos jogászok mélyebb tudása, az általuk alkalmazott újabb jogi tanok is zavarták. Az 1569. évi 41. tc. bevezetése szerint „úgy mondják, hogy egyes, az egyházi bíróság előtt ügködő idegen ügyvédek a peres feleket né-

31 Kitonich János: *Directio Methodica Processus Iudiciarii iuris consuetudinarii regni Hungariae*. Nagyszombat, 1619.

mely behozott új visszaélésekkel és álbölcsekedésekkel (a törvényhozó nyilván a római jog egyre jobban terjedő tételeire gondol) meghurcolják és a máskülönbön rövid eljárással befejezhető pereket haszon és nyereségvágyból végtelenig húzzák.”

Ugyanígy az ügyvédek jogi újításai ellen is tiltakozik az 1569. évi 49. tc., mutatva, hogy a gyakorlat ekkor a perjog modernizálásán munkálkodott, párhuzamosan a *Quadripartitum* folyamatban lévő és végül elmaradt jóváhagyásával.

II. Mátyás törvényt hozott az ellen, hogy a tisztviselők és ügyvédek hatósági intézkedésekből nyert értesüléseiket felhasználva a kincstárra örökös híján visszaszálló birtokokat királyi adományként maguknak kérik. Más törvények az ellen tiltakoznak, hogy az ügyvédek, mint országgyűlési követek vagy követhelyettesek az országgyűlésen együttlevő rendek találkozását saját peres ügyeik intézésére használják fel.

Ezekkel a hangokkal szemben jóval ritkábbak azok, amelyek az ügyvédek működését kívánják elősegíteni. Így az 1638. évi 68. tc. a Hegyalja vidékének helyi bíróságait, az 1647. évi 79. tc. a Hajdúvárosokat kötelezi, hogy a törvényesen kikiáltott ügyvédvalló levéllel megjelenő jogi képviselő működését ne akadályozzák, hanem annak adjanak helyt. Az erdélyi törvények külön előírják, hogy a fiskális direktorok bent ülhetnek a bírósági üléseken, csak amely ügyben bírák lesznek, abban ne lehessenek peres felek és viszont. Ugyancsak az erdélyi törvények ismerik el, hogy „sok szegény igyefogyott nemes és másodrendű fogyatkozik meg igazságban amiatt, ha prókátor nélkül marad. Ezért a törvénytevő bírák a szegény kauzáns mellé prókátort adni tartoznak.” Ehhez a kellő számú ügyvédet kívánta biztosítani a törvény, midőn előírta, hogy két ügyvédnél többet egy ügyben ne állíthasson senki.³²

A különböző felsorolt panaszokból és ügyvédellenes megnyilvánulásokból is kitűnik, hogy az ügyvédi pályával szemben a legkorábbi időktől kezdve magas erkölcsi követelményeket támasztottak. Különböző módokon igyekezett a társadalom biztosítani azt, hogy e pályán csak a valóban arra alkalmas, erkölcsileg kifogástalan, becsületükre kényes jogászok működhessenek. Az 1567. évi 27. tc. rendelte el a patvarkodási eskü letételét. Mind a magánszemélyek pereiben eljáró ügyvédeknek, mind a kincstár és a jogi személyek ügyészeinek esküt kellett tenniük arra, hogy nem vállalnak igazságtalan peres ügyet, az ország törvényei szerint járnak el, az ellenféllel össze nem játszanak, a pert indokolatlanul nem nyújtják.

32 Appr. const. IV. XIX. 2. – V. ö. Weiszler i. m. (1. lj.) 217. Az *advocatus pauperum* Európa-szerte általános intézmény volt. Az egyházi jog szerint (Pichler i. m. [9. lj.] 177) az ügyvédnek jár *salarium* a clienstől, hacsak az szegénysége miatt adni nem képtelen, mert ily esetben az ügyvéd tartozik ingyen eljárni, mint az orvos is a szegényt ingyen gyógyítani. – A francia ügyvédség alapálláspontja a *Lex Cincia* szellemében az volt, hogy az ügyvéd nem kérhet díjat, csak a fél által önként adott honorárium jár neki, *salarium* csak az alsóbbrendű *procurateur*nek. Midőn 1602-ben elrendelték, hogy az ügyvédek jegyezzék az iratokon díjukat, 307 francia ügyvéd mondott le hivataláról, nem lévén hajlandó ennek eleget tenni. – A szegényjogot német területen már a *Sachsenspiegel* ismeri. (Weiszler i. m. [1. lj.] 58.). A *Reichskammergerichtsordnung* 1471-ben és 1495-ben rögzíti (Weiszler i. m. [1. lj.] 133.). Szászország és Poroszország fizetést adott az *advocatus pauperum*nak (Weiszler i. m. [1. lj.] 219.).

A patvarkodási eskü az európai jogban nem ismeretlen fogalom. Az egyházi jog szerint „hajdan minden ügy elején esküt tettek, ma azonban már csak működésük megkezdésekor.”³³ Utalunk arra, amit a különböző európai országokban az ügyvédi foglalkozás kialakulásáról mondtunk. Az eskü gyökere kettős: a középkori jogszolgáltatásban, mikor az eskü bizonyító ereje még nagyon jelentős volt, a feleknek minden per előtt esküt kellett tenniük, hogy ügyük nem csalárd. Ez volt a *iuramentum calumniae*, amelyet azután utóbb a képviselőnek is le kellett tennie, a féllel vagy helyette. (L. a meghatalmazási formulák közt azt a kitételezt, hogy a meghatalmazott esküt is tehet a képviselt helyett, persze itt nem a per elején, hanem a bizonyítás során). Az ügyvédi eskü különbözik ettől. A szakma megkezdésekor kellett letenni, és az ügyvéd erkölcsi kötelezettségeit kívánta biztosítani. Azon országokban, ahol az ügyvédi kar mint testület korán és megfelelő súllyal kialakult, mint Angliában vagy Franciaországban, az egyes perek előtt az ügyvéddel nem tetettek esküt. Németországban viszont a *procuratori* eskük egész sorát ismeri a jogtörténet: *Gefährdeid*, *Eid der Bossheit*, *Artikeleid*, *Appellationseid*, *Restitutionseid*, *Supplikationseid*.³⁴ Tehát egy peren belül több esküt is le kellett tenni a különböző perbeli cselekmények és perszakaszok során. Így inkább az az érdekes, hogy nálunk a per előtti esküt olyan hamar újra eltörölték, noha ekkor az ügyvéd hivatali esküje még nem volt divatban. (Miután az ügyvédi esküt behozták, a magyar ügyvédeknel is találunk tiltakozást azzal szemben, ha valamely kényesebb perben különös esküt akartak velük letetetni, így például a Martinovits-per védőinél.

Az ügyvédi eskü gyökere abban a felfogásban rejlik, hogy az ügyvéd az igazságszolgáltatás és nem a fél kiszolgáltatója, a tárgyi igazságot segíti megkeresni. Ez a felfogás láthatóan a késő feudális korban kezd hanyatlani, amint erről éppen az esküről és az etikai kérdésekről szóló sűrű törvénykezés tanúskodik, a kapitalista korban elsekélyesedett, és a szocialista jogrendben újra fokozott hangsúlyt kap. A magyar perbeli esküt sem azért javasolja az 1567. évi 27. tc. mert ekkor emelkedett a peres képviselők erkölcsi felfogása, hanem nyilván azért, mert a szakma terjedésével visszaélések is jelentkeztek.

Ezt az eskütételi kötelezettséget igen hamar, már hét év múlva eltörölték, arra való hivatkozással, hogy a pereskedést nagyon megdrágítja. Az erkölcsi követelmények azonban továbbra is fennállottak, amint ezt a későbbi erdélyi törvények részletesen kifejtik: „A régi szokás és törvény, de az általános igazság is úgy kívánja, hogy ha valaki magát a prókátor hivatalára adja és pereket akar vinni, miként a bíró köteles igazságosan ítélni, úgy ezek kötelesek a

33 „Advocati (...) in principiis cuiuslibet iurisiuramentum deponant: sed hodierno saeculo semel tantum et initio officii id praestare solent.” (Pichler i. m. [9. lj.] 177.)

34 Weizler i. m. (1. lj.) 207. skk. Prozesseide. Uo. 127. eskü a Reichskammersgerichtnél, 233. védő eskü Ausztriában 1656-ban, ügyvédi 1677-ben.

rájuk bízott ügyet védeni, eldöntéséig végigvinni, mással össze nem játszani, jogosulatlan fizetésre a peres feleket nem kényszeríteni. Ha vita lenne a fél és az ügyvéd közt arról, milyen tiszteletdíj jár valamely ügyben, ezt bíróság döntse el.”

A törvények és a gyakorlat az ügyvéd által elkövethető vétségek büntetéseit is kidolgozta. Ezek közt első helyen szerepel a *homagium*, a nyelvváltság, amit a képviselő ügyfelének tartozott fizetni bizonyos esetekben. Ilyenek azok a bírságok, amiket a bíróság ügyvéddel szemben kiszabhatott. Az irodalom ilyenként említi a becstelenséget – *infamia* –, és később, amint az ügyvédek bejegyzése általános gyakorlattá vált, legsúlyosabb, speciális büntetés a *silencium*, a képvisellettől való végleges eltiltás volt.

Ügyvédi bejegyzés – ügyvédi képesítés

Az ügyvédekkel szemben támasztott legfontosabb erkölcsi követelmények a XVII. századig a gyakorlatban kialakultak és meg is fogalmazódtak. Az ország török uralom alóli felszabadulása után, az újrarendezés és újjáépítés során alkották meg az ügyvédi tevékenység első részletes szabályozását, amit az első magyar ügyvédi rendtartásnak tekinthetünk. I. Lipót 1694. október 26-án adta ki *Statutum Per Advocatos Causarum, seu Procuratores Regni Observandum* címen. Érdekes képet ad az ügyvédek társadalmi helyzetéről és a velük szemben támasztott követelményekről.

A szabályozás bevezetőben szól arról, hogy az országban a perek rendkívül elhúzódnak, és ezért gyakran és nem utolsó sorban a perben eljáró ügyvédek hibáztatják. Az ügyvédek tisztsége közérdekű, tiszteletreméltó, hasznos és az egész államban szükséges. A polgári életben ugyanolyan fontosak ők, mint a háborúban a katonák: védelmük nélkül sok özvegy és árva, együgyű és ártatlan nem jutna jogához. Ha azonban az ügyvédeken elhatalmasodik a haszonvágy, és magukat jogtalan ügyek védelmére adják, továbbá megbízóikat kioktatják arra, hogyan lehet indokolatlanul pert szítani, követelni és pereket elhúzni, akkor méltán elítélendőek.

A *Statutum* szerint kétféle olyan ügyvéd van, akinek működése rossz fényt vet az egész nemes rendre. Egyik részük haszonvágyból, igaz és igaztalan ügyet egyaránt vállal, és ügyfelét rossz irányban oktatja ki a pervitelre: *si fecisti nega* (ha megtetted, tagadd). A másik csoporthoz tartoznak a *rabulae forenses*, akik csak bőbeszédűségükkel érvényesülnek a törvényszéken, mert a jogot nem tanulták, se tudásuk, se lelkiismeretük, se ítélőképességük, hanem csak merészségük és nagy hangjuk van. Akadnak olyan ügyvédek is, akik a per tárgyának egy részét maguknak követelik, (*quota litis*) vagy a per indokolatlan elhúzásával iparkodnak abból több jövedelmet meríteni, a szegényebb ügyfelek ügyeit pedig lehetőleg nem vállalják.

A rendtartás gátat kívánt vetni a kifogásolható magatartásoknak. Megtiltja a per tárgyára való megegyezést az ügyvéd és ügyfele között. A perek elhúzásának megakadályozása céljából megszabja és korlátozza a per előkészítő szakában váltható iratok számát, mindkét fél számára kettőre. Az ellenféllel való összejátszást az ügyvédi pályától való örök eltiltás kilátásba helyezésével tiltja meg. Végül előírja, hogy minden ügyet a fél vagyoni helyzetére tekintet nélkül kell vállalni és lelkiismerettel is látni. Ezeknek az etikai szabályoknak betartása céljából a rendtartás ismét előírta az ügyvédi esküt. Közli is annak szövegét.

Az eskü szerint az ügyvéd nem vállal tudatosan a hazai joggal ellenkező vagy jogtalan ügyet, indokolatlanul és üres kifogásokkal nem húzza el a pert, és ilyen magatartásra ügyfelét sem oktatja ki, a pertárgy egészét vagy egy részét magának ki nem köti, megbízza kárára megegyezést az ellenféllel nem köt, a bírónak kellő tisztelet és megbecsülést megadja és a tárgyalásokon illendő szerénységgel viselkedik, rágalmozó és sértő megjegyzésektől tartózkodik, ügyfeleitől a méltányos tiszteletdíjon és költségeken túl nem követel semmit, a vállalt pert annak befejezése előtt le nem teszi.

Az eskü szövegét a következő évben megváltoztatták és megrövidítették. Az az eskü, amelyet az ügyvédek a következő nyolcvan évben pályájuk kezdetén letettek, arról írásbeli tanúsítványt kaptak, és amelynek alapján az ügyvédek a bíróság bejegyezte, arról szolt, hogy,

az ügyvéd az összes hozzáfordulóknak személyre és vagyoni állapotra tekintet nélkül lelkiismerete szerint nyújt segítséget, az ellenféllel nem egyezkedik, pénz, jutalom, kedvezés, félelem, gyűlölet vagy szeretet ügködésében nem befolyásolja, hanem lelkiismerete, igazságérzete, a törvények és szokások szerint minden tehetségével el fog járni a kikötött és munkához arányosan mért ügyvédi tiszteletdíj ellenében, megbízóját az elkezdett ügyben kellő ok nélkül magára nem hagyja.

A Lipót-féle ügyvédi statútum helyesen állapítja meg, hogy az ügyvédi hivatás gyakorlásának erkölcsi és szakmai előfeltételei is vannak. Ezek ellenére az eddigi törvényes rendelkezésekhez hasonlóan csupán az erkölcsi előfeltételeket kísérelte meg szabályozni és biztosítani. Képzettségre, gyakorlatra vagy szakvizsgára vonatkozó utalást nem találunk benne.

Ez a rendtartás nem emelkedett törvényerőre, de a gyakorlat átvette. A Rákóczi-szabadságharc miatt negyed század telt el, míg az ügyvédi hivatás vonatkozásában országgyűlési intézkedéseket hoznak. 1723-ban a 30. törvénycikk rendelkezik a folyamatos bíróságok működéséről, egyúttal törvénybe iktatja az *advocatus pauperum*, a szegények ügyvédje intézményét. A 38. törvénycikk perek gyorsítása érdekében elrendeli még fel sem esketett ügyvédek eskütételét, utasításokat ad a szakszerű jogszabályokat is felhívó pervitelre, felhatalmazza a bíróságot a három periraton túlmenő beadványok mellőzésére.³⁵ Az ügyvédi díj

35 Így már 1628-ban a tárnoki bíróság. *Codex authenticus iuris tavernalis*. Buda, 1803.

megállapítását a törvény a bíróság hatáskörébe utalta azzal, hogy a megállapításnál tekintetbe kell venni az ügyvéd gyakorlatát, ügyességét és a kifejtett munkát. Azt, hogy az ügyvédek a per tárgyának egészét vagy részét a maguk részére kikössék, a törvény ismét tiltja.

Az 1729-es országgyűlés a hat év előtt hozott rendelkezéseket újabbakkal egészítette ki. A 26. tc. engedélyezi a két tanú előtt saját pecséttel és aláírással történő ügyvédi megbízást, bizonyos esetekre kikötve az aláírás hitelesítését. A 39. tc. rendelkezik az ügyvédi hivatásról. A 43. tc. a perbeli kifogások számát háromra, az ügy érdeméhez adott beadványok számát négyre korlátozza, és a bírák ismét felhívja az áradozó és felesleges ügyvédi szóváltások megnyirbálására.

Sem a Statútum, sem az 1723–1729. évi törvények nem tartalmazznak rendelkezéseket az ügyvédség szakmai képezéséhez kötéséről. Jogtörténészek és történészek egyaránt vitatják, hogy az ügyvédi hivatás gyakorlásának a XVIII. század közepéig lett volna szakmai előfeltétele. Huszti András 1742-ben a magyar és erdélyi jogtudományról kiadott munkájában azonban azt találjuk, hogy Magyarországon az ügyvéd vizsgát és esküt tesz. A szabad királyi városokban a helyi szokásra is, és erről oklevelet kap. Huszty István a magyar joghoz és joggyakorlathoz írott először 1745-ben megjelent kommentárjának 1758-as kiadásában az áll, hogy ügyvédként mindenki működhet, akire valamely személyes kizáró ok nem mutatkozik, vagy természetes akadály nem érvényesül. „A Kúriánál azonban csak azok működhetnek, akik vizsgán bebizonyították elégséges tudásukat és esküt vettek tőlük.”

E két jogi kommentár tanúsítja, hogy az ügyvédi vizsga intézménye már annak általánossá tétele előtt is gyakorlatba jött a felsőbb bíróságoknál és egyes területi bíróságoknál. A Mária Terézia-féle még ismertető ügyvédi rendtartás csak ezt a gyakorlatot tette általánosan érvényessé és kötelezővé.

Azt az igényt, hogy az ügyvédség elegendő létszámmal rendelkezzen, legyen elég ügyvéd az összes ügyek megfelelő ellátásához, először az *Aprobatae Constitutiones* fogalmazza meg a XVII. században. Megtiltja, hogy egy-egy fél túl sok ügyvédet foglalkoztasson, mert akkor nem jut másnak.

Ezzel a kérdéssel nálunk sokáig nem foglalkoztak. Nyilván azért, mert az ügyvédi hivatást alkalomszerűen és szükség szerint más jogi pályákon működők is gyakorolták, és ez az ügyvédi ellátottságot rugalmassá tette. 1725-ben találunk először adatot arra, hogy a kormányzati szervek, a szakemberek általános felmérése során, vizsgálni kívánták az ország ügyvédeinek számát is, és ekkor felvetették a kérdést, hogy területenként ez a létszám megfelelő-e. A Helytartótanács 1725 őszén az összes megyéket és városokat felkérte annak bejelentésére, hogy területükön hány ügyvéd működik. Az adott válaszok értékes forrásai a magyar ügyvédség kialakulása történetének.

A jelentések tartalma elég eltérő, egyes helyekről csak névsort közöltek, más-honnét az ügyvédek korát, lakóhelyét, nyelvismeretét, megbízatásait is jelentették.

A XVIII. századi jogi irodalmunk az előző század szerzőinél bővebben foglalkozik az ügyvéd tevékenységével. A fogalmi meghatározáson túl az ügyvéd munkájánál figyelembe veendő szempontokat is kidolgozzák. A jogi pályák közt a mozgás még mindig szabad és gyakori, nyilván ezért elemzik, hogy a jogásznak más szemlélettel kell eljárnia, ha bírói székben ül, mint ha ügyvédi szerepet tölt be. A bírónak az igazságot kell keresnie és nagyobb valószínűség szerint kell ítélnie. Az ügyvédnek nem kötelessége, hogy a nagyobb valószínűséget keresse, és megkísérelheti a gyengébb ügyet is igazságra vinni. Másként kell eljárnia aszerint is, hogy felperes, vagy alperes helyzetében vesz részt a perben. A felperesi ügyvéd, mondja Huszty, ügyeljen arra, hogy az ügy érdemében haladjon, tartsa készen bizonyítékait, és ha kétségessé válik az ügy, idejében ajánljon egyezséget. Az alperesi ügyvéd alkalmazza a kifogásokat, mert aki időt nyer, életet nyer. Hivatkozzék az alaki kifogásokra is, de óvatosan, nehogy a jobb pozícióban lévő felperest vexálva, ügyfelének többletköltséget okozzon. Az alperes ne vállalja át a bizonyítás terhét. Ha teheti, kössön egyezséget, mert jobb a sovány egyezés, mint a kövér ítélet.

Az igazságszolgáltatás reformjára Mária Terézia 1751-ben bizottságot jelölt ki. Ennek tevékenysége nem járt eredménnyel. 1764-ben a Kúria kapott felszólítást javaslattételre az igazságszolgáltatás reformjával kapcsolatban, így az ügyvédi tevékenység szabályozására is. Az ügyvédséggel kapcsolatban a javaslat három célt tartott szem előtt: az ügyvédi tevékenység etikai követelményeinek meghatározását, a szakmai színvonal megkövetelését és a megfelelő ügyvédi létszám biztosítását. Javaslattétel előtt ezért a Kúria felmérte az ország ügyvédi létszámát.

A Kúria javaslata alapján tervezet készült az ügyvédi rendtartásra. Ennek főbb pontjai a következők:

1. Ügyvédi esküre csak az bocsátható, aki szigorú és szoros vizsgálaton tudomány eléréséig próbáját adta.
2. A vizsgálatra azok bocsáthatók, akik főiskolai bizonyítvány után bíróság, közhivatal, vagy ügyvéd mellett megfelelő joggyakorlatot szereztek. A gyakorló jogászok, ha *principálisuk* bizonyítja, hogy a jogi tudást a gyakorlatban kellően elsajátították, főiskolai végzettség nélkül is ügyvédi vizsgára bocsáthatók.
3. A vizsgát a királyi, báni és kerületi táblák vizsgabizottsága előtt lehet letenni.
4. A bíróságok felmenthetik a vizsga alól azokat, akik tudomásuk szerint már hosszú ideje megfelelően ügyvédkednek. Vizsga nélkül azonban nem működhetnek tovább azok, akik legfeljebb három éve ügyvédkednek, vagy a tudományban gyengébbek, noha gyakorlati idejük hosszabb.
5. Az ügyvédi vizsgáról bizonyítványt kell kiadni és ennek alapján lehet az ügyvédi esküt letenni. Az esküről szóló bizonyítványban befoglalandó a vizsgabizonyítvány és ez lesz az ügyvéd oklevele.
6. A királyi tábla, a báni és kerületi táblák, valamint a vármegyei törvényszékek a kebelükben működő ügyvédekről vezessenek törzskönyvet.

7. Az ügyvédi törzskönyvből a bíróság jogosult törölni azt az ügyvédet, akinek működési engedélyét megvonta.
8. A nagyszámú hátralékos peres ügy gyorsabb befejezése miatt az ügyvédeket fel kell hívni a rövidebb pervitelre.
9. A nagyobb alaposság és az ügyek megfelelő ellátása érdekében az ügyvédeket korlátozni kívánja bizonyos számú ügy egy időben való vitelére.

Ezt a tervezetet véleményezésre megkapták a bíróságok. Megjegyzéseket fűztek hozzá testületileg a királyi tábla mellett működő ügyvédek is. Írásbeli észrevételük a kor magyar ügyvédségének érdekes és értékes emléke. Általánosságban védekeznek az ügyvédek az ellen a vád ellen, mintha okai volnának a perek szaporodásának és elhúzódásának. Helyesen mutatnak rá arra, hogy ennek oka az ország elavult jogrendszere, mert míg egész Európában modernizálják a jogrendszereket, Magyarországon ez irányban nem történt semmi. Az ügyvédek nem kerékkötői voltak a jogrendszer korszerűsítésének, inkább harcosai. A javaslat egyes pontjai vonatkozásában az ügyvédek véleménye a következő volt:

1. Vitatják a vizsga hasznosságát. Véleményük szerint az ügyvéd csak gyakorlatban képezhető ki, viszont munkája során ügyfelei, ellenfelei és a bírák állandóan vizsgáztatják. A vizsga az ügyvédi hivatástól az arra pályázókat el fogja rettenteni
3. Kifogásolják, hogy a vizsga nem egységes. Nem helyes, ha a megyei törvényszéken működő ügyvéd nem viheti tovább az ügyet a fellebbezési bírósághoz.
7. Az ügyvédi névjegyzékből való törléssel kapcsolatban azt kérik, hogy azt előzze meg az ügy teljes kivizsgálása és törlés csak az utolsó fellebbezési fórum döntése után történhessen.
8. A hosszadalmas perbeli előadásokkal és érveléssel kapcsolatban azt a megjegyzést teszik, hogy a bírák lelke nincs az ügyvéd előtt kiterítve. Az ügyvéd nem lehet biztos abban, hogy a bíró az ügynek mely részére összpontosítja figyelmét. Gyakran tapasztalható, amit az egyik bíróság jelentéktelen mozzanatként mellőz, azt a másik perdöntőnek tartja és ítéletet alapoz rá. Ezért az ügyvéd kötelessége az ügy folyamán mindazon bizonyítékokat felhívni, amelyekkel ügyének védelme szempontjából célirányosnak vél, és ebben csak saját lelkiismeretének döntésére hallgathat.
9. Az ügyek számának korlátozását az ügyvédek kivihetetlennek tartják. Az ügyvédválasztás bizalmi kérdés, az ügyvéd személyének meghatározásában az ügyfelek szabadok. Egyébként egyik per néha több munkát ad, mint húsz másik, az egyik ügyvéd serényebb, mint a másik, ezt számszerűsíteni nem lehet.

Az ügyvédek tiltakoztak az ügyvédi rend létszámának korlátozása ellen is. Véleményük szerint létszámkorlátozás esetén sok fiatal tehetség el fog sikkadni, és csökkenni fog a pálya iránti lelkesedés.

A különböző hozzászólások során kialakult nézetek alapján 1769-ben Mária Terézia rendeletben általánossá tette az ügyvédi vizsgát. Az ügyvédek számát ez az adatok tanúsága szerint nem csökkentette, sőt az a fellendülő gazdasági életnek megfelelően a századforduló során tovább emelkedett.

Az ügyvédek képzettségéhez az új rendszer nyilván kedvezően járult hozzá. A *Ratio Educationis* nyomán megalakított jogakadémiák szélesebb körű jogi tanulmányokra adtak lehetőséget. Kifejezetten az ügyvédképzést elősegítendő alapították, már korábban, 1740-ben az egi Liceumot. Az ügyvédi vizsgát kötelezővé tevő rendelet, melyet II. József, majd az 1804. évi *Instructio pro advocatis* kiegészítve fenntartott, „nagyot lendített a rendszeres jogászképzésen. Egyrészt az ügyvéd csak elméletileg legalább bizonyos fokon képzett személy lehetett”, másrészt a *patvarián* szerzett gyakorlathoz most kötelezően járult a *iuratus tabulae regiae notariusként* eltöltött év, „mely a jogásznak készülöket összehozta, körükben a testületi szellemet felébresztette”, és ennek gyümölcse a reformkori törekvésekben ért meg.

Mária Terézia jogi reformjai az ügyvédek büntető perekben is jelentősebb szerephez jutatták. Általánossá vált a védelemhez való jog elve. A *constitutio criminalis Theresina* szerint védő csak az inquisitios perben nem szerepelhet, a magánvádas és fellebbezési eljárásban igen, valamint az úgynevezett *purgatio*s perben is. Védő járt a beteg, együgyű, megfélemlített vádlottnak, vagy különösen bonyolult ügyekben. II. József büntető perrendje teljesen kizárja a védelmet első fokon (1788. 151. §), az 1805. évi porosz és 1813. évi bajor büntető törvény viszont széles körben megengedi, sőt nehéz ügyekben elő is írja. Az ügyvédek ezt a szerepet megfelelően vállalták és ellátták. Így például a francia forradalom eszméinek terjesztése miatt Martinovics Ignác és társai ellen lefolytatott büntetőperben a védők bátran, lelkiismeretesen és megfelelő jogi tudással jártak el a vádlottak érdekében.

Érdeemes ennek a pernek anyagánál kissé hosszabban időzni, mert a XVIII. század végi büntető védelem hazai szabályozása és körülményei tekintetében igen jellemző példa.

A perben a nyomozást és letartóztatásokat 1794 második felében kezdték meg. A letartóztatottakat általában Bécsbe vitték és kihallgatásuk ott folyt. Emiatt több vármegye felszólalt a nádornál és az uralkodónál, így Pest megye is. A király utóbb eleget is tett a közhangulatnak, és a pert Magyarországon, magyar bíróság előtt és törvény szerint folytatta le. (Jellemző ezzel kapcsolatban, hogy a közhangulattal szemben, Martinovics állandóan azt kéri, hogy az osztrák bíróság elé állítsák, és erre az esetre az egész mozgalom leleplezését helyezi kilátásba.)

A királyi kancellária az országbírónak külön leiratban adta meg 1795 elején, hogy a perben milyen eljárási szabályok követendők. Kitűnik e leiratból, hogy a francia forradalom eseményeit ismerő udvari körök mennyire féltek attól, hogy a jakobinus per iratanyagában az azzal kapcsolatos eszmék, főleg a káté nyilvános-

ságra kerülnek. A leirat a védelemre vonatkozóan így rendelkezik: „a vádlottaknak meg kell majd engedni, hogy magukat akár személyesen, vagy akár más által védelmezzék. Amennyiben az utóbbi megoldást választják, olyan ügyvéd engedélyezhető, akinek feddhetetlenségéhez és titoktartásához kétség nem férhet. A vádlottakat védő ügyvéd a per iratait és aktáit nem tanulmányozhatja másképp, mint a királyi ügyigazgató, vagy az előadó *prothonotarius* hivatalában, és nem engedhető meg, hogy az aktákból a maga részére bármit kijegyezzen.” (Hogy mit jelentett ez a szabály, akkor tudjuk igazán megérteni, ha a publikált csak kivonatos peranyag kötetekre menő terjedelmét figyelembe vesszük. Egyébként a gyakorlatban még ezzel kapcsolatban is alkalmaztak megszorításokat, mert a védőknek nem az egész per anyagát, hanem annak csak a védencükre vonatkozó részét lehetett ilyen körülmények között is tanulmányozniuk.)³⁶

E leirat alapján történt meg a védők kijelölése. 1775. február 23-án, tehát a tárgyalási szakot közvetlenül megelőzően a foglyok (részére) a következő ügyvédek jelölik ki: Hajnóczy és még tizenketten Madách Sándort, Laczkovics és még öten Szabó Sáray Sámuel, Szulyovszky és még ketten Horváth Jakabot, Illés Nagy Sándort, akit további tíz vádlott részére kirendelnek, Szentjóni Szabó és még hárman Tóth Pápay Sámuel, míg négyen magukat védik (később még három vádlott védője Madách, haté pedig Nagy).

Amint a védőket tájékoztatták a perrel kapcsolatos előírásokról, valamint arról, hogy a per anyagára vonatkozóan a titoktartást illetően külön esküt kell letenniük, és hogy korlátozzák a vádlottakkal való érintkezésüket és a védelem szabadságát, ez ügyben közös beadványt terjesztettek az országbíró elé. E beadvány és annak kísérőlevele arra hivatkozik, hogy előírás nem rendeli és nem is rendelheti el a perben az ország törvényeitől és szokásaitól való eltérést. Ennek megfelelően az ügyvédektől ebben a perben külön esküt nem indokolt követelni, a titoktartás úgysis köti őket. Másrészt épp ügyvédi esküjük ad jogot arra, hogy a vádlottakat minden törvényes eszközzel védelmezhessék, azok szabadon kérethessék magukhoz védőiket, és a védők velük ellenőrzés nélkül érintkezhessenek. A bizonyítás során ugyanazon szabad kérdezési jogot igényelték, ami a királyi ügyészt is megillette. A védelem ellátásához való felkészülésre, mind maguk, mind a vádlottak számára a kellő időt igényelték, maguk számára szabad betekintést az aktákba és azt a jogot, hogy a rendkívül terjedelmes anyagon otthon is dolgozhassanak. Tiltakoztak az ügyvédi iratok számának és terjedelmének korlátozása ellen is.

36 Benda II. 239.: „reis admittendum erit, ut semet seu per se allegative seu per alios defendere possint, quodsi posterius praelegerint, talis eis concedendus veniet advocatus, de cuius integritate et taciturnitate dubium non est. Et advocato reis assistenti processum inspicere et acta evolvere non secus, quam in hospitio referentis prothonotarii aut causarum regalium directoris admittatur, neque eidem licitum sit aliquid ex actis pro se describere”.

A védők felszólalása a legtöbb kérdésben nem járt sikerrel. A védőiratok számát és terjedelmét ugyan a perben tényleg nem korlátozták, bár a királyi ügyész részéről hangzottak el kifogások. Egyébként azonban a külön eskün kezdve az összes szigorításhoz ragaszkodott az udvar, így a bíróság is. Horváth Jakab emiatt el is állt a védelemtől, a többiek kényszerűen beletörődtek a korlátozásokba, letették a külön esküt és a rendelkezésen belül próbáltak tisztüknek megfelelni.

Feladatuk nem volt könnyű. A forradalmi eszmékkel szembeni szinte hisztérikusnak mondható félelem jegyében az ügyész főbenjáró véteknek minősítette a jakobinus káté olvasását, sokszorosítását, terjesztését, sőt már azt is, ha valaki csak magánál tartotta, vagy beleolvasott, mert ezt is a felforgató eszmékkel való egyetértésnek tekintették. Azon védői fejtegetéseket, melyek vitatták egy ismeretlen iratra, annak tartalmába való beleegyezés lehetőségét az irat ismerete nélkül, a tartalommal való részleges, annak nem felforgató részeivel való egyetértést nem minősítették bűncselekménynek, a bizonyítás terhét a vádhatóságra kívánták hárítani, és a felségsértés tényálladékaik elemeit csak tényleges sérelem, nem vélemény és eszmék révén vélték megvalósíthatónak, eleve gyanús és bűnös fejtegetéseknek állította be.

A védelem minden igyekezete ellenére³⁷ a bíróság elfogadta azt az ügyészi álláspontot, mely a jakobinus iratoknak nem csak szerzőségét, de terjesztését és ismeretét is főbenjáró cselekménynek minősítette. Így a védelem eleve nehéz helyzetben indult, amit tetézt az, hogy a bíróság ráutaló bizonyítékokat is elfogadott, és az ártatlanság bizonyítását kívánta volna ott is, ahol az a védelem helyes okfejtése szerint bizonyítási szükséghelyzetbe torkollott. Ennek ellenére még ezt a szűk körű védelmet is tovább korlátozták. Kazinczy említi naplójában: „Prókátoromat, Szabó Sárói Sámuel urat tegnap hozák hozzám, nem tudom minek, mert meg nem engedték, hogy vele tanúk nélkül szóljak” s más helyen: „Szabó Sárói nekem 1803-ban azt beszéle, hogy director Németh (a királyi ügyész) neki azt mondotta (a per folyamán): „Ludit cum suo capite, si reos hac ratione defendere porrexerit!”

37 Madách Hajnóczy védelmében: „crimen in reali laesione personae vel ad actum deducta attentione esse collocandum”... „vim contra statum publicum non adparavit, nec si adparare voluisset, adparare potuit”. Benda II. 428.: „Aeterna et immutabilis veritas, quod inaequalia delicta aequalibus puniri nequeant poenis”. Uo. 435., Uo. 422 skk. Szabó Sáray Laczkovics védelmében: követelte a teljes peranyagba való betekintést. Hangsúlyozta, hogy a törvény nem bünteti a gondolatot, csak a tettet, és tiltakozott gyanúra és szóbeszédre alapozott vád ellen. Az ügyész élesen kikel az ügyvéd ellen, aki túllépi a törvényes védelem megengedett határait, és hosszú fejtegetéseivel a per elhúzását célozza. A védő a vád jellege miatt tartja szükségesnek a részletes jogi fejtegetést, majd a kicsikart beismerésekkel szembeni tárgyi bizonyítékok hiányát értékelve kifejti: „corpore delicti non extante nec quidem propria confessio ad illud imputandum quidquam confert.”, Uo. 696. Tóth Pápay Turós védelmében, rendkívül szellemesen kifejtve: „a laikus nem ismerheti a *Corpus Iurist* részletesen, ahol a jogászok is nehezen distinguálnak, nem marasztalható el, ha téved.”

Még hallatlanabb, hogy Batsányinak ügyvédje számára a védelemhez írt észrevételeit a vádhatóság elkobozta, és az ügyész azokat a vád bizonyítékaként felhasználta. Madách felháborodva tiltakozott az ellen, hogy az ügyvédi titoktartást ily módon megsértsék, a vádlott védője számára írt feljegyzése nem lehet ellene perbeli bizonyíték.

A védőügyvédeken tehát nem múltott, hogy a per ítéletei olyan szigorúak voltak. A jogászok, ügyvédek amúgy is gyanúsak voltak ekkor a kormány előtt. A jakobinus perek vádlottjai között is többen szerepeltek, és a különböző alkotmányos, emberi szabadságjogokkal foglalkozó eszméáramlatoknak hivatott védői lehettek.

II. József császár egységes perrendet adott ki egész Magyarország számára. Ennek XXXVIII. fejezete foglalkozik az ügyvédekkel. Ez húsz paragrafusban adja meg az ügyvédi rendtartást. Először szabályozza az ügyvédi vizsga, gyakorlat és eskü feltételeit. A 435–438. §-ok részletesen leírják, hogy egy ügy vállalásával kapcsolatban az ügyvédnek miről kötelessége tájékozódnia, milyen bizonyítékokat kell előre beszereznie, és az ügyet vagy a pert hogyan kell előkészítenie. A 439. § az ügyvédi meghatalmazásról rendelkezik, a 440. § előírja, hogy az ügyvéd haladéktalanul tartozik eleget tenni a szükséges perbeli cselekményeknek. A további pontokban a rendtartás arról rendelkezik, hogy az ügyvéd a vállalt ügyet hogyan és mikor teheti le, az ügyfél mikor választhat más ügyvédet, az ügyvéd a már egyszer képviselt féllel szemben pert nem vállalhat. A 446. § szerint a meghatározott honoráriumon felül az ügyvéd nem kérhet pernyerés esetére külön jutalmat *palmáriumot*. Az erre vonatkozó megegyezés nemcsak érvénytelen, de ügyvédi fegyelmi vétség is. A 447–449. § arról rendelkezik, hogy az ügyvéd költségjegyzékét csatolja a periratokhoz. A bíró az ítéletben a pernyertes félnek az ellenféltől járó ügyvédi költségét mérlegelheti és megítélni tartozik, a saját féltől járó költségről viszont a bíró csak külön kérelem alapján dönthet. Ennek során az ügyvéd munkáját nem oldalszám és a tárgyalásokon töltött órák száma alapján kell megítélni, hanem a perben végzett jogi munkát kell értékelni. A 451. § és a 452. § az ügyvédi fegyelmi hatóságokról intézkedik és kimondja, hogy amennyiben az egyébként vét az ügyvédi tisztesség ellen, a bíróság akár megbírságozhatja, akár határozott vagy örök időre eltilthatja hivatása gyakorlásától. Noha II. József reformjai általában nem jártak sikerrel, az ügyvédekre vonatkozó intézkedései megfeleltek a gyakorlatnak, és továbbra is érvényesültek. Az 1792. 16. tc. az ügyvédi rendtartásból ugyan csak a perbeli rövidséget való felhívást hozza és kiterjeszti az ügyvédvállás lehetőségét a szolgabíró és megyei esküdt színe előtt tehető és adható meghatalmazásra, mégis a fentebb rögzített szabályok élő jognak tekinthetők. II. József életbe nem lépett szabályzata helyett 1804-ben került kiadásra egy *Instructio pro Advocatis*, amely lényegében ugyanazokat az intézkedéseket fejt ki részletesen. A szakmai és erkölcsi követelmények ebben is azonosak, a peres eljárások gyorsítására törekvő intézkedések pedig éppoly

haszontalanok, mint az eddigiekben. Amint a Kúria ügyvédei helyesen látták, a bajok gyökere nem a periratokban, hanem a perrendben rejlett.

Polgári átalakulás. Az első ügyvédi rendtartás, és az ügyvédi kamarák megszervezése

A XIX. század elejére a magyar jogászság haladó része általában már felismerte annak szükségességét, hogy államunk alkotmányát és jogrendjét korszerűsítsék. Számosan voltak az ügyvédek között a jogi reformok harcosai. Azok, akik politikai síkon vettek részt a haladó mozgalmakban, meggyőződésükért gyakran börtönben szenvedve, eléggé ismertek ahhoz, hogy külön ne kelljen őket felemlíteni. Feltárára vár azonban a magyar ügyvédségnek a jog korszerűsítése tereén végzett, peres akták iratai között elvesző, aprólékos, szorgos, de eredményes munkássága. A XVIII–XIX. századi periratokat olvasva gyakran találkozunk a barokk frazeológia, az elmaradott feudális perrendet kihasználó üres kifogások mellett elmélyült jogi tudásra valló fejtegetésekkel, forradalminak tűnő polgári jogi elvek hangoztatásával. Az 1568. évi 41. tc. által emlegetett „újfajta visszaélések és álbölcsességek” meg-megjelennek a periratokban és elmondhatjuk, hogy az ügyvédi és bírói gyakorlat alakította ki a XVIII. és XIX. században a magyar kötelmi jogot, emelte a törvényhozás nélkül a kor nivójára, az európai jogfejlődés ismerete és az élet szükségletei alapján.

Megemlíthetjük ezzel kapcsolatban, hogy az 1791. évben kidolgozott első magyar kereskedelmi és váltótörvény-tervezet szerkesztője is ügyvéd volt, Palugyai Imre. Ez a tervezet foglalkozik a későbbi váltóügyvédek kérdéseivel, amikor a váltóügyletekre ügyvédkényszert javasol. Az ügyvédek tiszteletdíja szempontjából viszont azt javasolja, hogy azt kell legjobban jutalmazni, aki a vitás ügyben egyezséget hoz létre, majd azt, aki az ügyet nyílt tárgyaláson rendezi, viszont anyagilag is elmarasztalendő az, aki a pert húzza, a periratok számát szaporítja, vagy nem jóhízeműen perlekedik.

A perrend reformja, vagy legalábbis részleges reformja, a szóbeli eljárás bevezetésével és a kereskedelmi és váltótörvény kiadásával részben az ügyvédek harcának is köszönhető. Ettől az időtől kezdve jelenik meg a „doctor utriusque iuris” (egyházi és világi jog doktora) fogalma mellett, majd azt kiszorítva a köz- és váltóügyvéd fogalma, mint az ügyvédségen belül magasabb képzettséget jelző cím.

Az ügyvédség fejlődésének legjelentősebb vonása azonban a polgári korszak előjeleinek kibontakozása során a testületi szellem és ezzel kapcsolatban a testületi felelősség érzésének kibontakozása. A vizsga, eskü és bejegyzés meghozta a testület formai különállását, a kötelező gyakorlati idő az egymás közti érintkezés sűrűbbé válását, a felvilágosodás eszméi, a haladó polgári országokkal való kontaktus pedig felébresztette e törvénytudó és törvényalkalmazó réteg érdeklődését a jogi és társadalmi reformok iránt. Láttuk a jakobinus perekben az ügyvédek

jelentős számú szerepeltetését, a kormányszatnak még védői tevékenységükkel szemben is megmutatkozó, saját szempontjából nyilván nem indokolatlan gyanakvását. A sokszor alsóbb néposztályokból kiemelkedett jogászréteg, hiába kötötték érdekei a vezető feudális kormányzó és vagyont kézben tartó réteghez, tagjai nagy részében a középosztály átlagánál jobb érzékkel rendelkezett a társadalmi igazságtalanságok meglátása, a reformok szükségessége iránt.

Az angol és francia ügyvédi kar ekkor már régóta a testületi szervezet, önkormányzat, összetartás példáját mutatta. Nem változtat a fent mondottakon az, hogy a francia forradalom közepette a *barreau* tagjai testületileg lemondtak és az ügyvédi kar megszűnt: nem a polgári haladással, hanem az azt kísérő önkénnyel, törvénytelenességgel helyezkedtek szemben, és a testületet a törvényesség konszolidálása után vissza is állították. Ugyanekkor Poroszországban, amely a monarchikus abszolutizmust a bürokráciával a legszorosabban párosította államberendezésében, a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiben megkísérlik a szabad ügyvédség megszüntetését, hivatalnoki karrá való változtatását. Ennek eredményeképpen a németországi 1848. márciust megelőző és követő szabadságmozgalmakban, a köztársasági államformáért vagy legalábbis az alkotmányos monarchiáért vívott harcban, az ügyvédek igen nagy számban, élenjáró szerepben, még fegyveres harcot is vállalva álltak ki a haladásért. Érdekes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy a XVIII. század utolsó éveiben hat pesti ügyvéd azzal a kérelemmel fordult a nádorhoz, hogy engedtesse meg nekik olyan társaság szervezése, mely a szegény *causáns*oknak ingyenes jogi segítséget nyújthasson. Midőn igyekezetük az adott időszakban gyanakvással találkozott, úgy módosították az alapgondolatot, hogy az elszegényedett nemeseknek kívánnak jogaik érvényesítésére ingyenes segítséget nyújtani. A javaslat azonban így is gyanús maradt. Az államügyész nyomozást folytatott az irányban, vajon nem leplezett jakobinus testületről van-e szó. Végül is a résztvevők visszavonták kérelmüket, és örültek, hogy nem lett a terv miatt nagyobb kellemetlenségük.

Az egész ügyvédség testületi megszervezésének szükségességét azonban az új században egyre többen és több oldalról vetették fel. Pesten ügyvédi bizottmány is létrejött a törekvés ápolására, és annak Kossuth Lajos is tagja volt. Ifj. Palugyai Imre 1841-ben adott mélyreható elemzést a magyar ügyvédség helyzetéről, összehasonlítva azt más országok ügyvédi szerveivel. Egyúttal írásbeli javaslatot készített egy magyar ügyvédi rendtartásra, amely az ügyvédi karok szervezetét is felöleli. Tóth Lőrinc tanulmánya az ügyvédi állapotokról 1847-ben, Kaill Nándor ügyvéd reformjavaslata Deák Ferenc igazságügy-miniszterhez 1848-ban, ugyancsak az ügyvédség testületi megszervezését javasolták, megyénként önálló karokkal. A javaslatok meg kívánták tartani az ügyvédi pálya nyitottságát, és szorosabb kapcsolatot kívántak az ügyvédség és bíróság között, hogy az átmenet egyik pályáról a másikra ne legyen nehéz. Felfogásuk szerint a bíróságok megyénkénti választott bíróság maradtak volna a polgári reformok után is.

1848–49 forradalmi mozgalmak Európa-szerte csatasorba állították a haladás erőit. A szabadságmozgalmak bukása ugyancsak Európa-szerte megszülte ennek reakcióját. Abszolutizmus, rendőrkémhálózat, a szabadságjogok korlátozása következett be a feudális és nagypolgári osztályok megegyezése nyomán Ausztriában, Olaszország államaiban, Németországban, III. Napóleon *brumaire* 18-ája is az abszolutizmus felé hajló rendszert hozott Franciaországnak. Spanyolország és Portugália ugyancsak a feudális-nagypolgári reakció fenntartását célzó abszolutizmus rendszerében éltek. Az önálló ügyvédi testületek kérdése lekerült a napirendről, és helyét az eddiginél is kötöttebb kinevezési, vagy feddhetetlenség igazolási kényszer foglalta el. A haladó és szabadelvű jogászok elleni politikai perek napirenden voltak, a polgári haladás képviselői közül számosan menekültek emigrációba Anglia vagy Amerika földjére.

A magyar szabadságharc bukását követő neoabszolutizmus erősen megszurta a szabadságharcra együtt érző magyar ügyvédek sorait. Az ügyvédi hivatás gyakorlását kinevezéshez kötötték. A bírói rendszer megváltozott. Új vizsgát kellett letenniük azoknak, akiknek működését továbbra is engedélyezték.

Az 1852. július 24-i császári nyílt paranccsal 1853. január 1-jétől életbe léptetett Ügyvédi Rendtartás az ügyvédi gyakorlatot igazságügy-miniszteri engedélyhez kötötte. Ez természetesen csak a rendszer szempontjából feddhetetleneknek adták meg, általában megkövetelve az új ügyvédi vizsga két éven belüli letételét. Egyébként ez a rendtartás fogalmazta meg először az ügyvédség előfeltételeként a büntetlen előéletet. Megállapítja, hogy fizetett állami hivatalnok, valamint alkusz ügyvéd nem lehet, de minden olyan más mellékfoglalkozás is összeférhetetlen az ügyvédséggel, amely annak kellő gyakorlatában az ügyvédet gátolná (3–4. §). A rendtartás szerint az ügyvéd igazságügyi miniszteri engedély nélkül nem távozhat a működési területét képező főtörvényszék kerületéből, még egyedi utasítással sem (9. §). Ez a rendtartás rögzítette először az ügyvédi titoktartás kötelezettségét (10. §).

A kereset előzetes megvizsgálása, a tényállás felvétele és az ügy körülményeinek megvizsgálása szempontjából a rendtartás a II. József által meghatározott és a jogi irodalom által is kidolgozott feltételeket rögzítette (11–14. §). Meghatározta a képviselet megtagadásának elégséges okait, rendelkezett a meghatalmazás tartalmáról és a bíróságokhoz történő benyújtásáról, az ügyvéd perbeni magatartásáról (15–20. §). Azon régi előírásokról, hogy az ügyvéd minkét félnek egy időben nem szolgálhat és előző ügyfelével szemben perben fel nem léphet, a felvállalt pert alapos ok nélkül el ne hagyja, a rendtartás újra rendelkezett, de megszabta azt is, hogy a képviselet a felmondása után is az ügyet addig el kell látni, míg a fél azt átveheti, vagy magának más ügyvédet rendel (21–22. §). Az ügyvéd jogosult az ügyféltől előleget kérni, de a pénzelőlegekről könyvet kell vezetni és azokról el kell számolni (24., 30. §). A per folytatásáért meghatározott jutalom kikötése, vagy a per magához váltása külön büntetés terhe alatt tilos. Az

ügyvéd költségeit a saját féllal szemben a bíróság a meghallgatás után, de peren kívül meghatározhatja. A költséget az ügyvédi munkához, annak minőségéhez, de a fél vagyoni állapotához is mérni kell. A szegény ügyfelek képviselését kijelölés esetén az ügyvéd ingyen köteles ellátni (25–29. §).

Az ügyvédek testületi önkormányzati szerveit ez a nyílt parancs lépteti először életbe, az úgynevezett ügyvédi választmányok formájában, amelyek a Megyei Törvényszékek székhelyein voltak kijelölendők. Az ügyvédek feletti felügyelet és fegyelmi hatóságot továbbra is a bíróság gyakorolta, a választmány az ügyvédi kinevezések előtt véleményezésre volt jogosult, az ügyvédi vizsgálóhoz biztosokat adott, felügyeleti joga volt az alá tartozó ügyvédek felett, irányította az ügyvédjelölteket, és kijelölte a szegény felek ingyen képviselőit. Intézkedett a rendtartás az ügyvédekkel szembeni fegyelmi eljárásról és végül megadta az új ügyvédi eskümintát. A rendtartást egészítette ki az igazságügyi minisztérium 1855. március 26-i rendelete az ügyvédjelöltek működéséről és azok feletti fegyelmi jogkör gyakorlásáról.

Ezt a rendtartást 1861-ben az ideiglenes törvénykezési szabályok hatályon kívül helyezték. Ezek VIII. fejezetében az 1–7. §-ok rendelték el, hogy mind az 1849 előtti ügyvédek, mind az azóta jogosultságot nyertek tovább gyakorolhatják hivatásukat, de utóbbiak a hazai jogból vizsgálatot tartoznak tenni. A neoabszolútizmus által behozott e rendszernek azonban végül is csak a kiegyezés vetett véget. A Bach-korszakban a magyar ügyvédek gyakorlatában a szabadságharc utáni büntetőügyek, kegyelmi kérvények, a tényleges birtoklásra alapuló tulajdoni igények érvényesítésével kapcsolatos tulajdoni perek mellett főleg a telekkönyvi rendszer bevezetése és a jobbágyfelszabadítás utáni úrbéri rendezés következtében indult perek szerepeltek. Az elnyomó rendszer fenntartotta a jobbágyok felszabadítását, de az úrbéri rendezést és kártalanítást, amelyet 1848-ban Deák Ferenc javaslatára „a nemzeti közbecsülés védőpajzsa alá” helyezve elnapoltak, úgy hajtotta végre, hogy a rendszer híveit messzemenően előnyben részesítette, az ellenzékiet pedig, tartoztak legyen akár a birtokos, akár a felszabadított osztályhoz, lehetőleg iparkodott vagyonukból kiforgatni.

A kiegyezés után megindult a magyar jogrendszer gyors ütemben történő átalakítása a polgári igényeknek megfelelően. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás különválasztása alapjaiban módosította az egész bírói rendszert. Ennek során történt meg a bírói karnak az ügyvédi kartól való éles elhatárolása is.

Láthattuk, hogy az ügyvédi rendtartás tárgyában hozott 1874. évi 34. tc. több mint fél évezredes fejlődést zárt le a magyar ügyvédség kialakulásában. Ennek a fejlődésnek első szakasza a XVII. század végéig terjedt, a Lipót-féle ügyvédi státútumig. Az ügyvédi foglalkozás alakul ki ez alatt, az eseti perbeli képviseletből jogi szakembereknek egy-egy nehéz kérdésben adott véleményező tevékenységéből szakma lett. Kialakultak az ügyvéddel szemben a felek részéről támasztott elsődleges személyi követelmények, az ügyvédi hitel, megbízhatóság, hűség, és

iparkodtak megakadályozni, hogy az ügyvéd jogi ismereteivel laikus fél hátrányára visszaélhessen.

A fejlődés következő szakaszában, a XVIII. században, az ügyvédség szakmai követelményei alakulnak ki. A Mária Terézia által általánossá tett ügyvédi vizsga, és a bíróságoknál történő bejegyzés rendszeresítése zárta le azt a folyamatot, amelynek során az ügyvédi pályát, noha szabad és mindenki által elérhető maradt, megfelelő végzettségtől és szakértelemtől tették függővé. E folyamat során előbb a jogi szakirodalom dolgozta ki az ügyvéd ügyvállalásával kapcsolatos szakmai előírásokat, majd jogszabályi rögzítést is nyertek azok a feladatok, amelyeket az ügyvédnek az újonnan hozzá vitt ügy vállalása során szem előtt kellett tartania és el kellett végeznie. E korokban egyértelműen felismerték, hogy az ügyvéd nem csak a magánfél szakértelemmel rendelkező képviselője, hanem az igazságszolgáltatási eljárásnak is tényezője, akitől a perek megfelelő befejezése nagyban függ: innét azok az intézkedések, amelyek az ügyvédségnek a perben vitt szerepét és feladatát kívánják megfelelően szabályozni.

Az ügyvéd igazságszolgáltatásban vitt szerepét a következő század tovább fejlesztette. Azonban az ügyvédi vizsga általánossá tétele után már ügyvédi oldalról jelent meg az a törekvés, hogy az ügyvédség kapjon testületi jelleget és önkormányzatot, függetlenítsék a bíróságtól a bejegyzést és a fegyelmi hatáskört egyaránt. Az ügyvédség testületi szervezetére vonatkozóan ügyvédi körökből egyre-másra születtek javaslatok. A szabadságharcot követő neoabszolutizmus ellenkező végletbe csapó rendezése után, amely az ügyvédséget kormány kinevezéstől függő állássá tette, a kiegyezést követően végre sikerrel járt az önálló testületi szabályzatra való törekvés. Ezzel kezdődik meg a magyar ügyvédség, mint önkormányzattal rendelkező testület újabb száz éves története, melyet a következőkben át kívánunk tekinteni.

Az 1874. évi 34. tc. tíz fejezetben szabályozta az ügyvédi működést és ügyvédi szervezetet. Az ügyvédi működés előfeltételévé tette az eddigiek mellett az ügyvédi kamarai tagságot. A rendtartás törvényjavaslatának tárgyalásakor felvetett sokféle szempontból az ügyvédek előírt képzettsége vonatkozásában a rendtartás a legmagasabb mércét szabta megkívánva a jogtudományi doktorátust, háromévi joggyakorlatot, valamint az összes jogágazatokból szóban és írásban teendő ügyvédi vizsgát. A törvényjavaslat tárgyalása során hangsúlyozták, hogy a jogalkotók véleménye szerint az ügyvédi pályához a bírói képzettséget is meghaladó jogi szakismereteket kell megkívánni.³⁸ A gyakorlati idő megfelelő letöltésének érdekében szabályozták az ügyvédjelölti intézményt. Az ügyvédje-

38 Degré Alajos: *Ügyvédképzés* (kézirat). Az ügyvédi vizsga teljes jogi képesítést adott, tehát aki letette, lehetett bíró, míg a bírói vizsga után ügyvédi gyakorlat folytatásához az ügyvédi vizsgát előbb le kellett tenni. A kettéválasztás osztrák mintára történt és nem volt szerencsés. A jelöltség doktori fokozathoz kötését viszont a fokozat tudományos értéke mindmáig megsínylette. A vizgabizottságokban kiváló jogászok ültek, a vizsga szigorú volt, 10–28 százalékos bukási aránnyal.

lölt működésének ellenőrzését főnökének beszámolási kötelezettsége alapján az ügyvédi kamarára ruházták.³⁹

A szervezeti felépítés meghatározása során azok véleménye győzött, akik az ügyvédséget mind a közigazgatástól, mind a bírói szervezettől különvált önálló testületté kívánták tenni. Az ügyvédi kamarák feladatát ez a törvény négyrétűen határozta meg: az ügyvédi kar erkölcsi tekintélyének megóvása, az ügyvédek jogainak megvédése, kötelességeik teljesítésének ellenőrzése, végül a jogszolgáltatás és az ügyvédség terén mutatkozó hiányok orvoslása s korszerű reformok életbe léptetése iránti véleményadás és javaslattevés (19. §). A kamarák élére elnök, elnökhelyettes, titkár, pénztárnok, ügyész valamint 8 rendes és 4 póttagból álló választmány került.

A rendtartás ötödik fejezete az ügyvédek jogait és kötelességeit meghatározva feljogosított minden ügyvédet az ország valamennyi bírósága és hatósága előtt felek képviselőjére. Ügyvállalás, iratkezelés, vállalás megtagadása, vagyontalan ügyfelek képviselője vonatkozásában rendtartás az eddigi jogszabályoknál rövidebben rögzítette a kialakult gyakorlatot, ugyanígy lényegesen rövidebbre fogta az ügyvédi esküt is. Elsőnek iktatta törvénybe a rendtartás 52. §-a, hogy az ügyvéd teljes szólásszabadsággal bír megbízójának védelmében. E rendelkezéseket egészítik ki az ügyvédi díjakról és az ügyvédi meghatalmazásról szóló fejezetek. Az ügyvédek felelősségéről és a fegyelmi eljárásról szóló fejezetek meghatározták az ügyvédi büncselekményeket és fegyelmi vétségeket. A fegyelmi eljárást első fokon az ügyvédi kamara választmánya, másodfokon „a legfőbb ítélőszék fegyelmi bírósága” hatáskörébe utalták. Végül rendelkezett a rendtartás az ügyvédi kamarák első megalapításánál követendő eljárásról.

A rendtartás alapján a 35 365/1874. IM (1874. XII. 28.) sz. r., majd a 31 632. sz. IM (1875. X. 25.) r. határozta meg az ügyvédi kamarák számát, székhelyét és kerületeit. Ekkor alakult meg a Székesfehérvári Ügyvédi Kamara is. Illetékessége kiterjedt a székesfehérvári és veszprémi törvényszék területére. 130 tagjából 58 működött a mai székesfehérvári ügyvédi kamara területén.

A kamara mai területe eredeti elképzelés szerint a budapesti ügyvédi kamarához tartozott volna. A megye ügyvédsége ezzel nem értett egyet. 1874. december 27-én a székesfehérvári törvényszékhez bejegyzett ügyvédek gyűlést tartottak és elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek az igazságügy-miniszterhez, az önálló fehérvári kamara ügyében. A küldöttség tagjai Flatt Ágoston, Vértessy József, Márkus Antal, Végh Károly és Pálffy Károly ügyvédek voltak. Ügyüket a főispán támogatásával sikerült is diadalra vinniük.⁴⁰

Amint az önálló kamara híre elterjedt, elkezdődtek a vezetőségválasztást megelőző korteskedések. A sajtó jelentette, hogy sok jelölt volt, de számuk rövidesen kettőre csökkent: ezek voltak Flatt Ágoston és Szüts Sándor⁴¹. 1875. január 27-én

39 Uo.

40 Székesfehérvár, 1875, 13.

41 Uo. 17.

jelent meg a sajtóban Danitz Béla törvényszéki elnök felhívása, melyben a székesfehérvári és veszprémi törvényszékek területén lakó ügyvédek felhívta, igazolják választási jogosultságukat, és vegyenek részt a városháza nagytermében 1875. február 18-án tartandó kamarai alakuló közgyűlésen.⁴²

Nyolcvanhét ügyvédnek volt az alakuló kamarai közgyűlésre választási jogosultsága, 73 volt a jelenlévők száma. A közgyűlést a törvényszék elnöke nyitotta meg, majd a korelnök, Gaál Lajos veszprémi ügyvéd vette át az elnöki tiszteletet. A közgyűlés jegyzői Véghelyi Dezső és Molnár Lajos voltak. A két szavazatszedő bizottság az eredmények összeszámlálása után egy nagy többséggel megválasztott vezetőség névsorát tárhatta a Kamara elé.

A Kamara első elnöke Szüts Sándor székesfehérvári ügyvéd lett, aki akkor már hosszú székesfehérvári ügyvédi gyakorlattal rendelkezett. Az elnökhelyettes, mindaddig, míg a veszprémi kamara önálló nem lett, veszprémi volt, először Gál Lajos. A kamara első titkára Pálffy Károly székesfehérvári ügyvéd, aki azután még hosszú ideig viselte ezt a tisztséget. Az első kamarai ügyész Dietrich Szilárd székesfehérvári ügyvéd volt, később a kamarának hosszú éveken át elnöke. Az első pénztáros Szitter Lajos székesfehérvári ügyvéd lett. A választmányi tagok között Végh Károly, Flatt Ágoston, Vértessy József, Márkus Antal székesfehérvári ügyvédek, a póttagok között Csapó Dániel, székesfehérvári, Rác Gyula enyingi és Huszár Imre sárbogárdi ügyvédek szerepelnek. Többen közülük később is szerepet játszottak az ügyvédi kamara vezetésében. A kamara tagjai közül Adonyban kettő, Baracsán egy, Bicskén egy, Enyingen hat, Mórton hat, Sárbogárdon kettő, Sárosdon egy és Válon három volt bejegyezve, a többiek székesfehérváriak voltak, illetve a mai veszprémi kamara területén dolgoztak. (Megjegyezzük, hogy Magyarországon ekkor megközelítően ötezer ügyvéd működött, a székesfehérvári ügyvédek száma a következő évtizedekben hatvan és hetven között változott.)

A Kamara kezdetben Pálffy Károly titkár irodájában, a Vörösmarty téri Sayházban (8. sz.) a földszinten működött. A választmány megbeszéléseit ugyan-ezen ház első emeletén a Kamara elnökének lakásán tartotta. 1875. április 26-tól a Kamara irodát bérelt a Megyeház téri Bajzáth-ház I. emeletén (István tér 5.).⁴³

A vezetőség rövidesen összehívta az első közgyűlést, 1875. április 4-re. Ennek tárgyai a költségvetés és kisebb ügyviteli kérdések, ügyvédnévsor kinyomatása, jelöltek teherviselése, portómentesség voltak. Júniusban pedig arról adott hírt a sajtó, hogy 14-én Péten a Kamara zártkörű mulatságot rendezett, jó ebéddel 200 személy részére, és éjjel 2-ig táncsal.⁴⁴

42 Uo. 32.

43 Székesfejérvár, 1875, 86 skk., 151.

44 Uo. június 16., rendezők: Molnár Lajos és Seidel Lajos. (A sajtó megjegyzi, hogy a bor „rabvalatón rossz volt”.)

A NEMZETKÖZI MAGÁNJOG KEZDETEI MAGYARORSZÁGON*

Dell'Adami Rezső 1888-ban a Magyar Jogászegylet teljes ülésén előadást tartott *A nemzetközi magánjog haladása* címmel.¹ Figyelemfelkeltőnek szánta ezt az előadást, olyan fejlődés megindulására kívánt rámutatni, mely „párhuzamban áll a nemzetközi forgalom és jogszükséglet szüntelen fokozásával és mindinkább kilátást enged a világgazdaság világjogának eszményére”. Megállapítja, hogy a nemzetközi magánjog fejlődésének „eszmeáramlata nálunk csaknem teljesen ismeretlen” és „irodalmunk e részben még vajmi keveset nyújthat”. A továbbiakban a hazai fejlődés indításához a nemzetközi magánjog külföldi legújabb eredményeit ismertette átfogóan. A hazai joggal, annak emlékeivel tovább nem foglalkozott.

Dell'Adami a magyar magánjog európai szintű újjáteremtésének harcosa volt, tőle nem is volt várható, hogy a nálunk meglevő régi joganyag összehordásával foglalkozzék. Meglepő, hogy mások sem tették, akik pedig a magyar magánjog területén igyekeztek a tradíciókat felkutatni, és a mai kutatót az előzmények feltárásának e teljes elmaradása arra indíthatja, hogy azt vélje: e téren a mi jogunk előzményekkel nem rendelkezik, a magyar nemzetközi magánjog megalkotása valamikor az első hágai nemzetközi magánjogi konferencián való részvétellel kezdődött.

Ez annál különösebb, mert a magyar jogfejlődésben szinte szükségszerűen kellett volna kifejlődniök olyan normáknak, amelyek a különböző területiális vagy államjogok ütközése esetére rendelkeznek. Magyarország a XIV. század óta szinte állandóan perszonálunióban állott más országokkal, Lengyelországgal, Cseh- és Morvaországgal, Sziléziával, Ausztriával, balkáni államokkal, reálunióban Horvát-, Szlavón- és Dalmátországgal; a XVI. századtól állami önállósága, külön törvényhozása volt Erdélynek. Az országon belül is több népnek, területnek, vallásnak volt önálló saját joga, ezekkel a törvényhozásnak és az igazságszolgáltatásnak számolnia kellett. Ha nem így történt, annak okát is érdemes keresni – de már a teljesség igénye nélküli vizsgálat is megállapíthatja, hogy voltak e jogterületek ütközési pontjain kollíziós normáink, amelyeket általában a nemzetközi magánjog korai megjelenési formáinak minősít a tudomány.²

A középkori keresztény magyar állam megszervezésekor tudatosan kereste és vette át az európai *ius commune* tételeit: Szent István ajánlása az idegenekről, akik

* Eredeti megjelenési hely: *Jogtudományi Közlöny*, 1981/11. 941–948.

1 In: *Magyar Jogászegyleti értekezések*. Franklin-Társulat, 1888.

2 Max L. Gutzwiller: *Geschichte des Internationalprivatrechts. Von den Anfängen bis zu den grossen Kodifikationen*. Basel–Stuttgart, Helbing und Lichtenhahn 1977.

„diversas linguas et consuetudines, diversa documenta (...) secum ducunt”, legalább is a *consuetudo*, de esetleg a *documenta* említésével az idegen jog importját ajánlja.³

Ez az importált, recipiált jog azonban hamarosan hazai szokássá, *consuetudó*vá vált abban az értelemben, hogy a civiljog és kánonjog gazdag tárházából a szükségest és hasznost, nem is mindig szakszerűen, kiszemelték és gyakorlattá tették (Trip. II. 6.). A gyakorlat az ország egyes részein eltérő volt és így a kollízió szükségszerűen felmerülhetett.

1361-ben I. Lajos úgy rendelkezett, hogy egy királyi vitéz perében a dalmát-horvát bán ne a horvát, hanem a magyar szokásjogot alkalmazza: királyi parancsra a *lex forival* szemben a *lex personae* kerül előtérbe. Ez egyúttal bizonyítja azt is, hogy a szokás ellenkező lett volna, mert az ügyben erőszakos birtokszerezésről van szó, és itt a *lex rei sitae*, amely a *lex forival* volt azonos, lett volna irányadó.⁴

Okleveles adatunk van arra, hogy Horvátországban 1376-ban szicíliai bírák szicíliai szokás szerint hoztak ítéletet, ezt Durazzói Károly herceg horvát tanácsosai kérésére a hazai jog alapján megsemmisítette.⁵

A XV. század közepéről ismeretes Gergely krakkói polgár esete, akinek vásárolt rezét Lőcsén elkobozták, bár késznek nyilatkozott bizonyítani, hogy a hazai *consuetudo* sérelme nélkül szerezte azt. (Ez az eset tanulságos nemcsak a *lex loci contractus* – *lex fori* alkalmazására, hanem éppen arra, hogy a külföldivel szemben még a hazai jogot sem mindig tartották kötelezőnek.)⁶

A XV. század végéig terjedő időszakra elmondhatjuk, hogy Magyarország készséggel vett fel idegen jogi behatásokat. A századfordulóval tapasztalható ennek az irányzatnak megfordulása, a hazai *consuetudo* szűkkeblű őrzése. (Mennyiben függ ez össze a civiljog birodalmi recepciójával, illetve a magyar államiság fenyegetettségével, más elemzésre tartozik, a tény bizonyítható.)⁷ Ettől kezdve kell tehát keresnünk azokat az eseteket, amikor az általános szemlélettel szemben mégis elismerik a külföldi jog érvényességét belföldi viszonylatban is.

A belföldi honos és a külföldi jövevény törvény előtti egyenlősége korántsem volt még természetes e korban: amint az idegen per- és jogképességét elismertük, úgy kellett, szükségképp, a személyállapotára vonatkozó jogok, az ún. perszonális státutumok vonatkozásában hazai jogát is figyelembe venni. Werbőczy még inkább negatív ízzel, a hazai törvénynek való alávettség szempontjából

3 Bónis György: *Középkori jogunk elemei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 16.

4 Uo., 190.

5 Uo., 191.

6 Uo., 192.

7 Uo., 65. Zlinszky János: *Ein Versuch zur Rezeption des Römischen Rechts; in Ungarn. Festgabe für A. Herdlitzka*. München, W. Fink, 1972, 324.; továbbá 1569:41: „Constitutum est, ut quoniam externi quidam procuratores, causas, in sede spirituali agentes, dicantur, introductis quibusdam novis abusibus (...) causantes; graviter vexare et lites (...) in immensum protrahere; 1 §. Tales imposterum procuratores et causas (...) agere non possint (...) 3 §. Judices vero (...) non externos, sed indigenas regni esse debere decretum est. »

vizsgálja a külföldiek helyzetét, mondván, hogy a hazai jognak alávetettek az uralkodó *jurisdictio*ja alá tartozók, az „alattvalók”, de azok is, akik mint idegenek az országban tartózkodnak. Utóbbiak számára azonban a rájuk hátrányos jog megismerésére 3 hó, egyébként 1 hó türelmi idő jár, azontúl „aki Rómában van, éljen római szokás szerint”.⁸ Ez azonban csak az országos jogra áll; a helyi szokásnak nincs alávetve, aki nem helyi illetőségű.⁹ A helyi illetőséget azonban nem annyira a születés, vagy a lakás határozza meg, hanem az, hogy valaki *possessionatus*-e: az ingatlan szerinti bírói illetékesség megelőzi a személy szerinti. Birtokosnak lenni rendi hovatartozást, közjogi állást is jelent, így a személyi jogokra is kihat. Természetes, hogy a bírói illetékesség elsősorban a birtok szerint igazodik. A birtokosokat illeti meg a törvény előtti egyenlőség,¹⁰ a birtokhoz, a dologhoz igazodik a *jurisdictio*, még a rendi hovatartozást is előző módon.¹¹

Ahhoz tehát, hogy a személyállapotról szóló kérdésekben a külföldi jogot hazai bíróságaink az idegenre nézve elismerjék, az idegen jogképességének elismerésére volt szükség, és ez a XVI. század folyamán fokozatosan utat is tör előbb az ingó jogokra és a kereskedésre, lassabban a birtokjogokra. A bíróság előtti egyenlőség mindenesetre 1613-ban Kitonich munkáinak megírásakor már általánosnak tekinthető, amint ezt az idézett Werbőczy helyhez a *Centuria* utolsó tételében írott magyarázat tanúsítja.¹² A jogképesség elismerése már nem ilyen egyértelmű.

8 Trip. II. 5. 1–5.

9 Trip. III. 2, 7: „Huiusmodi eorum statuta solummodo inter eos et in eorum media valent atque tenent. Ad exteros tamen et aliarum comitatum nobiles, qui bona et iura possessionaria in ipsorum medio non habent, se non extendunt.”

10 Trip. II. 11. 4: „Omnes enim domini...; caeteri etiam possessionati utriusque sexus, qui in hoc regno Hungariae bona ac iura possessionaria gubernant, pari lege, unaque et eadem consuetudine in ipsorum iurium possessionariorum conservatione, uti debent.”

11 Trip. II. 52. szerint a birtokot érintő eskü vagy végrendelet, bár egyébként az ezzel kapcsolatos jogvita egyházi bíróság előtt vihető perbe: „semper enim standum est eius iudicio, ad cuius jurisdictionem res ipsa (pro qua promissio vel testamentum emittitur) principaliter spectat. „accessorium debet sequi forum sui principalis”. Trip. III. 12–19. szerint a városi perekben hagyatékokat és birtok tárgyában idegen még tanúként sem léphet fel – a városi birtokra joghatályos nyilatkozat csak a város bírósága előtt tehető – városon kívüli birtokuk tárgyában azonban a polgárok is a birtok szerinti illetékes joghatóság alá tartoznak.

12 Joannes Kitonich: „Centuria certarum contrarietatum et dubietatum ex Decreto Tripartito desumptarum et resolutarum. Posenii, 1619, Dubietas C: Sed quaeritur, an indigenae externis, si quando pecunias suas ipsis mutuas ad tempus dederint cum ea conditione, ut talem usuram, vel quod vulgo dici solet interesse, ex certa pecuniarum propositione, quotannis illis dent, eam exolvere debeant? Prout scilicet et nuper vidimus, in negotio oppidarum S Georgii et Bazin, obligationem factam fuisse, multisque in visum exstitisse, ut externis quidem tale interesse exsolvi debuisset, domesticis vero sive indigenis non. Resolutio. Iniuriosa sane habita fuit et etiamnum haberi debet praemissa limitatio, cum de omnium regnorum et Provinciae municipali Jure et consuetudine omnes quoquo modo in iis negotiantes, eorundem iuribus et consuetudinibus sese accomodare et non illa ac illos ad se detorquere debeant, iuxta illud: si fueris Romae, Romano vivito more. Etsi es alibi, vivito sicut illi. Ergo omnes tam scilicet externos quam indigenos Jura Regni ligant, nec illis mater, his autem noverca esse debent.”

Álljon itt elsőnek Mátyás király 1486. évi 32. tc.-ben foglalt rendelkezése az olaszokkal és lengyelekkel szemben, amely, ha pillanatnyi politikai helyzet is szülte, sokszor került később is felvetésre – *habent sua fata leges*. „A velenceiek és lengyelek ismertek arról, hogy mindenféle mesterkedéssel meg akarják vetni lábukat a szentkoronához tartozó birtokokban és azokat bitorolni kívánják. Így egy országlakó sem adhat, ruházhat át, zálogosíthat el, juttathat nekik bármi módon hazai ingatlant.”¹³

Ezt a törvényt eseti indokból hozták, de általános érvényű szabály volt: sem egyes országlakók, sem a király nem juttathatott tetszés szerint idegennek birtokot, azaz *indigenaturát*, csak a király és a rendek közös akarattal.¹⁴ Többször találunk példát arra, hogy a XVI. században még nehezen adták az ilyen kedvezményt, és nemcsak olaszoknak, lengyelnek.¹⁵ A bécsi béke 1606-ban mutatja, hogy az idegen tőke behatolása ellen védekeznek, nem kívánják a birtokok külföldről történő felvásárlását, noha elismerik az idegen hitelező jogát követeléseire megtérítésére. Ebben nem nemzetiségi kérdések játszottak szerepet.¹⁶ Ha a Mátyás idején kimondott tilalom újra meg újra felbukkan (1575:18. tc.; 1647:94. tc.) és végül külön törvénnyel kell a XIX. században hatályon kívül helyezni (1827:22. tc.), abban az játszott közre, hogy a tőkebeáramlás veszélyét északról a lengyel-sziléziai, délről a velencei-olasz jelentette, elsősorban ezek ellen kívántak a rendek védekezni. Azonos a helyzet Erdélyben; az *indigenaturát* nem nyert birtokok külföldiek pedig, ha nemesi rendek levők is otthon, Magyarországon és Erdély-

13 Matthias I. 1486:32: „Item, quia Veneti et Poloni, omni arte, omnique via, et technis, conati sunt, et semper conantur, ad terras, et dominia, ad sacram coronam pertinentia *pedem inferre et illa usurpare*, prout, etiam aliquam partem *de facto* usurparunt. § 1. Proinde statutum et sancitum est, sub nota perpetuae infidelitatis: *ut nemo regnicolarum audeat illis*, aut eorum alicui, castra, fortalitia, civitates, oppida, possessiones, aut alia bona immobilia, *vendere, inscribere, impignorare, commendare, donare, vel aliter qualitercunque dare, vel assignare.*”

14 1550:77. törvénycikkely: ne majestas sua externos homines in Hungaros, absque consensu et approbatione ordinum regni et statuum, assumere dignaretur; ad supplicationes (...) majestas sua (...) responderit: sese imposterum, cum (...) creare externum in Hungarum voluerit, cum scitu et participatione (...) ordinum regni et statuum id facturam.”

15 1550:73. törvénycikkely: „egregius Fridericus Malatesta (...) ab ineunte aetate in Hungaria fere continuo permanendo linguam Hungaricam et mores Hungaricos probe didicerit, suamque fidem et studium gravissimis quibusque rebus regni pertractandis a multis annis cunctis regni statibus probaverit, decretaque ipsa regni aliquot annis conscripserit”; 1575:18. törvénycikkely: „dominum Albertumi Laszky... Polonum (...) qui (...) maiestati suae et regno quoque Hungariae haud contemnenda servitia exhibuisset (...) ordines regni, persuasum habentes eundem (...) bonum et utilem civem futurum (...) pro hac sola vice (...) receperunt”.

16 Pacificatio Viennensis a. 1606:15: „bona et arces extraneis inscriptas per Hungaros restituta, eis pecunia ipsorum... redimere liceat. § 1. Privilegia autem liberarum civitatum (in quorum usu fuerant) conserventur. Et imposterum illis privilegiis tam Hungari, quam Germani et Bohemi inhabitatores indifferenter et aequali iure gaudeant, fruuntur et utantur. § 2. Querelae vero contra illos (...) per regnicolas vel iudices regni iudicentur.”

ben adókötelesek.¹⁷ Megjegyzendő, hogy a magyarok, erdélyiek és horvátok kölcsönösen belföldinek voltak egymás országában mindvégig tekintendők, amint ezt törvények, döntések és irodalom sorozatosan hangsúlyozzák – az uralkodó egyéb tartományainak és országainak lakosai azonban *extraneusok* maradtak.¹⁸

Míg az ingatlan megszerzésének lehetővé tételében törvényeink szűkkeblűek voltak, és az ingatlannal kapcsolatos minden kérdésben minden egyéb joghatósággal szemben az ingatlan szerinti bíróság volt illetékes, a területi jog érvényes volt, a kereskedőkkel szemben törvényeink általában lényegesen barátságosabbak és előzékenyebbek: itt az Európa-szerte érvényesülő *comitas* hatása tapasztalható. A magyar kereskedő is igényelte külföldön az egyenlő vagy előnyös elbírálást, de ugyanezt adták meg a mindenkori államérdeket mérlegelve, a külföldinek is. A pénzkövetelés elismerését a bécsi béke már idézett pontja (16. lábjegyzet) és az 1723:64. törvénycikkely (17. lábjegyzet) is mutatják; egész világosan tükrözi az ezzel kapcsolatos szemléletet az Appr. Const. III. LII. fejezete. Ami e törvényhelyből számunkra legérdekesebb, hogy a belföldön lakhellyel rendelkező kereskedő az ország rendes bírója elé tartozik, de a külföldi lakosnak Erdélyben saját bírósága, a „görögök bírója” volt, külön fellebbezési fórummal. A karlócai béke külön kikötése szerint a határvidéken ugyancsak külön bíróság alá tartoztak a török földről jövő kereskedők, akiknek szabad kereskedését ez a nemzetközi megállapodás biztosította.

A belföldi bíró előtti egyenlőséget biztosítja a külföldi részére a *Comp. Const.* II., VIII., XIII. is és az 1715:99. törvénycikkely 3. §-a. Az erdélyi törvények a XVI. században rendelkeznek már az ilyen kereskedelmi perekben az alkalmazandó jogról is, a *lex loci contractus* alapján; emellett megszabják az idegennel szembeni végrehajtás sorrendjét is: pénz, ingók, belföldi ingatlan, személyes szabadság sorrendjében.

17 Appr. Const. III. XLI. I.: „valamely nemes (...) emberek ez hazában meg akarnak telepedni és jószágot bírni, mindjárt (...) a fejedelemtől és ország statusainál (...) igyekezzék impetrálni, hogy hazának fiai közé magokat incorporáltathassák; (...) különben se jószágot ne bírhasanak, se tiszteket ne viselhessenek. Más birodalomban vagy országokban lakók pedig, kiknek jószágok ez hazában vagon, jószágokról tartozzanak praestálni azt, mivel mások is a végzések szerint tartoznak.” 1723:63. törvénycikkely: „extranei, non indigenae in regno et partibus eidem annexis fundos quospiam tenentes, ab iisdem aliisque facultatibus suis in regno habitis (non tamen a capitalibus ad interesse elocatis) contribuant.”

18 1741:61. törvénycikkely; Art. Nov. 1791:17. törvénycikkely.

Az illetékes bíróság a lakóhely szerinti mellett a teljesítés helye szerinti: a bel-földi hitelező a külföldi adóst az erdélyi bíróság elé is citálhatja.¹⁹

Ez az erdélyi törvényes rendelkezés, bár magyar párhuzama nincs, megfelelt a korabeli gyakorlatnak. Ugyanilyen elv alapján citálták a teljesítés helyének bírósága elé a magyar kereskedőt is; előfordultak esetek, amikor más követelést is érvényesítettek külföldön magyar féllel szemben a felperesi bíróság előtt, elvonva őket az alperesi illetékességtől.²⁰

Még sérelmesebb volt, ha külföldi bíróságok a magyar felek követeléseit nem hajtották végre, vagy elhúzták az ilyen pereket, ami a hitelezőnek jelentős többletköltséget okozott; a rendek ilyen irányú panaszai az uralkodóhoz sorozatosan ismétlődnek.²¹ Végül azok az intézkedések, amikor külföldön, főleg Lengyelországban, magyar adósokkal szembeni követelések behajtására nemcsak az adóst, hanem más magyar utasokat tartóztattak le, fogva tartották őket, amíg az adósságot ki nem egyenlítették, és rájuk bízta, hogy otthon hogyan érvényesítik a követelést a tényleges adóssal szemben, adtak okot sok panaszra.²²

19 „Görögöknek, örményeknek, rácoknak, bolgároknak, dalmatáknak és egyéb nemzeteknek is, kik kiváltképpen a török birodalomból szoktanak jönni, menni és kereskedni, mind kiknek az országban való szabados járások néha hasznos, néha pedig káros, (...) annak okáért kereskedéseknek megengedése vagy némely időikben való megtiltása áll a fejedelmeik dispositiójokbam (...) addig is, míg szabados, járások engedtetik, ily conditiókkal szabadultassanak: Elsőben is, hogy tilalmas utakon és ösvényeken ne járjanak, hanem csak a derekas szabados ország útján. Másodsor, hogy *ex omnibus educendis et introducendis* az igaz harmincadot megadják. Harmadsor, hogy az igaz kereskedésen kívül egyéb dolgokba (...) magokat ne elegyítsék (...) és ezek mellett, ha az országi emberekkel való comtroverziájuk emergál, vagy adósság dolgából, vagy egyebekből, ugyan itt tartozzanak törvényt is állani: ha residentias emberek, coram suo iudice competenti, ha residentiatlanok, a görögök bírāja előtt és onnét per appellationem fő komornyik eleibe menjen, ott finaliter decidáltassék.” 1715:99. törvénycikkely: „De negotiatoribus extraneis (...) si suspecti fuerint, per eadem civitates amoveri poterunt. § 1. Reliqui magistratui civili subiiciendi erunt citra ulla militarium officialium protectionem. § 2. Turcarum tamen (quibus etiam vi patificationis Carlovicensis commercium per Hungariam quoque liberum est) dum ex limitaneis confiniis accedere voluerint, admissio et danda securitas ac in ipsis duntaxat confinariis praesidiis respectu ejusmodi quaestorum Turcarum etiam iudicatio solis militaribus caesareo-regiis commendantibus competet. § 2. In aliis (...) interioribus (...) locis (...) etiam Turcae a iudicacione legitimi magistratus provincialis dependent.”

Appr. Const. IV. IV. I. Adósságról: „Az adósság dolgában valakinek mint vagyon az ő költsége és végzése, azon szerént legyen az elégtétel is, (...) hogyha valaki az ő adósát az elégtételre nem vihetne különben, competens bírāja eleibe idézze (...) Az elégtétel az adósnak (...) arany ezüst és pénzbeli javai... bora, búzája, fel nem érvén az adósnak örökségéből legyen elégtétel, (...) ha az is fel nem érné, személyében megfogassák az adós.”

20 1662:41. törvénycikkely 1. 7.: „regnicolae in causis, debitorum et aliis ad iudicia istius regni spectantibus neglecta prima ipsorum instantia ad forum externum extra regnum non trahantur et consequenter si regnicolae qui neglecta prima ipsorum instantia ad forum externum in similibus hactenus in causam attracti essent; ii quoque ad primam suam instantiam relegendur.”; 1659:120. törvénycikkely is.

21 1647:94. tc.; 1655:33. tc. § 1; 1715:64. tc.

22 1638:55. tc.; 1647:72. törvénycikkely: „super mutuis etiam inter regnicolas et Polonos arrestationibus invicem moderandis certus aliquis modus tractandus et concludendus erit.” 1647:94. tc. § 1.: „arrestationesque devitari queant, simul ac domini quoque Poloni ab illicitis arrestationibus abstineant.” 1655:33. tc.: „De non fiendis in vicinis suae maiestatis provinciis arrestationibus: – 1662:41. tc.; – 1715:64. tc.”

Ennek megelőzésére és az ilyen behajtások elkerülésére már a XVI. században is küldtek ki vegyesbizottságokat elsősorban lengyel és sziléziai, de morva és dalmát, valamint osztrák tartományok lakosai és magyarok közti jogviták rendezésére is. Rendkívül érdekes lenne ezek esetleges irathagyatékának feltárása az alkalmazott jog szempontjából. Forrásaink azt érzékeltetik, hogy ezek a vegyesbizottságok általuk megállapított jogelvek szerint, rövidített eljárással dolgoztak. Időnként az alattvalók érdekei egyeztetésére az uralkodónak diplomáciai úton kellett beavatkoznia, ami ugyancsak a perbeni egyenlőség kiforratlanságát mutatja a XVI–XVII. században.²³

Lengyel források mutatják, hogy elsősorban Lengyelországban és Sziléziában nyúltak a magyar adósokkal szemben időnként generális retorziókhöz: ha egy követelést nem tudtak behajtani, elfogták a tartományban utazó magyar kereskedőket és kényszerítették őket, hogy fizessék ki honfitársuk tartozását, rájuk bízva, hogy a maguk részéről a követelést otthon érvényesítsék. Nyilván akadt olyan külföldi pénzember is, aki az ilyen bizonytalan követeléseket engedményes áron összevásárolta és aztán összekötetései révén a követelést Magyarországon érvényesítette. Ez ellen a magyar országgyűlés tiltakozott, és mind a hitelezőt, mind a követelések megszerzőjét a követelés elvesztésével sújtotta.²⁴

A XVII. század végén a császári udvar több kísérletet tervezett a magyar jog és közigazgatás egységesítésére az osztrák tartományok intézményeivel (Kollonich *Einrichtungswerk*, Hoffmann György *Quintopartitum*, *Novum Tripartitum* stb.). Ezek a reformok nem vezettek eredményre, de a Rákóczi-szabadságharc után a magyar országgyűlések is hoztak olyan jogszabályokat, amelyek már anyagi nemzetközi magánjogi szabályoknak is tekinthetők végrendelet, hagyaték, kül-

23 1569:42. törvénycikkely: „deputatis ex utraque parte idoneis commissariis electoque et prafixo apto ad id tempore revisiones et rectificationes... perficiantur.” 1647:72. tc.: „legatio instituenda esse cernitur”. 1647:94. tc.: „sua majestas (...) dignetur de huiusmodi debitorum celeriori executione modum adinvenire”. 1655:33. tc.: „contenti redduntur regnicolae, ut sua majestas ad peculiarem cujusvis instantiam congrua remedia mandatis inhibitoriis et relaxatoriis (...) adhibeat”. 1723:54. tc.: „Sua majestas auctoritatem suam (...) apud (...) regem et rempublicam Poloniam in eo interponere resolvit: ut ordinata (...) pro sufferendis Polonorum gravaminibus praestandaque laesis satisfactione ex parte regni Hungariae existente commissione ex parte quoque Polonorum paris auctoritatis instituantur commissio: quae regni Hungariae incolis seu intra regnum Poloniae pro personarum aut bonorum arrestatione, eorundemque ve liquidorum debitorum detentione, sive alias per Poloniae incolas quomodocunque laesis et damnificatis juri et aequitati conformem reali executione mediante satisfactionem impendat; et actiones... civiles... summario processu citra omnem municipalium prorogationum considerationem decidat executionique mancipet.”

24 1662:41.tc. § 2.: „Debita vero regnicolarum extranei praeemere vel coemere nec possint nec debeant: et si qui extranei debita regnicolarum praeemissent vel coemissent, aut in futurum praeemerent vel coemerent: tales in acquisitione huiusmodi debitorum tam intra quam extra regnum incompetentes habeantur; ac tam emptor quam venditor huiusmodi debitum amittat; salva tamen priorum debitorum per ipsomet creditores in legitimis instantiis acquirendorum facultate permanente.”

földön kelt okirat vonatkozásában.²⁵ Ezen túl egy rendkívül érdekes kísérlet történik a kereskedelmi jog egységesítésére: külön felkérlik az udvart, hogy az osztrák tartományok jogával egyeztetett javaslatokat terjesszenek a rendek elé.²⁶ (Vö. 1723:53, 1723:117. tc., 1729:24. törvénycikkelyek.) Ugyanezen reformországgyűlések törekedtek az igazságszolgáltatást is rendes működésbe hozni, hogy ezáltal a perek menetét beláthatóvá tegyék. A külföldinek még sorelsőséget is adtak (1729:31. törvénycikkely).

A magyar, erdélyi és tengeremelléki joghatóságok belső sokrétűsége mellé ekkoriban lép be a katonai határőrvidék jogszolgáltatása, valamint a szerbek önálló jogszolgáltatása, újabb belső kollíziós szabályok szükségét vetve fel, főleg a határőrvidék vonatkozásában.²⁷

II. József, mint tudjuk, megkísérelte a magyar korona országainak jogát és igazságszolgáltatását az osztrák tartományokéval azonos szintre hozni. Ez nem sikerült, de mint az előző század végén, úgy most is a rendeket a visszavert kísérlet egy magyar jogi reform felé indította.

Egyúttal sor került a Józsefi provizórium felszámolásához szükséges intertemporális szabályok megalkotására mind Magyarországon, mind Erdélyben.²⁸ (Vö. 1790:44–53., Art. Nov. 1791:34–49. törvénycikkelyek) E szabályok lényege: a családjogi döntések hatályban maradnak; a jogerősen eldöntött vagyoni ügyek is, de azok ellen újrafelvételi vagy rendkívüli perorvoslati kérelem lehetséges; a folyó ügyek az újjáalakított régi bíróságok előtt folytathatók, de határidőn belül újra is kezdhetők.

25 1723:53. törvénycikkely a kereskedelmi könyvek alakszerűségeinek helyi szokás szerinti elfogadásáról és e könyvkivonatok alapján történő perlés az „*auszugalis processus*” lehetőségéről; 1729:24. törvénycikkely az országon kívül keletkezett meghatalmazások, végrendeletek és okiratok alakszerű érvényességéről. Mind a külföldi, mind a belföldi jog szerinti érvényesség elfogadható. A külföldi jogot az tartozik bizonyítani, aki hivatkozik rá. Szegedi János: *Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium Tyrnaviae*, 1751. 514., szerint a külföldön kelt végrendelet alakiségének elfogadását a külföldi jog szerint az egyházi és civiljogon alapuló bírói gyakorlat fogadta el; ezt a gyakorlatot szentesítette az 1729:24. tc.

26 1723:117. törvénycikkely: „*sua majestas (...) specifica instituendorum commerciorum elaborabit et suae majestati sacratissimae submittet: ut eadem vicinis etiam provinciis et regnis communicari, et cum eodem concursu commercia ipsa meliori successu institui et continuari valeant.*”

27 Vö. 1715:99. (19. jegyzet); – 1741:38. törvénycikkely: „*De personis militaribus, fundos civiles tenentibus. Aequum justumque esse agnoscitur: ut militares personae, eorundemque haeredes, fundos civiles tenentes, non solum intuitu hujusmodi fundorum, sed etiam quoad debita apud cives contracta, potissimum fundos civiles respicientia, subsint locorum magistratibus, ibidemque iudicium recipere teneantur. § 1. Ut praeterea sistatus militaris, post mortem personae, ad jurisdictionem militarem spectantis, ad occupationem fundorum civilium, eorumque distractionem semet immittere haud quaquam attentet.*”; 1765:8. tc. ugyanúgy; – 1830:8–9. tc.: Tartalékos katona öröklése a polgári bíróság, tényleges katona öröklése a katonai bíróság elé tartozik; ingatlan öröklése az ingatlan fekvése szerint illetékes polgári bírósághoz; külföldön elhalt katonai személy hagyatéka átteendő a polgári hatósághoz. Katonai végrendelet kiváltságos.

28 1790:44–53. tc., Art. Nov. 1791:34–49. tc.

Ezen túl azonban főleg a kereskedelmi és váltójog megteremtése és az osztrák joggal való egységesítése iránt ébredt fel az igény. Addig is, míg a kiküldött regnikoláris bizottságok működésétől eredményt lehetett várni, az országgyűlés lehetővé tette ilyen ügyekben a kölcsönös alávetést akár az osztrák, akár a magyar bíróságoknak (utóbbira nem volt persze példa), és az osztrák bíróságok határozatait az alávetett ügyekben Magyarországon is, Erdélyben is végrehajthatókká tették (1792:17., Art. Nov. 1792:2. törvénycikkelyek).²⁹ Hozzáigazították a végrehajtásban az osztrák jogot a magyar joghoz; így a személyi jogállást alávetés esetén is *lex patriae*, az ingatlanvégrehajtást *lex rei sitae* szerint lehetett fogamatosítani (osztályosok jogainak védelme, nemesi birtokra csak zálogjog, idézés az udvari kancellária útján).³⁰

29 1792:17. tc., Art. Nov 1792:2. tc.

30 1792:17. törvénycikkely: „Az igazság és a nemzetek s országok közti kereskedés, mely a hitel biztonsága nélkül nem állhat fönn, kívánván, hogy a törvényesen megkötött szerződések teljesítenek és azoknak bírói hatalommal való végrehajtásáról gondoskodva legyen: addig is, míg törvények által hathatósabb intézkedés tétetnék, Ő szent felsége kegyes előterjesztéséhez képest elhatározta a karok és rendek, hogy valamint azok, a kik kereskedésben és nyereszkedés okából váltólevelet adnak ki és szerződést kötnek, magukat egyenesen az örökös tartományok váltóbíróságainak vetvén alá, vagy pénzfizetés teljesítésére az örökös tartományok valamely helyén határozottan kötelezték magukat, vagy az örökös tartományoknak a váltóbíróság alá tartozó kereskedőivel a kik saját bírói illetőségökről való lemondás és az idegennek elismerése mellett csak egyszerű kölcsönt kötnek, azon bíróság ítéletét, melyet maguknak a kötelezvényben kifejezettéin választottak, elfogadni; Magyarország és a hozzá kapcsolt részek törvényszékei pedig a magukat ilyenképpen kötelezők ellen hozott és átküldő-levél mellett a magyar királyi udvari kancellária útján kiadandó ítéleteket végrehajtani tartoznak.

De hogy valamint egyrésztől a hitelezők biztonságáról intézkedés tétetik, úgy másrésztől a csalásoknak eleje vetéssék és harmadik személyek joga is meg legyen óva, jónak látszott elrendelni:

2. Harmadik személyek joga, a, hazai törvények értelmében érintetlen legyen; és ha ilyen jog a végrehajtás alkalmával alaposan jelentetett be, vagy a kötelező-levél törvénytelenége állítatott, akkor a győztes és a végrehajtást sürgető külföldi a végrehajtó bíró előtt előlegesen biztosítékot adni és kötelezettséget vállalni tartozzék arra nézve, hogy a kötelemnek az eljáró bíróság előtt kimutatandó semmisége esetében, vagy ha az ország törvényes bíróságai előtt harmadik személy joga vagy elsősége akár a kötelezőlevél keltének idejéből, akár a betáblázásból, akár a dolog természetéből bebizonyíthatólag kitűnik, elégtételt fog szolgáltatni.

3. Az ingatlan jószágokban fogamatosítandó végrehajtás csak zálog erejével bírjon, úgy hogy a nemesi javakat bármikor, a polgári telkeket pedig egy év és egy nap alatt vissza lehessen váltani. (...)

5. Hogy a per indítását meg lehessen tudni, s nehogy valaki talán költött kötelezettség alapján külföldi bíróság előtt megtámadtatván vagyoni értéke veszedelemben forogjon: az örökös tartományok illető bíróságai elé teendő idézés, megfelelő határidő kitűzése mellett, a magyar királyi udvari kancelláriának azon megvéhez, hol az adós lakik, intézett rendeletével adassék tudtára, mely neki a közgyűlés bevárása nélkül lesz kézbesítendő. Viszont Ő szent felsége kegyelmesen intézkedni fog, hogy addig is, míg váltótörvényszék itt is állítani fog, midőn többi örökös országainak lakosai valamit Magyarországon vásárolnak és a fizetést szintén Magyarországon ígérnek, vagy egyébként magukat valamely most létező vagy ezután föllábitandó magyar bíróságnak egyenesen alávetik, a magyar bíróság által hozandó ítéleteknek készséges, és pontos, végrehajtásáról a többi örökös tartományok törvényszékei gondoskodjanak.”

L. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet VII. kötet. A tizenkilencedik és huszadik század. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyarország története tíz kötetben* és 5/1 k. Budapest. 1980. 319. Magyar bíróságok e törvény ellenére, mintegy a közrendi klauzula alapján tagadták meg a nemesi birtokkal szemben a végrehajtást osztrák ítéletek alapján.

Még József reformjára vezethető vissza a nem nemes de szabad külföldiek perlési lehetőségének megadása magyar bíróságok előtt kötelmi és öröklési ügyekben (1802:20. törvénycikkely).³¹ A kereskedelmi és váltójoggal együtt a szerzői és iparjog kezdeti elemei, a csőd, a találmányi jog is kölcsönös elismerésre találnak Ausztriával. Anélkül, hogy bevezetnők az intézményt, a *charta biancát*, találunk jogszabályt annak hamisítására; kölcsönös elismerésre találnak császári-királyi rendelet alapján a kiadói jogok Ausztriával, és ugyanígy a találmányok is.³²

A tengervidéken az illír királyságban átmenetileg érvényessé lesz a *Code Napoléon* és a *Code de Commerce* olasz nyelvű változata; előbbi 1814-ben felváltja az osztrák polgári törvénykönyv (OPTK), utóbbi azonban érvényben marad mint helyi szokásjog. 1827-ben a tengerpart és Horvátország visszatér a magyar jog területéhez és újabb intertemporális szabályok rendezik az átmenetet (1827:14. tc., 1830:12. tc.). Egyes esetekben az ügyletekben alkalmazható a *lex loci et temporis contractus*, ha nem ellenkezik a *lex fori*val, tehát belefér a szerződéses szabadságba; a személyállapotú és családi ügyekben pedig az újonnan behozott jognak nincs visszaható hatálya.

Az 1836:25. törvénycikkely egy érdekes jogszabályt alkot a külföldi vállalkozó felelősségéről károkozás esetén, és az irányadó mind a kártérítés, mind az alkalmazott és alkalmazója között *lex fori* lesz, a károkozás helye szerinti jog.³³

Mélyreható szabályozást azonban az általunk vizsgált területen az 1840. évi váltó- és kereskedelmi jog szabályai hoztak. Váltójogosultság *lex patriae* szerint, minden egyéb esetre *lex adimpleti contractus*. A külföldi jogot bizonyítani kell annak, aki arra hivatkozik. Az idézésnél a külföldi kedvezményezett, a végrehajtásnál a viszonyosság elve érvényesül. Külföldi kereskedőkre, cégbejegyzésre, csődre ugyancsak jogszabályok születnek. A törvények az 1833. évi osztrák javaslatra támaszkodnak; a kodifikációs bizottságban a magyar jogászok mellett ott a bécsi ügyvéd, Wildner, aki ezért utóbb *indigenaturát* is kap.³⁴

31 1802:20. tc.

32 Az 1729:37. törvénycikkely említi a – sehol nem szabályozott – *charta bianca*-t. Erdélyben 1772. július 22-én bevezetik az 1763. évi osztrák váltótörvényt és az 1734. évi csődtörvényt. (Schuler von Libloy: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*. Nagyszében, 1854, II. 242.) Hogy ezt magyar szokásként alkalmazták, mutatja az 1807: 12 tc. a hamis csődről rendelkezve. 1793. november 4-én patens hozza be Magyarországon a nyomtatott művek utánnomlásának tilalmát, amely 1794. január 7-től az örökös tartományokra is érvényes. (Boytha György: *A szerzői jog kialakulása*. In: Benárd Aurél – Tímár István (szerk.): *A szerzői jog kézikönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. 20–28.) 1820-tól alkalmazták Magyarországon az osztrák szabadalmi törvényt. (Szita János: *Die Entwicklung de Patentrechts in Ungarn. Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Jogtörténeti Értekezések* 6. Budapest, 1974. 131.)

33 A törvény a belföldi, a vállalkozás helye szerinti bíróság előzetes egyeztetés utáni sommás eljárást rendeli az ilyen ügyekben; a vállalkozó felel az alkalmazott által okozott kárért is hazai jog szerint.

34 1840:15. törvénycikkely 3., 4., 5., 6., 53., 158., II. 116., 192–193., 213. §§. 1840:22. tc. 31. §.

A XIX. század első felére jegecesedett ki a magyar–erdélyi, magyar–horvát, a határőrvidéki, de az örökös tartományokban és Magyarországon egyaránt possessionátus személyek jogi viszonylatában, ahol a *lex patriae* nem lehetett elhatároló, az illetőség fogalma. Ez nem azonos a *lex domicilii*vel, és a magyar nemzetközi, ill. területközi magánjogban később is elhatároló szerepe volt. Ahol valakinek birtoka, lakása, üzlete van, vagy közterheket visel, ott van az illetősége, azzal a joggal élhet. Kivált a válásoknál volt ennek előbb Erdély és Magyarország, utóbb horvát, osztrák és magyar viszonylatban nagy szerepe.

1850 után az osztrák jog érvényesül a Habsburg birodalom összes országaiban, így a magyar korona országaiban is. Az osztrák polgári törvénykönyv idevonatkozó rendelkezései tehát Magyarországon is hatályba léptek, és ismét – ezúttal császári pátenssekkel – intertemporális jog született az átmenet megteremtésére, amely ezúttal a kapitalista jogra való átmenetet is jelentette.

Így például az ősiségi pátens hozta be Magyarországon a teljes jogegyenlőséget a külföldieknek, a szabadalmi pátens rendelkezett a külföldiek találmányi jogáról, az osztrák kereskedelmi és váltótörvény, valamint csődtörvény az ide vonatkozó nemzetközi jogi szabályokról is.³⁵

Ebben az időszakban jutnak jelentősebb jogforrási szerephez a nemzetközi magánjog tekintetében a nemzetközi egyezmények, amelyek a kereskedelmi és ügyleti feltételeket, a bíróságok előtti kölcsönös perképeséget, de sokszor az okiratok érvényességét, a csődeljárást, a végrehajtást, sőt más vagyon- és örökjogi kérdéseket is szabályoztak. Az Egyesült Államokkal, Görögországgal, Oroszországgal és Franciaországgal kötöttek e korszakban számunkra érdekes egyezményeket.³⁶ Lényegében intertemporális jogot alkotott az országbírói értekezlet is, midőn a magyar anyaországban a régi igazságszolgáltatást helyreállította. Ugyanilyen szabályokat tartalmaz a kiegyezés is, mind Ausztriával, mind Horvátországgal, valamint az erdélyi unió, amelyek 1867-ben jöttek létre.³⁷

Ezzel megteremtődött a magyar tőkés rend nemzetközi magánjogának kialakítására a politikai lehetőség. Ha ez a fejlődés mégis váratott magára, ennek ha-

35 1850. január 25. Pátens az osztrák általános váltótörvény bevezetéséről; 1852. november 26. Pátens az egyesülésekről; 1852. november 29. Pátens a szerzői jogokról; 1852. november 20. Rendelet a szabadalmi pátens bevezetéséről; 1853. július 18. Igazságügyminiszteri rendelet az ideiglenes csődeljárás bevezetéséről.

36 Kereskedelmi egyezmény az Egyesült Államokkal, 1929. augusztus. 27.; kereskedelmi egyezmény Görögországgal 1835. március. 4.; 1854. augusztus 9.; 1856. június 2.; kereskedelmi egyezmény az Orosz Császársággal 1860. szeptember 2.; kereskedelmi egyezmény Franciaországgal 1866. december 11.

37 1867:XII. törvénycikkely a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról; 1867:XVI. törvénycikkely vám- és kereskedelmi szövetség Ausztriával; 1868:XXX. törvénycikkely Magyarország, s Horvát- Szlavón- és Dalmátországok közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezményről.

sonló az oka, mint a polgári jognál általában: a kodifikáció elhúzódása, politikai harci kérdéssé tétele. A magyar általános polgári törvénykönyv hivatva lett volna ezt a területet rendezni, a rendezés vele együtt maradt el.

Így egy sor jogszabály intézkedik a nemzetközi magánjogról (mint a magánjog vonatkozásában általában) érintőlegesen, a perrendtartás, a bírósági hatásköri szabályzat, a kereskedelmi törvény, a váltótörvény, a hagyatéki eljárás, a csődtörvény, a végrehajtási törvény, a szerzői jogi törvény, a szabadalmi és védjegy törvény.³⁸

A legjelentősebbek az ilyen vonatkozású törvények közül a múlt században mégis a HT és annak társtörvényei voltak, amelyek a külföldiek vonatkozásában részletes szabályokat tartalmaztak és rendezték a magyar állampolgárok külföldivel és külföldön létrejött kapcsolatait is.³⁹ Emellett számos kereskedelmi és jogsegélyegyezmény is született, amelyek egyre részletesebben és finomabban szabták meg a viszonyosságot a magánjogi jogsegély és jogalkalmazás különböző területein.⁴⁰

Talán a legnehézkesebben, a legtöbb bajjal Ausztriával való kapcsolatunk alakult, minthogy ezt a kiegyezést ellenző pártok esetről esetre politikai kérdéssé tették. A közös törvényhozásra szánt jogterületeken ez a közös rend egyre másra mondott csődöt: a tengerhajózási jog kodifikálása több kölcsönös kísérlet után sem történt meg, a szabadalmi törvények csak akkor születtek meg, mikor kivettük a közös jogszabályalkotás köréből, a részvénytársaságok kölcsönös működésének engedélyezése körül is sok vita volt.⁴¹

Gyakorlatilag csak jelentéktelen egyezményeket tudott a két állam tető alá hozni a század utolsó évtizedében és e század elején. Jellemző a hangulatra a bíróságok iratváltásaival kapcsolatos vita, amely a parlamentbe is került és az

38 1868:LIV. törvénycikkely a perrendtartásról, 1869:IV. törvénycikkely 25. § a bel- és külföldi bíróságok hatásköréről és illetékességéről; a személyjogi kollíziónál *lex patriae*, illetve az illetőség irányadó, az örökjogban az örökgyó lakhelye szerinti jog, a vagyonjogban *lex rei sitae*; a házassági jogban mindkét félre a saját egyházának joga irányadó, a perrend csak sorsorságot állapít meg az alperes javára. – 1876:XVI. törvénycikkely 34., 36–38. § a külföldön kelt végrendelet érvényéről; 1876:XXVII. törvénycikkely 95–97. § a külföldi váltóról és adósságról; 1877:XX. törvénycikkely 60, 198. § a külföldiek és külföldön élők gyámságáról; 1879:L. törvénycikkely az állampolgárságról; 1881:XVII. törvénycikkely 73–75. § csődeljárás külföldiek és azok vagyona ellen; 1881:LX. törvénycikkely 3–5. § külföldi és horvát bíróságok ítéleteinek végrehajtása; 1884:XVI. törvénycikkely a szerzői jogról; 1890:11. törvénycikkely 32. § a külföldi védjegy védelméről; 1894:XVI. törvénycikkely 7–9., 71–107. § az örökösödési eljárásról.

39 1894:XXXI. törvénycikkely 108–120. §, 147. § a külföldiek és külföldiekkel kötött házasságról; 1894:XXXIII. törvénycikkely az anyakönyvekről.

40 Ezek oly tömegben jelennek meg, hogy felsorolásuk hely hiányában lehetetlen, s számos magánjogi, kereskedelmi jogi, eljárásjogi kérdést szabályoznak e téren.

41 1895:XXXVII. törvénycikkely 15–16. § a külföldi szabadalomról; 1895:XLI. törvénycikkely 5. § külföldi védjegyekről; 1887:IX. törvénycikkely szerzői jogi egyezmény az osztrák tartományokkal; 1878:XXII. törvénycikkely egyezmény Ausztriával a részvénytársaságok bejegyzésének kölcsönös-ségéről; 1908:XII. törvénycikkely kereskedelmi egyezmény Ausztriával.

igazságügy-miniszter elleni támadások alapja lett, noha kifejezetten magyar érdekeket védett.⁴²

Így a magánjogi interterritoriális normákat az egymás mellett élő OPTK és magyar szokásjogi területek között a bírói gyakorlatnak kellett megteremtenie és ugyancsak a bírói gyakorlatnak kellett a nemzetközi magánjog elveit eseti döntéseken keresztül megfogalmazni mindazon esetekben, ahol nemzetközi egyezmények nem nyújtottak támpontot.

Nyilván a jogtudomány késői érdeklődésének tudható be, ha mindazok után, amiket itt felsorolhattam, Dell'Adami negatív megítélése a magyarországi nemzetközi magánjogról megszülethetett. Valóban, az első tételes irodalmi összefoglalást Johann Vesque von Püttlingen adta Bécsben 1878-ban megjelent munkájában „Handbuch des in Österreich–Ungarn geltenden internationalen Privatrechts” címmel; ez azonban alig több, mint a szerzőnek az osztrák jogról a kiegészítés előtt megjelent könyve új cím alatt, itt-ott kibővítve a szerzőnek a Magyarországon érvényesülő jogelvekre vonatkozó véleményével.⁴³

Jellinek Artúr a *Magyar magánjog mai érvényében* című, 1885-ben megjelent munkájában összefoglalta a pozitív magyar magánjogban érvényesülő s a nemzetközi magánjogot érintő elveket öt pontban: a) személyállapot – honosság; b) jogügylet alaki kellékei – *lex loci*, de legalább a belföldi joga; c) közrendi klauzula; d) ingatlan jog – *lex rei sitae*; e) házassági jog – mindkét fél saját joga az anyagi, kötés helye az alaki vonatkozásban.⁴⁴

Ugyancsak 1885-ben a IX. magyar jogászyűlés foglalkozott a nemzetközi magánjog hazai alapelveivel, és Biermann véleménye alapján, a *lex domicilii*vel szemben személyállapotnál a *lex patriae*t fogadta el. Biermann álláspontját 1886-ban publikálta is.⁴⁵ Nem volt hát már teljes a csend Dell'Adami felszólalásakor sem, de tény, hogy ez idő tájt kezdett csak a nemzetközi magánjog irodalma megindulni.

Canstein összehasonlító váltójoga és Jancsó „Magyar házassági vagyoni jog”-a⁴⁶ már megjelent, mikor az Akadémia pályázatot írt az 1892. évre „Nemzetközi

42 4237/1881. IM r.; 55905/1885. IM r.; 16873/1897. IM r. arról, hogy a magyar bíróságok megkereséseiket Ausztriának német fordítással küldjék: eredetileg ugyanis mindkét fél saját nyelvén levelezett, de az osztrák megkereséseket Magyarországon értették és azonnal megválaszolták, míg a magyar megkereséseket a bécsi legfelsőbb bíróságon előbb le kellett többnyire fordíttatni, a magyar felek kárára és késedelmére.

43 Johann Vesque von Püttlingen: *Handbuch des in Österreich–Ungarn geltenden internationalen Privatrechts*. Bécs, Wilhelm Braumüller, 1860.

44 Jellinek Artúr: *A magyar magánjog mai érvényében*. Budapest, Kilián F. Bizománya, 1885.; Zlinszky Imre – Reiner János: *A magyar magánjog mai érvényében*. VIII. kiadás. Budapest, Franklin Társulat, 1902. 8–9.

45 Biermann Mihály: *A honossági elv a nemzetközi magánjogban*. Budapest, 1886.

46 Raban Canstein: *Das Wechselrecht Österreichs und die Abweichungen der Wechselrechte Deutschlands, Ungarns, der Schweiz, Italiens, Frankreichs und Englands*. Berlin, C. Heymann, 1903.; Jancsó György: *A magyar házassági vagyoni jog*. Budapest, Hornyánszky V., 1888.

magánjog megírására, különös tekintettel hazai viszonyainkra”. Szántó Mihály erre nyújtotta be az első idevágó összefogó magyar munkát, melyet így méltán tekinthetünk a magyar nemzetközi magánjog, ha nem is tétéles, de tudományos megteremtőjének.⁴⁷

Magyarország a századvég és a századforduló nemzetközi forgalmat és jogbiztonságot, polgári jogsegélyt, fuvarozási jogot, szerzői jogot, részvény- és értékpapírjogot stb. tárgyaló konferenciáin épp úgy, mint a négy hágai nemzetközi magánjogi konferencián élénk részt vett, már csak azért is, hogy Ausztria háttérbe ne szorítsa. Ezek fellendítették a hazai irodalmat, amely most már egyre-másra termette az újabb és újabb értekezéseket. A következő teljes összefoglalásra 1911-ben kerül sor, Ferenczy Árpád kézikönyvével,⁴⁸ amely már kiforrott, ha nem is kodifikált magyar nemzetközi magánjogot mutathatott be.

---

47 Szántó Mihály: *Nemzetközi magánjog, különös tekintettel hazai viszonyainkra*. Budapest, Nagy Sándor Könyvnyomdája, 1893.

48 Ferenczy Árpád: *A nemzetközi magánjog kézikönyve*. Budapest, Benkő G., 1911.

MARTON GÉZA, A CIVILISTA*

Marton Géza munkássága a kártérítési jog területén

Negyedóra keretében akár csak felvázolni is azt, mit jelent Marton Géza a kártérítési jog elméletének fejlődése szempontjából, nemcsak a magyar, hanem az európai polgári jognak, nem lehet. Marton Gézára emlékezni anélkül, hogy élete legnagyobb küzdelmét ecsetelnők, ugyancsak nem lehet. Szküllá és Kharübdisz közt indul hát a tanítvány, amikor rövid szavakban emléket kíván állítani a csonka műnek, amelyre a mester egy alkotó életet áldozott.

Mikor került először szembe Marton Géza a kártérítési jog elvi alapjainak megoldatlanságával, nem lehet pontosan megállapítani. Ő minden részproblémában kereste az egészet, sohasem volt elszigetelten római jogász, kizárólag civilista sem, sőt kizárólag jogász sem. Kártérítési jogi elméleti rendszere lassan állott össze, ennek folyamatát szeretném áttekinteni.

Úgy hiszem, a *furtum* mint *delictum privatum* tanulmányozása során figyelt fel először olyan mozzanatokra, amelyek később kártérítési munkásságának sarokpillérei lettek. Maga a *delictum privatum* fogalom, és annak a pandektajogi iskola és a modern tradíció általi félreértelmezése az egyik ilyen pont. A másik a vélelmezett vétkesség, a *condictio furtiva* jogosultjainak köre, a vendéglős és hajós felelőssége lopásért, alkalmazottaiért, de véletlenekért is.

A magándeliktumért való természetszerűen vétkességi felelősség pandektajogi továbbfejlesztése körében találkozott azzal a felelősséggel, melyről állították, hogy szintén vétkességért áll fenn, de amelyről azonnal megállapította lényegét látó szemmel, hogy ez már más elvi alapokon nyugszik, mint a deliktuális. Tovább szötte ezt a szálát, amint a *furtum*-ról írott könyvének kézi példányába bejegyzett feljegyzései bizonyítják. Vizsgálódásainak eredménye 1924-ben a *Felelősség custodiáért* című dolgozata. A téma római jogi, az interpolációkutatás nemzetközi eredményeire támaszkodik, de a záró akkordban a civilista szólal meg, aki a jogot keresi a római jogon keresztül: abban a korszakban, amikor a magánjogi törvénykönyv javaslatának (Mtj.) végleges formáját kereste a magyar jogásztársadalom.

Az őrizetbe vett dolgokért való objektív felelősség, egy egészen az erőhatalomig terjedő felelősség törvénybeiktatásához tesz indítványt.

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Hamza Gábor (szerk.): *Tanítványok Marton Gézáról. Marton Géza születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen elhangzott előadások*. Budapest, ELTE, 1981. 43–52. Utánközlés: *Jogtudományi Közlöny*, 1981/1. 47–51.

Ezzel a rövid javaslattal indult meg küzdelme, amelyet egy életen át folytatott a polgári jogi felelősség vétkességi alapelve helyett más alapelv elfogadtatásáért.

Kutatni kezdte, milyen más elvi alapok lennének figyelembe vehetők a polgári jogi felelősség egységes felépítéséhez. *Verschuldensprinzip – Verursachungsprinzip* című tanulmánya 1926-ban egyrészt kimutatja, hogy a vétkességi elv túl szűk a polgári jogi felelősség teljes megalapozására, mind bizonytalansága, mint terjedelme, mind bizonyítása nehézsége miatt, másrészt a helyette javasolt okozatossági elvet utasítja vissza, mint amely a felelősség megalapozására túl tág. Szépen tűnik ki ebben a munkájában szintetikus szemlélete. A vétkesség nem lehet más-más értelmű a jog különböző ágazataiban és az erkölcsstanban, hanem egységes fogalom, az okozatosság ugyancsak az, filozófiában, fizikában, jogban egyaránt. Minden elméleti megerőszkolás, a fogalmak eltorzított használata tudománytalan és megbosszulja magát.

Itt vet számot, és számol le a hazai judikatúra által is elfogadott és gyakorlati hasznosságú veszélyességi motívummal: indokolatlan és helytelen, kockázati elvről van szó, ez viszont nem akarati, hanem gazdasági szempont.

Ebben a munkájában tűnnek fel az elvesztett alapelvek helyett először az általa javasoltak: az *interesse* gondolata Merkel-től, a gazdasági tűrőképesség Ungertől, és a polgári jogban indokolatlan megtorlási (*quia peccatum est*) szempont helyett a polgári jog számára is szükséges megelőzési, nevelő cél (*ne peccetur*).

Ebben a tanulmányban ismét ad egy egységes elvi alapokon nyugvó javaslatot a kártérítési jog kodifikálására az 5. §-ban. Az elhatároló elem még ebben is a *vis maior*, az ingyenes szolgáltató enyhébb felelőssége *culpa in concreto* mértékével, a saját közrehatás bírói mérlegeléssel veendő számításba, és lehetőséget kíván adni a bírónak mind a felelősség megállapítására, mind annak mérséklésére, a felek gazdasági teherbíró képessége és a méltányosság alapján.

Ekkor hivatkozik Marton először az orosz szovjet-szocialista polgári törvénykönyvre, amelyet röviddel előbb ismert meg francia fordításban, mint arra a jogalkotásra, amelyik a magyar javaslatok mellett az objektív felelősség megfogalmazásában leghaladóbb. Itt beszél először saját rendszeréről.

Valóban valamivel szigorúbb az, ismeri el, a felelősség fokát tekintve, a legtöbb érvényben lévénél, de csak akkor, ha a kártérítésre kötelezett oldalát nézzük: a károsult oldalnak viszont nagyobb biztonságot nyújt, és az életben mindnyájan lehetünk mind károsultak, mind károkozók. A társadalmi nevelést, a szorgalmas, igyekvő kisebbség érdekét az ő rendszere szolgálná jobban!

A következő évek a polgári jogi felelősség kérdésének vizsgálatával telnek, elsősorban a német, majd a francia irodalomban. 1931-ben teszi közzé a *Szubjektív és objektív felelősségi elv küzdelme a francia judikatúrában* című dolgozatában az utóbbival kapcsolatos tapasztalatait. Közben nem téveszti szem elől a klasszikus római jog kutatására irányuló erőfeszítéseket: elsősorban Kunkel újabb munkáit veszi számba a *Bonus paterfamilias* címen megjelent dolgozatban, és ismét

a magyar törvényhozás munkálataihoz adja hozzá saját eredményeit az ugyan-ezen évben megjelent *Veszélyes üzem* című tanulmányában. Ebben elsősorban az *interesse elv* érvényesülését tárja a magyar közönség elé, és a hazai judikatúra fényében világítja meg a veszélyességi elv téves és nem kielégítő voltát, egy újabb törvényszöveg kísérletét bocsátva a nyilvánosság elé, az Mtj. korrekciójához.

A veszélyes üzemek közül nagy gyakorlati érzékkel emeli ki és teszi ismételtlen vizsgálódása tárgyává az automobil baleseti felelősség kérdését, először 1932-ben, majd 1934-ben az *Automobilos felelőssége* című dolgozatában, mert meglátja azt, hogy önmagában a technika fejlődése, az élet gyorsulása hozzák létre a fokozott kárveszélyhelyzeteket, amelyeket nem lehet eleve erkölcsileg elmarasztalni, mégis meg kell azokat oldani társadalmi szinten. Meglátja, hogy a gépesítés fejlődése miatt az egyes ember vétkességét messze meghaladó károk keletkeznek, hogy ezek nem is arányosak az okozó vétkességével, „hogy az uccán járás, kocsizás, biciklizés éppoly üzem, vállalat, mint az autózás és éppoly veszélyekkel járhat nemcsak másokra, hanem magára a cselekvőre is, mint a kimondottan veszélyes üzem”. Meglátja, már ekkor, hogy a legjobb polgári jogi elv sem lesz képes arra, hogy a technika fejlődéséből eredő károkat határok közé szorítsa, hanem a jövő megoldása azok társadalmasítása a kötelező biztosítás útján. A társadalom neveléséért felelős jogász öntudata cseng ki abból a sajnálkozó megjegyzésből, amely e meglátását kíséri: „az általános kárbiztosítás a prevenció elvével ellentétes, lankasztja ennek hatékonyságát.” Ennek azonban majdnem tökéletes orvosságát látja a biztosító visszkereseti jogában, ha az valóban érvényesítettetik.

Érdekes színfolt, egyetemi oktatóhoz méltó az a *Kísérlet*, amelyet ugyanezen évben, „a laikus jogérzet kipuhatolására a tárgyi felelősség kérdéseiben”, német mintára, saját első éves hallgatói körében folytat és publikál. Az itt nyert benyomásokat később összefogó nagy francia nyelvű könyvében is hasznosítja, mert úgy érzi, hogy a tárgyi felelősség érvényesülését az elméleti jogászok pandektista előképzettségű terheltsége akadályozza, holott azt az élet parancsoló erővel követeli.

Az objektív felelősség elve a magánjogi törvénykönyv javaslatában című jogászegyleti értekezésében Marton részletesen és büszkén elemzi az Mtj. 1737. §-ában megfogalmazott vétnél méltányossági felelősség általános érvényű megfogalmazását. Ismét hangsúlyozza, hogy van Európában még egy törvénykönyv, amely ennél messzebb ment elvileg a vétnél felelősség érvényesítésében, de az időbeli elsőbbséget is magáénak vallhatja, az orosz szovjetköztársaság magánjogi törvénykönyve, melynek ezúttal teljes vonatkozó szövegét a magyar jogászközönség elé tárja (1933-at írtunk!).

Marton e tanulmányában részletesen elemzi az Mtj. hibáit is, a hatféle felelősségi fokozatot, melyet az 1739. § legszigorúbb abszolút felelősségétől az 1738. § (3) bekezdése legenyhébb vétkes felelősségéig az egyes esetekben elvi alap nélkül véletlenszerűen megállapított határokkal felmutat, az egyetlen jogosult disztink-

ció helyett, „amely viszont nincs benne a törvényben: a különböztetés kisember és nagyüzem közt”. A kisüzem felelősségének elhatárolására javasolja, először e tanulmányban, az üzemen kívüli elháríthatatlan külső okot, amit a képviselőházi bizottság ugyan beleértett a *vis maiorba*, de Marton ismét tiltakozik a „világszer- te bevett fogalom házi használatra történő átformálása ellen”.

Erélyesen támadja Marton az 1738. § (2) bekezdésének felelősségkimentő for- dulatát, amely szerint mentesül az épülettulajdonos, ha „minden meg volt téve” a kár elhárítására. A mi Ptk.-nkban is megfogalmazást nyert elvárhatóságként ez az elgondolás, vele szemben Marton a *cause étrangère* előnyösebb voltát fejtegeti, megállapítva, hogy a kettő ügyis azonos lesz a helyes judikatúra előtt, mert ha keletkezett kár, és a felelősnek bizonyítani kell, hogy ő mindent megtett, ügyis csak a külső ok felfedésével fog tudni szabadulni, akkor pedig jobb ezt rögtön kimondani. Érdekesen elemzi a Javaslat osztálytartalmát, a képviselőház meg- hátrálását a gyárüzemek felelősségének teljes általánosítása elől.

Összeveti Marton az Mtj. szerződéses felelősségi rendszerét a szerződésen kí- vülivel, és kifejti, hogy a kettőnek azonos rendszerűnek kell lennie. Az objektív szerződéses felelősség elvének védelme során először pendíti itt meg az eredmé- nyért való felelősség helyességét, a *Leistungserfolg*ot a szerződéses magatartásért való felelősséggel szemben. Rámutat a szerinte meghatározó alapelvek, a pre- venció, a gazdasági és egyéni érdek alakító hatására, és ismét síkra száll a bírói mérlegelésnek engedendő nagyobb tér mellett: a legjobb törvény is „vak, látóvá a bíró szeme teszi”.

Végül oly jellemző érveléssel száll szembe az ellene felhozott szigorúság érvé- vel: „A választás ez: követeljem-e mint adós a lazaságot a kötelemteljesítésben, melyet a régi elv lehetővé tesz, a magam részére, amikor számolnom kell vele, hogy saját adósom is élni fog ugyanezzel a lehetőséggel, vagy vállaljam-e ma- gamra a szubjektív mentséget nem ismerő tárgyi felelősséget, amikor ugyaner- re tarthatok számot mint hitelező saját adóssággal szemben is. Ama bizonyos Herakles nevű görög ifjú hasonló választás előtt állván, a zordabb, nehezebben járható utat választotta, melyet akkor a régiek mégis úgy neveztek s még nekünk is úgy tanítottak, hogy ez az Areté, az erény útja. Furcsa volna, ha modern morál- prédikátorok éppen az erkölcs nevében kovácsolnának érvet a másik választás mellett. Annál inkább furcsa volna ez, mert a társadalmi szemléletben semmi kétség sem maradhat fenn, hogy a társadalomnak mégiscsak abból a rendszerből van nagyobb haszna, mely eredményesebben szolgál a károk megelőzésére és a megelőzhetetlen károk helyes elosztására.” Itt kifejtett gondolatának védelmére tért vissza Nizsalovszky Endrével vitatkozva az *Objektív felelősség és jogbiztonság* című 1933-ban megjelent cikkében.

Ugyanezen évben az Angyal Pál Emlékkönyvben *Büntetés és kártérítés* című tanulmányában szintézisbe hozta a büntetőjogi és magánjogi megelőzés és ne- velés céljait és eszközeit és kifejtette a különbséget: a büntetőjogi prevenció a

cselekvő személy, a magánjogi a gazdasági életben résztvevő vagyontömeg jogellenes vagy kárt eredményező ténykedésével kapcsolatban érvényesül.

Ugyancsak a magánjogi felelősségnek a büntetőjoghoz való viszonyával, a *lex Aquilia* deliktuális szemléletének a vétkességi alapelvben való visszacsengésével küszködik 1936-ban megjelent *Magánjogi és büntetőjogi szankciók* című, valamint a Szladits-émlékkönyvben publikált *Obligatio ex delicto* című tanulmányával is. Párhuzamba állítja Marton a két jogágazatban a nevelés céljának elsőbbségét, ezt a büntetőjogban a szankció retorziós jellege, a magánjogban a reparációs jelleg egészíti ki: míg azonban a retorzió indokát veszti, ha a preventív nevelő hatás lehetősége elesik, másodlagosan a reparáció mint önálló jogpolitikai cél is érvényesül.

Érdekes és azóta is pusztába kiáltó fejtegetést találunk a polgári jog preventív eszközei közt a perköltségről. Marton ennek bátor alkalmazására hívja fel a bíróságokat, mert éppen ezáltal véli sok esetben megvalósíthatónak a polgári jog nevelő funkcióját. Újra meg újra felötlik ez a gondolat ma is jogpolitikai irányelvekben, megvalósítása újra meg újra elmarad.

1935-ben önálló tanulmányá érett a szerződéses objektív felelősség vizsgálata, *Obligations de resultat et obligations de moyens* címen, amelynek összefoglalását a magyar gyakorlati jogászok számára az Országos Ügyvédszövetség debreceni vándorgyűlésén „Eredmény-kötelem” címmel tartott előadásában adta. Rámutatott, hogy a szerződő féltől sohasem a magatartást várja a vele szerződő, hanem mindig a számára fontos eredményt, ha ez bekövetkezik, akár az adós közrehatása nélkül is, a hitelező elégedett, ha nem, a legnagyobb szorgosságra való hivatkozás sem vigasztalja, általában nincs is módjában ellenőrizni azt.

Végül vizsgálódásai tárgyává tette egy külön tanulmányban Marton a tárgyi felelősség klasszikus és modern határait. *Vis maior és elháríthatatlan külső ok* című dolgozatában jutott el odáig, hogy a *vis maior* helyett generálisan határként ajánlja a *cause étrangère* fogalmát, mint amin túl a prevenció értelmét veszti, tehát a felelőségre vonás is. Ezentúl felelőséget csak a társadalmi méltányosság, vagy külön törvény által meghatározott esetekben (légi közlekedés) a biztosítás szempontjai indokolhatnak csupán.

Ezzel részleteiben összeállt az a rendszer, melynek, mint mondta, minden követ talált és csak az összeállítás volt saját érdeme, és amelyet egy nagy tanulmányban a *Fondements de la responsabilité civile* címmel terjesztett a két háború közötti utolsó békeévben a francia közönség elé.

A római, a német és a francia jogfejlődés részletes elemzése után e műben Marton rendszeres vizsgálat alá vette a vétkességi felelőséget, annak az erkölcs-csel való összhangja, a vétkesség szubjektív és objektív szemlélete, az előre nem látható eredmény, és a teljességében nem ismerhető jogszabállyal szembeni akarat állásfoglalás funkciója szempontjából. Megvizsgálta ugyancsak „erkölcsös-sége” szempontjából a tárgyi felelőséget is, majd kihatásukat a gazdasági életre.

Utána vizsgálat tárgyává tette a tárgyi felelősség elméletét, körvonalazta annak felelősségalapító és alakító elveit, a prevenció, az aktív *interesse*, a társadalmi igazságosság, a károk megtérítése, a kockázatviselés szempontjait. Részletezte, hogy ezek az elvek ez ideig sem egységes szemlélettel, sem egymással való kölcsönhatásukban nem kerültek vizsgálat alá. Végül vizsgálat alá vonta a magyar és a szovjet jogalkotást, mert ezek gyakorlatában valósult meg szélesebb körben a polgári jogi tárgyi felelősség. Mindezek után Marton felépítette a saját rendszerét.

A kötelezettségből indult ki. Nincs felelősség azért, amire nem vagyunk kötelesek. A következő lépcső a kötelezettség megsértése: nincs felelősség jogsértés nélkül. A kártérítés mint szankció elemzése következik. Marton itt külön kitér arra, hogy elképzelhető kártérítés jogos magatartásból is (kisajátítás), mert ő ezt a *reparatiós* mechanizmus miatt idevonja, kihagyva más hasonló, kevésbé jelentős tényállásokat (szomszédjogi aktusok), amelyet mi ma kártalanítás címen külön szemlélünk és kiemelünk a kártérítés köréből.

A következőkben összehasonlítja az erkölcsi és a jogi felelősség alapjait, az egyéni és a társadalmi felelősség elvi alapjait. Így jut el a társadalmi nevelés, megelőzés, mint a polgári jogi felelősség és minden jogi szankcionálás legfontosabb mozgató rugójához. E megelőzés határát a *vis maior* helyett a *cause étrangère*-ben vonja meg. A megelőzés mellett két segédelvként fejt ki a kártérítés vonalán az egyéni érdek és a társadalmi érdek kettős szempontjait. Végül a kárkiegyenlítés és kárelosztás társadalmi célját sorolja még ide.

A felelősségi elvek játékát vizsgálva kifejti a bírói mérlegelés elengedhetetlenül fontos szerepét a kártérítési jogban. Megvizsgálja az elvek érvényesülését a szerződéses és a szerződésen kívüli felelősség körében, és záró értékelést ad a teljes rendszerről, hozzávetve tapasztalatait a laikus jogérzettel kapcsolatban.

„Habent sua fata libelli, habent sua fata et ideae”, mondta Marton gyakran. Ha ez a könyv nem a második világháború küszöbén jelenik meg, talán jóval nagyobb visszhangot vált ki és kihat a polgári jogi felelősség alakulására az európai kontinensen. Visszhangja így is megvolt, a szerző egy csapással a kártérítési jog nagy tekintélyévé emelkedett.

Szladits Károly érdeme, hogy a készülő hatkötetes *Magyar magánjogban* Mártonnak adta a kártérítési rész megírását, teljesen szabad kezét engedve neki saját rendszere kifejtésére, s ez így közkinccsévé válhatott a magyar jogásztársadalomnak annak ellenére, hogy a *Système* magyar kézírata 1944-ben félbeszakadt, és a kézirat megjelenését csak az utóbbi években vette a Magyar Tudományos Akadémia tervbe.

Az 1939-ben megjelent III. kötet a kötelmi jog általános részében az alapfogalmak, így a kár, az okozatosság, a többek okozása, a sértett közrehatása, a kártérítés terjedelme, módoszatai és a nem vagyoni kár kérdéseit tárgyalja. Az 1942-ben megjelent különös rész az egész elméleti alapvetést és dogmatörténeti fejlődést tartalmazta, kiegészítve a legújabb német javaslat ismertetésével, melyet egyé-

ként közben Marton külön tanulmányban is tárgyalta 1941-ben, majd saját rendszere részletes kifejtését és a magyar tételes jog és bírói gyakorlat összehasonlító alapon történő kritikus tárgyalását. Marton Géza rendszere így mind kül-, mind belföldön elérhetővé vált.

Közben kitört a második világháború, és „inter arma silent musae”. 1939-ben, az utolsó békenyáron még ismertette Marton a kártérítés és a vétkekesség szükséges kapcsolatáról alkotott nézeteit a l'Association H. Capitant első kongresszusán, 1942-ben *Individuális és szociális szemlélet a kártérítési jogban* című tanulmányában az *interesse szemléletének* általános társadalmi szempontjait fejtette ki, és ugyanez évben tartotta akadémiai székfoglalóját a *Római magánjogi felelősségi tan válságáról* címmel, de a probléma, a polgári életben keletkezett kár viselésének kérdése, elméleti játékká zsugorodott egy olyan világban, ahol a károkozás célzatossága soha el nem képzelte méreteket öltve bontakozott ki. A nagy világválság alatt Marton hitt a jobb és józanabb világ megszületésében, a szociális szemléletű társadalom eljövételében és csendben dolgozott magyar monográfiájának kéziratán, egészen 1944 Balatonfüreden eltöltött nyarának végéig.

Aztán eljött 1945, és megkezdődött a szocialista magyar jog építése, alakítása. A hatvanöt éves tudós rommá lőtt lakásába, feldúlt tanszékére visszatérve, addig megszokott független nyugalma nélkülözve, töretlen energiával látott neki eszméi ellenőrzésének a megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok között. A római jogi kártérítési felelősségről írott három tanulmányán kívül elsősorban ez foglalkoztatta a következő tizenkét évben.

Lelkesen kezdte el tanulmányozni a szovjet elméleti szerzőket, az általa oly sokszor ismertetett objektív megfogalmazású jogra épült gyakorlatot, és azok jobb megértése érdekében oroszul is tanulni kezdett. E vizsgálódásai eredménye volt tanulmánya, a *Három könyv a szovjet kártérítési felelősségről*, amely élete utolsó évében jelent meg, de kimerítően felhasználta szovjet-jogi ismereteit utolsó, posztumusz munkájában is.

Nem zavarta meg őt, hogy a szovjet szerzők az 1930-as évektől visszatértek a vétkekességi gyakorlathoz. Ő tárgyilagosan felülvizsgálta rendszerét és úgy találta, hogy az a szocialista viszonyok között éppúgy, sőt jobban megállja helyét. Ebben alátámasztotta az új magyar judikatúra néhány eredménye, amelyeket lelkesen üdvözölt és kommentált (*Tárgyi felelősség átvett dolgok őrizetért*, 1948; *Kártérítési jogunk legújabb fejleményei*, 1954).

Úgy látta, hogy elérkezett a magyar polgári törvénykönyv megalkotásának ideje, viszont csaknem kész monográfiája lezárásához be akarta várni az új társadalmi rendben bekövetkező jogfejlődés eredményeit. Ezért azt félretette (hogy többé elő se vegye), és már 1945–46 telén megalkotta a *Tervezet egy polgári jogi törvénykönyv kártérítési fejezetéhez* című művét, amely utóbb alapjául szolgált a Ptk. előmunkálatai során sokszorosítva kiadott tervezetéhez. Ebben a széles alapokra fektetett, 24 §-ból álló tervezetben, amelyet általános elméleti és tételes

indoklással látott el, és függelékben az Mtj. egyes szakaszaihoz igazított, még egyszer gyakorlati összefoglalását adta a „Marton-rendszernek”, amelyet aztán szovjet jogi tanulmányaival kiegészítve németül is publikálni szándékozott *Ver-such eines einheitlichen Systems der zivilrechtlichen Haftung* című dolgozatában.

Harcosan állott ki igaza mellett, amelyben hitt. „Nem elég az igazságot felismerni – írta. Síkra is kell szállni mellette, remélve, hogy az életben a haladás és az anyagi valóság nyomása meg fogja törni a milliók agyában megrögződött eszmei nézeteket, meg fogja teremteni a számára szükséges jogi formák érvényesülési lehetőségét.”

Eszméi igazságáért való harca jegyében tartotta nagy előadását 1953. június 3-án a kari tanácsülés előtt *A polgári jogi felelősség elméleti kérdései* címmel, amely csak kéziratban maradt fenn. Ebben az újabb magyar és a szovjet jogfejlődést, de a szocialista országok fejlődését is vizsgálva mutatta ki, hogy rendszere a nagyüzemi termelés és az áruviszonyok, valamint a szerződési rendszer fennmaradása esetén a szocialista társadalomban is érvényes. Világhy Miklós azon észrevételét, amelyben az objektivizmust, az osztályérdekek szem előtt tartásának hiányát, a rendszer időtlen érvényességű beállítását vetette a szerző szemére, Marton azzal utasította vissza, hogy nem kell osztályszempontokat belevinni a jogi mechanizmus működésének gépezetébe ott, ahol az nem osztályérdekeket fejez ki.

Hitt abban, hogy meggyőződéséről meg tudja győzni tanítványait. „Jól tudom – írta 1946-ban –, hogy rendszerem igen távol van nemcsak az elismeréstől, de a pusztá megismeréstől is. Tudom, hogy bármilyen kitűnően megalkotott tudományos rendszernek is nagy erőfeszítésekre van szüksége ahhoz, hogy a régi gondolatvilágban felnőtt nemzedéket a maga eszméinek megnyerje. De ha Thirring Lajosnak sikerült a tárgyi felelősséget egyetlen huszáros rohammal bevinni a magyar jogi közvélemény rokonszenvébe, akkor talán nekem is sikerül ezen már befogadott tárgyi szabályok alá a megfelelő helyes, tudományos elvi megalapozást és a helyes szövegbeli formulázást megadni. Talán, mondtam, mert hisz az eszmékre is áll: *habent sua fata!* Ha a rám kedvezőtlen alternatíva volna is a sorstól előírva, a fáradozásaim sikerét nem adatnék is meglátnom: a próféták és prédikátorok hitével hiszem, hogy azok nem voltak hiába. A fejlődésnek erre kell haladnia!”

A próféta 23 éve távozott körünkből, és nem adatott meg neki, hogy fáradozásai sikerét meglássa. A rendszer, amelyben hitt, ma is érvényesül lényegében a magyar gyakorlatban, de ma sem valósult meg törvényben és elméletben. Kérdéses, hogy meg fog-e valósulni, és hogy meg kell-e valósulnia. A társadalom technicizálódása olyan méreteket öltött, hogy ma már bármely kitűnő polgári kárelosztási rendszer sem tudja a társadalom egyedeit a kártól megóvni, csak a kárbiztosítás teljes átfogó rendszere, a kár szocializálása. Ezzel, amint Marton is helyesen látta, amint legutóbb Sólyom László kitűnő munkájában megfogalmazta,

ugyanakkor a kárviselés preventív hatása ellen dolgozunk, a Marton szerint másodlagos reparációs szempont teljes érvényesülése kedvéért. Marad természetesen a visszkereset a felelős károkozó ellen, a másodlagos kárelosztásban ismét felmerül a nevelés, megelőzés gondolata, a keresendő ennek helyes elvi alapja, de nem azonos már a jelentősége.

A társadalom egyszerű tagját ugyanis addig érdekli a kártérítés, míg az ő kára térül. Megállhat-e itt a jogásztársadalom is? Nyilván nem. A polgári jogban rejlő nevelőerőt a jogalkotó és jogalkalmazó nem dobhatja el „mint hitvány eszközt, mely felesleges lett.” Az, hogy milyen elv alapján marasztaljuk a károkozót, milyen elv alapján mentesítjük, ma is fontos jogpolitikai kérdés.

Ha elérjük a károk teljes mértékű társadalmasítását, ha a kárfelelősség tényleg csak másodlagos lesz, felvetődhet a gondolat, nem elegendő-e a magatartás alapján ítélnünk az eredmény helyett, nem vihetjük-e bele a polgári jogba a büntető-joghoz hasonlóan az ártatlanság vélelmét.

Úgy érzem, még ma is, még a másodlagos kárelosztás teljes megvalósulása esetén is van rációja a polgári jogban Marton elvi alapjai megtartásának. Ha a bíró megkapja a mérlegelési jogkört a katasztrófát okozó felelősség mérséklésére, úgy az objektív alapon való másodlagos felelősség a polgári jogban hatásosabb, mert, amint Marton tanította, a biztosabban érvényesülő szankció nevelő hatása erősebb. Ennek pedig a polgári jog területén, ahol a hátrány nem erkölcsi, csak anyagi, megvan a maga értelme. Marton Géza tanítása érdemes arra, hogy ma is merítsünk abból.

A XIX. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI MAGÁNJOG FORRÁSAI ÉS IRODALMA*

Magyar nyelvű tézisek a Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert címmel tervezett kandidátusi értekezéshez

1. A feladat

A Frankfurt am Mainban alapított Institut für neuere europäische Rechtsgeschichte a Max-Planck Gesellschaft egyik legfiatalabb jogi intézete; első igazgatója Helmut Coing professzor, a társaság jelenlegi alelnöke volt. Ő vette fel az intézet munkatervébe olyan kézikönyv szerkesztését, amely az újabb, mintegy a XI. században induló jogfejlődés figyelembevételével összefoglalóan bemutatja az európai magánjog forrásait és irodalmát, ezzel anyagot nyújt a magánjog összehasonlító alapon történő tanulmányozásához. Egyúttal egységes terv szerint párhuzamba állítva, bevezetőt nyújt azokhoz a főbb fejlődési sajátosságokhoz, amelyek az európai *ius commune*, az egyházi és római jogi gyökerekből sarjadt magánjog, illetve magánjogok párhuzamos tanulmányozását lehetővé és hasznossá teszik.

A kézikönyv első, az 1100–1500 közötti fejlődést bemutató Mittelalter kötet 1973-ban hagyta el a nyomdát. Ekkor már előrehaladtak a II. kötet, az 1500–1800 közötti korszakot tárgyaló rész munkálatai is, és ekkor kezdte meg az intézet a zárókötet, a XIX. század előkészítését.

A középkori rész megírására elégségesnek bizonyult az Intézet munkatársi gárdája, de a máig sem lezárt újkori kötethez már jelentős számú külső munkatársat kellett bevonni. Előrelátható volt, hogy még több külső erőre lesz szükség a harmadik kötetnél; ennek megírását külföldi szerzők bevonása nélkül nyelvi problémák miatt sem lehetett volna megoldani.

Az első kötet megjelenésekor a második összeállításának mikéntje már tisztázott volt. A harmadik kötethez ekkor került nyomdába az Intézet által szerkesztett szakfolyóiratban, a *Ius Commune* 1972. évi kötetében Walter Wilhelm professzor, az egyik jelenlegi igazgató tollából az „Ein Arbeitsplan – Quellen und Literatur der europäischen Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert” c. tanulmány.

A munkaterv számolt azzal, hogy a két előző rész egységes szerkezetével szemben a XIX. században a hangsúly az országonkénti jogfejlődésre kell helyezni. Másrészt a jogtudomány, mint a fejlődést irányító tényező primátusával szemben e században a törvényhozást indokolt előtérbe állítani. Az egyes európai

---

* Korábban nem publikált szöveg (1983).

országok jogfejlődéséhez a párhuzamos bevezetések megírására olyan munkatársakat kívántak felkérni, akik az érintett országban folytatnak jogász hivatást és kellően otthonosak a német nyelvben ahhoz, hogy az egységes kidolgozás műhelymunkájába bekapcsolódhassanak.

A magyarországi jogfejlődést az első kötetben Coing a kötet élén álló tudománytörténeti részben a középkori egyetemalapítások vonatkozásában érintette, Horn a magyar jogtudó értelmiségnek szentelt egy szakaszt (1 oldal), Gudian a jogalkotás és törvénykezés intézményeit ismertető fejezetben foglalkozott a magyarországi intézményekkel (3 oldal), végül Armin Wolf középkori törvényeinkről és jogirodalmunkról a Tripartitumig bezárólag egy fejezetet írt (723–731. oldal). Wolf és Gudian munkájukban döntően Bónis György műveire és tanácsaira támaszkodva feladatukat sikeresen oldották meg. A második részben a magyar fejlődés megfelelő bemutatásáról a szerkesztők ekkor már lemondtak.

A második kötet először megjelent II/2. része 1976-ban a törvényhozást tárgyalta, és ebben a kötetben a magyarországi fejlődésről csak egy kommentár nélküli bibliográfia szerepel Csizmadia Andor összeállításában; a jogtudománnyal foglalkozó II/1. bevezető kötet, ez 1977-ben jelent meg, egy bekezdésben említi a nagyszombati egyetem jogi karát. Ebben az első kötetben Heinz Monhaupt tollából az intézményekről is kellett volna egy résznek szerepelnie, ez hazánkval is foglalkoznék: ez azonban végül is elmaradt a II/3. részkötetre. Ugyanezen kötetben kell Klaus Luignak a felvilágosodás kori jogi irodalomról, benne a magyarországi irodalomról is, megemlékeznie. E kötet azonban máig sem került lezárásra.

Az újkori magyarországi magánjogfejlődésnek e nem megnyugtatóan történő bemutatása a második részben indította a harmadik, XIX. századi kötet szerkesztőjét, Wilhelm professzort arra, hogy a XIX. századi magyar „Länderbericht” megírására a szerzőt felkérje, és neki erre előzetes megbeszélések után 1973-ban megbízást adjon. A megbízás szerint a magyarországi részt teljesen önálló egységként kellett volna a III/4. részkötetében, az európai fejlődés általános vonalából kieső országokról szóló beszámolók között szerepeltetni, míg a törvényhozást tárgyaló III/1., a jogtudományt tárgyaló III/2. és a jogszolgáltatásnak szentelt III/3. részekben a közép- és nyugat-európai jogfejlődést tárgykörönként csoportosítva, ezen belül országokra bontva kívánták bemutatni.

A szerzőnek a XIX. századi magyarországi magánjog forrásait és irodalmát 2,5 ív legkisebb terjedelemben, a Wilhelm által írt *Arbeitsplan* rendszerében, felosztásában és hangsúlyos szempontjaira figyelemmel kellett bemutatnia. A forrásoknál a lehető teljességre, az egykorú irodalomnál mint másodlagos forrásnál az önálló művek, elsősorban az európai nagy nyelveken megjelentek felsorolására, a modern irodalomban pedig reprezentatív, a külföldi jogösszehasonlító alapon dolgozó kutató számára elsősorban szükséges anyag összeállítására kellett törekedni.

Minthogy a második kötet magyarországi anyaga hiányos, a szerkesztők szabad kezet adtak szerzőnek a XVIII. századi fejlődésre való visszatekintésben és

nem korlátozták munkájának terjedelmét sem. Így a teljes elfogadott anyag meg fogja haladni a tizenöt ívet, ebből hat ív a magánjog és az eljárásjog törvényhozásával foglalkozó III/l. első részkötetben már megjelent. Ezenfelül a szerző munkatanulmányt készített a XVIII. századi jogtudományt tárgyaló fejezethez a magyarországi jogtudományról, és lektorálta az újkori „Intézmények” című fejezet hazai fejlődéséről szóló részét, hogy a XIX. századi bemutatás előzményeit e vonatkozásban teljessé tegye.

2. Az előmunkálatok

A szerző 1974–1980 között szinte évente töltötte szabadságát a frankfurti Intézetben és kétszer volt ott hosszabb, néhány hónapos meghívással, így a kézikönyv intézeti munkatársaival vitaüléseken ismertethette saját eredményeit, megismerte a párhuzamosan készülő feldolgozásokat. E közös munka eredménye, hogy a magyarországi anyag az eredeti tervhez képest a kézikönyvben kedvezőbb elhelyezést kapott.

A fent már említett magyarországi „Länderbericht” az észak-európai, angol, skót, ír, valamint kelet- és délkelet-európai országok között utóbbiak közé besorolva szerepelt volna az utolsó részkötetben, tehát a magyar magánjog a román, jugoszláv, görög, bolgár és esetleg albán jogokkal együtt.

A szerzőnek sikerült az intézeti viták során elfogadtatnia azon nézetét, hogy a magyar jogfejlődés eltér a délkelet-európai országok bizánci alapon nyugvó jogfejlődésétől, jellegzetessége, önállósága és közös vonásai a közép-, dél- és nyugat-európai jogok fejlődésével párhuzamban mutathatók be megfelelően. Így a magyar anyag, a lengyel anyaggal együtt kikerült a külön országbeszámolók közül és a törzsanyagban, tárgyszerinti bontásban nyert bemutatást. Összefüggő magyar rész tanulmány helyett így megjelenik a magyar jogfejlődés a nagy nyugati és déli országokkal párhuzamosan, azokban a részkötetekben, amelyeket a kutatók elsősorban fognak forgatni. Jelen értekezésnél ez ugyan elkerülhetetlen ismétlések és átfedések forrása, hiszen a tanulmány kézikönyvhöz készült, nem folyamatos olvasmányul, megkönnyíti viszont a magyarországi jogfejlődésnek a többi európai jogokkal való párhuzamba állítását, összehasonlító tanulmányozását és értékelését – ez a munka célja és haszna.

A délkelet-európai csoport szerzőivel tartott szerkesztői megbeszélés során előkérdésként merült fel a területiális tagolás: hol tárgyalassék azon területek jogfejlődése, amelyek a tárgyalt időszakban, vagy annak nagy részében a magyar állam részei voltak, 1920 óta viszont más államokhoz tartoznak. A szerkesztőség helyt adott szerző nézetének, hogy az erdélyi, a horvát, a határ-őrvidéki, a fiumei és tenger melléki magánjog fejlődése a magyarországi anyag részeként tárgyalandó, csak a szerb és görögkeleti román egyházak házasságjo-

gának anyaga kerül ezen „Länderberichte” keretében feldolgozásra – kölcsönös egymásra utalások mellett.

Az előkészítés során szerző a rendszeres szerkesztői megbeszéléseken kívül saját készülő anyagát a következő, általa az intézetben tartott előadások keretében vitatta meg a társszerzőkkel és az intézet munkatársaival: Kodifikációs törekvések a magyar magánjog történetében; A bíróságok jogfejlesztő szerepe a magyar magánjogban; A történeti iskola Magyarországon; A magyar kártérítési jog fejlődése; A magyar polgári perjog fejlődése; A magyar nemzetközi magánjog gyökerei és kialakulása; A perbeli képviselő története Magyarországon; A római jog csendes recepciója a magyar kötelmi jogban; A nem vagyoni kártérítés története és újraéledése a magyar polgári jogban. A nem vagyoni kártérítés régi és újabb gyakorlatáról, a magyar történeti jogi iskoláról és a bíróságok jogfejlesztő szerepéről a Deutscher Rechtshistorikertag keretében, a német magánjognak a magyar magánjogra gyakorolt hatásáról 1981-ben a regensburgi egyetemen tartott szerző előadást.

A kézikönyv jelleg, az értekezés szétfordelt formában, több részkötetben történő publikációja, az elsősorban nemzetközi olvasóközönség tájékoztatására való törekvés és végül a meghatározott tervvázlat szerinti kötött feldolgozás jelen munkára nyilván rányomják bélyegüket. Ha a műnek tudományos értéke van, az éppen abban nyilvánul, hogy e követelményeknek eleget téve a magyarországi jogfejlődést összehasonlításra alkalmasan, a külföld számára elengedhetetlen háttér ismertetésével, a hasonlóság és a különösség kellő hangsúlyozásával, meghatározott terv adta keretben, menetben és szempontok szerint mutatja be. A szerkesztők módot adtak arra, hogy emellett hangot kapjon a modern magyar jogtudomány szemlélete az adott korról, és hogy a szerző a magyar magánjog rendszerbeli sajátosságaira rámutathasson ott, ahol azok az európai sémákkal nem egyeznek, felhívhatta a kézikönyv kívánta tömörséggel a figyelmet a magyar fejlődést meghatározó gazdasági-társadalmi alapokra vagy politikai viszonyaink jogfejlődést érintő hatásaira. A szerző igyekezett ennek eleget tenni.

3. A kutatás módszere

A munkát a XVIII–XIX. századi magyar magánjog forrásainak és egykorú irodalmának összegyűjtésével és rendszerezésével kellett kezdeni. A kézikönyv magánjogon a *ius privatumot* érti, teljes eredeti szélességében, így a gyűjtés nem szorítkozhatott a szűken vett polgári és családi jogra, hanem ki kellett azt terjeszteni az éppen a tárgyalt korszakban önálló sodó jogágakra, valamint az eljárásjogra is. Magánjogunk kodifikálatlan volta miatt széles azon forráshelyek száma, melyek magánjogi kérdést érintenek, noha egészen más a tárgyuk; ezek összegyűjtésénél esetleges irodalmi hivatkozásokon és a bírósági döntvények táraiban szereplő jogszabályi utalásokon túl csak maguknak a jogszabályoknak a

tanulmányozása segített. A XVIII. századra, a XIX. század első negyedére és az abszolutizmus korszakára, valamint a kiegyezés utáni korszak egyes jogterületeire vonatkozóan a rendeleti anyag áttekintése is elengedhetetlen volt.

Az Országbírói Értekezletet követő kor szűkebben vett magánjogi irodalmának van bibliográfiája. A megelőző korszaknak azonban nincs és általában nincs a magánjogból kiváló szakjogoknak sem. Ezek irodalmát fel kellett kutatni s nem bizonyos, hogy a teljességre törekvés mindenben sikerrel járt.

A következő lépés a korabeli anyag válogatása volt, hiszen nem lehetett a kézikönyvet minden fellelt címmel megterhelni, hanem ki kellett válogatni a jellemző, további kutatáshoz kellő alapot nyújtó és a külföldi kutató részére hozzáférhető irodalmat. Így az értekezés a korabeli és modern idegen nyelvű irodalom terén teljességre törekedett, egyébként lehetőleg bő reprezentációra (talán hasznos lenne hazai kutatók részére a bevezető szövegrész megfelelő rövidítése mellett a teljes forrás- és irodalom anyag rendelkezésre bocsátása).

Nehézséget jelentett, hogy a magyar irodalom eredményei sokszor jelentkeznek kisebb publikációkban, szakfolyóiratokban és gyűjteményes kiadásokban, és ilyen forrásokat a tervezet szerint általában mellőzni kellett. Kivételt tett a szerző a *Zeitschrift für Ungarisches Öffentliches und Privatrecht* cikkeivel, mert elérhetőek és német nyelvűek és tartalmuk miatt a XX. század eleji magánjog sok részébe nyújtanak a külföld számára betekintést.

Az összegyűjtött anyag alapján kerülhetett sor a szöveges rész megírására, az „Arbeitsplan” által előírt kérdések megválaszolására és a magyar fejlődés sajátosságainak kiemelésére. A követelmény szerint a bevezetőnek a tudomány mai szintjén kell állnia, önálló kutatásokat a szerkesztők nem irányoztak elő és nem is vártak el. Arra ilyen terjedelemben vállalkozni sem lehetett volna. Mégis elkerülhetetlen volt, hogy ha a tervezet által felvetett kérdésekkel vagy szempontokkal a hazai irodalom eddig nem foglalkozott, szerző azokat maga feldolgozza, és bizonyosan eddig nem kutatott jogterületeket feltárjon. Minthogy a kézikönyv nem ad dogmatörténetet, hanem a magánjog történetének összehasonlító alapon való kutatásához nyújt szempontokat és anyagot, az ilyen kutatások eredménye nem is mindig tűnik ki magából az értekezésből, hanem csak a kért összefoglalás megalapozására szolgál.

Rá kellett mutatnia az értekezésnek, hogy, noha a kodifikációs törekvés hazánkban is élénk volt, a magyar polgári jog döntően a bírói gyakorlat útján fejlődött a tárgyalta korszakban. A kézikönyv azonban – mivel nem célja a dogmatörténet – a bíraskodásról szóló részében egészen más szempontokat vizsgál, a tételes fejlődésre a törvényhozás eredményeinek feldolgozásánál kellett esetenként rámutatni.

Magánjogunk tételes anyaga a törvényhozás, jogirodalom és bírói gyakorlat szorosán összefonódó működése révén fejlődött és alakult. Ennek következménye a magyar magánjog jellegzetesen gyakorlatias tartalma; ennek a

rendszeresség és az elvi összefüggések vonalán megmutatkozik a hátránya, az életszerűség, igazodó készség és a három tényező összhangja vonatkozásában azonban sok előnye. Sajátos jelensége ez az európai jogfejlődésnek, bemutatása, mozgatórugóinak feltárása az értekezés mindhárom részében szerző magával szemben felállított lényeges követelménye volt.

A feladat megoldásához megfelelő mélységben tanulmányozni kellett a kor-szak politikai és gazdaságtörténetét. Hazánk e korban lép át a feudalizmusból a kapitalizmusba, ez a jogfejlődésben minden igényével és nehézségével tükröződik. A Habsburg Birodalom egységesítési törekvéseivel szemben a magyar önállósági törekvések mind a jogalkotásban, mind a bírói szervezetben állandóan éreztetik hatásukat. Ugyancsak tükröződik a jogalkotásban, hogy a birodalmi kormány az önállóságra vagy önkormányzatra törekvő nemzetiségeket, de a feltörekvő társadalmi rétegeket és osztályokat is igyekszik kihasználni a magyar – döntően feudális – politikai vezetőréteggel szemben. E kettős, leplezett vagy hangos politikai törekvés egymással homlokegyenest ellenkező mozgásiránya eredményezte, hogy a törvényhozás két tényezője, egyrészt az uralkodó (és szűkebb tanácsadó testülete), másrészt a magyar közép- és felsőosztály alapelképzelései a politika vonalán szinte sohasem találkoztak; érthető és természetes, hogy átfogó reformok a törvényhozás útján alig voltak megvalósíthatók. Ezen a helyzeten a formai kiegészítés sem változtatott 1867-ben, az ország formailag független, a valóságban többé-kevésbé függő helyzete folyamatosan akadályozta a konstruktív törvényhozói munkát a fő harci kérdések között szereplő polgári jog területén is. Az ezzel összefüggő politikai mozgatórugók külföldi olvasó-kutató számára is érthető elemzése az értekezés fontos törekvése.

Természetes, hogy a kapitalista társadalmi rend kibontakozása megkövetelte az előtte álló akadályok lebontását, a szükséges jogi formák megteremtését. Ez azonban a sajátos belpolitikai helyzetben – az abszolutizmus e téren ellentmondásmentes évtizedét kivéve – a törvényhozás rendes útján nem történhetett meg. Így a kapitalista intézmények a magyar polgári jogba jórészt kerülő úton, más jogágak, elsősorban a kereskedelmi és váltójog, a közigazgatási jog és a perjog szabályain át, rendeletek útján, valamint döntően a bírói gyakorlaton keresztül hatoltak be. A kézikönyv tervezetében szerepel a magánjogból kiváló szakjogok fejlődésének feldolgozása, ezek a magyar polgári jog fejlődése bemutatásához értékes adatokat, szempontokat nyújtottak, amelyek lehető teljes kiaknázása a kutatás alapvető törekvése volt.

4. Eredmények

1. Az európai magánjog XIX. századi fejlődésének elsődleges tényezőjét a kézikönyv a törvényhozásban látja, ehhez képest az erről szóló rész indítja a har-

madik kötetet. Ha nem csak a szentesített, hanem a tervezett törvényműveket is figyelembe vesszük, s ezeknek éppen a jogtörténet oldaláról különös súlyt tulajdonítunk, úgy igaz ez a megállapítás a magyar polgári jog történetére is.

Az első rész három nagyobb alegységre tagolódik. Ezek a szorosan vett polgári jog (és a családi jog), a magánjogból kivált és önállósult anyagi szakjogok, valamint az eljárási jogok törvényhozása. Mindegyik részben vizsgálni kellett, hogy a fejlesztés egységes, kodifikációs jelleggel, vagy egyes törvényeken keresztül valósult-e meg. Az egyes fejezeteket a XVIII. század végi érvényes jog ismeretével kell kezdeni, ezután a korszakon belüli fejlődést. A korszak periodizációja államonként határozható meg, ez itt a szerző sajátja.

A III/l. kötet első részköteteiben a három vázolt alegységből megjelent a polgári jog törvényhozása, valamint az eljárási jogi rész. Ez így az eredeti tervtől eltérően megelőzte a magánjogból kivált jogágak anyagi jogi törvényhozását, ami egyes eljárásjogok érthetőségét zavarni fogja (váltóeljárás anyagi váltójog nélkül stb.). Az értekezés azonban az eredeti értelemszerű sorrendben nyert lezárást és kerül benyújtásra.

A polgári jog törvényhozását a szerkesztési munkák során egy bevezető fejezettel egészítették ki, a törvényhozások szorosan vett bibliográfiájával. Ezt az I. fejezetet vezeti be a szerző által a külföldi kutatók számára elengedhetetlennek tartott alfejezet az államfejlődés politikai és földrajzi történetének vázlatával.

Ebben kerülhetett ismertetésre Erdély relatív különállása, Erdélyen és Magyarországon belül is a partikuláris jogterületek, Horvát-Szlavón- és Dalmátországok viszonya a magyar királysághoz, a katonai határőrvidék jogi helyzete, Fiume és a tengerpart kapcsolata Magyarországhoz. A családi jog vonatkozásában foglalkozni kellett az egyházi jogok érvényesülési területével is.

E bevezetést követi a törvényhozás bibliográfiája. A szerző ezt az egész értekezés periodizációja szerint mutatja be: először a feudális korszak jogszabálygyűjteményeit és országgyűlési anyagát az 1848. évi országgyűléssel bezárólag. Ez ugyan már a kapitalista fejlődést nyitja meg, de ugyanakkor lezárja a feudális reformkort; nincs annyira kibontakozott kapitalista jellege, ami feltétlen elkülönítését indokolná, ugyanakkor államjogilag élesen elválnak a következő abszolutizmus kapitalista korszakától.

A második periódus az abszolutizmus korszaka; a szerző álláspontja szerint is egyrészt államjogilag határozottan elválnak a kiegyezés utáni korszaktól, másrészt a kapitalizmus jogfejlődésének beindításával jelentős, feltétlenül külön tárgyalandó és még nem eléggé feltárt területe a hazai jogtörténetnek. E periódushoz tartozik, mint sajátos magyar jelenség, az Országbírói Értekezlet és az 1861. évi csonka országgyűlés jogalkotása.

A harmadik periódus a dualizmus korszaka, a magyar kapitalista gazdaság, társadalom és jog kiépítésének korszaka. Annak ellenére, hogy a XIX. század Európa jelentős részében már a kapitalizmus korának mondható, nem egyedülálló magyar jelenség, hogy a század első fele még a feudális alkotmá-

nyok vagy az abszolút monarchiák politikai formái elleni küzdelem jegyében telik el. A magyar fejlődés sajátossága ebben az, hogy a harcot a feudális rendek alkotmányos eszközökkel vívják a reform érdekében és így viszik azt 1848-ban diadalra; megvalósítása a polgári jog területén az állami önállóság szinte teljes elvesztével abszolutista politikai rendszerben történik és válik gyakorlattá. Így a dualizmus korszaka az a történelmi szakasz, amikor a modern és magyarnak is mondható kapitalista magánjogot hazánk törvényhozása megkísérli megformálni. Ennek az önálló államiságnak ellentmondásai, valamint a kapitalista fejlődés elmaradt állapotokból ugrásszerű gyorsasággal való előrehaladása okozza, hogy a célt csak részben tudja a törvényhozás megvalósítani.

E három periódust a szerző az egész értekezésen keresztül szinte mindenütt különválasztva tárgyalja; bizonyos esetekben szükséges volt a tagolásban további korszakmegosztás felvétele.

2. A kézikönyv vizsgálni kívánja, milyen szerepe volt a magánjog területén a kodifikációknak, milyen az egyedi törvényeknek: „a XIX. század ugyan a magánjogi kodifikációk százada, de még inkább az egyes törvények útján megvalósuló reformoké” (Wilhelm). Ehhez képest a magánjogi törvényhozás feldolgozása során először a kodifikációs törekvéssel, annak mozgatórugóival és eredményeivel kellett számot vetni, s utána az egyes jogterületeken belül a reformtörvények hozta eredményeket összegezni.

Külön alcímen kellett tárgyalni a jogfejlődés általános formáit. Szerző ennek során mind a feudális korszakban, mind a dualizmus korszakában kimutatja, hogy volt törekvés egységes magánjogi kódex létrehozására, előbb a Tripartitum megreformálása útján (1715. Systematica commissio), majd reformjogszabályokkal (II. József, illetve az 1790. évi LXVII. törvénycikk – *regnicolaris* bizottságok), végül az alkotmányreformmal egybekötött új polgári törvénykönyv alkotásával (Széchenyi, 1848. évi XV. törvénycikk). A kiegészítés után az osztrák polgári törvénykönyv (OPTK) recipiálására vonatkozó javaslatokat az ország közvéleménye elsöpri, és a magánjogi kódex, mint a jogegység megvalósításának eszköze állandóan program marad, de meg nem valósul. A kodifikációs mozgalom hordozója a feudális reformkorszakban a haladó középnemesség és értelmiség, amely a polgári törvénykönyvvel a Code Civile példájára a polgári jogegyenlőség irányába kívánt előretörni. A polgári osztálynak Magyarországon nem volt ehhez elég súlya, de nem is igényelte annyira ezt a reformot, amely elsősorban a nemesi és a parasztbirtok mobilitását és hitelképességét lett volna hivatva megvalósítani.

A történeti jogi iskola egyes magyar képviselőinek javaslatai a polgári törvénykönyvnek a magyar városjogok hagyományain való megalkotásáról, „Werböczy 9/10 részének tűzbevetése nélkül is”, nem keltettek visszhangot. Ezzel szemben már a nagyrészt nemesi rendből kikerült magyar jakobinusok meg akarták al-

kotni alkotmányozó jellegű polgári törvénykönyvüket (*approprié à la constitution*). Ugyanezt az irányt képviseli Széchenyi reformmozgalma. Deák különíti először a polgári jog megalkotásának kérdését az alkotmányreformétól (előbb a váz, arra az izmok és a test). Az ő elgondolása szerint valósul meg 1848-ban az alkotmányreform, és kerül programra a polgári kodifikáció.

Az abszolutizmus korszakában kiterjesztették az OPTK hatályát Magyarországra és ehhez csatlakozva rendeletek útján történt a kapitalista jogintézmények bevezetése. Ami ezek közül 10 év múlva visszacsinálható már nem volt, annak az Országbírói Értekezlet adott az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokkal (ITSZ) átmeneti jogszerűséget látszatot, hogy a törvénykezésben érvényesülhessen.

A dualizmus korszakában a kodifikációra már nem a társadalmi gazdasági reform miatt, hanem az egységes országon belüli magánjogi partikularizmus megszüntetése miatt lett volna szükség. Sajnálatos, hogy a közjogi harcokra beállított országgyűlés ebből is „kardbojt”-kérdést csinált, így bukott meg Teleszky örökjogi javaslata a nemzeti jog jelszavával szemben; így sikerült Wekerlének a családjogi rész kodifikációt keresztül vinnie azzal, hogy ügyesen harci kérdéssé formálta azt át. Az Általános magyar polgári törvénykönyv javaslata csak akkor öltött formát szakjogászok munkájaként, amikor a kapitalista fejlődés igényeit a Kereskedelmi Törvény (1875. évi XXXVII. törvénycikk), más egyes törvények és az Erdélyben hatályos OPTK-hoz igazodó bírói gyakorlat döntő részben már átvitték az életbe. A szerző vizsgálja, mennyiben volt a Polgári Törvénykönyv körüli harc feudális retrográd és polgári haladó elemek küzdelmének tekinthető. Úgy találja, hogy az ITSZ szabályainak fennmaradása és a kodifikáció meghíúsulása nem erre vezethető vissza – talán egyedül a bányajog területét kivéve. A hazai politikai viszonyok ellentmondásossága a dualizmus korában tette a törvényhozást képtelenné a Polgári Törvénykönyv megalkotásához szükséges elmélyült törvényhozói munkára.

3. Jogáganként, a személyi joggal kezdve tekinti át az értekezés az egyedi törvényalkotásokat. A feudális rendi alapok vázlatos ismertetése után a személyi jog megreformálásának egyes kérdéscsoportjai kerülnek vizsgálat alá. A külföldiek jogállásának megváltoztatása és jogképességük elismerése; a rendi előjogok felszámolása (ez a korszak végéig sem történt meg következetesen); a vallások közötti megkülönböztetés felszámolása (ezt az 1895. évi LIII. törvénycikk vitte véglegesen keresztül); a nemek közötti polgári jogi megkülönböztetések felszámolása, ahol az OPTK hatálya alatt álló erdélyi és a szűkebb Magyarország között végig fennmaradnak különbségek; az anyakönyvi rendszer modernizálása, amit az egyházpolitikai törvények vittek diadalra (1894. évi XXXII. törvénycikk). A modern jogi személyiség törvényi megteremtése a kodifikáció elmaradása folytán nem valósult meg, hanem a jogtudományra várt.

4. A családi jogot a kézikönyv a pandektarendszerben a szűkebb polgári jog ágaként tárgyalja. Így a szerző is itt dolgozza fel, és törvényi rendezését mint egye-

di polgári jogi törvényhozást részletezi. Kifejti azonban, hogy Magyarországon a családi jog önálló, a polgári jogtól elkülönült és azzal egyenrangú jogterület. Ennek egyik okát a szerző abban látja, hogy a családi jog a feudális korban is más jogterülethez, a kánonjoghoz tartozott, a dualizmus korában pedig kodifikáltak, tehát a polgári joggal szemben döntően törvényi formában jelent meg és fejlődött.

A családi jog feudális-egyházi jogi alapjainak bemutatása után az értekezés összefüggésben ismerteti a kapitalista fejlődést az 1894. évi XXXI. törvénycikk meghozataláig, mert szerző álláspontja szerint e területre nem a hármas periodizáció jellemző, hanem a polgári házasság fokozatos győzelme az egyházi házasságokkal szemben.

A gyámsági joggal kapcsolatban a feudális alapok, Werbőczy római jogi rendszerű, a gyakorlat által elvetett reformjavaslatok után az értekezés a *regnicolaris* bizottságok reformjavaslatát ismerteti, majd az abszolutizmus megoldását, a gyámi ügyek perenkívüli bírói hatáskörbe utalását. A dualizmus kora ezt a megoldást előbb átvette, majd több reformjavaslat közül Tisza Kálmán elgondolását fogadta el az árvaszékekről, ezzel a gyámügyet ismét közigazgatási ellenőrzés alá helyezve. Az 1877. évi XX. törvénycikk meghozza a terület összefogó rendezését, egyúttal érint egy sor személyi és családi jogi vonatkozást is, melyek elkerülhetetlenek voltak, minthogy a törvény a Ptk. és a házassági törvény előtt jelent meg.

5. Az örökjog a polgári kodifikáció keretébe tartozik, így egyes törvények címzetten nem érintették. Mindazonáltal épp a kodifikáció késése miatt egy sor egyedi jogszabály, csőd-, végrehajtási, közjegyzői eljárás stb. szabályozott örökjog keretébe tartozó anyagi jogi kérdéseket.

A hitbizományi jog az örökjogtól elkülönült javaslatok tárgya volt az ITSZ-től a Ptk. előkészítő tárgyalásáig. Mindazonáltal a hitbizományi jog végül is mindkét kodifikációs javaslatból kimaradt és az első világháborúig egyedi szabályozást sem nyert törvény útján.

6. A dologi jog feudális alapjait bővebben kellett ismertetni, hiszen az ősiség intézménye, a donációs rendszer, a polgári és a parasztbirtok, az úrbér, a holtkéz, a regália, a haszonjogok és a zálogjog adták a feudális magyar magánjog fő jellegzetességeit, sokhelyütt európai megfelelőekkel (zálogjog), de sokszor egyedi módon. Ezek reformálása lett volna a polgári törvénykönyv előíranyzott főszerepe a reformkorban.

A reformkor, a jogtudomány vonatkozó javaslatait figyelmen kívül hagyva, előbb lépésről lépésre, majd 1848-ban egy csapásra eltörölte a tulajdon rendi kötöttségeit. Az elvi vívmányt már az abszolutizmus korszaka alatt ültették át a gyakorlatba. Az ősiségi és az úrbéri pátens, az OPTK, a telekkönyvi rendtartás, a bánya- és erdőjog osztrák mintára alakították a dologi jogviszonyokat Magyarországon. E területen az Országbírói Értekezlet sem tudott – többségében nem is akart – visszalépni.

A dualizmus korszaka az úrbéri viszonyok felszámolása, a telekkönyv felfektetése, a határőrvidéki tulajdoni formák átalakítása és a regálejogok megváltása

vonatkozásában alkotott egyedi törvényeket. Ennek során közigazgatási, telekkönyvi eljárási és más jogszabályok sora volt kénytelen dologi jogi elvi kérdésekben állást foglalni. Főleg a telekkönyvi gyakorlat, amelynek bírói fóruma volt, járult hozzá sokban a dologi jog korszerűsítéséhez. Alig lehet a teljesség igényével felsorolni mindazon jogszabályokat, melyek e területet érintőlegesen alakították.

7. A kötelmi jog volt a feudális magyar jog legfejletlenebb része, noha, amint azt az összefoglaló jogi munkák, de a polgári perek aktái is bizonyítják, e területen jelentős volt a római jog csendes recepciója. Másrészt a kereskedelmi jog, amelyet még a feudális korszak kodifikált, és amely Magyarországon nem a kereskedők, hanem a kereskedelmi ügyletek joga volt, éppen kötelmi viszonyok szabályozásával sokban segítette ki a polgári jogot. Ez az OPTK-nak az ITSZ általi hatályon kívül helyezése után ismét megtörtént. Amellett a dologi joghoz hasonlóan a kötelmi jog egyes kérdéseit is számos határjogszabály rendezte. A bírói gyakorlat viszont az Erdélyben érvényes OPTK szabályaihoz igazodott. Végül, e területen a legjelentősebb a jogtudomány rendszeres jogalkotó tevékenysége; ez a jogérvényesítésre közvetlenül is hatott, a kodifikáció előkészítő vitái során pedig nézeteit a nyilvánosság is megismerhette, így a jogtudatot is alakította.

8. A kézikönyv terve külön fejezetet irányoz elő a magántársasági jognak. A szerző álláspontja szerint azonban ez a kor törvényhozásának tükrében a kereskedelmi joghoz tartozott, ezért ott is tárgyalja, erre a személyi jogban utalva.

9. A magánjog szűkebb területétől elváló jogágak közül először a kereskedelmi anyagi joggal kellett foglalkozni. Különállását már feudális jogok is elismerték és Bentham elvi megalapozását is adta. Az önállóság országoként különbözőképpen valósul meg: kereskedelmi törvénykönyvekben, melyek azonban sokszor más szakjogokat is felölelnek (váltó-, ipar-, csődjog stb.), egyedi törvényekben, vagy éppen a polgári törvénykönyvekben. Jellemző hogy a rendi előjogokat először gyökeresen eltörlő francia forradalmi törvényhozás a jogágnak külön Code de Commerce-et szentelt, míg a svájci törvényhozás a gondolatot (1864. évi javaslat) azzal utasítja el, hogy nem akar „szakmai rendi” jogot alkotni.

Az eredeti tervben a kereskedelmi jog a kereskedők, kereskedelmi ügyletek és a tengerjog anyagát mutatja be. A folytatólagos fejezetek tárgyalják az értékpapírjogot, a magánbiztosítási jogot és a kereskedelmi társasági jogot. A szerző ezen annyiban módosított, hogy a hazai jogalkotásban szorosán összefonódott kereskedelmi- és váltójognak szentelte az első fejezetet.

A feudális partikuláris tagoltság ismertetése után szerző jelentős vívmányként méltatja az 1792. évi: XVII. törvénycikket, amely lehetővé teszi az osztrák jognak való alávetést Magyarországon kereskedelmi ügyleteknél és ilyen esetekben végrehajtást enged osztrák ítéletek alapján. Ennek a további hazai jogfejlődésre gyakorolt hatását az értekezés több helyen is fejtegeti.

A feudális korszak első törvényalkotási kísérletei a Kúria által a királynő felhívására Mária Terézia alatt készített kereskedelmi-törvénytervezet, majd a *reg-*

nicalaris bizottság Codex Cambio-mercantilisa. Utóbbi váltó, társasági, ipar és eljárási jogot is tartalmaz. A Code de Commerce az illír királyság jogaként az ország területének egy részén 10 éven át érvényesült; olasz kiadása a tenger melléki bíróságok recipiált szokásjoga maradt. 1839-ben kezdte meg egy parlamenti bizottság a kereskedelmi és váltótörvények javaslatainak kidolgozását. Előképpül a Sardagna-féle osztrák 1833. évi javaslat szolgált, ennek kéziratát a szerző a bécsi állami levéltárból megszerezte. E javaslatokból a tengeri jog kimaradt. A javaslatok 1840-ben törvényerőre emelkedtek Magyarországon, Horvátországban és a Tenger-melléken, Erdélyben azonban maradt az osztrák jog. Az abszolutizmus korszaka után, mely alatt egész Magyarországon az osztrák kereskedelmi jog volt hatályban, az ITSZ az 1840. évi törvények érvényét a szűkebb Magyarországon visszaállította.

A kiegyezés után azonnal felmerült annak igénye, hogy a kapitalista gazdálkodás szempontjából döntő fontosságú kereskedelmi és váltójog területén új jogszabállyal állíttassák helyre a jogegység. Felmerült a német kereskedelmi törvény recipiálásának javaslata, azonban ezt elvetették. Ennek ellenére az új javaslat nagyrészt a német törvény alapján készült. Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk a kereskedelmi törvényt, az 1876. évi XXVII. törvénycikk a váltótörvényt léptette életbe, míg az 1881. évi XVII. törvénycikk a csődeljárást.

Érdekes és a dualizmus viszonyaira különösen jellemző a tengerjogi törvény sorsa. E vonatkozásban a magyar Tenger-melléken 1811 óta a Codice di Commercio vonatkozó fejezete érvényesült szokásjogként. A kiegyezés előírta a terület közös osztrák-magyar szabályozását. Ausztriának 1848 óta volt tengerjogi törvényjavaslata, de 1860-ban azzal halasztották el a szentesítést, hogy bevárják a Magyarországgal közös rendezést. 1870-ben a magyar parlament megkapta a javaslatot, de nem fogadta el. 1874-ben az osztrák fél új javaslatot készített, majd 1878-ban egy harmadikat. Ez komoly szakmai vitát váltott ki, de a törvényhozás az osztrák jogot ismét nem fogadta el. Ehelyett Nagy Ferenc kapott megbízást javaslat készítésére, ezt 1894-ben a parlament megküldte Ausztriának, de most ott dobták vissza. 1908-ra a két ország már elejtette a közös jogalkotás reményét.

10. A kézikönyv következő része a váltó- és értékpapírjogot tárgyalja. A magyar jogfejlődés sajátossága miatt a szerző a váltójogot a kereskedelmi joggal párhuzamosan dolgozta fel, így e részben a csekkjog ismertetésére került sor. Az értékpapír, mint tárgyasult követelés, a feudális városi jogban is rendelkezik előzményekkel (*charta bianca*), modern jogunkba azonban 1880 után kerül be, előbb az Osztrák-Magyar Bank, majd a Magyar Postatakarékpénztár üzletvitele útján. 1898-ban a kérdés akadémiai pályadíj tárgya, 1900-ban megszületik az első csekkjogi törvényjavaslat. Ennek vitái ugyan a parlamenti obstrukció korszakában megszakadtak, de 1908-ban Budapesten tartották a magyar-osztrák-német csekkjogi konferenciát, és ezt követően ez év végén a

munkapárti többséggel rendelkező, újonnan megválasztott parlament elfogadta a széles összehasonlító jogi és elméleti bázisok kidolgozott csekk törvényt (1908. évi LVIII. törvénycikk).

11. A magánbiztosítási szerződések a kereskedelmi törvény előtt teljesen a felek megállapodásán alapultak. A kereskedelmi törvény széles külföldi összehasonlító bázis felhasználásával ezt az intézményt a teljes állami kontroll és a teljes szerződéses szabadság között középutas megoldással szabályozta. A megoldás szerencsés volt és nem igényelt jogszabályi módosítást. Külföldi biztosítótársaságok magyarországi tevékenységét a magyar törvényhozás már a feudális korszaktól előzékenyen támogatta. Általában nem írtak számukra többet elő, mint a magyarországi cégbejegyzés szükségességét.

A tengeri biztosítás hagyományai a magyar jogterületen belül, jelesen a tenger melléki területen a városi szokásjogra, majd a Code de Commerce-re nyúlnak vissza, melynek érvényét e vonatkozásban 1819-ben a Hofkriegsrat (a határőrvidékre), 1864-ben császári pátens, 1880–84 között a magyar kúria is többször elismerte. Minthogy a magyar-osztrák tengerjogi törvényhozás nem tudott eredményt elérni, a tengeri biztosítási jogban a francia törvény a dualizmus korának végéig hatályban maradt.

12. A kereskedelmi joghoz csatlakozóan – a kézikönyv eredeti beosztásától eltérő sorrendben – tárgyalja szerző a *társasági jogot*. Ezt azzal indokolja, hogy a XVIII. században a magyar magánjog a *contractus contrahentibus legem ponit* elvén túl társasági jogot nem ismert; ezt a jogterületet tervezetben először az 1795. évi Codex Cambio-Mercantilis tárgyalja a III., „De diversis societatum speciebus” c. fejezetében. Ez már ismeri a teljes-, korlátoltfelelősségű- és részvénytársaságokat. Az 1840. évi kereskedelmi törvények egy külön törvényben, a XVIII. törvénycikkben, szabályozták a kereskedelmi társaságokat, ugyancsak három csoportban. 1875-ig az 1840. évi XVIII. törvénycikk érvényes Magyarországon (az 1852. évi pátens 1860-ig tartó uralmával megszakítva).

A kereskedelmi törvény 1875-ben mintegy kétszáz szakaszban szabályozta a társasági jogot. Felvette az elismert társaságok közé elméleti – német – előképek alapján a szövetkezetet is, amely akkor hazánkban még nem volt ismert. A teljes szabad szövetkezeti forma e törvény alapján a következő hús évben jelentősen elterjedt, a vele járó teljes tagsági felelősség miatt azonban sok társadalmi problémát okozott.

Ez vezetett a szövetkezetek 1898. évi újraszabályozásához. Az 1898. évi XXIII. törvénycikk szakított ugyan a kereskedelmi törvény rendszerével, de gazdasági előnyök nyújtásával a szövetkezeteket igyekezett a Központi Szövetkezeti Hitelintézet ellenőrzése alá vonni.

Nem ismeri a magyar társasági jog a kartellek részletes szabályozását, csak az 1879. évi XL. törvénycikk a Btk. 128. §-a és az 1884. évi XVIII. törvénycikk, az Ipartörvény 162. §-a tiltják bizonyos vonatkozásait, így az ezekben nem tiltott

kartelleket szabadnak kellett tekinteni. 1904-ben született egy kartelltörvény-javaslat, ez azonban még tárgyalásra sem került.

Ugyanez volt a sorsa az első világháború előtt a részvénytársaságot részletesen és önállóan szabályozni kívánó törvényjavaslatoknak. Sem Matlekovics, sem Kuncz javaslatai nem kerültek a háború vége előtt a törvényhozás elé.

13. A szerzői és kiadói jog a feudális szerzői privilégiumoktól a Szemere-féle javaslaton át, mely a szerzői jogot mint a személyi jog sajátságos részét védi, az ennél elmaradottabb abszolutizmuskori osztrák pátensen át jut el az ITSZ lakonikus szabályáig, amely a szerzői alkotásokat a tulajdon tárgyai között védi. Ezen elvnek ugyan előnye, hogy a szerzői jogot hatósági elbírálás alól bírói hatáskörbe utalja, de hátránya a nemzetközi viszonyosság eseteiben kezdettől nyilvánvaló volt, minthogy a tulajdon védelme korlátlan.

Minthogy a szerzői jogot a kiegyezés közösen szabályozandó területté nyilvánította, várható volt, hogy az 1867 óta feltűnő tervezetek e téren sem nyernek törvényerőt. Kiegészítőül a kereskedelmi jog jelentkezett. A kereskedelmi törvény – kiadói szemlélettel – tizenkilenc szakaszban szabályozta a jogterületet.

Az Arany László-féle törvénytervezet alapján, szinte évtizedes vita után, 1884. évi XVI. törvénycikkben kodifikálták a szerzői jogot. Novelláját a berni unióba való belépésünk után készítették elő. Kibocsátása már a világháború utánra maradt, a közben felmerült új szerzői jogi kérdések szabályozásával együtt.

14. A szabadalmi jog terén a reformkorban, minden törvényhozási tiltakozás ellenére, az osztrák jog mint szokás érvényesült, mert az 1840. évi XVIII. törvénycikk sem jelöl meg az érvényes jog részére más forrást. 1852-ben az új osztrák jogot pátens vezeti be, s a kiegyezés az új közös szabályozásig az addigi normákat tartja fenn, tehát ugyancsak az osztrák jogot.

A kiegyezés közös törvényt irányoz elő e téren, 1883-ban, majd 1892-ben is megkísérlik vegyes bizottságok ennek megalkotását, de az éleződő politikai elmentések a magyar parlamentben osztrák javaslat keresztülvitelét lehetetlenné teszik. Így 1893-ban a két kormány megegyezett abban, hogy a szabadalmi jogot külön-külön szabályozzák, de kölcsönösen elfogadják egymás védelmét. Ezzel 1895-ben létrejött az új szabadalmi törvény, az 1895. évi XXXVII. törvénycikk, megszüntetve a majd évszázados közösséget a monarchia két fele között.

Az ipari áruminta már ezen jogszabály előtt is védett volt, a kereskedelmi törvényben, a Btk.-ban, de önálló törvényekben is. Erre sorozatos nemzetközi egyezmények is születtek.

A reklámtevékenységre vonatkozó korlátozásokat a kapitalista magyar jog nem ismert.

15. Az iparjog elméletben a magánjogi *locatio-conductio operis*, a vállalkozási szerződés önálló jogágazattá alakulása. Mégsem ebből, hanem a feudális céhszabályzatokból vezethető le. Az ipar céhes kötöttségétől az út a szabad vállalkozás felé a kereskedelmen át vezetett: olyan manufaktúrák kaptak céhen kívüli terme-

lési privilégiumokat, amelyek termékeiket maguk árusították. E manufaktúrák már a XIX. század elején gyakran elnyerték a jogot – a céhek tiltakozás ellenére – különböző szakemberek együttes működtetésére, inasok és segédek felszabályozására. Ehhez képest az iparjog első szabályozása céhen kívül az 1840-es kereskedelmi törvényhozás során történt (1840. évi XVII. törvénycikk a gyárakról).

A polgári forradalommal együtt megjelent a Klauzál-féle céhszabályzat is, ennek azonban a további fejlődésre nem volt hatása.

Az abszolutizmus korában a céhek tovább működtek, de egyúttal emelkedett a céhen kívüli iparvállalatok száma is. Az új céhszabályzat 1859. december 20-án, a házaló kisipar szabályozása már 1852-ben megjelent. Ezek a kiegyezés után egyelőre hatályban maradtak.

A céhes ipar tevékenységének megszületését és az ipari vállalkozás szabadságát a kapitalista gazdasági rendnek megfelelően az 1872. évi VIII. törvénycikk, az ipartörvény iktatta törvénybe: ezzel a vállalkozás, bizonyos közigazgatási megkötések ellenére, a megrendelő és a vállalkozó szabad szerződése által nyert jogi szabályozást, újra „magánjogiasult”. Az 1884. évi novella az iparüzést még az iparkamarai tagsághoz sem kötötte.

A kapitalizmus magyarországi elkésett kialakulásával és az osztrák–cseh konkurenciával magyarázhatók azok a – klasszikus kapitalista jogrendszerbe nem illő – jogszabályaink, amelyek 1881 után állami támogatásban részesítik a kevésbé fejlett, nagy külföldi versenynek kitett, vagy a belföldi munkaerőt különösen foglalkoztató iparvállalatokat. Ezzel a támogatással azonban az állam nem kötötte meg a vállalkozás szabadságát, csak anyagi előnyökben részesítette jogpolitikai és gazdaságpolitikai megfontolásokból a hasznosnak ítélt iparfejlesztést.

Külön fejezetet érdemel az iparjogon belül a magyar bányajog törvényhozása. Ennek gyökerei a középkorra nyúlnak vissza. Bányavárosaink statútumai többnyire német előképek nyomán hazai városi jogunk nevezetes alkotásai voltak. A középkorban elvként proklamált bányászati kutatási szabadság – amelyet a királyi regálejogok csak egyes preferált termékek (nemesfémek, só) vonatkozásában korlátoztak – az 1573. évi Miksa-féle bányarendeleettel más mederbe terelődött, és a nagyobb királyi haszonvételek sorába vitte át a bányászat döntő részét, utat nyitva ezzel annak a fejlődésnek, hogy a visszamaradt rész viszont a kisebb regálék közé került és földesúri joggá vált. A kutatási szabadságot a bányatulajdon irányába kívánta fejleszteni előbb a *regnicolaris* bizottságok javaslata, majd teljesen önálló egységes alapokra fektette volna azt az 1840–44. évi országgyűlés mindkét háza által elfogadott bányatörvény-javaslat. Ezt azonban a Kamara ellenjavallatára a király nem szentesítette, mert a korona pillanatnyi anyagi érdekeivel a bányaszabadságot ellentétben állónak vélte; ekkor a földesurak a bányaszabadságot még nem ellenezték.

Az abszolutizmus kora bevezette az osztrák bányajogot, amely a regálejog elvi meghirdetésével a preferált ásványok kutatási szabadságát gyakorlatban meg-

valósította: ezt kibővítve hagyta érvényben az ITSZ, mégis azzal, hogy a szénbányászatot, amelynek anyagi jelentősége ekkor kezdett felfelé ívelni, kivette a nagyobb regálék közül és a kisebbek közé sorolta át, ezzel földesúri hozzájáruláshoz kötötte. Erdélyben és Horvátországban továbbra is az osztrák jog élt.

Az 1870. évi javaslat a szén kutatási szabadságának kérdésén már az országgyűlési bizottságban megbukott, ugyanez lett a sorsa a földesúri jogok kényszermegváltásának középútját választó 1884. és 1903. évi javaslatoknak is. Ezeket mind vállalkozói és ipari, mind földesúri oldalról hevesen támadták, így a bányajog területén a rendezetlenség és a jogegység hiánya maradt a tényleges helyzet a korszak végéig. A szénbányászat felett a földesúri jog érvényesítését sikerült a bányaszabadság elvének következetes keresztülvitelével szemben megőrizni.

16. A feudális társadalomban a munkaszerződés, a *locatio conductio operarum*, alárendelt jelentőségű: a dolgozó tömegek rendi kötelességként dolgoztak. A jobbágyság lényegében három rétegre oszlott: az úrbéres földeken dolgozó parasztokra, akik saját terményeikből éltek, annak egy részét és robotszolgáltatásaikat az uraságnak teljesítve; azokra a kistelkes *zsellérekre*, akik saját termelés mellett vagy kizárólagosan a majorsági földeken dolgoztak, és ezért terményrészt kaptak; végül a *házicselédsekre*, amely meghatározott szerződés alapján részesült ellátásban és/vagy javadalmazásban.

A parasztság kötelességeit és járandóságait az urbáriumok ugyan már a XVIII. században megkísérelték rendezni, egyebekben, főleg az alkalmazottaknál, *contractus contrahentibus legem ponit*. A városi dolgozók sorát a céhszabályzatok rendezték, azonban a századfordulótól szaporodó manufaktúrák munkásai teljesen kiszolgáltatott helyzetben voltak. A *bányászok* és a *tengerészek* munkafeltételeit külön szabályzatok rendezték. A szellemi *alkalmazottak*, kereskedelmi alkalmazottak, fuvarosmunkások és a városi cselédség teljesen a szerződések kötöttségében élt, ezek életvitelüket is messzemenően szabályozták, s szerződészegés esetén újraelhelyezkedésük meglehetősen kilátástalan volt.

Az átmenetet a kapitalista gazdasági rendre az úrbéri viszonyok felszámolásának törvényi lehetősége adta meg 1836 és 1848 között, noha ezzel elsősorban egy olyan kis- és középparaszti réteg szabadult fel, amelyet a későbbiekben nem számítunk a munkásosztályhoz. A földmunkásosztály a zsellérek felszabadításával 1848-ban teremődik meg jogilag: az ipari munkásság az 1840. évi ipartörvénnyel. Ebben már a munkásvédelem első nyomai is fellelhetők.

Mínthogy az alkalmazottak szerződésai továbbra is csak magánjogi jelleggel bírtak, a század közepétől egyre nőtt az igény kollektív szerződések kötésére: az első ilyet a nyomdászok részére Tánacsics Mihály fogalmazta meg.

Egységes jogállású munkásosztály 1850-et követően egészen az első világháborúig nem volt Magyarországon. Ez a munkajog és a munkavédelmi jog fejlődésén is tükröződik. Más joga volt a földmunkásnak, más a gyári munkásnak és más az alkalmazottnak, sőt ezek is még alcsoportokra oszolnak. Így azután

egyres követeléseket soha sem az egységes munkásság, hanem mindig csak az érdekelt csoport érvényesített, ami a munkáltatóknak rendkívül előnyös volt.

A földmunkások közül a házicselédesség szinte feudális kötöttségben létezett évről évre, annak viszonylagos biztonságával és kiszolgáltatottságával. A *mezőgazdasági akkordmunkások* képezik a korszak nehéz kérdését: a termelők nagyban függenek tőlük, ezért a munkavállalás szabadságát is igyekeznek megvonni. E körben születnek az első *sztrájkellenes* jogszabályok is.

A *mezőgazdasági napszámosok* sorsa a legmostohább. Tömegesen mennek is az iparba – ami talán célzott törekvése is a kor iparfejlesztő beállítottságának. Hogy eközben jelentős részük kivándorolt és ezzel a nemzet értékes munkaerőt veszített, a kor vezető politikusaiban elkésve tudatosodott. A XX. század elején megkísérelt szociális reformok ezt a réteget csak nagyon hiányosan érintették. Minthogy a napszámos panaszát nem bírói, hanem közigazgatási úton intézték, az egyébként szociális szellemű ítélkezési gyakorlat sem nyújtott orvoslási lehetőséget.

A *gyári és kereskedelmi dolgozók* szervezettebben, szerencsésebb kiindulási alapról harcolhattak sorsuk javításáért. Az ipartörvény és a kereskedelmi törvény már tartalmaznak szociális rendelkezéseket; az 1884. évi XVII. törvénycikk az ipartörvény-novella után a munkásjóléti jogszabályok a jogalkotás központjába kerültek.

Kollektív szerződéseket, sztrájkjogot ugyan nem sikerült a dolgozóknak ki-harcolniuk, de a munkabér kedvezményezett követelési jellege, a baleseti felelősség szabályozása, az állami alkalmazottak nyugdíjjoga, a heti pihenőnaphoz való jog, a betegségbiztosítás lassanként kedvezőbb helyzetbe hozta őket.

A teljes és átfogó szociális rendezésre a koalíciós kormány *Szterényi* javaslata alapján gazdasági helyzete miatt nem tudott sort keríteni. Ez egyik oka bukásának is, mert a tömegbázisát elvesztette. A munkapárt 1908–17 között ugyan hozott ilyen irányú részintézkedéseket, de ugyanakkor a *munkakötelezettséget*, amelyet a hírhedt cselédtörvényben (1907. évi XLV. törvénycikk) már a koalíciós kormány is megfogalmazott, a munkapárt továbbfejlesztette. A szociális átfogó rendezés lehetőségét elvitte a háború, az részben a második világháború végéig elmaradt.

17. A múlt század végéig a jogászi köztudatban az a szemlélet élt, hogy a *nemzetközi magánjognak* Magyarországon nem voltak gyökerei, kialakítását a század legvégén kezdték meg. Ez annál meglepőbb, mert hazánk a magánjog területiális megosztottsága, a partikuláris jogok érvényesülése miatt teremtve lett volna arra, hogy belső *kollíziós normákat* létrehozson, ugyanakkor az örökös tartományokkal való szoros gazdasági kapcsolatnak is ilyenek kialakulása felé kellett volna hatnia.

A szerző kutatásai alapján tisztázottnak vehető, hogy már a *feudális magyar jogban is találunk olyan kollíziós normákat, amelyek a nemzetközi magánjog előz-*

ményeinek tekinthetők, s a kialakuló magyar kapitalista jog is bővelkedik ugyan-ezekben.

Az előzmények nyomai fellelhetők a személyi jogban (külföldiek jogképessége), a kereskedelemben (önálló kalmárbírók Erdélyben és Debrecenben), a perjogban (választott bíróság és perviteli könnyítések külföldiek részére), de a jogintézmények egységesítésére is mutatkozik határozott törekvés.

A személyi jogban a *lex patriae*, a szerződéseknél a *lex loci contractus* a végrendeleteknél a *favor testamenti* alapján a *lex loci* és a *lex patriae* közül a kedvezőbb, ingatlanoknál szigorúan *lex rei sitae* a XVIII. századi jog jellemzői.

A II. József-i korszak felszámolása során egy csomó intertemporalis kollíziós norma született 1792-ben. Ugyanez a törvény teszi lehetővé külföldi jog alkalmazását és ítéletek érvényesítését kereskedelmi ügyletek esetében. Intertemporalis szabályok hidalják át az illír királyság volt területén a francia jog helyébe visszaállított régi jog uralmát (1827. évi XIV. törvénycikk). Más elaprózott szabályok is hoznak hasonló rendelkezéseket a XIX. század elején; az első kiterjedt nemzetközi magánjogi szabályozást a váltójog kodifikálása hozza 1840-ben.

A magyar jogterület országai között a *lex patriae* fogalma ezen országok jogalkalmazásánál nem adott eligazítást – ezért alakul ki a társországok között az *illetékesség* rendező fogalma.

Az abszolutizmus rendszere új *intertemporalis* normákat teremtett az osztrák jogra – tulajdonképp a feudális jogviszonyokról a kapitalista jogviszonyokra – való átmenethez, egyúttal az OPTK és az osztrák kereskedelmi törvény joga szerinti nemzetközi magánjogi normák is érvényt kaptak hazánkban. E korszakban nyernek nagyobb jelentőséget a nemzetközi magánjogban az *államközi szerződések*, amelyek a korszak végéig annak fontos forrásai maradnak.

Lényegében ugyancsak *intertemporalis* rendelkezéseket tartalmaz az ITSZ is, egyúttal az abszolutizmus alatt helyreállított jogegységet új partikularizmussal váltotta fel, amelyhez kollíziós normákat alig lehetett teremteni. A bírói gyakorlat vagy miniszteri rendeletek feladata maradt, hogy a különböző országrészek magánjogi eltéréseit át-hidalják. Csak a házasságjog formai részében rendelkezett az 1868. évi törvénykezési rendtartás az egyes vallások tagjai között, alperes fórumának elsőbbségéről.

A dualizmus szakaszában a perjog, a bírói szervezeti törvény, majd a kereskedelmi törvény és a váltójog hoznak a nemzetközi magánjog terén új szabályokat. Jellemző, hogy ott, ahol az egyeztetés a legtermészetesebb lett volna – Ausztria és Magyarország között –, a kollíziós normák megteremtése általában nehezebb volt, mint bármely más, mégoly eltérő jogú állammal. Egyébként ilyen normák inkább az önállósult jogágakban születtek, hisz a magánjog normáit a kodifikáció feladatának tekintették; a javaslatok – így Teleszky örökjogi javaslata – tartalmaztak is nemzetközi magánjogi anyagot.

A családjogi törvényhozás mint rész kodifikáció, 1894–95-ben tudatosan rendezte a hozzá tartozó kérdéseket. Más területeken nemzetközi megállapodások,

bírói gyakorlat és egyes – iparvédelmi, értékpapírjogi stb. – jogszabályok járultak hozzá a nemzetközi magánjog kifejlesztéséhez, így a XX. század elején már annak összefoglaló feldolgozásai is megszülethettek – a nemzetközi konferenciákon, melyek a magánjog egységesítését célozták, Magyarország már csak azért is hangsúllyal szerepelt, hogy ne vegyék egybe Ausztriával. Hazánk egyes írók álláspontjával ellentétben épp e jogterületen semmi esetre sem maradt le ez európai fejlődéstől.

18. Az *eljárásjogi rész* alapszerkezete a kézikönyvben egyezik az anyagi jogi résszel. Ehhez képest a polgári perjog tárgyalásánál a feudális alapokból kiindulva először a kodifikációs törekvéseket kellett áttekinteni.

A feudális per jogra a *partikularizmus*, a *különleges eljárások* nagy száma és a fórumok *rendi tagoltsága* mellett jellemző, hogy nagyrészt szokásjogi alapokon nyugszik. Ezen a XVIII. század elejének törvényhozása csak kis mértékben változtatott.

Mária Terézia és II. József a *bírósági ügyvitel* rendeleti szabályozásán keresztül kíséreltek meg a perjog modernizálását; ez adott indítást az 1790. évi *regnicolaris* bizottságok között a perjogi reformbizottság kirendelésére is. Azonban sem a *de coordinatione fororum* javaslat 1792-ben, sem a *Projectum paragraphorum ad ordinem processualem* 1827-ben nem jutottak el a törvényhozási megvitátásig, minthogy az alkotmányjogi és az anyagi magánjogi reformok sorelsőséget élveztek volna.

Így először átfogóan az abszolutizmus korában rendezték a perjogot, ideiglenes rendtartással. Az ITSZ a régi helyzet helyreállításakor megkísérelte az írásbeli rendes és a sommás szóbeli per mellé egy rendes szóbeli eljárás bevezetését is, valamint átvette az osztrák perrend egyes intézményeit, így a kasszációs eljárást. A megoldás azonban nem volt sikeres, olyannyira, hogy a kiegyezés után a törvényhozás egyik legégetőbb feladatának tekintette a polgári eljárás kodifikálását. Az 1868. évi LIV. törvénycikk, a törvénykezési rendtartás kódexe ugyan minden inkább volt, mint tökéletes, mégis alapot teremtett a perjog elméleti kimunkálására. Nyilván e korai kodifikálásnak köszönhető, hogy a magyar perjog tudománya az európai élvonalban állott. Az anyagi magánjog szinte minden szakembere és tudományos művelője foglalkozott perjogi kérdésekkel is.

Az 1868-as rendtartást ideiglenesnek szánták addig, míg a Ptk. megszületik. Amikor azonban annak előmunkálatai elhúzódtak, 1880-ban az Országgyűlés határozattal kötelezte az igazságügyi minisztériumot perjogi novella kidolgozására. *Emmer és Plósz* javaslatai 1885-ben elkészültek, széleskörű megvitátásra kerültek és ennek alapján megszületett a perjogi novella, az 1893. évi XVIII–XIX. törvénycikkek. Ezt követte a házassági eljárás tervezete, majd a teljes perrendtartás terve 1901-ben, a Ptk. első tervezetéhez csatlakozva; 1902-ben, 1907-ben és 1910-ben a javaslat átdolgozást nyert, és végül 1911. évi I. törvénycikként hagyta jóvá az országgyűlés mint a kapitalista magyar törvényhozás elméletileg legmegalapotottabb és egészében legsikerültebb jogalkotását.

19. A perjog terén a XIX. század *egyedi törvényeket* is felmutat. Ilyenek a magyar nyelv használatára, a sommás eljárás bevezetésére, az úriszék megszüntetésére vonatkozó reformkori törvények 1848-ig; az abszolutizmus rendeletei a peren kívüli eljárásról, a bírósági, közjegyzői és ügyvédi szervezetekről és a köteléki perekről; a dualizmus korában az 1881. évi LIX. törvénycikk, a novella, az 1893. évi XVIII. törvénycikk, törvény a sommás eljárásról, és a házassági peres eljárás szabályozása 1894-ben a házassági törvénnyel. Lényegében a kodifikációhoz tartoznak a perrendtartás életbeléptetésére hozott törvények (1912. évi LIV. és 1914. évi XXXIV. törvénycikkek).

20. A *váltó- és kereskedelmi eljárás* a XVIII. századig nagyrészt városi státútomokon nyugodott. Ennek részletes feltárása még a jogtörténetre vár és bizonyosan sok érdekességet hozhat felszínre, amint azt egyes részeredmények is már tanúsítják. A XVIII. század egyik első egyetemes rendelkezése a kereskedelmi perről az 1723. évi LIII. törvénycikk (*Auszugalis processus*). Erdély és a határörvidék az osztrák váltóeljárás korszerű formáiban részesült. Magyarországon azonban, noha Mária Terézia alatt a Kúria megbízást kapott ilyenek kidolgozására, arra nem került sor. II. József egységesen rendezte a kereskedelmi peres eljárást a polgárral, e rendelkezését azonban halála előtt visszavonta.

A kereskedelmi és váltóeljárást a XIX. század elejétől mindig az anyagi joggal együtt foglalták reformjavaslatba. Míg a reform meg nem született, az 1792. évi törvények lehetővé tették kereskedelmi ügyekben az önkéntes alávetést az *osztrák eljárásnak* osztrák bíróság előtt.

A *francia eljárásjog* csak átmenetileg volt érvényben a tengermelléken; az anyagi joggal ellentétben ezt szokásként nem tartották fenn, az osztrák eljárás váltotta fel. 1836-ban rendezték a kereskedelmi törvénykezést a tengermelléken, valamint a piaci bíráskodást. A váltó- és kereskedelmi eljárás átfogó szabályozására a szóbeli és közvetlen eljárási alapelvek alapján 1840-ben került sor. A váltóperjog és annak 1844. évi novellája 35 évig érvényesültek és szembeszökő előnyeikkel nagyban hozzájárultak a polgári perjog területén a reformgondolatok ébrentartásához. Közben 1850–1860 között osztrák váltóeljárás volt rövid ideig érvényben, de ez nem különbözött lényegesen a magyartól.

1868-ban megszűntek a külön váltóbíróságok és a perrend bizonyos idevágó új intézkedéseket is hozott. Az anyagi váltójog kodifikálása után az új eljárásjogi szabályok rendeleti úton születtek, mígnem az 1911. évi I. törvénycikk a váltóeljárást is szabályozta, és lényegében összeolvasztotta az 1893. évi XIX. törvénycikkben szabályozott fizetési meghagyásos eljárással.

21. A *Kitonich* által leírt szokásjogi eljárással történt a XVIII. század végén Magyarországon a *végrehajtás*, többnyire zálogjogot biztosítva az adós vagyonán a hitelezőnek. 1836-ban adtak törvényes lehetőséget végrehajtás esetén ingó vagyon elárverezésére, ezt vette át a váltótörvény is.

Az abszolutizmus kora a végrehajtással kapcsolatban rövid időre bevezette a *szabadságvesztést*, az adósok börtönét. Talán innét a vonakodás a magyar törvényhozásban azóta is minden határozott és erélyes végrehajtási rendszerrel szemben.

Az 1868. évi törvénykezési rendtartás szabályozta mind a biztosítási, mind a behajtási végrehajtást, eszköze a kényszerárverés. Hasonló volt a váltóeljárás végrehajtási megoldása is.

Az 1881. évi LX. törvénycikkben a végrehajtási jog önálló jogszabályt kap, azóta a perrendtől elkülönítve nyer hazánkban szabályozást. Kielégítési és biztosítási végrehajtást szabályoz a törvény, előbbit végrehajtható okiratok alapján, utóbbit külön bírói vagy hatósági intézkedésre. Részletesen kifejti a követelések sorrendjét, valamint a végrehajtás alá vonható és az attól mentes vagyonrészeket.

22. A magyar *csődjog* a XVIII. században bírói gyakorlaton alapult. Egyes törvényeink ismernek betáblázási lehetőséget. Erdélyben és a tengerparton 1781 óta volt érvényben az osztrák csődeljárás. Törvényjavaslatok a csődre a kereskedelmi kodifikálás tervezeteivel együtt születtek 1792-ben és 1827-ben, de nem kerültek bevezetésre: az 1807. évi XII. törvénycikk a hamis bukásról azonban mutatja, hogy a csődeljárás a magyar gyakorlatban bevett volt. (Planum Tab. II. V. 36.)

1853-ban az abszolutisztikus rezsim az ideiglenes perrenddel együtt bevezette az osztrák csődeljárást is. 1859-ben nyert rendezést a *csődön kívüli kényszeregyezés*. Horvátországban ez 1897-ig érvényben maradt, Magyarországon az ITSZ hatályon kívül helyezte. Egyúttal ugyan a csőd telekkönyvi bejegyzésére vonatkozóan kiegészítő szabályozást hozott, mégis az ITSZ visszalépést jelentett a fejlettebb osztrák jogtól, így a társadalom sürgette a csődeljárás modernizálását. Az eljárás törvényi rendezésére csak az 1881. évi XVII. törvénycikkben került sor, mégpedig a csődön kívüli kényszeregyezési eljárás nélkül. Egyébként a törvény megfelelt a kor követelményeinek, ezt jelentős elméleti és gyakorlati irodalma is igazolja. A csődön kívüli kényszeregyezés bevezetésére már 1884-ben született javaslat, *Szilágyi Dezső* 1892-ben elő is terjesztett egy csődjogi novellát, ez azonban nem került törvényhozási tárgyalásra akkor sem, amikor a párhuzamos horvát törvény 1897-ben megjelent. *Schreyer* Jakab 1909-ben publikált javaslata sem került a parlament elé, s az 1915. évi harmadik javaslat végül is a háború alatt *rendeleti úton* nyert bevezetést (4070/1915. ME rend.).

23. A feudális magyar perrend idején a későbbi *peren kívüli* eljárások vagy a megyei igazgatás, vagy a hites helyek hatáskörébe tartoztak. II. József ugyan tervezte ezek egy részének bírói hatáskörbe utalását, de reformja nem került bevezetésre. A peren kívüli eljárást tehát 1850 után az abszolutizmus rendszere vezette be. A hagyatéki eljárás, az árvaügyek, a holtak nyilvánítás, a hitbizományi ügyek, az örökbefogadás, törvényesítés és nagykorúsítás, az előzetes bizonyítás és az okiratok hitelesítése tartoztak körébe. Ezekhez csatlakozott később a házasságok hitelesítése és az asztaltól különválása és a telekkönyvi eljárás. Peren kívüli előkészítésre utalták a csekély értékű ügyek, pénztartozások és lakásbérleti ügyek rendezését is.

Az ITSZ ezen ügyek közül az árvaellátást újra a közigazgatási hatóságok illetékességébe utalta, a hites helyeket visszaállította és megszüntette a közjegyzői intézményt – megmaradt viszont a peren kívüli eljárás a telekkönyv, a hagyaték és az okiratok megsemmisítése vonatkozásában.

Ezt a magyar perrendben új intézményt az 1868. évi törvénykezési rendtartás kiterjesztette a piaci ügyekre és bizonyos felhívási eljárásokra a *fizetési meghagyással*. Ilyenként rendezi, ha más címen is, a *holtak nyilvánítási eljárást* is. Elkülönítve rendezi a perrend az *előzetes bizonyításfelvételt*, a hivatalos *tanúsítványok* kiadását és a hagyatékot. Ugyancsak bírói hatáskörbe jutott ismét az *árvaügy* is. A hitbizományi ügyeket az országgyűlés törölte a perrendből, így azokat miniszteri rendelet szabályozta.

A kiegyezés után újraéledt a *közjegyzőség*, a bíróságokhoz csatolva és ez kihatott a perenkívüli ügyek szabályozására. Egyes jogszabályok születtek a hagyatéki eljárásról, a fizetési meghagyásról, a nagykorúsági és gondnoksági eljárásról, ezzel szemben a kereskedelmi eljárás és az árvaügyek ismét kikerültek a bírói hatáskörből. Az 1911. évi perrend egységesítette a peren kívüli eljárást.

A telekkönyvi és a hagyatéki eljárást nem érintette. A perenkívüli eljárás keretében rendezte a kódex a fizetési meghagyást, a bérleti ügyeket, a holtak nyilvánítást, az okiratok megsemmisítését. Rendes peres eljárás alá vonták a kiskorúság meghosszabbítása, a gondokság alá helyezés, és a szülői felügyelet megvonása tárgyában folytatandó eljárásokat.

24. Viszonylag későn jelenik meg a *választottbíráskodás* a magyar perjogban. A szerző meggyőződése azonban, hogy a *városi jogokban, kereskedelmi és céhügyekben már voltak előzményei*, különben nem került volna oly természetességgel bevezetésre. (Ez még további kutatásra vár.)

A választottbíráson belül megkülönböztetjük a teljesen szabad választottbírásgot, mikor mind a bíróság, mind az eljárás tárgya a felek választása alapján kerül ide; létezik a szabad alávetés közületi vagy állami rendkívüli bíróságok alá, mikor a fórum a választott; végül jogszabály is meghatároz választottbírásgai illetékességeket: ezek tulajdonképp rendkívüli bírói fórumok kötelező hatállyal. Az első választott bíróságokkal *örökösödési* ügyekben találkozunk. A megyék szervezték azokat. Az abszolutizmus ismeri a választott bíráskodást *kereskedelmi* ügyekben, *tőzsde*ügyekben, *ipar*ügyekben. Ezek nyilván a céhen belüli bíróságok utódai.

Törvény szabályozta az *úrbéri* viszonyok felszámolására a választott bíróságokat (1868. évi XXIX. és 1870. évi XV. törvénycikkek). Az 1868. évi perrend általában szabályozza a választottbírásgai eljárást. Azt szabja meg, mely ügyek nem rendezhetők ilyen eljárással.

A dualizmus korában sorban keletkeznek *szakmai döntőbizottságok*: a kereskedelmi- és iparkamaráknál, a társadalombiztosítás körében, munkaügyi vitáknál. Ezek főrésze máig is él megváltozott formában. Sok választott bíróságot

nemzetközi megállapodások határoznak meg. Több ilyen létezett az osztrák-magyar vegyes ügyekben.

A korszak végére tehát elmondható, hogy a választottbíróság eljárása *ipari és kereskedelmi vitákban általános, a nemzetközi magánjog területen rendszeres, a polgári perekben* pedig minden külön e körből ki nem vett ügynél *megengedett* volt.

25. A *jogtudományról* szóló főrészt a kézikönyv két alegységre bontja: a jogtudományra és a jogi oktatásra. A jogtudományt először a szűken vett magánjog, majd az egyes szakjogágak vonatkozásában kellett áttekinteni, a jogforrások feltárása, érvényesülése és alkalmazása, tudományos feldolgozása csoportokban. A tudományos feldolgozás viszonylatában, amely a főhangsúlyt kapja, jogáganként a rendszertanra, külső és belső jogtörténetre, majd a jogdogmatikára; ezen belül ismét a kommentárirodalomra, a rendszeres feldolgozásokra, a monografikus feldolgozásokra, a jogösszehasonlításra, a joggyakorlat feldolgozására, valamint a kritikai és reformszemponatok jogpolitikai feldolgozására kellett figyelemmel lenni. Az irodalmat a jogi tárgyú sajtó lehető teljes bibliográfiájával kellett kiegészíteni, ami pótolná bizonyos fokig a megadott irodalomból kihagyandó szaklapokban publikált tanulmányok bibliográfiáját. Ugyanezen taglalással kellett reprezentatív formában megjelentetni a korabeli irodalmat is.

A szerző a magyar magánjog tudományának általános jellegzetességeit az európai párhuzamban következőkben látja: *késői kibontakozás*, döntően csak a XIX. században; *művelői* kezdetben túlnyomóan *gyakorló jogászok*, beállítottságuk *elemző-magyarozó*, szemléletük a *hazai jogra koncentrált*, és amikor a modernizáláshoz külföldi példát keresnek, többnyire túlnyúlnak Ausztrián, a pandekta jogtudományban megjelenő *ius commune* akkor kelt nagyobb visszhangot, amikor Ausztria kikerül a német birodalom kötelékéből; addig a *császári joggal szembeni elutasító-védekező álláspont* a jellemző.

A XVI. század elején a magyar jogtudomány nemzeti kultúránk általános kibontakozásával együtt nagy reményekre jogosított: ezek a század történeti fordulatai miatt meghiúsultak. A XVII. században ugyan újra megindul a magyar diákok külföldre áramlása, majd a század utolsó harmadában hazai jogtanításunk is megszületik, azonban egészen a XVIII. század közepéig csak a hazai jog elemző műveiről beszélhetünk – *Huszthy* és *Huszti* munkái jelentik a magánjog tudományának kezdeteit. Ez a tankönyv-jogtudomány, amely az oktatás szempontjait tartja elsősorban szem előtt, *Frank* munkásságában csúcsonyul ki. A XIX. század elején aránylag korán feltűnnek a *történeti iskola magyar követői* belső reformelképzelésekkel, az általános fejlődésre azonban nem hatnak. A jogreformot képviselők a radikális modernizálást követő politikai vonalról indulnak.

Az OPTK magyarországi bevezetése és részleges megtartása után a magyar jogtudomány a kapitalista magyar magánjog megteremtésének feladatához szinte *rendi hivatástudattal* nyúl. Jellemzője a XIX. század második felének, hogy a tudósok jó része még mindig a gyakorlatból jön, s a *gyakorló jogászok elméleti érdeklődése* is

jelentős; amellet legtöbb jogi író *több jogterülettel* foglalkozik: a magánjog művelői a perjoggal és a kereskedelmi joggal is többnyire alkotó módon kapcsolatban állnak. Ez az általános jogász érdeklődés a gazdasági élet, a jogalkotás és a jogpolitika kérdései iránt hozzájárult ahhoz, hogy „jogásznemzetnek” nevezzék népüket.

A századfordulóra az elméleti jogi szakemberek elkülönülnek a gyakorlattól és az egyetemek köre csoportosulnak, élénk kapcsolatuk a jogpolitikával és a törvényalkotással azonban nem szakad meg. A nagy európai tudományos áramlatok szinte mindenikéből merít ez a nemzedék a hazai jogtudomány gazdagításához, de ezen túl önálló szemlélettel és alkotásokkal is dicsekedhet.

26. *A források feltárása, értékelése és alkalmazhatósága* a magyar jogtudománynak már a XVI. századtól állandó feladatát és témáját képezte. Magánjogunk kodifikátlansága ehhez nagyban hozzájárult. A tudományos tevékenység gyümölcse a század végén a *Corpus Iuris Hungarici* millenáris kiadása és más nagy forráskiadások.

27. *A metodológia* vonatkozásában hazánk a XVIII. században *természetjog* hivatalos uralma alatt áll; ez felső utasításra is történik, mert a felfogás a felvilágosodott abszolutizmusnak kiváló támasza.

Már a XVIII. században szemben áll a természetjogi felfogással bizonyos történeti szemléletmód, nem a nemzeti génuszon nyugvó jog eszméjével (ez csak sokkal később megváltozott viszonyok között keletkezik), hanem egyszerűen a nemzeti jogot mint az *önállóság kritériumát* védelmezve az általános érvényű *birodalmi joggal szemben*.

Így a polgári reform első propagálói is e történeti alapon indulnak el és a magyar városi jogból akarják a magyar kapitalista jogot levezetni; azonban a magyar polgári osztálynak a reformkorban nincs meg az az önállósága és társadalmi súlya, hogy ilyen elméletileg megalapozott törekvéseket érvényre tudjon juttatni, a reformot hordozó nemességtől viszont a joganyag idegen.

Az OPTK bevezetése, majd visszavonása után, ennek az életben érvényesülő szabályaival szemben a hazai jogot keresve, éli második virágkorát *a történeti iskola* Magyarországon. Van teljesen „régészkedő” elméleti és van a bírói gyakorlatra messzemenően támaszkodó gyakorlati ága. Velük szemben a „korabeli hazai magánjogot” vizsgáló irányzat a pandektarendszer *konstrukciós iskolájának* példáját követve, de a tételes jogra támaszkodva iparkodott a kapitalista magánjogot megalkotni; ennek is volt teljesen, elméleti és gyakorlati szárnya. A *radikális reformerek* a hazai alapok helyett a praktikus és optimális jogot keresték, minél nagyobb európai egyezésekre törekedve; sikerük az egyházpolitikai törvényhozásban volt legnyilvánvalóbb, míg az örökjogi tervezet terén visszavonulásra kényszerültek. E csoporthoz csatlakozik a század végén a társadalom szociális igényeire is felfigyelő s azoknak a magánjogban is érvényesülést kereső haladó jogászok vonala.

A magyar eklektikus, önálló iskola legnagyobb alakja *Grosschmid*, a pandektistaké *Szászy-Schwarz*, mindketten iskolát alkottak és nagy hatással voltak a magyar magánjog elméletének és rendszerének megalkotására.

28. A magánjog történetének művelői közül a kézikönyv azokkal kíván foglalkozni, akik akár a külső, akár a belső jogtörténettel a kor problémáit és azok megoldását kívánták megközelíteni; a tiszta jogtörténetnek a feldolgozásban nincs helye. E nézőpont alapján külső és belső jogtörténetre osztjuk a XVIII. század és a reformkor munkáit, ezek a források történeti feltárásával az érvényes hazai jogot kívánják ismertetni. Ezzel szemben a kiegyezés után a jogtudomány e történeti szemlélettel az idegen ideológia elleni küzdelem célját szolgálja – gyakran egyúttal retrográd áramlatokat öltöztetve politikailag elfogadható, vagy éppen vonzó köntösbe. Fontos azonban annak felismerése, hogy ez korántsem általános a hazai elemeket preferáló tudományban és ugyanazon személyek különböző munkáit is majd haladó, majd maradi irányba mozgatja ugyanez a történeti-nemzeti szemlélet.

29. A jogdogmatika területén az összefoglaló és a monografikus feldolgozások között különböztet a kézikönyv: az összefoglaló munkák kommentárok, rendszerező művek és enciklopédiák csoportokban mutatandók be.

A hazai magánjog kodifikálatlan volta miatt a *kommentárirodalom* jó része nem sorolható az általános munkák közé; igazi összefoglaló kommentárirodalma az OPTK-nak van, amelynek érvénye a tárgyalt időszak végéig sem szűnt meg hazánk egyes területein, továbbá az ITSZ-nek. Ehhez csatlakozik – hazai szemléletünk szerint önálló jogágban – a házassági-családjogi kommentárirodalom, amelynek korai része még az egyházi jogot, újabb irodalma az 1894–95. évi kodifikációt tárgyalja.

A jogi enciklopédiák között az első még elavult természetjogi alapokon áll, Pauler műve – sikere jelzi az igényt hasonló összefogó feldolgozásokra. A *Magyar Jogi Lexikon* a század végén már teljesen megfelel az ilyen művekkel szemben e korban támasztható követelményeknek.

A rendszeres feldolgozások körében külön csoportot alkotnak a magánjog általános tanait érintő művek. Ilyen általános részt először Frank és Kallós munkáiban találunk. A pandekta-feldolgozásokat követő íróink mind megpróbálják a feladatot megoldani, először Suhajda, utána Zlinszky és Herczegh, utóbbi önálló kötetben.

Az általános rész feldolgozása különös súlyt nyer a kodifikációs munka első szakaszában. Hoffman teljesen teoretikus, Györffy a gyakorlatra támaszkodó munkái az azok által kavart irodalmi viharral oda vezetnek, hogy e rész Szász-Schwarz javaslatára kimarad a kodifikációból és a jogtudomány kompetenciájába kerül. A Fodor-féle gyűjteményes feldolgozás kellő súllyal tartalmazza Tóth tollából: a Szladits magánjogában szereplő első kötet már túl van a tárgyalt kor határain.

A magánjog teljes anyagának rendszeres feldolgozásával – elsősorban oktatási céllal – a XVIII. század közepe óta találkozunk. Éppen a joganyag kodifikálatlan volta miatt az ilyen feldolgozások is nagy jelentőségűek, azokat a jog-

szolgáltatás is rendszeresen hasznosítja. *Huszthytól Frankig*, Erdélyben *Husztitól Vajdáig* a feudális kor e feldolgozásokat először a hármass gausi, majd a négyes, illetve ötös pandekta-rendszerben, előbb a perjoggal együtt, majd attól rendszerben elválasztva alkotta meg.

Az abszolutisztikus korban az OPTK a hazai gyakorlattal összeolvasztva *Wenzel* és mások tollától nyert rendszeres feldolgozást, az erdélyi jogra ugyanezt *Libloy* alkotta meg. Az ITSZ megjelenése után ennek eredményeit is belefoglalták a hazai jog rendszerébe, de egyre inkább vittek abba bele elméleti – *pandektajogi* – elemeket, a kötelmi jog hiányait pótlandó. Ezen az úton egyébként a jogtudomány a bírói gyakorlattal kölcsönhatásban járt.

Zlinszky Imre összefoglaló műve 25 éven keresztül és nyolc kiadásban maradt forgalomban, csak a századfordulón váltják fel más rövid összefoglalások, amelyek már a magánjogi törvényelőkészítés javaslatait is figyelembe veszik. A nagy szisztematikus összefoglalás a század elején *Fodoré*, míg a korszakot *Almásy* németnyelvű műve zárja.

30. A *monografikus irodalommal* kapcsolatban általában meg kell jegyezni, hogy a csupán önálló könyv alakban megjelent művek számbavétele hamis képet ad: ezzel a polgári jogot fejlesztő jelentős írások sora marad ki az áttekintésből. A valamely részterület iránt érdeklődő kutatónak okvetlenül a sorozat- és folyóirat-publikációkban is tájékozódnia kell, ebben nagy nehézséget okoz, hogy az önállósult jogágaknak nincs összefoglaló bibliográfiájuk.

Jelentős monografikus irodalom szól az általános részről, a már említett javaslatok kritikájaként, valamint a törvény és bírói gyakorlat viszonyáról. Fontos elvi kérdése volt ez a magánjogfejlődésnek a múlt század 70-es éveiben, majd újra századunk első évtizedében.

31. A *személyi jognak* a kiegyezésig alig van monografikus irodalma. Annál jobban előtérbe kerülnek egyes kérdések a kiegyezés után. Az egyik vitatott téma a *nagykorúság* és annak fokozatai, ez az 1872. évi jogásznapoknak is anyaga volt. A nagybirtokos osztály érdekei a fiúk késői nagykorúsítása felé hatottak, míg a lányoknak házasság általi nagykorúsítását a feudális jogból átvették; a radikális jogászok e félmegoldást nem tartották elfogadhatónak.

Ugyancsak széles monográfiarodalma van a kereskedelmi jogból kiindulva, a *jogi személy* kialakításának, *Franktól* kezdődően. A kérdés európai hatással bíró megoldását *Schwarz Gusztáv* adta.

Lényegesen régebbi a monográfiarodalma a *családi jognak*; itt a különböző egyházi jogok szembenállása miatt adódó problémák már a XVIII., még inkább a XIX. században igényeltek összefoglaló feldolgozásokat és problémamegvitásokat. A kiegyezés utáni irodalom a *polgári házasság* tárgy körött forgott; annak megvalósulása után inkább a kommentárjellegbe ment át. A válás megengedése azután újabb kritikai-jogpolitikai elemző irodalmat szült, ez csak a XX. századra bontakozott ki teljes szélességében.

A *gyámsági jognak* már a feudális korban volt rendszeres feldolgozása, reformjavaslatai, majd jogszabálykommentár-irodalma. A *törvénytelen gyermek* jogállása 1870-ben általános megvitatás tárgya, aztán kikerül az érdeklődés homlokteréből, míg a századfordulón különösen gazdag, a kodifikációra irányuló újabb irodalma van.

32. A *magántársaságok* szabályozása a kereskedelmi jog körébe esett, ezért e témáról egészen a magánjogi törvénykönyv előkészítéséig nem készül feldolgozás. Ekkor azonban kivált összehasonlító jogilag érdekes monográfiák születnek a tárgyan. Ezek egy része magyar-horvát közös önálló törvény alkotását javasolja. Másrészt az *alapítványi jog* – közjogi elemeinél fogva – a szerzők szerint ugyancsak nem illett a Ptk.-ba. Készült is arra külön törvényjavaslat, megfelelő irodalmi visszhangot is keltett, de érvénybeléptetése elmaradt.

Így a magántársasági jog az irodalom és a bírói gyakorlat területe maradt egészen a Magánjogi Törvényjavaslat megszövegezéséig, amely – a horvátokkal közös törvény aktualitásának elvesztével – mindkét témát szabályozta.

33. A reformkorban a *dologi jognak*, nevezetesen a nemesi tulajdoni kötöttségeknek gazdag, nem is szigorúan jogi, hanem gazdasági, politikai irodalma van. E monográfiakörbe tartoznak az *úrbérrel* és a *bányatulajdonnal* foglalkozó korai írások is.

Az abszolutisztikus korban a monográfiák tárgya az ősiségi pátens, az OPTK részkérdései és az új telekkönyvi rendszer. Az ITSZ is gazdag irodalmi visszhangra lel.

A kiegyezés után a gyakorlatba átmenő *telekkönyvi rendszernek* van a leggazdagabb, elvi kérdéseket az egész dologi jog vonatkozásában taglaló irodalma. Ugyanígy gazdag irodalmi visszhangja van az úrbéri rendszer felszámolásának is. A dologi jogot érintő egyes résztörvényeknek (kisajátítás, erdő, víz, vadászat, út-vasút stb.) inkább kommentárjellegű, de a dologi jogi kihatásokat taglaló irodalma van.

A magánjog rendszeres feldolgozásaiban természetesen a dologi jog is kimunkálásra kerül a 70-es évek után. Ezek hatása alatt a monográfiákban a *birtokelmélet* különös jelentőséget nyer. Ugyancsak érdeklődést kelt a partikuláris tulajdonjogok felszámolásával kapcsolatos dologi jogi problémakör, így a határőrvidéki tulajdon, és a kun státútumok köre.

A paraszti birtokkal kapcsolatos szociális problematika főleg a századforduló után lép az érdeklődés homlokterébe; maga a kormány is feldolgoztatja az ezzel kapcsolatos kérdéskört, új lendületet kap a felmérés alapján a monografikus feldolgozás is. A *hitbizományok* első monográfiái a feudális korszak végén jelennek meg. A kérdéssel a Ptk. szerkesztőbizottsága külön is foglalkozott. Önálló törvényjavaslat is született a tárgyban, s annak monografikus visszhangja is volt több oldalról, de a törvény nem nyert kibocsajtást. Így a hitbizományi jog a bírói gyakorlat, az ITSZ és a jogirodalom kölcsönös munkájával nyert kidolgozást.

34. A *kötelmi jog*nak a XIX. század elejéig inkább csak hiányát rögzíthette a jogirodalom tankönyvszerű feldolgozásaiban, és bátortalan javaslatokat adott római jogi intézmények bírói úton történő recepciójára (maga a recepció a javaslatoknál lényegesen határozottabban folyt). A kötelmi jog irodalma először a kereskedelmi törvények nyomán 1840 után bontakozik ki.

A magyar feudális *deliktuális felelősség* témája érdekes lett volna, de e kor irodalma ezzel szinte egyáltalán nem foglalkozott.

Az OPTK és az ITSZ után kezd fellendülni a kötelmi jogi irodalom, részben a bírói gyakorlat, részben a pandektajog hatása alatt. *Wenzel* megkísérelte a kötelmi jogot teljesen feudális magyar, *Suhayda* teljesen pandektajogi alapon megszerkeszteni; e kísérletek sikerre nem vezettek. *Sághy* kötelmi jogi elmélete, *Zlinszky* és *Herczegh* vonatkozó, a hazai gyakorlatot és az OPTK-t szem előtt tartó rendszerei jelentősen hatottak a kötelmi jog elméletére és gyakorlatára. Annak legjelentősebb műve *Grosschmid* „Fejezetei”, valamint *Thirring* törvényjavaslata az első szövegben: ezek kötelmi jogunkat az európai élmezőny nivójára emelték. Ugyanez a helyzet a kártérítési jog fejlődésében is, elsősorban a bírói gyakorlat hatására. Az *objektív felelősség* és a *bírói méltányosság* alkalmazása terén hazánk ugyancsak megelőzte a legtöbb európai államot.

35. Az *örökjog* a magyar feudális magánjog kedvenc tereuma. Az egyházi bíraskodás alól korán kivonták ezt a területet, arra hivatkozva az ingatlanhagyatékoknál, hogy *accessorium sequitur principali*. (Hogy ez a végrendelet érvényessége és annak a hagyatéki ingatlanra való kihatása vonatkozásában a logikai sorrend megfordítása, azzal a jogtudomány nem törődött; azzal sem, hogy a végrendelet a nemesi birtokban való öröklésre alig hathatott ki.)

Az örökjognak mind összefoglaló, mind monografikus feldolgozásai már a feudális korban megjelennek. Utolsó közöttük *Frank* munkája az „ösiség és elévülés” tárgyában, ez már reformlehetőségeket vizsgál.

Az OPTK, az ösiségi pátenst, majd az ITSZ jelentős változásokat hoztak az örökjogban, ezek bőven találtak mind kommentárra, mind monografikus feldolgozókra. Még jelentősebb az a harc, amely a Ptk. tervezetének örökjogi része körül alakult ki, s a kodifikáció történetében már részletes ismertetést nyert. A közéletet a javaslatban végül is *Szászy-Schwarz* találta meg.

Saját monografikus irodalma volt a végrendelet érvényességének, a holtkéznek, az özvegyi jognak, a hagyatéki eljárásnak, a bírói gyakorlattal állandó kölcsönhatásban. Így került a kodifikálatlan magyar örökjog kimunkálásra és kibontakoztatásra, noha annak utolsó feudális elemei csak 1946-ban kerültek hatályon kívül.

36. A *jogösszehasonlító tevékenység* a magyar jogtudományban régi hagyományokkal rendelkezik. A reformkorban ennek iránya elsősorban a *Code Civile*, az OPTK és részben a porosz *Landrecht* felé is fordult. 1850 után ez a törekvés fellendül. Az OPTK-t a magyar irodalom nem hagyhatta figyelmen kívül, ugyanakkor

önállóságát más európai jogterületekhez való igazodással is hangsúlyozni kívánta. Ha idegen jogi művek fordítására kevés is a példa, ez azzal magyarázható, hogy a magyar jogtudó értelmiség számára a latin és német irodalom használata semmi problémát sem jelentett, de a legtöbben ezeken túl is beszéltek európai nyelveket, franciát, angolt, sőt szláv forrásokat is tudtak hasznosítani. Ezt az irodalom ezirányú hivatkozásai, a külföldi gondolatok friss hazai visszhangja igazolja.

Wenzel és Hajnik kifejezetten összehasonlító jogi munkái után a további tudományos irodalom szinte sehol sem mellőzi a külföldi példákra való hivatkozást. Erre az eddigiekben a szerző már sokszor rámutatott. Így a magyar jogtudományra idegen művek fordítása, mint az összehasonlító tendencia mércéje, nem alkalmazható.

37. A *Rechtstatsachenforschung*, a pozitív jog hazai érvényesülésének tudományos visszhangja, amennyire a német tudományban a vívmány erejével hat és francia befolyásra vezethető vissza, a magyar magánjogban természetes és mellőzhetetlen eleme a tudományos feldolgozásnak. Ebben a magyar magánjog bírói úton való fejlesztése – amire a törvénykezésnek a politikai viszonyok miatti elégtelensége miatt rászorult, és amire aztán a hazai irodalom a múlt században már mint vívmányra hivatkozott – volt az indító rugó. Teljesen teoretikus alapon nyugvó, a jogszolgáltatás és törvénykezés eredményeit figyelembe nem vevő hazai tudományos mű jószerivel nincs is. Lényegesebb azonban ennél az, hogy a hazai jogtudomány, ellentétben Közép- és Nyugat-Európával, a judikatúrát a magánjogi jogalkotásnak a tudományt megelőző tényezőjeként vette számba már *Werbőczy és Kitionich* óta.

38. *Kritikai művekkel* és reformjavaslatokkal a magyar magánjog irodalma a XVIII. században – az egy erdélyi *Husztitól* eltekintve – nem jelentkezett. Ilyenek inkább a kormányzervektől indultak ki. A reformkorban már születnek ilyen művek, de elsősorban nem annyira a szorosan vett jogtudomány, inkább a politikai irodalom, a gazdaságpolitika, a közgazdaságtan körében, melyek a jogrendszer fejlődést akadályozó voltát elemzik. Csak a feudális kor utolsó évtizedében jelentkeznek reformjavaslatokkal maga a jogtudomány is.

Nem működött közre a jogtudomány, a passzív rezisztencia miatt, az osztrák jognak az abszolutisztikus rendszer alatti meghonosításában sem, csak szűk kommentárirodalom jellemzi e szakaszt. Annál nagyobb lendületet vett a reformtendencia az ITSZ alapján. Elméleti és gyakorlati szakemberek széles arcvonala működött közre a fennálló jog hiányainak feltárásában, a reformok előkészítésében. A Magyar Jogászegyletnek e téren jelentős koordináló szerep jutott. Minthogy a magánjogi kódex a korszak végéig sem született meg, e reform- és kritikai tendencia a magyar jogtudományban mindvégig érvényesült. Ehhez járul a századforduló után a jog *szociális tartalmának* növelésére irányuló művek kritikai hangvétele.

39. A *gazdasági jogok* – a váltó- és kereskedelmi jog, csekkjog, magánbiztosítás, társasági jog – tudományának döntő helyzeti különbsége a szorosan vett

magánjoggal szemben, hogy korán törvényművekre alapozva dolgozhatott. Míg a római jog hatalmas anyaga a magánjog területén egész Európában elsősorban a rendszerező-magyarító jogtudománynak adott feladatot, a gazdasági terület jogát meg kellett országonként fogalmazni, s csak azután alkalmazni. Ez pedig korántsem volt elvont tudományos, inkább gyakorlati és jogpolitikai feladat.

Hazánkban is sok minden utal arra, hogy a kereskedelmi jog még törvényi megfogalmazása előtt élő jog volt, annak első tudományos feldolgozásai az 1840. évi szabályozást megelőzik, és a gyér törvényi utalások a *charta bianca*, a *csőd*, a *hamis bukás*, a *kereskedelmi könyv* vonatkozásában alátámasztják ezt az álláspontot. A jogtudomány e téren lépést tartott a fejlődéssel, sőt azt segítette is.

A tárgyban forráskiadványok 1840 előtt városi jogok, valamint a szokásjogként alkalmazott osztrák jogszabályok. Az 1840. évi törvényeknek azonnal születik egy sorozat kommentált vagy kommentálatlan kiadása; már ugyanezen évben megjelennek német nyelven, 1851-ben franciául is.

Ugyanez a helyzet az osztrák törvények bevezetése után az abszolutizmus korában, az ITSZ után, majd a kereskedelmi törvény és a váltótörvény megjelenésekor. A kritikai kiadások, fordítások és kommentárok azonnal elkészülnek.

A kereskedelmi és a magánjog *rendszerbeli különbségével* több tanulmány is foglalkozik. Ilyen összehasonlítások elvégzésére épp a két jog közötti átfedések szolgáltatnak alapot.

A kereskedelmi jog történetével röviden a legtöbb összefoglaló munka foglalkozik. *Degen* váltótörténete a kodifikációnak is alapul szolgált, *Wildner* munkája az 1840. évi kodifikáció belső történetének érdekes dokumentuma.

A kereskedelmi és váltójog a kommentárirodalom mellett rendszeres feldolgozások tárgya, már a feudális korszaktól.

A monografikus feldolgozások között sok a kisebb publikáció, ezek az anyag tanulmányozásánál nem mellőzhetők. Jelentős a *váltóügyi bíráskodást* feldolgozó művek száma. Jelentősek e téren az összehasonlító jogi feldolgozások. A jogi ténykutatás körében érdekesek a *börze szokásokkal* foglalkozó munkák, *Neuwirth* könyve a bank és valutahelyzetről, mely mintegy előfutára volt a csekkjog önállósulásának, de születtek ilyen céllal munkák a tengerjogban és a biztosítási jogban is. Ezekhez csatlakoznak a kifejezetten reformcélú, közgazdasági tárgyú monográfiák a XIX. század elejétől.

40. *Szerzői és kiadói jog*, valamint *ipari jogvédelem* terén a metodológia kezdetűl két alapirányban fejtette ki nézeteit: ezek a *tulajdoni elvi alap* és a *személyi jogi elvi alap*. Ettől függően kerülhetett a szerzői jog a magánjog rendszerben elhelyezésre. A törvények ugyan egyik vagy másik irány alapján készültek, de nem helyezkedtek kifejezetten egyik álláspontra sem.

Története e jogterületeknek nincs, csak rövid, összefoglalók a rendszeres kiadások élén. Ezzel szemben gazdag a kommentárirodalom, kézikönyvszerű használatra, a nem jogász olvasók számára is. Mindegyik jogterületnek van

rendszeres feldolgozása is. Jelentős e területen a kisebb dolgozatokban megjelenő szakirodalom. Ez előretékintő is, a *fénykép, zenemű és más alkotói jogok védelmére*.

Érdekes, hogy a szerzői és kiadói jog nem dolgozik összehasonlító alapon. Gyakori ezzel szemben a hazai gyakorlat értékelése, és gazdag a kritikai és reformjavaslatok száma. Szakkamarák, így az ügyvédi és kereskedelmi kamarák, de a jogászgyűlések is foglalkoznak főkérdésként a jogág reformjavaslataival, amit annak a század elejétől meggyorsult fejlődése, a technikai haladással táguló problémaköre indokol.

41. Az *iparjog* irodalma kettős. A céhek irodalma döntően gazdaságtörténeti. A jogi irodalom a kereskedelmi jogéval közös, kivéve az ipartörvény kommentárjait. *Szterényi* új törvényjavaslata az az átfogó munka, amely e terén a történettől a jogösszehasonlításon keresztül a rendszerezés, kritika és reformjavaslat valamennyi tudományos szempontját átfogja.

A további irodalom teljesen *bányajogi*. Már a feudális kortól kezdődően találunk e tárgyban történeti, kommentárjellegű, rendszeres munkákat, de tanítás céljára szolgáló összeállításokat is. A század második felében, a sorra meghíúsuló törvényjavaslatok hatására, a bányajog rendszeres, egyúttal a fejlesztés szempontjait is tárgyaló bemutatásai kerülnek előtérbe, bár a meghíúsult javaslatok történetét is feldolgozza az irodalom.

42. A *munkajog* ugyan nem önállósult az első világháború előtt, mégis léteznek metodológiai viták a munkaszerződés, mint különös szerződés sajátosságairól, nagyrészt a Ptk. tervezetek kritikájaként. Munkajog-történettel nem találkozunk – a munkásosztály története politikai és társadalomtörténeti művekben lelhető fel. Csak a szociális törvényhozásnak van korabeli története. Annál gazdagabb e terén a modern magyar irodalom, melynek ez a kérdéscsoport kiemelt kutatási témája.

A munkatörvénykezés kommentárirodalma nagyon gazdag, ami azzal magyarázható, hogy e jogszabályok a laikus olvasó érdeklődésére is számot tarthattak. Rendszeres összefoglalása a korabeli munkajognak csak az *iparjog* keretében ismeretes.

A jogág kifejejtetlensége ellenére a vonatkozó monográfiarodalom gazdag, ami a szociális problémák iránti növekvő érdeklődést, de a munkásmozgalom erősödését is jelzi. Az irodalom jelentős része nem jogi művekben, hanem politikai és közgazdasági munkákban található, azért a munkajog kutatója e korszak irodalmából ezeket sem mellőzheti.

A jogi gyakorlat kutatása számos cikkel rendelkezik. E terén sok anyagot szolgáltatnak mozgalmi szervek, a nőegyletek parlamenti petíciója a cselédtörvényhez, a társadalomtudományi egyesület ugyanezen tárgyban, a Jogászegylet statisztikai és adatgyűjtésekkel készült jelentései, a munkásbiztosításról *Schulz* a balesetbiztosítás gyakorlatáról *Weltner* műve.

A fejlődésben lévő és sok társadalmi problémát érintő jogterületen a kritikai és reformirányú tanulmányok természetesen. Ezek egy része azonban szintén nem jogi, hisz nem a jog, hanem a társadalmi viszonyok voltak e téren reformálandók.

43. A *nemzetközi magánjog* tudománya hazánkban valóban későn jelentkezik. Az első összefoglalás a kiegyezés évében jelenik meg, de alig több mint a vonatkozó osztrák anyag formai kiegészítése. 1886-ban *Jellinek* magánjoga hozza először a magyar nemzetközi magánjog elveit. 1885-ben foglalkozik a Jogászegylet először ilyen témával (*lex patriae* vagy *domicilii*). Ezen túl néhány cikk ismert ugyanezen évekből. A nemzetközi magánjog előtörténetével az irodalom adós volt máig, *ez a szerző saját kutatása révén került feltárára*.

1891-ben ír ki a Magyar Tudományos Akadémia pályázatot a magyar nemzetközi magánjog feldolgozására, így készül el az első rendszeres *Szánthó*-féle összefoglalás. Ennek nyomán a következő húsz évben a monográfiailrodalom megszorodik, nemzetközi magánjogi összehasonlító tanulmányok születnek, a Ptk.-tervezetekkel kapcsolatban a tárgy *de lege ferenda* is tárgyalásra kerül, így 1911-ben már kifejtett rendszere van a jogterületnek (*Ferenczy*).

A monográfiák leginkább a házassági törvény alapján a házassági nemzetközi magánjogával foglalkoznak. Azonban van irodalma a nemzetközi szerzői és iparjognak, a szabadalmi jognak, a váltójognak, a társasági jognak, és ismertetésre kerülnek a vonatkozó külföldi törvényművek is. A nemzetközi perjog gazdag anyaga is feldolgozásra kerül a kölcsönös jogsegélyegyezmények alapján. A jogösszehasonlítás és a bírói gyakorlat inkább csak cikkeket töltenek meg, azonban a nemzetközi magánjogi egyezmények anyaga monografikus feldolgozásra is kerül. Ennek ellenére az a tény, hogy a Ptk. tervezetében végül is a nemzetközi magánjog nem került felvételre, azzal a hatással járt, hogy ez a jogterület az első világháború előtt nem volt a közérdeklődés központjában.

44. *Hűbéri jog, főúri jog* címszó alatt a kézikönyv a tudományhoz csatlakozóan kívánta összefoglalni azt, ami e címen a XIX. század jogában még fellelhető. Magyarországon tényleges hűbérjog a feudalizmus korában sem létezett. Legfeljebb azokra a művekre utalhatunk itt, amelyek a század első felében a donációs és az ősiségi rendszert tárgyalják. Ennek az 1848-as törvények után még irodalmi vitája is volt. A *praedialisok* jogainak önálló irodalma ugyancsak nincs, jogállásuk a 48-as törvényhozással megszűnt.

A *regálék* ugyan feudális eredetű jogok, és felszámolásuk a kapitalista kor irodalmát is foglalkoztatta, kommentár- és monográfiailrodalma is van a kérdésnek, de nem hűbéri szempontokból.

Családi magánjognak ismerte el *az uralkodó ház házi törvényeit* a *Pragmatica Sanctio*, s mint ilyenek érvényesültek a világháborúig. Bizonyos irodalma volt ezzel kapcsolatban Ferenc Ferdinánd morgánatikus házasságának és annak, hogyan hat ez ki a magyar trónöröklésre, minthogy a hazai családjog ilyen intézményt nem ismer, de lényegében ez is közjogi tárgyú vita volt. A házi törvények egészét

a magyar irodalom nem dolgozta fel, inkább a bírói szervezetben van nyomuk.

45. A *polgári perjog* tudománya talán a legrégebb a magyar jogtudomány területei között. Ez a terület semmit sem veszített az érdeklődésből a világháborúig sem: a jogtudomány szinte valamennyi kiválósága foglalkozott perjogi kérdésekkel. Ennek a nagy érdeklődésnek egyik oka nyilván a tudománnyal foglalkozó gyakorlati jogászok magas számaránya, másik a bírói jogalkotás jelentősége hazánkban.

Kitonich perjogi munkái után a perjog először az összefoglaló magánjogi művekben *de actionibus* cím alatt jelenik meg. *Szlemenits* és *Frank* azonban már külön tárgyalják. Az erdélyi és az egyházi-köteléki perrendnek már a XVIII. században van önálló rendszeres feldolgozása.

A perjogi rendszertani munkák általában az írásbeliről a szóbeli közvetlen pervitelre való áttérés előharcosai, minthogy ez csak 1911-ben valósult meg teljesen.

Történeti összefoglalót a legtöbb rendszerező mű tartalmaz, a legújabb fejlődést *Fodor* dolgozta fel. A monográfiák e tárgyban nem annyira a fejlődést támasztották alá, inkább jogrégészeti jellegűek, ezért mellőzendők.

Kommentárirodalma először az abszolutizmus perjogának van. Nagy számban születik ilyen az ITSZ-ben, majd az 1868-i perrendhez is, az újabb novellák és a gyakorlat feldolgozásával. A perrend sok rendszeres összefoglalásnak is tárgya volt. Ugyancsak inkább rendszeres összefoglalások születtek az 1893. évi novella után, a köteléki perek és a sommás eljárás összedolgozásával. Mind rendszeres, mind kommentárirodalma jelentős az 1911. évi perrendtartásnak is.

A perjog monográfiáirodalma az ITSZ óta rendkívül gazdag. Nem véletlen, hogy e terület tudta a legsikeresebb törvényművet is megalkotni, legsokrétűbb az irodalma is.

46. A *kereskedelmi és váltóperrend*, a váltóeljárás általában az anyagi váltójoggal együtt nyert feldolgozást, mint ahogy kodifikálásuk is együtt történt.

Ezen túl, minthogy a váltóeljárásban 1840 óta meg volt a perjog által is elérni óhajtott szóbeliség, közvetlenség, nyilvánosság, a polgári eljárással foglalkozó művek legtöbbje a váltóeljárást is érinti. Ennek ellenére csak egy monográfiája van az eljárásnak *Zlinszky Imrétől*, a további irodalom elszórt kisebb tanulmányokban lelhető.

47. A *végrehajtási jog*nak önálló tudománya csak a kodifikációja óta van. Ez mind kommentárirodalom, mind monografikus feldolgozása a felmerülő problémáknak – jórészt cikkekben –, de a századforduló után van irodalma a törvény tervezett novellájának is.

A *csődjog* ezzel szemben már a feudális korszakban is tárgya volt mind önálló műveknek, mind a kereskedelmi jogi munkáknak. 1881 után a törvény kap kommentárokat, valamint egyes kérdésekkel is foglalkozik az irodalom, főleg a csőd külföldi hatásaival és a csődön kívüli kényszeregyességgel. Ezt a tudomány a jogalkotást megelőzve de lege ferenda dolgozta ki.

46. Talán legnagyobb számú tanulmányt mondhat magáénak minden jogterületek közül a *perenkívüli eljárások* köre. Ezt a telekkönyvi intézménynek, másodszorban a hagyatéki eljárásnak köszönheti. Az anyagi-, dologi- és örökjog kodifikálatlan volt, a telekkönyvi rendszer felfektetésével számos helyen foglalkoztak és sorban vetődtek fel elméleti és gyakorlati kérdések. Ezekkel az eljárások során kellett foglalkozni. Gazdag és színes bírói gyakorlata is keletkezett mindkét eljárásnak, számos cikk került ki a telekkönyvi szakemberek és közjegyzők tollából, bírói körökből, de az anyagi jog legelső művelői is gyakran nyúltak e témakörökhöz.

A gazdag irodalom sok reformjavaslatot is tartalmaz főleg a telekkönyvi intézményhez. Ezekkel azonban a jogalkotás nem kívánt a Ptk. megalkotása előtt foglalkozni.

Néhány monográfia tárgyalja a holtak nyilvánítását és az úrbéri eljárást is. A fizetési meghagyással csak a perjogi összefoglaló művek és kisebb cikkek foglalkoznak. Ez áll – *Vécsey* Tamás könyvét kivéve – a választottbírói eljárásra is.

49. Az *egyetemekről* és a jogi oktatásról szóló résznek a kézikönyv „Arbeitsplan”-ja nem szabta meg a tartalmát és vázlatát. Minthogy a szerző ez irányú kéziratát először zárta le a társszerzők közül, az ő elgondolása lett az e résszel kapcsolatos munkavíták alapja. A szerző az oktatás periódusait a hazai oktatás kezdetétől a jozefinista kor végéig, a reformkor lezártaig, a Thun-Hohenstein-reform és annak nemzeti ellenhatása, az Eötvös-féle iskolareform részekre bontja, mert a XIX. századot tanulmányozva nem tartotta indokoltnak a *Ratio educationis* külön választóvonalkénti tárgyalását. Második részben betűrendes felsorolását adja valamennyi olyan intézménynek, amelyben a XVIII–XIX. században jogi felsőoktatás folyt. Harmadik részben kimutatja a jogtudomány és a felsőoktatás kapcsolatát és egymásra hatását.

50. A nagyszombati egyetem jogi karának 1667-ben történt megalakításával újra volt jogi felsőoktatása hazánknak. Jelentős, hogy tanrendjében a legtöbb más országot megelőzve külön stúdiumot szenteltek a *hazai jog*, beleértve a hazai eljárásjog oktatásának. Az *egyházi* és a római jog oktatása is a kor színvonalán történt, noha ez az egy egyetem tudományos életet és közvéleményt természetesen nem alakíthatott ki. Az egyetemnek alapítólevelében megszabott feladata volt a hazai jog korszerűsítése a római és a kánonjog intézményei által.

A nagyszombati egyetem kifejezetten katolikus intézmény volt. A protestánsok iskoláikban igyekeztek a maguk részére is megteremteni a jogi oktatás hazai kereteit. Ugyanakkor számos protestáns fiatal tanult külföldi jogi karokon. Törekvésük oly eredményes volt, hogy az 1730-as években már katolikus püspökök is kénytelenek voltak protestáns prókátorok közreműködését kérni ügyeikben. Ez indította az egri érseket a liceum megalapítására, amiből az egri jogakadémia kifejlődött. Mária Terézia *Ratio Educationis*ában felkarolta és rendezte a *jogakadémiák* helyzetét, így teremtve meg végül is a főiskolákon bizonyos hazai tudományos közvéleményt.

1791-ben az országgyűlés visszaadta az egyházi intézmények II. József megvonta működési jogát. Így sorozatban alakultak a jogakadémiák. Nagyszámú hallgató is jelentkezik, hiszen a *honoratior* pályák a társadalmi-rendi emelkedésnek biztos útjai. 1844-től magyar az oktatási nyelv, Zágrábban pedig horvát. A joghallgató ifúság tömegében a polgári forradalommal rokonszenvezett és 1848-ban a honvédsereg soraiba lépett, ezért a szabadságharc bukása után a kormány a legtöbb jogi főiskolát betiltotta.

Az 1852–55. évi főiskolai reform kötelező német oktatási nyelvet ír elő és bevezeti az osztrák jog oktatását. Némi tanszabadság ellenére a reform szigorú tanulmányi- és vizsgarendet írt elő. A rendkívüli és a magántanári intézmény is ekkor került bevezetésre. A magánjog terén az OPTK-t, osztrák kereskedelmi- és váltójogot tanítottak. 1860 után a magyarországi iskolák ismét nemzeti alapokra állhattak vissza. Engedélyezett volt ugyan 1874-ig a magyar mellett a német oktatási nyelv is, de az oktatás tárgya a hazai jog. A németül előadó tanárokat bojkottálták a hallgatók. 1874 a dualizmus Eöt-vös-féle tanügyi reformjának éve. Nyolc féléves egyetemi oktatás, állam-, illetve jogtudományi szakosodás, két, illetve három záróvizsga (ezek közül egy a két szaknak közös). Az ügyvédek és a közjegyzők számára kötelező a jogtudori fokozat elnyerése, bírák és bizonyos hivatalnokok részére csak a záróvizsga.

A kormány megkísérelte a jogakadémiák nívóját az egyeteméhez közelíteni. Sok olyan intézet, amely erre nem volt képes, megszűnt. A század végére már csak tíz jogakadémia maradt. Ezek közül kettő, a debreceni és a pécsi, egyetemé alakult (a pécsi eredetileg Pozsonyban), a világháború után hazánkban közülük csak három maradt.

51. Az értekezés 23 *jogi felsőoktatási intézet* rövid ismertetését adja betűrendben, azok legnevesebb oktatóival, hogy az irodalmi forrásanyag a főiskolákhoz kapcsolható legyen.

Ezt követően a tudomány és az oktatás kapcsolatát vizsgálva megállapítja, hogy a *jogi kar* nem teljesítette az alapítólevél óhaját, alapítása után nem lett központja a hazai jogtudománynak és *nem modernizálta a hazai jogot*. Ennek oka volt a kormány részéről az oktatás rendkívül szigorú megkövetése, de a tudományos közvélemény kezdeti hiánya is. *Szegedy* munkássága említendő, mint a hazai jogtudományt előmozdító jelenség.

Másrészt az intézménynek a hazai jog oktatására történt beállítása távol is tartotta az egyetemet a korszerű jogtudományi áramlatoktól. Egyébként az oktatásra ez igen hasznos volt. A kormány sem az egyetem véleményét kérte ki általában a jogi reformok kérdésében, hanem mindig a Kúriáét.

Ez a helyzet a XVIII. század végére a jogakadémiák révén sokban módosult. Tudományos közvélemény alakulhatott ki, különböző iskolák születtek egy-egy neves oktató, mint *Kövy*, *Kelemen*, *Szlemenits* körül. A tankönyvekben összefog-

lalt hazai jog ott volt a bírák kezében is, a félenken elszórt reformgondolatok, főleg a kötelmi jog terén, a gyakorlatba is beszivárogtak.

A század végein az oktatás három éves lesz, a tanterv megszabott, új tárgyakkal bővül. Mindazonáltal az oktatás anyaga, *Werbóczy* kivonatai, az *Adumbrationes historiae iuris Hungarici privati*, vagy egyes stílusgyűjtemények, távol állnak e tudományos nívótól. Az egyetem még a feudális jogtudomány csúcán álló *Frank Ignác* személyében sem lesz tényező a jogi reform terén. *Frank* a feudális magyar jog szintézisével a jogtörténet számára sokat adott, de a kor követelménye nem ez lett volna.

Hogy az egyetem mennyire nem élt benn a jogi reformok körében, mutatja, hogy a váltó- és kereskedelmi törvények kodifikációs bizottságában képviselők és kereskedők mellett egy bécsi ügyvéd képviselte a szakértelmet; a reformkor legjelentősebb jogalkotásának előkészítésébe az egyetem nem folyt be.

Először az abszolutisztikus rezsim kívánta volna, *Frank Ignác*, az egyetem egy tanára szolgálatait igénybe venni célzott jogreformjainál. Hogy ezzel a nagy tudóst öngyilkosságba hajtották, más kérdés, tény, hogy a példa addig egyedülálló.

Az 1848-as kormánynak *Frank* oktatási reformtervet dolgozott ki, sok hasznos újítással, ez azonban nem került bevezetésre, hanem helyette 1852-ben a *Thun-Hohenstein*-féle. Ez osztrák rendszer volt, amely a magántanári intézményt behozta és ezzel megnyitotta a lehetőséget, hogy az egyetemi kar a jogtudomány gyakorló kiválóságait bevonja előadói közé. Így az oktatás és a tudomány kölcsönhatásának később gyümölcsöző lehetősége vált intézményszerűvé.

Eötvös, aki 1867-ben újra átveszi a kultusztárcát, programjává teszi az egyetemek bekapcsolását a tudományos életbe. A tizenhat rendes tanárt és nyolc magántanárt számláló kar már maga is közelíti a tudományos véleménycsere lehetőségéhez. Még inkább megvalósul ez a jogakadémiákra is figyelemmel. Amellett a Tudományos Akadémia gyakorlata akkor az volt, hogy tagjai sorába nem csak tanárokat, hanem gyakorló jogászokat is választott, ami tovább tágította a tudományos véleménycsere lehetőségét, egyúttal közelebb hozva az oktatást mind az elmélethez, mint a gyakorlathoz. Amikor azután a második egyetem Horvátországban, a harmadik Erdélyben megszületett, az elméleti jogi munka Magyarországon is elnyerte rangját és vezető pozíciót vívott ki a jogi reformok munkájában.

A Ptk.-tervezetek kidolgozásába a kormányok címzetten bevonták az egyetemek tanárait, a századforduló után vezető helyet is biztosítottak nekik a munkálatoknál. Más kodifikációs munkákba is bekapcsolódnak az egyetemek, noha a gyakorlati jogászok szerepe a tárgyalt korszak végéig jelentős.

52. A kézikönyv munkaterve az *igazságszolgáltatás* fejezetben intézményesen kívánja bemutatni az igazságszolgáltatás fejlődését a magánjog alakításával kapcsolatban. Általános meglátása szerint az európai fejlődés Angliát kivéve, ahol a bíróság szerepe kezdettől jelentős, a bírói interpretáció XVIII. századi tilalmától

a svájci polgári törvénykönyv azon rendelkezéséig jut el, hogy a bírói törvény hiányában törvényhozóként döntsön. Ez az az út, amelyet a polgári igazságszolgáltatás a korszakban befutott.

Az utat egyrészt a bírói rendszer intézményének fejlődésén, a fellebbezési rendszeren, a bírói ítélet elemzésén, ennek érvényesülési körén és főleg a felsőbbbíróságok elvi döntéseinek hatáskörén, s a joggyakorlat intézményes gyűjtésének bemutatásán keresztül kell megrajzolni. Ezt követően elemzendő az igazságszolgáltatás kapcsolata a jogtudománnyal, más államok ítélkezési gyakorlatával, végül a recepció kérdése az adott jogterületen.

A szerző e részhez is először adta le kéziratát, így annak arányaiban és felépítésében az általános rövid irányelveken túl csak saját elgondolásaihoz igazodhatott; e rész rendszere a leírtakon túl az értekezés sajátja.

53. Komoly rendszerező munkát igényelt a *feudális magyar bírói rendszer felépítésének* bemutatása: a XIX. század elején a királyi Magyarország, Erdély, Horvátország és a Határőrvidék vonatkozásában rendes és különleges, valamint rendkívüli elsőfokú- és fellebbezési bíróságokra bontva az igazságszolgáltatás szerveit.

A reformkorban e rendszer módosul a piaci bíróságok, a bagatellügyek szóbeli peres fórumai, valamint a váltóbíróságok bevezetésével. 1848 a polgári ítélkezésben csak az úriszékek megszüntetésével hoz elvi változást.

Az abszolutisztikus kor két fokozatban hajtotta végre az igazságszolgáltatás szervezeti reformját. 1850-ben háromfokozatú bíróságokat szerveztek, ezeket 1854-ben kétfokozatú rendszer váltotta fel. Az első fokú bíróságok a *járásbíróságok* lettek, illetve nagyobb ügyekben a megyei bíróságok, fellebbezési fórumok előbb a *distrikтуális*, majd a felsőbb országos bíróságok (*Oberlandesgerichte*), míg a legfelsőbb fórum a bécsi felső és kasszációs bíróság.

A különös bíróságok e rendszerben a váltótörvényszékek, a bányabíróságok, a köteléki bíróságok és az úrbéri bíróságok, a tengeri bíróság és a főudvarnagyi bíróság. Egyúttal a bírósági perenkívüli ügyek fórumait is megszervezik.

A következő igazságszolgáltatási reform az ITSZ által részben visszaállított magyar feudális rendszer. Annak alkotója, az Országbírói Értekezlet is, egyedülálló bírói jelenség. A visszaállított régi rend mellett Erdélyben és Horvátországban tovább létezett az osztrák rendszer.

Az első, 1868. évi perrendtartás a bírósági szervezeten ugyan nem változtatott lényegesen, de a rendes kétfokú fellebbezés miatt a bírói hatásköröket módosítani kellett. A kerületi bíróságok megszüntével a tábla lett a helyi bíróságok harmadik fellebbezési fóruma a megye felett, a Kúria pedig a megyéken indított ügyek felső fóruma a tábla után.

Az 1869. évi IV. törvénycikk, a bírói szervezeti reform az igazságszolgáltatási szervezet modernizálását végül is meghozza. A rendes bíróságok kétfokú fellebbezése járás – megye – tábla – kúria. Marad az egyházi bíróság a házassági perekben, marad a főudvarnagyi bíróság. Adóügyi bíróságok szerveztettek, de

ezek mihamar meg is szűnnek. Létrejött a tőzsdei választottbíróóságok hatásköre.

Mint különös bíróságok továbbélnék a bányakerületi bíróságok, váltóbíróági fórum a törvényszék, csak Budapesten van külön váltótörvényszék. Kis ügyekben illetékes maradt a községbíró.

Külön rendezték Fiume és Horvátország bíróságait.

1881-ben novellával reformálják ezt a rendszert. A reform főleg a *Kúria irányítási jogát* terjeszti ki. A táblák számát jelentősen megemelték az igazságszolgáltatás gyorsítására. Ugyanakkor megszüntették a törvényszéket mint fellebbezési fórumot.

A reform megalakítja a *közigazgatási* bíróságot, 1883-ban adóügyek részére, 1896-ban minden közigazgatási panaszra. Ennek alkotmányvédelmi hatása egészen 1944-ig nem lebecsülendő.

Ugyancsak új különös bíróság a *hatásköri* bíróság, a hatóságok és bíróságok közötti hatásköri viták rendezésére 1907-től.

A biztosítási ügyekre biztosítási *döntőbíróóságok* alakultak. Ilyeneket szerveztek az iparkamarák, a szabadalmi hivatal és a konzuli hatóságok is.

Az 1893. évi perrendi novella ezt a rendszert annyiban módosította, hogy a járásbíróóságok fellebbezési ügyeit ismét a törvényszékek hatáskörébe adta, újra rendezte a piaci bíróságokat, a polgári köteléki perek fórumává a törvényszéket tette. Ezzel szemben a mezőgazdasági munkaviták, a gazda és cseléd közti ügyek *rendőrbírói* hatáskörbe kerültek, ez a polgári jogegyenlőséggel össze nem férő intézkedés nagyban fokozta a cselédség kiszolgáltatott helyzetét.

A bonyolult rendszert modern és áttekinthető formába végül is az 1911. évi perrendtartás önti járásbíróóság, törvényszék, tábla, kúria renddel, egyfokú fellebbezés és egyfokú törvényességi felülvizsgálat lehetővé tételével. A különleges bíróságok hatásköre nagyrészt e rendes bíróságokra száll, így a köteléki, bányaugyi, váltóügyi bíráskodás. Megszűnik a kasszációs rendszer és az írásbeli pervitel. A szakmai döntőbíróóságok nagyrészt tovább tevékenykednek, ugyancsak a községi bíráskodás kis ügyekben, és a főudvarnagyi bíróság.

54. A feudális perek az *ítéletet* és a bírói parancsot ismerték, az ítélet lehetett közbenszóló és döntő. A *mandata judicia* tulajdonképp a felső bírák igazgatási hatalmuknál fogva adott, az alsóbíróságnak szóló utasításai, amelyekből Kövy 37 fajtát ismer. Pervezetési parancsok voltak többnyire, hasonlatosan a római *magistratus interdictumai*hoz, de nem a felek részére, csak azok kérésére kiadva.

Ítélet tartalmi vonatkozásában azonban a nagybírák sem utasíthatták az alsóbb bíróságokat.

A váltó-, bagatell- és sommás eljárásban az ítélet szóbeli volt, többnyire azonnali végrehajtással.

Az abszolutizmus kora az ítélezésben is bevezeti az osztrák rendszert. Ennek kasszációs lehetősége az ítélet egyszerű hatályon kívül helyezését és új eljárás elrendelését teszi lehetővé, továbbá a hatásköri és törvényességi panaszt a per elején, ami gyakran az eljárás elnyújtásához vezet.

Az ITSZ a feudális rendszert a váltó perrel kombinálva állította vissza, mindenestre az elavult mandátumok megszüntetésével. Érdekes, hogy maga az Országbírói Értekezlet összehívását és határozatai érvényét lényegében ilyen *országbírói mandátumnak* köszönhette, de a továbbiakban ezek kimentek a használatból.

Az első perrend ismeri az ítéletet, mint a keresetre vonatkozó rész-, közbenszóló- és végítéletet, kötelező indokolással; minden más ügyben a bíróság végzéssel határoz. Az ítélettel szemben fellebbezés, panasz vagy törlési kérelem lehetséges.

A bírósági novella hozza be az ítékezésbe a közvetlenség elvét. A bírói szervezeti szabályzat határoz a tábla elvi döntéseinek hatályáról, továbbá a kúria *elvi, jogegységi és teljesülési* határozatainak hatályáról. Végül az 1911. évi perrend teljes egészet teremt ítélet és végzés fogalmában, nagyjából a modern jog elvei szerint.

55. Az ítélet *praejudiciális hatásáról* szólva a szerző megállapítja, hogy a hazai szokásjog ugyan nagyrészt a római és egyházi jog gazdag anyagából merítettett, de nem tudós glosszátorok, hanem a hazai bíróságok gyakorlata révén – a bíróságnak e szokásjog-alakító szerepét már *Werböczy* és *Kitonich* is elismerik.

A XVIII. század igazságügyi szervezeti reformja óta a *Kúria* tudatosan töltötte be a *jogegységesítés* szerepét: ezért kezdték végzéseit hivatalosan gyűjteni, majd a következő században nyomtatni is. II. József ugyan megkísérelte a bírói jogalkotás folyamatát beszüntetni, de nem járt sikerrel. A XIX. század elejére a bíróság szokásjog-alakító hatásköre hazánkban elismert elv volt.

Amikor a váltóeljárás bevezetésével a váltófeltörvényszék működni kezdett, ennek ítéleteit is kinyomtatták és a jogtudomány épp e joganyag révén dolgozta fel a váltójog rendszerét. Ez a szerző szerint *sajátos jogtörténeti jelenség*, mert a kormányzatok új törvényművek anyagának ily jellegű interpretációját általában nem, vagy csak korlátozott fokban szokták engedni.

Az abszolutizmus korában a magyar felsőbbíróságok irányító szerepe megszűnt. Határozataikra mint egy letűnt társadalmi rend szüleményeire amúgy sem lehetett volna hivatkozni, de így anyaguk is nagyrészt feledésbe ment. Kiesett a köztudatból a teljes joganyag, amelyet a magyar magánjog építésénél fel lehetett volna használni. Mindazáltal az igazságszolgáltatás épp e korszak lezárásánál jut egész különleges szerephez: az Országbírói Értekezlet adja ki azokat az elvi döntéseket, amelyek az idegen jogrendből a nemzetire való átmenetet az ítékezés részére megteremtik.

Ezen előzmények nyomán nem meglepő, hogy a kapitalista magyar jog a kúria szerepét a magyar jog alakításában 1881. és 1890. évi törvényeivel nem csak meghagyta, de meg is erősítette.

A döntések publikációja a korabeli polgári jog anyagának leggazdagabb lelőhelye.

56. A Kúria ítéletein túl a *bírói gyakorlatnak egészében* is jogalakító szerep jutott Magyarországon – ezt a különböző, hivatalos és nem hivatalos bírói határozatgyűjtemények ékesen bizonyítják. A bírói gyakorlat szívesen fogadja ugyan a törvényszövegek irányítását, alapul veszi az OPTK-t éppúgy, mint a tervezeteket, de épp ez a gyakorlat viszi át a jogéletbe ezen törvényi és javaslati megoldások tartalmát. Valamennyi bizonytalanságot valóban magában hordoz e szisztéma, amely hazánkban ma is él, de ezért kárpótol nagyobb hajlékonysága és életközelsége.

57. Mint ahogy a kézikönyv adja bizonyos magyarázattal a törvénygyűjtemények bibliográfiáját, adja a *bírósági határozatok gyűjteményeit* is, mégpedig hivatalos és magángyűjtemények felosztásában, a gyűjtemények rövid tartalma, rendszere és célja megjelölésével. Ennek során szerző rámutathat e gyűjtemények rendkívüli jelentőségére a magyar magánjog ismerete és fejlődése szempontjából.

58. A magyarországi elméleti jogtudomány *Werbőczy* óta azon az állásponton volt, hogy a hazai magánjogot a bírói gyakorlatból lehet meríteni. *Kitonich* nemcsak hogy ugyanezen az állásponton írja meg perjogát, de tételesen idéz tanai igazolására pereket.

Ezzel szemben *Baranyai Decsi* János recepciós munkáját a római és a magyar jog összeolvasztására, *magnum nihilnek* tartották és feledésbe merült. A XVIII. századi írók ugyan merítenek a *ius communéből* is, de többnyire tartózkodva, míg a bírói gyakorlatra kételkedés nélkül mernek támaszkodni. Teoretikus alapja ennek a feudális korban az, hogy míg a törvényt rendek és király együtt alkotják, ugyanez a két tényező ítélkezik is, csak éppen külön, illetve egymásutánban.

Ez volt hát a XIX. század elején is a magyar elmélet álláspontja a bírói gyakorlatról, nem ingatta meg ezt a felfogást a természetjogi iskola sem, a történeti jogi pedig inkább még alátámasztotta.

A kiegyezés után megbukott *Hoffman* kísérlete (általános részt tudományosan alkotni). Mind a tradíció hívei támadták a hazai joganyag figyelmen kívül hagyása miatt, mind a radikálisok mint olyan jogot, amelyet a tudós íróasztal mellett készít. Ezzel szemben a XX. századi jogtudomány egész természetességgel fogadta, hogy kodifikációs kísérleteit a bírói gyakorlat ülteti át az életbe. *Szladits* nagy magánjogi rendszere forrásként, döntő részben, a bírói gyakorlatra támaszkodik.

59. Ugyanilyen figyelmet nyert az ítélkezési gyakorlat az irodalomban is. Csak az abszolutizmus alatt esik vissza iránta az érdeklődés, különben a gyakorlattal minden magánjogi publikációban találkozhat az olvasó. Nem jelenti ez azt, hogy az irodalom mindig fejet hajt az ítéleti megoldások előtt, sőt gyakran vitatja azok elvi vagy jogi megalapozottságát, helytelen levezetését. Azonban ez szakmai vita, és éppen az ezen gyakorlat által alakított jog érdekében folyik.

60. Nehezebb arról nyilatkozni, mennyiben vette az ítélkezési gyakorlat figyelembe a jogi irodalmat. Mindenesetre a XIX. század eleji perekben, mind a periratokban, mind ítéletekben találkozunk a kor jogi tekintélyeire, *Huszthyra*,

Kövyre, Kelemenre való hivatkozásokkal.

1867 után az ilyen hivatkozások ritkábbak, inkább általános vélemény, elfogadott jogelv említése történik. Ám a Márkus-féle döntvénytár minden egyes fejezet élén olyan részletes irodalmat ad az előző 25 évről a bírácoknak, mielőtt a tárgybani döntvényeket ismertetné, és újabb köteteiben ezt az irodalmat oly naprakészen tartja, hogy lehetetlen arra nem gondolnunk, a bírák igényelték ezt a tájékoztatást. A kodifikálatlan jog miatt nem is zárkózhattak el a tudománytól, ha jogfejlesztő szerepüket vállalni akarták.

61. A bíróságok szerepe a magánjog fejlesztésében már a középkorban is jelentős volt. A XVIII. században kettős funkciót töltöttek be: a Kúria döntései *jogforrási* jelleget kaptak, és a bíróságok hatáskörébe került az *ügyvédképzés feletti felügyelet*. A Kúria a jogreformok területén is állandó véleményező, kidolgozó partnere a felvilágosult kormányzatnak.

A XIX. században tovább gyűjtik a bírói döntéseket, sőt megkezdik azok *rendszeres kinyomtatását*. Jogfejlesztő hatásukat ez csak emelte. Az abszolutisztikus kor kasszációs eljárása új fegyvert adott a bírói jogfejlesztés kezébe, amely csak 1911-ben esett el.

1861-ben az országbírói értekezlet szabályai teremtették meg az *intertemporalis* jogot a törvényességre való visszatéréshez.

1881 után törvény biztosítja a Kúria és részben a táblák jogát jogértelmezésre, jogegységesítésre, joghézagok kitöltésére. Ezt a jogképző szerepet Magyarország bíróságai azóta is betöltik.

5. Az értekezéssel kapcsolatos publikációk jegyzéke

Ein Versuch zur Rezeption des römischen Rechts in Ungarn: *In: Festgabe für Arnold Herdlitzka*. München, 1972. 315–326.

Polgári jog és családi jog viszonya egy gyakorlati eseten. *Magyar Jog*, 1973/5. 282–284.

Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében. *Fejér megyei Történeti Évkönyv*, 8. 1974. 1–143.

A nemzetközi magánjog kezdetei Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1981/11. 941–949.

Das 19. Jahrhundert. Gesetzgebung zum allgemeinen Privatrecht und zum Verfahrensrecht. 14. Abschnitt. Ungarn. München, 1982. 2141–2213., 2819–2838.

Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. *Ius Commune X*. 1983. 49–68.

Nichtvermögensschaden im ungarischen Recht, Österreichischer Historikertag, Augsburg 1981.

Zur Geschichte des Nichtvermögensschadens in Ungarn. *Acta Iuridica* 1982.

Einführung in die Rechtswissenschaft des Privatrechts in Ungarn im 18. Jahrhundert. Munkatanulmány a Handbuch für Quellen und Literatur der europaischen Privatrechtsgeschichte II/3. kötetéhez – kézirat

Das 19. Jahrhundert. Gesetzgebung zum Sonderteil des Privatrechts. 14. Abschnitt. Ungarn.

Das 19. Jahrhundert. Wissenschaft und Literatur des Privatrechts. 14. Abschnitt. Ungarn. – kézirat

Das 19. Jahrhundert. Die Gerichtsbarkeit zum Privatrecht. 14. Abschnitt. Ungarn. – kézirat

6. Az értekezésben foglalt eredmények hasznosítása

Az értekezés alapul szolgálhat a magyar magánjog, és az abból kivált szakjogok korai szakaszának kutatásához a források és az irodalom feltárásával. Külföldi kézikönyvben ilyen terjedelemben a magyar magánjog történetéről ismertetés, ezen belül a mai magyar irodalom ismertetése eddig nem jelent meg. Így az értekezés kiindulópont lehet magánjogunk nemzetközi összehasonlításban való tanulmányozásához hazánkon kívül is.

Az értekezés megadott szempontjai miatt a magyar magánjog tárgyalt szakaszát oly nézőpontokból vizsgálja, amelyek eddig nem voltak szokásosak. Így elsősorban a bírói jogfejlesztő tevékenység, a magánjogi törvényhozás és a politikai események közötti összefüggések, elmélet és gyakorlat viszonya a magánjog és a belőle kiváló jogágak alakításában, az irodalom és az ítélkezési gyakorlat kölcsönhatása, a jogösszehasonlítás szerepe a magyar jogfejlődésben, továbbá egyes jogágaink korai története először kerülnek átfogó és párhuzamos elemző vizsgálatra. Bizonyos problémákra az értekezés a további kutatás igényével mutat rá. Így a XVIII. századi gyakorlatban érvényesülő kötelmi jog, elsősorban a városi bírói gyakorlat, a kereskedelmi jog és ebben a szomszéd országok jogának szerepe, a kereskedelmi jog intézményeinek korai megjelenése – csőd, *charta bianca*, kereskedelmi könyv –, a nemzetközi döntőbíráskodás törvényben gyakran rögzített formájának eredményei, a főiskolai tudományos közvélemény kialakulásának kezdetei még kutatandók lennének, hogy csak példákat vegyünk elő.

Az értekezés készítése során gyűjtött forrásanyag az értekezésben szereplő műveken túl is felhasználható elsősorban a bibliográfiával nem rendelkező szakjogok korai szakaszának vizsgálatánál.

Az értekezés indítékot adhat arra, hogy a magánjogtörténet kutatásának módszerét a hazai szocialista jogtudomány e nyugati példán keresztül megvitassa és kidolgozza.

A MAGYAR MAGÁNJOG TÖRTÉNETÉNEK HIÁNYZÓ FEJEZETEI*

A szocialista országok jogtudománya előtt mindenütt ott állott az a feladat, hogy hazájuk jogtörténetét a társadalmi-gazdasági változások és hatások, a politikai élet hatásai, és nem utolsósorban a szomszédos országok jogfejlődésének hatása figyelembevételével feldolgozzák, újraértékeljék.¹ Így a hazai jog történetének teljesebb, a mai kutató és olvasó számára megnyugtatóbb képét tudják adni, s ez alkalmas a jogfejlődés sajátos törvényeinek kielemezésére, a hazai valóság múltjának megfelelő értékelésére.

A szocialista jogtudománynak ez a feladata minden fontossága mellett is csak másodlagos: elsődleges a szocialista jogrendszer megalkotása, és időszűrőségének megőrzése, ami a fejlődés gyors, nem mindig előre kiszámítható és korántsem sablonos volta miatt a jogtudományt messzemenően igénybe veszi.² Mindamellet egyre jobban tudatosodik a szocialista országokban, hogy a másodlagos feladat sem elhanyagolható, s igénye mind a jogi oktatás, mind a jogalkotás, mind az általános történettudomány szempontjából egyre parancsolóbb szükséggel jelentkezik. A feladattal annál inkább szembe kell néznünk, mert a jogtörténet-tudomány nyugaton felismerte annak fontosságát, hogy az európai jogfejlődés közös és egyéni vonásait egyaránt feltárja. Módszereik és szempontjaik nem mindenben elfogadhatók számunkra, viszont ha ebben a munkában saját részünket el nem végezzük, akkor vagy mások végzik azt el, nem a mi szempontjaink és tudományos meggyőződésünk szerint, vagy el sem lesz végezve, s akkor nemzeti történetünk egy fontos fejezete ismeretlenségbe vész.³

Ez annál fenyegetőbb, mert magyar viszonylatban nem egyszerűen a tények új mérlegeléséről, átértékeléséről van szó. A múlt század végén megindult jelentős forrásfeltárás és publikálás ellenére hazai jogtörténetünk, jelesül az általam most vizsgálandó magánjogtörténet forrásai nagymértékben feltáratlanok. Feltáratlanok annak ellenére, hogy e téren is már történt egy és más. Kiváló kutatók életművei járultak hozzá ahhoz, hogy hazai történetünk e fejezete az ismeretlenség homályából, a levéltárak egyre nehezebben hozzáférhető anyagából életre keljen.

---

* Eredeti megjelenési hely: *Állam- és Jogtudomány*, 1985/3. 560–565.

1 Friedrich Engels: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig. In: *Marx és Engels válogatott művei*. Budapest, Kossuth, 1977. (1949. II. 131.)

2 Az MTA Jogtudományi Intézetének sincs – mindeddig – jogtörténeti részlege.

3 L. pl. Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg, Südosteuropa-Forschungen stb.

Bónis György középkori jogunk elemeit és művelőinek életútját feltáró munkássága a mohácsi vészig rendszeres és átfogó képet ad magánjogunkról.⁴ Asztalos László a dualizmus tételes jogáról,⁵ ugyanő és Pólay Elemér annak a kornak jogtudományáról,⁶ Mádl, Csizmadia, Kovács⁷ a magánjogi kodifikációs kísérletek történetéről adtak elemző, átfogó feldolgozást.

Ugyanakkor szinte teljes a homály Werbőczy Tripartituma, az azt követő három század, a reformkori magánjogfejlődés és az abszolutizmus kori jogfejlődés vonatkozásában. A XVIII. századra és főleg a XIX. századra vonatkozólag vannak ugyan elszórt, részterületeket érintő igen értékes munkák, de ez nem változtat azon, hogy a mohácsi véstől a kiegyezésig terjedő kor magyar magánjogának története feldolgozásra vár: a források felkutatása, elemző értékelése, a gazdasági-társadalmi-politikai összefüggések feltárása, a jogtudó értelmiség szerepének értékelése e korban egyelőre hiányzik.

Európai szinten összefoglalást nyújtani kívánó nagy munkákhoz kérik számon tőlünk jogtörténetünk e hiányzó fejezetét. Hadd említsek most csak kettőt. A Max Planck Intézet szerkesztésében készülő *Handbuch für Quellen und Literatur der europäischen Privatrechtsgeschichte* első középkori részében a magyar anyag bemutatása Bónis idevágó kutatásai nyomán még külföldi szerző részéről is megoldható volt.⁸ A második, az újkori – XVI–XVIII. századi – jogfejlődést tárgyaló kötetből a magyar fejlődés, egy nem is értékelt bibliográfiát kivéve,⁹ egyszerűen kimaradt, mert nem akadt magyar kutató, de a rendelkezésre álló anyag csekély volta mellett külföldi kutató sem, aki ennek megírását vállalta volna. Amikor a harmadik, XIX. századi magyar rész anyagát elkészítettem, és ennek során óhatatlanul foglalkoznom kellett a kiindulási század eleji helyzettel,

4 Bónis György: *Középkori jogunk elemei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.; Uő.: *Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.; *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526*. ZSS Kan 1963, 174. skk; *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn*. IRMAE V 10 1964, *Les autorités de foi publique et les archives des loci credibiles en Hongrie*. Paris, Archivum, 1963; Bónis György: Uzsai János Ars Notariája. *Filozófiai Közöny*, 1961/3–4.; stb.

5 Asztalos László: A magyar burzsoá magánjog rövid története. In: *Polgári jogi tanulmányok*. Budapest, ELTE, 1970.; Uő.: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1972.

6 Pólay Elemér: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára*. JATE ÁJK, Szeged, 1976.; Uő.: *Einfluss der Pandektistik auf die ungarische Privatrechtswissenschaft*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977; Asztalos László: *Theoretische Grundlagen der ungarischen Privatrechtswissenschaft im Zeitalter des Dualismus*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

7 Mádl Ferenc: *Kodifikation des Ungarischen Privat- und Handelsrechts im Zeitalter des Dualismus*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.; Csizmadia Andor: *Ungarische Zivilrechtliche Kodifikations-Bestrebungen im Reformzeitalter*. Budapest, 1974.; Kovács Kálmán: Anfänge der Bestrebungen zur Schaffung eines Zivilrechtlichen Kodexes in Ungarn in den Jahren 1866–1877. In: Kovács Kálmán (szerk.): *Rechtsgeschichtliche Studen zum Zivilrecht, Studienband*. Budapest, ELTE, 1974.

8 Wolf Armin: *Coings Handbuch I.* 723–731.

9 Wolf Armin: *Coings Handbuch II. 2. Ungarn*. 561–569.

a magyar feudális magánjog forrásaival és irodalmával,¹⁰ akkor döbbsentem rá, mennyire feltáratlan ez a terület, mennyire nehéz még statikusan, forrásszerűen is bemutatni azt a jogot, amellyel hazánk a XIX. század elején, a felvilágosodás kora után ténylegesen élt, noha ennek már vannak igen alapos, korabeli összefoglalásai.¹¹

A másik ilyen összefoglaló nagy mű az *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* címmel megjelenő sorozat, amely a római jog és kultúra továbbélését, ezen belül annak hazánkban való továbbélését is kívánja ismertetni. A középkorra ezt Bónis feldolgozta, bár az ő munkája sem foglalja a római jog Bizáncon keresztül jelentkező magyarországi hatását.¹² Az újkori részre felkérést kaptam, ilyen irányú rész kutatásaim alapján, de ezzel a feladattal is aligha lehet megküzdödni még sokáig tartó jelentős forráskutatás nélkül.

Bónis György egy élet munkájával szinte teljesen nyújtott a mohácsi vész előtti magyar magánjogtörténet kutatása terén. Az újkori magyar magánjogtörténet megírásához (még ha volna is az ő tudásával és kitartásával rendelkező kutató, aki erre vállalkoznék), egy ember munkája, egy élet tartama aligha lenne elegendő. Egyszerűen a növekvő és sokrétű forrásanyag, a növekvő párhuzamos irodalom mennyisége olyan, hogy ezt a munkát csak átfogó tudományos kutató program keretében, sokak, levéltárosok, történészek, jogtörténészek és ezen belül kiemelten római jogászok közreműködésével lehet csak megoldani.

A XV. század folyamán beállott gazdasági-társadalmi változások, egyrészt a világkereskedelem új irányai, másrészt az Ázsiával a Földközi-tengeren át fennállott kapcsolat meglazulása és a bizánci birodalom megszűnése, az egységes vallási kép megingása és ennek eredményeként a következő század elején teljes lendületet vevő reformáció, a reneszánsz kulturális forradalma közvetve, vagy közvetlenül mind érintették hazánkat is. A gazdálkodásban és vagyónképzésben beálló döntő változás az ingatlanon fennálló feudális használati jog mint a vagyón jellemző formája helyébe az ingó vagyont állítja, ezzel a tulajdon, jelesül az árutulajdon, ismét meghatározóvá válik a dologi jogok körében, és az e tulajdonnal kapcsolatos ügyletek, az áruforgalom, a gazdasági életben az őstermeléssel szemben egyre jelentősebb, végül minőségi változást előidéző túlsúlyhoz jutnak. Ez a változás elsősorban nem a feudális arisztokrácia, hanem a városi polgárság

10 Wolf Armin: *Coings Handbuch III. 1. 2 Teilbd.*; már megjelent; a teljes anyag kandidátusi disszertációként „Einführung zu Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert” címen sokszorosítva, Miskolc 1984.

11 Elsősorban Frank Ignác: *Principia iuris civilis*. Pest, Eggenberger és Wigand, 1829.; Uő.: *Az osztó igazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845–47. Uő.: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845., de Kövy, Szlemenits, Kelemen, sőt már Huszty István összefoglaló tankönyvszerű feldolgozásai említhetők.

12 L. Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. (Bevezetés, 7.).

köreit érinti, de a jobbágyság egyes rétegei számára is megnyitja megfelelő gazdasági adottságok esetén a vagyonosodás és felemelkedés útját.

Ezek a gazdasági-társadalmi tények a politikai érvényesüléshez keresik a szükséges jogi formát, s ott találják, ahonnet a középkori szokásjog is szükség szerint merített,¹³ az újra felfedezett és feldolgozott római árucserajogban.

A gazdasági adottságok a XVI–XVII. század háború dúlta, részekre szakított Magyarországon természetesen másképp alakulnak, mint ezt Mátyás király országlása idején várni lehetett. Azonban a változások érintették hazánkat is. Eltérően, de hatottak. Ugyanakkor a politikai helyzet alakulása, az ország két részre szakadása és mindkét rész politikai függősége hat a jogtudatra.

Az *imperium*tól való függetlenségünk reális kifejezője hovatovább egyedül a törvényhozás és igazságszolgáltatás maradt, ehhez képest a jogalkotás hivatalos tényezői általában elleneznek minden olyan folyamatot, amely a hazai jogot a *ius imperiale* formájára alakítaná.¹⁴ Itt tehát a függetlenségi gondolat ütközik a gazdasági érdekekkel, s a kettő kölcsönhatása – nem csak a mi országunkban – sajtóosan hatott a jogrend alakulására.

A római jog Európában ilyen vagy olyan módon bekövetkezett recepcióját az áruforgalom gazdasági szükségletein túl a jogegységesítés szükséglete, valamint a jogtudomány hatása ösztönözték. Minél csekélyebb a fellendülő áruforgalom jelentősége, annál kevésbé érvényesül jogalkotó hatása. Az országon belüli jogegységesítés gondolata éppen a három részre szakadó Magyarországon nem hatott: inkább újabb partikuláris jogok alakulnak Erdélyben, Horvátországban, de a királyi Magyarország városaiban is. Ugyanakkor, amint jeleztem, az egységesítésnek – legalábbis az örökös tartományokkal való jogegységesítésnek – tagadhatatlan hatásai ellenére¹⁵ komoly belső ellenzéke volt, és hangja a törvényhozáson keresztül is sorozatosan megnyilatkozott.¹⁶ Hogy mennyiben volt olyan magyarországi jogtudó értelmiség a XVI–XVII. században, amely a modernebb jog, az *usus modernus* behatolásának hordozója lehetett, jószerint feltáratlan. A XVII. század végén a megalakuló nagyszombati jogi karnak alapítólevele az ilyen modernizáló törekvést feladatává tette, de kétséges, hogy mennyiben és milyen eredménnyel kívánt és tudott annak eleget tenni.¹⁷

Ugyanakkor mind a királyi Magyarországon, mind Erdélyben és Horvátországban a békés periódusok alatt a városok fejlődése megállíthatatlan. Kimutat-

13 A szokásjog közép- és újkori hazai értelmezéséhez 1. Zlinszky János: Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. *Ius Commune*, 1983. (X.), 49–68.

14 Quadripartitum előszava, 1569. évi XLI. törvénycikk.

15 Bányajog, büntetőjog, hadügy, később váltójog.

16 „Magyarország saját szokásjoga szerint kormányzandó”, így pl. *Pragmatica Sanctio*.

17 Alapítólevélben – Magyarországon az egyetem nem válik jogalkotó tényezővé. Zlinszky i.m. (13. lj.).

ható, hogy a városi polgárfjak rendszeresen jártak elsősorban német, de holland, francia, elvétve osztrák egyetemekre jogot is tanulni, amellet a teológiai képzés mint a *ius commune* hordozója ugyancsak nem elhanyagolható.¹⁸

A kereskedelem sajátos formája köti össze főleg az erdélyi városokat a Balkán török hódoltsági területeivel. Ezek közösségtudata a keresztény világot képviselő Erdéllyel a XVI–XVII. században nagyon erős, a forgalom közöttük jelentős. Megkezdődik az ortodox kultúrát hordozó népelemek beáramlása az ország déli vidékeire, tömegesen települtek be hazánk mindkét részébe. Ezek sokban megőrizték és terjesztették saját műveltségüket és jogukat.¹⁹

Teljesen feldolgozatlan, feltáratlan az a hatás, ami ilyen úton hazai kereskedelmi, városi jogunkat érthette, noha általában emlegetni szoktuk, hogy például a kancelláriai írásbeliség – még a középkorban – bizánci hatás alatt alakult ki nálunk, s noha a balkáni előtt a velencei kereskedelemnek is lehetett hatása a magyar jog alakulására. A görög és szerb kereskedőréteg a XVIII. században még saját nyelvét használta okiratokban, pervitelben:²⁰ jogszokásai bizonyosan túlterjedtek a határőrvidéken, ahol azok felszámolása a XIX. század végén még a telekkönyvi rendszer bevezetésével kapcsolatban is komoly jogi problémát jelentett.²¹

A római jog így mind nyugatról, mind délkeletről utat találhatott elsősorban az ügyleti, kereskedelmi jogba, annál is inkább, mert itt az idegen joggal szembeni ellenhatás csekélyebb. A jogi formák egyeztetése iránti óhaj is jelentkezik a törvényhozásban, igaz, a XVIII. század elején.²² Ha Pest város a XVIII. század közepén indokoltnak találta, hogy kifejezetten római jogot tanító iskolát létesítsen a polgárfjak részére, s ehhez a város pénzt volt hajlandó áldozni, a római jognak a városi kereskedelem szempontjából jelentőséggel kellett bírnia.²³

Elszört adatokból, fel-felcsillanó párhuzamokból, egyes általánosítható jelenségekből azonban nem szabad még összképet összeállítani, vagy akár csak annak látzatát kelteni is, hogy ilyen összeállítható. Amit felvettem és ami még hozzáfűzhető lenne, azért hangzott el, hogy érzékeltessem: a komoly kutatás ígér eredményt. Hogy milyet, nem szabad előre megrajzolni, mert a valóságot kell feltárni, bármi is lesz az.

18 Vitan felül áll ennek a külföldön tanuló jogász és teológus értelmiségi rétegnek a hatása a XVI. századi recepció tipikus hazai alkotására, az erdélyi szász statútumokra. L. Szabó Béla: *Az erdélyi szászok római joga*. Szakdolgozat, 1984.

19 L. a görögök külön bírói székét Erdélyben, az autonóm ortodox egyházakat, a görög városi közösségeket, a határőrvidéki házközösséget.

20 Acta post advocatos, OL, Curiai iratok, Zlinszky József irathagyatéka; Miskolci Múzeum anyaga stb.

21 Niamessny Mihály: *A határőrvidéki házközösség kérdéséhez*. Budapest, 1882.; Stassik Ferenc: *A volt határőrvidéki házközösségek*. Nagybecskerek, Pleitz Ferenc Pál, 1900.

22 1723. évi CXVII. törvénycikk. L. Zlinszky János: *A nemzetközi magánjog kezdetei Magyarországon*. *Jogtudományi Közlöny*, 1981/11. 945.

23 Szabó Imre – Nagy Lajos – Kovács István – Eörsi Gyula (szerk.): *Állam- és jogtudományi enciklopédia* I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 889.

A kutatást tervszerűen, három szakaszban és három területen lenne célszerű megkezdeni. A kronológiai sorrendet a fejlődés szempontja miatt érdemes tartani, tehát indokolt volna először a Tripartitum létrejöttétől a bécsi békéig terjedő közel egyszázados periódust, utána a bécsi békétől a karlócai békéig terjedő lényegében ugyancsak egy századot felölelő periódust, majd a XVIII. századot az 1825. évi reformországgyűlésig terjedően venni vizsgálat alá (ennek záróéve esetleg előre is hozható az 1790–92. évi országgyűlésig).

Ezen időszakokon belül kellene vizsgálni elsősorban a jogszabályalkotást, annak mozgatói, elemei, tényezői szempontjából. Még a sokat tárgyalt Tripartitum sem lezárt tudományosan, annál kevésbé a Quadripartitum, az erdélyi törvények, a horvát statútumok, a szász statútumok, a kassai városjog, a magyarországi protestáns egyházak családjoga stb. Itt nem csak a magánjog története fog számos mozzanattal gazdagodni, mégis ennek vonatkozásában is elengedhetetlen éppen a hivatalos jogszabályi megnyilatkozások részletes feltárása és elemzése. A második, még sokkal elhanyagoltabb, ugyanakkor talán legfontosabb terület a jogalkalmazás területe. Fel kell mérni, leltározni, tárgy szerint csoportosítani, végül tartalma szerint elemezni azt az okirati és főleg peres anyagot, amely levéltárainkban a sok pusztulás ellenére még mindig található. Itt elsősorban éppen ez a „leltározási, számbavételi” munka a sürgős és fontos. Az értékelés, bármilyen csábító is lesz egy-egy leletcsoportra nézve annak elvégzése, várhat, és második fázisban végzendő: komoly eredményeket csak a teljes átfogó felmérés alapján történő értékelés hozhat.

Párhuzamosan ezzel a munkával végzendő a „jogtudó értelmiség” számbavétele, működési területének felkutatása, városi, megyei és felső bíróságaink jogszabályainak számbavétele, de még az úriszékek bíróinak lehető feltérképezése is (éppen az úriszéki peranyagok tartalmazznak, amint erre Kállay István rámutatott, olyan kereskedelmi, kötelmi, sőt váltójogi vitákat, amelyeket a korai időszakban hasztalanul keresünk a Kúrián – kompetencia hiányában).

Itt a korai, az első és második periódusban, elsősorban a külföldön járt magyar értelmiség teljes számbavételére és itthoni működési körének lehető feltárására van szükség, a XVII. század végén és a XVIII. században ehhez csatlakozik a hazai iskolákon tanult ifjúság hatásának számbavétele is, ehhez azonban az eddiginél mélyebben fel kell tárni azt is, mit tanítottak éppen a jog vonatkozásában ezek az iskolák. Teljes képünk jelenleg ebben a vonatkozásban sincs.

Ez a kérdéscsoport összekapcsolja a jogalkalmazás személyi állományának kutatását a hazai jogtudomány, jogi irodalom kutatásával. Nemcsak Werbőczynek nincs e szempontok szerinti kielégítő feldolgozása, nincs Honterusnak, Baranyai Decsinek, Kitonichnak sem, de Szegedinek és kortársainak sem, hogy a kisebb neveket (amelyekből azért több van, mint gondolnók), ne említsem. Ugyanilyen fontos volna tudni azt, kiket olvastak, tartottak könyvtárakban az egyes korszakokban a magyar jogászok a legisták, kanonisták, az *usus modernus*

szerzői közül. Kitonich előadja, kik azok, akikből a mi bíróságaink rendszeresen merítenek, s a nála szereplő listát a későbbi kiadások „aktualizálták”, kiegészítették az újabb szerzőkkel. Ezek a szerzők pedig Kitonich munkájával együtt a Corpus Iuris Hungariciba kerültek be, így hatásukkal eleve számolni lehet.

Nagyobb nehézsége lesz a munkának, hogy azokat a szerzőket, akiknek hatását hazai jogunkban nyomozzuk, el is kell olvasni, ismerni, és ezzel az előzetes tudással kell a joganyag, a feltárt és nyilvántartásba vett levéltári anyag felmérését elvégezni. Mikor azt mondtam, hogy a munkában hangsúllyal kell szerepet vállalniok magyar római jogászoknak, erre a feladatra gondoltam elsősorban.

A kutatásnak helyi problémája sok, mert a keresett anyag jelentős része ma külföldön van. Nemzetközi kooperáció nélkül, a szomszédos szocialista országokkal való együttműködés nélkül a feladat nem oldható meg.

Lesz a kutatásnak nyelvi problémája. Amint az anyag értékelésre kerül, a latin, a gótikus betűkkel írt régies német, de igen jelentős részben a görög, szerb, horvát vagy román nyelvek ismerete is előfeltétele lesz annak, hogy teljes munkát lehessen végezni. Már csak azért is szükséges ehhez kutatási program beindítása, mert a kutatógárda kiképzése, előkészítése nem képzelhető el irányítás és anyagi alapok nélkül. A munka mindenesetre évtizedeket fog igényelni még akkor is, ha találunk elég lelkes vállalkozót, aki beáll megvalósítói közé, ha lesz mód őket kellően felkészíteni, és ha a külföldön levő levéltári anyag feltárását, feldolgozását megfelelően biztosítani tudjuk.

Nem kétséges, hogy ma nincs Magyarországon elég levéltáros, történész, jogtörténész arra, hogy egy ilyen országos programhoz azonnal hozzáfoghassunk. Bár még nagyon sok rejtett kapacitás lappang a már nyugdíjban levők sorában, akik a szükséges nyelvi, történeti előfeltételekkel inkább rendelkeznek, mint a ma főiskoláról kikerülő fiatalok. Mozgósítani kellene őket. Olyan korosztályhoz tartoznak, amely ilyen célokért lelkesíthető. Addig kell azonban a tervhez, a fiatal kutatók felkészítéséhez is hozzáfogni, amíg legalább annak irányításához, a fiatalok előképzéséhez van még elég szakmai és nyelvi előfeltételekkel rendelkező káderünk.

Alig tudom elképzelni, hogy e munka elvégzése nélkül, a magyar magánjog fejlődésének, történetének kellő feldolgozása nélkül megírható legyen kellő alaposással az újkori Magyarország társadalom- és gazdaságtörténete. A kutatás sok színnel fogja gazdagítani, teljesebbé tenni soknyelvű és sokerkölcsű országunk társadalmi képét, azt a hozományt, amit a hozzánk e korban betelepülők magukkal hoztak. Talán le fogja rombolni, vagy legalábbis erősen módosítani fogja Werbőczy „nemzetfenntartó” jelentőségéről sokszor írt, de igazán soha sem elemzett téziseinket.

Helyette azonban hozzá fog járulni ahhoz, hogy hazánkat az európai népek nagy családjában a tényleges helyére, kelet és nyugat közti pozíciójába, nagyobb tárgyi alappal helyezhessük el.

Mindenesetre szükséges ez a feltáró munka a magyar polgárság történetének feldolgozásához. Ez a réteg, ha a politikai életben nem is volt döntő súlyú, gazdasági-társadalmi vonatkozásban meghatározóan hozzájárult a mai Magyarország, de kiváltképp a múlt századi reform Magyarország létrejöttéhez. Választ adhat a magánjog bemutatása városi jogainkon keresztül arra, hogyan tudott az osztrák polgári törvénykönyv alig nyolc év alatt olyan döntően átmenni a közfelfogásba és a bírói gyakorlatba, hogy onnét az Országbírói Értekezlet nem tudta többé kimozdítani, de arra is, honnét vannak hazai jogunkban azok a szórványos, de nem figyelmen kívül hagyható elemek, ahol a magyar jog a római hatást tisztában őrzi, mint az attól eltérő osztrák polgári jog.

A feladat előttünk áll. Szinte ijesztő nagyságrendű. Nem várható, hogy bárki elvégzi helyettünk. A magyar jogtörténet-tudománynak kell a feladatot vállalnia; talán nem sértő, ha azt mondom, fel kell hozzá nőnie. Ahogy történészeink magától értetődő természetességgel nyúlnak az ugyancsak nagy erőt kívánó feladathoz, a teljes magyar múlt megelevenítéséhez, nekünk sem szabad az akadályok elől meghátrálnunk. A munka – még talán – elvégezhető. Ki tudja, meddig marad az, ha halogatjuk?!

JOGALAP NÉLKÜLI GAZDAGODÁS – EGYKOR ÉS MA*

A Ptk. 361. §-a szerint „aki másnak rovására jogalap nélkül jut vagyoni előnyhöz, köteles ezt az előnyt visszatéríteni.” Ezt a szabályt az alaptalan, vagy jogalap nélküli gazdagodás szabályának szoktuk nevezni. Látszatra egyszerűen hangzik. Értelmezése mégis számos problémát vethet fel a gyakorlatban, és ezek elvi tisztázása a jogtudomány és a bírói gyakorlat közös feladata. Nemrég a miskolci megyei bíróság különböző tanácsai azonos tényállású ügyek sorozatában a gazdagodással kapcsolatban három, különböző elvi alapokon nyugvó ítéletet hoztak néhány hónapon belül.¹ A Legfelsőbb Bíróság, a bírói jogfejlesztés felelős letéteményese és az ítélkezési gyakorlat egységességének biztosítója, nem látott indokot arra, hogy beavatkozzék, állást foglaljon.² Szeretnők ezért a jogtudomány oldaláról megkísérelni annak a zavarnak tisztázását, ami a jogalap nélküli gazdagodás tanában elvi síkon a hivatkozott ítéletek tükrében megmutatkozott.

Az intézménnyel kapcsolatban négy fogalmi kérdés tisztázása látszik indokoltnak: a) mit értünk a „másnak rovására” meghatározáson; b) mit értünk a „jogalap nélkül” megjelölésen; c) mit a „vagyoni előnyön”; és d) mit „ennek az előnynek visszatérítésén”. Mind a négy kérdéssel kapcsolatban elvi bizonytalanságot tapasztalhattunk a még ismertetendő gyakorlati esetek kapcsán.

A fogalmak tisztázásához a jogintézmény történeti kialakulását kíséreljük meg először áttekinteni.

I. A jogalap nélküli gazdagodás intézményének előzményeit azon esetek között kell keresnünk, ahol a római jogban szankcióként visszatérítési kötelezettséggel találkozunk. Az ilyen civiljogi szankciók három csoportba oszthatók:

a) Egyes esetekben a szankcióként megszabott térítési kötelezettség a felperes kárán számítandó: „quod interest moram factam non esse” stb.³ Az adós szankciót érdemlő magatartása folyamán olyan helyzetbe tartozik hozni a hitelezőt, amilyenbe a represszáliát kiváltó adósi magatartás (mulasztás vagy cselekvőség) nélkül feltételezetten került volna. Ilyen szankcióval (ezt nevezzük

* Eredeti megjelenési hely: *Jogtudományi Közlöny*, 1987/9. 471–480.

1 4. Pf. 21 830/1985/3; 4 Pf. 20 957/1985/6; 1 Pf. 21 713/1985/3.

2 LFB P 1986. El. VI. C. 495/2.

3 *Digesta (D)* 45 1 113 1. „Proculus: tanti litem aestimari oportet, quanti actoris interest. D 45 1 114. Ulpianus: quanti mea intersit moram factam non esse.” (Annyira kell értékelni a pert, amennyi a felperesi érdek; amilyen érdekelt voltam abban, hogy ne történjék késedelem.) D 7 1 36 2. ugyanaz dologi jogsérelem esetén. Vö. Heinrich Honsell: *Quod interest im bonae-fidei iudicium*. München, C. H. Beck, 1969.

közönségesen kártérítésnek) a római jogban két körben találkozunk, a szerződésszegés és a rosszhiszemű jogellenes birtoklás esetében.⁴

b) A második fajta térítési kötelezettség annak visszaszolgáltatása, amivel az adott jogsérelemmel kapcsolatban az adós gazdagodott. Mégpedig nemcsak azal, ami ebből megvan, hanem mindazzal, ami vagyonába jutott, bárha el is vesztette utóbb, felélte stb. Ilyen a térítési kötelezettsége a *condictió*k alperesének a római jogban általában.⁵ Az adós visszaadni tartozik (az intézmény eredeti értelmé szerint) mindazt, amit a hitelezőtől, a hitelező révén kapott: a követelés alapja valamely *datio*, juttatás, vagy a hitelezőtől, vagy a hitelezőnek szánva eredetileg.⁶

Az első csoport (a kártérítés) adósa egyes esetekben téríteni tartozik olyan elmaradt hasznot is, amelynek beszedésére képtelen lett volna: a jogellenesen birtokolt dologból ő nem tudott ugyanolyan hasznot húzni, mint a felperes. (Zeneművész hangszere, cirkuszi műlovar lova.)⁷

A második csoport alperese tartozhat esetleg kiadni olyan hasznot is, amelyet tényleg szedett, noha azt a felperes nem szedte volna: gazdagodását, noha az a felperesnek nem kára. (Publikálásra nem szánt idegen irat haszna, kamatoztatásra nem szánt tőke kamata, versenybe vinni nem szándékolt állattal nyert díj.)⁸ Ezt azért rögzítem már most, mert e többletkötelezettség szankció-jellege az alperesi magatartással szemben mindkét körben kitűnik a forrásokból, s ez a későbbiek szempontjából lényeges.

c) A harmadik csoport esetében az alperes a meglévő gazdagodása visszaszolgáltatására köteles csupán, s a felperes kára erejéig. Itt kettős retesz érvényesül: kár is, haszon is maximálják az igényt. Ilyen a jóhiszemű jogellenes birtokos visszaszolgáltatási kötelezettsége, az örökös vagy más jóhiszemű jogutód egyébként

4 Károkozásból fakadó deliktuális kötelmek római jog szerint büntetést vonnak maguk után. Vö. Marton Géza Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog* (M. M.) IV. Budapest, Grill, 1938. 784. Kártérítés szempontjából szerződésből fakadó vagy *rei vindicatió*val érvényesíthető igények jöhetnek szóba. L. D 12 6 33. (20. lj.).

5 Benedek Ferenc: *A jogalap nélküli gazdagodási kötelelem létesítő tényei a klasszikus római jogban*. JPTE, Pécs 1967. 51–80. Benedek Ferenc: *Jogalap nélküli gazdagodás jogellenes és erkölcstelen magatartásból a római jogban*. JPTE, Pécs 1984. 7–52., főleg I. A jogalap nélküli gazdagodás általában. Benedek a *condictió*s visszakövetelések körében vizsgálja a kérdést; az *actio de in rem verso*, a *negotiorum gestorum contraria* és a *rei vindicatió*val szembeni *retentió*val érvényesíthető gazdagodási igény kiesnek vizsgálódása köréből, amelynek az érintett körbeni végkövetkezéseire támaszkodunk.

6 Szűkebb értelemben a *datio* civiljogi tulajdon juttatását jelenti a *dare ige technicus* értelmében. Tágabb értelemben azonban használták nemcsak tulajdon-juttatásnál is (így Benedek is). E *datió*k olyan értelemben alaptalanok, hogy nincs szerződéses jogcímük, és a jogellenes birtok *rei vindicatió*t sem tesz lehetővé. (Nem tulajdonról van szó, a dolog nem került ki a károsodott birtokából.)

7 D 6 1 62 1. Papin. lib. VI. quaest.: „Generaliter autem cum de fructibus aestimandis quaeritur, constat animadverti debere, non an malae fidei possessor fructus sit, sed an petitor frui potuerit, si ei possidere licuisset. Quam sententiam Julianus quoque probat.” (Ha a gyümölcsök értékét teszik kereset tárgyává, általában nem azt kell vizsgálni, mennyit szedett be a rosszhiszemű birtokos, hanem hogy mennyit szedhetett volna be a felperes, ha módjában lett volna birtokolni. Ez Julianus álláspontja is.)

8 Szladits, i. m. (4. lj.) 390.

megálló visszaszolgáltatási kötelezettsége stb. A kár erejéig a meglévő gazdagodás kiadásáról van szó.⁹

Ebbe a harmadik körbe tartozik az intézmény modern kialakulása szempontjából rendkívül jelentős azon igények csoportja, melyeket a jogellenes birtokos, vagy akár a visszaszolgáltatásra köteles jogos birtokos az *impensae*, a beruházásai vonatkozásában támaszthat a felperessel szemben, mint viszontkövetelést. Az igényeknek a római perben ismét két, egymástól lényegesen különböző csoportja van. Az egyik esetben, amikor a felek között szerződéses viszony áll fenn, a viszontkereseti igény a *bonae fidei iudiciumok* körében perben érvényesíthető, kifogásként, *compensatio* igényként, vagy végül egyes esetekben önálló keresettel is. Ha ugyanis az alperes szerződő félnek a szerződés alapján kötelessége volt mindazt megtenni – akár kármegelőző intézkedésként is –, amire a jóhiszeműen eljáró gondos családapa köteles volt, úgy az ennek körében a másik fél helyett vállalt költségre a szerződésből kifolyóan *actio contraria*ja vagy éppen önálló keresete nyílt.¹⁰

Ha a két fél között a jogi köteleket az alperes jogsértő magatartása hozta létre, más a helyzet. Ilyenkor a felperes jogalapja csak az alperesi jogsértés, a reparációkötelezettség annak szankciójaként jelentkezik. Ezért az alperesnek a maga jogellenes magatartásából a felperessel szemben követelése nem keletkezhet. A római perjogi felfogás ezt elsősorban a jogellenes birtokossal szemben alakította ki, és ez fejeződik ki az *in rem actiók* gondolatában: a felperes a dolgát követeli, minthogy az ehhez tapadó birtoklási jogosultságát az alperes megsértette. Az alperes azonban a dologhoz fűződő semmilyen jogot nem szerezhette, ha tehát a dologgal egyesített valamit, abba beolvasztott (ráépített, beleültetett, ráfestett stb.), ez az ő szuverén ténye, az ő baja, ezzel ő a dologba olvasztott anyagi eszközeit a dologegyesítés szabályai szerint elvesztette, legtöbb esetben (vetőmag) a saját dolgát meg is semmisítette a másik dolga értéknövekedésének kedvéért. (Ez történik mindig a meliorációra fordított munkaerővel.) így neki sem a dologra nem keletkezik *in rem actióval* érvényesíthető joga, sem a felperessel szemben nincs *in personam actió*ja, hisz nincs köztük ilyen irányú *obligatio*, sem szerződés, sem felperesi *delictum*. Tekintsünk el most a dologegyesülésnek azon fajtájától, amikor azzal közös tulajdon keletkezik, ott más az elvi kiindulási alap:¹¹ minket az az eset érdekel, mikor a felperesi fődologba alperesi

9 D 6 1 38. „reddat impensam, ut fundum recipiat, usque eo dumtaxat, quo pretiosior factus est, et si plus pretio fundi accessit, solum quod impensum est” (térítse meg a befektetést, hogy visszakapja a telket, az értékmelkedésnek megfelelően, de ha annak költségénél többel emelkedett az érték, csak a befektetett összeget.)

10 „Actio commodati, depositi, pignoratitia, mandati contraria, actio conducti, venditi.”

11 Corpus Iuris Civilis (C) 3 32 11. „Si quis sciens agrum alienum sevit vel plantas imposuit, postquam eae radicibus terram fuerint amplexae, solo cedere rationis est.” (Ha valaki tudatosan vet vagy növényt ültet más földjébe, amint ott meggyökeresedett, a földhöz járul [az ültetvény]). Hasonlóan D 6 1 37–39.

aktivitás következtében alperesi dolog olvad bele kiemelhetetlenül, vagy mindenetre erős egyesítéssel.

Mínthogy az alperes volt az, aki az egyesítést előidézte, a régi római jogfelfogás szerint nincs mit panaszkodnia: „volenti non fit iniuria”. Saját dolgát mindenki jogosult elveszteni a neki tetsző módon.¹² Nyilván hozzátartozik a kérdés római rendezéséhez a római tulajdon abszolút jellege és a félelem attól, hogy a jogellenes birtokos majd befektetésekkel teszi lehetetlenné az eszköztelen tulajdonosnak saját dolga visszaszerzését. Ez cseng ki Celsus egyik vonatkozó igen érdekes eszmefuttatásából, ahol az ilyen *impensae* sorsát a legsokoldalúbban mutatja be.¹³ Még Justinianus is tartja azt az álláspontot, hogy a tudatos (rosszhiszemű) idegen ingatlanba történt beépítésnél az ajándékozási vagy legalábbis a saját dolgról való lemondási szándékot fel lehet tételezni és ehhez képest kell eljárni.

Mégis érvényesül ennek az abszolút „volenti non fit iniuria” szemléletnek korlátja, mégpedig érzésem szerint kettős rációból. Egyrészt a „nemo locupletior fit in incommodum alterius” gazdagodásellenes szemlélet révén: ne legyen haszna valakinek a más kárából.¹⁴ Másrészt a tulajdonos tartozik a maga dolgát őrizni: ha arra más valaki beruházhat, befektethet, ennek az eseménynek mélyében mindig valamilyen tulajdonosi mulasztás lehetősége is ott lebeg.¹⁵ Ebből adódik az a szemlélet, hogy ha az idegen befektető olyan befektetést eszközöl, amely a tulajdon tárgyának fenntartását szolgálja, ennek térítésére a teljes költség erejéig

12 D 6 1 3 2.

13 D 6 1 38. Celsus lib III dig.: „In fundo alieno, quem imprudens emeris, aedificasti aut conseruisti, deinde evincitur: bonus iudex varie ex personis recipisque constituit. finge et dominum eadem facturum fuisse: reddat impensam ut fundum recipiat, usque eo dumtaxat, quo pretiosior factus est, et si plus pretio accessit, solum quod impensum est. finge pauperem, qui, si reddere id cogatur, laribus sepulchris avitis carendum habeat: sufficit tibi permitti tollere ex his rebus quae possis, dum ita, ne deterior sit fundus, quam si initio non foret aedificatum. constituimus vero, ut, si paratus est dominus tantam dare, quantum habiturus est possessor his rebus ablatis, fiat ei potestas: neque malitiam indulgendum est, si tectorium puta quod induxeris, picturasque corradere velis, nihil laturus nisi ut officias. finge eam personam esse domini quae receptum fundum mox venditura sit: nisi reddit, quantum prima parte reddi oportere diximus, eo deducto tu condemnandus es.” (Meggondolatlanul idegen telkét vetted meg, beépítetted, beültetted, és most elperlik tőled. A jó bíró különböző döntéseket hoz a szereplő személyek és fennforgó helyzetek szerint. Tegyük fel, hogy a tulajdonos is hasonló beruházást eszközölt volna: térítse meg a befektetést, hogy visszakapja a telkét, az értékemelkedésnek megfelelően, de ha annak költségénél többel emelkedett az érték, csak a befektetett összeget. Tegyük fel, hogy ő szegény, és ha térítésre kötelezzük, ősei sírjánál fog szűkölködni: elég, ha megengedik neked, hogy elvidd azt, amit a beruházásból tudsz, de úgy, hogy a hátrahagyott telek ne legyen rosszabb állapotban, mint ha nem is építettek volna rá. Úgy rendeljük azonban, hogy ha a tulajdonos kész annyit fizetni, amennyit a birtokos az elvitellel nyerne, legyen erre lehetősége; s a rosszindulatnak sem lehet teret engedni, hogy levakard a vakolatot, amit készítettél vagy a falfestményeket, nem nyerve ezzel semmit, csak rombolva. Tételezzük fel, hogy a tulajdonos oly személy, aki el akarja azt az ingatlant adni: ha nem téríti meg az első fordulatban írottakat, téged kell az értékben marasztalni a beruházások levonásával.) Hasonlóan D 6 1 27 5–30. is.

14 D 50 17 206. ugyanaz D 12 6 14.1. 9.

15 Vö. Szladits, i. m. (4. lj.) 377. skk.

számot tarthat. (Kérdés, hogy döntene a római jog akkor, ha ez a költség a tulajdonos részéről bizonyíthatóan kevesebb lett volna, tehát ha a többlet a jogellenes birtoklás folyománya.¹⁶)

Értéktöbblet előidézése esetén a jóhiszemű befektetőnek lehet csak a kettős retesztes térítési igénye: nem többlet, mint amennyit beruházott és nem többlet, mint az értéknövekedés. Rosszhiszemű befektető csak a *ius tollendire* tarthat számot: amit az előző állapot helyreállítása mellett ki tud nyerni, azt elviheti. Ha ebből értékgyarapodása egyáltalán nem származnék, nincs is rá joga; a tulajdonos ezt a *ius tollendit* is megválthatja annak a bontási értéknek térítésével, ami az elvitellel, az eredeti állapot helyreállításának költségeit abból levonva, egyébként a rosszhiszemű beépítettőnél mutatkoznék. Ez általában lényegesen kevesebb, mint a befektetésből származó értéktöbblet.¹⁷

A szerződésszegő és a rosszhiszemű jogellenes birtokló a jogsértés szankciójaképpen minden általa jogellenesen okozott hátrányt köteles megtéríteni, akár gazdagodott azzal, akár nem. Az elszámolásnál a gazdagodás negatív mint a térítési kötelezettség összegének határa szerepel: a sértett a térítés révén nem juthat jobb helyzetbe, mint a szerződésszegés nélkül jutott volna. (Kivételesen akkor, ha a rosszhiszemű jogellenes birtokos olyan gyümölcsöt is szedett, amit a sértett nem szedett volna – de ekkor is ezt módja lett volna neki szednie –, és itt a határ a sértőnek jutó tényleges anyagi előny.¹⁸)

A második esetsoport szerint visszajár mindaz, ami jogalap nélkül került a sértettől a gazdagodotthoz. Itt *datiónak* kellett történnie, valamely alaptalan, téves vagy legalábbis téves indítékú adásnak: a követelés tárgya éppen ezért *certa res vagy certa pecunia*, keresete a *condictio*. Nincs helye mérlegelésnek sem, az alaptalan juttatást kell igazolni a visszaköveteléshez. Ennek a juttatásnak a károsult által vagy az ő érdekköréből a gazdagodott részére kellett történnie. Az adós felelősségét a megalapozatlan juttatás elfogadása vagy a várt eredmény fel nem róható meghíúsulása alapozza meg. (Ha felróható, a kötelelem átfordul szankciókötelemmé.)

A harmadik körben a jogellenesen eljáró gazdagítja a másik felet, akivel szemben nem, vagy csak alig jelentkezik a jogalkotó részéről szemrehányhatóság. Minthogy a nagyobb körültekintés mindig a cselekvő féltől várható, a más vagyont birtokba vevő és abba ténylegesen befektető felelőssége nagyobb, mint azé, aki valamilyen módon mégis lehetővé tette azt, hogy a befektetés az ő vagyónába jóhiszeműen megtörténhessék. Mindazonáltal, mint említettem, bizonyos megelőzési nevelési tendenciát a római jog tanúsít ebbe az irányba is, amikor a

16 Érzésem szerint a többletet nem térítették volna meg, mert ezt a *gestor* nem a tulajdonos helyett fedezte. L. D 6 127 5., C 3 32 16.

17 L. 13. lj. D 6 1 38. a tulajdonos fizetheti csak a bontási értéket is (második fordulat).

18 D 6 1 62. pr. Papinianus.

gazdagodás elszámolására kötelezi azt, aki esetleg a beruházást egyébként nem eszközölte volna, akinek az alkalmatlan is lehet.¹⁹

Ha ez az enyhe felróhatóság a tulajdonossal szemben meg nem áll, vagy elnyomja azt a cselekvő, aktív oldalon megmutatkozó biztos jogellenes, rosszhiszemű magatartás, úgy a római jog a tulajdonost, a sértett, de gazdagodó felet semmire sem kötelezi: őt olyan helyzetbe kell hozni, mintha a jogsértés nem történt volna, vagy meg kell hagyni a rosszhiszeműen okozott gyarapodása birtokában: gazdagodása nem alaptalan, mert a tulajdon egyenes folyománya minden növekedéshez való jog is.²⁰

Ezt az álláspontot alátámasztja a római jog azon forrásanyaga, amely a közös tulajdon tárgyára vonatkozóan egy-egy tulajdonos által eszközölt ráfordítások sorsát tárgyalja. Kettős a szempont. Egyrészt itt is áll, hogy a tulajdonostárs semmilyen növekményhez nem jut jogalap nélkül, mert a növekedésnek éppen a tulajdona a jogalapja. Másrészt az elszámolási igénynek a társtulajdonossal szemben szintén van jogalapja: a társtulajdonosi viszony a személyek között a teljes dologra kiterjedő résztulajdon az egyéni intézkedés jogossága

19 D 6 1 65. pr. Papinianus.

20 D 6 1 38. (13. j.), D 6 1 49. pr. „Celsus: Solum partem aedium esse existimo nec alioquin subiacere uti mare navibus.” (A telek véleményem szerint része az építménynek, nem csak alatta van, mint hajónak a tenger); D 6 1 53. Pomponius: „Si fundi possessor eum excoluisset sevissetve et postea fundus evincatur, consita tollere non potest.” (Ha a föld birtokosa azt megműveli és beveti, majd elperlik tőle, a vetés elvitelére nem jogosult). Ám legvilágosabb ebben D 12 6 33. Julianus: „Si in area tua aedificassem et tu aedes possideres, conductio locum non habebit, quia nullum negotium inter nos contraheretur: nam is, qui non debitam pecuniam solverit, hoc ipso aliquid negotii gerit: cum autem aedificium in area sua ab alio positum dominus occupat, nullum negotium contrahit. sed et si is qui in aliena area aedificasset, ipse possessionem tradidisset, conditionem non habebit, quia nihil accipientis faceret, sed suam rem dominus habere incipiat. et ideo constat, si quis, cum existimaret se heredem esse, insulam hereditariam fulsisset, nullo alio modo quam per retentionem impulsus servare posse.” (Ha a te telkedre építkeztem és a telek a te birtokodban van, nem indíthatok *conductiót*, mivel semmi ügylet nem jött létre köztünk: mert az, aki tartozatlan pénzt fizet, ezzel mintegy valamilyen ügyletet teljesít: a tulajdonos viszont, mikor birtokként elfoglalja a telkén emelt épületet, semmiféle ügyletet sem köt. Még ha az, aki az épületet más telkén létesítette, maga is adja át a birtokot [a telektulajdonosnak], nem lesz *conductió*s keresete, mert semmit sem adott a másiknak tulajdonba, hanem a tulajdonos a sajátját kezdte birtokolni. Ugyanígy áll, hogy, ha a vélt örökös az örökséghez tartozó bérházat tataroztatta, befektetését semmilyen más módon nem mentheti meg, csak a visszatartási jog érvényesítésével).

Az utóbbi forráshelyet Benedek másképp értelmezi (i. m. [5. lj.], 1967): ő arra lát abban példát, hogy a beépítés nem ment át a telektulajdonos tulajdonába, hanem az anyag marad a beépítőé, és ezért nincs *datio*. Ám a vetés, beültetés és építés közötti párhuzamok, a megállapítás, hogy telek és épület egyazon dolog részei, egyértelművé teszik szerintem, hogy nem erről van szó. Bár tény, hogy az épület lebontása esetén a beépített anyag vindikálható lesz annak a részéről, akinek a beruházást meg nem térítették (D 6 1 59.), ám amíg az épület áll, a telek része, és a tulajdonos növekményi jogon birtokolja mint sajátját, nem juttatás alapján, így a birtoka nem jogalap nélküli. Abban, hogy a jóhiszemű beépítőnek a *retentio*val való követelést mégis megadja, a római jog a tulajdonossal szemben azért fejezi ki rosszsallását, mert a sajátját nem őrizte kellően.

vonatkozásában. D 10 3 3 Ulp lib trig ad Sab: „In communi dividundo iudicio nihil pervenit ultra divisionem rerum ipsarum. et si quid in his damni datum factumque est sive quid eo nomine aut alicui sociorum aut ad eum pervenit ex re communi.” Idem uo. 4. 3.: „si quis impensas fecerit, consequatur.”²¹ Ez a beruházás is, felhasználás is csak akkor számít, ha kifejezetten közös ügyre történt, vagy ha a közös vagyon még meglévő gyümölcséről van szó: már elfogyasztott gyümölcs, egyéni indítékra a közöst fenyegető építmény megerősítésére tett ráfordítás nem megosztandó (uo. 3. 4.).²² Ezt tükrözi a D 10 3 67 Ulp lib 19 ad ed: „Si damni infecti in solidum pro aedibus caveris, Labeo ait communi dividundo iudicium tibi non esse, cum necesse non fuit tibi in solidum cavere, sed sufficere pro parte tua.” (Ha a fenyegető veszélyt a közös építmény vonatkozásában egészen elhárítod, Labeo szerint nem illet meg a közös megosztása iránti kereset, mert nem voltál kényszerítve a teljes közös teher viselésre, hanem elég lett volna, ha a magad részét fedezed).

A téma ugyan a római eseti döntésekben sok vitára adhatott alkalmat a ránk maradt forráshelyek szerint, és nem szigorú az elvi elhatárolás, mégis a végki-csengés az idézett helyekkel van összhangban. A mások helyett önkényesen intézkedő, ha nem minősül *negotiorum gestornak*, általában a saját veszélyére ügyködik akkor is, ha társtulajdonos, és a tulajdonostársnak jutó nyereségnek kellő és elégséges alapja éppen az ő közös tulajdoni része.

Összefoglalva a római jog válasza az előre feltett kérdéseinkre: vagyoni előny, gazdagodás minden ténylegesen mutatkozó vagyoni többlet *lucrum emergens*, vagy elmaradt károsodás *damnum cessans*, ami a más tevékenysége következtében a vagyonban kimutatható. Ez a vagyoni előny akkor jogalap nélküli, ha arra az előnyhöz jutónak semmilyen jogcíme sincs: sem kötelmi jog, sem dologi jogi, (tulajdon, örökjog, birtok). A dologi jog a növekményhez való jogot mindig magában foglalja! Másnak rovására a római jog szerint akkor történik gyarapodás, ha az egyik fél vagyoni előnye ugyanakkor a másik félnél vagyoni hátrányt von maga után (kivételesen nem vagyonit, ha ti. a más jogával való rendelkezés olyan gyümölcsöt hoz, amelyet a másik nem szedett volna). Elvileg a római jog ellenzi a más rovására való gyarapodást, és azt csak a tudatos előidézővel szemben tűri el a vélelmezett ajándékozási szándék vagy legalábbis a „volenti non fit iniuria” (azaz az ilyen gyarapodás nem jogellenes) alapján.

21 A tulajdonközösség megszüntetéséről szóló perben a közösség megszüntetésén kívül csak arról hozható ítélet, ha egy társ a közös dolgok miatt költséget viselt (kárt szenvedett) vagy a közösből neki külön jutott valami. Aki a közösbé befektetett, azt ott követelheti.

22 „Scribit Iulianus, si missi in possessionem damni infecti simus et ante, quam possidere iuberemur, ego insulam fulsero, sumptum istum communi dividundo consequi me non posse.” (Julianus írja, hogy ha fenyegető veszély elhárítására kapunk birtokbatalást, de én még a hatósági utasítás kiadása előtt tatarozom a [veszéllyel fenyegető] bérházat, ezt a ráfordításomat nem követelhetem mint közös tulajdon megszüntetését.)

Az előny visszatérítésére az előnyhöz jutott vagy keresettel, vagy visszatartási jog alapján kötelezhető. A római „actiorendszer” miatt általános elvi alap és általános perjogi lehetőség a más rovására szerzett jogellenes vagyoni előny visszakövetelésére nincs, bár Justinianus a *condictio sine causa* esetében már eléggé közelít ehhez. (Pl. a dologi beolvadásból eredő előnyök követelésére e kereset nem alkalmas, csak a személynek szóló alaptalan *datió*éra.)

II. A középkorban a gazdagodásra is kiterjedt az Egyház általában nyereség-vágy-ellenes szemlélete és a Liber Sextus 48. regulája általános éllel mondta ki: „Locupletari non debet aliquis cum alterius iniuria aut jactura” – azaz senki sem válhat gazdagabbá a másén esett jogsérelem vagy veszteség révén.²³ Itt ugyan az *iniuria* értelmezésén múlik, hogy mennyivel tágabb ez az elv a rómainál, de ha az oksági kapcsolat a gazdagodás és a veszteség között megvolt, azt vélelmezték: tehát a gazdagodó csak azt a vagyoni előnyt tarthatta meg, amelynek jogosságát, jogalapját igazolni tudta.²⁴

A kánoni jognak ez az általános, az alaptalan gazdagodási tilalma hatott az *usus modernus* szerzőire, de még a természetjogászokra is. Mégpedig jobban hatott a természetjog, mint az *usus modernus* kezdeti időszakában.²⁵ A *receptio* után a jogtudomány először a római alapok felé való visszatérés vonalán mozgott, és ott ezt az általános gazdagodásellenes szemléletét nem találta: iparkodott hát, amit talált, kiterjesztő értelmezéssel a szintén recipiált kánonjoggal összhangba hozni. Erre bizonyos alapul szolgált a D 12 6 14 szövege: „Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletioem.” (Természetes méltányosság, hogy senki se gazdagodjék más kárára): továbbá ugyancsak Pomponiustól D 50 17 206: „Iure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletioem” (természetes jog szerint méltányos, hogy jogellenesen és más kárára senki se gazdagodjék), bár a római „actiorendszerben” mindaddig, míg az igényre kereset nincs, az ilyen *naturalis aequitas*sal nem sokat lehet kezdeni. Mindenesetre az *usus modernus* szerzői ennek értelmében magyarázták kiterjesztőleg a D 12 4–7. fejezetek *condictio*s követeléseit, az *actio de in rem verso* alkalmazását, a *negotiorum gestor* viszontkövetelését és a más dolgára történt ráfordításokkal kapcsolatos retentiójogosultságot is.²⁶

23 Helmut Coing: *Europäisches Privatrecht I.* München, C. H. Beck, 1985. 492.

24 Az egyházi jogban tehát a vélelem a rómaihoz képest megfordul!

25 A kánonjog és a természetjogászok általánosabban értelmezik az alaptalan gazdagodást, mint a XVI. századi *usus modernus* és a XIX. századi pandektatudomány. Vö. Coing i. m. (23. l.)

26 Az *usus modernus* szerzői a *condictio*kkal a dologi jellegű vagyoneletelődások peresítését tették a felek közt lehetővé. Alapjuk D 12 6 66. Papinianus: „quod alterius apud alterum sine causa deprehenditur, revocare” (ha valakinél a másét jogcím nélkül fellelik, visszakövetelni). Az alaptalan gazdagodást inkább *actio de in rem verso* és a *contraria actio*k alapján vélték követelhetőnek.

A francia jogterületen, ahol a római „actiorendszert” nem recipiálták, ez a kiterjesztő értelmezés nem volt ismert, viszont az általános természetes méltányosságra hivatkozó gazdagodási tilalmakból általános jogsegélyi lehetőséget dolgoztak ki – lényegében a kánoni jog gyakorlatához hasonlóan.²⁷ Az *usus modernus* szerzői a *condictiók* közül a *c. indebiti* recepciójánál a visszakövetelés alapját a megtörtént tartozatlan fizetésben – *dati*óban – látták. A tartozatlan fizetésre a tévedés tanát alkalmazták, ami maga után vont, hogy ha a fizető nem tévedett a tényben (összegben, személyben), hanem csak a jogban, akkor nem volt visszakövetelési lehetőség. Így a nem téves juttatás esetén nincs visszakövetelés (vélelmezett és nem vitatható juttatási szándék). Ezen úgy próbáltak segíteni (Cuiacius), hogy a helyettesíthető dolgok juttatását (pénz stb.) mint vélelmezett kölcsönt fogták fel, ha az ajándékozási szándék nem állott fenn, és így adtak rá visszakövetelést. A *mutuum* szabályai szerint a jóhiszemű gazdagodó, aki a visszakövetelés előtt az eredménytől elesett, ennek ellenére fajta és mennyiség szerint viszontszolgáltatásra volt kötelezhető (a *condictióknak* megfelelően *certa pecunia*).²⁸

A *condictio ob causam datorum*, a várt ellenszolgáltatás fejében adott juttatás visszakövetelése az ellenszolgáltatás elmaradása esetén a római jogban ellentétes forráshelyekkel szerepel, ezért a glosszátorok óta vitatéma. Egyrészt különböztettek, hogy a juttatás célja a juttatáskor konkretizált volt-e (hozomány) vagy csak belsőleg remélt (rokon megajándékozása remélt vonzalom fejében). A visszakövetelésre csak az előbbi elmaradása esetén adtak lehetőséget. A klasszikus jog ilyenkor objektíve – az elmaradás alapján – adhatta meg a követelést. Erre mutatnak egyes források a *CIC*-ben; Justinianus csak akkor, ha az elmaradásban a juttatott vétkes volt.²⁹ Mindkét megoldásnak voltak képviselői, és az objektív álláspont hívei is megoszlottak aszerint, hogy csak lehetetlenség esetén (semmisség okán), illetve lehetetlenülés miatt is (annak szabályai szerint) adták meg a keresetet.³⁰

A *condictio sine causat* az *usus modernus* csak dolog alaptalan birtoka esetén adta meg (tehát a dolog növekedése esetén nem). Utóbbira az *actio de in rem*

27 Vö. Coing i. m. (23. lj.) 293. A francia jog csak az *indebiti* (*paiement de l'indu*) és a negotiorum gestorum contraria (*gestion d'affaires*) gazdagodási visszaköveteléseket ismerte a XIX. századig. Akkor járult ezekhez német hatásra az *actio de in rem verso*. Viszont a francia jog a jogalap nélküli gazdagodás általános elvi tilalmából *actio* előzmény nélkül is keresetet engedett. Ez méltányossági szempontból nyert bevezetést.

28 Ajándék vélelmével szemben (illetve jogban való tévedés annak vonatkozásában, hogy valami járt, vagy nem járt), így a juttató terhén hagyás helyett vélelmezett kölcsön, annak összes folyományaival: teljes eredményfelelősség, tekintet nélkül az alaptalan juttatás további sorsára (*genus perire non censetur*).

29 Előbbi álláspont C 461 és C 465. i.u. 215. és 290-ből, utóbb C 4 6 10., 294-ből és D 124 5. pr. Ulpianus (interpolált?).

30 Így Bartolus D 12 4 5. pr-hoz, ellenkezőleg Donellus. Vö. Coing i. m. (23. lj.) 496.

verso kiterjesztett alakját fejlesztették ki. Eredeti értelme szerint az *actio de in rem verso* járulékos kereset a hatalomalattival kötött szerződés alapján a *paterfamilias* ellen akkor, ha kimutatható, hogy a szerződéses juttatás annak vagyónát gyarapította. Ennek az objektív ténynek igazolása nyilván könnyebb volt, mint a *quod iussu* keresethez annak bizonyítása, hogy a szerződés megkötése a *paterfamilias* óhajára vagy legalábbis hozzájárulásával történt.³¹ Ezt a járulékos keresetet már a római jog is kiterjesztette olyan esetekre, mikor (nemcsak a hatalom alatti, hanem más, pl. *pupillus infantia maior*, asszony) a szerződő fél személyes adottságai miatt érvénytelen szerződésből szerződés szerinti visszakövetelésre nem volt lehetőség, viszont a vagyonban a gazdagodás az érvénytelen ügylet következtében kimutatható volt.³² A követelés szerkezete nem *condictio*, hanem *utilis actio*, utánképzett kereset, amelynek visszakövetelési felső határa az érvénytelenségre tekintettel a juttatott fél gazdagodásában van megjelölve. A keresetet az *usus modernus* minden olyan esetre alkalmazta, amikor A B-vel kötött szerződéséből C-nek származott vagyoni előnye, tekintet nélkül arra, hogy A és C között megvan-e a hatalmi, családi kapcsolat: pusztán e vagyoni előny alapján adtak keresetet B-nek C ellen is – a gazdagodása erejéig, arra, „quidquid pro altero rei necessario vei utiliter est impensum” (amit a másik szükségletére vagy hasznára fektettek be). Az *actio de in rem verso* a római jog szerint is (D 15 3 3 2) közeli rokona az *actio mandati contraria* vagy *negotiorum gestorum contrariának*.³³ Az *usus modernus* a D különbségtétele szerint helyt adott vagylagosan a kereseteknek minden olyan esetben, amikor szükséges vagy hasznos költséget vállalt át valaki más helyett. A luxuskiadásoknál ellenben megkívták a közvetlen és nyilvánvaló megbízást, egyébként azokat nem fogadták el a gazdagodási igény alapjául, nehogy valaki, akinek dolgába fényűző befektetéseket eszközöl a *negotiorum gestor*, azok fedezésére saját vagyonát legyen kénytelen pénzzé tenni. Ha viszont a befektetés *utiliter coeptum sit*, célszerű volt, akkor a fizetési kötelezettséghez nem kellett a meglévő gazdagodást bizonyítani: ebben a kereset a *negotiorum gestorum contraria* szabályait veszi fel.³⁴

31 Max Kaser: *Römisches Privatrecht*, II. München, C. H. Beck, 1975. 204. §.

32 *Actio de in rem verso utilis*. Vö.: D 268 1. pr., 5.1., a *delictualis* kötelezett örököse elleni *praetori* gazdagodási kereseteket „in id quod locupletior factus est, in quantum locupletior facta est, in id quod ad eos pervenit.” Ua. D 44 7 35. pr.: „tamen lucrum ei extorqueatur” (a hasznot azonban ki kell tőle követelni).

33 „Regulariter dicimus totiens de in rem verso esse actionem, quibus casibus procurator mandati vel qui negotia gessit negotiorum gestorum haberet actionem quotiensque aliquid consumpsit servus ut aut meliorem rem dominus habuerit aut non deteriorem.” (Rendesen azt mondjuk, hogy a befektetés alapján is lehet keresetet adni azon esetekben, amikor az ügyvivő megbízásból vagy az ügyekbe avatkozó megbízás nélküli ügyvitelből eredően perelhet, vagy valahányszor a szolga azért használt fel valamit, hogy ura dolga ettől jobba legyen vagy ne károsodjék.)

34 Samuel Stryk: *Specimen usus moderni pandectarum I–IV*. Francofurti, 1690–1712., a D 12 111. pr. alapján; Vö. Coing i. m. (23. lj.) 499.

A XVIII. században ez a kettős kereset egyrészt a közvetett képviselőlet vonalán, másrészt a tartási viszonyokkal kapcsolatban nyert jelentős alkalmazást, akkor, ha a megbízás kereteinek túllépése esetén vagy más helyett teljesített tartásnál a gazdagodás, más helyett valamely költség vállalása kimutatható volt. A közvetlen képviselőletnek a pandektajogi alapokon nehezen megteremtődött tana kialakultáig az ilyen képviselőleti kiadások fedezésére az *in rem verso* széles körben alkalmazható volt.³⁵ Így alkalmazták a társaság körében, ha egyik társ vállalása alapján a többi is gazdagodott, a közület képviselőinek ügyleteinél, ha a közületnél jelentkezett az előny, továbbá akkor is, ha a vagyontárgy értéknövekedése volt kimutatható, mégpedig ilyenkor dologi hatállyal: „Quando res rei pecunia rei alienae ita impenditur, ut commodum inde non in certam personam redundet, sed cum ipsa re in quosvis alios transeat.” (Ha úgy fordítanak pénzt vagy vagyont más dolgára, hogy abból nem meghatározott személy haszna származik, hanem magával a vagyontárggyal jut az érték másokhoz.) Ezt a megoldást nevezték *actio de in rem verso realis*nak is.³⁶

III. A korai kodifikációk közül az *Allgemeines Landrecht* és az Osztrák Polgári Törvénykönyv ebben a formában recipiálták a gazdagodási keresetet, „iunctimban a mandati, negotiorum contraria” és az „in rem verso actiók” formáját felvéve. Amint Coing megállapítja, ez a kapcsolat a modern szemlélők tudatából már elveszett és ezért a szerződéses vagy *quasicontractuális* viszonyt a pusztán tényleges gazdagodási igény általános megfogalmazásával nem is tartják indokoltnak kapcsolni.³⁷ A *Code Civil*, a nem recipiált *actio*rendszer miatt, nem vesz fel ilyen kapcsolatot, de a gyakorlat a gazdagodási visszakövetelés lehetőségét a méltányosság alapján megtartotta: egyes francia civilisták ebből az *actio de in rem verso* elismerésére következtettek, és 1892-ben a *Cour de Cassation* egy döntésben ilyen általános gazdagodáson alapuló méltányossági kereset létét a francia jogra kifejezetten meg is állapította.³⁸

A német *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB), a XIX. századi pandektisták munkája nyomán, ismét közelebb került a római gondolatvilághoz. Így a gazdagodás meglétét az általános visszakövetelhetőség feltételeként jelölte meg, és nem

35 Coing i. m. (23. lj.) 500., Glück, Pandekten 14. k. § 415.

36 Vö. Coing i. m. (23. lj.) 501., Glück, Pandekten 14. k. § 917. Az *usus modernus* a gyarapodott dologon a befektetőnek jelzálogjogát ismerte el, ez pedig az igény dologiasodását jelentette: így vitt az út a római *retentio*-lehetőségtől a kvázikontractuális kapcsolaton, majd a méltányossági kereseten át a dologi igényig, erősítve a XVIII. századig lépcsőzetesen a gazdagító pozícióját!

37 Vö. Coing i. m. (23. lj.) 501. 18. lj., aki Péter Rummel és Rudolf Strasser 1983-ban megjelent ABGB kommentárjából idéz: „eine nicht sehr sinnvolle Gliederung” (nem valami értelemszerű felosztás), logikus lenne szétválasztani beruházási és általános jogalap nélküli gazdagodási fejezetekre, előbbi a dologi jogi, utóbbi a kötelmi jogi részbe illesztve.

38 Coing i. m. (23. lj.) 502. 19–21. lj.

adta meg a keresetet azzal a jóhiszemű gazdagodóval szemben, aki a gazdagodás eredményétől a kereset megindítása előtt elesett. Egyébként azonban a BGB, a zürichi kantonális jogban először megfogalmazott általános gazdagodási visszakövetelhetőség gondolatát vette fel, azzal, hogy a meglévő, de nem indokolható vagyoni előny visszakövetelhetőségét általánossá tette. A megvolt vagyoni előny visszafizetésére azt, aki attól a követelés megnyílta előtt elesett, csak akkor kötelezik, ha valamilyen, legalább *quasicontractuális* vagy *quasidelictuális* alapja a visszakövetelésnek kimutatható.³⁹

IV. Hazai jogunk a kérdéssel sokáig csak érintőlegesen foglalkozott. Frank Ignác a természetjogászok álláspontján van ebben a kérdésben is, mint a kártérítés kérdésében is.⁴⁰ A polgári törvénykönyv tervezetei e kérdésben nem annyira az osztrák, hanem inkább a német állásponthoz állnak közel, és ez tekinthető irányadónak a kapitalista magyar joggyakorlatban is.⁴¹ A gazdagodás megalapozottsága lehet formáljogi és anyagi jogi, szociális indokoltságú. Az első szempont szerint a jóhiszemű specifikáló megszerzi az anyag tulajdonát, a telektulajdonos a beépített, beültetett részek tulajdonát tulajdonszerzésre vonatkozó szabályok szerint: ez a szerzés alakilag nem jogalap nélküli, alapja a tulajdonban van. Más kérdés, hogy e szerzéssel bekövetkezett vagyoni eltolódásnak megvan-e a társadalmi indokoltsága, a jog helyesnek és véglegesnek ismeri-e el ezt a vagyoneltolódást, vagy kíván-e azzal szemben egy további, esetleg utolsó és szubszidiárius jellegű orvoslási lehetőséget nyújtani. Ez lenne az alaptalan – anyagilag alaptalan – gazdagodási igény.

Ezt fogalmazza meg az Mtj. 1750. §-a: aki másnak rovására jogalap nélkül jut vagyoni előnyhöz, köteles ezt az előnyt a másinak visszatéríteni. Az Mtj. az addigi joggyakorlatot fogalmazza meg ilyen általános jelleggel, nyilván olyan célzattal, hogy minden társadalmilag rosszallt, indokolatlannak ítélt vagyoneltolódás e megfogalmazás alá legyen vonható. Az Mtj. szövege szóról szóra egyezik a Ptk. vizsgálódásunk elején idézett szövegével. Ezért a továbbiakban indokolt elmélyedni abban, hogyan értelmezte az Mtj. vonatkozó szakaszát a Ptk. előtti elmélet és gyakorlat.

A joggyakorlat a társadalmi rosszallást minden esetben megkívánta ezen általános kereset alkalmazásához, így a – mint láttuk – gyakran alaptalan gazdagodási igényekhez vezető megbízás nélküli ügyvitelnél a tárgyilag idegen ügy vitelében eljáró nem járhatott el tudatosan az ügy urának akarata ellenére. Alapnyilván, más érdekében végzett tevékenységnél a tevékenységnek egyrészt hasz-

39 Személyi Kálmán: Alaptalan gazdagodás. In: Szladits i. m. (4. lj.) 745–780., 748.

40 Frank Ignác: *Az osztó igazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845–47. 565., 577.: nem illik, hogy akárki más kárával gazdagodjon; 617.: *indebita solvit*.

41 Tervezet Ind. IV. 594., Személyi i. m. (39. lj.) 749.; Szladits i. m. (4. lj.) 345.

nos célúnak (*utiliter coeptum*), másrészt az ügy ura feltételezhető akarata szerint valónak vagy az objektíve elismert társadalmi rend szerint elfogadottnak kell lennie – tévedés mindkét irányban az ügyvivő saját kárára esik.⁴² Így pl. a bérlő (és *per analogiam* a haszonkölcsönbe vevő megbízott stb.) beruházásai vonatkozásában, ha azok a bérbeadóval való egyeztetés nélkül történtek, a magyar gyakorlat alapálláspontja a *ius tollendi*: a bérlő a bérlemény visszabocsátásakor jogosult és köteles az előző állapotot visszaállítani. Ha ezt nem kívánja megtenni, és előzetesen a bérbeadóval a beruházás vonatkozásában meg nem egyezett, úgy visszahagyhatja ugyan a beruházást, de nem követelhet térítést, „mert a bérbeadót annak akarata ellenére adósává nem teheti”.⁴³

Lényegében ugyanez a szabálya – nagyobb bírói gyakorlattal – a haszonbérlő beruházásai megtérítésének: követelheti annak megtérítését, amit a szerződés szerint, vagy a bérbeadóval megegyezve fektetett be, egyébként *ius tollendi* illeti meg az előző állapot visszaállításának kötelezettsége mellett. Az elvihetetlen beruházások esetében a megbízás nélküli ügyvitel vagy az alaptalan gazdagodás szabályai szerint keletkezhet igénye, ha ennek előfeltételei fennállnak, azzal a megszorítással, hogy itt a bérbeadó akaratának vagy érdekének ismerete elvárható, és a tulajdonba történt beleolvasztásnál jóhiszemű tévedés csak nehezen lesz igazolható.⁴⁴

A magyar jog a gazdagodás megállapításához elengedhetetlen vagyoni előnyt a legtágabb értelemben veszi. Dologi és kötelmi jogok megszerzése mellett szóba jöhet a pusztá birtoklás, bármely személyes vagyoni előny, elmaradt kár, költség, előnyös vagyoni helyzet keletkezése is.

Létrejöttéhez nem szükséges sem a gyarapodó, sem a hiányt szenvedett saját közreműködése, tevékenysége. Keletkezhet ügyletből (ekkor az ügylet belső szabályai motiválják az igényt), eredeti tulajdonszerzés egyes eseteiben (Mtj. 602. §): más munkájának alaptalan felhasználásával (itt többnyire a *causa data causa non secuta* esetei fordulnak elő, de lehet szó menthető tárgyi tévedésen alapuló igényről is): tartozástól való mentesüléssel (az Mtj. 1634. §-a szerint a behajthatatlan követelés megtérítését az ügy urának érdeke és feltehető akarata nem kívánja, kivétel az Mtj. 1635. §-ának esetei): ingatlan-nyilvántartási tévedés is előidézhető alaptalan gazdagodást. A vagyoni előnynek oksági kapcsolatban kell állnia a másik fél veszteségével, de ennek a kapcsolatnak nem kell szükségképpen sem közvetlennek, sem kizárólagosnak lennie. Kell azonban, hogy a másik fél előnye a szenvedő fél hátrányából eredjen. A Kúria pl. elutasította annak a telektulajdonosnak keresetét, akinek telkéből a létesítendő közutat a telekhatártól befelé hasították ki, így az egész útnyitás terhét viselte, míg a szomszéd minden

42 Villányi László: Megbízás nélküli ügyvitel. In: Szladits i. m. (4. lj.) 687.

43 Újlaki Miklós: Bérlet. In: Szladits i. m. (4. lj.) 496.

44 Kelemen László: A haszonbérleti szerződés. In: Szladits i. m. (4. lj.) 539.

veszteség nélkül jutott telke értékét emelő utcai fronthoz. A Kúria – szerintem helyes – álláspontja szerint ez az előny nem a másik hátrányából származott!⁴⁵

A vagyoni hátránynak viszont, amit a másik szenvedett, nem kell eleve jogok elvesztésében vagy tartozásként jelentkeznie. Lehet ez a veszteség ipari vagy más tevékenység kifejtése más érdekében, tekintet nélkül arra, hogy ez a cselekvőnek hivatásszerű cselekménye volt-e és azzal tényleges kereseti veszteséget szenvedett-e. A gazdagodási keresetet megalapozta egymagában az, hogyha valaki munkásságával értéket termelt másnak. (A *negotiorum gestio* és a gazdagodás összefüggése mai jogokban). A követelést kizárja, ha a munka végzése kifejezetten ingyenes, vagy a juttatott tiltakozása ellenére történt. Az utóbbi szempont már átvezet a jogalap-nélküliség követelményéhez.

Lehet ez a jogalap-nélküliség az ügyleti céllal nyílt vagy rejtett összefüggésben (válás esetén a feleségnek nyújtott juttatás visszakövetelhető, Ht. 89.).⁴⁶ Absztrakt ügyleteknél rejtett cél megghiúsulása esetén általában a gazdagodás alapján történő visszakövetelés volt az egyetlen *remedium*. Ha a felek közt egyáltalán nincs indok a vagyoneletolódásra (a *conditio sine causa* esetei), az anyagi igazság követeli a *status quo antea* helyreállítását a gazdagodás erejéig. Jogszabály a jogrend stabilitásának érdekében kizárhatja a fennálló helyzet bolygatását akkor is, ha az anyagi kiegyenlítésről nem gondoskodott. Gyarapodás történik az elévülés, elbirtoklás, közcélú kisajátítás stb. eseteiben is, de éppen a jogalkotó akaratával ellenkeznek, ha itt gazdagodás címén keresetet nyitna. Ettől függetlenül az ilyen gazdagodás önkéntes visszatérítése nem jogalap nélküli (*naturális obligatio*).⁴⁷

Az általános kereseti alap megteremtése mellett a kapitalista magyar jog a más helyett vagy más javára történt tartozatlan fizetés, az okafogyott szolgáltatás és a tiltott juttatás esetében – a római *condictió*khöz hasonlóan – tételesen is rendezte a gazdagodás visszajuttatását. Ugyanakkor sok esetben egyéb ügyleti szabályok között szerepelteti a más jogalapon járó vagy visszajáró juttatás mértékeként az alaptalan gazdagodást, így a deliktuális kártérítési igényben, amint Marton mondja, a gazdagodási igény mindig benne foglaltatik mint követelhető minimum.⁴⁸ Ezekkel a különböző szabályokkal azonban a Ptk. tárgyalásunk elején hivatkozott szabályának elemzéséhez most nem kell foglalkoznunk.

V. E talán hosszúra sikerült, de véleményünk szerint nem felesleges történeti bevezetés után vegyük szemügyre azt a gyakorlati esetcsoportot, ami a vizsgálódást kiváltotta.

45 Kúria 4438/1930., Személyi i. m. (39. lj.) 758. 19. lj., Hasonlóan: Eörsi Gyula – Gellért György (szerk.): *A polgári törvénykönyv magyarázata*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 1683.

46 Így a tévedés gondolatából levezetve érdemben a mai gyakorlat is.

47 Személyi i. m. (39. lj.) 760.

48 Személyi i. m. (39. lj.) 768. skk.; Szladits i. m. (4. lj.) 897.

A Miskolc melletti dombok egyikén a kertészkedésre alkalmas, sem nagyüzemi művelésre nem hasznosítható, sem építési (lakás- vagy üdülő-) célra elő nem irányított területet zártkertként parcellázták. Ennek társadalmi célját felesleges részletesebben taglalni: az aktív pihenés egészséget megőrző hatása mellett minden bizonnyal szerepel abban a kistermeléssel elérhető árutöbblet előnye is a nagyváros ellátásának biztosításában.

Nem egyedülálló jelenség, hogy az ilyen városközeli területek megszerzői nem tartják magukat szorosan a társadalmilag preferált célhoz, és a zártkertben – az engedélyezett 12 m² alapterületű szerszámkamra helyett – családi üdülésre, sőt esetleg bérbeadással való hasznosításra is alkalmas kisebb vagy nagyobb, de a szerszámkamra és gyümölcstároló célját és méretét mindenesetre messze meghaladó építményeket létesítenek. A Hatóság, ha utólag az ilyen építmény építésrendészeti kifogásolhatóságát meg is állapítja, többnyire nem szokta azok bontását elrendelni, hanem megelégszik az építésrendészeti bírság behajtásával. Ez pedig az építetőknek többnyire „megéri”, de egyúttal arra is sarkallja őket, hogy a felépítmény hasznosíthatóságát lehetőleg emeljék.⁴⁹

Az adott területen idővel mintegy fele-fele arányban létesültek egymás mellett a csak kistermeléssel, hobbykertészkedéssel hasznosított, és ténylegesen üdülőként beépített ingatlanok. Utóbbiaknál jelentkezett a közművesítés igénye, mind a világítás, mind a vízellátás elengedhetetlen előfeltételeként a terület villanyárammal való ellátása iránt. Az állam, kivált mai gazdasági helyzetünkben, a zártkertet természetesen nem közművesíti. Erről az érdekeltek hamar meggyőződhetek. Maradt a saját magánvállalkozásban létesítés lehetősége. A tulajdonosok szakcsoportot alakítottak, mint kistermelők, ezzel beléptek a helyi ÁFÉSZ kötelékébe, és megbízták az ÁFÉSZ-t a terület villamosításának lebonyolításával. A szakcsoportnak elvileg a zöldség- és gyümölcsstermelő tulajdonosokból kellett volna megalakulnia. Ezzel szemben éppen az üdültulajdonosokból jött létre, nem termelői céllal, hanem a villamosítás céljából. A területen fekvő ingatlanok tulajdonosainak mintegy fele vett abban részt.

A villamosítással megbízott ÁFÉSZ elkészítette a terület elektromos ellátásának tervét és költségvetését, majd felhívta a még nem tag tulajdonosokat, hogy amennyiben a közművesítést igénylik, lépjenek be a szakcsoportba, ez esetben a rájuk eső beruházási költség fejében lehetőséget kapnak az elektromos áramnak ingatlanaikra történő bevezetésére. Hozzávetőlegesen megjelölték azt az összeget is, amennyiért várhatóan a terv megvalósítható a szóban forgó tulajdonosok számára. A kertészkedő tulajdonosok általában elutasították a lehetőséget. Közölték, hogy a zártkerti műveléshez az áramra nincs szükségük, a telekárat meg-

49 Ezzel a rendeltetésellenes felhasználás okozta társadalmi feszültséggel a sajtó is gyakran foglalkozik elítélő hangnemben. Határozott fellépésre a hatóságok részéről csak ritkán és kiemelt körzetekben volt példa.

közelítő beruházási költség befektetése tehát nem áll érdekükben. Amennyiben a többiek villanyt akarnak, valósítsák meg a maguk számára. A zártkerti terület-fejlesztéshez a villamosítás nem tartozik hozzá, arra a rendeltetésellenes – üdülő jellegű – használat miatt kerül csak sor a többiek részéről is.

A tulajdonosoknak a szakcsoportba belépett része a villamosítást ennek el-lenére megrendelte. Azt az ÁFÉSZ lebonyolította, az érte járó összeget felvette.

Ezután az ÁFÉSZ jogtanácsosa útján felszólítást, majd fizetési meghagyást küldött a részvételt megtagadó tulajdonosoknak, azon indokolással, hogy a rész-vétel megtagadásával kárt okoztak azoknak, akik a villamosítást elvégeztették. Ez a kár a megrendelők többletköltségében áll, amit azért kellett viselniük, mert a költségeket kevesebb főre osztották el, mint az egyébként lehetséges lett volna, ha a költséget a terület összes ingatlan tulajdonosa együtt viseli.

Tény, hogy lehet itt olyan közérdekű tevékenységre gondolni első látásra, amellyel a villanyt bevezető társak a többiek részére is hasznos tevékenységet végeznek. A fővezeték létesítése valószínűleg – bár ezt a későbbiekben soha nem bizonyították – nem lett volna magasabb, vagy legalábbis nem arányosan, ak-kor, ha több ingatlan ellátására létesül. Akik most nem igényelték az elektro-mos áramot, a többiek beruházásának eredményeképp maguk vagy jogutódaik személyében az igény keletkezésekor könnyebben juthatnak majd ahhoz hozzá. Kérdés, hogy elegendő alap-e ez az előny a másik fél gazdagodási igényének alátámasztására. Megvan-e itt az az alaptalanság, vagy az a társadalmi rosszallás a tartózkodással szemben, ami akár formailag, akár anyagilag megalapozza az építettők valamilyen igényét.

Azt hiszem, G. B. Shaw mondta egyszer: „ha megtámadnak, védekezem, ha botot emelnek rám, visszaütök, de ha kilátásba helyezik, hogy pert indítanak el-lenem és bíróság elé citálnak, inkább haladéktalanul teljesítem a velem szemben támasztott követelést.”

A hivatalos pecsétes levél láttán, de még inkább a bírósági meghagyásra a felszólítottak egy része – nyilván hasonló „elvi” alapon – fizetett. A többieket az ÁFÉSZ beperelte. A perben a felperes ÁFÉSZ mint a szakcsoporttagok kép-viselője lépett fel, és most már a kártérítés mint jogalap mellett másodlagosan felvetette a jogalap nélküli gazdagodásból fakadó igényét is. A keresetlevelekhez ingatlanforgalmi szakértői becsléseket csatolt arról, hogy az ingatlanok forgalmi értéke az elektromos hálózat létesítése miatt emelkedett. Az emelkedés általában meghaladta az egyes ingatlanokra eső beruházási előirányzatot, mintegy 20 szá-zalékkal. Ezt a megemelkedett értéket álláspontja szerint az alperesek jogtalanul tartják tulajdonukban, mert az kizárólag felperesi tevékenység eredménye. Ezért azt a felperes joggal követelheti az alperesektől.

A bíróság első fokon általában helyt adott e különös keresetnek. Az értékemel-kedést bizonyítottnak vette, a felek közti jogviszony hiánya miatt jogalap nélkü-linek tekintette és ezért megítélte. Alperesek kifogásolták, hogy a gazdagodást az

értékemelkedésen mérjék, tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági művelésre való rendeltetésszerű használat szempontjából az érték nem emelkedett, üzletelni a telkekkel pedig nem kívánnak. Kifogásolták, hogy az értékemelkedést jogalap nélkülinek minősítették, hiszen a tulajdonuk bármely konjunkturális értékemelkedésre jogalapot nyújt. Akaratuk ellenére adóssá nem tehetők, és a növekmény önmagában semmiféle velük szemben támasztható igénynek nem lehet alapja, még ha fennáll, akkor sem.

Vitatták, hogy állítólagos gazdagodásuk a felperes, illetve a mögötte álló szakcsoporttagok rovására jött volna létre. Önmagában az, hogy azok még jobban is járhattak volna, ezt az állítást nem alapozza meg.

A bíróság nem vizsgálta sem azt, hogy a villamosítással a költségek levonása mellett is a felperesek gazdagodtak-e, (ha igen, akkor vagyoni veszteségről az ő esetükben szó sem lehet).⁵⁰ Magának az elosztásnak az elvét, hogy tehát a villamosítást igénylő üdülők milyen kulcs szerint részesedtek a terhekben, nem vizsgálta a bíróság. Végül semmiképp sem eshetett az alperesek terhére több költség az alperesek vonakodása miatt, mint amennyit az alperesek tényleg fizettek volna, ha belépnek a szakcsoportba. Az ezen felüli értékemelkedés semmiképpen sem történhetett az alperesek rovására.

Vitatták, hogy gazdagodásuk és a felperes „kára” között oksági kapcsolat lenne. Felperes azt kapta meg, amiért fizetett, a tagok telkeinek elektromos ellátását, így nem beszélhetünk nála semmilyen másnak való juttatásról, *datió*ról alperesek felé. Felperes egyébként előre ismerte az alperesek álláspontját, és ennek tudatában vállalta a beruházást. Még ha a beruházás az alperesek javára is hasznos lett volna, a más ingatlanába történt hasznos befektetés ellenértéke a tiltakozó tulajdonostól semmi esetre sem követelhető jogosan. Az alperesek nem jártak el jogtalanul a felperesekkel szemben, zártkertben villamosítani nem kötelező.

A megyei bíróság különböző tanácsai, anélkül, hogy az elvi éllel felvetett védekezésbe belementek volna, a következő döntéseket hozták: egy esetben elutasították az ÁFÉSZ követelését azon az alapon, hogy az ÁFÉSZ mint felperes nem szenvedett veszteséget, legfeljebb az egyes szövetkezeti tagok. Egy-két másik esetben megítélték a teljes értékemelkedést, annak vizsgálata nélkül, hogy ez a felpereseknél milyen tényleges többletköltséget okozott. Más esetben megítélték az alperessel szemben annyit, amennyit a felperes tőle a villamosítás fejében előre kért, tehát amennyit tőle vártak – ismét annak vizsgálata nélkül, hogy ez az előre kért költség milyen elosztási alapon nyert megállapítást, a tényleges költ-

50 Legfeljebb *lucrum cessans*, sőt inkább *non emergens* mutatható ki, kisebb a tiszta nyereség, mint nagyobb számú résztvevő esetén lehetett volna. Ennek a nyereségtöbblet-elmaradásnak „mulasztással” való „okozás” olyan területen, ahol az elvárhatóság, jelen esetben a közművesítésben való közreműködésre nincs meg, a kártérítési igényt fennálló jogunk szerint nem alapozza meg.

ség teljesen megegyezett-e az előkalkulálttal, de annak vizsgálata nélkül is, hogy kevesebb fő részére megvalósított beruházás nem került-e kevesebbe, mint az összes tulajdonosok ellátására létesített került volna – mégpedig annak ellenére, hogy egy esetben bizonyítást nyert, az alperes részvételének elmaradása miatt az ő telke előtt elhaladó vezetékszakasz kiépítése az eredeti tervhez képest elmaradt.

Amint említettem, a Legfelsőbb Bíróság nem látott okot a törvényesség sérelme miatti beavatkozásra, az ítéletek így emelkedtek jogerőre. Nem avatkozott azokba a polgári ügyészi felügyelet sem.

Kíséreljük meg a jogintézmény kialakulása és jogunkban elvárt jogpolitikai szerepe tükrében a kérdés elméleti elemzését. Ahhoz, hogy a felperesi igény megalapozott legyen, a már ismertetett magyar gyakorlat és elmélet szerint a következő előfeltételek valamelyikét kellene igazolni:

a) valamely, bár vétlen megkárosítását a felperesnek, az alperesnél e kárból eredő egyidejű haszon kimutatásával, a felperesi kár, illetve az alperesi gazdagodás közül a kisebbik erejéig;

b) valamely, a felperes részéről alperes felé történt tényleges juttatást, *datiót*, amelynek következtében a felperesi vagyonból az alperesi vagyonba közvetlenül vagy közvetve tévesen (tárgyi tévedéssel) és mindkét részen menthetően történt vagyonátháramlás, e vagyonátháramlás erejéig, amennyiben ez a követelés benyújtásakor még/már megvolt. Szándékosság az alperesi gazdagodói részen a követelést függetlenítené a gazdagodás meglététől, szándékosság a felperesi részen megszünteti a követelés jogalapját;

c) valamely, felperes részéről alperes képviselőjében, alperes helyett végzett ténykedés költségét, ráfordítását a kimutatható alperesi érdekelttség esetén teljes összegben, egyébként is legalább a gazdagodás erejéig. Nincs alapja az ilyen *negotiorum gestorum contraria* követelésnek akkor, ha kifejezetten a képviselt akarata ellenére történt – kivéve, ha a képviselői akarat joggal vagy társadalmi érdekekkel ellenkezik, a felperesi pedig azzal megegyező;

d) felperesi vagyon alaptalan átszállását alperesre. Nem minősülő ilyennek a tulajdon növekedése anyag, munka stb. befektetésével, egyéb előnyös helyzet létesítésével, ha tudatosan a tulajdonos akarata ellenére történt ez és a tulajdonos ellenkezése nem minősíthető joggal való visszaélésnek.

Hogy adott esetben tárgyi tévedés révén semmiféle vagyoni juttatás nem történt a felperes tulajdonosok részéről az alperes tulajdonosok részére, az egyértelmű. A villamosítást vállalók tudták, mit, mennyiért, kitől akarnak venni, annak fizettek a villamosításért, akinek akartak és azért, amiért akartak, a *condictio indebiti* követelése itt nem áll meg. Nem is lehetett olyan elvárásuk az alperesi csoport felé, amely utóbb elmaradt: az alperesi csoport közreműködését előre, nyíltan és határozottan megtagadta. A *conditio ob causam datorum (causa data non secuta)* sem foghat helyt.

Sine causa juttatásról nem lehet szó adott esetben. A beruházók pontosan tudták, hogy a terület villamosítása elvben hasznára lehet azoknak is, akik azt ma nem igénylik. El lehetne gondolkodni azon *de lege ferenda*, hogy ilyen rendkívüli közműlétesítésnél helyes-e az a gyakorlat, miszerint a kész közmű azonnal átmegy az áramszolgáltató vállalat tulajdonába, s az utólag rácsatlakozó azt teheti ingyen, vagy fizet érte az áramszolgáltatónak, de semmi esetre sem a létesítés költségeit viselőnek. Nem lenne nehéz ezen úgy változtatni, hogy az utólag rákötők valamilyen térítést azoknak fizessenek, akik az első költséget előlegezték, de erre ma nincs megfelelő jogi lehetőség. Ugyanakkor a beruházók nem *sine causa* fizettek, hanem azt és annyit, amennyit ingatlanaik áramellátása igényelt. Semmilyen többletköltséget az ellencsoport kedvéért nem vállaltak – ha azok telkei helyén, pl. közterületek lettek volna, akkor is ugyanannyiba került volna nekik a villamosítás, és a térítés gondolata fel sem merülne. Vizsgáljuk meg, hogy *actio de in rem verso* vagy *actio negotiorum gestio* alapján más eredményre jutnának-e. A *negotiorum gestio*nál teljesen egyértelmű, hogy nem lehet szó megbízás nélküli ügyvitel miatti térítésről, mert az az ügyvitel az ügy urának kifejezett jogos, és sem erkölcsbe, sem társadalmi érdekebe nem ütköző akarata ellenére történt. Mai jogunk is megtagadja a térítés igényét a hasznos beruházást végző bérlőtől vagy tulajdonostársától is, ha az nem előzetes hozzájárulással, de kivált, ha a másik fél tiltakozása ellenére történt. Ez alól csak akkor van kivétel, ha a hozzájárulás megtagadása joggal való visszaélésnek minősül, és többnyire akkor minősül ilyennek, ha a költséget a beruházó egyedül hajlandó viselni. Áll ez annak ellenére, hogy bérlő és tulajdonostárs mégis csak bizonyos érdekeltséggel bírnak a beruházással érintett dologban. Ha valaki más dolgán annak tiltakozása ellenére bármilyen egyébként hasznos változtatásba kezdene, annak értékelő voltára tekintet nélkül birtokháborítás címén tiltanak el a tevékenység folytatásától.

Ez áll az *actio de in rem verso* eseteire is, amikor más dologba kerül befektetésre idegennek anyagi eszköze. A menthető tévedés eseteiben szó lehet a gazdagodás térítéséről, ha a *ius tollendi* nem kerülhet alkalmazásra. Ám esetünkben tévedésről nem lehet szó, még kevésbé menthetőről.

Nézzük, hogy állunk a társadalmi elvárhatóság szempontjával. Nem lehet-e mégis rosszallni, hogy a fény után áhítozó szomszédok e megérthető igényüket az értetlen szomszéd húzódozása miatt csak drágábban tudják kielégíteni?

Nyilvánvaló, hogy szomszédos ingatlanok esetén az egyik ingatlan állapota kihathat a másik forgalmi értékére. Egy szépen tartott, kertesített ház melletti ingatlanért a környezet miatt lehet esetleg többet kapni: ha egy-egy lakónegyed kezd lezúllni, az ott egyébként jó karban tartott ingatlanok értéke is eshet. Ezért azonban az érintett tulajdonos sem nem tartozik, sem nem követelhet, ez az ingatlantulajdonából folyó haszna vagy kára, amely semmiképp sem alaptalan.

Bizonyos esetekben az ingatlantulajdonosoktól elvárható, hogy az ingatlanuk értékét emelő beruházásokhoz hozzájáruljanak. Így van ez régóta az út részére

történő kisajátításnál, vagy így van újabban a közműfejlesztési hozzájárulásnál. Azonban éppen ennek szabályozása mint *a contrario* eset bizonyít álláspontunk helyessége mellett. A közműfejlesztési hozzájárulás fizetésére ugyanis csak külön speciális jogszabály alapján kötelezhetőek a tulajdonosok, s csak olyan területen, ahol ennek közművesítése a terület-felhasználás jellegével összhangban van. Kisajátítás nem történhet bármennyire indokolt magáncélra, hanem csak közcélra, és az út kisajátítással kapcsolatos teherviselést, ami adott esetben a telek 20 százalékáig a kisajátítás kártalanítás nélküli megvalósításában áll, ugyancsak speciális, kivételes jogszabály rendel el, ezt nem lehet analóg módon alkalmazni.

Esetünkben nem kétséges, hogy formailag az árambevezetéssel a hozzá nem járuló tulajdonosok nem alaptalanul gazdagodtak, hanem tulajdonuk jogalapján. Ám ha az anyagi igazság és a társadalmi elvárás oldaláról közelítünk, akkor is ugyanerre az álláspontra kell jutnunk. A zártkert jellegénél fogva nem közművesítendő, nem üdülőként hasznosítandó terület. Ha valaki mégis így hasznosítja, ezt az elismert társadalmi célokkal szemben teszi. Ekkor pedig nem érdemli meg a jog támogatását ezzel kapcsolatos „luxus” beruházásai fedezésére, még akkor sem, ha ezzel akaratlan, de nem a maga rovására, előnyhöz juttat olyanokat is, akik ezt az előnyt nem kívánták, ellene tiltakoztak, a társadalmi rendeltetés szerinti ingatlanhasználat esetén azt kihasználni sem tudják. Az ellenkező gyakorlat oda fog vezetni, hogy a zártkertben kertészkedők nem fogják vállalni a költséget, eladják kertjeiket olyanoknak, akik azt üdülés céljára, tehát rendeltetésellenesen kívánják használni. Így az ilyen ítéletek éppen a helytelen társadalmi mozgás irányában hatnak, a polgári bíróság társadalmi nevelő szerepének nem tesznek eleget, ill. ellentétesen hatnak.

Vizsgáljuk meg az előadottak fényében a háromfajta jogerős ítéletet. Az ÁFÉSZ-től az aktorátust megtagadó és ezért a pert megszüntető bírósági álláspont, ha a lényegi kérdést megkerüli is, formailag helyes. Az ÁFÉSZ-nak semmilyen vagyoni hátránya az ügyben nem mutatható ki. Megbízásból villamosított, ezért annyit fizettek részére, amennyit igényelt, így vagyoni hátránya nem keletkezett. Nem járt el az alperesek megbízás nélküli ügyvivőjeként sem, mert az adott esetben alperesi tiltakozással szemben fogalmilag kizárt. Ha így járt volna el, akkor is csak a saját tevékenységéért járó munkadíjat perelhette volna, mert az áramellátás költségét az ÁFÉSZ nem fedezte. Ezzel szemben a behajtott összegeket a perben tett előadás szerint nem a beruházók részére hajtotta be, hanem a szövetkezet céljaira – közhasznú céljaira – kívánta felhasználni. Ezeket nem szövetkezeti tagok nem kötelesek finanszírozni, kivált nem a perben érvényesített jogcímen. Így ezzel az ítélettel egyet lehet érteni, bár nyitva hagyja azt a kérdést, mi lenne a bíróság álláspontja akkor, ha nem az ÁFÉSZ, hanem a többletköltséget ténylegesen finanszírozó szomszédok léptek volna fel felperesként az alperesekkel szemben.

A második fajta ítélet megítéli az eredetileg előirányzott villamosítási költséget a beruházásban részt nem vett alperesek ellen, így formailag abba a helyzetbe hozza őket, mintha részt vettek volna a beruházásban. Megalapozatlanul, amint előadtuk: a perekben nem nyert még valószínűsítést sem az, hogy ténylegesen ennyibe került volna részükre az áramosítás, vagy hogy milyen alapon kellett abból éppen ekkora részt viselniük. Az ítélet a negotiorum gestio álláspontjáról indul el: a más részére értékelkedéssel járó tevékenységet végző költségei megtérítendő, mert különben a másik ok nélkül – sine cause – jól jár, gazdagodik. Az ítélet szem elől téveszti a tulajdont mint jogalapot, és azt, hogy senkit sem lehet speciális jogalap nélkül akarata ellenére adóssá tenni. Ezzel olyan követelések zsilipjét nyitja meg, amelyek kihatásukban igen messze gyűrűzhetnek. A más terhére spekulálás, a felesleges perek áradata, elszámolási bonyolult viták végtelen sora lehet eredménye annak a bírói szemléletnek, hogy minden felhatalmazás nélkül költségviselésre kényszeríthető bárki, akinél a más – általa nem kívánt, sőt egyenesen elutasított – tevékenységéből haszon mutatkozik. Hogy mást ne kérdezzek: ha a tanácsok a tehát megtagadó lakosság által nem vállalt célokat saját erőből megvalósítják, utána perelhetik majd a lakosságot, amiért a létesítményekkel, járdával, óvodával, öregek napközijével gazdagodott?! Ha így van, akkor lehet tanácsolni a közületnek, hogy vegyen fel rövid lejáratú hiteleket a megtagadott célok finanszírozására: a polgári bíróság majd behajtja (amire még az adóhatóságok sem vállalkoztak) a ráfordítást utólag a „gazdagodottaktól”!

Súlyos elvi-fogalmi zavart takar azonban az az ítélet, amely még ennél az összegnél is többnek, a teljes kimutatott ingatlanérték-emelkedésnek megfizetésére kötelezi a szomszédokat az ÁFÉSZ részére. Nemcsak azzal terheli meg őket, amibe állítólag ez nekik került volna, amit tehát „helyettük” mások ténylegesen (ha nem is teljesen és minden esetben) kifizettek. Nem, ennél többnek a kiadására kötelezi őket. Olyan növekmény kiadására, amely már nem a másik költségére történt, hanem éppen a nem vállalt beruházás, a befektetett költség célja volt. A más helyett viselt költség ugyanis csak az lehet, amit a többiek azért fizettek a maguk nevében, mert nem mindenki járult a költségekhez (ennek megállapítása bizonyítási kérdés, de ez az elvi alapokon nem változtat). Ami ezen túl van, azt senki más helyett a beruházók nem viselték, az ugyanis nem merült fel mint költség, hanem csak mint a költség által elért haszon. Ám a haszonnak a befektetés csak az egyik tényezője: értékelkedésről csak meglévő magántelkek esetében lehet szó. Ha a Pingyom tetőn csak egy zártkerti ingatlan lenne, mondjuk az erdő közepén, a teljes villamosítási költség ezt terhelné, de csak az egy telekre számítható értéknövekedést élvezné akkor is.

Mintha csak a bíróság így szólna az alperesekhez: megbüntetek benneteket, amiért nem voltatok hajlandók a beruházókhoz csatlakozni, és ezzel nekem munkát okoztatok. Elveszem tőletek nemcsak azt, amit fizetnetek kellett volna a

villanyért, de a hasznot is, amit e befektetés által szerezhetek. Odaadom a hasznot azoknak, akik a beruházást vállalták, hadd jusson nekik nemcsak a saját nyereségük, hanem a többieké is.⁵¹ Ezzel a bíróság az ítélet formai jogalapján olyan gazdagodáshoz juttatja a felpereseket – közömbös most, hogy nem a költséget viselőket, hanem az ÁFÉSZ-t –, amire azoknak egyáltalán semmi anyagi jogi vagy társadalompolitikai alapjuk nincs. Ez tehát nemcsak egyértelműen alaptalan, de a más rovására történő gazdagodás is!

Úgy vélem, mindennek kimutatása, elemzése annyit feltétlenül érzékeltet, hogy a kérdéskörben mélyebb elvi elemzéssel történő iránymutatás a Legfelsőbb Bíróság részéről elvárható lenne. Elvárható már csak azért is, mert a kérdés komoly politikai vonatkozásokat érint. A személyi tulajdon biztonsága mellett a társadalmi együttműködés elvárhatósága, olyan kérdések, mint a társadalmi területfejlesztési tervek iránymutató jellege, a kötelező aktív együttműködés egyéni célok érdekében, a más részére való alkalmatlanság figyelembevétele, a „quod omnes tangit ab omnibus approbetur” elemi demokratikus elvárása mind részét kellene hogy képezzék, mégpedig egységes szempontok szerint, az ítélezési gyakorlatnak. A lakonikus „törvényességi alapon beavatkozásra okot nem látok” álláspont adott esetben még kivárási taktikaként sem látszik indokoltnak.

---

51 A *praetori* magándelictum és annak büntetése kísért a modern bírói gyakorlatban, amikor a nyertes fél a vesztes terhére megállapított büntetésszerű elvonást bezsebelheti!

[7]

BÁNYAJOGI REFORMTÖREKVÉSEK MAGYARORSZÁGON A XIX. SZÁZADBAN*

Nec tantum segetes alimentaue debita dives Poscebatur humus
sed itum est ad viscera terrae quasque reconsiderat Stygiisque
admoverat umbris effodiuntur opes irritamenta malorum:
iamque nocens ferrum ferroque nocentius aurum prodierat,
prodit bellum quod pugnat utroque,

([S] már nemcsak gabonát s eledelt követeltek a gazdag
föld felszínétől, de a bensőjébe hatoltak,
és miket elrejtett, amiket Styx árnyaihoz vitt,
kincseket ástak elő, a sok átok létrehozóit.
Ekkor az ártó vas, s az arany, a vasnál ami ártóbb,
színre került, s lett háború, mely küzd vassal, arannyal...)

(Ovidius: Átváltozások. Ford.: Devecseri Gábor)

Mit írt volna Ovidius, ha látja a XIX. század ipari forradalmát? Ha látja a bányászattal szemben támasztott ugrásszerűen megnövekedett igényeket? A nyersanyag-felhasználás mennyiségi növekedését követő társadalmi-gazdasági minőségi változásokat? Hiszen már a saját korából visszatekintve is a föld méhe kincsei feltárásának, a termelés és kereskedelem megindulásának tudta be a háborúkat, viszályokat, s hogy az igazságosság általános „égi” jelenségének helyét törvények és bírók foglalták el. A meglátás, ha modern formába átfordítva is, helytálló. A termelőerők felszabadítása, feltárása változtatja a társadalom szerkezetét, s e szerkezet változása igényli a jogrend változását, igazodását.

Ennek az alakulásnak egy szeletét vesszük vizsgálat alá a mai jubileumi megemlékezésen. Szűk kört, még szűkebbet, mint a cím sejteti. Mert lehetne itt beszélni a bányagazgatás modernizálásáról a múlt században, lehetne a bányaperek és bányabíróságok igen érdekes átalakulását és annak mozgatóit szemlélni, nem lenne érdektelen a bányaiparban a modern kapitalista termelési formák megvalósulását szemre venni, a bányavállalatok, részvénytársaságok, bel- és külföldi tőke megjelenését és hatalomra jutását.

---

* Eredeti megjelenési hely: In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica.* Miskolc, 1988. 241–254.

Mindebből egy kis, bár lényeges részletet, a bányatulajdon kérdését fogom csak vizsgálat alá venni. Úgy érzem, ebben tükröződik sok feszültség, ami múlt századi történelmünk jellemzője, mint csepp vízben a tenger.

A bányatulajdonnal kapcsolatos XIX. századi viták megértéséhez szükséges röviden áttekintenünk a fogalom kialakulását, kapcsolódását az ingatlantulajdonhoz. Az európai polgári jogok anyajoga, a római jog, az ingatlan tulajdona alatt korlátlan, legalábbis elvben korlátlan, hatalmi helyzetet ért a föld felszínének kimért darabján, lefelé a föld közepéig, felfelé az elérhető magasságig.¹ Ami tehát a magántulajdonban álló ingatlan mélyében van, szintén magántulajdonban van, ami pedig a köz tulajdonában levő ingatlan mélyén van, az a köz tulajdona. A birodalom kiterjedésével és Itália ásványszegénységére tekintettel utóbbiak jóval jelentősebbek voltak a Corpus Iuris Civilis (CIC) megalkotása idején, de az alapelv világosan kivehető. Általános felségjogról a bányászat vonatkozásában a jusztiniánuszi jog sem beszél, és nem ment az így át a bizánci törvényekbe sem.²

Mindaz, ami a föld mélyéből előhozható, a föld gyümölcse, *quasifructus*, így a haszonélvező által is beszédhető, de pl. a bérlő az ily gyümölcsöt is *quasitraditio*val szerzi meg, azaz a bányatermék a tulajdonost illeti elválasztás után, minthogy addig a telek része.

A római tulajdonfogalom, amely árutermelő társadalom tulajdonfogalma volt, döntően megváltozott a középkorban, anélkül, hogy a *ius commune* szerint élő európai népek ennek tudatában lettek volna. Az ingatlantulajdon római értelemben megszűnik: a föld legtöbb helyen a korona, az uralkodó, a legfőbb hűbérúr latens tulajdona lesz, ami a magvaszakadt jószágok visszaháramlási jogában, a donációs elméletben fejeződik ki. Amit az uralkodó hűbéreseinek, s azok ismét tovább adományoznak, haszonjog csupán, birtok, nem tulajdon, és a használat részleteit a donációk általában részletesen meghatározzák. Az ingatlan alapfokú birtoklásához most csak a mezőgazdasági termelésre való hasznosítás és a beépítés lehetősége tartoztak hozzá: már a vad elejtése, a halászat, a bolt vagy kocsmá, malom vagy termelőüzem létesítése, ugyanígy híd, út létesítése külön haszonvételi joggá lesz, és a donáció fajtája szerint jut a hűbéri lépcső különböző fokain álló birtokosoknak.

Hazai jogunkban a só bányászása volt kezdetől a királynak fenntartott haszonvételi, regále-jog, ehhez járult később egyes fémek bányászása, de már korántsem kizárólagosan, mert azt a király kiváltságosoknak átengedte bizonyos részfizetési kötelezettség mellett: még a pénzverés jogát is átengedték esetenként az Árpád-korban, amint erre Kahler Frigyes rámutatott. Bányászati kiváltságokat a középkorban kaptak városok, családok, méltóságok, mégpedig olyan területe-

1 Bernard Windscheid – Theodor Kipp: *Lehrbuch des Pandektenrechts I.* Frankfurt, 1906. 697., forráshelyekkel.

2 Max Kaser: *Das römische Privatrecht. 2. Die nachklassische Entwicklung.* München, 1971. 266.

ken is, amelyek birtokjoga nem, vagy csak mint úrbéres föld illette őket egyébként, így elvált lassanként esetről-esetre a föld méhe kincseinek, gyümölcszeinek kitermelési lehetősége, haszonjoga a birtokjogtól, ami az ingatlanon fennállott, és alakult ki abból a bányapossessio, a bányabirtok. Nem volt ez általános, de mégis lehetőséget adott arra, hogy a hazai bányászat szakkezekbe kerüljön, mesterséggé váljék és ezáltal úgy fellendüljön, hogy Európában meghatározó szerephez jusson. Ehhez a fejlődéshez járult mint tényező az Anjou-királyok azon gazdaságpolitikája, amellyel a nemesércek forgalmát központilag szabályozzák.

A XV. században lendületes fejlődésnek indult városaink közül több is a bányászat révén jutott anyagi emelkedéshez, és amíg a bányajövedékek révén a korona anyagi erejét is erősítették, addig ezáltal a városi szabadságjogok felé vezető úton is haladtak, azt el is érték, és önálló státútumaikban a magyar bányajog középkori tételeit is megfogalmazták.

Mindez a fejlődés megszakadt a XVI. században, a Habsburgok trónra jutásával. Ferdinánd ugyan még sikertelenül kísérelte meg a bányászati jogot általános királyi regáliának kimondani,³ de I. Miksa alatt a Miksa-féle Berg-Ordnung, ha nem is mint törvény, de mint bányavárosi szokásjog, általános elismerésre jutott a királyi Magyarországon, és vele együtt az az általános elv, hogy az akkor ismert és ezért a rendtartásban kiemelt ércek bányászatának joga, hasonlóan a sóéhoz, a *regalia maiora* körébe tartozik, így e jogok adományozása, átengedése felett a földbirtokra vonatkozó donációtól teljesen függetlenül a korona jogosult rendelkezni.⁴

A Berg-Ordnung révén a bányászati jog Magyarországon Ausztriához hasonlóan királyi joggá lett, és ennek sovány ellentétét a magyar birtokos osztály ott kapta meg, hogy az egyéb haszonjogok, regálék, a *regalia minora* köre viszont földesúri haszonjoggá vált az ellentétel révén, mert beleértették a királyi donációba: így esett el a jobbágyosztály, de a mezővárosok sora is sok olyan bevételi lehetőségtől, amely anyagi erősödését, emelkedését szolgálhatta volna.⁵

Ez volt a helyzet a föld méhének kincsei tulajdona vonatkozásában akkor, amikor a selmeci Berg-Akademie alapítása megtörtént, és ez volt a XVIII. század végén is, amikor II. József a bányagazgatást reformálni törekedett. II. József reformjainak ellenzéke is belátta a reformok szükségességét, így a kicsengő XVIII. század alkotta meg a regnicoláris bizottságokban az első kísérletet a magyarországi bányajog összefoglalására, amelyet már az új században, Pesten 1807-ben adtak ki *Articuli 53 Montanisticae deputationis cum reflexionibus Deputationis Juridicae* címen. Ez a törvénytervezet ugyan a királyi regálé jogot a királyi

3 1553-ban.

4 J. F. Schmidt: *Chronologisch systematische Sammlung der Berggesetze des Königreichs Ungarn und der Staaten, Slavonien und Großfürstentum Siebenbürgen*. Wien, 1834–38.

5 Szabó István: *A jobbágy birtoklása a 16–17. században*. Budapest, 1947.

főfelügyeletben teljesen érintetlenül hagyja, de a bányagazgatást egyebekben a központi udvari szervektől a magyar udvari szervekre kívánja átruházni, és néhány vonatkozásban egységesíteni és modernizálni szeretné a királyi Magyarország bányajogát, különös tekintettel arra is, hogy Erdély e tekintetben addigi törvényalkotásával messze az anyaország előtt járt.⁶ A regnicoláris deputációk reformjavaslatait azonban elmosta a francia forradalom eredményei felett érzett rémület, és mikor ismét visszatért azokhoz a törvényhozás, 1827 után, már egész más kor új szelleme iparkodott áttörni a feudális kötöttségeken.

A magyar reformkor jelentőségéről, törekvéseiről e szűk keretben nem lehet beszélni. Talán nem is szükséges. Történelmünk e szép korszaka az érdeklődők előtt eléggé ismert, immár az új nagy magyar történelemben is feldolgozott, de számos monográfiában, népszerű kiadványban is taglalt és értékelt. Azok az évtizedek a legnagyobb magyar eszmei irányítása mellett az új, polgári berendezkedésű Magyarországot akarták létrehozni, mégpedig mind gazdasági, mind társadalmi, mind törvényalkotási eszközökkel.

A bányászat a XIX. század elején teljesen feudális, királyi jogosultságként jelenik meg, legalábbis ami a lényeges részeit, a só- és fémbányászatot illeti. Ami ezen túl volt, az viszont ugyancsak feudális, földesúri regálejog volt, az agyag, a kő, a pala, a kavics, a homok.

A gazdaság polgári átalakulása igényelte volna az összes nyersanyagok minél nagyobb mérvű kiaknázását és a fejlődésnek indult ipar rendelkezésére bocsátását. Ezt a királyi felségjog ugyan elvben nem korlátozta lényegesen, mégis a központi igazgatás nehézsége hátráltatóan hatott a fejlődésre. Még lényegesebb volt azonban, hogy a kamarai igazgatás révén a központi szerveknek volt alárendelve az egész magyar bányászat, megfosztva ezáltal az országot jelentős anyagi eszközöktől, amelyeket a gazdasági emelkedés igényelt volna. Nincsenek egyelőre részletesen és pontosan kidolgozott adataink e vonatkozásban sem arról, vajon használt-e központosítás a tőkebeáramlás megkönnyítésével az ország gazdaságának, vagy ártott inkább, a hasznok külföldiek rendelkezése alá adásával. Mindenesetre a kortársak szemében a bányáügy modern és hazai szemszög-ből való rendezése a reformkor követelt vívmányainak egyike volt.

Ennek lehetősége lett volna a római jellegű földáru tulajdon behozatala is, polgári alkotmánnyal. Ezen az úton járt az angol és még inkább az amerikai jog. Azonban főleg nagyobb széntelepekre, mélyen fekvő bányakincsek esetén jobb az a megoldás, ha a föld méhéből kiemelendő bányakincs kitermelésére a fellelő vagy termelő tulajdontól független jogot kap a föld mélyének bizonyos darabjára, a meghatározott „bányatelken”. Ezt az utat járták a német és észak-európai jogok. A magyar fejlődés sajátosságaihoz tartozik, hogy ezt a haladást lehetőleg „szalonképesen”, a király személyének és hatáskörének, felségjogainak sérelme nél-

6 Balkay Béla: *Bányatörvényünk reformálásának első kísérletei*. Budapest, 1904. 5.

kül iparkodnak megvalósítani, legalábbis a felelősséget érző, vezető politikusok. Nem kivétel ez alól még az egyébként radikális Kossuth, Batthyány vagy Wesselényi sem. A Petőfire jellemző jakobinus hangvétel idegen a reformkori nemzedék nagy többségétől. Még amikor a korona a szabadságharc idején elfordul a nemzettől, akkor sem könnyű annak nagy részét logikus ellenlépésre rábírní. Ettől azonban a reformkorban még nagyon messze is vagyunk. Egyelőre a polgári átalakulásnak a politikai nemzet jórészét éppúgy meg kell nyerni, mint az uralkodót és kormányát. A magyar reformkor tragédiája, hogy ezt a döntő lépést, előjogai elvetését egy polgári haladás érdekében, a nemesi réteg végül is megteszi önként és egyetértve, a korona azonban csak látszólag, kényszerből, fenntartásokkal és hátsó gondolatokkal szentesíti azt.

A bányajog területén a magyar reformkor jelszava kettős: bányaszabadság és hazai bányaigazgatás. A bányaszabadság fogalma azt jelenti, hogy a bányászati termelést meg kell szabadítani feudális kötöttségeitől: külön kell azt választani mind a *regalia maiora*, mind a *regalia minora* körétől, magyarul: el kell választani az ingatlantulajdon és birtok összes feudális résztulajdonaitól, a királyitól is, a földesúritól is.

Ez a lépés nem tehető meg a nemesi előjogok felszámolása, a polgári árutulajdon megteremtése, a donációs rendszer felszámolása nélkül. Egyelőre tehát a kezdeti reformok egyrészt az igazgatás modernizálása, másrészt a regálék körének pontos meghatározása, lezárása felé irányultak. A reformok megvalósítása útján különös fontosságot nyert az a bányatermék, amely a XIX. századig jelentőségre nem jutott, ezért új tényezőként került bele a bányajogi szabályozás tárgyainak sorába: a kőszén.

Kőszén hazánkban a XVIII. század végéig alig termeltek. Ezzel magyarázható, hogy amikor II. József uralkodása alatt először teszik vitássá a kamarai igazgatás részéről a földesurak, birtokosok szénkitermelési jogát saját területeiken, a kancellária a vitában a birtokosoknak ad igazat, és 1788. május 20-án elrendeli: a kőszén nem tartozik a *regalia maiora* részére fenntartott ásványok körébe „folglich sowohl von der landesfürstlichen Belehnung, als von der berggerichtlichen Jurisdiktion überhaupt ganz frei gelassen und jedem Grundeigenthümer freistehen soll, dortlandes derley Steinkohlenanbrüche aufzusuchen und zu benützen” (így egészen szabadon hagyandó mind az uralkodói donáció, mind a bányabírószági törvényhatóság köréből, s bármely földbirtokosnak szabadságában áll ilyen kőszéntelepelt feltárni és használni).⁷

Ehhez képest az 1807-ben publikált regnikoláris bizottsági javaslat, de az 1827. évi országgyűlés bányatörvény-javaslat⁸ sem foglalkozott külön a kőszéntermeléssel. Utóbbi egyébként megkísérelte a négy bányakerületben a bányatulaj-

7 Márkus Rezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. Budapest, Pallas, 1898. „Kőszén” szócikk.

8 Ahogy nem foglalkozott a kő-, mész-, agyag-, kavicsbányászattal sem.

donosok unióinak létrehozását, átlátva, hogy a bányatulajdonok nem hozhatók teljesen összhangba a földfelszíni birtokok határaival, és ezen uniók révén kívánta a bányagazgatást a helyi érdekeltek kezébe átvinni, de a javaslat a kincstári ellenjavaslat formájában nyert azután rögzítést, így sem jutott törvényerőre.⁹ Az 1827-es első reformjavaslatok tárgyalását 1830. után döntően meghatározta a Széchenyi *Hitele* által felkavart nemzeti közvélemény érzékenysége a gazdasági kérdésekre. Az 1832–36. évi országgyűlés – miután az 1830. évi a kolera miatt az operatokat, a javaslatokat, többek között a bányaügyit sem tárgyalta –, ezekből végül is idő hiányában csak a legfontosabbakat válogatta ki, és az *excerpták* tárgyában ért el részeredményeket. A gazdasági javaslatok többsége ismét elnaplódott, ezúttal 1840-re, amikor is a kereskedelmi, váltó- és iparjogi törvények sorozata a magyar kereskedelmi és iparjog modern alapjait megvetette ugyan, de a bányügyi javaslatot ismét a következő országgyűlésre hagyták.

Az 1843–44. évi reformországgyűlés volt tehát az, amely először részletesen és az ország közvéleménye előtt tárgyalta a magyar bányügyi reformok ügyét. Az elmúlt 16 év alatt lényeges volt hazánkban nemcsak az ipari fellendülés, hanem a gazdasági kérdések iránti érdeklődés emelkedése is. Így az 1827. évi javaslat helyébe, azzal ugyan sok ponton egyező, de azt mégis meghaladó és magyar nyelven fogalmazott bányatörvény-javaslatot terjeszt elő az alsótábla 1844. május 7-én 615 paragrafusban és részletes mellékletekben.¹⁰

A javaslat ugyan fenntartja formailag a bányászatra vonatkozó királyi adományjogot, amennyiben első pontjában mindjárt leírja, hogy aki bányát akar nyitni, annak arra a fémek, kén, salétrom és só, valamint egyes drágakövek vonatkozásában engedélyt kell kérnie, de a következő két pontban előírja, hogy ezt az engedélyt az elsőbbségre figyelemmel meg *kell* adni, ami így a bányaszabadság világos törvénybe iktatását jelentette volna. A földesúri jogokkal kapcsolatban az érintett földek cseréjét vagy kényszermegváltását írta elő azzal, hogy az e tárgyban egyeztetést a bányabíróságok folytatják le: sikertelenség esetén a megváltási ár megállapítására a királyi tábla jogosult, és döntésével szemben egyszeri rövid határidős birtokon belüli fellebbezés lehetséges a hétszemélyes táblához, amely végleges és többé meg nem támadható döntést hoz. Egyéb polgári tendenciájú javaslatai közt a törvénytervezet elválasztotta a bányabíráskodást az igazgatástól, és a bányaszékek tagjainak választását részben a bányapolgárookra bízta, ugyanakkor bizonyos választójogi és polgári jogi hátrányokkal sújtották más javaslatok ezen az országgyűlésen a bányatiszteket és bányamunkásokat.

A főrendek a javaslatot gyakorlatilag alig észrevételezve mégis azzal a helyes megjegyzéssel küldték vissza, hogy az időközben egyre növekvő gazdasági jelen-

9 Balkay i. m. (6. lj.).

10 L. Országgyűlési napló 1843–44 kötetek, 142. országos ülés, május 7., 133.

tőségű kőszénnel a javaslat egyáltalán nem foglalkozik.¹¹ Az alsótábla megszívlelte ezt a találó észrevételt, és következő tervezetében a köszönet is szerepelteti azzal, hogy „(89) a kőszén földesúri birtok tartozéka és a királyi adományozás alá eső bányatárgyak közé nem számítatik, kutatása mindazonáltal (...) egyedül bányászati célokra *bárhol és bárkinek* megengedtetik.” Ez lényegében a bányasabadságot mondja ki a kőszénre is. A földesúrnak ugyan joga lett volna 3 hónapon belül a meglelt bánya jogát a költségek kétszereséért átváltani, miután erre a bányataláló megintette, egyébként azonban a bányaszéknél bejelentett szénbánya művelésbe vétele ezen idő eltelte után a találótól nem tagadható meg, a földesúrnak, ha nem élt előjogával, a használatba vett földbirtokrészért évi bér jár.¹²

A javaslatot, amely a két ház egyetértésével nyert felterjesztést szentesítésre, és amely nyomtatásban is megjelent, a király által kijelölt kamerális szakértői bizottság javaslatára a korona végül is visszavetette, minthogy az pillanatnyi uralkodói előjogok csorbítását jelentette volna. Azt a nyilvánvaló közgazdasági tételt, hogy az ország anyagi emelkedése, ipari fejlődése mindenképp a korona fényének és emelkedésének is tényezője lesz, e rövidlátó szemlélet részben nem észlelte, részben talán – feudális uralkodói jogosultságok feladása árán – nem is óhajtotta.

Az 1847–48. évi országgyűlés főbb programpontjai közt a bányaügy ismét nem szerepelt, a közlekedés kérdése és más nemesi jogokat felszámoló kérdések kerültek előtérbe, és az események felgyorsulása miatt az 1848. áprilisi törvények között a rendi előjogok és a donációs rendszer úgy kerültek elvi feladásra, hogy azok részleteinek kidolgozása elmaradt – érthetett tehát azokon mindenki, amit akart. Horvátországban kifejezetten lemondtak azokról, Erdélyben fenntartották őket, míg a magyar országgyűlés a tárgyban nem foglalt állást, ez aztán 1867 után hosszas és sokszor kicsinyes viták forrása lett.¹³ Mindenesetre már az ősiségi pátens kiadásakor kiderült,¹⁴ hogy a korona lemondott ugyan a donációk visszaháramlási jogáról, de korántsem értette bele abba egyéb regalé jogainak feladását. 1849-ben kidolgozásra került az új osztrák bányatörvény, és ez a bányaregalé jogát az eddigiekhez képest inkább kiterjesztette, azaz úgy értelmezte, hogy eddig is általános jog volt, amely most, a földesúri jogok megszűnte után, kiterjed mindarra, amire addig nem terjedt volna ki, nevesül a fémek és só mellett a kőszénre is.

A bányakutatási jogot és a bányatulajdont egyaránt kérni kell az uralkodótól, aki azt diszkrecionális alapon jogosult adományozni – lényegében donációs

11 158. ülés, június 12., 146. irat.

12 212. ülés, szeptember 3.

13 Sarlós Márton: Die Gestaltung der sogenannten iura regalia minora im kapitalistischen Ungarn. In: Csizmadia Andor – Kovács Kálmán (szerk.): *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa 1848–1944*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 225–244.

14 Tóth Lőrinc: *Az ősiségi s egyéb birtok viszonyokat rendező 1852. nov. 29-i legf. nyílt parancs ismertetése és magyarázata*. Pest, Heckenast, 1853.

rendszer új köntösben –, viszont a földesúri előjogok a föld méhének kincseivel kapcsolatban tényleg megszűnnek, tehát azok kutatási jogát bárki bárhol kérheti. A 3. § szerint ez így van minden fém, kén, timsó, gálic, konyhasó, földszurkok, kő- és barnaszén esetében. A bányakutatási jog és a bányatulajdonjog tehát elválik az ingatlantulajdontól, külön telekkönyvi nyilvántartás tárgya lesz, külön terhelhető, forgalmazható, megosztásra, öröklésére, a vele kapcsolatos eljárásra külön egységes bányajog és egységes bányabíróságok illetékesek.

A gyakorlatban ez az osztrák törvény a bányaszabadságot hozta ugyan be, de királyi, tehát hatósági hozzájárulástól függően. A földesuraknak csak arra maradt lehetőségük, hogy a bányakutatási és bányahasználati jog gyakorlása közben elszenvedett káraik térítését kérhessék, vagy ingatlanaik kisajátítási értékét teljes igénybevétel esetén igényelhessék.¹⁵ Ez a rendszer, ha feudális köntösben is, a fellendülő ipari igényeknek megfelelt, és ténylegesen kaput is nyitott a nyersanyagok bányászata megélénkülésének, ezzel felhívta a figyelmet arra, hogy az 1844-ben ily nagyvonalúan meghatározott, lényegében polgáribb, modernebb bányaszabadság teljes fenntartása a földbirtokosi rétegnek anyagi hátrányára lehet. Minthogy a kutatók is, a tőkésék is az abszolutizmus korszakában többnyire külföldről jöttek – rég vége volt már a magyar bányászat viszonylagos élvonalbeliségének, és az ország anyagi helyzete katasztrofálisnak volt mondható –, az új rendszerrel szembeni ellenszenvet könnyű volt az idegen elnyomás, az abszolutizmus elleni nemzeti harc színeiben bemutatni és ezzel népszerűségét biztosítani. Az osztrák bányatörvény az átmenetet biztosítandó, 5 év elővételi jogot engedélyezett a mindenkori földtulajdonosnak a területén levő szénbánya átvételére, ez 1859-ben a törvény hatályba léptétől lejárt: ám 1860-ban megkezdődött az országbírói értekezlet, és összehívták a magyar, bár csonka országgyűlést is. Ezért a megegyezés reményéig függőben maradt a határidő végleges lezárása.

Az országbírói értekezlet a bányagazgatás és eljárás vonatkozásában jórészt helyreállította a régi magyar állapotokat, egyébként, elsősorban a bányatelekkönyv vonatkozásában, átvette az új osztrák rendszert, és ugyancsak meghagyta az osztrák törvényt a bányajog adományozása vonatkozásában is, kivonva azonban annak tárgyai közül a kőszent, mint amely 1848. előtt is Magyarországon a földbirtokos joga volt. Helyesebben az átmeneti időt meghosszabbította a földtulajdonosok javára addig, amíg a tárgyban új magyar törvény nem születik, és addig a szénbányászati jog adományozását a földtulajdonos hozzájárulásához kötötte. A feudális vonatkozású regálé jog részbeni helyreállítása történt ezzel, mindazon területeken, ahol az úrbéri rendezést még nem hajtották végre, e területeken ugyanis a jobbágytelkek alatti szénvagyon kibányászására is a földesúrnak volt előjoga, az ő hozzájárulása kellett. Ahol már

15 Litschauer Lajos: *Bányatörvény*. Budapest, 1886.

megvolt az úrbéri rendezés, ott az összes földtulajdonosnak előjoga keletkezett a földje alatti szénre.¹⁶

Nem rendezte az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (ITSZ), minthogy rövid ideiglenes rendelkezésnek szánták, a további úrbéri rendezések hatását a szénvagyonra. Nem rendelkezik arról, mi van ott, ahol egy szénmező felett elaprózott apró parasztbirtokok vannak, amelyek egyike-másika az engedélyt ugyan nem hajlandó megadni, de a bányanyitásra sem képes.

Utóbb miniszteri rendelet ilyen esetben a községi előjáróság engedélyével vélte a bányajogosult földtulajdonosok hozzájárulását pótolhatni, anélkül, hogy ezt részletesebben rendezte volna, ezzel újabb bonyodalmak sorát alapozva meg.¹⁷

Ez a régi magyar jogra visszanyúló ideiglenes rendelkezés, amelyről az országbírói értekezlet résztvevőinek a szövegből kitűnő szándéka csupán az volt, hogy a várható mielőbbi törvényi rendezésig a szénet vonja el a *regalia maiora* köréből, ahová hazánkban azelőtt sem tartozott, az ideiglenes rendelkezések gyakori fátuma szerint egyik legszívósabb életű ipari jogszabályunkká lett, és nagyban hozzájárul ahhoz az ITSZ-szel kapcsolatban kialakult nézethez, hogy az ITSZ a volt földbirtokos-nemesi osztály érdekeit szándékozott a haladással szemben konzerválni. Holott az ITSZ szabálya a kőszén ugyancsak feudális királyi regálé jogát szüntette meg, tagadhatatlanul az eredeti magyar jog szerint, mert ahhoz sohasem tartozott. Ahol a rendezés következtében már létrejött a polgári jellegű földtulajdon, ott a tulajdonost jogosította – nem nagyon modern, de iparilag haladott államokban is létező, és a római földtulajdon fogalomra visszavezethető elv alapján – a bányászásra, vagy az engedély megadására, meglevő bánya esetén a haszonvételre. 1861-ben, tudjuk, a kiegyezés megghiúsult, és 1867-ben jött csak létre. A kiegyezés távol állt a valóságban attól, hogy polgári alkotmánynak megfelelően a kormányzást a felelős kormány, a törvényhozást a választott népképviselő kezébe adja, az uralkodónak csak bizonyos szentesítési, uralkodói jogokat hagyva. A Monarchia uralkodója jelentős, kormányzásra és törvényhozásra is kiható jogköröket tartott fenn a kiegyezésben magának. Mivel a törvényt úgy tekintette, mint szerződést a nemzet és a király közt, amely egyoldalúan egyik fél által sem módosítható, a kiegyezés mint alkotmányos alap változtatását is elvonta a magyar országgyűlés hatásköréből.

Ezeket a megmaradt, és elsősorban az uralkodói jogkörben megmaradt feudális elemeket a kiegyezéskor nem hozták részletesen nyilvánosságra: kevesen ismerték azokat teljes terjedelmükben, és még kevesebben tudták hatásukat felmérni. A bányaregálé a feudális maradványok legcsekélyebbje volt, nem is szökött mindjárt szembe. Azonban mikor az ipartörvények megalkotása

16 Ideiglenes törvénykezési szabályok. *Magyar törvénytár*, 1836–68. kötet. Budapest, 1896.

17 1862. IX. 12. 13622 üdv. r.

során 1875-ben először került szóba az ITSZ által is jelzett végleges bányatörvény meghozatala, az még az országgyűlés elé sem jutott.¹⁸ Az uralkodó, és vele egyetértésben a nagyipar exponensei, Erdélyhez és Horvátországhoz, valamint a katonai határőrvidékhez hasonló helyzetet kívántak a királyi Magyarország bányáiban is – ahol ugyanis az ITSZ nem volt érvényben, ott az 1854. évi osztrák törvény úgyszólván érvényben maradt –, és ezzel egységes jogot az egész monarchia bányaügyeiben. A földbirtokosok ekkor már tudták, hogy a szén vagyoni, és nem szívesen mondták le róla: jelszóként pedig a törvény ellen elég volt, hogy osztrák, máris ugyanúgy elsöpörte a közhangulat, mint az osztrák polgári törvénykönyv érvényben tartásáért pálcát török kis, de a helyzettel reálisan számoló karát. Ezzel viszont a korona érdeke a bányauji reformban nagyban csökkent. Ha új, de csakis magyar bányatörvény készül, az jogegységet hoz ugyan Magyarországon, viszont felszámolja ezt a jogegységet az osztrák, valamint az ITSZ alá nem eső részek közt, ezek pedig az ország legjelentősebb bányaterületei voltak, így a további harc már a magyar belső erők közt folyt, és a közös pénzügyi kormányzat, valamint a korona annak csak csendes szemlélője maradt. Ferenc József ugyan nem akadályozta meg az új bányatörvény-javaslatok előkészítését, mint ahogy más önálló magyar jogalkotásokat sem, de síkra sem szállt mellettük, holott jelentős volt tekintélye és súlya a törvényhozásra és rendeletalkotásra, amint pl. az egyházpolitikai harcok idején is kitűnt.

1884-ben az ipartörvény novellájával egyidejűleg készült el a második magyar polgári jellegű bányatörvény-javaslat.¹⁹ Ennek 3. §-a szerint a kőszén minden fajtáján a földtulajdonos rendelkezési joga a bányász által megváltandó. E kényszermegváltás érintette magát a bányászati jogot, a bányatulajdon vagy bányarész elváltását a földtulajdontól, amely önálló ingatlan jellegű tulajdonná vált volna.

A javaslat azonban a földtulajdonosnak kevés, az ipari érdekeltségeknek túl sok koncessziót adott a fennálló állapotban. Ezért mindkét oldalról támadták és nem is sikerült azt a többséggel elfogadtatni. Maradt az ideiglenes állapot, amelyet hasztalan toldozgattak miniszteri rendeletek.

A XX. század első éveiben beállott parlamenti csend, a Széll-éra látszott alkalmasnak arra, hogy a nagy politikai taktikus és ügyes nemzetgazdász, Széll Kálmán ismét megkísérelhesse a minden oldalról követelt, de mindünnét másképp követelt bányajogi helyzet megoldását. 433 §-ban nyújtotta be a pénzügyminiszter. Eszerint a szénbányászat teljesen szabad lett volna, a korona felé nem kellett volna az után járulékot fizetni, viszont járulék illette volna a szénvagyoni jövedelméből a mindenkori földtulajdonosokat, akiknek földjei alatt a bányatelek húzódnak. Mégpedig nemcsak az éppen kitermelt rész feletti földek birtokosait, hanem

18 Wenzel Tivadar: *A hazai bányajog rövid áttekintése, figyelemmel az 1870-i új magyar bányatörvényjavaslatra is*. Budapest, Kilián, 1875.

19 *Bányatörvényjavaslat*. Budapest, 1884.

arányosan a teljes bányatelek feletti összes tulajdonosokat területarányosan, ahol ez nem volt arányosítható, ott egyenlő részekben.²⁰

A jól előkészített javaslat azonban újra felkavarta a kedélyeket, majd befulladt az újból – más okból – kitört parlamenti obstrukció hullámaiba. Mire azok, majd egy évtized múlva, lecsitultak, a technika annyit haladt, olyan új ipari termékek és nyersanyagok kerültek forgalomba, hogy a javaslatot át kellett dolgozni. Amire elkészült, a háború tette lehetetlenné tárgyalását.

Így az ITSZ átmeneti szabálya túlélte azt a Magyarországot, amelynek bányajogát egységesíteni akarta, és az átmeneti állapotban a tényleges jogi helyzet a földesúri feudális jogok egyik maradványát őrizte a királyi Magyarország bányajogában – szemben az erdélyi, horvátországi és határőrvidéki bányajoggal, ahol a királyi regálejog mint feudális maradvány élete hosszabbodott meg az érvényben maradt osztrák bányajog tételeiben.

---

20 Balkay Béla – Gálócsy Árpád: *A bányatörvényről szóló törvényjavaslat 1903. évi előadói tervezetének tárgyalásai I-II.* Budapest, OMBKE, 1904.

WERBŐCZY JOGFORRÁSTANA*

Werbőczy István munkásságának végleges értékelésétől még nagyon messze van a magyar jogtörténettudomány.¹ Nemcsak azért, mert neve szimbó-lummá vált, koronként más-más hangsúllyal tűzték zászlóra, magasztalták fel vagy marasztalták el.² Nemcsak azért, mert negyven éven át jószerivel nem is említhette komoly magyar jogtörténész, hiszen marasztalása kötelező volt, a kötelezés – szakmai szemmel nézve legalábbis – megalapozatlan.³ Azért va-gyunk messze tőle, mert ez az értékelés komoly előtanulmányokat, komoly el-mélyülést igényel, klasszikus nyelvek, írók, középkori jogforrások és okleveles anyagok ismeretét, szóval olyan kutatói felkészülést, amit a mai magyar jogtör-ténész gárda együtt is alig tud felmutatni, és olyan időráfordítást, amire tanítási kötelezettséggel terhelten, az utódnevelés nehézségeivel küszködve, szakmai és anyagi megbecsülés híján nem mer – talán nem is tud – vállalkozni.⁴ Kár pedig, mert itt lenne az ideje történelmünk fehér foltjai kitöltésének, *sine ira et studio* folytatott tisztázó vitáknak, legalább a kiemelkedő magyar jogirodalmi alkotások elemző, sokoldalú értékelésének. Hogyan figyeljen fel európai múltunkra Európa (amely egyébként az európai jogkönyvek sorozatban a *Triparti-tumnak* előkelő helyet biztosított),⁵ ha magunk is bizonytalankodunk, érdekte-lenséggel, de legalábbis az alapos feldolgozástól való húzódozással tüntetünk?

Az előttünk tornyosuló kérdéshalmazból egy résztémát szeretnék megvilá-gítani. Mit tanított Werbőczy a jogforrásokról, mennyiben tekintette a hazai jog teljes forrásának saját művét? Milyen jog forrásának szánta és tekintette? Erre a kérdésre, amely egyébként az egész munka értelmezésének, értékelésének alap-problémája is, Werbőczy saját művéből választ kaphatunk, ha helyesen és figyel-mesen olvassuk azt.

* Eredeti megjelenési hely: *Jogtudományi Közlöny*, 1993/10. 374–376. Utánközlés: In: Hamza Gábor (szerk.): *Tanulmányok Werbőczy Istvánról*. Budapest, 2001. 165–177.

1 Vö. Zlinszky János: Werbőczyről korai ítélkezni (A jogtudománynak nagy az adóssága), *Nép-szabadság*, 1993. június 1.

2 Vö. pl. Zlinszky Imre: *A magyar magánjog*. Budapest, 1880. 5., ellenkezőleg. Eörsi Gyula.

3 Bónis György személyesen mondta nekem, hogy Werbőczyvel kapcsolatos kutatási terveit fel-adta, mert nem akart magának még több bajt csinálni.

4 Többször is megkíséreltem – már Miskolcra is – olyan tudományos utánpótlást nevelő műhely felkészítését, amely a magyar jogtörténet fehér foltjait feltárhatná. Megpályáztam erre OTKA-tá-mogatást, TEMPUS-támogatást is, hogy három-öt évre húsz fővel olyan jogtörténeti iskolát indít-sunk, mint például a frankfurti VW alapítvánnyal fenntartott. Két főre kaptam támogatást – ez azonban a terv megvalósítására teljesen elégtelen volt.

5 *Die Rechtsbücher Europas* 2. Frankfurt/Main, 1981. Bónis György előszavával.

Werbőczy a műve elején különbséget tesz *ius commune* vagy *civile* között, (amit nála a római és egyházi jog jelent, amit a császár formálhat, alakíthat), és helyi, országos jog, *ius municipale*, ezen belül *statutorium* között.⁶ Az országban érvényes (érvényesülő) jognak azt tekinti, amit a bíróságok országosan ténylegesen alkalmaznak, és amit ő is a gyakorlat során tanult, sajátított el.⁷ Ennek rögzítése mellett kell értelmeznünk azt a kijelentését, amit a II. rész 6. titulus tartalmaz: „*omnia fere jura regni huius originaliter ex pontificii caesareique juris fontibus progressum habeant*” – ennek az országnak szinte minden jogtétele eredetileg az egyházi és a császári jog forrásaiból ered. Szembeállítva ezzel az általános érvényű és többségében nálunk is érvényesülő joggal megállapítja: „*municipalis haec nostra consuetudo, qua in iudiciis modo generaliter utimur, ex tribus fundamentis constat*” – az a mi országos szokásunk, amellyel bíróságainkon általában élünk, három alapból áll össze.”⁸

Ez a három alap, azaz belső jogforrás Werbőczy szerint az uralkodók által hozott köztörvények, *decretumok*, az uralkodók által adott kiváltságok, valamint az országos rendes bíróságok által alkotott ítéletekbe foglalt és ismétlődő joggyakorlat tételei.

Werbőczy nem hagy kétséget afelől, hogy az ő felfogása szerint mind a *ius civile* vagy *commune*, mind a hazai jog sajátos forrásainak tételei, a *decretumok* és privilégiumok azáltal válnak az élő hazai szokásjog, *consuetudinarium ius* részévé, hogy a bíróságok azokat ítélezésükben alkalmazzák. Amikor a gyámi rendszerben az addigi magyar gyakorlattól eltérő tételeket vesz fel munkájába, veszi azokat a római jogból, amelyből a bírói gyakorlat addig is folyamatosan meríthetett.

Világosan kijelenti Werbőczy, hogy a maga részéről a *Tripartitum* megalkotásánál nem a teljes bíróságok által alkalmazott hazai joganyag összeállítása volt a célja, hanem csupán a magyar bíróságok által alkalmazott sajátos, hazai szokásjog összegyűjtése és rendszerezése. Nem is lehet efelől kétsége annak, aki jogkönyvként kívánja használni a *Tripartitumot*. Hogy a legegyszerűbb példával éljek: nyilván bőven léteztek Werbőczy idejében adásvételi, kereskedelmi ügyletek ingó dolgokra, például állatokra. Mégis a Hármaskönyv egyedül a nemesi birtok örökvallásáról, a *fassio perennalis*ről beszél e tárgyban, figyelmen kívül hagyva az ügylettel kapcsolatban minden egyéb szabályt. Elképzelhető, hogy magyar bíróság áruszavatossággal kapcsolatban ne folytatott légyen semminő gyakorlatot? Ha az öröklési jogban megkülönböztetik az ingó és ingatlan, a szerzeményi és az ősi vagyont, magáról a szerzésről ne lett volna joggyakorlat? Bizonytal volt, csak

6 Hármaskönyv (a továbbiakban: Hk) Prol. 7.

7 Praefatio Auctoris: „*ea dumtaxat, quae majoribus meis accepi, quaeque observari in pertractandis iudiciis, causisque discutientis vidi, didici, in unum quasi volumen contuli, digessi...*”

8 Hk II. 6. 1–3.

nem sajátos országos magyar jog, hanem a *ius commune* tételei alapján, azok alkalmazásával.

A *consuetudo* XVI. századi fogalmát már máskor, máshol⁹ részletesen elemeztem. Most csak azt szeretném felidézni, hogy az nem az írott jogot bővítő, magyarázó, hanem a bírói gyakorlat által az írott jogból válogatott, általános és maradandó közkinccsé tett joganyagot jelentette ebben az időben.¹⁰ A bírói gyakorlat vette át és tette élő joggá a királyi dekrétumok szabályait, a gyakorlat ismerte el vagy vetette el az egyes királyok egyének, családok, népcsoportok vagy városok részére adott privilégiumait. Ugyancsak a bírói gyakorlat meríthetett folyamatosan a *ius commune* mindegyik részéből, minthogy annak érvénye nem, csak hazai hatálya, érvényesülése függött a bíróságok autentikus jogalkalmazásától. Végül a bírói ítéletekben ismétlődően, ellentmondásmentesen megjelenő jogtételek, maguk is jogforrássá váltak (a *ius commune* szabályának megfelelően).¹¹

Werböczy tehát a gyakorlat jogkeletkeztető hatásának nagy jelentőséget tulajdonított. A mű bevezetésében elemzi, hogy a törvényt éppúgy lerontja az azt követő ellentétes gyakorlat, mint ahogy a gyakorlatot feloldja az általános hatályú későbbi törvény.¹²

A hazai saját jog forrásaira vonatkoztatva ezt az általános elvet, világos, hogy a *lex*, a római jogi törvény érvényes mindaddig, míg azt követő speciális, csak hazai érvényű belső jogszabály vagy állandósult joggyakorlat hatályon kívül nem helyezi. Más kérdés, hogy a közös jog tételei közül csak azok kötelező erejűek, amelyeket hazai bíróság már alkalmazott.

A hazai sajátos jog törvényeire ugyanez áll: későbbi jogszabály a jövőre nézve hatályon kívül helyezheti őket („*lex posterior derogat legi priori*”), vagy ellenkező tartalmú későbbi jogszabálynak a bírói gyakorlatban történő érvényesülése esetén külön rendelkezés nélkül is hatályukat veszítik.

Más a helyzet a privilégiumokkal. A későbbi *lex generalis* a privilégiumot, ami *lex specialis*nak minősül, általában nem helyezi hatályon kívül, csak akkor, ha tételesen rendelkezik a vele ellenkező korábbi kiváltságok megszűnéséről. Privilégium viszont, mint *lex specialis* ellenkezhet korábbi *decretummal*, és a maga hatókörében hatálytalanítja, feloldja azt, anélkül, hogy általános érvényét megszüntetné.

A privilégiumok egymásközi viszonya viszont fordított, mint a törvényeké: a korábbi privilégium érvényben marad vele ellenkező későbbi esetén is, és utóbbi

9 Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. *Ius Commune X.*, 1983. 49–68.

10 Zlinszky János: *A római jog továbbélése*. Budapest, PPKE-JÁK, Római Jogi Tanszék, 1997. és Helmut Coing: *Europäisches Privatrecht 1500 bis 1800*, Band I., *Älteres Gemeines Recht*. München, C. H. Beck, 1985., 166.

11 Hk Prol. 10.

12 Hk Prol. 11–12.

nem hatályosul, hacsak külön erről az adományozó nem rendelkezik és a korábit vissza nem vonja. („*Qui prior tempore, potior iure!*”)¹³

Érdekes ebből a szempontból a területi érvényű jog hatálya. A területi bíróságok gyakorlata az adott területen alakíthat ki szokásjogot. Ez az országos szokással ellenkezhet. Az adott területen élő népcsoport, vagy az adott csoport-hoz tartozók privilégiumként részesülhettek saját joguk használatának kedvezményében. Ebben benne rejtett a saját bíróság joggyakorlatalakító jogosultsága is. Az ilyen privilégiumon alapuló helyi szokásjog nem általában rontotta le az országos jog hatályát, csak az adott területre (népcsoportra) vonatkozólag. Az adott területen azonban megmaradt a jogalakítás lehetősége a saját külön jogot elismerő privilégium alapján mindaddig, amíg a területi különállás és privilegiált helyzet maga meg nem szűnt. Erre sok történeti példa hozható fel.

Más a helyzet a megyei önkormányzatok, a nemesi vármegyék statútumalkotó jogával. A megyei nemesség része az országos törvényalkotásnak. A köztörvényekre kihirdetési vagy megpanaszolási jogosultsággal rendelkezett. Viszont helyi statutárius jogot csak az országos jog által nem rendezett kérdésekben, az országos jog hézagainak kitöltésére, vagy az országos végzemények helyi végrehajtására alkothattak, és azok nem ellenkeztek sem az országos érvényű szokással, sem a törvénnyel.¹⁴ (Privilégiummal sem!) A privilégiumokat éppen azért épp úgy kellett kihirdetni a megyében, mint az országos végzeményeket, dekrétumokat. Szabályos kihirdetés után érvényességüket többé vitatni nem lehetett.

Werbőczy ezen jogforrástani felfogásának ismeretében megállapíthatjuk, hogy ő minek szánta és minek tartotta saját munkáját. Amint már utaltunk rá, a bíróságok gyakorlatából gyűjtötte ki és rendszerezte azon sajátos szokásjog szabályait, amelyek az egyházi és császári jogtól különböző, hazai sajátos (speciális, municipális) joganyagot tartalmaztak. E szabályokkal szemben tehát két ismérv szerint támasztott követelményt: hazai bírói gyakorlat által elfogadott, de a *ius commune* anyagában nem szereplő tételek legyenek. Ezek vagy kitöltötték a hazai gyakorlatban a közös jog hézagait, vagy feloldották annak hazai hatályát, helyettesítették egyébként létező, de át nem vett tételeit.

Werbőczy tehát az érvényes – és csak hazánkban érvényes – speciális, élő hazai szokásjog tételeinek tartotta könyve tételeit. Ilyen értelemben a *Tripartitum* a bírói szokásjog speciális magyar szabályainak gyűjteményéül készült, és később akként is érvényesült.

Mindazonáltal a szerző nem egyszerűen jogi lexikont akart az érdeklődők rendelkezésére bocsátani. Annak az évtizedek óta sokszor megfogalmazott igénynek akart eleget tenni,¹⁵ hogy a hazai szokásjognak is legyen írott rend-

13 Hk II. 9.

14 Hk III. 2. 5.

15 1498. évi VI., 1500. évi X., 1504. évi XXXI., 1507. évi XX. és 1514. évi LXIII. törvénycikkek.

szerezett összeállítása, amint a közös jognak is volt. Négyszáz év fejlődése, változásai, az írásbeliség rohamos terjedése, a könyvnyomtatás megjelenése, az egyház tekintélyének megingása, a császári jog recepciós terjesztése és más tényezők is közrejátszhattak abban, hogy más országokhoz hasonlóan a közös jog mellé hazánkban is írott formában kívánták odaállítani a sajátos hazai szokásjog gyűjteményét.

Nem a közös jog helyébe készült ez. Nem annak felváltására. Ha arra szánták volna, meglehetősen satnya kísérlet lenne. Ám maga a *Tripartitum* számos helyen bizonyítja, hogy szerzője a *ius commune* tételeit ott, ahol a hazai jogot értelmezni kell, magától értetődő természetességgel alkalmazza. Olyan területeket, amelyeket a *ius commune* megfelelően rendez – még ha a hazai szokás nem is alkalmazza azt – kihagy a feldolgozás köréből. Ennek pedig csak az lehet az oka, hogy Werbőczy szerint e területeken a bíró szükség esetén mindenkor visszanyúlhat a *ius commune* általános érvényű forrásához.

Ugyanezt a munkamódszert folytatta száz évvel később a perjog vonatkozásában Kitonich János, azzal a különbséggel, hogy az ő bevallott célja a hazánkban érvényesülő eljárásjog teljességét összefoglalni, tekintet nélkül a szabályok közös vagy különös eredetére, ő tehát tudatosan összedolgozta rendszerében a *ius commune* és a *consuetudo municipalis* tételeit.

Werbőczy munkáját *decretumnak* szánta. Úgy gondolta, hogy az Országgyűlés, amely a gyűjtemény összeállítását követelte, a művet szentesíteni fogja, és ezáltal a *municipalis consuetudo* egységes, érvényes anyagát összefoglaló törvényt alkot. A *Tripartitum* tehát törvényjavaslatnak készült, de nem egyedi, az eddigieket kiegészítő vagy változtató, hanem azok érvényes összességét helyettesítő és egybefoglaló, általános átfogó *decretumnak* az eddigi *decretumok* helyébe. Ilyen szándékkal promulgálta már Mátyás király VI. *decretumát*, annak szánták a helyébe lépő 1492. évi Ulászló-féle *decretumot* is. Azok azonban távolról sem nyújtottak egészet, távolról sem tartalmazták az eljárás- és anyagi jog összes élő hazai szabályát, csak az újításokat kívánták viszonylag széles körben írásba foglalni. A későbbi szóhasználat fel is ismerte a *Tripartitum* különös átfogó jellegét: a *decreta regnival* szemben *Decretum Tripartitum* néven vagy csak *Decretum* néven emlegették.

A *Tripartitum* nem kapta meg a törvénné emelést. Az Országgyűlés végülis nem erősítette meg, nem került kihirdetésre. Jogkönyvként nyomatta ki szerzője, és így adta a bíróságok kezébe, mintegy ezzel keresve utólagos igazolását, bevezetését. Annyiban vált hatályossá, amennyiben a bíróságok a benne foglalt anyagot alkalmazták, mert elfogadták saját gyakorlatukban eddig is alkalmazott hazai szokásjogunk összefoglalásaként. A törvényre emelés igénye azonban megmaradt. A kettévált országban a jogbizonytalanság, a szokás egységes alakíthatásának hiánya miatt csak fokozódott, és így a bécsi békéig nem csitultak el azok az országgyűlési határozatba foglalt igények, amelyekben a *Decretum* átvizsgálását,

esetleg kiegészítését és törvényerőre emelését a rendek sürgették.¹⁶ Nyilván ennek az igénynek ment elébe a szerző is azzal, hogy a könyvet kinyomatta, és a bíróságoknak megküldette. Amint a *ius commune* mellett egy ilyen hazai jogkönyv iránti igény emelkedett, oly mértékben vált a könyv a gyakorlatban alkalmazottá és a *Tripartitum Opus* általánosan elfogadottá, noha erre szerzője ilyen formában nyilván nem számított, és nem is erre szánta.

Ha a modern kutató Werbőczy jogi munkájának szerzői érdemét akarja vizsgálni, azt akként kell vizsgálnia, mint aminek szánták: a hazai szokásban élő *decretalis* és *statutarius* különös jog rendszerezett gyűjteményeként. Ez eddig nem történt meg. Ehhez a *Tripartitumot* össze kell vetni mind a *decretalis* anyaggal, mind a bírói – még megragadható – gyakorlattal, az okiratokból kitűnő kuriális gyakorlattal és a *statutarius* joggal. Másrészt aktuális lenne a *Tripartitum* hazai jogtörténetben elfoglalt helye szempontjából Bónis György régi tervének megvalósítása:¹⁷ a Hármaskönyv tételei mellé hozzárendezve áttekinteni az utána következő *decretumok*, *statútumok*, jogirodalom tételeit, legalábbis a *Novum Tripartitum* tervezetéig és a XVIII. századi *decretumok* anyagáig. A feladat ránk vár, sürget, és amíg meg nem valósul, Werbőczynek sem jogászi értékéről, sem munkája hazai jelentőségéről valós képet nem fogunk alkothatni.

16 1553. évi XV. törvénycikk.

17 Vö. Bónis György: 1914–1985. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Germ. Abt.)* 1987. 471–480.

KOSSUTH ÉS A KIEGYEZÉS*

Az együtt érző kívülálló Kasszandra szerepben

1849 augusztusában Kossuth Lajos, a trónfosztása után Magyarország kormányzója, meggyőződése szerint a magyar legitimitás letéteményese, elhagyta hazáját. Úgy hitte, nem örökre. Bízott benne, hogy új nemzeti megmozdulás révén, esetleg idegen hatalom támogatásával tud oda visszatérni. Erre azonban hiába várt 1859-ben, és mint kitűnt, hiába reménykedett 1866-ban is.

Az 1859 utáni első békülési kísérlet uralkodó és nemzet, hazánk és a társországok között ugyan végülis kudarcba fulladt, de mégis hozott részeredményt. Egyik formai részeredmény a magyar bíróságok visszaállítása volt. A másik, hogy elvben mód nyílt a bíróságok előtt a jogfolytonosság visszaállítására is. Ezáltal viszont kiderült, hogy teljes formális visszatérés az 1848. évi alapra nem lehetséges, de nem is kívánatos. A közben bekövetkezett haladó változások elfogadása,¹ ha sért is esetenként magánérdekeket, kisebb rossz, mint a teljes visszafordulás a legitim fejlődés megszakadt pontjához.² Deáknak ezt az Országbírói Értekezleten kialakított döntését Kossuth is elfogadta. Talán nem is vette észre, hogy e döntéstől egyenes út vezet az 1848. évi áprilisi törvényeknek a kiegyezés során történő felülvizsgálata elvi elfogadásához.

Kossuth elvi álláspontja ugyanis az Országbírói Értekezlet után sem változott. Ő legitimnek tartotta a trónfosztást, ezért semmiféle jogalapot nem fogadott el az uralkodó statusának rendezésére, ilyen szerinte jogilag nem létezett. Mindazonáltal elképzelhetőnek tartott a magyar Országgyűlés részéről egy olyan döntést, amely az 1848. évi, vitathatatlanul legitim alapra tér vissza, és a magyar önállóságot az áprilisi törvények alapján helyreállítva kezd tárgyalást a további osztrák-magyar kapcsolatokról.

„Mi Magyarország nemzeti és állami jövődjét ugyan az 1849-ben szabadon nyilatkozott és csakis „jogtalan külinterventio” által hiúsított (*frustrata*) akarat megvalósításában találjuk. E valósítás iránt annál kevésbé esünk kétségbe, mint-

* Eredeti megjelenési hely: *Jogtudományi Közlöny*, 1994/9. 327–341. Utánközlés: Az emigrált Kossuth és a hazai politika. In: Balogh Judit (szerk.): *Európai Magyarország! Debreceni Konferencia III*. Debrecen, 2004. 177–186.

1 Ösiségi pátens, telekkönyv, oktatási reform stb.

2 Zlinszky János: Ungarn. In: Helmut Coing: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. III/2., C. H. Beck, 215.

hogy a „külinterventio elvét” – melynek Magyarország 1849-ben áldozatul esett – a haladó kor diadalmas szelleme már az európai közjogból kiküszöbölte.³

Mi (Kossuth és emigráns elvbarátai) tehát elveinkkel, *aspiratio*inkkal és reményeinkkel egészen más téren állunk ugyan, mint amelyet a Pesten székelő parlament elfoglalni jónak vélt.

Azonban tartozunk elismerni, hogy – *legistikus* szempontból – ez idő szerint a pesti parlamentnek joga van magát a nemzet képviselője gyanánt gerálni, csak hogy a *legistikus* képviselő nem mindig valódi képviselője a nemzet akaratának.⁴

Kossuth előtt sem volt ismeretlen, hogy a nemzet ráunt a passzív rezisztenciára, arra, hogy önmagát zárja ki folyamatosan ügyei intézéséből, és már csak az a remény tartja politikai egységben, hogy Deák és Andrássy megtalálják a tiszteletes kiutat a lehetetlen helyzetből. A „kiegyezni mindenáron” hangulat hullámai eljutottak Kossuthhoz is. Abban remélt, hogy Deák következetes legitimitás iránti érzéke végülis, nagy tekintélye révén, visszatartja az országot a megegyezéstől abban a pillanatban, amikor újra felvillan a külföldi beavatkozás reménye Poroszország és Olaszország oldaláról.

„A nemzet a kiegyezkedési mámorban oly válságos ponton állott, mint a hadsereg a világosi napok előtt.”⁵

„Az országgyűlés kezdetén az egész ország csak alkudni akar, hidd el, ha Deák nincs, nyakra-főre és elv nélkül indul a közép Apponyi és Co után, indult volna Eötvös... hypothézisei nyomán.”⁶

Kossuth azt azonban semmiképp sem tartotta elfogadhatónak, hogy az 1865-ben megválasztott országgyűlés tárgyaljon a közös ügyek további intézményes rendezéséről, hogy mintegy csomagtervként fogadja el azok további intézésének rendszerét a kiegyezés alapjául, a legitimitás helyreállítása előtt, annak mintegy feltételeként.

Kossuth elismerte, hogy Deák jóhiszeműen választotta a közös ügyek elfogadásának útját, mert nem bízott abban, hogy van más kiút is.

„Ő (Deák) nem hitt nemzetük autovitalitásában. Ez nála nem annyira felfogási hiba volt, mint temperamentum. Ő a bonczoló ész, nem az *actio* embere volt; és mert az nem volt, nem bírhatott mértékkel kimérni, hogy másik karja meddig érhet el.

Tehát mert e hite nem volt meg, azt vette fel kiindulási pontul, hogy minden áron, áldozatok árán ki kell egyenlíteni a *differentiákat* köztünk és Ausztria közt, mely szerint az osztrák monarchiával való belső egyetértés, hogy úgy mondjam: összegyalulódás által külbiztonságunk is erősödjék, és a Bécsből folytonos áskálódásoknak, támadásoknak is vége legyen.

3 Utalás a Szent Szövetségre.

4 Kossuth Lajos összes munkái. Budapest, Athenaeum, 1880-1911. VII. kötet. 343.

5 Önkéntelen elismerése Görgey világosi kényszerhelyzetének.

6 VI.k.103–104. Apponyi and Co az ókonzervatív '47-esek, Eötvös az elméleti centralista.

Ez volt egyik kiindulási pontja.

A másik az, hogy annak árán, amit a kiegyenlítés fejében részint feladott, részint elvállalt, visszaszerezze hazánknak az alkotmányos életet. Ennek már bizott életre valóságában. Hitte, hogy ez olyan dolog, a mi *crescit eundo*, tehát másként, mint egészséges irányban nem is fejlődhetik. Arra számított, hogy ha az alkotmányos érzélem gyakorlat által a nemzet testében vérré válik, lesz elég ereje „józan és független politikával” (mire mint *desideratumra* utalt is, de nem lévén *actio* embere, nem létesítette), mondom: lesz elég ereje javítani az alkun (melynek tökéletlenségét maga is bevallotta), s feladott jogait kerülő úton realizálni, egyszer és mind szorosabb értelemben vett házi ügyek közül visszanyertnek vélt „független” önrendelkezési jog olyan lökést adand az ország jólétének, hogy az Ausztriával való kibékülésért hozott anyagi áldozatokat nem fogja megcsínyíteni.⁷

Ám Kossuth azt vallotta, hogy a kiegyezés a nemzeti szuverenitás indokolatlan feladását jelenti. Szerinte erre az Országgyűlésnek nem volt felhatalmazása, mert a kiegyezési terv nem szerepelt a választási programokban. Így a döntés csak újabb választás után történhetett volna.

„Ha a képviselők a jóhiszemű választók ezreit azok tudta nélkül, sőt ígéretük ellenére, jogaiktól megfosztják, a nemzet akaratát nem képviselik. Képezhetnek ugyan többséget egy házban, de ez a többség nem parlamentáris többség, nem reprezentatív *governrment*, de egy *convent* és alkotmányos mezbe bújtatott *absolut polycratia*.”⁸

Kossuth figyelmen kívül hagyta, hogy annak idején képviselői megbízatását ő sem értelmezte másképpen, mint Deák, aki szerint a nemzet nem határozott tervvel küldte őket az Országgyűlésbe, hanem azért, hogy megkeressék a lehetséges megoldást: tanácsot várt tőlük, nem utasítás végrehajtását.⁹ Nem kétséges, hogy az 1848-ban megválasztott parlament sem kapott utasítást a trónfosztásra, nem is szerepelt az egyik párt programjában sem, mégsem kételkedett Kossuth annak legitimitásában.

Ugyancsak túltette magát Kossuth azon a tényen, hogy a Duna konföderáció általa elgondolt alkotmányában nem kevesebb tér jutott a közös ügyeknek, mint a Deák féle kiegyezés tervében. Mindebből úgy tűnik, inkább az osztrák szupremáciától, a monarchiában benne rejlő külpolitikai bonyodalmaktól tartott, és az általa egyszer kimondott trónfosztáshoz ragaszkodott, nem a legitimitáshoz. Az inkább érv volt számára, nem feltétlen cél.

„Azt is mondják Önök, és mindig mondják, hogy a közösügyi *transactio* kölcsönös védelmi *transactio*. Nem az. Ha a bécsi kormány védelmi állást akart

7 Kossuth i.m. (4. lj.) IX. kötet, 61.

8 Kossuth i.m. (4. lj.) VIII. kötet, 422.

9 Deák Ferenc – Kossuth Lajos: Párbeszéd a kiegyezésről. In: Szigethy Gábor – Juhász István (szerk.): *Gondolkodó Magyarok*. Budapest, Magvető, 1981. 68.

volna magának biztosítani és védszövetséget létrehozni, azon alpra fektette volna szervezetét, melyet váczí levelemben kijelöltem: a *personalis unio* alapján; ez minden nemzetet elégedetté téve, s honvédelmi rendszerének saját géniusza szerinti kifejtésére képesítve egy megtámadhatatlan, aláaknázhatatlan, megdönt-hetetlen biztos védelmi *positiot* adott volna.¹⁰

Én meg vagyok győződve, hogy ez a közös ügyi egyezkedés – ha csak a nemzet erélyes magatartása annak élet el nem tompítja – előbb-utóbb háborút hoz szegény hazánkra, még pedig olyat, melyben nemzetünkre úgy a győzelem, mint a megveretés egyaránt halálos veszéllyel jár.

Ha foganatba megyen a magyar Országgyűlésnek (soha eléggé nem rosszallható) lemondása azon magas *attributumokról*, melyekkel az udvari politikát fékezhetné, tökéletesen bizonyos, hogy a bécsi udvar Németországból való kizárásában nem fog megnyugodni; a keleti kérdésbe pedig olyan irányban fog avatkozni, amelynek már csak pusztá kilátása is ellenségeinkké teszi a keleti népeket, és őket, illetve velük a hazánkban lévő fajrokonaikat és még a horvátokat is az orosz karjaiba fogja hajtani.

De én életkérdésnek tartom, hogy a magyar nemzet ne csak ne azonosítsa magát azon politikával, mely ilyen háborúra vezet, de sőt, mérlegbe vesse közvéleményét teljes erővel, miszerint a háború akadályozva legyen, mert oly helyzetbe juttatta hazánkat az országgyűlési többség, hogy, ha a bécsi udvar most hamar háborúba hagyja magát kevertetni, a legközelebbi Szent István napkor már nem lesz Magyarország!¹¹

Minő helyzetben találják hazánkat e bonyodalmak a vele egy uralkodót ismerő nemzet irányában?

A közösügyi eszme tervezője és pártolói saját sokszori bevallásuk szerint azért fogadták el kiindulási pontul a »birodalom egységét« a magyar hagyományos politika feladásával, mert hitük szerint Magyarország gyöngé, szövetségesekre van szüksége, s e szövetségeseket legtermészetesebben azon népekben kell keresnie, melyek vele egy uralkodó alatt állnak.

Azt mondják, a szorosabb szövetkezés el van érve. A trónbeszédben is olvasuk, hogy »a birodalom két állama közt (tudtomra soha nem létezett) közjogi súrlódásokat a kölcsönös barátság viszonya váltotta fel«.

Mellőzöm az önbizalmatlanságot, mit, amint helyzetünkben teljesen indokolatlannak, úgy nemzetnél mindig bűnnek tartok, nem kisebbnek, mint a túlbizakodást. Ez legalább küzd, s aki küzd, győzhet. Amaz küzdelem nélkül megadja magát. Mellőzhetem annyival inkább, mert az erősnek is jó a szövetés, csak olyan ne legyen, hogy belül oszlat, künn pedig egy barátért két ellenséget terem.

10 Kossuth i.m. (4. lj.) VIII. kötet, 88.

11 Uo., 46.

Annak sem akarok insistálni, hogy szövetségek önálló tényezőket feltételezzenek. Én arra akarom olvasóimat figyelmeztetni, miként Deák politikájának sarkalatos tévedése abban áll, hogy ő az uralkodó-házzali kiegyezést hasonértelműnek vette a birodalom népeiveli szövetkezéssel.¹²

Kossuth egyébként úgy vélte, hogy a monarchia helyett Magyarországnak a köztársasági államforma felé lenne érdemes haladnia, s így a királlyal való kiegyezés inkább hátráltatja a fejlődés egészséges menetét. Nyilván tudta, hogy ebben messze megelőzi az ő gondolkodása a hazai közvélemény felfogását, de ő tehette, hogy a gyakorlat helyett az elmélet alapjára álljon.¹³

Kossuth páratlan tekintélyét és történelmünk során egyedülálló népszerűségét a kiegyezés pillanatában kiegyensúlyozta a közvélemény megoldásvágya, Deák tekintélye, a belé vetett feltétlen bizalom, és a várakozás arra, hogy egy csapásra mindent rendbe lehet hozni. Főleg az utóbbiban csalódott a széles tömeg. Maga a politikai megoldás, a legitimitáshoz való visszatérés nem oldotta meg az új gazdasági rend teremtette gondokat, nem hozott egyszerre tejjel-mézzel folyó országot, s főleg nem mindenkinek. Deák és Andrássy nem is ígérték ezt soha. A váltás adta természetes nehézségek mellett azonban a veszített háború (amelynek gyors lefolyása Kossuth reményeit is megghiúsította), az átállás gondjai, az úrbéri kártalanítás és a földterhek, az államadósság olyan induló terheket jelentettek az új rendnek, amelyekkel alig-alig tudott fokról fokra megbirkózni.

Az egymás után keletkező nehézségek oka részben a tapasztalatlanság, részben az elkerülhetetlen adósságok, a még befejezetlen polgári rendre való átállás, valamint az etnológiai összetétel, – tehát valamennyi a magyar fél hozománya a közös gondokhoz. Mégis Kossuth, a külső szemlélő, nem győzte hangoztatni, hogy mindez a kiegyezés és jogfeladás egyenes következménye, s csak annak módosításával orvosolható.

„Nem ismétélhetem eléggé, hogy minden, ami történik, de történnie nem kellene, vagy másképp kellene, minden politikai, pénzügyi, közgazdasági fo-

12 Uo., 224.

13 Uo. VII. kötet. 428. Elöttem világosnak látszik, hogy az érettség logikája köztársaságot követel. A jövő a demokráciáé. Vannak, kik szeretik a kilátást, lehetnek olyanok, kik félnek tőle, de nincs, és nem lehet, ki bekövetkezését elháríthassa. – Akarni? Véték Isten törvénye ellen. – Megtenni: lehetetlen.

A jövő a *demokráciáé*. És a *demokratia* annyi, mint önkormányzat, a népnek a nép általi önkormányzata. Ez pedig csak köztársaságban lehetséges. Köztársaságon kívül legfeljebb csak a kormányban való részvételhez juthat el a nép. Önkormányzathoz nem – a népnek a nép általi önkormányzata és a monarchia egymást kölcsönösen kizárják.

És valóban, ha figyelembe vesszük a természetes hatást, melynek a történelem fejlődésére okvetlen ki kell szivárogni ama nagyfontosságú tényből, hogy az amerikai nagy köztársaság oly fényesen bizonyítja, minő életrealitás van a *demokratiai* elvben még a legnagyobb kiterjedésű államok kormányzatánál is, s mily hasonlíthatatlan képességgel bír megfelelni a szabadság, rend, haladás és polgáriásodás minden követelményeinek, lehetetlen kétségbe vonni, hogy a monarchia napjai meg vannak számlálva.

nákság, minden csapás, minden, de minden a fatális közjogi *metamorphosis*nak következése. »*Hinc omne principium huc refer exitum.*«¹⁴ (Ez mindennek lényege, ide vezethető a pusztulás vissza.)”

A kossuthi szó épp azoknál talált kedvező meghallgatásra, akik a jogi rendezést követő gazdasági nehézségeket nem tudták felvállalni, akik sértve érezték magukat, mivel a passzív rezisztencia idején az abszolutista renddel együttműködők, a Bach-huszárok és társaik, maguknak az új rendben is jobb induló helyzetet biztosíthattak.

Ennek következése még az az erkölcsi tönk (*banque-route*) is, melyre az osztrák-magyar nemzetnek jutott a nem irigylendő szerep, első példát adni a világtörténelemben; azáltal, hogy megdíjazza azokat, akik hazájukat elárulták, és könyöradományra utasítja azokat, kik hazájukat vérükkel védték.¹⁵

De felfigyeltek a szóra a gazdasági nehézségekkel küzdő kisemberek is, az új gazdák, az iparosok. Ők az új adókban és a tőkehiányban látták minden bajuk okát és irigykedve pislogtak a Lajtán túlra. (Eközben a Lajtán túli országok viszont zúgolódva vették tudomásul, hogy hozzá kell járulniuk a magyar gazdaság talpra állításához.)

Mindezen érintett hazai rétegek feszülten figyeltek a turini nagy öreg szavaira, aki így valódi hatalmi és politikai tényező lett a kiegyezés után, holott addig csak csalóka, és igazában nem hitt (nem is valós) remény sugarát tudta nyújtani, a külföldi támogatás ígérete által.

Érdekes történelmi helyzetnek vagyunk tanúi a kiegyezés után. A magyar reformkor gyümölcse, az 1848. áprilisi vértelen forradalom törvényi megfogalmazása egy csodálatos nemzedék műve, és ennek három nagy vezéralakjában a nemzet háromfajta törekvése öltött testet. Széchenyi István a tevékeny építés, a társadalmi és gazdasági fellendülés lankadatlan munkása. Deák Ferenc a legális és legitim társadalmi rend megteremtésének élharcosa, a jog rendíthetetlen őre. Kossuth Lajos a nemzeti közvélemény, tudat formálója, az első nemes értelemben vett újságíró a hazai politikában, szólásszabadság, emberi szabadság, sajtószabadság harcosa. A reform e három irányzat egységes eredménye volt, bár általánosan Kossuth diadalának tudták be, maga Széchenyi is.¹⁶

Aztán bekövetkezett a gyors eredményre a visszahatás. Jogellenes módon, vallotta Deák. Bűnös felelőtlenséggel, de előrelátható módon, érezte Széchenyi. Árulás révén, így hirdette Kossuth, megőrizve a nemzeti öntudat számára a látzatot, mi szerint nem magunk hibája, hanem a belső ellenség és a külső beavatkozás együtt okozta bukásunkat. Hogy a bukásban a gyors változás egyes

14 Uo. VIII. k. 405.

15 Uo. VII. k. 405. Vö. Arany János: Koldusének. In: *Arany János összes költeményei*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1958.

16 Kossuth néhány hét alatt többet ért el, mint én húsz év alatt, írta naplójában.

végig nem gondolt elemei is közrejátszottak, vagy legalábbis fegyvert adtak az ellenfél kezébe – így a nemzetiségi kérdés rendezetlensége, a közös ügyek teljes nyitottsága, felelős kormány és helyi önkormányzat viszonyának rendezetlensége, úrbéri gondok – arról a veszített harc után nem szóltak annak vezérei, és nem hivatkozott azokra az ellenoldal sem.¹⁷ Csak a költő pendítette meg csendes húrján a gyászt, amiért „tiszta vérünk szennyos oltáron ontatott”. A másik költő érezte, hogy ha nyíltan beszélne, akkor „ki távol sír e nemzeten, megutálni is kénytelen” lenne.¹⁸

Széchenyi vérével pecsételte meg utolsó nagy művét, amikor az abszolutista kormánynak önnön alkotásai feletti meghirdetett öndicséretét leleplezte, egyszersmind jelét adva, hogy építő összefogás híján nem lát reményt.¹⁹ Deák ki-tartott a mellett, hogy a törvényi rend és önrendelkezés alkotmányos keretei között van mód újrakezdésre, s „*providentiális* férfiúnak” nevezte Andrásst, aki megtalálta a megoldást, a kiutat a zsákutcából. Ő is érzekelte azonban csakhamar, hogy az a nemzeti összefogás, ami ’48 áprilisának mámorában született és a szabadságharc nagy egységes nemzeti háttérét adta, nincs már meg húsz év múltán az új törtételekben.²⁰

Ebben a helyzetben a kossuthi propaganda, a sajtóban megjelenő folyamatos kritika a kiegyezés ellen, minden elégedetlenség meglovagolása és a napi politikai előnyök szerinti értelmezése a tömegekben állandó és sorozatos sikerre számíthatott. A sajtó sikere ez, a politikai újságírásé, amellyel nem lehet elemzőn vitát kezdeni, hiszen nincs igazán hazai fóruma. Így a száműzetés hazáért vállalt kedvező, mert támadhatatlan és érzelmeket felkavaró helyzetéből szabadon és megfellebbezhetetlenül hangoztathatja az „ugye megmondtam”, „Kasszandrának igaza volt” szöveget. A harminc év, amely alatt Kossuth ezt a külső kritikai helyzetét kihasználta a kiegyezés politikája ellen, végülis a választási visszaélések kényszerét és az obstrukció gyümölcsét eredményezte. Ezzel tönkretette a fiatal (bár ősi hagyományokra visszatekintő) magyar parlamentarizmust. Mire az obstrukciós ellenzék végül megbuktatta a kiegyezés szószólóit Kossuth Lajos fia vezetésével, hogy aztán a bársonyszékekbe telepedve elvtelenül maga vigye tovább ellenfele örökségét 1905-ben, jószerevével késő volt már az építő reformokra, akármelyik utat is választották. Az út, amelyet a dualizmus magyar társadalma a

17 Az abszolút uralkodóval szembeni hűtlenségnek tartotta ugyanis már a törvényes reformok gondolatát is!

18 Arany i. m. (15. l.); Tompa Mihály: A gólya. In: Tompa Mihály – Lévy József – Arany János – Gyulai Pál – Szász Károly (szerk.): *Tompa Mihály összes költeményei*. Budapest, Méhner Vilmos, 1870.

19 „Vagy épen egy utolsó honfi-tettel Tagadnod kelle – a feltámadást?...” Idézi Arany János: Széchenyi emlékezete. In: *Arany János összes költeményei*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1958. 17. „Vagy épen egy utolsó honfi-tettel Tagadnod kelle – a feltámadást?...”

20 Az ördög a ti vezéreték, nem én! Fakadt ki egyszer viszálykodó pártemberei láttán.

kiegyezéstől az első világháborúig megtett, napnál világosabban mutatja a sajtó hatalmi ág jellegét, az ellenzéki sajtó nagy hatását és súlyos felelősségét a közvélemény alakításában.

Kérdés persze, volt-e egyáltalán olyan politikai megoldás, amely a magyar önállóságot (az elszakadást Ausztriától), a magyar korona országainak területi épségét, s a Balkán nyugalalmát egyszerre biztosíthatta volna?

Széchenyi annak idején bízott a polgári haladásban, a gazdasági fellendülés és a művelődés felszabadította polgárok belátásában. Kossuth azt remélte, a nemzetek belátják közös érdekeiket, amelyek a kicsiket a nagyok elleni összefogásra készítetik. Deák szerint az igazságosság és törvényesség lehet csak hosszú távon sikeres politika alapja.

Talán nem hozott volna megoldást egyik sem abban a korban, abban a történelmi pillanatban, a kereszteződő érdekek harcában. Mindenesetre a magyarsághoz méltó az értelmiség felelős tudatával választott elvhű és következetes egyenlő erkölcsi mértéket alkalmazó megoldás lett volna. Nemzetünk tragédiájához vezetett, hogy ezt a következetes elvhű magatartást egyik nagy államférfi útjának választásában sem tudtuk tanúsítani. Sem a döntések megfontoltsága, sem a megvalósítás önzetlen következetessége nem érvényesült a dualizmus korának politikájában. Változtatni ezen már nem tudunk, tanulni belőle azonban még nem lenne késő.

A MAGYAR JOG TRADICIONÁLISAN EURÓPAI JOG*

1. Európa három pilléren nyugszik. A hellén kultúra, a római jog és a keresztény erkölcs hármas pilléréen.¹

A hellén világ Nagy Sándor hódításai nyomán alakult ki a Földközi-tenger keleti medencéje körül és attól keletre, egészen Indiáig, kulturális egységbe fogva ősi birodalmakat, új népeket. Hatása kisugárzott még a mohamedán világra is, a mór kalifák annak egyenes örökösei.

A római *imperium* kis magból nagyhatalommá növe a Földközi-tenger középső és nyugati medencéjét foglalta egységbe, és utóbb nagyrészt magába ötvözte a hellén világot is, anélkül, hogy beolvastotta volna. Az *imperium Romanum* kettéhasadását éppen az eredményezte, hogy a hellén *koiné* végig megőrizte különállását, nyelvi egységét és másságát, a nyugati részhez viszonyítva.

Ez a különállás olyan erős volt, hogy a kereszténység egyesítő ereje is csak átmenetileg tudta a két részt egybe ötvözni. Mi több, maga a kereszténység is megoszlott e határ mentén, de akkor már nem a Mediterraneum, hanem az új Európa szakadt két részre, mert a keresztény eszme hódító ereje észak felé kiterjedve, a földközi-tengeri világot kontinentális világgá, tengerkörüliből tengerrel körülvetté változtatta az antik világ romjaiból épült új rendszerben.

2. A magyarság, késői csatlakozóként, már ebbe az európai környezetbe érkezett kevéssel azután, hogy a Keletrómai Birodalom mellett új létre szerveződött a Nyugatrómai Birodalom. Immáron nem görög és latin szembenállással, noha a hivatalos nyelvben e kettősség is megmaradt: valójában a görög-szláv kelet és a latin-germán nyugat néztek akkor a Duna vidékén kemény farkasszemet. A magyarság a két birodalom közti feszültséget felhasználva foglalta el a kettő határvidéken lévő vitás területet képező Kárpát-medencét. Először szövetséges és ellenfele is volt mindkettőnek, ügyes hintapolitikával. Utóbb, mikor a két birodalom, nem utolsósorban éppen az új betolakodó okozta riadalom miatt is békejobbot nyújtott egymásnak, s nagy Ottó császár fia egybekelt a bizánci hercegnővel, Theofanóval, a magyarság felismerte e kettős nyomás veszélyét. Kellő diplomáciai érzékkel közeledett mindkettőhöz. Két oldalról is befogadta a keresztény kultúrát, ugyancsak mindkét oldalról elfogadta az államszervezeti formákat.²

* Eredeti megjelenési hely: *Jogtudományi Közlöny*, 1995/1. 1–8.

1 Paul Koschaker: *Europa und das römische Recht*. München, 1966. 9. ff.

2 Bónis György: *Középkori jogunk elemei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. Előszó.

Felismerhetően bizáncinak tűnik a magyar államszervezetben a választott fejedelem, majd uralkodó kijelölése. Maga a szeniorátus rendje, a fejedelmi család legidősebb, illetve legalkalmasabb tagja kiválasztása, bemutatása (pajzsra emelése), elfogadása – jelölés, választás, megerősítés, amihez később a szakrális felkenés járul. Bizánci-római alapon nyugszik a tisztségviselők kiválasztása, örökletes pozíciók helyett alkalmasság szerint (Erbbaronat helyett Amtsbaronat). Római gondolat a hatalomban való részvétele a szabadoknak, a „*quod omnes tangit, ab omnibus approbetur*” elv (az Isten kegyelméből való és ezért csak neki felelős uralkodó gondolata helyett).³ A Koronával szembeni kötelező hűség elve is különbözik a nyugati hűbéri lánc szemléletétől, ami Magyarországon a XIII. századi törekvések ellenére sem tudott meghonosodni,⁴ s végülis az *una eademque nobilitas* meghirdetéséhez vezetett (más kérdés, mennyi ment át ebből a gyakorlatba).⁵

Ám ott állott a bizánci hatás mellett kezdettől a magyarság nyugati keresztény irányultsága is. Pilgrim passauai püspök papjai nyugatról indították el azt a térítő tevékenységet, amit a Gyulák már előbb keletről fogadtak. Szent István házassága a bajor hercegkisasszonnyal, a későbbi császár hűgával, nyilván tudatos igazodás (amint másrészt jelzésértékű nyilván az is, hogy az Árpádok idején a magyar-bizánci dinasztikus kapcsolatok száma önmagában felér az összes többi házassági kapcsolatokéval). A szent király határozott egységesítő és hatalmi politikájával (ami a rokon Gyulákkal szemben is érvényesült) hatott nyilván oda, hogy a magyarságnak végülis egésze, a székelységet is beleértve, a nyugati egyházhoz csatlakozott, és nem futott rajtunk keresztül az a törésvonal kelet és nyugat között, aminek hatása déli és északi szlávokon máig is egyaránt érezhető. Hogy milyen jelentős e nyugati elkötelezettség, ellenpéldaként igazolják a román államok, amelyek viszont minden tudatos latin „kulturigazodás” és nyelvújítás ellenére is máig a keleti hemiszférához tartoznak, noha bizonyos különállásuk a szláv népektől éppúgy elvitathatatlan, mint ahogy a magyarok is megőrizték mindmáig, minden vérkeveredés ellenére, a nyugati Európa szélén keleti eredetük bizonyos jellegzetességeit.

3. A magyarság, miután eldöntötte, hogy csatlakozik a keresztény népek közösségéhez, a *respublica Christianához*, tudatos uralkodói döntésként fogadta és vette fel mindazon ismereteket és szokásokat, amelyek e csatlakozás előfeltételének minősültek. Jellegzetes ebből a szempontból a szent istváni Intelmek sokszor idézett szakasza:

3 Zlinszky János: *Rechtstaat Rom*. In: *Aus boni et aequi, Festschrift für Wolfgang Waldstein*. Stuttgart, 1993. 471–480.

4 Zlinszky János: *Die Patronatsrechte der Zisterzienserabtei St. Gotthard in Ungarn*. In: *Publ. Univ. Miskolc. S.I. et P.II.8*. 1987. 223.

5 Vö. Zlinszky János: *Die Stellung Ungare zum römischdeutschen Reich*. In: *Heiliges römisches Reich und moderne Staatlichkeit*, II. W. Brauneder, Frankfurt 1993. 187–194.

„In hospitibus et adventitiis tanta inest utilitas, ut digne sexto in regalis dignitatis loco possit haberi. § 1) Unde imprimis romanum crevit imperium, romanique reges sublimati fuerunt et gloriosi, nisi quod multi nobiles et sapientes ex diversis illuc confluebant partibus? Roma vero usque hodie esset ancilla, nisi Aeneades ipsam fecisset liberam. § 2) Sicut enim ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt, quae omnia regiam ornant et magnificent aulam, et perterritant exterorum arrogantiam. § 3) Nam unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est.”⁶

A vendég és jövevény népekben oly nagy haszon van, hogy a királyi méltóság érdem szerint nekik adhatja a hatodik helyet.

1. § Honnan gyarapodott a Római Birodalom kezdetben, és magasztaltattak fel dicsőségre a római királyok, hanem hogy különféle tartományokból sok jelesek és bölcsek sereglenek vala oda? Bizony, hogy mind e mai napig szolgaságban lenne, ha Aeneas maradéka szabaddá nem tette volna.

2. § Mert mint a külön-különféle tartományok széléről jönnek a vendégek, külön-különféle szót és szokásokat, fegyvert és tudományt hoznak magokkal, ami mind a király udvarát ékesíti és teszi nagyságosabbá és igen megrettentí az idegeneknek magahitt szívöket.

3. § Lám, gyöngé és töredékeny az egy nyelvű és egyerkölcsű ország.”

Száz évvel ezelőtt ezeket az évezredes távolból felénk csengő mondatokat bizonyos idegenkedéssel idézgették, talán naivnak is tartották és felrötták nekik nemzetünk sok későbbi nehézségét. Mialatt a magyarság vérezett Európáért – mondották –, jöttek az idegen telepesek, menedéket kaptak, aztán birtokuk jogán tulajdoni igényt támasztottak Szent István hagyatékának jelentős részére. Végző soron befogadásuk okozta a magyar állam darabokra hullását az első világháború után. Ma, mikor általánosan elismertté válnak az emberi jogok, amikor az egyes ember a nemzetközi közjognak is alanyává válik, a szent király szavainak próféta ereje van. A maguk idején azonban sem politikai tévedés, sem prófécia nem rejtett bennük, hanem nyitást jelentettek az európai kultúra/kultúrák felé. Elismerték, hogy a szokások és dokumentumok rejtette tudás alkalmas a fiatal politikai rendszer tájékoztatására, irányítására, gazdagítására. Kérdezzük persze kételkedően, hogy valóban a szent király szavai csengenek-e felénk az évezredes távolból. Hiszen lehet az Intelmek egy derék klerikus deák fogalmazványa is, aki bölcsességeit névtelenül merítette a keresztény irodalom közismert gyöngyéből, s egyáltalán nem okozott neki fejtörést, későbbi századokban milyen hatása lehet lejegyzett mondatainak. Talán nincs is köze Szent Istvánnak a neve jelezte

6 Corpus Iuris Hungarici (CIH) 1000–1526., 13.

Intelmekhez, talán nem is az ő elvei tükröződnek azokból?

Bizonyos, hogy az Intelmek gyakorlott klerikus kezének nyomát hordozzák.⁷ Formájuk is, a királyi méltóság díszének sorrendje is, közkincsei a XI. század irodalmának. Fontolgathatjuk kételkedve, mennyiben lebegett Szent István szem előtt államszervezői munkája során a korai Róma, annak menedékjoga vagy Aeneas szerepe. Mégis úgy vélem, hogy a nyitott kapuk elve, a jövevények nagylelkű befogadásának gondolata, a kultúrértékek tudatos elfogadása mint eleve gazdagodást jelentő hatásé – kivált, hogy e nézetekért a korabeli magyarság távolról sem osztatlanul lelkesedett, sőt azokkal szemben itt-ott véres ellenállást is tanúsított –, ez az elvi hozzáállás, a kor Európájában sem általánosnak mondható álláspont, ez nem közhelyek egyszerű ismétlése. Nem, ez valóban a szent istváni állameszme, történelmi jelentőségű meglátás, egy király politikai programnyilatkozata.

Az Intelmek idézett tétele nemcsak a nyugati és a bizánci kultúrával szemben, hanem a római joggal szemben is meghatározta a magyarság hozzáállását. Nyílt és barátságos volt hozzáállásuk akkor is, ha az új tanok értelme elsöre nem vált szemük előtt világossá. Az egészet fogadták el, mint a *Respublica Christiana*hoz való tartozás előfeltételét. Az odatartozás a középkorban mindenesetre az ország politikailag döntő rétegének egységes kívánságává vált. Nem volt a külső tanok befogadásában a magyarság vak. Szabadság, politikai döntési jog iránti érzékük eleven maradt, így említett vonzódásuk is a római-bizánci államszervezeti modellhez. Király és szabadok, később bárók és nemesség, együtt voltak jogosultak dönteni az ország sorskérdéseiben. Személyesen a keresztény magyar király köszönhette méltóságát és koronáját Istennek, s a keresztény alattvalónak is lehetett lelkiismereti kötelessége az uralkodó iránti hűség és engedelmesség, amint azt az egyház tanította. Mégis ragaszkodtak a felfogáshoz, hogy a Korona rangját és hatalmát a nemzettől nyeri, hogy király és nemzet együtt törvényalkotó hatalom, hogy a királyi hatalom teljessége, a *plemitudo potestatis* csak kivételes helyzetben és a rendek ellenőrzésével a köz javára érvényesíthető.⁸ A szabad nemes jogát az uralkodó is csak törvény alapján és bírói hatalma révén korlátozhatja ama szabadság szerint, amely valaha a *civis Romanus indemnatus*nak is kijárt. E tételek az Aranybullában már egyértelműen megjelennek.⁹

4. A középkori magyar jogból legalább három olyan tételt említhetünk, amelyek római és nem kánoni, vagy kánoni közvetítésű római eredetre utalnak. Ezek az elbirtoklás szabályozása, valamint az örökjogban a *quarta puellarum* és az özve-

7 Hamza Gábor: Les lois de Saint Étienne e l'Europe. In: *Sanctus Stephanus et Europa*. Budapest, 1991. 15–31.

8 Bónis i. m. (2. lj.): 116. 42. j.

9 CIH Hármaskönyv I 3 6 59.

gyi haszonélvezet. A végrendeleti szabadságra is elmondhatnók ugyanazt, de az a nyugati egyház által is támogatott volt.¹⁰ További részletes elemzését igényelné a ránk maradt gyér forrásanyag, van-e ezen túl és mi az, ami még közvetlen római (bizánci vagy velencei) hatásra utal. Bónis György ugyan elvégezte középkori jogunk forrásainak beható elemzését, de ennek során kifejezetten figyelmen kívül hagyta a bizánci hatást, és ezt később sem tudta pótolni.¹¹ Annnyit mindenestre máris megállapíthatunk, hogy Magyarország számára az európai *ius commune* valamennyi része jogforrás volt, azokból bármely bíró szabadon meríthetett, és ezzel annak felhasznált szabályát magyar szokássá tette. Hatályon kívül e *ius commune* csak egyértelmű törvényhozói döntéssel, királyi privilégiummal, vagy hosszú ideig tartó ellentmondásmentes bírói gyakorlattal volt helyezhető, míg országos szokás rangjára már egyesbírói döntés is emelhetett.¹² A *ius commune* terjedelme mindazonáltal lehetetlenné tette annak általános és teljes hazai megismerését, még inkább széleskörű felhasználását. A *ius commune* és a hazai *consuetudo municipalis* közötti ellentét, illetve szakadék a XV. században egyre inkább tudatosult a magyar vezetőrétegben, a bírói székben ülőkben. A két jog közül a hazai bizonytalan és megfoghatatlan volt, az európai pedig kezelhetetlen. Közelíteni kellett őket egymáshoz. Ennek első lépése lett volna a hazai különös szokásjog, a *municipalis nostra consuetudo* egyértelmű összefoglalása és törvényerejének megállapítása. Ez volt a célja Werbőczy megbízatásának a Tripartitum elkészítésére.¹³ A Tripartitum tudatosan kerüli a közös jog tételeinek felvételét – azon az általános megállapításon túl, hogy szinte minden hazai jogszabályunk abból veszi eredetét.¹⁴ Ennek ellenére ott, ahol Werbőczy a *municipalis nostra consuetudo* modernizálására vágyott, mint a gyámi jognál, ő is visszanyúlt a *ius commune* forrására, és átültette szabályait a Hármaskönyvbe.¹⁵

Így Magyarország a XVI. század első részében a Hármaskönyv megszerkesztésével nem a jogi különállás felé tett lépést – amint azt azóta is, elítélőleg, vagy elismerőleg, de valljuk –, hanem az európai joggyakorlattal való egyeztetés céljából azt kívánta, hogy a változó idő szükségletének eleget téve, a hazai szokást biztossá tegye, és ezzel megteremtse a megújítás, modernizálás, egységesítés biz-

10 CIH 1000-1526. 131.

11 Bónis György: *A jogtudó értelmiség Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.

12 Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana. *Jogtudományi Közöny*, 1993/10. 374.

13 CIH 1000-1526, 1498:6., 1500:10. törvénycikkek.

14 Hármaskönyv II 6.: „quamquam omnia fere jura regni huius ex pontifici caesaretique juris fontibus progressum habeant, municipalis haec nostra consuetudo, qua in judiciis modo generaliter utimur, ex tribus fundamentis constat: primo ex constitutionibus et decretis publicis, secundo ex principum privilegiis, tertio vero ex iudicium ordinariorum regni sententiis.” Valamint I. Zlinszky i. m. (12. lj.).

15 Degré Alajos: *A feudális gyámsági jog Magyarországon*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1955.

tos alapját. A magyar rendektől a Hármaskönyv összegyűjtésére kiadott megbízaskor biztonnyal távol állott minden olyan aggodalom, hogy az európai jog átvétele, figyelembevétele országunk szuverenitását fenyegetné. Törekedtek viszont arra, hogy a kölcsönös kereskedelem elől lehetőleg elhárítsák az akadályokat, a jogi különállásból adódókat is.¹⁶

5. Mire azonban a Hármaskönyv elkészült, a politikai helyzet döntően megváltozott. Az oszmán hatalom új fenyegetésként közvetlen határainkon jelent meg. Nem voltunk erre a fenyegetésre az adott pillanatban felkészülve, s kérdés, hogy felkészülve és minden erőnk megfeszítésével ellent tudtunk volna-e állni a nyomásnak. Ám a reneszánsz egyéni érdekre irányuló szelleme, a parasztháború katasztrófája, és a király és a rendek közötti folyamatos ellentétek egyenes úton vezettek Mohácshoz, Buda elestéhez, Erdély különválásához. Modernizáció, kereskedelmi fellendülés, jogi reform egyszerre másodrendű kérdéssé vagy elérhetetlen vágyálommá váltak a nemzeti lét fenyegetettsége miatt.

A létkérdés felvetődése mellett éppen az európai recepció időszakában – ahogy a római jog újra-befogadását nevezzük – még egy jelentős változás következett be hazánk nemzetközi helyzetében. A két császárság érdekhatárainak peremén létrejött magyar állam nemcsak nagyhatalmi állását és ebből eredő függetlenségét veszítette el egy emberöltő alatt a XVI. század derekán. Mikor a Bizánc örökébe lépett Oszmán Birodalom az ország jó felét bekebelezte és Erdélyt is függő helyzetre kényszerítette, a megragadt északi és nyugati magyar peremvidék védekező harcában elsősorban nyugati keresztény szomszédjaira volt utalva (bár történtek kísérletek az északi szövetséges keresésére is, hisz a cseh-lengyel-magyar Jagelló Birodalom gondolata még nem volt túl távoli múltban). Ám a nyugati szomszéd, aki ebből a közép-európai hármastól (a visegrádi országok közösségéből) a cseh koronát is megszerezte, s 1527-ben a magyar koronát is végleg, ha nem is minden ellenállás nélkül, megkapta, 1555 után folyamatosan a német-római császári koronát is viselte. Ez reális veszéllyé tette a Német-római Birodalomba való beolvadást a magyar rendek előtt. A magyar rendek annak idején ellenállás nélkül elfogadták Zsigmond és Albert királyságát, s nem érezték fenyegetést abban, hogy uralkodójuk a császári trón várományosa, majd birtokosa lett. Ugyancsak elfogadták 1527-ben az osztrák hűbéres uralkodó herceg trónra lépését. Miért épp a választott német-római császár uralma riasztotta most őket, aki pedig nagyobb biztonságot kínálhatott a törökökkel szemben? Talán az riasztotta őket, hogy a császárt nem ők választották. Nem is az ő fegyvereik adták immár hatalmának alapját. S míg az osztrák hűbéres herceg a magyar trónon elsősorban magyar király volt, addig a császár helyzete

16 Így már Zlinszky János: *Ein Versuch zur Rezeption des römischen Rechts in Ungarn*. In: *Festgabe für A Herdlitzka*. München, 1972. 315. Ugyancsak újabban Zlinszky i.m. (12. lj.).

jogilag gyökeresen különbözött. A király koronázása révén *imperator in regno suo*, törvényalkotó joga a rendekkel és a rendek révén létezett. Hatalmát tőlük kapta és általuk gyakorolta. Az *imperator* eleve *legislator* volt a *ius commune* értelmében, nemcsak *in regno suo*.¹⁷ Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy a magyar rendeket épp ez az uralkodók felett álló *ipso iure plenipotencia* riasztotta.

A császár joga, a *ius imperiale* a római jog, az addig is elismert *ius commune* volt. Immár nemcsak tradíció révén, hanem a *Reichskammergerichtsordnung* tételes megfogalmazásában. Eddig a magyar bírói gyakorlat a *ius commune*-ből szabadon merített, annak írott tételeit a hazai törvény hazai érvényben módosíthatta. Most a *ius imperiale* elfogadása, úgy tűnt, e törvényhozó hatalom feladását, a császári főség mint jogforrás elismerését, ezzel a rendek hatalmi-politikai önállóságának feladását jelenthette. A *Respublica Christiana*-ba való beletartozás gondolatát a magyarok elfogadták, a császárság részévé nem kívántak válni, egyik császárság részévé sem. Innen ered, hogy míg Werbőczyig minden aggály nélkül elismerték a *ius commune* forrásérvényét és értékét, a *Quadripartitum* szerzői 1555-ben már fontosnak tartották annak hangsúlyozását, hogy a császári jog hazánkban nem érvényes, s ez az álláspont még hangsúlyosabbá vált a XVI. század második felében, majd Kitonichnál, míg a XVII. században kifejezetten közjogi-alkotmányos és politikai kérdéssé változott.¹⁸

6. Sokan úgy látták, épp a kérdés politikai kiéleződése miatt, hogy a magyarság tudatosan elzárkózott, legalábbis a XVII. század óta, az európai közös jog eredményeinek átvételétől, s ehelyett, az angolokhoz hasonlóan, a maga egyéni szokásjogát őrizte és fejlesztette, amivel nemzeti önállóságát, szuverenitását is hangsúlyozta. Ez annyiban igaz, hogy a magyar politikai vezető réteg soha sem adta fel részvételi jogát a törvényhozásban és bírászkodásban, a jogalkotásban és jogalkalmazásban. Ettől azonban a magyar jog nem vált *case law*-vá, esetjoggá, és a magyar hozzáállás nem azonos az angollal a *ius commune* irányában sem (bár a *ius commune* hatása az angol jogra is sokkal jelentősebb, mint ahogyan az a köztudatban él).

A magyar jogfejlődésnek egyik meghatározó tényezője, hogy hazánkban egészen a XVII. század végéig nem volt jogi felsőoktatás, és azután is csak lassan alakult ki jogi tudományos élet és irodalom, így a hazai jogászok egy jó része a patvarián, a kancelláriában, egyszóval a gyakorlatban szerezte képesítését. Csak áttételesen juthatott az elméleti megalapozottsághoz. Nem is volt arra jó

17 *Quod principi placuit, legis habet vigorem*. Inst 1.1.2.20.

18 Vö. Zlinszky i.m. (16.lj.). Uő.: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében. In: *Fejér megyei történeti évkönyv* 8. 1974. 1–143., Uő. Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des Privatrechts vom 16 bis zum 20 Jhdt. In: *Ius Commune* X. 1983. 49–68.; Uő.: Annahme und Ablehnung kaiserlichen Rechts in Ungarn im 16–17 Jhdt. In: *17. Österreichischen Historikertag, Tagungsbericht*, Eisenstadt, 1987.

ideig komoly szüksége, hiszen „*inter arma silent musae, silent et leges*”. A török időben a bíróságok működése esetleges, a jogélet, a gazdasági élettel együtt, a minimumra csökkent. Akik viszont jogász felsőbb képesítést kívántak szerezni – amit aztán továbbadhattak –, azok számára csak a külföldi egyetemi tanulmányok lehetősége volt nyitva. Olasz, német, németalföldi, francia egyetemeken a XVI–XVIII. században a magyar jogtudó értelmiségnek mintegy öt–tíz százaléka képezte magát, s e folyamatos hatást a továbbgyűrűzésére tekintettel nem szabad lebecsülnünk, ha a *ius commune* hazai ismeretei személyi előfeltételeit mérlegeljük.¹⁹ Folyamatosan érvényesült ez a hatás annak ellenére, hogy a magyar rendek viszont minden jogi újítástól elzárkóztak, amit nem a bíróság vagy az országgyűlés hozott. E periódusban látjuk először, a szent istváni Intelmekkel szemben, idegenellenesség megnyilatkozását, és a külföldieknek adandó donációk és indigenátus elutasítását is törvényeinkben és az országgyűléseken.²⁰

Mint hogy a törvényhozás a *ius commune* egységes befogadását következetesen megtagadta, ezen az úton kevés európai hatás érvényesült jogfejlődésünkre. Az *usus modernus Pandectarum*, majd a természetjogi iskola elsősorban a közigazgatás útján hatott. A király jogát az igazgatásra a magyar rendek elismerték és így királyi *Normaliák* révén került be a hazai gyakorlatba a büntetőeljárást megreformáló *Ferdinandeum*, a Bányarendtartás, a *Regulamentum militare*, a csődrend és több más kereskedelmi jogi intézkedés. A XVIII. század elején már kifejezetten megnyilatkozik az igény a kereskedelmi jogban az egységesítésre: „*consilium locumtenentiale (...) specifica institutorum commerciorum elaborabit (...) eadem vicinis etiam regnis et provinciis communicari, et cum eorundem concursu, commercia ipsa meliori successu institui et continuari valeant.*”²¹ „A helytartótanács (...) külön kereskedelmi szabályzatokat fog kidolgozni (...), hogy azok a szomszéd országokkal és tartományokkal is közölhetők legyenek, és ezeknek hozzájárulásával a kereskedelem is jobb sikerrel folytatható legyen.”

A jogtudomány elvileg az ilyen recepciók tevékenységre nem érezte magát feljogosítva. Noha Honterus Erdélyben a maga iustinianusi jogot terjesztő munkáival komoly részt vállalt az erdélyi szász recepció megvalósulásában,²² Baranyai Decsi hasonló törekvését végülis értetlenség és elutasítás fogadta,²³ és a későbbi írók mindig hangsúlyozták, hogy hasonló recepcióra csak a bíró jogosult.²⁴

19 Szabó Béla: *Magyarországiak jogi stádiumai külföldi egyetemeken (1520-1800). Kandidátusi disszertáció*, 1993.

20 CIH 1000-1526. 1486:32. törvénycikk vö.: Zlinszky János: A nemzetközi magánjog kezdetei Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1981/11. 934.

21 1723:117. törvénycikk, vö. 1723:115–120. törvénycikk Zlinszky i. m. (20. lj.).

22 Szabó Béla: *Az erdélyi szászok római joga*. Szakdolgozat, 1986.

23 Zlinszky i. m. (16. lj.), továbbá uő.: *Vita et opera Ioannis Decii Barovii*. In: *Publ Univ Miskolc*, S J et P VII 1992. 207.

24 Zlinszky János: Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. In: *Ius commune X*. 1983.

A nagyszombati egyetem jogi karának alapítólevele ugyan megfogalmazza a recepciós törekvések tudományos programját: „*professores porro iuristae in id maxime incumbunt, ut iura municipalia combinent cum Caesareo et Canonico, in quantum fieri poterit. Et quae in nostris desunt, ex illis supplere studeant.*”²⁵ Mindazonáltal még XVIII. századi jogi íróink is, ha kötelmi jogunk hiányait a *ius commune* tételeiből pótolják, óvatosan utalnak arra, hogy ilyen esetben a bíróé a döntés joga.²⁶ A bíróságot viszont láthatóan nem feszélyezték hasonló aggályok. Igaz, nem idézik tételesen a Pandekta jogot, mint a német pandektisták. Általános elveket, régi szokást említenek, ha átveszik a közös jog tételeit. Mindenesetre az ítéletekben folyt a *tacita receptio*, az európai modern tételek csendes befogadása, még ha a tételeket a tartalom megőrzése mellett át is fogalmazzák hazai konyha latinra.²⁷

7. III. Károly és Mária Terézia alatt történtek kísérletek, hogy a hazai jogot törvényhozás útján egységesen igazítsák Európához, de ezek nem hoztak eredményt.²⁸ II. József megpróbálta saját hatalma alapján behozni, amit a rendek nem voltak hajlandók elfogadni, s csak korai halála és a lassúbb magyar visszahatás mentette meg attól, hogy Magyarország is Belgium útját kövesse. Ám hogy a reformgondolatok értek a köztudatban is, mutatja, hogy utódja, II. Lipót alatt nemcsak hogy a törvényhozás kiküldte a jogi reformbizottságokat, hanem egyúttal el is fogadták a nemzetközi ügyletekben mértékadónak az osztrák jogot, és illetékesnek az ausztriai bíróságokat, ha ebben a felek megegyeztek. A reform útját ezúttal a központi kormányzervek vágták el, megriadva a francia példán, a szabadság, egyenlőség, testvériség eredményein a gyakorlatban. Harminc évet csúszott a magyar jogi reform, és még akkor is éber gyanakvás kísért az udvari kancellária részéről minden mégoly megalapozott és szelíd reformot Magyarországon. A büntetőjog, a bányarendszer, a jobbágyfelszabadítás gondolatai a kancellárián buktak el először, míg a kereskedelmi törvényeket osztrák javaslat példáján végülis sikerült keresztül hajtani 1840-ben.²⁹ Eközben újabb jelentős változás ment végbe európai környezetünkben. Az osztrák főherceg lemondott német koronájáról, és felvette az osztrák császári címet. Az Isten kegyelméből uralkodó osztrák császár a magyar államban ismét csak koronázott király volt,

25 Pauler Tivadar: *A budapesti magyar királyi Tudományegyetem története*. Budapest, 1880. I. k. App. II.

26 Így Huszthy L.: *Jurisprudencia practica seu commentarius novus in Jus Hungaricum*, Agriae, 1745. II. 15., 31., 48., vö. Zlinszky János: Richterliche Rechtsentwicklung. 62.

27 Zlinszky János: La justice féodal en Hongrie et le Jus Commune. In: *Justice populaire, Actes des journées de la Soc. d'Histoire du Droit*. Lille 1988. 65–76.; Uő.: Die Strafverfolgung im ungarischen Feudalstaat des 18. Jhdts. In: *Vortrage gehalten auf dem 28. Deutschen Rechtshistorikertag*. Nijmegen 1992.

28 Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában*. Budapest, 1935.

29 Vö. Zlinszky János: Die Kodifikationsbewegung. In: *Coings Handbuch für Quellen und Literatur der eur. Privatrechtsgeschichte*. Bd. III/2-3. Ungarn.

az *imperium* jogforrási hatalma elenyészett örökre. A német jogfejlődés megszűnt politikai veszély lenni Magyarországon.³⁰ A német pandekta-jogtudomány eredményeit Magyarország ezért, ha késéssel is, de készséggel átvette, főleg az alkotmányos reform elfogadása után.³¹

8. Az alkotmányos reform útja Magyarország számára egyenesnek tűnt. Alkotmányos rendi államból alkotmányos polgári államba vezetett, csak a politikai életre egyenként és összesen befolyással bírók körét kellett megfelelően kibővíteni. A felelős kormány, a parlamentáris törvényhozás azonban nem nyerték meg a bécsi központi szervek tetszését, még ha a polgári jogegyenlőséget és az előjogok eltörlését el is fogadták. A felelős kormány, a parlament szuverenitása, a sajtószabadság és a magyar hadsereg voltak azok az okok, amelyek miatt a legális és legitim változás az udvar szemében forradalomként hatott. Ami ma nemzetközi szerződésekben is rögzített európai, sőt azon is túlnyúló általános alapjog, akkor a Szentszövetség erejével elnyomandó forradalmi nézetnek tűnt, és ennek megfelelően is oldották meg. A polgári egyenlőség bevezetését aztán az immár fegyverek jogán abszolút hatalmú uralkodó hazánkban pátenseivel rendezte. A nemzet e módszerrel szemben a passzív rezisztencia, a polgári engedetlenség néhez és kétélű fegyveréhez nyúlt. A választott utat régi római jogelvek legitimálták: a „*quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere*” tétel cseng vissza Deák szavaiban: amit erőszak és önkény elvett, a sors szerencsés fordulata és a jog visszahozhatja, csak a feladott jog vész el örökre.”

A magyar tudomány a közjogi munkákban a magyar szuverenitás igazolására már a XVIII. században is használta a történeti jogi iskola eszköztárát.³² Az elnyomás évei alatt is a római jog és a jogtörténet váltak a hagyomány és a jogtudat fenntartóivá. Amikor pedig az Országbírói Értekezlet az igazságszolgáltatást, a kiegyezés a törvényhozás jogfolytonosságát helyreállították, a történeti gyökerek és a jog általános elvei alapján indult meg a magyar polgári jogrendszer kiépítése. A pandekta-tudomány mellett a modern európai törvények figyelembevételével.

30 Zlinszky János: *Die Stellung Ungarns zum römisch deutschen Reich*.

31 Zlinszky János: Die Kodifikationsbewegung. In: *Coings Handbuch für Quellen und Literatur der eur. Privatrechtsgeschichte*. Bd. III/2-3. Ungarn. Uő.: Die historische Rechtsschule, und die Gestaltung des ung. Privatrechts im. 19. Jhdt. In: St in hon. V. Pólay 70. A. U. Szeged, 1985. 433.; Uő.: Gusztáv Szász-Schwarz. In: *Rudolf v. Jhering: Beiträge und Zeugnisse*, hg. O. Behrends. Göttingen 1992. 57.

32 Ürményi József: *Principia juris publici Hungarici ex ipsis legibus, actisque publicis eruta, ac in usum Serenissimi Principis Regii Maximiliani*, 1774.; Franciscus Rudolfus Crossing: *Ins publicum Hae Unica complexum dissertatione Halae Saxonum*, Pest, 1786.; Anton Wilhelm Gustermann: *Ungerisches Staatsrecht*, Wien, 1818.; Beöthy Zsigmond: *Elemi magyar közjog*, Pest, 1846, Emich.; Bartal de Belaháza Georgii: *Commentarionum ad historiam status jurisque publici Hungariae*. Aevi medii libri 15. 1-3. tom. Posonii, 1847.; Cziráky Antal Mózes: *Conspectus juris publici regni Hae ad annum 1848. Historicis animadversionibus Illustratus 1-2. tom*. Viennae (Bécs), 1851.

tele is megtörtént minden újabb jogalkotás előkészítése során, így született meg az európai nivójú magyar magán-, kereskedelmi, büntető- és perjog. A magyar jog, amely a XII–XVII. században is adott Bolognától Wittenbergig Európának jogtudósokat, egyes vonatkozásokban elismerten a fejlődés élvonalába került, és határainkon túl is hatott.

9. Sajnos a magyar politikai elit a kiegyezés után, a szabadságharc rossz tapasztalatai miatt is, elmulasztotta átértékelni nemzet fogalmát, a ma ismét modern politikai nemzet eszméjét, a több-nemzetiségű adottságoknak megfelelően, így a közjogi fejlődés és korszerűsítés nem történt meg, noha a politikai élet látványosan körül forgott. Mi lett volna a történelem menete, ha a katolikus szlávok a Monarchián belül ugyanúgy állami önállóságot kapnak, mint a magyarok és németek, ha a határainkon kívül létező nemzetek nálunk élő része autonómia és önkormányzat révén elitet nevelhet saját népének az együttműködésre, ma csak találgatni lehet. A történelmi pillanatot elmulasztották őseink, és e mulasztás következményeit máig nyögi velünk együtt egész Közép-Európa.

Az első világháború után a magyar államiság politikai kényszerpályára került. A politikai élet kevés játékerét is még befolyásolták érzelmi tényezők. Miért hatott volna különösen vonzón az a győztes nagyhatalmi rendszer, amely egyremásra rúgta fel kényelme érdekében saját meghirdetett elveit? Miért bízott volna a magyar politikai elit erkölcsi megfontolásokban és jogi tételekben, mikor a többieknél ilyen megfontolásoknak nyoma sem találkozott? És mégis ismét meg kellett fizetni az árát a rövidlátásnak, ezúttal azért, mert elhittük, hogy az erő több, mint az erkölcsi tartás. Amikor az egyik elnyomó hatalom összeomlott, és hátrahagyta mindazt a terhes örökséget, ami tanai – többé-kevésbé kényszerből történt – elfogadása és alkalmazása miatt országunkra hárult, más idegen hatalom kényszere akadályozta mind a törvényes igazságtételt, mind a jogelvéken alapuló újjáépítést: a magyarság, a nyugati birodalom karmaiból kiszabadulva, a keleti birodalom alig leplezetten bekebelezett részévé vált.

Mind emlékszünk arra az időre, amikor szovjet jogot tanultunk a vizsgára a magunk – elavult burzsoá – joga helyett már akkor, amikor a mienk még formailag érvényes volt. Hogy mégis megmaradt bennünk az Európához tartozás tudata, hogy mégis hozzájutottunk a polgári világ törvényes rendjének ismeretéhez is, végső soron a római jog és a jogtörténet oktatásbeli szerepének, a hivatásos jogászság belső tartásának köszönhetjük. Nem volt ez általános. De mégis megőriztünk a jog nemzetközi hagyományából annyit, amennyit lehetett e körülmények között. Tény, hogy Magyar- és Lengyelországban, ahol a történelmi és római közös jogi hagyományt elevenen tartották a kevesek, más jelleggel indulhat a jogállam építése, mint a keleti tömb többi államában. Van nálunk is bizonytalanság. Hiányzik a jogérvényesítés belső indítása, hiányzik a harc a jogért, ami mindannyiunk polgári azonosságát formálja. Hiányzik az alapelvek

tudata és alkalmazásukhoz az érzék. Mégis maradt talán annyi, hogy a jogállamiság alapozásánál használni lehessen.

10. A magyarság újra keresi helyét Európában. Nem új helyet akar találni, recepció ez is, a régi közbenső *status*, a régi közvetítő szerep fellelése folyik. Nem akarunk alávetést, nem keresünk ma sem beolvadást, egyszerű csatlakozást. Hisszük, hogy hagyományos helyünk, részünk van Európában, hogy hiányoztunk abból. Ismét készek vagyunk befogadni tanokat, tételeket, tudást, embereket. Hisszük, hogy gazdagíthatnak. De nem akarunk másolni, egyszerűen átvenni, mert valljuk, hogy egyéniségünk, különállásunk megőrzése és kibontakoztatása által adhatunk legtöbbet Európának. Ahogy valaha hazai *consuetudo* vált számunkra a közös római jog tételeiből, bízunk abban, hogy az európai jog elveit is be tudjuk fogadni úgy, hogy hazáivá tesszük őket. Keleten és nyugaton a jogrendnek azonosak az alapjai, a justinianusi törvénytől. Kelet és nyugat azonos elvek alapján akarja a béke és kölcsönös bizalom rendjét megépíteni. Bár ismét tudnánk közvetítő szerepet vállalni ebben! Ha a régi pilléreket előkeressük a romok alól, meglátjuk, hogy van mire építenünk, és amint először kezdtük meg a kényszer elbontását, először, de nem egyedül, megvalósíthatjuk a *ius commune Europaeum* összehangolását is saját hagyományunkkal. Ehhez véleményem szerint szükség lesz az európaiság mindhárom pillérére, a tudományos, a jogi és az erkölcsi alapra egyaránt. Tudatosítanunk kell, hogy egyik nélkül sem az Európa, ami felé oly sokan igyekeznek!

DEGRÉ ALAJOS, A TUDÓS*

A nyolcvanas években gyors egymásutánban hagytak itt bennünket mindazok, akik a magyar középkor és kora újkor jogtörténetének avatott ismerői voltak: Bónis György, Degré Alajos, Both Ödön, Hajdú Lajos. Őr maradt nyomukban. Életükben egy más értékrendben gondolkodó rendszer megfosztotta őket attól, hogy – függetlenül katedrájuk meghagyásától vagy elvételétől – tanítványokat neveljenek, iskolát alapíthassanak. Haláluk után tapasztaljuk a nagy űrt: nincs a magyar középkornak hivatott jogtörténésze, üresen tátonganak történetünk azon lapjai, amelyekre európaiságunk és egyéniségünk fiatal korát fel kellett volna jegyeznünk. Sok mindent, amit átvehettünk volna, kezdhettünk újból, kevesebb tehetséggel, gyengébb alapokkal.

Degré Alajos az Illés-szeminárium köréből indult el a jogtörténet útján, olyan körből, ahol elmondhatta volna:

„Nem így, magánosan daloltam, versenyben égtek húrjaim,
Baráti szem művészi gonddal függött a lantos újjain.
Láng gyúlt a láng gerjelminél, eggyé fonódott minden ága...”

(Arany János: Letészem a lantot)

Illés nagy tudással, kiváló érzéssel indította el a fiatal jogászok sorát a források felé. Bónis, Degré, Viczián, Murárik a *Quadripartitum* és a *Tripartitum* boncolgatásával, elemzésével kezdték tanulni a források világát, a jog nyelvét és formakincsét. Kezdték ezt jelentős, még középiskolából hozott klasszika-filológiai fegyvertárral, megfelelő római jogi alapokkal, pozitív jogi ismeretekkel, nyelvismerettel. A műhellyel Degré ismertet meg bennünket *Beszámoló a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szemináriumának működéséről 1928–1934.* című munkássága zsenyéi között megjelent tanulmányában.¹ E műhelyben született *A Négyeskönyv perjogi anyaga,*² valamint *A Négyeskönyv büntetőjogi elvei,*³ amelyek összezsengve a szeminárium más munkáival,⁴ egy kibontakozó tudományos kutatási program részeként értékelhetők.

* Eredeti megjelenési hely: In: Máthé Gábor – Zlinszky János (szerk.): *Degré Alajos emlékkönyv.* Budapest, Unió, 1995. 15–18.

1 Cegléd, 1935.

2 Cegléd, 1935.

3 Budapest, 1936.

4 Viczián.

Ugyanilyen program részének tekinthetjük *A Planum tabulare keletkezésével kapcsolatos kérdések*⁵ című munkáját is, csak ezúttal Bónis a „költőtárs”, akivel együtt vagy legalábbis egymásra hangoltan működnek.

Egyedibb darabjai a kör munkásságának Degré további fiatalkori munkái, bár mind a kora újkor iránti érdeklődést, a perjogi *interessét* tükrözik, és egységesen valamennyi a levéltári adatokon alapuló kutatás iránti adottságot és érzéket tükrözi számunkra. Szépen induló tudományos karrier évenkénti gyümölcseit vehetjük számba, izlelgethetjük, amíg csak a háború közbe nem szólt és a fiatal magántanár publikációs-kutatási lehetőségeit egy időre meg nem szakasztotta. A pálya kezdeti, ígéretes szakasza itt zárult le.

A háború vége után Degré álma látszólag megvalósult, tanár lehetett. Külön fejezet szól arról, mennyire neki való volt e hivatás, az igazi tudós mennyire elkötelezetten gyűjtötte maga köré a „*cupida legum iuventus*” tiszta forrásokra vágyó részét. Elirigyelték ezt tőle is, mint még sokaktól, de egyelőre csak annyiban, hogy nem honorálták, nem ismerték el – megakadályozni népszerűségét, hatását nem lehetett.

Ebből a korszakából valók tananyagának szánt jegyzetei, előbb egyedül, majd társakkal kiadva.⁶ Világos előadásmód, szakszerű tömörség, magyaros nyelvezet jellemzi azokat. Máig is haszonnal forgathatjuk őket a tananyag szerkesztése során, noha épp a legnehezebb években, a legélesebb ideológiai küzdelmek közepe kellett őket megalkotni.

A tananyagírás mellett Degré ezekben az években fordult a gyámi jog történetének tanulmányozása felé is. Első kisebb publikációit követve,⁷ e tárgykörben születtek meg habilitációs tézisei,⁸ melyekkel másodszer is megszerezte a jogot a katedrán való működéséhez, engedve a politikai rendszer kívánalmainak. A magyar gyámi jog másik hivatott tudományos művelője, Szokolay Leó, igen nagyra tartotta e körben munkásságát.

Ám alighogy megszerezte, immár másodszer, a katedrajogot, az 1956-os forradalomban iránta megnyilatkozó rokonszenv és bizalom visszahatásaként a szocialista restauráció során tőle is, mint Bónistól, egyszer s mindenkorra megvonták annak lehetőségét, hogy hivatalos oktatóként az ifjúság elé állhasson. Neki is, mint Bónisnak, a levéltár nyújtott menedéket, tudományos kutatási le-

5 Győr, 1940.

6 Eckhart Ferenc – Bónis György – Degré Alajos: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1951.; Bónis György – Degré Alajos – Holub József – Sarlós Márton: *Állam- és jogtörténet*. Budapest, 1952.; Eckhart Ferenc – Degré Alajos: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1953.; Sarlós Márton – Bónis György – Degré Alajos: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest, Közoktatásügyi Jegyzetellátó Vállalat, 1953.

7 Degré Alajos: *A jobbágyárvák kifosztása a feudális Magyarországon*. Pécs, 1954.

8 Degré Alajos: *Feudális gyámsági jog Magyarországon (kandidátusi értekezés tézisei)*. Budapest, 1955.

hetőséget.⁹ Elsősorban Zala megye jogtörténetével kapcsolatosak további publikációi, noha más tárgykörökben is dolgozott, a magyar jogtörténetet – bár meglehetősen szegényes anyagi lehetőségek között –, főleg az általa preferált francia nyelvterületen, a kissé enyhülő viszonyok között módja nyílt mégis képviselni, csak úgy, mint Bónisnak... Fogja-e valaha is napjaink fiatal, utazni tudó nemzedéke érzékelni, érteni, tudni, mit jelentett filléres ellátmányokkal, sokszor könyörödmányokból, baráti támogatásból, a vendéglátók megértésére szorulva, mindig a legolcsóbb megoldásokat választva, itt-ott, a szó szoros értelmében létbizonytalanságban, mégis méltóképpen képviselni a hazai tudományt, hirdetni a magyar jog múltjának értékeit, és szomjasan a tudományos légkörre élvezni e megalázó lehetőségek morzsáit is.

Zala megyei levéltári kutatásainak eredményeit hozzák a *Boszorkányperek Zala megyében*,¹⁰ *A közigazgatás megindulása Zala megyében a felszabadulás után*,¹¹ *Olvasókönyv Zala megye történetéhez*,¹² Gergelyffy Andrással és Valter Ilonával közösen írott műve, *Az egervári vár története*,¹³ ugyancsak két társszerzővel megjelent munkája *A Zala megyei kórház története*,¹⁴ Zala megye 1839. évi követutatisításának publikálása és a *Pálóczi Horváth Ádám és az 1819. évi zalai tisztújítás*.¹⁵ Számos kisebb közlemény, előadás tanúsítja ezeken kívül is, hogy Degré számára nem kényszermegoldás volt a levéltári munka, hanem igazi történészként és kutatóként tudta a forrásokból kielemezni a nagy történeti mozgások hátterét.

Nem lett hűtlen mindemellett eredeti kedvelt témáihoz sem. A perjog köréből 1961-ben jelent meg nagy összefoglaló munkájuk Bónissal és Varga Endrével.¹⁶ Középkori városi joggal foglalkozott Székesfehérvár városi jogáról írott tanulmánya a Fejér megyei levéltár anyagából.¹⁷ A Horthy-korszak jogtörténetével¹⁸ foglalkozott, ifjúkora emlékeit is felelevenítve, és szűkebb kutatási körének forrásait is felhasználva, majd általánosra kivetítve, *Magyar jogtörténetírás a Horthy-korban* című tanulmánya, *Kísérlet a jobboldali pártegység megteremtésére Zala megyében 1944 nvarán és Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*.¹⁹

9 Zlinszky János: György Bónis 1914–1985. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*. Germ. Abt. 104. 1987. 487–494.

10 Zalaegerszeg, 1960.

11 Budapest, 1961.

12 Zalaegerszeg, 1961.

13 Zalaegerszeg, 1965.

14 Degré Alajos – Ferenczy Sándor – Szilvás Rudolf: *A közigazgatás megindulása Zala megyében a felszabadulás után*. Zalaegerszeg, Levéltári Közlemények, 1973.

15 Zalaegerszeg, 1974.

16 Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Budapest, 1961.

17 Degré Alajos: *Székesfehérvár városi joga a középkorban*. Székesfehérvár, 1972.

18 Budapest, 1969.

19 Budapest, 1971.

Több jelentős tanulmánnyal csatlakozott a hetvenes évek dualizmus kutatásaihoz. Ide sorolható *A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában*,²⁰ *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*.²¹

Részben ugyanezen témákat vitte bele a nemzetközi tudományba idegen nyelven megjelent utolsó tanulmányaival. Ilyenek a magyar ügyvédség kialakulásáról és az ügyvédi vizsga bevezetéséről írott, a szlovák kongresszuson elhangzott előadása, a *Vormundschaftsrecht in Ungarn von 1848 bis 1878*,²² és az *Elemente des römischen Rechts im Vermögensrecht der ungarischen Leibeigenen* című ugyancsak jelentős levéltári alapokra támaszkodva írt tanulmánya²³, a magyar házassági jogról írott francia tanulmánykötet,²⁴ és végül a Jean Bodin társaság részére készített referátuma a magyar falusi önkormányzati közösségekről.²⁵

Egy gazdag tudományos életmű korántsem teljes bemutatására vállalkoztam e sorokban. Igazi tudósról írok, akit nem befolyásolt, hogy olvassák-e, hogy megbecsülik-e. Az igazságot kutatta, a tudást a tudás kedvéért művelte, tudva, hogy az igazi érték a kiművelt, kutatáson pallérozott emberfő. Nem csüggesztette el a sikertelenség vagy meg nem értés, megmaradt jó humorú, az életet igenlő embernek. És megmaradt, katedra nélkül is, tanítani, segíteni mindig kész atyai barátinak. Egy-egy észrevétele, lektori véleménye maga is tudományos kisremek volt, így az is, amelyet a magyar ügyvédség történetéről írott munkámról adott. Az igazi tudós szerénységet sugárzó örömeivel fogadta, mikor figyelmeztetései és tanácsai nyomán átdolgoztam munkámat. Emberi nagyságát nem nyomta el az idősebb kolléga jóval nagyobb ismerete, tapasztalata, hanem sugárzott belőle a segítőkészség, a másik eredményei felett érzett őszinte öröm és a közös ügy, a magyar múlt ismerete iránti elkötelezettség. Példát ad, tanít ma is – és nagyon hiányzik!

---

20 Budapest, 1968.

21 Budapest, 1977.

22 Budapest, 1970.

23 Szeged, 1970. (E mű kimaradt a magyar római jogi szakirodalom bibliográfiájából.)

24 Csizmadia Andor – Degré Alajos – Somlyai Filó Erika: *Études sur l'histoire du droit de mariage de Hongrie*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 1979.

25 Degré Alajos: *Les communautés rurales*. Brussels, 1986.

A SEMLEGES ÁLLAM JOGTÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE*

1. Az egyház és az állam kapcsolata az ókori népek történetében

Az ókori népek azonosságtudatához tartozott, hogy saját istenük volt. A legjellemzőbb ez a zsidó nép tudatában, amint ezt a tudatot a Biblia szinte minden oldala sugározza. Mondhatjuk, hogy máig ez tartotta össze Izrael népét a szétszóratásban. A választott nép nem maga csinált magának Istent, hanem Isten által kiválasztatott arra, hogy mintegy „nemzeti keretet” adjon a Istenének: atyái hite és hűsége jogosította fel erre.

Velük szemben a rómaiak önazonosságát elsősorban joguk adta. Más módon a sokaságot nem tudta nemzetté formálni, mint hogy jogot adott nekik, mondja Livius Romulusról. Ám e jog, a nemzet joga, a *ius publicum* része a *sacra*, a vallás rituális és a *sacerdotes*, a vallás intézményesített rendszere. Róma békéjén és jólétén is felsőbb hatalmak őrködtek a *populus* tudata szerint, őket kellett adott esetben kiengesztelni, közreműködésüket és védelmüket folyamatosan biztosítani, „ut bonum faustum felixque sit” a nép sorsa, és „nequid res publica detrimenti capiat”. Mikor Róma növekedni kezdett, istenei harcba kerültek más istenekkel. Ám ennek állapotát a római állam igyekezett feloldani, mégpedig úgy, hogy a meghódított népek isteneit bevitte a saját Panteonjába és így a maga védelmezői közé sorolta őket. Ahogy Róma minden nép ura lett, úgy tette e népek isteneit római istenné.

E felfogásban a nemzet a jog, a hatalom és a biztonság összessége, amit az istenek hozzájárulása tesz teljessé. A *populus* római fogalom szerint törvényben meghatározott hatalom, a nemzet és vezetői között megosztva. A megosztás pecsétje, véglegesítője mindvégig a vallási rítus maradt (*lex curiata de imperio* stb.). Ez a biztosíték, a dolgok vitathatatlan, természetfölötti erők által is meghatározott rendje, a *leges sacrae* adta a római jogállam biztonságát. Megkérdőjelezése forradalom, *impius*, *improbis* cselekedet volt.

Az istenek tagadása a hatalom tagadása ebben a rendben. E rend minden isten befogadására kész volt, de nem tűrte a rajta kívül álló, őt el nem ismerő, meg nem erősítő isteneket. Ez a magyarázata a keresztényüldözéseknek, hisz az új vallás kizárólagossági igénye sértette a római államérdeket. A zsidók különleges-

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Forrai Tamás (szerk.): *Az állam és az egyház elválasztása*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia – Távlatok, 1995. 5–12.

ségét sem könnyen viselte, túrta Róma, de a zsidók bezárkóztak választottságukba és „fizetni” is készek voltak azért, hogy ne kelljen Istenüket a többi isten közé bevinni. Talán Istenük láthatatlan jellege is hozzájárult ahhoz, hogy velük Róma kiegyezzen. A kereszténység missziós törekvése, egyúttal a társadalom bevett rétegzését is megbontó eszmerendszere okozta, hogy Róma veszélyt látott az új vallásban, az új egyházban, gyülekezetben.

Az alternatív istenhitek rövid átmenete – a milánói *edictumtól* Nagy Theodosiusig – a diocletianusi nagy üldözés sikertelensége után állott be. Maga az időszak megmutatta, hogy a római hatalom félelme alapos volt. Az új vallás nem túrta meg maga mellett a sok istent, hiába túrta meg a sok isten az őket tagadó egy Istent. Egy századon belül, három nemzedék alatt a kereszténység kiszorította az államhatalomból a politeizmust.

A kereszténység mint államvallás mindazonáltal nem tudta kivonni magát a sajátos római eszmerendszer hatása alól. Miután elüldözte, vagy a patríciusi otthonok mélyére száműzte a régi *sacra* rendszerét a közéletből, maga kényszerült elfoglalni és betölteni azok helyét. Rómának szüksége volt a közjogban a *sacralis* elemre. Már maga a kereszténység tolerálása is hivatalos aktus, Constantin *edictuma*, hatalmi megerősítése révén következett be. Nem a szegények örömhíreként, nem a hatalom tagadásaként, nem a szolgálat bevezetésével lépett színre a katakombákból kiemelkedő új eszmerendszer, mely rövidesen be is tagolódott a római államgépezetbe. Ennek a következménye a római rendben, hogy a püspökök az államhatalom tényezőivé váltak, az egyház közjogi jelleget öltött, a császár szerepet nyert a hit és vallás rendjének megszabásában és védelmezésében. Ebben a helyzetben örökölte meg az állam és az egyház viszonyát Justinianus törvénygyűjteménye, amelyben a kereszténység egyetemességre törekvése a római hatalom világra szóló küldetésében osztozik, és azzal párhuzamosan érvényesül.

A keleti római birodalomban ez még ezer évig így maradt és az ortodox kereszténység világképéhez ma is hozzátartozik. A césaropapizmus ennek az eszmerendszernek megnyilvánulása. Keleten a császár óvó keze az egyház fölött megmaradt, védelmet és uralmat egyaránt jelentett.

2. Az egyház a nyugati barbár világban

„Ecclesia vivit lege Romana”, mondotta a nyugati birodalom bukása után magára maradt Római Egyház, ezzel különböztetve meg rendként papságát a beözönlő barbároktól, ebben találva identitását a sokféle barbár kiskirályság és fejedelemség között. Tartotta magát ehhez ott is, ahol azelőtt nem volt „római jog”, ahová az egyházi misszió vitte el az antik kultúrát, a latin nyelvet és a római jogot, a barbár északon. Az egyház joga tehát nem területi, hanem „rendi jog” volt. Az egyházi rend saját joga, *jurisdictióval*, önálló ítélkezéssel és joghatósággal, amelyet a püspökök megtartottak akkor is, amikor az imperátor *jurisdictiós* és legis-

latiós hatalma elfogyott mögüle. Sőt, az egyház, miközben az új népeket tanította a kultúrára, a jogra is, megadta a hatalom legitimációját, a jó király támasza lett, és mint oktató egyúttal a törvény tudója hatalmát állította a törvényt hozó eltűnt főhatalom helyébe. Ezzel kisajátította magának a *jurisdictio*, a törvényt magyarázat joga mellé a *legislatio*, a törvényhozás és -módosítás hatalmi körét is.

3. Respublica Christiana

Az egyház e szerepköréből kifolyóan az európai *universalitas* hordozója lett. A sokféle nép, sokféle mez tarka világában megvalósította a *respublica christiana*, a keresztény közösség fogalmát. A keresztény uralkodók e köztársaságnak mintegy patríciusai voltak, feje formailag a távoli császár, akit azonban tőle a távolságon és a közbeilleszkedő barbaricumon túl a nyelv is elválasztott: „*graeca non leguntur*”. A császár hatalma helyébe lépett volna nyugaton a pápa főisége. Ám a lelki hatalom nem volt alkalmas a világi teljes helyettesítésére: a középkorban, annak sötét századaiban, a szellem világa ugyan nem veszett el teljesen, de mégis a *respublica* vesztével fenyegetett az, hogy a legfőbb tekintély ki volt téve minden kis fegyveres banda fenyegetésének. Hiányzott az *imperium* békéje. Az egyház e helyzetben megteremtette magának a nyugati imperátort mint védőt, és ezzel óhatatlanul kialakította a maga világi ellenpólusát is: a pápa és a császár mint riválisok álltak egymással szemben a XI–XIII. század történelmének színpadán. Ha egyszer volt császár, a római jog, az egyház joga szerint az ő akarata volt a törvény. Ezt az újra felfedezett jusztiniánuszi könyvekből a bolognai jogászok a császár erősítésére olvasták ki. A pápa hiába tiltotta meg e tévtan tanulását az egyházi rendnek, ezzel ugyanis akaratlan a jogászai rend kettéválását, az egyházi monopólium vesztét idézte elő: a decretalisták mellett megjelentek a legisták.

4. Az „egy államban több egyház” modellje

A *respublica christiana* nem bírta meg a két egyenrangú felet: a pápa és a császár kölcsönösen gyöngítették egymás pozícióját. A kisebb királyok önállóságot nyertek e harc révén: „*rex imperator in regno suo*”. Ám a *respublica christiana* szellemi egysége is szenvedett a harcban: a nyugati egyházszakadások, az avignoni fogság a pápaság tekintélyét is megtépázták és felvetették az *ecclesia semper reformanda* gondolatát, egyelőre belülről. Mikor azonban az egyházi főhatalom a tekintély elvét állította szembe a javító szándékkal és az engedelmség kötelességét az általa mindig is hirdetett szabad akarattal, a reformátorok, sokszor politikai körülmények által is támogatva, máskor épp a politikai főhatalom elleni harcban edződve, magát az egyházat osztották meg újra és újra.

Az államok harca a belső sokvallásúság ellen szinte mindenütt megindult: a „*cuius regio, eius religio*” elve alapján az uralkodók követelték maguknak a jogot

alattvalóik vallási hovatartozásának meghatározására. Az „egy Isten – egy hatalom” igénye nem veszett el, csak a megvalósítása vált többrétűvé: az uralkodó hol a pápával szemben követelte az új reformegyház főségét, hol a reformátorral szemben alattvalói egyhitűségét. Két fejlődési vonal találkozott és erősítette fel itt egymást. A szuverenitás mint az egyház védői pozíciója, nem a császár kizárólagos joga már, s az egyház mint az állami hatalmi egység támasza, nem csak a pápa lehet, sőt elsősorban nem ő lehet az főhatalmi igénye miatt. A császár és a pápa helyébe kis császárok és kis egyházfők léptek: a keleti egység nyugaton sokszínűséggé alakult a kettős főhatalom hatására.

A rendek a középkori államban osztották az uralkodó szuverenitását, bár országoként eltérő módon és mértékben. A hatalom a „korona és a rendek” közt elvileg osztott volt, a kiváltságolt rendek tagjai – így az egyházi és a nemesi rend tagjai – mint ilyenek, egymással egyenlők és szabadságjogok birtokosai. Követelték maguk számára a hitvallás szabadságát és egyúttal a jogot az alájuk rendelték religiójának meghatározására. Ahol a rendek egysége megfelelő volt, a szabadság követelése kapott túlsúlyt, ahol a hűbéri lánc lépcsőzetessége teljesült ki, ott a meghatározó szerepre törekvés. A vallást meghatározni kívánó szuverén egyúttal a rendi önállóságot, szabadságot, önkormányzatot is fenyegette: a rendek előjogokért folytatott harca a hitvallásuk szabadságáért folyó harccá vált. A nemzetiségi és vallási szabadságokért való küzdelem összekapcsolódására számos példa található a kora újkor történelmében.

A tolerancia korai – rendi – formái között is kiemelkedő hely jut a kis magyar államnak, Erdélynek. Itt valósult meg a rendi szabadságok egyensúlya révén először, ha nem is a vallásszabadság, de a többvallásúság hivatalossá tétele és alkotmányos, alapjogszerű biztosítékokkal való körülbástyázásának kísérlete. A három nemzet szövetsége és a négy bevett vallás példamutató volt a korabeli Európában, s nyilván a kis ország fenyegetettségével magyarázható. A királyi Magyarország némi késéssel, de ugyancsak átvette és alkotmányossá tette a modellt a bécsi béke után, noha a korai abszolutizmus ezt az elmaradt „rendi” modellt folyamatosan fenyegette, és törekedett felszámolni. A rendi társadalom belső békéje lehetett előremutató, de ez a társadalom önmagában nem maradhatott meg az újkorban. Európában, kezdve Anglián és Németalföldön, de a német városokban, Itáliában és Svájcban is – ha különböző formákban is – a polgárság kibontakozásával a rendiségbe gyökerezett egyház tagadása, illetve az empirikus tudománynak a dogmatikus nézetekkel szembeni látszólagos ellentéte miatt a szellem szabadságát követelő új irányzat bontakozott ki.

Az egyház ekkor már elveszítette tudományos monopóliumát, amint századokkal korábban elveszítette a legisták és dekretalisták szembeállításával jogtudományi monopóliumát. Mindkét oldal tett kevésbé szerencsés lépéseket, amelyek a *ratio* és a hit harcát kihívták, s végül is a tudományban a *ratio* győzelmét eredményezték. Az igazság mint erkölcsi érték győzelmének jegyében megjelent

az egyháztól függetlenedő új polgári erkölcsi rend, hogy az elmaradt rendiséggel harcba szállva kivívja a szellem diadalát és elterjessze világosságát. Hogy ez a jog világában épp a természetjog eszméjén keresztül jelentkezett, érdekes ellentmondás, hisz a természetjog tana jellemző módon egyezik az egyház tanításával.

A különböző indexek, tiltott könyvek jegyzéke, egyházi cenzúra működése megfosztották a hívő tudományt attól, hogy kellő vértzetben vegye fel a harcot saját nézetei mellett, miközben a semleges gondolkodásúakat eleve egyházellenes beállítottságúakká tette. Ebből a helyzetből kivezető útként a paternalista állam, mint az ellentétek feloldója jelentkezett. Az abszolút monarchiára ugyanolyan veszélyesnek tűntek a szabadgondolkodók eszméi, mint a hierarchikus egyházra, de rendelkezett – legalábbis egy ideig – azokkal az eszközökkel, amelyekkel felléphetett velük szemben, így az egyház ismét, kényszeredetten, elfogadta az állam gyámkodását maga felett. XIII. és XIV. Lajos, II. József nem jelentettek kisebb veszélyt az egyház és a vallás szabadságára, mint a szabadgondolkodók vagy a protestáns uralkodók némelyike (mint Nagy Frigyes), de mégis, a nyílt egyházellenes harccal szemben védték a hívőket. Ez azonban ismét magával hozta azt a helyzetet, hogy az állam átvette a hit és tudomány meghatározójának szerepét, ezzel az erkölcsi-hitbéli döntés alapját, a szabad akaratot kérdőjelezte meg, és erős érveket kovácsolt az ellenoldal számára a protestáns Angliában és Hollandiában csakúgy, mint a katolikus Franciaországban és Ausztriában vagy az ortodox Oroszországban.

5. „A vallás magánügy! A lelkiismeret szabad!”

A harc a polgári szabadságjogokért nem katolikus államban és nem is a katolikus egyház diktálta vagy pártolta paternalizmus ellen indult. Az Újvilágba az anglikán egyház kizárólagossága elől menekülő katolikus írek és különböző protestáns felekezetek szabadságmozgalma a „quod omnes tangit ab omnibus approbetur” római jogelvé alapján a gyarmatok elszakadásához és az Amerikai Egyesült Államok alkotmányos egységéhez vezetett. Ez az alkotmány szövegezte meg először – Istenben bízó hittel – az ember alapvető jogait és szabadságait, köztük a vallás, a vélemény, a sajtó, a gyülekezés szabadságát is. A pluralista, sokvallású államban a különböző egyházak politikailag azonos helyzetet nyertek el, még ha híveik társadalmi-gazdasági helyzetétől függően politikai lehetőségeik nem is voltak azonosak. Lényeges az volt, hogy törvény előtt egyenlők, és hogy a polgárok egyenlősége is alkotmányos biztosítékokat kapott: jogilag kivételezett helyzetet, előjogokat nem kaphatott egyik vallás sem. Bár az állam nyíltan istenhívőnek vallotta magát, a vallási igazságok minősítésére nem tartotta magát illetékesnek.

Az Újvilágba az amerikai függetlenségért tengeren túl az angolok ellen harcoló fiatal franciák hozták magukkal a gyakorlati tolerancia új eszmeiségét. Ta-

pasztalataik találkoztak a francia felvilágosodás filozófusainak eszmevilágával, amely túlhaladottá, vagy legalábbis vitássá tette az abszolút francia monarchia tekintélyét. Az egyház mint királyság támasza, a legkeresztényibb király lehulló fejével együtt maga is elvesztette nemcsak előjogait, de társadalmi presztízsét is: nem tudott kivetítő utat kínálni az adott helyzetből. Robespierre ugyan meghirdette az ész kultusza helyett a Legfőbb Lény kultuszát, de vele együtt ez a kultusz is hitelét veszítette. A római világból örökölt szabadság és egyenlőség elvei a keresztény indítású testvériséggel együtt megmaradtak a jelszó szintjén. Végül is fegyverrel lehetett csak az egymásnak feszülő érdekek közt rendet teremteni. A császárság elvben ugyan továbbra is hirdette a szabadságot, de annak jegyében leigázta Európát. Franciaországban ismét megadták a vallás szabad gyakorlását, de elvonták vagyoni létalapját, míg a hozzá ragaszkodó tömegeket elszegényítették a háború. A Bourbon-restauráció ezen nem sokat változtatott, és amit megtett, az inkább rontott a helyzeten. A második császárság idején pedig az egyházi állam erőszakos fenntartása Olaszország egysége ellenében, épp a külső protekció miatt, ott is szembe fordította a tömegeket, immár nem csak az államegyház, hanem az egyház-állam gondolatával is.

A XIX. század második felében az egyház még egy támaszát elveszítette: a falusi plébániák köré csoportosuló társadalom támaszát. A társadalom súlya a városokba, az iparba tolodott, a rendi állam felszíni nyugalmit felváltotta a harc a piacért, a gyarmatokért, a bérért. A kapitalista hatalom a neki terhes erkölcsi tanítás tűrése, formai támogatása fejében szabályozta, korlátozta az egyház helyét az új világban: többé-kevésbé kikényszerített egyezségekké kötötte meg kezét és kényszerítette rá a pluralizmus gyakorlatának elfogadására, hogy szabad működését maradék eszköztárával biztosíthassa. Ahol az egyház nem hajolt meg az önkéntes szerződés ajánlata előtt, kultúrharcba vitték, és rásütötték a maradiság, a haladás-ellenesség, az intolerancia bélyegét. Ehhez a katolikus egyházzal szemben sajátos fegyvert nyújtott az I. vatikáni zsinaton elfogadott tévedhetetlenségi dogma, amit egészen különböző elferdített tálalásokban lehetett a *Syllabus*szal együtt az egyház haladás-ellenessége bizonyítékaként kijátszani.

A század végére előállott az a történelmi helyzet, amelyben a részben kisebbségbe szorított egyház a hívei államon belüli, polgári jogfosztottsága ellen, egyenlőségének megadásáért emelt szót, például Angliában, a skandináv államokban vagy Hollandiában. Ezekhez képest az Egyesült Államokban megadott pluralizmus, Franciaországban a teljes magánszférába szorítottság előnyösnek tűnhettek. A másik oldalon, a konkordátumos országokban, mint Poroszországban, valamely *modus vivendit* kínált az állam a főhatalom ellenőrző helyzetének elfogadásáért. Az Osztrák-Magyar Monarchiában az uralkodó főkegyúri jogai érvényesültek liberális kabinetek útján gyakorolva. Ez időnként felébresztette a vágyat: bár meg lehetne szabadulni a pártfogástól. Ez azonban azzal járt volna, hogy a jelentős közjogi státust, az egyházi *jurisdictio* lehetőségét, az egyház

bizonyos szerepét a közéletben fel kellett volna adni. Ebben a helyzetben a fejlődés iránya helyett egyelőre inkább a régi jogok visszahódítására szövetkeztek az egyházi erők.

Vannak előnyei a semleges államnak? Vannak, ha mérlegre tesszük, mibe került az egyháznak a történelem folyamán vállalt politikai szerepe. Nem véletlen, hogy még az állami kapcsolatokból való teljes visszavonulás lehetőségét sem kívánták részére megadni a szocialista államokban. Másrészt tagadhatatlan, hogy az egyház közjogi státusának megvan a maga létjogosultsága, ha az egyházat elfogadók által az önként vállalt és vallott jogi kereteket az állam olyanként elismeri. Más az egyház, mint a horgászegyesület vagy a bélyeggyűjtő kör, társadalmi szerepvállalásában is. Az állam a társadalom békéjét és rendjét szolgálja a neki juttatott hatalommal, az egyház ugyanazon társadalom erkölcsi felemelkedését, értékét, megváltását közvetíti.

Korunkban mindenesetre indokolt ragaszkodni ahhoz, hogy az állam ne foglaljon állást hit és erkölcs igazságai vonatkozásában, ne döntse el hatalmi szóval, helyesek-e vagy nem a vallás tételei. Ez nem jelenti, hogy az állam a maga jogának alapjául szolgáló etikai tételeket ne követelje meg és az azokat alátámasztó egyházi tanítást ne üdvözölje szövetségesként. Az államnak viszont a társadalom vonalán számosabbak az erőforrásai és sok a – más-más szempontból ugyan, de – hozzá csatlakozó kultúrharcos szövetségese.

A MAGYAR JOGREND KEZDETÉN*

A magyar jogalkotás kezdetei. Szent István – államalapító és törvényhozó

A magyar állam Szent István korában, az ő szervező, alapító tevékenysége eredményeként, létrejött. Létezett-e már korábban is? Szent István minden ízében újat alkotott, a régit, ha volt is, megsemmisítette, vagy új tartalommal megtöltve, de folytatta a már létezett magyar államiság rendjét.

Abban a történések általában egyetértenek, hogy a magyarság Levediában törzsek szövetségéként élt a kazár birodalom peremén, elismerve egy tekintélyes törzsfő – *primus inter pares* – tekintélyelvi vezetését.¹ Külső behatásra, bizánci tanácsra léptettek e rend helyébe közös fő (vagy két fő – kende és gyula) alatti egységes szervezetet. Állandó vezér(ek) lép(tek) az eddig esetről esetre közös akciók élére felkért vezető helyébe.² A közös – törzsek felett álló, noha nem azoktól független – vezér vezette a magyarok seregét a bolgárok ellen, majd az új hazába, a Kárpát-medencébe.

A vezér szerepe az óvottabb környezetben csökkent, de nem szűnt meg tiszte, noha önálló törzsi akciók a X. században sokasodnak.³ Az elsőség formálisan megmaradt, és e fejedelmi tisztségnek adott több tartalmat Géza, István apja, majd merőben új tartalmat és nevet Szent István. Hatalma a már másfélszáz éve közös akarattal létezett választott fejedelmi méltóságon alapult, királysága annak természetes folytatása, nem új vívmány volt.

Nem csökkentjük Szent István művének jelentőségét, inkább kiemeljük politikai éleslátását, ha számba vesszük, mit hordozott törzsi örökségként az általa keresztény királyságba szervezett magyarság.⁴

A) A fejedelmi méltóság határozott törzs családjához kötődött és azon belül a szeniorátus rendjén, az alkalmasság figyelembevételével öröklődött.

B) Az alkalmasságot a jelölt kiválasztásával és előterjesztésével a törzsek vezetői állapították meg (*praesentatio*).

C) A jelöltet a szabad fegyveresek fogadták el, választották (emelték pajzsra – *acclamatio*).

* Eredeti megjelenési hely: *Magyar Tudomány*, 1996. augusztus. 154–158.

1 Részletesen utoljára I. Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995.

2 Hogy ebben a kazár minta a bizánci tanács mellett mennyire hatott, e kérdésben lényegtelen.

3 Kristó i. m. (I. l.) 299. (A törzsi állam.)

4 Vö. ezzel kapcsolatban dolgozatomat: *A magyar jogrendszer kezdetei. Jogtudományi Közlöny*, 1996/7–8. 269–274.

D) Úgy tűnik, hogy (legalábbis az egyik) vezér szakrális legitimációval is rendelkezett.

A szabad és egyenlő fegyveresek nemzetének hatalomátadása (*translatio imperii*), mutatkozott meg ebben a rendben. Nem a törzsek függetlensége, de a harcosok személyes szabadsága, a kora feudális függés hiánya tűnik ki.

A társadalom a közös fő ellenére megtartotta félnomád, törzsi-nemzetségi jellegét. Közös nyájak, közös zsákmány, katonáskodás kötelezettsége csoportmeghatározó normák voltak. Törzsi nomád jellegű a család is: asszonyrablás, bizonyos tulajdon az asszonyon, talán levirátus is.

Nyitott és türelmes volt a hagyományok szerint a magyar társadalom. Könnyen fogadott be és bocsájtott el törzseket, részeket. A viták megoldásában a személyes egyeztetés, a szóbeliség és nyilvánosság, közügyekben a tanács szerepe, megtorlás esetén a *talio* korlátja vagy a barom-értékkel meghatározott kompozíció játszottak szerepet. Vezéri terrort vagy despotizmust nem érzékelünk, jellemzőn azon társadalmakra, ahol a fegyveres erő gyakorlatilag egy a néppel.

Toleránsak világnézetileg is. Megtűrték maguk közt a keresztényeket, meg egyes csoportok többnejűségét. Tulajdonviszonyaik még képlékenyek voltak – a törzsek közötti viták elkerülése miatt széles gyepükkel választották el egymástól a törzsi vagy nemzetségi birtokokat.

A normák és szokások megtartását egyrészt a katonai fegyelem szükségessége a megmaradáshoz, másrészt a szükséges egységen túl megtűrt nagyfokú egyéni-családi szabadság biztosították. Ennek köszönhető, hogy szakrális tényezőket a rend nem igényelt jelentős mértékben, mert nem hordozott antagonisztikus ellentéteket. Szent István munkáját ez megkönnyítette.

Két nemzedéken keresztül az új hazát elfoglaló magyarság nem volt kitéve külső fenyegetésnek. Az egymással szembenálló nyugati és délkeleti kulturvilágok közt szövetségesnek igényelt és ellenségként félt puszták létevel fenn tudta magát tartani. Ám a két szomszéd elkezdte a maga katonai hatalmának erősítését és kétségtelenül egymáshoz is közeledtek a X. század második felében.⁵ A kalandozásokat lezáró katonai kudarcok jelezték, hogy csak idő kérdése, mikor fognak a szomszédok – külön vagy összefogva – végezni a kellemetlen betolakodókkal.

Közben a viszonylag óvott környezetben a magyarságra hatott a szomszédság, életmód és gondolkodás vonalán egyaránt. A X. század közepén a keresztény térítés is működött, mindkét – akkor még nem elszakadt – keresztény rítus oldaláról. A befolyás növekedését mind az erdélyi Gyulák, mind Géza fejedelem támogatták, okos politikai számításból.

5 Ha ennek jelentőségét különbözőképpen is mérlegelik a történészek, vö. Bóna István: A képzelt bizánci „fenyegetés” korszaka. *História*, 2000/1. 7.

Ez a kezdetben két belső hatalmi pólus döntésén alapult kezdeményezés a beilleszkedésre és békés egymás mellett élésre volt Géza fia, István politikai öröksége, mikor apja után a törzsfők jelölése révén fejedelemmé választották. Saját családjában a régi szokás alapján e méltóságra igényt tartó idősebbel, Koppánnal kellett ezért megütköznie. Úgy tűnik, a győzelmet a magyar törzs melléállott része és házassága révén betelepült idegen vendég lovagjai egyesült erejével vívta ki: a törzsszövetség nem lépett fel egységesen a fejedelem mellett abban a harcban, amit a családi-nemzetségi belső rendre hivatkozó vetélytársával legitim hatalmának érvényre juttatásáért vívott.

Nem hiszem, hogy e tartózkodásban a magyarság többi törzsének gyanakvása nyilvánult volna meg. Akkor nem választották volna meg Istvánt fejedelemmé. Inkább a jelképesnek tartott és a magyar törzsnek, Árpád családjának járó méltóság két jelöltje között nem akartak dönteni.⁶ A törzsek megszokták a fejedelem címét, de idegen volt már számukra a fejedelmi hatalom. István viszont a maga céljai, tervei megvalósításához a méltóság mellé igényelte a hatalmat is. Győzelme után tudatosan formálta át a fejedelemséget királysággá, a törzsszövetséget regnummá. Úgy látta, nincs idő kivárni a lassú, természetes átalakulást. A történelem igazolta őt. III. Ottó és II. Henrik német császársága, Bizánc keleti és déli lekötöttsége egyedülálló alkalom volt a magyar átalakulásra, a belső ellentétek leküzdésére. Az új rend egyes törzsi központok ellenállása ellenére is megvalósulhatott, békés külpolitikai háttérrel.⁷ Megkapta az egyház szakrális legitimitációját, míg a maga részéről elfogadta az egyházat az új rend tanítójaként. A tanítók, klerikusok és világiak, nagy számban jöttek külföldről. Hozták a mesterségbeli tudást és a hitet, de hozták a jogszokásokat és törvénykönyveket is (*consuetudines et documenta*). Ezekkel erősítették a király udvarának méltóságát.⁸

A király maga vezette a szervező, újjáalakító munkát. Saját törvényt akart népének adni, mert „unaquaque gens propriis regitur legibus”.⁹ Nem változtatott feleslegesen. Nem módosította, amit nem kellett, és munkája szerencsésen megértésre talált népe nyitott és türelmes szemléletében. Meghagyta a fegyveres katonák szabadságát,¹⁰ így azok nem láttak az új rendben veszélyt. (Csak az egyéni függetlenségre a fejedelemmel szemben törekvő törzsfőkkel került szembe.) Idegen, elkülönülő, rendi előjogot élvező hűbérúri réteg, elkülönült fegyveres hatalom nem települt rá a királyságban a magyar szabadokra.¹¹ Megmaradt a jo-

6 Kristó Gyula: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1993. 106.

7 A békés háttér II. Henrik halálával szűnt meg, de akkorra Szent István már túl volt az utolsó belső ellenálló góccok, Ajtony, Gyula és a besenyők leverésén.

8 *Intelmek*, 6.2.

9 II. pr., sokszor ismétlődő hagyományos római jogi fordulat.

10 *Intelmek*, 4.3., I. 22.

11 Minthogy Péternek, utódjának éppen ezt vetették szemére, valószínű, hogy ő eltért István gyakorlatától.

guk az uralkodó kiválasztására, elfogadására is, amint ezt a következő századok egyértelműn mutatják. (Bár ennek volt belviszályt okozó kockázata, mégis a szabad katonai rend Szent István-i előjoga átível a magyar rendiség „una eademque nobilitas” gondolatába.)

Megmaradt az uralkodó együttműködése a törzsi előjárókkal a királyi tanácsban, amint azt az Intelmek 4. és 7. fejezete, s egy sor törvény világosan igazolja. Közéjük, nem följük ültek ország dolgában az egyházi vezetők és a király ispánjai.¹²

A király felelősséget érzett és hatalmat gyakorolt az ország minden intézménye felett. Mint „rex, imperator in regno suo”, rendkívüli esetben egyedi törvényhozói *plenipotentiával* rendelkezett. Általában azonban a törvényt a tanáccsal együtt hozta, s elfogadta a keresztény országok normáit példaként. Amint maga felelősnek érezte magát, az együttműködés során fokozott felelősséget várt az ország nagyjaitól is, ezt ugyancsak több törvény tanúsítja: az ő vétkeiket szigorúbban büntette.

Noha sokan vélik, hogy a szent király a régi rendből semmit sem akart meghagyni, úgy tűnik, hogy épp a személyes szabadság és az osztott hatalom régi rendjének megtartása tette Szent István államát és törvényeit nemzete számára elfogadhatóvá. Még utódai alatt is ragaszkodtak az ő rendjéhez. Nem csak Péter és Aba Sámuel ellenében vetették fel, hogy változtattak István király rendjén, de Vazul utódai is hatalmuk alapjaként a szent király törvényeire hivatkoztak.¹³

Nem volt szükség arra, hogy az új rend szabályait szakrális védelemben részesítsék. Inkább az egyház kapta legitimációját a királyi hatalomtól. Az Intelmek szerint „a mi királyságunkban (az Egyház tanait) még ma is mint valami új keletű és zsendülőfélben lévő tant hirdetik, s éppen ezért gondos és előrelátó oltalmazókra van szüksége.” A király választottságából és fejedelmi hatalmából folyó tekintélyével teljes súllyal oda is állt az új és zsenge tan mellé. Biztosította az istentisztelet helyeit, az ünnepek megtartását, az egyház vagyoni alapjait, rendi különállását.

Ami azonban legtöbbet jelentett, önmaga át volt hatva a keresztény hit, erkölcs tanaival. Úgy mondják, Szent László szeretette meg a magyarokkal a kereszténységet. Lehet. De Szent István megmutatta a maga teljességében, milyen a keresztény király, a keresztény ember, és ha nem is tudott egyszerre mindenkit megnyerni érzelmileg a maga meggyőzésének, rokonszenves, tekintélyt parancsoló és biztonságot sugárzó példát adott a keresztény emberségből. Kivált méltatlan utódok alatt mutatkozott meg, milyen mélyen hatott példája: többé Magyarországon a keresztény eszményt komolyan nem vonták kétségbe, leg-

¹² Intelmek, 2., 14., 15., 25., 31., 35.

¹³ „Quicumque ungarus (...) sacram legem a divo rege Stephano traditam non reciperet, capite et bonis mulctaretur” – így az I. Andrásnak tulajdonított decretum.

feljebb méltatlan hordozóit érhetette támadás. Az *Intelmek* soraiból közvetlen sugárzik felénk a szent király meggyőződése, elhivatottsága, felelősségtudata és alázata, de a gondviselésbe vetett rendíthetetlen reménye is. Meríthetünk abból mi is, ha törvénytörvényének szabályai időszerűségüket közvetlen alkalmazásra el is vesztették.

Újításai elsősorban ott lényegesek, ahol a keresztény életrend a régi törzsi szokásokkal kifejezetten szembe került. Így a házasság terén: az új rend tiltotta és büntette (ha nem is súlyosan) a nőrablást közbűntényként. Védte az özvegy szabad döntését ezen állapot megtartása vagy új házasságra lépése tárgyában. Tiltotta a házastársat elhagyó újabb házasságát, de megengedte ezt a vétlen félnek (keleti egyház gyakorlata).

Védte viszont az elhunyt férj vagyonát is gyermekei vagy rokonai számára, ha özvegye újra házasodnék. Elismerte a honfoglalók szállásföldjeinek és a családi vagyonnak tulajdoni jellegét,¹⁴ a felette való szabad rendelkezést. A későbbiekben a nyugati *allodium*mal azonosított szállásbirtokon a királynak nem volt sem főtulajdona sem örökjoga. Ezzel szemben a nemzetségi földek közötti szabad területeket a királyi központok határának, megyének nyilvánítva királyi (későbbi szóval korona-) birtokká tette, abból köztisztviselők vállalása és érdekem fejében adott adománybirtokot, illetve tartotta meg az állami gazdálkodás fedezetére azokat. Később ebből bontakozott ki az adománybirtokok és kamarai javak kettőssége.

A király elfogadta általában példaként az egyház tanította közös jogot, s a szerint igazította szükség szerint saját rendelkezéseit. Törvényei szelídebbek, mint más országokéi. Többször is enyhébben bünteti a szegényeket, alkalmaz kezdetben enyhébb büntetést, nevelő céllal hozta normáit. Törvényein, noha úgy mondják, hogy igazodása tudatosan nyugati volt, sok helyütt érzékelhető a bizánci jog hatása. Országában is jelen volt a kereszténység mindkét formája, a keleti rítusú kolostorok a Duna vonalán, a Balaton mellett, sőt Veszprém mellett is megtalálhatók. Az akkor még egységes, sőt a közeledést is éppen kereső kereszténység mindkét nagy kultúrforrásából merített népe számára. Törvényeinek új kiadása indítás lehet arra, hogy azokat mind forrásaik, mind későbbi hatásuk szempontjából újabb alapos vizsgálatnak, elemzésnek vessük alá, mint államiságunk, kultúránk, nemzeti azonosságunk kiváló értékes emlékeit.

14 *Intelmek*, 6. (sua!), 35.

A SZÁZADFORDULÓ MAGYAR KÖZIGAZGATÁSA*

1.

1. A közigazgatás az állam hatalomgyakorlásának legközvetlenebb része, a római *imperium coercitios* jogköréből levezetett tevékenység. A római köztársaságban az *imperium*mal kapcsolták össze a katonai főhatalmat, a törvényhozás kezdeményezési jogkörét és az igazságszolgáltatás irányítását, a *iurisdictiót* is. Nem ismerték tehát a hatalmi ágak megosztásának elvét, hanem helyette egységes, de több személy között megosztott, rövid időre átruházott és a tág hatalmi jogosítványok mellett nagyfokú felelősséggel is járó hatalomként ruházták rá a választott személyekre az *imperiumot*. A principatus idején ez a megosztás a *senatus* és a *princeps* között valósult meg elvben – az *imperium militare* kivételével, amely teljesen a princepsset illette.

Ebből a szemléletből következően az igazgatási hatalom más hatalmi ággal – bírói hatalommal – való felülvizsgálata elvileg lehetetlen volt. A római igazgatást végző tisztviselőt közvetlenül a hatalmat átruházó nép, a választók népgyűlése, *comitiája*, vagy a vele egyen-, vagy nála magasabb rangú magisztrátus vonhatta felelősségre. E felelősségre vonás pedig nem történhetett jogellenes eljárás miatt, hiszen a magisztrátus adott esetben saját mérlegelése alapján jogosult, sőt célszerűségből akár köteles is volt a törvényt áthágni. A felelősségre vonás kérdése mindig az volt, hogy a hatalom gyakorlója célszerűen járt-e el, megtett-e minden tőle telhetőt a köz érdekében.

2. Diocletianus megosztotta a hatalmat *imperium militare* és *imperium civile* ágakra, egyesítve viszont a *civil imperium*mal a bírói hatáskört. Ettől kezdve a birodalmi adminisztráció tisztviselői kara gyakorolta a jogerővel járó ügydöntő határozati (bírói) jogkört és a jogerővel nem járó, viszont a köz érdekében kikényszeríthető, akár jogszabály ellenére is a köz javára intézkedni jogosult, hatósági igazgatási jogkört. A teljes *imperium – militare, legislatiós* és igazgatási – csak az *imperator*t illette meg.

Ebből a rendből következett, hogy a hatóság eljárásának helyességét csak a felettes, bírói és igazgatási jogkörrel egyaránt felruházott hatóság vizsgálhatta: a tisztségviselő a felettesének, végső soron az uralkodónak felelt.

3. A Keletrómai-Bizánci Birodalomban így maradt ez annak bukásáig: nyugaton a császárság megszűntével nem volt *imperium*, csak *iurisdictio* – az egyház és a helyi hatóságok, rexeik kezében, valamint *coercitio*, annál, aki a hatalmat

---

1 * Eredeti megjelenési hely: *Jogtudományi Közlöny*, 1996/10. 398–403.

megragadta és gyakorolta. A nyugati császár, Nagy Károly, majd a szász uralkodóház névleg ugyan megszerezte a teljes imperiumot, de tényleg azt csak a maga hatalma alatt lévő területen gyakorolta, egyébként érvényesült a „*rex imperaior in regno suo*” elv az összes királyságban.

2.

1. A társas hatalomgyakorlást a középkorban felváltotta a lépcsős hatalomgyakorlás: a hűbéri rend fölé- és alárendeltségi kapcsolata, illetve a rendi társadalom társadalmi szerepkörhöz kötött hatalom–felelősség rendszerének elosztása. A hűbéri rendben a hűbérúr döntött arról, vajon megfelelő hűséggel járt-e el a hatalom alsóbb fokú hordozója, míg a hűbéreskü megszegése feletti judikatúra az egyházat illette.

A magyar rendi társadalom soha sem állott rá a nyugati hűbérmodellre, amelyben a helyi hatalmat az uralkodó adja a neki járó hűség fejében. A magyar államkép szerint a király hatalma átruházott, az adott családból alkalmasság alapján történő kiválasztás és ajánlás (*praesentatio*), a szabadok mint a hatalom teljességének közös hordozói által történt elfogadás (*acclamatio*) és az egyház általi felkenetés (együtt: *electio*) által. A választó nemesi rend és a hatalomból tisztségük révén részt gyakorló bárók soha sem adták át a teljes hatalmat a koronás uralkodónak, hanem abból egy részt maguk is gyakoroltak. Mind a törvényhozói, mind az igazgatási, mind a bírói jogkör megoszlott helyi és központi szervek között hatáskör és illetékesség szerint, s a jogokat a jogkörök ellátásának kötelezettsége, valamint a haza együttes védelmének kötelezettsége ellentételezte.

Ennek az egyensúlynak, a király kötöttségének az együttesen megállapított törvényes rendhez, illetve személyes felelősségének a plenipotencia alapján törvényeken túllépő aktusai célszerűségéért, jogi megnyilatkozása az Aranybullában rögzített *ius resistendi*: király és rendek kölcsönösen ellenőrizhették és elbírálhatták a másik fél hatalomgyakorlásának jog-, illetve célszerűségét.

2. A középkori magyar közigazgatás a központi, illetve a helyi hatalomgyakorlás egyik tevékenysége volt: rendfenntartás, helyi és országos közügyek, veszélyelhárítás, közlekedés, árucseré-rendezés, pénzbiztosítás, a városokban ipar és kereskedelem tartozott ide. Központi szervei részben a király és az ő tanácsosai, részben az országnagyok és segítők, részben az egyház szervezete révén tartották kézben az ügyek intézését. Helyi szervezete másképp alakult a nemesi önkormányzat vármegyéje és a földesúri igazgatás körében, másként a városokban. Mindenesetre a két hatalmi kör, a helyi és a központi, megvalósította a hatalom egyensúlyát rendi viszonyok közt, míg a világi és egyházi tényezők közül hazánkban Szent István óta a világi elem volt a meghatározó, az egyház sok területen (oktatás, egészségügy, szegénygondozás, írásbeliség, mintagazdaságok) vállalt szerepe ellenére.

3.

1. A felvilágosult abszolutizmus XVII. századi ideológiája az uralkodó és szaktanácsadói igazgatási többlet-szerepvállalását hozta magával: a Polizeiwissenschaft, a közügyek tudománya általánosan elterjedt, önálló elmélete és gyakorlata alakult ki. A török pusztította Magyarországon telepítéspolitikai, termelés-szervezés, foglalkozások tudatos meghonosítása, az ország újrarendezését elméletben kidolgozó átfogó közigazgatási programok, Einrichtungswerke elgondolása szerint alakulnak ki. A politikai helyzet, a Habsburg-ház igénye az önkéntes magyar támogatásra tette, hogy e központosított, szakosított igazgatás nem került teljesen hivatalnokkézbe, és nem folyt teljesen a magyar alkotmányos jogalkotás rendjét megkerülve a természetjog központilag elbírált szempontjai szerint, hanem vidéken továbbra is a királyi városok polgársága, illetve a vármegyei nemesség tartották meg az igazgatás felelősségét és jogkörét, míg a rendi országgyűlés, ha nem is vitatta a királyi törvényt végrehajtó jogát, mégis fenntartotta magának a jogalkotás lehetőségét. A végrehajtás felett viszont a kihirdetés, illetve annak megtagadása révén a területi rendek ellenőrzése bizonyos fokig érvényesült, a *ius resistendine* jogrendszerünkben történt kiiktatása után is.

Mindenesetre a kamerális tudomány, a közgazdaságtan, a statisztika és a Polizeiwissenschaft együtt a tudatos szakszerű igazgatás szükségességét hirdették, és ott, ahol érvényesültek, tagadhatatlan előnyeiket is igazolták.

2. II. József a felvilágosodott uralkodó teljes felelősségérzetével és öntudatával fogott neki igazgatási egységesítő céljai végrehajtásának. Ellenállással találkozott, ami ugyan jórészt az újtól kicsinyes érdekeit féltő réteg ellenállása is volt, de mégsem lehet tőle elvitatni azt a nemzeti alkotmányos tudatot sem, hogy a király nem önkényúrként, hanem átruházott hatalommal, a rendek egyetértésével válósíthat csak meg törvényes reformokat. II. József nagy tévedése volt, hogy nem értékelte kellően ezt az alkotmányos érzületet, a rendek teljes ellenállását csak a lassúbb magyar mentalitás miatt nem váltotta ki. Így magyar földön nem tört ki a belgákéhoz hasonló elszakadáshoz vezető forradalom, de a kalapos király is belátta, hogy törekvése megtörik az ellenálláson. Igazgatási reformjait halála előtt visszavonta.

II. Lipót már olaszországi uralkodóként megmutatta, hogy van érzéke a nemzeti sajátosságok figyelembevételére, tud bánni alattvalóival. Rövid két éves uralkodása alatt beindultak országgyűlési jóváhagyással mindazon reformok, amelyeket bátyja nem tudott kikényszeríteni. A rendi országgyűlés *regnicolaris* reformbizottságai többek között az igazgatási reformokat is megcélzották, és azok előmunkálataiban jelentős előrehaladást is tettek. A francia forradalom, a király korai halála és udvarának félelme a reform terrorba toroklásától szegték el azokat.

3. A napóleoni háborúkat lezáró béke után a felvilágosodott abszolutizmusból jószerivel csak az abszolutizmus maradt meg a Monarchiában. Az udvar számára félelmetes volt minden mégoly indokolt reform is, a stabilitás megőrzésére törekvés mellé kicsinyes, a hadi adósságok okozta pénzügyi válság által még tetézt pillanatnyi anyagi eredményekre kínosan figyelő központi politika alakult ki. Emiatt a helyi mozgalmak vitték a modernizálás gondolatát, bár a centralista reformerek a municipalistákkal elméleti harcban voltak és vitatták, hogy önkormányzati módon, rendi parlamentarizmus mellett egyáltalán lehet-e elérni megfelelő haladást.

4. Minthogy a rendi kontroll a központi jogellenes rendszabályokkal szemben érvényesült, viszont alig tudott a modernebb áramlatoknak utat törni, a megyei ellenőrzés, az alkotmányértő rendeletek és központi intézkedések kihirdetését és végrehajtását megtagadó jog retrográd formában érvényesült, így a centralisták csak központi oldalról tudták elképzelni a haladó eszmék és igazgatási reformok kezdeményezését. Ennek a municipalisták helyes meglátása szerint elmentmondott ugyan az a tény, hogy a XIX. század első felében a központi hatalom sorozatosan szegett el pillanatnyi pénzügyi érdekekre hivatkozva haladó jogalkotási elgondolásokat, például a bányajog modernizálását, a regnicolaris javaslatokat, a büntetőjogi reformot, a szerzői jogi reformot, de nem állt jóakarattal az úrbéri váltsághoz és a kereskedelmi törvények reformjához sem, ha utóbbiak 1840-ben sikerre is jutottak.

4.

1. 1848-ban a vértelen legitim és legális magyar átalakulás, amit csak a gyökeres társadalmi átalakulás útjának megnyitása miatt nevezhetünk forradalomnak, megteremtette a felelős kormányt és a népképviselői országgyűlést. A nemesség csak előjogairól mondott le, a politikai jogokat megosztotta a néppel, így elvben a helyi önkormányzat jogát is. Hogy ez miképp lesz egyeztethető egyrészt a felelős kormány általi kormányzással, másrészt az uralkodói felségjogokkal, annak megoldása részletes országgyűlési munkára maradt volna. Sokak számára kibékíthetetlennek tűnő ellentét rejlett már az alkotmányos alapokban is.

A kísérletre sem kerülhetett sor. Az uralkodóház, megriadva más, többek között osztrák területek forradalmi megmozdulásaitól, és talán azoktól a hangoktól is, amelyek egyes magyar megnyilvánulásokból kicsengtek – „Itt a nyilam, hova löjjem?” stb. –, és amelyek értékét távolból az udvar nyilván túlbecsülte (Petőfi megbukott mint képviselőjelölt), fegyverrel nyomta el a „renitens”, jogaihoz ragaszkodó nemzetet. Utána aztán abszolutisztikus hatalmából fogott neki a kétségtelenül esedékes reformok végrehajtásának.

2. Az 1850 utáni osztrák rendezés (1849 végének előbb még az 1847-es magyar megoldást sejtető átmenete után) teljesen centralista módon történt. Bécs-

ben székelt a birodalmi igazgatás (valamint bíraskodás és hadügy) teljes irányítása. A szakigazgatási ágak vezetői és az élükön álló birodalmi kancellár a császár-királynak mint abszolút uralkodónak kegyelméből nyerték el tisztségüket, neki tartoztak felelősséggel, és felé kellett csupán elszámolniuk. Az igazgatás szakosított volt és szakmailag elvben színvonalra törekedett, azonban a magyar középosztály jó részének passzív rezisztenciája, valamint a központi igazgatás gyanakvó beállítottsága miatt a magyar tartományokban többségében idegen tisztviselők bevonásával nyert megalakítást, akik helyi ismeretekkel nem rendelkeztek.

A kormányzat legfontosabb céljának a forradalom utáni ország pacifikálása, a föld alatt parázsló érzelmek elfojtása minősült. Ezt szolgálta a rendészet megszervezése, a zsandár (gens d'armes) szervezet felállítása a megyei hajdúk helyett. Korlátozták és ellenőrizték a belső közlekedés lehetőségét, útlevél kellett még a helyközi közlekedéshez is. Bejelentkezési kötelezettséget írtak elő. Hozzájárult mindehhez az egész birodalmat behálózó kémrendszer, a cabinet noir működése, amelyről Jókai az Új földesúrbán és a Szerelem bolondjaiban oly szemléletes képet fest.

Osztrák mintára került megszervezésre az egészségügy, a kórházak működtetése és az orvosképzés. Itt is jelentős volt a tisztoztatás.

Az addig vármegyei kézben lévő árvaügy és státusz-ügyek a bíróságokhoz kerültek mint nem peres eljárás, ugyancsak osztrák mintára.

Jelentős haladás volt a II. József alatt megbukott ingatlan-nyilvántartás bevezetése, ami párhuzamosan futott az úrbéri rendezéssel és a tulajdon- és birtokviszonyok tényleges helyzet jogosságának védelme alapján történő rögzítésével (telekkönyvi elbirtoklás és jogvesztő határidők). A végrehajtás módja, az érintettek jó részének bujdosása, emigrációja vagy egyszerűen felszólalásaik késedelme vagy figyelmen kívül hagyása révén e rendezés is hozzájárult a szabadságharcot hordozó középnemesi osztály szinte teljes tönkretételéhez. Maguknak az ügyeknek rendezése jócskán áthúzódott a kiegyezés utánra. A telekkönyvezés során gyakorlatban adódó jogi kérdésekre adott döntésekből bontakozott ki a modern magyar dologi jog elmélete.

Fontos része volt az új igazgatásnak a gazdaságrendészet, a királyi regáléként megőrzött bányaügyek, a pénzrendszer egységesítése a birodalomban, ennek során a Kossuth-bankó érvénytelenítése. Ide tartozott a tőzsde újjászervezése, az osztrák hiteljog bevezetése és az értékpapírok egységesítése. A váltótörvény és annak szigorított gyakorlata a most már szabad földbirtokforgalom mellett a felkészületlen rétegek vagyonukból kiforgatásának – a végrehajtás következetes és hitelező-centrikus rendezésén keresztül ugyancsak eszközévé vált.

A II. József óta bevezetett liberálisabb rendhez képest visszalépést jelentett a többvallású Magyarországon a népesedési ügyek, az anyakönyv, a házassággal kapcsolatos viták konkordátum alapján egyházi fórum alá rendelése, ami végső

oron a kiegyezés után a házassági törvény és a valláspolitikai törvények megalakítását kényszerítette ki.

Társaság, ipar, kereskedelem vonalán a fejlettebb Ausztria rendszere kétségtelen előrelépést jelentett, noha egyelőre megtartották a céhrendszert, a társaság privilegialis jellegét és az ipar felügyeletét hatósági, nem szakmai szempontok szerint szervezték.

Nagy jelentőségű volt az oktatás alsó, közép és felső szintjén egyaránt a Thun-Hohenstein-féle, a Ratio Educationist felváltó reformált rendszere.

A művelődés vonalán visszatért szigorított formában a cenzúra, felváltva az 1848 márciusában kivívott sajtószabadságot.

Szakközlegek, kerületi mérnökök irányítása alá került a településrendészet, vízrendészet, vám- és útigazgatás. A pénzügyi igazgatást és a valutarendszer irányítását az osztrák nemzeti bank kapta meg az egész monarchiában.

Mindezen szakmai irányítás-igazgatás többfokozatú hivatalokon keresztül valósult meg, amelyek hierarchikusan épültek egymásra mint hivatali felső, közép és alsó szervek: minisztérium–tartomány–kerület–város/község rendszerben.

3. Az abszolutisztikus rendszer egyébként sok részletkérdésben modern igazgatása az Isten kegyelméből uralkodó császár–király abszolút legislatív és coercitív hatalmán, imperiumának elismerésén nyugodott. Vele szemben e rendszerben jogi ellensúly nem volt elképzelhető. Ha képviseleti szerveknek vagy területiális önállóságnak teret engedett, azt ex gratia, ex clementia tette és nem tartozott felelősséggel senkinek akkor sem, ha engedményét visszavonta. Az osztrák jogtörténet e szemléletből kiindulva minden királyi elismerést nyert normatív intézkedést törvényalkotásnak tekint, innét például az eltérő jogforrási értékelése az Országbírói Értekezlet által alkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályoknak az osztrák és a magyar jogtörténeteseknél.

Az abszolutizmus külpolitikai okokból belső engedményekre kényszerült: ezek elseje volt 1860-ban a magyar csonka országgyűlés és az Országbírói Értekezlet összehívása, a vármegyei magyar közigazgatás ideiglenes helyreállításával. Az országgyűlés ülészsaka végül is nem hozott más eredményt, mint a remények felkeltését és azt a tudatot, hogy a passzív rezisztencia politikájának van esélye. Az Országbírói Értekezlet meghozta a magyar igazságszolgáltatás helyreállítását, a megfelelő interim szabályokkal, és példaként szolgál arra, mennyit jelenthet, nehéz gazdasági és ki nem elégítő politikai viszonyok között is, a közérzés javítása szempontjából a közbizalmat élvező elfogadott igazságszolgáltatás. A közigazgatási törvényességet azonnal újra megvonta az uralkodó, börtönből kiszabadult fő- és alispánok visszaküldettek Kufsteinba és Josefstadtba, s a bukott Bach rendszere helyébe Schmerling nem kevésbé utált rendszere lépett. Mindenesetre a közbenső lazulás után ez az önkényuralmi újabb rendszer még nehezebben volt elviselhető. Sokan, kivárni nem győzve a legitim rendszert, beálltak az új rend tisztviselői közé: „jobb, ha mi csináljuk” jelszóval. Mások a passzív rezisztenciát

folytatták ugyan, de létalapjukat a visszavonultság egyre inkább veszélyeztette: az ország közvéleményének vezetőire a „bármilyen áron kiegyezni” kívánsága alulról is egyre erősebb nyomást gyakorolt. Az újabb külpolitikai válság öt év múlva lényegesen változott belső hangulatban találta az új egyezséggel megkínált nemzetet: a kiegyezés törvényes rendjét, a legitimitás megkövetelését csak Deák tekintélye és Andrássy diplomáciai készsége tudta megmenteni.

5.

1. A kiegyezés létrejött s azonnal heves támadások kereszttüzebe is került, kívülről (Kossuth) és belülről egyaránt. Nem volt népszerű, s ha lehet, a Schmerling-éra csak fokozta a belső ellentéteket. Állami csődhelyzetben született, a vele járó pénzügyi teher lehetetlenné tette az átmenet nehézségeinek kiegyenlítését. A csődhelyzetben való szervezés mind az új bírói, mind az új igazgatási szervezetre rányomta bélyegét: nem volt kellő pénz a szükséges tisztviselői életszínvonal biztosítására. Az ellenzék kihasználta a parlamentben is, a sajtóban is az összes adott lehetőségeket, s szemére vetette a kormánynak, hogy kiárulja az országot, feladja az alkotmányosság bástyáit a helyi öngazgatásban, adóival tönkreteszi a gazdasági fellendülést.

Andrássy Gyula egy beszédében jóslatszerűen mondta Tisza Kálmánnak és pártjának: ha az urak hatalomra kerülnek, jó lesz, ha kitepik a parlamenti napló lapjait, elégetik sajtójuk régi példányait, hiszen mindabból, amit velünk szemben szükséges reformként követelnek, maguk sem fognak tudni megvalósítani semmit.

A harc központi felelősség és helyi önkormányzati jog között folyt ekkor a közigazgatás vonalán. Kossuth levelei és cikkei csak úgy, mint a balközép programjai a megyei önállóságot mint a magyar alkotmányosság bástyáját védelmezték. Amikor aztán a fúzió megtörtént, Tisza Kálmán, az új miniszterelnök, áttért a centralista vonalra.

2. Tisza Kálmán valósította meg hosszú kormányzása alatt a magyar közigazgatás újjászervezését, a helyi önkormányzatok hatalomfosztását. Amikor áttekintjük az általa megvalósított államszervezeti modellt, egyúttal a múlt század vége, a közigazgatási bíróság születésének időpontja korábban létezett magyar közigazgatást mutatjuk be.

A hatalmi ágak elválasztása terén a klasszikus hármas – törvényhozás, igazgatás és igazságszolgáltatás – elé a királyi jogkör került, a királyi felségjogok. A király közvetlenül is részt vett bizonyos ügyek elintézésében: felségfolyamodások, kihallgatások során, ad audiendum verbum idézésekkel gyakorolta uralkodói jogosítványait, s ebben kabinetirodája állt rendelkezésére. A kormánnyal a király személye körüli miniszter útján érintkezett, s a törvények által a többi hatalmi ágaknak biztosított jogokat (ő úgy tekintette, mint általa a kiegyezés során szerződésben vállalt jogokat) lelkiismeretesen tiszteletben tartotta.

Az igazgatás felső szerve a felelős kormány volt: felelős a törvényhozásnak, de felelős az uralkodónak is. A szakkérdésekben létezett az önálló miniszteri felelősség, mellette a kormány testületi felelőssége az ország igazgatásának és politikájának irányításáért. Az Ausztriával közös ügyeket az ún. közös miniszterek intézték mindkét parlament iránti felelősséggel, amit ezek a paritásos alapon összeülő delegációik útján gyakoroltak. Az ország saját ügyeit a magyar királyi miniszterek és azok minisztertanácsa vitték (az 1869. évi 4. törvénycikk szerint hatásköri bíróság szerepét is betöltve, később a pénzügyi és a közigazgatási bíróság ügyeiben is).

A törvényhozás szerve a kétkamarás országgyűlés, míg a jogalkotás egy része a kormány hatáskörébe esett (rendeletek), továbbá a helyhatóságok jogköre maradt (helyi statutarius jog).

Az igazságszolgáltatás szerve a független bíróság volt, amely felett a szakmai és elvi irányítást a Magyar Királyi Kuria gyakorolta. Szervezeti és működési feltételeinek biztosítása az igazságügy-miniszter hatáskörébe tartozott. Most is büszkén tekintünk azokra a palotákra, amelyek a törvényszékek és királyi táblák részére a századforduló előtt és alatt megépültek, tárgyi bizonyítékaiként annak, hogy a független magyar bíróság nehéz anyagi körülmények között is a nemzet kiemelt gondoskodásának, öntudatának tárgya volt.

3. A helyi önkormányzatok, amint már jeleztem, a korszak nagy megoldandó kérdését képezték. A megyei önkormányzat mint a régi jó idők emléke kísértett, a helyi közélet iskolájaként tartották számon, s elsorvasztásának tudták be a vidéki kulturális élet hanyatlását (noha csak a főváros kiemelt fejlesztésének arányában lehetett ilyenről beszélni.) A törvényhatóságok működését a kettős alárendeltség, de túlnyomórészt a centrális alárendeltség jegyében az 1886. évi XXI. törvénycikk rendezte. Az alispán helyett, akit az önkormányzat választott, a miniszter kinevezte főispán került a hatalom csúcsára. Hatáskörük az önkormányzat sajátos ügyeiben maradt meg, a közigazgatás vonatkozásában a kormány végrehajtó szervei lettek. Régi önállóságukból csak a felírási jog maradt meg, ha valamely rendelettel vagy rendelkezéssel nem értettek egyet, és a miniszternek diszkrecionális joga volt ilyen esetekben is a végrehajtás megkövetelése.

A helyi önkormányzat szervei: a törvényhatósági bizottság, annak állandó választmányja, a közigazgatási bizottság, a városi tanács és a szakbizottságok, községekben a községi tanács. A megye élén álló főispán és helyettese, az alispán helyett a városban polgármester állott az önkormányzat élén. A községek – kis, nagy és rendezett tanácsú községek – élén a bíró, a jegyző, mellettük a közgyám és az orvos voltak a magisztrátus tagjai.

4. A rendszerben a kormány igazgatási hatáskörében csak politikai kontroll alatt járt el. Igaz, hogy ez a közügyek iránti élenkebb bár szűkebb körű érdeklődés miatt hatékony volt. Az ellenőrzés másik ellensúlya a király volt, de nem bírói hatalma, hanem felségjogai alapján. Az igazgatás feletti bírói ellenőrzés az egyes személyek büntetőjogi felelősségén ekkor nem terjedt túl.

A közigazgatási ügykörök közül legkiterjedtebb és legsokrétűbb a belügyi volt, a régi Polizeirecht hatáskörének emlékét őrizve. A belügyi közigazgatás ügykörei: népesség-nyilvántartás, anyakönyvek, névhasználat, kivándorlás, illetőség; egyesülési ügyek; kisajátítás; rendőrség, kihágások; közegészségügy, lakás, élelmiszerek, veszélyes anyagok, gyermekegészségügy, járványügy, betegellátás, gyógyszerárak, kórházak, betegsegélyző pénztárak, temetők; szegényügy; árvízvédelem és tűzrendészet; cselédügy; önkormányzatok és helyi igazgatás.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe tartozott a teljes oktatás: óvodák, népoktatás, iskolaszék, középiskolák, egyetemek, szakképzés igazgatása, illetve szakmai felügyelete; a kultúra és művészet, valamint a sajtó; a vallásügy és az alapítványi közigazgatás, a király főkegyúri joga alapján. Ezen belül mind az iskolaügyben, mind az alapítványi és kulturális igazgatás terén jelentős szerep jutott az önkormányzatoknak, valamint az egyes egyházaknak is.

A pénzügyminiszter alá tartozott a pénz-, vám- és adóügyek hazai része, míg a közös pénzügyminiszter alá a monarchia közös pénzügyei. E vonalon, valamint a hadügy és a külügy vonalán kettős volt az igazgatás.

Ipar, kereskedelem és közlekedés igazgatása a szakminiszterek által történt (bár nem mindig szakszempontok szerint). Ide tartozott iparügyi igazgatás: iparűzés, áruvédjegy, szabadalom, iparfelügyelet, munkás- és cselédsegélypénztárak; posta-távírda; a rohamosan fejlődő közlekedés, elsősorban a vasutak, a hajózás és a közutak.

A mezőgazdasági, földművelésügyi miniszter volt illetékes az ország még mindig legjelentősebb termelési ágazatát érintő igazgatási kérdésekben: mezőrendtartás: mezei munka, állategészségügy, vadászat, erdőgazdaság, bányászati igazgatás, vízgazdaság kérdéseiben. Mindazonáltal például a mezőgazdasági cselédek munkaügyi vitái, szerződésmegtagadása szabálysértési, belügyi illetékeség alá esett.

A gyámügyek és árvaügyek helyi hatáskörbe estek, községi és megyei illetékeséggel. A hagyatéki ügyek, a holtak nyilváníttatás, az ingatlan-nyilvántartás megmaradtak a bírósági peren kívüli hatáskör tárgyainak.

A közhivatalnokok státusa országosan irigyelt volt elmozdíthatatlanságuk és nyugdíjjogosultságuk miatt, annak ellenére, hogy illetményeik nem voltak optimálisak. Elmozdíthatók csak fegyelmi úton, fegyelmi felelősség alapján voltak, s e körben volt bizonyos bírósági orvoslásnak helye. A vezető közhivatalnokoknak felirati joguk volt közérdekű kérdésekben a miniszterhez.

A semmisség és érvényteleníthetőség a közigazgatási aktusok körében meg lehetőségen szűk lehetőség volt, a felettes közigazgatási szervnek fenntartva. Ezen először a pénzügyi bíróság bevezetése változtatott az 1883. évi XLIII. törvény-cikk útján, ezt követte a közigazgatási bíróság létrehozatala az 1896. évi XXVI. törvény-cikkkel.

5. A közigazgatási bíróság előtti jogviták kasszációs-reformatorius jogkörben folytak. Az eljárás egyfokozatú volt, érdemi döntés zárta. Ide tartozott a jogsértés a tételesen felsorolt hatáskör szerint, tehát hazánk inkább a porosz, mint az angolszász jellegű közigazgatási bíráskodást vette át. A bírák kinevezése élethosszig szólt, rangban a Curia bíráival voltak egyenlők, felerészben a bírói karból, fele részben az igazgatási karból kerültek ki.

A tételesen megszabott és a közigazgatás területének csak részére kiterjedő hatáskört tágította, hogy kapcsolt kérdésben a bíróság kompetenciával rendelkezett, bár az analógia tilalma fennállott eljárásában, minthogy különleges jogorvoslatnak minősült a közigazgatási per.

A bíróság hatásköre kiterjedt: községi, közegészségi, vallási és népoktatás, vízjogi, közúti, vasúti, mezőgazdasági és mezőrendőrségi, állategészségügyi, erdészeti, vadászati, halászati, házi cseléd-, munkás- és napszámos-ügyek, házközösségi ügyek, a törvényhatóságok garanciális panaszügyei (1907. évi LX. törvénycikk) állami, törvényhatósági és községi alkalmazottak illetmény- és nyugdíjügyei, állami egyenes adók és forgalmi illetékek, törvényhatósági és községi adók, kamarai illetékek jogossága és mértéke, iparügyek, sajtóügyek, az állam és a Magyar Nemzeti Bank közötti viták, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Mérnöki és Orvosi Kamara önkormányzatával kapcsolatos viták, az országgyűlési képviselőválasztások és a felsőházi választások ügyeire. (Utóbbiak vonatkozásában alkotmányjogi bírósági jogkört gyakorolt).

Iparkodtam felvázolni az utat, amelyet a magyar közigazgatás a bírósági felülvizsgálat és jogorvoslat megteremtéséig, a múlt század végéig megtett. E jogorvoslat érvényesülése a gyakorlatban a következő előadások tárgyát képezi.

AZ ESZTERGOMI ÉRSEK KÖZJOGI STÁTUSA*

Mindszenty József, vértanú prímásunk, hivatkozott rá a háborút követő nagy összeomlás idején, hogy, mint az ország első zászlósura és egyetlen helyén álló közjogi méltósága, jogosult és köteles felemelni szavát az alkotmányos és törvényes rend oltalmára. Sokan, sokszor idézték, sokan közülük szándékosan vagy tudatlanságból elferdítették, félremagyarázták e szavait. Feudális előjogokhoz való maradi ragaszkodás, egyházi hatalmi törekvések, rég idejét múlt rendi kiváltságok, haladással szembeszegülés nyilvánvaló bizonyítékaként értelmezték. Történelmünk e nagy alakja emlékének, múltunk tisztázásának is tartozunk azzal, ha megkíséreljük, egészen vázlatosan, áttekinteni azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyeket Esztergom érseke, Magyarország prímása méltóságából következőleg hazájában gyakorolhatott, hazája érdekében gyakorolni köteles volt.

Magyarország krisztianizációja a X. században egyszerre megindult keletről és nyugatról is. A bizánci kapcsolatok mind a fejedelmi családdal, mind az erdélyi Gyulákkal szabaddá tették az utat a görög papok, szerzetesek előtt. Egészen Pannónia közepéig eljutottak, amint ezt helynevek és régészeti leletek tanúsítják. A Német-római Szent Birodalommal kötött béke nyugatról nyitott utat Piligrim passauai püspök, sőt már elődei papjai előtt is. A nyugatról behurcolt rabok, a békés úton beszivárgó vendégek magukkal hozták „erkölcsüket és szokásaikat”. Nem volt hát ismeretlen a kalandozással felhagyó magyarok országában a kereszténység. Ám politikai döntés volt Géza fejedelem részéről a keresztény világhoz való csatlakozás. Ennek részeként született a bajor házasság terve Géza fia, István és Gizella között. A politikai döntés következtében államszervezetileg a fejedelemségből királyság, a missziós területből egyháziilag szervezett ország, abban saját hierarchia alá rendelt papság alakult ki. Nem toleráns egymás mellett élés, a másság elfogadása és lassú elterjedése, hanem tudatos változtatás eredménye a középkori keresztény Magyarország.

Ennek az ország- és egyházszerző tevékenységnek első szerzetesi-tudományos központja Pannonhalma, első pasztorációs igazgatási központja Esztergom volt. Esztergom püspöke, mint a magyar keresztény királyság első püspöke, természetesen állt a király mellett országépítő, egyházszerző munkájában. A világi hatalom mellett és azzal egységben, de tőle, ha nem is függetlenül, mindenestre elkülönülten képviselte az egyház tanítói, megszentelő, szentesítő hatalmát.

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Käfer István (szerk.): *Rudnay Sándor és kora (Alexander Rudnay a jeho doba.)*. Budapest–Esztergom–Nagyszombat, PPKÉ BTK – METEM – Rudnay Sándor Kulturális és Városvédő Egyesület, 1998. 17–24.

Esztergom püspöke koronázta meg az első magyar királyt. Pápai megbízásból, egyszeri felhatalmazásra tette ezt, de az egyedi aktus jogszokást, *privilegiumot* eredményezett. Érvényességi feltétele lett a *translatio imperii*nek. A királyt őt kiválasztó bárói és országnagyjai, őt *akklamáció*val elfogadó szabad népe és az őt felkenő egyház erre felhatalmazott főpapja együtt ruházták fel a legfőbb törvényes és kivételes hatalommal, a *plenitudo potestatis*szal. Az esztergomi érsek e koronázási kiváltságát néhány esetben áttörte a történelem, de mindig a hatalmat átruházók tudatos megegyezése révén, szükséghelyzetre tekintettel, és a kiváltság érvényben tartásának hangsúlyozása mellett.

Esztergom püspöke volt az időben az első magyar püspök. Az volt rangsorban is. Amikor még az első szent király megalapította a veszprémi, győri, pécsi, váci és egri püspökségeket, Esztergom püspökével egyetértésben tette azt, és Esztergom érsekségét alapozta meg az új egyházmegyék szervezésével, amelyben a *primus inter pares* metropolitai joghatóságot nyert.

A déli és keleti vidékek egyházszerzése Kalocsa megalapításával, majd onnét a bihari, erdélyi és marosvári (csanádi) püspökségek révén történt. Gyakorlati egyházkormányzati szempont, talán a délkeleti területek bizánci befolyáshoz közelebbi volta is szerepet játszhatott e második érsekség létesítésében. Ám egyúttal felvetette az egy ország két érseke között a rangsor kérdését is. Az esztergomi érsek az érsekek között *primus*, az ország primása, Magyarország első főpapja lett a jogszokás és elsőbbség erejéből.

A XIII. században erre a primási méltóságra már okleveles adataink is vannak. Az esztergomi primás-érsek első az ország bárói között. Mikor az ország bárói a XIV. században megkapják a jogot saját zászlójuk alatti hadbavonulásra, az ország első bárója az első zászlósúr lesz. Megkapta mindazon joghatóságokat, amelyek az országnagyokat megillették. Saját ítélőszéke volt, első az egyházi törvényszékek között és egyenrangú a többi territoriális világi törvényszékekkel. Territoriális joghatósága révén nemesi kiváltságot adhatott saját területén jobbágyainak, prediális nemességet szervezhetett maga körül. Esztergom várának, vármegyéjének világi ura lett a király által a primás-érsekekre ruházott hivatallal örökletes világi hatalom révén – abban az időben, amikor az örökös főispánságok a világi bárók között még aligha voltak rendszeresítve.

Az egyházi elsőség természetszerűleg elsőséget jelentett az országnagyok sorában, s ez az elsőség terhes, olykor nem is veszélytelen kötelezettségeket rótt a primás-érsekre. Nemcsak az egyház ügyeiben, s nemcsak a saját világi territórium körében kellett ügyelnie hit, törvény, szokás és rend megtartására. Sorozatosan hárult a primásra a király helyettesítésének feladata, sorozatosan a király köteleességteljesítésének ellenőrzési feladata is. Mint királyi helytartó sok primás szerepelt egész történelmünk során (így nem csoda, hogy a polgári modern Magyarország Alkotmánya is helyet biztosított az esztergomi primásnak az államfői szék megüresedése esetén az ország kormányzótanácsában).

A primás eredetileg a királyi székhely egyházi elöljárója volt. Természetes közeli kapcsolata a királyi családdal. Keresztelte, eskette, temette a királyi család tagjait, gyóntatójuk és bizalmasuk volt. Mint ilyen, a király lelkiismeretének őre. Ám a király az Isten által ráruházott hatalom felhasználásáért, a jó sáfárkodásért Istennek felelősséggel tartozott. Lelkiismerete szerint kellett megítélnie, mikor vétett e jó sáfárkodás kötelessége ellen. A király lelki atyja, az ország első főpapja, lelkiatyai és országbároi kettős feladata szerint ügyelt arra, hogy a király megtartsa esküjét. Az eskü az ország épségének megőrzésére, alattvalói szabadságának tiszteletben tartására, a hit védelmére kötelezte a királyt. Esztergom primásai a történelem során számos esetben figyelmeztették az uralkodót e kötelezettségek megtartására. Történelmi hivatása körében járt és jár el az ország első főpapja, ha a hatalom gyakorlóit törvényszabta, alkotmányos, erkölcsi kötelességeik betartására figyelmezteti, azok megszegését kifogásolja.

Az ország érdeke, a király kötelességei közé tartozik a jó gazdálkodás a nemzet vagyonával. Így a királyi – kamarai – javadalmak állagának megőrzése, a pénz értékének biztosítása. A pénz verése, létesítése királyi felségjog volt, s minden felségjognak van kötelesség-ellentétpárja is. A pénzverési jognak, hogy a belőle folyó kamarai hasznon túl az alattvalók vagyonát ne csorbítsa, értékét őrizze meg az uralkodó. Talán nem esetleges, hogy az ország nemesfémkincséből folyó pénzverés felügyeleti jogát a királlyal szemben is közjogi státusszal és függetlenséggel rendelkező esztergomi primás jogává – és kötelességévé – tette a rendi alkotmány. A XII. század vége óta ez minden bizonyosan így volt. A II. András által bevezetett pazarlás, pénzrontás, ország javainak kifosztása ellen primásaink emeltek szót, éltek az egyházi büntetés súlyos eszközével is. A pénzrontás az alattvalók vagyonának burkolt elvonása, egyúttal az ország – gazdaságának alapját képező – hitelének elvesztegetése is; a hatalmasok e bűnei ellen a primások ugyancsak hivatalból szólaltak fel. Akkor nem csak, mint felső erkölcsi tekintély, hanem közjogi státusz alapján is.

A hit és jó erkölcs megőrzése a keresztény Magyarországon, a jogbiztonság és béke keresése nem csak a magyar püspökök, hanem a Szentatya szívügye is volt. Távolból is figyelemmel kísérve a bajokat, a primás révén közölte a királlyal észrevételeit, kívánságait. Már a XIII. században előfordult, hogy a primás-érsek mint a Szentszék követe járt el hazánkban is, más országokban is a pápa szándékainak érvényt szerzendő. A XIV. század végére Esztergom érsekei megkapták a *legatus natus privilegiumot*, ami az apostoli kereszt használatával és a pápai udvarral való közvetlen kapcsolattartás jogával járt együtt.

A klérus volt a rendi társadalom írástudó rétege. A király irodája, kancelláriája, az írásbeliség bevezetése után kiváltképp, elsősorban klerikusokkal dolgozott. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy a legtöbb rendi társadalom kancelláriájának, központi hivatalának élén is írástudó pap, többnyire főpap állott. A királyi udvarhoz eredetileg legközelebb állott főpap az esztergomi érsek volt, így hát

kezdetben reá hárult az ország főkancellári tisztsége, az adminisztráció és a hiteles nyilvántartások megszervezése. Mikor aztán a főkancellária ügyeinek terjedelme miatt a lényeges ügyek nem abban összpontosultak, az esztergomi érsek a főkancellári cím megtartása mellett vezetője lett a titkos kancelláriának, ahol a fontos államügyek eldöntése és bonyolítása történt. Ebből adódott, hogy később a Habsburg-ház uralma idején a primás hivatalból tagja volt a Helytartótanácsnak is. Amikor a királyi Kúria központi igazságszolgáltatási szerepének rendezése megtörtént, a primás, aki a király helyett sokszor ítélkezett a kancelláriában, a Királyi Tábla elnöke és a Hétszemélyes Tábla bírója, ezzel a legfőbb bíróság tagja lett, mint *praesentiae regiae locumtenens*.

Pusztán protokolláris jelentősége volt Keresztély Ágost szász királyi herceg primáságát követően annak, hogy utódai, a mindenkori esztergomi primások megkapták a hercegi rangot, és így a XVIII. századtól XII. Pius 1951. évi tilalmáig viselhették a hercegprimás címet. Azonban közjogi jelentősége volt a rendi állam polgári átalakulása során annak, hogy, amint az esztergomi érsek rendi országgyűlésünk főrendi táblájának tagja, esetenként elnöke volt, az újonnan szervezett főrendi, majd felsőháznak is tagja lett hivatalból. Sokszor szólaltak fel a helyütt erkölcsi, nemzeti érdekek védelmében, polgári szabadságjogok, kulturértékek biztosítása céljából, immár nem az uralkodó, hanem a törvényhozó nemzet lelkiismeretét célozva meg figyelmeztető szavukkal. Ez a lehetőség egyúttal kötelességet is rótt az első magyar főpapra, amelynek lelkiismerete szerint tartozott eleget tenni. Az a történelemszemlélet, amely egyrészt számon kérné esetenként a harcosabb kiállást is az egyháztól és főpapjaitól, másrészt tiltakozik, valahányszor az erkölcsi rend érdekében hangjukat hallatják oly kérdésben, amely ugyanezen kritikusoknak nem kedvére való, egyoldalú, hamis beállítást tartalmaz. A magyar történelmi hagyomány közjogi tényezővé tette az egyházat hazánkban, ami nem azonos a politikai szereppel. A jog, a közjog, az alkotmány nem eszköze a politikának, hanem korlátja, határát és működési rendjét szabja meg. E jog érdekében, amely a szabadság biztosítója, ezzel az erkölcsi értékrend érvényesülésének záloga, a legfőbb egyházi tekintélynek mindig is joga és kötelessége is volt és marad szót emelni, ha eseti célszerűségből veszélyeztetik, figyelmen kívül hagyják, kijátsszák. A törvény megtartása, a jogrend tisztelete nem kényszer kérdése, hanem szabad erkölcsi döntése, ebből pedig az egyházat kizárni nem lehet.

A SZENTKORONA-ESZME ÉS TÖRTÉNETE*

A Szentkorona tanáról fél évszázaddal ezelőtt is sokat írtak és beszéltek. A standard mű Eckhart Ferencnek *A Szentkorona-tan története* című munkája.¹ Aztán nagyon sokáig nem beszéltek róla, vagy ha igen, akkor elmarasztalták mint feudális maradványt, aminek nincs igazán értelme. Vannak, akik valami olyan jelképet látnak, vagy egy olyan ideológiát látnak ebben a tanban, amivel vissza lehetne fordítani vagy megújítani a történelem kerekét. Vannak, akik ezt ma tiszteletreméltó, de nem aktuális hagyománynak tartják. Igazsága, részigazsága mindegyik csoportnak van. Ha megnézzük a történelem kibontakozását és azt, hogy mit, miért és hogyan jelentett, akkor talán megértjük, hogy egyik-másik álláspont mégsem reális.

A Szentkorona-tannak az első csirái, az első gondolatai valószínűleg visszamenek egészen a magyar államalakulásnak még a fejedelmi szakaszára. A múltkor egy rövid rádiókérdésben úgy fogalmaztam meg a Szentkorona-tan mai értelmét, hogy az a politikus nemzet közéletben résztvevő egységének a szimbóluma volt. Ha igen, akkor ez ma is létezik, modern megfogalmazása az Alkotmány azon tétele, amely az egész népnek adja a szuverenitást. Ha ezt a nagyon leredukált tételt végeredményként elfogadom, akkor indításként is azt mondom, hogy valahol ott kezdődik ez a gondolat, ahol a fejedelmet a fegyveres szabadok együtt választották, emelték pajzsra, fogadták el közfelkiáltással a vezérek ajánlása alapján.

Amikor a szent istváni államszervezés Magyarországot keresztény királysággá alakította át, vagy mondhatnók úgy is, hogy megszervezte az új magyar keresztény királyságot, akkor ezt a két mozzanatot, amelyeknek a gyökerei valószínűleg bizánci indításra még a római jogra nyúlnak vissza, tehát az uralkodónak a kijelölt családból, a fejedelmek vagy a vezérek utódai, a bárók által való kiválasztását, prezentálását, és a szabadok által való elfogadását, az akklamációt, utána a szakrális megerősítést, az egyház általi felkenést, együtt tekintették az államfői hatalom átruházásának. Az államfői hatalom gyakorlásához tartozik, amint a szent istváni Intelmek és Szent István törvénykönyve is megerősíti, hogy a tanácsot nem szabad a hatalomgyakorlásból kizárni, és hogy a szabadokat a maguk szabadságában meg kell tartani, törvényhozás és bíraskodás útján nem szabad elvonni a jogaikat. Ezekben a megfogalmazott elvekben, szemben a hűbériségnek azzal a tanításával, hogy személyes hűségkapcsolat révén a hűbéri

* Eredeti megjelenési hely: In: Molnár Tamás et alii (szerk.): *A Magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón*. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 7–34.

1 Eckhart Ferenc: *A Szentkorona-tan története*. Budapest, MTA, 1941.

lánc csúcán lévő uralkodónak mindenki alávetni tartozik magát, és szemben azzal a későbbi egyházi ideológiával, amely szerint a felkenés, az egyházi kiválasztás révén csak Istennek felelős az uralkodó – ami nem jelent felelőtlenséget, de mindenesetre nem együttes hatalmat – Magyarország az osztott hatalmat vallja. A király, a tanács és a fegyveres nép együtt gyakorolja a hatalmat. Ez a gondolat, amely – nyilván nem a későbbi részletességben, de – a szent istváni törvényekben megerősítődik. Tehát azt a formájú magyar államfelfogást, amit a fejedelemség idejéből – a bizánci források – felénk vetítenek, azt a keresztény Magyarország átvette.

Megfogalmaztam már máskor azt a tételt,² mely szerint a szent istváni reform sikere valószínűleg azon is múlt, hogy bár teljes egészében megpróbálta Magyarországot kereszténnyé tenni, krisztianizálni, és ami ehhez tartozott, azt megkövetelte (így felvette az országbárók közé a főpapokat), de a nemzetnek, a szabad fegyverviselő magyaroknak a szabadságát és a vezetőiknek az országvezetésben való részvételét továbbra is megtartotta. Egyik utódjának, Péternek, azt vetik a szemére, hogy a magyar vezérek utódai helyett idegeneket hoz be, és azoknak önkényesen osztogatja a hatalmat; a másoknak – Aba Sámuelnek – pedig azt, hogy kihagyja az országnagyokat a kormányzásból, és a közemberek populista uralmát próbálja megvalósítani maga mellett. Úgy tűnik, hogy az a régi harmónia, ami a rendi Magyarországnak később is jellemzője volt, olyan meggyökeresedett szokás volt, ami Szent István negyvenéves uralma alatt kereszténnyé válva, mint a szent király stabil és nyugodt államrendje tűnt kívánatosnak a XI. században is már. Nem véletlen nyilván, ha I. András – aki valószínűleg igazán nem volt nagyon oda Szent Istvánért mint elődéért, hiszen az apját megvakíttatta és őt kizárta az öröklésből – mégis úgy tudja az uralmát megerősíteni, hogy a Szent Király szabadságaira és a Szent Király törvényeire való visszanyúlást és azoknak a kötelező mivoltát a maga dekrétumában hangsúlyozza.

Ez a „terhes” szent istváni örökség, amelynek elfogadása biztos kényszerezett volt a XI. században, Szent László korában válik újra „vonzóvá”. Ő a maga keresztényi ideálját tudatosan építette rá az Istváni ideálra, és ő Istvánt szent királlyá emelte. Hogy ekkor vették-e ki a sírból István koronáját és tették a koronázás eszközévé, hogy ekkor vagy később kombinálták-e ezt a koronát a Géza kapta görög koronának a mozaikképeivel (amelyek nyilván rajta vannak, mert ez megállapítható), ez művészettörténeti, iparművészeti kérdés. Mióta a koronához mint tárgyhoz hozzá lehet férni, ebben alapos kutatásokat végeztek, de tulajdonképpen nem ez a lényeg, hanem az, hogy a magyar IX–X. századnak a fejedelmi hatalma, Szent Istvánnak a szinte fél évszázados uralkodása és a XI. századnak a viszonylag gyors változása után Szent László korában az Istváni törvények hivatalosan és egyházilag is elfogadottan szent-királyi törvényekké, szent-királyi ha-

2 Zlinszky János: A magyar jogrendszer kezdetei. *Magyar Tudomány*, 1996. augusztus. 10.

gyományokká váltak. A szent király adományainak már Kálmán törvényeiben is egészen különös rangjuk van, szemben más királyoknak az adományaival, amelyek nem mindig érvényesek. A szent király alatt élvezett szabadságok olyan eszményi állapotot jelentenek, amelyre különböző esetleges önkények, vagy éppen az országrészek között folyó – az Árpád-ház különböző belső viszálykodásaiból adódó – belháborúk és szabadságelvonások között mint ideálra ismételten viszszerényülnek a XII. században.

Hogy mikor válik ez a korona a maga nemében olyan szimbólummá, amelyhez a királyi méltóságnak a továbbadása is fűződik, ez kérdéses lehet. Az, hogy a koronázás az esztergomi érsek privilégiuma a bárók ajánlása és a szabadok választása után, biztos így volt már III. Béla korában. Hiszen, amikor ő hazajött, mint az Árpád-házból való szenior, akit alkalmassága esetében illik a trónöröklésbe emelni, akkor az esztergomi érsek megtagadta az ő koronázását. Nem tetszett neki ez a görög udvarból jött és keleti egyházi hagyományokat esetleg hozzánk hozó uralkodó. Ezért akkor egy külön pápai privilégium átmenetileg adta át ezt a koronázási jogot egy másik püspöknek azzal, hogy az esztergomi érseknek a privilégiumait, alkotmányos jogait ez az egyszeri eset nem érinti, továbbá nem lehet ebből szokást se levonni, se derogációt vele indokolni, arra hivatkozva, hogy meg van törve a folytonosság.

Az első eset, amikor a koronához fűzik ezt a kizárólagosság privilégiumát, Károly Róbert esete, akinek idejében már létezett a Szent Korona jelképessége. Ezt onnan tudjuk, hogy a különböző trónörökös-jelöltek úgy lettek uralkodók, hogy fő pártfogó főuruk – akkor az ország ilyen kiskirályok között volt tagolva – akár az erdélyi Kán László, akár a Csákok, Csák Máté és köre, tartotta-e magánál a koronát és koronázta meg azzal Erdélyben a bajor herceget mint Árpád leányági leszármazottat, vagy Felvidéken a cseh Vencelt, és közben a déli végeken a másik leányági leszármazottat a nápolyi Anjou Károly Róbertet. Az ő pártfogói azonban nem rendelkeztek a Szent Koronával, és hiába a pápai privilégium ebben az esetben, amelyik kétszer is megadta különböző püspököknek, majd az esztergomi érseknek más koronával a jogot, hogy megkoronázzák Károly Róbertet. A szélsőséges viták odáig vezettek, hogy Buda város még a pápát is, aki ilyen privilégiumokat adott, kiátkozta, kizárta a maga részéről az egyházból. Később nem vették komolyan a második koronázást sem, és Károly Róbert végül csak akkor vált elfogadott magyar királlyá, amikor az esztergomi érsek az érvényes koronával koronázta meg.

Tehát ebben az időben, az Árpád-kor végére a korona a maga tárgyi jellegében is hordozott olyan szimbólum-jelleget, ami az uralkodó uralkodóvá tételéhez elengedhetetlennek tűnt, ami azonban a maga egységében a nemzeti egységet is jelképezte. Ez a nemzeti egység pedig akkor is egyrészt a királyt jelölő főurak egysége, másrészt a királyt megszavazó fegyveres szabadok egysége kellett, hogy legyen. Az esztergomi érsek személyében megnyilvánuló egyházi hatalommal

együtt. Ezekkel együtt a koronázáshoz szükséges volt a negyedik mozzanat, az a korona, amelyet hordozva a király letette az esküt az Aranybullába foglalt, akkor már összefogott alkotmányos tételekre, az ország törvényeire és szokásaira.

Ennek az egységnek akkor már nem csak a szorosan vett magyar nemzet szabadjai voltak a tagjai. A Szent Koronának időközben országai lettek. Szent László meghívása révén Horvátország, Kálmán király hódítása révén Dalmácia, amely végülis IV. Béla korában utolsó menedéke volt ennek a koronának és a koronát hordozónak saját országai között. Aztán váltakozón különböző öröklések között időközönként a Kárpáton túl északi tartományok, időnként a Balkán felé nyúló déli bánságok. Igazában az előbbi kettő volt a Szent Korona igazi országa – Horvát-Szlavón és Dalmát országok. (A mai Horvátországnak a keleti fele volt Szlavónia és a Zágráb körüli rész Horvátország). A terület keleti vége, a Vajdaság felé csatlakozó része akkor még három magyar vármegye volt, magyar lakossággal.

A Szent Koronával való koronázás ezeknek az országoknak a rendjeivel való egyetértésben, prezentációban a horvát bánnal, a dalmát püspökökkel és városokkal egyetértésben történt, az elfogadás ugyancsak ezeknek a szabadjaival együtt valósult meg, és az egyházi koronázási aktus automatikusan kiterjedt ezekre az országokra is. Amikor a Szent Korona országairól beszélünk, akkor tehát arról a rendi államjogi egységről beszéltem, amely nem hűbéri tartományokra tagozottsággal, hanem az uralkodásban résztvevő rendi egységgel rajzolta meg ennek a három vagy négy országnak időnként – más tartományokkal is kiegészülő – összetartozását. Hogy aztán ennek a királynak voltak más címei is, mint mondjuk András király által felvett Jeruzsálem királya cím, és más hasonlók; ezek jellegükben a hűbéri társadalomra jellemző címek, valójában sosem jelentették azt, hogy a Szent Korona országai kibővültek volna az Árpád-ház első idejében meghatározott részekén túl. Az Anjouk alatt ugyan beszélünk arról, hogy hazánk határait három tenger mosta, de se Nápolyval, se Lengyelországgal Magyarországnak olyan rendi állami egysége nem jött létre sohasem, ami Horvátországgal és Dalmáciával fennállt. Ezek perszónáluniók voltak. Az Anjouk mind a két társországot a saját rendszerükben, a saját alkotmányos szokásaik szerint, a nápolyi államot kifejezetten hűbéres szempontok szerint, a lengyel államot meg éppen, hogy a rendi köztársaságnak egy egész szélsőséges szabadsága szerint kormányozták. A magyar királlyá koronázás, a magyar királyi cím nem jelentette automatikusan az ezen országok uralmával való felruházást. Ez látszott Nagy Lajos után akkor, amikor a két lánya, illetve veje osztozkodott meg a magyar és a lengyel uralmon, látszott akkor, amikor a fiatal nápolyi uralkodó herceg hazajött, és magyar királlyá koronázták. Külön kellett megkoronázni, pedig Nápolynak ő volt a hűbéres fejedelme. A II. (vagy Kis) Károly uralma ott nem lett volna problematikus, viszont Nagy Lajos lánya, Mária nem kapta meg Nápolyt, mert a nápolyi hűbér férfiághoz volt kötve, tehát a nápolyi koronát egy ottani Anjou leszármazott kapta. Ugyanez volt a

helyzet a Luxemburgi- és a Jagelló-ház uralomra kerülésénél is. Sem Luxemburgi Zsigmond morva királysága, sem a vejének az osztrák hercegsége, sem a Jagellóknak a lengyel vagy cseh koronája nem jelent meg nálunk, soha nem egyesült közjogi egységbe a magyar koronával. Ezek mindig perszónáluniók voltak, amelyeknél az egyes országoknak az alkotmányos függetlensége megmaradt, az uralkodó személyének a közössége ellenére.

Mindenesetre a vegyesházi királyok körüli problémáknál, amikor is az Árpádok kihaltával nem volt többé egy olyan család, amely a vérszerződésre visszatekintve, vagy legalábbis annak a hagyományára hivatkozva adta volna akár szeniorátus, akár az alkalmasság, akár éppen az elsőszülöttség alapján az uralkodót, hangsúlyozottá válik az uralkodó személyének a magyar bárók általi kiválasztása és a rendeknek az elfogadása, majd a koronázási aktus ezen két előzmény mellett egyértelművé tette, hogy ki is az országnak a törvényes, alkotmányos királya.

Zsigmond nagyon hosszú uralkodása után, vejének, Albertnek, az első magyar Habsburgnak a nagyon rövid uralkodása következett, majd maradt egy posztumusz gyermek, V. László, aki mihamar kiszökött az osztrák rokonokhoz, és maradt egy ország, amely kétségeket támasztott afelől, hogy a háborús fenyegettség állapotában jó-e egy csecsemőt uralkodónak tekinteni. Ebben a helyzetben az ország rendjeinek többsége az ugyancsak Nagy Lajos egyik lányától anyai ágon származó Jagelló herceget, I. Ulászlót kívánta a magyar trónra, akinek katonai erényei voltak, akitől várható volt a lengyel szövetség a török ellen, és talán annak az akkor már széteső országnak az egybekovácsolása is, amelyet az Anjouk és Zsigmond alatt elindult csíráiban mutatkozó magyar feudális tagolódás fenyegetett pont éppen akkor, amikor egységre volt szüksége.

Egy percre megállnék ennél a kezdődő feudális anarchiánál, mert nagyon érdekes, hogy ellenhatásaként a fegyveres szabadoknak, a nemeseknek az összeszárkózását eredményezte, és szembefordulását azzal, hogy az országot tartományokra, nyugati, déli, erdélyi, felvidéki részekre bontsák azok a főurak, akik a maguk bandériumaiban a saját híveiket gyűjtötték össze.³ Úgy tűnik, hogy erre már Anjou Károly és Lajos alatt kifejezett indítások voltak, és Zsigmond alatt, aki egyrészt gyengekező volt, másrészt sokat volt külföldön is, ebben az irányban mozgott a további fejlődés. Vagyis, a XIV–XV. században megindult a magyar nemességben egy olyan késői tagozódás, ami a nyugati mintájú feudalizmushoz vezethetett volna. Eszerint vannak előkelőbb urak és vannak kisebbek, szolgáló szerviensek, akik ugyan mind szabadok, de akik nem „királyközvetlenek”, ahogy ma mondanánk ezt az egyház szavával, hanem csak a főuraikon keresztül kötődnek a királyhoz. Ezt a viszonyt a bandériális hadrendszer egészen világosan

3 Zlinszky János: Die Patronatsrechte der Zisterzienserabtei Sankt-Gotthard in Ungarn. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis*, II. Miskolc, 1987.

megrajzolta a maga szerkezetében. Egy sor olyan adományt ismerünk, mikor a király által alapított egyházi apátságokat, monastorokat főúri függésbe adnak, tehát kegyuraságokat, kegyúri jogokat adományoz a korona, noha ez tulajdonképp látszatra csak terhet jelentett, mert hiszen a javakat nem lehetett volna elvenni az illető létesítménytől. Ekkor, a XIV–XV. század fordulóján, itt kezdődik a *perpetuus comes*, az örökös grófság, tehát az örökös főispánságok adományozása is, amelyet például a Hunyadiak is kaptak, és mások is. Tehát szemben azzal a bizánci példájú gyakorlattal, amit a középkori Magyarország tartott, hogy nálunk a báróság hivatalhoz fűződik, és nem öröklődik a családban, egy olyan mozgás indult meg, amely bizonyos családok privilégiumának tekintette, hogy országnagyi méltóságokat viseljenek. Noha nem történt meg olyan kötődés, hogy egy nádori család, egy országbírói család, egy tárnokmesteri család alakuljon ki, ahogy ez a nyugati hercegségekben létezett, de a területi, territoriális hatalmak egyes megyékben már léteznek. Legalábbis vannak olyan családok, mint a Garák, a Széchyek, a Laczfiak és mások, akiknél apáról fiúra öröklődik valamilyen országnagyi méltóság, ami éppen szabad, és nekik illik adni.

Ezzel ugyanakkor együtt járt egy olyan öntudatra ébredése a köznemességnek, amelyet legelőször a történelemkutatások Zala megyében mutattak ki a XIII. században, de a XIV. század második felétől sorozatosan megmutatkozik máshol is. A kinevezett királyi biztos, a főispán mellé a nemesek maguknak választanak egy *vicecomest*, gróftot és ez a *vicecomes* lesz az igazi hatalom a megyében, mert ennek adják az igazságszolgáltatási és rendfenntartási hatalmat. A király helytartója pedig csak jelképes, királyi biztos rangot hordoz a megyében. Ezeknek az egymással szembeni súlya természetesen változik aszerint, hogy adott személyiségek, akik ezt viselik, hogyan viselik, de mindenesetre a főúri igazságszolgáltatási hatalom a királyi udvarhoz kötődik, a helyi átmegy a megyék, a *vicecomes* és a megyei nemesség kezébe. Ez az oka annak, hogy a korona országaiban a feudális tagozódás nem állandósult. A horvát báni méltóság nem vált örökletessé, az erdélyi vajda rangja nem lesz örökletes, a déli bánóságok se válnak örökletessé, a temesi gróf sem stb., hanem továbbra is mint egyes hivatali báróságok léteztek. Ennek nagyon érdekes, tudatos megnyilvánulása I. Ulászló választásakor és koronázásakor, hogy a főurak a maguk prezentációs jogával és az ország nemessége a maga elfogadó jogkörével véli a választás érvényét megadni. Azt mondják, hogy mi vagyunk a Szent Korona, mi adjuk a korona hatalmát. Attól, hogy párnába varrva valamelyik udvarhölgy Visegrádról átlopta az osztrák főherceghez azt a koronát, amit akkor Szent Koronának hívtak, nem ment át a korona hatalma. Mert ha nem adunk neki súlyt, akkor a korona ékszerszé válik és nem szimbólum többé.⁴

4 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet. III.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935. 273.

Tehát ráruházzák a jelképes erőt, így a hatalmat egy másik koronára, a Szent István fejereklyéjétől levett koronára, amit megint az esztergomi érsek helyez a fiatal király fejére, és azt mondják, hogy – ismét nem szokásként, nem véve el az igazinak a privilégiumát, de most ebben az aktusban – a mi egységünk adja meg a koronának azt a szimbolikus erőt és hatalmat, hogy az ország uralkodóját megjelenítse. Ez nem az a korona, amelyik erre hivatva lett volna, de amelyik most, ha úgy tetszik, rabként tengeti életét a bécsi udvarban vagy kincstárban. Ez nagyon érdekes megnyilvánulás és biztos nem előzmény nélküli. Ez a következő állomás a III. Béla, Károly Róbert egymástól kb. 100-100 évvel elválasztott esetei után, újabb bő század múlva, amikor már egészen világosan megfogalmazódik a rendi egység, amely a hivatalban lévő főrendek és a tőlük szabad és önkormányzattal rendelkező nemesség egységében, mégpedig a Szent Korona országainak főrangúiban és nemeseiben, a magyar, horvát, szlavón és dalmát egységben látja a Szent Koronának az erejét. Tulajdonképpen ekkor születik meg a Szent Koronának az a tana, amire a későbbiekben visszahivatkozunk, és amit (durván, nem egészen) 100 évvel később ezúttal Werbőczy, a magyar sajátos törvények összeírásakor a maga Tripartitumában rögzít a nemesi szabadságokkal együtt (a *primae nonusban*), akként, hogy király és nemzet együtt viselik a hatalmat. A törvényhozó hatalmat egységben, az igazgatási hatalmat osztottan, a központi hatalmat a király magyar báróin keresztül, a nemesek a helyi hatalmat gyakorolják, amely egyenrangú a központival szemben. Ez az osztott hatalom (helyi önkormányzat) a magyar jogban szintén sajátos dolog. Még törvényki hirdetési joggal is járt később, tehát a helyi önkormányzat maga is vizsgálhatja, hogy alkotmányos-e az a törvény, amit együtt alkottunk. Az igazságszolgáltatást is megosztva, helyben a rendek, központban és a gyökeres jogok tekintetében a király gyakorolták. Nemcsak egymás fölé épített igazságszolgáltatásról van itt szó, hanem hatásköri megosztásról. A királyi tábla nem vonhatja magához azokat a pereket, amelyek az úriszéket vagy a megyei törvényszéket illetik, és viszont, a gyökeres jogok tekintetében meg ezek a megyei hatóságok nem vonhatják el a királyi táblának a jogkörét. Tehát itt nem egymás fölé rendeltség létezik sem az igazgatásban, sem az igazságszolgáltatásban. Noha a törvényhozásban forma szerint megvan az az alá-fölérendeltség, mert nálunk is ugyanúgy, mint Nyugaton, az előterjesztések úgy szólnak, hogy „kérjük öfelségét, hogy méltóztassék ezt a törvényt kihirdetni...” Ha nem kéri, akkor nem hirdetheti ki, és a rendek javaslatait hirdetheti ki csupán. Tehát itt együttes joggyakorlatról van szó a másik két hatalmi ágban (ha ilyen modern vagyok, hogy előrevetítem azt, amit Montesquieu majd csak néhány száz év múlva fogalmaz meg), pedig egymásmelletti van. Ki-ki a maga illetékessége szerint gyakorolhatja ezeket a jogokat.

Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a nyugati hűbéri rendszer egészen más. Alapvetően, fogalmilag más. Ott más uralkodói eszmény élt a kereszténység-

ben is, a hűbéri tagoltságban is. A magyar szabadok nem a királynak tartoztak hűséggel, hanem a koronának, a nemzetnek. A nemzet egységének. Aki fellép a királlyal szemben, az nem felségsértő (bár ez a kifejezés létezik a törvény szerint), hanem hazaáruló, szembefordul a nemzetnek ezzel az egységével, aminek a szimbóluma a korona. És ezért van, hogy az adományok a korona és a koronás uralkodó nevében, az ítéletek a korona és a koronás uralkodó nevében születnek, és az országot is úgy tekintjük a maga egységében, mint a Szent Korona országát!

A XVI. század elején, a modernizáció során, amelyet Mátyás király kezdett el, ez a kooperáció az országkormányzásban még világosabbá válik. Mátyás az az uralkodónk, akit teljesen egyértelműen – ha úgy tetszik – a bárók többsége azért fogadott el, mert a szabad nemesség választotta, apjára és bátyjára tekintettel. Ugyancsak megvolt a problémája a koronázással, hiszen elég sokáig tartott, amíg Frigyesztől visszaszerezte végül is a koronát. Nem volt kétséges ennek ellenére, hogy a választása és az első pótkoronázása révén király volt már. Érdekes, hogy amikor visszajött a korona, akkor megkoronáztatta magát még egyszer, és megismételte a törvényeit és a donációit is mint már koronás király, hogy ezáltal ne legyen kétségbe vonható érvényessége mindannak, ami azelőtt történt.

Talán, éppen ezért egész uralkodása során a rendekkel való folyamatos együttműködésben járt el. Senki annyi országgyűlést nem tartott, mint Mátyás király, noha kevés olyan önkényes uralkodónk volt, mint ő. Valójában azt csinált, amit akart, de ezt mindig megszavaztatta. Nagyon ügyesen tudta szándékait tálni, amellet rendet tartott az országban, biztonságot épített ki. Szerencsére a töröknek pont belső bajai voltak, úgyhogy azon az oldalon kevésbé kellett védekezni. Az ország erőssé tételéhez a cseh, osztrák és morva vonalat erőltette. Be akart kerülni a császárságba, mint társország, a maga rangján, hogy esetleg imperátor lehessen, amire talán a nyugati impériumnak akkor megerősödő, de meg is gyengülő volta nyújtott bizonyos reményt. Nem állt ettől messze személyében, de nem sikerült. A történelem nem tudja sohasem mérlegelni, hogy mi lett volna akkor, ha...

De azt tudjuk, hogy ennek a kooperációnak a során – amikor a saját családját, valamint amikor országát meg akarta erősíteni – országával ő adott a köznemességnek öntudatot. Halála után az általa újra felvirágoztatott főurak – a reneszánsz szellemiség segítségével, amit ő hozott be olyan frissen Magyarországra – önző családi, egyéni, hatalmi politikát kezdtek folytatni. Mind a szabadabbá váló feltörekvő polgárságtól, mind a jobbagyságtól, amelynek sok egyéni jogot és gazdagodási lehetőséget adott a király, mind a kismemességtől megpróbálták elvenni azokat a szabadságokat, amelyet megadott nekik. Ezzel katasztrófába sodorták végül az országot, de előtte még a közszabadok megfogalmaztatták az országgyűléseken ezeket a szabadságjogokat, mint az ország sajátos jogait, speciális magyar sajátosságokat, szemben az ekkor már általánossá váló császári joggal, amit akkor recipiált éppen a birodalmi kamarai bíróság. Mátyás király

kezdeményezte a közös jog mellé a hazai különös jogszabályok összegyűjtését. Láthatóvá vált, hogy megvannak nekünk is a saját alkotmányos törvényeink, azok a szokásaink, amelyeket a királyi dekrétumokból a rendes bírói gyakorlat átvett, és amelyekkel kiegészítjük ennek az országnak azon törvényeit, amelyek nagy részben a császári és az egyházi törvényekből adódnak, ahogy ezt Werbőczy kifejtette. Ebben az alkotmányos építményben még egyszer meg van határozottan fogalmazva jogilag az a valóságban távolról sem valós tétel, hogy minden magyar nemes egyenlő, hogy nincsenek nemesebbek és kevésbé nemesek, *una eademque nobilitasa* van ennek az országnak. A nemesi előjogok, amelyek a szabadokat privilégiumként megilletik, az ország régi szabadságai, szent királytól származó szabadságai – amelyek egyébként valóban visszavezethetők odáig –, azok mindenkit egyként megilletnek. Ez a híres *primae nonus*, amit Werbőczy könyvében olvashatunk.

Amikor ezek a tételek megfogalmazódtak, akkor a Magyarországot délről védő keresztény szomszéd már elesett a törökök csapásai alatt. A velük szemben fellépni akaró határ menti bárók egyre-másra jártak szerencsétlenül – Mátyás király fia is, aki végülis trónörökös helyett úgy tűnt, hogy nádor lesz, azután nádorság helyett megelégedett a horvát bánssággal, a török elleni háborúban esett el. De ugyannerre a sorsra jutott a király fiával szemben eléggé hálátlanul feltámadott Kinizsi Pál is később, aki a fekete sereget szétverte, aminek az ország védelme szempontjából nyilván lett volna szerepe, de pénzbe került, és az adók megszűntek befolyni. Az ország déli tartományai egyszerre erős veszélyeztetésbe kerültek. A *primae nonus* megfogalmazása után tíz évvel volt a mohácsi csata. További tizenöt év múlva az ország közepére ráül egy török pasa Budán és kezdődött a hódoltság 150 keserű éve.

Ebben a pillanatban a Szent Korona országainak az egysége megszűnt létezni valóságban. A Szentkorona-tan, akár a nemzet szabadságát és régi jogait illetően, akár az ország területi egységét illetően, vágyott álmokképpé vált, amelyet egyre szoruló területen védelmezett idegen segítséggel a megmaradt, a kétfelé szakított nemzet. A Szent Koronának a tana ebben az időben, a Werbőczy-féle megfogalmazásban mintegy védelmül szolgált arra, hogy mi mások vagyunk, mint az Oszmán Birodalomba beletartozó kis hűbéres fejedelemségek, Moldva, Havasalföld, Szerb Vajdaság, egyebek. Mások vagyunk, mint az itáliai egységbe áttagolódnó Dalmácia, noha az is hozzánk tartozik. És nem fogunk betagolódni a császárságba sem, mert nem vagyunk az Impérium része, hanem nekünk van egy saját *regnumunk*, *archiregnumunk*, amelyben a *rex* az uralkodó, és még ha német császári koronát hord is, nem ezért magyar király, hanem azért magyar király, mert az ország védelmére, egységének helyreállítására törvényes szabadságainak megtartására esküt tett, miután megválasztották és megkoronázták.

Ezen nem változtat az, hogy a XVI. század elején a Habsburgok fiúágon teljesen örökletessé válnak, aztán a XVII. század végén ezt még egyszer törvény-

ben kimondjuk és az ellenállási jogról is lemondunk. Aztán gyorsan kihalt ez a fiúág, és akkor megfogalmazták a *Pragmatica Sancti*ót. A tétel megmaradt végig, és a XVI. század végétől a XVIII. század elejéig okozója lesz annak az immáron új természetjogi alapon feltámadó alkotmányos ellentétnek, ami az észjogi alapon uralkodó és a természetjog, vagy ha a katolikus országokból vesszük, akkor az Istennek felelős abszolút uralkodó felelősségével és hatalmával szemben a rendek és a király közti osztott hatalomhoz, a rendeknek a király törvényei és rendeletei feletti helyi kontrolljához, a bírósági hatalom osztottságához, a kormányzat osztottságához kötött hatalom ellentéte. Ami mögött eleve ott rejtőzik az a gazdasági ellentét, ahol az egyik oldal azt mondja: „a mi pénzünkől, a mi katonáink által hódítottunk magunknak egy odavesztett országot, egy szabad területet, egy pusztaságot, hát nem azt csinálunk vele, amit akarunk? Hiszen hadizsákmány.” A másik oldal pedig azt mondja, hogy „a mi királyunk a maga esküje alapján részben a mi forrásainkkal, részben a sajátjaival mint szerződő fél szerezte vissza nekünk ezt az országot.” Amikor helyreállt a Szent Korona országainak az integritása, akkor a koronát viselő uralkodó tartozott azt a régi szabadságaiban megerősíteni és megtartani. Ez két homlokegyenest ellenkező jogi felfogás.

Ha az ember a XVII. század végi, XVIII. század eleji perekben, a gyökeres perekben, donációs kérdésekben elmélyed, akkor rendkívül érdekes játékát látja annak, ahogy a római jog nyelvén, hol a *jure postliminii*, a visszaszerzés jogán, a visszaálló joghelyzet alapján állapítanak meg közben elvesztett lehetőségeket, hol azt vizsgálják, hogy vajon bekövetkezett-e az elévülés ezekben a javakban, vagy elbirtoklás esetleg, elmúlt-e már 100 év ettől, attól, amattól kezdve. Azt a bizonyos kincstári jogot vélik felfedezni és mondani, hogy, aki pedig vissza akarja kapni a király által visszahódított saját domíniumait, az fizesse meg a koronának legalább rész szerint azt az árat, amibe ez a visszahódítás belekerült. Ezek vegyesen jelentkeznek. Gazdasági szempontok érdekesen feszülnek szembe az ország új *Einrichtungswerk*jeiben, az újra berendezkedési elképzelésekben. Egyszer azt mondták, hogy „tessék, aki részt akar venni, aki akarja a gyümölcsöt szedni annak, hogy most az ő területiális joga, az ő donációs jogai, az ő szabadsága helyreállt a visszahódítás során, az tegye le az *obulust*, amit megelőlegezett a külföld, vagy megelőlegezett az uralkodó, vagy éppenséggel kölcsönként felvett, és váltsa ki a maga értékeit.” Másoknál elfogadták, hogy vérrel adóztak értük és nem kellett kiváltani, ismét másoknál pedig jogvesztést állapítottak meg, ha nem tették le a hűségesküt, vagy ha nem fogadták el az új szempontokat. Ezek vagyónával úgy bánt a korona, mint szabad javakkal, egyúttal a juttatottól pedig bőven beszédve azt az anyagi ellenértéket, amelyre az ország újjáépítése és a katonai helyzet megerősítése, a határőrvidék felépítése szempontjából szüksége volt.

Tehát egyrészt használják – főleg III. Károly – az ország megnyeréséhez a Szent Korona- gondolatot, hogy igenis ő a király, aki személyében egyesíti az országait és mifelénk megtartja a maga koronázási esküjét. Másrészt, azért az

igazgatásban számos esetben megnyilatkozik az eljátszott jogok, vagy a pénzen szerzett jogok, vagy az adóssággal megterhelt szerzeménynek a szemlélete, amely a korona által, ha úgy tetszik, vállalt terheknek a részbeni átvállalásához köti azt, hogy valaki földbirtokot, juttatást, bányajogot, privilégiumot, ipari privilégiumot, egyebet kapjon, vagy például városjogot visszakapjon olyan város, amelyik ezt közben elvesztette, vagy nem gyakorolta, vagy megyei önkormányzatot, és így tovább.

Sorozatosan látunk olyan eseteket éppen ezért a XVIII. század elején, amikor a koronához újabb jogok megerősítéséért, eddig gyakorolt nemesi jogoknak az újradeklarálásáért, tehát a kétségessé váló pozícióknak a megerősítésért fordulnak a felek. Hajlandók ezért a megerősítésért bizonyos anyagi vagy egyéb áldozatot is hozni. Másrészt az uralkodó eléggé bőven bánik ezekkel a lehetőségekkel és csínján az elvonásaikkal, mert miután a fia meghalt, III. Károly (aki császárként a VI.) szerette volna, ha a lányának tovább tudja adni, többek közt a magyar koronáját is.

Mária Terézia uralkodása elején megint egy nagyon érdekes korszak következik. A kor művészete, irodalma, tanítása a Mária országa, Regnum Marianum, a Szent Király országa gondolatát és az uralkodót mint ezeknek az örökösét művészetben, irodalomban, szimbolikusan állítja be. A XVIII. századi templominknak egész sora van, ahol Maulbertsch és mások képei, a Patrona Hungariae-t koronával, vele királyunkat, vagy előtte hódolva mint az ő utódát, netán a szent királyok közt megjelenve ábrázolja. Tele vagyunk olyan templomokkal, ahol Szent István és Szent László kétoldalt állva mint az uralkodónak patrónusai és az elődei szerepelnek. Megjelennek azok a grafikák, amelyek az éppen uralkodó Habsburg-uralkodókat összes uralkodó elődeik koronaalakban rendezett képsora alatt ábrázolják. Majd amikor az utolsó fiúági Habsburg meghalt, akkor a nemzet a *Pragmatica Sanctio* alapján kivette a részét királynője veszélyeztetett országainak védelméből.

Az országgyűlés tudatosan vállalta fel az ő országai védelmét, mintegy visszAADVA azt a kölcsönt, amit az elődeitől kaptak akkor, amikor az országot felszabadították. Nagyon érdekes, hogy az előző Habsburgoknak a magyar korona sokáig teher volt. Már az első megkoronázottak – a sorban első, valójában harmadik Habsburg uralkodónk, I. Ferdinánd is császár lett rövidesen, miután már magyar király volt –, a többiek pedig általában előbb lettek császárok mintsem magyar királyok (ebből csak IV. Ferdinánd a kivétel, aki sosem lett német-római császár).

Mária Terézia nem volt német-római császár, mert a német-római császári méltóságot csak férfinak lehetett adni. A férje, Ferenc végülis az lett, nagy nehézségek között, de az akkor már nem járt hatalommal. Az ő királynői hatalmát, és egyúttal az országainak a fő méltóságát a magyar korona adta. Ez nagyon sokban magyarázza Mária Teréziának az egyébként rendkívül felvilágosult politikáját.

Ő tudatosan volt magyar királynő, mert akár a férjével, akár a fiával szemben ezzel bizonyos uralkodói függetlenséget megtartott, hiszen ő nem volt alávetettje a császárnak mint magyar király, hanem uralkodó volt a saját országában. Noha osztrák főhercegnőként nyilván a császár hűbérese volt, még ha anyja vagy felesége is volt egyúttal, vagy cseh királyként beletartozott volna a Német-római Birodalomba mint választófejedelem, a magyar koronája volt az, ami neki az önálló rangot adta. Egyúttal területiálisán is a legerősebb és el nem vitatott birtoka volt. Hiszen az összes országa közül egyedül a magyar Szent Korona országait nem kérdőjelezték meg vele szemben, amikor az osztrák örökösödési háború kitört. Mindenütt máshol volt örökösödési ellenigény, vele szemben azonban, mint magyar uralkodóval szemben, nem.

Ha nem is csak a mi erőforrásainkból, de jelentősen a mi forrásainkból sikerült megvédenie magát, és biztos, hogy ez kihatott egész életére és politikájára. Ez valószínűleg befolyásolhatta lélektanilag az utódot is – II. Józsefet –, aki viszont nagyon sokáig német-római császárként árnyékuralkodó volt anyja mellett. Talán lehetett volna belőle egy második Mátyás király, hiszen valóban egyszerű emberként – nem csak azért, mert nem koronáztatta meg magát – csak úgy leplezetten beutazta egész Magyarországot, kalapban járta a városokat és a megyéket, és nagyon értelmes feljegyzéseket csinált magának arról, hogy milyen közállapotok vannak, és min kellene segíteni. A reformjainak nagy része építő jellegű reform volt. De úgy látszik, hogy amikor német-római császárként az elé a kérdés elé állították, hogy tegyen esküt az alkotmányos szokásainkra, akkor azt mondta, hogy ezek ma már elavultak és nem tesz esküt, mert ő nem szegi meg az esküjét, viszont nem is óhajtja megtartani. Az anyja valahogy áthidalta ezt a kérdést – hiszen ő koronás uralkodóként megegyezett rendjeivel – II. József nyíltan szembeszegült velük és nem élt elég sokáig ahhoz, hogy kibontakoztathassa az ország javára azt a politikáját, amelyet pedig nagyrészt építő politikának szánt.

Közben a közjogi harcban valahogy megérett a reformoknak a kérdése, úgy-hogy a „mit is csináljunk” a „hogyan csináljuk”-ra váltott át. Amikor utóda, az öccse, az Itáliában népszerű II. Lipót a koronát az osztrák kincstárból megint visszahozatta a koronázó városba, az összes megye bandériumainak üdvözlője és kísérete közben, és megkoronáztatta magát, letéve a koronázási esküt, akkor az Országgyűlés 1790–1791-ben másfél év alatt sokkal több reformot megszavazott, mint amennyit II. József akart volna megvalósítani. Az országgyűlés felállítja a *regnicolaris* bizottságokat, hogy azok megcsinálják a reformtörvény tervezeteket. Ha a francia forradalom nem fut ki azokra az eredményekre, amelyek a saját főurainkat is, meg a császári kamarát is visszaretentették attól, hogy ezt a törvényes fejlesztési folyamatot elindítsák, akkor lehet, hogy a magyar reformkor negyven évvel előbbre tolódott volna. Minden adottságunk megvolt hozzá.

Csakhogy Franciaországban is úgy kezdődött, hogy törvényesen, a francia nemesség maga mondott le az előjogairól, mégis az irányítás mihamar átment a *sans-*

cullotte-ok kezébe. Hogy a királyi család kivégzését és az arisztokraták lámpavasra juttatását nem tartották túl csábos kilátásnak vezetőink, talán nem is lehet rossz néven venni tőlük. Valószínűleg nagyobbak látták a veszélyt, mint amilyen itt nálunk volt – mások voltak a viszonyok –, de a megtorpanás Európában a napóleoni háborúk alatt, itt benn Magyarországon is, nyilván ennek következtében állt be.

Tudjuk azt, hogy Mária Terézia a Szent Korona országainak ezt a bizonyos egységét is néhány lépéssel előrevitte. Komoly formában gondolkozott azon, hogy az erdélyi uniót is megvalósítsák, és ez tulajdonképpen Erdély miatt nem történt meg – mert akkor ott, főleg a századok, bizonyos gyanakvással nézték ezt a kérdést. Visszaadta a Határőrvidék egy részét, a Temesi Bánságot, és a horvát területek mellett, horvátokkal és szlávokkal betelepített három magyar vármegye helyett mint *corpus separatum coronae Hungariae*-t, ideadta nekünk kikötőnek Fiumét, amely a magyar korona révén a királynőhöz tartozó dalmát városokkal együtt vált önálló elemévé a korona országainak.

Tehát mint koronás uralkodónak, nagyon is tudatosnak látszik az ő országépítő tevékenysége a Szent Korona egységének visszaállításáért is. II. József nem sokat adott erre a szimbolikára. Ő egy aprólékos és gyakorlati, de becsületes hivatalnok volt, II. Lipót pedig nem uralkodott elég sokáig ahhoz, hogy ezt tovább folytathassa. Az utóda egyszerűen félt a francia forradalomtól. Hogy közben Magyarországon is elaludt az alkotmányos – nem alkotmányos közti vita, az valószínűleg a század eleji háborúból következő viszonylagos jólétből eredt. A jólakott emberek általában nem csinálnak forradalmat, mondják, vagy legalábbis nem rögtön, és a napóleoni kontinentális zárlat Magyarországot mintegy húszéves, nem várt és egészen ritka viruláshoz juttatta. Ugyanis a mezőgazdasági termékeink ára felment, a különböző háborús seregeknek szükségük volt rá, akár éppen a franciáknak is, amikor éppen békében voltunk velük. Ha megnézzük, a magyar mezővárosok, de a magyar közép- és kismemességnek a kúriái is, nagyrészt a XIX. század elején virultak fel mindenfelé. Volt pénzünk, tudtunk építkezni, viszonylag megcsinálták az utakat a katonai mozgások miatt. Az országból kivonták azt a katonaságot, ami sok kellemetlenséget okozott előzőleg és kivitték azokra a határookra, amelyek veszélyeztetve voltak. Úgyhogy a franciák háborúja nekünk jól jött országos szempontból.

Ami nem jött jól, az az utána következő csőd volt. Az államadósságok fizetése és a kontinentális zárlat megszüntetése után, amikor a magyar vezető réteg egyszerre fizetőképtelenné vált azon adósságok esetében, amelyeket addig csinált. Széchenyi Hitel című műve ott gyökeredzik, abban a fizetőképtelenségben, amikor az Eskeles és Arnstein bankház nem adott neki kölcsön, pedig jól rendezett birtokai voltak, mert az a bankház akkor már egy csomó pert veszített Magyarországon, amikor nem fizettek neki a magyar mágnások.

Mindenesetre a következő fél századnak a megint megkésett magyarországi kormányzati elve az abszolút monarchia volt – a király jobban tudja, központ-

ból kormányoz, és vigyázzunk, mert gyúlékony anyag a szabadság. Ezzel szemben a nemesi személyes szabadság, a helyi önkormányzat, a szabad szólás joga a vármegyéken, tudjuk milyen vitatott volt: Wesselényi-per, Kossuth bebörtönzése stb. A szabad sajtó, ami azelőtt Magyarországon természetes dolog volt, a vallásszabadság, ami Magyarországon a XVII. század óta szintén bevett dolog volt az osztrák tartományokkal szemben – legalábbis az elismert vallások vonatkozásában –, mind-mind olyan momentumok, amelyek a rendi alkotmány megvalósítását tűzik ki elsődleges célul, de mögé gondolják azt, hogy ezt a rendi szabadságot ki is kellene terjeszteni szélesebb rétegekre is.

Amikor a magyar reformkor folyamán a modernizálás felmerül a kereskedelmi jog területén, és sok más területen, akkor egyúttal kiderül és mindig hangsúlyozódik az alkotmány. Mi jogásznép voltunk, nem lehet először megcsinálni a húsát meg a színét a reformnak, először a csontvázát kell megcsinálni – és a csontváz az alkotmány, először azt kell átalakítani. A nem jogász reformerek, mint Széchenyi, azt mondták, hogy belevágni a tűzbe az egészet és valahonnét importálni valami mást. A jogászok azt vallották, hogy van ebben kiterjeszhető jogosultság, még az ősiséget is át lehet alakítani modern formára, csak egyszerűen bele kell vinni az elévülést a jogoknál, amint azt Frank Ignácnak az erről szóló munkája⁵ vagy a korai magyar történeti iskola, mindenütt hangsúlyozza, hogy van mit tanulni a középkori szabadságainkon és lehetne azokat magyar vonatkozásban továbbvinni, vallották.⁶

Végülis az 1848-as áprilisi törvények ezt csinálták meg. Nem megsemmisítik a nemesi szabadságjogokat, hanem kiterjesztik. Tehát megadják az országban mindenkinek azt, ami megvolt eddig, és egy további, most már részleteiben alkotmányozó gyűlésre teszik át annak gondját, hogy akkor mi lesz a helyi önkormányzatok és a központi felelős minisztérium aránya, hogyan építsük fel az igazságszolgáltatást korona és rendek, illetve korona és állampolgárok között megosztva, ki fog a hadsereg fölött diszponálni, és így tovább. Egy sor olyan alkotmányos részletkérdés merült fel, amit tulajdonképpen nyugodt állapotban meg lehetett volna nyilván oldani a saját hagyományainkon. Azonban részben az olasz forradalom, részben a bécsi, megint megriasztották a központot, és bekövetkezett az oroszok segítségül hívása. Azok viszont a lengyelektől féltek, akikre az Osztrák Polgári Törvénykönyv már úgyis több jogot vitt át, mint amennyit kellett volna – ott próbálták ki Galíciában –, és visszahozták a polgári szabadságokat egy abszolút monarchia keretei között, alkotmányellenesen.

5 Frank Ignác: *Ősiség és elévülés*. Buda, 1848.

6 Zlinszky János: Die historische Rechtsschule und die Gestaltung des ungarischen Privatrechts im 19. Jahrhundert. In: *Studia in honorem Elemér Pólay septuagenarii*. Szeged, JATE, AUSZ XXXII. 1985. 433–445.

Tudjuk, jött a passzív rezisztencia, és aztán jött a kétlépcsős kiegyezés, ahol azonban az Országbírói Értekezletnél már kiderült, hogy visszamenni '47-re nem lehet. '48-ra lehet cél visszamenni bizonyos olyan korrekciókkal, amelyeket nyilván megvalósított volna a '48-as országgyűlés, ha tartanak választásokat és egy egységes reformot csinálnak. Az alkotmányos együtt-különállást pedig, akkor látták, hogy veszélyes lenne felszámolni. Jó volt, nem volt jó a kiegyezés, ezen el lehet vitatkozni, Kossuth azt mondta, hogy vétek volt –,⁷ ma már inkább hajlik a történelem arra, hogy optimum volt, tény az, hogy érzelmileg nem volt elfogadott az országban. Nem éreztük úgy, hogy az osztrák határon megszűnnek a magyar korona országai, és azok önállóan képeznek belső egységet. Egyúttal a felébredő és a század közepe óta erősödő magyar nacionalizmus óhatatlanul felébresztett egy sor más nacionalizmust ebben az országban, és az már '48-ban kiderült, hogy gyúlékony anyag, amit sokféleképpen lehet használni.

Hogy mi lett volna akkor, ha megcsinálunk mi magunk egy föderális országot, és bevonjuk a politikai szabadságokba a katolikus szlávokat, a horvátokat és a cseheket, akik kisírták a két szemüket, hogy velük nem bánnak olyan jól, mint ezekkel a privilegizált magyarokkal, és ettől csak jobban utáltak bennünket is és az osztrákokat is – az egyiket azért, hogy nem teszi meg nekik, a másikat azért, hogy megkapja –, nem tudjuk. Valószínűleg jó megoldás lett volna. Az is igaz, hogy a mi országunkon múltott elsősorban, hogy ez nem valósult meg, miután Ausztriát kizárták Németországból. Az is igaz, hogy a '49-es tapasztalatok után nem csoda, hogy ennek az országnak a politikai vezetőrétege gyanakvó volt és nem szerette az egész ügyet. Nagyon akarta a szabadságot, de valami mást remélt mögötte. Amikor meglett, és dolgozni kellett volna, ledolgozni az államadóságot és felépíteni a részleteket, akkor nem szerettük a kialakult helyzetet. Ahogy Arany László megfogalmazta, mi a délibábok népe vagyunk. Messzire szeretünk valami után szaladni, ami a kezünkben van, azt engedjük szétolvadni.

Valami ilyen következett be ebben az ötven évben, ami a mi történelmünk nagy esélye lett volna a felívelésre. Nem tudtunk nagylelkűek lenni az országunkon belüli kisebb nemzetiségek iránt, és ezt kamatostul kaptuk vissza a határon túli magyarok esetében. Kérdés persze az is, hogy a nemzetiségek mit szerettek volna. Maga a Szentkorona-tan azonban megmaradt ennek az országnak az alkotmányos alap gondolata, egyszerűen azért, hogy ebből levezethető legyen, hogy a mi uralkodónk csak a magyar nemzettel együtt uralkodó, nem úgy, mint a határon túl, ahol Isten kegyelméből uralkodik. Mi nem kegyet kapunk tőle, hanem együtt törvénykezünk vele. Ahogy ezt Kölcsey annak idején megfogalmazta, hogy „nemzetnek nálunk neveztetik, egyenként és összesen a közügyekre befolyással bírók”⁸ Ezt vallották a polgári Magyarországon is, az a nemzet, ame-

7 Zlinszky János: Kossuth és a kiegyezés. *Jogtudományi Közlöny*, 1994/9. 327–341.

8 Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*.

lyik a közügyekre egyenként és összesen befolyással bír. És utána elkezdünk ezzel a nagyvonalúan megadott szabadsággal aprópénzben számolni. Azt mondtuk, hogyha mindenki bírhat egyenlő titkos választójoggal, akkor több román szavazó lesz Erdélyben, mint magyar, több szlovák lesz a Felvidék egyes részein, mint magyar. Baj lesz ebből, próbáljuk meg ezt a közügyekre befolyással bírást vagyoni határhoz kötni, tanultsági határhoz kötni, magyar nyelvtudáshoz kötni, végzettséghez kötni, netán még születéshez is kötni – mert el nem vonták senkitől, akinek a rendi országban megvolt. Ezek az apró tűszúrások, amelyek még nagyon liberálisan gondolkodó politikusaink részéről is szükségszerűségnek látszottak, hozzájárultak a belső elhidegüléshez, amelyek miatt az országunkban lévő nemzetiségek, ott, ahol kifele volt, a külső támasz felé fordultak, ahol nem volt, ott a világpolitika felé fordultak, hogy önállók lehessenek. Elsősorban a horvátok, akikre rákényszerítették a magyarokkal való kiegyezést – nem kérdezték meg tőlük –, ugyanígy a csehek, akikkel nem is kötöttek kiegyezést, mondván azt, hogy osztrák tartomány. Tulajdonképpen még a lengyelek is, akik nem a magyarokra haragudtak emiatt, hanem az osztrákokra, részben hozzájárultak ahhoz, hogy Ausztriát nem lehetett alkotmányosan kormányozni, mert hiszen náluk aztán még relatív többsége sem volt a németiségnek, ahogy nálunk a magyarságnak végülis megvolt a század végére.

Az a szimbólum, ami ezt a tarka világot egységbe fogta, maradt a magyar Szent Korona, de az ország lakossága kevésbé érezte a maga koronájának. Nyilván hozzájárult ehhez érdekes módon Ferenc József királynak a nagyon hosszú uralkodási ideje. Az, hogy ő a megkoronázott uralkodó, az sokáig nem is volt igaz. Már uralkodott, mikor megkoronázták és utána olyan hosszú ideig uralkodott, hogy ez feledésbe is ment. Voltaképpen ő legitim uralkodó volt és nagyon tartotta magát a Kiegyezéshez, de a maga uralkodói felségjogaival mégis átmenetnek látszott, legalábbis az abszolútum felé, és bármilyen furcsán hat, de a nagymonarchia népeinek a többsége – az osztrákokat beleértve – felrótta neki, hogy a magyarokat privilegizálja, mert ő a magyar korona hordozója.

Mi úgy éreztük, hogy minket elnyomnak, kizsákmányolnak, kijátszanak és állandóan próbáltunk különböző közjogi vitákkal a helyzetet változtatni. Sokszor ez felesleges volt, mint a horvát állomások feliratain vitatkozni. Közben az egész monarchia minden más nyelven beszélő területe minket irigyelt. Ebbe nyilván belejátszottak azután művészeti dolgok, itt-ott olyan hetyke megnyilvánulások, versekben, nótákban, dalban, amelyek sérthették a kisebbit. Aki alul van, az mindig érzékenyebb. Egészében ezek is segítettek létrehozni a kettős monarchiának állandó háborús veszélyeztetettségét a század elejére, amit a boszniai okkupáció kényszerével még meg is növelt. Ma, amikor látjuk, hogy mi van Boszniában, amikor nincs ott hatalom, úgy vélem, hogy politikailag utólag igazolva van ez a lépés. Lélektanilag akkor sem volt igazolva. Felvállaltunk vele valamit, amit ma egész Európa nehezen vállal fel, és ami belevitt bennünket a világháborúba. A

magyar Szent Koronának az egysége, a szimbolikus egysége, rendkívül modern gondolat lehetett volna, hogy mindenki magyar ebben az országban, egyenként és összesen, aki a közügyekre befolyással bír. Ahogy a német nyelvben nagyon szépen és aktívan elválasztódik, hogy más a „*Hungarus*”, a magyarországi állampolgár, és más a „*die Magyarén*”, akik nemzetiségileg, nemzetileg vagy népileg magyarok, és akik mellett sok más nép is beletartozik a hungarus fogalmába. A politikai nemzet, Deák Ferenc gondolata, a mai Európában rendkívül modern lenne, de akkor túl korai gondolat volt. Sajnos nem tudtuk megszerettetni, mert bizonyos dolgokban kicsinyesek voltunk. Végülis ezt a Koronát szétrobbantotta a feszültség, és mivel mi megmaradtunk a Szent Korona szimbóluma alatti országnak, egy széles szomszédkör nézett gyanakodva bennünket, amely tudta, hogy ez a nemzeti államforma megfogalmazás nem királyt jelent, hanem azt az igényt jelenti, hogy az egységet valamikor helyre akarjuk állítani, és nem nyugodtunk bele abba, hogy egy elveit be nem tartó, igazságtalan békével a háború végén, még csak nem is a népek önrendelkezési jogára utalva, és a ma ugyanezen szomszédok által sokszor meghivatkozott történelmi jogokra egyáltalán nem figyelemmel, törték szét azt az egységet, amelyet lehetett volna modernizálni is.

A két világháború közt tehát a kisantant számára a Szent Korona állandó revíziós igény megtestesülése volt, amiből egyébként ebben az országban nem is csináltunk titkot. Hangsúlyoztuk, hogy mi ezt nem háborúval, nem forradalommal, hanem jogi eszközökkel akarjuk elérni. Jól tudjuk, hogy a hatalomnak nincs joga szüksége, nem is nagyon szereti. Amikor aztán ezt az egységet forma szerint létrehozták, a szocialista testvériségben, a koronának az a szimbolikus jellege, amely ennek a középső résznek önállóságot adott volna minden nagyhatalommal szemben, veszélyes volt, amit erősített a tradicionális volta, és ezért kellett elítélni. Amikor az amerikaiak a koronát visszaadták, akkor arra gondoltak, hogy felébredzenek itt egy gondolatot, ami esetleg a szovjet birodalom ellen is hathat. Ezeknek a kis népeknek bizonyos összefogását szimbolizálja. Vagy azt gondolták, hogy ez már úgyis teljesen mindegy, és nyugodtan odaadhatjuk, mert végülis ezzel nemzeti történelmi emléket adunk vissza és nincs annak semmi hatása már. Tény, hogy nem a kormánynak adták vissza, hanem a nemzetnek, legalábbis ezt hangsúlyozták.

A gondolat maga ezáltal megint fölédett, és érdemes azon gondolkodni, hogy mit is jelent. Ebben az országban ma nyilvánvalóan annyit kellene, hogy jelentsen, hogy az országnak minden polgára részese a közhatalomnak, felelős érte, részt kell, vegyen benne, és egyben egyensúlyra kell juttatni a központi hatalmi szerveket a helyi hatalmi szervekkel. Ez alkotmányos ország volt mindig is, és most is azzá kell válnia, vagy annak kell lennie. Alkotmánya most is van, csak élni kell vele, magunkévá kell tenni.

A szomszédokra való kihatása ugyanennek a gondolatnak még mindig zavaró. Látjuk a románok érzékenységét az erdélyi magyarsággal szemben, még ott is,

ahol a liberális demokrácia teret ad nekik. Egy délelőtt⁹ a Parlamentben Göncz elnök úr bevitt bennünket abba a tanácsterembe, ahol Munkácsy Honfoglalás képe van. Azt mondta, hogy néhány napja itt fogadta Meciár elnököt, aki csúnyán nézett, hogy lám ezek a szlovákok ott hajlongnak a vízzel, meg a földdel, meg a fűvel. Most bezzeg már kiegyenesedtünk, mondta Meciár büszkén. Jó, hát kiegyenesedtek, és úgy érzik, hogy nekünk kellene hajlongani. Azt, hogy mindenki járhatna emelt fővel, úgy látszik nehéz elképzelni. Ma sajnos megoszt a Szent Korona-eszme és nem egyesít. Valahová odáig el kellene jutnunk, hogy közös hagyományunk van, hiszen a szlovákok a mi címerünket használják, egy bizonyos fokig a mi népi hagyományainkban élnek. Rá kellene jönniük arra, hogy a jogi út sohasem erőszakolt és nem is kellene, hogy az legyen. Ha ezt sikerül egy-két generációnak keresztülvinnie, és talán a kölcsönös gazdasági érdekeltséget is megértetni ezen a nagyon egymásra utalt területen, akkor lehet, hogy valamilyen más formában itt a kárpát-medencei térségben az az egység, amit valaha ez a Szent Korona szimbolizált, újra létrejöhet. Tulajdonképpen mindegy, hogy ez kultúregység lesz-e vagy állami egység, vagy egy egyesült Európán belüli társterületek egymásra utalt regionális együttese. Maga a gondolat eleven lehet, csak nem úgy kell értelmezni, hogy „legyen úgy, mint régen volt, és süvegelje meg a magyart mind az oláh, mind a német, mind a tót”, mert ezt nem fogják csinálni, nem is fognak lelkes partnerként csatlakozni. Ami nem jelenti azt, hogy bármilyen büntudattal, vagy bármilyen bocsánatkéréssel kellene körbeszaladgálnunk, mert, ahogy a himnuszunk mondja, „megbűnhődte már e nép...”, tehát bőven visszakaptuk azt a kölcsönt, amit esetleg összegyűjtöttünk a magunk nevére a múlt században. Lehetne ezen az alapon a tartozások kölcsönös elengedését szorgalmazni.

---

9 1998. február 23.

BARANYAI DECSI CZIMOR JÁNOS (1560?–1601?)*

Bónis György a hazai jog „romanizálásának” két útját véli felfedezni Werbőczy *Hármaskönyvében* és az általa Pápóczinak tulajdonított *Formularium Posonienseben*.¹ Véleménye szerint Werbőczy lényegében a hazai szokásjog szabatosításán, rendezésén mintegy kodifikációs szándékkal dolgozott, míg Pápóczy a római formák nyers és tömeges átvételével a hazai jog hézagait kitöltve kívánta a polgári fejlődés felé elindítani a hazai jogirodalmat. Utóbbi – kétségtelenül az akkor (1972) uralkodó ideológiának engedelményt téve – mint Werbőczynek a régiben megmaradni kívánó nemesi konzervativizmusával szembehelyezkedő modern irányzatot értékelte.

Úgy vélem, ez a sablonos megfogalmazás mindkét jogi művel szemben elhamarkodott és egyoldalú. Hogy Werbőczy nem teljes hazai joggyakorlatunkat feldolgozó kódexet akart adni, még kevésbé a teljes hazai joggyakorlatból a közös jogi elemeket száműzni, már kifejtettem részletesen.² Célja, vélhetően épp a hazai recepciót vagy legalábbis „jogharmonizációt” előkészítendő, a sajátos, csak Magyarországon érvényes *ius consuetudinarium municipale* hatályos anyagának rendszerbe szedése volt, mégpedig azért, hogy szembe lehessen állítani a nálunk is jogforrási érvénnyel bíró írott *ius commune* anyagával. Területi speciális írott jogot állított az általános érvényű generális írott jog mellé (és nem annak helyébe).

Ha folytatódott volna a Werbőczy megbízásának alapját képező, valószínűleg már Mátyás király által tervezett hazai jogmodernizálási folyamat, úgy nyilván sor került volna a hazai különös szokásnak az általános jog tételeivel való egyeztetésére, törvényi módosítására, esetleg egybekapcsolására. Bizonyítja ezt magának Werbőczynek azon lépése, hogy a maga nem approbált művét kinyomtatva az ország bíróságainak észrevételezésre megküldötte.³ Bizonyítják a mű teljessé tételét igénylő sorozatos országgyűlési határozatok⁴ és az ezek nyomán a XVI. század közepén elkészült *Quadripartitum* is. De bizonyítják azok a sorozatos jogírói kísérletek is, amelyek a *Formularium Posoniensét* követően római jogi tanokat népszerűsítendő

* Eredeti megjelenési hely: In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 41–50.

1 Bónis György: *Középkori jogunk elemei.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 279.

2 Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana. *Jogtudományi Közlöny*, 1993/10. 374.

3 Zlinszky János: Ein Versuch zur Rezeption des Römischen Rechts in Ungarn. In: *Festschrift für Arnold Herdlitzka.* München, 1972, 318.

4 Zlinszky i. m. (3. lj.), 9–11. jegyzet.

elsősorban Erdélyben Honterus tollából⁵ megjelentek és a szász statútumok római jogi alapon szolgáló modernizálásának előmunkálataiként tarthatók számon.

A királyi Magyarországon a háborús viszonyok állandósulása, a császársággal létrejött perszonálunió, ráutaltságunk a császárság folyamatos anyagi és katonai támogatására, valamint az elszorvadó gazdasági élet igénytelensége együtt oda hatottak, hogy a jogi reform, a magyar recepció iránti igény lassan megszűnt és helyét szűkkeblű féltékenység foglalta el. Legalább közjogi különállásunk épségét kívántuk az idegen behatástól őrizni.⁶ Erdélyben azonban a viszonylagos gazdasági fellendülés oda vezetett, hogy a recepció törekvés először a szász statútumokban, még Báthory István uralkodása alatt, anyagi jogi formát öltött, még pedig nemcsak e statútumok teljesen római jogi alapokon történő újrafogalmazásával, hanem a császári jog mint szubszidiáriusan érvényesülő jog tételes elismerésével is.⁷

A folyamat nem szakadt meg Báthory István halálával, hanem azt az ő Erdélyben kormányon maradt hívei folytatni kívánták az erdélyi magyar szokásjog modernizálásával. E munkára külföldi neves jogtudósok segítségét is igénybe akarták venni s a megbízás közvetítésének feladatával egy fiatal, akkor Kolozsvárott tanuló, magyar protestáns humanistát kívántak megbízni, a később Baranyai Decsinek nevezett Czimor Jánost.⁸

A valószínűleg Tolna megyei, decsi születésű (és emiatt Baranyai, mert Decs a felsőbaranyai református *superintendenturához* tartozott) Czimor vagy Cimor Jánosról kevés biztos adatunk maradt. Még születésének és halálának időpontja is kérdéses. Ismerjük saját munkájából édesanyja, Által Erzsébet, valamint mostohaapja, Decsi Borbély Gáspár nevét, akik Dániel (fél?)testvérével 1592-ben Tolna megyéből Erdélybe menekültek a koppányi törökök dúlása elől. Családi kapcsolataira vonatkozó egyéb adatok inkább későbbi találgatások. Egy feljegyzés szerint 1600-ban házasodott Marosvásárhelyen, s a következő évben meg is halt.

Decsi előbb a tolnai református kollégiumban (1575 és 1581 között); majd Debrecenben (1586 előtt?) és Kolozsvárott tanult. Itt figyeltek fel rá a fejedelem tanácsosai, Kovasóczy Farkas kancellár és Bánffy Farkas tanácsúr, akik utóbb kiszemelték fiaik kísérőjéül a wittenbergai egyetemre történő Kavalierstourhoz. Utazásuk a Báthori István halála utáni lengyel királyt választó országgyűlésre

5 Ioannes Honterus: *Sententiae ex libris Pandectarum iuris civilis decerptae*. Corona Transylvaniae, 1539, és *Compendium iuris civilis in usum civitatum ac sedium Saxonicalium in Transylvania collectum*. Corona, 1544. Vö. Szabó Béla: *Az erdélyi szászok római joga*. Szakdolgozat, Miskolc, 1986.

6 Zlinszky János: *Annahme und Ablehnung kaiserlichen Rechts in Ungarn im 16–17. Jahrhundert*. 17. Österreichischer Historikertag, Eisenstadt, 1987, Tagungsbericht, Wien, 1989, 152. skk., és Ungarns Verhältnis zum Römisch-Deutschen Reich. In: *Heiliges Römisches Reich und moderne Staatlichkeit*. Frankfurt, 1993. 187.

7 *Szász statútum*, 1,4.

8 Az életére és munkásságára vonatkozó adatokat, az irodalmat és műveit l. Zlinszky János: *Vita et opera Ioannis Decii Barovii*. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Series iuridica et politica VII, 19, 207. sk., valamint Zlinszky i. m. (3. lj.).

Varsóba utazó erdélyi hivatalos küldöttséggel indult, és onnét Pomeránián keresztül érkeztek Wittenbergbe. Decsi erről pártfogóinak friss hangvételű latin nyelvű útleírásban, *Hodoeporicon*ban számolt be.⁹

1587 őszétől Decsi és a mindvégig vele együtt lévő Bánffy Ferenc Wittenbergben, majd Strasbourgban éltek a kor egyetemi polgárainak életét. Azt sem tudjuk pontosan, mikor mentek át Wittenbergből Strasbourgba. 1588-ban Bánffy Wittenbergben még rektor volt, 1589. december elején mindenesetre már Strasbourgban voltak,¹⁰ és 1592 júniusában Szenczi Molnár Albert még ott találta őket.¹¹ Az 1593-ban Kolozsvárott megjelent *Syntagma* befejezéséhez viszont egy évet előtte már Erdélyben kellett töltenie Decsinek.

Decsi egyetemi éveiről egy sor emlékkerse és 1591-ben Strasbourgban: Hawenreuther professzor irányítása alatt megvédett disszertációja, *Synopsis philosophiae* címen, tanúskodnak.¹² Wittenbergi tartózkodásáról és tanáraitól az egyetem fennmaradt bursája és iratai is tartalmaznak adatokat, a strasbourgi egyetem 1589–1592. évekre vonatkozó iratai sajnos elégték. Előkerültek viszont és 1989-ben magyar kiadásban is megjelentek Decsinek Johann Jakob Grynaeus baseli humanistával váltott levelei,¹³ amelyek Decsi jogi munkásságára döntő jelentőségű adatokat tartalmaznak, és igazolták 1970-ben azzal kapcsolatban már publikált sejtéseimet.

Decsi hajlamai szerint nyilván irodalmi, történelmi és bölcséleti tanulmányokat folytatott volna, esetleg a magyarországi reformáció szellemének megfelelően protestáns teológiai stúdiumok mellett. Mint azonban maga írja, a rábízott és politikai pályára készülő ifjú tanulmányait támogatandó politikai, azaz jogi tanulmányoknak is szentelte magát („eum poliiticis hisce studiis imbui maxime cuperem”).

Azonban nemcsak arról volt szó, hogy Decsi Bánffy stúdiumaiba való elmerülését támogatni kívánta volna, és – mint a fejedelemnek ajánlott jogi műve előszavában írta – ennek során ébredt rá, mennyire hézagosa, rendszertelenek, korszerűtlenek honi törvényeink. 1592 februárjában Grynaeushoz írott levelében kifejtette, hogy már sok évvel azelőtt hazájában nagytekintélyű pártfogói szólították fel arra, bizzon meg jogi doktorokat a hazai jog és a közös jog tételeinek összevetésével és azoknak a császárságban lezajlott folyamathoz (a recepcióhoz) hasonló összedolgozásával.¹⁴ „Évekkel ezelőtt felkértek hazájuk élén nagy hatáskörrel rendelke-

9 *Hodoeporicon itineris Transylvanici, Moldavici, Russici, Cassubii, Masovici, Prussici, Borussici, Pomerani, Marchici et Saxonici exantlati*. Wittenberg, 1587.

10 Zlinszky i. m.(8. l.), 36. jegyzet.

11 Zlinszky i. m. (8. j.) 37. jegyzet, Szenci Molnár Albert naplója alapján.

12 *Synopsis philosophiae, in privatum memoriae subsidium thesibus et velut aphorismii quibusdam comprehensa et ad disputandum proposita*. Argentorati, 1591; második kiadás: Wittebergae, 1595.

13 Szabó András: *Johann Jakob Grynaeus magyar kapcsolata*. Szeged, 1989.

14 Uo., 57. („Ante annos multos rogatus ego fueram a generosis et nobilibus quibusdam hominibus magna autoritate domi suae praeditis, ut ius nostrum Ungaricum doctoribus quibusdam iuris darem, ut illud cum iure civili conferrent, et sic conferrent, ut sicut imperio, ita iure quoque Ungaria Germaniae copularetur.”)

ző bizonyos nemes urak, hogy adjam át hazai jogunkat bizonyos jogtudósoknak, vessék össze azt a *ius civile*vel, mégpedig olyan célból, hogy Magyarország, amint közös hatalom alatt áll a német birodalommal, jogában is kapcsolódjék ahhoz.”

A nagy hatáskörrel rendelkező urak nyilván Kovasóczy kancellár, Bánffy és Zsámboky tanácsurak lehettek. A szöveg szerint nincs kizárva, hogy Decsi és Bánffy e célból egyenest otthonról vitték magukkal a *Corpus Iuris Hungarici* 1584. évi kiadását és a *Tripartitum* Zsámboky-féle 1581. évi kiadását tanulmányoztatásra. Kizárni azt sem lehet, hogy ezek a wittenbergi és strasbourggi könyvtárakban megvoltak (amint ezt 1970-ben feltételeztem),¹⁵ de a levél szóhasználata (*darem*) kifejezetten a művek átadására szóló megbízást sejtet (amellett a *Syntagma* előszava utal arra, hogy könyveit kénytelen volt hazautazásakor visszahagyni).

Mindenesetre a levél igazolja, hogy Decsi megbízatása a magyar jognak a közös joghoz igazítását tartalmazó jogpolitikai elgondolás megvalósításának előkészítésére szólt. Amint a szász statútumok recepcióját is humanista jogi publikációk készítették elő Honterus munkái révén, ilyen művek elkészíttetését kellett volna Decsinek is szorgalmaznia Wittenbergben vagy Strasbourgban.

Mindkét egyetem megfelelt volna a feladathoz megkívánt tudományos tekintély előfeltételének. Wittenbergben Decsi otlétekor öt rendes és egy rendkívüli professzor oktatta a jogot. Petrus Wesenbeck a *Codexet*, Johann Limmer a *Pandektákat*, Eberhard von Weihe a *Decretalist*, Andreas Rauchbart is *Pandektákat*, Zanger az *Institutiókat*, Petrus Hegius extraordinarius pedig az *Institutiókat* és a jogi regulákat adták elő.¹⁶ Strasbourgban Decsi tanára elsősorban Gothofredus, akit Grynaeus felé meg is nevez, de tanítottak ott – igaz, Decsi otléte előtt – Cuiacius, Hotomannus és Donellus is (1589/90-ben még találkozhatott velük).

Ha tehát Decsi a *Syntagma* előszavában úgy írja: „a rám bízott ifjú tanulmányainak ellenőrzése révén inkább belekényyszerültem, mintsem belemerészkedtem a jogtudományok művelésébe, mert oly mélyen akartam őt az államtudományokba bevezetni, amennyire csak lehetséges volt”, ez inkább szerénykedés, vagy az erdélyi politikai helyzet változása miatt szükségessé vált hangvétel. Decsi határozott utasítással utazott külföldi útjukra, s mikor nem talált vállalkozóra a jogi munka elkészítéséhez, döntött úgy, hogy azt saját erőből megkísérli.¹⁷ Buzdította erre tanárai, elsősorban Gothofredus biztatása is.

15 Zlinszky i. m. (3. lj.), 321.

16 A stúdiumok menetére részletes elemzést hoz Szabó Béla kandidátusi disszertációja: *Magyarországi jogi stúdiumai külföldi egyetemeken (1520–1800)*. Miskolc, 1993.

17 A *Syntagma* előszava szerint: „megvitattam Germánia és Gallia egyes kiváló jogtudósaival, nem lenne-e lehetséges, hogy a magyar jogintézményeket a rómaiakkal egy rendszerbe olvasszák (...) Nem tudtam azonban ezt az óhajomat náluk keresztülvinni, akár azért, mert visszariadtak a terhes feladattól, akár mert fontosabb kutatásokat e mellékes és anyagi haszonnal nem kecsegtető munka elé helyeztek, így nem saját kedvem, hanem mások vonakodása vitt rá arra, hogy az arra alkalmasabbak által nem vállalt munkát magam végezzem el.”

A Grynaeus-levelezés alapján immár biztos, hogy Decsi jogi munkájának, a *Syntagma iuris Institutionum imperialis ac Hungarici* című, Kolozsvárott 1593-ban megjelent műnek római jogi szövege és magyar részének legalábbis jelentős része is már Strasbourgban elkészült. A mű mintegy 900 oldal terjedelemben oldja meg feladatát. A fejedelemnek szóló ajánlás és az olvasóknak szóló bevezetés után tárgymutató és forrásmegjelölés következik. A jogintézmények összefüggéseinek rendszerét 122 oldalon táblás átnézet mutatja be, majd a részletes tárgyalás kérdés-felelet formában 620 oldalon történik, *de personis, de rebus, de obligationibus* és *de actionibus* felosztásban. A művet *sex centuriae regulorum iuris et sententiae* zárja le tárgyszerű csoportosításban, ami nem egyszerűen a *Pandekta* és a *Liber sextus* végén lévő regulák sima átvétele, hanem annál szélesebb körből gyűjtött szabályok összeállítása. A mű a forráshelyeket és az irodalmat lapszéli glosszáokban jelzi a szöveg mellett.

A római jogi anyaghoz Decsi a *Corpus iuris civilis* és latin auktorok munkái mellett a kommentátor és korabeli irodalomból 38 szerző művét idézi; legtöbbjüktől azonban csak egy-két idézet szerepel. A *Syntagma* anyaga döntően hat szerző munkáin alapul. Ezek a következők: Udalrich Cesium (Zasy, 1461–1535), műveit kiadta Strasbourgban Mynsinger, ő elsősorban a perjogi részben forrás; Johann Schneidewin (1519–1568) wittenbergi professzor, műveit Matthaeus Wesenbeck Wittenbergben és Gothofredus Strasbourgban adták ki, rendszerben és formában egyaránt a *Syntagma* elsődleges forrása; Mathaeus Wesenbeck, 1569 és 1586 között wittenbergi professzor, unokaöccse Petrus Decsi wittenbergi tanára; Iacobus Cuiacius (Cujas, 1522–1590), a mű legtöbbször idézett forrása; Franciscus Hotomannus (1524–1590) ugyancsak volt strasbourgi professzor; Mynsingerus (Joachim Frundeck) ez időben a freiburgi egyetem professzora, akit Decsi ugyancsak ismerhetett személyesen is.

A megnevezettek műveit Decsi közelebbi hivatkozás nélkül, és többnyire szabad szövegszerű feldolgozásban, tartalmuk szerint hasznosítja, ami az egymással felfogásban rokon munkák között a konkrét forráshely megállapítását nehezíti, általában szinte lehetetlenné teszi. Annyi biztos, hogy Decsinek Strasbourgban sem lehettek tulajdonában összes forrásmunkái, legfeljebb a legfontosabbak, tehát rá volt utalva az egyetemi könyvtárakra. Arról ír, hogy könyvei nélkül érkezett vissza hazájába,¹⁸ tehát voltak, esetleg már otthonról hozott magyar, és talán Wittenbergből Strasbourgba vitt külföldi jogi könyvei. Így valószínű, hogy a római jogi rész kéziratát magával hozta volt, és bele lehetett dolgozva a munkába a *Hármaskönyv* és a magyar *decretumok* anyaga is. (Ez cseng össze azzal a Grynaeusnak írott értesítésével, hogy jogi munkája 1592 elején nagyban-egészben készen állott.) Meglepő a művel kapcsolatban, hogy a magyar joganyag ismertetésénél Decsi (főleg a mű második felében) bőven hivatkozik a *Quadripartitumra*. Ehhez biztos nem jutha-

18 *Syntagma*, előszó: „e Germania reversus sine meis libris, quos ibi reliqueramus.”

tott hozzá strasbourgi vagy wittenbergi tanulmányai során, és magával sem vihette azt az útra. Ha igaz, amit Grynaeusnak írt, miszerint nem volt szándékában a művet magának megírnia, az is valószínűtlen, hogy ezzel az anyaggal Kolozsvárott foglalkozott volna. Első pillanatban meghökkentő ennek az anyagnak alapos be-
dolgozása a munkába. A *Quadripartitumot* csak a XVIII. század végén nyomtatták ki, addig csak néhány levéltári kézírásos példánya létezhetett. Különös, hogy Decsi egyáltalán tudott róla, még inkább, hogy hozzájutott.

A *Quadripartitum* a *Tripartitum* kijavított változataként 1548 és 1553 között készült. Az 1548:XXI. tc. rendelte el, hogy egy hetes bizottság, két püspök, két tanácsúr, két bíró és Martin Bodenarius bécsi jogtanár készítsék el a *Decretum* javított változatát, amit aztán a rendek és a király jóváhagyhassanak. Az új, a *Hármaskönyv* helyébe szánt *Négyeskönyv* el is készült 1552-re. 1553-ban nyújtották be a királynak, aki viszont felülvizsgálat végett eljuttatta az ország nagybíráihoz.

A *Négyeskönyv* elkészülte beleesik abba a rövid korszakba, amikor Fráter György törekvéseinek sikereként felcsillant Erdély és a királyi Magyarország újraegyesítésének lehetősége. 1548 és 1555 között néhány évig ismét fennállott az ország hódoltságon túli részeinek egysége: indokolt tehát feltételezni, hogy a *Quadripartitum* elkészült kéziratai közül az egyiket az erdélyi vajda törvényszéke kapta. 1555-ben ugyan újra szertefoszlott az egyesülés reménye, de a *Négyeskönyv* mint az ország szokásjogának modernebb, javított kiadása ott maradhatott a fejedelmi levéltárban. Decsinek, aki hivatalos megbízásból dolgozott a magyar és közös jog egybeszerkesztésén, csak a fejedelmi udvar jogásza, tanácsosai, valószínűleg maga Kvasóczy kancellár hívhatták fel rá a figyelmét, mint a hazai szokások autentikus változatára, egyúttal lehetővé téve, hogy a levéltárban elfekvő *Négyeskönyv*-példány alapján strasbourgi munkáját átdolgozza.

Ezzel a kiegészítési javaslattal, illetve lehetőséggel megmagyarázható az az elmentmondás is, hogy Decsi a *Syntagmát* 1592 februárjában Grynaeus felé már mintegy készrejelentette, és mégis, másik közlése szerint, hazatérése után egy év alatt fejezte be művét.¹⁹ Bizonyíthatja viszont a *Négyeskönyv* felhasználása önmagában is, hogy Decsi munkája iránt a hivatalos erdélyi szervek érdeklődtek, hisz számára a fejedelmi levéltár használatát lehetővé tették. Korántsem voltak tehát a „receptiós magánkísérlet” iránt közömbösek. A kortársak, így Kitonich, tévedtek, amikor azt hitték, hogy itt egy nagyralátó magánember szobatudósi munkásságának eredménye került a kezükbe. Ellenkezőleg, az erdélyi receptió hivatalosan kezdeményezett második, magyar jogra vonatkozó fázisa jelent meg a *Syntagmában* és maradt félbe a történelem fordulata miatt. (Kitonich ugyan elsősorban nem a hivatalos jelleget, hanem az elméleti megközelítést rosszallja, mert szerinte csak a bírói gyakorlat felől lehet a hazai szokásjogot rögzíteni.)

19 „interdum fere annum hic transigere coactus fuerim” *Syntagma*, előszó; vö. Zlinszky i. m. (8. l.) 51. jegyzet.

A fiatal Báthory Zsigmond, aki közben maga vette kezébe az ország igazgatását, 1593-ban már nem bízott a békepartí Kavasóczy kancellárban, nem is törvényhozói babérokra, hanem hadi sikerekre vágyott. A császárral szövetkezett, akinek családjába is be kívánt házasodni. Az erdélyi rendek azon részének ellenállását, amely az 1555. évi sikertelen kísérletekből származó bajokra emlékezve a törökkel a békét meg kívánta tartani, a következő (1594) évben véres eszközökkel törte le.²⁰ Mikorra Decsi a *Syntagma* munkáit befejezte és azt a fejedelem elé tudta terjeszteni, már nem volt tanácsos arra a kancelláriai megbízásra hivatkoznia, amelynek alapján a mű elkészítésébe belefogott. Az ifjú uralkodó így sem tanúsított iránta és műve iránt különösebb nagyvonalúságot. Mint Decsi írta, költségei fele sem térült meg a fejedelmi támogatás révén.

Szerencséjére Decsi 1593 őszén meghívást kapott a marosvásárhelyi kollégium igazgatói tisztére, így ott otthont talált Tolnából menekült hozzátartozóival együtt. Úgy tűnik, 1595-ben a fejedelem Erdélybe érkező menyasszonyát ünnepi verssel vagy szónoklattal ő köszöntötte, egyébként azonban már csak protestáns volta miatt sem válhatott a fejedelem udvarának belső emberévé. További éveiből még három nagyobb munkája és néhány, tudományos kapcsolataira is fényt vető levele maradt fenn. Munkái – Sallustius könyveinek fordítása magyarra 1596-ból és a latin–magyar közmondásgyűjtemény, az *Adagia*. 1598-ból,²¹ továbbá a magyar történelem feldolgozását célzó csonkán maradt *História* – mutatják nem lankadó és szerteágazó humanista érdeklődését. Művei összességét tekintve mellékvágánynak tűnhet tudományos és tanári pályáján a jogi jellegű munkásság.

Felületes az az ítélet, amellyel a kortársak és az utókor legtöbb képviselje illette a *Syntagmát*. Elsősorban Kitionich vetette Decsi szemére, hogy mint magánember, bírói hatáskör nélkül, kívánta a hazai szokásjogot alakítani. Másrészt azt is szemére hányja, hogy a *Négyeskönyvre* mint a magyar szokásjog összefoglalására hivatkozik, noha azt a hazai bírói gyakorlat, eltérően a *Hármaskönyvtől*, nem fogadta el.²² Minthogy Decsi a *Syntagma* kiadásakor megbízásának történetét híven nem adhatta elő a megváltozott politikai környezetben, vállalkozása illetéktelennek és vakmerőnek tűnhetett annak ellenére, hogy maga is előadja: „ha valamely ismeretlen kis magánszemély az irodalom ködéből felbukkanva a hazai jogot egyszerre új törvényekkel akarná megújítani s e nem a nemzet akaratából született törvényeket kötelezőkként kívánná beállítani, ennek láttán, barátaim, vissza tudnátok tartani a nevetést?” Tisztában volt tehát jogalkotó és tudomány illetékességének eltérő voltával. De tisztában volt azzal is, noha ő sem ismerte Werbőczy munkájának előz-

20 Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben, I-III*. Budapest, 1986. 1525–26.

21 *Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum chiliades quinque*. Bartphae, 1598.

22 L. Kitionich: *Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii in clyti regni Hungariae*. Tyrnaviae, 1619 (8, 34,5 és 5,15).

ményeit, hogy a hazai szokást tartalmazó két jogkönyv nem alkalmas a jogkeresők minden igényének kielégítésére, gondjaik megoldására.

Éppen az ő művéből tűnik ki világosan, hogy – noha a *Hármas- és Négyeskönyv* teljes magánjogi anyagát feldolgozta s beleillesztette a pandekta-rendszerű összeállításba – a két joganyag alig fedi át egymást: Werbőczy hazai szokásjogi összefoglalása nem helyettesíti, hanem kiegészíti a *ius commune* rendszerét!

A mű négy részéből (*De personis, De rebus, De obligationibus* és *De actionibus*) az első, személyi jogi rész 25 római jogi, 15 magyar jogi és egy vegyes anyagú titulust tartalmaz. A családjogi részekben azonban – így a hozomány, hitbér stb. fejezeteknél – elemzi a római *terminus technicusok* értelemváltozását a magyar jogban (*donatio propter nuptias* helyett *dos*). A második dologi jogi rész 38 római jogi és 14 magyar jogi fejezetet tartalmaz. A harmadik kötelmi jogi részben, amint az várható is, a magyar jog aránya a legkisebb, 30 közös jogi fejezettel szemben csak kettő. Viszont a perjogi részben 22 római jogi fejezettel szemben 27 magyar szokásjogi és 7 vegyes anyagot tartalmazó fejezet található.

Baranyai Decsi János munkája jól megfelelt a kitűzött célnak: kimutatta, hogy a hazai szokás összeilleszthető a közös joggal, és a kettő jól kiegészíthetné egymást. Apróbb jogi tévedései és hiányosságai ellenére (amelyek magyarázhatók azzal, hogy soha sem volt gyakorló jogász, hanem valóban az elmélet embere) értékes művet alkotott. Csak a bekövetkezett politikai fordulaton múltott, hogy munkája végül is felesleges kísérlet, befejezetlen torzó maradt.

Befejezetlen maradt Decsi utolsó nagy munkája is, a magyar történelem feldolgozása 11 *decasban*. Csak a maga koráról szóló 10. *decas* és a 11. eleje készült el a műből, amelynek első tíz könyvét a fejedelemnek valószínűleg 1598-ban, Zsigmond első visszatérése után mutatta be, s aztán kezdte írni a folytatást a 11. részben. A viharos évek során eltűnik szemünk elől a békés tudós, s csak egy lapszéli feljegyzés tájékoztatja az utókort arról, hogy „ez a mi Decsünk megházasodott 1600-ban, meghalt 1601-ben”. Benne a humanista tudomány jeles képviselője, a magyar jogi recepció érdemes szerzője távozott az élők sorából, akinek jogi munkásságát az értetlen utókor sommásan „nagy semmi”-nek értékelte.²³

23 Zlinszky i. m. (3. lj.) 325.

A SZENTGOTTHÁRDI CISZTERCI APÁTSÁG KEGYÚRI JOGAI ÉS PÁZMÁNY PÉTER*

1.

Az 1183-ban III. Béla által alapított szentgotthárdi ciszterci apátság főkegyúri és kegyúri jogai a XIX. század végéig gyakran képezték értelmezés és jogvita tárgyát. E viták alakulásának elemzése módot nyújt arra, hogy a kegyúri jog jogi tartalmát, annak a századok során történt alakulását e gyakorlati példán keresztül megvizsgáljuk.

A ciszterci szerzetesrend – XII. században történt alapítása után – bámulatos gyorsasággal terjedt el Európában. Az uralkodók, hűbérurak, közületek és birtokosok egymással versenyezve alapították a monastorokat Szent Bernát fiai számára.

Hazánkban a XII. században történt első ilyen alapítást két századon belül további negyven követte.¹ III. Béla szentgotthárdi alapítása 1183-ban a legjelentősebbek egyike volt.²

Ezekben az alapításokban a kor vallásos lelkülete mellett a gazdasági és társadalmi szempontok döntő szerepet játszottak. E ciszterci apátságok mintagazdaságok szerepét töltötték be, a korabeli leghaladottabb mezőgazdaságot és állattenyésztést honosították meg. Másrészt kulturális központot is képeztek, ápoltak, művelték és terjesztették a tudományokat és művészeteket. Amellett a mindenkori alapító hatalmának is szilárd támaszai voltak.

Az alapítónak kellett a monastor gazdasági előfeltételeit biztosítania, többnyire adománnyal, de esetleg a szükséges épületek emelésével, a birtokok átengedésével.

* Eredeti megjelenési hely: In: Hargittay Emil (szerk.): *Pázmány Péter és kora*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2001. 109–138.

1 Notitia historica de ortu et progressu abbatiae sacri ordinis Cisterciensis M.B.V. ad S. Gotthardum dictae, et in inclyto Hungariae regno sitae, e variis, cum proborum scriptorum, tum maxime Archivi San Crucensis, Monumentis eruta. Collecta iussu D.D. Alberici Friz eiusdem Sacri Ordinis ad S. Crucem in Austria et S. Gotthardum in Hungaria abbatis [...] studio Patris Teophili Heimbo, dicti monasterii et Ordinis professi, p. t. secretarii. Viennae 1764. (a továbbiakban: Heimbo) 149. skk.

2 Uo., 44: „opinionem [...] firmiter vetus ordinis Breviarium, quod P. Georgius post cladem Mochazianam exul et ad S. Crucem in Austria hospitium nactus e Pelisiensi monasterio suo ad nos detulisse manu sua testatur, in cuius postica theca hos veteres versus lego: Post annos mille, centum, tres, octoginta, – Bela fundante, Gotthardi abbatia caepit.”

*Patronum faciunt dos aedificatio fundus.*³ Míg a gazdasági szükségletek biztosítása meg nem történt, az egyház nem járult hozzá szerzetesház alapításához, s a rend sem fogadta el ilyenek létesítésére a felhívást. A gazdasági alapokat biztosító juttatás, *donatio*, azonban lényegesen különbözik jogilag a római jog, vagy a modern polgári jog ajándék, vagy alapítvány intézményétől. A monostor számára átengedett javak nem kerültek ki teljesen az alapító-adományozó vagyonából. A feudális *donatio* lényege az adományon fennálló visszaháramlási jog. Ez akkor érvényesül, ha a megadományozottak köre, melyet az alapító okirat rögzít, kihal, vagy kikerül az adomány birtokából. Szerzetesház alapítása esetén is csak annak fennálltaig illette meg a monostort az adomány birtokának joga. Amellett az adomány feudális, hűbéri jellegű viszonyt is teremtett adományozó és adományozott között, egymással szemben személyes jogaik és kötöttségeik voltak. A kegyúri jog a kánonjog formáival éppen ezt a személyes egymáshoz kötöttséget fejezte ki és rendezte részletesen.

A kegyúri jog értelme és tartalma nem maradt változatlan a vizsgált 700 éves időszakban. Értelmezésére azonban többnyire akkor került sor, amikor jogviták keletkeztek körötte. A szentgotthárdi apátság történetében e viták gyakoriak és hosszantartók voltak, ezért a jogintézmény elemzésére személtető példát nyújtanak.⁴

Nem maradt ránk az apátság alapítólevele a király részéről. (Csupán azt az okiratot ismerjük, amelyben III. Béla a ciszterci rend általános privilégiumait hazánkban rögzítette, megadva ugyanazon előjogokat és kedvezményeket, melyek a rendet Franciaországban megillették.)⁵ Ismerjük viszont azt a bullát, amellyel III. Lucius pápa az alapítást jóváhagyta és megerősítette, s ebben a pápa felsorolja az apátság előjogait. A pápai megerősítés örök időkre szóló rendi alapításról beszél, amint ez szokás volt. Biztosítja a teljes adó- és egyéb szolgáltatás-mentességet. Hangsúlyozza, hogy a monostor önálló, magát igazgatja, apátját szabadon választja, szabadon vehet fel szerzeteseket. Közvetlen az apostoli Szentszék *jurisdictio*ja alá fog tartozni (*exempt*).⁶

A királyi alapítólevél hasonló biztosítékokat tartalmazhatott. A XI–XII. században, kivált a keresztény hitre újonnan áttért országokban, de a Német-római Császárságon kívül eső más országokban is, az egyház privilegizált helyzetet élvezett, mert a keresztény királyok fő támasza volt mind a két császárral, mind saját, helyi önállóságra törő hűbéreseikkel szemben is. A király az egyházi intézmények legfőbb kegyura, s ahol az alapítás, építés, adomány révén volt

3 Gloss. in can. 26. caus. 16. q. 7.

4 A szerző első publikációja e tárgyban: Die Patronatsrechte der Zisterzienserabtei St. Gotthard in Ungarn. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. II.* 1987. 217–250.

5 Heimb i. m. (1. lj.) 44., a Heiligenkreuzi apátság levéltára (a továbbiakban: Hl. It.) Rub 47. Fasc I.

6 Uo., Hl It. Rub 56 Fasc 2.

más közvetlen kegyúr, ott is rá tartozott az egyház érdekeinek legfőbb védelme. Az Árpádok Magyarországon az egyházi rend kiváltságaiban inkább előzi a nemesi rendet, noha ezek nincsenek így élesen szembeállítva.

Szentgotthárd királyi alapítás volt. Amint egyházi vonalon nem tartozott a püspök, csak a Szentszék alá, úgy az országon belül is közvetlenül a királynak volt az apát és a monostor alárendelve. A királyt illette meg az apátjelölés joga (*jus praesentandi clericum ad beneficium Ecclesiasticum*), s őt illették volna azok az egyéb kedvezmények is, melyek általában a kegyúrnak jártak, de amelyeknek e távoli és magas kegyúrral kapcsolatban alig volt reális jelentőségük: az előkelő hely a templomban, a temetkezés joga, igény elszegényedés esetén bizonyos tartásra stb. A kegyúri jog öröklés útján szállhatott át, ez esetben királyról királyra, mert kötődhetett családhoz, hivatalhoz, vagy fekvőségekhez.⁷

I. Lajos 1347-ben megújította a szentgotthárdi apátság privilégiumait. Ebben a megerősítő iratban a király hangsúlyozza, hogy az apát és népei minden világi igazságszolgáltatás alól ki vannak véve. Alattvalói felett az apátot illeti a bíraskodás, tőle vagy vele szemben a királyi udvarhoz van csak folyamodásnak helye.⁸

Az alapítás tehát a király és a rend jogait rögzíti. A *donatio* javai a monostor céljait szolgálják, a király érdekében, és a király mint kegyúr, védelmet ígér a mindenkori apátnak és szerzeteseinek. Azok viszont, ez magától értetődik, az ő számára teszik megműveltté, lakottá, védetté a volt gyepű térségét a nyugati határ mentén, és egyébként is az ő hatalmának támaszai.

A donációs elv alapján felvethető a kérdés: ki a donáció alanya, az apát, az apátság vagy a ciszterci rend? A világiaknak szóló adománylevelek pontosan rögzítik a kedvezményezett személyt, személyeket vagy kört: lehet az adomány személyre szóló, hivatalhoz kötött, családban – ott is elsőszülöttségi vonalon, fiágon vagy mindkét nemen – örökölheto. Ha a megjelöltek köre kihal, az adomány visszaszáll a koronára.⁹

Egyházi alapításnál a kérdés úgy vetődik fel: ki a megadományozott? Ha a rend, akkor az apátság esetleges megszűnése esetén is rendelkezése alatt maradnak a javak, megfelelő új szerzetesház létesítésének kötelezettsége mellett. Ez esetben csak az egész rend megszűnése esetén¹⁰ szállnának vissza az adományozott javak az adományozóra. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a ciszterci rend igrkezett az adományt ebben az értelemben felfogni.

Később általános felfogás lesz, hogy az egyszer egyházi célra adományozott javakat nem lehet többé világi célra fordítani, hanem az eredeti egyházi intéz-

7 Pichler, R. P. Vitus: *Summa Jurisprudentiae sacrae universae seu Jus Canonica.*, Augustae Vindeliciorum 1741, Lib. III. tit XXXVIII De jure patronatus, 646. skk.

8 Heimb i. m. (1. lj.) 41., HI It. Rub 47 Fasc XXX. N. 5.

9 Esetleg más adományozóra, hiszen a fejlett hűbérjog szerint nem csak az uralkodó adhatott hűbérbirtokot; van erre hazai példa is, ha nem is általános.

10 Van példa ilyenre is.

mény megszűnte esetén más egyházi célra kell azokat felhasználni. Eszerint az egyház az adomány alanya, a vagyon kikerül a világi javak köréből. Ez azonban a középkorban épp a tárgyalt példa szerint nem volt még szilárd jogtétel. A későbbiekben is van kivétel: kihalt falu plébániai javai a földesúrra visszazállnak, protestánsná vált közösségek egyházi javai kerülnek világi kézre, megszűnt szerzet javaival a Korona rendelkezik. Más kérdés, hogy utóbbi esetben általában hasonló célra használták fel, de például világi iskolákat, egyetemeket is dotáltak egyházi javakból. Szentgotthárd esetében a magyar klérus követelése a XVI. századtól állandóan az, hogy fordítsák a jövedelmeket magyar egyházi célra, de ennek elég nehéz érvényt szerezni; az eset nem volt egyedülálló.

Valószínűbb azonban, hogy, ha nem is vetették fel az érintettek a XII. században ilyen jogászai élességgel a kérdést, mégis úgy kell értelmeznünk a történeteket, hogy a magyar király és a ciszterci rend egyezsége kötött arra, hogy általában milyen feltételekkel népesíthet be a rend monastorokat Magyarországon. Ezt követően megállapodtak abban, hogy a szentgotthárdi birtokok adományozásával a király donációt nyújtott apátság létesítésére, a rend pedig vállalta, hogy azt a franciaországi Trois-Fontaines legalább egy apáttal és tizenkét szerzetessel benépesíti, így önálló monostort létesít, és annak a rendi fegyelem szempontjából való felügyeletét ellátja. A király viszont gondoskodik a monostor világi értelemben vett védelméről. A monostor önálló apát alatt önálló létesítmény, jogi személy lett, és a donációnak a monostor volt a kedvezményezettje, a jognak pedig a mindenkori apát a gyakorlója. A rend és a király szerződő felek: kölcsönös vállalásokat tesznek a cél elérésére, vagyoni jogi szempontból azonban a birtokjog az apátságé lett, a visszaháramlási jog pedig a királyt illette.

Bizonyítja ezt az álláspontot XII. Benedek pápa 1335. évi bullája, amely szerint minden apátnak, de minden konventnek, szerzetesi közösségnek is legyen meg a saját pecsétje és használja azt. *Conventus ubivis locorum Sigillum proprium habeat*. A középkori szentgotthárdi monostor pecsétje ránk is maradt.¹¹ Hogy az apátok nem ezt, hanem mindenkori családi címerüket használták saját személyükben, Darabos György szentgotthárdi apát ránk maradt vörös márvány sírköve tanúsítja.¹² (Hasonlóan külön pecsétje volt püspöknek és káptalannak is.)

11 MOL, Sign. DL 101084; leírja Kalász Elek: *A szentgotthárdi ciszterci apátság birtokviszonyai és ciszterci gazdálkodás a középkorban*. Budapest, 1932. 51. jegyz.; Vö. Müller, Gregor: *Von den Siegeln im Orden*. In: *Zisterzienser Chronik*. 1919.; Zlinszkyné Sternegg Mária: *A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878)*. In: Kuntár Lajos – Szabó László (szerk.): *Szentgotthárd. Helytörténet, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szombathely, 1981. 365–540., 369. 2. kép.

12 Zlinszkyné Sternegg Mária: *Gótikus és reneszánsz címeres kövek a szentgotthárdi plébániatemplomban. Művészettörténeti Értesítő*, 1966/3–4. 259–262., 262. 5. kép.

Szentgotthárd felvirult a király kegyurasága alatt. Bizonyítja ezt számos XII–XIII. századi adat, és az a tény, hogy maga is leányapátságot alapított Pornón.¹³ Ez pedig csak nagyobb számú szerzetesközösség számára volt lehetséges, jelentős anyagi erőforrások mellett. A virágzás korszaka a XIV. században szakadt meg.

2.

A magyar rendi társadalom a XIII. század végére éri el teljességét; jelek utalnak arra, hogy ekkor a társadalomban van törekvés a dél- és nyugat-európai feudalizmus mintájára történő további hűbéri láncok létesítésére. Nagyobb nemzetiségfők, de királyi tisztségviselők is megkísérlik az ország egy-egy részén saját szuverén hatalmukat kiépíteni és helyi családi hűbérurasságot létesíteni. A XIII. század végén egyesek a királlyal is megpróbálták szembehelyezkedni. III. András komolyan küzdött e problémákkal, Károly Róbert végülis letörte a kísérleteket. Ám Károly Róbert király hazájából egy ilyen feudálisán tagolt társadalom ismeretét hozta, a hozzá hű főurak rendi emelkedési törekvéseit támogatta; sok intézkedése, többek közt éppen a banderiális hadrendszer bevezetése mutatja ezt. A főúr zászlaja alatt hadba vonuló megyei köznemes (ekkor kisnemes) közel állt ahhoz, hogy a zászlós úr familiárisává legyen, s ettől a rendszertől a hűbéri kötöttségig nem kellett volna már nagy utat megtenni. Az ország báróiból, akiknek pozíciója eddig nem volt örökletes, könnyen lehettek volna országrészek örökletes urai.¹⁴

A fejlődés ilyen menetébe beleillett, ha egyes főurak a hatalmi körükben fekvő királyi alapítású monostorok kegyúri jogait is meg kívánták szerezni.¹⁵ Szentgotthárd talán ilyen törekvésekkel szemben kérte I. Lajostól királyi közvetlen alárendeltségének megerősítését.

Ha azonban a megerősített kiváltságlevél ilyen kísérlet megghiúsulását mutatja a XIV. század közepén, 1391-ben hasonló kísérlet Széchy nádor fiai részéről sikerre vezetett. Zsigmond király rájuk ruházta a birtokaik mellett fekvő szentgotthárdi apátság kegyúri jogait. Az apát mind a királynál, mind a pápánál tiltakozott, de hiába. 1401-ben a pápa megerősítette a kegyúri jog átruházását, és a Széchy örökösöket ünnepélyesen beiktatták kegyúri jogaikba.¹⁶

A királyi *donatio* a kegyúri jogról *salvo iure alieno* történt. Erre hivatkozott a szentgotthárdi apát tiltakozásában, előadva, hogy a Széchy-testvérek bevezetése a kegyúri jogba sérti az ő, azaz az apát jogait. Az apát tiltakozása érthető, gazdasági

13 Kalász i. m. (11. lj.) 60.

14 *Die Geschichte Ungarns*, szerk. Ervin Pamlényi, Aut. László Makkai, 70 skk., 95 skk. Pamlényi Ervin (szerk.): *Die Geschichte Ungarns*. Budapest, Corvina, 1977. 70. skk., 95. skk.

15 Kollányi Ferenc: *A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban*. Budapest, Athenaeum, 1906. 111.

16 Heimbs i. m. (1. lj.) 75.

szempontból is, társadalmi szempontból is: hátrányosabb volt számára a világi kegyúr, mint a királyi – jobb az úrtól távol lenni! Jogilag azonban a kifogás alaptalan. Az egyházi jog szerint „*ius patronatus transfertur hereditaria successione et donatione*”, s csak a magánszemély átruházását köti az általa alapított létesítmény kegyuraságához („*si privatus alteri donare velit*”).¹⁷ A király azt ruházta át, ami őt illette, s semmivel sem csökkentette az apát jogait. A Széchyek a király eddigi jogállását kapták az apátsággal szemben, a király kegyurasága alatt. A Széchyek legfeljebb sűrűbben élhettek kegyúri jogaikkal, mint addig a király tette.¹⁸

Az új kegyurak első két nemzedéke alatt a változás nem hozott látható hátrányt az apátságnak. A Széchyek az apátsági templomba temetkeztek, de egyébként nem éltek vissza helyzetükkel. Nem akadályozták a szabad apátválasztást sem, a jelek szerint inkább elősegítették azt.

Idővel azonban változott a helyzet és ez valószínűleg összefügg azzal, hogy a kegyúri viszonyt létrehozó a feudális tagoltságot Magyarországon elősegítő társadalmi fejlődés megakadt. A közép- és kismemesség ellene szegült ennek az iránynak, nem kívánt nagyurak hűbérese lenni, féltékenyen őrizte és kibontakoztatta jogait, melyek aztán a Werbőczy *Primaenon*sában,¹⁹ az „*una eademque nobilitas*” formulájában kaptak kifejezést.²⁰ A szentgotthárdi apát, mint püspöki rangú egyháznagy és kegyurai, a Széchyek közti viszony így pusztá formává vált; vagy el kellett halnia, vagy át kellett alakulnia jogilag más tartalmúvá. Ez utóbbi következett be.

A harmadik Széchy generáció tagjai már nem a királyi kegyúri helyzetet igényelték az apátsággal szemben, hanem úgy kezelték, mint saját tulajdonukat, a szerzeteseket pedig, mint bérlőket, vagy jobbágyokat. Tisztartóikhoz hasonlóan nevezték ki és váltottak le az apátokat, birtokaikkal együtt kormányozták az apátsági fekvőségeket, úrbéri szolgáltatásokat követeltek meg az apátsági falvak lakóitól. 1439-ben Széchy Miklós nyilván nem ingyen, egy világi személyt nevezett ki apáttá azzal, hogy majd felveszi az egyházi rendet. Mikor aztán ez végleg elmaradt, egyszerűen szabályos bérleti szerződéssel bérbe adta neki az apátság birtokait. Mikor a bérlő meghalt, a Széchy-testvérek saját kezelésbe vették a birtokokat. Apátot nem neveztek ki, új szerzetesek belépését megakadályozták, mert tartásuk pénzbe került. Az egykor népes és virágzó monostorban 4–8 szerzetes tengődött.²¹

17 Pichler i. m. (7. lj.) 647., „*si privatus donare illud alteri velit, debet ipse acquisivisse primus ex propriis bonis, non ab alio per successionem, si enim haberet per successionem, deberet iterum reliquere iis qui habent jus succedendi in eius bonis*”, azaz a szerzeményi és ősi javak közti megkülönböztetés itt is érvényes.

18 Kollányi i. m. (15. lj.) 97.

19 Tripartitum. I. 1.9. §.

20 Hogy az ország bárói, mágnásai és egyháznagyjai sohasem voltak teljesen egyenlők jogilag a nemesekkel, természetes, de e fejlődés ennél többet hozhatott volna.

21 Heimb i. m. (1. lj.) 77. skk.; Kalász i. m. (11. lj.) 172.

A ciszterci rend, amelynek a rendi élet fenntartását kellett Szentgotthárdon ellenőriznie, viszonylag gyorsan felfigyelt a változásokra. 1448-ban a rendi nagy káptalan úgy rendelkezett, hogy Trois-Fontaines anyaapátsági jogait vegye át a Graz melletti reini apátság, amely közelebb van a helyszínhez és jobban is tud törődni a gondokkal, mint a távoli országban fekvő alapítóház.²²

Három évtizeden keresztül a reini apát nem tudott változtatni a helyzeten. A Széchyek nem érezték magukat kötelezve az apátság szerzetesi újjáélesztésének anyagi feltételei biztosítására. Sőt, láthatólag az volt a gazdasági érdekük, hogy az apátság megszűnjék működni. Láthatóan abban bíztak, hogy ez esetben a visszaháramlás jogán a birtokok az ő kezükre jutnak, alapítói jogon. A királyi hatalom a század közepén gyenge volt arra, hogy a nagyhatalmú urakat kegyúri kötelezettségeik teljesítésére szoríthassa.

Erre a kedvező belpolitikai helyzet csak I. Mátyás 1468-ban történt trónra lépését követően mintegy tíz évvel érett meg. A király, miután megszilárdította hatalmát, meg tudta hallgatni a reini apát panaszát és kivizsgálta Szentgotthárd helyzetét. 1480-ban döntött az ügyben: megfosztotta a Széchy-családot kegyúri jogától, mert visszaélt azzal, és a kegyuraságot másra ruházta. A reini apátot pedig felszólította, hogy tartasson szabályos apátválasztást Szentgotthárdon és gondoskodjék a házban megfelelő számú szerzetesről. A király főkegyúri jogaira hivatkozva döntött az ügyben; a renddel szemben pedig elődei szerződésben, noha privilégium formájában vállalt kötelezettségét teljesítette. Nyilván saját belső hatalmi politikájának is megfelelő döntést hozott az ügyben²³ (az új kegyúr rokona, Székely János lett.)

Döntéséről a király értesítette a birtokban lévő Széchy Miklóst, Henrik reini apátot mint a ciszterci rend illetékes képviselőjét, továbbá Vas megyét, a királyi határozat végrehajtása és a birtokok átadásának lebonyolítása céljából.²⁴ Amint dekrétumaink mutatják, ebben a korban nem volt ritkaság az ilyen állapot: az 1486. évi XI. tc. szerint „abbatias et praeposituras conventuum regularium potissimum vero sigilla habentium nulli alii nisi religiosi ejus ordinis, cuius fuerint, teneri possint”. Ugyanakkor elrendeli a rendszeres és szabályszerű szerzetesi élet fenntartását is. Így a XI. században még természetes kettős kötelezettség, melyet ország és rend az alapításkor vállaltak, a vallási buzgalom hanyatlásának és az elvilágiasodásnak e korban törvényes megfogalmazást is kapott.²⁵

Volt ilyen rendelkezés már az 1435. évi XXI. törvényekben is, s amint akkor sem, később sem pótolta a jogszabály a megváltozott társadalmi erkölcsöt. Mátyás király uralkodása utolsó évtizedében nem gondoskodott arról, hogy hatá-

22 Heimb i. m. (1. lj.) 78.; Hl It. Rub. 47. Fas. VIII. N. 2.

23 Heimb i. m. (1. lj.) 79.; Hl It. Rub. 47. Fas. VIII. N. 2.

24 Másolatok a Hl It-ban a 16. jegyz. szerinti helyen, Heimbnél részben közölve.

25 L. 1486. évi XI. tc.

rozata végrehajtást nyerjen. Halála után az ismétlődő dekrétumok azt mutatják, hogy a baj nem javult, sokkal inkább terjedt.²⁶

A XV. század törvényeiben az alapítás korához képest új társadalmi igény, követelés is jelentkezik: ne kapjanak idegenek Magyarországon egyházi javadalmakat.²⁷ A XII. században, Szentgotthárd alapítása idején ilyen igény sem a királynak, sem a rendnek nem jutott volna eszébe, így a rendi privilégiumok vagy az alapítólevél semmi erre vonatkozó intézkedést nem tartalmaztak. Szentgotthárd apáti jogainak a reini apátra ruházásánál már közrejátszott hasonló megfontolás is: Rein és Szentgotthárd ugyan különböző országokban feküdt, de mindkettő Habsburg-uralom alatt állott akkor (ha nem is a család azonos tagjának uralma alatt).²⁸

A Széchyek szentgotthárdi kegyuraságának utolsó felvonása a mohácsi csata történelmi sorsfordulója után játszódott le. Széchy Tamás, a család feje, akit Mátyás király megfosztott a kegyuraságától, de aki a birtokát nem adta át végleg, elesett Mohácsnál. A birtokot gyermekei vették át, István és Margit, aki előbb Salm gróf, majd Arco Pyrrhus felesége lett.

I. Ferdinánd, akinek országgrészéhez a kettős királyválasztás után Szentgotthárd tartozott, a János királyhoz húzó Széchy István helyett az özvegy Mária királyné ajánlására Serédy Gáspárra ruházta a szentgotthárdi apáti tiszteletet. Serédy egyházi személy volt, így forma szerint is inkább tarthatott igényt az apáti címre, de nem volt ciszterci szerzetes, a juttatás tehát lényegében birtokdonációt takar. Széchy Tamás özvegye, Székely Magdolna és gyermekei tiltakoztak a kegyúri *praesentatiós* jog nélkül „kinevezett” apát ellen, s az ügy perre került, amelyet a nádori cikkelyek értelmében, mint király és alattvalói kegyúri jog feletti vitáját, a nádor széke előtt kellett lefolytatni,

A Báthori István nádor előtt lefolyt perben 1527–28-ban Serédy bizonyítani törekszik, hogy a Széchy család visszaélt a ráruházott kegyúri joggal, ezért Mátyás király joggal vonta meg azt tőlük. Az egyházi jog szerint „Jus patronatus amittitur ex delicto, si patronus se ingerat in perceptione fructuum beneficij patronati eos vei in proprium usum convertendo vel impiendo ne ad beneficiatum perveniat”.²⁹

Ebben a korban már határozottan különválnak a szentgotthárdi javadalmak közvetlen élvezésének kérdése attól a jogtól, hogy e javadalmak kedvezményezettjét kijelölni ki jogosult. Előbbi a *possessio*, utóbbi a *patronatus* jogával járt együtt.

26 L. 1435. évi XXI. tc., 1498. évi LIV. tc., 1504. évi XXVII. tc.

27 L. 1439. évi V., XII., XV. és XXVI. tc.; 1453. évi III. tc.; 1458. évi VII. tc.; 1500. évi XXXV. tc.; 1504. évi X. tc.

28 Heimb i. m. (1. lj.) 78. „Trium Fontium Abbatia in Gallis, vera St. Gotthardi in Hungaria mater, longius a dilecta, sed iam nimium quantum desolata filia distans, celeris, quo in horas indigeat, auxilii maternique adjutorii medelam impendere non possit, et fortiter alieno in regno nec ausit.”

29 Heimb i. m. (1. lj.) 82.; Pichler, i. m. (7. lj.) 646.

A király és Serédy álláspontja szerint a Széchyek a *patronatusi* joggal visszaélve azt elvesztették. Ez ugyan nem *ipso iure* veszett el, hanem csak *sententia declaratoria* révén, ilyen ítéletet viszont már hozott a király 1480-ban, mint az ügy kompetens bírója.³⁰ A Széchy család tehát elvesztette a kedvezményezett kijelölési jogát, a *patronatust*, s ezzel elvesztette a háramlási jogot is, a birtok a monostor megszűnte után sem szállhatott vissza a családra. A nádori ítélet ezt meg is állapítja, s egyúttal az 1480 óta eltelt jogellenes birtoklás miatt a beszedett hasznok fejében 40.000 arany fizetésére is kötelezi az alpereseket. A perben az alperesek kegyúri jogait kétségbe vonta a felperes, ezért a nádor őket annak igazolására, irataik felmutatására kötelezte, aminek nem tettek eleget. Nem valószínű ugyan, hogy ne lettek volna a Zsigmond-féle donáció birtokában, melynek szövegét egy századdal később még Pázmány ismeri és idézi,³¹ inkább hihető, hogy annak a kötelezettséget előíró része számukra kedvezőtlen lett volna a perben, s egyébként is a donációt Mátyás király ítélete elvonta tőlük. Mindenesetre e felmutatás elmulasztása a következő évek jogászai érveléseiben jelentős szerepet fog játszani.³²

Vas megye ismét utasítást kapott a nádori ítélet végrehajtására, de ez minden valószínűség szerint nem történt meg. Az apátság javadalmainak birtokosa Székely Magdolna új férje, Thurzó Elek, az országbíró. Vele szemben a háborús időben a király nem kívánt az ítélet érvényesítése céljából fellépni. Azonban valószínűleg az országbíró szempontjából sem volt előnyös ez az *usurpációs* helyzet. Széchy István halála és Margit 1540-ben Salm Miklóssal kötött házassága után ezért sikerült újabb donációt kieszközölni I. Ferdinándtól a kegyúri jogra, kifejezetten Thurzó Elek érdemei alapján; az 1528. évi nádori ítélet megsemmisítésével a király a kegyúri jogot Thurzóné Székely Magdolnára és leányaira, illetve Salmné Széchy Margitra és gyermekeire ruházta, azzal a kötelezettséggel, hogy a *possessio* egyházi jellegét megőrzik, az istentiszteletek tartását biztosítják és a papok ellátásáról gondoskodnak.³³

A király elvben adhatott volna új donációt a régi ítélet érvényben hagyásával. Látszik, hogy nem erről volt szó, hanem a jogellenes állapot legalizálásáról. A kegyúri jog tartalma is más e donáció szerint, mint eredetileg: nem csupán az apát jelölése illeti meg a kegyurakat, hanem a birtokkal való gazdálkodás, hiszen csak ez magyarázza, hogy egyáltalán tőlük várták az istentisztelet fenntartását és az egyházi jelleg megőrzését. Látszik, hogy nem nagyon remélték már ekkor

30 Pichler i. m. (7. lj.) 647.: „jus patronatus (...) non amittat ante sententiam deciaratoriam criminis, licet jus dicat amitti ipso facto.” – „Quid sit iudex competens? (...) solus ecclesiasticus in quaestione juris, in possessorio etiam laicus potest iudex esse.”

31 Pázmány Péter összegyűjtött levelei. Budapest, 1910–1911 (PÖL) 1,413. sz., 615.

32 Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Kuntár Lajos – Szabó László (szerk.): *Szentgotthárd. Helytörténet, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szombathely, 1981. 29–80., 69.

33 Heimbs i. m. (1. lj.) 86.; Battyhány család körmendi Oklevéltára, Alm. II. Lad. 8. N. 13.

a monostor életének helyreállítását. Mindenesetre, mikor az új birtokosok egymás között a kezelésre egyezséget kötöttek 1541-ben, úgy állapodtak meg, hogy nyolc-tíz papot költöztetnek a monostorba, ezzel apát választására is alkalmas konventet hozva létre.³⁴

1543-ban azonban meghalt Thurzó Elek, s ettől fogva özvegye és leányai nem játszanak szerepet Szentgotthárd sorsában, az egyedül Széchy Margit hatalmában maradt. Hogy ő nevezte-e ki szentgotthárdi apáttá Miksa trónörökös orvosát, Bedát, vagy úgy erőltették rá ezt a megoldást, nem tudjuk, mindenesetre 1550 után formailag újra van apát. A reini apát gyakorolni is kívánta felügyeleti jogát, de adataink szerint vagy maga Beda, vagy Széchy Margit megakadályozta ebben. Mikor aztán Beda 1557-ben megszűnt apát lenni, a reini apát hiába nevezett ki új magyar származású ciszterci apátot Szentgotthárdra. Az új apátot és társait Széchy Margit katonai erővel, *vi armata* kergette el a birtok határától, és végleg saját kezelésébe vette a *castellumot*.³⁵

Szentgotthárdot az újabb kutatások szerint³⁶ már Darabos György apát építette ki erődé a XV. században. Mindenesetre most Széchy Margit megerősítette és a dunántúli végvári védővonal részévé tette. A birtokosok a következő században gyakran fognak arra hivatkozni, hogy papi kézen Szentgotthárd a török közelsége miatt e szerepét ne tölthetné be. A királyi udvarnál a ciszterci rend ugyan ismételten tiltakozott az állapotok ellen, hivatkozva a királyt kötelező eredeti alapításra; a királyi udvar álláspontja szerint azonban, miután megszűnt a monostor, a donáció sorsa magyar belügy, nem a rend és a király közös ügye. Arra pedig, hogy Nyugat-Magyarország és ezzel az örökös tartományok védelmét ellátó magyar főurakkal ilyen elvi vagy vallási okok miatt viszályba keveredjék, a királynak sem kedve, sem ereje nem volt az adott pillanatban.

Az 1540. évi új donáció idején a kegyúri jog már csak forma, lényegében bizonyos egyházi terhekkal járó birtokadományozás történik. A kegyúrnak nem ahhoz fűződik érdeke, hogy tehetős alattvalói, hívei legyenek, hanem a jövedelemhez, ami a donáció révén várható. A vallási színezet ugyan szerepel az okiratokban, de az anyagi mozzanatokhoz képest nincs súlya. A társadalom pedig ezt a változást a változott tudatnak megfelelően simán elfogadja.

34 Barta Gábor: A társadalmi és gazdasági fejlődés főbb vonásai 1526–1734 között. In: Kuntár Lajos – Szabó László (szerk.): *Szentgotthárd. Helytörténet, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szombathely, 1981. 81–116., 87., 42. jegyz.

35 Heim i. m. (1. lj.) 85.; l. 1567. évi XXXI. tc. rendelkezése ez ügyben.

36 Valter i. m. (32. lj.) 69.

3.

Széchy Margit tehát kegyúri jogával élve a tényleges birtokba is beült. Hogy ezzel az ország törvényeit sorozatosan sértette, azzal nem törődött; a Beda-féle kísérlet volt a külszín megőrzésére az utolsó. A helyzet legalizálása aztán 1565-ben egészen különös új módon következett be: Miksa király a kegyuraknak – akik egyébként mindketten hölgyek voltak – a tényleges birtokot zálogba adta 20 000 Ft-ért 12 esztendőre.³⁷

Ennek a különös megoldásnak a jogi konstrukciója nehezen magyarázható. Vagy királyi donációk révén a Széchy-örökösöké a kegyúri jog és ezzel a monostor hibájukon kívüli megszűnése esetén a visszaháramlási jog is; akkor a szerzetesi élet megszűnte után joggal tekinthették azt saját donációs birtokuknak. Vagy igaz a *vis armata*, amellyel a szerzetesi életet megszüntették Szentgotthárdon: akkor ezzel elvesztik jogukat a feltételhez kötött donációra, és az visszaháramlik a koronára. Ez esetben a kamara természetesen zálogba adhatta Szentgotthárdot éppúgy, mint minden más koronauradalmat is, de akkor hogyan értsük a zálogos okirat azon kitételét, hogy Széchy Margit (ekkor már Pyrrhus ab Arco özvegye) és Thurzó Anna úgyis kegyurai a birtoknak, a zálogjoggal most a tényleges *usus et possessio* is rájuk száll.³⁸

Jogilag a megoldás nehezen értelmezhető: az egyházi donáció világi célra nem lenne fordítható. A kegyurak kötelessége lenne a kolostort újjáéleszteni, a királyé, hogy erre őket rászorítsa. Ha a kegyurak nem ezt teszik, vissza lehet tőlük venni a kegyúri jogot, akár királyi jogként, akár másra átruházva, mint 1480-ban vagy 1528-ban. Ehelyett a király hozzájárul ahhoz, hogy a kegyurak a birtokot saját kezelésbe vegyék, és azok ezért az engedélyért zálogkölcönt adnak a kincstárnak.

A kincstár tehát olyat ad zálogba, ami nem az övé: voltaképp egy joggal való visszaélés lehetőségét. A zálog tizenkét évre szól, és ezalatt a gyümölcsötetés jogát jelenti, ezen túl a tőkével kiváltható. Szentgotthárd jövedelme a következő században évi 6.000 Ft, a tőkét tehát a zálogidő fele alatt bizonyos behozta. Ezért nehezen értékelhetjük a szerződést másként, mint hogy a korona bizonyos összegért és látszat-egyházi feltételek vállalása mellett hozzájárul a kegyurak

37 Heimb i. m. (1. lj.) 86.; Batthyány család körmendi Oklevéltára, Alm. II. Lad. 8. N. 13.

38 Barta i. m. (34. lj.) 88., 52. jegyzet: mindenestre a Miksa féle zálogbaadást tévesen értelmezi. Miksa az állítólag kegyúri jogon birtokba lépőknek adja Szentgotthárdot zálogba, a kegyúri jog megerősítését viszont, Széchy Margit felszólamlása nyomán, kifejezetten megtagadja azzal, hogy ezt csak akkor teszi, ha a birtokosok erről szóló irataikat bemutatják. Miért nem történt ez meg, csak gyaníthatjuk: vagy a beiktatás nem volt meg időben az 1540. évi donáció után, s ezért volt érvénytelen, vagy a nőágra nem szólt, és a zálogoláskor az 1540-ben juttatottak leányai kérték már a megerősítést; amint összesen négyszer esik még meg, hogy anya után leánya, vagy anya után fia veszi át a birtokot. Erre utal a következő században Pázmány is: PÖL, I, 444. sz. levél, 62. Barta a továbbiakban abból indul ki, hogy a Széchyek és leszármazottaik kegyúri joga megállt; ez legalábbis erősen vitatható és soha többé végleg tisztázva nem lett.

jogellenes birtokba lépéséhez, így minősítették egyébként az ügyletet egyházi fórumok és egyes dekrétumok is.

Az egyház főkegyurának szerepéből szöveg szerint most sem esett ki a király. A zálogbirtokosok kötelességévé tette az egyházi épületek jó karbantartását, az istentisztelet fenntartását, ennek céljára két ciszterci szerzetes állandó megfelelő ellátását; a tizenkét év letelte után a birtokot vagy a rendnek vagy a kincstárnak át kell adniuk. Széchy Margit ugyan ez ellen a határidő ellen ellentmondással élt, és azzal érvelt, hogy kegyúri jogon a megszűnt apátság birtoka rá háramlik vissza, amire a beiktató hatóság ismét felhívta kegyúri joga igazolására; ez azonban most sem történt meg.³⁹ Mindenesetre annak ellenére, hogy az Országgyűlés alig két év múlva név szerint Szentgotthárd világi birtokát is kifogásolta és minden hasonló zálogbaadást semmisnek mondott ki, azzal, hogy a hitelezők a zálogösszeg megfizetése nélkül kötelesek azokat a birtokokat egyházi kézbe visszaszolgáltatni, Széchy Margit mégis megtartotta a birtokot, sőt, királyi privilégium alapján nőágon való öröklésükről is rendelkezett, Orthenburg Ernfrédné Arco Júlia leányára hagyva a szentgotthárdi zálogbirtokot a hozzáfűződő kegyúri joggal együtt.

Minthogy Arco Júlia néhány év múlva éppúgy, mint húga Anna, Zrínyi Györgyné, gyermektelenül meghalt, féltestvérük, a Széchy Margit által gyakorlatilag kitagadott Poppelné Salm Magdolna vette át a birtokot, amelyre 1581-ben minden törvény ellenére új királyi megerősítést is kapott.⁴⁰ A záloghatáridő leteltével a reini apát hiába kérte a birtokok kiadását, felszólamlásának nem volt foganatja, a zálog kiváltására a kincstárnak nem volt pénze, se kedve.

Poppel László és Salm Magdolna utódai, Poppel János és Ádám, valamint Batthyány Ferencné Poppel Éva kezén volt Szentgotthárd akkor, mikor a 15 éves háborúban a középkori román templomot elérte végzete. A váracs-kát a Poppelek tisztartója átadta az alsó-ausztriai rendek kapitányának, Tieffenbachnak, aki 1605-ben, Bocskai vezére, Német Balázs közeledtének hírére az erősség északi falát képező régi templomot felrobbantatta, az épületeket felgyújtatta és elmenekült.⁴¹

A bécsi béke után mintegy százhusz évi pereskedés és egyezkedés indul a szentgotthárdi alapítványi *donatio* sorsáról, amelynek a háborús károk után most már minden egyházi jellege elveszett. A ciszterci rendi nagykonvent utasította Mátyás reini apátot, hogy tegyen meg mindent a feldúlt és tönkrement monostor visszaszerzésére, felépítésére és benépesítésére. Mátyás apát összeszedte a vonatkozó iratanyagot, és kikérte az ügyben Kitionich János véleményét

39 Zlinszkyné i. m. (11. lj.) 378.

40 Barta i. m. (34. lj.) 89.; nyilván csak a zálogjogra, melyre vonatkozóan Széchy Margit végrendelezhetett, de Poppelné nem volt a végrendeletileg megjelölt örökös.

41 Zlinszkyné i. m. (11. lj.) II. fej. 3. 387. skk.

is, amely mint e neves jogászunk jogi tanácsadói működésének neves dokumentuma fennmaradt a heiligenkreuzi levéltárban. Kitonich szerint a zálogbirtokosok kegyúri jogon nem tarthatják maguknak Szentgotthárdot, miután 1527-ben és 1565-ben erre vonatkozó okirataikat elmulasztották felmutatni (az 1540. évi adományról a vitatkozó felek általában nem tesznek említést, talán nem követte szabályos beiktatás). A zálogszerződés viszont le is járt, érvényét is veszítette, ha az abban foglalt, az egyházi életre és a ciszterci szerzetesek működtetésére vonatkozó feltételek folyamatos teljesítése nem történt meg. Mindenesetre nem lehet a birtokosok terhére róni a templom és az épületek elpusztulását, mert az háborús esemény következtében történt (*vis maior*). Kitonich tehát abban összegzi véleményét, hogy a királynak joga van előzetes figyelmeztetés – *admonitio* – után hat hónapra a zálogösszeg letétele mellett a zálogosokat a birtok kiadására kötelezni, és ezt követően odaadhatja a birtokot a ciszterci rendnek, nem régi jogon azonban, hanem *nova donatio*val.⁴²

A reini apát meg is tette a vonatkozó előterjesztéseket II. Mátyás királynál. Azok eredménye azonban egyelőre csak az lett, hogy a kamara meggyőződött a zálogbirtokosok jogvesztéséről. Ezért új zálogost keresett, most már egyházi személyt a protestáns birtokosok helyett, hogy a kezdődő ellenreformáció vitorláiból is kifogja a szelet, s 1616-ban Ramocsaházi Mihály pozsonyi kanonokot tette Szentgotthárd címzetes apátjává. Ramocsaházi 1617-ben tette le a 20.000 Ft zálogösszeget az átváltandó zálog céljára.⁴³

Közben a világi birtokosok is rendezték soraikat. Batthyányné Poppel Éva átváltotta összes testvérei részét és saját kezelésbe vette a birtokokat. Egyúttal előzetes bizonyítás lefolytatását helyezte folyamatba annak tisztázására, vajon

42 Hl. Lt. Rub. 47. Fasc. 27. N. 4. Először közölve Zlinszky János: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében. In: *Fejér megyei Történeti évkönyv*. 8. 1974. 1–143., 85. „Illud mihi visum est, praetactam familiam (antea Széchianam iam autem Poppelianam) nullum huiusmodi ius patronatus in dicta Abbatia habuisse, tum suis pertinentiis et fructibus, penes se retinere non potuerit, tumquod absque praemissa inscriptione suae Maiestatis eandem cum quod oblatam productionem originalium super eo, iuxta assecurationem suae Maiestatis producere et exhibere nequiverint. Agitur stante hoc fundamento, quod nullum jus patronatus penes modernos eiusdem possessores iuxta maiorum suorum ablationem et reversales. (Qua tamen perquirenda essent) catholicam sacerdotem in eodem claustro Gotthardi interteneant, divinumque officium rite catholico peragi non faciant neque curent: sua sacra Maiestas [...] potissimum religionis Catholica zelo ductus, praehabita sex mensium praemonitione et repetito urbarie, eandem Abbatiam modernis possessoribus restitutum eorundem pecuniae adimeret et praefatis dominis supplicantibus superaddita auctione summa vel decem millium Florenorum, clementer conferre et inscribere potest. Sumptis certa ab iis reversalibus, sub omissione scilicet certae partis summae pecuniariae, non tamen cum eadem evictione, ut prius, sed solum iuxta regni iura contra legitimos impetitores. Claustrum vero et templum dictae abbatiae non per ipsos possessores est desolatum, sed per confinarios regni sclavoniae, contra factiosos Bochkaianos qui in eo fuerant, igne combustum”.

43 Heimbs i. m. (1. lj.) 88. Hl. It. Rub. 47. Fasc. XIII. M. 7. Fasc. XXVI. N. 14.

tényleg megszegték-e a zálogszerződés feltételeit elődei. Ghimesi Forgách Zsigmond országbíró utasítására a vasvári káptalan 1617 elején 216 tanút hallgatott meg az ügyben, az istentiszteletek tartására, a papok ellátására, a régi épületek pusztulására és a zálogbirtokosok beruházásaira. A tanúk nem igazolták a birtokosok elleni vádakát.⁴⁴

A kedvezőtlen kilátású tanúkihallgatások miatt, s talán Kitonich véleménye alapján is, a reini apát 1622-ben újabb kérelmet intézett a királyhoz. Hivatkozott abban mind a magyar, mind az egyházi törvényekre, amelyek nem teszik lehetővé rendi alapítvány birtokba adását a megadományozott renden kívüli birtokosoknak. Esetleges elévülési, vagy elbirtoklási hivatkozásaikkal szemben felhossa a *regula catonianát*: „*quod initio vitiosum esset, non potest tractu temporis convalescere*”, márpedig a rendet Szentgotthárdról *vi armata* üzték el. Másrészt elődei egyébként is folyamatosan tiltakoztak a jogellenes birtoklás ellen és a helyzetet soha sem vették tudomásul.⁴⁵

A Batthyány család katonai indokokkal érvelt az új kolostorépítés ellen. Egyúttal megajánlották a zálogszerződés összes feltételeinek betartását is és egyéb nyomatékkkal is alátámaszthatták a magyar kamaránál igényeiket. Mindenesetre 1620-ig Ramocsaházi és a reini apát sem tudott eredményt elérni velük szemben.⁴⁶

4.

Közbenjárásra kérte az ügyben a reini apát Pázmány Péter esztergomi érseket, akinek véleményét az ügyben 1617-ben kikérte a pozsonyi kamara is. Ettől fogva tizenkét éven keresztül Pázmány is élénken foglalkozott Szentgotthárd ügyével. Az ő álláspontja azonban a vitában álló felek egyikével sem egyezett egészen. Már 1617 elején kifejtette a pozsonyi kamara elnökének azt az álláspontját, hogy a Ramocsaházi-féle *donatiót* visszavonni nem lenne méltó a királyhoz; a birtok nem katolikus kézen hagyása jogellenes, ami pedig a katonai érveket illeti, elég ellenvetés arra Szentgotthárd sorsa a Bocskai háborúban.⁴⁷ Pázmány II. Ferdinánd trónralépése után még egyszer írt Ramocsaházi érdekében 1623. március 13-án a királynak.⁴⁸

Közben kitört a háború Bethlen Gáborral. Bethlen párthíve lett Batthyány Ferenc is és tőle kapta meg zálogbirtokul Szentgotthárdot. Ez azonban nem volt

44 MOL, P. 1313. Bath. Csal. Lt. acta Antiqua Im. 2. L ad., N 60.: A vasvári káptalan bizonyosság-levele 1617. jan. 20-án azon tanúmeghallgatásokról, melyeket Ghimesi Forgách Zsigmond országbíró megbízásából 1616. dec. 11. kelettel, Káldi Ambrus judex nobilium, Vas vármegye részéről is Johannes NN. Granzizius, maga a káptalan kanonoka foganatosította.

45 Heimb i. m. (1. lj.) 89.

46 Barta i. m. (34. lj.) 92.

47 PÖL, I, 57. sz. levél, 96.

48 Vö., 20. 9, 329.

maradandó. Bethlen feladta a Dunántúlt, Batthyány királyhűségre tért,⁴⁹ Ferdinánd király pedig belátta, hogy a nyugat-magyarországi mágnásokat jobb nem ingerelni holmi jogi érvelésekkel. A Ramocsaházi kombinációt a király végleg elejtette.⁵⁰

1625-ben meghalt Batthyány Ferenc és újra női kézre jutott Szentgotthárd. A Bethlen háború is vége felé közeledett. Pázmány elérkezettnek látta az időt arra, hogy az apátságot magyar egyházi célra szerezze vissza. 1625. novemberben egyszerre írt a Propaganda Fide útján a pápának és II. Ferdinánd királynak, kérve annak lehetővé tételét, hogy a szentgotthárdi birtokokat, melyek évi jövedelme 6.000 Ft körül van, kiváltsák a világi zálogbirtokosok kezéből és egy katolikus, jezsuita kollégium létesítésére fordítsák e javakat a Dunántúlon. Nem lévén ciszterci rend Magyarországon, viszont magyar egyházi javadalom nem ajándékozható külföldieknek, ez lenne a legkedvezőbb felhasználás; ehhez a kiváltásban a magyar püspöki kar áldozatkészségére is lehet számítani.⁵¹

Pázmány megjegyzése, ciszterciek nincsenek Magyarországon, ellenkezik Weizsäcker Gerhard heiligenkreuzi apát 1718. évi előadásával. Az apát abból indul ki, hogy a rendnek volt Magyarország területére is kompetens vikáriusa, jogilag tehát nem szűnt meg létezni, ha a vikárius osztrák volt is: Pázmány a tényleges helyzetet veszi alapul, mely szerint egy ciszterci rendi apátság sem működött ekkor az országban.

Pázmány kezdeményezésére nyilván mind a pápai, mind a királyi hatóságok újra elővették Szentgotthárd ügyét: hogy mennyire csak, mint lehetséges jövedelmi forrást vették számításba, mutatja Pázmánynak 1626 márciusában a bécsi pápai nunciushoz írt két levele.⁵² A Szentszék nyilván egyes címzetes püspökök javadalmainak biztosítására kívánta volna felhasználni a felszabaduló jövedelmet, erről a királyi kancelláriával is tárgyalhatott. Pázmány határozottan és erélyesen utasítja vissza ezt a lehetőséget: ő ilyen célra pénzt nem ad, csak iskolára, s minthogy más részről a zálogkiváltáshoz anyagi áldozat nem várható, ha az ő javaslata nem nyer jóváhagyást, maradnak a javak lutheránus kézen: „clare et aperte me declaro in nullum alium usum me illa bona redempturum, quam in erectione scholarum. (...) Videat Sanctitas Sua an melius sit in manibus hereticorum ea bona herere”.⁵³ Arra a replikára, hogy a bécsi és az olmtüzi jezsuitákhoz is küldhetők a magyar diákok, még hozzá alapítványi helyekre, azt válaszolja, hogy ilyenről eddig nem hallott; jó volna ilyeneket biztosítani, de ez nem oldja meg az iskolakérdést.

49 Batthyány katolizálásáról: Barta i. m. (34. lj.) 92.

50 Uo.

51 PÖL, I. 317–319. sz. levél, 475. skk.

52 Uo. 337., 338. sz. levelek, 507. skk.

53 Uo., 508.

Májusban Pázmány már úgy írt a királynak, mintha erről az oldalról megkapta volna a jóváhagyást Szentgotthárd kiváltására és katolikus iskola céljaira való felhasználására, s a Szentszéknél is ez irányban haladónak véli az ügyet; ezért kéri a magyar kancellária, az udvari és a pozsonyi kamara tárgybani teljes iratanyagának hozzá való eljuttatását. Ez legalábbis másolatban megtörténhetett, mert a következőkben az érsek láthatólag az iratanyag alapján teszi meg folyamatos előterjesztéseit és észrevételeit.⁵⁴

Ahogy azonban Pázmánynak júliusban Caraffa nunciushoz írt levele tanúsítja, a Szentszék a ciszterci szerzet nyomására elhalasztotta a felvetett terv jóváhagyását. Az érsek keserűen jegyzi meg, hogy amint hatvan éve a szerzet nem tudta visszaszerezni a javadalmat, nem fogja ezután sem, így ezután sem nekik, sem a katolikus ügynek, hanem az eretnekeknek fognak a javak gyümölcsözni. Ő pedig más úton keresi célja megvalósítását.⁵⁵ Rövidesen írt ugyan a királynak még egy levelet és kérte, ne hallgasson azokra, akik különböző indokokkal egyházi javak birtokbavételére, világiaknak adására vagy elzálogosítására indítják, amint ez I. Ferdinánd idejében az ország törvényei ellenére történt; e rendeleteit 1560-ban I. Ferdinánd is visszavonta.⁵⁶

A pozsonyi béke után újra felszínre került Szentgotthárd kiváltásának gondolata; 1627. június 10-én a négy Poppel-nővér felszólítást kapott a királyi kamarától a zálogösszeg átvételére és a birtok átadására. Közülük ketten már 1610-ben elzálogosították saját részüket Batthyány Ferencnének, ennek ellenére Poppel Katalin átvette a kamarától a zálogösszeget és nyilatkozott arról is, hogy nem tart igényt a kegyúri jogra; hasonlóan nővére Szabina is. Poppel Mária Magdolna nyilván úgy vélte, hogy ő Éva nővéreinek történt átadással kilépett az érdekeltek sorából, így egyedül özvegy Batthyány Ferencné Poppel Éva maradt a birtokosok közül a jogvita alanya. Ő viszont jelentős pártfogót talált Esterházy nádorban. A nádor pártfogolta a zálogbirtokos kegyúrnő azon ajánlatát, hogy megemeli a zálogösszeget és egyúttal kiépíti végvárrá szentgotthárdi *castellumát*, ha nem kényszerítik a zálogbirtok visszaadására.⁵⁷

Szentgotthárdért tehát három fél harcolt egyszerre: a ciszterci rend az 1435. évi XXI. tc. alapján is eredeti jogaiért, melyektől fegyveres erőszakkal fosztották meg; nevükben 1628. óta új képviselő, Heiligenkreuz apátja lépett színre rendi belső megbízás útján⁵⁸ (talán mert közelebb van az udvarhoz), de az atyaapáti jogok szabályos átruházása nélkül. Ők élvezik láthatón a Szentszék támogatását. A magyar klérus képviselőjében Pázmány Péter lépett fel; jogalapja I. Ferdinánd 1560-ban Forgách váradi püspök ellenjegyzésével, de országgyűlés nélkül ki-

54 Uo., 342. sz. levél, 515.

55 Uo., 349. sz. levél, 523.

56 Uo., 354. sz. levél, 529.

57 Barta i. m. (34. lj.), 93.

58 Heim i. m. (1. lj.) 90.

adott *pragmatica sanctio*ja, melyben az összes világi kézen lévő egyházi javak akár *donatio*s, akár zálogos adományait megsemmisíti, visszavonja, s úgy rendelkezik, hogy ahol azok az eredeti intézménynek nem adhatók vissza, átmenetileg legyenek a püspök kezelésében, vagy szolgáljak katolikus iskola célját. Pázmány ez alapon támogatta Ramocsaházi jelöltségét és harcolt most azért, hogy egy jezsuita kollégium felállítását oldják meg Szentgotthárd jövedelméből a győri püspök, mint illetékes főpásztor felügyelete alatt.

A birtokos-kegyurak részéről Batthyány Ferenc özvegye, Poppel Éva, illetve leánya a katolikus Csáky Lászlóné léptek fel, akik egyrészt kegyúri jogukat védték, eszerint Szentgotthárdnak az ő megkerülésükkel nem lehetett apátot nevezni; másrészt zálogbirtokosi jogukat, melynek alapján a zálogösszeg és a beruházások térítése nélkül tőlük a birtok nem volt elvonható. Őket támogatta a nádor, aki egyrészt erről az oldalról remélt többletzálog-összeget a magyar pénzügyek számára kívánatos juttatásként, másrészt egyedül innét remélhette Szentgotthárd végvári jellegének fenntartását, illetve kiépítését.⁵⁹

Először úgy látszott, hogy a király elhatározta Szentgotthárd visszaváltását, kivált, miután Pázmány biztosította arról, hogy a zálogösszeget a királyi kamara helyett a magyar klérus, elsősorban maga az érsek fogja letenni.

Esterházy Miklós e tervvel szemben 1627 tavaszán észrevételeket tesz a királynak:

1. Hivatkozott a Széchy családnak adott Zsigmond-féle, pápa által megerősített, másrészt az I. Ferdinánd által adott 1540. évi kegyúri jogadományozásokra. Ez a nádor szerint nyilván a visszaháramlás jogát is magába foglalta.

2. Hivatkozott arra, hogy az ország szükséghelyzetében a király joggal zálogosíthatta el a megürült egyházi javadalmat, s Ferdinánd 1560. évi visszavonása csak a világi urak és egyháziak által elzálogosított egyházi javak ügyleteit semmisíti meg, nem a király által foganatosítottakat.

3. Az apátság a ciszterci rendet illeti, helytelen volna azt más egyházi célra fordítani.

4. Stíria és Ausztria katonai védelme szenvedne alatta, ha egyházi kézbe kerülne a birtok.

5. Az éppen helyreállott belső felekezeti békét megbontaná, ha protestáns birtokosoktól kifejezetten katolikus érdekből vennének el uradalmat.

59 Barta i. m. (34. lj.) 93; Barta Pázmány álláspontját tévesen értékeli. A 80. jegyzet szerint pontatlanságot vet szemére, mert pl. Báthori István nádort Báthori András országbíróval összetéveszti. Pázmány 413. sz. levelében valóban Báthori Andrást ír, de mindig nádort, s 444. sz. levelében a keresztnevet is helyesen hozza. Tovább Barta i. m. (34. lj.) 93.: „Pázmány értesülései rosszak. Vagy torzít?” – ami a kegyúri jogot illeti, l. a 33. jegyzetet is. Pázmány értesülését tartom helyesnek és a nádor próbálta a világi birtokosok terhére eső jogszabályokat és adatokat elmellőzni, nyilván szándékosan. Pázmány a 444. sz. levelében tényként írja, hogy a birtokosoknak csak zálogjoguk van, és itt nem említi a Ferdinánd féle 1540. évi juttatást, ezt azonban ugyanó már előbb, 413. sz. levelében (616. skk.) részletesen elemezte és nyilván úgy véli, hogy ez rendezett. L. Kitionich álláspontját is.

6. A kamarának szüksége van a nagyobb zálogösszegre, s amikor majd javul a helyzet, a visszaváltásnak zálogalapon megmarad a lehetősége.

7. A közbiztonság Szentgotthárd környékén oly rossz, a portyázó martalócok miatt, hogy ott egyházi újjáépítés úgy sem képzelhető el.⁶⁰

Pázmány a királyhoz írt levélben felhívta a figyelmet arra, hogy a javakat a kamarának kellene egyházi célra visszaváltani, indokolt tehát megragadni az alkalmat, amikor ezt a terhet a klérus átvállalja. Ami a nádor érveit illeti, azokkal részletes emlékiratban foglalkozott:

1. A Zsigmond-féle *donatio* megsemmisítést nyert, csupán a Ferdinánd-féle 1540. évi *nova donatió*ra lehet hivatkozni. Ez viszont már akkor jogellenes volt, hiszen beleütközött érvényes magyar törvényekbe, de az újabb, e vonatkozásban Magyarországon érvényes egyházi törvényekbe is.⁶¹ Mind az 1560. évi rendelkezés, mind Ferdinánd végrendelete, mind későbbi törvények kifejezetten hatályon kívül is helyezik.

2. Téves minden olyan hivatkozás, hogy sükséghelyzetben a király egyházi javakat zálogosíthat el az ország érdekében. Éppúgy nem teheti ezt, mint ahogy nem zálogosíthat el nemesi birtokokat sem! Még ha az Osztrák Háznak az örökös tartományokban volna is ilyen joga – amiben kételkedik –, a magyar királyt esküje kötelezi az egyházi és nemesi javak védelmére és tiszteletben tartására.

3. Még az 1540. évi *nova donatio* ellenére is jelölhet a király apátot Szentgotthárdnak, mert a kegyurak ennek négy hónapon belül nem tettek eleget; s aki visszaél kegyúri jogával, elveszti azt. Ha azonban nem is vesztette volna el, akkor is, ha az apátjelölésnek nem tett határidőben eleget, a korona főkegyúri joga alapján betöltheti a *stallumot*. Ami azonban a kegyúri jogot illeti, az a Miksa-féle zálogoláskor már kétséges volt, s ezért akkor, mint már 1528-ban kötelezték a világi kegyurakat okleveleik felmutatására. Minthogy ennek nem tettek eleget, elvesztették a jogot. Egyébként sem követte az 1540. évi *donatiót* beiktatás, ezért az nem is volt soha joghatályos. A kegyurak egy része ezt be is látta és átvette a felkínált zálogmegváltási összeget.

4. Az alapító akaratával szegülne szembe, aki nem a cisztercieket hozza vissza Szentgotthárdra? Az 1548. évi XII. tc. és az 1550. évi XIX. tc. is iskolákra rendeli fordítani az elhagyott szerzetesi javadalmakat, s ez az alapító akaratához is közelebb áll, mintha protestáns világiak húznak abból hasznot. Elég, ha ennek során újabb rendelkezés születik arra, hogy amint lehet, a ciszterciek kapják vissza Szentgotthárdot.

60 MOL, Kancelláriai Acta Part, N. 158., id. Barta.

61 Trip. 1. 10. 1560. Decr., 1548. évi VIII. tc., 1584. évi XXXII. tc., Kálmán 2: 11., 1498. évi LV. tc., 1439. évi XXI. tc., 1569. évi XXXVI. tc. 1553. évi IX. tc., 1537. évi XIX. tc., 1567. évi XXXI. tc. Trid. sess. 25. cap. 9; az egyházi jog hatályára István 2:2., Trip. Pr. 10. §., 1553. évi XXII. tc., 1554. évi IX. és XXVIII. tc., 1567. évi IX. tc.

5. Ami Ausztria és Stiria védelmét illeti, Bocskai és Bethlen ellen az ügyben ugyan nem sokat használtak a világi birtokosok.

6. A felekezeti békét éppúgy zavarná a visszaállítás katolikus kézbe, mint amennyire zavarja az egyházi javak protestáns kézen hagyása.

7. Vissza lehetne ugyan a javakat a nagyobb zálogösszeggel később is váltani, de ha a kisebb összeget hatvan évig nem térítette meg a kamara, a nagyobb összeg visszafizetésére még kevesebb az eshetőség.

8. Ami a közbiztonság érvét illeti, hát nincsenek az országban hatóságok, akik rendet tartsanak? Nem szabad tehát a zálogmegváltást tovább odázni, ami pedig a kegyúri jogokat illeti, ha Batthyányné akarja, birtokon kívül rendes peres úton kísérelje meg érvényesíteni. A leltárat ugyan az átadáshoz teljessé kell tenni, de e címen sem indokolt az átadást halasztani.⁶²

Úgy tűnik, Pázmány érvelése megnyerte a királyt, mert ez év őszén már arról írt a kamarának az érsek, hogy kér a figyelmeztető levélről másolatot, mellyel október 15-én április 15-re Batthyánynénak a zálogot felmondják.⁶³

Ugyanezen év november hónapban, valószínűleg a nádor újabb észrevételeire, Pázmány ismét röviden összefoglalta a kegyúri joggal kapcsolatos álláspontját. Idézte a Báthori nádor előtt lefolyt per iratait és ítéletét, majd ezúttal nem térve ki az 1540. évi *nova donatió*ra, Miksa azon 1565. évi felhívását, hogy a Széchy-örökösök igazolják kegyúri jogaikat, mert csak akkor várhatják azok megerősítését: mind az igazolás, mind a megerősítés is elmaradt. Egyébként az örökletes kegyúri jog magyar törvény szerint csak fiágon örökletes, itt pedig több nemzedéken keresztül anyáról leányra szállott. De feltéve és meg nem engedve, hogy 1565-ben lett volna kegyúri joguk Széchy Margitnak és nővérének, azóta hozott hazai és egyházi törvények sorozata helyezte azt hatályon kívül, tehát mindezek alapján, mind a bemutatás elmaradásával ez a joguk, ha volt, elveszett.⁶⁴

A zálogkiváltás előtti napokban, 1628. április első felében a nádor és Batthyányné felkeresték az érseket és megpróbálták még egyszer megnyerni a zálogösszeg megnövelésével kapcsolatos tervüknek. Ez ugyan nem sikerült, de annyit az érsek mégis megtett, hogy a királynak a kifizetési határidő néhány héttel való elhalasztását javasolta azzal, hogy ennek eltelte után az érintett felek, így ő is, Bécsben a királynál jelenjenek meg a zálogkiváltás rendezésére, Batthyányné kegyúri joga pedig maradjon rendes peres útra.⁶⁵ Hogy Pázmány ekkor nem kételkedett abban, miszerint a néhány heti haladék csak formai engedmény és a kiváltás ügye rendezettnek tekinthető, mutatja május 7-i levele a pozsonyi kamarához, amelyben a zálog-visszafizetés technikai

62 PÖL, I, 413. sz. levél, 615.

63 Uo., 439. sz. levél, 655.

64 Uo., 444. sz. levél, 661.

65 Uo., 467. sz. levél, 699.

részleteit kívánta tisztázni. Ezután kaphatta meg Pázmány a nádor levelét, arról, hogy a végrehajtó bírói parancsot a király végleges állásfoglalásáig nem adja ki, s így az érsek a maga részéről visszamondta a zálogösszeg letételéhez kért kölcsönt.⁶⁶

A halasztási idő alatt azonban az ügyben jelentős fordulat állott be. Batthyányné a ciszterci rendet képviselő heiligenkreuzi apáttal kötött látszatra rendkívül kedvező szerződést, így most már a ciszterciek is azt az álláspontot képviselték, hogy a jelenlegi birtokosok maradjanak meg Szentgotthárdon. Az egyezés peres egyezés formájában jött lére, mert a per a nádori székhez tartozott. Batthyányné további huszonöt évre tarthatta meg Szentgotthárdot, a rendnek 30.000 Ft-ért ausztriai fekvőségeket volt köteles vásárolni, továbbá a szentgotthárdi monostort és templomot újjáépíteni, abban két ciszterci szerzetes ellátása útján az istentisztelet folyamatosságát biztosítani. Huszonöt év múlva az ausztriai birtokokat becserélik Szentgotthárdra, ha pedig azok vásárlása nem történnék meg, a rend Szentgotthárdot további fizetés nélkül kapja vissza a határidő leteltével.⁶⁷

Az 1628. szeptember 5-én kelt egyezséget a nádor észrevételezésre megküldte Pázmánynak. Az érsek tett ugyan arra észrevételt, de közben nyilván értesül arról, hogy az egyezséget a Szentszék is jóváhagyta, mert ilyen értelemben írt ugyanezen hónapban a nunciushoz.⁶⁸

Ellenvetései nem érintik a szerződés lényegét. Azt észrevételezi, hogy biztosítani kell, miszerint huszonöt év múlva a heiligenkreuzi apát ne tartsa meg az osztrák birtokokat és hagyja világi kézen a magyar apátságot. Biztosítékot kíván a huszonöt év múlva történő azonnali kiadásra is, különbeni teljes jogvesztés és magas perbírság kikötésével. Nem szabad a visszaadást rendes per tárgyává tenni, sem a kegyúri per lefolyásához kötni, ami tarthat még ötven évig is, hanem annak sommás úton kell történnie. További két szükséges kikötés (melyek nélkül a szerződést nem szabad érvényre emelni), hogy a javadalmak nem terhelhetők a huszonöt év alatt; s ha a huszonöt év letelte után a ciszterci rend Szentgotthárdot be nem népesíti, azonnal veszítse el és adják át címzetes apátként magyar egyházi személynek, mert idegen rend magyarországi javadalmakkal törvény szerint nem rendelkezhet.⁶⁹ A nunciushoz Pázmány csak annyit írt, hogy maga is támogatja a ciszterciek ügyét, mert helyes, ha „*iure postliminio regrediantur religiones antea exclusae*”.

Esterházy előtt a felek átszerkesztették peres egyezségüket és október elején újabb példányt küldtek arról az érseknek, aki azt ismét észrevételezte. Kifogásol-

66 Uo., 471. sz. levél, 704, 472. sz. levél, 706.

67 Heimb i. m. (1. lj.) 90.

68 PÖL, I, 503. sz. levél, 739.

69 Uo., 499. sz. levél, 733.

ta a nádori fórumot, amely előtt nem lehet ausztriai felet kötelezni, csak a király előtt; ugyancsak nem lehet a királyt mellőzni a zálogkiváltás ügyében, hiszen ő rendelte el már a kiváltást, és ezt a nádor annál kevésbé változtathatja meg, mivel annak ügye a fiskus és Batthyányné közt folyt, és a jelen perben mások a felek. Amellett nem lehet és nincs is értelme perszerződésben olyan jogi megállapításokat tenni, amelyek ellenkeznek a törvényekkel: mint például, hogy Batthyánynék örökre kegyurak maradnak, hogy a királynak joga volt az egyházi javakat elzálogosítani, vagy, hogy a szerzetesek lemondhatnak az apátságról. Egyébként, amíg a király nem tud az ügyről, kár abban egyezkedni.⁷⁰

Volt-e része Pázmánynak abban, hogy a király ezt a szerződést végülis nem hagyta jóvá, nem tudjuk. Mindenesetre a tényleges szerződésbe belekerült a kamarának fizetendő 15.000 Ft, kimaradt és nem került végrehajtásra az ausztriai javak vásárlása, és a kedvezményezett nem Batthyányné, hanem katolizált leánya és annak férje Csáky László lett. Pázmánynak a királyi kancellárhoz írt 1628. őszi, majd a királyi tanácshoz írt 1629. tavaszi és a nunciushoz írt ugyanakkori levelei ezen már nem változtattak.⁷¹

Mínthogy sem a templom felépítése, sem a két ciszterci szerzetes ellátása nem vált valóvá az egyezség alapján, a heiligenkreuzi apátok 1636-ban, 1648-ban és 1649-ben ünnepélyesen protestáltak a szerződésszegés ellen és kérték a rend jogaiba helyezését.⁷² Lipót király viszont a szerződéses határidő lejárta előtt, 1652-ben, majd 1659-ben és 1673-ban egymás után három Csáky-fiúnak adta meg szentgotthárdi apáti címet azon feltétellel, hogy az egyházi rendet felveszik.⁷³

5.

Miután mindhárom Csáky megházasodott, a heiligenkreuzi apát a vasvári békét követően pert indított a javak kiadásáért Szelepcsényi primás előtt 1674-ben. A felek határidőt kaptak arra, hogy összes bizonyítékaikat bemutassák a bíróság előtt, amely 1675-ben kívánt ítéletet hozni.⁷⁴

Csáky Zsigmond azonban nem futott neki a nyilván meglehetősen kilátástalan pernek, hanem a nyitva álló határidő alatt az időközben teljesen elpusztult uradalmat átadta 24.000 Ft zálogösszegért Széchenyi György kalocsai érseknek,

70 Uo., 504–505. sz. levél, 742. skk.

71 Heimb i. m. (1. lj.) 92.; Barta i. m. (34. lj.) 93.; PÖL, I, 507. sz. levél, 750, II, 518. sz. levél, 60, 544. sz. levél, 39, 545. sz. levél, 41.

72 Heimb i. m. (1. lj.) 93. Hl. It. Rub. 47. Fasc. XIV. N.2. skk., Fasc. VIII. N.2., Fasc. I. N. 8–10.

73 Heimb i. m. (1. lj.) 95.

74 Uo., 102: „Partes universas suas Allegationes, Responsiones, et Replicas nec non Letteralia Documenta, Judiciaria calculationi et finali deliberationi submittant, ita ut ex merito causae absque ulla dilatione, non suffragantibus quibus vis impedimentis et superfugiis, Partes preceptorum recipiant iudicium.”

aki azt királyi jóváhagyással és a címzetes apáti székben *cum iure successionis* unokaöccse, Széchenyi Pál veszprémi püspök megjelölésével szerezte meg. Széchenyi végülis teljesítette a korábbi szerződések első feltételét és újjáépítette Szentgotthárdon a középkori romok helyén a falu templomát. Vele egyúttal egyházi személy is került a javadalomba, melynek jövedelme a kalocsai érsekség elpusztult területe javára került felhasználásra mind általa, mind később unokaöccse által.⁷⁵

A századfordulón az örökké pénzéhes kincstár, még Széchenyi Pál életében, újra el kívánta a birtokot egyházi személynek zálogosítani. Először a heiligenkreuzi apátnak ajánlották fel 40.000 Ft-ért a *jus successionist*. Mialatt azonban az apát, noha tiltakozott az eljárás ellen, a pénz megszerzésén munkálkodott, újabb jelölt lépett a porondra, Pázmány régi tervét felvéve; Kollonich érsek túlfizetve az ajánlatot 50.000 Ft összegért szerezte meg a *jus successionist* és azonnal át is engedte a jezsuitáknak iskolaépítés céljára.⁷⁶ A cisztercieknek felajánlotta, hogy egy éven belül ugyanezen összegért átveheti tőle az utódlási jogot (nyilván bízott abban, hogy erre gyakorlati esély nincs).

Széchenyi Pál érsek azért tiltakozott a beiktatás ellen, mert egyelőre ő még tényleges birtokos volt, utódlásáról életében hozzájárulása nélkül nem lehetett rendelkezni. A heiligenkreuzi apát azért tiltakozott, mert az ő joga fizetés nélkül is megállott; ezen felül a feltétel kedvezőtlen is volt, hiszen a zálogösszeget még a zálogbirtokos életében kellett volna letennie anélkül, hogy ezért birtokot kapott volna, végül azért, mert a kitűzött határidő alkalmatlan volt és nem érinthette gyökeres jogait.⁷⁷

A Rákóczi-szabadságharc kitörése mindenestre elcsendesített minden olyan mozgolódást, amely a kalocsai érsek, Széchenyi Pál ellen irányult volna – a téma lekerült a napirendről. Mikor pedig 1710-ben az érsek meghalt, József király sem a cisztercieknek, sem a jezsuitáknak nem adta az uradalmat, hanem minden hazai törvény ellenére Pilaty József Antal cseh kanonoknak. A ciszterci rend nevében a heiligenkreuzi apát újra ellentmondott, de hasztalan, Pilaty tudott fizetni és zavartalan birtokban maradt 1718-ban bekövetkezett haláláig. Őt követően ugyan mind a reini apát, mind a heiligenkreuzi ismét fellépnek, s a Csáky és Batthyány családok mellett ismét követelik a jószágot, de azt Csáky Imre bíboros kapta, családi alapon, szolgálatai alapján és érseksége templomainak felépítésére. Noha ezúttal hatalmas jogvita indult az ügyben, haláláig meg is maradt szentgotthárdi címzetes apátnak, s elhunytá után az uradalmat a *Cassa Parochorum* rendelkezésére bocsátotta a kincstár.⁷⁸

75 Zlinszkyné Sternegg Mária: Adatok a szentgotthárdi volt ciszterci apátság építéstörténetéhez. In: *Savaria: a Vas megyei múzeumok értesítője. Pars historico-naturalis*. 3. 1965. 283–313., 291.skk.

76 Heim i. m. (1. lj.) 103.

77 Barta i. m. (34. lj.) 106.

78 Heim i. m. (1. lj.) 108.

A XVI–XVIII. századok között a szentgotthárdi alapítvány lényegében javadalom jelleggel bír, és mint ilyen foglalkoznak vele. A középkori személyi jellegű kapcsolatba alapító és alapítvány között vagyoni-hatalmi szempontok kerültek, majd teljesen el is dologiasodik ez a jog. Az egyház is mint jövedelmi forrással számol vele, ebben a vonatkozásban azonban a magyar katolikus egyházat tartja kedvezményezettnek, és azt az elvet hirdeti, hogy az egyszer egyházi célra szentelt vagyon a cél megszűnte, az alapítvány elhalta után sem háramlik vissza az adományozóra, hanem valamely más egyházi célt kell szolgálnia. A rend azon álláspontját, hogy rendi monostor szolgálatára történt az alapítás, arra kell tehát szolgálnia, nemcsak a magyar királyok nem tartják kötelezőnek, de a magyar egyháziak is csak azon korláttal, hogy magyar apátság birtokolhassa csupán a javakat. Ami a Zsigmond-kori Széchyeknek szól juttatás gyökeres jog jellegét illeti, ennek gondolata nem vész el, és újra fel-felmerül perrel érvényesíthető volta; mindazonáltal a feltételhez kötött jellege miatt a peres érvényesítéstől a birtokosok eltekintettek, hisz aligha volt kétséges, hogy részük volt a monostor megszűntében. A kegyúri jog azonban a XVII. század folyamán láthatólag veszít jogi súlyából; helyette a zálogbirtokjelleg lépett előtérbe, s a különböző egyházi célokra az apátok személyén keresztül fordították a nyilván egyre értékesebb birtokegyüttest.

Az apát személye a konventtel szemben e században egyébként is döntő súlyra jutott és ez a szemlélet, mely gyökeresen eltér a középkoritól, a XVIII. század további fejlődésre is rányomta bélyegét.

6.

1715–18 között, mialatt még Pilaty János volt a szentgotthárdi címzetes apát, az udvari kamara megbízta Majthényi János királyi jogügyi igazgatót, adjon összefoglaló jelentést a szentgotthárdi utódlás jogi helyzetéről. Talán ezzel függ össze, hogy Rescalli Ferenc és Dinarich István jezsuita rendi előljárók is benyújtották panaszukat, amiért a Kollonich által befizetett összeg ellenére nem adták nekik át a birtokokat.

Weizsäcker Gerhard heiligenkreuzi apát, mint a rendnek Magyarország területére is kiterjedő hatáskörű vikáriusa, részletes folyamodványban mutatta ki a ciszterciek jogait. Hivatkozott a laterani zsinat III. Sándor pápa alatt hozott végzésére, mely szerint betöltött egyházi javadalomról, annak megürülése előtt, érvényesen rendelkezni nem lehet. Ugyanígy rendelkezik a tridenti zsinat is, ami pedig jog ellen történt, az általános regula szerint semmis. Ellenkezik ez a magyar törvényekkel is. Nem volt viszont megürült sohasem a szentgotthárdi javadalom, mert azt a ciszterci rend kapta, amely teljes idő alatt folyamatosan létezett Magyarországon is, és létezett generális vikáriusa, a rendet képviselő heiligenkreuzi apát is. Minthogy pedig a jog szerint betöltött javadalom nem mondható meg-

ürültnek akkor sem, ha ténylegesen megürült, s a ciszterci rend egy évszázad óta jogához mindig ragaszkodott, nem érvényes a jezsuitáknak tett juttatás. Nem érvényes azért sem, mert ténylegesen is betöltött volt a javadalom akkor, Széchenyi Pál címzetes apát személyében. Amellett a rendnek tett felszólítás, mely szerint egy év alatt a jezsuitáknak adott *donatiót* hasonló összegért átveheti, ugyancsak nem joghatályos, egyrészt mert azt a külföldi képviselőnek szabályszerűen nem kézbesítették (az ilyen záradék nem lehet makacssági az 1608. évi IX. tc. és az 1647. évi CXXII. tc. szerint); egyébként is az egyházzal szemben az elévülés ideje negyven év és azt önkényesen egy évre leszorítani nem lehet. Pilaty halála után tehát *iure postliminio* illeti meg a rendet Szentgotthárd!⁷⁹

Felszólalt a ciszterci rend nevében ugyanakkor Placidus reini apát is 1718-ban és 1721. április 8-án a magyar kancelláriához intézett hasonló tartalmú feljegyzésében, mint Szentgotthárd atyaapátja.⁸⁰

A magyar kamara szakértői abban egyetértettek, hogy a jezsuita rend igénye megalapozatlan. Abban is egyetértettek, hogy a Batthyány, Csáky, Nádasdy családok igényei sem megalapozottak, még kevésbé jogosítanak birtoklásra. Majthényi a ciszterci rend jogát ismeri el és annak való helyt adást javasol ugyancsak *iure postliminii*, azaz visszaállítás jogán. A többi kamarai jogászok azonban megkísérlik a kincstár jogainak alátámasztását. Érvelésük így hangzik: a *donatio* kedvezményezettje az alapító Trois-Fontaines-i apátság, majd a megalakulás után a szentgotthárdi konvent. Mikor ez tényleg megszűnt, jogait az atyaapát, a reini apát volt hivatott érvényesíteni. Rein az ügyben utójára 1622-ben tett lépéseket. Ezek szerint 1722-re, Csáky Imre beiktatása előtt, a ciszterci rend jogai a 100 éves nem gyakorlás miatt megszűntek, mert Heiligenkreuz és Lilienfeld apátjai, noha ténylegesen felléptek, kívülállóknak tekintendők és nem voltak jogosultak a szentgotthárdi konvent jogainak fenntartására.⁸¹ Hogy a főkegyúrnak is lennének, magyar törvény szerint is, a visszaállításra kötelezettségei, arról a szakértők hallgatnak. Hallgatnak azonban Placidus reini apát 1718. és 1721. évi felszólamlásairól is, amelyek a száz évet mindenesetre megszakították. Érdekes módon hallgat ezekről a krónikás is, mivel neki Heiligenkreuz eljárásának kidomborítása a szívügye.

A véleményekből kitűnik, hogy a ciszterciek régi joga ugyan nehezen vitatható el, de éppen ezért ők azok, akiktől juttatás esetén pénz nem várható. Márpedig a kamarának pénzre volt szüksége, a XVIII. századi újjáépítés során inkább, mint valaha. Ezért a cisztercieket el kell utasítani, nagylelkű jogi gesztusokra most nem telik a kincstárnak.

1728-ban Heiligenkreuz apátjává választották Leeb Róbertet, aki kitűnő udvari összeköttetései révén ezt a helyzetet azonnal felmérte. Mindenáron meg akarta

79 Heimb i. m. (1. lj.) 109, Hl. It. Rub. 47. Fasc. XXIV. N. 10.

80 Barta i. m. (34. lj.) 121. és 124. jegyz.

81 Heimb i. m. (1. lj.) 111.

valósítani a visszahódítás nehéz feladatát; jelezte az udvar felé, hogy kész ezért anyagi áldozatokra is. Jó kapcsolataival elérte, hogy kérését meghallgassák, de előnyös szerződést vele sem kötöttek. Heiligenkreuz átvállalta a záloghitelezők kötelezettségét az apátsági épületek és templom újjáépítésére, a birtokok összes plébániai felépítésére a *Cassa Parochorum* támogatása nélkül, amellet ugyan-ezen *Cassának* a jövedéknek egyszer s mindenkorai megváltása fejében 100.000 Ft-ot fizetett, így megkaphatta az ősi ciszterci alapítást névleg *iure postliminio*, valójában azonban *salvo iure alieno* és *proprio suo periculo et expensis*. Ez azzal járt, hogy 1732-ben történt beiktatása után azonnal két pert is kellett állnia, a jezsuiták és a reini apát részéről.

A reini apát atyaapáti jogait követelte, melyeket a rendi nagykáptalan soha sem vont meg tőle. Utalt arra, hogy abszurdum is, egyszerre apátnak és atyaapátnak lenni ugyanazon monostorban, amit ezt Leeb kívánja. Ebben az irányban azonban Leeb apát biztosra ment. A rendi generális a visszaszerzés esetére, amelyet minden *postliminium* ellenére helyesen új alapításnak értékelt, az összes ezirányú jogokkal felruházta őt.⁸²

A jezsuitákkal nehezebben boldogult az apát. Bár azok a Kollonich-féle pénzek nagy részét a sójövendelmekből már megkapták,⁸³ jogaik megváltása fejében végülis 30.000 Ft-ot és kamatait kellett Heiligenkreuznak kifizetnie, három részletben, 1735-ben, 1737-ben és 1740-ben, összesen 40.000 Ft összegben.

Így kapta meg aztán Leeb apát a magyar *indigenaturát*, a hűségeskü letétele után, és fogott neki az újjáépítésnek. Amint utaltunk rá, a rend úgy tekintette, hogy Szentgotthárdot Heiligenkreuz újjáalapította, tehát a heiligenkreuzi apátság a szentgotthárdi anyaapátsága. Annyiban nem volt ez következetesen keresztülvívve, hogy a két apátságnak egy apátja és egységes konventje volt: a szerzetesek mindkét apátság konventjéhez tartoztak, az apátot közösen választották, közösen gazdálkodtak, a két monostorban való működésük a belső szükségszerűség szerint folyt, és a legtöbben töltöttek bizonyos időt Szentgotthárdon és Heiligenkreuzban is. Igyekeztek ugyan Szentgotthárdon elsősorban olyan rendtagokat működtetni, akik magyarul és horvátul beszéltek, de fordítva ez nem állt, németül e korban majd minden műveltebb ember beszélt.

Nem volt rendezve e kettősségnek a világi oldala. A magyar korona alá tartozó országokon belül, tehát magyar-erdélyi-horvát-dalmátszlavón viszonylatban nem kellett a másik országban belföldiséget, *indigenaturát* szereznie az átköltözőknek. Ilyen közösség azonban nem állt az osztrák örökös tartományokkal, ezek magyar szempontból külföldnek számítottak. A kettős szerzetesház, illetve apátság vonatkozásában csak az apát szerezte meg szükség szerint a magyar *indigenaturát*, volt tehát mindkét országnak alattvalója. A szerzetesek megtartották

82 Uo., 112. Hl. It. Rub. 47. Fasc. X. N. 3.

83 Uo., 114. skk. Hl. It. Rub. 47. Fasc. III. N. 78.

honosságukat, ami azt eredményezte, hogy pl. a rendi plébániákon mindkét részen kerülhetett annak élére a másik ország honosa.

Nem volt ugyan akadálya annak, hogy a Habsburg-országokon belül az alattvalók áttelepüljenek, a városok vonatkozásában a bécsi béke ezt kifejezetten lehetővé is tette, s a XVIII. században Magyarországra tömegével vándoroltak be az örökös tartományokból, mind jobbágyok, mind polgárok, de honoráciorok és nemesek is, ezek azonban honosságukat rendezték. Voltak olyan vállalkozások, cégek is, melyek mindkét országban rendelkeztek fiókkal, telephellyel, közös igazgatás alatt, s mindkét országból voltak alkalmazottaik vagy később részvényeseik, ezek azonban honosságukat megtartva a másik országban mint külföldiek működtek. A kettős apátság szerzeteseinek jogállása tehát e szempontból szokatlan, de nem elfogadhatatlan. Láthatón az ebből adódó problémák az újjáépítéskor sem az egyházi, sem a világi fórumokat nem zavarták.

Világi kegyura nem volt az apátságnak, a Széchyeknek nincs utódjuk. A *ius praesentationis* nem gyakorolja senki, az apátot a konvent választja. A Korona jóváhagyja a választást, mint minden magas egyházi méltóságot, de ez nem alapítói, hanem főkegyúri jogon történik.

A kincstár láthatón jól járt az ügyben. Egy sor új templom építését, a jezsuiták kártalanítását, a százados vitapontnak számító szentgotthárdi kérdés lezárását 100.000 Ft nettó haszon mellett kapta meg.

Hogy Heiligenkreuz mennyiben járt jól, nehéz megítélni megfelelő gazdasági számítások híján. A magyar rendek, érzékenyek minden külföldinek juttatott anyagi haszonra, nem kifogásolták az ügyletet, Leeb Róbert utódja is akadálytalanul kapta meg 1756-ban az *indigenaturát*. A rendi krónikás szerint csak a legnagyobb takarékosági intézkedések, több birtok eladása és néhány kimagaslóan jól termő esztendő tették lehetővé számára a vállalt terhek végleges rendezését, ezt is úgy, hogy a tervezett új kolostor csak félig épült meg (így maradt viszont meg számunkra Széchenyi György XVII. századi Szent Gotthárd temploma).⁸⁴

A XVIII. század utolsó évtizedeiben azonban már kezdenek *gravamenek* befutni, amiért a szentgotthárdi javadalom idegen egyházi személy kezére került. Hogy a konvent Magyarországon működik, nem számít, juttatottnak nem a konventet, hanem az apátot tekintik ekkor! Vas megye rendjei egyre felvetik, hogy a király ugyan főkegyúr, de csak mint magyar király, és ezt a jövedelmező birtokot nem adhatja rendszeresen idegennek. Az apát ugyan felveszi a magyar *indigenaturát*, de csak apáttá választása után, tehát csak e juttatás alapján, és amiatt.⁸⁵

A kettős apátság a *gravamenek* elcsendesítésére és II. József szekularizációs törekvéseire újabb-újabb anyagi terhek vállalásával felelt, ez azt mutatja, hogy

84 Zlinszkyné i. m. (75. lj.) 301.

85 Zlinszkyné i. m. (11. lj.) 519.

megérte Heiligenkreuznak a hagyományok tiszteletén túl is a közösség. A XVIII. század végén két új plébániatemplomot építenek, 1794-ben két tanári helyre tesznek alapítványt a szombathelyi líceumban.⁸⁶ A panaszok azonban csak akkor szűntek meg, amikor 1841-ben az egyesült apátságok élére a magyar születésű Komáromy Ödönt választották heiligenkreuzi-szentgotthárdi apáttá.

1835–1849 között ez a kérdés egyébként sem állott sem a helyi, sem az országos politika homlokterében. 1849 után pedig, az abszolutizmus időszakában, amúgy is nehéz lett volna a kérdést magyar részről panaszolni. Gyökeresen változott azonban a helyzet a kiegyezés után.

A kiegyezés utáni Magyarországon az önállóság, az Ausztriától való függetlenség kényes politikai kérdés volt. Az ellenzék állandóan osztrák tendenciákkal támadta a kormányt, s a kormányok kénytelenek voltak állandóan és látványosan hangoztatni függetlenségüket. A magyar kultuskormányzat, mely a király nevében a vallásügyekkel foglalkozott, nem volt közös tárca. A magyar érdekek védelme Heiligenkreuzcal szemben olyan kedvező terület volt, ahol lehetett nemzetinek lenni a kiegyezés sérelme nélkül, úgyszólván ingyen és látványosan. Az ilyen, az újjáépítés korában létrejött kapcsolatok magyar és külföldi szerzetesi létesítmények között egyébként is már mind megszűntek, Szentgotthárd elválasztása Heiligenkreuztól még csak iskolát sem indíthatott.

A kiegyezés utáni első évtizedben mindazonáltal a magyar kormány nehezen köthetett bele a közösségbe, hiszen magyar volt a heiligenkreuzi apát és nem fordítva. Azonban Komáromy Ödön halála után a kultuskormányzat, élve a főkegyúr apátjelölési jogával, megtagadta az apátválasztás engedélyezését mindaddig, míg a két monostort egymástól jogilag és anyagilag el nem választják.

Abban a polgári korban, amelyben a kormány az apátságok elválasztását kikényszerítette, a kettős apátság jogi személyek egyesülésének fogható fel közös fő alatt. A jogi személy a kettős apátság, amely saját, noha két részben kezelt vagyonával gazdálkodik, s e működés alapirányát a rendtagok közös gyűlése, a konvent határozza meg. Ez választja a tisztségviselőket, az apátot is, akit méltóságában a főkegyúr, a király erősít meg, nyilván mindkét ország vallás- és közoktatásügyi miniszterének előterjesztése alapján.

A jogi személy ilyen jellegű működésének megvolt a törvényes alapja és nem ütközött jogi akadályba, sőt, a polgári társadalom formáinak kifejezetten megfelelt: osztrák-magyar közös vállalkozás több is működött. A polgári társadalomnak az egyesületekre vonatkozó szabályai alapján nem lehetett volna felszámolni ezt a közösséget, csak a tagok saját elhatározása alapján.

A kormány ezért szándékát kifejezetten idejétmúlt, feudális alapokon, a *jus patronatus* igénybevételével oldotta meg. A főkegyúr megtagadta az apát választásá-

86 Vecsey Lajos: A szombathelyi királyi líceum alapítása és első évei: 1793–1808. *Vasi Szemle*, 2. évf. 5–6. sz. 1935. 394–405.

nak előzetes jóváhagyását, még az apátválasztó konvent megtartását is, amíg az osztrák monostort az általa alapított magyar monostortól külön nem választják. Minthogy a két apátság szerzetesi közössége egységes volt, a szerzetesek dönthettek arról, hogy a jövőben hol kívánnak működni, de a szentgotthárdi apátság különválasztását és a Zirc-Pilisi-Pásztói apátsággal való egyesítését a rendtagok megkérdezése, hozzájárulása nélkül intézték, nem az egyesület feloszlásának, hanem az alapítványi célvagyon feletti rendelkezés szabályainak megfelelő módon.

A kettős apátság védekezett. Hivatkozott az „örök időkre szóló” egyesítésre, száznegyven évi zavartalan birtoklásra, a magyar Országgyűlés jóváhagyására, de mindez nem használt. Szentgotthárd a rendé maradt, de különvált Heiligenkreuztól, és egy új magyar gimnázium létesítésének vállalása fejében Zircceel egyesítették. A kormány, mint főkegyúr, a konvent megkérdezése és hozzájárulása nélkül döntött az apátságról, mint alapítványi célvagyonról.⁸⁷ A konvent tagjainak csak választást engedtek Heiligenkreuz és Szentgotthárd között, s mikor mindnyájan Heiligenkreuz mellett döntöttek, kiköltöztették őket, a javakat leltár szerint adták át Zircnek és a monostort újra benépesítették.

Hogy ez az átadás nem ment zökkenő nélkül, s hogy ennek során a két rendtárs, a heiligenkreuzi perjel és a zirci apát, kenetes hangon jó néhány éles levelet váltott, a kiélezett helyzetben érthető. Zirc tőkét kért az átvett uradalomhoz, mondván, hogy annak jövedelmei a beruházásokat és a zálogösszegeket – ha ugyan kifizették – már rég fedezték. Heiligenkreuz nem akarta leltárba adni saját ingóságait, rendtestvérei műveit, a közös emlékü értékeket. Ez azonban nem tárgya jelen tanulmánynak. Csak a kegyúri jog tartalmának és értelmezésének alakulását kívántuk vizsgálat tárgyává tenni.

A polgári XIX. századvég vonatkozásában ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a magyar király mint főkegyúr, aki 1560-ban még az országgyűlés megkérdezése nélkül döntött hasonló kérdésekben, most már teljesen a felelős kormány útján gyakorolta jogát. Az alapítást célvagyonnak tekintik, ennek alanya nem a konvent, amely egységesen megy át Heiligenkreuzba, nem is az apát, hanem maga a vagyon bír alapítványi jelleggel, amely ennek megfelelően sorolható át más keretbe, s az átsorolás során a vallási-rendi szempontokat nem jogi, hanem kultúr- és egyházpolitikai okokból veszik többé-kevésbé figyelembe. A kormány, amely egy magyar és külföldi közös érdekeltségű cég vagyonának szétválasztását óvakodott volna követelni, ezt az alapítványi vagyont minden aggály nélkül sorolta át egyik egyházi intézmény kezeléséből a másikéba, lényegében napi politikai megfontolások alapján. Ez a fejlődés utolsó fázisa.

87 A vonatkozó levelezés a Hl. It-ban; L. Zlinszkyné i. m. (11. lj.) 552.

ZLINSZKY IMRE (1832–1880)*

Dabas város gyóni részében, a Kossuth utca 87. alatt áll a gyóni Zlinszky család XVIII. század közepén épült barokk kúriája.¹ Az épület 1767-től az édesapja halála évében született Zlinszky Antal tulajdona volt, itt alapított családot, mikor 1789-ben elvette dichkei Kovács Máriát. E házasságból négy fiú és két leány született. Az elsőszülött, Zlinszky János lett Zlinszky Imre édesapja.

Ez a Zlinszky János 1794-ben született. Apja nyomán Pest vármegye szolgálatába lépett. 1810-ben esküdt, 1816-ban a megye aljegyzője, 1820-47 között központi szolgabíró. Zlinszky János a Gyón déli szélén fekvő akkor mintegy 40 holdas apai belsőségből, (minthogy a régi ház magyar jog szerint legfiatalabb öccsét illette), 1820 előtt telket kapott s azon szép klasszicista kúriát épített, mely most Kossuth utca 97. számon az út felől csak nyeles bejárón közelíthető meg.² Ez a ház lett Zlinszky Imre gyermekségének színtere, noha Pesten született, ahol apjának a megyeházán hivatali lakása volt. Szülei öt gyermeke között ő volt az egyetlen, negyediknek született fiú.

Imre gondos nevelést kapott a szülői házban, ahol az akkori reformkor legjobbjai megfordultak, s ahol a német s más nyugati nyelvekben jártasságot szerezhetett. Zlinszky Imre születésének éve a magyar reformkor első évtizedének vége. „Ez a kor Széchenyi kora”. Mire öntudata nyiladozni kezdett, a második évtized közepére jutottak a reformgondolatok. Még nem szakadt ketté a nemzeti megújulás derékhada: Kossuth még a „legnagyobb magyar” előtt hajtott fejet, Deák Ferenc megjelent a rendi gyűlésen Zala megye követeként, részt vett a kereskedelmi, ipari és váltótörvénycsomag kialakításában, s meghirdette az alkotmány reformjának, a jogrend csontváza kiépítésének szükségességét. Nemzeti Színház, Nemzeti Múzeum, Akadémia, Ludovika, sajtó, nemzeti költészet, nyelvújítás, magyar hivatalos nyelv gondolatai a nemzet igényeit megértő és Bécs felé is képviselni tudó József nádor pártolásával lelkesítenek, összefognak, mozgósítanak. A nemesi vármegyét központi szolgabíróként szolgáló s a Lánchíd alapkövetételénél képviselő³ Zlinszky János, a megye főmérnökeként tevékenykedő fivére Zlinszky László, s a két táblabíró-birtokos testvér, Antal és György között még nem bomlott meg a politikai egyetértés, midőn a reformerek élcsapatát vezető Pest-Pilis-Solt vármegyében a közélet porondján mozogtak.

* Eredeti megjelenési hely: In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok II.* Budapest, 2001. 29–46.

1 Lásd Kőszegi Zoltán (szerk.): *Építészeti értékek Dabason. A klasszicista kúriák múltja és jelene.* Dabas, 2000. 24-25., Virág Zsolt: *Pest megye kastélyai és kúriái. Magyar Kastélylexikon I.* Budapest, 2000. 50.

2 Kőszegi i. m. (1. l.j.) 58-59., Virág i. m. (1. l.j.) 53.

3 Deák Ferenc mellett áll Barabásnak a Lánchíd alapkövetételéről készült képén.

Imre tíz éves volt, amikor ennek az egységnek hasadása bekövetkezett: édesapja hivatalból eljárt, mikor Kossuthot a megye letartóztatta tiltott hírlapírói tevékenységéért, Deák visszalépett követi megbízásától s a helytartótanácsi tisztséget elvállaló Széchenyi addig osztatlan népszerűsége csorbát szenvedett. Imre édesapja a megye fontolva haladó nemesi reformerei között vezérszerepet vitt. A megyei konzervatívok is bíztak benne, később az úgynevezett '47-es felfogásúak közé került. Széchenyinek és Deáknak tisztelője és követője volt. A reformkorban nemzeti célokra gyakran adakozott.⁴ Kossuthnak szabadulása után a megye porondján politikai ellenfele, de 1847-ben nem vállalta vele szemben az eleve reménytelen választási küzdelmet.⁵ 1848-ban ő lett a Közcsendi bizottmány vezetője,⁶ ebből láthatóan a vértelen forradalmat, a törvényes átalakulást vállalta és támogatta. Deák a váltófeltörvényszék bírójává is kinevezte,⁷ ami arról tanúskodik, hogy jogi tudását nagyra becsülték.

Imre a reformkor utolsó éveit már pesti piarista diákként élte meg. A piarista gimnáziumban éltanuló diák volt, az önképzőkör kitüntetett szerzője. Úgy tűnik, megnyerő természete már ekkor sok barátot szerzett neki. Vele jártak László és György nagybátyjai fiai, időnként a megyeházi szolgálati lakásban náluk is laktak.⁸ Elek honvéddnek vonult be 1848-ban.⁹ 1849 nyarán Imre kortársai között is akadt 15 évét alig betöltött diáktüzér.¹⁰

Imre édesapja az alkotmányos változások, majd a forradalom alatt is a Deák-Széchenyi vonalat követte, sőt a fegyverletétel után ennél konzervatívabb szerepet is vállalt, hisz Zlinszky János a szabadságharc után rövid ideig Pest megye császári biztosa – addig, míg a '47-es magyarok rá nem jöttek, hogy nem Windischgrätz, hanem Haynau, nem alkotmányos magyar, hanem abszolutisztikus osztrák éra következik. Mikor ez tisztázódott, még 1849-ben lemondott minden megyei szereplésről és visszavonult.

Csak következtetni tudunk arra, mint hatott mindez az édesanyját is ekkor, 1848 őszén elvesztő érzelmes és éles eszű fiatal diákra, aki röviddel a szabad-

4 A Nemzeti Színházra 1836-ban 50 Ft-ot adott, a Nemzeti Múzeum tőle kapta Kisfaludy Károly két képét, Vihar előtt és Vihar után címmel, amelyek most a Nemzeti Galériában vannak.

5 Barta István: *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48*. Budapest, 1951. 33.

6 Kéry Gyula: *A magyar szabadságharc története napi krónikákban*. Budapest, 1899. 189.

7 *Az első magyar ministerium összes személyzetének név és lakkönyve*. Pest, 1848. 76. o. Váltó feltörvényszék. Ülnökök: (...) Zlinszky János (...).

8 Zlinszky György kisebbik fia, Béla, Imre osztálytársa volt 1842 -48 között a piaristáknál. Zlinszky László első fia Elek és György idősebb fia Gyula egy osztállyal feljebb, László második fia István egy osztállyal lejjebb jártak. Nagybátyjuknál, Zlinszky Jánosnál laktak a pesti vármegyeházán. (Vö. a Piarista Gimnázium anyakönyveit 1842-49 között.) Elek 1848 nyarán, István 1849 nyarán állt be honvéddnek.

9 Bóna Gábor: *Hadnagykok és főhadnagykok az 1848/49. évi szabadságharcban, III*. Budapest, 1999. 516.

10 Így Zlinszky István is, Elek öccse, és Niamesny Mihály dédapám. Vö. *Századok*, 1970/3. 677. Niamesny Mihály naplófeljegyzései 1910–18.

ságharc elbukta után 16 évesen befejezte gimnáziumi tanulmányait. Előbb az orvosi, majd végleg a jogi egyetemi tanulmányok felé fordult. 1850–52 között jogásznak lenni Pesten ugyancsak ellentmondásos lehetett. A professzorok jó-részt lecserélték külföldről jött császárhű elemekkel. Néhány maradt meg a régi gárdából: átmenetileg Frank Ignác, akit Zlinszky Imre még hallgathatott, de bizonyosan olvasott, Wenzel Gusztáv, aki az európai jogtörténet keretei között tanította a magyar rendi jogot is, valamint Pauler Tivadar, aki a jogi encyklopédia észjogi tanai közt adta ugyanezt a folytonosságot is hordozó ismeretanyagot. A két utóbbi fiatal tanítványukat később fiatal jogászként, majd bíróként is munkatársukul fogadták. A német oktatási nyelv nem jelentett gondot Zlinszky Imre-nek, annál inkább sérthette nemzeti önértékét. Az ország nagy része gyászolt, spicli rendszer uralkodott, a diákságot külön is figyelték.

Apja visszavonult a közszerépléstől, rossz sejtelmek a forradalommal kapcsolatban beigazolódtak. Közben el kellett viselnie, hogy az elnyomók királyi tanácsosi címmel tüntessék ki. Ügyvédi gyakorlatot folytatott, sem a váltó törvényszéken, sem a megyénél nem vállalt tovább közzolgálatot.¹¹ Neki köszönhetőek például Táncsics Mihály családtagjai, hogy az üldözött és bujkáló Táncsicsra néző s Zlinszky János által kezelt hagyatékhöz részletekben hozzájuthattak, ami nyomorukban nagy segítséget jelentett. 1853. januárban azonban Zlinszky János rövid betegség után elhunyt, s az elsők egyike volt, akiket a Kerepesi úti sírkertben nyugalomra helyeztek.¹² Imre a jogi tanulmányokat 18 éves korára elvégezte, épp diplomát szerzett ekkor. Mintha érezte volna, hogy a biztonságot jelentő családi otthon nem sokáig fog várni a szolgáltni az élet keménysége ellen.

A fiatalember árván maradt, s a családi háttérre sem számíthatott: Antal nagybátyja az öreg Garamvölgyi módján teljes visszavonultságba húzódott Gyónon. László nagybátyját nyugdíj nélkül elbocsátották a megyei szolgálatból, megta- karított vagyona elment honvéd fiai kiváltására a katonai kényszerszolgálatból. A legfiatalabb nagybátyja, György, indulatos függetlenségi párti¹³ valószínűleg amúgy is feszült viszonyban élhetett konzervatív bátyjával.¹⁴

Zlinszky Imre így alig fejezve be tanulmányait, magára maradt. Húga, Antónia ekkor 17 éves volt. Apjuk nem hagyott hátra jelentős vagyont, annak jó része elveszett a szabadságharc révén. A nem túl terjedelmes és hat testvér között meg- oszló családi vagyomból az úrbéri megosztások is csak kevés foghatót hagytak hátra. Hogy mikor adták el Imre és húga a gyóni kúriát, és hová költöztek, míg

11 Gyászjelentése szerint ugyan a Pesti ker. Fő-Törvényszék Ülnöke – hogy ez cím csupán, vagy dolgozott is itt, még tisztázandó.

12 Zlinszky László kézírásos naplója, s Zlinszky János gyászjelentése.

13 Zlinszky György (1806-79), 1860-ban képviselő, a határozati pártnak éles osztrákellenes szórnoka.

14 Mindenesetre a családi kapcsolatok nem szakadtak meg, s később újra szorosak is lettek.

Antónia férjhez nem ment, nem tudjuk.¹⁵ Imre kénytelen volt munkát keresni a puszta megélhetésért – úgy mondják, amit örökölt is, hamar elmulatta.

Az ifjú nem kért sem családi segítséget, sem irányítást, hanem maga vette sorsát kezébe. Hivatalt vállalt, előbb a Helytartótanácsnál, majd az újonnan szervezett járási bíróságon, először Jászberényben, 1854-től Cegléden. Kitűnt eszével és szorgalmával, munkabíráásával.

A ceglédi járásbíróságon működvén, vette feleségül Ferenchich Eleonorát, akivel szeretetteljes, ha nem is gondtalan házasságban éltek. Összesen hét gyermekük született, akik közül azonban öt kisgyermekként, egy 14 évesen elhalt, és csak Aladár, a későbbi akadémikus irodalomtudós élte meg a felnőttkort.

1861-ben az országbírói értekezlet helyreállította a magyar igazságszolgáltatás rendjét, míg az igazgatás továbbra is az abszolút hatalmat képviselő Schmerling rendszer kezében maradt. A megyék így kettős arcot viseltek, ellátták hazai jog szerint az alsóbb fokú bíraskodást, de ellátták az igazgatást is helyi szinten, nem választott, hanem kinevezett tisztviselőkkel. Zlinszky Imrén, úgy tűnik, nem maradt rajta a Bach-huszár bélyege,¹⁶ amiben bizonyosan a tágabb családi háttérnek is volt része. Az újra helyreállított magyar bírósági apparátusban egyelőre Cegléden működött. Bírósági munkája során egyrészt a hazai viszonyokra alkalmazott osztrák polgári törvénykönyv (Optk.) és az ösiségi pátens, másrészt az éppen bevezetésre kerülő telekkönyvi rendszer kérdései lehettek a legidősebbek. Tény, hogy a fiatal bíró a dologi jog, s elsősorban a telekkönyv vonatkozásában, az elméleti háttér tanulmányozása révén is, mihamar szaktekintélynek számított. Tóth Lőrinc szerint már ekkor figyelt fel rá Horváth Boldizsár, aki a kiegyezés után előbb törvényszéki, majd táblai bírónak nevezette ki.

A kiegyezés 1865-ben már benne volt a levegőben. Degré szerint főleg a fiatalabb, az abszolutizmus alatt esélyhez nem jutó diplomások alig várták. Deákot a közvélemény inkább szorította annak valamilyen formában való elfogadására, mintsem visszatartotta volna, amint ezt Kossuth Kasszandra-levelét hamisan értékelve, utóbb belemagyarázták a helyzetbe. Amikor az alkotmányos rend létrejött, egyszerre lendületesen megkezdődött a hazai polgári jogrend összes területeinek kiépítése. A lelkesedést nem csökkentette, bár a nehézségeket növelte az ország vészes anyagi helyzete.

1867-ben, a kiegyezés évében Zlinszky Imre a kecskeméti törvényszék bírójává lett. 1869-ben már áthelyezték a Curia semmitőszékéhez segédelőadóként, 1871-ben a királyi tábla pótbírójává, majd 1875 nyarán rendes bírójává. Abban a korban, ahol a

15 Apjuk halálakor a gyászjelentés szerint Űri u. 3. alatt a gróf Batthyány-házban laktak.

16 Dárday írja: „A pályán maradt 1861 után is, s 26 éves korában főszolgabíró lett Cegléden. Az alkotmány helyreállításával azon kevesek sorába tartozott, kiket korábbi szolgálatuk dacára is alkalmaztak s ő még Pestmegyében is törvényszéki bírónak választottatott. Itt nemcsak lelke volt a ceglédi, majd a kecskeméti törvényszéknek, hanem hol kisegítésre volt szükség főleg a telekkönyvek rendezésénél, ott rendszeresen őt alkalmazták.” (*Vasárnapi Ujság*, XXVII. évf. 38. szám, 1880. szept. 19.)

cím- és rangkorság még nem hatalmasodott el a hivatali szervezetekben s az igazságszolgáltatásban sem, e rangos felsőbb bíróságok érdemi munkatársának lenni kitüntetésnek számított. 35 éves korukban kevesek kaptak ily helyre meghívást.

A fővárosba kerülvén, Zlinszky Imre belevetette magát a munkába, a jogász közeletbe és a társasági életbe is. Hihetetlen munkabírájáról szólnak egykorú írások, s ha csak bírói és irodalmi tevékenysége vitathatatlan eredményeit tekintjük is, elképesztő, amit pesti lakosként alkotott. Amellett itt is sokakat meghódított megnyerő egyéniségével, kellemes modorával. Ha embert barátjáról meg lehet ismerni, Zlinszky Imrét csak baráti köre után is nagyra értékelhetjük.

Szoros, atyai barátot talált Tóth Lőrinc akadémikusban, aki a Curia semmitőszékén főnökként ismerte meg, s az emlékbeszédet is mondotta Zlinszky Imre felett az akadémián. Meleg barátság fűzte Dárday Sándorhoz, akivel mind a *Jogtudományi Közlöny* kiadásán, mind a *Döntvénytárak* megjelentetésén dolgoztak együtt, jelentettek meg közös tanulmányokat, együttműködtek a Jogász Egylet programjaiban. Dárday vállalta aztán utolsó munkájának többszöri újra kiadását, s egy meleg nekrológgal búcsúztatta a *Vasárnapi Újság* hasábjain.¹⁷ De ugyanilyen szakmai barátság fűzte, láthatólag, Imling Konrádhoz, Apáthy Istvánhoz és Sztéhlo Kornélhoz, akik hátrahagyott művei gondozásában ugyancsak részt vállaltak. A magánjog későbbi nagyjai közül a nála két évtizeddel fiatalabb Grosschmid, úgy tűnik, inkább kritikus szemmel állott működéséhez,¹⁸ míg Schwarcz (Szászy-Schwarz) Gusztáv, Zlinszky vagy Dárday kedvéért-e inkább, nehéz megítélni, kész volt nevét és munkáját adni Zlinszky Imre főművének aktualizálásához.¹⁹ Ha megemlítjük még Kováts Gyulát, Rupp Zsigmondot, Siegmund Vilmost, Győri Eleket s másokat, akikkel a Jogász Egylet munkájában vett vállvetve részt, valóban meg kell állapítanunk, hogy a hazai jogélet kiválóságainak sora számított baráti köréhez.

Igaz, voltak kritikusai és ellenfelei is.²⁰ Sokszor érték méltatlan, vagy jogos, de kielezett támadások. Zlinszky Imre munkássága alig egy évtizedre terjed, s mégis egyik leggazdagabb civilistánk irodalmi eredményét tekintve. Nem csoda, ha itt-ott megállapítható volt róla: a *nonum prematur* nem sajátja, műveit félkész állapotban is kész volt nyomdába adni. Főleg azokat, amelyek anyagi hozamára számíthatott.

17 Uo.

18 Grosschmid munkáiban aránylag keveset és akkor is inkább bizonyos lekicsinylő hanggal utal Zlinszky Imrére, annak ellenére, hogy szinte minden lényeges kérdésben követte őt: így az ági öröklés kérdésében, a telekkönyvön kívüli tulajdon kérdésében, a vasúti felelősség kérdésében vagy a családi vagyoni jogi vonatkozásokban.

19 A harmadik, 1888-ban megjelent kiadásban átdolgozta az általános részt és teljesen új fejezetet írt az eszmei javakon fennálló jogokról.

20 Lásd írásbeli vitáit Teleszkyvel, Margitay Lajossal 1872-ben a *Magyar Themis* hasábjain a sommás visszahelyezés kérdésében, Sztéhlo Kornéllal a *Jogtudományi Közlönyben* 1877-ben.

A sokgyermekes, vagyontalan bíró ugyanis osztozott a magyar bírói kar nehéz anyagi helyzetében. (Nem véletlen, hogy Tóth Lőrinc a Zlinszky felett tartott akadémiai emlékbeszédét²¹ alkalmul használta fel arra, hogy a bírói kar nehéz anyagi s ezzel társadalmi helyzetére felhívja a figyelmet.) Ez is oka volt annak, hogy nyugodt szemlélődés helyett lázas tevékenység jellemezte a fiatal bíró életét, s a komoly szép feladatok mellett elvállalt mindenféle kisebb szakmai munkát is, ami pénzt hozott, ha bírói hivatalával összefért. (Nem sok ilyen akadt. Talán e szempont is indította, a megtisztelő bizalmon felül, hogy tagja legyen 1873-tól a telekkönyvi vizsgabizottságnak, 1875-től a jogi államvizsgálati és az ügyvédvizsgáló bizottságoknak. 1877-ben az országos statisztikai tanácsnak is tagja.)

A sok feladat s az anyagi nehézségek ellenére Zlinszky Imre nyitott volt a szakmai vitákra, a kritikát készséggel fogadta. Ha ellenfeleinek választ adott, azt visszafogottan, mértéktartón tette. A bíró, nem a perlekedő hangja szólal meg soraiban. Művei gazdag olvasottságról, rendkívüli ötletgazdagságról, s a bírói szék gyakorlatán alapuló széles és mély jogérzékről tanúskodnak. Igen sok meglátása azóta jogunk természetes elemévé érett. Ha vitáiratainak szerkezetével, átgondoltságával kapcsolatban lehetett is kifogást támasztani, ítéletei és határozatai mindig kimunkáltak. Bírói munkájának igényessége közmondásos volt.

1869-től lett tehát Zlinszky Imre a főváros lakója. A tudományos közélettől az előtt sem volt elzárva. Akkoriban a vidék tudomány s jogfejlődés szempontjából korántsem volt kirekesztett. A Jogász Egylet s az Ügyvéd Egylet jogalkotó-reformáló tevékenységében az ország távolibb vidékein lakó kollégák is érdemi részt vállaltak. Egyre-másra találkozunk a kor irodalmában Nagyvárad, Kolozsvár, Temesvár, Kassa, Eperjes s más városok és vidéki központok gyakorló jogászaival. A kiegyezés utáni első évtized irodalmát olvasgatva azt érezhetjük, hogy az abszolutizmus kényszerű szünete s az országbírói értekezletet követő felemás állapot megszűntével az egész ország gyakorló jogásza versengtek az egyetem és a jogakadémiák tanáraival s az akadémia jogász tagjaival jogrendszerünk korszerűvé tételének kérdései megválaszolásában.²²

21 1881. április 25. Emlékezés Zlinszky Imre levelező tagra. Budapest, 1881.

22 Vö. az Akadémia IX. Osztályán 2000. november 8-án tartott beszámolómat: Akadémikusok a kiegyezés utáni jogfejlődésben. *Jura*, 2008/1. 151-156.

Tóth Lőrinc szerint Zlinszky Imre már vidéki munkahelyein is gyűjtötte az elméleti mondanivalót a gyakorlat elé vetődő kérdéseiből. Nem tudjuk, milyen könyvtárat örökölt apjától (s esetleg szintén jogász nagyapjától), de ismeretes Dárday nekrológiájából, hogy nagyértékű könyvtárat hagyott hátra halálakor. Ennek jó részét, a modern részt, kül- és belföldi jogi irodalom kiemelkedő alkotásait, nyilván ő gyűjtötte. E könyvtárfejlesztési tevékenysége külön értékelendő azon szempontból, hogy általában szűkében voltak az anyagiaknak. Amellett Zlinszky Imre nem volt aszkéta. Szerette a társaságot, kártyát, mulatságot. Mégis, könyvre tellett, és kifejezetten színvonalas könyvgyűjteménye maradt, amit aztán a Budapesti Ügyvédi Kamara megvásárolt.²³

E könyvtárból is merítette azt a gazdag összehasonlító anyagot, amit munkásságában felmutatott. Kezdetben azonban a gyűjtő-olvasó elméleti munka mellett a gyakorlati esetgyűjtés kötötte le. Mihamar elvállalta a közreműködést Dárday Sándor mellett a *Jogtudományi Közlöny* döntvénytárának szerkesztésében, melynek első 25 kötetét „legnagyobb részben ő gyűjtötte”.

1870-től rendszeres szerzője lett a *Magyar Themis*, majd a *Jogtudományi Közlöny* szaklapoknak. Utóbbi két éven át szerkesztette is, ugyancsak Dárday Sándorral együtt. 1873-ban a Jogtudományi Közlöny szerkesztőségének keblén bizottság alakult jogi műszótár szerkesztésére, amelynek a jogtudomány kiváló művelőinek egész sora tagja volt.²⁴ Ezek között dolgozott Zlinszky Imre is, egy éven belül a dogai jog körében 466 címszót munkálva ki. (Az anyag utóbb Ballagi Mórhoz került, aki a szótár kiadását tervezte, de az végül is Márkus Sándor szerkesztésében csak a század végén valósult meg, amikor a korábbi anyag már csupán alapot képezhetett.)

Szakkikkekben és könyvekben jelentkező jogirodalmi munkássága mellett meg kell emlékeznünk a Jogász Egylet jogi reformtevékenységében vállalt jelentős szerepéről. A soproni ügyvédi kamara kezdeményezésére a budapesti ügyvédegylet általános magyar jogászgyűlést hívott össze 1870 szeptemberében Pestre. Zlinszky Imrét egyrészt a szervezés és szerkesztés apró munkájában az összes alosztályokban ott látjuk a közreműködők között. Másrészt sorban vállalta fel az előadmányok és javaslatok előterjesztését, véleményezését vagy kritikáját, esetleg kisebbségi álláspontok képviselőjét, így az első jogászegyleti gyűlésen előadója lett Környei Ede javaslatának a

23 Valószínűleg segíteni kívánták e gesztussal az özvegyet, de a kamarai könyvtár állományában utóbb jelentős és értékes részt képeztek a Zlinszky Imre egyszerű kék beragasztott névjegyével ellátott kötetek. Néhánnyal, a szocializmusnak kultúrjavaink kiárusítása terén végzett tevékenysége révén, külföldi könyvtárakban is talákoztam.

24 Apáthy István, Bodoky Lajos, Dárday Sándor, Garay Dezső, Grósz Lajos, Hoffman Pál, Hatala Péter, Matlekovics Sándor, Schnierer Gyula, Schnierer Aladár, Takáts Lajos, Wenzel Tivadar szerepelnek Tóth Lőrinc felsorolásában.

békebíróóságok meghonosítása ügyében. Élénk részt vállalt a negyedik, bírósági szervezeti, polgári eljárásjogi, jogtanulmányi és jogtörténeti szakosztály munkájában is, s a közjegyzőség, akkor még kialakítani tervezett, státusának egyleti vitájában.

Még aktívabb szerepet vállalt 1871-ben, a második jogászgyűlésen. Itt az egyes-, illetve társasbíróóságok szervezése feletti vitában, saját legközvetlenebb tapasztalatai területén, képviselte a kisebbség álláspontját: hogy hazánkban általában a társasbíróóságok szervezése célszerű, s egyes bíróságokat csak kivételes esetekben lehessen felállítani. Az egyesbíróóságok biztonságos jogszolgáltatást, így vélte, csak akkor lennének képesek nyújtani, ha a bírák átlagos képzettsége az akkori hazai elérhető átlagot messze meghaladná.²⁵

1872-ben már mind a négy szakbizottság tagjai közt szerepel Zlinszky Imre neve a jogászgyűlés névsorában. Előadója volt Gyárfás István árvaügyi javaslatának, amelynek megoldásában a közigazgatás szerepéről a hangsúlyt a tágabb család irányába javasolta eltolni. A szóbeliségre és közvetlenségre alapított eljárás bevezetése iránt általános volt az igény a jogászgyűlésen, ennek előharcosai közé számított Zlinszky Imre is. Most az előkészítő iratok szerepét tárgyalták ilyen eljárási előfeltételek esetén, s ebben fejtette ki véleményét. Harmadik vitatott témakör a jelzálogjog egyetemességének kérdése s annak bekebelezhetősége volt, ebben is hozzájárult a határozat kialakításához. A jogászgyűlés az ülésszak végén állandó bizottsága tagjai sorába választotta.

A negyedik jogászgyűlés egyik fő kérdése a jogorvoslati rendszer kialakítása volt. Eddig is erre irányult Zlinszky Imre kutatásainak egyik lényeges része. A rendes és rendkívüli, a reformatorius és a kasszációs, az érdemi és a csupán törvényességi perorvoslatok előnyeit és hátrányait ismertetve, amellettt tört lándzsát, hogy érdemben egy, s egy további perorvoslat törvénysértés miatt kasszációs érvennyel legyen adható.

1874-ben Zlinszky Imre indokolt javaslata képezte az egyleti tárgyalások egyik fő témáját. A kérdés, megengedendő-e a telekkönyvi tulajdonossal szemben is az elbirtoklás? A kérdést ő igenlőleg válaszolta meg, bár védve egyúttal a telekkönyvben jóhiszeműn bízó harmadik jogát, lényegében a modern álláspont szerint. A másik téma ismét a szóbeli s közvetlen eljárás körül forgott, ezúttal a megengedhető jogorvoslatok oldaláról.

Ugyancsak élénk részt vett az 1876. évi ötödik gyűlésen a telekkönyv és a dologi jogok szerzőmódjai egymáshoz való viszonyának kifejtésében.

Mindezen kérdésköröket a szóbeli viták s írásbeli tárgyalandó javaslatok körén túl, az irodalomban is sokoldalún érintette, így több tanulmánya foglalkozik

25 E szemléletnek is része lehetett abban, hogy utóbb az ügyvédek után a bírák részére is kötelezővé tették nemcsak a jogászi végzettséget, de a doktori oklevelet is.

a bírói gyakorlat során észlelt családjogi kérdésekkel. Az árvaügyek jogszabályi rendezésében véleményét figyelembe is vették.²⁶

Jelentős a munkássága a bírói szervezet megújítása tárgyában. Először itt is *de lege ferenda* foglalkozott időszerű kérdésekkel, majd az új rendtartás gyakorlati tapasztalatait is megosztotta a jogász közvéleménnyel.²⁷

Legjelentősebb kritikái, reformcélzatú irodalmi működése polgári perjogi vonatkozású. A kiegyezés utáni alkotmányos éra egyik első, nyilván nem tökéletes alkotása a Horváth-féle törvénykezési rendtartás volt. Annak bevezetése után mutatkozó gyakorlati hiányosságai képezték Zlinszky Imre kutatásainak egyik fő vonalát.²⁸ E téren a külföldi példák és azok összehasonlító feldolgozása mellett egyrészt elvi jellegű, másrészt a polgári és a kereskedelmi eljárás tapasztalatainak összevetésén alapulón kifejezetten gyakorlati is tanulmányainak sora.²⁹

A másik súlyponti terület, amivel folyamatosan foglalkozott, a telekkönyvi intézmény és annak fokról-fokra történő gyakorlati bevezetése. Itt a tulajdon és a haszonjogok érvényesítése során napi vitákban elvi élű kérdések adódtak egyre-másra, és a bíró kénytelen volt azokban állást foglalni. Átlátva azt, hogy a rendi tulajdonviszonyokról a polgári társadalomra való áttérés kulcskérdései vetődnek fel e munka során, nagy érdeklődéssel is fordult e kérdéskör felé. Annak országosan elismert szaktudósa lett.³⁰

26 Árva- és gyámügyek és a családi tanács. *Jogtudományi Közlöny*, 1870. 32. Vélemény az árvaügyi rendezést tárgyzó indítvány felett. *Magyar Themis*. 1872. 37., 38. A gyámhatóság s örökösödési bíróság. *Jogtudományi Közlöny*, Böngészet a gyámügyi törvény tarlóján. *Jogtudományi Közlöny*, 1879. 50. Kiskorúak nevében kötött gyámhatóságilag jóváhagyott ügyletek érvénytelenítése. *Jogtudományi Közlöny*, 1879. 24.

27 Az ítéletek szerkesztése körüli hiányokról. *Jogtudományi Közlöny*, 1875. 437. Kisebb peres ügyekben való bíraskodásról szóló törvényjavaslat. *Jogtudományi Közlöny*, 1876. 38.

28 Indokolt-e a rövid útú visszahelyezési per a telekkönyvi intézmény emellett? *Magyar Themis*, 1872. 3., A sommás visszahelyezés kérdéséhez. *Magyar Themis*, 1872. 20., A perújítás. *Jogtudományi Közlöny*. A törvénykezési eljárás reformjáról. *Jogtudományi Közlöny*. A bizonyítási kötelezettség. *Jogtudományi Közlöny*, 1874. A bíróságon kívüli beismerés hatályáról. *Jogtudományi Közlöny*.

29 Két legújabb perjogi törvény ismertetése, *Akadémiai Értesítő*, 1879. *A magyar váltó- és kereskedelmi eljárás, párhuzamosan tárgyalva, tekintettel a gyakorlat igényeire*. Budapest, 1877.

30 Az újabb telekkönyvi törvények alapelvei. *Jogtudományi Közlöny*, 1871. 49. A Pestvárosi telekkönyv kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1872. 35-36. A váltók telekkönyvi bejegyzéséről. *Jogtudományi Közlöny*. Telekkönyvi előjegyzés igazolásáról. *Jogtudományi Közlöny*, 1874. 7. A nemzetközi telekkönyvi statisztikáról. *Jogtudományi Közlöny*, 1876. 23-32. Az ősiségi nyiltparancs alkalmazásáról szemben a telekkönyvvel. *Jogtudományi Közlöny*. A nyilvánkönyvi jogok megtámadására nézve van-e befolyása annak a szerzés visszteher mellett történt? *Jogtudományi Közlöny*, 1877. 23-25. Van-e az előjegyzett tulajdonosnak is joga a birtok átadása iránt tulajdonkeresetet indítani? *Jogtudományi Közlöny*, 1878. 24. A bekebelezett tulajdonos és az előjegyzett tulajdonos közötti jogviszony egy érdekes esete. *Jogtudományi Közlöny*, 1879. 49. Még egyszer a telekkönyvi rendelet 74. §-a. *Jogtudományi Közlöny*, 1880. 39. Telekkönyvi helyszínelés az eredeti tulajdonszerzés útján szerzett ingatlanokra. *Jogtudományi Közlöny*, 1880. 89.

A telekkönyvben felmerült, főleg a telekkönyvön kívüli tulajdoni igény kérdésével kapcsolatos esetek vezették el az öröklési jog tanulmányozásához. A bírói székben közvetlen találkozhatott a felek megmutatkozó jogfelfogásával. Közvetlen észlelhette, hogy a családi vagyoni és öröklési igény és gondolatok hogyan szembesülnek a magyar jogban rendi eltéréssel (és területi sajátosságokkal) érvényesülő házastársi közszerzeményi igénnyel.³¹ E közvetlen tapasztalatok (és nem, mint állították, rendi kötöttsége) alapján vált az ági öröklés, mint magyar nemzeti sajátosság előharcosává, szemben elsősorban Teleszkyvel, akivel egyébként már a perrendtartás kérdésében is pengét váltottak.³² Az ági öröklés nemzeti hagyományunkban, s elsősorban a paraszt családok gondolkodásában gyökerező voltát egyébként ékesen bizonyítja, hogy azt viták után a szocialista korszakban született Ptk. is megtartotta intézményként.³³

Irodalmi és bírói működése során egyre inkább kibontakozott előtte a nagy terv, az egész magyar magánjognak „mai érvényében” való megragadása. A magánjogi kodifikáció ugyan a kiegyezés után újra ott szerepelt a törvényhozás tervei között, de kiteve pártharcoknak, előítéleteknek, alkalmi vitáknak. Közben a magyar magánjog kettőssége, az ITSZ alapján álló szűkebb ország s az Optk. alapján álló Erdély és Horvátország joggyakorlatának különbsége, amit a Kúria gyakorlati és elméleti útmutatása csak esetlegesen tudott egyeztetni, bizonytalanra tette magát az alapot, a hazai magánjogot. Ezen kívánt Zlinszky Imre előbb eseti tanulmányokkal,³⁴ majd egy nagyívű munkával segíteni. S ez a törekvése már átvisz bennünket az időszerű kérdésekre közvetlen válaszoló jogi szakíró

31 A törvényes osztályrész jogi minősége. *Jogtudományi Közlöny*, 1872. 35-36. Az örökösödési eljárás reformja. *Jogtudományi Közlöny*, 1874. 7., A törvényes osztályrész kiszámítása. *Jogtudományi Közlöny*, 1875. 37. A törvényes örökösödési rend kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1876. Az özvegyi jog körül felmerülő vitás kérdésekhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1879. 38. Örökösödési vitás kérdések. *Jogtudományi Közlöny*, 1879. 51-52. Az örökösödési perekről, tekintettel a felsőbb bíróságok gyakorlatára. *Jogtudományi Közlöny*, 1880. 23-25.

32 Teleszky perrendtartási tervezete. *Jogtudományi Közlöny*, 1875. 33.

33 Ha oda elég korszerű volt, meg nem foghatom, miért kellett tovább is „feudális csökevényként” bírálni Zlinszky Imre ez irányú álláspontját az elméletben.

34 Az egyetemleges jelzálogok. *Magyar Themis*, 1872. 31-32. A porosz jelzálogtörvény. *Jogtudományi Közlöny*. A szolgálmi jogról. *Jogtudományi Közlöny* (még dologi jogi témákat érint némi telekkönyvi vonatkozásokkal). Kérheti-e a hitelező az örökségnek adósa nevére leendő átírást (Válaszul Sztehlo Kornélnak)? *Jogtudományi Közlöny*, 1877. 15. (még némi örökjogi vonallal), A vaspályák felelőssége és kártérítési kötelezettsége. *Jogtudományi Közlöny*, 1874., A vagyonközösség megszüntetésének kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1878. 17. Pár szó az igényperek körüli bírói gyakorlatunkról. *Jogtudományi Közlöny*, 1878. 37. A jogi személyekről. *Jogtudományi Közlöny*, 1878. 38-39. Az ajándékozás fogalma tekintettel hazai joggyakorlatunkra. *Jogtudományi Közlöny*, 1879. 20. A földesúri jog kiterjed-e a gőzerővel működtetett malmokra? *Jogtudományi Közlöny*, 1879. 27. A végrehajtást szenvedett szavatossági kötelezettsége az őt illető követelés kényszerű engedményezése esetén. *Jogtudományi Közlöny*, 1879. 31. A bérleti s haszonbérleti szerződés. *Jogtudományi Közlöny*, 1879. 40. A polgári s kereskedelmi kötelmi jog. *Jogtudományi Közlöny*, 1880. 14. már az általános magánjog munkáit célozzák.

munkájáról az elméleti és gyakorlati kézikönyvek, hosszabb látra szóló munkák alkotójához, akit végül a Magyar Tudományos Akadémia is arra méltatott, hogy sorai közé fogadja.

Zlinszky Imre több kifejezetten gyakorlati használatra szánt és néhány nagyobb ívű elméleti alapvetést és célkitűzést is tartalmazó könyvet írt. Vegyük ezeket sorra.

Első megjelent, a gyakorlat igényeihez szabott könyve, *A bírósági végrehajtók könyve*, gyakorlati útmutató a bírósági végrehajtók köréhez tartozó törvénykezési ügyekben (Pest, 1872). Voltaképp eljárási és gyakorlati szabályokat tartalmaz, az újonnan felállított végrehajtói kör számára, bár első részében az intézmény eredetét, fejlődését, fontosságát s általános ismertetését is adja, „s ez által némi tudományos értékre is szert tesz”. A munka jól szolgálta a gyakorlatot. Ma már nem található fel, tudtommal, egyik könyvtárunkban sem.

Második munkája *A telekkönyvi rendtartás és az erre, valamint az ingatlan vagyongra eszközendő végrehajtási eljárásra vonatkozó törvények és rendeletek magyarázata* (Pest, 1873, 2. kiadás: 1877). Az 1855. évi császári rendelet és az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (Itsz.) azt érvényben tartó rendelkezésesein alapuló munka az újabb jogfejlődést is közli, a joggyakorlatra történő bő hivatkozásokkal. Amellett jelentős jogösszehasonlító anyagot s elvi kritikai észrevételeket is beledolgoz e műbe, annak mind gyakorlati hasznát, mind elméleti értékét gazdagítva ezekkel.

Harmadik könyve, Dárday Sándorral társasan, *Kézikönyv királyi közjegyzők számára, tekintettel az elmélet s gyakorlat igényeire* (Budapest, 1875), címével ellentétben kifejezetten az újonnan létre hozott közjegyzői kar gyakorlati hasznára készült. „Korszerű és szükséges volt”, így Tóth Lőrinc, vásárinak, sőt neve alatt mások által összehordottnak is minősítette a kritika, ami ellen a szerző önérvényesen tiltakozott. Szintén nem ismert előttem egy példánya sem.

Következő munkája az eljárásjog mesterét állítja elénk, s minden szempontból tudományos értékű. *A bizonyítás elmélete a polgári peres eljárásban, tekintettel a jogfejlődésre s a különböző törvényhozásokra* (Budapest, 1875). Ezt a művét az Akadémia Sztrókay-díjban részesítette, s ez hozta meg számára az Akadémia levelező tagságát is, 1876-ban. A munkát mind a kortársak, mind az utókor méltányolta, alapműnek értékelte és a fejlődés sokban támaszkodott rá. A mű kiváló római és kánoni jogi alapvetés után előbb az európai, majd a magyar polgárjogi fejlődést tekinti át az alapelvek szerint. A bizonyítási tan általános részében a fogalmak tisztázása után a bizonyítási kötelezettségről, külön a beismerésről ad elemzést. A második rész az egyes bizonyítékokat veszi sorra behatón, ezen belül igen részletesen az eskü kérdését. Végül röviden a bizonyítási eljárást taglalja elrendelés, bizonyításfelvétel és mérlegelés szempontjából. A mű főleg német és francia irodalmi alapokon, számos törvénytű elemzésével, s meggyőző bírósági tapasztalati példákkal tárgyalja a kérdést, érzékeltetve, hogy az igazságos döntésre törekvő bíró számára az eljárás leglényegesebb kérdéséről beszél.

Sztrókey-díjat nyert az Akadémián a *Magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés* (Budapest, 1877) is. A munka ugyancsak nagy történeti háttér, összehasonlító jogi levezetés, továbbá a bírói gyakorlat kibontakoztatta hazai sajátosságok feldolgozásával emelkedik elméleti magaslatra s vált az örökösödési jog kodifikálását a nemzeti irány oldaláról szorgalmazók fő fegyverévé. Ebben fejtette ki, hogy e téren a nemzeti kultúrértékek megőrzése nem jár a korszerűség jogos igényének feladásával, s ilyenkor – mondta Wenzel után – „ne csak jogászok legyünk, hanem magyarok is”.

Következő munkája, telekkönyvi rendtartásának újra átdolgozott második, vagy e formájában első kiadása, *A magyar telekkönyvi rendtartás mai érvényében, egyenlő tekintettel az elmélet és gyakorlat igényeire, s különös figyelemmel a felsőbb bíróságok határozataira* (Budapest, 1877). Ez a munkája a magyar telekkönyvi jog kézikönyve maradt negyed századon át. 2. kiadása a szerző halála után, 1883-ban jelent meg. Harmadik kiadását az újabb törvényekkel kibővítve és a felsőbb bíróságok újabb megállapodásainak felhasználásával átdolgozta Imling Konrád (Budapest, 1887). Negyedik kiadásához Osváth Imre függelékként csatolta a telekkönyvi betétek szerkesztéséről időközben meghozott 1886:XXIX. és 1889:XXXVIII. tc.-t, utóbbi indokolását és a hatályba léptető rendeleteket. A mű Imling Konrád újabb kisebb átdolgozásában még 5. és 6. kiadást is megért 1893-ban és 1902-ben, ami kedveltségét és használhatóságát szerzője halála után huszonöt évvel is bizonyítja.

Ugyancsak telekkönyvi témájú volt Zlinszky Imre akadémiai székfoglaló értekezése, *A telekkönyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére*, amely külön is és az *Akadémiai Értekezések* között is megjelent, és 1877. január 20-án hangzott el. Ismét széles összehasonlító, elméleti és gyakorlati háttér előtt bontja ki a kérdést, s sikert aratott azzal a tudós testület előtt.

Következett újból két gyakorlati, kifejezetten fogyasztói igényekre hangolt kézikönyv. A magyar váltó- és kereskedelmi eljárás, párhuzamosan tárgyalva, összehasonlító s felvilágosító jegyzetekkel ellátva, különös tekintettel a gyakorlat igényeire, 1877-ben adatott ki. A perrendtartás módosulása az újonnan megjelent anyagi jogi törvények tükrében érdekes és időszerű volt, de maga a munka inkább tankönyv, mintsem tudományos mű.

A kisebb polgári peres ügyekben való eljárás rendszere, tekintettel a községi bírásokodásra, irománypéldákkal (Budapest, 1878) egészen más közönség igényét célozta. Szolgabírói gyakorlata óta Zlinszky Imre gyakran tért vissza a bagatell ügyek gyakorlati kérdéseire, mert emlékezett rá, mennyit kínlódnak e kis ügyekkel a helyi, kellő alappal nem rendelkező községi hatóságok.³⁵ E munkájának

35 Szerepel e kérdéskör az első két Jogászgyűlés tárgyalási anyagában, majd „Kisebb peres ügyekben való bírásokodásról szóló törvényjavaslat” címen egy sor tanulmányt írt a *Jogtudományi Közöny* 1875-76 számaiban.

gyakorlati hasznát általánosan elismerték. A hiányos törvényhozáson s a hézagosan képzett helyi jogalkalmazókon egyaránt segített rendszeres, sajátos, akár a törvénytől is elszakadó teljességre törekvő feldolgozásában. Látszik, hogy a szóban forgó területen a felsőbíróság bírója korábbi gyakorlatából bő tapasztalatokkal rendelkezett.

A jogorvoslatok rendszere, különös tekintettel a jogfejlődésre s a különböző törvényhozásokra, ismét nagyívű elvi és irányt mutató alkotás. 1879-ben jelent meg és akadémiai dicséretet kapott. A Sztrókey-díjat a kiváló ügyvéd, Schreyer Jakab nyerte el, Tóth Lőrinc szerint azért, mert Zlinszky már kettőt kapott. Egyébként a bírálók a két művet hasonló értékűnek ítélték. A művet a szerző a megjelentetés előtt valószínűleg még jelentősen bővítette összehasonlító anyaggal, ezért aránytalanul hosszú jegyzetei miatt kissé nehezebben olvasható. Viszont kifejezetten érdekesek azon részei, amelyekben a korabeli, elsősorban a jogász egyetben lefolyt szakmai viták anyagát elemzi és értékeli. Zlinszky a perorvoslatok kérdésében – a közvetlenség jelentősége miatt – a ténybeli felülvizsgálat ellen volt, s azt, mint lényegében a mai büntető perrend, általában elsőfokra visszautalással vélte megoldhatónak. A jogkérdésben látta a másodfok s esetleg törvényességi vagy jogegységi kérdésekben a harmadfok szerepét. Művében azonban hangsúlyozza, hogy erre a hazai helyzet még nem érett. „Én, éppen mert a felülvizsgálati rendszer barátja vagyok, mert meg vagyok győződve, hogy az a szóbeliség természetes haladásának zárkövét képezi – nem akarnám azt korai kísérlettel megölni, hanem elő kívánom készíteni a talajt, mely e rendszerre vezet (...) a felülvizsgálati rendszer bevezetésére Magyarországon az időt elérkezettnek még nem látom.”³⁶ A későbbi perrendtartások fejtegetéseire nagymértékben támaszkodtak. Ajánlott megoldását a Legfelsőbb Bíróság mai szerepének meghatározásával most kívánjuk megvalósítani.

Már 1878-ban nyomdafestéket látott Zlinszky Imre legnagyobb munkájának első füzeté, *A magyar magánjog mai érvényében, különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Négy füzetben, még 1878-ban ígérte akkor kiadni a szerző, de elhúzódtott a kiadás 1880-ra is, s azt már „beteg, reszkető tollal” tudta csak kapkodva befejezni. Sokan támadták is e munkáját az elmélet vonaláról, s nyilván nincs az hiba nélkül. Mégis a nagy ívű átfogó feldolgozás, amely Frank Ignác óta hiányzott a tudományból, s amelyet nem pótoltak Suhayda, Ökröss, Herczegh Mihály, Wenczel Tivadar és Wenzel Gusztáv hasonló tárgyú munkái,³⁷ a gyakorlat em-

36 Uo., 265.

37 Suhayda János: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az országbírói értekezlet által megállapított szabályokhoz alkalmazva*. Buda, 1862., 2. kiad.: 1869., 3. kiad.: 1874. Herczegh Mihály: *A magyar magánjog mai érvényében*. 1880., Wenzel Gusztáv: *A magyar és erdélyi magánjog rendszere I-II*. Buda, 1861., Ökröss Bálint: *Magyar polgári magánjog*. Pest, 1861., 2. kiad.: 1862., 3. kiad.: 1867., 4. kiad.: 1872. Wenczel Tivadar: *Magyar magánjog*. Buda, 1868., uó: *A magyar magánjog rövid áttekintése*. Budapest, 1877.

bereit azonnal meghódította, s azok hívek is maradtak hozzá, még az új Áptk.-javaslatok megjelenése után is.

A munka 2. kiadását a hű barát, Dárday Sándor vállalta egyedül 1883-ban. Majd midőn ezt is elkapták, 1888-ban „Tekintettel törvényhozásunk újabb alkotásaira”, kiegészítették Dárday, Schwarz Gusztáv, Imling Konrád, Apáthy István, Sztehlo Kornél és Boncz Ferenc, nagy nevek a jogtudomány és joggyakorlat mezejéről. A 4. kiadást 1891-ben ismét Dárday vállalta, az ötödikét is, 1894-ben. A következő három kiadás rendezője Reiner János lett, 1897-ben, 1899-ben és 1902-ben, aki azonban a világosnak és áttekinthetőnek indult munkát agyon-tömte hivatkozásokkal, inkább megnehezítve annak használatát, így a telekkönyvi jog utolsó kiadásával együtt Zlinszky Imre magyar magánjoga is megérte még ezt a századot új kiadásban. Sokaktól hallottam, hogy a régi magyar intézmények, az újabb gyakorlat és az új törvények szerencsés összhangja által máig használható kézikönyvét nyújtja múlt századi magánjogunknak, akkori érvényében. Míg a többi említett szerzők vagy elsősorban történeti-nemzeti alapon dolgoztak, vagy a német *Konstruktionsjurisprudenz* szellemében, Zlinszky Imre munkája szerencsés összefoglalását adja a magyar magánjog tételes törvényekben elszórt intézményeinek a bírói gyakorlatban kibontakozott s érvényesnek tekintett szokásjogi tételekkel. Bírói székéből valóban látta, mi van ma érvényben a magyar magánjogból. Döntvénytári gyűjtő-szerkesztő munkája kivételes áttekintést biztosított az anyag felett. Az élő jogból átlag félezer ügy került elévente elbírálásra is, így teljesen „naprakész” lehetett. Széles irodalmi alapja viszont lehetővé tette, hogy ott, ahol a szokásjogi fejlődés csonka maradt, legalább elvi kitöltését adja a joghézagoknak.

Amint műve elterjedt, hosszú ideig újabb összefoglaló kézikönyv nem is született e tárgyban. Csak a következő század elején állította össze Fodor Ármin öt kötetben a Nagy Szladits elődjét, *Magyar magánjog* címen (1899–1905).

Váratlan betegség szakította meg 1880-ban, 46 éves korában Zlinszky Imre munkás életét. Termékeny tudományos korszaka egy évtizedre terjed, ez alatt hihetetlen gazdag örökséget hagyott az utókorra, sokat tett a magyar jogfejlődés különböző kérdéseinek tisztázásáért. Sietve dolgozott, mintha tudta volna, hogy kevés ideje van. Bírói munkája közben szorgalmasan gyűjtötte műveihez az anyagot, döntvényekből, bírói határozatokból, de szerkesztői és lexikális munkássággal is. Nem a katedra magasából tekintette a jogot, hanem a gyakorlat sűrűjéből. Nem tartotta magát tévedhetetlennek, de problémaérzékenysége kimagasló volt korában. Sajátos magyar nemzeti kultúráértéket látott és láttatott meg jogunkban. (Néha az az érzésem, tán mintegy jóvátenni akarta apja vagy a maga szolgálatát az abszolutisztikus rendben?!) És széles, eljárásra irányzott arcvonalon közelített a joghoz, túltekintve határainkon, történelmi és földrajzi távlatban egyaránt, mint aki tudja, hogy egy jog van, de annak országonként sajátos a megvalósulása. Írásainak olvasása ma is tanulságos.

TÖRTÉNELMI ALKOTMÁNYUNK FEJLŐDÉSE*

1. Mit jelent az „alkotmány” köznyelvben és jogban?

Az alkotmány szó elemzése indokolt. Latin párja, elődje a *constitutio*. Alkotásról van szó, emberi szellemi-fizikai tevékenység eredményéről. A teremtéssel szemben, amikor a semmiből létesít a Teremtő valamit, az alkotó meglévő elemekből új, összetett, teljesebb létezőt alkot. A latin *statuere* szó „állít”, „előállít” értelmű, a *constituere* „összeállít”, vagy „közösén állít” értelmet hordoz a szóképben.

Alkotmány lehet technikai, fizikai mű. Ebben a vonatkozásban a mi nyelvünk lekicsinyelő hangsúllyal használja az „alkotás”, „mű” szavak szerényebb változataként. Szellemi vonalon azonban éppúgy jogi műszóvá vált, mint párja, a *constitutio*, a *constitutumból* továbbfejlesztve. Ez a változata éppen ellenkező irányban tolódott el: ünnepélyes jellegű, súlyos értelmet hordozó. A *constituere* jogi értelme: jogérvényesség létesítése, valamely jogi tény, normatív vagy egyedi parancs kötelező érvénnyel felruházása. A konstitutív hatály mint műszó minden gyakorló jogász számára jelentőséggel bír, a bírói ítélet érvényességét jelenti. *Constitutum* a joghatályos nyilatkozat, megállapodás, a *lex privata*, a magánfelek törvényhozó hatalma keretében. A *constitutio* általános érvényű hatósági, császári parancs, ami törvényerejű a közösség felhatalmazása alapján. *Constitutio* kiemelt értelemben az alaptörvény, valamely társadalom létét, kereteit, cselekvési szabadságát, hatalmi rendszerét meghatározó norma. Magyarul alkotmány.

A társadalom rendjét, békéjét hatalom biztosítja. E hatalom sokféle lehetett a történelem folyamán. Hierarchikus, diktatórikus, despotikus, hagyományos vagy demokratikus. A legjelentősebb különbségtétel azonban az, hogy törvény rendelte hatalom-e a meghatározó valamely társadalomban, társadalmi csoportban, vagy hatalom szabta törvény. Törvényt szabta, törvényt adta és törvény korlátozta hatalom esetében beszélünk modern német kifejezéssel jogállamról (*Rechtstaat*), angol kifejezéssel joguralomról (*rule of laws*). A kifejezés modern, a fogalom azonban ősi. Római örökség, abban a formában, ahol a közösén elfogadott, vallott, önazonosságként vállalt és hordozott jogrend adta a társadalmi csoport meghatározó megkülönböztető jegyét. A vegyes etnikumú tömeget a jog formálta közösséggé (Livius).¹ Az a jog, amely a közösség tudatában él, és amelyet bizonytalanság esetén az erre törvényesen kiválasztott (és a közjog keretében szakrális felhatalmazással is felruházott) főhatalom *iurisdictio*ja határoz meg mindenkire kötelező érvénnyel.

* Eredeti megjelenési hely: *Magyar Szemle*, 2002. április, 28–50. (I. rész); 2002. június, 88–103. (II. rész).

1 Zlinszky János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996. 33. skk

2. Az ősi magyar alkotmány?

A magyar nép előtörténete homályba vész, kiváltképpen, ami kulturális elemeit illeti. Először az etelközi tartózkodásról vannak többé-kevésbé történeti értékű forrásaink. Úgy tűnik, addigi előtörténete, fejlődése természetes, törzsi-nemzetiségi tényezők meghatározta kibontakozás volt. Hasonló fejlődés esetén általában szokások, hagyományok határozzák meg a közösség magatartási normáit, szinte természetes módon alakulnak azok, mert belső ellentétek nem kényszerítik ki megfogalmazásukat. Nincsenek hatalmi válságok, versengések, vagy ha voltak is, azok a családi, nemzetiségi kereteket nem haladták meg, nem feszítették szét.²

Az etelközi tartózkodás során kerültek őseink kapcsolatba a Bizánci Birodalommal. A császár a terhessé váló bolgár szomszéd ellen kívánta őket szövetségessel. Az ezzel kapcsolatos tárgyalások során – így a források – kapták Bizánctól a tanácsot, hogy a laza törzsszövetség válasszon magának egy (vagy két?) vezért, akivel tárgyalni tudjon a szövetséges, és aki valamennyi törzsszövetség nevében nyilatkozni jogosult legyen.

Alkalmi javaslat ez, egyes történéseink felfogása szerint időleges is volt annak megfogadása. A honfoglalás után szerintük újra szétesett a közösség laza törzsszövetségé. Értékelés kérdése mindez, aligha bizonyítható bármelyik álláspont igazsága vitathatatlanul. Magam a jogtörténész szemével úgy látom, hogy az egyszer megfogadott tanács alapján létrejött uralmi rendszer fennmaradt, függetlenedett az először megválasztott karizmatikus személytől. A választás és hatalom-átruházás módja, a hatalomgyakorlás rendszere pedig a fejlődésben tovább finomodva, lényegében alapjává lett a magyar alkotmányosságnak.³ Ezért mondhatjuk alkotmányunkat történetinek, a magyar királyságot pedig, szemben a közép- és újkor sok született királyával, hierarchikus uralkodói igényével, alkotmányos rendi állammak.

A tanács alapján a törzsszövetség szoros szerződést, vérszerződést kötött. Megválasztotta fejedelmét a törzsi vezérek közül, Álmos fia Árpád személyében. A szerződés szerint e családból fogják a továbbiakban a fejedelmet választani: kötött körből, alkalmasság szerint (ami többnyire összeesett a család *seniorjának* személyével). A vezér szabadságában megtartja a harcos, fegyverviselő magyarokat és tanácsában a többi törzsek vezetőit. A vezért a törzsi vezetők választják ki az Árpád-házból. A fegyverviselők közössége fogadja el. Ez a római *translatio imperii* szellemében történt, az alkalmas személy kiválasztása és bemutatása

2 Jellegzetes példája az ilyen békés véleményeltérések elfogadásának a honfoglalás előestéjén az onogurok három törzsének ellentétes döntése, ők visszaindultak a régi keleti Káspi-tenger menti hazába. Emlékeink szerint e szétválás nem békétlenül vagy erőszakos módon történt.

3 L. erről bővebben Zlinszky János: A magyar jogrendszer kezdetei. *Jogtudományi Közlöny*, 1996/7–8. 269–274.

(*praesentatio*), majd elfogadása (*acclamatio*) révén, amelyhez formai (kazár eredetű) szertartás, pajzsraemelés, a kiválasztott részéről pedig elfogadás és ígéret járult, vezéri eskü a szerződés betartására. Valószínűleg valamely szakrális aktus is járult a megerősítéshez.

Ebben a hatalomátruházási rendszerben a hatalom megosztásának bizonyos kezdeti elemei már fellelhetők (úgy tűnik, nem későbbi visszavetítések ezek). A választott uralkodó jogosult vezetni, de tiszteletben tartja a fegyveresek bizonyos személyes szabadságát. A kiválasztó vezéri tanács a továbbiakban részt vesz a döntéshozatalban. A szabad fegyveresek joga a fejedelem elfogadása. Legalább három elkülönülő hatalmi kör egyensúlyának csírája mutatkozik meg ebben a rendszerben, amelynek római-bizánci jellege a források alapján is vélelmezhető, de a kibontakozása során a nyugat-európai hűbériségtől különböző jellegzetes vonásai alapján még inkább azonosítható.

A rendszerben megvan a jogállam két legjellegzetesebb eleme. Megvannak a hatalom által tiszteletben tartandó, a jogrend által biztosított alapszabadságok, és megvannak a hatalom gyakorlásának egymástól elkülönülő, jogrend meghatározta körei. A rendszer részben nyilván a régi törzsi szokások során alakult ki, de adott történelmi pillanatban közös döntés is formálta: törvényhozói aktus, szerződés, társadalmi-nemzeti szerződés a hatalmat megosztó nemzeti elemek között. A szokást alkotmányozó döntés egészítette ki, tette teljessé, hogy aztán a történelmi szükségletek és a hatalom hordozóinak egyénisége alakítsa, tartalommal töltsse ki.

Nézetem szerint erre az Eteklözből hozott és a kalandozások évtizedeiben is fennmaradt ősi rendre építette rá Szent István a keresztény magyar királyság épületét. Nem változtatott gyökeresen minden régi hagyományon, hanem tudatosan használta fel a fejedelmi hatalom kereteit, a törzsi tanács intézményét és a fegyverhordó magyarok személyes szabadságát az új rendszer elemeiként. Ez tette alkotását időtállóvá és népszerűvé, úgy hogy a halálát követő zavarok ellenére is nemzete megtartotta az általa alkotott rendet. A Vazul-fiak sem tehettek mást, mikor hatalomra jutottak, mint hogy felvállalják az ő művének továbbfejlesztését.⁴

3. Szent István utódai, az alkotmányos keresztény magyar állam királyai

A magyar állam élén Szent István után a választott király állott, akit Árpád családjából az alkalmasság szempontja szerint az ország tanácsának javaslatára a nemzet megválasztott és az egyház felkent. Azért hangsúlyozom ezt újra, mert korántsem volt ez a kiválasztási rendszer Európa nyugati felén általános. A *seniorátus* és a *primogenitura* rendje, azon belül a férfiági örökletesség és a mindkét nemet továbbszálló

4 L. ezzel kapcsolatban Zlinszky János: A magyar jogalkotás kezdetei. Szent István államalapító és törvényhozó. In: *Szent István király intelmei és törvényei*. Budapest, 2000. 5–12.

örökletes hatalom, vagy éppen egy kiválasztott testület részéről történő hatalommal való felruházás sok változatban jelennek meg a különböző államokban, át-meg átszöve a hűbéri rend különböző elemeivel, amelyek révén ez a kiválasztás a hűbérúr jóváhagyására is szorult, illetve a hűbéreskü letételétől is függött. Mint-hogy a hűségeskü érvényessége és kötelező ereje tekintetében az egyház rendeltetett *iurisdictió*val, egyházi jóváhagyástól is függhetett az uralom átruházása.⁵

A magyar királyt a törzsfők utódként hatalmi tényezővé vált bárók tanácsa jelölte a királyi családból, persze az utódlásba beleszólt esetenként maga az uralkodó is.

Tudjuk, éppen az Intelmekből, hogy István király kötelességének tartotta a tanács egyetértésével való kormányzást, a szabadok szabadságainak megőrzését, az egyház felvirágzásának biztosítását és a bíróság független működése feletti őrködést.⁶

Nem tudjuk biztosan, koronázták-e a XI. században Szent István közvetlen utódait, és ha igen, vajon milyen koronával. Utódját azonban tudomásunk szerint maga szemelte ki, csak leányágon Árpád vérére. A következő két királyt nyilván az ország nagyjai választották ki.⁷ Ezt követően a teljes XI. századon át a szeniorátus rendjén választották ki az uralkodót, noha I. Endrének, I. Bélának és I. Gézának is volt halálakor fia, aki követhette volna. A kétféle kiválasztás a következő században is több összeütközést okozott.

A király számára utódja kijelöléséhez a legszerencsésebb és legbiztosabb megoldás volt, ha még életében maga mellé emelte. A kisebb király a gyakorlatban többször is szerepelt mint társuralkodó, ha rendszerré nem is vált ez a megoldás.⁸ Ilyenkor a nemesek is megosztottak a két társuralkodó között, a helyzetről az Aranybulla külön is rendelkezett (18. §). Ám a kisebb király éppúgy a koronás uralkodó megbízásából, *mandatumból* látta el szerepét, mint az ország bárói (akkor is, ha megkoronázták apja életében). Örökletessé a hercegi ág nem vált az Árpád-házban.

A király helye a jogalkotásban alkotmányos szokás szerint alakult ki. A király fogadja el és hirdeti ki a törvényeket. A rendek a későbbiekben is kérésként terjesztik elő jóváhagyásra a *decretum*okat. Azok előkészítésében elsősorban a király és taná-

5 Franciaország koronája elsőszülöttség rendjén férfiágon szállt át, Angliáé mindkét nemen. A német-római császárt német királlyá a választófejedelmek testülete választotta, császárrá az egyház koronázta. A Két Szicília királyi koronája a pápa hűbérúri döntése alapján szállt át. Velence hercegét a Nagytanács választotta.

6 Két utódja közül Pétert azért üzték el, mert az idegeneknek kedvezett és a magyarok szabadságait korlátozta, Aba Sámuel azért, mert a királyi tanácsot vette semmibe.

7 Előbb a Szent Király rokonát, Aba Sámuel, majd az Árpád-ház rangidős tagját, I. Endrét.

8 Szent István mellett Imre, I. András mellett Béla, Salamon mellett Géza és László, I. László mellett Álmos, majd ugyanő Kálmán mellett is szerepelt így. II. András mellett Béla, majd IV. Béla mellett is betöltötte előbb Kálmán öccse, majd István fia ezt a hercegi szerepet. A nyugati feudális rendnek megfelelt volna a képlet, de hazánkban nem intézményesült, hanem mindig *ad hoc* jellegű volt.

csa működött közre. Ezt már a szent istváni Intelmek is így irányozták elő. E tanácsban szerepeltek az egyház nagyjai, a király ispánjai és az ország bárói, az országos méltóságok, elsősorban azok, akiket tisztségük az udvarhoz kötött. Más szerepük volt a király mellett azoknak a báróknak, akik – a hercegekhez hasonlóan, de hivatali folyamatossággal – egy-egy távolabb eső országrész kormányzását látták el *mandatum* alapján.⁹ Ők a maguk területének igazgatása mellett a törvény előkészítésben is részt kaptak, a javaslatokat áttanulmányozásra rendszerint megküldték nekik.

Végül osztoztak a törvényhozó hatalomban a király és a rendek. Kezdetben nyilván a törvénylátó országos napokon hirdették ki előttük a dekrétumokat. Később a rendi önkormányzat javaslatokat is tehetett, a helyi kihirdetés szerepét is vállalta, és kifogásolási joga is volt, akkor, ha álláspontja szerint alkotmány- és szokásellenes volt a megküldött dekrétum. A szembeszegülés jogát az Aranybulla rögzítette 31. §-ában.

A király helye az igazgatásban a központi irányítás volt. A katonai igazgatás teljesen az ő kezébe volt letéve. Feladatát általában a törvények szerint látta el. Megvolt azonban a hatalma arra is – *plenitudo potestatis* –, hogy szükség esetén a szokáson és törvényen túl téve magát, gondoskodjék a veszély elhárításáról.¹⁰ A központi igazgatás feladata ellátása körében a király rendeleteket adott ki, a később *normaliak*nak nevezett magatartási szabályokat, illetve *mandatum*okat, utasításokat a hatóságok felé. Mindazonáltal, általános elv szerint a király a törvényt végrehajtja, nem alkotja saját hatáskörben.

A király helye a bíráskodásban ugyancsak már Szent István óta megvolt. Az Intelmek óvnak attól, hogy a király más bíró dolgába beavatkozzék. Az igazságszolgáltatás rendjének biztosítása, felügyelete, a kegyelmezési jogkör és a végső főbenjáró döntés joga az övé volt, de ez nem jelentett abszolút bírói hatalmat. A királyi udvarban csak a kimagasló ügyekben folyt igazságszolgáltatás, és a kúria bírása, az udvarbíró, majd országbíró hivatalból (és hivatalában) látta el a központi igazságszolgáltatást. Ettől az országos központi bíráskodástól elvált idővel a király személyes bírósága, a kancellária, illetve a perszonális bíróság. Az igazságszolgáltatás közös jogi elvei, a közvetlenség, a pártatlanság, az ártatlanság védelme, a képviselőhöz, szószólóhoz való jog, a kétoldalúság elve a magyar világi perben érvényesültek. Nem lehetett senki ügyét annak illetékes bírása elől elvonni. A későbbiekben a király törvénynek alávetett voltát jellemezte, hogy az ő és alattvalói közti ügy bírása a nádor, akit rendek és uralkodó együttesen emelnek polcára.

A királyválasztási jogot a rendek csak fokozatosan és biztosítékok ellenében, átmenetileg adták fel, 1683-ban is a fiági örökösödés elismerésével, 1723-ban is, a

9 A horvát bán, az erdélyi vajda, a déli bánok bánjai, a Tengermellék grófja. Szemben velük a központi igazgatás tisztségeit a nádor, az országbíró, a tárnokmester, a kancellár látták el.

10 *Salus reipublicae suprema lex* volt nálunk is. A *plenitudo potestatis*ra, amint Bónis kimutatta, már Árpád-házi királyaink is hivatkoztak.

*pragmatica sanctio*val. Maguk az erről szóló törvények igazolják, hogy nem végleges lemondásról, csak átmeneti rendezésről egyeztek meg a felek törvényben.

4. A királyi tanács hatalmi köre

A vérszerződésre vezethető vissza az országnagyok részvétele az ország ügyeinek intézésében. Amint a királyi hatalom ráruházásában fellelhető a bizánci-római modell, az országnagyok is ezt a példát követik, nem a nyugati hűbéres rendhez igazodnak. Nyugaton született bárók voltak, nálunk és Bizáncban alkalmasság szerint kinevezett (választott) bárók. Áll ez mind a központi udvari tisztségviselőkre, mind a területi jogkörrel rendelkezőkre. A magyar báróság a bizánci patrícius minta szerint alakult ki. Később történtek kísérletek a magyar feudalizmus kialakítására, ám ezek rendre elszegedtek. Az örökös főispánság egyes családokban a grófságot formázta, viszont amint szokássá vált, megszűnt tényleges hatalommal járni és a helyi igazgatás és hatalomgyakorlás feje az alispán lett.

A tanács hatásköre idővel kettéválik: a törvénykezésben főrendekként együttesen vesznek részt, az igazgatásban helyi és központi hatáskörök szerint egyéni kiválasztás és felelősség alapján. Már Szent István utódánál gondot jelentett az idegenek túlsúlya a király környezetében, ami később is fel-felmerült, és végül többször törvényi korlátokkal próbálták visszaszorítani, többnyire eredménytelenül; az idegen születésű királyok mellett mindig ültek idegenek a tanácsban, még ha forma szerint *indigenatust* is szereztek.

Az országnagyok meghatározott szerepe megvolt a bíráskodásban is: az ország nagybírái a bárók közé tartoztak, közülük kerültek ki. A szaktudást e téren a maguk mellé saját jogon választott ítélőmesterek adták, majd a felvilágosodás idején a kerületi bírák képviselték. A kerületi bíróságokkal egyidejűleg került a Királyi Kúria újjászervezésre 1723–29 között, mint a magyar alkotmányosság egyik oszlopa és a szokásjogi jogfejlesztés motorja. Rendi jellegét utoljára a XIX. századi abszolutizmus idején használta fel, az Országbírói Értekezlet megszervezésére. A szerepe a modern korhoz igazítva az új Királyi Kúria, majd a Legfelsőbb Bíróság hagyományörző és megtartó szerepébe ment át, mondhatni, zökkenőmentesen.

5. A szabadok szabadságai

Már a vérszerződés, így szól a krónika, biztosította a fegyverviselő szabad harcosok személyi szabadságát. Arab források a X. században kiemelik, hogy honfoglaló őseink senki szolgálói nem voltak. Szent István törvénye ezt a személyes szabadságot megerősíti, mind a vagyonnal való szabad rendelkezés, mind a szolgálat szabadsága vonatkozásában.¹¹ Aranybullánk, nyilván a kezdődő feudális

¹¹ Szent István: Intelmek. 6., 22.

törekvések ellenhatásaként, a nemesek szabadságát ugyancsak biztosítja.¹² A feudális kezdeményezések elleni visszahatás vezetett a XIV. században a megyei önkormányzat megvalósulására. Ez a helyi igazgatás, bíraskodás és statutumalkotás, valamint a tisztviselők választása, de egyúttal a központi intézkedések alkotmányosságának ellenőrzése, és a rendi országgyűlés felé a törvénykezdeményezés és panasztétel jogának gyakorlásává bontakozott ki. A helyi önkormányzatban a király megbízottja a főispán volt, ám a hatalom valódi birtokosa a választott alispán lett. A rendek a megyei önkormányzat és követküldés jogán az összes hatalmi ágakban osztoztak a bárókkal és a királlyal.

Ebbe a katonai rendből nőtt rendi alkotmányba előbb kivételként, majd szervesen illeszkedtek bele a városok, mint nemes közösségek. A város kollektív nemes a rendi társadalomban. Befelé saját törvényei szerint létezett, a király védelme alatt. A vármegyétől független, a törvényhozásban szavuk volt, de polgára csak a város keretében élvezte polgári jogállását, az ország politikai porondjára nem léphetett. Viszont önállóan alakították a kereskedelem és az ipar szabályait, szokásait. Felelősséggel örködték a hitelélet tisztességén, a termelés minőségén, a piac közhitelességén. E vonatkozásban bőven merítettek a közös jog forrásaiból, függetlenül attól, hogy azok nincsenek hazai tételes törvényeinkbe befoglalva.¹³

Ahogy a városoknak, egyes betelepült telepés csoportoknak is lehetett egyéni saját statutárius joguk, kiváltságuk. Zipserek, erdélyi szászok, kunok, jászok, besenyők, határőrvidéki őrkatonák csoportjai ugyancsak kollektív nemes személyt alkothattak, önkormányzattal, saját jogszokással, bírói hatósággal rendelkeztek.

Kezdetől elkülönül mind e „világi rendektől” társadalmi szerepét és belső önkormányzatát tekintve az egyházi rend. Társadalmilag maga sem egységes: egyháznagyok, káptalanok, egyházmegyei papság, egyházi egyetemek és szerzetesrendek, illetve szerzetesházak jogi szempontból más-más szabályok szerint léteztek. Az egyházi joghatóság közjogilag elismert különállása, a (nyugati egyházban) Rómától függés, és a közös jog (nem helyi szokás) alá vetettség megkülönböztette e rendet a világi rendektől. Különállása azonban ugyancsak történelmi alakuláson ment át.

Az első király a maga fejedelmi-uralkodói hatalmának palástját terjesztette az egyház fölé, hogy a gyöngye palántát védje, fejlődését biztosítsa, és egyúttal elhajlásoktól megóvja. A modell itt is bizánci. A XI. század végére a megerősödött magyar egyház – az Európában túlsúlyra jutó római egyház mintájára – a királyi hatalom feletti *judikaturát* igényelt magának. Magyarországon a két szemlélet

12 Aranybulla 2., 3. és 4. §.

13 Klasszikus példáját adja ennek a Székesfehérvári Városi Bíróság egy ítélete, amely piaci áru-szavatossággal kapcsolatban egy ítéletében alkalmazta az *actio quanti minoris* és *actio retributoria* jogvesztő határidőinek feltételeit – a közös jogi forrásra hivatkozás nélkül. Kállay István: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848*. Budapest, Osiris, 1996.

egyensúlyra jutott, és a két kard nem szembesült harciasan, noha esetenként (például I. Károly, I. Mátyás alatt) komoly véleménykülönbségek adódtak. Az egyháznagyok a bárói rendben, az egyházi személyek a nemesekhez hasonló szabadságok terén kaptak világi jogokat is. A két jogterület kollíziójából adódtak gondok, amelyeket különböző korokban különböző szemlélet szerint oldottak fel.¹⁴ Mindazonáltal Magyarországon az egyházi rend világi szerepét a világi rendek között fel tudták oldani és nem származott abból olyan hatalmi hármasság, amely, mint például Franciaországban, a „három rend” osztott uralmára vezetett volna. Világi értelemben az egyházi rend nem egy volt a hatalom hordozói közül, hanem különálló, a világi jog alól részben kivett testület, amelynek viszont éppen ezen különállás alapján az állami hatalomgyakorlásra nem volt mint egységnek befolyása – az egyház a magyar királyságban a világi hatalomnak testületileg nem hordozója.

6. És akik kimaradtak a „nemzetből”?

Nemzetnek neveztetik egyenként és összesen a közügyekre befolyással bíró, mondja Kölcsey a *Parainesis*-ben. Ám ez az országlakók kisebb része volt csupán. Nyilván már a honfoglalás után is, hisz’ a szolgák, családtagok, nők, valamint a helyben talált hódoltatott népekhez tartozók a fegyveres szabadok jogában nem részesültek. Később még inkább, amikor a földművelők, paraszti sorban élők, pásztorok, valamint a polgár cselédei, segédei, inasai, béresek, zsellérek kimaradtak a közügyekre befolyással bírók köréből.

Nem mintha nem lett volna törvényes védelmük. A településeknek mindig volt bizonyos önkormányzatuk, belső választott tisztségviselőik, alkalmazott szokásaik. A földesúr, akár egyén, akár közület, örködni tartozott jólétükön. Védelemmel és igazsággal tartozott nekik. Ezért terménnyel és munkával adóztak. Közülük a földművelők, a jobbágyként letelepedettek, ősi jogon ragaszkodhattak földjükhöz, örökíthették tovább, vagy költözhetek el onnét, változó, de emberséges szabályok szerint. Az urasághoz szegődöttek sorsát szabad szerződéses szolgálati viszonyuk szabályozta.

Ebből a sorból is volt kiemelkedés. A magyar köznemesség befogadó volt éppúgy, ahogy az ország is, az idegenek iránt. Az egyéni kiemelkedés hármas útja: katonai szolgálat, tanulás (vagy egyházi pálya) és vagyoni felemelkedés révén elért donáció, a település részére mezővárosi, majd királyi városi jog megszerzése.

Mindezek együtt adták a tágabb értelemben vett nemzetet, amelynek békéjé-

14 Így az egyház nemzeti vagy nemzetközi jellege, az egyházi vagyon egysége az állami vagy non belül vagy egyedi donációs jellege viták tárgyát képezte. Vö. Zlinszky János: A szentgotthárdi ciszterci apátság kegyúri jogai és Pázmány Péter. In: Hargitay Emil (szerk.): *Pázmány Péter és kora*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2001. 109–138.

ért, biztonságáért, gyarapodásáért és megmaradásáért a „közügyekre befolyással bírók” három csoportja szavatolni tartozott.

7. A hatalom egysége: a korona

A magyar rendi állam jogállami jellegét a hatalom megosztottságából, a hatalom hordozói közötti egyensúly létezéséből vezettük eddig le. Hangsúlyozni kell azonban, hogy e hatalom társadalmi szerepét csak mint egységes hatalom tudja betölteni. A hatalom hordozói nem szuverén, egymástól független politikai tényezők, akik között a kölcsönös harc, versengés vagy érdekegyeztetés alakítja ki a társadalmi fejlődés útját.

A magyar szemlélet a hatalom egységét mindig hangsúlyozta: a hatalom a fegyveres szabadok, a nemzet hatalma, s annak egyes jogosítványait a nemzet ruházza át.¹⁵ Ezen alapul a választott király elmélet: a király az országtól kapja királyi hatalmát. Nem neki van – isteni vagy természetes jussként – országa, amelynek tetszése szerint törvényt ad, az ország királya ő. A fejedelmi, majd királyi *plenipotencia* szükség esetére a társadalmi védekezési igény és szükséglet helyes meglátásán alapul: „minden magában megosztott ország elpusztul”. A békés társadalmi létben az egységes hatalom osztott hordozása és részenkénti alkalmazása a célszerű: mindig ott születnek a döntés, ahol a döntés alapjául szolgáló tények legjobban tisztázhatók. Ezt a szubszidiaritásnak nevezett modern szempontot a magyar alkotmány már a korai kezdetekben alkalmazta. Inkább ösztönösen, mint tudatosan, a rendi alkotmány századaiban a személyes elvonhatatlan szabadságok biztosításában jelentkezett ez a szemlélet. Egyéni rendelkezés család, javak felett, települési egység,¹⁶ döntési szabadsága saját dolgaiban, etnikai közösségek szabadsága saját szokásaik szerinti létezésre, rendi önkormányzati egységek szabadsága a hatalomgyakorlás, jogalkalmazás, igazgatás és jogszolgáltatás terén. A főhatalom, a központi királyi hatalom mindezeknek jelképesen forrása, biztosító, fenntartója és egyensúlyban tartója. Viszont e főhatalmi jelleg hamar elvált a király személyétől, és jelképesen a korona által nyert kifejezést.

Más elvek szerint alakult a katonai hatalom, az ország szuverenitásának külső igényekkel szembeni biztosító. Annak hatékonyságához előfeltétel az egységes vezetés, a döntések feltétlen követése, a fölé- alárendeltségnek minden egyéni szabadságot áttörő és átfedő elvi érvényesülése. Ebben nyilatkozott meg a királyi személyes hatalom teljessége a legnyilvánvalóbb módon. A hadseregben a nemesek személy szerint tartoztak a királynak engedelmisséggel és akár életük felál-

15 *Imperium* és *translatio imperii* római közjogi fogalmak, valószínűleg bizánci közvetítéssel, jelentkeznek és válnak integránssá a magyar közjogban.

16 Község, város, régió (vármegye, Királyföld, Barcaság Szepesség, Turopolje, Erdélyi vajdaság, bánóság stb.).

dozásával is. Felettük a királynak mint a hadsereg fejének, feltétlen és korlátlan hatalma volt, amit tetszés szerint ruházhatott át saját felelősségére a parancsát továbbító alantasaira.

A hatalomnak e kettős szemléletéből adódó gondok a nemesi-rendi ellenállási jog gyakorlásában jelentkeztek legtöbbször. Megítélése korról-korra és esetről-esetre változott. Nem kétséges, hogy a pillanatnyi hatalmi egyensúly is beleszólt az elvi értelmezésbe.¹⁷

Kifejezése a kettősségnek a Szentkorona-tanban fogalmazódott meg látványosan a XV. század közepére. A hatalmi egységet jelképező Szent Korona hordozója az uralkodó, akinek egyedi döntései a korona döntései. E koronának azonban tagjai az összes rendek: a bárók és a köznemesek, állami-világi funkciójukban az egyháznagyok és egyházi személyek. Alávetettségükben és védelmi igényükben, tágabb értelemben hozzá, hatalma alá tartoznak a nem nemesek is. A Szent Korona képviselte hatalmi teljesség hordozójává a korona összes tagjai együtt teszik a királyt,¹⁸ és vele együtt testesítik meg a hatalom egységét. Amikor a királyi szék üres, a hatalom gyakorlása a korona tagjaira, a nemzetre száll vissza.¹⁹

A hatalom egysége és osztottsága rendek és a koronás király között a nemzet törvényes szokásai alapján ténylegesen; Magyarországon ez a törvényes szokás szabta meg a hatalom tartalmát, a szabadságokhoz való viszonyát, gyakorlásának kereteit és határait. Ez a magyar jogállamiság másik fontos sarkalatos bizonyítéka. A folytonosságot jelentő törvényesség, az alkotmányos, történelmileg alakuló rend hivatalos értelmezése, *authentica interpretatio*ja nem a király tetszvényjoga, mint abszolút monarchiákban vagy diktatúrákban. Arra bármely tagja a koronának egyénileg jogosult, a mindenkire kötelező interpretáció pedig a rendek között megosztott bírói hatalmat illeti. Abból egyik rend sem vonhat el semennyit a másiktól, a bírói hatáskörök megállapítása, lehatárolása az ország rendjeinek közösen gyakorolt törvényalkotásban kifejeződő joga.

A Szent Korona a magyar önálló államhatalom formai szimbóluma lett a XV. század végére. Jelentősége csak emelkedett, amikor az ország egysége, hatalmi szuverenitása megbomlott, megingott. A hatalom egységének eszmei lényege annál fontosabb lett, minél inkább mutatkoztak törekvések feldarabolására. Erdélynek a török birodalomtól való függése (a balkáni kisállamok mintájára), vagy igénye a magyar nemzeti önállóság teljes megtestesítésére szemben a Német-római Birodalom beolvasztási törekvéseivel, a fel-felmerülő gondolat egy új koronára, vagy a német-római császár magyar királyi méltóságával szemben

17 Így pl. a Zsigmond fogságban tartására vezető és a Hunyadi Mátyás leváltását célzó megmozdulások ellenkező kifizetésében.

18 A király koronázásában a nemzet döntése mellett a királyjelölt döntése – az elfogadás és a koronázási eskü – is lényeges elem.

19 Mint szállt *interregnum* idején a római szenátusra. A magyar nemzet is bízott meg ilyen esetekben *interrexet*, kormányzót, a főhatalom átmeneti gyakorlásával.

második, nemzeti koronás fő meghatalmazására általában visszahatásul csak hangsúlyosabbá tették, hogy a korona egy, ha többen is formálnak rá igényt. Komoly magyar államférfiak többször vissza is rettentek attól, hogy maguk fejére engedjék tenni és az országnak oly súlyos bajokat hozó kettős királyi méltóságot ismét létrehozzák.²⁰

Annak ellenére így volt ez, hogy a XVI–XVII. században a Német-római Szent Birodalomba való bekerülés a menekvés útját kínálta volna a török megszállással, hódítással szemben. Ezért még protestáns gondolkodók is nyilatkoztak úgy, hogy a keresztény magyar társadalom mentsége e beolvadásban mutatkozik, és ezért az politikai célként többször is megfogalmazódott.²¹

8. A magyar rendiség és az európai hűbériség kölcsönhatása

A rendi alkotmány társadalmi szerep szerinti, személyre tekintet nélküli alkotmányos különbségeket, jogokat és kötelezettségeket, szabadságokat és kötöttségeket fogalmaz meg, s azokat az azonos rendhez tartozók között egyenlően biztosítja. A hűbéri rend személyes hűségi kötöttségek és a magasabban álló részéről a hűbéres részére biztosított szabadságok bonyolult rendszerén alapul. A rendi helyzetet a születés, a hűbéri helyzetet a születés mellett mindig egyéni hűségnyilatkozat alapozza meg. A rendi kötelezettségek megszegése törvénysértés, a hűbéri kötelezettségeké a hűbérúrral szembeni hűtlenség bűne. Előbbi bírói hatáskör alá tartozik, mert jogrenden alapul, utóbbi – legalábbis eredetileg – egyházi judikatúra alá tartozik, mert esküszegésnek minősül. A rendi világban az előjogokat az uralkodó, mint a törvény végrehajtója biztosítja, a hűbéri rendben ő azok forrása, közvetlen vagy áttételesen.

E kettős, bár eleinte korántsem ennyire világosan megfogalmazott, szemléletből eredt az a következmény, hogy az uralkodó a rendi alkotmányban átruházott, a hűbéri rendben veleszületett, örökölt, el nem vonható, „Isten kegyelméből való” (tehát e kegyelemmel együtt elvonható) státussal bírt. Az előbbiben a koronázás során az egyházi szakrális közreműködés szemmel látható szertartással megpecsételte a hatalom átruházását, az utóbbiban autentikus módon deklarálta annak fennálltát vagy elvesztését. A rendi alkotmány szerint az egyházi szertartás jogi összetevője a korona elnyerésének, a hűbéri rendben nem, viszont a juriszdikciós hatáskör révén (és az egyháznak az eskü erejére vonatkozó oldókötő hatalma révén) szerepe a hűbéri rendben meghatározóbb volt.

20 Bocskai a neki küldött új koronát soha sem vette fel, Bethlen és II. Rákóczi Ferenc a nekik felajánlott koronát nem fogadták el.

21 Vö. ezzel kapcsolatban Die Stellung Ungarns zum römisch/deutschen Reich. In: *Heiliges Römisches Reich und moderne Staatlichkeit* hrsz. W. Brauneder, Frankfurt/M 1993 187–194. c. dolgozatot; valamint ld. Zlinszky János: Baranyai Decsi Czímor János. In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok I.* Budapest, 1999. 45.

A XI–XVI. században Európa nyugati felén a hűbéri rend vált általánossá. Ezért a hatalom rendi osztottságát hazánkban hangsúlyozni kellett, sőt, védeni olyan törekvésekkel szemben, amelyek a születéssel elnyert hatalom, hatalmi lépcsőfok irányában kívánták volna a fejlődést befolyásolni. Egyrészt a hercegek, tartományurak, területi báróságot is hordozó birtokos családok és másrészt a *serviens* nemesek függő viszonyának létrehozását célzó joggal szentesített hatalmi képletei kialakítására többször történtek kísérletek a középkori Magyarországon, leghangsúlyosabban az utolsó Árpádok és az Anjou-királyok alatt. Ezekkel szemben lépésről-lépésre tudatosult az egységes szabad rend, a nemesek hatalmi szerepe, elvonhatatlan szabadságainak megfogalmazása. Mikor a reneszánsz korában az egyéni önmegvalósítás humán szempontjai a közszemélyi kötelezettségek tudatát háttérbe szorították, ennek ellensúlyaként az ország saját szokásait könyvbe foglaló és törvénybe foglalni szándékozó Hármaskönyv fogalmazta meg a XV. század közepi Szentkorona-tan mellé az *una eademque nobilitas*, az egységes és oszthatatlan nemesség sajátosan magyar meghatározását.

A született uralkodókkal szembeni kötelező hűség ellentétként Európa-szerre kitermelte az egyéni lelkiismereti szabadság gondolatán alapuló személyi szabadság gondolatát. Ebből fakadt, hogy egyes területi egységek hűbéresei mintegy rendekké alakulva közösen kívánták szabadságaik biztosítékait törvényben és hatalmi szövetségekben garantálni. Hozzá járult e folyamathoz, hogy a hit kérdéseiben az önálló felelősség és lelkiismereti szabadság követelése is jelentkezett, a *cuius regio eius religio* elvével szemben. Magát az elvet a protestáns közösségek is hirdették, sőt itt-ott hangsúlyosabban is, mint a lényeges tanokon túli szent ágostoni szabadság alapján álló katolikus egyház.²² Mindenesetre adott a koronás szuverénnel szembeni regionális különállás lehetősége, amely nem rögtön jelentett szuverén különállást.²³ Ebből adódón a XVI. században egyes, egyébként született uralkodó alá tartozó rendi egységek kezdtek önállóságra törekedni a hűbéri rend országaiban is. Jellemző példaként említhetők a cseh, morva, sziléziai, osztrák, stíriai rendek egységes fellépést célzó, itt-ott szomszéd országokkal önálló szövetségi kötéseket megvalósító, egymás rendi jogait kölcsönösen elismerő törekvései.²⁴

A XVII–XVIII. században a hatalom egysége felé tolódott el a politikai hangsúly. Csak nagyobb hatalommal, katonai súllyal, s e katonai erőt egységesen latba vetni képes fővel rendelkező egységek tudtak Európa színes térképén érvényesülni. A csak erkölcsi tőkével rendelkező német császárság visszama-

22 *In essentialis unitas, in aliis libertas, in utrisque caritas.*

23 L. Németalföld saját szabadságainak alakulását, a császársággal szembeni, majd a spanyol koronával szembeni relatív önállóságra törekvését, s végül a *seigneur naturel*-től való teljes elszakadását, saját szabadságai védelmében.

24 Így az 1606. évi bécsi békében az osztrák, morva és magyar rendek kölcsönös nyilatkozata egymás előjogainak a szomszéd országban való elismeréséről.

radt az egyes szuverénekkel szembeni versenyben, átmenetileg kicsiny, de jól szervezett és katonailag egységes államok, uralkodók jutottak jelentős nemzetközi szerephez.

A szervezettség, a sikeres gazdálkodás, az egységes katonai erő, mindehhez a politikai tudás voltak a siker forrásai. Aki ezekkel korlátlanul rendelkezhetett, a maga országát nagyságától függetlenül sikerre vihette. A felvilágosult abszolutizmus e felismerésen alapult. Nem lehetett elvárni széles egyenlő jogokkal rendelkező rétegektől, hogy a hatalom gyakorlásához szükséges tudás teljes birtokába jussanak – viszont ahhoz már széles volt a tanult réteg, hogy akár egyházi, akár udvari tudásmonopóliumot elismerjen. A laikus tanult réteg került a felvilágosított abszolutizmussal hatalomra, az egy alkalmas született uralkodón keresztül tudta érdekeit legjobban érvényesíteni, és ezért törekedett lerázni az összes, nem ezen a szemléleten alapuló kötöttségeket.

A rendi Magyarország felé az új eszmei áramlat többrétűen jelentkezett. A többvallásúvá alakult országban – és erdélyi társországában – a vallásszabadság biztosítékát jelenthette a rendi előjogok érvényesítése. Egyértelműen így fogták fel a XVII. században, a harmincéves háború során, a protestáns hatalmak az erdélyi fejedelmek rendi előjogokat védő háborúit, amelyeket a svéd királyság, a németalföldiek, az angol Cromwell esetenként támogattak. (Támogatta azokat a katolikus és abszolút francia király is, ha neki politikailag érdekében állott a német császár és magyar király helyzetének gyengítése.) A XVIII. század elején, a spanyol örökösödési háború során, az abszolutisztikus protestáns hatalmaknak a császár erősítése volt érdekében, ezért a magyar rendi alkotmányos törekvéseket a protestáns hatalmak visszafogni igyekeztek, míg az abszolút hatalmú francia király – ha fenntartással is, de – támogatta II. Rákóczi Ferencet.

A császár-királynak a XVII. században a török ellen, a XVIII. században a franciák ellen szüksége volt a magyar rendek támogatására. Ezért nyíltan soha sem vetette el a magyar rendi alkotmányt. Ha a rendi ellenállással szemben fellépett, azt mint legfelsőbb hadúr, a katonai kötelezettségek megszegése okán tette, amelyet a folyamatos háború miatt a fegyverviselésre kötelezett magyar nemesekkel szemben bármikor érvényesíteni lehetett.²⁵

Az 1683–86-os országgyűléseken elért Habsburg fiági örökösödésnek, majd a XVIII. század elején a *Pragmatica Sancti*ónak a magyar rendekkel való elismertetése érdekében mindkét esetben megígérte és törvénybe foglaltatta az uralkodó a magyar rendek királyválasztó alapjogát, valamint az uralkodónak a koronázási eskü letételére vonatkozó kötelezettségét. A török háborúk vége felé jelentkező azon politikai terv, amely a magyar felszabadított területeket fegyver-

25 Dobó István erdélyi vajda így került börtönbe, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc ellen ezen az alapon folyt eljárás a bécsújhelyi katonai bíróságon, de ilyen bíróság elé kívánták állítani II. Rákóczi Ferencet is.

rel okkupált, tehát a háborút megnyerő uralkodó által szabadon berendezhető és kormányozható országgént kívánta kezelni, és azok újjászervezésére különböző *Einrichtungswerkeket* fogalmazott meg, végül is megbukott a rendi ellenállás²⁶ és a világpolitikai helyzet alakulásának kettős akadályán.

A rendi magyar állam megtalálta a kialakuló felvilágosult abszolutista Habsburg Birodalomban a maga helyét a XVIII. században. Nem akadályozta a felvilágosult kormányzást, amíg a rendi helyi önkormányzat, a rendi bírászkodás, a fegyveres szolgálat kötelezettségével ellentételezett rendi adómentesség és a törvényalkotásban való részvétel joga azzal összeegyeztethetők voltak. Amikor II. József ezeket is meg kívánta vonni, kialakult ugyan bizonyos rezisztencia az uralkodóval szemben, de rövid országglása alatt nálunk nem jutott az ellenállás nyílt forradalom fokára, talán éppen a francia forradalomról szállongó hírek riasztó volta miatt sem.

9. Átmenet a rendi alkotmányról a polgári alkotmányra

A XIX. században a felvilágosult abszolutizmus szellemében történő kormányzás egyértelműen visszatartó jellegűnek mutatkozott a társadalmi-gazdasági fejlődés igényeivel szemben. Sorozatosan előfordult, hogy a központi szervek haladó jellegű reformokat akasztottak meg átmeneti vagy pillanatnyi fiskális érdekekből, hogy akadályai voltak a kultúra és műveltség fejlődésének.²⁷

Nem véletlen, hogy éppen a gazdasági szakemberek oldaláról érte sorozatos támadás a régi alkotmányt,²⁸ akik nem látták annak jogi fejleszthetőségét alkotmányos úton,²⁹ és ezért készek lettek volna mindenestől elvetve külföldi haladó példákhoz igazodni – bár korántsem értettek abban egyet, hogy ez a radikális francia³⁰ vagy inkább a konzervatív angol³¹ példa útja legyen. Érdekes ebből a szempontból, hogy sokszor az egyébként fontolva haladók hajlandók lettek volna a magyar alkotmányos hagyományokat lényegében feladni, míg a radikális változást sürgetők között ezen alkotmányosság bizonyos elemei megtartására létezett hajlandóság. Így e vonatkozásban Széchenyi inkább az első, Kossuth Deákkal inkább a második irányban haladt volna.

26 A máskor katonai kötelezettségeikre hivatkozva féken tartott rendek most az uralkodó azon esküben vállalt kötelezettségére hivatkoztak, amely szerint az országot védelmezni, határait visszaszerezni és helyreállítani tartozik. E kötelezettségét az uralkodó az őt koronázó rendekkel szemben teljesítette, tehát nem szabadon szerzett területek felett rendelkezik, hanem a Korona országait tartozik alkotmányosan helyreállítani.

27 Gondoljunk a reformkorban visszautasított bányatörvényre, a kereskedelmi törvényhozás hosszú elhúzódására, az örökváltság-javaslatok elszegésére.

28 Széchenyi: Werbőczy 9/10 részét tűzbe!

29 Mint Deák Ferenc vagy Frank Ignác.

30 Ahogy Petőfi, Táncsics, vagy a márciusi ifjak képzelték, és amelyre Kossuth is hajlott.

31 Amint Széchenyi, Szalay László, Eötvös József javasolták.

Ennek oka az volt, hogy egyrészt az abszolút monarchia, az Isten kegyelméből uralkodó császár-király gondolata e században korántsem volt már haladó, és a kulturális és gazdasági fejlődést is visszafogta. Vele szemben a felelős helyi önkormányzat, a népfelség gondolatával összeegyeztethető Szentkorona-tan, a politikai jogok nemzeten belüli egyenlősége, a jogalkotásban való részvétel, a bírói hatalom megoszlása, a központi rendeletek törvényességi szempontból történő mérlegelésének lehetősége, a személyes szabadságjogok biztosítása olyan alkotmányos értékek voltak, amelyek a legmodernebb természetjogi gondolkodás próbáját is megállhatták. A központi kormányzatnak a törvényhozással szembeni felelőssé tétele is régi magyar hagyományokon alapult, vagy azokkal összhangba volt hozható.

Más kérdés, hogy Magyarországon a polgárság rendileg kötött réteg volt. Kiváló egyedei átkerültek a középnemesség sorába. Számbeli súlya sem volt országosan olyan, hogy ezzel érvényesülni tudott volna. Széchenyi elgondolása, hogy meg kell a független, gazdaságilag erős magyar polgári réteget teremteni a monarchia-védő keretében, ennek a ténynek belátásán alapult. Reformerek társai közül a jogászok, akik a magyar megyei közélettel ismerősebbek voltak, el tudták képzelni a polgári egyenlőségnek a nemesi kiváltságok kiterjesztésén alapuló megteremtését is. Ennek során a történelmi alkotmány alapelvei sima átmenetet kínáltak, bár voltak ennek során a sémába nem illő, önállóan megoldandó alkotmányos kérdések.

Végül is az áprilisi törvények ezt az alkotmányos lehetőséget valósították meg. Az általános eufóriában nem vették észre, hogy az egymással szerződő felek mindegyike mást gondol. Az udvar, a központi kormányzat lélegzethez akart jutni, míg katonai főhatalmát érvényesítheti a polgári jogok igénylőivel szemben. A középnemesség lemondott előjogairól és vagyoni igényei rendezését a „nemzeti közbecsülés védőpajzsa alá” volt kész helyezni, azzal, hogy a részletek rendezését a további törvényhozó munka során kell elérni. A parasztság megszabadult ugyan a kötelező robotmunka terhétől, viszont nem mérte fel, hogy szabad terményértékesítése ki lesz téve a piac szeszélyeinek, és hogy mezőgazdasági termelést önállóan bizonyos tartaléktőke nélkül aligha lehetséges folytatni. A tőkével rendelkező polgári réteg a nemesi és paraszti föld szabad forgalomba bocsájtásával elérhette vagyona gyarapítását a tőkeshűség folytán nagy kamatot hozó pénze forgatásával. Annál is inkább, mert várható volt, hogy munkáltatóként is monopolhelyzetbe kerül a tőkével nem rendelkező kispap és az azzal alig rendelkező kisiparos rétegek között. Az ország nemzetiségi vidékei az önkormányzatok nemzetiségi szempontok szerinti átrendezésében reméltek, aminek jó előjátékát látták a szerb-horvát és román katonai határőrvidéknek a magyar igazgatási rendszerből történt kiemelésében; ha most e területek lakói is megkapják a politikai jogokat, a szerb vajdaság, az önálló Horvátország és a román többségű Dél-Erdély önkormányzata adott helyzetnek bizonyulhat.

Mindezen remények végül is hiúnak bizonyultak, hosszabb vagy rövidebb távon. Az udvar ugyan nagy áron, idegen segítséggel és a katonai határőrvidék politikai harcba vitelével elérte az abszolút rendszer stabilizációját, de tíz éven belül kiderült, hogy ez csak hatalmi politikával sem katonailag, sem gazdaságilag nem tartható. Közben eljátszotta azt a tőkét, amely a XVIII. század folyamán az uralkodóházat többször megmentette: a magyar alkotmányosság adta egyetértést és osztott felelősségtudatot uralkodó és népe között. Helyébe politikai taktikázás, helyzeti előnyök öncélú kihasználása került, és ezen elvázott a történelmi magyar alkotmányosság éppúgy, mint a dunai monarchia gyáphatalmi álma.

A nemesség, miután megosztotta előjogait, és hozomra lemondott anyagi létalapja jelentős részéről, felvállalta az új törvényes rend fegyveres védelmét élete és vagyona kockáztatásával. A következő polgári átalakításban pedig még a legitimitás iránti igényét is védelmezte passzív rezisztenciával, és azzal kimaradt az újjárendezés meghatározó tényezői közül. A pénzpiac szabad prédájaként előbb gazdasági önállóságát, majd politikai súlyát veszítette el. Utóbbi azzal, hogy a politikából, egyéb híján, megpróbált megélni, ezzel áruba bocsátotta meggyőződését, és feladta erkölcsi alapjait.

A parasztság a megkapott földet jórészt kénytelen volt rövidesen áruba bocsátani vagy megterhelni, és a maga kenyerét zsellérmunkával keresni. Munkáltatója azonban már nem a vele egy kenyéren élő vidéki földesúr volt, hanem a nagybirtok ispánja, aki, akár soraiból került fölé, akár idegenként, mindenképpen nyereséget akart munkájából kicsikarni. Az iparosításnak érdeke volt minél nagyobb munkakereslet teremtése, ezért a törvényhozó a kiegyezés után az ipart részesítette előnyben, és nem támogatta a mezőgazdaságot. A farmgazdaságok és a családi gazdaságok helyett, amelyek a jobbágykorban úgy, ahogy léteztek, a nagybirtokrendszer vált országossá. Amellett éppen a magyar nemzetiségű területeken – amelyek a szabadságharc érzelmi hagyatékaként kiegyezés-ellenesek, '48-asok voltak – a következő évtizedek politikája nem látott okot a lakosság támogatására.

De nem teljesültek a nemzetiségek igényei sem. A hatalomnak egyszerűbb volt kevesebb partnerrel egyezkedni. Horvátok, szerbek, románok, sőt, az erdélyi németek is csalódtak az általuk védett központi abszolút hatalomban. Csalódtak továbbá Ausztria nemzetiségi területei is. Csehek, lengyelek, szlovének, a horvátokkal együtt latin műveltségű katolikus szlávok, akik a Habsburg Birodalomban érdekeik természetes védőjét találhatták volna meg, e csalódás következtében elfordultak az uralkodótól, miközben (nem ok nélkül) elfordultak az általuk 1848-ban előbb cserbenhagyott magyar koronától is, érezve a magyarok velük szembeni bizalmatlanságát. Nem maradt számukra más út, kifelé törekedtek a népek börtönének meghirdetett alkotmányos államszervezetből.

A katonai erőszakkal levert polgári szabadságharc következtében létrejött állapot tíz éven belül megbukott, és további hat év alatt Ausztriát kizárták a német

szövetségből, és saját erejére utalva kellett létezését megoldania. Ebben a helyzetben, a gyökeres változtatás szükségét be nem látva, a politikailag legműveltebb magyar nemzettel egyezett ki, amely a legitimitás helyreállítása árán kész volt a *pragmatica sanctio* elvi alapjai szerinti megoszthatatlan egység keretén belül megoldani saját alkotmányos létét. Nem tette ezt szívesen. Nehéz volt szóvá nem tenni a '48–49-ben, majd közben elszenvedett sok méltánytalanságot, veszteséget. Feledni nem is lehetett, annál kevésbé, mert turini magányából a szabadság prófétája egyre figyelmeztetett a választott megoldás hátrányaira.³² S bár véleménye utólag szinte minden esetben tévesnek bizonyult is, abban igaza volt, hogy a félmegoldás, amit nemzet és uralkodó a kiegyezés során elfogadtak, sok buktatót rejtett magában.

10. A megvalósult polgári történelmi alkotmány

A magyar történelmi alkotmány három hatalomhordozó tényezője a kiegyezés utáni magyar alkotmányban is megvan. Ezek az egységes hatalom birtokában lévő nemzettől, a közügyekre egyenként s összesen befolyással bíró ország lakosoktól kapják részesedésüket a hatalomban; a *translatio imperii* gondolata a népfenség és a hatalommegosztás gondolatába jól átvihető.

Közülük az uralkodó személye az egység gondolatának megtestesítője. Klaszikus polgári alkotmányokban nincs politikai joga és felelőssége sem: uralkodik, de nem kormányoz. Ám a magyar király a *pragmatica sanctio* alapján hazánkkal megoszthatatlanul egyesített társországokban nem adta fel Isten kegyelméből származtatott államfői és *imperator*i, császári törvényhozói jogkörét. E közös birodalom megtartásához szüksége volt közös hadseregre, olyanra, amely nem a korona, hanem a király és császár hadserege. Rá tesz esküt, neki tartozik hűséggel, amelyet nem csak sürgősségi helyzetben, hanem mindig egyedül ő vezényel és igazgat.

Ezért a király a közös hadsereg feletti rendelkezést kizárólagos hatalmában tartotta meg. Ahhoz a magyar parlamenttől csak az újoncmegajánlást és a fenntartáshoz szükséges anyagi eszközöket kérte. Úgy fogta fel, hogy a magyar alkotmányosság visszaállítása során a magyar törvényhozás jogát vele együtt gyakorló nemzettel ebben szerződéses jelleggel egyezett ki, tehát e szerződés csak közös megegyezéssel változtatható. És itt rejtett a rendszer első nagy ellentmondása. A kiegyezés ugyanis magyar szemmel nézve törvény, amelyet nemzet és király együtt alkottak. Alkotmányos törvény. Mint ilyen, a törvényhozó hatalom által változtatható. A törvényhozó hatalom pedig együtt illeti meg a koronát és a nemzet képviselő testületét. De derivált joggal: végül is mindketten a hatalom teljességét birtokló nemzettől kapták. A nemzettel szemben nem szuverén

32 Vö. Zlinszky János: Kossuth és a kiegyezés. *Jogtudományi Közlöny*, 1994/9. 327–341.

a király, hanem annak első szolgája. Olyan jogalkotás, amely a nemzeti akaratba ütközik, nem fenntartható.

A második hatalmi ág, a kormány és az igazgatás egésze, a régi magyar hagyomány szerint helyi és központi szervek egyensúlyát kívánta megvalósítani. Ebben azonban nehézséget jelentett, hogy, míg a kormány felelős volt a népképviselői országgyűlésnek, a helyi igazgatásnak nem volt ilyen felelőssége. Az alkotmány nem is határozta el pontosan, melyek a helyi önkormányzatra tartozó, attól el nem vonható kérdések.³³ Azt a hagyományos szerepkört, hogy a helyi önkormányzat a központi rendelkezések alkotmányosságát vitathassa, vagy, hogy a kormánnyal szembehelyezkedhessék, az új miniszteri felelősséggel nem sikerült összeegyeztetni. Hogy utóbbit érvényesítsék, elvették a megyéktől és városoktól azokat a jogokat is, amelyek ott jobb helyen lettek volna. Ezzel viszont politikai játék tárgyává tették a vidékek központi előnyben vagy hátrányban részesítését, s csak kevés államférfi akadt, aki e csábító lehetőséggel ne élt volna.

A hajdani királyi tanács, a bárók igazgatási szerepét tehát átvette a parlamentnek felelős, noha a király által megbízott kormány. A másik szerepkört, a törvényhozásban való részvételt az új rend a főrendiházon keresztül valósította meg. A parlamentnek ez a kamarája részben hivatal, részben születés, részben királyi kinevezés által állott össze és egészében leginkább viselte magán rendi elődjének vonásait.

A polgári egyenlőség a közügyekbe beleszólás által, illetve a köztisztviselőkre választhatóság által valósult meg az állampolgárok összességére. Bizonyos átmenet itt is mutatkozott. El nem vontak politikai jogot senkitől, akinek 1848 előtt megvolt. Ám az új választási és választhatósági előfeltételek nem a teljes polgári egyenlőség alapján nyertek megállapítást. Bizonyos vagyoni, tanulási, helyben lakás vagy egyéb alap kellett mind a helyi, mind az országos közeletben való részvételhez. A magyar politikai pártok a választójog kiterjesztésétől az egész időszakban félték. A nemzetiségi kerületek lakói közül ugyanis több esett ki a cenzus révén a választók közül, mint a magyar lakosságú területeken. (Utóbbiak szavazói arányát inkább a választókerületek nagysága révén kívánták korlátozni, főleg a hagyományosan '48-as, illetve függetlenségi vidékeken.)

A polgári szabadságok között a vallások egyenlősége valósult meg legelőbb. Nehezebben tört utat magának a nemek egyenlőségének megvalósulása (bár hazánk európai viszonylatban e téren nem volt elmaradott). A zsidók emancipációja a XIX. század végére valósult meg teljesen. A bíróság előtti, törvény előtti egyenlőség, amely a nemességet azelőtt is megillette, most az állam valamennyi polgárának kijárt. Az ezt biztosító új perrendeket a jogalkotás első sorban valósította meg, sikerrel. A rendi és nemzetiségi külön jogok megszüntetését a ma-

33 Talán tudatos is volt a helyi elvonhatatlan jogok biztosítása helyett, amelyek bizonyos nemzetiségi önállóság forrásai lettek volna, az egységes politikai nemzet elvét megvalósítani – amint azt ma a Román Köztársaságban teszik.

gánjog terén az új polgári törvénykönyv lett volna hivatott megteremteni, de az törvényként egészen a második világháború végéig nem nyert elfogadást.

Az alkotmányos Magyarország megvalósult a kiegyezéssel. A monarchián belül Magyarország a társországokból álló Ausztriával egyenlő alapon tárgyalhatott. A delegációk és a közös ügyeket intéző miniszterek a feleknek együtt feleltek. Ám az uralkodóval a nemzet nem áll azonos közjogi szinten a magyar korona országában, hanem felette. Ezzel szemben Ausztriában az uralkodó a főhatalom született birtokosa és forrása volt. Ausztria ugyan kapott bizonyos alkotmányt a XIX. században, de nem alkotta, hanem kapta. Ausztriában a kiegyezés azért volt törvény, mert az uralkodó kötötte, Magyarországon azért, mert a parlament elfogadta, és a király szentesítette, kihirdette.

Ezért a kiegyezést követő fél századon keresztül, mikor a polgári egyenlőség alapján meg lehetett volna szervezni a magyar társadalmat, jogállamot, s abban a különböző érdekek kiegyenlítését megtalálni, a magyar politikai élet központi gondjai közjogi kérdések körül torlódtak: meg lehet-e változtatni a kiegyezést? Lehet-e a magyar törvényhozásnak a közös hadsereg ügyeibe beleszólást biztosítani, netán meg lehet-e bontani a közös hadsereget magyar és osztrák hadseregre? Másodlagos kérdésnek minősült ezzel szemben, hogy hazájuknak tekintik-e a monarchia népei országukat? Hogyan lehetne azt megelégedésükre berendezni? Alkalmas-e a hadsereg a külső veszélyek elhárítására? Mit kell tenni az ütöképes közigazgatás, a pénzügyek szilárdsága, a jogbiztonság, a gazdasági versenyképesség terén?

Voltak államférfiak, akik észlelték a veszedelmet, sajnálták az elvesztegetett időt. Ám a kezük kötve volt. A magyar parlamentáris rend, az ország legfőbb döntési fóruma, liberális belső szabályzata miatt kész prédája volt a lehetőségekkel nem felelősen élni, hanem önérdemből visszaélni akaró és hajlandó kisebbségnek. Az ország lakosságának egy része úgy érezte, hogy a kiegyezés kötöttségei közt nem tudja a maga sorsa intézésében politikai akaratát szabadon érvényesíteni. Ezért a rendes törvényhozói munka és költségvetési gazdálkodás lehetetlenné tételével kívánták akaratukat rákényszeríteni a szerintük visszaélésel létrejött parlamenti többségre. Az obstrukció volt az az eszköz, amely a történelmi magyar alkotmányosság arculatát a világháború előtt tönkretette.

Hogy megérte-e a közös hadsereg mindenáron való fenntartása ezt az áldozatot, nem lehet tudni. Azonban a másik út, a monarchia föderális átszervezése, is a magyar politikai ellenálláson akadt el. A katolikus szlávok természetes helye a monarchiában lett volna, ám a magyar fél nem kívánt több önálló partnert beengedni a közös ügyek intézésébe, mert félt (az 1850-es évek beidegződöttségei révén), hogy le fogják szavazni. Így sem a Szent Korona alá tartozó horvátokat, sem a cseheket nem kívánta társként elfogadni, a lengyelek önállósítása pedig valószínűleg orosz és porosz ellenzésbe is ütközött volna, tehát külpolitikai bizonytalanságokat okozhatott.

Így hát a monarchia, ha utólag visszatekintve távolról sem volt is olyan börtöne népeinek, mint azok az utódállamok, amelyek követték, mindenesetre sem ezt a belső kollektív szabadságot nem tudta lakóinak megadni, sem egységes hazává nem vált az egységes közös hadsereg révén, de megfelelő erejű börtön-őrsgel sem rendelkezett e hadsereg révén. Szomorú fintora a sorsnak, hogy amikor az első világháborúba beléptünk, kísérve leginkább az addig obstruáló ellenzék egyetértésétől és lelkesedésétől, kiderült, hogy a hadsereg nincs felkészülve erre a háborúra. A hadsereg végül is nem bizonyult sem szakmailag felkészültnek (a felső vezetésében), sem felszereltnek, sem hadurához feltétlen hűségeseznek. Visszaütött az, hogy az egyszerű katona nem érezte a monarchiát egészében hazájának, és az ügyet nemzetinek. A kiegyezés bevezette polgári alkotmány épülete, amely ellenállt a modernizálás igényének, a veszített háborúval látványosan omlott össze. Míg a régi történelmi alkotmány századok próbáit kiállta, mert a nemzet magáénak érezte, ez az új polgári alkotmány egyik napról a másikra bukott meg, látványosan váltva fel azt különböző importált képletekkel, amelyek idegenek maradtak. Nem is volt idejük meghonosodni, de valószínűleg nem is ezt célozták.

11. Összetört vagy széttört a Szentkorona országa?

A fegyverszünetet követő másfél év alatt Magyarország, hadseregét önként széteresztve, védtelen prédája lett a legkülönbözőbb hangoskodó áramlatoknak. Jelképes a korban, hogy a háborútól jó előre óvó és arra felkészülni törekvő, annak kirobbantását a parlamentben egyedül ellenző, annak elvesztését nyíltan felvállaló és beismerő felelős államférfit, aki útjába állhatott volna az elkövetkező tragédiának, ha kellő bizalmat élvez nemzet és király részéről, Tisza Istvánt az őszirózsás forradalom első napján meggyilkolták. Benne halt meg a kiegyezést betartani akaró, az alkotmányos folytonosság lényegét komolyan vevő egyik utolsó államférfi. „Minden összeomlott!” – írta Áprily Lajos.

A széttördelt, kirabolt, megalázott Magyarország kénytelen volt elfogadni a trianoni békediktátumot. De volt lelki ereje az összeomlásból felemelkedni. A rend helyreállítását megkísérlő erők, jellemző módon, jórészt az addigi obstrukciós, a parlamenti együttműködést a háború előtt megtagadó, ellenzék vezér férfiai közül kerültek ki. Apponyi Albert, ifj. Andrássy Gyula, Bethlen István mind a koalíciós ellenzék vezéralakjai vagy fiatal titánjai voltak a XX. század elején. A keresztény szociális politikai gondolatok zászlaját most magasra emelők is – elveik hangoztatása mellett – ugyanezen tábor erősítették a háború kitöréséig. Önkéntelen arra kell gondolnunk, hogy korábban politikai vaksággal verte meg a sors ezt a nemzedéket, miatt nem tudta belátni saját jól felfogott érdekét, csak amikor már késő volt, a nagy háború után.

A történelmi alkotmányt a felocsúdó nemzet a két világháború között mindazonáltal megpróbálta feléleszteni, újjáéleszteni. A király nélkül is megtartott királyság, a Szent Korona szimbolikus hatalma egyszerre jelentette a folytonosságot, a jogorvoslatra való igényt és a hitet a történelmi igazságszolgáltatásban. Megvolt-e ennek során az önvizsgálat a nemzet részéről, amely az igazság igényét mindenkor meg kell előzze? Láttá, belátta felesleges viszályait, szociális érzékének hiányát, mások érzékenységén ejtett sebek sértéseit, a törvényes formai lehetőségekkel való visszaélések súlyát, a felelőtlenség hatását? Ki tudja! A sérelmek oly nagyok voltak, hogy ismét sugallták: megbűnhődte már e nép a múltat s jövődőt. Most már elégtétel illeti! *Justice for Hungary!*

Megmaradt a nemzet a népfelség elvi alapján, a vélemény- és lelkiismereti szabadság útján, a parlamentáris királyság keretében. A király helyett egyelőre kormányzót választott, kevesebb felségjoggal, de változatlan legfelsőbb hadúri szerepben.³⁴ Az egység megtestesítésére jogi, de nem politikai felelősséggel tartozó vezetőt.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés a főrendi házat a kétkamarás parlament felsőházává alakította át, hagyományos szerepkörének megtartásával. A felelős kormányt újra létrehozta, a helyi önkormányzatok valódi szerepkörét nem sikerült kialakítani továbbra sem. A Királyi Kúria bírói jogalkalmazási monopóliumát és az alkotmányosság másik biztosítékát, a közigazgatási bíróságot az új magyar állam megőrizte.

Jelentősen kiterjesztette a választói jogosultságot és szakaszosan haladt a titkos választás bevezetése felé. Az egyéni szabadságjogokat az új magyar állam is biztosította, legalábbis ameddig külső nyomásra bizonyos faji korlátozások bevezetésének utat nem nyitott.

Meglepő és jellegzetes a magyar nemzet bizodalma nemzetközi jogorvoslati lehetőségekben. Minden igazságtalanság ellenére nem a fegyveres készülődés útjára lépett, nem fenyegetőzött háborúval, és nem buzdította az idegenbe szakadt magyarokat belső ellenállásra. A jog útjában bízott (egyelőre hiába), fegyvergyárok helyett iskolákat épített, országos családvédelmi alapot hozott létre, társadalombiztosítást és nyugdíjalapot teremtett, szükséglakásokat épített a menekültek számára.³⁵ A pénz- és gazdaság tíz év alatti stabilizálása, a belső rend megteremtése és a létminimum biztosítása – mai szemmel visszatekintve – e rövid időszak alatt hallatlan politikai és gazdasági teljesítményt jelentett. A siker jórészt a szilárd alkotmányos keret nyújtotta biztonságnak volt köszönhető.

34 Ez újra csődöt mondott, épp amikor szükség lett volna a hadsereg kormányzó hűségére. A gondolat a rendszerváltás utáni magyar alkotmányosságot ismét megkísértette.

35 E szükséglakótelepek állapotát sokan és sokszor vetették a korszak szemére, de mai hajléktalanjaink hálások lennének hasonló elhelyezésért.

Az alkotmányos keretek megteremtésében, a jogalkotásban, a kulturális megújulásban sokat alkotott az első világháború utáni nemzedék. Ám politikai éleslátásban újra nem jeleskedett. Nem mintha abban a helyzetben ez segíthetett volna végül is rajtunk. Világméretű tisztulási-érési folyamatok kellettek ahhoz, hogy az emberi egyenlőség, szabadság és valódi béke iránti törekvés jobba tehesse a világot. Nálunk nagyobb és hatalmasabb országok is tévutakon keresték a jobb jövőt, nem együtt, egymás ellen.

Európa közép- és keleti része a készülő nagy háború viharában, függetlenül politikai éleslátástól, és attól, hogy szembe fordult-e fajelmélettel, embertelenséggel, diktatórikus eszközökkel, vagy hódolt nekik, végül is azonos sorsra jutott. A háború áldozatai, lengyelek, csehek, délszlávok, a németekkel szövetséző első világháborús nyertesek, mint a románok, vagy bennük támaszt kereső vesztesek, mint a magyarok, osztrákok, de az új harcból kimaradni törekvő finnek, bolgárok is azonos sorsra jutottak: elnyelte őket a nemzetiszocialista német birodalommal előbb szövetséző és a koncon osztozó, majd vele kényszerből szembe forduló másik diktatúra. Az ugyan nem faji, hanem osztályalapon gyűlölködött, de ugyancsak elnyomó hatalom volt, s a győzelem kedvéért Yaltában elszegték a kis kelet-közép-európai országok alkotmányos fejlődésének minden lehetőségét a nagyhatalmak. Hogy mennyire csatlakoztunk a revízió reményében a fajelmélet hirdetőihez, sorsunkon nem változtatott, csak önbecsülésünkre hathatott ki.

A megalkuvás nem okozta, de nem is hátrította el Magyarország újabb rabsorsát. A nemzeti gondolatot a szocialista mezbe öltözött osztályuralom, nagyhatalmi törekvések kiszolgálását a nemzetköziség álarca alatt megvalósító új rendszer elnyomta. A nemzeti alkotmányos jogfolytonosság helyett látszattörvényesség uralkodott. Magyarország köztársaság, majd népköztársaság lett, a szentkorona eszméje lomtárba került és történészek is csak mint a rendi elmaradottság továbbélő emlékét hozhatták itt-ott szóba. Haladó, egyszerre nemzeti s befogadó jellegét elemezni bűn lett volna.³⁶ Hogy mégis e korszak alkotta meg az első magyar írott alkotmánytörvényt az 1948. évi XX. törvényben, jellegzetes ellentmondás. Maga az alkotmány nem érvényesült a joggyakorlatban, csak kirakatul szolgált a szocialista törvényesség igazolásához. Ha érvényesült volna, a korszak jogbiztonságához sokat adhatott volna, hiszen tartalma szerint bizonyos alapjogokat biztosított.³⁷

A jogállam helyett államjog érvényesült a korszakban. A jog az uralkodó párt akaratának érvényesítési eszköze volt csupán. A jogtudó értelmiség tudatában

36 Politikai kérdésnek számított a korszak alatt pl. Werbőczy tudományos értékelése, amelyhez nagy jogtudósok nem is mertek hozzányúlni.

37 Zlinszky János: *Menschenrechte in der ungarischen Verfassung*. In: Bolzano D. Castellano (szerk.): *I Diritti Umani - Tra Giustizia Oggettiva e Positivismo negli Ordinamenti giuridici Europei*. Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 1996. 51-64.

mindazonáltal e korszakban is hatottak jogi alapelvek, értékek, amelyeket az egyetemeken elsősorban a történeti tárgyak, de a magánjogi stúdium is részben továbbadtak. A magyar alkotmányos hagyomány sokáig küzdött a felszín alatt az érvényesülésért. Főleg a polgári bírászkodásban bizonyos értékei átvészelték a korszakot.

Az alkotmányosság emléke, a törvény tisztelete és minden érdekekkel szembe-
ni követése mégis lassan kivesztek negyven év alatt. A rendszerváltás után az
első miniszterelnök köré csoportosuló politikai erők a történelmi folytonosságot
megkísérelték helyreállítani, de kiderült, hogy a nagy többség nem tudja, miről
van szó. *Ignoti nulla cupido*. Könnyű volt törekvésüket kigúnyolni, maradinak,
korszerűtlennek bélyegezni, s közben a relativizált jogi értékek, a pluralizmus
cégére alatt anyagi haszonra vadászni „talán erkölcstelen, de nem jogellenes”
módon.

Ha nemzeti kultúránk értékes részeként fel kívánjuk a jövő építésénél hasz-
nálni történelmi alkotmányosságunkat, először ki kell bontani a feledés homá-
lyából, újra meg kell tanulni. Még pedig jól és lényeglátóan. Nem a formán múlik
a kérdés. Nem a Szent Korona, mint tárgy kultuszán, nem is azon, hány kamarás
a törvényhozás. Nem is az Alkotmány törvéyszámán. A szabadság-felelősség
kapcsolatot kell tudatosítani, a pluralizmus helyébe a polgári értékek megkerül-
hetetlen rendjét tenni és jog útján is védeni, de főleg a közvéleményt meggyőzni
arról, hogy az értékek helyes rendje, az erkölcs és jog tartalmi kapcsolata gazda-
ságilag is, szellemileg is könnyebbé teszi a haladást a jobblét felé.³⁸ Meggyőzni
a hatalom birtokosait, a választókat arról, hogy ez az út nem csak könnyebb,
hanem az egyedül célravezető is...

38 Zlinszky János: A társadalmi átalakulás jogi-etikai gondjai. In: *Európai tanulmányok* 2. Bu-
dapest, 1996. 244–254.; Uő.: Az alkotmányos értékrend követelménye. In: *A demokrácia intézmé-
nyrendszere – Magyarország az ezredfordulón – Rendszerváltás: Piacgazdaság, társadalom, poli-
tika*. Budapest, MTA, 1997. 53–60.

DEÁK FERENC ÖRÖKSÉGE*

Deák munkásságából az utókor rengeteget meríthet, tanulhat. Akár reformkori gyakorlati jogászi ténykedését, akár politikusi, rendi követi pályáját, akár törvényelőkészítő munkásságát vizsgáljuk, olvassuk, jogtörténetünk, politikatörténetünk fényes fejezetei tárulnak elénk. Ugyancsak ezt mondhatjuk el magatartásáról az abszolutizmus, majd a kiegyezés nagy művével, és a parlamentben eltöltött néhány utolsó évével, az általa javasolt társadalmi megmozdulásokkal kapcsolatban. Mégis, mindezek mára meghaladottak, a korrallal együtt eltűntek a történelem süllyesztőjében. Mondhatnók, a nem történész számára elvesztették aktualitásukat.

Megkérdeshetjük, miért kevésbé időszerű számunkra Deák Ferenc, mint Széchenyi István, vagy Kossuth Lajos, hogy a három legkimagaslóbb reformkori államférfit mérjem össze? Korszerű, mai politikai programot könnyebb Széchenyi vagy Kossuth gondolataira, útmutatásaira építeni, mint a Deák Ferencéire? Erre a felvetésre, - minthogy egyik oka lehet annak, ha Deákra a mai kor embere kevesebbet hivatkozik, mint két nagy kortársára, szeretnék választ adni a következőkben.

Széchenyi örökségét gyakran számba vesszük, teljesítését zászlóra írjuk. Kossuth meg nem alkuvó magyarságát, harcok helytállását sokszor emlegetjük – talán többször is, mint indokolt lenne – mert egyedülálló népszerűsége nemzedékek sorát élte át, és ezért az ő nevét előtérbe állító politikai program bizonyos előlegezett rokonszenvvel eleve számolhat. Deák munkássága, úgy tűnik, részben beleolvadt a megvalósult törvényességbe, részben, a dualizmus vonatkozásában, teljesen idejét múlt lett – noha az államon felüli jogi szint elismerése, rendjének kidolgozása, az osztott szuverenitás lehetősége, éppen a ma nemzedéke számára nem kevés tanúságot is nyújthatna. Van-e számunkra, mai gyakorló jogászok számára, Deák Ferencnek hasznosítható, képviselhető öröksége, vagy devalválódott az ő gyűjtött tőkéje, s már csak emlékeinkben köszön vissza egy kedélyesebb, nyugodtabb, derűsebb boldog kor adomáiban?

Vallom, van Deák Ferencnek számunkra öröksége. Értékes, súlyos, meg nem kerülhető, jelen helyzetünkben megszívlelendő öröksége létezik, bár nem forgatjuk, nem hasznosítjuk, nem is tudatosítjuk. Jó esetben elzárva tartjuk, mint kincset.

---

* Eredeti megjelenési hely: *Magyar Szemle*, 2003/9–10. 72–84. Utánközlés: In: Szabó István (szerk.): „...a hazának szent ügye...”: emlékülés Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 99–108.

„Háborúban azt mondják,
Most keveset adunk Rád,
- Békeidőn azt vetik,
Másra kell a pénz nekik!”¹

Arany János sorai teljesen ráillenek erre a deáki örökségre. Deák öröksége ugyanis a legmagasabb értékrendben maradt ránk: nem a gazdasági szférában, még csak nem is elsősorban a szellemi, tudományos szférában. Deák öröksége az erkölcsi rend része, erre pedig ma keveset adunk, másra kell a pénz!

Erkölcsi rend része? Van ilyen? Hiszen az erkölcsi pluralizmus világában annyi erkölcs, ahány gondolkodó, annyi erkölcsi fórum, ahány lelkiismeret. A közügyek világában anyagi mércék, GDP, dollár/euro az értékmérő, a szellem értéke pedig annyit ér, amennyit a piacon a gazdagok adni hajlandók érte, amennyiért megveszik. E mércén Deák inkább az ócskapiacra szorulna, mintsem a régiségkereskedők divatos termékei közé, hisz Deáknak nem volt – ma sincs – piaci értéke. Nem volt megvehető, megfizethető, mert nem fogadott el pénzt sem elveiért, sem tudásáért. Nem volt forgalmi értéke, mert nem forgott, nem volt erkölcsében igazodó. Mikor viszont szükség volt rá, vagy ahol használni tudott, ott állott alku nélkül, önként, önzetlen, és nyújtotta elméje, érzelmvilága, meggyőződése kincseit – ingyen, nem kényszerítve senkit, hogy elfogadja. Wlassich Gyula mondá: „Nem ismerek államférfit, aki az erkölcsi erő energetikájának olyan lelkes követője és buzgó hirdetője volna, mint ő. Az erkölcsi erővel ő minden erőhatalmon győzedelmeskedni vél. Ez az ő uralkodó érzése, amely államférfiúi működésének korszakait összhangzó egységgé köti.”²

Talán nem kell kifejtennem, hogy erkölcsre vonatkozó kérdésem költői kérdés volt. Az erkölcsi meggyőződés, az erkölcsös magatartás szabad értelmi, akarati döntés eredménye, a szabadság, a szabad véleménynyilvánítás Deák számára is a legfőbb értékek egyike.³ Ez azonban nem változtat azon, hogy van az egyes ember számára olyan erkölcs, amely kibontakoztatja, teljessé teszi, s van olyan hamis erkölcsiség, amely csődbe viszi, elpusztítja. Van a közösség, a jogállami együttműködés számára is olyan erkölcsi, szabad rend, amelynek elfogadásától a jogállam léte, sikere függ, amely nélkül együttműködés egyszerűen nem lehetséges. Mindkét téren hathat szabad döntésünkre, elfogadásunkra a meggyőző példa, s ilyen meggyőző, tette indító példa lehetne mindmáig, sőt egyre jobban, Deák Ferenc a mai társadalom számára.

1 Arany János: Írószobám. In: *Összes költeményei I. kötet*. Budapest, 1958. 134.

2 *Deák Ferenc válogatott munkái I.* (sajtó alá rendezte: Wlassich Gyula). Budapest, Franklin-társulat, é. n. 9. (bevezetés).

3 Molnár András (szerk.): *Deák Ferenc*. Budapest, Új Mandátum, 1998. 17.

Az erkölcsi példa indíthat, meggyőzhet, buzdíthat, de csak szabad cselekvésre. Ahhoz, hogy hasson, ismernünk kell. Ám Deák Ferenc példája nem csak buzdít, hanem önmagában, léte által, eleven bírálata szinte mindannak, amit egyéni erkölcsiségben, közéleti felfogásban magunk körül látunk. Tévedhetetlen politikusaink, közigazdászaink, de akár bíráink és jogászaink sem feltétlen rajongásának azért, ha teljes egészében elébük tárulna a haza bölcse egyénisége, közéletéről, jogról, politikáról alkotott felfogása, ha csak annak szemléletére is lennének kötelezve. A modern kor legszívesebben a krisztusi tanítást is magánügyé tenné, számúzná a szükségesnek elismerendő, egyedül üdvözítőnek vallott tanok közül, mert nem kívánja felvenni keresztjét, hogy kövesse a példaképet az üdvösség útján – s így nem is indul el azon az úton. Úgy, hasonlóan, a mai magyar közélet embere sem fogja lelkesedéssel felvállalni a deáki örökséget. Éppen meggyőző belső ereje miatt: egyszerűbb nem ismerni, mint megtagadni, viszont terhes követni, mert akadály a önzésnek, más hátán kapaszkodásnak, érvényesülési hajszának. (Félretolja, elhallgatja egyébként ezt az örökséget jószérivel már a XIX. század vége óta a magyar politikai gyakorlat résztvevőinek többsége.) Valódi türelemnek, a személyes méltóság elismerésének, a jog feltétlen tiszteletének, az egyéni érvényesülés és haszon háttérbe szorításának útja volna az ő követése.

Mit tanít számunkra Deák Ferenc a közélet erkölcsisége terén? Tanítja egyrészt azt, hogy a nemzet közös útja szabadon, belsőleg elfogadandó. Csak azok a nemzetek engedhetik meg maguknak egyes gyakorlati kérdésekben a mély megosztottságot, az egy többlet-szavazat alapján való döntést, választást, amelyeknek e módszert, a többségi demokrácia feltétlen tiszteletét illetően mély hagyományuk, szilárd meggyőződésük van, amelyeknél az egyhangún elfogadott vagy kis többséggel elfogadott törvény, ha egyszer legális formában elfogadták, megszavazták, egyaránt legitim, mindenki döntése, joga, közös védendő kincse lesz. Deák életének két nagy szakasza elején olyan társadalomban élt, ahol a két szembenálló tábor mély árok, gyűlölség, a közös alap szinte teljes hiánya választotta el. 1825-48 között a liberális, polgári reformerek és a rendi-konzervatív vagy abszolutista monarchikus szemléletűek között ilyen áthidalhatatlannak tűnő ellentét feszült. Ám nem volt kisebb ez az ellentét a szabadságharc után a nemzeti függetlenséget követelő és az abszolút birodalmi szemléletben élő táborok között sem, még ha a részletekben léteztek is fokozatok. Úgy tűnt, nincs lehetőség az ellentétek feloldására. Ilyen helyzetben fennáll a veszélye annak, hogy amit az egyik oldal eseti parlamenti többséggel kiharcolt, azt a másik, ha ő jut a többségi helyzetbe, szinte azonnal felszámolni törekszik: haladás helyett ingalengés az ország sorsa, elpazarlódnak az erőforrások, nem haladást szolgálnak.

Az államférfiúi szemlélettel megáldott fiatal zalai követ csakúgy, mint az élte delén félrehúzódtott volt igazságügyi miniszter pontosan tudta, melyek azok a jogi, alkotmányos keretek, hol húzódnak a határok, amelyek közt az ország többségének egyetértése megteremthető. Azt is tudta, hogy nagy reformok el-

érése nem megy egyik napról másikra. „Addig, amíg a nemzet értelmes többsége valamely javításnak hasznos, sőt szükséges voltáról meggyőzve nincsen, azt a törvényhozás rendes útján megállapítani úgysem lehet.”⁴ Nem is csábította a rá hallgatókat ilyen reménytelen utakra.

Ezért Deák a rendi országgyűléseken és a közéletben olyan tervek megvalósításán fáradozott, amelyek részsikerral kecsegtettek, amelyek közelíthették egymáshoz a partokat és a pártokat. „A cél felé minden előlépés, mely a jövőendő útját nem zárja, valóságos haladás,” – és „minden előre lépés nyereség a haladni akarónak.”⁵ Deák megkereste azokat a részcélokat, amelyek terén sikerre számíthatott, s ezek révén iparkodott a végső célokhoz közelíteni. Közben soha nem vesztette szem előtt fő céljait, s vigyázott, hogy pillanatnyi sikerért azok útját el ne szegje. „Aki a hibák s előítéletek egész tömegét csomóra fogva egyszerre akarja kiirtani, sok egyes érdeket, különvágva nem jelentőst, összesít maga ellen, s rendszerének a sikert áldozza fel” – írta.⁶ Másrészt „figyelemmel kell lenni arra is, hogy midőn az alkotott törvények a jelent tetszőleg kielégítik, a jövőendőnek kifejlődését meg ne kössék vagy annak helytelen irányt ne adjanak.”⁷

Volt türelme, éleslátása és lelkiereje megvárni, míg meggyőződésével a közfelfogás összhangba került. Nem kötött, még közérdekből sem, elvtelen paktumot, nem működött együtt, még politikai haszon reményében sem, a jogsértő ellenféllel. 1850 nyarán Schmerling igazságügyminiszter hívását a megvalósítandó reformok feletti tanácskozáshoz elutasította, épp ő, a nagy jogalkotó, mert „a közelmúlt idők (1849–50) gyászos eseményei után, oly állapotok között, amelyek még jelenleg is uralkodnak, lehetetlenség, hogy én nyilvános (értsd köz-) ügyekben közreműködhessenek.”⁸ A passzív ellenállás országos meghirdetésének programja ez!

Élete második nagy szakaszában még a rendi országgyűlés részmunkái sem vihették közelebb a közvélemény meggyőzéséhez. Itt a törvényesség nagy értékének tudatosítására összpontosított baráti beszélgetésekben, társadalmi mozgalmakban, egyes írásművekben. Fanatikusa volt, Wlassich szavai szerint, a törvényességnek, a jog legyőzhetetlen erejébe vetett hitnek.⁹ Volt hát ekkor is érték, amelynek őrzését, munkálását a kedvezőtlen viszonyok között is fontosnak tartotta. „1858-ban így írt a Pesti naplóban: Elsősorban az a föladat, hogy a nemzetben ébren tartassék az alkotmányos szabadságért való érzék és lelkesedés, mert akkor egy kedvező pillanatban egy tollvonással lehet helyreállítani a magyar alkotmányt és 24 óra alatt lehet szabad, alkotmányos államunk; holott,

4 *Deák Ferenc beszédei I.* (összegyűjtötte: Kónyi Manó). Budapest, 1903. 281.

5 Uo. 281.

6 Molnár i. m. (3. lj.) 85.

7 Molnár i. m. (3. lj.) 21., *Deák Ferenc beszédei I.* i. m. (4. lj.) 551.

8 Molnár i. m. (3. lj.) 32., *Deák Ferenc beszédei II.* i. m. (4. lj.) 382.

9 *Deák Ferenc válogatott munkái*, i. m. (2. lj.) 6.

ha a népből kihalt az érzék azon legmagasb javak iránt, sem a sors kedvezése, sem az uralkodó kegye nem adhatja nekünk vissza az igazi alkotmányos szabadságot.”¹⁰ Másrészt, még 1845-ben, mai szemmel reménytelibb viszonyok közt, írta: „Örködjünk, és ami jót lehet, cselekedjünk. Igyekezzünk békés úton sikert szerezni becsületes törekvéseinknek, de a tüsténti siker reménye nélkül is teljessük kötelességünket.”¹¹ Van-e ennél időszerűbb, megszívlelendőbb program?

E „tüsténti siker” reménye nélkül állott csatasorba, mikor 1860-61-ben az Országbírói Értekezlet és a csonka országgyűlés keretei között először lehetett újra hangot adni a magyar politikai elképzeléseknek, s mikor legalább az igazságszolgáltatás terén először nyílt remény arra, hogy valamit a magunk törvényességéből visszanyerhessünk. Ez a közreműködése mutatja, hogy most sem volt ellene a részlépésekben való közeledésnek. Mutatja azt is, hogy korántsem jogi formalizmus mozgatta céljai elérésében. Hogy az országbírói értekezlet megtörtént tényként tudomásul vette az ősiségi pátenst és a telekkönyvi rendszer révén végbement volt jobbágyok tulajdonhoz juttatását, az ő hatásának köszönhető, aki e kérdés társadalmi elfogadásában annak legitimitását felismerte annak ellenére, hogy a legalitás helyreállítása ekkor még nem történhetett meg.¹² Persze ez nem formai legitimitás volt, nem az ősi alkotmány helyreállítása, hanem ráérezés a népakaratra, az államférfiúi bölcsesség és az elvhűség találkozása.

A legitimitáshoz való visszatérést tartotta fontosabbnak a legalitásnál – előbbi érdekében kész volt engedményekre is. Voltakép több kérdés – így a volt király és trónörökös formai lemondatása, az 1848 évi törvények visszaállítása és egyidejű változtatása, a közös ügyekkel kapcsolatos alku – olyan döntések voltak, amelyek az önálló magyar államnak a dualizmus közösségében való megte-remtéséhez és megtartásához előfeltételként szükségesek voltak. S Deák tudott engedni formában, ha hű maradhatott a lényegeshez, annak ellenére, hogy a jog volt fegyvere, és annak formai előírásai fontosságát nála senki mélyebben nem értette, át nem érezte.

Kossuth is elismerte, hogy az abszolutizmus évei során a nemzeti közhangulat a bármi áron való kiegyezés felé mozdult el, s csak Deák erkölcsi tekintélye tartotta vissza a nemzetet akár ajándékozott együttműködés elfogadásától. Gondoljuk meg: 1849 óta 15 új évfolyam kért munkát, teret, szerepet a közéletben, életük elején vagy derekán a pályáról le, a közéletből kiszorított, alkotó erejében lévő réteg kért oda visszabocsátást. Akkor is volt piac, volt vágy érvényesülésre, voltak megélhetési gondok: mindezek oda hatottak, hogy vessünk véget a függő

10 Molnár i. m. (3. lj.) 33., *Deák Ferenc beszédei II.* i. m. (4. lj.) 396.

11 *Deák Ferenc beszédei II.* i. m. (4. lj.) 100.

12 Ferenc Mádl: *Kodifikation des ung. Privat- und Handelsrechts im Zeitalter des Dualismus.* Budapest, 1970. 240.

helyzetnek, a passzív rezisztenciának. Hallgassuk Kossuthot: „Országgyűlés kezdetén az egész ország csak alkudni akar. Hidd el, ha Deák nincs, nyakra-főre elv nélkül indul a közép Apponyi et co után, indult volna Eötvös (...) hypothesisei nyomán.”¹³ Ez pedig még csak 1865! De az Angol királyné szállóban ott ült a sötét ruhás, kedélyes, idősödő zalai bácsi, hivatal nélkül, hatalom nélkül, udvari kapcsolatok nélkül. Ott ült és ő azt mondta, akármilyen áron nem! S a türelmetlen tömeg meghátrált erkölcsi tekintélye előtt. Elszégyellte magát, s várt, évekig, amíg az öregúr majd rábólint, és azt mondja, így már mehet!

Pedig Deák nem gyűjtött pártot. Nem tartott pártfegyelmet. Nem keresett híveket. Még csak nem is hangoztatta feltűnően a véleményét. Kossuth Kasszandra levelére adott nyilatkozatában joggal mondhatta: „magamat és eljárásomat igazolni nem tartom szükségesnek. Politikai eljárásom nyilvános volt. Elveim, nézeteim és minden állításomnak, minden javaslatomnak okai tudva vannak a közönség előtt, mert őszintén és tartózkodás nélkül kifejtettem azokat ott, hol képviselői állásomnál fogva jogom és kötelességem volt felszólalni; védtem a jogilag fönnálló törvényeket az absolut hatalomnak egyoldalú eljárása ellen (...), és elmondottam én is meggyőződésemet és ennek okait. (...) Kit sem a hatalomnak parancsszava, sem becstelen érdekek, sem hiúság és a pillanatnyi népszerűség hajhászása nem vezetnek, hanem keresi a haza javát és követi saját meggyőződését, az könnyen viseli a felelősség terhét. (...) Meri-e valaki állítani, hogy véleményemet másokra kívántam erőszakolni, akár ámitásokkal és csábító ígérekkel, akár szemrehányásokkal? Felszólítottam-e bárkit, hogy azon párt-hoz álljon, amelynek tagja én vagyok? Akartam-e bárkit gátolni saját meggyőződésének követésében? (...) Ha mindemellett a többség véleménye és az én véleményem találkozta, ennek egyszerű magyarázata csak az, hogy az én meggyőződésem is az volt, ami az övék.”¹⁴

Lehet-e ennél tisztábban kifejezni az államférfi önállóságát, függetlenségét, s a többiek szabadságának tiszteletét, elismerését?!

Végigvonul egész szereplésén az a gondolat, hogy megnyugvást csak az ad, ami a nemzet akaratóból történik. „Erre a nemzetre még saját akaratóból sem szabad oktroyálni” vallotta.¹⁵ Az akarat kialakulását viszont meg kell várni. „Mindent a maga idejében kell tenni, s a gyümölcsöt leszakítani csak érett korban kell; de hátralépni soha egy lépést sem szabad. Az előrelépés csak akkor engedhető meg, ha tudjuk, hogy a körülmények által vissza nem löketünk.”¹⁶

A törvényesség útja, az egyetértés útja, a megértés útja a közjó felé vezet és ez a legfőbb cél. A közjó, a közboldogság Deák felfogásában egyenesen a közösség

13 Idézve Zlinszky János: Kossuth és a kiegyezés. *Jogtudományi Közöny*, 1994/9. 327.

14 *Deák Ferenc válogatott munkái II.* i. m. (2. lj.) 199.

15 *Deák Ferenc válogatott munkái I.* i. m. (2. lj.) 40. (Wlassich Gyula bevezetője).

16 *Deák Ferenc beszédei* i. m. (4. lj.)

természet adta, ma úgy mondanók, alapjoga.¹⁷ Ehhez kell a törvénytisztelet a kormány részéről is, mert „míg a kormány maga példát nem mutat reá, hogy a törvényt ő is tudja tisztelni s teljesedésbe hozni, károsnak tartom bármi másról tanácskozni. (...) Ha a többség elütne ettől, meghajlok ugyan, hanem azt mondom: amely nemzet magamagát elhagyja, sorsát megérdemli.”¹⁸ Kell a szolidaritás a rászorulóknak felé: „mert nem az a boldog ország, hol legtöbb a gazdag ember, hanem az, hol legkevesebb szegény vagyon.”¹⁹ Kell a felelősségtudat az ellenzék részéről, „nekünk, kik az ellenzékhez számítottunk, ha valaha, most leginkább kötelességünk szigorún vigyázni minden lépéseinkre. Vessen ki-ki számot belső meggyőződésével, s mit józan megfontolás után jónak lát, mit keble istene sugall, a mellett álljon meg ingatlanul, csüggedést nem ismerő szilárdsággal. Ne tekintsük az oppositíót fénynek, cifraságnak, ne tekintsük olyan pártnak, melynek feladata megtámadni azt is, ki nem vétkes, ellenezni azt is, ami jó, csak azért, mert mástól származik. Ne higgyük állásunkat könnyűnek. Isten és világ előtt felelet terhével tartozunk minden cselekvéseinkért, mert egy-két hibás lépés rossz következtetéseket húzhat maga után, egy félreértés is nagy kárt okozhat a hazának.”²⁰ Lehet-e az ellenzék feladatát a mindenkori jogállamban jobban meghatározni?

A közjót kereste Deák Ferenc egy életen át, még pedig a politika jog behatárolta útjain. Nem kereste ezzel szemben, sőt egyenest kerülte, saját érvényesülésének bármilyen formáját. Neki elég volt saját lelkiismeretének csendje, elég volt, ha király és nemzet becsületes embernek tartják. Természetes, szívből jövő, puritán egyszerűség jellemezte. Nem csak a Ligetbe, a királyhoz is konflison ment. De nem volt sem aszkéta, sem életunt. Élvezte a társaságot, szerette a vidámságot, a baráti kört, a szivart, a jó konyhát, mértékkel. Adomáit szerte mesélgették, találó megjegyzései, humoros mondásai kedélyéről tanúskodtak, bár soha nem volt bántó él szavaiban.

Hitt Istenben és igyekezett útjain haladni, de a világi feladattal, annak becsületes és lelkiismeretes ellátásával vélte szolgálni Őt az embereken keresztül. Deák szerette az embereket. Szerette a hazát, szerette nemzetét. „A legkisebb jóért hálat érzett, a legnagyobb rosszért sem volt bosszúálló” – írja Wlassich.²¹

Lelkének mozgató ereje az igazságosság volt. „Nincs azon országon Isten áldása, a hol nincsen igazságosság” és „ha szabadok akarunk lenni, legyünk egyszermind igazságosak.” A politika nem juthat ellentétbe a jellemmel, a legjobb politika az igazságosság és becsületesség, vallotta.²² Az igazság felismerésében

17 Molnár i. m. (3. lj.) 13.

18 *Deák Ferenc beszédei I.* i. m. (4. lj.) 428.

19 Molnár i. m. (3. lj.) 15., 73.

20 *Deák Ferenc beszédei II.* i. m. (4. lj.) 100.

21 *Deák Ferenc válogatott munkái I.* i. m. (2. lj.) 12. (Wlassich Gyula bevezetője).

22 Uo., 10. Mintha Szent János sorai csengenének vissza e sorokból: „Az igazság szabaddá tesz titeket.” (Jn 8, 12).

azonban mély jogérzék, nagy jogi tudás és tévedhetetlen lényeglátás, éles logika segítették. Az utóbbiakat meg lehet szerezni, és közéleti pályára törekvőnek meg is kell szereznie.

Mindezek után kell-e magyaráznom, miért kevésbé példa, miért kevésbé hivatkozási alap, miért kevésbé hasznosított örökség ma Deák Ferenc hagyatéka, mint más nagy államférfiaké? Holott, kell-e bizonyítanom, hogy hasznos Széchenyi nyomán járunk, tisztelettel adózhatunk Kossuthnak, de hiányozni mai boldogulásunkhoz ez a deáki örökség hiányzik? Ennek alapjaitól fosztott meg már Trianon igazságtalansága a maga következményeivel, amelyek kivédéséhez magunk erejéből gyengék lévén, szövetségeseket kellett keresnünk. Azok kedvéért aztán szent elveket, a polgári egyenlőség elveit adtuk fel, tragikusan, hiába. Ezt a deáki erkölcsi szemléletet irtotta ki szinte teljesen a kemény, majd a puha diktatúra korszaka. Lesz-e erőnk visszatérni a magán- és közéleti erkölcs e magasiskolájához? Lesz-e bátorságunk a Deák által előnkbe tartott tükörbe nézve számot vetni magunkkal, hibáinkkal, lehetőségeinkkel? Lesz-e erőnk nemzeti értékeinket, amelyeket a haza bölcse elénk tár, akár az európai vagy tengeren túli irányzatokkal, hamis bálványokkal szemben is, megvédeni?

Ezek már nem költői kérdések, hanem sorsunk alakulásának, jövőnk és emelkedésünk reményének eleven kérdései. Bár tudnánk rájuk helyes választ adni. Félek, ma a többség még Arany János ironikus soraival válaszolna (amelyeket ő a kiegyezés korának ifjúsága szájába adott):

Deák Ferenc, megélünk mi
Kend nélkül!
Kívánjuk a szabadságot
rend nélkül!²³

23 Demokrata nóta. In: *Arany János Összes költeményei*. Budapest, 1958. 449.

BODÓ MÁTYÁS PRAXIS CRIMINALISA*

A ius commune érvényesülése a XVIII. századi magyar büntetőjogi gyakorlatban.

A XVIII. század közepén két átfogó munka jelent meg a hazai joggyakorlatról. Az egyik az egri jogakadémia tanára, Huszty István tollából a magánjogi praxist foglalta össze,¹ a másik Bodó Mátyás *Jurisprudencia Criminalis secundum praxim et Constitutiones Hungaricas in partes duas divisa*,² a Büntetőjog tudománya a gyakorlat és a magyar törvények szerint, két részre osztva című műve, a nagyszombati egyetem jogi karának szánva. Az első rész a büntetőjog fogalmát, az anyagi jogot és a bűnösökkel szembeni eljárást, valamint a közdeliktumokat tárgyalja általában véve. A második rész pedig tételes tényállások szerint a közbűncselekményeket és magánbűncselekményeket, azok büntetéseit és a büntetés-végrehajtást. A szerző Bodó Mátyásnak írja magát, aki a magyar királyságban esküdt ügyvéd, Gömör megye táblabírája, egyébként a nagyszombati egyetem professzora volt.

A munka nem úttörőként jelent meg Magyarországon. Büntető tartalmú dekrétumok Szent István óta halmozódnak a magyar *Corpus Iuris*ban, így például Kithonich összefoglaló perjogi munkája³ is tartalmaz büntető eljárásjogi tételeket. A *Constitutio Criminalis Carolina* utódjaként, követőjeként III. Ferdinánd *Praxis Criminalisa*, amely később felvétellett a magyar *Corpus Iuris*ba,⁴ ugyancsak nyújtott támpontot a büntetőjoghoz, hiszen a római jog régi elve szerint *nullum crimen és nulla poena sine*

* Előadás a Károli Gáspár Református Egyetem jogi karán, 2005. december 20. A korábbiakban nem publikált szöveg.

1 Huszty István: *Jurisprudencia practica seu commentarius novus in Jus hungaricum compositus*. Buda, Typ. Veroniceae Nottensteinin, 1745.; Ehhez Csizmadia Andor: *Der Unterricht des Heimatrechtes in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts und die Jurisprudencia practica von István Huszty*. In: *Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comeniana*. Bratislava, Slovenské Pedagogické Naklad, 1968. 79–90.

2 „*Jurisprudencia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa, cuius pars prior jus et processum criminalem, publica delicta et malefactores, modumque contra eos procedendi in genere, pars posterior crimina publica et privata, eorumque poenam et modum puniendi, in specie exponit, Authore Mathia Bodo, per inclytum Hungariae Regnum in judiciis advocato iurato, nec non in inclyto Comitatu Gömöriensi Tabulae iudiciae assessore, In lucem edita. Posonii, ex Typographia Joannis Michaelis Landerer, Anno M DXX LI*” (a továbbiakban: JC).

3 „*Directio Methodica Processus Iuridicarii iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae per magistrum Joannem Kithonich, nobilem Croatam de Kosztanicza.*”

4 *Forma processus Iudicii Criminalis seu Praxis Criminalis*. In: *Corpus Iuris Hungarici*. Tom. II. Budae MDCCCXXII, 1–58.

lege, a büntető jogszolgáltatásnak tételes törvényes alapra van szüksége. Így a hazai jognak ezt a részét minden országban iparkodtak frissen tartani, törvényekkel alátámasztani, s ezt minden korban az aktuális szükséglet szerint megtették.

Ennek megfelelően a magyar dekrétumok és bírói gyakorlat tartalmát tárgyaló műről joggal feltételezhetjük, hogy kivált gyakorló ügyvéd és táblabíró kezéből kikerülve, arról ír, azt dolgozza fel, amely a kor magyar bírói gyakorlatában használt, ismert, elfogadott és alkalmazott volt. Nem is támasztottak az ő munkájával szemben a kortársak olyan kifogást, mint a kortársak és az utókor Baranyai Decsi János *Syntagma Iuris*ával szemben, aki könyvében római és magyar jogot előbbi rendszerében párhuzamosan tárgyalta. Kitionich kifogásolta, hogy a szerző *ex sola theoria* dolgozik, és a gyakorlat szemszögéből ezért a későbbi kor szerint az egyébként tudós szerző műve *valitura ut magnum nihil*, a bírálók lesöpörték az asztalról.⁵

Bodó műve a *praxison* alapult. Annál meglepőbb számunkra, hogy nem elsősorban a *Ferdinandeumra* alapoz, és nem is csak a dekrétumokra támaszkodik, bár, ahol lehet, hivatkozza, feldolgozza azok anyagát. Mégis az író egységes terv szerinti büntetőjogi mű alkotására törekedett, kiindulva a büntetőjog fogalmi alapkérdéseiből, tárgyalja a büntetés társadalmi jogosultságának problémáját, a bűnösség és ártatlanság viszonyát a jogsértéssel kapcsolatban, ennek társadalmi és egyéni vonatkozásait. Tárgyalja az eljárás nyomozati, vádemelési, bizonyítási szakát, majd a bírói állásfoglaláshoz szükséges mozzanatokat, viszonyát vádhoz és vádlotthoz, valamint a súlyosbító és enyhítő körülmények mérlegelését az ítélelhozatal során.

A munka hatása, amennyire ez az én viszonylag felületes büntetőjog-történeti ismereteimmel megállapítható, még az 1843. évi, a maga korában élvonalbeli haladó magyar büntetőjogi törvényjavaslatig érzékelhető; világos párhuzamok mutathatók ki a két mű között. A maga idejében akár úttörőnek, de mindenesetre igen modernnek számíthatott. Annál érdekesebbek a munka forrásai. Szerepelnek benne a hazai törvények, sőt, hazai összefoglaló tudományos munkák is. Ezek mellett azonban rendkívül széles terjedelemben támaszkodik Bodó a római jog, illetve az *usus modernus* forrásanyagára. Ez az egyházi joggal közösen, mint *ius commune* jelenik meg a könyvben.

A *ius commune* hatása, amint azt már kimutatni törekedtem, fellelhető persze a XVIII. századi magyar magánjogi és perjogi bírói gyakorlatban is,⁶ és Huszty

5 Zlinszky János: Ein Versuch zur Rezeption des römischen Rechts in Ungarn. In: *Festschrift für Arnold Herdlitzka*. München 1972. 315–326.; Uő.: Vita et opera Ioannis Decii Barovii. In: *Publ. Univ. Miskolc*, VII. 1992. 207–214.; Uő.: Baranyai Decsi Czimor János (1560?–1601?). In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 41–50.; Uő.: Johannes Decius Barovius, juridical work, A. Ethnogr. ASH 45. 2000, 327–336.; Uő.: A magyar recepció kísérletek a 16–17. században. *Magyar Könyvszemle*, 2003/3. 327–329.

6 Zlinszky János: La justice féodale en Hongrie et le „ius commune”. In: *Justice populaire, Actes des journées de la Société d’Histoire du Droit*. Lille, 1992. 365–375.; Uő.: Die Strafverfolgung im ungarischen Feudalstaat des 18. Jhdts. In: *Vorträge auf dem 28. Nijmegen, Deutschen Rechtshistorikertag*, 1992. 157–163.

István tankönyvében is. Ott azonban általában csak tartalmi egyezésekből mutatható ki vagy tűnik fel a tételes forrásanyagot ismerő olvasó számára: a hivatkozás „a jogszokásokra”, régi szabályokra”, „hazai gyakorlatra” történik. Másként itt a büntetőjogban. Bodó sorozatosan idézi, használja fel a római jog tételeit a maga tételei alátámasztására. Ám ez a hivatkozás nem mint a hazaitól eltérő jogi szemléletet alátámasztani hivatott anyag jelenik meg a könyvben. Bodó az *usus modernusként* ismert XVI–XVII. századi gyakorlatot, amely a XVII. században az észjogi iskola tételeinek megalapozására is szolgált, a hazai büntetőgyakorlat, *praxis criminalis*, magától értetődő forrásaként dolgozza bele anyagába.

Nem tudok ennek okaként mást elképzelni, mint azt, hogy a közös jog ily módon történő használata a magyar büntetőbírói gyakorlatban nem hogy főben járó bűnnek nem minősült, hanem éppen természetes volt. A büntető ítélezés alapjául azonban nem szolgálhat általános jogi szakismeret, érzék, ősi szokás, hagyomány. Ott *lexre*, törvényre kell hivatkozni, akár a tényállás minősítésénél, akár a büntetés kiszabásánál: a büntetőjog mindig pozitív jog. Ha Bodó, ellentétben az említett magánjogi ítélezéssel, tételesen hivatkozta meg művében a *ius commune* szabályait, nem gondolhatunk másra, mint arra, hogy ez a kor gyakorlatában, ítélezésében így volt rendjén. A magyar bíróság büntető ügyekben a közös jog anyagát így használta.

A közös jogi párhuzam kimutatható mindjárt a bűncselekmények rendszerében, amelyet a könyv használ.⁷ Egyébként a rendszernél is megjelöli, hogy honnan veszi az egyes elemeket.

Természetesen az évezredes fejlődés megragadható. A római jog jusztiniánuszi könyvei a lényegében Augustus alatt kialakult bűncselekményi kánon címei alá tényállásszerű leírás alapján soroltak bele egyes magatartási formákat. Részletezték például, hogy a *crimen laesae maiestatis* körében milyen magatartásokat büntettek, mondván, hogy azok sértik az állam, majd az uralkodó méltóságát. A rá következő századok e tényállások közül egyeseket „nevesítettek” és nem különböző tényállásokat foglaltak össze a felségsértés fogalma alatt, hanem az állam elleni cselekmények csoportját bontották ki e nevesítésekkel. Így például a *crimen laesae maiestatis* mellé a *blasphemia*, a *perduellio*, a *nota infidelitatis*, a *traditio castrorum* (vár átadása ellenségnek), az *expugnatio regnicolarum* (fegyveres fellépés az országlakókkal szemben, amely ma emberiség elleni bűnnek minősül) és a mágia. Vagy a *stuprum* alatt a rómaiak beleértették, a Bodó könyve külön sorolja fel az *adulterium*, a *sodomia*, a *fornicatio* cselekményeket, a *bigamiát*, a *poligamiát*, a *lenociniumot* és a kettős eljegyzést – *bina sponsalia*, amely az egyházi gyakorlatból került ide. A *veneficium* római bűncselekménye alatt megjelenik az *intoxicatio*, a csecsemőgyilkosság, a házastárs megölése, a tudatos magzatelhajtás és a gyermekkitevés, valamint az öngyilkossági kísérlet, illetve az

7 JC Pars II. XLIX-C.

öngyilkosságnál segédkezés (szintén egyházi jog anyagából, a rómaiak nem büntették). A tételes feldolgozás tehát sokkal részletesebb, mint a *Codex* és a *Digesta* könyveiben, de a tételek nagy része visszavezethető e könyvek bűncselekményi tényállás-leírásaira.

Még inkább kimutatható ez a hatás később a tárgyalás menetében, ahol a magyar szokással szemben a szerző kifejezetten hangsúlyozza, hogy az örökös nem büntethető jogelődje cselekménye miatt (*noxæ caput sequitur*). A történelemből ismert Zách Felicián eset mellett a XVII. századi főúri családjaink ellen lefolytatott bűnvádi eljárások emléke cseng vissza e kiemelt tételben. Hangsúlyozza, hogy a *ius divinum* szerint *unusquisque pro peccato suo moriatur*, tehát ki-ki csak saját bűnéért haljon meg. Utána idézi a római jog említett tételét. Majd a glossza szövege is idézésre kerül: *peccata sua timent autores*, azaz maga bűne miatt féljen a cselekvő. A szerző e két civiljogi és egy egyházi jogi tétel elemzése után hangsúlyozza, hogy más megítélés alá esik a bűncselekmény anyagi előnyének elvonása, mert a jogtalanul szerzett haszon visszaadásának kötelezettsége vagy a jogellenesen okozott kár megtérítésének kötelezettsége a vagyont követi, tehát átszáll az örökösre. „*Qui succidit in bonis, debet succedere et in onere*.” Ez a glossza szövege. Ugyancsak *turpia lucra etiam heredibus extorqueri possunt, míg a ne quis cum damno alterius locupletior fiat* eredeti római fogalmazás. Érdekes a megjegyzése a szerzőnek, mely szerint a hazai gyakorlat a kánoni jog alapján az elszenvedett fájdalom miatt járó elégtétel összegére, ha tehát nem volt vagyoni kár, vagy gyarapodás – ún. nem vagyoni kár –, ugyancsak felelőssé teszi az örökösöket. Bodó tehát ezt a fájdalom díjfizetési kötelezettséget inkább a kártérítéshez, mint a büntetéshez közelíti, bár az érte való felelősségre vonás alapja a tudatos cselekvőség (vétkesség, mindmáig). Itt nyilván a magán deliktum római fogalma alá vonul be e fájdalomdíj, a rómaiaknál az *iniuria büntetése, de nem római, hanem germán-kánoni gyökerekről*. Bodó ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy római jog szerint a *damnum* magánperben, míg a büntetőeljárás *poenalis* perben volt elbírálandó, tehát különváltak eljárásjogilag. Ezzel szemben, állítja, hogy a hazai gyakorlat szerint, ha bizonyított a kárfelelősség egy cselekmény következtében, amit büntetőeljárásban bírálnak el, a büntetőper bírósága a kártérítést a sértett magánfélnek ugyanazon ítélettel megítélheti. A magyar jogban ez máig lehetséges. Bodó azonban világosan különbséget tesz a két jogalap között, és kifejti, hogy ha a büntető perben a bíró a kárigényt nem tudja vagy nem akarja elbírálni, a cselekmény miatt indult eljárás jogerős lezárása után is a magán sértettnek joga van kára megtérítését perrel érvényesíteni, tehát a cselekmény büntetőjogi megítélése a polgári igényt nem szegi el, csak annak tényleges tárgyalását jelenti.

A bűncselekmény általános tanai között a szerző az indítékokról, a körülményekről részletesen értekezik, és ennek során kiemeli a római tételt, mely szerint „*cogitationis poenam nemo pateretur*” tehát maga a gondolat a bűncselekménnyel kapcsolatban nem büntethető. Nem jelenti ez szerinte sem azt, hogy a bűnös

szándék a bűncselekmény megítélésének ne lenne fontos szempontja, vagy, hogy a felbujtás, az előkészület, a bűncselekményt megelőző megbeszélés a bűntársak között ne lenne büntethető. Ám önmagában a gondolat, a szándék, külső megnyilvánulás nélkül nem büntethető. (Az inkvizíciós eljárások azon törekvése, hogy a terhelt gondolatairól nyilatkozzék, tehát kiesik a büntető gyakorlatból.) Ezzel kapcsolatban is idéz a szerző közös jogi tételeket, de a jusztiniánuszi könyvek utáni bizánci gyakorlatot is hivatkozva ezzel kapcsolatban. A bizánci jogot állítja párhuzamba a magyar dekrétumok tartalmával.

Részletesen foglalkozik a könyv a vádlottnak kijáró törvényes biztosítékokkal: az ártatlanság véelmével, a vádlott jogállásával az eljárás során, ahol félként kell kezelni, a védelemhez való joggal, a védő váltásának jogával, a fellebbezés mint jogorvoslat, valamint az új eljárás, perújrafelvétel lehetőségeivel. Azt az egyházi jogban is ismert tételt, mely szerint a bűncselekmény megállapításánál nem számláljuk, hanem mérlegeljük a szavazatokat – „*non numerantur, sed ponderantur*” –, a felmentés szempontjából nem tartja feltétlen érvényesnek, mivel ott számlálni is lehet, ha ez a vádlottra kedvezőbb. Amíg az elmarasztaláshoz érvényesül az egyházjog tétele, mely szerint legalább két tanú egybehangzó vallomása szükséges bizonyítékként, addig a felmentéshez elégséges egy tanú is. „*Unus testis proficit sed non sufficit*”. Egy tanú a vádlott javára tehát elfogadható, de az elmarasztaláshoz nem elegendő.⁸

A vádlottnak jogában áll megismerni a vele szemben felhozott bizonyítékokat, és meg kell kapnia a lehetőséget arra, hogy azokkal kapcsolatban nyilatkozzék. Nem szabad a terheltet előzetesen büntetni. Még ha előzetes letartóztatásban van is, ez nem büntetés számára, csak eljárási biztosíték, amelyet csak addig lehet alkalmazni, ameddig feltétlenül szükséges. Az előzetes egyébként a később kiszabott büntetésbe beszámít.⁹ Ha a vádlott az előzetes letartóztatásból megszökik, ezt (ugyanúgy, mint ha hazudik vagy tagad) nem lehet vele szemben bizonyítékként vagy súlyosbító körülményként értékelni. Ezért külön nem is büntethető.¹⁰

Csak kínvallatás útján nyert beismerése alapján senkit sem lehet elítélni, hangsúlyozza Bodó Severusnak egy *reskriptumára* hivatkozva. Később, a kínvallatással kapcsolatos eljárási szabályoknál arra az egyházjogi tételre történik hivatkozás, hogy kínvallatás csak akkor alkalmazható a beismerés kicsikarására, ha a bűnösséget komoly bizonyítékok valószínűsítik, noha nem támasztják alá teljes bizonyossággal.¹¹

Talán a legrészletesebben kidolgozott fejezete a könyvnek az enyhítőként mérlegelendő körülmények felsorolása. Huszonnégy tételben tárgyalja a különböző

8 JC I. Art. X. 2.

9 JC I. Art. XX.

10 JC I. Art. XX. 20.

11 JC I. Art. XXVII.

enyhítőként értékelhető körülményeket.¹² Ezeknél is mindig megjelölésre kerül azok jogforrása. Így a második helyen a fiatal kor mint enyhítő körülményként értékelendő tényező vonatkozásában a római jogra utal vissza. Nemkülönben római jogi alapon ilyenként vehető figyelembe az aggkor is.

Az elmebetegség ugyancsak enyhítő (vagy egyáltalán büntetést kizáró) körülmény, mégpedig akár az elkövetéskor állt fenn, akár az ítélelhozatalkor. A vádlottnak tehát mindkét időpontban beszámíthatónak kell lennie, csak akkor vonható felelősségre.

Az egyszerű, tanulatlan embernek ezt a körülményt a javára kell értékelni. Ennek alapja Paulusnak egy *Digestabeli* szövege: „Rusticitati homini parcendum”.

Érdekes, hogy az ittasságot a magyar jog enyhítő körülményként értékeli, szemben a *Ferdinandeummal* és az osztrák joggal, ahol nem csak, hogy nem enyhítő, de önálló tényállásként is büntethető az ilyen állapot. Bodó hangsúlyozza, hogy a hazai praxis ezt nem vette át.

A harag és a jogos fájdalom miatti felindulás – civil jog és késő-bizánci novelák alapján – enyhítő körülmény a hazai gyakorlatban.

A feltáró jellegű beismerő vallomás mint enyhítő körülmény kánonjog és bizánci jog alapján alkalmazandó. Ha viszont nincs meg a *corpus delicti*, a körülmény bírói mérlegelés szerint értékelhető.

A tisztességes vonzalom és barátság, mint indíték, civiljogi és bizánci források alapján enyhítő körülmény.

A tudatlanság tény- és jogkörülmények vonatkozásában a mérlegelésnél a civiljog szerint értékelhető: az *ignorantia facti* általában igen, az *ignorantia iuris* általában nem a vádlott javára, hanem terhére szól, kivételesen mégis lehet enyhítő, ha nem a vádlott hanyagságán múltott, hogy jogkérdésben tájékozatlan volt.

Érdekes, hogy civiljog ellenére, kánonjog alapján a női nemet a magyar büntetőjog általában enyhítő körülményként értékelte.¹³

A kísérletet, amely nem vezetett eredményhez, a civiljog, a *Constitutio Criminalis Carolina*, és ezen az alapon a hazai gyakorlat is enyhébben ítéli meg, kivéve a *crimen laesae maiestatis* esetét, amely a késői római jogban sem esett enyhébb megítélés alá.

A tömegben elkövetett cselekmény értékelése más-más különböző forrásokban. A *sullai* büntetőjog a nagy tömegben elkövetett cselekményt súlyosabban ítélte meg, a szándékerősítő egységből kiindulva. A glosszában a tömegben elkövetett cselekmény enyhébb megítélés alá esett, akaratkorlátozó tényezőként értékelték a tömeget. Bodó szerint ezt veszi át a magyar gyakorlat is. Ugyancsak általában enyhébben értékeli civiljog és glossza azt az esetet, amikor a cselekményt többen közösen követték ugyan el, de a sérelem csak egytől származha-

12 JC I. Art. XLV.

13 JC I. Art. XLV sec. XVII. § XV.

tott közülük, azonban az bizonytalan, hogy kitől. Ugyancsak közös jogi eredetű az elévülés értékelése.

Ha tehát összegezzük az előbbieket, elmondhatjuk, hogy a huszonnégy enyhítőként értékelendő körülmény döntő részben közös jogi tételek alapján került alkalmazásra a magyar gyakorlatban.

Érdekes a magándeliktumok csoportja, ahol a magyar jog ekkor még ismeri a magánbűncselekmény fogalmát. Egyrészt az *iniuria* különböző esetei nevesítve, ebben külön a *pasquillisták* és *dehonesztálók* (becsületsértés). A civiljogban magándeliktum jellegű *furtum* a magyar jogban (régii dekrétumokra visszavezethetőn) egyértelműn közdeliktum. Ezzel szemben a *damnum iniuria datum* megvan bontva. Egyrészt a határsértés, határkő elmozdítása, másrészt a városi szomszédjogi sérelmek (szemét lerakása a szomszédba, falak rongálása). Egyébként a római magándeliktum-csoport teljes egészében átkerül a közbűncselekmények közé. (Viszont létezik néhány olyan magándeliktum, amit a római jog nem ismert, leginkább mezőrendőri kihágások elődei.)

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a XVIII. századi magyar büntetőjog *lex*nek, büntető törvénynek, bűnvádi üldözés jogalapjának ismerte el a közös jogot, ugyanazon elv alapján, mint azt a magánjogra már megállapíthattuk: a bírói gyakorlat érvényes tételes jogként alkalmazta a *ius commune* tételeit, s mivel ez a jogalap kérdés a büntetőjogban sokkal kényesebb volt, a forráshely megjelölése következetes és pontos. Ez pedig a *ius commune* magyarországi érvényesülésének csattanós bizonyítéka, a csendes recepció tétele szerint: a közös jog jogként érvényesült mindenütt, ahol a bírói gyakorlat azt jogalpnak felhasználta.¹⁴

Összefoglalás

A római jog, illetve az európai közös jog hazai csendes recepciójának legcsattanósabb bizonyítéka Bodó Mátyás *Iurisprudentia Criminalis* a magyar jog és gyakorlat szerint című munkája, amely rendszeresen tárgyalja a hazai büntetőjogot 1751-ben. A büntetőjogban következetesen élt a tétel, hogy csak törvény állapíthat meg bűncselekményt és szabhat ki rá büntetést. Ha tehát a magyar XVIII. századi gyakorlat e területen a közös jog tételeit, méghozzá pontosan idézve és hely szerint hivatkozva használja, úgy ez annak bizonyítéka, hogy a magyar bírói gyakorlat törvényként alkalmazta azokat. Az előadás ezt kiragadott jellemző példákkal igazolja.

14 A csendes recepcióról többször kifejtettem nézetemet, és az ma már tankönyvben is szerepel. Legrészletesebb összefoglalása erre vonatkozó véleményemnek: *Römisches Recht in Ungarn*. In: Mayer-Maly: *Iurisprudentia universalis*, Köln-Wien, 2002. 945–964.

TUDJÁTOK-E, MI A HAZA?*

Kilényi Géza professzor urat akkor ismertem meg személyesen közelebről, amikor alkotmánybíróvá jelölésünk után az „ötök” között együtt kezdtük meg a hazánkban több szempontból is úttörő munkánkat a legális átmenetben fennmaradt jogrend és az alkotmány közti összhang megteremtésére.

Különböző oldalakról kerültünk a testületbe. Együttműködésünk a majd' kilenc év során mégis végig harmonikus és baráti volt. Igen sok mindenben értünk egyet, és amiben azonnal nem, utóbb abban is gyakran meg tudtuk találni a közös álláspontot. Lényeglátó, megegyezést kereső, elveit tekintve következetes volt; ha ezekben nem sikerült közös nevezőre jutni, vállalta a különvéleményt, amit többször egyetértően jegyeztünk. Főleg a szociális kérdésekben mutatott érzékenységet a valós gondokra. Az első, Sólyom nevével fémjelzett bíróságnak alkotó, építő, meghatározó tagja volt. Közjogi elméleti tudásából sokat tanultam magam is. (Közvetve a „Ius Publicum” munkám egyik sugalmazója volt.)

1994 nyarán megbízást kaptam a katolikus egyetem jogi karának szervezésére. Az Alkotmánybíróság tagjai körében az intézmény megvalósításának ötlete széles körű pártfogásra talált. Amikor a tanári testület tagjainak összeállítása során az alkotmányjogi, közjogi tárgyak oktatóit kerestük, bírótársaink közül a „polgári jogászok” egyhangúlag bíztattak arra, hogy őt javasoljam e szak egyik vezető előadójának. A közös bírói munka során ők is úgy látták, hogy szakmailag is, jogász-etikai szemléletében is bele fog illeni a katolikus egyetem oktatói testületébe, sőt annak komoly nyeresége lesz. Álláspontunk messzemenőn igazolódott az évek során.

Így összesen tizenöt éve vagyunk munkatársak, munkásai a magyar jogállam alakuló jogrendjének. Én inkább történeti-civiljogi oldalon, ő közjogi oldalon, de az alkotmány értékrendjében és oktatási munkánkban találkozó, egymást támogató módon. Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy e közös munkáról és baráti nemesült kapcsolatáról jelen tanulmánnyal a tiszteletére készülő kötetben tanúságot tehetek.

A magyar jogállam új alkotmányának kérdése az elmúlt tizenöt évben többször felmerült: van-e, jó-e, alkotmány-e egyáltalán az alaptörvény? Megvan-e

* Eredeti megjelenési hely: In: Hajas Barnabás – Schanda Balázs (szerk.): *Formatori iuris publici. Kilényi Géza ünnepi kötet.* Budapest, Szent István Társulat, 2006. 597–604.

és szükséges-e jogfolytonossági kapcsolata a történelminek mondott és vallott magyar alkotmánnyal? Van-e és mennyi köze a sztálininak „becézett” 1949. évi XX. törvényhez, amelynek számát folyamatosan hordja? Kell-e helyette új, vagy elég lenne csak közakarattal legitimálni, esetleg szerkezetében átalakítani, hogy átmenetinek szánt és vallott jellegétől megszabaduljon? (Semmi sem oly tartós, mint egy provizórium!)

Széles skálája van az erre vonatkozó elképzeléseknek. A költői magasságokból, néha szinte vallási elkötelezettséggel hangoztatott nézetektől a legszürkébb jogász elgondolásokig. Az egyik szélsőség, a szentkorona-tan érvényének előharcosai, a szent, angyalok hozta, ezért elvben mozdíthatatlan és változtathatatlan, koronában megtestesülő ősi rendet keresik. Egységük voltaképp költői, a jelenlegi tagadásában találkozik, százféle megfogalmazásuktól bármely gyakorló bíró megriadhat, hisz alkalmazhatatlanok lennének tételeik jogalkotó és jogalkalmazó számára.¹ A másik szélen a minimalizált állam minimalizált működési rendjét keresők az alkotmányt alapértékektől lehetőleg megfosztva, alapjogok államcélként való átfogalmazásával látnák szívesen, hogy ne zavarja a maga nehézkes elvi megkötéseivel a piacositást, az üzletet, az érdekcsoportok gátlástalan anyagi érvényesülését. A két szélsőség között számos lehetséges részletmegoldás, egy vagy két kamara, több vagy kevesebb biztosíték, elvontabb vagy részletesebb szabályok is felmerültek. Mindezen szempontok, nézetek, elképzelések érvényesítésébe belemegy a politikai siker keresése, az éppen érdekes taktikai elgondolások sora.

Nemrég megkíséreltem összefoglalni és legalább meghivatkozni e tárgykörben megformált gondolataimat a Szent István Akadémián tartott székfoglaló előadásomban.² Előttem fekszik, hozzá egy levél, erre a munkámra megjegyzésként írott, közös volt alkotmánybíró kollégánk, Ádám Antal tollából. És előttem fekszik az ünnepelt által szerkesztett és javaslatba szánt belső munkaanyag is, az új alkotmány tervezete. Kitűnik számomra mindháromból, hogy mielőtt remélhetnők egy új biztos alapul szolgáló magyar alkotmány megalkotását, bizonyos alapvető fogalmakban meg kellene egyeznünk, mert a kétértelmű jogszabály nem jogszabály. Ha már az alap szóhasználata is kétséges, hogyan lesz értelmezhető kétes esetekben az alaptörvény? Holott annak értelmezhetősége a jogbiztonság, az első jogállami érték alapkövetelménye.

Azok az alapfogalmak, amelyekkel gondom van, látszólag igen egyszerűek és mégis többértelműek, voltaképp az alaptörvényben szabályozott alany megje-

1 Miközben magában a történelmi alkotmánygondolatban számos tudatosítandó érték rejlik, nemzeti jogi kultúránk értékes elemei, amint ezt megpróbáltam összefoglalni Péteri Zoltán tiszteletére írt tanulmányomban. *Die Krone Symbol der Freiheit – Die Freiheit Sinn des Rechts*. In: H. Szilágyi István – Paksy Máté (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber amicorum studia Z. Péteri dedicata*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 437–456.

2 Zlinszky János: *Az alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 82.

lölésére vonatkoznak: nemzet, nép, állam, ország, terület, köztársaság, magyar, haza. A köz- és irodalmi nyelvben e fogalmak, amelyek mindegyike szerepel az alkotmányban, részben átfedik egymást, részben érzelmi töltetükkel különböznek, részben akár szinonimaként is használhatók. Ez azonban egy törvénytűben megengedhetetlen. Megkíséreltem egyiknek-másiknak, elsősorban a nép-nemzet fogalompár értelmezését adni a magam dolgozataiban. Erre válaszolt Ádám Antal barátom, aki pont fordítva értelmezi a két fogalmat. Nem vitatom, lehetne úgy is. De maga az a tény, hogy hasonló munkakörben az új alaptörvénnyel dolgozva – mégpedig ugyancsak többnyire egyet értőn – ketten homlokegyenest ellenkezően válaszolunk a jelentéstartalom kérdésére, arra világosan rámutat, hogy a fogalmakban való előzetes egyetértés nélkül a megalkotandó alaptörvény nem lesz biztonsággal alkalmazható, amint nehézséget okoz ez a mai szöveg használatánál is.

Ami a nép-nemzet fogalmakat illeti: én azt látom lényegesnek, hogy egyrészt a természetesen (akár kulturálisan, akár vérségileg) kialakult etnikai csoport és másrészt a politikai egységként megjelenő szuverén társadalmi csoport egymástól lényegesen különböző fogalmaira két, egymástól különböző, meghatározó szóképet-fogalmat egységesen elfogadott értelemben alkalmazzunk, azonos értelemben, már csak jogbiztonság okán is, az alkotmány szövegében is, a politikai irodalomban is, a törvényekben is (jó lenne ezt a köztudatba, a hétköznapi szóhasználatába is bevinni).

Az a javaslat, amit én ez irányban tettem, a történelmi gyökerű meghatározás. Értelmezésemben a „nép” az etnikai fogalom, így a magyar nép elsősorban a közös anyanyelv és a közös kultúra által összekötött, vérségi kapcsolatokkal is rendelkező, bár fajilag korántsem egységes, de e néphez tartozásában mégis tudatos magyarok – magukat magyaroknak vallók – összessége, állampolgárságra, politikai hovatartozásra, de társadalmi állásra is tekintet nélkül. Nem lehet a magyar népből kizárni sem a művelteket, sem a gazdagokat, sem a más országban élőket, sem az abba csak egy-két nemzedék óta beleolvadtakat. Minderre történetek kísérletek, és mindezek hozzájárultak az etnikai fogalom politikáivá torzításához. Kérdéses, ki lehet-e hagyni azokat, akik nem vallják magukat beletartozóknak, és bele kell-e sorolni mindazokat, akik így akarják?

Számos család létezik a volt történelmi Magyarország területén, amelynek tagjai a nemzedékek során etnikai entitást váltottak. 1920-ban két testvér osztrák, másik kettő magyar lesz: már a második, még inkább a harmadik nemzedékben e kettősség, a rokonság tudatossága mellett, egyértelmű és visszafordíthatatlan. A XVII. században Morvaországból a magyar Nyitra megyébe vándorolt családóm Felvidéken élő, így 1920-ban Csehszlovákiába került tagjai az előttem volt nemzedékben még magyarnak számítottak, az enyémben ez már bizonytalan, az utánam következőnél a visszatérés a szláv népiségbe – ugyancsak a rokonság tudatának fennmaradta mellett – egyértelmű. A második világháború után a ma-

gukat németnek vallókat erőszakkal telepítették német nyelvterületre, mert az 1940-es évek elején a *Volkhoz* tartozónak vallották magukat (vagy számították őket, függetlenül attól, hogy akarták-e megtartani magyar nemzethez tartozásukat). 1956 után a disszidáltak keresték a német ősöket a könnyebb befogadtatás céljából, és ahol találtak, a népiség váltása egy-két generáció alatt megtörténik. Még könnyebb ez olyan etnikailag eleve vegyes közösségekben, ahol területi a közösségi tudatuk, nem népi: az Egyesült Államokban, Ausztráliában.

Ezzel szemben (szerintem) a „nemzet” politikai fogalom. A magyar állam polgárai tartoznak a szuverén magyar nemzethez. Kölcsey Ferenc megfogalmazásában „nálunk nemzetnek nevezetik egyenként s összesen a közügyekre befolyással bíró” (*Parainesis*) – és mivel ma legalábbis potenciálisan, várományként, minden magyar állampolgár megkülönböztetés nélkül beleszólhat nálunk a közügyekbe, tehát minden polgára a magyar államnak tagja egyúttal a magyar nemzetnek.

A nemzethez tartoztak a rendi alkotmány szerint egyénileg a nemesek, de testületileg a nemesség is, mint ami a Korona erejét adta, testületi személyként a városok, ezeken belül – szemben a faluval, mezővárossal, a szabad polgárok (*Stadtluft macht frei*) – szabadok a maguk közösségén belül, ahogy a nemes a maga curiális udvarán belül. A mi rendi alkotmányunkban ez a jogi-politikai szabad minőség nemzessel, vérségileg szállt tovább férfiágon, míg véget ért a nőben („mulier familiae suae et caput et finis”). Népcsoportok e nemesi minőséget csoportként, testületileg is megkaphatták – székelyek, kunok, jászok, erdélyi szászok, zipszerek stb. A jogi állás, mint a római polgárság, apai ágon szállt tovább, tehát vérségileg. Mégis a római polgárok közé is, a mi nemesi státusunkba is, be lehetett kerülni jogi úton is: örökbefogadás, nemesítés (birtokadomány vagy címeres levél) útján, király által adva, nemesi vármegye által kihirdetve. Nem is a puszta vérvonal, hanem csak a törvényes vérvonal vitte tovább a jogi állást.

A „nép” fogalom, ahogy a XVIII–XIX. században – a zsoldárok nyelvében már korábban is – feltűnik, etnikumként érti az egynyelvű, földhöz ragadt, társadalmilag alacsonyabb sorba szorult, magyar beszédű, szokású réteget. (Németben a „nemzet” *Ungarn*, a „nép” *Magyaren* megjelöléssel.) Ebben az értelemben kívántak a reformkorban a nép felé fordulni, annak kultúrkinccseivel kívánva megújítani a politikai nemzetet, amelynek széles rétegei elidegenedtek nyelvben-szokásban az etnikai magyarságtól, így beszéltek népies költészetéről, népi írókról, népnyelvről, népművészetéről mint az általános európaival szembeni sajátosan provinciálisról, magyarról. Nem volt azonban a XIX. században sem ez az elhatárolás egyértelmű. Petőfi Sándor: „Még kér a nép, most adjatok neki!” soraiban a hatalmasokkal állítja szembe a népet, míg a Nemzeti dal és a „Mit kíván a magyar nemzet?” a 12 pontban a teljes politikai csoport hangját kívánja megszólaltatni, tehát az általam vallott elhatárolást követi. Kölcsey a *Himnuszban* („Isten, áldd meg a magyart – megbűnhődte már e nép...”), a saját *Parainesiséből* idézett szóhasználatával szemben, nép alatt a szuverén

magyar közösséget érti.³ Vörösmarty Mihály mintegy szinonimaként használja a két fogalmat („A sírt, hol nemzet súlyed el, / népek veszik körül”). Még az általában tudományosig menő pontossággal fogalmazó Arany Jánosnál is van keveredés:

„Hol vevéd gyász tévedésed, hogy hányt s a nemzeti
Bélyeget, mit az rá vésett, a nagy költő megveti?
Hisz forgattam a javából én is egy párt valaha:
Mind tükör volt, egy magából tűnt élömbe nép s haza!”

Vagy a *Toldi estéjében*:

„S a magyart, a népet, mikor nem szerettem?
Birodalmát három tengerig vettem. (...)
Vagy hát nem szeretet volt, hanem gyűlölség,
Hogy simítani kezdtem a nemzet erkölcsét,
S azt akartam, hogy a népek dísze legyen”,

hogyan csak e kettőt idézzem.

A Czuczor–Fogarassy-nagyszótár, amelynek egyik szerzője tudós költő, a másik akadémikus jogász, bár nem igazít el teljes bizonyossággal, de hajlik az én értelmezésem felé. A nemzet szónak három értelmét adja:

Először: „az egy nemből származók, *genus* vagy *gens*.” Másodszor: „Egy földrészén lakó, hasonló eredet és nyelv által másoktól különböző emberek sokasága, pl. magyar, német, francia. Különbözik tőle a nép, mely többféle eredetű és nyelvű embersokaságból is állhat, továbbá a nemzet valami egészet, polgáratlan egységben élő emberek sokaságát jelend, a nép pedig határozatlan embertömeg, különböző viszonylatokban.” Harmadszor: „az ómagyar alkotmány értelmében a nemesek és nemesi szabadalmakkal (szabadságokkal) élők összessége, tekintet nélkül eredet és nyelvek különbözőségére.”

A nép szóra következőket írja: „Mint gyűnév jelent kisebb vagy nagyobb számú, s különböző viszonyokban és körülményekben valami egészet tevő embersokaságot,” pl. nyelvre nézve magyar, német, lakhelyre: városi, falusi, állapotra: úri, pór, nemre: férfinép, fehérszínű. Általános értelemben mindezeket valamely államban együtt is értjük a „nép” alatt. Innen „A nép szava, Isten szava.” A nép, mint sokaságot jelentő, rokon a latin *plebs* és a német *Volk* szavakkal.”

A szocialista fogalomhasználatban a nép alatt az elnyomott, a kizsákmányolt, a földhöz ragadt rétegeket értették, hol tágabban, hol szorosabban. A két világháború közt a magyar nemzetet ért jogfosztással szembeni, nemzeti revíziós és

3 Zrínyi dala, Zrínyi második éneke ugyanígy.

megújuló politikával szembe fordulva 1945. után úgy hivatkoztak a népre mint a szuverenitást hordozó többségre, a politikai hatalmat addig gyakorló és csak a kiváltságosakat, a műveltebb rétegeket magába foglaló nemzettel szemben. Ebből aztán kavardás keletkezett, mert Kossuth Lajost vagy Vörösmartyt mégsem akarták a népből kizárni, de a kulákokat igen – így egységes és következetes terminológia nem fejlődhetett ki. Ingadozó a nemzetközi terminológia is. Annak idején, az első világháború alatt, népek önrendelkezési jogáról beszéltek (*Freedom of nations*), arról, hogy a népek joga nemzetté, szuverénné válnia. A nemzetközi fórum a Népszövetség (*Völkerbund*) volt. A gyakorlati tapasztalatok a wilsoni elvekkel nem voltak a legjobbak. Mikor aztán a németek az „Ein Volk, ein Reich, ein Führer!” jelszóban a *nation* helyett *Volkot* írva, a népet faji jelleggel emelték ki, ez lett a tiltott, elutasított szemlélet. A *Völkerbundot* a *Vereinte Nationenre* váltották. Ám ebben sem egységes a terminológia: tipikus, hogy a különböző fordítások alapján hol azt állítjuk, Európa tiltja az etnikai alapú preferálást, hol meg természetesnek tartjuk. (Dél-Tirol vagy *Nation française* – Korszikán), aszerint hogy a *nation* és *peuple* szavak hogy fordíthatnak.⁴

Ádám Antal barátom levelében fordítva értelmezi a fogalmakat, mint én. Ő a népben jelöli meg a szuverén közösséget, és nemzet alatt érti a nemzeti nyelv és kultúra közösségében osztozókat. Szerinte az utódállamokban élő magyarok a magyar nemzet tagjai, akiket az állampolgárság juttatása bevenne a magyar nép keretébe. (Szerintem a más államban élő, de a magyarságot vállaló személyek a magyar néphez tartoznak, és az állampolgársággal bekerülnének a nemzetbe is.) Ahogy jeleztem, lehet így is, úgy is. Az ingadozás a baj, mert nem tudunk történelmet sem határozott fogalmak nélkül tanítani, de alkotmányozni sem lehet.

Színezi a képet, hogy a szuverén politikai közösség jelzésére nem csak e két fogalmat, „nép” és „nemzet”, használjuk, hanem megjelöljük ország, állam, köztársaság és haza vagy hon szókkal is. Az ország ugyan az azonos uralom alatt álló terület és annak lakosai együttes jelzésére szolgál elsősorban: a nemzetnek vagy népnek nincs területe, legfeljebb általa lakott területről beszélünk, az országnak pedig van területe is, határai is, de lakossága is. Az állam a szuverén csoport által létre hozott hatalmi szervezet, de értjük alatta annak területét is, polgárait is, vannak határai is. A köztársaság lényegében államforma, jelölheti azonban „magyar” jelzővel a magyar államot is, Magyarországot is.

További többletet hordoz a haza, a hon, mert egyrészt érzelmi töltetű, másrészt nemcsak a közösség sajátos országát jelenti, hanem az egyén, vagy családja magánszabadsága helyét és keretét is ahol otthon van, ahová haza törekszik.

4 A *Concise English Dictionary* 1990-es kiadása szerint a *nation*: „a body of peoples inhabiting the same country or united under the same government” – tehát politikai egység; míg a *people*: „the body of persons who compose a community, race or nation” – tehát ez inkább faj, etnikai nép értelmű, bár a *nation* alternatívája is lehet.

Nemzeti imánk is a súlyos veszteséget érzékelve mondja el, hogy a magyar „szer-te nézett s nem lelé honját a hazába”. A magánszféra és a közös haza kettősségé-nek gondolatával játszik Jókai Mór *Az új földesúrban*, midőn Aladárral mondatja Ankerschmidtnak, hogy más a viszonyuk az árvíz sújtotta vidékhez „mert ez nekem nem házam, csak hazám” – érzékeltetve, hogy a másiknak viszont „háza, de nem hazája”. Nem véletlen, hogy amikor az egyén élete kockáztatását is meg-kívánja az alaptörvény, a haza védelméről szól. Ám ez nem mentesítené a jogot attól, hogy a jog megkívánta kötelesség tárgyát pontos fogalomként tudja meg-határozni, ami a jelenlegi szövegben (szövegből) aligha lehetséges.

Ami a jelenlegi alkotmányt illeti, nem kétséges, hogy a népképviselet, népszu-verenitás [2. § (2) bek., 19. § (2) bek.], népakarat [3. § (2) bek.], a nép szabadsága és hatalma (5. §), a világ valamennyi népére utaló kifejezés [6. § (2) és (4) bek. – európai népek szabadsága], a népszavazás és népi kezdeményezés [28/B. § (2) bek.], a „nép” szót az újabb, Ádám professzor szerinti értelmezésben használja, a szuverén politikai közösség értelemben. Az alkotmány 2. § (2) bekezdés megha-tározása, „minden hatalom a népé”, az én olvasatomban nyilván a nemzet fogal-mát helyettesíti a „nép” szóval, és e „nép” sem az „urakkal” szembe állított, sem az „idegen fajúakkal” szembeállított nép fogalmát nem kívánja alkalmazni, hanem egyszerűen a szocializmusból visszamaradt népszuverenitást használja a nemze-ti szuverenitás történelmi, de a szakasz megfogalmazásakor, 1990-ben már szo-katlan kategóriája helyett. Ugyanez a helyzet a „népszavazással” kapcsolatban is, bár ott a választók akarata szembe van állítva a népképviselők akaratával [akik a népben ugyancsak a nemzetet képviselik, 19. § (1) bek.].

A nemzetek közötti vitákról szóló passzus [6. § (1) bek.], a nemzeti vagyon-ról szóló 10. § (1) bekezdés, amely a vitán felül jogi államfogalmat azonosítja a nemzet fogalommal, a „nemzetközi” *terminus technicus* [19. § (2) bek. f) pont], a nemzeti és etnikai kisebbségek megkülönböztetett említése [27. §, 32/B. (2)–(4) bek., 68. §], az, hogy a köztársasági elnök kifejezi a nemzet egységét [29. § (1) bek.], a nemzetbiztonság fogalma [40/A. (4) bek., 40/B. (4) bek.], a nemzet fogal-mat az én értelmezésemben a szuverén politikai közösségre használja.

A 65. §, amely faji, nemzeti hovatartozásról beszél, a 70/A. § (1) bekezdése a nemzetet inkább az etnikai értelmezésben használja. Az Alkotmány 6. § (3) bekezdése pedig megkerüli ezt a terminológiai kérdést, midőn egyszerűen azt rögzíti, hogy a „Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért”. A politikai közösséget és egyúttal földrajzi egységet (or-szághatárok) itt egyébként az államforma jelöli, átvitt értelemben. Hisz’ nyil-vánvaló, hogy a Köztársaságnak mint olyannak nincs felelősségérzete, csak a társaság egyes közjogilag oda tartozó tagjainak, a társaknak-polgártársaknak, azok közösségének. (A nemzettárs, vagy néptárs nem élő fogalom, inkább magyar és magyar közti viszonyról szoktunk beszélni. Helyette a honfitárs szerepelhetne, ám a haza fogalom csak egyszer és eléggé határozatlanul, ér-

zelmi töltettel szerepel az alkotmányban.) Haza fogalmat használ általános értelemben, a haza védelméről szólva, az Alkotmány 40/A. § (1) bekezdése, valamint a 70/H. §-a.

Az országról beszél – és nem csak geográfiai értelemben, hanem politikai egységként is – az alkotmányban maga az Országgyűlés fogalom, az 5. § az ország függetlenségével kapcsolatban (szembe állítva a nép szabadságával), a 6. § (2) bekezdése a világ valamennyi országról szólva – mintha a nép és ország közül nem lenne elég az egyik is. Magyarországgal való kapcsolatot kíván biztosítani az Alkotmány 6. § (3) bekezdése a „határainkon kívül élő magyaroknak” – nyitva hagyva, hogy ezek a néphez vagy a nemzethez tartoznak-e, de biztos, hogy a szöveg szerint az országhoz nem. Az ország területéről induló akció az Alkotmány 19/B. § b) pontban vagy a 19/E. § (1) bekezdése különbséget tesz terület és ország fogalom között: az ország e szerint több, mint csak a „kéklő hegyek koszorúja” közti terület. A Magyar Köztársaság területéről beszél – és nem az országeről – a 41. §. Az ország biztonságát és függetlenségét – nem államot, nemzetet vagy népet – említ az Alkotmány 51. § (1) bekezdése.

Úgy vélem, ez a keveredés maga a teljes jogbizonytalanság. Már csak ezért is tisztázandó lenne a hivatalos fogalomhasználat. Én egyébként itt alávetem magam készséggel az *authentica interpretatio*nak, azt viszont szükségesnek tartom.

Megjegyzem, a fogalmi tisztaság igényének nem tesz eleget az újabb alkotmányszöveg-javaslat sem.

A praebulum egyik változata „úgy kívánja érvényre juttatni a népszuverenitást, hogy az összhangban álljon a nemzetek közötti egyenjogúság (...) alapelveivel.” A második változat még cifrább. Szól arról, hogy a magyar nép több mint ezerszáz éve él a Kárpát-medencében, ezer éve állammá szervezve része az európai államok közösségének. A magyar állam a hódítók elleni harcban nemcsak az ország területét védte, hanem a nyugatra lévő országok biztonságát is. A magyar nemzet életerejét bizonyítja, hogy az ország magyar népességének túlnyomó része elpusztulása után is talpra állt és újjáépítette országát. Ezer év óta befogadó nemzet, otthont adott ide menekülő népcsoportoknak, szívesen látta az új hazát kereső külföldi telepeseket. A magyarságban él a szomszéd népekkel való sorsközösség tudata. A magyar nemzet számára természetes jogi kötelekkel megerősíteni az európai országok közösségéhez tartozását.

A szöveg elemzésébe tételesen nem bocsátkozom. Az is igazolja, hogy a felvett fogalmak használatának egységesítése nélkül inkább költői mű, mint alkotmánytörvény születnék. Pedig a jelenlegi alaptörvény is hatalmas jelentőséggel bír az értéktartalmú jogállam megvalósításában, és ha helyette szövegében és kifejezéseiben is egyértelmű, értékeiben pedig a teljességre törekvő újat sikerülne alkotni, az jogállami kibontakozásunk komoly erőforrása lehetne. A fontos feladatra e rövid figyelemfelhívással ünnepelt kollégánkat is buzdítani, e kis eszmefuttatás célja.

A SZENTKORONA-TAN – „MAI ÉRVÉNYÉBEN”*

A Szentkorona-tan, mint a magyar alkotmány máig élő és érvényes alapja, sokszor és sokak által felvetett kísértetként van jelen közgondolkodásunkban, az erről gondolkodók egy nem elhanyagolható csoportja felfogásában. Sokszor és sokat váltottunk erről már szót.¹ A magyar alkotmányosság a magyar jogállamiság sarkalatos kérdése. Éppen azok részéről, akik komolyan veszik, kerül megkérdőjelezésre. Ezáltal még távolabbra kerülünk attól, hogy egységes nemzeti közakarattal keressük a megoldást, a demokratikus jogállam megvalósítását. Éppen a gondolatot komolyan vevők táborának egy csapata tagadja meg ebben az együttműködést, tagadja, hogy a kérdés egyáltalán vita tárgyává tehető.

A kérdés tisztázása azért nehéz, mert a történelmi alkotmány érvényességéért harcoló tábor nehezen tudja megfogalmazni, mit is ért Szentkorona-tanon, mit is ért történelmi alkotmányon. Ezért üdvözöltem őszinte örömmel a *Magyar Szemle* októberi számában, Szabados György 1% metafizika rovatában megjelent részletet Kocsis István „A Szent Korona tana” című művéből, amely végre világosan kifejti, mit is ért a történelmi alkotmány, a Szentkorona-tan érvényességén. Így lehet szót váltani arról, hogy az egyébként tiszteletre méltó célú gondolatsor hol téved, miért nem alkalmazható végkövetkeztetése. (Ha az írás az 1995-ben megjelent tanulmányból való, akkor magamra kell vetnem, mert hiszen hosszú ideje elolvashattam volna – de mindenesetre a sok, a tárgyról szóló, általam olvasott, és hol költői, hol metafizikus elkötelezettséggel, de jogászai pontosság nélkül írott, a történelmi alkotmány érvényességét vitató és megkérdőjelezhetetlenségét valló írás között eddig ilyen tömör megfogalmazással én nem találkoztam.)

Nos, most van mire válaszolni. A gondolatsor onnan indít, hogy „a hatalom eredetileg a nemzeté (a Szentkorona-tan meghatározta államjogi rendszerben). Egyetérttek a szerzővel abban, hogy a hatalom – a szuverenitás – a nemzeté. Persze indokolatlan a lehatárolás: „nem csak a Szentkorona-tan meghatározta államjogi rendszerben, hiszen „eredetileg” – ez kitűnik a levezetésből –, ez az államjogi rend-

---

* Eredeti megjelenési hely: *Magyar Szemle*, 2006/1. 177–182.

1 Engedtetsek meg, hogy saját, írásban is rögzített álláspontom eddigi megjelenéseit itt idézzem: A Szentkorona-eszme és története. In: Molnár Tamás et alii. (szerk.): *A magyar szent korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón*. Budapest, 1999. 7–34. és Történelmi alkotmányunk fejlődése I.-II. *Magyar Szemle*, 2002/3–4. 28–50., *Magyar Szemle*, 2002/5–6., 88–103., valamint *Die Krone als Symbol der Freiheit – Die Freiheit als Sinn des Rechtes*. In: *Ius unum, lex multiplex. Ünnepi kötet Péteri Zoltán tiszteletére*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 437–456.

szer nem létezett. A hatalom hordozója, a szuverén nemzet hozta létre. Minden társadalomban a szuverén nemzet hordoz hatalmat, saját sorsának, rendjének, társadalmi és államszervezetének meghatározására szóló hatalmat. A nemzet fogalmánál – bár a szerző az általam vallott értelemben használja – érdemes itt egy kitérőt szentelni. Nemzet az a társadalmi csoport, amely együttesen, közösen, más csoportoknak való alávetettség nélkül határoz saját sorsa felett, gyakorolja a hatalmat, a szuverenitást, független más nemzetektől vagy hatalmaktól. Döntési lehetőségét szabadságnak, más hasonló társadalmi csoportoktól független voltát szuverenitásnak nevezzük: a nemzet mindkét vonatkozásban ezen adottságok természetes hordozója. A nemzet tagjai mindazok akik (legalább potenciálisan) a nemzet közös ügyeire ráhatással, azokba beleszólási lehetőséggel bírnak. A nemzet alkot saját függetlenségének megőrzésére, saját belső együttműködési rendjének alakítására és fenntartására államot, szabja meg az általa alkotott államszervezet formáit és hatalmának határait, valamint a nemzet tagjainak egymás és az államszervezet által is tiszteletben tartandó szabadságait, mégpedig törvényekben és törvényes szokásokban, esetleg ezek alapját képező alkotmányos rend megfogalmazásával. Az állam ezen átruházott hatalommal szolgálja a nemzetet, annak érdekeit, szabadságát. Az államalkotó nemzet tagjai az államnak polgárai.

Mit jelent a hatalom törvényes gyakorlása? (Ami, ha nem lehetséges, visszaszáll a nemzetre?) A hatalom akkor törvényes, ha törvényes formában került átadásra (legalitás) és legalábbis a nemzet többségének egyetértésével (legitimitás) működik törvény szabta keretek között. Megszüntethető, ellehetleníthető ez a törvényes átruházott hatalomgyakorlás akár idegen hatalom kényszere által (a függetlenség elvesztése), akár a nemzeten belül valamely kisebbség erőszakos, törvényellenes hatalomra jutása (diktatúra) révén (a belső szabadság elvesztése). Ilyenkor, ha megszűnik a folytonosság a hatalom gyakorlásában, a törvényes hatalom gyakorlásának helyreállítása valóban össznemzeti együttműködéssel oldható meg (amelyben az együttműködésnek legalább az egyetértés szintjén potenciálisan meg kell lennie ahhoz, hogy a váltás legitim legyen). Ezt az együttműködést nevezi a szerző nemzetgyűlésnek. Hogy ez a nemzetgyűlés miért „ideiglenes megoldást kell, hogy keressen”, előttem nem világos. Ha a volt alkotmányos hatalom megszűnt létezni, akkor azt létre kell újra hozni. Lehet ideiglenesen is, addig, míg végleges, teljes egyetértés nem hozható létre, de ez nem szükségszerű. Ám máris kiderül, hogy miért is ideiglenes a nemzet teljhatalmának jogköre: a szerző szerint azért, mert a magyar nemzet e függetlenségéről, ezen alapvető természetes teljhatalmáról valamikor örök időre lemondott, és ezen az utódok már nem változtathatnak. „A nemzet teljhatalmat többé senkire sem ruházhat” – nyilván azért, mert már nincs neki! „Tiszteletben kell tartania a Szentkorona-tan legfőbb alaptételét, mely szerint

csak a Szent Korona bírhatja a hatalom teljességét! Magát a főhatalmat ugyanis a magyar nemzet örökérvényűen a Szent Koronára, mint legfőbb személyiségre, ruházta.”²

Egyetérttek azzal, hogy teljhatalom csak a politikai nemzet összességét illeti meg. Ám kérдем, kikből áll ma a politikai nemzet összessége? Nyilván a magyar állam polgárainak összességéből. A ma élő magyar állampolgárok összességéből. Nem kétséges, hogy ez az összesség eszmei összesség, abban sok egymástól elkülönülő, egyénileg szabad és döntésképes egyén akarata nyilatkozhat meg, s ezen akaratok valamilyen formalizált módon történő összegzése (vektora) a politikai nemzet közakarata.

Ami azonban mindebből nem következik, amin az egész levezetés igazsága vagy tévedése múlik, hogy a valahai politikai nemzet lemondott-e, egyáltalán lemondhatott-e utódai nevében örök időre a maga hatalmáról, szuverenitásáról, függetlenségéről. (Most mellékes, hogy milyen feltételekkel, kinek javára.)

Példálózhatnánk a jogtörténetből vett olyan példákkal, amelyek szerint léteztek *leges sacratae*, szentnek, megváltoztathatatlanak hirdetett törvények, amelyekhez a legális törvényhozás sem nyúlhat. Nem kétséges azonban, mélyebb vizsgálat alapján, hogy e szentnek vallott törvények tartalma is azért kötelező nemzedékről nemzedékre, mert az újabb-újabb nemzedékek azokat, legalább hallgatólagosan, elfogadják. A „szent és örök” törvény jogi érvényességét is mindig az éppen azt hordozó, éppen létező társadalom közakarata adja. Lehet, hogy magát a szuverén közösséget befolyásolja a történelmi folytonosság, elődeinek tisztelete, ám ez mindig az éppen élő nemzedék tudatos elfogadásán fog múlni – a motívumokra tekintet nélkül. (A jogilag kifejezett akarat független annak indítékaitól, mert az ember belső világát a jog nem vizsgálja – és ez az akarat kifejezett változtatási szándék nélkül ugyan folyamatos, de annak viszont alá van vetve.) Elvitatjuk például a francia rendi gyűlés döntésének érvényességét a polgári rendszer mellett? Úgy véljük, hogy Franciaországgal nemzetközi kapcsolat csak a nemlétező francia király személyén keresztül létesíthető a „*l'état c'est moi*” elv alapján? Gondolom, ez abszurdum.

Még a legszélsőségesebb legalitást vallók részéről is elismerhető, felismerhető: a hatalom teljességével felruházott Szent Korona – a király és a nemzet együtt – ezt a hatalmi teljességet átadhatja, visszaadhatja annak, akitől eredetileg származott, a nemzetnek. 1918-ban megtörtént, hogy a király lemondott a maga részéről a politikai hatalomról, s ezt a nemzet utóbb legális formában tudomásul vette. Előbb csak a király személyére, de ez is azt jelentette, hogy nem lesz új király, csak a nemzet akaratából. A nemzet szuverenitása teljessé vált a király lemondásával, és a maga hatalomgyakorlási formáját szabadon választhatta, választhatja meg. (Érdekes, hogy ezt a jogot a vizsgált írás elfogadni látszik.)

2 Nem ironizálni akarok, mikor megkérдем: mikor mondott le? Melyik az a történelmi pillanat? Ebben az elvet vallók gondolkodása is eltér.

Vitatkozhatunk azon történetileg, hogy 1945-ben a köztársasági államforma mellett a nemzet többsége nyilatkozott-e meg. Megkérdőjelezhető akár a döntés legalitása is, még inkább legitimitása. Ami nem kérdőjelezhető meg, hogy a nemzetnek hatalma volt a maga hatalma gyakorlásának formája, szervezete kialakítására. A kérdés legfeljebb az, hogy adott történelmi pillanatban e hatalmat tudta-e szuverén módon, szabadon és függetlenül gyakorolni. Formailag mindenesetre megváltozott a magyar nemzet hatalomgyakorlásának mind szervezete, mind tartalma 1945 után. Ezt a formai változást elismerték a világ szuverén nemzetei, mikor hazánkat felvették az Egyesült Nemzetek szervezetébe, közösségébe. Amikor a színleges függetlenséget valódi függetlenség váltotta fel 1989-ben (vagy 1990-ben, az időponton lehet vitatkozni), nem nyilatkozott meg olyan nemzeti közakarat, amely a régi politikai formát, a Szent Korona uralmának nevezett alkotmányos monarchiát vissza kívánta volna hozni. Az 1989-ben kihirdetett és alkotmánynak nevezett alaptörvény kimondta: Magyarország köztársaság, mint ilyen, független demokratikus jogállam, amelyben minden hatalom (szuverenitás) a népé. (Ez a meghatározás fentiek szerint téves: a nép etnikai fogalom, a magyar néphez számosan tartoznak más államok polgárai is – a szövegben „nemzetnek kellene állnia – népszuverenitás=a nemzet szuverenitása.) Nem kétséges, hogy az a parlament, amely az 1949. évi XX. (alkotmánynak csak csúfolt) törvény módosítását megszavazta, nem volt legitim képviselője a nemzetnek, talán legális sem a tartalmát illetően. Az is volt a kifejezett szándék, hogy a szabadon választott, legitim „népképviselőt” alkosson ezen ideiglenesnek szánt alkotmány helyett újat, immár legitimet. Az azonban egyértelműnek tűnik, hogy az új választásokkor a nemzet (legalábbis annak jelentős többsége) nem kívánt királyságot létrehozni. Ezt a gondolatot a közösség már nem hordozta. Lehet az okait kutatni, lehet az eredményen szomorkodni, de elvitatni aligha lehet. Azóta négy választás volt Magyarországon, de egyik után sem alakult ki olyan alkotmányozási akarat, amely a nemzet közakaratóval az ideiglenesnek szánt alkotmány által létrehozott államformán és berendezésén, vagy az ezen alkotmány által biztosított szabadságjogokon változtatni kívánt, változtatott volna. Úgy vélem, ezt a megnyilatkozó negatív szándékot bizonyosan elfogadhatjuk a közakarat megnyilvánulásának. Az ideiglenes alkotmányt tizenöt év közakarata elfogadta, legitímálta Alkotmányként. Ha pedig a ma élő nemzetnek nincs arra irányuló közakarata, hogy valaha szentnek tartott formákhoz visszatérjen és amúgy is nehezen összehozható közakaratót terméketlen közjogi vitákban örölje fel ismét,³ akkor volt nemzedékek döntése erre nem kötelezheti. Amint a római jog világosan megfogalmazta, az a *ius*, amit a nemzet utoljára, most, a jelenben parancsol. Őseinknek tisztelettel tartozunk, de nem állunk hatalmuk alatt, önjogúak, szabad személyek vagyunk, politikai vonatkozásban is.

3 Mint szerencsétlenségünkre a kiegyezés után tette.

KITONICH JÁNOS VÉLEMÉNYE A JOGÁSZOK JOGFEJLESZTŐ SZEREPÉRŐL*

Mai rendezvényünk tárgya, az egyetemi jogászság szerepe a jogfejlődésben Magyarországra – a középkorban és az újkor elején – csak fenntartással alkalmazható. A magyar egyetemalapítási kísérletek e korban – bár büszkék vagyunk azokra –, sorra meghíúsultak. A magyar sikeres egyetemalapítás, amelynek a rendezvényünknek otthont adó keretet köszönhetjük, jóval későbbi. Ezért a magyar jognak az európai recepció hatását hordozó összefoglalásai más jellegűek, mint az itt már felelgetett európai típusok.

Valaha ezt úgy fogalmazták meg, hogy a mi magánjogunk szokásjogi alapon fejlődött és nemzeti karaktert hordoz – és erre a XIX. században büszkék voltunk, a XX. század végén meg lesajnálunk ezért elmaradott voltunkat.¹ A magyar szokásjogi jogfejlődés alapműveként a Hármaskönyvet emlegetjük. Ott áll ez a munka a recepció korszakának kezdetén, és meggyőződés, hogy beleillik abba a folyamatba, amelynek során, a recepció korában, országonként a közös jogot a hazai fejlődéssel egyeztetve és egybevetve mindenütt megalkották a fejlődésüknek és hagyományaiknak megfelelő magánjogot az európai nemzetek. Werbőczy műve ebbe a folyamatba illeszkedik: a hazai bíróságok gyakorlatában alkalmazott „szokás” jogot iparkodott rendszerezni, a sajátos magyar intézményeket bemutatni, és így a közös jog mellé állítani. Ezért egyes jogterületeket egyáltalán nem érint, másokkal behatóan foglalkozik. Saját nyilatkozata szerint azt írja le, foglalja össze, amit az öregektől a bíróságokon tanult és tapasztalt. Maga az anyag viszont, eredete szerint, teljes egészében visszavezethető a kánoni és a közös jog tételeire. Mégis a magyar királyi dekrétumok, privilégiumok és bírói döntések képezik közvetlen forrását.²

Lényegében tehát a Hármaskönyv a magyar *municipális* jog, más szóval szokásjog kódexét teremti meg, melléállítja azt a *ius commune* számos formában létezett összefoglalásainak, elsősorban a *glossa ordinarianak*, és így megteremti annak lehetőségét, hogy a hazai jogkereső és jogalkalmazó mindkettő anyagában párhuzamosan tájékozódhassék.³

* Eredeti megjelenési hely: *Jogelméleti Szemle*, 2007/2.

1 Vö. Zlinszky János: Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts vom 16. bis zum 20. Jhdt. *Ius Commune*, 1993/X. 49–69.

2 Hármaskönyv II. 6., valamint Hármaskönyv II. 11. „ex iudicium ordinariorum sententiis, literisque adjudicatoriis iteratia; imo pluribus vicibus imo et eodem ordine ac modo processuque latis et confectis, ac executione juridica roboratis: consuetudo ipsa emanavit.”

3 Vö. Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana. In Hamza Gábor (szerk.): *Tanulmányok Werbőczyről*. Budapest, Professzorok Háza, 2001. 154–177.

A mű sorsát ismerjük. Nem kapta meg a királyi és országgyűlési megerősítést 1517-ben, hanem nyomtatott műként került forgalomba. Viszont belekerült a *Corpus Iuris Hungarici Dekrétumgyűjteményeibe* és így a magyar jogforrások közé. Bár aránylag hamar követte új kísérletként a Négyeskönyv, az megrekedt a levéltárakban és szinte ismeretlen, hatástalan maradt. Egészen a bécsi békéig nem szűnt meg műsoron szerepelni az a követelés az országgyűléseken, hogy a Hármaskönyvet átnézni, majd kihirdetni, azaz törvényerőre kellene emelni. Gyakorlatilag a XVII. század végére „vette be” a hazai gyakorlat, újabb revideálás nélkül, mindkét országrészben, így a *Diploma Leopoldinum* már természetes gesztusként hagyta jóvá mint az erdélyi magyar jogszokás gyűjteményes könyvét, Erdély más törvényeivel együtt.

A XVII. század eleji recepció így csonka kísérlet maradt és közös-jogi vonatkozásban nem hatott a hazai fejlődésre.

A XVI. század végén a magyar recepciók törekvés második hulláma Erdélyben indul meg.⁴ Tudományos előzménye Honterus munkássága, anyagi jogi eredménye a Szabó Béla feldolgozta szász statútum, az egyetlen magyar jogszabály, amely a *ius commune* háttérjogkénti alkalmazását előírja. Volt azonban ennek a folyamatnak egy további tervezett darabja is, a magyar saját jog és a *ius commune* egy műben történő összefoglalása. A megbízást rá Báthori István, illetve Kristóf erdélyi kancelláriája adta, Baranyai Decsi János humanista tudósnak, aki a megbízásnak meg is felelt.⁵

Munkájának eredménye a *Syntagma iuris institutionum imperialis ac tripartiti*, Kolozsvárott 1593-ban kiadva. Nagyrészt Strasbourgban készült, 1590–92 között, Gothofredus közvetlen irányítása alatt, és megjelenése előtt Kolozsvárott még a *Quadripartitum* anyagát is beledolgozta a szerző. (Jele annak, hogy a *Quadripartitumot* ekkor még a *Tripartitum* közös jogi párdarabjának tartották a kancellárián.)

Decsi munkájának célja, hogy a római jog rendszerében – párhuzamosan feldolgozva – mutassa be a közös jogot és a hazai különös jogot, szinte leibnitzi matematika jellegében vezesse le annak tartalmát táblás átnézetekben, és így tegye hazai használatra alkalmassá a jogalkalmazók – esetleg a jogalkotók – számára is.

4 Vö. Zlinszky János: Ein Versuch zur Rezeption des Römischen Rechts in Ungarn, In: *Festschrift für Herdlitzka*, München, 1972. 315–326.; Szabó Béla: Johannes Honterus, valamint Zlinszky János: Baranyai Decsi Czimor János. In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 23–40, 41–50.; Zlinszky János: Vita et opera Joannis Decii Barocii. A. *Univ. Miskolc. VII 19.*; Szabó Béla: *Az erdélyi szászok római joga.* Miskolc, 1986. Szakdolgozat.

5 Vö. Szabó András: *Johann Jakob Grynaeus magyar kapcsolatai.* Szeged, 1989, 57.: (Decsi J. G.-nak:) „Ante multos annos rogatus ego fueram a generosibus et nobilibus quibusdam hominibus magna autoritate domi suae praeditis, ut ius nostrum Ungaricum doctoribus quibusdam darem, ut illud cum iure civili conferrent, et sic conferrent, ut sicut imperio ita iure quoque Ungariae Germaniae copularetur.”

„*Habent sua fata libelli*” – mire a mű megszületett, a történelem túlhaladt rajta. Báthori Zsigmond nem a jogalkotás, de a háborús szövetség útján közeledett az *imperium*hoz. Békepárti, törökkel kompromisszumot kereső tanácsosait elűzte, kivégeztette, a neki felajánlott munkát különösebb érdeklődés nélkül fogadta, így az ugyan kinyomtatása után a legtöbb hazai könyvtárba elkerült és a XVII. század irodalma számon is tartotta, de a gyakorlat nem nagyon tudott vele mit kezdeni. A tudós humanista sajnálatos elhajlásának minősítették.⁶ Annak ellenére így volt ez, hogy a hazai bírói gyakorlat korántsem tűnik a közös joggal szemben olyan elzárkózónak, mint ahogy ezt például Kitonich reflexiói alapján hihetnők.

Kitonich számára, aki a XVII. század első harmadának hazai jogi szaktekintélyei közé számított, és akinek munkái a Hármaskönyv mellé bekerültek a hazai jog gyűjteményes kiadásaiba, Decsi a tudományos konkurenciát jelentette. Talán annál is inkább, mert a Horvátországban élő Istvánffy viszont nagyra tartotta Decsit úgy is, mint történészt, úgy is, mint jogi író; őrizte kéziratait. A gondolat kézenfekvő, hiszen a Decsit szigorún elmarasztaló Kitonich egyáltalán nem idegenkedik a közös jog anyagának használatától saját munkássága során, csak arra hivatkozik, hogy azt teszi, amit a bírói gyakorlat során tanult, tapasztalt, ellentétben Decsivel, aki *ex sola theoria* merészkedik jogi munkát írni, minden gyakorlati tapasztalat nélkül.⁷

Kitonich tehát a jogalakítás kompetenciáját vitatta el a „szobatudóstól”. Saját maga viszont nyíltan megvallja, hogy nem keveset merített művében közös jogi forrásokból,⁸ és meg is jelöli azon irodalmi műveket, amelyekből tapasztalata szerint a hazai bíróságok a közös jogról tájékozódni szoktak. (Ezen munkák felfogását a *Methodica* későbbi kiadásai során aktualizálták a kiadók.)

Hogy aztán semmi kétségünk ne maradjon Kitonichnak a közös jog hazai érvényét illető felfogásáról, hivatkozni tudok egy általam fellelt, Kithonich által a

6 Martin Schmeizel, *Bibliotheca Hungarica* 24. „*Quo labore (Syntagma) id egit auctor, alias omnino doctus, ut ex nimia in ius Romanum propensione multa abtorta quasi collo huic suo libro ingesserit, nec pauciores doctrinas haereticos, in se bonos satis, immiscuerit, ad praxim vero et usum forensium in Hungariam valituras ut magnum nihil.*”

7 *Meth. Proc. Quaestio* 15. „*Quamquam videntur pro eodem sumi posse: unde etiam plures confuse ac indifferenter iisdem utuntur: veluti et Quadripartitum continet, et Decius quoque in Syntagmate scripsit. De quibus vide et infra cap. 8. quaeat. 34.*

Quaest. 34. Not II. Priora illa Decium lib. 4. sui Syntag. Tit. 15. et 16. hoc nomine non dignari, neque hoc sensu intelligere, sed inter species interdictorum, a iure nostro alienorum, adeique inter ipsas actiones peronere: (cum tamen non sint actiones ipsae sed actionum accidentia dumtaxat), ac satis confuse et obscure determinare: ut iam dictum est. Nec mirum quidem cum et ipse scribit in secunda sua prefatione, ex sola theoria et nulla ex forensi praxi totum illud compilarit: usus autem necdum artium omnium sed et facultatum, ac quarumlibet doctrinarum optimus esse soleat magister.”

8 „*Method. Peroratio: inspersi etiam nonnulla ex sacris canonibus et iure Civili ut si non in omnibus universe, saltem in aliquis coincidentibus punctis aut aliis quoque quae in iure nostro desiderantur, huius etiam utriusque Iuris vellerem cognitionem praegustaretis.*”

Heiligenkreutzi apátnak készített jogi szakvéleményre, ahol egy zálogbirtok visszaszerzésével kapcsolatban mondott szakvéleményt, és mind a zálogjog érvénye, mind a birtokban keletkezett károkért való felelősség kérdésében a közös jog tételére hivatkozva adja meg a hazai bíróság előtt várható kimenetelét az ügynek.⁹

Kitonich elvitatta Decsitől a kompetenciát arra, hogy jogtudományi munkát bocsásson közre. Ki a jogosult ilyenre, az ő felfogása szerint? Werbőczy ítélőmester volt, gyakorló jogász, alnádor, hivatalos bíró, neki ez adta a jogosultságot. Kitonich is a bírói működésére vezeti vissza a maga ismereteit, amelyeket mások hasznára rendszerez. Amellett királyi jogigazgató is volt, és számos általa is ismert per anyagára hivatkozik munkájában forrásszerűn (érdemes lenne egyszer összeszedni őket.) A Hármaskönyv elfogadottságát is a bírói gyakorlatra vezeti vissza – szemben a Négyeskönyvvel, amely ugyan szintén törvényjavaslatnak készült, de nem nyert ilyen megerősítést. Lényegében, Werbőczy nyomán, a hazai dekrétumok, privilégiumok, statútumok, azaz a saját jog forrásai anyagából is azt tekinti érvényesnek, amit a bírói gyakorlat befogadott, és ugyanez áll a közös jog forrásaira és feldolgozásaira is. Lényegében tehát a bíró az illetékes az érvényes jog meghatározásában, nem a tudós, a *praxis forensis*, nem az *universitas*.

Szigorún véve Decsinek az egyetemi felhatalmazása meg is lett volna a mű megalkotására: Strasbourgban 1591-ben filozófiából doktori címet szerzett, az abban az időben bőven megfelelt a mai PhD-nek, tehát képesített tudományos munkásságra! A XVII. század második felében, a Tudományegyetem jogi karát megalapító privilégiumlevél feladatává is teszi a jogászprofesszoroknak, hogy oktatásuk során törekedjenek a közös jog alapján a hazai jog pallérozására.¹⁰ Meg is kísérelték ezt többen is a XVIII. században.¹¹ Decsi részben megelőzte őket, részben osztozott felfogásukban: az *usus modernus*, az egyetemek általi, tudományos jogalakítás rendjének jogfelfogása ez. Decsi idejében teljesen modern is volt, a XVIII. századra kissé elavultnak minősíthető, de nevezetes, hogy hazai jogirodalmunk is keresztülment ezen a fejlődési fokozaton. Amellett Decsinek, noha ezt Báthori Zsigmond előtt nem volt tanácsos hangoztatni, a fejedelmi kancelláriától hivatalos megbízása is volt a kétféle jog párhuzamos feldolgozására. Ez Grineushoz még Strasbourgban írott leveléből egyértelműen kitűnik. Számomra ezt bizonyította az a tény is, hogy hazatérése után a *Tripartitum* felhasználásával Strasbourgban már elkészült művébe egy év alatt aktualizálásként beledolgozta

9 Vö. Zlinszky János: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében. In: *Fejér megyei történeti évkönyv* 8. Székesfehérvár, a Magyar Szocialista Munkáspárt Fejér Megyei Bizottsága, a Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1974. 1–143.

10 Vö. 11. lj. 59. a 11. lj-ben idézett műveknek nincs 59. oldala

11 Vö. La justice feudale en Hongrie et le ius commune, In: *Actes des Journées de la Société d'Histoire du Droit, Justice Populaire, Lille, 25–28 Mai 1992*. 365–375, - Die Strafverfolgung im ungarischen Feudalstaat des 18. Jhdts, In: *Vorträge, gehalten auf dem 28. DRHT Nijmegen, 23–27 Sept. 1990*. Nijmegen, 1992. 175–163.

a Négyeskönyv anyagát is. Ezt csak a fejedelmi levéltárban elfekvő példányból tehette. Oda tehát e célból bejutott, talán fel is hívta erre az aktuálisabb, mert teljesebb „Dekretum”-ra figyelmét Kovasóczi kancellár. A fejedelem pedig hivatott volt törvényt alkotni, arra javaslatot készíteni a rendi országgyűlésnek. Ehhez a Négyeskönyv szerkesztésébe is, a szász statútum készítésébe is bevontak tudományos segéderőket is, nem csak az ország bíráit.

Kitonich – mennyire indította a tudós féltékenysége, mennyire a meggyőződése, kérdéses –, elvitatta Decsitől, a filozófia doktorától, a jogi tételek rendszerezett összeállítására az illetékességet. Decsi voltaképpen be is ismeri ezt a maga részéről, és a hivatal részéről kapott megbízással igazolja illetékességét Grineus felé. Másrésztől, minthogy megbízása hírnévvel rendelkező jogtudós megnyerésére szolt volna, mesterei biztatásával igazolja a maga merészségét: azok őt alkalmasnak ítélték e munka elvégzésére, és az egyetemnek a tudományos minősítés területén már akkor is illetékessége állt fenn. Ha hazánkban nem is, a recepció, az *usus modernus* Európájában az ilyen egyetemi szakértő közreműködés a jogi viták eldöntésénél bevett rendszer volt.

AKADÉMIKUSOK A MAGYAR JOG KIEGYEZÉS UTÁNI FEJLESZTÉSÉBEN*

A nekem adott feladat a jogfejlesztés vizsgálandó korszakának csak a kezdő-pontját határozza meg. Ha azonban az előadásra biztosított idő alatt érdemlegeset kívánok mondani, nem lehet céloom a kiegyezést követő teljes magyar jogfejlődést átfogni. Még a polgári rend korszakának teljes áttekintésére sincs mód. Határu magamnak az első világháborúval lezárult korszak áttekintését szabtam, a dualista Magyarország, ezen belül az első magyar polgári jogállam és piacgazdaság jogfejlődésében a Tudományos Akadémia jogász tagjainak szerepét felvázolandó. Talán maga az sem hiábavaló, ha tudatosítjuk, e korszak kétségtelen gazdag, ha nem is mindig sikeres, jogalkotói tevékenységében részt vállaló magyar jogászok közül hányat tisztelt meg a tudományos testület azzal, hogy tagjai sorába emelje.

Nem voltak sokan. Azok közül, akik a Tudományos Akadémia tagjaivá a reformkorban váltak,¹ tizenketten vállaltak aktív részt a kiegyezés utáni magyar jogéletben, jogalkotásban.² A szabadságharc után 1861-ig új levelező jogász alig került az Akadémián felvételle (csak négy, közülük csak a kánonjogász Udvardy Ignác érte meg a kiegyezést), de a provizórium alatt hét új olyan jogász tag került az Akadémiára, akik működésükkel még a kiegyezés után is közrehatottak a jogfejlesztésben.³ A kiegyezés után, 1868–80 között hét új taggal bővül a jogász akadémikusok sora.⁴ A következő évtizedben tíz,⁵ a század utolsó évtizedében

* Eredeti megjelenési hely: *Jura*, 2008/1. 151–156.

1 Összesen negyvenöt jogász akadémikust találtam 1830–1848 között, 1850–1860 között négy újat.

2 Ide tartoznak – az évszám akadémiai tagságuk idejét adja meg – Karácson Imre (1832–1869), Zsivora György (1833–1883), Tóth Lőrinc (1836–1903), Kacs Kovics Lajos (1837–1897), Zsoldos Ignác (1837–1885), Deák Ferenc (1839–1876), Balla Károly (1839–1873), Bertha Sándor (1839–1877), Csatskó Imre (1839–1874), Pauler Tivadar (1845–1886), Wenzel Gusztáv (1846–1891), Botka Tivadar (1847–1885). Nem számítom közéjük az 1838–1878 között akadémikus Fogarasi Jánost, aki ugyan jogvégezett, de működése döntő részben a nyelvtudományok körébe esik, noha Czuczorral együtt szerkesztett nagy szótára (megjelent 1862–74 között) a jogi műnyelv szempontjából sem elhanyagolható.

3 Udvardy Ignác (1858–1874), Horvát Boldizsár (1861–1898), Hoffman Pál (1863–1907), Kallós Lajos (1863–1881), Schvarz Gyula (1864–1900), Suhayda János (1864–1881), Baintner János (1865–1881), Tanárky Gedeon (1867–1887).

4 Ökröss Bálint (1868–1889), Nagy Imre (1870–1894), Hajnik Imre (1871–1902), Apáthy István (1873–1889), Hegedüs Lajos Candid (1874–1883), Zlinszky Imre (1876–1880), Gyárfás István (1878–1883).

5 Vécsey Tamás (1881–1912), Plósz Sándor (1884–1925), Kováts Gyula (1894–1935), Hegedüs Sándor (1885–1906), Concha Győző (1886–1933), Wlassich Gyula (1886–1937), Pulszky Ágost (1887–1901), Grünwald Béla (1888–1891), Ballagi Géza (1888–1907), Vajkay Károly (1889–1893).

tizenhárom új jogász tagot választ az Akadémia.⁶ Végül a világháború előtti és alatti korszakban további tizenegy nevet⁷ számolok ahhoz a tudós csoporthoz, amelynek munkásságát érzékeltetni szeretném.⁸ Összesen hatvan személyt érint áttekintésünk.

Mikor a magyar magánjog és szakjogágai kodifikációjáról, egyedi törvényeiről, a tudomány és bírói gyakorlat XIX. századi fejlődéséről a főbb vonulatokat az újkori európai magánjogfejlődést tárgyaló nemzetközi kézikönyv számára kidolgoztam,⁹ megállapíthattam, hogy a reformkori magyar jogfejlődés indítását és eredményeit nem a jogtudomány, hanem a gyakorló jogászok és a politikusok, államférfiak adták.¹⁰

Tóth Lőrinc, kúriai bíró, az Akadémiának 1836-tól levelező, 1858-tól pedig a századfordulóig rendes tagja, ezzel kapcsolatban joggal állapíthatta meg: „az akadémiai jogászok (tevékenységük) csekély eredmény(e) mellett, mely a jogászgyűlések s egyetek nagymérvű tevékenységéhez hasonlítva, elenyészik, alig tudnának számot adni, miért ülnek az akadémiában?”¹¹ Ha ez a megállapítás a belülről érintett ajkáról hordoz is bizonyos szerény túlzást, lényegét tekintve igaz. Az Akadémiának a múlt században nem volt oly jogász tagja, mely testületi súlya által az első világháború előtt a jogalkotás munkáját jelentősen befolyásolta volna.¹² Minthogy azonban az Akadémia alapításától a nemzeti kultúra, jelesül a nyelvi kultúra ápolására hivatottnak tekintette és tudta magát, és e nemzeti kultúra jelentős részét alkotta (és alkotja!) az önálló magyar nemzeti jogalkotás, indokolt és szükséges is volt, hogy a nemzeti kultúra egyetemét szolgáló tudós testület a nemzeti jogalkotás kiválóságainak helyet biztosítson. Egyrészt pályázatokkal iparkodott hát az 1870-es évektől a jogtudomány kiválóbb képviselőit,

6 Óvári Kelemen (1892–1925), Kolosváry Sándor (1892–1922), Nagy Ferenc (1893–1927), Farkas Lajos (1893–1921), Fayer László (1894–1906), Pólya Jakab (1894–1897), Ráth Zoltán (1894–1902), Edvi Illés Károly (1895–1919), Nagy Ernő (1895–1921), Kuncz Ignác (1896–1903), Szilágyi Dezső (1897–1901), Wertheimer Ede (1900–1930), és Schlauch Lőrinc (1901–1902).

7 Grosschmid Béni (1901–1938), Balogh Jenő (1901–1953), Reiner János (1902–1938), Kuncz Jenő (1903–1926), Ferdinandy Gejza (1905–1924), Magyary Géza (1905–1928), Finkey Ferenc (1908–1949), Polner Ödön (1908–1961), Angyal Pál (1909–1949), Réz Mihály (1909–1921), és csak a korszak után, de annak törvényhozásában oroszlanrésszel Szász-Schwarz Gusztáv (1918–1920).

8 Illés Józsefet (1915–1944) és Eckhart Ferencet (1919–1949) lehetne még belül venni a korhatáron, de munkásságuk a két világháború közötti korszak fontos része. Szász-Schwarz Gusztáv viszont, aki élete utolsó két évében volt akadémikus, a vizsgált kor jogalkotásának kiemelkedő munkása, így őt bevettem e sorba. Törvényhozói munkássága alapján még Szász Béla lenne felelhető az első világháború előtt, de ő csak 1931-ben lett akadémikus.

9 *Handbuch für Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, Bd II/2-3 München 1982. Gesetzgebung. 14. Abschnitt, Ungarn, - Wissenschaft und Gerichtsbarkeit, *Ius Commune* Sonderband n. 91. Frankfurt/M 1997.

10 Gönczi Katalin ezt az álláspontomat újabban megkérdőjelezte, de azóta folytatott kutatásaim, a jelen tanulmány tárgyában is, azt mindenben alátámasztják.

11 Emlékezés Zlinszky Imre levelező tagra, 1881. április 25.

12 Ez ma is így van, csak a két világháború közötti szakasz mutat eltérő képet.

nemcsak az akadémikusokat, aktuális törvényhozási feladatok megoldására serkenteni. E pályázatok győztesei közül sokan be is kerültek az Akadémia tagjai közé. Másrészt olyanokat választott be soraiba, akik a jogalkotásban, bármely vonalon, arra érdemesnek tűntek. Annak megállapítása, hogy kiket tartott egy-egy korszak az akadémiai tagságra méltónak, érdekes tudománytörténeti kérdés. Megérdemli, hogy ne csak a most vizsgált korra és vázlatosan, hanem az előtte és az azóta eltelt korszakokra is beható vizsgálat tárgyává tegye a jog- és tudománytörténet.

Valóban, a magyar jog múlt századi nagy fellendülése a gyakorlat indításaiból, és a politikai törvényhozók munkáiból indult ki inkább, mintsem a tudomány berkeiből. Nem véletlen, hogy a jogász akadémikusok sorába a jogbölcselet és jogtörténet művelői közül aránylag többen kerültek be, mint más tudományterületekről, hiszen elméleti munkásságuk és nemzetközi elismertségük foghatóbb volt, mint a pozitív jogágak művelőié. Az Akadémia pedig tudós testület volt. Mégis számottevő az a hatás, amellyel az akadémia jogász tagjai a jogrend építésének munkájához hozzájárultak – vagy éppen egyesek jogfejlesztés terén elért eredményeit ismerte el az Akadémia azzal, hogy tagjai sorába emelte őket.

A kiegyezés után szerephez jutott jogász akadémikusok első csoportja még a szabadságharc előtt került a tudós testületbe. Szerepük a szabadságharc után a magyar jogi gondolkodás ébren tartása és átmentése volt, részben az osztrák jog hazai viszonyok szerinti kommentálása útján is,¹³ majd részt vettek az Országbírói Értekezlet döntései és a kiegyezés megfogalmazásában.¹⁴

Kimagasló e téren Deák Ferenc érdeme, mind az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, mind a kiegyezés alapját magyar oldalról képező történeti magyar

13 Vö. Csatskó Imre: *Büntetőjog elemei*. Pest, 1850.; Uő.: *Az 1852. május 29-i ausztriai birodalmi büntető törvény magyarázata*. Pest, 1853.; Uő.: *Ausztriai császárság számára 1853. július 29-én kihirdetett perrendtartásnak magyarázata*. Pest, 1854.; Kallós Lajos: *A magyar polgári jog alapelvei vagy a magyarhoni polgári jogtudomány alapjait képező elvek és szabályok értelmezése és világosítása*. Debrecen, 1862.; Tóth Lőrinc: *Az ősiségi és egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. nov. 28-i pátenst ismertetése s magyarázata*. Pest, 1854.; Uő.: *Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben*. Pest 1857.; Pauler Tivadar: *Jog- és Államtudomány encyklopédiája*. Pest, 1857.; Wenzel Gusztáv: *Ideiglenes polgári perrendtartás*. Pest, 1853.; Wenzel Gusztáv: *Az ausztriai általános polgári törvénykönyv magyarázata*. Pest, 1854.; Uő.: *Handbuch des allgemeinen österreichischen Bergrechtes*. 1855.; Suhayda János: *Az ideiglenes törvényszéki szervezet és polgári törvényszéki rendtartás kommentárja*. Pest, 1850.; Suhayda János: *A váltójogtan kézikönyve*. Pest, 1850.; Baintner János: *Magyar régi és új törvényszéki rendezet és törvénykezési eljárás*. Pest, 1851.; Ökröss Bálint: *Az általános magyar polgári magánjog az 1848. évi törvényhozás s az országbírói tanácskozás módosítása nyomán*. Pest, 1861.; Uő.: *Általános magyar törvénykezési eljárás*. Pest, 1863.; Hegedüs Lajos Candid: *Értekezés a föld alatti tulajdon viszonyairól*. Pest, 1853.; Uő.: *Általános magyar törvénykezési eljárás a legújabb törvényhozás szerint*. Pest, 1863.

14 Az Országbírói Értekezleten részt vett akadémikusok Zsivora György és Zsoldos Ignác hétszemélynők, Horvát Boldizsár és Tóth Lőrinc ügyvédek, Deák Ferenc, Wenzel Gusztáv egyetemi tanár. A meghívás indokaként az akadémiai tagság egyszer sem szerepelt. A kiegyezés szöveges megfogalmazásában jelentős része volt Deák Ferencnek és Horvát Boldizsárnak.

alkotmány és a kiegészítés részleteinek kidolgozásában. A gyakorlat embere volt ő is,¹⁵ nagyszabású államférfi, hatalmas jogi és politikai műveltséggel és a hazai viszonyok részletes és mély ismeretével, amellet a jogász etika megtestesítője. Törvényalkotói szerepe a kiegészítés után is jelentős, amíg a képviselőház munkájában részt vett. Állásfoglalása több jelentős javaslat sorsát eldöntötte.¹⁶

Karácson Mihály¹⁷ az ipari oktatás kérdésének volt szakembere és élharcosa, a kiegészítés után két évvel meghalt. Kacs Kovics Lajos¹⁸ az első bányatörvény-javaslatok kidolgozásában szerzett érdemeket, Bertha Sándor, ügyvéd, főleg gazdasági szervezési téren tűnt ki munkásságával. Zsoldos Ignác kúriai bíró a megyei közigazgatás átszervezéséhez járult hozzá munkásságával. Balla Károly, volt Pest megyei rendőrkapitány, rendészeti és büntetés-végrehajtási kérdésekben járult hozzá a jogfejlesztéshez, a jogalkotásban szerepe nem jelentős. Ugyanezt állapíthatjuk meg Botka Tivadarról, aki vármegyei főjegyzőből lett a kiegészítés után képviselő, és mint ilyen, részese a jogalkotás folyamatának. Tóth Lőrinc, kúriai bíró, az akadémiai közéletnek neves és folyamatos szereplője, a hazai *Corpus Iuris* milleniumi kiadásának egyik társszerkesztője, az új bírósági rendszer kidolgozásában és a kúria irányító gyakorlatának kifejlesztésében szerzett folyamatos érdemeket.¹⁹ Csatskó Imre kúriai bíró a kiegészítés után Horvát Boldizsár igazságügyi törvényelőkészítő bizottságának tevékeny részese, elsősorban a büntető törvények vonalán.²⁰

Pauler Tivadar a jogbölcselet és jogi enciklopédika jelentős művelője, előbb jogakadémiai, majd budapesti egyetemi tanár, utóbb az aktív jogalkotói munkából is hatalmas részt vállalt. 1871–86 között volt képviselő, 1871–72-ben közoktatásügyi, majd 1872–75 és 1878–86 között igazságügyminiszter. Képviselőként a Csemegi Kódex parlamenti előadója, miniszterként a Polgári Törvénykönyv

15 Neves ügyvéd volt, több megye táblabírája. Reformkori törvényelőkészítő munkásságából kiemelkedik a kereskedelmi és váltótörvények megszövegezése, és több országgyűlési reformelőterjesztés, valamint az 1848-as áprilisi törvények. Az országbírói értekezlet során nagyban hozzájárult a '48-as reformok abszolútizmus által megvalósított részének megtartásához. Vö. Mádl Ferenc: *Magyarország első polgári törvénykönyve a polgári jogi kodifikáció története tükrében*. Budapest, 1961. A munkásságáról szóló irodalom idézése meghaladná ennek az áttekintésnek a kereteit.

16 Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora*. Budapest, 1934. I. 44.

17 Az egyes nevekkkel kapcsolatban mindig forrás a róluk szóló akadémiai megemlékezés, valamint a kétkötetes Magyar Életrajzi Lexikon, ezeket külön nem idézem. Sokakról nyújt tájékoztatást a *Magyar jogi lexikon*, valamint az 1999-ben megjelent *Jogi lexikon*, a *Pallas* és a *Révai lexikon*. A legkorábbi személyekre hasznosítottam a Heckenast által kiadott Pest 1858-1863-ban megjelent Ismerettár adatait.

18 Kacs Kovics Lajos: *A magyar ércművelésről. Tudományos Gyűjtemény*, 1831–32.

19 Az 1869–70-ben az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztálya által kiadott, hetente kétszer megjelenő jogi szaklap szerkesztője.

20 Csatskó Imre: *A büntetési rendszerről általában, különösen a halálbüntetésről Poroszországban*. Pest, 1870.

és a Büntető Perrendtartás kodifikálási munkáinak beindítója, a Büntető Törvénykönyvet életbe léptető törvény javaslatának kibocsátója. A kereskedelmi és váltótörvény, az ügyvédi, a közjegyzői rendtartás, a szerzői jogi törvény és más számos törvény javaslata készült az ő minisztersége alatt.

Wenzel Gusztáv a hazai jogtörténet és az európai egyetemes jogtörténet kiváló művelője volt. Jelentős forráskiadó tevékenysége és a rendi magyar jogra vonatkozó kutató munkássága. Az ausztriai polgári törvénykönyv egyik első magyar kommentálásával (1854), valamint az abszolutizmus alatt a magyar és az erdélyi magánjog rendszeres feldolgozásával (1864) sokban előmunkálatokat nyújtott a magyar polgári kodifikációhoz.²¹

Az Országbírói Értekezlet által részben helyreállított hazai jogélet megindultával kerültek – éppen az értekezleten is érdemet szerettek sorából – az Akadémiába a második csoport tagjai. Főleg a telekkönyv bevezetése, az úrbéri rendezés és az ennek során adódó jogi problémák bírtak már a provizórium alatt aktualitással. Egyúttal a kiegyezés előkészítése terén és az utána megindult jogalkotásban is hallathatták hangjukat.

Legnevesebb közülük Horvát Boldizsár, szombathelyi ügyvéd, 1848-ban e város képviselője, az Országbírói Értekezlet tagja. 1865-től ismét képviselő és a kiegyezés után 1871-ig igazságügyminiszter, nevéhez fűződik a Polgári perrendtartás első törvénye 1868-ban (1868. évi LXIV. tc. a Polgári törvénykezés tárgyában).

A továbbiak közül Hoffman Pál a római jog professzora volt.²² A provizórium alatt sikra szállt az Osztrák Polgári Törvénykönyv recepciója mellett, majd a Pauler Tivadar által megbízott első kodifikációs bizottságban a Ptk. Általános rész fejezetéhez készített tervezetet. (Lehet, hogy ennek elrettentő hatására vonatkozik a magyar jogalkotás mindmáig Általános részt fogalmazni a Ptk-ba?)

Baintner János a magánjog és perjog professzora, majd a Hétszemélyes Tábla bírója. A bírósági szervezetről és a magánjog általános tanairól írott munkáival járult hozzá az új jogalkotáshoz.²³ Suhayda János előbb bíró, majd egyetemi tanár, élete végén ismét kúriai bíró, jeles magánjogász. Kallós Lajos magánjogász, jogakadémiai tanár. Kallós és Suhayda a magyar hatályos magánjog összefoglalásával, főleg a dologi jogok és a telekkönyv összehangolása terén hatottak a szokásjog alakulására, és a polgári jogban a pandekta-tudomány jogalkotási (konst-

21 Wenzel az Egyetemes jogtörténet oktatása keretében tanította az abszolutizmus éveiben a magyar jogfejlődés történetét, fenntartva annak tudatát. Szerepe hasonlatos a jogtörténeti tárgyak szerepéhez a szocialista oktatás periódusában. Botka Tivadar jogtörténeti munkássága hozzá képest kevésbé jelentős.

22 Életrajzát l. Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok I.* Budapest, 1999. 51–60., kodifikációs tevékenységét l. Zlinszky i.m. (9. lj.).

23 Baintner János: *Az ausztriai általános magánjog aseptanai, tekintettel a római jogra s a francia és szászországi polgári törvénykönyvre. Függetlenül az elveknél a magyar jogéletre való alkalmazásáról.* Pest, 1868.

rukciós) iskolájának elterjedésére. Mindketten dolgoztak az igazságügyben is, elsősorban a Horvát-féle perrendtartás kialakításában volt részük.²⁴

Tanárky Gedeon vallás- és közoktatásügyi államtitkár, mint Eötvös és Trefort munkatársa a közoktatási törvény előkészítésében vállalt jelentős részt. Schwarz Gyula jogtörténész, és a politikatudomány művelője. Munkásságában az összehasonlító alkotmányjog kapott jelentős szerepet, de a kiegyezés utáni alkotmányjogi jogalkotás reménytelen zsákutcája miatt a jogalkotásra nem volt hatással.

A kiegyezés utáni első évtizedben hét jogász tagot vett fel a testület. A perrendtartás, a kereskedelmi törvény, a bírói, ügyvédi és közjegyzői szervezeti szabályok évtizede ez, a hagyományok és a modern gondolatok pengeváltásának első éveit.

A hét közül Apáthy István, Ökröss Bálint és Gyárfás István ügyvédként indultak pályájukon, Nagy Imre, Hegedüs Lajos Candid és Zlinszky Imre bíróként, Hajnik Imre jogakadémiai, majd budapesti egyetemi tanár.²⁵ Hajnik és Nagy a jogtörténet területén munkálkodtak, a törvényhozásra hatásuk nem jelentős. Gyárfás is, elsősorban mint a jászkun territoriális jog ismerője és feldolgozója, a jogtörténet számára volt jelentős.

Kiemelkedő viszont Apáthy István hatása a jogalkotásban. Ügyvédből a pesti egyetem tanára lett, a kereskedelmi és váltójog tanszéken. Kiváló tudományos munkássága alapján kérte fel Pauler 1871-ben a Kereskedelmi törvény és a Váltótörvény javaslatának elkészítésére, mely, ugyan erős német alapokon, de egészében Apáthy munkája, és mint 1875. évi XXXVII. és 1876. évi XXVII. számú tc. nyert kihirdetést. Követte a csődtörvény (1881. évi XIV. tc.). Midőn Pauler először kísérelte meg a magánjog kodifikálását, Apáthy kapta a kötelmi jogi rész megszövegezésére, ami el is készült és meg is jelent. Tagja volt a képviselőház igazságügyi bizottságának, dolgozott az alapítványok jogi helyzetén, Bosznia-Hercegovina számára hiteltörvényeket dolgozott ki. Jelentős a nemzetközi jogi munkássága. Kereskedelmi jog könyve akadémiai nagydíjban részesült.

Ökröss Bálint 1867–75 között az Igazságügyminisztériumban dolgozott. Jelentős közreműködése az első polgári törvénykezési rendtartás szövegének új elveinél. Dolgozott a kodifikációs tevékenység elvi módszereinek megállapításán, valamint az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatásának elemzésén a magyar magánjogi gyakorlatra.²⁶

24 Suhayda János: Tanulmányok a polgári magyar kodifikáció terén. Cikksorozat a *Jogtudományi Közlönyben* 1866., majd önálló kötetben, Pest, 1867.; Suhayda János: *Az irodalmi és művészeti jogok a törvényhozás terén.* Cikksorozat a *Jogtudományi Közlöny* 1866. évfolyamában; Suhayda János: A kötelezésrész. *Magyar Akadémiai Értesítő*, V., 1865/I., Eggenberger, 3–32. *Akadémiai Értesítő*, V. 1965–66.; Kallós Lajos: A kamatkérdésről. *Akadémiai Értesítő*, VIII.

25 Életrajza Mezey Barnától in: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok I.* Budapest, 1999. 75–96.

26 Ökröss Bálint: *Codificatio. (Törvényhozás, jogtörvények.), (Törvényhozási előkészületek). A megtartási jog, Cholera és végrendelet, Ideiglenes törvényhozás. Cikksorozatok a Jogtudományi Közlöny* 1866, 1867 évfolyamaiban. *A törvényhozás reformja a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság alapján, javaslatul a polgári perrendtartáshoz*, 1868.

Hegedüs Lajos Candid 1867-től a Vallás- és Közoktatási Minisztérium osztálytanácsosaként a műemléki és múzeumi ügyek előadója és sok része van e kérdéskör rendeleti szabályozásában, a nagy országos múzeumok alapításában és szervezetük meghatározásában. Voltak az időszerű jogalkotás más kérdéseire, polgári per, közjegyzői rendtartás, váltóeljárás, bányajog terén ugyancsak értékes adalékai.

Zlinszky Imre járásbíró, majd táblabíró, táblai tanácselnök. Jogi irodalmi munkássága jelentős, sok gyakorlati kézikönyvet készített, közjegyzők, végrehajtók számára, telekkönyvi, peres ügyekre.²⁷ Szerkesztője és szorgalmas szerzője a *Jogtudományi Közlönynek* és a *Bírósági Döntvénytáraknak*. A Jogászegylet közgyűlésein az aktuális törvénykezési kérdések rendszeres hozzászólója vagy előadója. Az Akadémiának a jogfejlődés terén gyakorlandó hatás céljából 1870–80 között kitűzött díjaiból kettőt nyert meg,²⁸ egy harmadik munkája dicséretet és a levelező tagságot hozta neki. Jelentős része volt a hatályos perjog elvi alapjainak alakításában, a telekkönyvi gyakorlat kialakításában. A magánjogi törvényjavaslat örökjogi részével kapcsolatban határozottan harcolt a hagyományos magyar intézmények, így az ági örökség megtartásáért, emiatt a szocialista korszak anyagi jogászai maradinak sorolták be (szemben a perjogászokkal, akik újítóként tartották számon). Legjelentősebb, huszonöt éven és nyolc kiadáson át ható műve a *Magyar magánjog mai érvényében*. Főleg a magánjog rendszerére hatott a továbbiakban. Irodalmi tevékenységének jutalmául lett akadémikus – fiatalon, de csak négy évre. Életútja és működése példája annak, hogy a Tudományos Akadémia díjaival, valamint a jogéletben való részvétel elismerésével miként igyekezett a jogfejlődés élénkítésére hatni.

A 80-as évek jogász akadémikusai jellemzőn politikai tudományos és gyakorlati tevékenységük révén kerültek az Akadémiára. Jó részük még a következő század jogfejlődésére is nagy hatással volt.

Vécsey Tamás, az ELTE római jogi szemináriumának alapítója, kifejezetten a római jog történeti irányát művelte.²⁹ Mindazonáltal számos tanulmánya jelent meg,

27 Zlinszky Imre: *A bírósági végrehajtók kézikönyve*. Pest, 1872., Uő.: *A telekkönyvi rendtartás*. Budapest, 1873.; Zlinszky Imre – Dárday Sándor: *Kézikönyv királyi közjegyzők számára*. Budapest, 1875.; Zlinszky Imre: *A magyar váltó- és kereskedelmi eljárás, párhuzamosan tárgyalva*. Budapest, 1877.; Uő.: *A kisebb polgári peres ügyekben való eljárás rendszere, tekintettel a községi bírászkodásra*. Budapest, 1878.

28 Zlinszky Imre: *A bizonyítás elmélete a polgári peres eljárásban*. Budapest, 1875., Uő.: *Magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés*. Budapest, 1877. Dicséretet kapott: Zlinszky Imre: *A jogorvoslatok rendszere, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra*. Budapest, 1879.

29 Életrajza Hamza Gábor: *Magyar jogtudósok I.* Budapest, 1999. 61–74. Modern jogi művei: *A fogyasztási egyletek*, 1870.; *A gyülekezés szabadsága a mai alkotmányokban*, 1874.; *A döntvényjog*, 1878.; *A távirat a szerződéskötés szempontjából*, 1878.; *Megbízás nélküli ügyvitel*, 1878.; *Egyetemlegesség*, 1879.; *Az örökség megnyílása és elfogadása*, 1879.; *A választott bíróság*, 1880.; *Actio Pauliana a magyar csódtörvényben*, 1880.; *A birtoktan újabb irodalma*, 1880.; *A magyar-osztrák consuláris bírászkodás*, 1880.; *Az általános magyar magánjogi törvénykönyv felett tanácskozó szakbizottságból*, 1882.; *A kötelmi jog tervezete*, 1886.; *A jog határvonalai*, 1895.; *A jogok összeütközése*, 1895.

részint az Akadémia értesítőjében, részint a jogi szaklapokban, aktuális magánjogi kérdésekről, és élénk figyelemmel kísérte a Polgári Törvénykönyv szövegezésével kapcsolatos szakmai vitákat, azokban gyakorta és súllyal megnyilatkozott.

Plósz Sándor a kolozsvári jogakadémia, majd a budapesti egyetem kereskedelmi és perjogi professzora. 1894-től dolgozott az Igazságügyminisztériumban, 1899–1905-ig igazságügy miniszter. Neki köszönhetjük döntő mértékben a dualista szakasz legsikeresebb magyar jogalkotásaként számon tartott Polgári perrendtartást, az 1911. évi I. törvényt. Törvényelőkészítő és törvényjavaslat-tevő munkássága számos tudományos cikkben kapott nyilvánosságot, mind a polgári perjog, mind az anyagi magánjog, a kereskedelmi jog, a peren kívüli eljárások, a büntetőeljárás, a váltójog és a nemzetközi jog körében.

Kováts Gyula a pesti egyetemen a közgazdaságtan, majd az egyházi jog professzora, Hegedűs Sándor képviselő, közíró, pénzügyi szakember, 1899–1902 kereskedelemügyi miniszter. Mindketten a gazdasági tárgyú jogalkotásban szerepeltek. Kováts Gyula munkássága a házassági törvény vonatkozásában is jelentős.³⁰

Wlassich Gyula bíró, majd a közigazgatás szakembere, neves „kulturpolitikus”. Az Igazságügyminisztérium kodifikációs osztályán részt vett a bűnvádi eljárás, a fellebbezési bíróságok szervezete törvényeinek előkészítésében. 1891-ben egyetemi tanár, 1892-től képviselő. Előadója a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslatnak. 1895-től nyolc éven át kultuszminiszter, mint ilyen viszi keresztül az egyházpolitikai törvényeket. Hosszú sor oktatási és művelődéspolitikai reformjogszabály fűződik minisztersége korszakához, így a népiskolai rendtartás, a gazdasági iskolák, az egyetemek megnyitása mindkét nem számára, a középiskolai tantervreform, a jogi oktatás reformja, az orvosszigorlati rendszer, a műegyetemi doktorátus, a keleti kereskedelmi akadémia alapítása. 1906-tól a közigazgatási bíróság elnöke. Mint ilyen egy évtizeden keresztül a felsőházban a közjogi és törvénykezési bizottság elnöke. Az első világháború után a hágai nemzetközi bíróság bírója lett. Két munkája nyert az Akadémián Sztrókey díjat, majd az Akadémia nagydíját is elnyerte.

30 Kováts Gyula: *A birtokelméletek*, 1871., (Katona Mórral) Tekintettel a telekkönyvi intézményre, az ingatlanokra nézve a dologbani jogoknak minő szerzési módjai és mily hatállyal engedendők meg? VI. M. Jogászyűlés, 1876.; Kováts Gyula: *Az írói és művészi tulajdonjog*. Budapest, 1879.; (Zlinszky Imrével s Rupp Zsigmonddal) Elbirtoklás a telekkönyvi tulajdonos ellenében, V. M. Jogászyűlés 1874.; Kováts Gyula: *Polgári házasság*, 1881.; *Törvénytervezet a polgári házasságról*, 1881.; *Házasságkötés egyházi és polgári jog szerint*, Cikksorozat a Jogtudományi Közlönyben 1882.; *Mi a jogunk s milyen legyen törvényünk az írói és művészi munka védelmében*, Budapest, 1882.; *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint tekintettel törvényhozásunk feladatára*, 1883.; *A házassági javaslat a törvényhozás előtt*, 1884.; *A párbér jogi természete*, 1886., *A születések anyakönyvezése*, 1886.; Hegedűs Sándor: *A baloldal törekvése*, 1872.; *Az önkormányzat és pénzügy*, 1878.; *A latin államok pénzzövetsége*, 1886.

Concha Győző politika-professzor, neves közjogász. A közigazgatási bíráskodás elveinek és törvényjavaslatának kidolgozásában volt jelentős szerepe.³¹ Pulszky Ágost a jogbölcsélet professzora, kultuszminiszteri államtitkár, Grünwald Béla közigazgatás-történész és közigazgatási szakíró, 1878–90 között képviselő.³² Ballagi Géza 1901–1905 között képviselő, tudományos munkássága inkább politika-történeti irányultságú. Vajkay Károly, ítéltáblai bírósági elnök, perjogtörténeti munkásságáról nevezetes. Valamennyien a kiegyezés utáni korszak politikai közéletének is résztvevői.

A kilencvenes évek, az egyházpolitikai törvények, a millenium és a közjogi küzdelmek kiélesedésének évtizedében a testület tizenhárom akadémikussal bővült. Jó részük egyetemi katedráról került oda.

Kolosváry Sándor és Óváry Kelemen jogtörténeti, forráskiadó tevékenységükkel érdemelték ki a tisztességet: a magyar *Corpus Iuris* milleniumi kiadása az ő munkájuk. Farkas Lajos kolozsvári professzor a római jog jeles magyar művelője volt. Wertheimer Ede a közigazgatás és a diplomácia történetével foglalkozik.

Edvi Illés Károly előbb ügyész, majd ügyvéd, jeles büntető- és büntető perjogász, Fayer Lászlóval a bűnvádi per és a büntető igazságszolgáltatás modernizációjának elméleti előharcosai.³³

Nagy Ferenc, a kereskedelmi jog budapesti egyetemi tanára és Pólya Jakab ügyvéd Apáthy vonalának folytatói: Nagy a tengerjogi törvényjavaslatok szerzője, amelyek azonban az osztrák-magyar közös jogalkotás nehézségeinek zátonyán elakadtak, valamint az 1898. évi XXIII. számú, a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló tc. megfogalmazója.³⁴ Pólya a biztosítási jog hazai fejlesztésében hatott közre.

Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök, bíboros az egyházpolitikai törvényhozással kapcsolatos parlamenti harcokban tűnt ki, a következetes katolikus álláspont megalkuvás nélküli képviselésével és közírói munkásságával, valamint felsőházi szereplésével. A Néppárt megalakításával kapcsolatban is volt érdeme.

31 Kifejezetten jogalkotáshoz írott munkái: *Igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk reformja az államhatalmak megosztása szempontjából*, 1880.; *A közigazgatási bíráskodás szabályozásánál mely elvek legyenek irányadók a bírói szervezet, a hatáskör és az eljárás tekintetében?* *Jogászy*. VIII. 1882.; *A közigazgatási bíráskodás az alkotmányosság és egyéni joghoz való viszonyában*. Budapest, 1887.; *A közigazgatási javaslatról*. Kolozsvár, 1891.; *Szellemi haladásunk törvénye*, 1893.

32 Grünwald Béla: *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség*, 1874.; *A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve I–V.*, 1880–84.; *A közigazgatás és a személyi élet*, 1884.; *A közigazgatás és a gazdasági élet I–II.*, 1884.

33 Az ELTE kari lapja a *Collega* legutóbbi számában közölve Szüts Márton, Fayer László 7–11. o. részletes bibliográfiával, Edvi Illés Károly ide vágó munkái különösen: (Balogh Jenővel) *A bűnvádi perrendtartás magyarázata*, I–IV. 1898–1900.; *A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntető törvények magyarázata* I–II. 1905.

34 Nagy Ferenc idevágó munkái különösen: *A polgári törvénykezés rendje Magyarországon*, 1889.; *Törvényjavaslat a tengeri magánjogról*, 1894.; *Törvényjavaslat a szövetkezetekről*, 1895.

A közjogászok soraiban tartjuk számon a statisztikus Ráth Zoltánt, a perjogász Kuncz Ignácot, Nagy Ernő kolozsvári professzort és a legkiemelkedőbbet, Szilágyi Dezsőt. A jogállam elméletének és gyakorlatának nagy harcosa. 1867 után az Igazságügyminisztérium kodifikációs osztályán működött, 1871-től képviselő, 1889–1895 között igazságügy miniszter, utána a parlament elnöke. Egy sor törvényt terjesztett elő az igazságszolgáltatás modernizálása tárgyában, valamint utoljára a házassági törvényt, az 1894. évi XXXI. törvénycikket. A parlamenti közélet mestere, jó tollú író és nagy erejű szónok, a közjogi küzdelmek még el nem durvult részében vezető szereppel, a kor magyar jogászpoltikusai közül az egyik legjellegzetesebb egyéniség volt.

Végül a világháború előtti korszak, az Általános Polgári Törvénykönyv első és második javaslata, a szociális törvények *conceptusa*, a közigazgatás modernizálása és megkoronázásul a Polgári perrendtartás új kódexe korában az Akadémia tizenegy új jogász taggal bővült.

A századforduló kétségkívül legjelentősebb, noha törvényerőre nem emelkedett jogalkotása az Általános Polgári Törvénykönyv első tervezete 1901-ben, majd annak második fogalmazványa Polgári Törvénykönyv címen 1913-ban. Ennek a munkának mesterei közül a törvényjavaslat születésével együtt lett akadémikus Grosschmid Béni, a budapesti egyetem professzora, a kötelmi jog és a jogszabálytan, a telekkönyvi jog és az örökjog hatalmas és eredeti erejű művelője, iskolateremtő egyénisége. A világháború végén jutott ki ez a tisztesség a korszak másik magánjogi lángelméjének, a kodifikációs folyamat *primus motor*ának, Szászy-Schwarz Gusztávnak. Ők ketten – amint láttuk és tudjuk, nem előzmények nélkül – emelték fel a magánjog művelését arra a magaslatra, ahol aztán az európai élvonalban megállapodott, és még a szocialista látszatjog korszakának sem sikerült onnét teljesen lesüllyesztenie.

A magánjogászok sorából került a testületbe Reiner János, szorgalmas és termékeny, de középszerű jogi író és egyetemi tanár. A polgári perjog művelője volt Magyary Géza.

Ezzel szemben az elmés és eredeti Finkey Ferenc a büntetőjogi elmélet és gyakorlat mestervonalát folytatta. Ugyancsak a büntetőjog terén jelentős Balogh Jenő – a budapesti egyetem tanára – munkássága is, de ő 1913–1917 között igazságügy miniszterként egyrészt a Ptk. második javaslatának parlament elé vitelével, másrészt a háborús kivételes jogszabályokkal a jogalkotásnak is jelentős tényezője. Angyal Pál pécsi, majd budapesti professzor, szintén a kodifikált magyar büntetőjog reformjának és részleges modernizációjának előharcosa, jogalkotásban és joggyakorlatban egyaránt.

Réz Mihállyal, a kolozsvári egyetem tanárával, az első valódi nemzetközi jogász jelent meg az Akadémián, akinek különböző nemzetközi megállapodások és szakértések terén a jogalkotás is sokat köszönhet. Kuncz Jenő, ügyvéd, a hazai jogszociológia megteremtői közé tartozik, hatása a Sztéryni-féle szociális törvényjavaslat csomag kidolgozására nyilván csak közvetett.

Polner Ödön, szegedi egyetemi tanár, majd az igazságügyi minisztériumba berendelt bíró, közjogi munkásságáról nevezetes, Ferdinandy Gezával együtt, aki a magyar történelmi alkotmány tárgyában fejtett ki jelentős munkásságot. A közjogi jogalkotás tárgyában azonban, noha annak vitái az egész korszak jogéletére meghatározók voltak, éppen az azok alapját képező kiegyezés a modernizálás akadályát is képezte, így a közjogászok tevékenységének gyümölcse a két világháború közötti jogalkotásban érett be.

KÜLFÖLDI RENDI ELŐJOGOK HAZAI ELISMERÉSE A BÉCSI BÉKE ALAPJÁN*

1744. november 16-án Zlinszky János, Pest vármegye alispánja, nádori donációként kapta meg Gyón és a hozzátartozó Dabas, Babád, Ordasháza és Majosháza eszmei egynegyed részét. Ez a birtok a hűtlenségbe esett dabasi Halász Zsigmondtól visszazállt a Koronára, és így vált adományozhatóvá.¹

Az adománylevél alapján beszélhetünk – 1744 óta – gyóni Zlinszky családról. Bele tartoznak mindkét nemen azok a Zlinszky családbeliek, akik az adományt szerzőtől – ahogy régen mondták, impetrátortól – egyenes fiágon leszármaztak. (A fiúk lányai igen, a lányok gyermekei nem.)

Ki volt az adománylevélben említett Zlinszky János, Pest vármegye első tiszttviselője, választott alispánja, és hogy került sor arra, hogy ehhez a nádori adományhoz jusson?

A Zlinszky család minden valószínűség szerint Zlin morvaországi városból költözött a 17. század elején a Nyitra megyei Szokolcza–Skalice szabad királyi városba, illetve annak környékére is, a Czobor család mezővárosaiba (így pl. Zlinszky Pál a halotti anyakönyv szerint Radosócson lakott 1681-ben, noha Szokolczán házasodott. Ez kis mezőváros Holicstól keletre Nyitra vármegyében. Mások Holicson vagy Sasvárott éltek.). Indítékul a fehérhegyi csata utáni Cseh-Morvaországi helyzet szolgálhatott.

Amint tudjuk, a XVI. század Európában általában, de hazánkban is, a reformáció százada. A mohácsi csata után a lutheránus, majd a kálvinista, végül az unitárius protestáns vallás terjedt el gyorsan, Erdélyben János Zsigmond fejedelem által is támogatva. Az erdélyi országgyűlés már a XVI. század közepén kimondta a négy bevett vallás szabad működését. Ezután a Hármaskönyvben (I. 9.) rögzített nemesi szabadságok mellé hozzáértették alkotmányosan védett szabadságnak a vallás szabadságát is, és a királyi Magyarországon is megindult a rendi mozgalom ennek elismertetésére. Ám nemcsak hazánkban, hanem a cseh korona országaiban, a Német-Római Szent Birodalomban, annak ausztriai tartományaiban. Messze nyugaton, Németalföldön is megindult, a reformációval párhuzamosan, a „rendek” és a nemesek, a polgárok, sőt a parasztok mozgolódása az iránt, hogy részt kapjanak a hatalom gyakorlásából (hasonlóan a magyarokhoz).

* Eredeti megjelenési hely: In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, SZTE ÁJK, 2010. 969-985.

1 Vö. Zlinszky János: *A gyóni Zlinszky család*. Dabas, 2009. 11. sk.

Ezzel a politikai mozgalommal szemben az uralkodók erős központi hatalom kialakítására törekedtek. I. Miksa császár a német birodalomban, I. Mátyás király hazánkban, Merész Károly Burgundiában, Ferdinánd és Izabella Spanyolországban, VII. és VIII. Henrik Angliában e törekvésben osztoztak, és ezzel szembe is kerültek saját országuk nemesi és polgári rendjeivel. Magyarországon a hatalommegosztás a rendek és a király között alkotmányosan rendezett volt, így mi, magyarok, előnyösebb helyzetben voltunk e téren. Másrészt a török terjeszkedése miatt rászorultunk a Birodalom segítségére, amelynek a császára volt a magyar király. A Habsburgok osztrák ága a 16. század közepén egyszerre nyerte el – választás útján – a magyar királyi és a német-római császári koronát, míg osztrák tartományaikban abszolút, úgymond természetes, született uralkodók (*seigneur naturel*) voltak. Ebben az abszolutisztikus irányban fejlesztették volna a két új hatalmi kört is. Ámde I. Ferdinánd a törökkel és a kettéosztott ország egyesítésével volt elfoglalva, II. Miksa császár pedig maga is rokonszenvezett a protestáns tanokkal, így az ütközés csak II. Rudolf uralkodása alatt következett be. Rudolf volt az ellenreformáció első képviselője a császári és magyar trónon. Ezzel szembe került mind a magyar, mind az osztrák, mind a cseh rendekkel. Része volt abban, hogy ezek a rendek egymás közt keresték az összefogást érdekeik közös érvényesítésére. Végül is sikerült Rudolf császárt a magyar és cseh koronáról lemondatniuk 1608-ban, illetve 1611-ben. Helyette II. Mátyást fogadták el uralkodónak.

A lemondatásban komoly része volt a Bocskai István vezette felkelésnek, kifejezetten a vallás szabadságáért.² Ennek befejezése volt a bécsi béke 1606-ban, ahol a magyar rendek vallásszabadságát – az erdélyiekéhez hasonlóan – a király szentesítette. Nem oldódott meg ezzel a cseh–morva és osztrák helyzet, de mindezek reményt nyertek hasonló sikerre. Ámde 1618-ban meghalt II. Mátyás. A trónon egy távolabbi rokon, II. Ferdinánd követte, aki az ellenreformáció meggyőződéses harcosaként, mind Ausztriában, mind a cseh korona országaiban, a katolikus vallás régi súlyát törekedett visszaállítani. Hazánkban ebben a vele aláíratott koronázási kikötések akadályozták,³ de II. Ferdinánd törekvései Ausztriában, a német birodalomban és a cseh királyságban is ellenállásba ütköztek.

A kiélezett ellentétek szinte világháborúnak mondható harcokba torkolltak, a 30 éves, Európa hatalmi viszonyait gyökeresen átrendező háborúba. Ennek első menetében a cseh és a morva rendek, miután II. Ferdinánd követeit 1618. május 23-án egyszerű megoldásként kidobták a prágai Hradzsín toronyablakán, új királyt választottak maguknak. Ám a következő évben az 1618 márciusában meghalt II. Mátyás helyébe 1618 májusában királlyá koronázott II. Ferdinánd

2 Vö. Pálffy Géza: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? *Századok*, 2009/3.

3 II. Ferdinánd 1622 évi I. törvénye. *Corpus Iuris Hungarici millenniumi kiadás, 1608–1657. kötet*, 171.

a német és osztrák katolikus rendekből alakított liga seregével a Prága melletti Fehér-hegyen döntő győzelmet aratott Frigyes cseh király és a cseh–morva rendek csapatai felett. Az egész cseh királyság meghódolt, és megkezdődött a tisztogatás, megtorlás, hasonló módon, mint 230 évvel később, a magyar szabadságharc leverése után. Sem protestánsok, sem katolikusok nem érezhették magukat biztonságban előjogaik alapján. A kialakult helyzethez képest a magyar északnyugati határvidék biztonságos és békés rendezett területnek tűnhetett.

A bécsi béke 15. § (I) pontja szerint „a szabad városok kiváltságait (amelyeket azok gyakoroltak), meg kell őrizni. A jövőben a kiváltságaikkal mind magyarok, mind németek és csehországi lakosok megkülönböztetés nélkül, azonos jogállásnak örvendő, élhessenek, azokat hasznosíthassák és használhassák.”⁴

Véleményem szerint az e törvénycikk alapján biztosított egyenlő elbánás lehetett az a vonzerő, amely a morvaországi Zlin városából a közeli Szakolczára költözésre indított egyeseket. Úgy tűnik, a 17. században ezt a szakaszt úgy értelmezték, hogy nemcsak városaikban, hanem egymás országaiban is élhettek hazai kiváltságaikkal mindhárom nemzet tagjai.

A Nyitra megye északi szélén fekvő Szakolczát Nagy Lajos király tette szabad királyi várossá 1372-ben. A 17. század elején Bocskai háborújában leégett, Bethlen Gábor a cseheknek segítséget vivő csapataival elfoglalta. A század második felében Thököly is elfoglalta, majd a 18. század elején, a Rákóczi-szabadságharc során portyázó kurucok felgyújtották, de mindig hamar talpra állott. Fényes Elek, mint gazdag, iparral és kereskedelemmel rendelkező, szépen kiépített várost írja le 1851-ben, 6176 lakossal.⁵

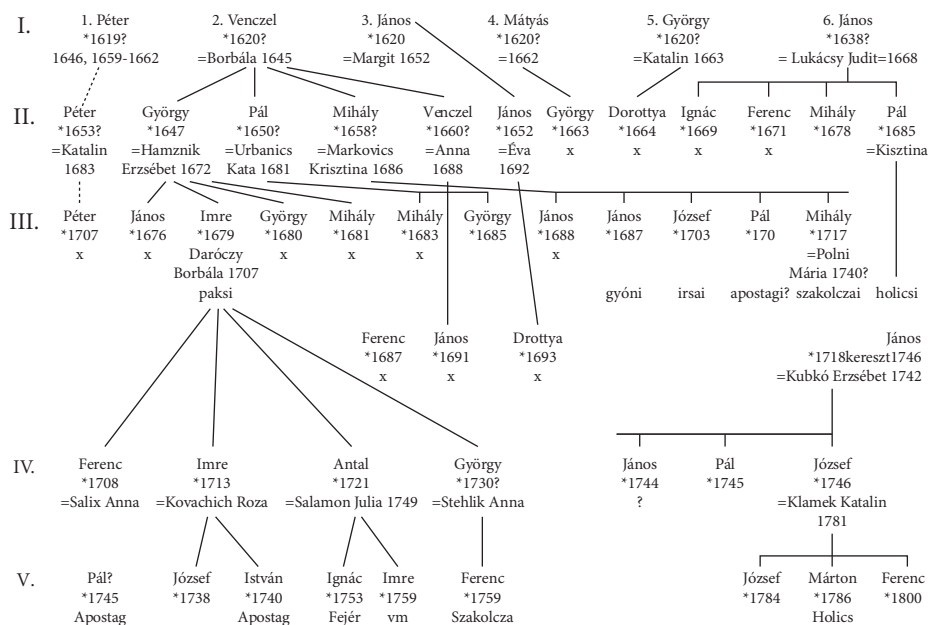
A Zlinszkyek áttelepülése Zlinből Szakolczára 1606–1640 között történhetett. 1650 előtt öt Zlinszky apa szerepel a szakolczai születési anyakönyvekben (1640–1670 között), a feleség mindig csak keresztnévvel. Közülük Venczel (és János) az, akinek leszármazóiról is tudunk oklevelekből, de lehet, hogy mind rokonok voltak.

A hatodikat, Zlinszky Pétert, nem a városi anyakönyvekből, hanem a Nyitra megyei jegyzőkönyvekből ismerjük. 1605 körül születhetett. 1646-ban Nyitra vármegye jegyzője, 1659-ben követ a pozsonyi országgyűlésen. Bizonyos iskolázottsága nyilván volt, ha jegyzővé választották, hiszen ez a munkakör egyrészt a megye írásbeli ügyintézéséért való felelősséget jelentette, másrészt a megyei közhitelesség képviselését, ami viszont bizalmi állás volt. Ehhez ismertté kellett válnia Nyitra megyében, és aligha lett országgyűlési követ 40 éves kora előtt. Pályája elején álló fiatalember lehetett a fehérhegyi csata idején, mint ilyen költözhetett Zlinből Nyitra megyébe, valószínűleg Szakolczára.

4 Privilegia autem liberarum civitatum (in quorum usu fuerunt) conserventur. Et in posterum illis privilegiis, tam Hungari, quam Germani et Bohemi inhabitatores: indifferenter et aequali jure gaudeant, fruantur et utantur. CIH 1526–1608. 970.

5 Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára I–II*. Pest, 1851. II. kötet, 55.

A szakolczai anyakönyvekben szereplő 17. századi Zlinszkyek leszármazási vázlata. Az első öt nemzedék.

A család tehát nemesi jogokkal jeleni meg a 17. században Nyitra megyében. Szakolczai házuk is, mint kuriális, tehát nemesi porta szerepel az okiratokban. Nem tudunk azonban arról, hogy az első nemzedék hazánkban rendi állást (armálist, donációt, polgárjogot) kapott volna. Előjogaikat, amint kifejtettem, a bécsi béke alapján hozhatták magukkal Morvaországból, a bécsi béke kölcsönösen szabad forgalmat és kereskedést ígérő záradéka szerint, amit ezek szerint e kiterjesztett értelemben használtak ekkor. Eredetileg valószínűleg a selmeci Zlinszky József régi polgár halotti epitáfiumán fennmaradt jobbra néző álló daru és a pajzs felett könyökben hajlott kar tartotta kivont szablya volt a címerük. Zlinszky Mátyás ügyvéd bács megyei alispán is ezt használta a 18. század második felében.

Részletes születési-elhalálozási adataink a család harmadik (vagy negyedik) generációjáról voltak, innét tudunk visszszámolni. Az adatbázist a szakolczai és környékbeli anyakönyvi kutatások jelentősen növelték az utóbbi években. Zlinből talán nagyobb csoportok is települhettek Nyitrába, esetleg polgár, vagy akár jobbágysorba is, a Czobor birtokokra. A szakolczai és környékbeli anyakönyvekben a név a 17–18. században váratlan gyakorisággal tűnt elő.

Általánosságban megállapítható, hogy az első nemzedék még a török háborúk korában élt a viszonylag biztonságos északnyugati határon, Bethlen Gábor és Rákóczi György háborúi (30 éves háború) idején. Kuriális házat építettek, az

egyháznak telket adományoztak, módos nemesként éltek a szabad királyi városban, Szakolczán, vagy annak környékén.

Zlinszky Péter Nyitra megyei szereplése mellett a szakolczai anyakönyvben szerepel Vencel (I-2), akinek felesége = 1641 körül Barbara, ők az első nemzedékhez tartozhattak. Születési anyakönyvek szerint két fiuk, György és Pál, (II-2,4,) az oklevelek szerint még Mihály (II-3) is, és esetleg Venczel, (II-5) – aki lehetne éppen Péter /I-I fia/ is). Születési anyakönyv szerint Venczel és Barbara lánya Erzsébet (II-6). - Születési anyakönyv szerint 1663-ban Z. Vencel és felesége Borbála keresztszülők Szakolczán.

Az első, de már a második nemzedékhez is tartozhatnak a szakolczai születési anyakönyvekből apaként ismert (I-3) Z. János, felesége Margit, gyermekük János, * Szakolcza, 1652. 05. 15., - (I-4), Z. Mátyás, felesége Anna, gyermekük György * Szakolcza 1663. 03. 04., - (I-5) Z. György, felesége Katalin, gyermekük Dorottya * Szakolcza 1664. 12. 23., - (I-6) Z. Venczel, felesége Anna, gyermekeik Ferenc * Sz. 1687. 10. 04., János * Sz. 1691. 07. 04., Erzsébet * Sz. 1697. 07. 05. - (I-7) Z. János = Lukácsy Judit, 1669-től 1685-ig 9 gyermekük született. Bizonyítottan utóbbi(ak)tól származnak a holicai Zlinszkyek.

I. Péter Nyitra megyei pályafutása feltűnő. Nem tudunk róla, hogy felvették volna a megyei nemesek sorába, nemeslevelét sem hirdették ki tudomásunk szerint. Természetesnek tűnhetett, hogy a megye vezetésébe bekapcsolódott. Hogy jegyző, majd követ is lett, csak úgy lehetséges, hogy a nemességét minden vita nélkül eleve elismerték.

Talán előre visz a kérdésben annak megállapítása, hogy Venczel Szakolczán maradt unokája, III. Mihály utódai a 18. és 19. században Zlinszky de Zlin formában írták nevüket, tehát nemes származásukat nem magyarországi juttatásra, hanem Zlin morva városra vezették vissza. Ez teljesen szokatlan.

Ami a minket most közelebbről érdeklő Venczel és Borbála családját illeti, Venczel, akit *egregius* jelzővel emlegetnek (ami kitűnőt jelent), személye, mint a gyóni Zlinszkyek őse, Zlinszky József és Zlinszky Ferenc *cambialis* (ingatlancsere) szerződéséből 1766-ból ismert, mint közös őse. Az oklevél részletesen leírja a kuriális szakolczai Zlinszky-házat, valamint a hozzá tartozó belsősegeket és birtokot „pod hragyije”, a váralja dűlőben.

1672-ben a szakolczai pálosok Háztörténetében találjuk feljegyezve, hogy: „*per modium Egregy Domini Zlinszky* (a kitűnő Zlinszky úr bőkezűségéből) *domus seu schola*”-ja, rendháza és iskolája lesz a pálosoknak Szakolczán.⁶ (A szövegből tévesen arra következtettek, hogy Egregy helynév és itt volt Zlinszky birtok, de ez nyilván a nemesi jelzés [*egregius*] genitivusa, birtokos esete.) Vagy Péter, vagy Venczel lehetett az adományozó.⁷ Akármelyik is, ez

6 OL A. Paulin. E153. csom. 56. fsc. 355 ½ fol. 6. liber Memorab. Szakolcz.

7 Szluka Márton szerint (de erre nincs adata) Péter testvére lehetett.

I-2Venczel „*egregius*” - * 1610–1620 körül, † 1675. 07. /sat/. Neve Z. József (III-8) és Ferenc (IV-1) szerződéséből ismert, 1767-ből. Esetleg már családjával költözött Szakolczára.

már komoly vagyoni helyzetről tanúskodik. A templomban a Zlinszky családnak kriptája is volt, de ezt utóbb restaurálás során megszüntették. A templomépítés feltétlenül azt bizonyítja, hogy az adományozó vagy nemes, vagy szabad királyi város polgára volt. Utóbbira utalhat a selmeci 1884. évi építáfiomon a „régí polgár” megjelölés, előbbire a Venczel neve mellé többször is odafűzött egregius jelző.

A másodík nemzedékben Venczel fiai sorát követhetjük. Ők a török kiűzésének korában éltek. György (2) (* Szakolczán 1672.10.19.) és Pál (3) 1688-ban címeres nemeslevelet kaptak, valószínűleg a Buda visszafoglalása körül elért érdemek eredményeképpen. A címeres levelet, mint Czobor Ádám alá tartozó szakolczai polgárok kapták 1688.08.13-án Bécsben, azt kihirdette Nyitra megye Ujgálgóczon, 1688. szeptember 11-én.

A címerben pallost tartó páncélos vitéz alakja áll. (A címert az alább még említendő Zlinszky Imre pestmegyei másodalispán, I. György fia is használta.)

Amikor a két fiatalember Szakolczáról elindult Bécsbe idérés alapján, Czobor Ádám holicí földesúr meg kívánta utazásukat akadályozni.⁸ Útlevelet a biztonságos odautazásra Herkál Ádám szakolczai soltés adott nekik, az ügyben tehát város és földesúr közt nézeteltérés volt. Ezt a forrás érzékelteti, hiszen, ha Szakolcza szabad királyi város polgárai voltak, nem tartozhattak Czobor Ádám földesúri hatalma alá, viszont, hogy lehetett jobbágytelkük vagy birtokuk a Czobor család mezővárosában, arra utal egyrészt a földesúri igény, másrészt a kapott és kihirdetett nemeslevél, ami épp a kétes helyzetet szüntette meg.

Utóbb Pál, aki Szakolczán született 1658-ban (?), Radosóczon élt, négy gyermeke született Urbanics Katalin feleségétől.

György is megházasodott 1672. 10. 19-én Szakolczán, felesége Hamznik Erzsébet. Gyermekeik:

III-2-2 János * Szakolcza 1676. 5. 23. (?)

III-2-3 Imre * Szakolcza 1677. 5. 10. †1679 előtt

III-2-4 Imre * Szakolcza, 1679. 10. 10. † Pest 1722 5. 17. Vele még részletesebben foglalkozunk.

III-2-5 György * Szakolcza 1680. 1. 15. (?)

III-2-6 Mihály * Szakolcza 1681. 9. 18.

III-2-7 Borbála * Szakolcza 1683. 12. 1.

8 NI 3. köt. 208–209. Czobor Ádám, holicí és sasvári (sassini) földesúr, Zrínyi Miklós tanítványa, írnokságot ért el. A Wesselényi-összeesküvésben az elégtelenek közt volt, 1684-ben tért vissza a királyi hűségére. 1685-ben Lotharingiai Károlynak a törökön aratott győzelmében jelentős része volt, † 1692-ben. A Zlinszkyek bécsi útja elleni tiltakozása oda vezethető vissza, hogy hazánkba költözésükkor a Czobor birtokon kaphattak, mint nemesek, jobbágytelkeket használatra, és a földesúr azok művelését látta veszélyeztetve. A lakatlan birtoknak ekkoriban nem nagyon volt értéke.

Szakolczán született és ott is élt Venczel és Borbála harmadik fia, Mihály. II-2-3 Mihály, * 1650?, † 1720. = 1686? Markovics Krisztina, (Kem. szerint M. György és Presslovics Zsófia, Z. József /IV-13 apa/ szerint M. János és Lukácsy Judit leánya). Özvegyen 1721. 01. 26. Szakolczán újra férjhez ment Murtizer Györgyhöz. 10 gyermekük III-/8-17/ János, József, Erzsébet, Mihály, Mihály, Judit, Anna, Pál, Teréz, Mihály. II-3 Mihály és Markovics Krisztina gyermekei közül: III-3-8 János, (gyóni ág) * 1687? † Pest 1747. aug. 15, 60 éves korban. Eltemetve a pesti ferences kriptában feleségével, = 1718? dezseri Rudnyánszky Anna * 1702? - † 1750. 6. 15., 47 éves korban, gyermekeik IV-/10-15/ Borbála, Franciska, József, Teréz, Gábor, János.

III-3-9 József (irsai ág), * 1703. 2. 27. † 1776. 12. 12. = I. 1743? Barinyai Honoráta, * Nyitra 1718. 3. 21. † Pest 1744. 3. 16. /B. Ferenc, György fia és unokája, anyja Akác Zsófia, ház. 1717./ egy gyermek /IV-16/ József. = II. Szakolcza 1748. 12. 15. resiczai b. Resiczky Eleonora /R. István, István fia, aki R. Szaniszló és erdődi Pálffy Szabina fia, és Benkő Borbála leánya - az egyik szakolczai Zlinszky házat, ami később a másik ágra került csere révén, das palffysche Haus néven emlegetik./, † 1789-ben.

Gyermekeik IV-/17-23/ Mária Anna, József, Eleonóra, Antal Kristóf, Anna Mária, Terézia, Jozefa Zsuzsanna.

Buda visszafoglalása előtt a magyar közélet Felső-magyarországra szorult: ott működtek a hódoltság területre eső vármegyék, így Pest vármegye is Füleken. Pozsony volt a királyi Magyarország fő- és koronázó városa, Nagyszombat az esztergomi érsek székhelye, az egyházi igazgatás központja. A 17. század második felében a királyi Magyarország tisztségviselői nagyrészt a nyugati határszélen birtokos családokból kerültek ki: Eszterházyak, Pálffyak, Csákyak szerepelnek és velük a Nyitra megyeiek könnyen létesíthettek kapcsolatokat, amelyek aztán a visszahódított területen újból meginduló élet során kamatoztathatók voltak. Nyitrából egyes Zlinszkyek is Pest és Esztergom megyébe kerültek át. Elevenek maradtak mindazonáltal a felvidéki és szakolczai kapcsolataik, a Pest megyeiek házasságkötései ide is utalnak. Feltűnő hamar kötöttek igen jó házasságokat, ez gyors társadalmi elismertségre utal (Lukácsy, Markovics, Daróczy, Kovachich, Rudnyánszky, Barinyai, b. Resiczky, Salamon, Thurzó stb családból feleségek.)

Így György és Hamznik Erzsébet fia:

III-2-4 Imre * Szakolcza 1679. 10. 10., † 1721. 5. 17. (434 Pest Bv hakvi sz.). eltemetve a pesti ferenceseknél, = Győr 1707. 9. 11., királydaróci Daróczy Borbála, † 1726. (apja D. István), D. Zsigmond (D. István és Dengeleghy Kata fia) és Paksy Anna (paksi Paksy János és nagymihályi Eördögffy Judit leánya) fia, - anyja Sukoray Erzsébet). (Daróczy Borbála második férje Antal János, s e házasságból született A. Teréz, dr Kornis István szerint, Károly J Fejér megye V. XXV. függ.: kiv. a pernek, melyet D. István és n. Sukoray Erzsébet leányának, előbb Z-né

majd Antal J.nének leánya, Csepreghyné Teréz folytatott a Paksy hagyaték ügyében a Száraz családdal 1731 után) – Imre és Daróczy Borbála gyermekei Ferenc, Imre, Anna, Erzsébet, Antal, György.

Zlinszky Imre 1679–1722 – Az első Pest megyében tisztséget viselő Zlinszky

György és Hamznik Erzsébet gyermekei közül ő a legnevezetesebb, és a gyóni Zlinszkyek szempontjából is jelentős lehetett.

Zlinszky Imre apósa, Daróczy István, jelentős személyisége korának. A Pest vármegyei levéltári *regesztákban* először 1689. 07. 29. szerepel, mint Pataj *oppidum* felének jogosultja, majd Egyházi és Apostag *prediumok* jogosultja. 1691-ben bírságolták, mert nem vállalt szolgabírótságot. 1691-ben Halas *oppidum* ügyében a Paksy család képviselőjeként a nádorral volt vitája. 1695-ben a Paksy család nevében a Solt megyei Rébér, Kél és Lak puszták jogait érvényesítette, Nagy-Hartára szomszédjogot érvényesített. 1697-ben a vármegye tiltakozott, amiért Daróczy Istvánt báró Frankenberg Miksa várkapitány Budán 10 napig nemesi jogai ellenére fogva tartotta. 1698-ban jelölték szolgabírónak, de nem került megválasztásra, ugyanez évben a szolgabíróval részt vett a 4. járásban az összeírásokban.

Daróczy István Budán 1709-ben halt meg. Felesége Sukoray Erzsébet. Gyermekeik István = Száraz Kata (gyermekeik Zsigmond és Rozina), Ferenc, Borbála Zlinszky Imréné, - és Katalin = b. Száraz György neje.

Zlinszky Imre tehát házassága révén bekerült a Paksy–Daróczy–Száraz családok rokoni körébe. A Daróczyak a 18. században Tolna megye legnagyobb birtokosai közé tartoztak, azon kevesek közé, akik régi birtokjogaikat érvényesíteni tudták az újszerzeményi bizottsággal⁹ szemben. Daróczy István Tolna megye alispánja volt, fiának, Istvánnak Száraz lány a felesége, akinek apja személynök, az ország egyik első bírója, Katalin leánya pedig báró Száraz György felesége lett. A Száraz család révén a Rudnyánszky családdal is rokonságba került Zlinszky Imre, és a Grassalkovichok köréhez is kötődött. III. Károly és Mária Terézia Magyarországának vezető családjaihoz kapcsolódott tehát rokoni szálakkal.

A Zlinszkyek harmadik nemzedékéből az említett Imre (1), továbbá János (7) Esztergom és Pest vármegyében működtek. József (8) Pest vármegyében szerzett birtokot, míg Imre felesége anyja Paksy Anna révén Fejér és Tolna vármegyében vált birtokossá. A Rákóczi szabadságharc idején Pest megye ügyesen egyensúlyozott a felek közt, de Zlinszky Imre labanc összeköttetései egyértelműek.

9 Újszerzeményi Bizottság – *neoquistica commissio*, annak vizsgálatára jött létre, hogy a török alól fel szabadított területeken kiknek van ősi jogon nemesi birtok-igényük. Akinek ugyanis nem volt, vagy amely területre ilyen nem állott fenn, azt a Kamara hasznára értékesítették új donációban, vagy megváltás ellenében. Csak kevés család tudta – nem elvben, hanem a halárok tekintetében, tétélesen – 150 év török uralom után ezt perben bizonyítani, kivált az ország déli és középső részein.

Szakolcza sem került tartósan Rákóczi kurucai kezére.

Zlinszky Imréről tudjuk, hogy Pest megye szolgabírája¹⁰ volt (először említve 1709. november 10. vármegyei jegyzőkönyvben, majd 1710-ben Birolinyi István, Ebergényi László labanc tábornok írnoka, naplójában mint *affinis nostert* (atyánkfia, szomszédunk) említi. Bánkuti Imre, *Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban* műve II. kötetében három, 1710-ben kelt, levelet is közöl, amelyek említik Zlinszky Imrét). Majd Esztergom vármegye főjegyzője és követe volt az 1711. évi pozsonyi országgyűlésen, amikor III. Károlyt megkoronázták. Feljegyzések szerint élénk színekkel ecsetelte a vármegye lakóinak leromlott anyagi helyzetét, nyomorát a háború után. Fejér vármegyének táblabírája.¹¹ 1715-ben Pest vármegye, h. jegyzője /szeptember 23. helyettes alispánnak jelölve, a felső járás szolgabírája/, 1716. a vármegye követe Bécsben, 1717. újra választva, télire szállást kapott a megyeházán. 1719. április 3. *nunc subordinatus vicecomes*, 1720. november 18. másodalispán. Virágot tartó pánccelos katona van a címerében, 1716-ból (Z. A. adata). Nyilván az apja címeres levele alapján. Érdemeit felemlíti még az unokáinak adott címeres levél is, valamint hangsúlyozzák azokat, amikor egyik unokája bekerült a Mária Terézia magyar nemesi testőrségének első csapatába.

A kecskeméti ferences *Historia Domus* szerint 1719 májusában a vizitáló Bartsch Joachim német tartományfőnököt Pesten, a megye részéről, meglátogatta *perill. Emertcus Zlinszky, Judlium primario nomine Comitatus, qui tenerrimo etiam affectu complexus provinciális grates et sibi pro humiliatione, et amplas Incl. Comitatus referens*, (nagytekintetű Zlinszky Imre, a megye első [központi] szolgabírája, különös kedvességgel, amiért a provinciális mind neki személy szerint leereszkedéséért, mind a vármegyének, köszönetét tolmácsolta.) Ez a ferences kapcsolatokra utal, akik pesti templomában Zlinszky Imre nyugszik. Az Országos Levéltár *Urbaria et conscr. UC 17:9:(d): 1720. augusztus 30. Debrecen kelettel tanúsítja: Zlinszky Imre és Merskovich Mihály írják össze a váradi javakat.*

Az 1721. pozsonyi országgyűlésen Pest vármegye követe volt (mint másodalispán). 1722. április 13. elnököl egy ülésen. Június 1-jén helyébe, mivel hirtelen meghalt, Me(r)skovics Mihályt (sógorát, Száraz Rozina férjét) nevezték ki. 1726. március 26-án az elhunyt Zlinszky Imre és Daróczy Borbála gyermekei részére Pest vármegye gyámul rendeli Szeleczy Mártont és feleségét Sukoray Erzsébetet (a nagyanyát), ám előbbi nem vállalja az elszámolás kötelezettségét, ezért április 16-án Máriássy András lesz az árvák gyámja.

10 A szolgabíró a vármegye rendőrhatalmára volt, a nemesi önkormányzat részéről szabadon választva. Az úriszéki bíráskodás törvényességét volt hivatva biztosítani, valamint a határvitákat, amelyek a magyar jog szerint nem tulajdoni perek, hiszen csak birtokokat határoznak el, ezért (máig) azokban elsőnek igazgatási hatáskörben döntenek. Felelős volt a közbiztonságért is, a maga körzetében.

11 A táblabírói cím illetmény nélküli meghívás a megyei bíráskodásban, a megyei törvényszéken, bíróként való közreműködésre. A megye birtokos vagy jogtudó nemesei közül választották őket.

Imre nyilván sokban egyengette unokaöccse, János, közéleti pályáját. Ő is kötődött Esztergom vármegyééhez, tehát a primás köréhez is (ott hirdették ki 1818-ban kapott armálisát). Ő is Pest megyében futotta be pályáját, és e megyének lett alispánja, követe. Az Imrével felesége révén rokon Rudnyánszky-családba házasodott.

Imre a Duna mellett „*bene possessionatus*” lett, megalapozva a Fejér megyei, az apostagi, de a pest megyei Zlinszkyek anyagi helyzetét is. Természetesen ez az előnyös anyagi helyzet leginkább Imre gyermekeinek javára esett. Közülük Imre Apostagon, Ferenc Kis- és Nagy Apostagon gazdálkodott, Antal fivérük Fejér megyébe, az alapi Salamon családba házasodott és az ipa birtokán élt. Ügyetlen gazda lehetett, szegénységéről sok okmány tanúskodik. Fiai azonban már sikeres pályát futottak be a megyei szolgálatban.¹²

A Zlinszky-család harmadik nemzedékében elválnak a gyóni, az irsai, a fejérmegyei és a Nyitra megyei vonal. A gyóni ág mindmáig végigvezethető, az irsai fiágon kihalt a 4. nemzedékben a 19. század elején, leányágon máig létezik, a fejérmegyei ág fiágon kihalt István alispánnal a 19. század végén, bár a tolnaiak, illetve a ma élő felvidékiek bizonyosan a testőr Józseftől (V-4) származnak. A nyitrai, szakolczai és holicai, valamint az apostagi ág leszármazása még pontosítást igényel, de a 19. század végéig levezethető.

Zlinszky Imre unokája, az apostagi Imre fia, József, került be a nemesi testőrségbe, onnét egy ulánus ezredbe, majd Sárszentmiklóson bérelt házban élte nyugdíjas őrnagyként öreg napjait. A többiek azonban kihasználták a Daróczy-Paksy örökség lehetőségeit. Erről többször tanúskodik a Duna menti települések birtok-története.

Zlinszky János (7) - aki a Rákóczy szabadságharc idején még fiatal volt, Pálffy János, majd fia Miklós nádorok bizalmasaként futotta meg pályáját Pest megyében.

1718-ban Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek és Csáky Zsigmond tárnokmester ajánlására Zlinszky János armalist kapott. Megvan a kérelem, címertervvel.¹³ Ugyancsak megvan a különösen szép kivitelű címeres levél is, rajta a záradékkal, hogy kihirdette Esztergom vármegye, 1718. év október 7-én Esztergomban.

Az időpontból arra következtettek, hogy a Rudnyánszky-család unszolta a völegényjelöltet armális szerzésére, ezzel rendi állása egyértelművé tételére. Nem megélhetéséhez kellett ez, állása – jövedelmező – nyilván volt. Ajánlója, Csáky

12 Unokája, Zlinszky István, Fejér megye alispánja volt a szabadságharc alatt, a kiegyezés után a megyei törvényszék elnöke.

13 A kézzel írott kérelem 1718. augusztus 29-i kelettel engedélyezett, abban a kért címer színes rajza is benne szerepel, ráírva „*concessa*”, azaz megadva. Az ajánlók a kalocsai érsek és fivére, a tárnokmester. Hogy a család nem ekkor kapott nemességet, bizonyos, hisz Nyírtában jóval előbb, de Pest megyében és Esztergom vármegyében is megyei tisztséget viseltek tagjai. Szakolczán mint „*egregius*” nyert Venczel említést. Talán a Rudnyánszky Annával kötött házasság miatt a menyasszony családja sürgette, hogy a morvaországi rendi állást kétségtelen magyar nemesi statusra váltsa át a völegény, a rendszeres kamarai nemességvizsgálati perekre tekintettel.

Imre bíboros érsek, III. Károly király egyik legjelentősebb tanácsosa, a Tripartitumot megújító jogászbizottság vezetője.¹⁴ A jogi reform előmunkása volt hivatalból Csáky Zsigmond tárnokmester is. Talán nem túl merész a gondolat, hogy Imre unokabátyja ajánlására a fiatal Zlinszky János pályáját, mint a novum Tripartitumot előkészítő országgyűlési szakbizottság jurátusa, kezdte meg. Bizonyos joggyakorlatra későbbi pályája utal, azt ott szerezhette. Talán erre utal az armálist kérő beadvány is, amely szerint fiatal kora miatt különös érdemeket szerezni nem volt módja, mégis „*per litterarum studia et applicationem continuum*” remélhető, hogy a továbbiakban hasznos szolgálatokat fog tenni. Az ajánlás, valamint a kihirdető Esztergom vármegye (amelynek Z. Imre is volt követe) a család és az érsekség kapcsolatairól tanúskodnak. Amikor Pest vármegye Zlinszky Jánosnak 1739-ben kétségtelen nemességéről igazolást állított ki, ebben ugyancsak meghivatkozta Imre bátyját, mint aki a megyében már öelötte tisztséget viselt.

Ezért nem tulajdonítok annak jelentőséget, hogy címet kérő levelében Zlinszky János 1818-ban „*me a civili statu adhuc ortum*” „*in coetum et numerum nobilium verorum accipere, aggregare, cooptare dignetur*”. Ez szokásos fordulat, ami nem teszi kétségessé Venczel nagyapja egregius mivoltát. Apja, Mihály, aki nem kapott testvéreivel armálist, mégis ugyanezt a státust élvezte, amint házassága is mutatja.

1720. április 8-án kelt Pest város bírójának és tanácsának okirata, amely szerint Laffert b. tiszttartója, Zlinszky János és neje, Rudnyánszky Anna (ekkor már házassok) örök áron megszerezték 1080 Rh forinton Duloczky Máriának, előbb Farkas Mátyás, később Szabó György özvegyének, a Lipót utcában fekvő 20 öl hosszú és 15 öl 3 lépés széles házat. (HB) Nyilván ez is a házasságukkal függött össze, a család tartósan ebben a házban lakott. A vásárlás évében született első gyermekük.

A családi kör, amelybe Zlinszky János házasságával bekerült, mint Zlinszky Imrével kapcsolatban már említettük, akkoriban az ország felsőbb vezetőinek köréhez tartozott. A Száraz család, amellyel sógorságba jutott, Nagytétényben építette fel pazar barokk kastélyát, aminek szerény kistestvére a gyóni Zlinszky-kúria. Az építetők között Száraz György és neje Daróczy Katalin – Zlinszky Imre sógora és sógornője – voltak a kezdeményezők: maga Nagytétény a Budától Paksig a Duna mellett elnyúló Paksy örökségnek része volt. Száraz György 1720–1730 között építkezett Tétényben, utána leánya Száraz Júlia és férje, Rudnyánszky József, Zlinszky János sógora, folytatták a művet. Zlinszky János és felesége bizonyosan gyakori vendégek voltak Nagytétényben, már csak az összefonódott vagyoni ügyek rendezése okán is.¹⁵

Zlinszky János utóbb szolgabíró (1723–25), folyamatosan a *sedria* tagja, 1725–1735 *cassa perceptor* (pénztáros, a legkényesebb megyei tisztség!). A pénzügyi ügyvitel ellátásában a Laffert báró vagyongazdálkodásával szerzett tapasztalatok nyil-

14 Vö. Málnási Ödön: *Gr. Csáky Imre bíbornak élete és kora (1672-1732)*. Kalocsa, 1933. a család kiadása.

15 Cserei Éva – Fülep Ferenc: *Nagytétény műemlékei*. Budapest, 1957.

ván jól jöttek, viszont a megbízásban megnyilvánuló bizalom a megye részéről bizonyítja, hogy e vagyonnevelés mintaszerűen történhetett.

1735. január 1-jétől Zlinszky János haláláig (1747) első alispán, és alispánként követ az 1740. évi „*vitam et sanguinem*” országgyűlésen.¹⁶ A 9. számú díszvendég volt a koronázást követő udvari ebéden.¹⁷ El lehet mondani, hogy jelentős pályát futott meg Pest megye szolgálatában.

A megyeházáról Zlinszky János támogatta mind a pesti ferencesek,¹⁸ mind a szaléziak templom- és rendház építését. Ebben együtt működött Grassalkovich Antal báróval. Zlinszkyék adománya a pesti ferences templom Szent-Anna oltára. Lehet, hogy az oltárkép modelljéül Rudnyánszky Anna és valamelyik lánya szolgált.

Mikor Zlinszky János alispánt 1747. június 20-án a pesti ferencesek kriptájába temették, a Protocollon conventus őt *fratrum gratiosus patronus*nak nevezi, tehát „kegyúrnak”, akit a kriptában a sírhely egyházi jog szerint, mint alapítót megilletett. A szervitáknak „ad erigendum Altare maius – a főoltár építésére 150 Ft-ot adományoztak. ex dono spect. D. Joannis Slinski” accepta specifica 1739–40 kötetben. A szerviták *Historia Domusa* szerint rendszeresen tették is tiszteletüket János és Anna napkor Zlinszkyéknél.”

Dabason, úgy tűnik, már 1730-ban is volt valamelyes birtoka Zlinszky Jánosnak. (Laffert Antal báró sári-i birtokait kezelve juthatott a gondolatra, hogy ott *possessionatus* legyen.) 1731. március 1-én báró Grassalkovich Antal 1000 forint értékben zálogba adja Zlinszky Jánosnak azon besnyői *portiót*, amelyet Bertóthy Erzsébet neki 1730. 4. 24-én zálogba adott (eredeti zálogos levélre rávezetve [HB]). 1742-ben Bertóthy Erzsébet özv. Farkas Istvánné örökre bevallja besnyői birtokát Zlinszky Jánosnak, aki azt már zálogban bírta.¹⁹ 1744. 11. 16-án nádori donációt nyert a hűtlenségbe esett Halász Zsigmond ¼ részére, Gyón, Dabas, Babád, Ordasháza, Délegyháza birtokokra, amint erről fentebb beszámoltam. 1748-ban Halász Péter zálogba adta Gyón ¼részét özv. Zlinszky Jánosné Rudnyánszky

16 Mikor a magyar országgyűlés a fiatal királynőnek ellenségeivel szemben életet és vérét ajánlotta fel.

17 Választásáról Grünwald Béla: *A régi Magyarország*. 416. p.: 1741. 6. 25. valamint (Descriptio rituum et sollennitatum coronationis Mariae Theresiae Doc. 8. Series allegationis Farkasfalvensis, in: Schwandtner J. G. Script. rer. ungar. vet. Bécs 1746.): Ex allegatis Comitatus et Capitulum No 9. Dom. Joannes Zlinszky Pestiensis. No 10. Dom. Franciscus Daróczy Tolnensis.

18 Szabó Erzsébet: *A pesti Ferences templom*. Budapest, 1959.

19 A nemesi birtok korlátozott átruházhatósága (ősiség) miatt pénzkölcsönök fejében gyakran adtak zálogba nemesi birtokot. A zálog legrövidebb időtartama meghatározott volt, hogy a tőke kamata a birtok jövedelméből mindenképp kikerüljön. Viszont meghatározták azt az időt is, amikor a zálogba adó – az adósság megfizetése mellett – a zálogbirtokot visszakövetelhetette. Azt megtehetette valamely osztályos, tehát ősiségi jogon a birtokra igényt formáló, atyafi is. Az örökvallás a nemesi birtok végleges, jogi átruházása királyi hozzájárulással, mert ez esetben a kamara az eredeti birtokos halála esetén már nem élhetett a visszaháramlás jogával. A besnyői részen tehát Zlinszky János 1742-ben gyökeres jogot szerzett.

Annának (HB). Ezzel a birtokok eszmei fele része lett Zlinszky-birtok.

A gyóni-dabasi birtokok eddig döntő részükben a dabasi Halász családé voltak. A dabasi Halászok I. Ferdinánd királytól kaptak armálist, azt I. Lipót 1669-ben megerősítette. A birtokokra a Halász Boldizsár által összeállított, a dabasi közbirtokosság előtt 1866. augusztus 20-án tartott gyűlésen bemutatott, és ugyancsak Halász Boldizsár által elkészített leszármazási táblázattal megerősített okiratok szerint a család 1725. április 11-én Pálffy János nádortól megerősítő donációt kapott. 1727-ben a *Fiscus neoacquistica* perben elvitatta tőlük a birtokokat, de a per a család javára dőlt el. Birtokmozgások, zálogba adások családon belül történtek, a gyóni részt inkább Halász Péter ezredes leszármazottai birtokolták ténylegesen, sőt volt, hogy vitatták a többiek birtokjogát általában is. Mindazon által a 18. században a Halászok eszmei negyedrészekben birtokolták az uradalmakat, természetben megosztva. Valószínűleg azért így, hogy egy-egy rész ne haladjon meg a nádori adománnyal juttatható 32 jobbágytelek (mintegy 3000 hold) területet. 1744-ben a birtokhelyzet úgy alakult, hogy egy eszmei negyedet Halász Zsigmond ezredes és családja, egy másikat Halász Péter ezredes leszármazottai, 1-1 negyedet pedig Halász Ferenc, illetve Halász Mihály ága birtokolt.

Halász Zsigmond, még akkor, mikor a porosz király III. Károllyal szoros szövetségben állt, beállt a porosz hadseregbe, hogy ott a könnyű lovasságot megszervezze, így az osztrák örökösödési háború kitörésekor egyszerre az ellenséges táborban és a királynő iránti hűtlenség helyzetében találta magát. Az ő eszmei gyökeres része törvény szerint visszaháramlott a kincstárra, és Pálffy nádor azt királyi helytartói jogkörben adományozhatta a vármegyében helyettesének, hűséges munkatársának, Zlinszky János alispánnak. Az alispán özvegye 1748-ban ehhez az egynegyed részhez szerezte meg Halász Péter $\frac{1}{4}$ részét, elsősorban a gyóni részen fekvő területek birtokát, fiai részére.

Hogy a Zlinszky-család, legalább is az alispán életében, Pesten lakott, bizonyos. Kitűnik pl. a szerviták háztörténetéből, ahol a náluk tett látogatások állandón szerepelnek. Édesanyjuk haláláig – 1750 – mindenesetre a pesti Újlipót utcai házban lakott a család.

Ám hogy már Gyónon is volt élet a majorságban, kitűnik ugyancsak a szerviták naplójából.

„Kijegyzés a pesti Szt. Anna szervitaház diáriumából 1739–59 években: (Szoros kapcsolatot tanúsít mind az alispán és neje és a szerzet, mind utóbb József fiúk és a szerzet közt. Ő nyilván már apja életében átvette a gyóni birtok kezelését).

(1750. június 26.) „Burchhard testvérrel Kecskemétre mentünk, s útközben köszöntöttük patronusainkat, így Gyónon Zlinszky József földesurat, aki egy lovat ígért nekünk.” Aug. 29-i bejegyzés szerint a ló, négy éves, ZJ-től megérkezett.

1752. 7. 5. „Kecskemétre utaztam bizonyos lovak vásárlása végett. A fásasztó úton nem hívtak be pihenni, csak Gyónon időztem Zlinszky József földesúrnál

(az alispán első fiánál), bemutattam a misét, és szentségeket osztottam a majorban, s tőle egy lovaskocsit is kaptunk.”

A gyóni kúriához a legközelebb eső katolikus templom ekkor a sári templom volt. Ott is történtek a családi anyakönyvezések. Feljegyzésre méltó, hogy Zlinszky János, aki birtokai jobb hasznosítása miatt jelentős számú családot telepített Nyitrából Gyónra, ezek számára a gyóni falu közepe táján evangélikus templom építését kezdeményezte, noha ő családjával együtt katolikus volt, és így, ha Gyónon volt, Sáriba járt misére.

Az alispán gondoskodott gyermekei műveltségéről, neveléséről és megfelelő házasságok kötéséről. Tudjuk, hogy Gábor fiát a váci ferencesek iskolájába adta, igénybe véve ehhez Althann bíboros, váci püspök ajánlását. Hogy másik két fia hol tanult, nem tudjuk, de mindketten jogász képzettséget szereztek. József már apja életében megkezdte a megyei, majd a kamarai szolgálatot. Ugyancsak a kamaránál, Pozsonyban kapott állást Gábor fia is, míg János a III. Károly által újonnan létesített pesti *disztriktuális* bíróságon folytatta jogász munkásságát.

Gábor és János nem alapítottak családot. József azonban, nyilván a Fejér megyei rokonság révén, megismerte a neves székesfehérvári családból származó (hidvégi) Hiemer Erzsébetet, és őt vette feleségül. Fejér megyébe adták férjhez az alispán Bora lányát is, alapi Salamon Jánoshoz – ezzel a családdal a fejér megyei Zlinszkyek több szálon is kapcsolódtak.

III-8 János és Rudnyánszky Anna gyermekei:

IV-1 Borbála = alapi Salamon Jánosné, gyermekeik S. Ferenc lovaskapitány, Anna, b. Zigaun főstrázsamester neje, Julianna Szabó Antal gyalogos kapitány neje, Terézia Zaklin Jánosné. 1758-ban ZB a pesti és gyóni házbeli illetőségét 1500 Ft-ért átadja Z. József (IV-3) fivérének. Addig a közös árendából évi 300 Ft-ot kapott.

IV-2 Franciska = Kőszegi Imre huszárcapitány, 1760 után. A Kőszegiek neves család Nyitrában és Trencsénben.

IV-3 József * Pest, 1720. 12. 31. keresztszülei Mágocsy Mihály alispán és felesége, Göczy Mária), † 1776, ?

=1757. 2. 20. hidvéghi Hiemer Erzsébettel, házassági szerződésük szerint (HB eredetit ismerte) a menyasszony hozománya 1000 Ft, a vőlegény 2000 Ft moringot és 100 aranyat „*Morgengaab*” fejében ad. Gyermekeik Erzsébet, Rozália, Terézia, Anna, József, Antal, (V-/1-6/)

(A Hiemer család neves székesfehérvári polgárcsalád, több tagja bíró volt, így 1702. Mihály, a nagyapa, 1720 H. Mátyás, HE apja. 1727-ben H. Sebestyén és Mátyás, Mihály fiai, felmutatják nemeslevelüket hidvéghi praedicatummal. Fivére Ignác 175. adószedő, 1778 másodalispán, 1787 első alispán. A Hiemer-ház Székesfehérvár belvárosában áll.)

IV-4 Gábor * Pest 1726. 03. 28. (akv. 1570, keresztszülők Mágocsy alispán és neje), † 1774. előtt. A váci ferencesek diákja lesz (Hist. Domus: 1742. 11. 18. „*intravit scholam nostram filius Gabriel spect. Dni Joannis Zlinszky ord. vicecomitis com.*

Pestiensis [...] recommendatione Exc. i Dni Dioecoesani [Althan püspök]) – 1757-ben már a pozsonyi kamara titkára,²⁰ 1763-ban a máriabesnyői kolostor avatásán, Grassalkovich Antal mellett, hivatalos vendég a Kincstár képviselőjében: 1V-5 János † 1800 előtt, 1788. pesti *disztriktuális* bíróság alelnöke. 1768-ban Zlinszky János perli Z. József (IV-3) özvegyét a mag nélkül elhalt gulyásuk hagyatéka iránt (500 Ft). 1789-ben gyóni birtokát 12 évre zálogba adja Szűcs Péternek, 1793-ban ugyanezt eladja Lányi József udvari tanácsosnak, aki 1800-ban felszólítja a közelebb-ről meg nem jelölt jogutódot, hogy ha akarja, ősiség jogán megválthatja a birtokot. (Úgy gyanítom, a bíró unokaöccse, Antal, élt a magához váltás lehetőségével, a gyóni Zlinszky birtokon akkor már mintegy 10 éve ő gazdálkodott, nem az árvák gyámjai.)

*Az alispán és testvérei*²¹

Az alispán nagyszámú testvére közül kettővel, Józseffel és Mihállyal, tartott bizonyosan kapcsolatot. A három testvér szorosabb kapcsolatára utal irsai Zlinszky József ránk maradt végrendelete két fivére javára, valamint Mihálynak József – tabáni ügyvéd – fia igénybejelentése az irsai József Antal fiának elhunytakor ennek vagyonára.

III-2-3 József (irsai ág), * Szokolcza 1703. 2. 27. † Irsa 1776. 12. 12. = I. 1743? Barinyai Honoráta, * Nyitra 1718. 3. 21. † Pest 1744. 3. 16. (B. Ferenc, György fia és unokája, és neje Akác Zsófia, ház. 1717.), egy gyermek, József (minden valószínűség szerint Bécsben élt, mint pap).

Az irsai Zlinszky József sógora, Barinyay Ferenc, a megyei jegyzőkönyvek rendszeres szereplője a XVIII. század első felében, mint ügyész. Zlinszky József a (1733-ban Pest vármegye jegyzőkönyvek szerint még) romos irsai templomot újjáépítette. Ekkor első felesége már nem élt: „*olim coniuge*” megjegyzés a templomban lévő emléktáblán. A plébánia *Historia Domusában* írottak szerint Zlinszky József 1742-ben kapta Irsát donációba. Néhaj felesége Barinyay Honoráta végrendeletijéé hagyott a templom újjáépítésére pénzt, ebből épült újjá a templom 1745–1746-ban.²² A templomi emléktábla (és egyes pecsétek) szerint a Zlinszky József által használt címer a János (III-I) leveléhez hasonló, de a mezőben a katona csak derékig van megjelenítve.

20 A királyi Kamara, másként a kincstár megjelölése. A Kamara az államvagyon – a Korona vagyona – kezelésével foglalkozott. Voltak önállón kezelt koronauradalmak, mint az óbudai, és voltak egyében kamara által beszedett, behajtott állami igények, adók, vámok stb. A Kamara kezelte, figyelte a koronára visszaháramló ingatlanok, nemesi birtokok sorsát is.

21 Mihály Szokolczán maradt, ott volt harmincadvamos, ami a határmenti kereskedővárosban nyilván kedvező megélhetést biztosított. Gyermekei közül Mátyás és József neves ügyvédek lettek, velük még találkozunk. Ferenc Szokolczán ügyvédkedett, előbb katona volt, György Krassó megyébe került főjegyzőnek, alighanem a Resiczky-rokonság révén.

22 Vö. a Váci püspöki levéltárban Bicske 1746. Xbris 14 kelt vizitációról a jelentést.

József újra megházasodott = II. Szakolcza 1748. 12. 15-én: resiczai b. Resiczky Eleonórárt vette el, † 1789-ben. (R. István, István fia, aki R. Szaniszló és erdődi Pálffy Szabina fia, és Benkő Borbála leánya – az egyik szakolczai Zlinszky házat, ami később a másik ágra került csere révén, *das palffysche Haus* néven emlegettik.) A házaspár ugyan többnyire Irsán élt, de a szakolczai kuriális ház is József kezére került, s ő azt, az alább közölt *cambiális* szerződés szerint, rendbe hozatta, lakhatóvá tette és időnként használta is. Érdemes figyelni arra, hogy mind József, az apa, második házasságát, mind fia Antal, házasságát Szakolczán kötötte. Gyermekük Mária Anna, József, Eleonóra.

Antal Kristóf * Irsa 1756. 4. 17. † Vác 1792. 11. 26. = Szakolczán 1777. szept. 16. Morsinay Annával *1757., † Penc 1803. 2. 16. (M. Ferenc és Majthényi Mária), Pencen élt és vett részt a vármegyei közeletben, fiaik László, János, Antal és egy leány, Jozefa). Fiaik kiskorúként meghaltak, így Antallal kihalt az irsai férfiág. Csak leányok maradtak: Anna Mária, Terézia és Jozefa Zsuzsanna. A lányok egyike a besztercebányai városbíró fiához, későbbi polgármesterhez ment feleségül. Ketten irsai birtokos nemes családba házasodtak.

József tehát először Pest megyében, Irsán, majd másodszer Szakolczán házasodott. Báró Resiczky Eleonórárt vette el. Vele Irsán gazdálkodott. Pest megyében ügyvédi praxisa is volt, és felépítette első felesége hagyatékából az irsai katolikus templomot. Alighanem jó ideig mint legfiatalabb ő élt a szakolczai házban, sőt azt felesége hozományából egy második épülettel, az ún. Pálffy-házzal bővítette is. Ezt a házat később elcserélte Zlinszky Imre Ferenc fiának a Daróczy örökségből származó apostagi birtokaira.

Irsai Zlinszky József 1735-től szerepelt mint ügyvéd, gyakran ülnök a *sedrián*, részt vett ezután a megyegyűléseken, 1739. nemesi bizonyítványt kapott Pest-Pilis-Solt vármegyétől, 1742-ben megyei ügyész és *advocatus pauperum*, 1744–1765 szolgabíró, 1767. úrbéri rendezéskor irsai földesúr, ugyanezen év május 6-án Vácott kelt és a *Historia Domus*ban lemásolt levele szerint házat hagyományozott az irsai paplakra és iskolára. 1770-ben Pencen szőlőbirtokos. Valamilyen fegyelmi ügye lehetett mint a szegények ügyvédjének. Ennek iratai a pannonhalmi levéltárban vannak, és Gábor Gyula dolgozta fel, bár csak rövidített névvel (Z. J.), így inkább csak gyanítom a dolgot. Sat szerint *silencium perpetuum*ot kapott mint ügyvéd, azaz végleg eltiltották volna az ügyvédi gyakorlattól.

Kriptája van az irsai templom alatt, valószínűleg ott nyugszik. Azt egyik unokája építtette, Zlinszky József és családja részére. (A kriptá legutóbbi felbontásakor fényképeztek, de nem jegyezték fel a koporsók feliratát.)

Irsai Zlinszky József 1741. június 16. okiratban János fivérét (III-8), annak három fiát, valamint (III-9) Mihály fivérét és utódait (név nélkül) nevezi meg örököseiül, ha nem lenne saját gyereke. Ekkor még tán házas sem volt. (Valószínűleg ezen végrendelet alapján jelentett be Zlinszky József ügyvéd, Mihály fia, az irsai ág kihaltával igényét Zlinszky Antal hagyatékára az özvegyel szemben).

Az 1748. előtti *neoacquistica*-perben az irsai birtokot a kamara, mint amelyet Mester Istvántól leányágon örökölt, bár 1739-ben arra királyi, 1742-ben – Mikebudával együtt – nádori donációt kapott, visszaperli Zlinszky Józseftől, mert „nem nemesek” nem kaphattak birtokot. A Kamara ügyésze a Zlinszky család nemességét ekkor kérdőjelezte meg először. Az ellenkérelemben arra hivatkozott Zlinszky József, hogy a Szegedinac Pero lázadásban Beleznay János generális *vicegerens*-e, az első porosz háborúban, 1741-ben *comissarius bellicus* volt, s tíz éve a királyi táblánál, mint szegények ügyvédje működik, Irsán katolikus templomot építtetett – mindezt nemesi jogon, illetve kötelezettségként. Az ellenvetésre a kincstári jogügyi igazgató 1748. máj. 27-én véleményezte a pert: a *fiscus* a királyi donáció ellen nem tehet, a *palatinális* donáció megdöntésére sincs remény, jó lenne egyességet kötni. Ez történt: 1751. augusztus 26-án, amikor Zlinszky József 2000 Ft-ot fizetett a *fiscus*nak, a keresetet visszavonták, az egyességet ratifikálták (HB).

József ebben az ellenvetésben a nemesi jogok és kötelezettségek folyamatos gyakorlására hivatkozott, tehát a katonai szolgálatra, a megyei tisztségekre, valamint a kegyúri jellegű templomépítésre. Nem mint nemesi rangot keletkeztetőt említi a királyi és a nádori donációit, hanem mint a folyamatosan gyakorolt nemesi jogállás bizonyítékait. A kincstári jogigazgató álláspontja sem elvi, inkább gyakorlat, innét mindkét fél nyitottsága a peregyességre.

1761-ben feleségével a szakolczai rokonok ellen pert indít ottani birtokok miatti (HB). 1767. január 17-én apostagi Zlinszky Ferencsel, Imre (III-1) fiával kötött *cambiális* (csere-) szerződést, az apostagi Daróczi-örökségre cserélve a szakolczai kuriális házat és a váraljai podhragyije birtokot.

Irsai Zlinszky József végrendelete 1776. november 27-én, néhány nappal halála előtt kelt.

Zlinszky János alispán másik fivére, Mihály, Szakolczán maradt.

III-2-4 Mihály (szakolczai ág) * Szakolcza 1717. 4. 25. † 1758. előtt. = 1740 előtt, Poloni Mária, † Szakolcza 1786 10. 22. Iskolás Sz-án 1725 –1732. 1741-49 közt sűrűn keresztszülők Szán. Harmincad vámos volt Szakolczán, majd Szárnyén és más telepeken bérelt vámot. Ebből volt, nem túl magas, nyugdíja, amelynek emelését ügyvéd fia, József intézte el.

Férje halála után az özvegy Szakolczán élt. Hagyatékát Ferenc fia intézte, vitatott módon. Tótul levelezett József fiával, a tabáni ügyvéddel. 1745-ben és 1751-ben is említve Szakolczán. Valószínűleg a szakolczai Zlinszky-kriptába temették őket.

11 gyermekük: Ferenc (katona, majd ügyvéd), Kata, Anna, Mihály, János, György (Krassó megyei jegyző), Mihály (ugyancsak harmincados, mint apja), Teréz, Kristóf, János. Közülük nevezetes:

Mátyás?* 1743-45? † Bajsa 1798. szept.(?) = 1765(?) Három leánya maradi, Erzsébet = Mészáros János, Mária = Zippe János, Anna = bonyhádi Kliegl József felesége. Pesti ügyvéd, képviseli Virágos Andrásné Z. Annát (V-4), és Z. Antalné Morsinay Annát (vö. III-3). 1780-ban a darus címet, később a kétoroszlános

címert használta.²³ 1774-ben Nyitra vármegye nemesi igazolást adott neki. Bács és Békés megyék táblabírája, 1776–1780 Bács megyei alispán, 1780-ban táblai²⁴ jegyző (*protonotarius locumtenentialis expeditor*), 1792. évi országgyűlésen Joannes Stahremberg gróf *absentium adlegatusa*.

Mindezen tisztségek előfeltétele volt, hogy nemes rendi állása legyen. Az ő kezén tűnik fel először az eredetinek tartott családi címer is, a kardot tartó karral és az őrdaruval. E motívumok jelentkeznek mind a Vencel fiainak adott címerben, mind János alispán armálisának címerén, és annak irsai József által használt változatán.

Zlinszky Máttyás 1794-ben-ben donációt nyert Roglaticzára és Rigiczára, 1795-ben a pataji előnév viselését engedélyezték pataji birtoka után. Ám ezeket nem rendi állás elnyerése végett kapta, hanem a pataji előnevet nyilván a dunamenti birtokok rá eső részére vonatkozva, a Bács megyei donációt pedig alispáni működése elismeréseként. (Más rokonok az apostagi, kis- és nagyapostagi, paksi előnevekkel éltek.) 1798-ban elme háborodott, bekerült a pesti ispotályba 3 hónapra. A bácsmegyei birtok igazgatására Kruspér Antal táblabíró kapott Pest vármegyétől kijelölést. Nyilván ez évben meg is halt, hagyatéki inventáriumára megvan.²⁵ 1798-ban a birtok visszaszállt a kamarára, OL UC 169:12(b) alatt 1801. december 19-i becslése n. Z. M. portiójának az 1799. összeírás alapján Roglaticzáról össz. érték 45810 Ft 48 Xr-kész. budai kamarai számvevőség, küldi Örményi Mihály a Magyar Kamarához. Ügyvédi iratai a Pest vármegyei levéltárba kerülnek. Zlinszky Antal veszi át azokat (János alispán unokája). Zlinszky Máttyás donációs levelét ezekből az iratokból családi tudomás szerint Zlinszky Kálmán Pest vármegyei levéltáros nemességének igazolására adta Zlinszky Gyulának 1888-ban, ettől kezdve a gyóni-ág egyes tagjai használták a roglaticzai előnevet is.

Nevezetes még – József * Szokolcza 1753. 3. 14.. † Pest, 1796. 03. 26. (tabáni akv.), ügyvédi esküt tett 1775. 3. 18., pesti ügyvéd, Tabán 462, utóbb 526. alatt lakik. (Grundbuchs Extract No 405. Ein Haus ausser der Türkischen Schildwacht zwischen den No 404 und 406 liegend haltet in der breite 24 Ell Lang 130 Ell 2 ½ Fuß Pati Pál – Josephus Zlinszky mit dem Haus verkauft. Irsán háza, Mikebudán és Nyáregyházán birtoka, Penczen szőlője volt, amit (III-3) Józseftől kapott. Zlinszky János (III-3) végrendeletileg hagyott neki irsai szőlőt, mikebudai szántót, ezt perben kérte kiadni. 1794. Békés vármegye táblabírája, a modenai herceg ügyvédje a Tiszák elleni perben. Végrendelete 1796. 3. 26-án halála napján kelt, irathagyatéka a *Curia post advocatos* iratai között található a Magyar Országos Levéltár sok családi vonatkozással.

23 Ezt 1797-ben kapták a Fejér megyei Zlinszky-testvérek, Imre illetve Antal leszármazottai.

24 A Királyi Kuria, a királyi bírósága, két részből állott, a királyi táblából és a hétszemélyes táblából. Az első eljárás első fokon a gyökeres (donációs) birtokperekben, és másodfokon a megyei törvényszékek felett. A második fellebbezési és elvi ügyeket intézett. Ez volt az ország legmagasabb bírói fóruma.

25 Virág Gábor: Egy roglaticzai nemes ember inventáriumára. *Híd*, 64. évf., 2000/11. 1010–18.

József, a Mihály másik ügyvéd fia, tehát szintén táblabíró, szőlőbirtokos, budai (tabáni) háztulajdonos, fellép az irsai örökségért. Mindezt nem tehette volna, ha rendi jogállása kétségesnek minősült volna.

Az adatokból azt vélem leszűrni, hogy a bécsi béke idején, a 30 éves háború előtt, a magyar, a morva és az osztrák rendek között a privilégiumok elismerése kölcsönösen megtörtént. A háborús időben hazánkknak érdeke volt befogadni honosként olyanokat, akik a katonai és megyei szolgálatot szabadon felvállalták. Csak a 18. századi újjáépítéssel kapcsolatos szigorúbb pénzgazdálkodás korában kezdte el a Kamara a nemesi előjogok – adómentesség – szigorú, jog szerinti vizsgálatát, ami sok családot hozott nehéz helyzetbe. Ilyen esetről talán még módomban lesz beszámolni.

Ez a kölcsönösség része volt annak a különböző országok rendéi közti közeledésnek, amellyel osztrákok, csehek, morvák a magyar rendek közjogi önállóságát szerették volna elérni. Átmenetileg mint tényezők léptek fel az uralkodó és egyes országainak rendjei közti nézeteltérésekben, innét a bécsi béke jóváhagyása során vállalt szerepük. Ez a törekvés azonban nem tudott következetesen érvényesülni a Habsburgok abszolutisztikus és központosító törekvéseivel szemben, és a XVII. század folyamán elsorvadt.

Ajánlom ezt a kis alulnézetből vizsgált jogtörténeti eszmefuttatást Miskolcon volt kollégámnak, aki a levéltári alapon történő jogtörténet-kutatás egyik zászlóvivője Magyarországon, régi barátsággal.

STÁDIUM*

Széchenyi István három nagy könyvben hagyta ránk – sok kisebb írás mellett – szellemi hagyatékát. Ezek a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium*. Arany János azt mondja róluk, hogy nem kézzel írt könyvek, amelyek bölcselek és tanítanak, hanem a lét és nem lét közti határon egekbe nyúló hármas *pyramidok*, örök útjelzők, hogy nyomot ne veszítsünk a sivatag homokjában. Én most ezek közül főleg egyiknek, a *Stádium*nak a programjára és mondanivalójára szeretnék támaszkodni. Megnézni, az országunk általános helyzetének mai stádiumában, melyek is azok a Széchenyi által javallott, a polgári Magyarország alapjait képező elvek, amelyeket fontos lenne figyelembe venni, megszívlelni, kiépíteni, kibontakoztatni.

Széchenyi István a *Stádium*ban egy 12 pontos törvénytervezetet adott közre. (Kérdés, hogy ez a 12 pont mennyiben játszik össze számában a márciusi 12 ponttal. A számuk mindenesetre egyezik.) Ebben a törvényben a következő javaslatokat jelöli az új magyar rend alapjául.

Azt mondja először is, hogy „a hitel haszna és kára mindenkit egyenlőn érintsen”. A hitel hiányát az első munkájában is úgy vetette fel, mint a magyar vagyosodásnak, kibontakozásnak az egyik akadályát. Maga is érezte a saját életében ennek a nehézségeit. Itt azonban arra az egyenlőségre utal, amit a kereskedelmi törvények meghoztak a magyar jogrendben, már akkor, amikor az még egyébként rendi volt. Széchenyi szerint a hiteltartozások kötelező volta, ugyanakkor azok becsületes feltételeinek a közösségi ellenőrzése, egyaránt fontos. Cél, hogy se a tőkével ne lehessen visszaélni, se a hitelt ne lehessen könnyelműen használni, viszont álljon rendelkezésére mindazoknak, akik maguk kibontakoztatására, az ország fejlesztésére kívánják igénybe venni.

Hitelválságban van a világ, globális hitelválságban! Azért van véleményem szerint ebben a hitelválságban, mert a banktőke a maga extra profitjának a növelése miatt oktalanul kínálta a hitelfelvételi lehetőségeket. Bizonytalan helyekre kihelyezte a rábízott tőkéket, hiszen a pénzintézet haszna a pénzügyi műveletben van, tekintet nélkül a művelet értelmes, hasznos, vagy éppen könnyelmű, kockázatos voltára. Most, amikor e szemlélet veszteséget okozott, kéri a társadalom támogatását, mondván, hogy nélküle a gazdaság összeomlik. Nélkülözhetetlenek állítja a bankrendszert, és ezért át akarja hárítani az annak könnyelmű gazdálkodásából származó károkat. Ám nem azokra, akik előtte a hasznokat beseperti kívánták, be is separték, hanem minden polgárra. Tehát míg a hasznot

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Egervölgyi Dezső – Hermann István (szerk.): *Széchenyi István 2010: „– éltető eszmévé finomul –”*. Pápa, 2010. 147–156.

magánosítjuk, addig a terhet társadalmasítjuk. Széchenyi tétele, a hitel mindenkinek egyenlőn illető léte, ez nyilván jelenti az igénybe vevők egyenlőségét a hozzájutásban, az igénybe vevők térítésért való felelősségét adósi helyzetben, és a kockázatvállalóknak, a hitelt nyújtóknak az egyenlő kockázatát a nyereségért, amelyből részt követelnek.

Széchenyi több helyen is figyelmeztetett arra, hogy veszélye van egy induló reformista társadalomban annak, ha a hirtelen pénzhez jutás könnyű lehetőségei elébe vannak állítva a felelős gazdálkodásra nem nevelt új polgároknak. Hajlamos ilyenkor a helyes gazdálkodáshoz, önálló gondolkodáshoz addigi fékei, társadalmi korlátai miatt nem szokott polgár arra, hogy túlfusson lehetőségein. Nem a jó gazda takarékos gondosságával és a maga biztonsági alapját megőrző jó családapa felelősségével nyúl a lehetőségekhez, hanem kancsalul festett egekbe néz.

Széchenyi az országgyűlés kerületi bizottságának a tárgyalásain többször is hangsúlyozta, hogy ugyan hitelre szükség van, de ennek a közösségi ellenőrzése, valamint erkölcsi terheinek törvénybe iktatása fontos lenne.

A második tétele volt a *Stádium* 12 pontjának az ingó és ingatlan jóság, mint saját bírhatása, a *ius proprietatis*. Széchenyi gondolata visszautal Adam Smithnek arra a tételére, amely szerint a magántulajdon sérthetlensége a polgári társadalom szilárd alapja, a nélkül ilyen építeni nem lehet.

Mai alkotmányunk egy, a magántulajdont gyakorlatilag semmibe vevő korszak után beiktatta a 13. §-ba azt a tételt, amely a magántulajdon és a köztulajdon egyenlő óvását, biztosítását írja elő a törvényhozónak és az alkotmányos kormányzatnak. Az egyik oldalon talán messzebbre is mentünk, mint feltétlenül kellett volna, hiszen magántulajdon címszó alatt, a szerződési szabadság alkotmányos elvére hivatkozással, mentséget talál, vagy vél találni a társadalomnak a közösségi eszközökhöz is könnyebben hozzájutó része akkor, ha és amikor ezeket az eszközöket netán nem a köz céljaira, a köz érdekében, törvényes módon használja fel. Először próbálja titkolni az ilyen eseteket, próbál különböző törvényes, magánszférába beavatkozást tiltó szabályokra hivatkozni, utána pedig azt mondja: „lehet, hogy nem erkölcsös, de akkor sem tilos”. Márpedig Széchenyi tanításai közül éppen a *Stádiumban* kihangsúlyozott és többszörösen előforduló tétel, hogy „erkölcsi alap nélkül nincs közrend, erkölcsi alap nélkül nincs polgári rend.” Erkölcsi alap nélkül, ennek az erkölcsi alapnak a széleskörű elismerése nélkül a tulajdon is, a hitel is, a különböző magánlehetőségek is közellenessé válnak, visszajukra fordulnak.

A nemzet kárára lehetnek – erkölcsi alap híján – azok a reformok, amelyeket abban a felfelé ívelő magyar reformkorban a nagy reformerek, és ezek között éppen a legnagyobb magyar, olyan fontosnak tartottak. Ők úgy vélték, az erkölcsi alap egyértelmű, világos, nem azt, hanem a gazdasági és politikai kívánalmakat fogalmazták meg kortársaik és az utókor számára. Azóta elveszett, viszonylagos-

sá silányult a közös erkölcsi tőke, és 1989-ben kihirdetett új, bár átmenetinek szánt alkotmányunk szükségesnek látta az alapul elengedhetetlen társadalmi erkölcsi értékek tételes megfogalmazását. Hogy ez mennyire indokolt „sorvezető”, közéletünkben naponta újra bebizonyosodik.

Azt mondja az alkotmány: egyenlő védelem jár a köz- és a magántulajdonnak. Azt mondja, hogy a köztulajdon nemzeti vagyon, az állam, mint formai tulajdonos kezelésében, de a nemzet minden tagját megillető adott nemzeti vagyon. Mind a törvényhozás, mind az Alkotmánybíróság adósunk egyelőre ennek a tételnek a részletesebb kifejtésével. Az alkotmány még abban is ellentmondásban van itt-ott, hogy a nép és nemzet fogalmakat vegyesen használja az országgal és egyszerűen a magyarral, márpedig olyan törvényt, amely ugyanazon kifejezéseket más-más értelemben alkalmazza, vagy ugyanarra a dologra más-más kifejezéseket alkalmaz, nehéz értelmezni, nehéz arra jogbiztonságot alapozni.

Úgy vélem, ismerve ezt az alkotmányt és dolgozván vele egy ideig, hogy a Széchenyi szellemében alapként és érinthetetlenként elismert magántulajdonnal szemben a közösségnek, a nemzetnek, a közügyekre együttesen befolyással bíró összes polgároknak, akik közé ő be kívánta emelni a rendi társadalom valamennyi osztályát, vagyona is szent és sérthetetlen. A közös vagyona a köztulajdon fogalma szerint mindenkié külön-külön, hisz társaság a nemzet, köztársaság. Tehát olyan szabályozás, amely azt mondja, hogy a közvagyon egyedül a pénzügyminiszter rendelkezése alá esik, hogy a közvagyon néhány emberből álló társaságnak független rendelkezése alá tartozik, nem felel meg az egyenlő védettség értékének. Míg magánvagyonnak a közvagyonba fordítását, tehát kisajátítását különböző törvények megkötik, törvényes okhoz kötik, azonnali, és feltétlen kárpótláshoz vagy kártalanításhoz kötik, addig a közvagyont, azt lehet privatizálni. Lehet törvényes alap nélkül is, lehet privatizálni egy magántársaságnak nevezett egyszemélyű részvénytársaság döntései alapján is. A mindenkori kormányzat a jelenlegi törvény szerint még csak felelni sem tartozik azért, hogy ennek a közvagyonnak az állagát, amikor a hatalmat leteszi, legalább ugyanúgy, azonos értékben adja át, mint ahogy átvette. Noha nem kétséges, hogy az azonos védelem köz- és magánvagyonnál ezt előírná, az alkotmányos alap ezt kívánná, és egy olyan szervre kívánná bízni ezt a közvagyont, amely a nemzetet képviseli. Az Alkotmányban ugyanis még mindig benne van, hogy az állam tulajdona nemzeti vagyon, noha az állami tulajdonról szóló törvény ezt könnyed mondattal megváltoztatja, kimondva, hogy az állam tulajdona állami vagyon. Az alkotmány szövegét változtatja meg törvény, kétharmad nélkül, tárgyalás nélkül, parlament lényegi véleményének megkérdezése nélkül, mert így (el)kezelné egyszerűbb.

Nem erre gondolt a legnagyobb magyar akkor, amikor azt követelte, hogy mindenkinek lehessen ingó és ingatlan jóságga, és mindenki egyenlően állván a törvény oltalma alatt, mindenki egyformán beleszólhasson a közügyek intézésébe.

Ő azt javasolta a *Stádiumban*, hogy a köz számára szóló nagyobb gazdasági egyesülések, paktumok, magukat a törvény alól kivonó – hogy úgy mondjam, monopóliumok – céhek, limitációs egyéb szervezetek, a közszolgalmak és konkurenciák, tehát a versenyt akadályozó intézmények örökre eltöröltessenek. Hát egyenlőre virulnak, hogy ne mondjam! (Még ha helyenként politikai párt nevet is viselnek.) Az örökre eltörléstől mindenesetre még messze vagyunk, noha már hivatkozott Alkotmányunk, ha nem is alkotmányos értéként, de alkotmányos tényként megállapítja, hogy nálunk piacgazdaság van, annak minden következményével, és ezt még bírói védelem alá is helyezte.

Hadd álljak itt meg itt egy pillanatra, a nemzet ilyen téren fennálló vagyonának, jogainak és szabadságainak biztosításánál, és kérdezzem meg, hogy a legnagyobb magyar hagyatékában mit is ért nemzet alatt. Tudjuk, hogy a két világháború között a nemzeti gondolat, a nemzeti érdek bizonyos fokig a ránk nézve igazságtalan béke miatt próbált felidézni célokat és lehetőségeket. Ennek okán a második világháború után beállott rendszer viszont, a diktatórikus, a nemzet szóra gyanakodva nézett és nem szerette használni. Így értelme megkopott, bizonytalanná vált. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a reformkori hagyatéokra bizton építhetünk. Kölcsey megfogalmazásában: „nemzetnek neveztetik nálunk egyenként s összevesen a közügyekre befolyással bíró.” Tehát, akik a közügyekről rendelkeznek, azok együtt, a nemzet, akik viselik ezen közügyeket illető döntéseikért a felelősséget. A *Stádium* ebbe a nemzetbe be kívánja emelni mindazokat, akik – egyelőre – ki vannak belőle zárva. Nem véletlenül a *Stádiumon* túl az akadémiai beszéd foglalkozik mélyebben a tárggyal. Folyt már ekkor, ha még felszín alatt is, a magyarság elleni izgatása a nagyszámú másajkú országunkban lakó nemzetiségeknek, és Széchenyi érzékelt az ebben rejlő komoly veszélyt.

Rámutatott, hogy miközben számtalan gyengénk van a minket körülvevő másfajú népekkel szemben, nagyságunkat, egyedülállásunkat, nyelv sajátosságát tekintve, van mégis egy pont, ahol erősek vagyunk, és ez az alkotmányosságunk. Tehát, ha azt akarjuk, hogy a nálunk lévő idegen ajkúak magyarnak érezzék magukat – mondja ő –, akkor a nemzetbe kell őket felvenni. Beszéljen otthon bárki azon a nyelven, amelyen akar, beszéljen a templomában mindenki úgy, ahogy szeretne. A közügyek intéztessenek magyarul, de a nyelvében senki ne háboríttassék, mert a nyelv a kultúra, a népi azonosság része. Nem oldja meg a nemzeti összetartozást a nyelv, állította Széchenyi az akadémiai beszédében, hiszen akkor elég lenne mindnyájunknak nyelvmesterré lenni, és akkor nagy és elterjedt lenne nemzetünk. „Ilyen áron azonban úgy vélem, hogy nemzetiséget szerezni nem lehet, megtartani még kevésbé.” Nem változtat azon az igényen, hogy az egy országban élők értsék meg egymást. Nem változtat azon a tényen, hogy ez a nyelv egész történelmi hagyományunkkal és egész jogrendünkkel együtt hozzátartozik a magunk azonosságához, és ez az önazonosság tesz bennünket magyarrá. Érték az, amely, ha úgy alakítjuk nemzetünk sorsát, ha úgy

szabjuk meg annak reformjait és gazdasági fellendülését, akkor vonzó lesz azok számára, akik ebbe beléphetnek és beolvadhatnak. Akkor nem taszítani fogja a többieket, hanem vonzani. Akkor tudunk a lojalitás fejében valami olyat kínálni, ami által a többiek is előre jutnak: egyenlők lesznek a haza összes lakói.

Voltaképpen a Szent István-i gondolatnak egy modern megfogalmazásáról van szó, arról, hogy a többnyelvűségnek meg van a maga értéke, amennyiben ez a többnyelvűség összetartó és egymást erősítő kultúrákban nyilvánul meg. Ha egy nemzetközösséget alkot a többnyelvű és sokszokású ország lakossága.

Messze vagyunk attól – sokszor beszélünk róla az oktatás során is –, hogy a legnagyobb magyarnak a gondolatait széles körben csak az általános műveltség szintjén is ismerjük. Még messzebb vagyunk attól, hogy át is értsük és esetleg áldozatkészen fel is vállaljuk azokat. Ennek a Társaságnak – amelytől néhány éve nagy megtiszteltetésként magam is kaptam emlékérmét – az a nagy értéke, hogy ezt a hagyományt ápolja, ébren tartja és terjeszti. Kívánatos, hogy minél több helyen és több vonalon történjék meg ez az ébrentartás, mert van mit tanulni a magyar reformkortól, van mit tanulni ma is a legnagyobb magyartól. Ha megértjük és felvállaljuk azokat az erkölcsi alapokat, amelyeken ő állott, ha megértjük és felvállaljuk azt a felelősséget, amit ő érzett a nemzetért, egyszerűen azért, mert annak egy vagyonos rendileg kiemelt tagja volt, akkor bizonyosan könnyebb lesz közös sorsunkat előre vinni. Akkor nem azon fordulna a közélet szereplőinek gondja, hogy mit tud magánosítani a közösből, hanem azon gondolkodnának, hogy mit tud megőrizni és többletként tovább adni az utánunk következő generációknak, akiknek arra még szükségük lesz.

II.

RÓMAI JOGI TANULMÁNYOK

„HERCULESRE, MILYEN HIDEGEK A FÜRDŐITEK!”*

Néhány szó Róma börtöneiről

A Forum Romanumon a Capitolium felé sétálva áthaladunk Septimus Severus diadalíve és a Curia ősi épülete között. Szemközt velünk a Capitolium hátoldalán felvezető út másik oldalán kis XVI. századi templom áll, a San Gieseppe dei Falegnami, amelyet a San Pietro in Carcere (Szent Péter a börtönben) templom helyén emeltek. A templom tövében rejtőzik két emelet mélyén a Mamertinus börtön, gyakorlatilag egy lyuk a földben, néhány lépcsőfokon lehet abba lejutni.¹

Ebbe a börtönbe vetette a legenda szerint Agrippa *praefectus urbis* Szent Péter apostolt. Az apostol itt térítette meg őreit, Processust és Martinianust, s velük együtt ötven rabtársát: hogy megkeresztelhesse őket, forrást fakasztott a börtön oldalából. Majd csodálatosan kimenekült, és hívei ösztönzésére útban volt kifelé Rómából, amikor a „Quo vadis, domine” kápolna mellett szembetalálkozott Krisztussal, s a kérdést intézte hozzá: Uram, hová mégy?, s kapta rá a választ: *Vado iterum crucifigi* – Megyek, hogy újra megfeszítsenek! Az apostol erre megfordult, s most már híveinek rábeszélése sem tudta a kereszthaláltól visszatartani.²

Eddig a legenda, amit Sienkiewicz oly csodálatos regénybe foglalt. Ennek a fogságnak emléke volt a régi San Pietro in Carcere, ma az eseményt a San Pietro in Vincoli neve örökíti meg, a császári fórumok túlsó oldalán. Római utazó már csak Michelangelo Mózese miatt is bizonyára útba ejti, míg a Mamertinus börtönre alig lesz valaki figyelmes.

Nincs rajta, benne sok látnivaló. Azon csodálkozhatunk el, hogy fért el abban Péter apostol mellett az ötven rab, mert bizony kicsiny a belső tér. A sötét kamrából még egy nyílás vezet lefelé, a hírhedt Tullianumba, a pincebörtönbe. Plutarchos³ leírja, hogy mikor a Róma erejével és vezéreivel oly soká dacoló afrikai fejedelmet, Jugurthát Marius diadalmenetében a capitoliumi úton végigvezették, felékszerezve és teljes királyi díszében, utána a kivégzésre szánt intrikust a Tullianumba hurcolták. Őrei tudtak a neki szánt sorsról, s igyekeztek kincseit előre megkaparintani: letépték róla azokat, oly vadul, hogy fülkarikáival a fülcimpáit is kiszakították, aztán megfosztották aranyos ruháitól, és meztelenül

* Eredeti megjelenési hely: *Jogtörténeti Szemle*, 1992/1. 30–32.

1 Zlinszky János: *Római büntetőjog*. Budapest, 1991. 197. és 64. j.

2 Vanyó László (szerk.): *Euszebiosz Egyháztörténete*. Budapest, Szent István Társulat, 1983. 2.25.

3 Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. Budapest, Helikon, 1978. (Marius) 12.4.

a Tullianumba dobták. A megaláztatásoktól, megerőltetéstől és fájdalomtól félőrrült, minden intrikája mellett is szájalomra érdemes fejedelem akkor kiáltotta volna a mélyben: „Herculesre, milyen hideg a fürdők!” Ugyanebben a sötét lyukban végezte életét egy századdal később Vercingetorix, gall király, Caesar ellenfele, aki csaknem kiragadta a nagy római vezér kezéből diadalai gyümölcsét, Galliát, s Caesart Gergoviánál legyőzte, majd Alesiában Caesar fogságába került.⁴

S ugyanebből a mamertinusi börtönből lépett ki egy emlékezetes napon a haza atyja, Cicero, hogy a künn várakozóknak a Catilina összeesküvés fogvatartott vezérei sorsát bejelentse: *Vixerunt!* (éltek).⁵

De bármily nagy pillanatok, jelentős személyek sorsa is kapcsolódik a Tullianum sötét üregéhez, a világváros és világhatalom Róma börtönének – szűk és elégtelen. S ez nem csak szimbolikusan van így. A börtön mint büntetési nem Rómában alárendelt szerepet játszott, ha ugyan a mai értelemben véve egyáltalán volt szerepe.⁶

Szent Ágoston *De civitate dei* c. munkájában Cicerót idézve mondja: „A (XII táblás) törvények Tullius szerint a büntetés nyolc nemét ismerték, a kárt, bilincset, vesszőzést, taliot, becstelenséget, számkivetést, halált, rabszolgaságot.”⁷ Ebből a mondatból szoktak arra következtetni, hogy a régi római jog a szabadságvesztés-büntetést is ismerte: *vincula*.

Am éppen ez a forráshely is tanúsítja, hogy a mi fogalmaink szerinti szabadságvesztés, a börtönbüntetés ebben a formájában ismeretlen a régi római törvényekben. A személyes szabadság ideiglenes elvesztésére ők mindig a bilincs, kötelék, a kézrátétel megjelöléseket használják.⁸ Intézményesen a rómaiak nem gondoskodtak arról, hogy a magánfél sérelmét – akár börtönnel is – megtorolják. A sértettet hatalmazták meg arra, hogy a sértőt megkötözze és hatalmában tartsa. Kezdetben ennek nyilván semmi korlátja nem volt: *manus iniicere* – kezet vetni a sértőre – volt a felhatalmazottnak joga, s azután úgy tarthatta uralma alatt, ahogy ez módjában állott. Így történt a fizetésképtelen adóssal, szökni akaró alperessel, s ez volt a sorsa, örökös szolgaságban, a rajtakapott tolvajoknak is.

A XII táblás törvény előtt ennek a foglyul ejtésnek nyilván nem volt korlátja: kiterjedt az a kötelmi kötelezettségét megszegő adósra is, akinek kötelékét (*obligatio*) csak a teljesítés utáni szabadon bocsátás (*solutio* és *liberatio*) oldotta meg, míg a nem teljesítő adóst megkötözve tarthatta hitelezője (*eum vinctum habebit*).⁹ A XII tábla az adósfogvatartásnak a pontos rendjét szabályozta, mint a patriciusok és a *plebs* ellentétei allergikus kérdését. E szerint a harminc napi

4 Wolfgang Will: Vercingetorix. In: *Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Band VIII A, Halbband 15. Stuttgart, 1955.

5 Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*. Budapest, Helikon, 1978. (Cicero) 22.

6 Theodor Mommsen: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, Duncker & Humblot, 1899. 2.12.2.

7 XII t. t. inc. sed. 7. Aug. De civ. 21.11.

8 Mommsen i. m. (6. lj.) 300. 2-3. j.

9 XII t. t. III. 4.

teljesítési póthatáridő eredménytelen eltelte után el lehetett fogni és megkötözni vagy bilincsbe verni az adóst, de további hatvan napig készen kellett állni a teljesítés elfogadására, s közben a fogvatartottat élelmezni – a későbbi *interpretatio* szerint ellátásáról gondoskodni a fogvatartó volt köteles.¹⁰

A végkifejlesztés azonban ekkor sem a börtönbüntetés, ez a rabság csak az adós személyének biztosítására szolgál. Végül is a felek vagy megegyeztek, vagy az adós ledolgozta a tartozását mint szolgál, vagy eladták rabszolgának külföldre.

Rómában végleges rabszolgasorba a XII táblás törvény szerint csak a tetten ért szabadszületésű tolvaj jutott büntetésből, s őt is a meglopottnak adták át, hogy őrizze (*servare*, innét *servus*?).¹¹

Közüldözés alá eső bűncselekményekért Rómában a XII táblás törvény korában általában halált állapítanak meg: így gyilkosság, méregkeverés, hazaárulás miatt.¹² Bizonyos esetekben ez szakrális halálbüntetés volt, így a tűzvészokozásnál, ráolvasásnál,¹³ míg a *cliens*ét becsapó *patronus*, a vetés éjjeli lelegettetője, a határkő és a szántóökör megsértője egyszerűen *sacer*, kitagadott a vallási-polgári közösségből,¹⁴ ami persze nagyjából egyet jelentett a halállal. Más esetekben ezt a halálbüntetést lincselés szerűen, tömegben hajtják végre, így a tolvaj rabszolgán, a hamis bírón vagy tanún.¹⁵

Akár e halálbüntetés végrehajtásához, akár a *talio*, a vesszőzés végrehajtásához, átmenetileg, a bűnös kiszolgáltatására alkalmazták ilyenkor is a bilincset, megkötözést, *vincitus verberatus* – mondja a törvény.¹⁶

A pénzbüntetések esetében a végrehajtásnak lehetett eszköze, amint fentebb említettük, a személyes szabadság elvonása – az azonban így mindig céllal történt, nem önálló büntetési nemként nyert alkalmazást. A halálraítéltek utolsó óráik során történő őrzésére elegendő volt a sötét lyuk a Capitolium tövében.¹⁷

Más a helyzet a rabszolgáknál. Azokat uruk szabad tetszése szerint fenýíthette meg s e fenýítés eszköze gyakran *carcer*, a tömlöc volt. *In carcere uti sis*, fenyegeti Plautus¹⁸ vígjátékaiban nem egyszer az egyik szolga a másikat – hogy

10 XII t. t. III.4.

11 Karl Ernst Georges: *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*. Leipzig, 1879–80. (7. kiad.) (*servus* és *servare*).

12 XII t. t. IX. 4., 5.

13 XII t. t. VIII. 1., 10.

14 XII t. t. VIII. 21., 9., LR Numa 5.

15 XII t. t. VIII. 14., 23., IX. 3.

16 XII t. t. VIII. 10.

17 Cici n Verr 5.45.117.: *includuntur in carcerem condemnati*, ehhez Mommsen (6. lj.) i. m. 961., Juvenal 3.312.: *felicia dicas saecula, quae quondam sub regibus atque tribunis viderunt uno contentam carcere Romam* („boldognak mondhatod a századokat, melyek hajdan a királyok és tribunok korában láthatták az egy börtönnel megelégedő Rómát”).

18 Plaut. *Amhitruol*. 1.3.: *Quid faciam nisi tresviri me in carcerem compegerint* – *inde cras e promtuarum cella depromar ad flagrum* („No és ha a hármassférfiak börtönbe löknek, mit teszek? S ha onnét mint éléskamrából vesznek elő, hogy verjenek?”) *Aulularia* 2. 5. 21.: *vincite, verberate, in puteum condite!* („Bilincseljétek, botozzátok, pincebörtönbe vessétek!”)

börtönbe juss! A *carcer* tehát nem büntetési, hanem fenytési eszköz.¹⁹ A kettő között a lényeges különbség, hogy a szabad emberrel szemben alkalmazott büntetés csak törvényben meghatározott tényállásért törvényes mértékben szerepelhet, *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Ezzel szemben a *coercitio*, az engedetlen szolgálával szembeni fenytés teljesen az úr, vagy a felügyelettel megbízott személy kénye-kedvétől, belátásától, mérlegelésétől függött.²⁰

Plautus, Terentius és Cato, legkorábbi római forrásaink szerint minden oldalon igazolják ezt a felfogást, ami aztán döntően meghatározta a rabszolgák uraikkal szembeni mentalitását is.

A *carcer* lehetett önmagában is, koplaltatással vagy testi fenytéssel egybekötve ilyen fenytőeszköz.

Súlyosabb, a későbbi kibontakozott tömeges rabszolgaságra jellemző az *ergastulum*, a büntetésben lévő rabszolgák lak- és őrzőhelyeül szolgáló építmény.²¹

Columella szerint a villa, a majorépület déli fekvésű szobái szolgálnak a szolgák szállására, míg a pincében északi oldalon van az *ergastulum*, ebben laknak a *vinciti, compediti*, a kéz- vagy lábbilincssel járók, akiket innét visznek ki az ostoros felügyelők a napi munkára.²²

Ebbe az *ergastulumba*, büntetőmunkára került az engedetlen, a szökevény, vagy a lusta rabszolga, s innét többnyire nem lehetett reménye a szabadulásra. Egy világ választotta el az ugyancsak fegyelem és fenyték alatt tartott, de esetleg még a felszabadulás lehetőségében is reménykedő háziszolgák sorsától.

Ezeket az *ergastulumokat* Hadrianus császár betiltotta, mikor a tömeges rabszolga utánpótlás megszűntével a birodalom gazdasági egyensúlyának biztosítására indokolttá vált a rabszolgákkal szembeni kíméletesebb bánásmód.²³ Mindazonáltal továbbra is lehettek ilyenek, noha biztos régészeti feltárássra eddig egy *ergastulum* sem került.²⁴

Erre utal, hogy a Codex Theodosianus szerint elvétve szabadok büntetésére is alkalmazták.²⁵

A *coercitio*, a fenytőintézkedések belátás szerinti szabad alkalmazása ugyanis nem csak a rabszolgákkal szemben volt elképzelhető.

A római magisztrátus is élhetett fenytő hatalommal bármely polgárral szemben, ha hivatali körében ezt szükségesnek látta.²⁶ Az e hatalommal való visszaélést ugyan hivatali éve után felelőssé lehetett a tisztségviselőt tenni, de joglelan-

19 Mommsen i. m. (6. lj.) 299.

20 Uo. 23.

21 Plinius n. h. 18.6.36., Columella 1.6.3.

22 Columella i. h.

23 Historia Augusta Hadr. 18.10.

24 Pauly i. m. (4. lj.) (*Ergastulum*).

25 C. Th. 9. 40. 3.

26 Mommsen i. m. (6. lj.) I. 4. 36 skk.

ságot ezzel nem követett el, minthogy a római néptől ráruházott hatalma alapján élnie lehetett, sőt élnie kellett e *coercitiós* jogkörrel. Ennek szimbólumaképp hordták a *magistratus* segítői, a *lictorok* a vesszőnyalábot, sőt időnként és helyenként a bárdot is. Ám a kisebb tisztségviselők, a városi rendfenntartók, az *aedilisek*, a *vigintviri*, a *vigiles* is éltek hasonló jogkörrel, főleg a városi csőcselékekkel, a proletáriátussal szemben, vagy a rendbontókkal szemben, s ilyen hatáskörben ugyancsak megtehették, hogy egy-egy éjszakára *carcerbe* dugják a renitens vagy garázda elemeket. Cicero Catillina elleni beszédében a *coercitiós* kötelezettségére emlékeztet és az ősök példáját idézi: Valaha a köztársaságban megvolt az az erény, hogy annak bátor férfiai kegyetlenebb kínokkal fékeztek meg a veszélyes polgárt, mint a legádázabb ellenséget.²⁷ A „*videant consules nequid respublica detrimenti capiat*” *senatusi* határozata egyenest kötelezte a *magistratus*okat arra, hogy a belső veszéllyel szemben e hatalmukat korlátlanul érvényesítsék: ilyenkor aztán a veszélyes polgárt le lehetett fogni s akár biztosíték ellenében szabadon hagyni, akár házi őrizetbe adni, akár börtönbe, akár *carcerbe* vetni. E hármas módon biztosíthatta a vádlottat az eljárás ideje alatt a büntetőperben a *praetor is*.²⁸

Így tehát a szabad rómaival szemben a *carcer* vagy átmeneti fegyelmezési eszközként, vagy eljárási közbenső intézkedésként, vagy a büntető-végrehajtás során a halálbüntetés előzményeként a köztársaság alatt megjelenik, és politikai helyzettől függően kerül több-kevesebb alkalmazásra.

Minthogy Sulla után már a főbenjáró büntetés mindig a számkivetés volt, se előtte is egyre ritkábban lett a polgárral szembeni halálbüntetés, természetesen ritka volt a vizsgálati fogság is, mert a vádlott legfeljebb önként tette meg azt, ami súlyos esetben várt rá, hogy külföldre menekült.

Ilyen *coercitiós* eszközként szerepel a közfogság Ulpianusnál a kiszabott bírsággal vagylagosan felvetve az edictum-kommentárban: „Ha valaki erőszakot alkalmaz azért, hogy valakit szerencsejétékora vigyen, vagy bírsággal kell sújtani, vagy *in lautumias*²⁹ vagy állami fogságra vetni.”³⁰

Valószínű, hogy a provinciákban a szabadságvesztéssel járó büntetések jobban el voltak terjedve. Erre utal Ulpianusnak a tartományi helytartó kötelezettségeiről

27 Cic. in Cat. I.3.: Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimus hostem coercerent.

28 Liv. 25. 4. tribuni plebis ... rei capitalis diem Postumio dixerunt ac ni vades daret, prendi a viatore atque in carcerem duci iusserunt ... singulis deinde rei capitalis diem dicere ac vades poscere coeperunt: primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem coiciebant (a néptribunusok főbenjáró ügyben tárgyalási határnapra idézték Postumiust, és elrendelték, hogy ha nem adna kezeseket, le kell tartóztatni és börtönbe zárni (...) utána másokat is határnapra idéztek főbenjáró ügyben és (megjelenésük biztosítására) kezeseket kértek tőlük: akik állítottak kezeset, azokat eleve börtönbe vetették, majd később azokat is, akik a felhívásnak eleget tettek).

29 A *loutumia* elhagyott kőbánya a Capitolium északkeleti lejtőjén, amolyan gyűjtőfogház szerepet töltött be.

30 L. még Ulpianus D 48. 3. 1.

szóló munkájából vett egy hosszabb szemelvény, melyben elmondja, hogy a halál és testi fenyítés mellett ismernek a provinciákban szabadságvesztéssel járó büntetéseket is. Ezek azonban rendszerint kényszermunka-büntetések, főleg a bányamunka, amit ugyancsak bilincsből végezte. E kényszermunka-büntetéséről szólva azonban Ulpianus megjegyzi: a provincia előjárói szoktak arra is ítélni egyeseket, hogy börtönben vagy bilincsből tartsák őket, s ezt megtehetik, de nem helyes. A carcer ugyanis arra való, hogy abban valakit őrizzenek, nem arra, hogy azzal büntessenek.³¹

Callistratusnak a büntetőperekéről szóló könyvéből veszi a Digesta azt az idézetet, hogy a szökevények büntetését súlyosbítani kell: az időre őrizetbe vettekét életfogytiglanra, az életfogytiglant bányakényszermunkára, a bányából szökőt halálra kell ítélni. Ám ez az őrizet nemcsak börtönre érthető, hanem bányánál enyhébb kényszermunkára is, olyanra, amely nem járt automatikusan a polgárjog elveszésével, viszont őrizet alatt kellett végezni.³²

A késő császárkorban Róma és a provinciák között már nem volt lényeges jogi megkülönböztetés, így az őrizet római polgárral szemben is előfordulhatott. Erre mutat az idézett helyek felvétele a justinianusi törvénytől. Bizánc pincebörtöneiben a császári önkény nem egy áldozata tűnt el örökre, vagy került elő azokból megvakítva, megcsönkítva, emberi roncsként. A börtön, mint a javítás, átnevelés intézménye továbbra sem volt jellemző az ókorra és a korai középkorra. Annál inkább használták politikai ellenfelek, alkalmatlan trónkövetelők, veszélyesen hatalmassá vált kegyencek eltüntetésére.

Ebben a római birodalom helyén alakult barbár királyságok gyakorlata sem sokban tért el a korabeli Bizáncétól. A megvakított Belizar sorsa éppúgy megindít, mint nagy Teodorik tanácsadójáé, Boetiusé, aki börtönben írta meg *Consolationes philosophiae* c. munkáját: Ravenna börtönében, ahova azért jutott, mert apósával, Symmachussal együtt ellene szegültek Teodorik akaratának a római lakossággal szembeni intézkedések miatt.

A filozófia vigaszával azonban csak a kereszténység szellemével áthatott, vagy a Stoa tanait követő emelkedett szellemek viselték el e korban a börtönt. Általában nyomor, örület, betegség vagy megváltó halál lett a börtönlakók sorsa. Ha nem is alkalmazták a szigorú jog szerinti büntetesként a szabadságvesztést, a börtön az elrettentés hatásos eszköze volt rabszolga és szabad számára egyaránt.

31 D 48. 19. 8. 9.

32 D 48. 19. 28. 13-14.

PÓLAY ELEMÉR ÉS A RÓMAI JOG TÖRTÉNETÉNEK REJTÉLYEI*

Mikor tíz évvel Pólay Elemér halála után körültekintettünk a tiszteletére rendezett ünnepség résztvevőin, óhatatlanul jó érzéssel kellett megállapítanunk: a magyar romanisztika él és virul. Nem természetes ez az örvendetes tény. A teljes eltörlés, majd a lassú kihalsztás egyaránt szerepelt azok elképzelésében, akik e század második felében a magyar jogtudomány hivatott irányítóinak tartották magukat. 1957-ig Marton Géza volt az a szikla, amelyen az ilyen óhajtások megtörttek, az utána következő harminc évben a Brósz-Pólay-Benedek triumvirátus tartotta meg a fenyegetett állásokat úgy, hogy a római jogról is el lehetett mondani: „*succincta tamen virescit*”.

A Pólay Elemér halálát követő másfél évtizedben látványosan kalászba szökent az addig lappangó vetés. Méltó, hogy e feletti örömünkben is emlékezzünk azokra, akik megalapozták és megtartották számunkra a lehetőségeket. A *decennerárium* alkalmával, és azóta is egy sor fiatal kolléga előadásából, munkásságából tűnt ki kézzelfoghatón, hogy Pólay Elemér sokoldalú munkássága mennyire alapját képezi nemcsak a római jog stúdiuma megmaradásának, de a tudományos művelése felvirágzásának is. Áll ez különösen a hozzá legközelebb álló szegedi iskolára, amelyet az ő szellemében vittek tovább tanítványai. Közülük a korelnök, Molnár Imre barátom és pályatársam tiszteletére szeretném közreadni az annak idején az ő ösztönzésére összefoglalt gondolataimat.

A római jognak vannak örökzöld, mindig más-más oldalról megvilágítható és elemezhető tárgyai. A *caput*, a tulajdon, a birtok, a felelősségi rendszer, a *strictum ius* biztonságot nyújtó és az *aequum ius* méltányosságból segítő elvei közötti művészi eligazodás, a norma és a peres igény társadalmi rendet teremtő és megtartó összjátéka minden európai jogász közös kincse. Ám közös értéke ennek a stúdiumnak a történetiség is, a jog állandósága és változandósága, az azt befolyásoló tényezők és az azt korlátozó, stabilitás iránti társadalmi igény megmutatásának, meglátásának lehetősége egy klasszikus hagyaték részben lezárt fejlődési képletén. A római jogász számára minden időben kötelesség volt kincseiből annyit előhozni, amennyi az adott kor gyakorlati jogászának igénye (ha nem is mindig tudatosan), de ahhoz, hogy átláthassa a kincstár gazdag készleteit, újra meg újra meg kell kísérelnie fellebbenteni kissé azokat a fátylakat, amelyek a múlt egy-egy szakaszának tiszta látását a ma élők számára megnehezítik.

* Eredeti megjelenési hely: In: Jakab Éva – Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Molnár Imre 70. születésnapjára*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2004. 473–478.

Pólay Elemér munkásságában az első feladatnak messzemenőn megfelelt. Modern jogalkotásunk sokat köszönhet neki, amikor a római jog táplálta széles és mély ismeretei segítségével aktuális jogalkotási kérdésekben hallatta hangját (így annak idején a Ptk. szerkesztőbizottságában), vagy amikor a római jog tanításához elengedhetetlen tankönyvekkel, központi tárgyak feldolgozásával szolgálta a jogi oktatást és kutatást. Engem most mégis azok a pillantásai készítetnek megállásra, amelyeket a történelem takart szakaszainak fátylai mögé igyekezett vetni. Jelezte legalábbis, hogy vannak egyelőre ismeretlen részletek e fátyol mögött, amelyeknek létét tudatosítanunk érdemes akkor is, ha részletes megismerésük források híján aligha lesz valaha is lehetséges.

A magam kutatásai számára érdekes és biztató volt az a néhány kisebb tanulmány, amelyet e körben Pólay a királyok korának jogára, az archaikus Róma viszonyaira vetett, így elsősorban a királyi törvények vitatott hagyományából felcillanó családi, házi bírászkodásra,¹ az atyai hatalom tartalmára,² valamint a latin jog kérdésére.³ Azon idők alig olvasható jegyei ezek, amikor Róma még egy volt a latin városok közül, és ott a megvetett utolsó helyről küzdötte fel magát az élvonalba.

A tízéves emlékünnepeken azonban ezek a vonatkozások a gazdag családjogi hagyatékkal együtt másik előadás tárgyát képezték, megelégedtem csupán jelzésszerű említésükkel.

Mindenesetre már a téma felvetése is rávilágít a római családszerkezetre és -szerepre, a jogalanyiség először hihetőn családi, majd onnét levezetve *paterfamilias* fogalmára. Amellett figyelmeztet a római társadalmi normák között az erkölcsi követelmények jelentős, a joggal egyenértékű voltára. Brósz Róbert a Pólay-émlékkönyvben megjelent tanulmányában fejti ki, hogy a *mos, mores* a jogi nyelvben a klasszikus korban a szokásjog, a *consuetudo* szinonimája.⁴ Meggyőződésem, hogy ennek az értelmezésnek a gyökerei abban a felfogásban rejlenek, amely a joggal azonos kötelező erőt tulajdonított a társadalmi erkölcsnek, és annak normáit jegyezte át a jog szabályai közé, mielőtt feledésbe mennének. Meggyőződésem, hogy ennek az összetartozásnak kötelező felismerésén múlik, sikerül-e a magánautonómia világát alkotmányos alapokon rendező magánjog kódexét, a rendszerváltozás jogállamában, annak idején a Ptk.-nak szánt alárendelt helyzetből az önálló, a közjoggal egyenrangú jogterület anyajogát megillető önállóságra emelni, és ott megtartani.

1 Pólay Elemér: Das regimen morum des censors und die sogenannte Hausgerichtsbarkeit. In: *Studi in onore di Edoardo St Volterra. III.* Milano, 1969. 263.

2 *Az atyai hatalom intézményének alapvonalai a római jogban.* Miskolc, 1940.

3 Über das ius Latii, *Bull. d'Inform. de l'Ass. Intern. d'Histoire du droit et des Institutions*, 1970.5.

4 Brósz Róbert: *Die Rolle der Gewohnheit (des Gewohnheitsrechtes) im Laufe der Entfaltung und Entwicklung der longi temporis praescriptio.* St. Polay 70, Szeged, 1985. 151.

Mindig izgatta Pólayt a római jogászok munkásságának kevéssé dokumentált, inkább csak történeti említések révén ránk maradt szakasza. A *pomponiusi* töredék⁵ összefoglalása és az ehhez csatlakozó irodalmi utalások sok tudományos bizalmatlansággal fogadott értékelése helyett, úgy tűnik, ő komolyan vette a híreket a korai szabályösszegezésekről, irodalmi hagyatékról. Magam is úgy vélem, hogy a túlzott történeti kriticismussal szemben, ami hajlamos mindent tagadni, amire nincs közvetlen, korban megfelelő, lehetőleg egykorú forrás, sok igazság, sok élő emlék található egyes félmondatos utalásokban, és ezek rendbe szedve és gondos kézzel összeillesztve biztosabb alapot nyújtanak a történeti rekonstrukciónak, mint a ma divatos jogszociológiai párhuzamok többszörös áttételei.

Pólay a *praetor* jogfejlesztő szerepének szentelt korai munkája,⁶ és a XII táblás törvény intézményrendszerébe történt néhány egészen rövid bepillantás (a kamat, az *iniuria*-tényállások)⁷ mellett, mind a jogrendszer tagozódása,⁸ mind a jogászai gondolkodásmód elemzése⁹ során is támaszkodott a korai köztársaság idejéről beszámoló áttételes forrásokra. Érdekelte, hogyan lett a *pontifikális* jogmagyarázat privilegizált módjából, a jog szinte vallási szabályok módján állandó és formakövető értelmezéséből és alkalmazásából világi, magisztratuális-értelmiségi jogtudomány.¹⁰ E korai kísérletek nyomán próbálta megfejteni, mit is jelent az odavetett *pomponiusi* megjegyzés: „*Publius Mucius et Brutus (...) fundaverunt ius civile.*”¹¹ Mit alapoztak meg a *veteres*? A civiljogot, ami a XII táblán alapult és azóta *legislativ*, valamint *pontifikális* továbbfejlesztést ért meg, és a nevezettek idején talán már inkább megmerevedettnek gondolhatnók? Vagy azt az anyagi, sajátosan római joganyagot, amelynek érvényesítéséhez az *actiones in ius conceptae* keretében a *lex Aebutia* engedte lehetőséggel élve a *praetori edictum* formulái új lehetőséget adtak? Esetleg éppen annak a fejlődésnek a menetére mutatott rá Pomponius, amellyel a civil *ius publicum* intézményei és *fides* mértéke hatni kezdett, nyilván ugyancsak a *praetori* formulák lehetőségét kihasználva, a római *ius privatum* sajátos intézményeire? Mit nevezett Pomponius *ius civile*-nek?

Pomponius Gaius kortársa. Ő is tankönyvíró, csak az ő könyve, a *Digestában* megőrzött töredékek kivételével, elveszett. Viszont őt ismerték a klasszikus kortársak is, nem csak a késő utókor. Mindenesetre feltehetjük, hogy Pomponius (és kortársai) számára élő volt a *gaiusi* meghatározás: „*quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium*

5 D 1.2.2.35. Pomponius Inst. libri

6 A *praetor szerepe a római magánjog fejlődésében*. Miskolc, 1944.

7 A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. *Iniuria* tényállások a római jogban. AUSZ XXX 1983.; *Iniuria-Tatbestände im archaischen Zeitalter des antiken Rom*. SZ 101 1984. 142–189.

8 *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*. Budapest, 1964.

9 *Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen*. AUSZ XXVI. 1979

10 *Das Jurisprudenzmonopol des Pontificalkollegiums und seine Abschaffung in Rom*. Szeged, 1980.

11 „*Publius Mucius et Brutus (...) fundaverunt ius civile*” AUSZ IX 1962. 3. 417.

civitatis.¹² Az a *ius civile*, ami római sajátos jog, szemben a *ius gentium* nemzetek sora számára közös normáival. Ezt a civil, sajátos római jogot éppen akkor ragdhatták meg a maguk munkáiban a *veteres*, amikor a *praetori* formuláris eljárás alkalmazása révén módja nyílt keveredni az *edictum* anyagában a *ius gentium* rómaiak által is vállalt tételeivel (és keveredett is, amint az *edictum perpetuum* joganyagát tanulmányozva megállapíthatjuk). Olyan világossággal vetették meg alapját, ami lehetővé tette a *sabinusi* összefoglalást a *libri tres*-ben, és a klasszikus kor végi kommentárok számára is, a *Digesta* kompilátorai számára is elkülönítette a *ius civilét* és a *ius gentiumot* vagy *ius honorariumot* egymástól.

Sok itt a rejtély, nyilván több is marad, mint amennyi abból felfedhető, és a felfedező csak sejteni fogja a ködben a partot, nem tudományos biztonsággal térképezni. De a jogtörténész is jogosult, ha Kunkel álláspontját osztjuk, megkísérelni a múlt mozaikdarabocskáit úgy rendezni, hogy a keletkező műből a régi kép kontúrjai előtűnhessenek...

Ugyanilyen meglepő odavetett adat szól a római jog kodifikációjának kísérletéről. A nagy jogtudósi átfogó feldolgozásokkal párhuzamban (vagy azok által indítatva) történeti forrásaink két nagy államférfi kodifikációs szándékáról is szólnak, Pompeius és Cézár tervéről. Pólay inkább a figyelmet irányítja rá ezekre az összefüggés nélküli adatokra.¹³ A köztársaság utolsó századában érettnek látszott a helyzet összefoglaló, irányt mutató, jogbiztonságot megszilárdító munkára. Hogy ez az összefoglaló igény éppen azért vetődött volna fel, mert a *lex Aebutia* után a kétfajta perlési lehetőség jogbizonytalanságot okozott, vélhetjük. Az államférfiak számára a jog biztonsága mindig lényeges társadalmi tényező, annál lényegesebb, minél inkább elbizonytalanították politikai mozgások a jog addig szilárdnak és egységesnek érzett kereteit. Ilyen „kodifikációs” helyzet adódott azóta is a történelemben, és feltétlen ilyennek tűnik az első triumvirátus korszaka.

Önkéntelen a napoleoni párhuzam villan elő a történelemből, akinek megadatott, mielőtt nagyralátó és hajótörésre ítélt birodalomalapító terveibe fogott volna, a jog világában maradandót és előremutatót alkotni. Pompeius és Caesar, ha nem viszik törésre a dolgot, talán valami hasonlóval tették volna foghatóvá a római jog világot rendező építményét? Vagy éppen elvették volna annak lehetőségét, hogy a *praetori* jogfejlődés kifussa pályáját, és mellé zárkózzék *extra ordinem* a kezdődő *principatus* a maga rendet formáló döntései és iránymutatásai sorával?

A klasszikus századok valamivel biztosabb forrástalaja után ismét a leplek és rejtélyek sora áll előttünk a posztklasszikus kor bonyolult viszonyai tekinte-

12 Gaius Institutiói. I.1.

13 *Der Kodifikationsplan des Pompeius*. AA XIII 1965. 85–95., *Der Kodifizierungsplan des Iulius Caesar*. *Iura*, 16. 1965. 85–95., *Két kodifikációs terv a köztársasági Rómából*. *Jogtörténeti Tanulmányok I.*, Budapest, 1966. 231–249.

tében. Ahol forrásaink vannak, azok is töredékesek, bár e kor vonatkozásában örvendetesen szaporodik forrásanyagunk. Pólay a dáciai táblák világát mélyrehatón elemezte, ezzel a magyarországi vonatkozású anyagnak tudatosításához sokkal hozzájárult.¹⁴ Ám külön érdekelte a posztklasszikus jogász munká, jogtudomány is, ahol Hermogenianus¹⁵ és Archadius Charisius¹⁶ személyén keresztül igyekezett a megváltozott (vagy megmaradt) jogász gondolkodás képét megrajzolni. Ő nagyra tartotta a jusztiniánuszi alkotást, nem csak konzerváló, de újat teremtő vonásait is, és kereste ennek előzményeit, összekötőit ahhoz a korhoz, amelyre Justinianus és munkatársai tudatosan nyúltak vissza.

Ma már általánosan elfogadottnak mondható a klasszikus és jusztiniánuszi római jog szoros kapcsolata és ebben a posztklasszikus századok jelentős szerepe Diokletianustól a közvetlen bizánci elődökig. Minthogy saját jogtörténetünk eredete szempontjából a bizánci talaj jelentősebbnek tűnik, mint azt általában tudatosítottuk, e kontinuitás révén saját állam és jogrendszerünk kezdetei az európai közös jog legnemesebb értékeihez kapcsolódnak, ha nem is sok kimutatható, de a kialakuló rend méreteihez képest nem jelentéktelen szálakkal. Pólay Elemér fiatalos érdeklődését, kíváncsiságát és képzelőerejét mindvégig megőrző módon érzett rá alapvető dogmatikus összefüggések mellett e történeti kutatások jelentőségére. Ebben is mestere, példaképe lehet a szép számmal felsorakozó fiatal kutatóknak.

A rohanó idő a mester fiatal követői közül, úgy tűnik, immár kiemeli, és szinte a „régí gárda” tagjai sorába teszi azokat a később érkezetteket, mint e sorok írója is, akinek munkássága a Pólay utáni nemzedékhez tartoznék, ha kora szerint nem is illik oda. Ugyanígy mai ünnepeltünk, akinek tanári pályája csúcán tisztelgünk, e második nemzedék tagja, bár a mai fiatalok közt idősnek is számít. Így hadd köszöntse a késői hivatással csatasorba álló tanítványt a még később glédába állni tudó, tudományban fiatalabb, noha korban előbbre tartó barát azzal a kézzsoritással, amely megpecsételte az ügy érdekében, mestereink nyomában haladó közös munkásságunkat.

14 Főként *A dáciai viaszostáblák szerződései*. Budapest, 1972.

15 *Die Hermogenianfrage und die justinianische Kodifikation*, *Klio* 60/2. 1987. 499–506.

16 *Arcadius Charisius als der nachklassische Jurist der Digesten*, *Sodalitas Fs Guarino*, Napoli 1984.

RÓMAI JOG ÉS JOGÁLLAMI JOGALKOTÁS*

1949. július elején – a vizsgaidőszak lezárása után – hívásomnak engedve tízegynéhány akkor első évet végzett joghallgató gyűlt egybe az ELTE római jogi intézetének könyvtárában. Köztük Boytha György. Ez évben ötvenöt éves ismeretségünk születése napja volt ez, és egy barátsággá érett, annak évtizedek során töretlenül megmaradt kapcsolat kezdete.

Aki ismeri mindmáig megőrzött szellemi frissességét, mély kultúráját, sokoldalú műveltségét, talán el tudja képzelni, milyen örömmel, vállalkozó kedvvel, milyen túltengő tervekkel, lelkesedéssel kezdtük el, kölcsönösen gazdagítva egymást, építeni azt a majdan biztonnal bekövetkezendő új világot, amelynek a mi világunknak kellett lennie. Ebben nem tántorított meg a tények keserű sorozata, inkább azt érzékeltetve, hogy pusztul mind az az alap, amire, amiből az az álmvilág épülne. Még akkor sem, amikor különböző módon és súllyal, de mindketten ráfizettünk e naiv idealizmusra.

A jogot a római jogon keresztül! Jhering e mondása volt a vezérgondolata annak a „kutató és oktató” munkának, amibe akkor együtt belevágtunk. Ez maradt elvünk hosszú pályánk különböző fordulóin. Mindketten az elmélettel vértezett gyakorlat munkásai lettünk, különböző területeken, és végül mindketten – a sors kegyéből egyazon közösen épített, alakított intézmény keretében – eljutottunk a jog elméletének építése mellett a jog oktatásának lehetőségéhez is. A PPKE JÁK tanári testületében is, a Ptk. szerkesztőbizottságában is, az a szellem köt össze bennünket, teszi örömmé az alkotó munkát, ami ott, ötvenöt évvel ezelőtt, ellenszélben ugyan, de bontakozni kezdett.

Örömmel ragadom meg a lehetőséget, hogy e sorokban emléket állítsak barátságunknak, közös eszméinknek, törekvéseinknek, életünk lassan bár, de láthatón érlelődő gyümölcseinek. Egyúttal köszönetet is mondjak a töretlen hűségért, a jó kedélyért és sugárzott derűért, a sok kapott és fogadott indíttatásért, ami az elmúlt fél század rögös útjait járhatóvá simította.

A jogállam jellegzetessége, hogy a hatalom működésének mind jogosultságait, mind kötelezettségeit jog – *ius publicum*– szabja meg. A jogot pedig – közvetlen vagy képviselő útján –, a szuverén nemzet alkotja. Így a hatalom gyakorlóit nem

* Eredeti megjelenési hely: In: Gyertyánfy Péter – Király Miklós (szerk.): *Liber Amicorum. Tanulmányok Boytha György tiszteletére*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2004. 369–376.

csak átruházott jogkörben járnak el, nem csak felelősek a hatalom gyakorlásának közhasznú és cél- valamint szakszerű módjáért az őket delegáló szuverén közösségnek, de kötelesek is a hatalomgyakorlás során a jog szabta korlátokat, célokat és értékrendet figyelembe venni. A szuverén állam, a *respublica* üdvét elősegíteni, integritását védeni a hatalom gyakorlóinak elsődleges kötelezettsége, feladata. „*Salus rei publicae suprema lex esto!*”

A jogállamban kettős szuverenitás létezik. Egyrészt az államé, amely nem ismer maga felett jogalkotót és nem köteles belügyeibe, belviszonyaiba kívülről beleszólást engedni. Másrészt a szuverén közösséget alkotó egyének szuverenitása: magánszférához való joguk, alapszabadságaik a magánjog és magánszabadságok keretében jelennek meg: „*ius publicum est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem.*” Az állam állapotát tartja szem előtt a közjog, minden egyes egyén hasznát a magánjog. Majd’ tizenöt esztendeje tanuljuk a leckét, mi is a jogállam, hogy kell benne, hogy kell vele élni. Még távolról sem tanultuk meg, pedig szabályai antik idők óta hordozzák a jelzett elveket, képezik tárgyát – ha csökkenő mértékben is – a római jogon keresztül jogi oktatásunknak.

Európa befogadott keretei közé. Sürgős és fontos tudatosítani, miről is van szó tulajdonképpen. Mit is jelent a bűvös szó: Európa? Kontinenst? Eurázsia félszigetét? Szárazföldi piacot? Nemzetközi egyezmények ingatag keretei között létező államok összességét? Bár mindez részben találó, Európa fogalmát nem fedti le. Mert Európa nem anyagi valóság, nem földrajzi fogalom, nem is kereskedelmi kapcsolatrendszer, hanem, amint a neves német római jogász, Koschaker megállapította: „kulturközösség”. A közösség három közös pilléren épült fel és nyugszik – ezek a keresztény *éthosz*, a görög művészet és filozófia, valamint a római jog. Negyedikként járul ezekhez, noha országonként különböző, a nemzeti sajátosságok kulturális összessége. Ha tehát helyesen értelmezzük, Európában a kultúra tényezőinek háromnegyede közös, egynegyede jellegzetesen nemzeti.

Nem elhanyagolandó, sőt, őrzendő és növelendő az utóbbi tényező is. Még pedig másként-másként minden egyes európai országban, annak sajátosságai szerint. Ezek között első a nyelv, de sok más jellegzetesség is ide tartozik, a nemzetek közötti különbségek meghatározásánál. Ám én most, ebben az írásban, a közös pillérekről kívánok szólni.

E pillérek közül legjelentősebb a keresztény *éthosz*. Nincs sem anyagi, sem piaci, sem szellemi együttműködés közösen elismert és elfogadott erkölcsi alapok nélkül. Ezek az alapok sokaknak szúrtak szemet a történelem folyamán. Megkísérelték azokat megkérdőjelezni, viszonylagossá minősíteni, gazdaságfügőnek kikiáltani, de minden ilyen kísérlet az európaiság veszélyének mutatkozott, szeparatizmust, diktatúrát, elnyomó fölényre törekvést hozott magával. Ha le is hagyják közben sok helyütt az európai erkölcsi rend elől a keresztény jelzőt, mégis, a történelem bizonyítja, hogy ezzel az elhagyással maga a rend, maga

Európa pillére gyengült, tán mások öröme, de Európa tagadhatatlan kárára. A közös alkotmányról most folyó vita jelzi e tény tudatosságát Európa sok versenytársa szemében, jelzi a veszély felismerését sok európai közösség vagy államférfi részéről.

A görög-hellén filozófia és művészet éppúgy meghatározta Európa széper-zékét és tudományos rendszer-alkotó képességét, mint amennyire a keresztény erkölcs a jóról alkotott felfogását. Éppúgy folyik ellene a harc is: az esztétika relativizálásáért, a filozófia megbontásáért és háttérbe szorításáért műszaki-ter-mészettudományi ismeretekkel szemben. Itt is a pillér megbontása történik. A közös és elérhető értékek helyébe kisajátított, szabványosított és gazdaságilag egyéni haszonra, mások terhére érvényesített értékek iránt nő az igény. Okta-tásban, művészetben, tudományban érezzük ennek hátrányát. A második pillér kulcsát, a görög nyelvet, hovatovább óvilági kuriózummá silányította a „mara-dandón kultúrcélú” helyébe tolokodott „rövidtávon haszonelvű” szemlélet. Pedig ez idegen Európától, bontja a pillért, talán a legerősebb tartópillért (a gondola-taimat első megfogalmazásban az ókortudományok kongresszusán hallattam). Most e kötetben olvasóim számára valószínűleg nyilvánvaló e veszély, a maguk területén részletekben szembe is szállnak vele. Ám ennél több kell: az érték ál-talános társadalmi megismertetése, elfogadtatása, egész Európán belül. Ezt csak azok tehetik, akik tudják a hangoztatottak igazságát. Ez a mi felelősségünk, a tu-dományt művelők komoly felelőssége. Ki kell lépni az elefántcsonttorony előkelő csendjéből, felvállalni a piaci ricsajt, sőt, megkísérelni túlkiáltani azt.

Európa építményének két pillérjét tehát komolyan fenyegeti számos, „nem eu-rópai” behatás. Rágja a rozsdá, rontja a mindenáron újszerűt, mindenáron rövid-távú, minél nagyobb nyereséget kívánó szemlélet – amit üdvözítőként, *salus rei publicae* jellegűnek beállítva, a sajtó és az elektromos média is támogat, sulykol, népszerűsít. Mi a helyzet a harmadik téren, a jogi közös pillér vonatkozásában?

Azt a római jogot, amit Justinianus összefoglalt, az egyház magáévá tett és Európa egyetemei mint a jog tárát és rendszerét tanítottak az első bolognai fo-lyamat pozitív hatására, *ius commune* néven emlegeti tudomány és történelem. Közös kincse, közös biztonságot nyújtó normarendszere volt Európának, füg-getlenül attól, hogy a legiszlációs hatalom szükség szerint kiegészíthette helyi hatályú törvényekkel, szokásokkal. A közös jog elsősorban a közös magánjogot jelentette, de újabb kutatásaink igazolják, hogy a közjognak, az államok közötti kapcsolatok jogának, és az állam egyénnel szembeni hatalmi eszköztárát meg-határozó és korlátozó büntetőjogi normarendszernek is e közös jogban, az értel-mezett római és kisebb részben kánoni jogban lelhetők meg közös alapjai. Eu-rópának van – még van – közös jogi, jogtudati kultúrkincse. Európa jogállamok szövetsége.

Európa bebocsájtott bennünket politikai keretei közé. Európában ennek so-rán jogállamot, magyar jogállamot várnak. A közjog terén a jogállami tudat

egyres elemei, pl. a közös érdek elsődlegessége a csoportérdekkel szemben, a hatalom átruházott, ellenőrizhető és visszavonható jellegének elismerése, a közös döntések során kötelező állampolgári egyenlőség, a nincstelen és a jelentős közterheket hordozó gazdag szavazatának egyenlő értéke, a közösségi és egyéni szabadságjogok hatalom általi tiszteletben tartása, *leges sacrae* jelleggel érvényesülő alkotmányos tételek. Jogok és szabadságok feltétlen biztosítása és más érdekekkel szemben megőrzendő előnyhelyzete az alkotmányosság alapelve. Az Alkotmánybíróság és az egyes kormányok között a jogalkotás terén előfordult ütközések abból származnak, hogy a hatalomnak, éppúgy, mint a társadalomnak, egyelőre nincs meg a mélyen begyökerezett, ösztönösen is érzett, de tudáson és meggyőződésen is alapuló jogtudata. Túl hosszán tartott a korszak, amikor a jog a hatalom eszköze volt mindenestől és nem a hatalom korlátja, amikor a jog nem biztonsággal és feltétlenül, hanem önkényesen és átszűrten érvényesült, amikor a köz- és magánszabadságok érinthetetlenségével szemben a gazdaság, az osztályharc, a szocialista tábor előnyeire kellett jogalkotónak és jogalkalmazónak egyaránt összpontosítania – „és ha a jog még e szemlélet mellett is képezett az önkénnyel szemben akadályt –, úgy még ebben a manipulált formájában is félretette azt az igazgató hatalmi ágazat. Márpedig a jog a polgárok önkéntes jogkövetése révén hat, és ha nincs biztos jogtudat, nincs mit követni sem.

A jog elfogadottságánál azonban a jogállamban még többre van szükség. Jhering, a római jog egyik legtudatosabb értője, úgy fogalmazta meg, hogy a jogért – magunk és mások jogáért – folyamatosan harcolni kell: ez a *Kampf ums Recht* adja a jogállam működésének motorját.

Kicsit travesztálva Arany Jánost: „az enyém, ha töröm, ez a törvény, az enyém, ha szidom, ez az Isten!” (Az ünnepontók) Nem az államé a jog, nem is valami elvont praktika, hanem a miénk, hozzánk tartozik! Ahogy régen mondtuk, nemzeti és egyéni szabadságunk biztosító az, és e szabadság felér az élettel, mert nélküle az élet értéktelen!

A szabadságukkal élő polgárok biztonságát, egymás közti békéjét a jog rendje csak akkor tudja biztosítani, ha szilárd. Míg szabadságunk megélése egyéni döntéseken keresztül történik, a közösség döntései is, az egyén más egyénnel szemben vállalt kötelezettségei is e döntések megtörténte után kötelezők: a szabadság felelőssége, hogy a szabadon vállalt, a formális rendben létrejött szabály kötelez. Mégpedig szigorún, szöveg és tartalom szerint egyaránt. Szigorú jog – *ius strictum* adja a jogrend biztonságát. A jogot úgy kell érteni, ahogy szól. A jog alanyának kijelentéseit előre kell megfontolnia, belső fenntartásai, félreértései az ő kárára lesznek: a jog nem tudása, a jogban való tévedés arra száll vissza, aki elvétette. Ez adja a jogrend legalitását, ez az óvatosra és könnyelműre, tudósra és tudatlanra egyaránt egyenlően kötelező volta. Éber embereknek írták a civiljogot. „*Uti lingua nuncupassit, ita ius esto.*” Amint kimondtad, úgy kötelez – írta már a XII táblás törvény (amit ifjú korunkban oly lelkesen kezdtünk tanulmányozni).

A szocialista rend elaltatta a polgároknak az ezzel kapcsolatos veszély-érzetet. Egyrészt nem védett a jog, nem nyújtott igazán biztonságot. Másrészt nem is kötelezett igazán, érdemes volt akár mikor kikaput keresni. A bírúk az állam szigorával szemben hajlottak arra, hogy a törvénynek kiszolgáltatottat sajnálják, hogy eleve védjék a marasztaltat azzal szemben, akinek joga érvényesül. Még ma is, a piacgazdaság körülményei között is, sajnálják, védik az ügyetlen szerződést kötőt, megfosztva ezzel a jogot a szigorú szabály nevelő hatásától, a „legközelebb meggondolja” tanúságától. (A Kamarai Választottbíróóság előtti perekben sorozatosan tapasztalható, hogy a magasan kikötött késedelmi kamat megfizetése alól a nem teljesítő adóst a bíróság részben mentesíti, leszállítva a negyven százalékos húsz-harminc százalék közé. Azaz, aki teljesít, annál nem merül fel a gond, de aki nem teljesít, viszont vállalja a szerződés szerinti hátrányt, tehát jogszerűn jár el, hátrányosabb helyzetbe kerül, mint az, akit perelni kell.)

Nem kétséges, ha a jog teljes merevséggel kerül alkalmazásra, igazságtalanná válhat, értéktartalmát veszti. „*Summum ius summa iniuria.*” Hajlékonyságra is szüksége van a normának, a jog *ius aequum*, a mindannyiunk által méltányosnak érzett norma adja a jogrend legitimitását. „*Ius est ars boni et aequi.*” Ám ebben a művészetben, mint minden művészetben, a művészi érzéknek azt kell biztosan tudnia, mikor nyúlhat a méltányosság eszközéhez úgy, hogy nem tesz igazságtalanságot a rend szilárdságában bízó másik féllel, felekkel szemben. A méltányosság azon hátrányok kiküszöbölésére szolgál, amelyekről a hátrányos helyzetű nem tehet – ám nem szolgálhat segítségül a figyelmetlen, ostoba, gondatlan, kötelességét szegő felek részére.

Ars, művészet a jog valamennyi ága. Művészet elsősorban a jogalkotás – az örök jogelvek időszerű formában történő rögzítése, tudatosítása, a változó körök igényeinek megfelelő szabályok megalkotása. Akár követik, akár irányítják a változásokat. A jognak is van *poiesise*, költészete, minden látszólagos szárazsága ellenére. Úgy helyezkedik el a beszélt és írott nyelv többi tartománya között, mint a matematika a természettudományok között: szépsége harmóniájában és visszafogottságában rejlik: akkor alkalmas minden életviszonyra, ha nem akar minden életviszonyt eleve rendezni. Erő és hatalom rejlik rendjében – *vis ac potestas* – és ez az erőhatalom gyöngéd a kiszolgáltatotthoz és alávetetthez, harcra kész a hatalmi göggel szemben, a béke fegyvertárát hordozza. („*Hae tibi erunt artes, pacis imponere morem, parcere subiectis et debellare superbos.*”) Művészet a jogalkalmazás is, a törvény alkalmazása erkölcsi töltettel – *bonum*, hogy jóra vezesse a szembenállókat, vitatkozókat, megérttetve velük, miszerint a másik érdeke hosszú távon a mi érdekünk is, és ezáltal a társadalmi igazságosságot szolgálja – *aequum* szemlélettel, egyenlőn és méltányosan, nem személyt válogatva, de a személyt mindenként becsülve.

Biztos fogódzó a jog a társadalom buktatói között – állandó, érthető, ismert, alkalmazható. Nem sült galamb, éber emberekhez szól, figyelni kell reá. Nem

mindig kényelmes, mint a tükör sem, mert kíméletlen is tud lenni, önnön hiányosságainkkal szembesítve engedékeny önmagunkat. Nincs kettős mércéje, az eredményt nézi, és ahhoz csak visszafogottan veszi látkörébe az emberi szándékot is. Általában óvakodik megfoghatatlan elemektől: „*de internis non iudicat*”. Ám ahol az egyes embernek döntési szabadságot ad, akár saját hasznára kötött ügyleteiben, rendelkezésére bocsájtott tulajdona hasznosításában, vagy a neki bizalommal átadott közhatalom gyakorlásában, ott megköveteli az értékes, erkölcsös, elvárható magatartást a szigorú jogon felül. Ott nem csak a véték, már a hanyagabb magatartás is elfogadhatatlan számára. Ott még mindig találkozik a régi elv: „*Quae facta ... contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse credendum est*” – amely cselekmények a jó erkölccsel ellenkeznek, azok véleményünk szerint jogilag is lehetetlenek, a jogrend nem fogadja be azokat.

A jog mai tanaiban ez a tétel sokak által vitatott. Jogot és erkölcsöt el kell választani, mondják, hisz a jog kategóriái biztonságos szilárd fogódzónak szánvák, az erkölcs pedig relatív, meggyőződés kérdése. A jog objektív, az erkölcs relatív, a jog egységes, az erkölcs plurális. Valójában azonban ezek az ellenvetések összekeverik az egyéni lelkiismeretet a társadalmi megkövetelhető erkölcsi normarenddel. A jogállami társadalom nem állhat meg szabadság nélkül, ami azt jelenti, hogy nem állhat meg a jog mellé erkölcsi meggyőződésből odaálló, azt elfogadó és betartásából lelkiismereti kérdést csináló jogkövető polgárok nélkül. Lehet e polgároknak a rájuk nézve kötelező erkölcsi transzcendentális rend vonatkozásában eltérő a véleményük. Azonban bizonyos erkölcsi követelmények kötelező voltában, amelyek a jog alapját képező alkotmány értékrendjét képezik, és az alkotmányos szabadságok védelmét, az alkotmányos alapjogok közös elfogadását előírják, a jogállam polgárainak egyet kell érteniök.

A jog rendje az alkotmányra épül, és az alkotmány értéktartalma – ez így van a rómaiak jogrendje óta, és nincs jogállami rend, amely ettől eltekinthetne. Értéktartalma az egyén és a közösség alapvető szuverenitásának elfogadásán, az ember egyéni méltóságán, sérthetetlen szabad belső világán, és ezzel kapcsolatosan a többiek irányában kötelező felelősségén nyugszik. A mi alkotmányunk – szidalmazták bár sokan sztálinistának, múlt rendszerbelinek – e vonatkozásban a legszigorúbb mércének is megfelel. A jogalkotónak könnyű a dolga, ha a jogállam rendszerét építve, fejlesztve, ezt a biztos alapot nem téveszti szem elől, ha feltétlenül és mindenben elsőbbséget biztosít szempontjainak, értékrendjének. Ehhez azonban az alkotmányos értékrendnek vérünné kell válnia, hogy sem politikai program, sem látszatelőny ne tántoríthasson el követésétől – ezt pedig a mi törvényhozóinkra egyelőre nem lehet elmondani.

Az alkotmánynak a hétköznapi gyakorlatában alkotmányos, de alsóbbrendű szabályok, elsősorban törvények, majd rendeletek, ám akár egyéni kötések, szerződések útján kell érvényesülnie. A bíró a törvényhez kötött, a magánfél a maga vállalásához, az alkotmány ezekben áttételesen jelenik csupán

meg – ha megjelenik. *Vi ac potestate*, erejével és hatalmával ott van, de csak az alkotmányosan alkotott, alkotmányos értékeket hordozó normákban. „*Iura novit curia ?!*”, mondtuk a római jog alapján – a bíróság ismeri a jogot. De melyiket? Kötődése nem az alaphoz, hanem a felülépítményhez van, a bíró a törvénynek felel. Ha esetleg ellentétet érez alkalmazandó norma és alkotmányos érték között (és ehhez szükséges, hogy érezze!), az Alkotmánybírósághoz kell fordulnia. Ám igen gyakran nem érzi, vagy nem tartja az eltérést szóra érdemesnek. (Írtam ilyenekről már nem egyszer, itt hadd ne soroljam.) Ahol pedig bizonytalan a hatóság, bizonytalan a bíró értékrendje, ott előbb-utóbb a jogbiztonság, a jogállam fő értéke veszít.

Még fontosabbá válik a biztos jogérzék jogalkotás, igazgatás, ítélkezés, gazdálkodás vonalán most, hogy nagyobb jogközösség részei lettünk, hogy a közös jog ismét fontossá vált mindennapi életünkben. Immár nem a szovjet diktátum, amit legfeljebb csúfoltak jognak, hanem a közös piac, a közös érdek diktálta magatartási szabályok összessége. Annak az Európának joga, amelynek egyik pillére, összetevő eleme éppen a közös jogi kultúra és erkölcsi töltet!

A római jog a jogállami jogi oktatás szükséges alapját képezi, és fogja is képezni, mert fogalom- és eszmetára része az egységes Európa kultúrkincsének. Nyelvezete és intézményrendszere átment a különböző szuverén államok jogrendjébe: azokra is áll jószérivel, hogy háromnegyed rész közös bennük, és legfeljebb a további rész sajátos, országhoz kötött, municipális (ahogy őseink a regionálist nevezték). Lehet persze kísérletezni azzal, hogy pótlékokat találjunk ki e helyett a közös kincs helyett, és azokat próbáljuk meg eladni a közös piacon, megetetni a nem kellőn éleslátó fogyasztókkal. De a pótlékok sokfélék lesznek, kérdés, hogy megfelelnek-e majd a célnak, hogy nem vész-e el az átalakítás során az érték, európai közkincs lesz-e, vagy talmi pótlék, innen-onnan összeszedve, összekeverve.

Ahogy saját értékeinket csak mi tudjuk, a magunk külön kis világában megtartani, és így tudunk csak azok révén hosszú távon magyarok maradni, Európa közös értékeit viszont csak együtt tudjuk megvédeni *made in China* vagy *made in USA* jelű olcsó bővli kétes értékeivel szemben.

Európa maga is válaszúton áll. Értékei és a pillanatnyi haszon között ingadozik. Sokfelé figyel, sok divatot követ, bizonytalan a maga igazában. Nem mind-egy, segítünk-e magára találni a közösségnek, tudunk-e akár példát mutatni az értékelvűségben itthon és közösségi síkon, vagy beállunk a globális piac fogyasztói közé.

Európába megyünk? Vagy megyünk közreműködni Európa lebontásában? És ha ez egy új *saeculum obscurum* során sikerül, meddig fog tartani a *chaos*, meddig a *bellum omnium contra omnes*? Szabad ezt a kockázatot vállalni? Ha nem, szükséges ezt a kockázatot tudatosítani. Akkor megmenthető Európa, amelyet most különböző erők el akarnak tőlünk rabolni. Mielőtt még a miénk lett volna valóban.

EVICTIO MISSILIUM*

A római jogban a magántulajdon, a *dominium ex iure Quiritium* védelme csak fokozatosan alakult ki. Helyesebben, a védelem együtt haladt annak elismerésével, hogy valaki egy birtokában lévő dologra csak azt állíthatja: enyém – *meum est* –, vagy azt, *quiritár* jogom alapján enyém – „*meum est ex iure Quiritium*”.¹ Utóbbit, valószínűleg kezdettől megillette a közösségi jogvédelem. Ez először a *res Mancipi* tárgyaira terjedt ki, amelyeknek védelmére a *legis actio sacramento in rem* szolgált,² mivel ezeket a római polgár a közösségtől, a közösség révén kapta.

Még a királykorban kiterjesztették ezt a védelmet az *usucapio*val, elbirtoklással szerzett olyan tulajdontárgyra, amelyen *quiritár* tulajdon nem állott fenn, vagy amelyet tulajdonosa átruházott az új birtokosra.³ Ezzel a tartós használatban lévő *res Mancipi* tulajdon tárgyai lettek, és átruházásukra – minthogy *mancipáció*val az nem volt lehetséges –, még a XII táblás törvény előtti pontifikális interpretáció kidolgozta az *in iure cessio* átruházási lehetőségét, melyet a XII táblás törvény hagyománya szerint a *mancipáció*val együtt megerősített.⁴

A *quiritár* tulajdon tárgya abszolút védelmet élvezett a római jogban. A *quiritár* tulajdon nem szűnt meg a tulajdonos akarata, illetve formai jogi aktusa nélkül, csak ha annak tárgya elpusztult. A tulajdonos halála csak más személyre szállította át a jogot (*sui heredes*), vagy foglalhatóvá tette. Még az sem szüntette meg tárgy és tulajdonosa között a személyes kapcsolatot, ha a tárgy ellenség hatalmába került: a *postliminium* révén, ha római törvény hatálya alatt álló területre került a tulajdon tárgya vissza, azon a jogvédelmi igény újra feléledt.⁵

Ennek a gondolatnak újabb alátámasztását nyújtotta R. Knütel professzor a fiatal római jogászok tavaly a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Római jogi tanszéke által szervezett találkozóján tartott előadásában, *Emptio rei speratae und emptio spei* címen. Idézte a *Digesta* 18. l. 8. töredékét Pomponius *ad Sabinum liber 9.* munkájából. A szöveg, amit itt tárgyalni, elemezni kívánok, a következő:

* Eredeti megjelenési hely: *Iustum Aequum Salutare*, 2006/1–2. 99–102.

1 Részletesen kifejtve Zlinszky János: *Meum est ex iure Quiritium*. A. *Univ. Miskolc*. IV., Miskolc, 1990. 183–216.; Uő.: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1996. 184. skk.

2 Részletesen Zlinszky János: *Zur Frage der legis actio sacramento in rem*. *Savigny Zeitschrift Rom. Abt.* 106. 1989. 106–151.; Zlinszky (1996) i. m. (1. lj.) 146. skk.

3 Zlinszky (1996) i. m. (1. lj.) 177. sk.; Benedek Ferenc: *Derelictio, occupatio, usucapio*. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok V.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1983. 7–31.; Uő.: *Az Actio Publiciana eredete és funkciója*. In: *Degré Alajos emlékkönyv*. Budapest, 1995. 37–58.

4 XII táblás törvény VI. 6/b, Paulus Vat. Fr. 50.; Zlinszky (1996) i. m. (1. lj.) 179.

5 Zlinszky (1996) i. m. (1. lj.) 160.; Zlinszky János: *Zur Frage der Verschollenheit im römischen Recht*. A. *Ant. Acad. Se. Hung.* VIII. Fasc. 1–4., Budapest, 1960. 100.

„Aliquando tamen et sine re venditio intelligitur, veluti cum quasi alea emitur, quod fit, cum captum piscium vei avium vei missilium emitur: emptio enim contrahitur etiam si nihil inciderit, quia spei emptio est: et quod missilium nomine eo casu captum est si evictum fuerit, nulla eo nomine ex empto obligatio contrahitur, quia id actum intelligitur.”

Esetenként dolog nélkül is létrejöhet adásvétel, például amikor mintegy esélyt vásárolunk. Ez a helyzet, mikor halfogás, madarászás, vagy a nép közé szórt ajándék elnyerésével keletkezett eredményt veszik meg. Ez érvényes adásvételnek minősül, tárgya a remény vétele. Ha azt a tárgyat, amely a nép közé szórt ajándék címén szereztek, valaki (a vevőtől) visszaperelné, a vételből az eladóval szemben nem keletkezik követelés (jogszatosság), mivel ezt (a kockázatot) hozzáértjük az ügyletkez.

Sabinus civiljogot magyarázó munkájához írta Pomponius azt a kommentárt, amelyből az idézet való. Sabinus *Libri tres iuris civilis* műve az ősi *quiritár* jog, a sajátosan római magánjog legnevezetesebb összefoglalásának számított.⁶ Így a ránk maradt szövegben foglalt jog minden valószínűség szerint ebben a *quiritár* jogban gyökerezik.

Mi is az a *missilia*? Pomponius idejében többnyire cirkuszi játékok során – elvéve diadalmenetek során is – a tömeg közé szórt ajándéktárgyak, vagy azok elnyerésére jogosító „sorsjegyek”. Knütel Suetonius Nero életrajzára hivatkozva kimutatja, hogy e jegyek gyakran komoly értéket képviselő tárgyakra szóltak, hajót, ingatlant is lehetett ily módon nyerni.⁷ Az intézmény eredete azonban a köztársasági diadalmenetekre megy vissza, amikor a győztes hadvezér a szenátus előzetes hozzájárulásával a zsákmányból, vagy akár maga vagyonából is szórt pénzt vagy ajándéktárgyakat a diadalmenetet szemlélő tömeg közé.

A tömeg közé szórt tárgyak a hadizsákmányból származtak. A hadizsákmány pedig, ősi jog szerint, közvagyonnak minősült.⁸ Amit a római polgár a közvagyonból kapott, ősi jogon tulajdona, még pedig védett *quiritár* tulajdona lett. Az a jogi vita, hogy a tömegbe szórás révén *derelictió*ja történik-e a közvagyonnak, amit aztán a megszerző okkupál, vagy egyelőre meg nem határozott címzett részére juttatás történik, ami a megszerzéssel – *capere* – lesz perfekt ügyletté, mellékes. Még Varro felsorolása szerint is a közvagyonból juttatás révén szerzéssel *quiritár* tulajdon keletkezik.⁹

6 Zlinszky János: *Ius privatum*. Budapest, Osiris, 1998. 100. és 88. j.

7 Gaius Suetonius Tranquillus: *A Caesarok élete*. Budapest, Helikon, 1975. Nero, 11.; „Naponta egy sereg adományt szórt szét a nép között: ezer különféle fajtájú madarat, mindenféle ennivalót, élelmiszer- és ruhautalványt, egyéb, arany-és ezüsthalmira, drágakőre, igazgyöngyre, festményekre, rabszolgákra, igavonó baromra és szelídített vadállatokra beváltható utalványokat; még hajókat, bérházakat, földeket is kisorsoltattott.” (Ford. Kis Ferencné)

8 Zlinszky (1998) i. m. (6. lj.) 134.

9 Varro: *De re rustica*. 102., Zlinszky (1996) i. m. (1. lj.) 110., 150.

A *missilia* révén tehát a közvagyonból történt juttatás. Azonban az a tény, hogy az ellenségtől megszerzett dolog közvagyonná, *res extra patrimoniummá* vált, és csak közjogi juttatási aktsussal válhatott újra magántulajdonná, nem oldotta fel a dolgon már korábban fennállott *quiritár* tulajdon szerinti igényt, így, ha a szétosztott vagyontárgyban valamelyik római polgár sajátját ismerte fel, amit ellenség elrabolt és most visszakerült, *evictio*val, tulajdoni keresettel fordulhatott a juttatott ellen. Ha bizonyítani tudta tulajdonát a *legis actio sacramento in rem*, majd a *rei vindicatio* során, vissza is kapta azt.¹⁰

A vonatkozó forráshely ezt a lehetőséget természetes adottságként kezeli, és nem veszteget arra szót. Az ellenséges foglalás sem, majd a római zsákmányszerzés sem oldja fel a régebben fennállott *quiritár* tulajdoni igényt, az mindkettővel szemben abszolút módon érvényesül. A Pomponius-kommentár kérdése arra vonatkozik, hogy annak, aki a tömegben az ingyen *missiliát* szerző juttatott nyereségét előre megvásárolta tőle, ha utóbb elperelték a vevőtől, van-e az adásvétel alapján igénye, jogszavatosság címén, az eladóval szemben.

Az eladónak az állammal szemben ebben az esetben nyilván azért nincs igénye, mert ingyenes szerző és a juttató nem volt rosszhiszemű. Ajándéktárgy viszi magával a terheit. Következik ebből is, hogy az árverési vevőnek, aki visszterhesen szerzett az államtól, a vételár visszakövetelésére nyilván adtak jogot. A közjogi adásvételben az *emptio-venditio* későbbi polgári szabályai már a köztársaság derekán is érvényesültek, így a *periculum est emptoris* vagy a kellékszavatosság, nincs okunk feltételezni, hogy a jogszavatossággal más lenne a helyzet.¹¹

Másként áll azonban a reményvétel vevőjének helyzete. Ő fizetett az esetleges nyereségért. Kérdés, hogy elperlés esetén ki viselje a kárt, a vevő, azzal, hogy elveszti a vételárat, épp úgy, mintha nem nyert volna semmit az eladó, vagy az eladó, aki ez esetben köteles visszaadni legalább is a vételárat, hisz az általa eladott reménybeli tárgy valóssá vált, ám utóbb jogi hibában szenvedőnek minősült.

Pomponius Sabinus alapján, vagy saját mérlegelése szerint, úgy dönt, hogy a reményvétel kockázatában a megnyert tárgy hibái is bennfoglaltatnak, tehát ez esetben az eladó, noha kapott vételárat, nem csak, hogy nyeresre és szolgáltatásra nem kötelezhető, hanem nyeres esetén másnak a szolgáltatására sem, mint amit ő nyert. (Sem mennyiség, sem minőség vonatkozásában.) Ha szavatós lenne, ez többletterhet jelentene a nyereséssel szemben. A megoldás a reményvétel szellemében helyes, Knütel is ennek bizonyítására idézte a forráshelyet.

10 Erről a lehetőségéről, amely Kaser relatív tulajdon-elméletének gyökere volt, Zlinszky (1996) i. m. (1. lj.) 160. skk. szól részletesen. A Sabinus-forráshely ottani álláspontomat, amit Besenyő András tankönyvében vitat, csak megerősíti.

11 Zlinszky János: *Ius publicum*. Budapest, Osiris, 1997. 153. skk.; Zlinszky János: Kontrakte des ius publicum. In: *Collatio iuris Romani - Études dédiées à Hans Ankum* Amsterdam, 1995. 51–64.

Engem azonban a forrásnak a tulajdonvédelmi tartalma érdekelt. Az, hogy a többszörös helyzetváltozás után is – idegen zsákmányából római zsákmánnyá, majd kisorsolt nyereménnyé – a tárgyon fennálló római tulajdon nem változik. Ha az eredeti tulajdonos bizonyítani tudja, hogy a tárgy *ex iure quiritium* az övé volt, vindikálni tudja azt, Pomponius idejében még időkorlát nélkül. A tulajdoni igény érvényesítését érintő *longissimi temporis praescriptio* majd kétszáz év múlva kerül csak bevezetésre.

A római tulajdonvédelem a középkoron át folyamatosan érvényesült, noha a szigorún vett tulajdon fogalmat a gyökeres (azaz jogcímes) birtok sokszor helyettesítette is. Sok más példa helyett álljon itt a török háborúk végén a *neo acquistica* eljárásokkal kapcsolatban Majthényi János *Regalium Causarum Director*, királyi főügyész a kincstár részére adott véleménye 1717-ből, amikor a Ciszterci rend Szentgotthárd birtokára vonatkozó alapítványi jogát mint gyökeres jogot *ex radicali asse* vélte értékelendőnek, és *tam in formali, quam in ipso materiali iure postliminii* vissza-állítandónak minősítette.¹²

A római tulajdonvédelem ezen abszolút és szigorú szemléletén érdekes módon a polgári forradalmak ütötték az első rést, azzal, hogy a kereskedelmi forgalomban szerzőt, függetlenül attól, hogy tulajdonostól szerez-e, tulajdonossá minősítették, javára eredeti szerzőmódot alapítva. Ezt utóbb kiterjesztették a hatósági ingatlan-nyilvántartásban szereplőtől visszterhesen szerző jóhiszemű vevőre is, ugyancsak eredeti szerzőmódot konstruálva ezzel.

Közömbös, hogy az eladó ez esetben nem volt tulajdonos, áttörik a *nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet* elvét, a piac védelmében, az ott ellenértékért vásárló védelmében. Hogy ennek során sérül a tulajdon szentsége, amelyet pedig ugyanezen polgári társadalom alapjogként értékelt, nem számít.¹³

A tulajdonjog védelme ugyan látszólag még erősítést is nyert a jog eszköztárában azzal, hogy a tolvaj és az orgazda elleni védelem átkerült a magánjogi védelem köréből a büntetőjogi védelem körébe (magán deliktum helyett közbüncselekménnyé minősítve). Ám ez a gyakorlatban nincs így. A büntetőjogban ugyanis érvényesül az ártatlanság vélelme. Annak tárgyi bizonyítása helyett, hogy tulajdonos (volt), a sértett azt tartoznék bizonyítani, hogy a szubjektív bűnösség fennáll. Ez pedig számára, az érdekelt számára, többnyire lehetetlen, a hatóságot viszont az ő vagyoni vesztesége kevésbé érdekli.

A kérdést csak az oldaná meg, ha a piaci forgalomban érdekelt kereskedőt, vagy a tulajdonát alaptalanul nyilvántartásba vétetőt tennék felelőssé a tulaj-

12 Theophilus Heim: *Notitia hist. de ortu et progressu Abbatiae s. ord. cisterciensis ad stum Gotthardum dictae*. Viennae, 1764.; vö. Zlinszky János: A szentgotthárdi ciszterci apátság kegyúri jogai és Pázmány Péter. In: Hargittay Emil (szerk.): *Pázmány Péter és kora*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2001. 109–138.

13 Nagy Csongor István: Ingók tulajdonának nem tulajdonostól való megszerzése: *omnes plus iuros. Polgári Jogi Kodifikáció*, VII/1. 2005. 20–24.

don elvonásával keletkezett kárért. A piac tisztasága legalább annyira közérdek, mint árucserét lehetővé tevő működtetése. Ha eredeti szerzémódot alapítunk a piacon vagy forgalomban vásárló védelmére, indokolt magáneliktumot, tárgyi kárfelelősséget alapítani a tulajdonától megfosztott védelmére. Csak akkor fogjuk újra elérni a tulajdonvédelem római biztonságát, ha ez a modern polgári jogban újra megtörténik.¹⁴

---

¹⁴ Zlinszky János: Alkotmányos tulajdonvédelem – biztonság a jogállamban és a Ptk. 118. §. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2005/1. 18–19.

A DELICTUM MARTON GÉZA MUNKÁIBAN*

A Polgári Törvénykönyv szerkesztőbizottságában óhatatlan sokszor ütköznek meg a megszokottat tarthatónak vélő, újítástól inkább ódzkodó nézetek, elsősorban a Legfelsőbb Bíróság vonaláról képviselve, és az a szemlélet, amely a lehetőséget ki szeretné használni a magánjog új anyagjának elvi egységességgel, lehetőleg előremutató kodifikálására. Mint a Bizottság egyetlen római jogásztörténész tagjától – noha nyilván alkotmánybírói gyakorlatom játszott bele megtisztelő meghívásomba –, várható lenne, hogy a régi, tradicionális, sokszor épp a tovább hagyományozott római jog tételeibe gyökerező megoldások szószólója legyek. Ám épp ellenkező a helyzet. A jheringi tradíció nevelkedett mesteremtől, Marton Gézától azt tanultam – szinte tudat alatt –, hogy a tételek mögött az érdekek, a társadalmi tartalom és cél, az adott helyzetre jellemző elvi jogi megoldás keresendő, és ha a neveken félretájékoztató utókor a hagyományt esetleg rosszul értelmezi, abból utólag mindig baj származik. Marton nézeteiben gyakran forradalmin új volt, nem kötötték sem nagy nevek, sem megcsontosodott nézetek, ha úgy látta, hogy a jog belső harmóniája, társadalmi hatékonysága változtatást igényel. Érdemes volna ezt megtanulni tőle minden jogalkotónak. (Igaz, nem jelentett ez nála kapkodást, kiérlelte reform-gondolatait.) Marton munkásságának fő sarkpontját a felelősség problémája képezte, ez volt jogi gondolkodásának uralkodó eszméje. „A régi reformátorok fanatikus munkavágya és igehirdető készsége lobogott benne.” Először a büntetőjog területén szembesült a kérdéssel, onnan került át a civilisztika vonalára.¹ Az átváltás a *Furtum* mint *delictum privatum* vizsgálatával történt, ahol büntetőjogot, de a magánbüntetőjog intézményét vizsgálta, egyszerre szembesülve a büntetőjogi társadalmi biztonság állandóságát biztosító *statum rei Romanae*-szemlélettel és a magánjogi érdekérvényesítő – *ad singulorum utilitatem* –, haszonra irányított szemlélettel.

Első dolgozata, *A bűncselekmény kriminológiai fogalma* (1907), majd habilitációs dolgozata, *A Furtum mint delictum privatum* (1912), valamint *A vagyon elleni delictumok rendszere a Büntető törvénykönyvben* (1915–16), ezek a mai tárgyamhoz szóló korai munkái, a *Propriété commerciale* (1927), *Büntetés és kártérítés* (1933), *Magánjogi és büntetőjogi szankciók* (1936), *Obligatio ex delicto* (1938) munkássága derekán íródta.² Ezután a *delictum*-kérdés büntetőjogi szemléletével már csak annyiban (ott behatón) foglalkozott, ahol ki kívánta mutatni, hogy

* Korábban nem publikált szöveg (2006).

1 Marton Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, 1992. Előszó, 11.

2 Műveinek bibliográfiája in: Hamza Gábor (szerk.): *Tanítványok Marton Gézaról*. Budapest, 1980.

a modern jogi magándeliktum-fogalom fából vaskarika, sem magánkötelem keletkeztető tényezőként nem állja meg helyét, hisz közbüntetőjogi szempontokat visz a magánjogba, sem büntetőjogi fogalomként, hisz kártérítési-reparatív célt szolgálva, a bűnös helyett a sértett áll érdeklődésének előterében. Az elméleti tisztaság, a jogi választékosság e munkáiban végig magasiskolával mutatkozik be. Ahányszor, mint most készülöben is, újraolvasom őket, elragad magával elméleti pontossága, világos különböztetése, a jogot a római jogból kiindulva, de mindig a maga helyén szemlélve munkáló elhivatottsága. Újra meg újra tanulok munkáiból, azok inkább nyernek előttem időszerűségükben.

Köszönet az Akadémiának, és az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának, hogy ismét felidézi Marton munkásságának a történelem haladásával szemben is megálló időszerűségét. Hasznos arra a fiatal nemzedékek figyelmét újra meg újra felhívni. És mivel épp erre a tudományos ülésszakra készültükben többen is megke-restek fel már nem lelhető Marton különlenyomatok iránt, szabadjon felvetnem, és az Akadémia felé tovább adnom azt a gondolatot, hogy érdemes volna Marton kisebb dolgozatait CD lemezen összegyűjtve hozzáférhetővé tenni. Egy lemez nyilván elég volna, és hézagpótló forrásanyagot nyerne a tudomány, viszonylag kis költséggel. Esetleg az utoljára általam összeszerkesztett, és ma már kaphatatlan *Polgári jogi felelősséggel* is érdemes lenne ugyanezt megtenni. (Régebbi szerzőink kisebb elszórt munkáival kapcsolatban ez egyébként is indokolt lenne, akár sorozatban is. Sok hasznos anyag marad észrevétlen, nehezen elérhető volta miatt.)³

Deliktum = bűncselekmény. Ez Marton számára egyértelmű. A büntetés a bűnöst sújtja, akinek felelőssége erkölcsi is a jogban, és a bűnössel szemben, rajta keresztül a társadalom tanúságára kíván szolgálni, megelőző lenni ezen vétkes cselekvőséggel szemben. Hogy a vétkesség szándékban, és a jogellenes tárgyat közvetlen célzó szándékban, vagy a jogilag és társadalmi igényként kötelező, a többiek biztonságát szolgáló és az egyéntől megkívánható gondosság elmulasztásában nyilvánul-e meg, mellékes; lényeg, hogy adott esetben felróható, terhére írható a jogsértést megvalósítónak. Hogy egyénileg, adott esetben fennáll-e ez a felróhatóság, annak kimentése lehetőségére kérnek feleletet a jogsértő egyéntől, neki feltett kérdés – quaestio – és a körülmények gondos vizsgálata – cognitio – révén. Meghallgatatlanul és alaptalanul senki nem marasztalható el a római perben sem, a mai perben sem.

A római jog büntető rendelkezései nem tartoztak a *ius publicum* nagyobb fogalma alá, mint ahogy ma a büntetőjog a közjog része. Ellenkezőleg, mind a

3 Megfelelő ismertetés, illetve hozzáférhetőség esetén a gazdag hagyatékból kiindulva további hasznos kutatások is indulhatnak. Néhány ilyen kívánatos, fiatal kezdő tudós részéről is felvállalható téma lenne. A *furtum*, mint *delictum publicum*, a Marton-tankönyv belső fejlődése kiadásról kiadásra, erkölcsi és jogi felelősség kapcsolata Marton munkáiban, vagy éppen a *furtum*, mint *delictum privatum*mal kapcsolatos későbbi meglátások Marton jegyzetei alapján. A szerzőnek ehhez felhasználható saját jegyzeteit adott esetben a vállalkozónak készséggel rendelkezésére bocsátom.

ius publicum, mind a *ius privatum* ismert *poenalis* és *rei persecutiora* törekvő szabályokat. A két fajta per mindkét jogterületen alkalmazható volt, és mindkét célzat kereshető volt itt is, ott is. Ezért a római büntetőjog nem egységes, mert szabályai alá vannak vetve az általánosabb kategóriák általános rendező elveinek. A büntető kereset a közjog terén az állam stabilitásának okán keres elretentő eszközt a társadalmi béke megbontói ellen, ebben közfeladatként jár el a hatóság, végső szempontja a *salus rei publicae*, ám ugyanennek érdekében a *civis Romanus indemnatus* tisztelete vezérli az eljárást (persze, a társadalom söpredékével szemben éppen ellenkező szempont érvényesül). Ott, ahol a köz kára ugyan megindítja a városi magisztrátus tevékenységét, de a személyi vétkekesség – vagy hanyagság nem felróható vagy nem bizonyítható (véletlen okozás, kis-korú cselekménye), a büntető szemléletnek a közjogban is helyt ad a reparáció keresése (*noxiam sarcire*), noha ennek útja is a *cognitiós* egyszerűsített eljárás lesz (*praetoris arbitrato*) a bonyolultabb polgári perével szemben.

A *ius privatum* magánérdekek érvényesítésére kihegyezett világában ugyanez a kettősség tapasztalható, de a nagyobb kategóriára jellemző más vonásokkal. A magánéletbe a korai római jog csak vonakodva szólt bele, mintegy szimbolikus, formai kiváltó eszközök igénybe vétele esetén. A *civis Romanus* egyedi személyi hasznát (privát érdekkörét) sérthette a másik polgár úgy, hogy egy *pater familias* *ius Quiritium* által védett magánszféráját sértette, vagy úgy, hogy *ius Quiritium* által is elismert, személyes vállalásokat nem teljesített, melyekre magát mintegy lekötötte, lekötölte. A római jog kezdetben mindkét magatartást büntette. Büntette a *herediumba* behatolót, a más dolgát magánál tartót (ha azt *sacralis* nyomozással nála megtalálták), és büntette a nem fizető adóst is. A kereset a személy ellen ment. A *legis actio in personam* rendjén azt vizsgálták, lekötötte-e személyét a másikkal szemben a per alá vont – azzal, hogy személyes érdekét sértette. Ha igen, mellékszempont volt, hogy ebben a szándék vagy a gondatlanság milyen szerepet játszott, noha erre is meg kellett a tényállás tisztázása előtt a sértőt hallgatni: *peroranto ambo praesentes*. Ám ha lekötöttsége bizonyítást nyert, ténybelileg már csak a teljesítés – feloldás bizonyításával menthette magát – még, ha kényszerítették is a kötésre, a forma kötötte az adóst.⁴

A más dolgát birtokló helyzete, minthogy nem esett a cselekvőleges magán-autonómia sértés alá, más következménnyel járt: a *legis actio sacramento in rem* elmarasztaltja csak a dolgot tartozott szolgáltatni, maga nem került kötelezett helyzetbe – reparációs a felelősség, az első kármérlegelés a jogellenes birtokkal kapcsolatban itt merül fel a római jogban.⁵ (Ezzel kapcsolatban a történeti fejlődésről kifejtett téziseimet Besenyő András tankönyvében láthatón teljesen fél-

4 *Coacta voluntas tamen voluntas.*

5 XII táblás törvény 12. 3.; vö. Zlinszky János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, 1996. 175.

reértette, épp a történeti fejlődés kibontását a források alapján nem értette meg⁶ – álláspontomat írása alapján felülvizsgáltam, de teljes egészében fenntartom.)

Marton a büntetőjogi elvek közjogi fejlődésének hatását a magánbüntetésre vizsgálva jutott el oda, hogy a rómaiak a magán-deliktum egyébként objektív, okozás és jogsértés alapján való büntetésébe bizonyos szubjektív elemet, illetve mint minimumot, legalábbis a *delictum legis Aquiliae* vonatkozásában, cselekvőleges hibát (*culpa*) vigyenek bele.

A római jog egyébként azért, hogy a közjogból átvett konszenzuális szerződéseknél⁷ megtartotta a közjogi követelményt, a bona fide teljesítés követelményét, és ezen szerződések esetében a nem teljesítés archaikus magánbüntetése – poena – helyébe a reparáció követelményét vitte be következményként, mind a büntetőjog, mind a szerződési jog tekintetében közelítette egymáshoz a közjogot és a magánjogot, meghagyva mindazonáltal a jellegzetes perbeli különbségeket, a poenalis kereset személyhez kötöttségét, több tettes ellen egyenlőn (halmozva) indíthatóságát, a két kereset halmozhatóságát (*actio furti poenalis* és *condictio furtiva civilis*, de nem *actio furti publica* és *privata* keresetét ugyanazon cselekményi alapon!), a civilis *actio* örökölhetőségét, mi által a római jogban a két jogterület végig világosan elvált.

A középkor szemléletváltása (a *par in parem non habet iurisdictionem* elv) a büntető hatalom kérdésében, a *culpa* fogalom átfogalmazása szubjektív tényezővé a késői (egyházi) latinban, okozták azt a logikai keveredést, ami által a kártérítési jog büntetőelemekkel terhesen, de a magántulajdont védő büntetőjog még magánjogi elemektől és fogalmaktól átitatva, csak több-kevesebb sikerrel tudtak megfelelni jogpolitikai céljaiknak.

Marton egyik első munkájában, A vagyon elleni delictumok rendszere a Büntető-törvénykönyvben címen a Jogtudományi Közlöny 1915–16. évfolyamaiban megjelentetett cikksorozatában, nyilván habilitációs dolgozatának, másrészt a bűncselekmény kriminológiai fogalmával kapcsolatos megfontolásainak alkalmazásával, olyan javaslatot tesz a Btk. vagyon elleni deliktumokat tartalmazó része felülvizsgálatára, amely a büntetőjog elmélyült kutatójának is becsületére válnék, és szellemességével, éles logikájával rendkívül meggyőző lehetett volna, ha – *habent sua fata libelli* – ezek is nem a háború terhes és elméleti megfontolásokra kevésbé alkalmas időszakában születtek volna. Más műveivel kapcsolatban panaszolja ő ezt maga is, hátrahagyott nagy magyar kéziratának 1992-ben megjelent előszavában, és valóban sajnálatos, hogy e rendkívül találó megfogalmazások a bírói gyakorlat hasznára és az elmélet tisztázására nem kaptak, nem kaphattak nagyobb visszhangot.

6 Besenyő András: *Római magánjog*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2003.

7 Zlinszky János: *Kontrakte des ius publicum*. In: *Collatio iuris Romani Festschrift Ankum*. Amsterdam, 1995. 675–684.; Uő.: *Ius publicum*, Budapest, Osiris, 1997. 149. sk

Marton e cikksorozatában a felesleges tényállások halmazata, a tettes helyett a tett minősítése és a büntetőjogban idegen jogterületek fogalmainak szerepelte-tése terén látja a rendszer fő hibáit. „Idézem példának a lopást – mondja – melyet Btk.-nk hét magánjogi fogalom segítségével határol körül: idegen, ingó, dolog, birtok vagy bírlalat, beleegyezés, eltulajdonítás.” Nem segít e bajon az sem, sőt újabb bajokat okoz, ha a másik jogterület művelője a fogalmat más értelemben használja: kevés nagyobb veszélye létezik a jog fő céljának, a jogbiztonságnak!⁸ „Az elmondottak alapján Btk-nk revíziójánál három irányban tartok szükséges-nek gyökeres reformokat:

- I. kívánatosnak tartom a mai nagyszámú deliktumkategória redukálását,
- II. az egyes deliktumoknál a mai fogalommeghatározásokban nagy számmal hemzsegő magánjogi elemek kiküszöbölését,
- III. az egyes deliktumokon belül a büntettes minősége, nem pedig a cselekmény mellékkörülményei szerint való osztályozás keresztülvitelét.”

Maga a tiszta fogalmakkal való dolgozás ma is időszerű, hisz’ nem csak a magánjog revíziója folyik, hanem a büntetőtörvényé is – mi hasznosítható ennek során a kilencven év előtti gondolatokból, nem az én asztalom – de nem hiszem, hogy teljesen alaptalan a kérdés.

Ami már most a magándeliktum magánjogi alkalmazhatóságát illeti, meggyő-ződésem, hogy Marton, ha ma élne, bizonyos vonatkozásokban felhasználhatni vélné annak intézményét, az abban rejlő társadalmi nevelő hatást. Elsősorban a vétkes károkozó, szerződésszegő ellen, akit a biztosító fedez, de „legfeljebb” a sértett kára erejéig – akár szerződéses, akár deliktuális a kár. Itt a sértettnek adható többletkereset a vétkesség okán a legalábbis a kárt fedező keresetre sok sérelmet rendezhetne, amit a biztosítók, máshol keresvén üzleti hasznukat, keresni nem fognak.⁹

Másrészt a bíróság felé adható normaszöveg is a „maximálisan a kárt” szemlélet helyett „a kárt mindenképpen” szemléletre kellene, hogy átváltson. Nem kell sajnálnia a jognak a jogsértőt, hanem biztosítania kell a jogkövetőt arról, hogy igényét a biztonságra feltétlen tiszteli. A bíró kezében polgári ügyben a méltányossági mérséklés amúgy is megoldja e téren a társadalmi kirívó igazságtalanságot: nem kell még arra is ösztönözni, hogy jogos érdeket is elszegjen, biztonságból.

Végül a magánviszonyokban sokszor fellelhető erőfölénnyel visszaélés, uzso-rás feltételek, stb. vonatkozásában a *poenális* feltételek ugyancsak alkalmazhatók lennének. A bírónak több hatalmat kellene adni, a sértett javára, nem csak a sértő javára alkalmazható méltányossági szempont kihasználására. Ebben a vonatkozásban, és nem a felelősség korlátozásában, kellene az elvárhatóság fogalmát

8 Vö. az okozatossággal kapcsolatban Marton, i. m. (1. lj.) 123.

9 Vö. Zlinszky János: Mit mond ma a Marton-rendszer? *Bírák Lapja*. 1993/2. 73–80.

alkalmazni, hogy a magánjogilag forma szerint ma megengedett, de társadalmi erkölcs szempontjából feltétlen elmarasztalható magatartások alapján okozott kár, megtagadott segítség vagy engedmény, elmaradt tájékoztatás miatt büntető feltételek alkalmazhatók legyenek a felelősséget növelő irányban.¹⁰

Marton a magándeliktum alatt az ő idejében értett károkozás és szerződésszegés jogi szankcióját a társadalmi nevelés, a jogkövető polgár biztonsága érdekében kívánta alkalmazni. Ott ez, akár emelt mértékben, helyén is lenne. Nyilván ez esetben a szándékosság eleme lenne az emelt felelősségnek, és nyilván ezzel kapcsolatban alkalmazni kell a büntetőjogi fékeket: ártatlanság véelmét, bizonyítási tehernek az igény oldalra csoportosítását.¹¹

A magam részéről kizártnak tartom, hogy Marton Géza a magánautonómia keretében sokszor indokolt, de mindesetre nem kifogásolható gyanakvás, rokonvagy ellenszenv jelentkezését akarta volna büntetéssel sújtani, kivált nem bűnöségi vélelem és bírói jogvédelem megtagadása mellett. Azt a bukfencet, amit az egyenlő elbánást biztosítani kívánó törvényünk a szerződési szabadság alapjogát korlátozva és gyakorlását szankcionálva a magánszférába beleerőltetni törekszik, társadalmilag szükséges és természetesen költségvetési áldozatokat követelő központi intézkedések helyett a védekezni törekvő vagy diszkréciós szabadságával élő magángazdálkodót állítva pellengérré, római jogi elvi alapokon állva nem, legfeljebb a proletárdiktatúra osztályszempontjainak emlőin nevelkedve lehetett a jogrendbe beerőltetni.¹²

10 Zlinszky János: Elvárhatóság a magánjogban. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/4. 27–29.

11 Vö. Marton i. m. (1. lj.) 168 sk.

12 Zlinszky János: Törvény „az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről”, gondolatok és agályok egy koncepcióról. *Fundamentum*, 2003/2. 131–136.; Uő.: Bűnüldözés államigazgatási jogkörben. In: *Placet Experiri. Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára*, Budapest, PPKE JÁK, 2004. 349–358.

RÓMAI JOG – A JOGBÖLCSELET ÉS AZ ÁLLAMELMÉLET GAZDAG PÉLDATÁRA*

A jog igényli, megköveteli a bölcseletet. Ulpianus szerint „*veram, non simulatam philosophiam affectantes*”, azaz valódi (igaz) és nem hamis bölcseletre vágyódnak, azt keresik, kutatják a jog művelői.¹ A bölcselet a valóságból, a létezőből meríti vizsgálódása tárgyát. Amit lát, láttatja, amit felfog, megérttet, az esetleges tényeket rendszerezi, egységbe foglalja, törvényszerűségeket fedez fel a statikus és dinamikus létben egyaránt. Lényegyet keres, összefüggéseket, oksági és célossági kapcsolatokat.

A jogbölcsélet a filozófián belül a jog valóságával teszi ugyanezt: analizál és szintetizál, folyamatokat, összefüggéseket, törvényszerűségeket tár fel. Ehhez anyagra, tényekre van szüksége: egyedileg megjelenő és időben kibontakozó, alakuló jogi jelenségekre. Mind a tágabb más létrendekkel összefüggésben, mind a maguk tárgyiasult elzártságában kell azokat szemlélnie, vizsgálnia.

A római jog kínál elemezhető tényeket. Nem mindig tálcán: a források értelmezése maga is tudomány. Ám nagy bőségben. Egyrészt a kis településből világbirodalomra bontakozó állam, a szakrális és szokásjellegű megkötésekkel világgazdaságot és békét meghatározó rendszerre fejlődő jog töretlen alakulását 1200, illetve 2000 éves folyamatos állami keretben. Másrészt a formába öntött, összegyűjtött, írott szabályhalmaz belső meggyőző ereje révén további 1500, illetve 700 éves jogalakító – meghatározó szerepét, immár globális méretekben. Tények ezek, amelyek óhatatlan meghatározzák a jog mint létező valóság képét. Nem lehet a római jogot sem művelni anélkül, hogy a jog és állam alapvető létkérdéseibe, összefüggéseibe ne látnánk bele. És nem lehet a jogbölcséletet sem művelni úgy, hogy ezt az egyedülálló példatárat ismét-ismét elő ne vegyük, fel ne üssük, ne értékeljük.

A római joggal kapcsolatos kutatásaim egyik része Róma létrejötté, e jogrend keletkezése és első normatív szabályainak tartalma kérdéseire irányult. Az archaikus Róma képének pontosítása volt a céлом. Az állam létrejötté, a város alapítása, a jogrend első megjelenése, annak tartalmi elemei, egyes ránk maradt *terminus technikusok* értelmezése, megannyi izgalmas tárgyat kínált. Míg a római őstörténet a mondák homályába vész, a római jogra és államra vonatkozólag számos igen korai hitelesnek vallott emlékünknél van: ezek fényében az őstörténet

* Eredeti megjelenési hely: In: *Theatrum legale mundi. Varga Csaba ünnepi kötet.* Budapest, Szent István Társulat, 2007. 599–607.

1 *Digesta (D) 1.1.1.1.* (német nyelven).

homálya is oszlatható bizonyos fokig, ha ilyen interdiszciplináris módon közelítünk a kérdéskörhöz. Ekkor azonban a közös módszer óhatatlan bölcséleti lesz: történelem és jogtörténet közös eredője a filozófiában található, és csak onnan hozhatók közös nevezőre.

Ontológiai kérdést vet fel és csak onnan oldható meg maga az, hogy mi is az állam lényegileg, valamint, hogy mi is a jog lényegileg. Ahhoz, hogy keressem őket adott történelmi korban, tudnom kell, mit keresek. E fogalmak bölcséleti meghatározása előfeltétele volt a végzendő kutató munkának. Így a tárgyról írott könyvemben a módszer fejezetében iparkodtam megadni azt a meghatározást, amelynek alapján a történet és jogtörténet vonatkozó jelenségeit értékelni kívántam:

„az állam mesterséges társadalmi szervezet, adott társadalmi egység védelmére és belső rendjének biztosítására létesítve, amelynek szervezeti formáit, működését állandó társadalmi normarendszer határozza meg, megszabva az állam hatalmának a társadalomban való kiterjedését, korlátait, a társadalom tagjainak e hatalom által elismert és biztosított érdekeit.”²

Kutatásom tárgya tehát olyan szervezet volt, amely jogot alkot, biztosít, illetve olyan normarend, amelyet társadalomtól elvárt szervezett hatalom biztosít.

Egyértelmű, hogy ilyen szervezet és ilyen rend keletkezése utólag, időt álló voltából folyón állapítható meg. Ilyen értelemben áll Mommsen híres mondása: „*Rom wurde nicht an einem Tag gegründet.*” Másrészt semmi sem mond ellent annak, hogy maga az alapítás ne lett volna célzott politikai döntés, amelyet akár az ókor történelme, akár a későbbi korok többet is felmutatnak. Erről beszél Rómával kapcsolatban Livius, mikor a vallási és világi szervezet, valamint a vallási és világi normák meghatározásának tényében látja azt a mozzanatot, amely a tömegeből nemzetet formált.³ Az egyszeri, történelmi időponthoz meglepő pontossággal köthető alapítás nem mond ellent annak a megállapításnak, hogy ez az alapítás azért vált Rómává, mert időt álló volt és századok fejlődése formálta.

Ebben az alakulásban az indítás, a köz- és a magánélet normáinak hatalmi biztosítása, valamint e hatalomnak a közösségen belüli szerencsés kialakítása, a köz- és a magánjog szféráinak első pillanattól való elválasztása és egymásra hangolása épp olyan jelentős volt, mint annak előfeltételei megteremtése, hogy a normát a társadalmi szükségletekhez bizonyos állandóságra törekedve, de az eseti szükségletekre érzékenyen reagálva alakítsák: a *legislatio* és a *iurisdictio* csak Rómában létezett kettős menetében. Ez a rendszer tette a társadalmi hatal-

2 Zlinszky János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996. 26.

3 Livius, *Ab urbe condita*, 1.8.1.; Zlinszky i. m. (2. lj.) 33.

mi szervezetet legitimmé,⁴ Rómát kezdetleges viszonyai között is jogállammá.⁵ Egyúttal számunkra megadja a legitimitás és a jogállamiság jogelméleti kategóriáinak kialakulásához az induló formákat.

A római jog korai normái egyúttal érdekes kutatást tesznek lehetővé: elválíik egymástól a norma jogi jellegűvé válása (állami elfogadás révén), és a norma tartalmi kialakulása, amely lehet akár szokás, akár az állam előtti időből megmaradt szokás, vagy szakrális szabály, valamint a már állami jellegű együttélés révén adódó helyzetekből következő súrlódások feloldására megfogalmazott szabály is. Utóbbi ismét felhasználhatja formailag a másik fajta szabályok köntösét, hogy az új megoldásnak nagyobb súlyt adjon. A szakrális köntöst ott, ahol antagonisztikus ellentétek küszöbolendők ki, a közösség ellenőrző szerepét ott, ahol a közélet békéje forgott kockán. A normák ezen rétegvizsgálata⁶ segít bennünket annak felismerésében, hogy nem a parancs, hanem a belső elfogadás teszi valójában „kulturkinccsé” a jogszabályt adott közösségben; e nélkül a törvény nem válik joggá, semmiféle hatalmi nyomásra sem.

A jogalkotó társadalom összetétele nagyban kihat arra, hogy mit fogad el kötelező normának. Heterogén etnikai csoportok más-más hagyományt hordanak: e hagyományok egyeztetése, esetleg ütköztetése vagy békés összeolvadása igen lényeges a társadalmi béke szempontjából. A hatalomnak, már csak a maga érdekében is, törekednie kell arra, hogy a heterogén etnikum okozta súrlódások ne bontsák meg a közösséget. Szent István híres törvénye az idegenek hozta és hordozta szokásnak az államot erősítő és gazdagító hatásáról akkor igaz, ha a különböző *consuetudines et documenta* összhangba hozhatók, békén megférnek egymás mellett. Róma az ütközések kiküszöbolésére hozta létre a *iurisdictio* intézményét, de egyúttal szakrális szabályozást vezetett be a lényeges ellentétek kiküszöbolésére, a belviszályokat megelőzve.⁷ Az ilyen etnikai különbségek okozta ellentétek modern időben is szolgálhatnak komoly belső társadalmi összeütközések gerjesztésére (lásd a roma etnikum integrálásának hazai nehézségeit.). Politikailag megfontolandó a szabad bevándorlás korlátlanágából adódható ellentétek kára, a szabad migráció hasznával szemben.

A belső rend, a belső béke a társadalom létérdeke. A jogrend ezért az összeütközéseket az egyéni életterek határának megvonásával iparkodik kiküszöbolni, a mégis létrejövő ütközéseket pedig formalizált, békés úton, hatalmi eszközökkel rendezzi, a nyilvánosság ellenőrzése mellett, mindazon által közhatalom útján,

4 Zlinszky János: *Ius publicum*. Budapest, Osiris, 1998. 22., 77., 82.

5 Uo., 100.; Zlinszky János: *Rechtstaat Rom*. In: *Ars boni et aequi. Festschrift für Wolfgang Waldstein*. Stuttgart, 1993. 471–480.

6 Zlinszky i. m. (2. lj.) 110. sk.

7 Zlinszky i. m. (2. lj.) 187. sk.

lehetőleg egyszer s mindenkorra. Ehhez szükséges, többek között, az államhatalom, a közösségtől elvált, vele mégis azonosuló, állandó hatalmi gépezet.

A római példa e hatalom lényegét a kialakulás fázisában jól szemlélteti: az *imperium* fogalmával.⁸

Imperium: egységes, személyhez kötött, de ahhoz nem lényegileg kapcsolódó, a közösség adta és átruházta hatalom. Egységes, amint az államhatalom is egységes, akkor is, ha több személy közt oszlik meg. Benne célosan jelenik meg mindaz a funkció, amely a közösség békéjének biztosítására fontosnak tűnik. A funkciókból idővel hatalmi ágak fognak kialakulni. Így a kezdetben nyilván legfontosabb védekezés külső támadás ellen. Róma katonai táborként szerveződött.⁹ A *quirites katonák*, fegyverhordó férfiak szervezete voltak: a családok, nemzetségek, kúriák és *tribusok* katonai csoportok hordozói, állítói. A legkorábbi jog már úgy alakult, hogy e szerepüket kihangsúlyozta. Az *imperium militare* hordozója, az *imperator*, e minőségében katonai parancsnok, választott és bizalmat nyert hadvezér. Mivel a védekezés elsődleges közérdek, e minőségében az *imperium* hordozója korlátlan hatalmú, élet és halál ura, csak hasonló hatalmat hordozó társával osztozik (ha van ilyen). Nagy veszélyben annak is volt jogi megoldása, hogy ez az *intercessziós* korlát sem létezzék: diktatori, noha korlátolt feladatra, de korlátlan gyakorlásra megadott hatalmat kaphatott a vezér.

Az *imperium coercitionis* a belső rend biztosítása: a kezdeti teljességből ez a szükséges méretű korlátok megszabása felé haladt: élet és halál urából fegyelmező tekintéllyé módosult. A városban kikerül a *fasces* nyalábjából a bárd, idővel nem alkalmazható római polgárral szemben a testi fenytés, életre, egzisztencia veszélyeztetésére vonatkozó vitákban fenntartja magának az utolsó szó jogát a hatalmat átruházó polgárok szervezett közössége.

Megilleti az *imperium* hordozóját a *ius agendi cum populo*, a polgárok szervezett közösségével, illetve a *senatussal* való tárgyalás joga, e szavak felé a javaslattevés joga. Megilleti, bizonyos határok közt, az utód jelölésének, a diktátor kinevezésének joga, a hatalom folyamatosságának és egyúttal időbeli személyi változtatásának biztosításával. Nincs törvényjavaslat magisztrátus nélkül, nincs választás magisztrátus nélkül. (Lehetetlenülés esetére az *interregnum* ugyancsak jogintézményként teremti meg az ellehetetlenülés biztosítékát, hiszen, ha már beáll a lehetetlen helyzet, alkalomra nem hozható törvény. A privilégium alkotása ellenkezik a jogi norma lényegével.)

Am a legsajátosabban római része a magisztrátusi *imperium*nak a *iurisdictio*, az érvényes jogi norma és az adott ügyben fennálló állami-hatalmi hatáskör megállapítására vonatkozó jogosultság.¹⁰ Véleményem szerint ez az etnikai

8 Zlinszky i. m. (4. lj.) 61.

9 Uo., 27.

10 Uo., 81.

különbözőségekből eredő jogszokási eltérő felfogások békés egyeztetését szolgálhatta abban a korai időben, amikor belső ellentéteken Róma fennmaradása múlhatott. Ez a *iurisdictio*s jogkör tette a római per alakítójává a magisztrátust és ajándékozta meg a világot a *praetor peregrinus* jogrendjével, az első igazi *ius gentiummal*.¹¹

A közcsend és közbéke érdekében alakult ki a magisztrátus magánszférára kiterjedő hatalmi jogosultsága, amely az általa magánviták során használt három igével (*do, dico, addico*) jellemezte az e téren megmutatkozó alaptevékenységet. A magisztrátus szükség szerint, magánügyekben, hatalmat adhatott: döntőbírói hatalmat, gyámi hatalmat, területfoglalási hatalmat, vagy meg is vonhatta a természetes hatalmat az arra alkalmatlantól (gondnokság alá helyezés elmebetegség, pazarlás, távollét esetén).

Más esetekben nyilatkozhatott kötelező érvénnyel a fennálló jog, az érvényes kötés, a cselekmény közveszélyes jellege vonatkozásában. Végül állami védelem alá helyezhette a magánjogi igényt, odaítélve valamely személyt vagy tárgyat egy római polgárnak. Mindennek a római per alakulásában fontos szerep jutott.

A római hatalomgyakorlás másik megosztása a hivatali hatalom, a vének testületének jóváhagyó, ellenőrző hatásköre, és a polgárok összességének döntési, átruházási, szentesítési jogköre között történt. Formailag az első helyen az utóbbi állott: *imperium* nem adható, törvény nem keletkezhet, római polgárrá fogadás sem történhet csak a polgárok összességének formalizált döntése révén. A döntés előkészítésében, részletei kidolgozásában, valamint a hatalmat általában gyakorlók ellenőrzésében valószínűleg kezdettől létezett és egyre növekvő szerepe volt a köztársaság végéig a szenátusnak. Annak tetszvényjoga, tanácsa, felhívása ellenére alig történhetett valami lényeges Róma városában. Főleg a közvagyon kezelésének irányelveit szilárdan kézben tartotta a testület. S végül az operatív, cselekvő vezetést a választott *rex*, majd a magisztrátusok tartották kézben, saját felelősségükre igénybe vett segítők, illetve szerződéses kötelezettséggel közfeladatokat ellátó megbízottak révén.

Az *imperium* egysége és a feladatok sokasága okán a fejlődés a hatalmi megbízás egyenlő hatáskörű személyek közötti megosztás felé vezetett: közös hatalom, közös felelősség, egymás közötti egyetértés megkívánása. Így alakult ki a kollegialitás, egymás kölcsönös ellenőrzése, az *intercessio*, a beavatkozás jogköre, de a gyakorlati teendők célszerűségéből történő tényleges megosztása is: katonai és városi hatáskör, később a „jurisdikciós hatáskör” elkülönítése, az elv sérelme nélkül, a nagyobb hatékonyságra törekvés okán.

A harmadik, a korai időben bizonyosan végbement, de nehezen láttatható eltolódás a szakrális felhatalmazottak és a *magisztratuális* felhatalmazottak között történt. A *rex*nek komoly szakrális szerepköre volt eleve, mutatja ezt a *rex sacro-*

11 Zlinszky János: *Ius privatum – A római magánjog története*. Budapest, Osiris, 1998. 68. sk.

rum a köztársaság idején. Mutatja a pontifikális jogmagyarázat és jogi formai titok-örzés. És mutatják az antagonisztikus ellentétek kezelésére még a köztársasági korban is felhasznált szakrális eszközök. Mégis, a *fas* egyre inkább helyet adott a *ius*nak, a *fari* joga átment a *dicere* jogkörébe, a papság hatalma átszállt a szenátusra. Mindazonáltal történetileg nehezen tetten érhetőn, a szakrális biztonsági szerep forradalmi politikai mozgalmakkal szemben sokáig szerepelt a birodalomra érő Róma eszköztárában is.¹²

A társadalmi mozgásnak ez a kimutatható dinamizmusa és alkalmazkodó készsége annál érdekesebb, mert a római szemlélet szerint a *ius*, a jogrend kifejezetten statikus rend volt.¹³ Elsősorban azzal kellett kijönni, amely létezett, változtatásra, kiegészítésre csak nehezen szánta rá magát a jogalkotó társadalom. Érezte, hogy a jognak nem használ a folytonos alakítás, toldás-foldás. Inkább magyarázták a szabályok szavait kiterjesztő értelemben, adtak formai jogi aktusoknak kiterjesztő értelmezést, mintsem hogy az eredeti szöveget módosítsák, kiegészítsék. „*Glans pro fructu, arbor pro vitibus, trinoctium*” – csak néhány kiragadott példa erre a jellegzetes római jogkiterjesztésre.¹⁴ Szemben a *dictum promissum* ugyancsak ősi szemléletével, amely szerint sokáig nem felelt a magánfél azért, amelyet kifejezetten nem ígért: tessék odafigyelni, ébereknek szól a civiljog (nem a magán-, hanem a sajátosan római jog).

A jogalkotó-törvényhozó hatalom Rómában egyértelműn a teljes közösségé. „*Lex est, quod populus iubet atque constituit.*” A törvényt a *populus* (a politikai nemzet, a polgárok közössége) parancsolja és alkotja. Ám ez a *populus* politikai szerepmegosztottságában vesz részt a jogalkotásban: a hatalommal felruházott magisztrátus javasol, és összehívja a polgárok *comitiáját*, kérdést tesz fel neki, még pedig döntő kérdést, igennel vagy nemmel megválaszolható. A tekintéllyel, *auctoritással* felruházott szenátus (amelyet nem a *populus* választ, hanem csak a bekerülés rendjét határozza meg) hozzájárul, elfogad, előre vagy utólag megerősít. A *comitia* pedig megadja a döntést: *uti rogas* – úgy legyen, amint kérde, vagy elutasítja, a réginél marad – *antiquo*. A *ius publicum* építménye csak ilyen együttes módon egészíthető ki *lex*ekkel, minden más jogszolgáltatás már az *agere*, a működés körébe tartozik. A jog élő szóval irányítja a közösséget, a *viva vox iuris civilis*, a hatóság utasítása a római jogrend egyedi megnyilatkozása, a *iudicium*, az ítélet a közösség által elfogadott és védett valóság hivatalos megállapítása, *res iudicata*.

Mindez első sorban a közös dolgok békében, rendben intézését célozta: Róma joga közjoggal kezdődött. A magánélet dolgaiba nem szólt, nem szólhatott bele a közhatalom. A *heredium* kerítése kizárja a hatósági beavatkozást. Ott, azon be-

12 Zlinszky i. m. (4. lj.) 174.

13 Uo. 83.

14 Zlinszky i. m. (11. lj.) 56.

lül, nem a magisztrátus *potestas* vagy *imperium* érvényesül, hanem a *patria potestas*. A magánautonómiát, az atyai hatalmat a köz egyetértése védte. Akár életével is lakolhatott az a magánfél, aki más magánszféráját megsértette: aki oda behatolt, tetten érés esetén „*iure caesus esto*”.¹⁵

A két terület, a magán- és a közélet területe, kezdetől teljesen és szigorún elvált Rómában. A közjog és magánjog világa ennek megfelelően külön utakon fejlődött, párhuzamosan alakult. A közösség számára a jogos magánérdek védelme kezdetől lényeges volt, és úgy vonta hatalmi védelem alá, ahogy a polgárok közti egyenlőtlenség okán a *vis privata* elégtelenné vált a magánérdek megfelelő biztosítására. Közben gondosan őrködött azon, hogy a hatalmasabb szomszéd helyett a hatalommal rendelkező tisztviselő ne nőhessen rá a *civis Romanus indemnatus*, a szabadságaival jogszerűn élő római polgár nyakára.

A közjog alapelve: *salus rei publicae suprema lex*. A magánjog alapelvei: *honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere*. A közügyeit köztörvény és közhatalom, a magánvilágot magántörvény és magánhatalom rendezi. A *pater familias* szava otthon ugyanúgy megfellebbezhetetlen, mint a városban a magisztrátusé, a magánfelek közti kötés betartandó, *lex privata*.

A közügyek ellátása során a közszereplő *fide* tartozott eljárni. Hűséggel tartozott a városnak, a többi polgárnak, a közérdeknek, hűséggel élni a ráruházott hatalommal, legjobb tehetsége szerint, saját érdekét háttérbe szorítva látni el a köz ügyeit. Polgári tartozás, polgári határidő alól átmeneti mentességet biztosított a törvény annak, aki közmegbízatus ellátására hivatkozhatott.¹⁶

A magánfél eredetileg azzal tartozott, amit ígért. „*Uti lingua nuncupasset, ita ius*.” Azzal viszont tűzön-vízen keresztül, mentségre tekintet nélkül. A jog eszköztára a világos tényállásokat kereste a magánvitáknál: „*de internis praetor non iudicat*”. Másrészt azért már a *praetor urbanus* jogalkotása is kialakított bizonyos erkölcsi elvárásokat magánügyekben is: tiltotta a hitelező megtévesztését, a család magatartást, az erőszak alkalmazását magánkötés létesítése során, megkívánta az átruházott családi hatalmi körben a tisztességes elszámolást.

Az erkölcsi tartalom mint a jog velejárója, célja és értelme, mind köz-, mind magánviszonylatokban a római jog lényeges eleme volt kezdetől, és lényeges elemévé vált a későbbi fejlődés során. A jogtörténész, ahogy egyre gyakrabban találkozunk a jog újabb fejlődésében erkölcsi követelményekkel, hajlamos a finomodó erkölcsi érzék megnyilvánulásának tekinteni az ilyen tételeket. Ám vigyázni kell! Jhering figyelmeztet: a jog új szabálya gyakran a régi érvényét veszítő erkölcsi szabály pótlására jelenik meg. Nem erkölcsi többlet mutatkozik a társadalomban, hanem inkább a hiányt jelzik a hasonló jogszabályok.

15 XII táblás törvény. II. tábla 8., 12.; Zlinszky i.m. (2. lj.) 115.

16 „*Absentia rei publicae causa, status dies cum hoste*.” Zlinszky János: *Zur Frage der Verschollenheit im Römischen Recht*. A. Ant. VIII. 1960. 95.

A jogfejlődés e vonatkozásban a jogbölcész számára inkább a társadalmi erkölcs retrográd mozgását érzékelteti.

Fenti gondolatok nem többek néhány olyan összecsengő meglátásnak a jelen emlékkönyvvel megtisztelt Kollégám és Barátom tiszteletére való felvetésénél, amelyek talán alkalmasak annak érzékeltetésére: különböző sín pályákon, de egy cél felé, párhuzamos munkával iparkodunk szolgálni a haza javát, a rendet, a békét, az igazságot. Örömmel teszek eleget e tanúságtételnek: örömmel az alkalmat tekintve, és hálával a Kolléga iránt, aki közös munkában megbízható társ, kongeniális partner, a keresztény szellemű jogi oktatás felépítésének nagy ügyében megbízható és termékeny segítő társ volt. Kívánok neki még sok örömet munkája eredményében, új meg új meglátásokban a *filosofia perennis* csodálatos világában.

JÉZUS PERE*

Történelmi eseménysor vizsgálatánál sohasem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az nekünk ugyan tényként, múltban jelenik meg, de a maga korában többesélyes, előre ki nem számítható lehetőségek összefüggéseiből alakult ki eseménysorrá. Jézus Krisztus emberi életében is így volt ez. Az örömhírt hirdetni jött el, született a világra, és azoknak, akik azt elfogadták, megadta, hogy újra Isten gyermekei lehessenek.¹ A világ egy része, épp a hivatalos része viszont nem ismerte fel, nem ismerte el ezt, veszedelmet látott benne a maga számára, s ezeket csak áldozatával tudta megváltani, elfogadva engedelmesen – de korántsem kikényszerítve – a neki juttatott véget.

A történelem források útján számol be az eseményekről. A források sokrétűek és olvasásuk külön tudomány.

Forrás számunkra minden a korról szóló adat,² de elsődleges forrásaink az események elmondását célzó értesítések.

A források szubjektív és objektív értesítéseket hordoznak. Olvasásuk is e kettős rendben történik. Ezért mondhatnak többet vagy kevesebbet, sőt mondhatnak mást is kinek-kinek, aszerint, hogy mit szeretne kihallani azokból. A történésznek ugyan az igazságot kell keresnie, de maga sem mentes az érzelmi, indulati kötöttségektől.

Jézus életéről és peréről elsődleges forrásaink a Szentírás iratai és az egyház hagyománya. Minthogy céllal írott források, a háttéradatok mérlegelésével ellenőrizhető igazságtartalmuk. Ma objektív történész nem vitatja, hogy Jézus történelmi személy volt, aki Augustus korában született, Tiberius uralkodása alatt tanított és a 30–33 közötti húsvétok valamelyikén Poncius Pilátus júdeai legátus-helytartó³ kivégeztette.

A négy evangélium és a Jézus életéről ugyancsak tájékoztató apostoli levelek elsősorban a tanítást ismertetik, az Örömhírt.⁴ A személyről annyiban szólnak, amennyiben az örömhír jellegéhez hozzátartozik autenticitásának igazolása is.

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Wopera Zsuzsa – Harsági Viktória (szerk.): *Az igazságszolgáltatás kihívásai a XXI. században. Tanulmánykötet Gáspárdy László professzor emlékére*. Budapest, HVG-Orac, 2007. 431–443.

1 Jn 1,12

2 L. az alkalmazott történettudományokra, nevezetesen a jogtörténetre vonatkozóan, de általános érvennyel Wieacker, Franz: *Römische Rechtsgeschichte*, I. München. Beck, 1988.

3 Nem *proconsul* vagy *propraetor imperiummal*, hanem a *princeps* legátusa egy olyan tartományban, ahol katonaság állomásozott.

4 Jn 20,31

Ezért az Újszövetség mint történeti forrás értékeléséhez, az eseménytörténet szemlélyei kigyűjtésének szempontjaként, hozzátartozik az Ószövetség mint forrás ismerete és értékelése. Ugyancsak hozzátartozik ismerete az Örömhír tanítás nyelvének megértéséhez, hiszen azon a képes nyelven beszélt, azon elvárások betöltéséről tanított Jézus, amelyekre az Ószövetség tanítása felkészített. Forrás azonban számunkra minden más kortörténeti adalék is, ha összefügg Jézus történetével, és lehetővé teszi az elsődleges beszámolók hitelének mérlegelését – így a principátus kora római és zsidó büntetőperéről való ismereteink is. Ezek fényében kívánom alábbiakban Jézus perének történetét elemezni.

Az evangéliumok párhuzamos beszámolók kivonatos eseménysorokról céljuk szolgálatában. Két evangélium, Máté és Lukács, tartalmaz adatokat a Megváltó születéséről és gyermekkoráról is. János evangéliuma erről csak transzcendentális távlatból néző drámaian tömör összefoglalást ad. Utána Máté és Lukács is, valamint Márk és János is a nyilvános tanítás kezdetétől mondja el Jézus működésének történetét.

Érdekes az evangéliumokból külön-külön kielemezni

- a) a Jézus evangéliumi tanítóprogramjáról tájékoztató részt,
- b) az e program fogadtatásáról szóló részeket,
- c) a tanításra reagáló hivatalos és hivatott tanító szervek viszonyulását Jézushoz,
- d) a megváltói működés kétesélyes lehetőségéből (elfogadás vagy elutasítás) a tragédia felé való haladást, amelynek kicsúcsosodása Jézus pere.

A) A nyilvános működés Jézus keresztségével és pusztai készülétével, az első tanítványok maga köré gyűjtésével kezdődött, szinte még családi körben (kánai menyegző),⁵ majd a galileiai tanító utakkal, párhuzamosan János kicsengő működésével. Olyan szerényen indult, hogy talán maga János is kételkedni kezdett: Te vagy az Eljövendő vagy mást várjunk?⁶

A galileiai és környékbeli örömhír hirdetésnek és a hozzá kapcsolódó jeleknek mégis gyűrűzött a hatása: egyre több tanítvány, érdeklődő, földi szabadulást remélő csatlakozott Jézushoz. Kiválasztja és kiküldi a tizenkettőt,⁷ majd a hetvenkettőt,⁸ és egyre újabb-újabb vidékeken tanít. Közben az ünnepeket a vallási központokban tartva meg egyre inkább felkelti a zsidó vezetők érdeklődését is. A végkibontakozást hozó húsvétra már azzal megy fel Jeruzsálembe, hogy ott mint teljes jogú tanító lépjen fel, aki az Örömhírt a templomban is hirdetni kívánja, hisz a templomnak meg kell látnia az Eljövendőt,⁹ hogy állást foglalhasson az Üdvtörténet rendjén mellette vagy ellene.

5 Jn 2,1

6 Mt 11,3, Lk 7,20

7 Mt 10,5., Mk 6,8., Lk 9,3

8 Lk 10,1

9 Ag 2,10

B) A tanítást fogadja és felvállalja egy kis, majd növekvő elkötelezett kör: az apostolok és tanítványok, asszonyok, akik hozzájuk csatlakoznak.¹⁰ Ám sokan olyanok is, akik e találkozás és felismerés után nem követik Jézust tanító útján, hanem a maguk életében válnak Krisztushívóvé: kis központjait képezik szerte zsidóföldön az örömhírnek, amely megérintette őket s talán sokan rajtuk keresztül találják meg a Mestert, amint erről az írás itt-ott jelzést is ad.

Persze ez a kis kör is nagyon emberi módon viszonyul a Tanításhoz. Jézus szeretint újjá kellene születniük, hogy igazán megérthessék.¹¹

C) Mi a hivatal reakciója mindeerre? Ha eltekintünk nagy Heródes akciójától a gyermek ellen, mindjárt nyilvános tanítása kezdetén a názareti zsinagógában, mikor megvallja, hogy ő a Krisztus, kiűzik és meg akarják kövezni.¹² Viszonya a vezetőkhöz egyre feszültebb: meghívásaik során sorra támadnak összeütközések, így Simonnál,¹³ vagy a farizeusnál, aki a rituális mosdást hiányolta,¹⁴ úgy, hogy Nikodémus már csak éjjel, mert Jézushoz menni. János tanításának megvetésével kapcsolatban elmarasztalta őket,¹⁵ mert megghiúsították magukban az Isten szándékát! Itt tűnik ki, hogy Isten szándéka szerint az embereknek el kellene fogadniuk a Megváltó tanítását, és ezzel nyílnék meg számukra Isten országa! Nem vindikálja ugyan a világi hatalmat (ki tett engem bíróvá köztetek?),¹⁶ sőt, kifejezetten, utolsó tanítási ciklusáig vallja, hogy a törvényt nem eltörölni, hanem beteljesíteni kell,¹⁷ hogy a Mózes székében ülő írástudók, papok és farizeusok utasításait meg kell tartani.¹⁸ Ámde szuverén és bensőséges – tehát kívülről ellenőrizhetetlen – hozzáállása e tanításhoz elfogadhatatlanná teszi örömhírét a hatalom számára.

Szolgáló hatalomról tanít, fokozott felelősségű hatalomról, arról, hogy a kicsinyek és elesettek lesznek a nagyok bírái, hogy a hatalomra visszaszáll a kiontott vér, a sanyargatott kiszolgáltatottak panasza. Joggal fél Kaifás attól, hogy e tanítás lázítólag is hathat, még ha Jézus minden erőszakot el is utasít – és akkor aztán a rómaiak eljönnek és elveszik országunkat, amelyben nem tudunk rendet és békét tartani!¹⁹ Nem az a lényeg a számára, hogy itt van-e a Messiás, akiben igazán amúgy sem hisz, hanem hogy megtarthassa hatalmát, s azt a népet, amely a „törvény népeként” az ő hatalmának igazolását jelenti. Jobb, ha egy ember hal meg a népert,²⁰ – mondja ki a prófétainak bizonyuló verdiktet!

10 Lk 8,1

11 Jn 3,3, 8,30

12 Jn 4,44, Lk 4,16–28

13 Lk 5,30, 6,7, 7,36

14 Mt 12,54, 15,1, Mk 7,1, Lk 11,37

15 Lk 7,30

16 Lk 12,13

17 Mt 5,17

18 Mt 23,3

19 Jn 11,51

20 Jn 12,50

Van e rétegnek egy jóhiszemű része is, amely szeretne a maga logikájával, szószálhasogató, szóelemző, aprólékossággal meggyőződni Jézus mivoltáról.²¹ Innét a sorozatos beugrató kérdések, melyek megválaszolása során Jézus elismerést is arat.²² Innét a felhatalmazás állandó számonkérése,²³ amelyre Jézus a helyzet szerint válaszol. Vagy nyíltan: mondjátok el Jánosnak, amit láttatok!²⁴ Két tanúság szól mellettem, az enyém és az Atyáé,²⁵ – vagy visszautasítva: nem adatik neki más jel,²⁶ – én sem mondom meg, milyen hatalommal cselekszem ezeket!²⁷ Hisz kaptak elég jelet, egyesekre mintha meggyőzőn is hatnának,²⁸ de mások akkor meg ördöginek minősítik hatalmát,²⁹ s ez ellen már szinte lemondón védekeznek. Mintha azt mondaná, micsoda nyilvánvaló számárságot beszéltek, bár meghasonlott volna önmagában az ördög országa! A jóindulatúakkal szemben a másik csoport nyíltan elutasítja a kézzelfoghatót is a maga mondvacsinált érveivel: hogy lehet próféta, aki nem tiszteli a szombatot, aki nem böjtöl, aki Galileából származik, akiről tudjuk, honnét való.³⁰

Így múlt el a tanítói működés mintegy három éve. Jézust megismerték Galileában, Pereában a Jordánon túl, a tenger mellékén, de Júdeában is, ahol őszszel a sátoros ünnepkor,³¹ és télen, a templomszentelés ünnepén tanított.³² Ekkor éleződött ki helyzete a hivatalos szervekkel, s mikor húsvétra újra Jeruzsálembe indult, tanítványai ijedten akarták visszatartani.³³ Mikor Jézus a döntő nagy evangelizációra indult Jeruzsálembe, nem értik, mit mond erről. Képtelenségnek tűnt előttük, hogy valaki látva a veszedelmet, belé menjen. (Talán nekünk is úgy tűnik, s ezért él úgy gondolatainkban, hogy a megváltás voltaképpen kényszerpályán folyt, amelyen csak statiszták mindazok, akik cselekvőnek tűnnek, végzet által előre rendeltlen mozgó bábok, akik ezért talán nem is tehetnek arról, ami történt.)

Így voltak vele az apostolok is, de még a történelmi távlat nélkül. Vagy felváltalták szeretetből a valószerű veszedelmet,³⁴ vagy iparkodtak arról a Mestert lebeszélni³⁵ – vagy a belé vetett csodaváró bizalommal a győzelmet minden rá-

21 Jn 10,24, 12,42

22 Mt 22,15–40, Mk 12,28–32

23 Jn 2,18

24 Mt 11,4

25 Jn 8,16

26 Mt 12,39, 16,1–4, Lk 11,29

27 Mt 21,27

28 Mt 12,23, Lk 11,27

29 Mt 12,24, Mk 3,22, Lk 11,14

30 Jn 5,18, Mt 9,14, Jn 8,52, Jn 7,27

31 Jn 7, 14

32 Jn 10,22

33 Jn 11,8

34 Jn 11,16

35 Mt 16,22

cióval szemben remélve előre biztosítani akarják pozícióikat a zsidók királyának udvartartásában.³⁶

Erre az optimizmusra egyébként a bizakodóknak lehetett is valamennyi alapjuk. A két megelőző ünnepen történt jeruzsálemi fogadtatásához képest az utolsó húsvétkor Jézust egész másképp fogadták Jeruzsálemben, pálmaágakkal és lelkesedéssel. Innét a hivatalos hatalom riadalma is. Megrendítő Zebedeus feleségének kérése közvetlen a szenvedés hete előtt, mikor biztosítani akarja fiai részére a Jézus trónja melletti jobb és bal helyet. „Nem tudod, mit kérsz”, válaszolja a fiúkat szerető Üdvözítő, akinek lelki szeme előtt ott van a „trón”, a Kereszt és rajta a „zsidók királya”. Nem tudta.³⁷ A játszma még ekkor is többesélyes volt, és akik Jézussal közelítettek Jeruzsálem felé, egészen a húsvét hetének első napjáig, a Lázár feltámasztásán, vakok meggyógyításán egyre lelkesebbé váló tömeg ünneplésekor talán okkal vélték, hogy valóban Messiás királyi udvartartás menetének részesei, főrendezői, akiknek szerepe, hogy a tömeget a Messiáshoz vezessék.³⁸

D) A szenvedéstörténet húsvéti eseménysora egy szombaton indul, amikor Jézus Betániában pihent meg, Simon farizeus házában, akit bélpoklosságból gyógyított meg. Vele Lázár, nővérei ott szolgáltak Jézusnak a vacsoránál. Itt kenték meg lábát a drága kenettel, mintegy temetésére előre. Ekkor már meghozta a szűkebb állami vezetőség határozatát, hogy inkább ez az egy ember haljon meg a népért, sőt azon gondolkodtak, hogy a feltámasztott Lázárt is tegyék el láb alól,³⁹ s parancsot adtak, hogy jelentsék, bárhol látják.⁴⁰ Erre tett nekik ajánlatot Júdás is, akinek ezért harminc ezüstöt ígértek.⁴¹

Húsvét hetének első napján vonult be Jézus ünnepélyesen, szamar hátán Jeruzsálembe, lelkes ünneplő tömeg közt, ami eleve ingerelte a vezetőket. Ezt a hetet a liturgia tömörítve állítja elénk, s az utolsó vacsorától a feltámadásig három nagy eseményben sarkítva, az utolsó vacsora (nagycsütörtök), a kereszt-halál (nagy péntek), és a feltámadás (nagyszombat) hármas ünneplésével jut el a Feltámadott ünnepehez (Húsvét vasárnapja). Ám a történések valódi időrendje kibontható a ránk maradt forrásokból, s amint Szörényi Andor⁴² már kimutatta, a keresztény hagyomány is sokáig őrizte azt. A tömörített sor eseményei ugyanis alig hihetőn férnek bele az adott időkeretbe. Ezért sok kutató kétségbe is vonta a források történeti hitelességét. Felvetésük reális, és ezért szembe kell azzal néznünk.

36 Mk 10,32

37 Mt 20,20

38 Jn 12,21

39 Jn 12, 10

40 Jn 11,48, 12, 56, Lk 20, 20

41 Mk 14, 11, Mt 26, 14

42 Szörényi Andor: *A Biblia világa. Az Újszövetség*. Budapest, Ecclesia, 1966.

Az evangéliumok általában nem ragaszkodnak az időrendi pontos meghatározásokhoz. E hét eseményeit azonban meglehetősen pontossággal rögzítik. A bevonulás vasárnapján este Jézus kiment a városból Betániába és ott maradt éjszakára.⁴³ Másnap hétfőn reggel újra bementek a városba,⁴⁴ Jézus kiűzte az árusokat a templomból, s ezért az üzletekben nyilván érdekelt vezetők még inkább el akarták veszíteni, de egyszersmind népszerűbbé is vált sokak szemében. Este újra Betániába ment és kedd reggel ismét a városba, ahol elszáradva találták az előző napon „megátkozott” fügefát.⁴⁵ Márk evangéliuma itt egy visszatekintő betoldással emlékszik meg a betániai vacsora eseményéről, Jézus megkenetéséről és Júdás árulásáról, amelyek logikusan az e nap estéjén történeteknek előzményei. Majd ugyanezen nap – a kovásztalanok első napja, midőn le kellett ölni a húsvéti bárányt – eseménysorát folytatja,⁴⁶ előtte megjegyezve, hogy a „zsidók húsvétja két nap múlva lett volna”.

A két húsvéti báránylakoma eltérésére az azóta fellelt esszénus naptár megadja a lehetséges feloldást: az esszénus húsvét mindig szerdán volt, ezért fogyasztották Jézus és tanítványai kedd este a húsvéti bárányt, míg a zsidó húsvét niszán 15-én volt, abban az évben szombaton. (Ama szombat nagy vala!) Így annak előnapja ugyanezen hét péntekje, amikor a főpapok és farizeusok „meg akarták enni a húsvétot”.⁴⁷

Jézus tehát kedd este fogyasztotta el övéivel a húsvéti bárányt és hagyta nekik eledelül önnön testét és véréit, adva még azt a csodálatos búcsútanítást, amelyet a többi evangéliumok kiegészítéseként az öreg János hagyott ránk. Utána kísértáltak, az elnyúlt vacsora miatt, Betánia helyett a közeli olajfák hegyére, ami kapóra jött az árulónak, mert ott nem kelthetett feltűnést Jézus letartóztatása.

Hogy ez így lesz, hogy a vacsora elhúzódása miatt már nem tudnak Betániába menni éjszakára, Júdás a vacsora elhúzódása során következtette ki. Ezért alkalmoszerűn született meg benne az elhatározás, hogy mikor már éjszaka lett, és a Betániába történő kimenetre aligha kerülhetett sor, még a vacsora alatt elinduljon, fogdmegekről gondoskodni. Sem a kedd esti elfogatási, sem a szerdai nagytanács tárgyalást nem előre tervezték meg, azokat az elhúzódo vacsora alkalma kínálta, s Júdás, majd Kaifás kihasználták az adódó lehetőséget. Ebből következik az is, hogy a nagytanács nem ülhetett együtt, mikor Jézust éjszaka elfogták, másnap, immár a letartóztatás megtörténének ismeretében, hívta össze a tanácsot a főpap.

A Getszemáni kertbe vezette tehát Júdás a csapatot éjszaka, hogy Jézust elfogják. Jézus a törvény és hatalom szolgálainak kijáró engedelmisséggel, de együt-

43 Mt 21,17,Mk 11, 11

44 Mt 21,18,Mk 11, 12

45 Mk 11, 20

46 Mk 14, 12

47 Jn 18, 28

tal ártatlansága teljes tudatában, méltósággal fogadja az elfogatására megjelenteket: „Kit kerestek?” (Ezt a kérdést tette fel annak idején a két első tanítványnak is, akkor is, most is tudva, hogy valójában kit keresnek.) „Én vagyok!” Szinte megrettentek fellépésétől. Hiszen nem merték elfogni tanítás közben a templomban, sem máskor, nyilvános tanítása során, s ő erre utal is „mint latorra jöttök arra, aki nap mint nap minden kíséret nélkül ott tanított nyilvánosan közöttetek.”

Igen, ezek a fogdmegek féltek Jézustól, féltek beszéd tárgyát képező misztikus hatalmától és féltek népszerűségétől is. Ebből ered vele szembeni egyre durvább, egyre felszabadultabban erőszakos magatartásuk. Most csak megkötözték – teljesen indokolatlanul –, és elvitték az éjjeli órán Annáshoz, a főpap apósához és elődjéhez, hogy a nagytanács összeüléséig esetleg már kicsaljanak belőle valamely ellene fordítható nyilatkozatot.⁴⁸

Annás, e nem hivatalos kihallgatás során, elkezdte Jézust kérdezni tanítása és tanítványai felől, remélve, hogy szavait majd ellene tudja fordítani. Jézus azonban nem ad neki erre lehetőséget. Jogszerűn megtagadja a nyilatkozattételt, hisz nem köteles maga ellen bizonyítékot szolgáltatni. Utal is rá, hogy nincs olyan, titkos, tanítása, ami ne lehetne ismert és bizonyítható.⁴⁹

„Nyíltan tanítottam, a zsinagógában és azokon a helyeken, ahol bárki megjelenhetett. Miért engem kérdezel? Kérdezd azokat, akik hallották.” (A vád köteles bizonyítani, nem a vádlott védekezni!)

Az ellenvetés korrekt és perrendszerű. Jézus nem ment bele a neki vetett csapdába, olyan közönség előtt, melyet könnyen lehetett volna ellene manipulálni és felhasználni. Innét a csalódottság és harag, ami megnyilvánul a durva poroszló fellépésében, aki a megkötözött foglyot megüti, „amiért így felelt a főpapnak”. Jézus válasza ismét nyugodt, de határozott és méltóságteljes: „Ha rosszat szólottam, bizonyítsd be – ha viszont jogosan, igazat válaszoltam, hogy jössz hozzá, hogy üss engem?!” Egyelőre ezzel elejét is veszi a további atrocitásoknak.

Annástól az eredménytelen kihallgatási kísérlet után Jézust átvezették a főpap házába, ahol összegyűlt a nagytanács. Maga ez a nyilván nem előre elhatározott gyülekezés is időigényes volt, ugyanúgy, mint a tanúk begyűjtése. Bizonyonyal órákig tartott. A nagytanács testülete előtt, amelyben voltak Jézusnak hívei is, voltak továbbá olyanok, akik nem voltak részesei az előzetes halálra adási határozatnak, be kellett tartani a tárgyalás rendjét. Ezen a főpap tekintélye sem változtatható. A tárgyalás délelőtt kezdődött valamikor, mikor az összes résztvevők megérkeztek, s megtartották az előzetes megbeszélést, tehát az elfogatást követő szerda délelőttön.⁵⁰

48 Jn 18, 13

49 Jn 19-21

50 Mt 26,57, Mk 14,53, Lk 24,54

Ott egyeztek meg abban, hogy, ha Jézusra rábizonyul a zsidó jog szerint a vallási szabályok megszegése, nem ők ítélik el ezért, hanem átadják őt a rómaiaknak, hogy azok végezzék ki, mint a közrend ellen izgatót.

A zsidó perrend szigorú volt: legalább két tanú minden részletben egybevágó vallomása kellett ahhoz, hogy valaki ellen bűncselekmény elkövetésére bizonyítékul szolgáljon. A vádpontok csak olyanok lehettek, amelyek a zsidó főtanács számára elítélendő nyilatkozatokat, izgatást, vallási vagy világi súlyos törvényszegést bizonyítottak. A vádlottnak módja volt rámutatni a tanúvallomások ellentmondásos vagy eltérő voltára vagy a cselekmény nem elítélendő jellegére. Máté és Márk beszámolója⁵¹ igazolja, hogy ez a tárgyalás bonyolult és hosszantartó volt: sok tanút szedtek össze különböző tények és események bizonyítására. Bizonyára felmerült a szombat-törés, a templom megtisztítása, a vezetők magatartásának elítélése, a templom lebontására és újraépítésére tett ajánlat, mint amelyet – a templom ellen irányuló izgatásként – külön is kiemeltek. Mindezen tanúk előállítására, adataik jegyzőkönyvezésére, vallomásuk kivétele, kikérdezésük, aztán vallomásaik összevetése rendkívül időigényes folyamat volt. A nagytanács részben idős tagjai valószínűleg nem is tárgyaltak megszakítás nélkül órákon át. Így hát ez a Kaifás elnöklete alatt tartott tárgyalás bizonyíték nélkül a szerdai napot és végül, úgy tűnt, eredménytelenül zárult: Jézusra nem tudtak olyan, egybehangzó tanúvallomások által alátámasztott kijelentést vagy cselekedetet rábizonyítani, amelynek alapján a zsidó jog szerint el kellett volna őt marasztalni. Szinte bizonyos, hogy a vádlott, úgy, mint Annásnál, Kaifás előtt is élt azzal a jogával, hogy maga nem szolgáltat bizonyítékot önmaga ellen. Élhetett a tanúk kérdésének jogával, amivel azokat ellentmondásba vihette. Nyilván támogatták ebben a jóhiszemű vagy titokban mellette érző tanácsstagok, Nikodémus, Arimateai József és mások is. Aki már megélt tanúmeghallgatást nagy létszámú bíróság előtt, kivált a bőbeszédű keleten, tudja, hogy mennyire időigényes volt mindez. És egyre inkább kitűnt, hogy Jézusra nem sikerül rábizonyítani perrendszerűn semmi olyat sem, aminek alapján a nagytanács kész lenne őt a rómaiak felé halálra adni.

Utána Kaifás is megkísérelte az annási módszert. Szót adott Jézusnak, hogy nyilatkozzék a tárgyaláson elhangzottakra.⁵² Jézus azonban most, a tanúkihallgatások csődje után, élt a vádlott hallgatási jogával. Itt, a nagytanács előtt, nem is merte őt bántalmazni ezért senki.

Az estig húzódó tárgyalás tehát eredménytelenséggel fenyegetett, mikor Kaifás utolsó kockázatos eszközéhez nyúlt: Jézussal akart olyan kijelentést tetetni, amely ugyan hitelt is nyerhetett, és ez esetben a nagytanácsot Jézus mellé állíthatta, de amelyről remélte, hogy a tanács elfogult felét Jézus ellen fogja hangolni.

51 Mt 26, 49 és Mk 14,55

52 Mk 14, 60, Mt 26, 62

Főpapi méltósággal, felemelkedve, az élő Isten nevére felszólította, nyilatkozzék, hogy ő-e a Messiás.

A kérdés azért volt kétélű, mert a tanács egy részéről tudni lehetett, hogy ezt hihetőnek tartja. A nagytanács tagjai Jézusról valószínűleg különböző véleményeket formáltak, ugyanúgy, mint általában a zsidók, mint ahogy ezt tanítványaitól tudjuk.⁵³ Volt már vita köztük arról, hogy jöhet-e próféta Galileából, s akkor sokan vetették ellene, hogy viszont hogyan cselekedhetnék ilyen jeleket az, hogy taníthatna ilyen tekintéllyel az, aki nem Istentől nyerte megbízatását.⁵⁴ Jézus prófétai küldetése felől a tanács egy részének nem volt kétsége.⁵⁵ Ha viszont elfogadják Jézus erre vonatkozó nyilatkozatát, akkor elítélésére nem kerülhet sor.

Másrészt nyilván nem tudták Jézusra addig elfogadható tanúkkal rábizonyítani, hogy nyíltan Messiásnak vallotta magát. Ezt ő általában csak kis körben állította, tanítványait is mindig visszatartotta attól, hogy róla ezt hirdessék.⁵⁶ Csodái hírének terjesztését is inkább akadályozta, az általa kiűzött ördögöknek sem engedte meg, hogy hirdessék, kicsoda ő. Persze önmagában ez az önvallomás sem lett volna büntetendő, ha igaz, tehát csak káromlasként, vagy nyilvánvaló hamis módon kijelentve minősülhetett üldözendőnek.

Ezért a főpap utolsó kérdése: „Megeskettek Téged az élő Istenre, hogy valld meg nekünk, Te vagy-e a Krisztus, az Isten fia?” Bizonyos fokig kétségbeesett kísérlet volt, menteni a menthető. Ám Kaifás nem csalódott: Jézus a nyílt kérdésre a maga népének hivatalos fóruma előtt nyílt és egyértelmű választ adott. Választ, amelyet ez az írásokban jártas, a Messiás várására beállított testület el is fogadhatott volna, és akkor a választott nép a neki küldött Megváltó útján megköthette volna az új és örök szövetséget őt újra elfogadó Istenével. Felelt Jézus a főpapnak ezúttal: „Úgy van, ahogy mondd, én vagyok. Azt is mondom nektek: látni fogjátok egykor az Emberfiát az Isten hatalmának jobbján ülni.”⁵⁷

Szinte hallható az írások sorából, amint kő esett le Kaifás szívéről! Végre, legalábbis az elfogult, a betűk fogságában élő, a már többször megszegyenített, rátartiságuk és bűneik miatt Jézus által elmarasztalt tanácsstagok egyetértésére számíthatott most: megjátszott (vagy esetleg őszinte) felháborodásában megszaggatta főpapi ünnepi köntösét és így kiáltotta: „Mi szükségünk van még tanúkra? Íme, magatok hallottátok, amint káromkodik, és hiába veszi Isten nevét! Mít ítélték?” Azok pedig úgy ítélték, hogy méltó a halálra.

A Jézus-per hitelességét kétségbevonók itt nehézséget látnak, többet is. Egyrészt a tanács egyhangúlag nem hozhatott a zsidó jog szerint halálos ítéletet.

53 Mt 16,13, Mk 8,27, Lk 9,18

54 Jn 9,16

55 Jn 12,42

56 Mt 8,4, 12,16, 17,9

57 Mt 26, 64, Mk 14,62

Másrészt a tárgyalás napján nem lehetett ítéletet hozni. Amellett bíró és tanú egy eljárásban nem is lehetett senki. De mindegyik nehézség feloldható.

A nagytanács tárgyalásának nem az volt a célja, hogy Jézust zsidó jog szerint elítélje, hanem hogy eldöntse, valóban veszélyes tanító-e, akit indokolt a rómaiaknak kivégzésre átadni. Erről nem volt, legalábbis a tárgyalás kezdetén, a többség meggyőződve, s e nélkül a gyűlölt rómaiak kezére adni népük fiát nyilván nem voltak hajlandók, így hát, ha a többséget Jézus szava arról meggyőzte, hogy káromlóként, Isten nevét hiába vevőként halált érdemel, utána már nyitottak lettek kiadatására. Ebben tanú mivoltuk nem akadályozta őket.

Másrészt a Szentírásból kitűnik, hogy a döntést nem a tárgyalás napján hozták. Márk és Máté⁵⁸ világosan írja, hogy mindjárt reggel – és ez csak másnap, a hosszú tárgyalás utáni, csütörtök reggel lehetett – tanácsot tartván a papi fejedelmek a vénekkel, írástudókkal és az egész főtanáccsal eldöntötték, hogy Jézust átadják Pilátusnak. Arról, hogy ez a döntés reggel történt, Lukács is beszámol,⁵⁹ de ő az első tanúkihallgatásos tárgyalási napról külön nem ír. Viszont úgy írja, hogy a Főtanács ekkor még egyszer megkérdezte Jézust: ha Te vagy a Messiás, mondd meg nekünk! Mire ő kitért: „Ha mondom is nektek, nem hiszitek! Ha pedig kérdelek benneteket, nem feleltek nekem.” Azaz, úgyis tudom, hogy már döntöttek rólam. Azt János is írja, hogy Kaifástól reggel vitték Pilátushoz Jézust, azonban a továbbiakban János a Pilátus előtti tárgyalásokat összevonja.

Nem is volt a nagytanács döntése egyhangú. Legalább Arimateai József, Lukács kifejezett állítása szerint,⁶⁰ de lehet, hogy még többen vele, nem értettek egyet a döntéssel, így ez a vélt perjogi formai akadály sem állott a döntés útjában.

Mindezek azonban már csütörtök reggeli megfontolások. A szerda esti záróakkord után a nagytanács tagjai, ki-ki saját hangulata szerint elégedetten vagy kétségekkel, hazatértek, és Jézust otthagyták a főpap börtönében, kiszolgáltatva az őrség kényének kedvének. Az őrség pedig nyilván ellenségesen nézett a fogolyra, aki már többször is leintette őket, aki előtt megalázkodtak, s aki miatt az egész napot készültségben, fegyverben kellett tölteniük. Jézus szenvedésének első hosszabb szakasza itt kezdődött, Kaifás őrségének kiszolgáltatva, amint ezt több forrás is megerősíti. Most aztán verhették, megalázhatták, kigúnyolhatták ezt a fölényes prófétát!⁶¹ Máté szerint egyes tanácstagok vettek részt ebben, Márk szerint mind a tanácstagok, mind az őrség, Lukács szerint kifejezetten azok szórakoztak a rabbal, akiknek őrizetében állott. A meggyötört fogoly végül ezt az éjszakát Kaifás börtönében töltötte csütörtök reggelig.

58 Mk 15,1 és Mt 27, 1

59 Lk 23,66

60 Lk 23,51

61 Mt 26, 67, Mk 15, 65, Lk 22, 63

Csütörtök reggel, rövid tanácskozás és döntés után, Kaifás átvezettette Jézust Pilátus helytartó színe elé. A rómaiak nem voltak korán kelők, Pilátus valószínűleg egyébként sem sietett az általa nem kedvelt zsidók rendelkezésére állni. Amellett ki kellett dolgozni a rómaiak előtt emelendő vádat, hogy az olyan legyen, amit a helytartó nagyobb nyomozás nélkül elfogadjon. Azért, hogy valaki Isten fiának vallja magát, a rómaiak biztonnal nem ítélték el senkit, azért sem, mert le akarta ronttatni a jeruzsálemi templomot. Új vádat kellett a cél érdekében összeállítani.

Hármas vádat emeltek. Ez félrevezeti és izgatja nemzetünket, azt tanítja, hogy ne fizessünk adót a császárnak, és Messiás királynak mondja magát!⁶² Nyilván úgy remélték, hogy Pilátus nem csinál az egészből nagy ügyet, hanem azonnal elrendeli a lázító kivégzését. Azonban csalódtak. Pilátusba csak szorult valamenynyí római jogérzék. Talán voltak is információi (tudta, hogy irigységből adták őt kezére).⁶³ Ezért kihallgatta Jézust az egyetlen súlyos vádpont, az úgynevezett királyi cím felől. Jézus ismét részletesen válaszolt és védekezett a vád érdeme ellen: ő nem királyi hatalmat igényel, nincs serege, amely harcolhatna érte. Az az ország (*regnum*), ami az enyém, nincs a világon, nem létezik. Az én küldetésem, hogy az igazságot tanítsam – mondotta Pilátusnak, akit meg is győzött arról, hogy a vád alaptalan.

A vádlók azonban ebbe nem nyugodtak bele. Pilátus ezért további kihallgatást tartott. Ennek során a nagytanács küldöttei sorozatos újabb vádak hangoztattak Jézus ellen, nyilván szintén nem alátámasztva. Jézus nem is reflektált rájuk, egyáltalán nem látszott olyannak, mint akit a vádak megrendítenek. Maga Pilátus is csodálkozott nyugodt perbeli magatartásán, ami abból fakadhatott, hogy Jézus felmérte az ellene kapkodva felhozott újabb és újabb vádak hatását a helytartóra. Az végül kijelentette: „semmi vétket nem találok ebben az emberben!”

A vád nem tágított. A vádaskodás újra kezdődött: fölizgatja a népet, tanítván egész Júdeában, Galileától kezdve egész idáig. Pilátus megoldást vélt találni a kellemetlen ügyben: ha galileai illetőségű a vádlott és Galileában izgatott, a galileai *tetrarcha*, Heródes Antipas az illetékes. (*Forum delicti commissi.*) Ezért átküldte Jézust tárgyalásra az éppen Jeruzsálemben tartózkodó Heródeshez.⁶⁴

Legszerényebb számítások szerint is ráment az első tárgyalásra a délelőtt. Valamilyen módon az átküldést is elő kellett készíteni, valamilyen üzenetet szerkeszteni a királynak. Heródesről sem valószínű, hogy azonnal fogadta volna a foglyot, noha Jézus érdekelte. Nyilván a vádak is meghallgatta, és remélte, hogy Jézus titokzatos hatalmával szórakoztatni fogja őt. De Jézus a zsidó perrend szerint nem bizonyított vádakra Heródes előtt sem felelt semmit, noha Heródes

62 Lk 23, 2, Mt 27, 11, Mk 15,2

63 Mk 15,10

64 Lk 23,7

hosszasan kikérdezte. Végül is a *tetrarcha* és kísérete kigúnyolta a néma foglyot, gúnyból fényes ruhába öltöztette, és visszaküldte Pilátushoz, aki viszont aznap nyilván már nem foglalkozott az ügyel. A csütörtök éjszakát tehát Jézus Pilátus börtönében töltötte.

A hazatérő főtanács vezetőire a főpap szállásán izgatottan várt az áruló. Mellett verve panaszkolt: vétkeztem, elárultam az igaz vért. Ám azok vállat vonva elküldték: „Mi közünk hozzá. Te lássad.” Erre odadobta a templomban a pénzt, elment és kétségbeesésében felakasztotta magát. A vezetők pedig megtanácskozták, hogy mire is fordítsák a vérdíjat. Hogy ezt nem a készülétnap este tették, legfeljebb még csütörtökön, nyilvánvalónak tűnik. De ha tanácskozásuk és döntésük később is történt, az árulóval való tárgyalásuk még aznap – csütörtök – este.

Ennek felel meg a források azon állítása, hogy újra reggel kezdett Pilátus az ügygel foglalkozni, mégpedig azon a reggelen, amely a zsidó húsvét készülétnapja volt, s ezért a tanácsot képviselő vádlók már nem mentek be a helytartó házába, hanem a tárgyalás a kövezett udvaron folyt. Pilátus időközben jó ötletet talált, ki akarta adni Jézust az ünnep alkalmából amnesztiával a népnek. Felesége is üzent neki, hogy ne bántsa az ártatlant, rossz álmai voltak emiatt (tehát eltelt közben egy éjszaka!). Pilátus megkísérelte tehát Jézust az őt régebben ünneplő nép által megmenttetni. Kísérelte azonban, mint tudjuk, balsikerrel járt. Jézus hívei nyilván inkább távol maradtak a fegyveres hatalomtól az események hatására. Voltak viszont sokan, poroszlók, tisztviselők, vámosok, kereskedők, akik érdekét a különös próféta többször is keresztezte. Így sikerült Pilátus köré olyan tömeget gyűjteni, amely a római kérdésére nem Jézust, a jámbor tanítót kérte, hanem a lator, de szabadsághősnek feltüntetett Barrabást.

Miután a mentőötlet csődöt mondott, Pilátus újabb kihallgatásba kezdett. Érződik, hogy Jézustól várta a támogatást: vagy okot arra, hogy mégis elítélhesse, vagy arra, hogy felmenthesse. Jézus azonban erre, hogy saját maga ellen vádpontot szolgáltatson, most sem hajlandó. Immár Pilátusnak sem felelt. Végül is Pilátus eldönti magában, hogy szabadon ereszti. A zsidó vezetők azonban ismét ellentmondanak, még akkor is, mikor szimbolikusan mossa kezeit az ártatlan elítélése miatt.

Sőt kijátsszák ellene nagy kártyájukat: ha ezt elbocsátod, nem vagy a császár barátja! Mert mindaz, aki királlyá teszi magát, ellensége a császárnak!

Pilátus ugyan tudta, hogy Jézus nem tette királlyá magát. De tudta azt is, hogy Róma messze van és ott más a hírek csengése. Seianus és Tiberius különösen érzékenyek olyan hírekre, amelyek az *amicus Caesaris* működéséről szólnak. Most már a karrierjéről volt szó. Mégis, gyenge pszichológiával, még egy utolsó ötletet vetett be: a részvételre akart apellálni. Ezért átadta katonáinak Jézust, hogy megostorozzák.

A katonák aztán római módra elbántak a nekik kiszolgáltatott vádlottal. Mire Jézus kikerült kezükből, töviskoszorúval, félholtra verve, bíborköpenyben, csak-

ugyan nem volt többé az a személy, aki oly fölényel utasította vissza a vádakát, hanem egy meggyötört, meggyalázott, szerencsétlen, vérbeborult fogoly; „Íme, az ember!” – mutathatta be Pilátus, mintegy arra utalva, „Igazán elegetek lehet a bosszúból”. De hamisan vélekedett. A tömegnek az a része, amely még esetleg hitt volna Jézus természetfölötti hatalmában, a maga hitét érezte megcsalva és ezért a vádlottat tette felelőssé. Ismét felhangzott a „Feszítsd meg!” kiáltás, amelyet megtoldott a „Nincs királyunk, hanem csak császáruk!”

Pilátusnak elsődleges feladata a provincia békéjének biztosítása volt. Jeruzsálemben tolongott az ünneplő tömeg. A zaj egyre növekedett. Az ügyet el kellett az ünnep előtt dönteni. Egy idegen nem nagy ára a *respublica* biztonságának, a provincia nyugalmanak. Feláldozta hát a foglyot jobb meggyőződése ellenére. Pénteken délben halálba küldte őt.

A végrehajtás, a kivégzés már nem szorosan vett része a pernek. Annál kevésbé, hisz nem szoros értelemben vett ítéletről, hanem közigazgatási hatalmi döntésről van szó. A keresztre feszítés római büntetési mód volt,⁶⁵ a zsidók megkövezték volna a „káromlót”. A vesztőhelyen földbe ágyazva álltak a bitófák, míg a rá kerülő kereszttagot az elítélt vitte a helyszínre. Ahhoz erősítették kezeit és így tették fel a beásott oszlopra. Jézus ezt a keresztre teendő gerendát vitte a vállán, hozzá kötött kezekkel, így eleséskor nem tudta magát védeni, sőt a súlyos gerenda még fokozta az esés erejét. Felső szára a keresztre csak az a tábla volt, amire „bűnét” írták: „Názáreti Jézus, a zsidók királya.”

A szokványos keresztábrázolások így nem pontosak. Viszont a torinói leplen a keresztrúd okozta sebek a vállrészen jól kivehetőek. Mikor Cyrenei Simon átvette a keresztrudat, ő nyilván csak a vállán vitte az utolsó útszakaszon.

„Aki hasonlatos akar lenni hozzám, vegye fel keresztjét és kövessen engem”, mondja az Üdvözítő. Mikor nem volt más választása, felvette értünk a keresztet, önként. Nem kereste, hanem vállalta, mivel a nép, amelynek a megtérés lehetőségét örömhírként meghirdette, elutasította őt. Ilyen értelemben a per az utolsó lehetőség lett volna arra, hogy a főtanács a Megváltót elismerje, a nép jótevőjét magának szabadon bocsáttassa, vagy a római hatóság az ártatlant védelmébe vegye. Mindegyik megtagadta őt – ennek következményeként vette fel a keresztet. Azok helyett adott elégtételt, akik nem vállalták a megtérést.

A tárgyat először Miskolcon, a római büntetőjog előadásai során, dolgoztam fel. Nyomtatásban eddig csak németül jelent meg, a Ritoók Zsigmond emlékkötekeként kiadott *Acta Antiqua* számban [40 (2000) 515.] Minthogy bízatomra Sárly Pál PhD dolgozatként feldolgozta tudományos részletességgel mind Jézus, mind Szent Pál perét, és az sikeres könyvként is megjelent,⁶⁶ nem látszott indokoltnak e mellett egy másik (jóval szerényebb) tudományos publikáció.

65 Vö. Sárly Pál: *Keresztre feszítés az ókorban*. Budapest, Szent István Társulat, 2004.

66 Sárly Pál: *Bűnvádi eljárások az Újszövetségben*. Budapest, Szent István Társulat, 2003.

Ha ma mégis felajánlom kiadásra, teszem azt egyrészt Gáspárdy László barátom emléke iránt tisztelegve, aki a tárgy, és annak perjogi vonatkozásai iránt érdeklődött, és annak üdvtörténeti mondanivalóját is érdeklődve fogadta. Úgy vélem, talán mégsem lesz haszontalan, ha az érdeklődők magyar nyelven, a megfelelő forráshivatkozásokkal összevethetőn, kézbe vehetik írásomat, és abból az általam kínált tanúságot Krisztus perében le tudják vonni. Ez a cél minden bizonynyal László barátom elgondolásával is egyeznék.

III.

A JOGÁLLAMÉRT

A KÉSZÜLŐ VALLÁSÜGYI TÖRVÉNY ELÉ*

Az állam és az egyház viszonya az egyház keletkezése óta nehéz, sokat vitatott kérdés. Megértéséhez mind a történelmi előzmények ismerete, mind a különböző, jelenleg létező megoldási kísérletek áttekintése hasznos lehet, de végső soron azt minden korban és minden adott társadalomban az abban élőknek kell lelkiismeretük és politikai felfogásuk szerint rendezniük. Szándékkal hivatkoztam mind a lelkiismeretre, mind a politikai nézetekre. Az egyes keresztény embernek mint társadalmi egyednek egyházához és hazájához való viszonya egyaránt lelkiismereti kérdés. Ugyanakkor az államszervezet és képviselőinek viszonya az egyházhoz vagy az egyházakhoz természetesen politikai kérdésként jelenik meg, mert csak, mint ilyen fogható meg és szabályozható.

A kérdéskörnek könyvtárra menő történeti és modern irodalma van, melynek ismerete az egyszerű hívőtől nem kívánható meg. A probléma megértéséhez azonban szükség van bizonyos előzmények áttekintésére, alapfogalmak ismertetésére.

Véleményem szerint egyházunk kezdetben nem igényelte magának sem az állam felett álló, sem az egyedülálló lelki hatalom privilégiumát. Jézus elutasította a jogi kérdésben tőle támogatást várót: „Atyámfia, ki tett engem bírónak közöttetek!” (Lk 12,13), és Pilátusnak kijelentette: „Az én országom nem e világból való” (Jn 18,36). Szent Péter levelében arra utal, hogy minden világi hatalom Istentől való, s engedelmességre szólít fel Néró és a császárság, illetve a rabszolgatartók iránt (Ipt 2,17–18). Megható, hogy Szent Pál Filemonhoz írott kis levelében mennyire betartja a társadalmi rend szabályait. A kereszténység azonban kezdetől igényelte az Isten megvallásának, parancsai betartásának, a közösségi istentisztelet tartásának jogát, s e téren így vallotta: „Inkább kell engedelmeskedni Istennek mint az embereknek” (ApCsel 4,19). E felfogását egyébként a római birodalmi nézetekkel szemben – melyek a *ius sacrum*ot a *ius publicum részének tartották* – a korabeli zsidóság is osztotta. Osztotta úgy, hogy a saját világi törvényeit is isteni törvényként tartotta meg. E gyakorlatra utal a Szentírás „a törvény ő, a kegyelem éltet” kijelentése.

Amikor a kereszténység a római birodalomban elnyerte a szabad működés jogát (313), majd államvallássá lett (396), tanai a római felfogás szerint bekerültek a *ius publicum*ba, s ezzel vonatkozott rájuk a császár jogköre: „*Quod principi placuit, legis habet vigorem*”. Ez a Bizánci Birodalomban annak fennálltaig elismert volt és átvezet a keleti uralkodók, így az orosz cárok ceszaropapizmusához.

---

* Eredeti megjelenési hely: *Vigília*, 1989/7. 509–514.

A Nyugat-Római Birodalom bukásával azonban az új európai keresztény államokban az egyház hatalmas, a műveltségen és a jogfolytonosságon alapuló tekintélyhez jutott; az uralkodók uralmuk jogosultságát a X. század ideológiája szerint az egyházi rendhez hasonló szentségi felkenéssel nyerték el; végül Nagy Károlyt a pápa kente fel császárrá, sokáig ő volt az egyetlen, aki annak tekintette, míg végül Bizánc is elismerte az új nyugati birodalmat, és I. Ottó trónörököse Teophano hercegnővel köthetett házasságot.

Alig múlt el a két császár versengése, kezdődött a két „egyházfőé”, s ez nyilván hozzájárult ahhoz, hogy a nyugati császár is az egyház védőjeként, majd feletteseként jelentkezzen. Amikor az investitúraharc során a bolognai jogászok kiemelték Justinianus Codexéből a fent idézett tételt és Barbarossa Frigyes elé tárták a roncgialiai birodalmi gyűlésen (1158), csak azt támasztották alá jogi érvekkel, amit a hatalom amúgy is követelt. Az egyház átmeneti győzelme ellenére tényleges hatalom híján végül is alulmaradt a cezaropapizmusért folytatott küzdelemben – tegyük hozzá, ez vált javára.

A középkor végén az egyház belső életében mutatkozó lazulások ellenében fellépő reformáció az egyház oldaláról bontja meg a *respublica christiana* addig is inkább eszmei egységét. Helyébe az egy állam – egy egyház gondolata tolakodik, s ez az állami felsőbbrendűségnek a nemzetek feletti katolicizmussal szembeni szükségszerű állásfoglalását hozza a jogelméletben, de a gyakorlati politikában is, mégpedig nemcsak a reformációt befogadó államokban (mint például Angliában). A hierokratikus egyház helyébe lépő *államegyháziság* ideológiája tagadta az egyházi tanokban addig feltűnő *potestas directa* gondolatát (az egyház jogosult közvetlen hatalmat gyakorolni az állami felsőbbség felett), de elvetette a helyébe állított *potestas indirecta in temporalia* gondolatát is, mely szerint, ha az állam a maga uralmi tevékenysége körében az egyház jogait sértené, az egyház, mint a hit és erkölcs őre, *ratione peccati* jogosult az állami intézkedésekkel szemben fellépni. Elvetették az ennél enyhébb *potestas directiva in temporalia* elméletét is, amely szerint az egyház ugyan nem rendelkezik hatalommal az állammal szemben, de jogosult tanácsaival és figyelmeztetéseivel az egyházi és erkölcsi érdekek szem előtt tartását követelni. A XVIII. század abszolutista felvilágosult államai ezzel szemben maguknak követelték – túllépve a természetjogászok *iura collegialia* területiális körben érvényesülő elvén, amely az állami főséget ugyan vallotta, de az egyház természetadta jogát a saját hatalmához nem vitatta – a következő állami jogköröket az egyházakkal szemben:

1. *ius protectionis* – az egyházak állami támogatására és védelmére vonatkozó jog;
2. *ius inspectionis* – az egyházak tevékenységéről való tájékozódás joga;
3. *ius cavendi* – megelőző intézkedések az egyházak részéről az államot fenyegető cselekmények ellen;
4. *ius placeti* – az egyházi rendeletek kihirdetésének, a kinevezéseknek függővé tétele az állami engedélytől;

5. *ius reformandi* – az egyházi visszaélések megszüntetésének joga;

6. *ius dominii supremi* – állami főtulajdon az egyházak vagyona felett éppúgy, mint az állampolgárok vagyona felett.

A felületes szemlélő számára is világos mindeme gondolatok elévületlensége. Előbb azonban a francia forradalom hatására ennél enyhébb irányzatok kerekedtek felül. Egyes államokban megkísérelték – a vallás magánügy elve alapján – az egyházak és az állam teljes szétválasztását. Mások közbülső megoldást keresve az abszolút állami felsőbbség és a teljes nemtörődömség között, az államegyházak megvalósítására törekedtek. Az elsöre a múlt században Franciaország, majd az Egyesült Államok és Mexikó, a másodikra hazánk, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia vagy a német császárság volt jó példa; egyes államok, mint Nagy-Britannia vagy a keleti egyház államai, így az orosz cárizmus megmaradtak az abszolút államegyház jogi állapotában.

Ahol az államot és az egyházakat szigorúan elválasztják egymástól, az állam a vallásos emberekkel mint állampolgárokkal áll szemben; egyházaikat pedig állampolgári szervezeteknek tekinti, ugyanolyanoknak, mint bármely más polgári társulást. Az egyházak, illetve azok egyes részei jogképességét, jogi személyiségét, így önálló szervezetre és vagyonra, valamint képviselőkre való jogosultságát az általános előírásoknak megfelelően ismeri el az állam. Mint említettük, ez a teljes szétválasztás eddig általában olyan államokban valósult meg, amelyek a polgári szabadságjogokat tiszteletben tartották, ezért az egyházak számára ez a megoldás korántsem volt olyan kedvezőtlen, mint az első ránézésre gondolhatnánk. Mindenesetre ezekben az államokban a teljes szétválasztás többnyire egyházellenes beállítottaságú politika gyümölcse volt, s az egyházak bizonyos privilegizált helyzetét váltotta fel, így visszavetette az egyház fejlődését. Néhol az egyházak mint közösségek működésének megakadályozását is jelentette és gyakran együtt járt az egyházi vagyon úgynevezett szekularizációjával is. Míg az Egyesült Államokban például az egyházak vagyona érintetlen, az egyház iskola- és szeretetotthon-létesítési joga, szerzetesrendjeinek működése általában csorbítatlan maradt (s ez egyébként sem a katolikus egyház államegyházi jellege helyébe lépett); ezzel szemben Franciaországban, de még inkább Mexikóban a szétválasztás súlyos üldöztetéssel párosult mindazok ellen, akik az állami hatalmon kívül más felsőbbséget, így a Szentszéket elismerték maguk felett. Ezért egyházunk vezetői szembeszálltak a századforduló liberalizmusának ilyen törekvéseivel.

Hamarosan kiderült azonban, hogy nem ez a legrosszabb a keresztény egyházak számára. A náci német állam elvben nem kényszerítette az egyházakat a mexikóihoz hasonló szekularizációra, ám a vallás- és a lelkiismereti szabadság szempontjából legalább akkora, burkolt formájában talán még súlyosabb veszélyt is jelentett. A hivatalos politika, főleg a fasiszta Olaszországban nem hirdetett ugyan nyílt harcot az egyház ellen, ám a mélyben aknamunkát fejtett ki, melynek megnyilvánulásait szemforgató módon sajnálatos esetlegességgként

emlegette. Az egyház ezekben az államokban megpróbálta nemzetközi szerződésekbe, konkordátumokba foglalni követeléseit az állammal szemben, s ezek sorra meg is születtek. A jog érvényesítésére szolgáló hatalommal azonban a szerződő felek egyike sem rendelkezett. Olyanok voltak e konkordátumok mint a nemzetközi jog más statútumai is: kizárólag az erő pozíciójából alkalmazhatók; az egyházak részéről tehát gyakorlatilag sehogy.

Ilyen konkordátummal szabályozták az Osztrák-Magyar Monarchiában is a katolikus egyház helyzetét (1895. évi XLIII. törvénycikk). A katolikus egyház ebben az országban kedvezőbb helyzetben volt, mint a társegyházak legtöbbje.

A konkordátum megalkotásában szerepet játszott a magyar királyok egyházalapító hagyományon alapuló főkegyúri joga is, ami magában foglalta az uralkodó azon kötelezettségét, hogy gondoskodik a katolikus egyházról. (A protestáns egyházak számára az uralkodó – mint erdélyi fejedelem – csak a szabad működés jogát biztosította.) A katolikus egyházzal szembeni kötelezettség azonban csak lelkiismereti ráhatással volt érvényesíthető. Ezzel szemben viszont az uralkodó vindikálhatta magának azt a jogot, hogy népei javát a saját lelkiismerete szerint ítélje meg; az ebből adódó ellentmondások például az egyházpolitikai harcok idején világosan megmutatkoztak. Az állam az egyházakhoz való viszonyát a következő elvek alapján rendezte és rendezi.

1. Az állam saját törvényeivel szabályozza az egyházak helyzetét, s hozzájuk való viszonyát, egyúttal biztosítja a működésükhöz szükséges autonómiát is.

2. Az állam többnyire elismeri az egyházi szervezet közjogi jellegét, anyagi támogatásban részesíti a szervezeteket, de az egyházi külügyekre állami felségjogon felügyel.

3. Az állam biztosítja a vallás kényszermentességét.

4. Az állami jogrendbe az egyház szervei nem szólhatnak bele. (Magyarországon az egyházi vezetők törvényhozási testületi tagsága következtében ennél kedvezőbb volt a helyzet).

5. Az állampolgárok állami jogi helyzetét vallásuk nem befolyásolja.

6. Az állam igényli az egyházakkal szemben a *ius reformandi*, a *ius inspiciendi* és a *ius protectionis* jogosítványait.

A polgári liberalizmus korában az egyház és az állam teljes elválását szorgalmazók elsősorban a katolikus, az orosz ortodox és az anglikán egyház, valamint a régi feudális autokrata rendszerek összefonódását kívánták kiküszöbölni: a haladás jegyében voltak egyházellenesek. A XX. századi szekularizáció az eszmei haladás, felvilágosultság érvével is harcolt az egyházak ellen. Az ellentét igazi oka azonban abban rejlett, hogy az állam és az egyház egyaránt szuverenitásra törekedett.

XIII. Leo pápa *Immortale Dei* kezdetű enciklikája (1885) a két szemben álló *societas perfecta* egyenjogúságának tanát hirdette meg, és nem igényelte többé a *potestas directa* vagy *indirecta* érvényesítését. Az államoknak azon-

ban ennyi engedmény az adott történelmi pillanatban már nem volt elég. Az államok azt kívánták, hogy az egyes polgár sorolódják be az állampolgárok közösségébe. Minden olyan különleges ideológia, hatalom alá vetettség, amely ezt az állami primátust bárhol megkérdőjelezné, elfogadhatatlan volt az állam számára. Az egyházak nem államok az állammal szemben, nem is államok vagy autonóm területek az államban, a vallás magánügy és a vallásos testületek magántestületek. Mint ilyenek, az állam által reprezentált közérdek alá vetendők.

Az egyházi vagyon igénybevétele, és az állami támogatások megvonása különféleképpen érvényesül az egyes államokban. Az egyházi hozzájárulás adóként történő behajtásától a teljes egyházi vagyon ellenőrzéséig sokféleképpen valósul meg. Bármilyen anyagi támogatás azonban lehetőséget nyújt az adott országban az egyházi ügyekbe való beleszólási jog, a *ius inspiciendi* érvényesítésére. Egyes államokban, melyek ideológiai harcot csak a propaganda eszközeivel folytatnak, legfőképpen az a cél, hogy az egyházakat kiszorítsák a nevelésből; másutt azonban az istentiszteletről és a vallás belső dolgaira korlátozzák az egyház működését.

Ebben a kérdésben perdöntő, hogy az egyházakat, vagy az egyes egyházakat, mint azelőtt hazánkban, közjogi vagy magánjogi testületnek tekinti-e az állam. Az első esetben fölhasználhat bizonyos állami eszközöket a vallás védelmére, valamint fölléphet az államjogi korlátozások a megszorítások, az előírások, a közjogi, tehát *quasi* (minthogy más *ius publicumot* az állam nem ismer) az állami egyházszervezet ellen.

Korunkban lényegében az állam és az egyház szeparációjának sikere attól függ, hogy az adott állam mennyire tartja tiszteletben a személyi szabadságjogokat, mennyire tartja magára nézve kötelezőnek a többségi vagy a kisebbségi sorsú állampolgárok személyes óhajának érvényesítését az oktatás, a nevelés vagy a kultúrpolitika területén. Ha az államszervezet vagy a politikai hatalom elhivatottságot érez arra, hogy polgárait az általa helyesnek tartott irányban átnevelje, vagy jogot formál arra, hogy valamilyen csoportot elnyomjon, háttérbe szorítson, akkor az egyházak számára kedvezőbb, ha a teljes különválasztást szorgalmazza. Mivel pedig továbbra is számolni lehet az állam irányítását kezükben tartó politikai erők felfogásának módosulásával, nézetünk szerint ma a magyar egyházak fő problémája nem az, miként szorítsák rá az államot, hogy közreműködjen az egyházi célok megvalósításában, hanem az: miként szabaduljanak meg az állami ellenőrzéstől és gyámkodástól, miközben természetesen biztosítania kell tagjaiknak mint teljes jogú állampolgároknak vallásuk közösségi és egyéni gyakorlásának összes feltételét.

Amint érzékelhető, ez részben napi politikai kérdés is. Veszélyes tehát hosszú időre megkötni az egyházak helyzetét az államban ilyen forrásban lévő politikai helyzetben, melynek fő mozgásiránya a politikai szabadságjogok tágabb elismerése felé tart. Különösen veszélyes lehet ez a katolikus egyház számára,

mert kettős helyzetben van az állammal szemben. Egyrészt ma már általában elismert és adott helyzetnek tekintendő, hogy az egyház területileg másodrangú szervezet; másrészt viszont a katolikus egyház helyzetének körvonalazásánál óhatatlanul szerepet kap a nemzetközi jogi szempont is. A nemzetközi jog pedig nincs alávétve a politikai mozgásoknak, vagy csak jóval kevésbé, mint a belső jog. Könnyen lehet tehát, hogy abban a reményben fogadjuk el a most kínálkozó, helyzetünket jobbító megoldásokat, hogy majd a helyzet változásával ezeket is újra lehet fogalmazni; viszont az újrafogalmazás igényét majd azzal utasítja el a hatalom, hogy a nemzetközi jog szintjén kötik őt a megállapodások.

Ebből a szempontból kell tehát egyházi oldalról megközelíteni a vallásról hozandó törvényt. Nézetem szerint ugyanis a nemzetközi jogban is kifejezetten kedvező irányú fejlődés tapasztalható, amelynek gyümölcseit indokolt volna bevárni a problémakör hosszú távra szóló rendezéséhez.

Arra gondolok, hogy a középkori *respublica christiana*-szemléletet felváltó területi felségjog-szemlélet, amely a totalitárius állam jogpozitivizmusában csúcspontot ért el, s amelynek elve szerint „minden állam belügye, hogy mit tesz saját határain belül”, s hogy „minden törvényes, amit az állam törvényesít”, megingott századunk szörnyű diktatúráinak hatására. Az ENSZ alapokmánya, a Helsinki Egyezmény, számos nemzetközi fórum megnyilatkozása azt mutatja, hogy a világ országai számára már nem közömbös, hogy mi történik a másik ország határain belül. Tudatosodik a gondolat, hogy „amint nem lehet szabad a nemzet, amely más népeket elnyom”, nem érezheti magát biztonságban szabadnak az egyes állampolgár sem államában, sem azon kívül, amíg létezik a lelkiismereti szabadság korlátozása bárhol a világon. Ez a szemlélet óhatatlanul az egyházak nemzetköziségének elismeréséhez fog vezetni azon jog elismerése kapcsán, amely lehetőséget ad minden ország minden polgárának más országok polgáraival való kapcsolattartásra, a velük való szolidaritásra, együttműködésre. Ezt a szolidaritást a világ proletárjai egységének hangoztatásával éppen a szocialista országok vezető ideológiája véste a köztudatba, s hatása nyilván a jelzett irányban fog mutatkozni. Nincs értelme ilyen nemzetközi politikai helyzetben esetleg lemondani az egyház nemzetek feletti kapcsolatairól, feladni azokat egy esetleg pillanatnyilag kedvezőbb helyzet elérésének reményében.

Az előadottakból nyilván kitűnik, hogy egy esetleges új egyházi törvényben az állam és az egyház szétválasztását, s minél kisebb együttműködését szorgalmazzuk. Figyelembe véve azt az alapelvet, amit a ma érvényes osztrák konkordátum tartalmaz: az állam és az egyházak elismerik, hogy az egyik rendje és normális működése szükséges, illetve hasznos lehet a másik számára is, ezért nem zavarják egymást, sőt, amennyiben az egyházak működésük során híveik kívánságára részt vállalnak az állami feladatokból, melynek ellenértéke az állami költségvetésben megtakarításként jelentkezik, az egyházak térítésre tarthatnak igényt.

A jelenleg hatályos magyar Alkotmány megadja ennek lehetőségét, amikor 63. §-ában előírja: „(1) A Magyar Népköztársaság biztosítja az állampolgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás gyakorlásának jogát. (2) A lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól.”

Ha a ma is érvényes alkotmány rendelkezései megvalósulnának a gyakorlatban, ez azt jelentené, hogy az egyházak elválnak az államtól: az állam tehát nem igényel felettük gyámkodási jogot, hagyja őket szabadon működni; igaz, nem is biztosít egyházi tevékenységükhöz semmiféle külön támogatást, csak abban a körben „számol el” velük a piac törvényei szerint, amelyben az állami költségvetéshez tartozó feladatokat vállalnak át. Ez ma a gyakorlatban azt jelentené, hogy az állam az iskolákban nem biztosít vallásoktatást, de nem is hirdet „hivatalos, kötelező” ideológiát, világnézetet; nem támogatja a szorosan vett lelkipásztori munkát, ha viszont az egyházak iskolát, kórházat, szociális otthont vagy bármely olyan kulturális, szociális létesítményt tartanak fenn, amely egyébként állami költségvetésből lenne fenntartandó, és az állampolgároknak ezen jogon ingyenes vagy kedvezményes szolgáltatásokat nyújt, ha az ilyen létesítményt az állampolgárok az állami létesítmény helyett szabad választás alapján igénybe veszik, az állam az így jelentkező költségvetési megtakarítást az egyházaknak átutalja.

Másrészt az alkotmány azt jelenti, hogy e lelkiismeret szabadságát az állam nem korlátozza; a lét alapigazságairól mindenki meggyőződése szerint formálhatja hitét, meggyőződése szerint fogadhatja el a rá kötelező erkölcsi törvényt. Ezek a jogok a kisebbséget is megilletik a többséggel szemben (ma hazánkban nem is biztos, hogy nem a többség ragaszkodik-e hozzájuk a kisebbséggel szemben).

A vallás szabad gyakorlásának joga azt jelenti, hogy hitét mindenki nyilvánosan megvallhatja, a saját lelkiismerete szerinti kötelező parancsokat betarthatja, erre nemcsak egyedül, de közösségben is jogosult; a hitét taníthatja, terjesztheti.

Amennyiben ezek a jogok érvényesülhetnek, véleményem szerint egy nem eleve keresztény államhatalommal szemben feltétlenül, de egy magát kereszténynek valló államhatalommal szemben is érdemesebb lemondani az államegyháziságból származó jogokról.

Mint ahogy a ma is érvényes Alkotmány alapot ad az állam és az egyházak közötti viszony korrekt rendezésére és azt e részében a várható új alkotmány nyilván nem fogja módosítani, tulajdonképpen nem új egyházi törvényre van szükség, hanem a régebbi, az egyházat az állammal és az államot az egyházzal szemben kötelező megállapodások módosítására. Ha azonban ezt az alkotmány alapján új törvényben tesszük, abban arra tanácsos törekedni, hogy a különválasztás terén lépjunk előre, s ne a kölcsönös jogok és kötelezettségek szaporításában.

Lássuk most már az új törvényre tehető javaslatot, annak tükrében, hogy annak meghozatalát az igazságügyi kormányzat elhatározta.

A javaslatnak a különválasztás gyakorlati pontosítását kell szolgálnia. A jogász számára idekívánkoznék még egy olyan pont, amely az állam oldaláról az egyház fogalmát rögzíti. Ez egyébként a II. Vatikáni zsinat által elfogadott, a lelkiismeret szabadságát deklaráló és egyházunk más vallási közösségekhez fűződő kapcsolatait rögzítő határozataival is összhangban lenne.

A javaslat következő része az egyházi szervezet rendezéséről szólna. Itt az állami *ius inspiciendi* körülhatárolása a lényeg. Valószínű, hogy a püspökök kinevezésének előzetes állami jóváhagyására vonatkozó szabály minden elvi különválasztás ellenére sem szüntethető meg.

Indokolt rögzíteni a szerzetesrendek és vallási társulások működésének alapszabályait, hogy az állam és az egyház különválasztása esetén e közösségek egyrészt a belsőleg kötelező kánonjog szerint működhessenek másrészt tagjaikra az állami törvény mint állampolgárokra is vonatkozzék. Fel fog merülni a szerzetesi szegénységgel kapcsolatban a rendi vagyon és a szerzetesek öröklésének kérdése; ha a javaslat erre nem tér ki, nem érdemes ma ezt a részlettemát vita tárgyává tenni.

Indokolt rendezni az egyházak világi tevékenységét. Itt elválasztandó az egyházi személyek képzése, ezen a területen az egyházak önállóak. A fent mondtak szerint biztosítani kell az állammal párhuzamosan üzemeltetett intézmények, iskolák, kórházak stb. államon belüli összhangját és egyenrangúságát, fedezeti alapjának elszámolását. Rendezni kell a vallásoktatás kérdését, amelyet eddig államegyházi szemlélet alapján oldottak meg, míg szerintem helyesebb volna azt az állami oktatástól különválasztani. Végül szabályozni kell az állami intézményekben nyújtandó lelki gondozás kérdését, mint minden állampolgárt megillető jogot. (Állami szemmel nézve, ha valaki büntetésből személyes szabadságától, levelezési szabadságától stb. megfosztható, elvben bírói határozattal megfosztható lenne a közösségi vallásgyakorlat jogától is.) Ám a megfosztás nem lehet börtön-, vagy különösen kórházi rendelkezés tárgya.

Rendelkezni kell az egyházi vagyonról. Itt véleményem szerint annak elismertetése a cél, hogy az egyházi szervek (és személyek) vagyona elsősorban egy egyházi fővagyon része legyen, és csak mint ilyen, tartozzék az állami fő tulajdon alá. Azaz, a megszűnő egyházi szerv, az elhalt egyházi személy örököse a kánonjog szerint előbb az egyház, s csak ennek megszűnése esetén az állam. (Ezt egyházi világi személyek esetén lehet eltérően is rendezni.) A kánonjog mint belső szabály elfogadtatásán legyen a hangsúly. Fontos az egyházak hiterjesztő, propaganda tevékenységének szabályozása: az itt elvárható maximum az állami szervek és állampolgárok részére is biztosított jog a sajtóhoz és könyvkiadáshoz, melyet az Alkotmány ma is tartalmaz, s melyet csak érvényre kellene juttatni. A vallás hirdetésének ellenőrzés nélkül kell történnie az egyházi létesítményekben és rendezvényeken. Rendezendő az egyházak és az állam kapcsolattartása. Ám éppen a különválasztás miatt az egyházak nem írhatják elő a kormánynak, hogy saját egyházakkal kapcsolatos igazgatási feladatait milyen szerv útján látja el.

A lényeg, hogy a törvény megtartása független bírósági szerv ellenőrzése alá tartozzék, mert erre a minisztérium sem garancia; például az Alkotmánybíróság hatáskörébe, felerészben az egyházak részéről delegált külön tanácsokban. Árnnyaltan fogalmazandó az egyházi személyek büntetőjogi védelme, valamint az egyházi titkokra vonatkozó védettség rendezése, hogy állami jogba ne ütközzék, és ne jelentsen jogot privilegizált elbánásra.

A JOGÁSZ ERKÖLCSE*

A következőkben nem dogmákat, nem tételes, pontosan fogalmazott, megdönthetetlen megállapításokat akarok elmondani. Inkább egy immár több mint negyven esztendőös jogász pályán során leszűrődött meglátásokat, de éppúgy ennek során felvetődött kérdéseket is szeretnék megfogalmazni. Megállapításokat és kérdéseket annak a pályának a belső összefüggéseiről, amelyen első egyetemi éveim óta mind gyakorlatban, mind elméletben mozogtam, és amelyhez mind mostanáig hűségesen ragaszkodom. Nem fogok meghatározásokat és tételeket megfogalmazni már csak azért sem, mert óva int ettől Javolenus jogtudós figyelmeztetése: a civiljogban minden meghatározás veszélyes. Ritka eset ugyanis, hogy ne lehetne az ellenkezőjére fordítani.

Így járok mindjárt akkor, amikor a címben adott témához kívánok közelíteni. Ki a jogász? Mi a jogász? A római jogászok azt mondták „*luris legumque peritus*”: az a jogász, aki járatos a jogban és a törvényben, aki azt tanulta, aki abban bűvárkodott, aki azzal foglalkozik. Sokféle irányban tűnnek fel a társadalom különböző területein a jogot és törvényt tanult személyek. Természetszerűleg elsősorban az igazságszolgáltatásban találkozunk velük, de területük az államigazgatás minden ága, országos és helyi viszonylatban egyaránt; működnek a gazdasági életben, de a politikában is; a sajtó nyilvánossága és a kutatóintézetek elzárt falai egyaránt teret engednek munkásságuknak. Legutóbb a parlament ülészakán hangzott el az a megállapítás: sok jogvégzett ember van a parlamentben, de kevés jogász. Ezek szerint tehát a jogvégzettséghez még szükséges valamely többlet, hogy jogásznak nevezhessük azt, aki az egyetemi diplomát elnyerte.

Mi ez a többlet? Én úgy fogalmaznám meg, hogy elhivatottság a jog művelése iránt, akármilyen pályán történjék is annak a társadalmi gyakorlatba való átültetése. Ilyen elhivatottság persze nem mérhető fix mértékkel; hiányát vagy meglétét általában meg tudjuk állapítani bizonyos távolságból, de a határterületek elmosódnak. A hivatásos jogászt adott alkalommal nehéz megkülönböztetni a jogi munkaterületek mesteremberétől.

Ugyanígyen nehézségbe ütközöm akkor, ha azt a kérdést szegezem magamnak: mi az erkölcs? Tanulmányaink során találkoztunk egyéni erkölccsel, társadalmi erkölccsel, csoport, réteg, vagy osztályerkölccsel. Láttuk ezt a fogalmat alkalmazva időn túli, idő fölötti és történelmi kategóriaként, egyaránt. Találkoztunk annak módosíthatatlanságára és dogmatikus jellegére vonatkozó igényekkel, és olyan törekvésekkel is, amelyek az erkölcsöt teljesen relativizálják, azt teljesen szubjektív kategóriává degradálják. Ismét nem kívánok meghatá-

---

* Eredeti megjelenési hely: *Jogtudományi Közlöny*, 1990/1. 17–27.

rozást adni: az erkölcsre való törekvést az ember értékmegvalósításával kívánom kapcsolatba hozni. Általában elismert mind a materialista, mind az idealista tudományok részéről, hogy az emberben, tudatában élnek erkölcsi normák, erkölcsi kategóriák. Ezekhez a kategóriákhoz, legyenek bár adottak vagy felvettek, társadalmi környezet által meghatározottak vagy az egyén által megszerzettek, vonzódik az ember, keresi őket. Az értelem kutatja, felismeri, és mint értéket ragadja meg az elismert erkölcsiséget. Akaratunk jobb része képes az erkölcsi norma szerint dönteni, annak megvalósítására törekedni. Érzelmünk vonzódik hozzá, tetszést találunk abban. A bennünk élő erkölcsi norma megsértése, semmibevevése ellen énünk tiltakozik. Ha komoly ellentétbe kerülünk azzal, énünk tudathasadásáig, az önmegsemmisítésig vezethet a belső tiltakozás parancsa. Szépen fejtette ki Esmein francia szerző nyomán az erkölcsi normák ilyen imperatív érvényesülését az ember belső világában Marton Géza a jogi felelősség alapjairól írott munkájában.¹

A hívő ember számára az erkölcs isteni törvény, az emberbe beléoltott, természetünk szerint való rendet jelenti. Ám aki nem hisz a személyes Teremtőben, az is tudja, hogy ilyen vagy olyan úton létezik bennünk élő etikai parancs, és teljesítésétől függ végső soron életünk teljessége vagy üressége. A hívő ember az erkölcsben az ember önmegvalósításának és a teremtésben való részvételének törvényeit látja. Számára minden emberi alkotás, tevékenység vonatkozásban áll az erkölcsi értékekkel. Vagy célja szerint, vagy tartalma szerint, vagy megvalósításának módja révén; „akár esztek, akár isztok, mindent Isten nagyobb dicsőségére cselekedjete” – mondja Szent Pál apostol. Ám a materialista ember számára is az erkölcsös cselekvés valami hasonlót jelent: a társadalmi szinten meghatározott, helyes megismert célok szerint való döntést, az azokra való törekvést, a helyes emberi magatartás megvalósítását.

Ismétlem, nem meghatározást kívánok adni. Azt a problémát szeretném felvetni, hogy a jog hivatásszerű elkötelezettje ezt a hivatását milyen módon tudja összeegyeztetni a maga belső erkölcsi törvényeivel, milyen módon kell összeegyeztetnie az erkölcsi renddel a hivatásszerűen művelt jog rendjét, belső törvényszerű követelményeit.

A rómaiak – tanítómestereink a jog világában – a kérdés felvetését is költőinek tartották volna. Szerintük a két értékrend szorosan összetartozott, és ha egyáltalán adódhatott közöttük sorrendiség vagy ellentét, ők egyértelműen a jog világát helyezték előbbre. Ám tudnunk kell, mielőtt elhamarkodva igazodunk hozzájuk, hogy a jog fogalma számukra komplexebb volt, teljesebb volt, mint a mi számunkra.

¹ Marton Géza: *Les fondements de la responsabilité civile*. Paris, 1938. 266. sk.

Olyan mélységeket is ismert, amelyekbe mi csak mostanában kezdünk belelátni; a jogszabályok tömege és egyes volta elfedi előlünk e normarendszer lényegét. Másrészt a rómaiak megközelítése a jog területén is és más területeken is praktikus volt és nem elméleti. Amint ők az eljárásjogot elébe helyezték az anyagi jognak, hiszen nem látták értelmét anyagi jogi szabályok megfogalmazásának addig, ameddig azok végrehajthatók nem voltak, ugyanúgy tartották a társadalmi erkölcsnél előbbrevalónak a társadalom jogrendjét, hiszen ez a rend volt az, amely számukra társadalmi szinten az erkölcsi értékek megvalósulását tehetővé, kikényszeríthetővé tette. Nézzük a hivatottak vallomásait a jogról: „*Ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi.*” Amint Celsus elegánsan meghatározta, a jog a jónak és méltányosnak művészete.

Paulus már rétegeket különböztet e szabályrendszerben: „*Ius pluribus modibus dicitur: uno modo cum id quod semper aequum et bonum est ius dicitur; altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ius civile; praetor quoque ius reddere dicitur etiam cum inique decernit, relatione scilicet facta non ad id, quod ita praetor fecit, sed ad illud quod praetorem facere convenit.*” Vagyis, többféle értelemben mondhatjuk a jogot: egyrészt amikor mindazt, ami állandóan méltányos és jó, jognak nevezzük; másrészt, ami mindenkinek vagy a többségnek egy államban hasznára van, az ennek az államnak polgári joga; de úgy mondjuk, hogy a *praetor* is jogot szolgáltat, még akkor is, mikor igazságtalanul dönt, mert nem azzal hozzuk vonatkozásba, amit akkor éppen cselekedett, hanem azzal, amit cselekednie illenék. Azaz, a jó és méltányos művészete mellett a közösség és többség hasznára lévő szabályokat és a jogszolgáltató hatalom ítéletét is jognak tartjuk, e rendszer belső törvényei alapján az igazságtalan ítéletet is. Erre később még visszatérünk.

Ulpianus szerint a *ius* – a jog – a *justitia*: az igazságosság származéka. Amennyire nyelvtanilag a helyzet nyilvánvalóan fordított, annyira mély belső értelmet takar e megállapítás. A jog első, legnemesebb értelmében értékhordozó, és első értéként az igazságot hordozza, valósítja meg. Nem az igazságot, mint a külső világnak a tudatban való helyes tükröződését, hanem az igazságosságot, ami már társadalmi viszonyok valamilyen formában ugyancsak helyesen való megítélését jelenti. Pilatus, a realpolitikus szkeptikusan kérdezte: mi az igazság? (Értve alatta ugyan elsősorban nem az erény-igazságosságot, a *justitiát*, hanem a tényszerű igazságot, a *veritast*, amely azonban a bíró számára adott esetben ugyancsak nem lehetett volna közömbös.) Ulpianus szépen meghatározza számunkra: „*Justitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*” – az igazságosság állandó és szilárd akarat arra, hogy kinek-kinek biztosítsuk a magáét. És a jog alapelvei szerint: „*Juris praecepta sunt honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.*” Azaz, a jog alapelvei ezek: becsületesen élni, mászt nem sérteni, a magáét kinek-kinek megadni. Ugyanő szinte szárnyal, amikor a jogász hivatásról beszél: „Mondhatni ránk, hogy papjai vagyunk a jognak, hisz műveljük

az igazságosságot, hivatásszerűen keressük a jónak és méltányosnak ismeretét, midőn különböztetünk méltányos és méltánytalan között, elválasztjuk a tiltottól, ami megengedett, igaz és nem képmutató bölcsességre törekedvén.”

Ha így van, hol itt az erkölcsi probléma, kérdezhetjük joggal. „Ezt cselekedjed és élni fogsz!” Amint említettem, a rómaiak jogfelfogása egyúttal társadalmi-erkölcsi felfogás is. Ám ha megkérdem, így látjuk-e ma a jogot, így a jogászt, milyen választ fogok kapni? Rövid ideje hangoztak el diákokkal folytatott beszélgetések során őszintén feltett kérdések felém: nem akadály-e a jól felfogott jogász pályának az etikai meggyőződés? Nem jelent-e lelkiismereti konfliktust eleve, ha nem helyesnek, igazságtalannak tartott jogszabály szerint kell eljárnia a jogásznak? Vagy még élesebben fogalmazva: lehet-e ezt a pályát egyáltalán szeretni? Luther sommásan fogalmazott az ellenkező irányba: „*Juristen – schlechte Christen.*” Az irodalmi művek is igen sokszor állítják be a jogászt olyannak, mint aki hajlékony erkölcsi meggyőződéssel keresi az igaztalan érdek érvényesítésének kiskapuit a jogrendszeren. Gondoljunk az Új földesúr Dr. Grisákjára, a Kárpáti Zoltán Maszlaczky ügyvédjére vagy Arany János Fülemiléjének bírójára. Nem valami vonzó képeket mutatnak a szakma hivatott gyakorlóiról. És emlékszem, mennyire hatott rám fiatal kezdő ügyvédként, mikor egy nemi erőszakos bűncselekményben kirendelt védőként a nagyszámú hallgató közönség moraja fülemhez jutott, amint elfoglaltam a védőnek kijáró helyet: hát az ilyennek is akad még pénzért védője?

A jog társadalmi norma. Emberi alkotás: a társadalmi rend kifejezője. Az erkölccsel kapcsolatban mondtak szerint minden emberi alkotásnak lehetnek erkölcsi vonatkozásai, vagy célja, vagy tartalma, vagy a megvalósító szándéka, magatartása alapján. Maga a jogszabály nem feltétlenül erkölcsi töltetű: a jobbra hajts, vagy balra hajts pusztán praktikus megállapodás, önmagában egyik sem erkölcsösebb a másiknál. A jogszabálynak ezt a nem feltétlenül erkölcsi tartalmat hordozó voltát ismerték el azok az elméleti irányok, amelyek teljesen külön akarták választani a kétféle normát. A tiszta jogtan, amely a jogban csak a társadalmi viszonylatok normatív rendezését látta, és a jogpozitivizmus, amely a jogban kizárólagosan a hatalom parancsát látja, viszont a hatalom minden parancsában eleve jogot lát. Ennek az irányzatnak századunk első felében elért szörnyű szélsőséges eredményei hozták vissza azt a szemléletet, mely szerint az egyébként nem minden részében erkölcsi töltetű jogrendnek is vannak azért állandó érték-hordozó kategóriái, és ezektől a jogalkotó és a jogalkalmazó sem tételes parancs híján, sem tételes parancs ellenére sem tekinthetnek el. Van jog, amely közvetlenül érték-hordozó. Van jog, amely a megvalósulásában válhat érték-hordozóvá; és mindkettő manipulálható, mindkettő elvesztheti az értéktartalmat, szembe is

kerülhet az erkölcsi értékekkel. A jogásztól azt követeli szakmai, hivatásbeli erkölcsse, hogy a jogban benne rejlő, általa hordozott erkölcsiséget kibontakozni, elevenné válni segítse; a jogba a társadalmi erkölcsöt belevigye, előbbi az utóbbi szerint értelmezze; a joggal való visszaélést, a jog erkölcstelen felhasználását pedig kerülje, akadályozza meg. Ahhoz, hogy ennek a hivatásnak eleget tehesünk, tisztán kell látnunk, melyek azok az erkölcsi értékek, amelyeket a jogszabály természete szerint hordoz, és melyek azok, amelyeknek keretet ad; látnunk kell azt is, hogy hol vannak a jogrendnek a társadalom értékmegvalósító tevékenysége során a határai, amelyeken túl nem nyúlhat, ahol alkalmatlan eszközzé válik, akadályozza a kívánt célok elérését.

Ahhoz, hogy a hivatásunk során gyakorlandó erkölcsi posztulátumokat világosan lássuk, először a jogban rejlő erkölcsi értékeket kell meglátnunk. Milyen erkölcsi értékeket hordoz a jog? Ha erre bárkit megkérdezünk, természetes válaszként fogjuk kapni, a jognak elsősorban igazságosnak kell lennie. A jog az igazságosságra való igényből született, mondja Ulpianus e formájában korántsem megmosolyogtató nyelvészkedése. Ez az igazságosság társadalmi és egyéni szinten egyaránt abszolút értékű. „*Fiat iustitia, pereat mundus*” – legyen igazság és vesszen a világ, így a régi mondás. Én úgy mondanám, bár az igazságosság oly értékű, hogy azért érdemes veszni hagyni az anyagi világot, egyúttal az anyagi világ megmentésének is útja és eszköze. „*Justitia est regnorum fundamentum*” – az igazságosság az országok alapja, a másik régi közmondás szerint. És ennek a megállapításnak számunkra is komoly valóságértéke van. Erre gondolt Ulpianus, mikor pappoként tartotta nyilván a *iurisperitus*okat.

Az igazságosság erény, a jog rend. Szembekerülhetnek. Helytelen lenne a társadalmi életben az igazságosságot mindig a jog elé helyezni.² Amint előbb utaltunk rá, Paulus az igazságtalan ítéletben is jogot látott. A jogeszmé hordozta erkölcsi értékek egyike a biztonság is. Még ha a jogot elsősorban természetjognak is gondoljuk, a természetjogi felfogás szerint is ragaszkodni kell, amíg lehet, a tételes joghoz. A jogszolgáltatás nem eleve ellentéte az igazság szolgáltatásának. Ellenkezőleg, általában keresi egyik a másikkal való összhangot. Kérdés, hol van a határ, ameddig az „igazságtalan tételes jogot” az egyénnek el kell fogadnia. Nehéz erre kategorikusan válaszolni. Amíg remény van igazságtalan, vagy helytelen jogszabálynak, egyedi ítéletnek a jogrend eszközeivel történő korrekciójára, meg kellene maradni a tételes jog útján. Az egyedi igazságtalanságot eleve alá kell rendelni a jogrendbe vetett társadalmi bizalom általános magasabb értékének.

2 Theo Mayer-Maly: *Gedanken über das Recht*. Böhlau, 1985. E mű gondolataira többször is támaszkodtam fejtegetéseim során.

Persze, csak ennek. A jogot az egyénnel szemben sem szabad többségi érdekből, politikai vagy gazdasági szempontokból manipulálni. A jog érvényesítése szempontjainak szép és máig is hasznosan olvasható tükre a Mátyás király törvényeiben megfogalmazott régi magyar bírói eskü: „in omni negotio quod ad officium meum pertinebit, absque cuiusve personae, divitis scilicet et pauperis acceptione, prece, praemio, favore, timore, odio, amore at complacentia remotis et postpotis iustum et verum iudicium, iustitiam atque executionem omnibus in rebus pro me posse faciam” – minden hivatalomra tartozó ügyben személyválogatás nélkül, gazdagnak és szegénynek, kérésre, előnyre, vonzalomra, félelemre, gyűlölségre, érzelmre, barátságra tekintet nélkül, mindezt félretéve legjobb tehetségem szerint igazságos és valós ítéletet, igazságosságot fogok tenni és végrehajtani. Mérlegelni kell azonban az általános erkölcsi felfogást vagy érdeket sértő jogrend elleni lázadás során is: minden forradalmi, erőszakos megtörése a rendnek sok igazságtalanságnak, szenvedésnek oka, s nehéz eldönteni, mikor lehet ezt kockáztatni a több igazságot hordozó új rend reményében.³ Erre kell gondolnunk, amikor forradalmi mozgalmakkal kapcsolatban egyházi megnyilatkozásokat olvasunk, vagy a Szentírásban Szent Péter levelét a hatalomnak való alávetettségről. A jogászok általában hajlanak arra, hogy talán túl is értékeljék a jogrend értéktartalmát, amíg egyáltalán működik. Ám ők is tudják: ha a jog következetesen szembefordul az igazságossággal, el fog jönni az óra, amikor robbanás következik be. Antigoné szembefordulása a törvénnyel, Stauffenberg órája, a forradalom órája. Törekvésünk a valódi jogállamiságra ma hazánkban ennek – reméljük – idejében történt felismeréséből ered.

Az igazságosság a jog világában két egymásnak részben ellentmondó vonatkozásban jelenik meg. Az egyik a törvény előtti egyenlőség kategóriája, a másik a méltányosságé. Törvény előtti egyenlőség! Ez volt a francia forradalom *égalité* jelszava. A feudális világ sokféle privilégiumában, előjogában megcsömörlött emberiség egyenlően mért igazság után vágyódott. Egyenlő esélyeket követelt, bekötött szemű *Justitiát*, aki nem nézi az előtte álló személyét és úgy ítél, ahogy a farizeusok fogalmaztak Jézussal szemben: „Mester, tudjuk, hogy igazságos vagy és nem tekinted az emberek személyét.” Ezt a követelményt támasztjuk minden bíróval szemben, minden hivatalában eljáró tisztviselővel szemben, minden jogot hivatásszerűen művelő jogással, de minden államhatalmi tényezővel szemben is. A politikai szempontból célszerűnek talált egyenlőtlenség is visszaüt azokra, akik azzal élnek. Társadalmunk forrongása ma ezt mindennél világosabban mutatja.

3 Uo., 40.

A másik igazságossági kategória a jogban az *aequitas* szóval kifejezett méltányosság. Érdekes, hogy latin értelmében az *aequitas* voltaképpen az igazságosság mindkét megnyilvánulását jelenti: *aequitas* jelent egyenlőséget a törvény előtt, de ugyanakkor jelenti a kiegyenlítő lelkületet is, amellyel az egyenlőtlen felek számára kívánjuk egyenlővé tenni a jog hatását. Ezt nevezzük méltányosságnak. A római jogász számára tehát ez a két látszólag szembenálló fogalom egyet jelentett. A társadalmi egyenlőséghez az egyenlő esélyek világa is odatartozik. Ez pedig óhatatlanul azt kívánja, hogy a gyengét felkaroljuk, védelmezzük az erősebbel szemben, hogy a hivatása és műveltsége szerint tudatlanabbnak mellé álljunk, és különös jogeszközöket, jogvédelmet, bírói kioktatást stb. bocsássunk rendelkezésére, hogy ő is megtalálhassa és érvényesíthesse jogát. „A szegény igyefogyott causánsón” is segíteni kell, amint az erdélyi törvények a XVII. században oly szépen megfogalmazták. A szegény védelméről a gazdaggal szemben az állam tartozik gondoskodni.

A XIX. század világának polgári igazság fogalmától az *aequitas*nak második értelme idegen volt. Amikor a kártérítési jog területén a magyar törvény, majd utána más törvények is a méltányosságból való felelősségmérésről vagy felelőség-alapítás lehetőségét felvetették, nagy és élvonalbeli jogtudósok háborogtak ezen a gondolaton. Marton Géza idézi Mazeaud francia jogtudós felháborodását azon, hogy gazdag károkozóval szemben marasztalunk akkor, amikor a szegénynek engedményt teszünk. Hol itt az igazság? – kiált fel a francia jogtudós. Osztályigazságot vallunk? A gazdag fizessen, a szegény pedig nem? Ez a törvény előtti polgári egyenlőség?⁴ Ma már közel áll hozzánk a gondolat, hogy az ellenkezője volna egyenlőtlen: olyan terhet rakni az egyik vállára, amely alatt összeroskad, annak érdekében, aki ugyanazt könnyen hordozná. Ne feledjük el azonban, hogy ez az *aequitas* ugyanazon fogalom két oldala. A méltányosságot nem lehet odáig vinni, hogy igazságtalanságba forduljon, amint az egyenlőséget sem lehet. A jognak, amikor a maga területén iparkodik igazságot szolgáltatni a jogszolgáltatás eszközeivel, figyelemmel kell lennie arra, hogy egyik oldalon sem tévedhet túlzásba, hanem meg kell őriznie az éppen igazságosság követelte helyes társadalmi mértéket. Ennek az erkölcsnek a hordozása, megvalósítása a jogrend elsődleges feladata.

A jog által óhatatlanul hordozott második erkölcsi kategória a szabadság kategóriája. Ezt is több rétegben érvényesíti a jogrend. A laikus előtt talán nem világos, de a szakember, főleg a jogtörténész szemében egyértelmű, hogy a jog nem az egyén korláto-

4 Marton Géza: *Versuch eines einheitlichen Systems der zivil-rechtlichen Haftung*. Archiv für die civilistische Praxis, Mohr Siebeck GmbH & Co. KG, 1963. 1–2. 77. jegyzet.

zására, hanem a hatalom korlátozására született. A „minden szabad, ami nem tilos” alapvető jogi norma. Vele szemben áll, hogy „nem tiltható meg a formailag szabályos törvényhozás útján sem akármilyen.” Vannak alapvető, emberi lényegünkhöz tartozó, jog által is védendő emberi szabadságok. A jogpozitivisták szemlélete, mely szerint a jog az államilag szankcionált norma – ha formai értelem helyett lényegi értelemben vesszük – abszurdumba visz. A hatalomnak szélső önkényében nincs szüksége jogra, amíg minden, mégoly örült parancsát is ki tudja kényszeríteni. A jog más társadalmi igényből született, nem a hatalomból. Erkölcsi meggyőződésből is teheti a hatalom, hogy jogrendet szankcionál, de ha nem azért tette, tette azon hasznosság felismerése miatt, hogy kényelmesebben és biztosabban tarthatja kezében a hatalmat, ha biztosítja az egyén mozgásterét is a jogi norma korlátai által védve, nem beszorítja.

Ám egy másik formában is találkozunk a jog a szabadság értékével, ugyanazon a szinten, ahol a vallás is: a jog rendjének betartása szabad emberi döntést előfeltételez. Determinált tömeg nem hordoz jogot. A jog szankciójának csak akkor van értelme, ha a norma megismerhető és szabadon elfogadható vagy megszeghető. Csak így van az ítélettel nevelésnek társadalmi haszna és értelme. Látnunk kell, hogy a szabadság a jogrenddel szemben elsődleges kategória. Nem a szabadság a kényszer szabta szükség felismerése, hanem a jogrend a szabadság szükségszerű elismerése.⁵ „*Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur*” – a szabadság természetes lehetősége kinek-kinek mindazt megtenni, amit szeretne, ha csak hatalom vagy jog nem akadályozzák. Ebben a megállapításban a jog nem a hatalom és a szabadság egyenrangú partnere, hanem a szabadság a természet rendelte, velünk született, *immanens* lehetőség, és annak használatát más értékek védelmében – vagy önkényesen – korlátozhatja a másik kettő: jog és hatalom. Ha azonban e korlátozás során nem tudnak más egyenrangú értékre hivatkozni, a korlátozás erkölcstelen, értékromboló hatású. Pusztán a jog vagy a hatalom önmaga kénye-kedvére szabadságot nem vonhat el. Az egyén döntése jó és rossz között szabad, az ember szabad akarata minden alkotmány alapvetően biztosított értékei közé tartozik.

Hogy ez a szabadság a joggal, mint értékek hordozójával szemben is elismerőleg nyilatkozhat meg, gyönyörűen mutatják Platón dialógusai Szókratész utolsó óráiról. A nagy bölcs igazságtalan ítélet végrehajtását várta. Barátai sürgették, hogy szökjék meg a halál elől. Ő nem tette. „E törvény rendje tett polgárrá, védett életemben, volt iránymutatóm. Nem sértem meg őket akkor sem, mikor formai rendjük jogerős, ám-bár igazságtalan ítéletet hozott velem szemben.” Az ítélet végrehajtása kisebb rossz, mint a jogrend megvetése, és az ítélet igazságtalansága nem Szókratész bűne, viszont a jog megvetése őt, az ő szabad döntését terhelte volna, amit pedig nem vett a lelkére.⁶

5 Mayer-Maly, i. m. (2. lj.) 40.

6 Phaidón: *Platón összes művei magyarul I.* (Szabó Árpád ford.) Bibliotheca Classica. Budapest, Európa, 1984. 1019. sk.

A jogalkotó sokszor hivatkozik a tisztességre. Ez a harmadik erkölcsi érték, amit a jog hordoz. Papinianus szerint: „*quae facta laedunt pietatem, verecundiam, existimationem, vei ut generaliter dicam contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse credendum est*” – azt, ami sérti a kegyeletet, a szemérmert, a tisztességet, egyszóval mindazt, ami a jó erkölcsöt sérti, véleményünk szerint nem tehetjük meg jogilag sem. A jog nem képes mindent előírni, mindent szabályozni; a társadalom erkölcsi érzékét hívja segítségül, hogy szabályait tartalommal megtöltse. Ilyen töltetként hordozza a jog a tisztesség köréből a hatalommal visszaélés tilalmát, a szabadságkorlátozás tilalmát, az uzsorás magatartás tilalmát, a családi és hivatásbeli normák tiszteletben tartásának parancsát, a garázdaság tilalmát. A *bonus et diligens paterfamilias*, a jó és gondos családapa mint magatartási norma éppúgy a jogrend kategóriája volt, mint nálunk a jó gazda, a franciáknál az *homme prudent et prévoyant* – az előrelátó és okos férfi –, bár a római kategória a hasznosság, alkalmasság mellett a jó erkölcsi értékét is normatívába foglalta. Ilyen vonatkozásban a jog a *honeste vivere* – erkölcsösen élni – parancsa alapján hozzájárul a társadalmi erkölcs tartalmának tisztázásához is, amennyiben gyakorlata során adott esetben erkölcsösnek, vagy erkölcstelennek minősíthet jogilag értékelt magatartásokat.

A jog negyedszer értéktartalomként a biztonságot hordozza. Hívjuk ezt jogbiztonságnak is, és az állhatatosság, a *constantia* erényének ikertestvére. Védelmet, eligazítást jelent a tételes jogrend, a hatalom önkényével szemben. Ovidius szerint ugyan az aranykorra az volt jellemző, hogy abban „*nec verba minacia fixo aere legebantur, nec supplex turba timebat iudicis ora sui*” – ércbe vésett fenyegető szavakat még nem lehetett akkor olvasni, nem rettegett a könyörgő tömeg bírói ajkától; és valóban, a történeti antropológia ismert társadalmakat jog és állam nélküli korai állapotban. Ezek látszólag önkéntesen tartanak be általuk elfogadott társadalmi rendet.⁷ Ám a fejlődés természetessége a hatalom és a köz elválása felé halad; a hatalom fékje, az egyén szabadságkörének kijelölése (vagy inkább a társadalom érdekében érvényesülő hatalmi erőszak körülhatárolásának módja) a jogrend tételeinek meghatározása. A jogbiztonság szabályai ott a legszilárdabbak, ahol az erőszak a legfenyegetőbb, a büntetőjog területén: „*nullum crimen sine lege scripta, nulla poena sine lege stricta*” – nincs bűncselekmény írott törvényi meghatározás, nincs büntetés határozott törvényi rendelkezés nélkül. Ám a törvény előtti egyenlőség, a privilégiumok tiltása is a rend biztonságához

7 Uwe Wesel: *Frühformen des Rechts in vorstaatlichen Gesellschaften: Umriss einer Frühgeschichte des Rechts bei Sammlern und Jägern und akephalen Ackerbauern und Hirten*. Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1985.

tartozik. Ama társadalmakban pedig, ahol ilyen privilégiumok léteznek, a jogrend etikai követelménye, hogy azok nyíltan meghatározottak legyenek. A polgári egyenlőséggel burkolt politikai, faji vagy más privilégiumok rendszere sérti a jogbiztonság értékét, a törvény előtti egyenlőség és a törvénynek való egyedüli alávetettség általános emberi jogait. Az a magabiztosság, amivel az abszolutisztikus monarchia kiteljesedése idején is a porosz molnár öntudattal vághatta királya szemébe: „*es gibt noch Richter in Potsdam*” – vannak még bírák Potsdamban!; ennek az értéknek minden hatalom feletti hatalmát érzékelteti. Hol vagyunk ma ettől a biztonságtól! Mennyire lényeges lenne ez irányban is a jogállamiság megvalósítása napjainkban!

A jogbiztonság értéke adott esetben ütközhet a méltányosság értékével. A mechanikusan bekövetkező szankció sérthet emberi értékeket, romboló lehet a társadalomban: adódhat olyan helyzet, amikor a tömeg félelemmel lesi bírának ajkát. Marton Géza munkáiban szépen kifejtette, hogy a legtökéletesebb, a legminuciózusabb jogszabály (így a *Preussisches Landrecht*) sem képes minden helyzetre eleve megfelelő döntést előirányozni. A jogászt, a bírót nem lehet egyszerűen a törvény szócsövének tekinteni.⁸ A törvény betűje maga holt betű, életet a bíró visz belé, amikor az élet mindig különleges helyzeteire alkalmazza az általánosat. „A betű öl, a kegyelem éltet”, és ez a *clemencia*, kegyelmesség kell, hogy a törvényt alkalmazó joghatóságnak az emberekkel szembeni tulajdonsága maradjon. Az ószövetségi tétel: „irgalmasságot akarok és nem áldozatot”, a törvény betartásával kapcsolatban született. Azt jelenti, hogy a jogrendnek ugyan célja a megsértett társadalmi igazságosság helyreállítása, de ennek során nem áldozatokat keres; célja elsősorban a megelőzés és nem a mindenáron való jogérvényesítés, így tehát a jogbiztonság tétele is relatív érték. Abszolút értelemben nem követelhető meg, hanem az alkalmazása során kifejtett magatartás, a vele elérni kívánt célok fogják értékhorozóvá tenni, társadalmi értékét adni. Áll ezzel kapcsolatban is mindaz, amit az igazságtalan tételes jog elfogadására mondtunk. Van határa annak, ameddig a jogbiztonság érdekében el kell mennie a jogalkalmazónak. Ahol az már társadalmi igazságtalanságba torkollik, ahol a nem kívánt állapotok fenntartását szolgálja, ahol a jogban megfogalmazott érdekek nem valós társadalmi érdekek többé, ott a jog állandóságának háttérbe kell lépnie a reformatórius törekvésekkel szemben. A jogbiztonság úgy érték, ha mindig párosul a jog jobbítására való törekvéssel. E törekvésnek is moderátora és fékje; nem lehet jogot kapkodva reformálni, nem lehet a jog területe politikai kísérletezgetések játéktere, nem lehet ma ezt és holnap azt a jogtételt önkényesen vallani.

A jog biztonságát az adja, hogy a társadalmi norma benne él az emberek tudatában. Ilyen szempontból igaza van Savignynek, aki azt vallotta, hogy a jog-

8 Marton, i. m. (1. lj.) 385.

fejlődés a társadalmi tudaton keresztül és azzal együtt történik. Marton Géza szerint a társadalmi, vallási, erkölcsi és jogi meggyőződésből tevődik össze, hatalma súlyával nyomást gyakorol az egyén belső világára, aki e társadalom tagja, rajta keresztül pedig elkövetkező generációkra is, amelyeknek tagjai már egyszerűen el fogják fogadni, sokszor szolgálai módon, ezt a vallási, erkölcsi vagy jogi meggyőződést, a társadalmuk pozitív normáinak rendszerét, amely tudat alatt is magához igazítja őket. Ezért nyilvánvaló és természetes módja e szabályrendszerek fejlődésének a társadalmi tudat alakulása, de lényegében ugyanez a folyamat ismétlődik akkor is, ha valamely nép esetleg véres harcok eredményeként fogad el vallási, erkölcsi vagy jogi rendszert, valamely rendszeralkotó művét. És ezek nem is lesznek rendszeralkotók, törvényhozók valósággal, csak akkor, attól a pillanattól, amikor ezt a nép már sajátjává tette, elismerte, elfogadta.⁹

Ahhoz, hogy a jog szabályai így sajátjává váljanak valamely társadalomnak, egyetértés kell törvényhozó és törvényhordozó tömeg között a normák szükségessége, igazságossága és hasznossága felől; szükséges azokat elfogadtatni és szükséges állandóságukat biztosítani, hogy hatásukat folyamatosan kifejthessék, és valóban közkinccsé válhassanak.

Végül a jog által hordozott erkölcsi kategória a béke is. A béke mint érték, mint az együttélés előfeltétele, mint a gyöngék biztonsága az erősekkel szemben. A béke, ahol a Szentírás képe szerint együtt legel a farkas a gödölyével a törvények védelmében, és parányi gyermek legeltetheti őket. Ahol a szeretet követelménye *ferre parem* – elviselni a másikat; ahol nem farkasa ember embernek, és nem is akar ítélkezni egyik a másikon; „*par in parem non habet iurisdictionem*.” A merev ősi római archaikus szabályok ismerték a jog felett álló, de a jog rendje által tiszteletben tartott békét szülő egyéni megállapodás értékét: *pacere*, később *pacisci* volt a *consensus*, az egyetértés elérésének kívánt módja, és a jogrend gépezete megállt az ilyen jogon kívül létrehozott *pax* előtt: „*rem ubi pacunt orato*”, ha valamiben már békét kötöttek, az kijelenthető, mondja a XII táblás törvény, a hatóság elé idézett peres feleknek adott jogok között.

Az egyetértés, a felebaráti szeretet békéje ez, vagy legalábbis a másik egyenrangú társként való elismerése. Ad persze a hatalom más békét is, amiről az Újszövetség azt mondja: béke, amiként a világ adja. Vergilius büszkén hirdette a római nép béke-rend alakítására való elhivatottságát: „*tu regere imperio populos Romane memento, hae tibi erunt artes, pacique imponere morem, parcere subiectis et debellare superbos*” – emlékezzél római, hogy kormányoznod kell a népeket, és az a Te művészeted, hogy a béke erkölcsét megállapítsd, kegyelmezz az alá-

9 Uo., 266. és 2. jegyzet.

vetetteknek, és győzd le a gőgösöket. Tacitus *Agricolája* egy századdal később megdöbbenő drámaisággal ecseteli e kép visszáját, amikor a kelta vezér szájával írja le a római fegyverek adta békét. Calgacus szerint: „*auferre trucidare rapere falsis nominibus imperium, et ubi solitudinem faciunt pacem appellant*” – fosztogatni, rabolni, öldökölni, ez szerintük hamis szóval birodalom, és ha pusztaságot teremtettek, azt békének nevezik. A halál csendje is béke. Erről ír Vörösmarty az Előszóban oly csodálatosan festett képet a vész után: „Most tél van és csend és hó és halál”. A béke mint érték csak a renddel, szabadsággal, igazságossággal együtt érték: a halál békéje nem érték, hanem az érték tagadása. Az erőszak által létrehozott, a jog hordozta igazságosságra nem tekintő béke, Trianon és Versailles békéje nem az érték megvalósítása; nem érték-megvalósító a politikai szempontokra tekintettel kézmosás hozta pilatusi hamis ítélet sem a békesség kedvéért, ellenkezőleg, ez az érték formai jogi tagadása.

A béke tehát nem abszolút érték, éppúgy nem, mint a jogrend folytonossága, biztonsága. Nehéz kérdés, hogy a béke kedvéért, annak biztosítása céljából meddig szabad elfogadni az igazságosság sérelmét. Sokszor láttuk régmúlt és közelmúlt történelmében, hogy a béke kedvéért elnyert igazságtalanság, jogsértés végül magának a békének sérelmére is volt. A „béke mindenáron” elv épp oly veszélyes, mint a „jog mindenáron”, a „*summum ius summa iniuria*”, teljes jog teljes igazságtalanság aforizmája szerint.

A jog tehát hordoz értéket. A jogász ennek tudatában van, e tudatban kell a jogot művelnie. Különböző területek különböző sajátos etikai szabályain túl négy síkon szeretném röviden szemügyre venni, hogyan történhet ez, hogyan kell történnie, ha *iustitiam colimus*, ha az igazságosságot műveljük. A jogalkotó, a jogalkalmazó, a jogtanító és a jogmegvalósító jogász erkölcsi posztulátumait kívánom vizsgálni.

Mikor erkölcsös a jogalkotó munkája? Ha a jog által hordozott erkölcsi értékek megvalósítására törekszik az általa alkotott normatíván keresztül. A jogalkotó nem hathat oda, hogy a jog értékrontó, értékellenes legyen. De nem hathat oda sem, hogy a jog értékközömbös, pusztá kényelmi, könnyebbségi, a kisebbség, a hatalom számára hasznossági szempontok szerint megfogalmazott legyen. Nem hathat oda, hogy a jog jogrenden kívüli megvalósítására törekedjék.

A jogalkotó által létrehozott jogszabály nem törekedhet a felsorolt erkölcsi értékek lerombolására, nem törekedhet különösen az egyéni szabadságban rejlő, jogon kívüli erkölcsi és más értékek megvalósításának akadályozására, ezek vonatkozásában a jogalkotó kötelessége a távolságtartás. Megfelelő társadalmi környezetet kell fenntartania az ember különböző érték-megvalósító törekvéseinek támogatására.

A jogalkotónak kellő szerénységgel és önismerettel kell dolgoznia. Az általa alkotott jogszabály ne törekedjék olyan célokra, amelyek nem érhetők el jogi eszközökkel. Itt az állami mindenhatóság területén tévednek meg a jogalkotók. Az állami akarat rendes kifejezője a jog, annak szabálya. Ha az állam működése az állami struktúrától eredetileg idegen társadalmi területekre terjeszkedik ki, ha gazdálkodik, tudományt szervez, beleavatkozik az egyéni szférákba stb., úgy a megszokott jogi eszközeivel kézenfekvő ezt tennie. Ám a jog a gazdálkodással, tudománnyal elérhető értékek felvételére képtelen. Vagy értéktelenné teszi hát e területeket, vagy alkalmatlan módon erőszakolja meg őket. Így az államnak, ha ilyen jellegű tevékenységet kíván folytatni, fel kell vállalnia az illető társadalmi szférák sajátos eszköztárát. Ha kiderülne, hogy erre képtelen, hogy csak a jog kategóriával, csak annak normarendjében fejezhető ki az állami akarat, folyhat az állami tevékenység, úgy az államnak ki kell vonulnia a társadalom azon területeiről, amelyekre a jog nem alkalmazható. A jogalkotó súlyos erkölcsi felelősséget vállal, ha a jogot olyan feladatokra használja fel, amelyekre alkalmatlan. Ismernie kell lehetőségeit és határait, és nem szabad engednie a politikai hatalomnak, ha a látszólag egyszerűbb út igénybevételével kíván nem jogi területeket jogi szabályozás alá vonni.

Marton Géza, amikor az ELTE tanári testülete előtt 1953-ban rendszerének a szocializmus keretei közötti alkalmazásáról beszélt, a jogi felelősséggel és felelőségre vonással kapcsolatban a gazdaság területét érintve a következőket mondotta: rendszerünkben a dolgozó a munkaadó egyoldalú rendelkezési lehetősége helyett a hivatali fegyelmi felelősség alá került, mely ránézve nemcsak kötelességszerűséget, hanem védelmet is jelentett. Elvileg itt is a munka eredményessége lett volna a kívánalom, de mivel ezt az eredményt csak nagy általánosságban lehet körülírni, nem pedig konkrét részmegegyeztetéseiben is megfogni, a felelősséget is csak a megfelelő hozzáértés és szorgalmatoskodás körében kellett keresni. Ezzel a bizonyítás nehéz terhe a munkaadóra hárul át. Hogy ez mit jelent a gyakorlatban, azt felesleges apróra részletezni, íme, az emberi életben oly gyakori jelenség, üdvös szándék (a munkavállaló részére stabil helyzet teremtése) a megvalósulásban a hitvány elemek részére teremt védelmet! A szocialista rendszerben a munkaviszony az egész vonalon levetkezte magánjogi természetét és magasabb rendű morális-szociális viszonyra emelkedett. Emellett az alapvető változás mellett másodlagos jelentőségű, hogy a munkára való alkalmazás külső formájának megmaradt a civiljogi színezetű szerződésforma, amiből perrel érvényesíthető keresetek keletkeznek... A kérdés súlypontja azonban gyakorlatilag nem a jogi szabályozáson lesz, hanem jogon kívüli mozzanatokon, nevezetesen az egész problémát domináló morális, polgári kötelességérzet megerősítésén, vagy ahol az még nincs, megteremtésén. Milliókat, sőt, tíz- vagy százmilliókat nemigen lehet pusztán jogi (fegyelmi) eszközökkel irányítani, különösen nem új eredmények, fokozott teljesítmények létrehozására serkenteni. Mint a szovjet al-

kormány mély meglátással deklarálta: „a munka ügye becsületbeli ügy”. Valóban az, mindkét részről, a munkáséről abban, hogy a legjobbat adja, ami tőle telik, amiben tehát benne van a nagy átlagra szabott norma túlteljesítése is az erre képes kiváló kisebbség részéről. Viszont a munkáltató részéről abban, hogy a munkás törekvéseit honorálja, kinek-kinek érdeme szerint adja meg a maga jutalmát, mint ahogy az Alkotmány rendeli... Az, hogy a munka nívója emelkedjék, és a teljesíteni tudók száma mégse csökkenjen, sőt, ez is lehetőleg emelkedjék, már nem a jogszolgáltató állami apparátus dolga, de a munkamorál általános növekedéséé, a műveltségi színvonal emeléséé, a politikai érzék fejlesztéséé, ami mind csupa jogon túli igazgatási feladat. Bizonyos hatása lehet ezekre a jogszolgáltatásnak is, de túlnyomó szerepe benne mégis társadalmi tényezőknek, a munkára nevelésnek, a kartársi ellenőrzésnek, és végül, de nem utolsósorban a jó munka jutalmazásának lesz. A jog magában, ha nem támaszkodhat e társadalmi támogatásra, eszközei tökéletlenségénél fogva nagyon kevésbé alkalmas e feladatra.

Végül a jogalkotónak ismernie és őriznie kell a jog igazságtartalmát. A jog nem való leplezésre, látszatmegjelenítésre, kedélyek megnyugtatására, valódi célok álcázására. Ha erre használják fel, ez visszaüt rá. A jogszabály is értéktelenné válik, a cél sem valósul meg. Őrizni kell a jogi norma hitelét. Talán ezen a területen történik a legtöbb bűn a jogrend ellen, ez teszi a hatalom uszályába került jogalkotó jogász erkölcsi tartását leginkább próbára. Itt, az igazság területén, nincs többé vagy kevésbé, nincs kompromisszumra erkölcsi lehetőség. A jogász nem vállalhat egyetemes politikai felelősséget, sem mint törvényhozó, sem mint rendeletalkotó a szakmai és erkölcsi lelkiismeretével ellentétes megoldásokért. Ha nem ért egyet, le kell mondania, a kollektíven felelős testületből pedig ki kell lépnie! Számára ez nem lehet többségi, pártfegyelmi, de nem lehet egzisztenciális kérdés sem.

Egyszerűbb a jogalkalmazóra háruló erkölcsi követelmények megfogalmazása, mert ezek kevesebb egyéni felelősséget hordoznak, kevesebb egyéni döntést igényelnek. Más-más vonalon közéjük tartozik a bíró, az ügyész, az ügyvéd, a köztisztviselő és a jogtanácsos is. Közülük egyesek alárendeltségi jogviszonyban dolgoznak, így elsősorban az ügyészek és a köztisztviselők; mások, a bíró, az ügyvéd és a jogtanácsos a jogalkalmazás vonatkozásában csak a törvénynek vannak alávetve. Ezt a bíróra az alkotmány is megállapítja. Csak a törvénynek, de annak teljesen alá vannak rendelve. Bíró nem manipulálhatja a jogot. Saját lelkiismerete és a társadalom előtt felel döntése törvényességéért is, igazságosságáért is. Itt az alapos, szakszerű, és a jog belső szabályait szem előtt tartó eljárás erkölcsi és szakmai kötelesség. A *Tripartitum* – Aquinói Szent Tamás nyomán – már elemezte, milyen lelkiismereti kettősség adódhat a bíró számára, ha személyi

elsődleges tudomása is van az eldöntendő ügyről, és az nem egyezik a perben szabályos bizonyítással beszerezhető peranyaggal. Számunkra is irányadó lehet a *Tripartitum* bevezetésének gondolatmenete, mely szerint: „a törvénynek igazságosnak, tisztességesnek, lehetségesnek, időszerűnek, szükségesnek, hasznosnak és világosnak kell lennie – nehogy valakit törbe csaljon, és ne bárki magánhasznára, hanem a polgárok közös javára nyerjen megfogalmazást. Ezeket pedig azért szükséges figyelembe vennünk, mert ha egyszer meghozták a törvényt, nem azok fölött, hanem azok szerint tartozunk ítélni” (Hkpr. 7. 12–13.). „...A bírót *iudex*nek, *judicens* azaz a jog kimondójának nevezzük, mivel jog szerint bíraskodik, azaz igazságot szolgáltat. A jog pedig tárgya az igazságnak, az ítélet neve szerint is annyi, mint adott ügyben, mely a bíró elé kerül, az igazságos és jogos álláspont meghatározása” (Hkpr. 13. 1–2.). Ahhoz, hogy az ítélet igazságos aktus legyen, Szent Tamáson alapulva a *Tripartitum* szerint három szükséges. A bíró igazságra való hajlandósága, a bíró hatásköre és joghatósága, végül, hogy ésszerű, józan megfontolás szerint döntsön. Bármely ezek közül hiányzik, az ítélet hibás lesz.

„Kötelessége a bírónak, hogy mindent alaposan megvizsgáljon; ítélete ne legyen meggondolatlan és hirtelen, különben elhamarkodott akarata az igazság mostohája lesz. Ne kedvezzen egyik félnek se, ne legyen személyválogató, de más nyomorát úgy szánja, mint a magáét. Legyen mentes a túlzott érzelmességtől, könnyörgés, gyűlölség vagy szeretet ne irányítsa. Mert a bíró saját lelkiismerete előtt felelős lesz az ítéletért, ha inkább a vádlottal szembeni ellenszenv, mint az igazság szeretete vezérli, mégpedig akkor is, ha igazságos ítéletet mondott. Ezért ne is legyen se túl kegyetlen, se túl kegyelmes, hanem éppen igazságos.”

Fel kell tennünk a kérdést: vajon a bírónak a peres felek részéről előadottak, bizonyítottak alapján, vagy saját legjobb tudása szerint kell ítélnie. Például, ha valakit főbenjáró bűnnel vádolnak előtte, ő bizonytal tudja, hogy a vádlott ártatlan, mert látta, hogy ki követte el a bűnt, a tanúk azonban zárt láncban vallanak a vádlott ellen, köteles-e a bíró elítélni az ártatlant. A *Tripartitum* szerint alapelv, hogy a bíró mint a közhatalom gyakorlója ítélt, tehát amikor bíraskodik, nem magánszemélyként, hanem a hivatalos személy értesülései szerint kell döntenie. Értesülhet persze köztudomás által vagy törvényes bizonyítékok által. Ezeket inkább kell követnie, mint egy magánszemélyt, akár a saját tudomását is. Különös gondot kell fordítania arra, hogy védelmezze azt a peres felet, akit saját lelkiismerete szerint igaznak ismer, nehogy tanúk vagy ügyvédek hibája miatt elveszzen. Ha a bíraskodás alatt annyira erős bizonyítékok kerülnek elő, hogy ezeket vissza nem utasíthatja, se meg nem erőltetheti, törekednie kell az ártatlanul bevádolt megmenekítésére. Ha erre nem mutatkozik út, keresse botrány nélkül módját annak, hogy az ügyet másra bízza. Ám ha ezt semmiképp sem teheti,

a per anyaga szerint kell meghoznia az ítéletet. Mert a bíró hivatalos személy, kötelességében áll a közjó és nem az egyesek hasznára munkálkodni, a közjó Arisztotelész Etikájának első könyve szerint fontosabb, mint az egyesek java. Ha ugyanis a bíró a bizonyítékok szerint bűnösnek kimondott ártatlan javára ítélné, ebből közveszély származnék; út nyílnék önkényesen ártatlanok elnyomására, és vétkesek felmentésére, és az igazságtalan bíróknak nyitott útjuk volna arra, hogy gonoszul ítéljenek. Werbőczy megjegyzi, hogy lehet erről más vélemény is, de ő ezt tartja általánosabbnak és a törvény előtti egyenlőséggel, az *aequitasszal* jobban egyezőnek. (Itt a Hármaskönyv az *aequitast* nem a méltányossági értelemben használja.) Werbőczy a továbbiakban még megjegyzi, hogy azoknak a bíróknak, akik egyúttal törvényhozó hatáskörrel is rendelkeznek, tehát a törvény nem köti őket, mindig az általuk ismert valósághoz kell magukat tartani.

Ám a hatáskörrel rendelkező hivatásos bírónak kétféle lelkiismerete van: a magánszemélyé és a hivatalos személyé. Mint magánszemély hivatali kötelességét tartozik pontosan teljesíteni. E szerint pedig csak úgy dönthet, ha hatóságként van valamely dolgról tudomása. Ezért a hivatala során eljáró bíró az előtte megtörténtekről mint hivatalos személy tudomást szerezhet és ezeket nem kell külön bizonyíttatnia, ám ha magánszemélyként akár hivatali szobája ablakából is, lát valamit, önmagában ezen tudása alapján bíróként nem járhat el. Még bizonyágtétele sem ér ön maga előtt semmit, mert ugyanazon ügyben senki sem lehet tanú és bíró egyszerre.

A Hármaskönyvnek ezt a fejtegetését a bírói erkölcs vonatkozásában ma is teljes értékűnek fogadhatjuk el, amint elfogadhatjuk a korábbiakban már idézett Mátyás törvényeiben szereplő bírói esküt is, ma is érvényes erkölcsi posztulátumát. A bíró vonatkozásában azt a szabadságot, hogy csak a törvénynek van alávetve és saját lelkiismeretének felel, alkotmány biztosítja általában. Ám a többi jogalkalmazónak is meg kellene adni azt a szabadságot, hogy lelkiismerete szerint döntsön a törvény szerint. Minden jogász alávetettség ezen túl veszélyt rejt magában: az ügyészi hierarchia – éppen vitatéma nálunk – éppúgy veszélyes, mint a tisztviselői hierarchia. A jogbiztonság is azt követeli ugyan, hogy az azonos szervezetben nézetazonosság érvényesüljön bizonyos keretek között, ám az igazságosság magasabb érdekének biztosítása miatt az ilyen alávetett szerv egyént illető döntésével szemben a független bírósághoz kell fellebbezési lehetőséget adni. Ezt jelenti a bírói függetlenség alkotmányos biztosíték jellege. Ezt biztosítják a perjogi elvek, a *contradictorius* eljárás, a nyilvánosság, és a felülvizsgálati lehetőség; rendjük véd a manipuláció lehetősége ellen, de védi a jogbiztonságot is, amikor az egyszer megszületett jogerő tiszteletben tartását rendeli.

Azok a jogi szakemberek, akik nem jogász-apparátus részeként működnek, hanem valamely más célra szerveződött testületben jogi szaktudásuk révén szolgálnak (jogtanácsosok), vagy éppen azt választották hivatásul, hogy alkalmoszerűen adjanak az egyéneknek jogi ügyeikben tanácsokat a szakmai véleményük

szerint, nézetem szerint ugyancsak kizárólag a törvénynek vannak alávetve. Az igazságszolgáltatáson belül ezt a jogi képviselő szólásszabadsága, valamint kizárólag saját szakmai etikája szerinti felelőssége alkotmányosan is biztosítja. Ezek a magánfelek ügyeit vagy mindenestre nem jogtudó felek ügyeit képviselő szakemberek ismét más szakmai erkölcsi normatíva alá vannak vetve, mint a bírák. A bíró minden olyan ügyben, amelyben hatásköre és illetékessége van, ha elébe kerül, köteles ítéletet mondani. A jogi szakember csak azt az ügyet köteles elvállalni, amelyet jónak lát. Viszont az elvállalt ügyet komoly ok nélkül magára nem hagyhatja a vele szemben támasztott erkölcsi kívánalmak szerint. Kívánatos, hogy perben szemben álló feleknek, vagy a gazdasági élet szemben álló feleinek jogi jellegű megállapodásainál mindkét félnek legyen jogi képviselete. Ennek során a résztvevő jogi szakemberek előtt rendszerint kialakul valamilyen kép arról, hogy mi az ügy várható kimenetele. Több-kevesebb valószínűséggel megmondják előre, és ügyfeleiket kötelesek is tájékoztatni arról, milyen döntés várható az ügyfél által elmondott tényállás alapján. Az ügyvéd az ügy első bírója. Ám a jogi képviselőnek van erkölcsi alapja arra, hogy a valószínűtlen álláspontot is képviselje, ha ezt kívánják tőle. Az értékek játékanak kifejezésre kell jutnia, de csak azoknak; a jogi képviselő célja az ügy vállalásakor annak lehetőség szerinti érvényre juttatása lehet csupán. A maga mind nagyobb anyagi hasznára nem törekedhet az ügy vállalásakor vagy annak továbbvitelekor. Viszont nem köteles a kisebb reménnyel kecsegtető ügyet sem visszautasítani, ha ebbéli álláspontját egyébként jelezte. A végleges döntés nem a fél képviselőjét, hanem a bírót illeti és terheli. A képviselők az asztal két oldalán ülnek, hogy a laikusok megfelelő támogatást kapjanak, a bíró pedig a pulpituson. Annak elég magasnak kell lennie ahhoz, hogy onnét leláthatasson; ahhoz, hogy rá felnézhessenek, és ahhoz is, hogy hozzá sehonnét semmikor senki semmilyen érdek kedvéért le ne szólhasson. A bíró felelőssége az egyedi törvényhozóé, az igazi jogalkalmazóé, e jogalkalmazó felé a laikus ügyét közvetítők pedig a jogi képviselők.

Ugyanilyen felelőssége van a tisztviselőnek is, mikor az államhatalmat a polgárral szemben képviseli. Az államhatalom erkölcsi jogosultsága a polgárok érdekének védelmében áll. A köz jelentős érdeke a jól felfogott magánérdek is, mert a közérdek ilyen magánérdekekből tevődik össze. Nem szabad az állam érdekét adott esetben magasabb rendűnek tekinteni, mint a polgárok jogos érdekeit. Kell viszont az egész közösség érdekét az egyes közösségi tag érdeke elé helyezni. Ám itt az egyén érdeke az egész közösség érdekévé válik azonnal, ha előzetesen tételesen meghatározott jogával kívánt élni. Az egyén jogbiztonsága ugyanis akkor is közérdek, ha adott pillanatban egy egyénnel szemben érvényesülne károsan a jog védte érdek figyelmen kívül hagyása a hatósági eljárás egyszerűsítése céljából. Itt is meg kell mutatkoznia annak, hogy a jog nem az egyén, hanem a hatalom korlátja kell, hogy legyen. A hatóság az állam képében is csak törvényesen járhat el, ennek legfőbb biztosítékát ugyancsak az a jog jelentheti, ha

sérelemmel szemben az érintett polgár bírósághoz fordulhat adott esetben. Ez az értelme, alkotmányos biztosíték jellege a közigazgatási bíróság létének.

Hivatásának gyakorlása során minden jogász tanítja a jogot. Nem az egyetem tanárára gondolok most elsősorban, bár szépnek és fontosnak tartom hivatását. Gondolok arra az ügyvédre, arra a jogtanácsosra, arra a tisztviselőre, de gondolok a sajtó, a rádió, a televízió szakemberére is, aki a laikusnak jogkérdésben eligazítást ad. Szükség van erre az eligazításra azért, mert a jogi struktúra sajátos idegen világ, abba behatolni nehéz, és a laikus állampolgár általában bizonyos idegenkedéssel és gyanakvással áll vele szemben. Mi tudjuk, hogy nem a jogászok teszik elidegenítetté a jogi felépítményt, hanem annak saját belső törvényei. Tudjuk, hogy nem lehetséges olyan jogot alkotni a mi bonyolult gazdasági és társadalmi viszonyaink között, amely a legegyszerűbb szinten is világosan áttekinthető. Nem lehetséges azért, mert a gazdasági élet maga bonyolult, és ezt a bonyolultságot a gazdasági életet helyesen kifejező jogrendszernek tükröznie kell. Marton Géza mondotta már idézett 1953-ban tartott előadásában a saját felelősségelméletével kapcsolatban: „ez a rendszer kétségkívül komplikáltabb, mint az, melynek helyébe óhajtom állítani. De kétségtelenül jobb is. Komplikáltsága sem onnan van, hogy én komplikáltam, hanem onnan, hogy az élet lett bonyolultabb, ennek a bonyolultabb életnek többé sehogy sem felelt meg az a régi rendszer, mely a régi viszonyok között is csak szükségfogásokkal tudta tartani magát, így a modern gazdasági élet követelményeit nem tudta többé kielégíteni.”

Ennek ellenére a jogszabályok összessége elrettenti a kívülállót. Ellenséges rengetegnek látja, vagy, ami még veszélyesebb, manipulálható bozotosnak, amelybe bármilyen cél érdekében csak megfelelő ösvényt kell vágni. Ezeket az ösvényeket azután a gazdasági élet képviselői, vagy a magánérdekek harcosai a jogászokkal kívánják elkészíttetni, mert álláspontjuk szerint ez a jogász feladata. Ám e feladatra becsületes, erkölcsös jogász nem vállalkozhat. Keresheti, bármily erőfeszítéssel, az általa méltányosnak vélt érdek érvényesítésének útját. Megkísérelheti kitapogatni, nincs-e a kétesnek tűnő kíváncsúnak is esetleg törvényes útja. Beck Salamon, a joggyakorlat nagymestere, az Öreg jogász tövistermése című munkájában ír le egy esetet, mikor a hozzá forduló ügyfél egy ellene hozott ítélet tanulmányozását bízta rá, kérve, hogy azt megtámadja. És mikor ő az iratok áttanulmányozása után az ügyet rendben lévőnek találta, kifakadt vele szemben; nem azért adtam oda az ítéletet, hogy helyeselje, hanem hogy megkeresse, hogyan lehet megtámadni. Ő aztán, mondja tovább, e szemrehányástól indítva addig bűvárkodott, míg talált olyan felsőbbbírósi döntést, melyre hivatkozással az addig megfelelőnek látszó ítélet mégis sikerrel megtámadható volt. Ez az út a jogi képviselők részére nyitva van, sőt, ezen járniuk kötelesség is. Ám anyagi ér-

dekekért erkölcsi értéket ne áruljon ki a jogász, ahol nincs mit nyerni, próbáljon legalább békét létesíteni, a kiegyezés vagy a belenyugvás békéjét!

Huszthy István a XVIII. század közepén megjelent *Iurisprudentia Practica* című munkájában a felperesi ügyvéd kötelességévé teszi, hogy ha kétségessé válik ügye, idejében javasoljon egyezséget. Az alperesi ügyvéd kötelességévé pedig, hogy megfelelő kifogásokat alkalmazzon, mert aki időt nyer, életet nyer. Ha teheti, kössön egyezséget, mert jobb a sovány egyezés, mint a kövér ítélet – „*Melior est transactio tenuis, quam pinguis sententia.*”

Hogy ügyvéd vállalhat-e bizonytalan ügyet, vagy olyat, melynek vesztt, jogtalan voltáról meg van győződve, régóta foglalkoztatta a jogi irodalmat.¹⁰ Az egyházi jog álláspontja az volt, hogy az ügyvéd a kisebb valószínűséggel rendelkező ügy képviselőt vállalhatja, hisz gyakran a valószínűtlen az igaz, és a valószínűnek látszó hamis. E kisebb valószínűségre azonban tartozik kliense figyelmét felhívni, ugyancsak az ellenkező joggyakorlatra is. Tudva hamis ügyet az ügyvéd nem képviselhet. Ez már Cicero felfogása: „*Judicis est semper in causis verum sequi, patroni nonnunquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere*” – a bírónak minden ügyben az igazat kell követnie, a védőnek nem ritkán a valószínűszerű, a kevésbé valószínűt is védelmeznie kell.¹¹

A feudális kor jogi irodalmának is ez volt az álláspontja. Sok XVI–XVII. századi gúnyirat kifogásolta emiatt az ügyvédi praktikát: „*an advocato in bona causa fraudem fraude et calliditatem calliditate repellere liceat*” – Vajon az ügyvédnek a jó ügy érdekében cselt csellel, hamisságot hamissággal szabad-e visszavernie, mondja az egyik ilyen *rabulisztikát* oktató munka címe. Egy mű azt is részletesen tárgyalja, hogy a bírót jó ügy érdekében meg lehet vesztegetni, ha különben igazságtalan ítéletet hozna. Egészében mégis győzött az az általános álláspont, hogy az ügyvéd tudva jogellenes ügyet nem képviselhet. Az etikai minimumot az 1492. évi lipcsei perrend ügy határozta meg, hogy képviselhető alaptalan ügy is, ha az ügyfél figyelmeztetés ellenére ahhoz ragaszkodik. A frank perrend 1610-ben azt írta elő, hogy a nyilván jogtalan ügyről a feleket tájékoztatni kell, azokat, amelyekkel szemben valószínűség áll, lehet védelmezni. A hazai 1777-es bírósági ügyviteli szabályzat 259. §-a az általános nézetet így rögzíti: bár az ügyvédeknek hivataluk természete szerint kötelessége az ügyfelek jogos kétséges pereiben segítségét nyújtani, tilos számukra nyilvánvalóan jogtalan ügyet védeni.

Tennie kell ezt a gyakorló jogásznak humánusan, az emberre tekintettel: egyenlően mindenkinek, méltányosan a gyengébbnek. Leo császár szavai szerint:

10 Zlinszky János: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében. In: *Fejér megyei történeti évkönyv*, 8. szám. Székesfehérvár, a Magyar Szocialista Munkáspárt Fejér Megyei Bizottsága, a Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, 1974. 32. és 122. jegyzet.

11 De off 2.14.

„Nemcsak karddal, pajzzsal és vérttel lehet a mi államunkért harcolni, harcolnak azért az ügyek védői is, midőn határozott hangjukkal bizalmat keltve a küzködők reménységét, életét, utódait védelmezik. Ugyanis megoldják az ügyek kétes sorát és sok elveszett köz-és magánügyet hoznak helyre, sok elesettet feltámoogatnak, megfáradtakat megsegítenek.”¹²

A XVII. századi *Approbatæ Constitutiones* megállapítása szerint: „sok szegény igyefogyott nemes és másrendű fogyatkozik meg igazságában amiatt, ha prókátor nélkül marad. Ezért a törvénytevő bírák a szegény causáns mellé prókátort adni tartoznak” (IV. 19. 1.2.). Valóban, amint az orvosi karnak együttesen szakmai etikai kötelessége minden rászoruló beteget segíteni, úgy a gyakorló jogászok együttesének is etikai kötelessége egyetlen lehetőséggel kecsegtető ügyet sem hagyni védelem nélkül. Ebben nem lehet akadály az ügy csekély volta; amint annak idején egy hivatása magaslatán álló kartársam mondta: „Mari néninek a száz forintja adott esetben életbevágóbban fontos, mint a nagyvállalat igazgatójának számára az általa vezetett vállalat.”

Végül a jogással szemben támasztott etikai követelmény, hogy magában is, maga körül is iparkodjék megvalósítani a jogot, az általa hordozott erkölcsi értékeket. Életre szóló program! Jelenti a rendszer állandó tökéletesítésére való állhatatos, következetes, kedvet nem vesztő, el nem kényelmesedő törekvést. Jelenti a helyes jogalkalmazáshoz a szükséges tudás szinten tartását és mélyítését, adott ügyben a szükséges tényismeret gondos és fáradságos megszerzését. Jelenti a jogászi módszertanban való mind biztosabb gyakorlatszerzést. Ne higgyük, hogy az egyetemről kikerülő szakember minden tudás birtokosa, hordozója. Ahogyan jó pap holtig tanul, holtig tanul a jó jogász is. Ennek során bizonyos szelektív memóriával kell kiselejteznie a feleslegessé válót, megőriznie és desztillálnia abból az állandó értékeket. Egyúttal törekednie kell környezetében és példájával a jogrend megismertetésére; értékeinek, de hézagainak és gyengéinek megismertetésére is, a mindenkori jog jobbítása céljának megfelelően. Jelenti végül a jogász számára az önismeret önfegyelmét a mindent jogi szabályozással elintézni akaró politika, hatalom igényeivel szemben. Tudnunk kell a jog világának határait, lehetőségeit, alkalmazhatóságát. A jogász nem a hatalmasok, hanem a gyengék szolgája kell, hogy legyen, amint a jog is a gyengék védője és a hatalom korlátja kell, hogy legyen, ha társadalmi rendeltetésének meg kíván felelni.

12 C 2.7.14.

MINDNYÁJAN EGY HAJÓBAN ÜLÜNK...: A NAGY ELSZÁMOLÁSRÓL*

Az aligai párttüdő volt tulajdonosai egységesen lépnek fel tulajdonuk iránti igényvel. A Kisgazdapárt felvállalta a földjétől megfosztott parasztság földhöz juttatását. Kártalanítási hivatal méri fel a szabadságuktól ilyen vagy olyan módon megfosztottak igényeit. Egyre-másra fordulnak az ismerősök, jó barátok minden magyar jogászhoz, és kérdezik, mit várhatnak, remélhetnek és követelhetnek a letűnt rendszer kárvallottjai a szerveződő magyar jogállamtól?

A parlament elé került törvényjavaslat sokakban csalódást okozott, mások ijesztőnek tartják – a gazdasági megújulást féltik tőle. Sajtó és rádió tele hangulatos vagy hangulatot keltő, érzelmeket, indulatokat kavarázó riportokkal. Talán nem is egyeztethetők az álláspontok újabb igazságtalanságok, méltánytalanságok nélkül. Hol az igazság?

Nem könnyű a torlódo kérdésekre választ adni, nehéz ugyanakkor elzárkózni a probléma elől. Nehéz azoknak is, akik látszólag nem kárvallottjai – netán bizonyos mértékben haszonélvezői is – voltak a múlt rendszernek, de nem könnyű azoknak sem, akik többé-kevésbé szenvedő részesei voltak az elkövetett jogtalanságoknak. Az utóbbiak közé számítom magamat: a teljes – 1945-ös, 1947-es vagy 1952-es alapon történő – visszajuttatás előnyös lenne számomra; s ha vannak nálam sokkal súlyosabb sértettjei is az elmúlt rendszernek, kitelepítésben, munkaszolgálatban, koncepciók perben szenvedő fél voltam én is.

Ha megkísérlem a témával kapcsolatos szakmai problémák elemzését, teszem ezt azért, mert mindig könnyebb a sértetti pozícióból méltányosságot ajánlani, mint a nyertes helyzetből ilyet igényelni, de teszem azért is, mert a kártérítés jogi kérdései iránt mélyebben érdeklődő jogász hivatástudata készíti a társadalmunk nagy teherterét jelentő jogkérdés lezárásának vagy megoldásának, de legalábbis megértésének elősegítésére.

A kártérítés a polgári (magán-) jog eszköztárához tartozó szankció. Jogsértő eredmény rendezését szolgálja, általában jogellenesen okozott kár következményeinek áthárítása vagy megosztása útján. Célja magánfelek között a társadalmi igazságosság helyreállítása vagy méltányos helyzet létrehozása, ezzel, mint várható eredménnyel, egyúttal a társadalmat, annak tagjait fenyegető károk megelőzése és lehetőség szerint méltányos/igazságos áterhelése a károsultról más kárviselő(k)re. Kettős célja van tehát: jogtalanság ellentételezése (szankcionálása), és egyúttal ennek keretében a jogellenesen előállott károsodás lehetőség

---

* Eredeti megjelenési hely: *Valóság*, 1991/3. 28–35.

szerinti helyreállítás. A kártérítésre mint jogi megoldásra a polgári jog keretei között akkor kerülhet sor, ha van kár (tárgyi előfeltétel), és ha ezt a kárt vagy más személy jogellenesen okozta vagy egyéb, jogilag releváns szempont (érdekeltség, kockázatvállalás) a kár áthárítását indokolja (jogi előfeltétel).

A kár: vagyonsökkenés. Egyrészt a már létező vagyon csökkenése, másrészt a társadalom normális működése esetén joggal elvárt haszon elmaradása. Szűk körben járulhat ehhez személyiségsérelem (szabadság elvonása, becsület csökkenése, – testi vagy lelki – fájdalom okozása, társadalmi pozíció elvesztése). Ez ugyan nem közvetlen vagyoni hiányként jelentkezik, de ellentételezhető vagyoni kárpótlással. A különböző jogrendszerek ennek az úgynevezett nem vagyoni kárnak a megítélésében eltérnek.

A jog alapszabálya szerint a kárt az viseli, akinél bekövetkezett. *Casus nocet domino*, azaz a kár a tulajdonost sújtja – a római jog egyik alaptétele. Kockázatos tulajdonnal rendelkezni. Ezt fejezi ki igen ironikus igazsággént Jókai úgy: „Nem adnám száz forintért, hogy semmim sincsen.”

A tágon vett magánjog birodalmában mindazonáltal a polgári jog szabályai szerint bizonyos helyzetekben a jogalkotók módot adtak arra, hogy a károsult kárát másra átháríthassa: kártérítést követelhesen. A római jog klasszikus korszakában két esetben nyújtott erre lehetőséget. Az egyik eset az volt, ha a tulajdonost vagy a jogcímes birtokost birtokától megfosztották és ebből kára keletkezett. A másik az, ha valaki szerződésben vállalt kötelességét nem teljesítette, azaz szerződést szegett, és ebből a másik szerződő félnek kára származott. Az első esetben a kártérítési igény előfeltétele: jogellenes pozitív birtoklás a birtoklásra jogosult akarata ellenére, a második esetben a szerződésben vállalt kötelezettség felróható megszegése, nem teljesítése, tehát bizonyos jogellenes magatartás, tevés vagy mulasztás. E két jogellenes magatartást, ha más valaki vagyonában csökkenést okozott vagy más joggal várható hasznának elmaradásához vezetett, kártérítéssel rendezte a jog. Ezzel egyrészt elégtételt kívánt nyújtani a károsultnak, mert a tulajdont a jogrend biztosította, a szerződéses kötelezettségek teljesítését jogilag védett érdekké tette. Másrészt az ilyen magatartás esetén való kár áthárításával a jogrendszer a társadalmi igazságnak eleget téve egyúttal a hasonló jogellenes magatartások bekövetkeztét is meg akarta előzni, prevenciók céljai voltak.

Széles körben igazodott az okozott károkhoz a római bűnüldözés büntetőrendszere. Az okozott vagyoni kár többszörösével vagy kivételesen az annak megfelelő büntetéssel sújtották általában a vagyon elleni, de esetenként a személy elleni bűntetteket is. Ez azonban a jog rendszerében nem kártérítésként, hanem büntetésként jelentkezett. Csupán a bűncselekmény súlyát mérték többek közt az eredményen is, anélkül, hogy más, büntetőjogilag értékelendő motiváló körülményeket, mint az elkövető vétkessége vagy az elkövetés módja, figyelmen kívül hagytak volna.

A kárhoz mért büntetőjogi szankció és a szoros értelemben vett kártérítés mint szankció abban különböznek egymástól, hogy a kártérítésnek célja és felső

határa is mindig a ténylegesen megállapítható kár értéke, vagyis a veszteség és az elmaradt nyereség összege, levonva abból az esetleges, ezek során beállott megtakarításokat; tehát a „nettó” vagyoni veszteség. Ezzel szemben a kárhoz igazodó büntetés lehet a kárnál lényegesen kevesebb, és lehet azt sokszorosan meghaladó is. Másrészt a kártérítés csak egyszer követelhető több elkövető és károkozó esetében is, s ha egyszer megtérült, tovább nincs rá igény. Ezzel szemben a büntetés minden tettel szemben külön kiróható, ugyanakkor valamelyikük kiesésével ennek tartozása nem hárul át a többiekre. A jog nyelvén ezt úgy mondjuk, hogy a károkozók egyetemlegesen felelnek, a büntetendők pedig halmozottan.

Mind a kártérítés polgári jogi szankciója, mind a kárhoz igazodó büntetés követelése a római jog világában szigorúan a magánfelek közti eljárásban érvényesült, az úgynevezett rendes polgári bíróságok előtt. A római jog ismerte a „magánjogi büntetést”. A közjog világába ezek nem kerültek át, ott egész más szempontok szerint számolták el akár az államot ért veszteséget, akár az államtól az általa okozott károkért követelhető megtérítést.

A római állam felbomlása után (476) a római jog elveit és tételeit átvevő keresztény egyházi jogban alakult ki az általános kártérítési kötelezettség elve minden vagyonilag mérhető kár okozójával szemben. Kiindulásul Szent Ágostonnak egy erkölcsi jellegű posztulátuma szolgált: „*Peccatum non dimittitur, nisi restituitur oblatum*” – azaz nem adható bűnbocsánat addig, amíg a bűnös cselekvése eredményét helyre nem hozta. Az elv a morális, az erkölcsi tanítások köréből való, a bűnbocsánat részletszabályaihoz tartozik. Ha a bűnös az egyház előtt megbánja bűnét, és bocsánatot akar kapni, a komoly megbánás jele a bűn következményeinek lehető rendezése. Ide számít az összes következmény azon elv szerint, miszerint: *delinquenti computantur omnia quae sequuntur ex delicto* – azaz felróható a bűnösnek mindaz, ami bűncselekményének következménye. Ennek alapján esetenként az egyébként polgárilag számolt haszonnál tovább is lehetett menni.

Természetes, hogy ez az erkölcsi alapelv csak azzal szemben volt alkalmazható, aki önként bűnbánatot gyakorolt és bűnbocsánatot kért. Bűnbánatot pedig csak bűnös akarattal elkövetett cselekmény vagy mulasztás esetén gyakorolt a hívő. Tehát itt nem a cselekmény jogellenessége volt a döntő, mint a kártérítésnél, hanem az elkövető bűnössége, a neki való felróhatóság, az erkölcsi elmarasztalhatóság. Ebből az egyházjogi elvből vezetődött le a modern polgári jogok jó részének az a felelősségi elve, mely szerint általában csak a vétkes károkozó marasztalható kártérítésben. A modern polgári jogok azonban, élükön a magyar joggal, de más országok joggyakorlatában is, ma már ismét ennél szélesebb körben alkalmazzák a kártérítés szankcióját jogellenesen okozott kárral szemben (ún. objektív kártérítési kötelezettség).

A mi országunkban mindazok, akik úgy érzik, hogy mások hibája, vétsége jogellenes károkozása miatt akár tényleges vagyoni kárt, akár elmaradt haszon-

ból eredő kárt szenvedtek, ma belső igazságérzetük alapján joggal igényelnek kártérítést.

Joggal? A fentiekből úgy tűnik, talán mégsem. Hiszen, amint hangsúlyoztuk, egészen más körbe esik az állam felelőssége polgárai iránt, a közösség felelőssége, mint a polgárok és polgári szervezetek egymás közti kapcsolataiban létező felelősség. A római jog a háborút, forradalmat, népi megmozdulást sorscsapásnak, elemi csapásnak tekintette, és ezzel kapcsolatban a tulajdonos veszélyviselésének elvét alkalmazta. Itt is volt kivétel: nevezetesen az az eset, mikor a háború vagy a forradalmi megmozdulás előidézése valaki felróható tevékenységére volt visszavezethető. Egyébként azonban ezen esetekben a *casus nocet domino* elve érvényesült.

A kártérítési kötelezettség kirovása mint polgári jogi szankció magánfelek között is csak akkor hatásos és addig szolgálja a károsultak lehető kielégítését is, ameddig a károkozó vagyonából a károsult kára megtéríthető. Szükség van tehát ennek a jogeszköznek a megfelelő funkcionálásához arra, hogy a kár a perben álló felek vagyonán belül mindkét oldalon elhelyezhető legyen, de legalábbis arra, hogy a károkozó vagyonából rendezhető legyen. A társadalom célja nem lehet sem az, hogy a károkozó egyedet tönkreválassza olyan szankció kirovásával, amelyet a másik fél elviselhetne, és nem megoldás a károsult részére sem az, ha a szegény károkozótól, esetleg annak tönkreválassza árán is, kárának csupán egy része térül meg.

A modern társadalmakban, amióta a gépi berendezések üzemeltetése általánossá vált, kis hiba, figyelmetlenség, gondatlanság is igen nagy összegű és értékű károkat okozhat, s sokszor fordul elő olyan kárkövetkezmény, amely a kárt kiváltó okozó vagyonából már egyszerűen nem téríthető meg. Másrészt az üzemi világban és a gépesített társadalomban a kár okok kapcsolódhatnak egymáshoz, többnyire nem határolható el világosan, kinek róható fel valamilyen kár jogellenes okozása. Mindkét ok oda hatott, hogy a társadalom egyrészt objektívizálta a kártérítési felelősséget, de másrészt társadalmasította a kárt: lehetőség szerint előzetes biztosítással kívánják a károsultak érdekvédelmét megoldani. (Felelősségbiztosítás, kötelező biztosítás, társadalombiztosítás stb.) Lemondtak a kártérítés jogi megoldásáról a kárrendezéssel kapcsolatban. Ez ugyan nem hat megelőzőül a károkozás vonatkozásában, de nagyobb biztonságot szolgáltat a károsultaknak.

Már a rómaiak világában is ismertek voltak olyan káresemények, akár elemi csapás következményeként is, amikor a károsultak egy szerencsés része jobban járt, más része pedig indokolatlanul rosszul. Erre dolgozta ki még az ógörög tengeri jog a közös kárviselés elvét a *rhodosziak* törvényében. Az alapul szolgáló tényállás az volt, amikor tengeri hajón sok kereskedő szállította áruját, és viharban az áruk egy részét ki kellett dobni azért, hogy maga a hajó és az áruk további része meg az utasok és hajósok élete megmenthető legyen. Ilyenkor le-

hetett volna egyszerű véletlenre bízni, hogy kinek az áruja vész el és kié menekül meg. Ehelyett azonban a méltányosság elvét figyelembe véve a görög jog úgy döntött, hogy a megmaradt áruk egyenlően oszlnak meg az összes szállítatók között, illetőleg eredeti szállítmányaik értékarányában, és így az elveszett áruk kárát is az összes, a vállalkozásban részt vevő vállalkozó részarányosán viseli. Ez a *Lex Rhodia de iactu mercium*. Ilyen esetben ugyan nyilvánvaló, hogy nincs kire áthárítani a kárt, hiszen a vihar természeti csapás, de legalább a résztvevők nem a véletlenül múltól károsodnak vagy nem károsodnak, mennek esetleg tönkre egzisztenciálisan ugyanakkor, amikor társaik „megússzák” a bajt, hanem arányosan viselik a veszteséget mindazok, akik a nyereség reményében a hajóval útnak indultak.

E történeti eszmefuttatás után visszakanyarodom eredeti témánkhoz. Magyarországon ma nagy leltárt készítünk. Nem lesz könnyű annak a felvétele, hogy az elmúlt 45 év milyen károkat, illetve elmaradt hasznokat jelentett az ország egész lakosságának. Lehet úgy mondani, hogy elemi csapásról van szó, legalábbis közjogi értelemben vett felelősségről. Vesztett háború után, megszálló hadsereg által importált politikai rendszerben, a szomszéd nagyhatalom által fenntartott gazdasági és társadalmi körülmények miatt szenvedtük azokat a károkat, veszítettük el azokat a hasznokat, amelyeket a szerencsésebb szomszéd országok a háború után elkerültek vagy elnyerhettek. Nyilván nem kell a magyar lehetőségeket Amerikáéval vagy más győztes nyugat-európai államokéval összehasonlítani. De legalábbis az ugyancsak vesztesekhez tartozó Ausztria példája mutathatja, hogy a piacgazdaság rendszerében működő pluralista társadalom még nagyobb elesettségből, mint a miénk volt, milyen magaslatokra juttathattott fel egy nagyjából hasonló adottságokkal rendelkező és nagyságú országot. Elmaradt haszonként általánosságban legalábbis az osztrák gazdasági potenciál és életnívó és a magyar gazdasági potenciál és életnívó közötti különbséget országosan érvényesíthetnék – akkor, ha lenne olyan magánfél, akinek ez a kárunk felróható!

Ezen az általános megállapításon túl sokkal nehezebb az egyéni károk és elmaradt hasznok felmérése. A legegyszerűbbnek tűnik ott, ahol valaki jogellenesen szenvedett kárt tulajdonában. Azt tőle elvették, elkobozták, elvételéért nem kártalanították törvény ellenére stb. A tulajdoni jog nem évül el, tehát az ilyen tulajdon visszakövetelhetőnek tűnik, és ezen túl tiszta kártérítési szemléletben követelhető lenne az e tulajdon használatának elmaradásából származó összes jövedelem, veszteség és e tulajdon állagromlása is.

Ám ezen túlmenően is vannak káraink. Magából a gazdasági rendszerből adódott, hogy elzárkózott a társadalmi jövedelem hasznos befektetése elől. Rákényszerítette azokat, akiknek fölös eszközeik voltak, hogy a hozadékot jelentő tőkés beruházások helyett fogyasztási beruházások felé forduljanak. Míg negyvenöt évvel ezelőtt a felesleggel rendelkező gazdálkodó földet vett, gépet vett,

ültetvényt létesített vagy állatot szerzett be, addig a magyar falu jólétét ma kerítések, színes tetők, fürdőszobák és díszkertek jelzik, amelyekre a ráfordítás ugyan megvan, és amelyek jólesnek a szemnek, de a beléjük fektetett tőke semmiféle többlethozadékot nem hoz, népgazdasági szinten szinte pazarlásként jelentkezik mai helyzetünkben.

Felmérhetetlen az az elmaradt haszon, ami a meg nem felelő képzésből, a tehetségek elvesztegetéséből ered. Ami a szaktudás figyelembe nem vételéből és politikai szempontból való hátraszorításából ered. Ami a túlméretezett bürokratizálásból és ellenőrzésből, valamint a fegyveres erőkre fordított fölösleges kiadásokból ered. Mindezt az elmúlt rendszer jelentős részben a nemzeti jövedelemből, más részben pedig kölcsönökből fedezte, és a kölcsönök kamatának fizetése a most ocsúdó társadalomra marad, kifejezetten mint további kár, amennyiben munkájának hasznát erre a törlesztésre kell fordítania ahelyett, hogy saját jólétére fordíthatná. Tudomásul kell venni, hogy országunknak alig van ma olyan lakosa, aki ebben az értelemben ne lenne károsultja az elmúlt téves gazdasági rendszernek. A rendszer szociális biztonságot ígért az egyéni gyarapodás helyett, azt hangoztatta, hogy ami nincs a munkabérborítékban, lakás, betegellátás, üdülés, gyermek ellátása, az a szociális államtól joggal várható – és aztán mindezeket a juttatásokat sorra megvonta, anélkül, hogy ellenértéküket abba a bizonyos borítékba visszatette volna. Mindnyájunk munkabéréből elvették, és hozzájárulásunk és megkérdezésünk nélkül lényegében a szelekbe szórták az ezek fedezésére szolgáló alapokat, s közben állóeszköz-állományunk jórészt elavult, gazdaságunk műszaki állapota leromlott, tartalékaink elfogytak, népességünk gyermek- és családellessé lett, előregedett és elbetegesedett, a környezetünk pedig tönkrement.

Tudomásul kell vennünk, hogy ezeket a károkat együttesen szenvedtük el, s e károk ellentétele sehol sem található. A társadalomban elterjedt olyan nézet, mintha az, ami a többség zsebéből hiányzik, egy, a rendszer haszonélvezőjének számító kis elit zsebében megtalálható lenne. Ez téves. A megtermelt vagy még rossz rendszerben is megtermelhető javak jelentősen nagyobb része egyszerűen a szelekbe szétszórva, visszahozhatatlanul elveszett. Ha megjelent, rosszul fizetett, de fölöslegesen dolgoztatott emberek bérében, fölöslegesen fizetett akciókban, reménytelenül adott külföldi támogatásokban, erőfitogtatásként tartott hadseregben, és a rendszer stabilitását szolgáló, általunk viselt és finanszírozott idegen csapatok költségeiben jelent meg ugyancsak visszaszerezhetetlenül.

Nincsenek tehát e nagy nemzeti károsodásnak szerencselovagjai, haszonélvezői? Bizonytal van. Nem akarom azt a látszatot kelteni, mintha abból, amit a nagy többség vesztett, minden az utolsó fillérig elveszett volna, sem nem akarom azt a látszatot kelteni, mintha véleményem szerint senki nem lenne az okozott károkért felelőségre vonható. Csak azt akarom rögzíteni, hogy a kár még a nyertesek teljes fölálldozása és vagyoni tönkretétele esetén is csak igen kis

részben lenne megtéríthető. A hajóból nagyon sok árut kellett kidobni ahhoz, hogy egyáltalán megmenekülhessen a viharból, s az a maradvány, amin a szerencsés túlélők „osztóhatnak”, amiből az időközben elpusztultak legalább némi elégtételt kaphatnának, a keresett kárhoz képest ijesztően kevés. Ezzel számot kell vetnie az egész társadalomnak akkor, amikor a kártérítés, kárpótlás, kártalanítás kérdéseit felveti.

Kérdés, hogy érdemes-e egyáltalán ebben a helyzetben azzal foglalkozni, vajon mi téríthető meg. A rendes jogorvoslat útján való megállapítása annak, kinek mi a kára, s elszámoltatása azoknak, akik esetleg e károsultak terhére gazdagodtak, olyan hosszadalmas procedúrát jelentene, hogy az újjáépítésre ébredő társadalom, az újonnan induló gazdasági rend rendkívüli tehertételét jelentené, és esetleg olyan társadalmi feszültségeket eredményezne, amelyek a mind szükségesebbé váló sürgős társadalmi reformok komoly akadályává válhatnak.

A károsultak mondhatják, hogy mindettől eltekintenek, nem kívánják keresni a kárukat. Sajnos ezt nálunk széles körben az a kisebbség hangoztatja, amelyik inkább haszonszerzője volt ennek az általános károsodási folyamatnak, vagy legalábbis illetéktelenül és aránytalanul kevésbé szenvedett, mint az általános nagy többség, és amellet politikai felelősséget is hordoz azért, hogy a kár mértéke ilyen magas és az átállás ennyire elhúzódott. Nem kívánom vitatni, hogy az átállás végülis külpolitikai tényezők kedvező változása révén vált lehetségessé, és hogy abban a változtatásban a múlt rendszer reformista vezetői jelentősen közreműködtek. Ám az sem kétséges, hogy már hosszú ideje lehetne az ország erőivel becsületesebben gazdálkodni, lehetne kevésbé pazarolni, lehetne csak a szocialista rendszer által meghirdetett és távolról sem optimális gazdasági elvek szellemében is az ország javaival felelősen bánni, s akkor a mai csődtömegünk lényegesen kisebb lenne, elmaradt hasznaink vagy ténylegesen bekövetkezett káraink leltára kedvezőbben is alakulhatott volna. Ezért sokan viselnek politikai felelősséget, sokan a múltban érvényes törvények szerint is büntetőjogi felelősséget. Egyik felelősség elkenése sem indokolt. A társadalmat a jogszerűség és igazságosság elvi alapjaira kell áthelyeznünk, és ahhoz e felelősségre vonásnak valamilyen formában meg kell történnie. A károsultak vagy az azok által demokratikus módon megválasztott kormány, bíróság, hatalom lehet kegyelmes, lehet méltányos, de ezt követelni tőlük nem lehet, és egyszerűen a nevető külső szemlélő álláspontjára sem indokolt helyezkedniük a múlt rendszer hasznélvezőinek. Ez megbontja a társadalom igazságérzetét és ugyancsak belső feszültségekre vezet, amelyek végső soron az újraszervezést, újrakezdést akadályozzák. A társadalmi tudathoz éppúgy szükséges az a meggyőződés, hogy tisztességes, hasznos és sikeres munkával vagyonhoz lehet jutni, mint ennek az ellenkezője is, hogy nyereszkeskedéssel, sibilással, áltevékenységgel nem lehet haszonhoz jutni, és politikai toleranciára hivatkozva másoktól jogszerűtlenül megszerzett előnyöket nem lehet tovább élvezni.

Hol van akkor a határ, ameddig indokolt elmenni a kártérítésben, kárpótlásban? Látszatra indokolt lenne mindazon tulajdonokat visszaadni, amelyeket vissza lehet, különösen azért, mert a tulajdonjog az árutermelő piactársadalom egyik legszilárdabb alapja, és a tulajdon nem vész el. Teljesen helytelen szemlélet álláspontom szerint pusztán gazdasági hasznosságból az 1947-es állapot szerinti földet visszaadni a földművelőknek, és ugyanakkor a hasonló módon jogtalanul elvett lakás, ház, üdülő, kert vagy más tulajdonokat egyszerűen olyan állami prédának tekinteni, amellyel a költségvetés hiányai fedezhetőek. Ez nem jogszerű. Ennyit az Alkotmánybíróság ismert döntése elvi élel már kimondott.

Egy hajóban ülünk. Indokolatlan volna a véletlenre bízni, hogy kinek a háza, földje, egyéb vagyontárgya van még állami kézben és adható vissza a jogos tulajdonosnak minden további nélkül, és kié nem; kinek a tulajdonával gazdálkodott az állami szerv helyesen, és így az épen adható vissza, és kiét tette tönkre úgy, hogy már csak egy roncsmaradvány marad a jogos tulajdonosnak. Valamilyen formában fel kell venni mindezen visszaadható javak leltárát, és rájuk kell terhelni a közös nemzeti veszteségből azt a részt, amivel kártalaníthatók mindazok, akiknek az eredeti tulajdona valamilyen okon már nem adható vissza. Törekedni kell arra, hogy a tulajdon elismerése vagy a kárpótlás körülbelül hasonló mértékű kártalanítás legyen. De ahol a tulajdon visszaadható, ott a volt tulajdonosnak meg kell adni a választási lehetőséget abban a kérdésben, hogy ezt a bizonyos terhelt tulajdonát vagy értékében csökkent tulajdonát kapja-e vissza, vagy pedig kárpótlást kér helyette, a tulajdonjog ugyanis erősebb, mint a kártalanításra irányuló követelés.

A tulajdoni igények értékelésénél különbséget kell tenni az igazságtalanul, de jogszabály alapján történt tulajdonelvonás és a jogszabályellenes tulajdonelvonás között. Ha az államhatalom törvényhozói, jogszabályalkotói aktussal vette el valaki tulajdonát, az lehetett az általános nemzetközi normák szerint igazságtalan, de nem jogellenes, így például az első földreformot a szabadon választott magyar országgyűlés kigazda többsége hozta, aligha volna a törvény legalitása kétségbe vonható. Ugyanakkor az a döntés, amely az 1000 holdon felüli tulajdonnal rendelkező tulajdonosokat elkobzás jelleggel, minden visszahagyás nélkül és minden kártalanítási igény megtagadásával fosztotta meg tulajdonuktól, minden bizonnyal alkotmányellenes volt a maga idejében is, és ellenkezett a nemzetközi jogi normákkal, mert egy réteggel szemben alkalmazott büntető jellegű intézkedést, amire csak bíróság lenne törvényes keretek között jogosult. E következtetés gyakorlati levonása azonban csak törvényhozói aktussal történhet; legitim jogalkotói aktussal szemben nincs bírói út. Ugyanakkor a törvény végrehajtása során történtek a jogszabállyal szemben is túlkapások, olyan tulajdonok elvétele, amelyeket a törvény alapján vissza kellett volna hagyni. A törvény által rendelt kártalanításra pedig nem került sor. A végrehajtás jogszabályellenes túlkapásai ellen a tulajdonosoknak meg kellene kapniuk a bírói út igénybevételenek lehető-

ségét, az elmaradt jogalkotói aktust pedig a nagy kárrendezés során valamilyen formában számba kell venni a jogalkotónak.

Ugyanez a különbségtétel indokolt a többi államosítási, szövetkezetesítési törvény és végrehajtása kapcsán is: a legitim törvényhozói aktus következményeinek rendezésére nincs magánjogi tulajdonosi igény, ez politikai kérdés; a jogszabályellenes aktus rendezésére valamilyen módon és határidővel bírói utat kell engedni, ha vissza akarunk térni a jogállamiság talajára.

E – következetesen még ki sem mondott – jogi rendezési elvvel szemben hal-kan vagy hangosan máris hangzik, különböző megfogalmazásokban, két korántsem indokolatlan ellenvetés. Az egyik: a bírói út hosszú, az igazságszolgáltatás nem győzi, többbe kerül a rendezés, mint amennyit megér. A másik: ráérünk erre egyáltalán? Nem sürgősebb-e mindennél a gazdaság működőképességének fokozása? S a reprivatizáció olyan alkalmazása, amely, ahol lehet, a volt tulajdonost részesíti visszajuttatásban, vajon az optimális eredményt hozza-e a gazdaság szempontjából? Negyven év után képesek-e a tulajdonosok vagy örökösök nemcsak ott folytatni, ahol abbahagyták, hanem a haladást figyelembe véve felzárkózni a holnap követelményeihez?

Az ellenvetések mindkét csoportja indokolt és figyelemre méltó. Am úgy vélem, mindegyiknek van a jog és igazság alapszempontjait nem sértő jogi megoldása. A gazdasági, politikai és pénzügyi értékelés nem hivatásom, de erre a lehetséges jogi megoldásra utalni kívánok.

A bírói utat nem kell a végtelenbe futtatni. A tulajdon ugyan nem évül el, de az érvényesítésére szolgáló kereset elévülhet. A kereset-elévülést jogpolitikai szempontok rövidíthetik is. Lehet az igények érvényesítését záros határidőhöz kötni; ezzel a bizonytalanság időszaka is megrövidülne és a bíróságok terhelése is csökkenne. Bizonyos munkát és költséget pedig az igazság meg kell, hogy érjen a társadalomnak.

Am addig sem kell, amíg e rendezésre lehetőség van, a kétséges értékeket kivonni a társadalom vérkeringéséből. A reprivatizálás nem a tulajdonnak az eredeti tulajdonoshoz visszajuttatását jelenti; csak azt, hogy az állami, „szocialista” szférába bevont termelési eszköz a magángazdaságba kerül vissza. Ez pedig a tulajdonosi igény eldöntésétől függetlenül megadható. Használati jogot, forgatási vagy hasznosítási lehetőséget a vitás tulajdonokon is lehet biztosítani. Akár dologiasítani is lehet a használati jogokat, a termelők biztonságára. Ha a jogszabályellenesen kifosztottak választhatnak: a sürgősség miatt egészen figyelmen kívül hagyják tulajdonukat, vagy azt használati joggal terhelten (bérlő, termelőszövetkezet, kisgazda, iparos kezén) kapják vissza, nyilván az utóbbit fogják választani. A tulajdon értéke, hozadéka megilleti és megilletheti a tulajdonost akkor is, ha más hasznosítja, s egy egészséges gazdaságban ezt a hozadékot termelési költségként akkor is figyelembe kell venni, ha maga a tulajdonos használja a dolgot – veszteségként akkor is, ha egyáltalán nem hasznosítják. Ez ismét gazdaságpolitikai, és nem jogi kérdés.

Ennek megfelelően a reprivatizációs folyamatot nem kell elszegnie a tulajdoni és kártérítési igények rendezetlenségének. Másrészt nem is kell azt gondolni – erre is sok utalás történik –, hogy a gyors reprivatizáció lehetetlenné teszi az igazságos rendezést, mert a múlt rendszerben indokolatlanul vagyonhoz jutottak pénzük révén átkerülnek a magántermelők új s védett körébe. Ez nincs így.

Azoknak az esetében, akiről meg lehet állapítani, hogy politikai, gazdasági vagy kivált büntetőjogi felelősség alapján jutottak olyan többletvagyonhoz, amelyet a nagy nemzeti károsodás révén szereztek és élveznek, az általános álláspont az kell legyen, hogy a vétkességnek megfelelő szankciót alkalmazzuk: politikai felelősségért politikai szankciót, gazdasági felelősségért gazdasági szankciót, büntetőjogi felelősségért büntetést. Ez lehet a társadalmi méltányosság szerint kiszabott szankció, de a mértéket a jogszerű szervezeteknek kell megállapítaniuk, nem a nyerteseknek. Mindazoktól, akik tényleges haszonhoz jutottak a többiek kárán, ezt a gazdagodását indokolt elkobozni, és betenni abba a nagyon is szűkös keretbe, amelyet „a hajón maradt áruk” jelentenek, be kell venni azokat a kártalanítás alapját képezhető leltárba. Nem indokolt ezzel a kártalanítással általában a társadalmat megterhelni, amely maga is kárvallott, legalábbis elmaradt hasznai révén.

Meg kell kísérelni valamilyen formában a kártalanítást ellentételezni, és a társadalmi igazságot mindaddig helyreállítani, ameddig annak ésszerű és a társadalom többsége által kívánt mértéke ezt megkívánja, így indulhatunk a vesztesek részleges lemondása révén és a nyertesek nyereségének elvonása révén tiszta lappal az új társadalom felé, így állíthatjuk helyre az igazságérzetet, amelyre alapoznunk kell a jövő magyar társadalmat. Azt az illúziót, hogy ennek az eljárásnak során a kárvallottak teljes kártérítéshez juthatnak, el kell felejteni! Arra a jelenlegi magyar csődtömegeből egyszerűen nincs mód, és azt a jövő magyar nemzedékre ráterhelni nem lehet. Egy hajóban ülünk, együtt vagyunk kárvallottak.

ANTALL JÓZSEF ÉS A MAGYAR JOGÁLLAMISÁG*

Antall József szerepe a magyar jogállam létrehozatalában

1.

Antall József neve elválaszthatatlanul egybeforrott a magyar rendszerváltás kezdetének történetével. Eggyé forrott szerepvállalása révén és egybeforrott életáldozata révén. Kevés államférfi esetében annyira érdekes hát felvetni a személyiség történelemformáló szerepének lehetőségét, létét, mint az ő esetében.

Eredeti műsorunk szerint a kezdetek, a kerekasztal tárgyalások során vitt szerepéről hallottunk volna avatott beszámolót Sólyom László, a kerekasztal megbeszéléseken társa, utóbb a magyar jogállam vezető tisztségviselői között is Antall József társa, szájából. Sólyom professzor akadályoztatása minden bizonynyal nagy vesztesége mai megemlékező ülésünknek, és én nem vagyok abban a helyzetben, hogy őt e körben helyettesítem vagy pótoljam. Nem vettem részt a kerekasztal-tárgyalásokon, külső szemlélője voltam a magyar jogállam keretei kidolgozásának tárgyában folytatott előzetes megbeszéléseknek, s utólagos részletekről hallomásból nem lehet egy folyamatot hitelesen szemléltetni, megítélni.

Amire vállalkoztam, a címből is kitűnőn, kevesebb ennél, tárgyában is más. Jogtörténészként is, alkotmánybíróként is tisztában vagyok azzal, mi a jogállam elvben, milyen jogállam a magyar a gyakorlatban és milyen hiányosságai, milyen eredményei vannak. E jogállam létrejöttében, megvalósulása felé tett lépésekben, és még el nem ért céljai kitűzésében kétségbevonhatatlan szerepe volt az első rendszerváltás utáni legitim magyar kormánynak, és a kormány fejének, Antall Józsefnek. A kérdés, mi volt ebben a személyiség szerepe, hordozza-e egyes vonásokban jogállamunk alakuló arculata a kormány élén álló férfi egyéniségének bélyegét, mennyiben volt a megtett út szükségszerű, és mennyiben formálták egyéni döntések, ráhatások. Erre igyekszem vázlatosan választ adni.

2.

Említettem, nem voltam ott a kerekasztal-tárgyalásokon. Hosszú, évtizedekre visszanyúló ismeretség fűz Antall Józsefhez, hisz iskolatársak voltunk a budapesti piarista gimnáziumban. Az iskola padjaiban azonban nagy idő az a négy év, ami-

---

* Eredeti megjelenési hely: In: *Kollégiumi füzetek III.* Budapest, Szent Ignác Szakkollégium, 1999. 21–35.

vel én előtte jártam, s inkább a családjaink közötti ismeretség és unokaöcsém hozzá fűződő barátsága, amelynek révén tanulókorában közös nyaralónkban is megfordult, mintsem egyéni baráti szálak léteztek közöttünk ebből az időből.

Mire ő az egyetemre került volna, engem eltávolítottak a joghallgatók sorából, majd hosszabb időre a fővárosból is, Ifjúkorunkban hát nem is kerülhettünk kapcsolatba. Később, életünk delén, inkább a feleségem szakmai kapcsolatai révén találkoztam vele, nevével újra: ők mindketten múzeumban dolgoztak. Antall, mint az orvostörténet kutatója és emlékeinek gyűjtője is, kapcsolatba került a neves orvosi hagyományokat ápoló családból származó nőmmel. De a régi magyar középosztály kis kör volt, legalábbis hallomásból ki-ki tudhatott a másikról közvetlen érintkezés nélkül is, az ismerősöm ismerőse tölem sem áll távol – elv alapján.

Mindazonáltal az első tér, amelyen a közélet felé haladva újra találkoztunk, a régi iskola kerete volt. Antall József vetette fel még 1988-ban a piarista diákszövetség újjászervezésének gondolatát. Az előkészítésbe, úgy is mint a rend akkori jogtanácsosát, úgy is mint öreg- és folyamatos kapcsolatot tartó diákját, bevontak engem is. Ez volt az első közéleti jellegű szerep, amelyben megfigyelhettem. Értékelhettem óvatosságot, diplomáciai érzékét, és helyzetfelismerését abban, hogy az új diákszövetség szervezésének immár eljöhett az ideje, hogy érdemes megkísérelni életre hívását, mert a remélhető eredmény esélye felér a tagadhatatlanul létező kockázattal.

A piarista diákszövetség szerény keretei is megmutattak néhány olyan alapgondolatot, amelyet Antall működése során a nagypolitikában is érvényesített: hogy a cél érdekében minél tágabb keretet kell adni az összefogásnak, még azon az áron is, ha a szellemiség semlegesebb voltát az egyesület gyűjtőszerepe kedvéért fel kell vállalni. Nem kívántunk hát a csatlakozóktól mást, csak hogy hívek legyenek az iskolához és emlékéhez, hogy készek legyenek segíteni az öreg diákok összefogását, és az oktatás fejlesztését támogatassák. Egyébként elért abban volt népköztársasági miniszter éppúgy, mint meghurcolt deklasszált volt iskolatárs. Nem adtunk az egyesületnek hivatalosan sem vallásos, sem politikai töltetet.

A diákszövetség kialakítására a Németh kormány alatt került végül is sor, s Antall fokozatosan vonult vissza az induló lendület megadása után az aktív szervezéstől, más nagyobb vetületű célok érdekében vetve be tehetségét, személyiségét. Mindvégig hű maradt a diákszövetséghez, mint ahogy az is máig híven ápolja emlékét – de a következő években egyre gyakrabban kérte, hogy „tekintsük távolmaradását igazoltnak”.

3.

A rendszerváltozás legális keretek között ment végbe Magyarországon. Ezt kezdetől elfogadta az állampárt is, hisz hasznot húzhatott megőrzött és átmentett állásaiból, elfogadta az ellenzék is, hisz nem feledte még el 1956 véres megtorlását. Antall József azonban nem helyzetértékelés miatt, hanem meggyőződésből

vallotta a legális átmenet szükséges és helyes voltát. (Amikor később támadták, hogy nem használja ki megtorlásra, „rendteremtésre” a hatalom nyújtotta helyzeti előnyt, finom iróniával vetette ellene azon híveinek, akik erre készítették: „tetszettek volna forradalmat csinálni!”)

Sólyom Lászlóhoz hasonlóan – és nem sokan osztoztak meggyőződésből, belátásból, közéleti etikai alapon e szemléletben –, Antall vallotta, hogy a politika világában is jelentősége van a formai jogkövetésnek, a jogszerűséghez való következetes ragaszkodásnak. Ő tisztelte a törvényt, mert demokrata volt, tisztelte a többséget, amelytől a hatalmat kapta, és tisztelte a kisebbség törvény adta jogát bírálathoz és ellenvélemény nyilvánításához. Bízott abban, hogy a kereteiben megalkotott törvényes rend a maga erejével megteremti a jogállami polgári politikai műveltséget.

A legális átmenet lehetőségét elsősorban külpolitikai, világpolitikai, és másodsorban világgazdasági okok hozták meg. Nem a pártállami politikai hatalom, nem is az ellenzék politikai szerephez jutott elitje teremtette meg hazánkban a fordulat lehetőségét, sőt szükségességét. Ebben a vonatkozásban igaz Kölcsey tétele: „a sors folyam, mely visz vagy elragad, úszója, nem vezére az egyén.” Magának a jogállamnak keretei már az egypártállam körülményei között formálódni kezdtek. A Németh-kormány igazságügyi minisztériuma egy sor olyan jogszabálytervezeten dolgozott, amelyek később a rendszerváltás szabályaivá váltak.

A magyar rendszerváltásnak azonban volt néhány sajátos vonása, ami azért tért el az általánostól, mert azok alakították, akik ez ügyben tárgyalóasztalhoz ültek. Maga a „kerekasztal” is sajátos magyar változata egy diktatúra rendjében ellenzék és hatalom eszmecseréjének. (Történelmileg engem az országbírói értekezletre emlékeztet.) Kellettek hozzá olyan személyek, akik egyáltalán elhitték, lehetőségként elfogadták, hogy az állampárt esetleg komolyan gondolja a többpártrendszerre, a jogállamra való áttérést!

Antall egy volt ezek közül. Vállalta a kockázatot a cél érdekében. Vállalta, hogy megfogalmazza azokat a minimális követelményeket, amelyek nélkül az átalakulás nem lehet jogállami. Megfelelő alkotmány kellett a jogállamhoz és annak hatalmi, független biztosítéka, az alkotmány tételein alapuló jogrendszer megújításának eszköze. És választás kellett, többpártrendszerű, demokratikus választás a legalitásból a legitimitásba való átmenethez, hiszen a legalitás önmagában, legitim hatalom nélkül, nem teremt jogállamot.

4.

A magyar történelem szolgál olyan tanúságokkal, amelyek jelzik, jogásznép vagyunk, minden jogi tudatlanságunk mellett is. 1848 vértelen törvényes polgári forradalma, a kiegyezés jogfolytonosság révén kiharcolt megalapozása, a két világháború közötti töretlen remény az igazságtalan béke fennmaradásának lehe-

tetlen voltában, a nemzetek közössége elvi szempontjainak érvényesíthetőségében, erre a magyar sajátos szemléletre utalnak.

Antall József a maga történelmi ismeretei, hagyományai révén át volt itatva a törvényességbe vetett hittel. Nem egyedül ült ilyen szemlélettel a kerekasztal körül, pl. Sólyom László bizonyonnyal társa volt ebben, a másik oldalon pl. Kilényi Géza vagy Kulcsár Kálmán szemlélete rokon volt az övékkel. De korántsem volt ez az elvi felfogás általános abban a körben. Antall egyike volt a legalitásra törekvés meghatározó képviselőinek, s fáradhatatlan apró munkával igyekezett elfogadható egységet létrehozni annak érdekében. Leendő munkatársai ekkor tanulták meg tisztelni és becsülni államférfiúi és politikusi adottságait.

A kerekasztal minőségi változást hozott az 1988-ban megindult törvényhozás folyamatában. Mindaddig úgy tűnt, a szocialista kormány a maga országgyűlésével megvalósíthatja a hazánkat az egypártrendszer fenntartása mellett is „szalonképessé” tevő reformokat. Egyesülési jog, gyülekezési jog, kisebb alkotmánymódosítások, népszavazás, társasági törvény, belkereskedelmi törvény, sztrájkjog, gazdálkodó szervezetek átalakulása, földtörvény, honvédelmi törvény mind ennek a folyamatnak sarokköveiként, a szovjet glasznoszty és peresztrojka árnyékában készültek. Ezek révén rohamos ütemben megkezdődött már a szocialista rendben a gazdasági átalakulás, előnyt nyújtva a helyzetileg, értesülések, adatok révén kedvezményezetteknek politikai hadállásaik gazdaságiakra alakításában.

Közben azonban kitűnt, hogy mind e változások legfeljebb az állampárt reformszárnyát elégítik ki, a nagyobb tömeget inkább még taszítják is. A kerekasztal a sarkalatos törvények és az alkotmány teljes megújítása céljából, mégpedig állampárt és ellenzéke együttes munkájával való megvalósítására, a közvélemény nyomása alatt ült össze.

Hamarosan kiderült, hogy ez a munka nehezebb, mint remélték. Sem gyakorlat, sem tárgyi tudás nem volt hozzá kellő mértékben jelen. Amellett a múlt rendszer öröksége, a bizalmatlanság is ott ült a tárgyalók között, akik közül az egyik oldal minden szükséges ismerettel rendelkezett saját embereiről csakúgy, mint ellenfeleiről, a másik oldal pedig sem ezekről, sem amazokról nem volt igazán tájékozott.

Többször állt a folyamat közel a zátonyra futáshoz. Többször tűnt úgy, hogy az ellenzéki összefogás felborul személyi, vagy bizalmi kérdéseken. Antall nagy érdemeket szerzett abban, hogy ez nem következett be, bárha a teljes kerekasztal-megállapodást végül is a SZDSZ nem írta alá.

A sarkalatos törvények elseje az 1949. évi alkotmány módosítása, gyakorlatilag újraszövegezése lett. Sok gáncs és támadás érte már ezt a módosított alkotmányt. Nevezték zagyvának, szakszerűtlennek, sztálinistának. Dolgoztam vele, illetve annak alapján, majd 9 évet, és vallom, kiállta a próbát. Bár ott tartanánk, hogy átment volna köztudatba és gyakorlatba, kevesebb bajunk lenne. Benne

van a jogállamiság minden sarkalatos tétele. (Ma az akkori szövegezők egy része már úgy gondolja, túl sok, a polgárok alapjogait szolgáló, a hatalom gazdálkodó kezét megkötő részlet van benne. Szerencsére az elmúlt négy év alatt nem tudtak megegyezni abban, mi benne a sok és hogyan kellene megváltoztatni.)

Ám az a gondolat, hogy az alkotmánytörvény tartsa meg régi 1949. évi XX. számát, hogy a még nem legitimált ellenzék és az illegitim állampárt közös munkája a formális parlament szavazataival ne váljék a Magyar Köztársaság Alkotmányává, úgy vélem, Antall gondolata volt. Erre a finomságra nyilván csak kevesen éreztek rá abban a körben.

5.

Az alkotmányozó kerekasztal körül ülők sokféle szempontban nem értettek egyet. Abban igen, hogy független demokratikus jogállamot akarnak. A függetlenség a szovjet rendtől való szabadulást jelentette számukra, bár korántsem mindenkinek az európai csatlakozást. A magyar teljes különállástól, a régi Duna-konföderációs gondolattól a Kelettel való partneri kapcsolat fenntartásán át (aminek volt gazdasági realitása), a magyar semlegesség gondolatán keresztül vezetett a nézetek sokasága a teljes Európához csatlakozás igényéig. Antall ezt az utóbbit akarta. Valószínűleg jól érzékelte, hogy ennek akkor nem volt többsége, ezért azt összekapcsolta a szovjet blokkból kiválás gondolatával, aminek viszont lehetett biztosítani többségi támogatottságát.

Az alkotmányozók mindazonáltal kétségben voltak afelől, van-e az alkotmány tartalmát meghatározó polgári vonalnak valójában többsége az országban. Negyven valódi választás nélküli év, manipulált közvélemény-kutatási adatok, a sajtó irányítottsága, a kiépítetlen ellenzéki szálak a tömegek felé, az egyházak óvatos távolságtartása nem tették lehetővé a tisztánlátást. Antall és elvbarátai két biztosítékot építettek be a kerekasztal sarkalatos törvényeibe arra az esetre, ha a választások számukra csak egy jelentős kisebbséget mögójük állító eredménnyel zárulnának: a kétharmados törvények sorát az alkotmányba és a kisebbségi kvóták szerinti képviselői helyeket a választási törvénybe vetették be.

Azt hiszem, a jobban tájékozott állampárt a maga részéről azért fogadta el e biztosítékokat, mert a saját állásai védelmét remélte tőlük, amint az be is következett. De Antall csakúgy, mint külföldi tanácsadói, a polgári-keresztény ellenzék kedvéért ragaszkodtak azokhoz.

6.

Ugyanilyen kétséges kérdés volt az – egyébként gyengére tervezett – államfői hatalomról való döntés is. Antall valószínűleg jól érzékelte, hogy adott pillanatban a nép olyan elnököt választana közvetlen szavazás esetén, aki ismert, tehát vala-

kit az állampárt reformszárnyáról. Talán a szíve mélyén nem is tartott volna feltétlen rossznak Antall egy ilyen reformszocialista hátvédet. Bizalmatlanabb volt a választás első menete iránt, mint liberális szövetségesei. Mindenesetre nem akarta eljátszani az esélyt, és ezért tetette bele a közvetlen elnökválasztás biztosítékául a sarkalatos törvényekbe: ha így, akkor csak az első szabad választások után. Az SZDSZ négy igenes népszavazása az év végén talán úgy mutatta, túlzott volt az aggály, de nem volt indokolatlan. Mindenesetre az Alkotmány kihirdetése után, 1989. októbert követően, az államfő nem vált a legális átmenet biztosítékává, a szerepet átmenetileg a parlament elnöke töltötte be.

7.

Az egyetlen olyan szervezet, amely a jogállam gépezetéből a módosított alkotmány alapján legitim módon felállt, az Alkotmánybíróság volt. Rá hárult az első időszakban a jogállami haladás biztosítékának szerepe. Gondviselészerű volt és részben Antall Józsefen is múlt, hogy e testületben kezdettől sikerült biztosítani nem csak a jogállam melletti összhangot, ami egyértelmű volt, hanem az alkotmányos értékrend melletti elkötelezettség személyi hitelét is. Az Alkotmánybíróság elnöke, akinek szükséghelyzet és veszélyhelyzetek idején komoly egyéni szerepet szánt az Alkotmány, Sólyom László lett.

Antall és Sólyom együtt, egy oldalon, az MDF csoportjában ültek a kerekasztal körül. Hasonló gondolkodásuk hozta őket össze, nem háttér-kapcsolatok. A jogállam rendje más-más szerepkörbe helyezte őket, az egyikük az átalakulás motorja, vezénylője lett 1990-től, a másiknak az egyensúlyt őrző fék és az alkotmányos elvi határok jogi megőrzése jutott. Az Alkotmánybíróságnak, mindjárt működése kezdetén, komoly szerep jutott a kibontakozásban. Egy sor akadályt el tudott a jogállami átmenet útjából hárítani, egy sor kérdésben elvi álláspontot alakított ki.

Amikor a választások előtt komoly elvi kérdésként merült fel a külföldön lévő magyar állampolgárok szavazati joga, az Alkotmánybíróság megkísérelte megakadályozni, hogy az Alkotmány megadta választási jogosultságot (ami minden magyar állampolgárt megilletett) a parlament törvénnyel szűkítse. Kitűnt, hogy adott hatalmi viszonyok között, akkor, ehhez nem volt a „hatalmas” bíróságnak elég ereje: az állampárti parlamenti többség beemelte az általa kívánt megszorítást az alkotmányba (csak az szavazhat, aki a választás idején az országban tartózkodik). Ott is van e megkötés mindmáig, tanúsítva, hogy jogállamot papíron nem lehet biztonságosan létesíteni.

Mindenesetre Antall, ellentétben sok pártbeli társával, elvbarátjával és szövetségésével, értette, és komolyan vette az Alkotmánybíróság szerepét a jogállam kialakításában. Soha nem bírálta, soha nem helyezkedett szembe alkotmányosságát védő, értelmező, kibontó és pontosító szerepével.

8.

A miniszterelnök saját hatalma korlátait is elfogadta akkor, amikor a választók többségének bizalma az első koalíciós kormány élére emelte.

E kormány cselekvési lehetőségeinek megteremtése céljából több taktikai kísérletet tett, több-kevesebb sikerrel. Az egyik a megállapodás a másik nagy ellenzéki erővel, a szabaddemokratákkal. Nekik biztosította az államfői posztot, miután a személyben vezetőikkel meg tudott egyezni. (Hogy az elnök komolyan vette politikai hatalmi egyensúly szerepét és nem pártok feletti szimbólumként viselte tisztét, a megállapodás szellemében történt, ha nem is az alkotmány szövege szerint – ezt Antall másképp képzelte eredetileg.) Az engedmény fejében az SZDSZ lemondott a kétharmados törvények nagy részéről, így elsősorban a költségvetés megszavazásával kapcsolatban a kétharmados aránynak megköveteléséről. (Az ellenzék ezzel a kikötéssel egyébként nem a szocialisták, hanem a saját koalíciója kormányzását tette volna lehetetlenné.)

Antall másik személyes kísérlete a sajtószabadság irányában, a rádió és sajtó vezető személyeinek meghatározása volt. Úgy vélem, a teljes ellenzékkal együtt eleinte Antall is hitte, hogy a sajtó reformpárti. Úgy gondolták, hogy ha felszabadul a nyomás alól, és szabadon fejtheti ki szerepét, a média az új rend támasza lesz a közvélemény tájékoztatásában és megnyerésében. Két ismert, a múlt rendet bíráló, noha ahhoz kötődő személyt emelt a kormány a média élére. Csakhamar észlelnie kellett, hogy az, ha reformirányban is működik, nem az antalli erkölcsi töltetű, nemzeti és keresztény szellemű jogállamiság mellett áll ki, hanem a liberalizmus szélsőséges vagy a szociális elvek demagóg vonalát képviseli. Eközben a kormány fejtől inkább megtagadja a nyilvánosságot, mintsem támogassa vagy népszerűsítse elképzeléseit. Nem vitatom el a személyek elvhű vagy jóhiszemű voltát: a sajtó szabadsága alatt sok mindent lehet érteni. Tény, hogy az Antall-kormány egyik legnehezebb, még az alkotmányra támaszkodva sem megnyerhető csatája a közszolgálati tájékoztatás miatt folyt. A sajtó hatalmi ágazat szerepét öltötte, és manipulálta az őszi helyhatósági választások eredményét.

9.

Tény és az első kormányperiódus jellegzetessége volt, hogy az adott alkotmányos törvényi keretek között valójában csak három legitim testület működött: az országgyűlés, a kormány és az alkotmánybíróság. Egyébként a legális átmenet az összes többi szervezett erőt nagyrészt érintetlenül hagyta. Ezen az 1990. őszi, a nehezen megszült helyi önkormányzati törvény alapján választott települési és megyei önkormányzatok változtattak a maguk megjelenésével. Ám a helyi viszonyokban a régi kötődések erősebben éltek, mint országosan: a kormány pártjainak nem is volt kiépült alsó szervezete, biztos támogatottsága. Az újonnan és

többspárti választással létrejött önkormányzatok a választás után nem könnyebbé, inkább nehezebbé vagy legalábbis egyenetlenebbé tették a kormány amúgy is nehéz helyzetét.

10.

Ebben a helyzetben a kormány elsősorban a külpolitika vonalán és az oktatásügyben kísérelte meg a kitörést. Ezek a területek voltak egyébként a miniszterelnök szívügyei is, ezekben volt teljes a szakmai tájékozottsága.

Debreczeni József könyve kiválón bemutatja, mint szerzett Antall tekintélyt Európa különböző országaiban fellépésével, tájékozottságával, tárgyalókészségével. Nagy része volt abban, hogy Magyarországot elfogadták tárgyaló partnerül, bevonták az EBESZ, az Európai Unió, a nemzetközi kereszténydemokrácia szervezetei sorába. Megkísérelte a kormány áttörni a szomszédok gyanakvását is, az újraeledő magyarellenes nacionalizmus falait, szerencsés érzékkel először a lengyel–cseh–magyar regionális együttműködést kezdeményezve. (Valószínűleg a különböző kabinetek ügyetlenségén vagy talán szándékos ellentétkeltésén múlt, hogy a visegrádi egység okozta az egyik első komoly ütközést az államfő és a kormányfő között.)

Mindenesetre az alkotmányba bekerült (7. §) és végig érvényesült a nemzetközi jog elveinek tiszteletben tartása. Később alkotmánybíróági kibontásra, értelmezésre is került sor abban a vonatkozásban, hogy mennyiben része a magyar jogrendnek, közvetlenül is, a nemzetközi jog.

11.

További terület, ahol alakítólag hatott Antall felfogása az alkotmányra, a nemzeti jelképek kérdése. Amikor vitássá tették szándékát, amellyel az Alkotmány eredeti szövegét módosítva vissza akarta hozni a koronás címert, ebben mellette nyilatkozott az ország közvéleménye.

Még több támadás tárgyává tették azt a nemzeti érdekekben gondolkodást, amellyel hangsúlyozta, határokon túlnyúlón, a nemzeti egység létezését. A 15 millió magyar képviselőtének gondolata főleg a határokon túl váltott ki idegességet, de az itthoni, liberális és szocialista ellenzék is szembefordult e megfogalmazással. Antall azonban jól érezte, hogy ebben a felfogásában, negyven év agyonhallgatás, ferdítés, félretájékoztatás után is, a nemzet mögötte áll. Megmutatta ezt a romániai, temesvári események során megnyilvánuló segíteni akarás. Megmutatta legutóbb is a kárpátaljai árvízzel kapcsolatban mutatkozó szolidaritás. Meggyőződésem, hogy az európai csatlakozás korántsem felhőtlen kilátásai ellenére is azért egységes ennek várásában a magyar nép, mert a trianoni határok feloldását reméli tőle hosszú távon.

12.

A kárpótlás kérdése – amely mélyen megosztotta nemzedékek és érdekeltségi területek révén mind a koalíciót, mind a társadalmat – ugyancsak nagy erőpróbája lett az alkotmányos jogállamnak. Két ténnyel kellett szembenéznie e téren. Az egyik gazdasági volt: nincs miből kárpótolni minden sértést, mert az előző rendszer elpazarolta, felélte legális rablással szerzett javait, s mikor elfogytak, még adóssághoz is hagyott utódjára. A másik a legális átmenet terhe volt: az esetleg igazságtalanul elvett javak az állami tulajdonostól azóta a sokadik kézbe kerültek, mégpedig formailag törvényesen, jóhiszemű visszterhes szerzőkhöz is. A jobbiztonság kérdése forgott kockán.

Felrótták sokszor az Alkotmánybíróságnak, hogy e szorult helyzetben a kisgazdák visszajuttatási kísérleteivel szembehelyezkedett. Ez nem igaz. A bíróság csak azt mondta ki: nem lehet politikai pártállás, foglalkozás, vagy vagyonnemek szerint válogatva egyeseknek visszaadni legálisan, de igazságtalanul elvett tulajdonukat, másoknak pedig nem. A föld nem más, mint a ház, vagy a lakás.

Az Alkotmánybíróság azt is hangsúlyozta, hogy a legalitás alapján csak a maguk idejében jogszabály alapján elvont javakra nincs legális tulajdoni igény. Az erőszakos megfosztás vagy a törvény szövegének áthágásával állami birtokba vett javakon nem keletkezhetett tulajdon. E tulajdonok nem évültek el, azokra az igény a független magyar bíróság előtt érvényesíthető. Hogy aztán a független magyar bíróság e téren a legalitás helyett a társadalmi igazságosság alapján egyenlőségjelet tett minden megfosztott esete közé, más lapra tartozik. Antall bizonytalannal nem értett ezzel egyet, de nem szólt bele a bírói függetlenségbe, tiszteltben tartva az alkotmányos elválasztást a hatalmi ágak között.

Hasonló nehéz, társadalmi megosztottságot kiváltó kérdése volt a rendszerváltásnak a múlt bűneivel kapcsolatos igazságtétel: a múlt rendszer hivatalos bűneinek feltárása és adott esetben megbüntetése. Még a választások előtt az Alkotmánybíróság eltávolította a jogszabályi és rendeleti akadályokat a pártfunkcionáriusok vagy állami vezetők bűncselekményeinek vádhatósági üldözése elől. Nem történt mégsem semmi. Az ügyészség ugyanúgy kormánytól független és az Országgyűlés alá rendelt volt, mint a bíróság. Nem nőtt fel ehhez a feladathoz, elég gondot okozott a rendszerváltás, a határok megnyitása, a gazdaság átalakítása révén keletkezett hirtelen bűnözési növekedés többletterhe.

A nyomás, hogy történjék valami, egyre erősebb volt. A kormánytól azok fordultak el a halogatás miatt, akik leghívebb támogatói voltak. Végül is megpróbálkoztak törvénnyel pótolni a bíróság tétovaságát, megszületett a Zétényi–Takács-féle törvény. Alapgondolata reális volt, társadalmi igényt fejezett ki, de a mindenható parlament kategóriáiban gondolkodott a körülhatárolt és alkotmányos korlátok, emberi alapjogok közé szorított új törvényhozás jogköréről. Amellett a törvény-szöveg – véleményem szerint szándékosan – úgy volt megalkotva, hogy azt bíró

ne alkalmazhassa, még akkor sem, ha az alkotmánybírók netán keresztül engednék (amire hozzáértő jogász ugyancsak nem számíthatott). Így született aztán végül többszöri kísérletre a háborús és népellenes büntettek el nem évülését megállapító törvény és alkotmánybírói döntés, majd az átvilágítási törvény, de oly késedelemmel, hogy már nem tudta levezetni a feszültséget. A következő 1994. évi választás megmutatta, nem az 1956-os cselekményeik szerint ítél a politikusok felett a választók többsége...

13.

Az alkotmány kimondta a piacgazdaság felé való nyitást, mint célt. E téren történekről más előadás hivatott szólni. Alkotmányos szinten a piac nem érték, hanem politikai kérdés. Antallnak nagy nehézségekkel kellett szembenéznie e téren. Ilyenek voltak a gazdasági gondok: a körülmények szerencsétlen alakulása, a nyugat támogatásának elmaradása, a vállalkozási szabadság lassú fel-futása. Mégis tudatosítani kell: az Antall-kormány megteremtette a gazdasági egyensúlyt és sokáig nem élt az infláció eszközével. A magyar deviza a nyugatiakhoz viszonyítva 1990 után három évig értékálló maradt. Más kérdés, hogy az állami támogatások teljes elvonása miatt mit érzett ebből az értékállóságból a társadalom.

Az Antall-kormány a több irányú kiváló szakemberek ütköző véleményeinek kitéve e téren nem volt következetes. Magának Antallnak voltak távlati gazdasági céljai, de nem volt határozott terve a követendő útról. Nem is lehetett. Közvetlen munkatársai – Rabár, Kádár, Matolcsy – avatott közgazdászok, éles vitákat folytattak e téren. Talán Antall fellépő hirtelen betegsége is közrehatott ebben: a taxissztrájk betegágyban érte.

A kormány pedig megosztott volt. Félt meglépni a teljes árrevíziót, szociális szempontból, bár a piacgazdaság ezt igényelte. (Magában a kormányban a közvetlen alkalmazandó gazdasági döntésekről eltértek a vélemények.) A piacgazdaság egyébként, amint az Alkotmánybíróság ki is mondta, nem alkotmányos, hanem politikai, gazdaságpolitikai kérdés. Hasonló átmenetre nem volt sem tapasztalat, sem történelmi példa. Nem csoda, ha adódtak abban zökkenők. Ám éppen az 1994. évi választások ígéreteivel nyertes kormánykoalíció példája mutatta, hogy az út ezúttal szükségszerű volt. A következő kormány sem tudott a magánosítás útjáról letérni, és nem tudott semmiből jólétet teremteni.

Antall József a független demokratikus jogállam megalkotásában vezérszerepet vitt Magyarországon. Sikeres szerepet. Halálakor a megszabott irányból már nem lehetett visszafordulni. A magyar nép ugyan még nem öntudatosan alkotmányos gondolkodású, de a magyar államrend már jogállami. Apró lépéseken, neveléssel, tájékoztatással, tudatosítva az egyes elvont tételek gyakorlati értelmét

a hétköznapiakban, el fog jutni a jogállami értékrend az egész néphez. Hogy ez a folyamat megindult, hogy nemzeti és keresztény, ugyanakkor szabadelvű és demokratikus töltéssel indult meg, Antall József történelmi érdeme.

Mialatt a mai előadásra készültem, interjút adtam a rádióknak a tárgyról és ennek során a riporternő feltette a kérdést: véleményem szerint fogja-e a történelem Antallban 1988 Deák Ferencét látni. Úgy vélem, nem, mégpedig az eltérő történelmi helyzet miatt. Deák Ferenc 1865–67-ben a nemzet jogért és alkotmányért folytatott küzdelmének általánosan elismert vezéralakja volt. Tekintélyét az országban komoly csoport nem kérdőjelezte meg. Álláspontja megszabta a követendő irányt, és az át nem léphető határokat. Ő tudta, mi az az érték, amihez ragaszkodni feltétlenül kell, és véleményét ellentmondás és kétség nélkül fogadta el a nemzet.

A politika optimumkeresésére, a kompromisszumokra, amelyekből a kiegyezés-kor is akadt bőven, Deák szava szerint „adatott az országnak egy providenciális (gondviselés rendelte) férfiú”, Andrássy Gyula, aki aztán férfikora delén a kormány élére állt, míg az öreg vezér maradhatott az elvek embere, köztisztelettől övezve a parlament padsoraiban.

Antallnak mindkét szerepet fel kellett vállalnia, miközben nem volt meg az elvi egység a nemzetben, nem sorakozott egészében mögé. Antall sikerei az elvi jogállam megvalósításában deáki jellegű sikerek, (részben ár ellen elérve). Sikertelenségei a politikai helyzetek pillanatnyi kényszereiből adódtak, de a taktikázás nélkül a főcél sem lett volna közelebb hozható.

Amikor a kiegyezés után a feltétlen tekintélyt parancsoló öreg vezér lehunyta szemét, ország és király együtt gyászolt ravatalánál. Amikor Andrássy Gyula parlamenti többségét a hétköznapi politikai harcai felőrölték, ő visszavonulhatott (előre léphetett?) a közös külügyek élére, s ott szolgálhatta tovább hazáját és elveit. Antallnak ez nem adatott meg. Fontos és méltó, hogy alakját felidézzük, megismerjük, méltassuk, és fejet hajtsunk előtte.

A VELENCE BIZOTTSÁGRÓL – BELÜLRŐL*

Az Európa Tanács (Conseil de l'Europe) Avec Droit pour la Democratie szakbizottságának, amit közönségesen Velence Bizottságnak hívnak, Herczegh Géza professor, alkotmánybíró volt első magyar választott szakértő tagja. Az Európa Tanács tagállamai közül azok, akik kérték, delegálhattak az 1990. májusban alakult Bizottságba független szakértőt, aki aztán személyében lett négy évre a Bizottság választott tagja, ha a Bizottság rendes tagjainak többsége a jelöltet elfogadta. A 18 taggal alakult bizottságba még az első évben, néhány hónap késéssel került be a német és a magyar delegátus. Más európai államok mint államok képviseltethetik magukat a Bizottság munkájában, küldöttjeik mint állami képviselők, nem a maguk neve alatt, hanem államuk jogán mintegy kültagként ülnek ott a Scuola Grande di San Giovanni Evangelista emeleti reneszánsz márványtermének hosszú asztalánál. A nem európai országok megfigyelőként vehetnek részt a Bizottság munkájában.¹

Herczegh Gézát utóbb a hágai nemzetközi bíróság előbb egy évre, majd egy teljes periódusra tagjává választotta. Nagy szó, hogy e neves testületnek magyar tagja van, a meghívást el kellett fogadni. Herczegh professor így kivált az Alkotmánybíróság kötelékéből is, a Velence Bizottságból is. Utódjául a Velence Bizottságba a külügyminiszternek, akkor Jeszenszky Gézának, engem javasolt. A miniszter e szerint tette meg javaslatát, és a Bizottság meg is választott második magyar tagjának 1993 őszén, egyelőre Herczegh Géza mandátumának leteltéig, majd azt követően még egy teljes periódusra.

1998 őszéig voltam a testület tagja. Egyúttal az alkotmánybíráskodási és a kisebbségi albizottság tagjaként dolgoztam, és két éven keresztül, 1994–95-ben, tagja voltam a Bureau-nak, ami mintegy a testület választmányaként működik.² Részt vettem több UNIDEM tudományos konferencia előkészítésében, és esetenként más albizottságok munkájában is.³

A Velence Bizottság munkarendje szerint negyedévenként tart teljes ülést, február, június, szeptember és november hónapokban (utóbb már-

* Eredeti megjelenési hely: *Acta Humana* 35–36. (1999) 29–35.

1 CDL (93) 49 Annexe I. Membres et membres associés, 1993. október 19.

2 CDL-PV (95) 22. 1995. márc. 30. 3. pont – választások.

3 Az albizottságok: Bureau, Justice constitutionnelle, Etat fédéral et état regional, Rapport entre le droit international et droit interné, Pouvoirs d'exception du Gouvernement, L'état de droit et transition vers une économie de marché, Protection des minorités, Task force, Amérique Latine, UNIDEM, Afrique Sud, CDL (95) 7 Annexe III. 1995. február 23.

cius és december hónapokra tolódott az első és utolsó ülés). A teljes ülés általában hét végén, pénteken és szombat délelőtt tartott, az albizottsági üléseket előtte szerdán és csütörtökön szokták kitűzni, de az albizottságok szükség szerint más időpontokban is, és Velencén kívül máshol is tartanak üléseket, (így pl. az alkotmánybíráskodási bizottság tartott ülést Brüsszelben és Párizsban is, épp a legutóbbi időben, amikor az alkotmánybírák függetlenségének biztosítékairól szóló felmérést és az azzal kapcsolatos állásfoglalást készítettük elő a francia és a belga szakértő kollégákkal.) Az albizottságok ülésein érdeklődés szerint a bizottság minden választott tagja részt vehet akkor is, ha az adott albizottságnak ugyan nem tagja, de a kitűzött tárgy érdekl. ⁴

A tárgyalások nyelve angol és francia, szinkrontolmácsolással, de ez gyakorlatban úgy működik jól, ha a delegátus egyik vagy másik nyelven szólal fel, viszont képes arra, hogy a többieket bármelyik nyelven hallgathassa. Az utóbbi időben, amióta a függetlenné vált keleti államok egy sora csak az orosz nyelvet tudta használni, orosz szinkrontolmácsolás is biztosított volt.

A testület általában szoros kapcsolatban működött nemcsak az Unió miniszteri tanácsával, de az Európa Parlamenttel és a brüsszeli komisszióval is. Tengeren túlról is érdeklődés nyilvánult meg munkája iránt, így Kanada és 1994-től Dél-Afrika rendszeresen képviseltették magukat delegátussal vagy delegációval, az Egyesült Államokból is gyakran vett részt küldött, és Kelet és Dél-Ázsiából is voltak rendszeres megfigyelők. A mintegy 30 főről, amivel belépésem kezdetén a Bizottság működött, mára több mint háromszorosára nőtt a rendszeresen részt vevők létszáma. Érdekes, hogy Nagy-Britannia nem vesz részt a Bizottság munkájában.

A bizottságnak voltak aktívabb és kevésbé aktív tagjai (Svájc, Hollandia, Franciaország, NSZK, Ausztria, Dánia, Írország, Belgium, Lichtenstein, Görögország és Törökország delegátusai rendszeresen vezető szerepet vittek, utóbb a cseh, horvát, bolgár delegátusok is sokat szerepeltek). A delegátusok többnyire egyetemi tanárok, vagy alkotmánybírák, vagy más felelős jogászai tisztséget viselnek, sokszor miniszterek (pl. a lengyel Suchocka asszony), a testület tehát rangos szakértőkből áll. (Helyemet Magyarországról Sólyom László professzor, az Alkotmánybíróság volt elnöke foglalta el.)

A munka döntően a bizottságokban folyik. Azok készítik elő megbeszélés alapján a különböző beszámolókat és határozattervezeteket, többnyire az Európa Tanács vagy a Parlament kérelmére. Másrészt a Bizottság rendszeresen véleményez az érdekelt állam kérésére olyan, a demokratikus rendet meghatározó alaptörvényeket, amelyek ré-

4 Méthodes de travail de la Commission européenne pour la Démocratie par le Droit, CDL (93) 49. 1993. október 19.

vén új jogállamok be akarnak kerülni az elfogadott demokráciák közé. Így alkotmánytervezeteket, alkotmánybíróági törvényeket, népszavazási törvényeket, kisebbségi chartákat hoztak elénk véleményezni. A maga idején a Bizottság sokat foglalkozott a boszniai helyzettel, az utódállamok alkotmányosságával vagy alkotmányának biztosítékaival. Ugyancsak sokszor kerültek tárgyalásra a Szovjetunió volt tagállamainak törvényei és alkotmányai, így a különböző független államok alaptörvényei. Folyamatosan foglalkozott a Bizottság felkérésre a dél-afrikai kibontakozással is. Utolsó időszakban Koszovó gondja is többször megjelent a tájékoztatókban. Ezek közül sokra tettem hosszabb-rövidebb írásbeli észrevételt, míg néhányuk előadója is voltam.⁵

A másik jellegzetes munkánk volt a demokratikus intézményrendszerek párhuzamos összehasonlító felmérése, ennek alapján a mutatkozó megoldások értékelése, vagy egy-egy államban a jogállamiság és a demokratikus intézményrendszer fejlettségének vagy hiányainak rögzítése. E munkával kapcsolatban alakította meg a Bizottság azt a munkabizottságot, amely az alkotmánybíróágok összetételét és alkotmányos elhelyezését volt hivatva felmérni: tagjai voltunk hárman Robert professzorral, a Conseil Constitutionnel tagjával, és Vandernoot belga professzorral.

A Bizottságon belül egyes tagállamok vagy meghívottak demokratikus intézményrendszerének fejlődéséről a delegátusok beszámolóit rendszeresen műsorra tűztük akkor is, ha arra nem érkezett külön felkérés. Különösen akkor történt ez, ha a Velence Bizottság valamely tervezetet véleményezett, és utóbb sor került annak törvényhozói elfogadására, így lépést lehetett tartani a fejlődéssel. A tagoknak és a meghívottak képviselőinek egyébként is joguk volt bármikor szót kérni és beszámolni országaik demokratikus intézményeinek fejlődéséről. Ezáltal a Bizottság lépést tarthatott a jogállami kibontakozás problematikájának alakulásával Közép- és Kelet-Európában, ennek megfelelően maga is javasolhatott munkatémákat a Bizottság számára.

Az egyik albizottság szerkesztésében készül az alkotmánybíráskodás bulletinje, amelyben különböző alkotmánybíróági, közérdeklődésre számító határozatok rövid tartalmi összefoglalója jelenik meg. Egyúttal szerkesztette ez az albizottság az alkotmánybíráskodás számítógépes adatfeldolgozását is, mind a tárgyszavak, mind a tartalomelemzés vonatkozásában. Ezenfelül a Velence Bi-

5 Így a grúz alkotmánybíróágról szóló törvénynek [CDL (95) 8], a grúzai alkotmánybíróágról szóló törvénynek [CDL-PV (95) 22.] és a grúzai alkotmánynak [CDL (94) 13], a moldvai gyűlési jogról szóló törvénynek [CDL-PV (95) 24.], a lett állampolgársági törvénynek [CDL-PV (94) 20-21, CDL 59-61.]. Az ukrán alkotmányról kialakított végleges bizottsági álláspont megformálásában is részem volt [CDL (96) 1., CDL-PV (96)26. 9.].

zottság saját munkásságával vagy kongresszusaival kapcsolatos, közérdeklődésre számot tartó könyv-, illetve kiadványsorozatot is megjelentetett.⁶

E tudományos kapcsolattartással függött össze, hogy amikor a magyar Alkotmánybíróság rendezésében Budapesten volt az alkotmánybíróságok legutóbbi világtalálkozója, a Bizottság elnöke és főtítkára, valamint néhány tagja – alkotmánybíróként vagy csak érdeklődőként – részt vett a találkozón. A tapasztaltak alapján a Velence Bizottság felajánlotta, hogy az alkotmánybírósági találkozók időközi szervezési teendőiben kész közreműködni: ez az eredmény a magyar szervezésnek volt köszönhető.

Egyértelmű volt első ottléteemtől fogva, hogy a Bizottság magja a magyar részvételt természetesnek találta, és egyenrangúként elfogadta, szemben egyes más, ugyancsak szívesen fogadott, de inkább különleges vendégnek tekintett államok kezelésével. Jellege szerint a Bizottság munkája természetesen közjogi szaktudást igényelt, de az alkotmánybíráskodással együtt járó tájékozottságom elegendő volt ahhoz, hogy ott teljes értékű munkát lehessen végezni, jogtörténeti és jogelméleti többletet pedig szívesen vettek és fogadtak. Egyébként is kitűnt – amit a hazai gyakorlat is igazol –, hogy az alapjogvédelem vonatkozásában a polgári garanciák és a közjogi garanciák együtt érvényesülnek, bizonyos civilisztikai alap tehát kimondottan hasznos volt, és jól egészítette ki a Bizottság többségében közjogi szemléletét azok részéről, akik ilyet vittek be a munkába.

6 A sorozat címe *Science et technique de la démocratie*, eddig megjelent kötetei:

1. Rencontre avec les présidents des cours constitutionnelles et instances équivalentes, Piazzola sul Brenta 8. octobre 1990.
2. Modèles de juridiction constitutionnelle, Helmut Steinberger.
3. Le processus Constitutionnel, instrument pour la transition démocratique, Istanbul, 8–10 octobre 1992.
4. La transition vers un nouveau type d'économie et ses réflexes constitutionnels, Moscou 18–19 février 1993.
5. Les rapports entre le droit Internationale et le droit interne, Varsovie 19–21 mai 1993.
6. Les rapports entre le droit Internationale et le droit interne, Constantin Economides.
7. Etat de droit et transition vers une économie de marché, Sofia 14–16 octobre 1993.
8. Les aspects constitutionnels de la transition vers une économie de marché. Travaux de la Commission européenne pour la démocratie par le droit.
9. La protection des minorités. Travaux de la Commission européenne pour la démocratie par le droit.
10. Le rôle de la cour constitutionnelle dans la consolidation de l'Etat de droit, Bucarest 8–10 juin 1994.
11. Le concept contemporain de la confédération, Santorin, 22–25 septembre 1994.
12. Les pouvoirs d'exception, Ergun Özbudun et Mehmet Tuman.
13. L'application des dispositions constitutionnelles relatives au média dans une démocratie pluraliste, Nicosie, 16–18 décembre 1994.
14. Justice constitutionnelle et démocratie référendaire, Strasbourg, 23–24 juin 1995.
15. La protection des droits fondamentaux par la cour constitutionnelle, Brioni 23–25 septembre 1995.
16. Autonomies locales, intégrité territoriale et protection des minorités, Lausanne, 25–27 avril 1996.
17. Droits de l'homme et fonctionnement des institutions démocratiques dans les situations d'urgence, Wrocław, 3–5 octobre 1996.

A Bizottság fő témája az első években az alkotmányosság és az alkotmánybíráskodás működése volt. Mire én tagja lettem, e vonatkozásban már kidolgozott modellek alapján vizsgálta az újabb és újabb jelentkező tervezeteket, így az 1994 után kialakított magyar alkotmányozási alapelvek is többször tárgyát képezték a Bizottság vizsgálódásának. Ezzel kapcsolatban többször szerepelt a Bizottságban meghívott magyar vendég is.⁷

A Bizottság megkapta a magyar országgyűlésbe benyújtott alkotmányozási alapelveket, és azok részletes elemzésére albizottságot jelölt ki 1995 elején. A munkabizottságban rajtam kívül részt vettek Malinverni professzor (Svájc) Helgesen és Batliner professzorok (Dánia és Lichtenstein), Suviranta professzor (Finnország közigazgatási bíróságának volt elnöke), Steinberger professzor (NSZK), Marques Guedes (a portugál alkotmánybíróság volt elnöke), Reuter (a luxemburgi főszámvevőszék elnöke), Bartole professzor (a trieszti egyetemről). A mintegy 140 oldalas elemzést a Bizottság ülésein többször is elemzés tárgyává tette.⁸ A bizottságot kijelölő teljes ülésen dr. Dezső Márta mint meghívott vendég adott tájékoztatást a magyar alkotmányozási tervekről 1995. május 19-én, ugyanő dr. Vastagh Pál igazságügyi miniszterrel részt vett a munkabizottság első jelentését tárgyaló 1995. szeptember 9-i ülésen is. Végleges formában a jelentést az 1995. november 24-i ülés fogadta el,⁹ amelyen magyar részről vendégek voltak Lakatos László, az előkészítő bizottság titkárságának vezetője és Szoboszlai György az Igazságügy Minisztérium részéről. Ezen még tettem szóbeli kiegészítő megjegyzéseket főleg az Alkotmánybíróság hatáskörének tervezett korlátozásával kapcsolatban, amelyekkel kapcsolatos aggodalmaimat a Bizottság többsége osztotta.

Készült a Bizottság az Alkotmánybíróságok 1996. évi budapesti találkozájára. Az 1995. szeptemberi ülésen Russel és Steinberger professzorokat bízta meg a budapesti találkozón a Velence Bizottság képviselőjével, majd többször is foglalkozott e találkozó eredményeivel.

Részben e munkálatokhoz kapcsolódva bízta meg a Bizottság a Demokratikus Intézmények és az Alkotmánybíráskodás albizottságait, hogy együttesen készítsenek összehasonlító anyagot az alkotmánybíróságokról. E munka előadójaként engem jelölt ki a Bizottság.¹⁰ A munka el is készült és elfogadásra került.

Ugyancsak 1993-ban, már részvételemmel, zárta le a Bizottság a magyar kisebbségekről szóló törvények tárgyalását, általában nagyon pozitív hangnemben. (Később, a kisebbségi ombudsman választásának elhúzódása és a kisebbségek

7 A magyar alkotmányosságról adott a Bizottságnak érdekes elemzést Catherine Dupré, a firenzei Európa Egyetem Jogi Részlegének tanára, „La république Hongroise du 23. octobre 1989: le pari du mimétisme constitutionnel” címmel.

8 CDL (95) 21. 1995. május 12.

9 CDL (95) 73.

10 CDL-PV /95/ 23.

parlamentari képviselőinek elutasítása miatt, ezzel ellentétes előjelű megjegyzések is elhangzottak a Bizottságban e tárgykörben.)

Már az 1993. évi ülésszakon kitűzte a Bizottság feldolgozásra a nemzetközi jog és a belső jogok kapcsolatainak összehasonlító vizsgálatát Economides, a görög Külügyminisztérium jogi főosztályának vezetője indító munkája alapján.¹¹ A téma részletes tárgyalásra került az UNIDEM 1993. évi varsói konferenciáján, amelynek anyagát, valamint Economides végleges feldolgozását a témáról a Bizottság kiadványsorozatának 5–6. számai publikálták.

1993 novemberében Velencében, a Bizottság teljes ülésével párhuzamban, a Foundation for a Civil Societyvel közösen rendezve, tárgyalták a „Demokrácia és a kommunista rendszer felszámolása, és az ezzel kapcsolatos diszkvalifikációs jelenségek Kelet- és Közép-Európában” konferenciát, amelyen magyar részről rajtam kívül Sajó András mint a Közép-Európai Egyetem vezetője, és Szájer József képviselő, Fidesz-frakcióvezető vettek részt.

1994 tavaszán véglegesítette a Bizottság az UNIDEM bukaresti rendezvényét „Az Alkotmánybíróság és a jogállam megszilárdulása” címmel. Erre magyar részről beszámolót készítettem,¹² de az alkotmánybírósági munkateher miatt végül is a rendezvényen dr. Németh Ágnes tanácsos képviselte Magyarországot.

1995 nyarán, június 23–24-én tartotta az UNIDEM Strasbourgban szemináriumát Justice Constitutionnelle et démocratie référéndaire címen. A népszavazás lehetőségének akkori, hazai állásáról rövid beszámolót tartottam a szemináriumon, amelyen magyar részről többen is részt vettünk.¹³ A szeminárium anyagát az alkotmánybíróság későbbi, népszavazással kapcsolatos állásfoglalásainak kialakításában figyelembe lehetett venni.

1995 őszén, a Bizottság élénk érdeklődésétől kísérve és számos tag részvételével, tartottuk meg Budapesten az Európai Emberi Jogi Egyezmény 8. nemzetközi kollokviumát (szeptember 20–23.).¹⁴

1995-ben a Bizottság egy sor újabb tudományos programot indított, így a demokratikus intézmények működése szükséghelyzetben, a helyi hatalom és a kisebbségi részvétel, az állami jogutódlás és az állampolgárság, a külföldiek rendszetének alapjogi vonatkozásai, a kisebbségek részvétele a közéletben, a kisebbségi nyelvhasználat, a képviselői mentesség kerültek témaként munkabizottsági feldolgozásra, vagy kérdőívek ezekkel kapcsolatos kidolgozására kértek fel kollégákat. Figyelemre méltó, hogy több téma is a kisebbségek helyzetének elemzésére irányult, tehát már akkor érzékelhető volt, hogy ez komoly problémája lesz az európai alkotmányosságoknak.

11 CDL (93) 24.

12 CDL-UD (94) I. 21–42.

13 CDL-UDST (95) 10. Megjelent a teljes anyag a Bizottság 14. számú kiadványaként.

14 HColl (95) prov. 1.

A felvetett témákkal a Bizottság 1996-ban kérdőíveken bekért elemzések alapján kezdett el foglalkozni. Természetesen a magyar helyzetről – alkotmánybíró-sági munkatársaim segítségével – minden elemzést elkészítettem a feldolgozáshoz.

1996-ban, amint említettem, a Bizottság részvételével folyt le az Alkotmánybíró-ságok 10. konferenciája. Ehhez a Bizottság előre szétosztotta tagjai között Sólyom László bevezető anyagát, és egyébként is élénk figyelemmel kísérte annak munkáját.¹⁵ Sólyom a bevezető IV. pontja alatt részletesen foglalkozik a Velence Bizottság és az alkotmánybíró-ságok közötti kapcsolattal.

1996-ban a Velence Bizottság két UNIDEM szeminárium rendezésében vett részt. A wroclawi a szükséghelyzetben foglalkozott a demokratikus intézményekkel — ezen részt vettem, és referátumot is adtam az anyaghoz. A montpellier-i szemináriumon, aminek érdekes témája Európa alkotmányos öröksége volt, egyik munkatársam vett részt.

A szükséghelyzet és a demokrácia összefüggéseit a volt Jugoszlávia utódállamaiban kialakult helyzet tette aktuálissá, a Bizottság 1996. évi munkájának súlypontja a horvát, bosnyák és szlovén helyzettel kapcsolatos, bár a szovjet utódállamokkal is sokat foglalkozott. (Több ülésen részt vett Németh Zsolt az Európai Parlament részéről mint az ukrán ügyek előadója.)

Az 1996. novemberi ülészakon a Bizottság tárgyalta az államelnökök törvényvisszaküldési jogáról készült párhuzamos feldolgozást, amelynek alap-előadmányát Nicolas professzorral, a spanyol alkotmányjogi központ igazgatójával együtt készítettük.¹⁶ Ugyancsak tárgyalta a Bizottság előzetesen az idegenrendészet, a kisebbségi nyelvhasználat, politikai életben részvétel és kollektív jogok kényes kérdéseit, amelyek jórészt csak a következő évben jutott döntése megfogalmazásához. Az 1997. évi utolsó ülészak jegyzőkönyve a maga visszafogott hangnemében is érzékelteti, hogy a balkáni, valamint a szovjet utódállamokban megfigyelhető folyamatok nem fedik az európai és a nemzetközi konvenciókat.

1998 tavaszán a Bizottság elfogadta a belbiztonsági szervek alkotmányos ellenőrzéséről szóló jelentést.¹⁷ Ugyanezen ülészakban tették közzé az alkotmánybíró-ságokról szóló összehasonlító anyagokat, a politikai pártok betiltásáról vagy korlátozásának lehetőségéről szóló összehasonlító anyagokat, és a kisebbségek politikai jogairól szóló anyagokat. Ezek magyar vonatkozásait elkészítettem.

1998 őszén kértem a felmentésemet a bizottsági tagság alól, tekintettel arra, hogy alkotmánybírói megbízatásom lejárt. A külügyminiszter úr kérésére utódomul javasoltam Sólyom László professzort, az Alkotmánybíró-ság elnökét, aki e megbízatást elfogadta, és akit a Bizottság december eleji ülészakán lelkesen meg is választott, miután engem bensőségesen elbúcsúztatott.

15 CDL-JU (96) 7.

16 CDL.(96) 80.

17 CDL-INF (98) 6.

AZ ALKOTMÁNY 70/A. §-ÁNAK ÉRTELMEZÉSE AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN*

Működése első időszakában az Alkotmánybíróság hajlamos volt egyes általános alkotmányos tételeket, például a jogállamiságot, egyszerű összefoglaló kifejezésként felfogni. A pusztán rájuk hivatkozó panaszokkal szemben tartózkodók voltak, tartalmatlannak éreztük hivatkozási alapjukat. Akkor lehet azt alkalmazni, ha az alkotmány más helye, vagy más törvény határozott szöveggel kitölti tartalmukat. Aztán az egyedi esetekkel szembesülve beláttuk, hogy ezeknek az általános meghatározásoknak értéktartalma van: olyan tételek vezethetők le azokból, amelyek lényegükhöz tartoznak akkor is, ha külön jogi norma nem önti őket határozott szövegbe.¹

Kezdetől más volt a helyzet a diszkriminációs szakasszal, az Alkotmány 70/A §-ával. Voltaképp az igazságosság alkotmányos elvét fogalmazza meg, hogy a jogbiztonság tételének sérelme nélkül alkalmazni lehessen: első fordulata a törvény előtti általánosító megkülönböztetés tilalmával a római *aequitas* = egyenlőség igazságossági elemét emeli alkotmányos szintre. Következő fordulata az *aequitas* = méltányosság értelmét alkalmazva azon társadalmi egyenlőtlenségek feloldását kívánja jogi eszközökkel lehetővé tenni, amelyek miatt az egyenlő elbírálás éppen igazságtalansághoz vezetne. Határozat rendelkező részében mondta ki az Alkotmánybíróság, hogy „az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésében megfogalmazott tilalom – amennyiben a különbségtétel sérti az emberi méltósághoz való jogot – kiterjed az egész jogrendszerre.”²

A szocialista évek örökségeként a bíróságok, de a jogásztársadalom egésze a törvény betűhív követését, a jogszerűséget vélte megvalósítandónak az új jogállamban, és maga az Alkotmánybíróság is hangsúlyozta, hogy a jogbiztonságot (a jogkövetés biztonságosságát) fölébe helyezi az igazságosságnak.³ A többi bíróság inkább még messzebb ment a mi értelmezésünknel.

* Eredeti megjelenési hely: In: Bitskey Botond (szerk.): *Tízéves az Alkotmánybíróság*. Budapest, 2000. 137–144.

¹ Így például a jogállamiság elengedhetetlen vonásaként vezettük le, hogy a hatalom határainak meghatározásában nem lehetséges alkotmányos joghézag, ld. 48/1991. (IX. 20.) AB határozat, párhuzamos indokolásunk Szabó Andrással. Ugyanígy ld. a 731/B/1995. AB határozathoz fűzött különvéleményem: a jogállam nem csaphatja be polgárait (1995. XII. 9.), és a 1034/B/1996/8. AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásom az AB szerepéről a jogállamiság megvalósításának folyamatában (1996. XI. 25.).

² 61/1992. (XI. 20.) AB határozat.

³ 9/1992. (I. 30.) AB határozat, V. 3–4. pontok.

A társadalom viszont tele volt olyan élményekkel, mikor a hatalom megkülönböztetően járt el vele szemben, mikor a joggal visszaélt, mikor a polgárok jogát nem hagyta érvényesülni. Az új rendtől e sérelmek, igazságtalanságok orvoslását várta, és csalódott volt, mikor nem kapta meg, amit remélt.

Az Alkotmánybírósághoz érkező panaszokban tömegével fordult elő a diszkriminációs szakaszokra történő hivatkozás. Számos egyén vagy csoport érezte magát nem egyenlő elbánással sértve, vagy sérelme orvoslásában nem támogatva, hátrányosan megkülönböztetve. Az Alkotmánybíróságnak hétről-hétre szembe kellett néznie azzal a kérdéssel, hogy a 70/A. § jogalapján lát-e igazságtalanságot és tud-e igazságot szolgáltatni a magukat sértve, megkülönböztetve érzőknek.

Így az Alkotmánybíróság, bár hamar eljutott az egyenlőség sérelmének megfogalmazásához általános módon, valamint a pozitív diszkrimináció, a hátrányos helyzet feloldása, alkotmányos lehetőségének a sértő megkülönböztetéstől való elhatárolásához, mégis kötetekre menő gyakorlatában a maga meglátásait állandón finomíthatta az eléje kerülő újabb és újabb panaszok mérlegelése során. Hangsúlyozni kell, amit a munkánkat figyelemmel kísérők talán nem kellően értékelték, hogy az esetek ezreinek megítélésében általában egyetértésre jutottak a bírák. Az Alkotmánybíróság gyakorlata e kérdésekben is túlnyomó részt egyértelmű volt. Ahol nem sikerült a kérdést azonnal és teljességében kielégítőn megválaszolni, törekedtünk a határozatokban és azok indokolásában addig elmenni, ameddig az egyetértés fennállott, és várni a többi kérdésben a vélemények kialakulására. Még ott is, ahol párhuzamos indokolások vagy akár különvélemények a 70/A. § alkalmazását a többségi véleménytől eltérően látták volna indokoltnak, többnyire csak fokozati és nem antagonistikus ellentétek voltak a bírói szemléletben – és az ezekhez képest ezen esetek legfeljebb tízes nagyságrenddel mérhetők.

Minthogy viszont az esetek ezreinek összegzése húsz perc keretében eleve lehetetlen, néhány olyan példán szeretném az egységes gyakorlatot, annak határait érzékeltetni, amelyekben kollégáimtól részben vagy egészben eltérő módon láttam az alkalmazhatóság kérdését. Hangsúlyozom, hogy ez mit sem von le az általános egyetértésről elmondottak érvényéből, hanem a kivételekkel kívánja a tételt erősíteni.

Így az Alkotmánybíróság egyetértően megállapította, hogy a kárpótlás során egyenlő jellemzők szerint kell a kárpótoltakat csoportosítani.⁴ Különbséget kell tehát tenni a jogszabályszerűn keletkezett állami tulajdon és a jogsértően szerzett állami birtok között, ugyancsak az államtól ingyenesen és visszerhesen szerzett vagyontárgyak között.

Ennek a különböztetésnek következményeit viszont a bíróságok nem vitték át az ítélezési gyakorlatba, hanem kifejezetten ellenkező álláspontot foglaltak

4 21/1990. (X. 4.) AB határozat, IV. pont, 16/1991. (IV. 20.) AB határozat, párhuzamos vélemény.

el, ami panaszok sorát szülte. Az Alkotmánybíróság ezzel kapcsolatban – az apasági határozata által keltett viharból okulva – igyekezett a bírói gyakorlat élő jogkénti felülvizsgálatát elhárítani. Ezzel ugyan nem törte meg saját egyenlőségi elvét, és nem mosta össze a legális és illegális állami tulajdontárgyak kezelésének kérdését, de elzárkózott attól, hogy e diszkriminatív egyenlőség alapján álló bírói gyakorlattal szembeforduljon. Ezzel az állásponttal helyezkedett szembe különvéleményem, mikor a diszkriminatív egybemosást – nem egyenlő csoportok egyenlőként kezelését – kifogásolta.⁵ Itt tehát a csoportismérvek tartalmi alakításában volt véleményem szerint hiba, amit az Alkotmánybíróság ugyan észlelt és elvben meg is állapított korábban, de most a rendes bíróságokkal szemben formai okra hivatkozva (még nincs élő jognak tekinthető gyakorlat!) nem vállalt.

Többször véltem hasonló csoportalakítási ismérvekben hibát felfedezni a tulajdonosi és más jogosultságok mérlegelése, illetve a lakásprivatizáció egyes döntései kapcsán, noha sok esetben itt is egybehangzónak volt mondható a bíróság gyakorlata.⁶

Így a közös tulajdon megszüntetése esetén másképp kezelte a jogszabály az államot mint társtulajdonost, ill. az állami ingatlanrész bérlőjét és másképp a magánszemély társtulajdonost illetve az ő részének bérlőjét, mégpedig többszörös fogalomzavarral, és az AB nem emelt ez ellen a tulajdonosok ill. bérlők egyenlősége alapján kifogást.⁷ Az állam mint társtulajdonos elővételi jogot kapott a magántulajdonosi rész eladása esetén, fordítva nem, és ugyancsak az állami rész bérlője és különböző hozzátartozói is elővételi jogot kaptak az állami részen a tulajdonostárs előtt, fordítva nem.

Ugyanebben a körben nem tudtam egyetérteni az állami lakások elidegenítése során meghatározott csoportjellemzőkkel.⁸ Magukról az alapelvekről már 1990. december 11-én kifejtettem párhuzamos véleményben elvi álláspontomat, ami az AB nézeteit csak részletezte.⁹ Álláspontom a 32/1991. (VI. 6.) AB határozatról ennél erősebb: ott kifejezetten úgy látom, hogy az Alkotmánybíróság nem vette figyelembe a csoportjellemzőket, mikor a lakáshitelhez jutottak között aszerint engedte a különböztetést, hogy melyik állami forrásból kapták a kedvezményt, és ennek során tévesen mérlegelte az adófizetők érintettségét is.¹⁰ Így az OTP hitelek adósai pl a Lakásszövetkezeti vagy vállalati hitelek adósaival szemben hátrányosabb helyzetben voltak, noha mindegyik hitel végső soron a költségvetést terhelte.

5 15/1993. (III. 12.) AB határozat.

6 761/B/1990. AB határozat, 517/B/1991. AB határozat, 18/1992. (III. 30.) AB határozat, 66/1992. (XII. 17.) AB határozat, 432/B/1992. AB határozat.

7 39/1992. (VII. 16.) AB határozat.

8 57/1994. (XI. 17.) AB határozat.

9 31/1990. (XII. 18.) AB határozat.

10 32/1991. (VI. 6.) AB határozat.

Hasonló kifogást lehet támasztani az 57/1994. (XI. 7.) AB határozat különböztetései ellen is. Ebben egyrészt a kerületeknek juttatott lakásvagyon egybemosása értékesítési szempontból tűnt aggályosnak. (Más a villanegyedek kertés lakása, más a lakótelepi panel, mind eladás, mind visszamaradt tulajdon esetén fenntartás szempontjából.) A másik aggály a kényszerbérlok kihelyezési kötelezettségére vonatkozó, dátumszerinti egybemosás. Itt ugyanis azt nem vette a jogszabály, de az AB sem figyelembe, hogy olyan tulajdonosokat is kedvezményezett, akik az ingatlant lakva vásárolták, tehát a vételár megállapításánál már megkapták a lakottság ellenértékét, és most mégis újra ugyanúgy kedvezményben részesültek, mint azok, akik tulajdonát úgy adták bérbe, hogy őket a fenntartásra kötelezték.¹¹

Egészen más körben kifogásoltam az egyenlő elbánás szempontjából a jogi képviselő költségmegállapításával kapcsolatos néhány döntésünket.

Az Alkotmánybíróság ezzel kapcsolatban – a megvádolt, de felmentett személy költségeinek és kárainak térítése kapcsán – arra az álláspontra helyezkedett, hogy az Alkotmányból, így a jogállamiságból nem vezethető le olyan kötelezettség, amely a közhatalom jogszerű gyakorlása során keletkezett védői költségek fedezését előírná. A bíróság előtti egyenlőség elvét sem sérti, hogy a kirendelt védő költséget az állam viseli, a megbízottét nem.

Álláspontom szerint az igazságos és pártatlan eljáráshoz való jogból, amely mindenkit megillet, a védelem költségének bűnügyi költségkénti fedezése levethető. Ellenkező esetben szegény és gazdag között diszkriminálna a jogrend és ez ebben az esetben, az állammal szemben, megengedhetetlen.¹²

Ugyancsak a védelemmel volt kapcsolatos az 1320/B/1993. AB határozat (1995. VI. 13.), ahol az Alkotmánybíróság nem kifogásolta, hogy a védő felülvizsgálati kérelmezési jogát az elítélt hozzájárulásától tegyék függővé – még hozzá ismeretében a kérdéssel kapcsolatos kiterjesztő bírósági értelmezésnek! Itt is különbséget tesznek – a gyakorlatban – szegény és gazdag, sőt joghoz értő és abban járatlan terheltek között is.¹³

A pervitel költségei tekintetében találtam kétségesnek a Pp. 75 §-a tekintetében megfogalmazott elutasító álláspontunkat a perköltségek számításának alkotmányellenessége kapcsán.¹⁴ Jogtanácsosi képviselő esetén a Pp. csak csökkentett ügyvédi költség elszámolását teszi mérlegelés alapján lehetővé, és nem engedi meg a költségek igazolását. Álláspontom szerint perköltség mindaz a költség, ami a jóhiszemű és célszerű pervitel keretében merül fel. E költség térítésére a bíróság előtti egyenlőség alkotmányos elve szerint mindkét fél azonos feltételek

11 57/1994. (XI. 17.) AB határozat.

12 401/B/1992. AB határozat (1994. II. 14.).

13 1518/B/1991. AB határozat, különvélemény (1993. IV. 19.).

14 397/B/1994. AB határozat.

szerint tarthat igényt. A Pp. 75. § (3) azonban a nem ügyvéddel eljáró fél költségét csak a bíróság előtti megjelenés költségére korlátozza. Legalábbis félreérthető a Pp. 75. § (4), fogalmazása és a bírói gyakorlat félre is érti.¹⁵

Más-más oldalról, de az egyenlő személyként kezeléssel, az előjogok és kedvezmények alkotmányosságával függ össze két újabb határozatunk. Az egyik 1994. június 14-én az országgyűlési képviselők végkielégítésével kapcsolatban állapította meg, hogy pozitív diszkriminációra az országgyűlésnek joga van. Álláspontom szerint a képviselők azonos elvek alapján, és azonos mérték szerint részesíthetők végkielégítésben, mint mások. Kimutattam, hogy sem az elvi alapok, sem a mérték tekintetében nem egyenlő a juttatás és annak alkotmányos indokát sem lehet találni. A képviselőknek enyhén szólva „maguk felé hajlott a kezük”!¹⁶

Kétszeresen szembetűnő ez a jogalkotói magatartás a hadigondozottak és rokkantak vasúti kedvezményével kapcsolatos 1994. évi XLV. sz. törvény 22. § végrehajtására született és annak tartalmát – álláspontom szerint – jogalap nélkül korlátozó 13/1991. sz. korm. rendelet vonatkozásában, amelyet mindazonáltal az Alkotmánybíróság nem kifogásolt. A hadirokkant a törvény szerint ingyen utazhat tömegközlekedési eszközökön, a rendelet szerint ezt csak 2. osztályon teheti. Figyelemmel egyrészt arra, hogy képviselők, vasutasok stb. esetében ilyen korlátozás nincs, másrészt formailag, hogy a rendelet minden indok nélkül szűkíti a törvény szövegét, hisz arra se szükség nincs (egyértelmű!), se felhatalmazást a törvény nem tartalmaz. Olyan indok sincs, hogy valamely csoportjellemző miatt az említett ingyen utazók között e különböztetést meg kellene ejteni – ha van, az szomorú közfelfogást tükröz!¹⁷

Végül utalok a sok panasz tárgyát képező adó- és pénzügyi jogszabályok körére, ahol az Alkotmánybíróság számos esetben jutott egyetértésre az elhatárolások értékelésénél, akár abban, hogy jogosak, akár ellenkezőleg.¹⁸ Mégis, épp a nyugdíjemelések körében a nyugdíjak infláció miatti szinten tartása, az állami árintézkedések hatása, a nyugdíjak szerzett jogként való alkotmányos tulajdonvédelme és a társadalmi szolidaritás alapján biztosítandó létminimum kérdéseit a jogalkotó sokszor következtelenül veszi figyelembe, és ezzel az AB sem mindig tudott megbirkózni. Talán oka ennek, hogy az alapjogok ifjabb nemzedékéhez tartozó szociális jogok tekintetében párhuzamos külföldi joggyakorlat kevésbé állt rendelkezésünkre, talán az is, hogy maga a rendszer áttekinthetetlenül össze volt bogozva, toldozgatva, és minden változtatás csak növelte a zűrzavart.

15 1482/B/1995/13. AB határozat (1996. VI. 10.).

16 Így 11/1991. (II. 29.) AB határozat, 44/1991. (VIII. 28.) AB határozat, 16/1990. (VII. 11.) AB határozat, 1588/B/1991. AB határozat (1994. XI. 21.), 1113/B/1996. AB határozat (1997. I. 13.).

17 24/1991. (V. 18.) AB határozat, 26/1993. (IV. 29.) AB határozat, 277/B/1997/6. AB határozat.

18 874/B/1994/15. AB határozat (1996. IV. 9.).

Sok a hiányosság, de véleményünk, lényegében a Bokros-csomagig, mindig kisebbségi maradt.¹⁹

Álláspontunk szerint a nyugdíjak megállapításánál tükröződhet szolidaritási elem a nagyobb biztosítást fizetők nyugdíjösszegének degresszív megállapításánál. Ugyancsak lehet társadalmi – de nem nyugdíjas – szolidaritás tárgya a nyugdíjak létminimum felett tartása. Ám ha nyugdíjakat az állami pénzrontás miatt, inflációs okból, kell emelni, úgy a járadékra való jog tekintetében egyenlő a védelem, és nem lehet a nyugdíjak magassága miatt egyesek terhére kedvezményezni másokat – ez ellenkezik az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdéssel.

Más szempontból volt eltérő véleményem az özvegyi nyugdíj számítására vonatkozó panasz elutasításáról 1996-ban.²⁰ A panaszosok diszkriminatív megkülönböztetést láttak azok közt, akiknek van saját nyugdíjuk és akiknek nincs, az özvegyi nyugdíj szempontjából. Valójában az alkotmányellenesség a közszerepményi tulajdon védett elvének sérelmével valósul meg, és nincs összhangban a házasság védelmének elvével sem. Az AB többsége nem látott a szabályozásban alkotmányellenességet.

E néhány példa talán érzékeltetheti, hogy a diszkriminációra mennyire érzékeny a jogkereső közönség, de azt is, hogy e téren az önkényes jogról a jogállami alkotmányosságra való átmenet útja hosszú, rögzös és sok figyelmet igényel. Még korántsem lehetünk e téren elégedettek.

19 11/1991/29. AB határozat, 44/1991. (VIII. 28.) AB határozat, 16/1990. (VII. 11.) AB határozat, 1588/B/1991. AB határozat (1994. XI. 21.).

20 1113/B/1996. AB határozat (1997. I. 3.).

A VALLÁSSZABADSÁG GYAKORLATI KÉRDÉSEI AZ ALKOTMÁNY ÉS AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI HATÁROZATOK TÜKRÉBEN*

1. Propositio thematis

Arra a kérdésre, hogy mit mond a módosított 1989. évi Alkotmány s az Alkotmánybíróság azon alapuló gyakorlata a vallásszabadságról, adható egy rövid, tömör válasz: el kell őket olvasni, és minden kiderül! Meglepően sokat mondhatnak számunkra e források. Alkotmányunk az alapjogok tekintetében a nemzetközi szerződések tételeit sokszor szó szerint veszi át, s ezért megfogalmazásai meglehetősen tömörek, sokszor pedig úgy is készült az alapul szolgáló tételek eredeti megfogalmazása, hogy különböző világnézetű felek is aláírassák azokat. Mégis, szólásszabadság, lelkiismereti szabadság, gyülekezési szabadság, egyesülési szabadság, a család preferenciája, a szülők joga gyermekük nevelésének meghatározására, a híres, a diszkriminációt világnézet vagy vallás alapján is tiltó tételek részletes megfogalmazást nyertek a magyar Alkotmányban. Az Alkotmány megtiltja a hatalomnak, hogy ezeket a szabadságokat bármi módon korlátozza. Hogy a részletes alkotmányos biztosítékok mellett mégis szükségesnek mutatkozott e szabadságok értelmének kibontása az Alkotmánybíróság értelmezésében, annak nyilván az az oka, hogy a – már a régi rendi Alkotmányban is forma szerint megjelenített – vallásszabadság korábbi értelmezéséről a rendszerváltás után át kellett térni e szabadság egészen más értelmezésére.

A másik oka e szükségletnek a liberális gondolkodás, amelynek ugyan keresztény eredője van, a szabad akaratról szóló tanításban gyökerezik, hogy értéket kényszerrel nem lehet létrehozni. Mégis, amikor a vallást magánügynek tekinti és megtiltja, hogy vallás érdekében a hatalom eszköztárát igénybe vegyék, mikor

---

* Eredeti megjelenési hely: *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1. 89–102. A tanulmány a Magyar Katolikus Püspöki Kar Titkársága által rendezett jogászkonferencián elhangzott előadáson alapul. A tárgyalt jogszabályhelyek és alkotmánybíróági határozatok: az Alkotmány 60. §, az 1990. évi IV. törvény, 1997. évi CXXIV törvény, a 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48.; 8/1993. (II. 27.) AB határozat, ABH 1993, 99.; 10/1993. (II. 27.) AB határozat, ABH 1993, 105.; 18/1994. (III. 31.) AB határozat, ABH 1994, 88.; 35/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 197.; 45/1994. (X. 21.) AB határozat, ABH 1994, 260.; 46/1994. (X. 21.) AB határozat, ABH 1994, 272.; 1/1995. (II. 8.) AB határozat, ABH 1995, 31.; 128/B/1995. AB határozat, ABH 1995, 764.; 1395/E/1996. AB határozat, ABH 1998, 667.; 1042/B/1997. AB határozat, ABH 1998, 785.; 22/1997. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1997, 107.; 10/1998. (IV. 8.) AB határozat, ABH 1998, 107. Vö. Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 490–511.

azt vallja, hogy az érték személyes döntés eredménye, magánügy, s ezzel átvezet az értékpluralizmus világába, ezzel e szabadságok pozitív állami biztosításának is útját kívánja állni. Az értékpluralista szemlélettől már egyenes út vezet oda, amely a társadalomban minden tanítás, minden egyesülés, minden nyilatkozat azonos értékét hirdeti, amelynek szempontjából mindegy, hogy bélyeggyűjtő klub vagy egyház-e a vizsgált-tárgyalt társadalmi csoport. Azzal ugyan, hogy nem lettek köztestületek az egyházak, az egyház részéről megfogalmazott kívánság is teljesült, mégis, ezzel e liberális szemlélet jutott kifejezésre. A liberális szemlélet másik eredménye, hogy minden, bárki által vallott értéket egyenlőnek ismer el, nem kíván állami különböztetéssel élni, s a fundamentalista nézeteknek is csak akkor szab határt, ha azok mások alapjogainak terhére, hatalmi eszközökkel kívánnak értékrendjüknek érvényt szerezni. A liberális szemlélettel szemben az alkotmányos értékek rangsoraért fel kell lépni.

A keresztényeknek fontos szerepük lehet a közösségi életben az értékrangsorok megállapítása során. A keresztényeknek és a katolikusoknak igenis joguk van a közösség kérdéseiben nyilatkozni. Ez része *vallásszabadságunknak* is, amely *közösségi szabadság*. Minden olyan törekvés, amely a közösségben történő megnyilatkozásunkat korlátozná vagy elutasítaná, részünkről visszautasítható, visszautasítandó. A püspöknek nincs kevesebb állampolgári joga, mint a többieknek, sem a vélemény-, sem a szólásszabadság terén – már csak azért sem, mert püspöki mivolta az állam és egyház elválasztása okán nem esik latba véleményének politikai értékelésénél (ellenben nagyobb az állampolgári felelőssége azért, mert az állampolgárok szabadon kialakult és szabadon működő bizonyos közösségének ő elismert vezetője, elöljárója. Hívei elvárhatják, hogy értékrendi kérdésekben irányítsa őket, nyilatkozzék nevükben, s ő ezekkel az állásfoglalásokkal tartozik nekik).

Az állampolgári szabadságnak és a politikai életben való szerepvállalás lehetőségének van, és szükségszerűen kell is lennie kötelezettségi vonzatának. Az ember közösségben való léte, közösséghez, közösségekhez tartozása nem esetleges. Nem attól függ, hogy vállalja-e azt vagy sem. Az ember közösségi lénynek van teremtve, éppúgy természetes közege a közösségi lét, időben, térben meghatározott módon, mint ahogyan természetes – és természetfölötti – személyi kapcsolata a személyes Abszolútummal, Istennel. Két különböző viszonylat ez, nem zárja ki, hanem éppen előfeltételezi egyik a másikat (legalábbis a mi hitünk szerint, amelyet szabadon vallhatunk és gyakorolhatunk).

Az embernek vallásunk tanítása szerint nem csak szabadsága, hanem kötelessége a közösségben és a közösségért élnie, megtenni a többiek javára, amit tud, azt nyújtani nekik, amit adhat – szeretni őket. Köteles részt venni abban a véleményformálásban, tervezésben, útkeresésben, majd együttműködésben, amely a közösség, ezen belül saját és embertársai (felebarátai) életminőségét alakítja, meghatározza. A keresztény embernek követnie kell a közösségi normák előírásait. Engedelmesen el kell fogadnia a közhatalom irányítását, a társadalom

békéje, rendje és működőképessége érdekében. Jézus tanítása egyértelmű: Mózes székében farizeusok és írástudók ülnek, tegyétek hát meg, amit mondanak. És ne kövessétek, amit tesznek! Ez ugyanis egészen más dolog. Nekik van felhatalmazásuk a törvénykezésre, míg aki ilyen felhatalmazást nem kapott, annak nincs ítélkező hatalma! „Atyámfia, ki tett engem bíróvá közöttetek?!” – kérdez Ő, aki pedig Úrnak és Mesternek vallja magát, aki minden hatalmat megkapott az Ő Atyjától. Mit jelent ez? Azt, hogy a mindenható Isten komolyan veszi az ember szabad akaratát, és a társadalmi együttműködés tere e szabad akarat megnyilvánulási területe.

Ahogy a törvény követése kötelezettsége a keresztény, katolikus embernek, a törvény meghozatala, alakítása, teljesítésének ellenőrzése, számonkérése, a törvényes hatalom átruházásában való részvétel is kötelezettségünk ugyanezen, lelkiismereti alapon. Másnak esetleg természetes, nekünk természetfölötti elhivatottságunk felismerése alapján is! Még egyszer hangsúlyozom: a katolikus felnőtt ember lelkiismereti kötelezettsége a közéletben való részvétel, állásfoglalás, véleménynyilvánítás, s kötelezettsége ehhez a meggyőződés kialakítása is, tájékozódás, eszmeváltás, mérlegelés alapján. Ha idáig eljutottunk következtéseinkben és felismeréseinkben, ebből egyenesen következik, hogy az egyházi vezetőnek is kötelessége saját hívei és a benne bízók részére a maga véleményéről, mérlegeléséről, állásfoglalásáról tájékoztatást adni. Nem a hit és a tanítóhatalom rendjén lesz az kötelező a hívekre, nem követelheti magának a tévedhetetlenségnek kijáró alázatos elismerést, de mégis kötelező a tanító egyház vezetőinek tanítani, hivatásuk és legjobb meggyőződésük szerint. A tanári hivatás hordozója sem tagadhatja meg a tanítást, akkor sem, ha kényelmetlen kérdés merül fel aközben. Nem bújhat a hallgatás fala mögé ott, ahol van mit mondania. Kötelezettsége tanítani, irányítani, és kötelezettsége erre másokat is buzdítania. Akinek van mit mondania és hallgat, az éppúgy vétkezik, mint aki nem ad a szomszédnak pohár vizet, noha adhatna. A tanításból bármennyit elvenni súlyos véték (legkisebbnek fogják hívni Isten országában), az igazságra tanítani viszont érdem, a csillagok közé emel!

Negyven évet éltünk egy olyan rendszerben, ahol ajánlatos volt a hallgatás (úgysem volt a hatalom, de a közönség jó része sem kíváncsi a véleményünkre). Ha szavaztunk, meghamisították az eredményt, és ellenünk használták fel az adatokat. Mivel a katakombába idejében nem tudtunk visszamenekülni, hallgatni kellett a felszínen, az ellenséges világban. Nem csoda, hogy a hívők között kialakult a meggyőződés, miszerint közügyben szólni kockázatos, tegye, aki akarja, de jobb tőle tartózkodni. A vallásos közösséget még ma sem hatja át e tudattal szemben az a meggyőződés, hogy most már van súlya véleményünknek, így, ha nem adunk annak hangot, úgy tűnik, mintha nem lenne mondanivalónk, mintha mindenben egyetértenénk a hangoskodókkal, vagy legalábbis tudatosan rájuk bízunk sorsunk és a közösség irányítását.

Ebben a magatartásban van megszokás, van természetes húzódozás az ismeretlen, töretlen ösvénytől, van viszolygás a vitáktól, de benne van a viszolygás a tájékozódás és a felelős véleményalkotás fáradtságától is! Időigényes, nehéz dolog a véleményalkotás, s óhatatlanul vele jár a félelem a vállalt felelősségtől is, ha rosszul döntenénk. Hiányzik ezen túl a vallásos közösségek tagjaiból az egymás közti véleménycsere gyakorlata, a nagy elvi egyetértések mellett a kis eltérések kiegyenlítésére irányuló törekvés, a véleménycsere irányításának és a meggyőzés elismerésének gyakorlata, *a kommunikáció tudománya*.

Amellett a mi egyházunk működésében, közösségi életében él a pásztor-nyáj szemlélet: elől megy a pásztor és az őt ismerő juhok követik. Ennek vannak nagy előnyei, értékei bizonyos területeken. De vele jár, hogy a juhok nem egymáshoz, hanem a pásztorhoz kötődnek, hogy ha megverem a pásztor, szétszélednek a juhok. Nem ismerjük egymást igazán, ezért bizalmatlanok vagyunk egymással szemben. Nem tudunk egymással beszélni, s ha valaki akár ugyanazt kissé másképp fogalmazza meg, vagy egy részletkérdésben eltér a véleménye, azonnal ellenségnek kiáltjuk ki! Nem vagyunk nyitottak arra a véleménycsereére sem, ami alapvetően azonos értékrendet vallók között is létezhet, sőt szükséges is. A magyar politikai életre jellemző a rendszerváltás után sok évvel, hogy a keresztény politikusok sokkal jobban haragudnak eltérő vélemény esetén egymásra, mint az értékrendünket alapjában tagadókra. Ennek az alapvető kommunikációs készségnek a hiányát tükrözi több, egyébként keresztény elveket magáénak valló politikai közösség működése, ezért maradnak erőtlenekek, és ezért nem tudnak érvényesülni. Aki őket nézi, igazán nem azt fogja mondani: „Nézétek, hogy szeretik egymást, milyen jó lehet középük tartozni!”

Amiatt is igen sok a konfliktus – naponta találkozhatunk a sajtóban hasonló ki-rohanásokkal –, hogy elvitatják alapvető jogunkat arra, hogy állampolgári egyéni és közösségi joggyakorlásunk során a keresztény vagy katolikus mivoltunkat – a magunk részéről legalább – irányadónak tekintsük. Mi több, ha a demokratikus politika játékszabályai szerint e nézeteknek többséget tudunk találni, akkor érvényesítsük őket politikai eszközökkel is. Csak azért, mert ezek egybeesnek a hitbéli meggyőződésünkkel, nem úzhatók el – legalábbis véleményem szerint – a politikai életből. Sokszor támadnak alkotmányos panaszok, kisebbségi vagy éppenséggel többségi jogvédelmet hangsúlyozva, vagy azt mondva, hogy a suszter maradjon a kaptafánál.

2. Mi is a vallásszabadság a gyakorlatban?

Három kör az, amit érinteni, bár kimeríteni nem tudunk. Ha az elején azzal az udvariatlan ötlettel jöttem, hogy jó lenne elolvasni azokat az alkotmánybíróági határozatokat és az Alkotmány azon passzusait, amelyek tárgyunkról szólnak, tudatában voltam annak, hogy ha én csak felolvasni akarnám őket, arra sem futná az időmből. Sok mindent mondtunk az Alkotmánybírószágon minderről az

évek alatt, ún. „*authentica interpretatio*”-ként, hivatalos alkotmánymagyarázat-ként. Bizony itt-ott saját magunk sem ismerjük azt az eszköztárat, ami rendelkezésünkre áll ahhoz, hogy a magunk politikai súlyát meghatározzuk, és céljait érvényesítsük. Sokszor hívnak az országba különböző testületek elé, ahol kérdések vetődnek fel alkotmányos jogokról, egyik vagy másik oldalról. Ha az ember rákérdez, hogy magát az Alkotmányt – legalább azt a húsz oldalt – hányan olvasták a jelenlévők közül, akkor kiderül, hogy senki. Tehát valójában nem értelmezésre szorulnak, hanem ismertetésre, és más feladat.

Az az elve az Alkotmánybíróságnak, hogy voltaképpen nem alkot új normákat, hanem kibontja a létező Alkotmányt. Így ameddig az Alkotmány szövege az marad, ami volt (és úgy néz ki, hogy az eléggé maradandó a parlamenti erőviszonyok miatt), addig az Alkotmánybíróság egyszer kimondott tézisei érvényes tézisek maradnak. Minden politikai erő és minden hatalmi tényező vonatkozásában – beleértve a bíróságokat is – kötelezők. Érdemes velük élni, nagyon jól lehet őket használni, ha az ember kiismeri magát köztük. A keresztényekre is kötelezők, hiszen az állam törvényei ránk, mint állampolgárookra kötelezők minden olyan esetben, amikor a „*ius divinum*” feltétlen parancsa nem kötelez az állami törvénnyel való szembehelyezkedésre. Azt hiszem, hogy ilyen tételt a legaggályosabb szemlélő sem fog ezekben a határozatokban találni. Ámde nem csak arról az oldalról érdekes ismeretük, hogy fegyvert nyújthat nekünk, hanem azért is, mert bizonyos fókig megszabja az egyházban is a különböző egyházi szervezetek egymáshoz való viszonyát, és az egyháznak azon a bizonyos harmadik területen, a közéletben felvállalt szereptudatát.

Mit jelent az Alkotmány egyik alaptétele, a vallásszabadság? Azt jelenti, hogy a természetfölötti igazságok vonatkozásában az államnak nincs hivatalos, kötelező álláspontja. A természetfölötti megragadásához önálló értelem és személyiség kell. Az államnak nincs személyisége. Azt is lehetne kérdezni, hogy akkor miért kell ezt kimondani, hiszen ez természetes. Minden entitás csak abban a körben tud mozogni, amelyben saját léte lehetőséget ad neki. Az államnak nem ad lehetőséget sem arra, hogy üdvözljön, sem arra, hogy természetfölötti valóságokról fogalmat alkosson.

Ámde – vethető ellene – az is biztos, hogy a történelemben nagyon sok olyan esettel találkozunk (ha nagyon visszamegyünk az időben, akkor az esetek többsége ilyen), amikor a szuverén társadalmi egységbe tömörült közösségeknek megvan a maguk istene, vagy istenei. A vallás hozzátartozik a kulturális identitásukhoz. Az egyik meghatározója annak, hogy ők, mint közösség léteznek, és hogy kicsodák. Azok számára, akik hozzájuk akarnak tartozni, kötelezővé is tesszik az ezzel az entitással való egységet, egyesülést, azonosulást. Különbözőképpen álltak hozzá ehhez az egyes népek. A zsidóknak féltékeny istenük volt, aki nem tűrte meg maga mellett a többieket, és nem nagyon tűrte meg a maga népe között a másképp gondolkodókat. A rómaiaknak tág Pantheonjuk volt, ahová

a legyőzött népek isteneit is besorolták, hogy ezzel még jobban megerősítsék a SPQR hatalmát. Ők csak azokat az isteneket nem szerették, akik úgy akartak oda bemenni, hogy a többieket kizárják. Amíg valaki társult a többiekkel, addig rendben volt a dolog. Ez a vallási azonosulás a szuverén csoporton belül, sokszor volt és sokáig maradt igénye az emberiségnek, és ma is igénye százmillióknak, például a mohamedán világnak, amelyik még a legtoleránsabb formáival is legalább azt hangsúlyozza, hogy aki az ő hitükkel nem azonosul, az másodrendű, megtúrt polgár abban a közösségben, és nem rendelkezik politikai, közéletformáló jogokkal. De nem kell nagyon visszamennem a történelemben annak megállapítására, hogy Angliában az anglikán egyháznak ugyanilyen kiváltságos státusza volt, míg Horvátországban az első világháborúig csak katolikusok viselhettek tisztséget (csak hogy néhány példára utaljak).

Nem vagyunk még messze attól a gondolattól, hogy az a jó, ha a közösségben nem ütközik túl sok, és főleg egymást kizáró elképzelés a vallási igazságokról. Könnyebb egy közösséget kormányozni, fenntartani és együttműködésre készíteni, ha ezekben a kérdésekben nincs komoly belső ellentét. Mégis, az európai Alapjogi Charta, az emberi jogi egyezmények, az ENSZ Alapokmánya és a mi Alkotmányunk is – amely részben az előbbieken alapul – megköveteli az államhatalomtól azt a bizonyos semlegességet. Azt mondja ki, hogy az állam vallási igazságok tekintetében hatalmi eszközeit nem használhatja, tehát nem mondhatja, hogy ez igazabb, mint a másik, ez jobb, mint a másik, vagy, hogy ez igaz és a másik nem igaz. Országunkban sem tekint ez a szemlélet hosszú történelmi múltra vissza, hiszen az ateista ideológiának az állami tan szintjére emelése is ennek az ellenkezőjét vallotta.

Alkotmánybíróságunk kimondta, hogy az állam vallási ügyekben való semlegessége nem jelent vallásnélküliséget vagy vallásellenességet. Tehát nem jelentheti azt, hogy az állam nem vesz tudomást állampolgárai vallásos meggyőződéséről. Felmerülhetnek olyan kérdések, hogy vajon megteheti-e demokratikus alapon, többségi határozatok alapján a politika, hogy megpróbál abban az – így vagy úgy – vegyes közösségben bizonyos egységre törekedni, például betelepítési, bevándorlási politikával, kedvezmények nyújtásával. Még ha nem is foglalkozik állást amellel, hogy a vallásnak vannak igazságai, elismeri, hogy a közösség számára előny lehet az egyféle világnézet, gondolkodás, hagyomány jelenléte. Kérdés ennek alapján, hogy egy-egy kisebb közösség megteheti-e azt, hogy nem enged maga közé olyan egyedeket, akiknek a meggyőződése különbözik az övétől, egyszerűen abból a tapasztalatból kiindulva, hogy ez békétlenséget szülhet. Mert, még ha mi nem is bántjuk őt, de esetleg ő bánt minket. Megpróbálnak olyan eszközöket keresni, amelyekkel az egyes közösségeknek a sajátos jellegét ezen a téren is meg lehet őrizni. Ismerjük Szabó Magda gyönyörű drámáját, a Kiválts város, és azt az elzárkózást, amit a XVII. századi Debrecen a nem református bevándorlókkal szemben tanúsított (milyen nehezen engedik be azt a görög ke-

reskedőt, hogy akár csak házat vegyen a városban, mert az lesz a vég kezdete!). Jól tudjuk, hogy mikor ezeken túl voltak, és már megszületett a türelmi rendelet, a katolikusok Debrecenbe való letelepedése még akkor is bizony sok nehézségbe ütközött. Amikor a piaristák működni kezdtek ott (akiket a protestánsok jobban toleráltak, mint a jezsuitákat), általában akkor is csak a tanyavidéken és a környező kis településeken találták meg tanítványaikat. Komoly debreceni polgár ilyen iskolába nem küldte a gyerekeit. Van-e ennek ma alkotmányos lehetősége?

Az Egyesült Államok hajlamos arra, hogy a maga értékrendjét erőltesse rá a világra, és hogy ezen belül a bevándorlási politika szabadságát az illető ország szabadságjogokban való emelkedettségével hozza összefüggésbe (más kérdés, hogy kevés ország van, amelyikbe olyan nehéz beutazni most is, mint az Egyesült Államokba. Mennyi papír az, amit ki kell töltenie, meg kell válaszolnia az embernek, hogy oda bejusson!). Az is biztos, hogy bent elég szabad a mozgás (és most már azt is látjuk, hogy ennek nem mindig csak előnyei vannak).

Svájcban vannak olyan közösségek, amelyek például ingatlan vagy lakásvásárlás vonatkozásában a betelepülő idegennel szemben a helyieknek elővételi jogot adnak. Biztos, hogy az Európai Közösség szabályának ez nem felelne meg teljesen, de azért vannak ott is hasonló tünetek. Tehát úgy tűnik, mintha lehetne a közösségnek olyan igénye, hogy szeretnének megmaradni maguk között. Ez nem feltétlenül üldözés vagy diszkrimináció, hanem ez ugyanúgy lehet az ember igénye, mint ahogyan megválogathatja barátait (és akit nem választ közéjük, az nem emelhet vele szemben alkotmányos panaszt diszkrimináció miatt), vagy megválaszthatja feleségét (még ott is, ahol többnejűség van, és nem köteles mindenkit – bárkit – elvenni, aki esetleg jelentkeznék). Az embernek bizonyos társas viszonyaiban szabadsága van. Meddig terjed ez? Rendben van, hogy törvényes eszközökkel nem lehet kimondani, hogy „x” településen állami törvény megtiltja valamilyen fajú vagy vallású polgárok letelepedését. Ám mondhatja-e a helyi közösség többsége azt, hogy létesít egy alapot és felvásárolja a földet bizonyos, letelepülni akarók elől? Nem vagyok benne biztos, hogy ez alkotmányellenes lenne. Nem akarok visszavonhatatlanul nyilatkozni ebben a kérdésben. De valószínűleg vannak lehetőségei a közösségeknek arra, hogy gyűlöletkeltés és ellenségkép-rajzolás nélkül is megőrizték a maguk zártságát.

Miért van az, hogy a mohamedán mecsetet be lehet zárni, és elő lehet írni, hogy csak papucsban vagy cipő nélkül lehet oda belépni? Ha ugyanezt egy katolikus templomban előírják, akkor felhördül a közönség, hogy elzárják a műemléket az érdeklődők szeme elől. Kötelesek vagyunk-e a saját szent helyeinket egyszerűen látványosságként mutogatni? Én úgy érzem, hogy nem. Más kérdés, hogy hagyományaink nyitottak, de alkotmányos akadály nem lenne annak, hogy ellenőrizzük, ki megy oda és milyen céllal, mit csinál ott. Ebből sok probléma adódhat és adódik is. Biztos, hogy éppen a nagy egyházi közösségek vonatkozásában van veszélye annak a nyíltságnak, ami egyszerűen a létszám-

ból adódik és abból, hogy a közösségek tagjai nem igazán ismerik egymást. Ez a nyugati szórványközösségekben néhol másként van. Emlékszem rá, hogy kb. egy hónapig voltam Németországban kutatni, és másodszor mentem be vasárnap abba a kis templomba, ami a közelben volt, mikor megszólított valaki: mostanában költöztem-e ide? Hol lakom? Itt fogok-e ezen túl tartózkodni? Tehát egyszerűen megláttak egy férfit, aki vasárnap a templomukba megy és áldozik, megszólították, és közösséget akartak teremteni vele. Ettől mi nagyon messze vagyunk még, talán még tapintatlanságnak is érzünk egy ilyen megszólítást, pedig ehhez is jogunk van, vallásszabadságunkon belül.

Tehát saját közösségeink pozitív fenntartásához és kialakításához a közösség alakításának ez a módja nem alkotmányellenes, annak ellenére, hogy esetleg akár közpénzek is hozzájárulnak ahhoz, hogy egyes kultúrértéket is képviselő szent helyeink vagy közösségi helyeink fenntartódjanak (eltekintve attól, hogy a demokratikus társadalomban elfoglalt létszámunkhoz képest nem hiszem, hogy túlzott ez a támogatás). Ez nem kötelez bennünket arra, hogy „a szent dolgokat a sertések elé vessük”. Most szándékkal erős kifejezést használtam, de valóban adódnak ilyen veszélyek és lehetőségek a társadalomban, s amikor gátat akar egy közösség az efféléknek szabni, akkor rákiáltják, hogy elzárkózik, diszkriminatív, faji vagy vallási szempontból különböztet, holott a vallás terén igenis lehet vallási szempontból különböztetni.

Nem véletlen az Alkotmánybíróságnak az a határozata sem, amelyre szintén felhívom a figyelmet. Először volt szó arról nálunk egy panasz ügyében, hogy vajon a vallásos közösségek, ott ahol többségben vannak, formálhatnak-e igényt arra, hogy megfelelően érvényesítsék saját értékeiket? Akkor liberális oldalról felmerült az a vélemény, hogy hivatalosan egyáltalán nem szabad megkérdezni valakitől, vallásos-e. Az államnak vagy a hivatalos szerveknek ezt a kérdést nincs joguk föltenni. Ezen volt a hangsúly (így aztán nem is lehet megállapítani, van-e igény vallásos szellemben való oktatásra stb.). Mindannyian emlékszünk arra a negyven évre, amikor az ilyen kérdéseket más hangsúllyal tették föl. Nem volt kellemes ezekre válaszolni. Még ha egyesek közülünk akkor a boldog gyermekszobában voltak is, biztosan hallották, hogy a „hagyomány” szerint jobb, ha ilyet nem kérdeznek. Viszont csapdája is van e felfogásnak. Az említett liberális vélemény akkoriban merült fel, mikor az oktatás terén az egyház a maga oktatási igényeivel jelentkezett, és korábban államosított iskoláit visszakérte. Ekkor azt mondták mások, nem lehet egy közösségen belül azt kutatni, hogy hányan igénylik az elkötelezett oktatást. Ha nem lehet kutatni, akkor minek alapján állapítjuk meg, hogy igénylik-e?

Az Alkotmánybíróság határozottan azt mondta: nem lehet kötelezni valakit arra, hogy hivatalos szerv előtt nyilatkozzék a meggyőződéséről. De módot kell adni arra, hogy ha a meggyőződése alapján kér valamit, akkor közösségben is je-

lentkezessék.² Fordított képletben: sértőnek tartjuk, ha a szomszédos országokban a magyarok ugyan egyénileg jogosultak maguknak egyetemet vagy iskolát alapítani, de mint közösség nem igényelhetik ezt, mert nincsen közösségi entitásuk. Csak egyéni szabadságjog a nyelvhez és a nemzetiséghez való ragaszkodás?! Így vagyunk a vallással is. Nem lehet a vallást egyedül gyakorolni. Vallásos lehet valaki egyedül, de a vallásgyakorlásnak általában közösségi mozzanatai vannak. Ahhoz, hogy eldőljön, egy közösség igényli-e vagy nem, és hogyan ezt az oktatás és nevelés terén, ahhoz előbb meg kell kérdezni, hogy hányan igénylik.

3. A vallásos közösség meggyőződése mellett közösségként is kiállhat

Itt átmegy a kérdés a második témakörbe, hiszen ez a kérdés úgy vetődött fel, hogy a helyzet változott, és akkor megpróbáltuk esetleg jobbra tenni az adott helyzetet. Akkor azt mondták, hogy ehhez állami szabályok, állami eszközök, állami finanszírozás kellhet, és az állam és a vallás el van választva egymástól. Sajnos abban a helyzetben vagyunk, amiben. Azt mondják, az egyház gyűjtsön a maga hívei körében, használja a maga anyagi eszközeit, ne vegyen igénybe semmit, ami állami eszköz és módszer, ne kívánjon elvenni semmi olyat, ami állami kézben van. Ismert az Alkotmánybíróság azon álláspontja, amellyel azt mondta, hogy a fordulat utáni helyzetben azon szabadságjogokkal kapcsolatban, amelyek fejlett jogállamokban valóban általában az állami tartózkodást, a beavatkozás hiányát igénylik, ez a tartózkodás nálunk nem feltétlenül elég.³ Hiszen az Alkotmányban benne van, hogy a hátrányos helyzetben lévő, kiváltképpen az állami eszközökkel hátrányos helyzetbe hozottat az állam a maga szabadságainak megéléséhez pozitívan is hozzásegítheti. Nem arról kell dönteni, hogy az a közösség a hittételeiben megfelelő igazságokat hirdet-e. Ha ez a közösség létezik, kivált, ha meg is voltak ehhez a saját tárgyi eszközei, csak elvették tőle, és továbbra is igényli azokat, akkor meg kell neki adni a lehetőséget. Ezt először az iskolák tekintetében mondta ki Alkotmánybíróságunk: igaz, hogy az állam a maga erejéből és fenntartásával csak semleges világnézeti iskolát köteles létesíteni, alkotmányos kötelessége az, hogy az iskolakötelezettségben előírt oktatást mindenkinek nyújtsa, viszont mivel az alsó- és középfokú oktatásban törvény szerint nevelés is folyik, és ez a nevelés elsődlegesen a szülők alapjoga, abba beleszólhatnak a szülők is. Amennyiben egy közösségben megfelelő számú szülő – és nem a közösség lakóinak a többsége, hanem az iskolába járó gyerekek szüleinek többsége – igényli az elkötelezett nevelést, akkor lehetővé kell azt tenni. Még akár úgy is, hogy iskolát adunk vagy pénzt arra, hogy létesítsenek. Egy érdekes

2 46/1994. (X. 21.) AB határozat.

3 4/1993. (II. 12.) AB határozat.

normát is formált erre az Alkotmánybíróság mérési módszerként: amennyiben a többség elkötelezett nevelést kíván, de a kisebbség nem, a rendelkezésre álló iskolai kapacitás pedig nem osztható meg a létszám kívánalmai szerint, például csupán egy iskola van, akkor a kisebbség igényét a semleges oktatásra úgy kell kielégíteni, amilyen mértékben az a létszám, amelyik ezt igényli, önmagában jogosult lenne arra, hogy iskolát építsenek neki. Ha egy faluban van három gyerek, aki semleges elemibe akar járni, akkor azoknak általában autóbust kell adni, hogy eljárhassanak a szomszéd faluba, nem kell feltétlenül külön iskolát építeni a háromnak, ha a többi harminchárom gyerek szülei elkötelezett iskolát akarnak. Tehát akár az egy szem semleges iskolát is oda lehet adni a többségnek. Ez távolról sem a köztudatban élő, de egészen határozott álláspont volt. Nem kívánhatnak az elkötelezett iskolába járni nem akarók maguknak többet, mint amennyit akkor kívánhatnának, ha csak maguk volnának. Ez egyébként, ha úgy vesszük, a demokrácia. A többségnek bizonyos jogai vannak az adott helyzetben, a kisebbségnek csak az ellehetetlenülését kell megakadályozni. Ha pedig több létesítmény van, akkor el lehet osztani. Ez például egy tipikusan átmeneti kérdés volt, amivel együtt járt az a másik, amire az előbb utaltam, hogy meg kellene állapítani, mit is akarnak a szülők.

Itt aztán persze majd elővételezzük azt a gondolatot a harmadik kérdéskörből, hogy a politika eszközeivel akkor tudunk érvényesülni, ha egységesek vagyunk kívánalmainkban. A gyakorlatban úgy szokott ez kinézni: „igaz, hogy tulajdonképpen én szívesen járatnám a gyerekeimet egyházi iskolába, de hát a barátnője a másikba jár, vagy azt a számtantanárt szereti, vagy két állomással tovább kell utazni, hát akkor inkább mégse!” Szóval amennyiben a keresztény szülők nem akarják, csak szeretnék, hogy olyan keresztény oktatás legyen, amit ők maguknak elképzelnek, de aztán másodlagos és harmadlagos okok miatt mégsem kívánják, akkor helyettük az államnak nem kell ezeket a kérdéseket megoldania.

Ahhoz, hogy a magunk értékrendje szerint létezhessünk és a közösség eszközeit használhassuk, ennek az értékrendnek határozottnak, és megfelelően felépítettnek kell lennie. Ez csak belső eszmecserevel és politikai tájékozódással folyhat. A vallásos közösségeknek ebben a formában ehhez joguk van, mert különben nem tudják képviselni a saját álláspontjukat. Más viszont nem folytatja le helyettük.

Ugyanez a probléma merült fel diszkriminációs alapon, amikor az állam és egyházak közötti egyezségben a történelmi egyházak a maguk volt ingatlanjainak a visszaigénylésével jelentkeztek. Tudjuk, hogy vannak olyan rendszerváltó államok, amelyek még a templomok visszajuttatásával is eléggé szűken bánnak (igaz, hogy azok nagyobb részben nem az állam kezében vannak, hanem többnyire államilag preferált más egyházakhoz kerültek, amelyek többségi helyzetben nem olyan bőkezűek, mint kisebbségiben lennének). Hazánkban többnyire iskolák, plébániák, kórházak, szegényházak, más szociális létesítmények vonatkozásában merült ez fel, hiszen templomot nem nagyon vettek el Magyaror-

szágon (legfeljebb nem engedtek építeni). Az Alkotmánybíróságnál komoly panaszkok futottak be az erről készült megállapodások ellen. Hangoztatták, hogy a kárpótlási törvények a közösségeket nem kívánták kárpótolni, csak az egyéneket, és őket is csak bizonyos határok között, főleg nem voltak reprivatizációs tendenciájúak (a reprivatizáció alatt itt tulajdon-visszajuttatást értünk). Az Alkotmánybíróság kimondta, hogy más az elvi alap. Nem arról van szó, hogy egy közösségnek, ami azóta tartalmában megváltozott, esetleg ki is halt (ezzel is érveltek, hol van már az a sok katolikus, református vagy evangélikus, aki azokat a létesítményeket igényelte volna valóban), a sajátját juttatják vissza. Hanem az a kérdés, hogy egy vallási közösség a maga Alkotmányban biztosított jogait ténylegesen érvényesíteni tudja-e a tőle valaha elvett létesítményei nélkül? Az egyházak és az ország mai anyagi helyzetében nem várható el, hogy teljesen új létesítményeket hozzanak létre. Valószínűleg nincs is szükség arra (bár ez lenne a „tiszta” megoldás), hogy megkettőzzük az oktatási és a szociális hálózatot, és utána meglássuk, hogy hol jelentkezik igény, és megszüntessük azokat, amelyeknek nincsen tanulója vagy betege. Ez nagyon költséges módszer lenne, ami nem megy, erre nincs pénz. Tehát addig, ameddig valós szükséglet mutatkozik egyházi ellátásra, a létesítményt vissza lehet kérni, vagy kisebb részben lehet újakra pénzt kapni azért, hogy a vallásszabadság megélése ne csak elvben és papíron, hanem a gyakorlatban is lehetséges legyen.

Ám akkor, ha az állam erre anyagi eszközöket ad, a kifogás az volt, hogy közpénzekből építünk egyházi intézményt. Az Alkotmánybíróság külön mondta, hogy igaz, hogy az állam nem tarthat fenn például elkötelezett iskolát vagy kórházat, de ez nem jelenti azt, hogy ha egyébként iskolára vagy kórházra anyagi eszközöket adnak a költségvetésből, akkor egy más fenntartó részére az anyagi eszközöket nem biztosíthatja, feltéve, ha az igény ilyen létesítményre áll fenn a közösségben. Tehát nem fenntartás az, ha pénzt adunk egy iskolára, és olyan iskolára adunk pénzt, amilyenre a szülők többsége vagy közössége kívánja, csak nem állami iskolának kell hívni, hanem akkor felvállalhatja az illetékes egyház, mint saját létesítményt (annak egyébként, amíg állami feladatot vált ki, a teljes állami támogatást meg kell kapnia, ez benne van a határozatban). A másik lehetőség, hogy létesítsenek akár az érintett szülők egy iskolaszéket és tartsák fenn a létesítményt. Erre is találhatóak országosan példák. Átmenetileg még azt is lehetővé tették, hogy a helyi hatóságok biztosítsák a fenntartást. Talán rövidre szabtuk azt az öt éves határidőt, ami elő volt irányozva, de úgy tudom, hogy nem is értelmezték túl rigorózan. Mindenesetre pozitív alkotmánymagyarázat kellett ahhoz, hogy az átmenet során, a javaitól megfosztott egyház, ha vannak hívei, akik ezt igénylik (és itt a polgárok igényéről van szó), nevükben, mint közösség léphessen fel az igénnyel.

Ha az egyházi közösség ezt az igényt valamilyen módon le tudja mérni, ki tudja fejteni (amihez joga van), akkor igenis lehet kívánni, hogy azokat az állami

eszközöket az elsősorban rendelkezni jogosult szülők, betegek, szociális gondozásra rászorultak igényeinek megfelelően használják fel. Amennyiben van igény azokra a testületekre, akik akár a betegellátást, akár az oktatást ellátják, akkor azoknak is lehetővé kell tenni azt a közösségi életet, ami ennek a tevékenységnek az előfeltétele. Ez nem diszkrimináció a többi polgárral szemben, hanem a vallásszabadságra való átváltás (a papíron lévő vallásszabadságról a valóságban érvényesülő vallásszabadságra) jogos igénye. A gyakorlatból egy érdekes eset, hogy nem olyan egyszerű még így sem, kielemezve sem, a valós igényeknek úgy eleget tenni, ahogy kellene: tudjuk, hogy a budapesti Piarista Gimnázium folyamatosan működött a szocialista idők alatt. Az egyház és állam közti egyezés után egy évvel kitétek a saját iskolájából a város közepén (mert mégiscsak túlzás volt, hogy ott üljenek az Erzsébet-híd pesti hídfőjén, és mindenki láthassa őket): áttették amoda a Mikszáth téri Sacré Coeur épületbe, a piarista házba pedig betették az ELTE bölcsészkarát. Ez nem az egyház-állam közti megegyezés és az iskolák államosítása során történt, hiszen ez az iskola folyamatosan működött. Tehát ezt nem államosították, ezt az épületet „csak” elvették. Annak idején, mikor a telekkönyveket rendezték (akkor még jogtanácsosa voltam a rendnek), fel is ajánlották, hogy a nevükre írják szívesen a Sophianum épületét, akkor legálább rend lesz a telekkönyvben. A rend azt mondta: „Köszönjük, nem kérjük, mi egy másik egyházi intézménynek a vagyonára nem aspirálunk. Van nekünk házunk a város közepén, azt kérjük vissza. Ha nem adják vissza, az más kérdés, de nem fogadunk el, nem kérünk csereingatlant.” Nos, ez az ügy megoldódott, már vissza is kapták a régi házat, csak használhatóvá kell tenni. Ezért kimennek egy olyan iskolából, amit egy másik egyházi intézmény fog visszakapni. Ha bármilyen állami szerv (vagy nem egyházi szerv) egy egyházi létesítményből kimegy és átköltözik máshova, akkor annak ezért megváltást fizetnek, hogy tudjon magának más helyet rendbe tenni. Az új helyért kap az elköltöző támogatást. Nem azért fizetnek a visszaköltözőnek, mert lelakták azt, amit visszaadnak. Ezt sajnos sehol sem fizetik ki. Ám ha valamely szerv egyházi ingatlant visszaad és kimegy belőle, és ezáltal az állam egy egyházi tulajdonossal szembeni köteleességét teljesíti, akkor adnak megváltást a kiköltözőnek. Az egyetem is kapott egy új épületet. A piaristák esetében azonban a kiköltöző is egyházi szerv, és ahová elmegy, az saját régi épülete, lehet hát két legyet ütni egy csapásra. A kiköltözőnek sem fizetnek, hogy helyet készítsen magának, a lerobbant állapotért sem fizetnek. Az állam szempontjából két jogi személy két egyházi ingatlan visszaadását számolja el a listán. Nem lehet azt mondani, hogy a Sophianum és a piaristák ugyanazon egyház részei, még akkor sem, ha ugyanannak az egyháznak a jogi személyei. Kérdés, hogy ezt az igényt gyakorlatban mennyire lehet érvényesíteni (véleményem szerint bíróság biztosan megítélné, csak sokáig tartana). Belefér abba az alkotmánybírói értelmezésbe, amely erről szól.

4. Hogy jelenítsük meg értékeinket a közéletben?

Utolsó témámra térek. A vallásszabadság és annak gyakorlati részletei mellett hogyan állunk azzal a kérdéssel, hogy a vallásos ember és *a vallásos közösségek igényt tarthatnak a közösségi politikában való megjelenésre?* Az oktatási és kultúrpolitika, a családi nevelés, bizonyos szociális intézményrendszer tekintetében vannak precedensek. Az egyház azonban azelőtt a közéletben egész másképpen vett részt, mint ma. A II. világháború előtti magyar államban az egyházak köztületek voltak, tehát belső szabályaik – amennyiben nem ellenkeztek állami törvénnyel –, az állam által elismert és végrehajtható törvények voltak. A püspökök ott ültek a felsőházban, a helyi politikában is általában érvényesíthették a szavukat, nem csak azért, mert általában elfogadott volt, hogy ez keresztény ország, hanem ennek voltak intézményes biztosítékai is egészen addig menően, hogy – még a polgári Magyarországon is – az esztergomi primás-érsek az ország első közjogi méltósága volt, akinek az államfői szék megüresedése esetén az államtanácsban volt a helye.⁴ Most ez nincs így. Az egyház el van választva az államtól. Bizonyos fokig saját kérésünkre a köztületi pozíciónkat is elvesztettük. Meg is értem azokat, akik semmiféle közdologba nem bocsátkoznak szívesen, mert negyven évig volt elég részünk abból, hogy milyen az, amikor a nem hívő állam patrónusi jogokat gyakorol az apostoli királyok utódeként az egyházak fölött (a királyok mondhatták, hogy ők alapították).

De hát akkor most valóban igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy maradjunk a kaptafánál, maradjunk a templomon belül, foglalkozzunk az örök üdvösségünkkel, amit szívesen átengednek nekünk? Ne szóljunk bele a közpénzek felhasználásba. Ne szóljunk bele az állami politika preferenciáiba. Ne szóljunk bele abba, hogy az Alkotmány a család alatt talán mást ért, mint egyes liberálisok a párkapcsolatokon. Ne akarjuk érvényesíteni a magzatvédelem terén a magunk nézeteit. Főleg ne írjanak a püspökeink leveleket a választásokról, mert ez rút beavatkozás az állami illetékességbe, és akkor hogy akarja az egyház, hogy az állam ne szóljon bele az ő dolgaiba, ha ő meg beleszól az államéba?

Teljesen azon múlik mindez, hogy komolyan vesszük-e azt, hogy az egyházak közösségek, és hogy a vallásgyakorlás, ahogy az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, közösségi tevékenység. Minden vallásgyakorlás az lehet, az is, amelyik közössége nincs egyháznak minősítve a mi törvényes rendünkben, de az egyházaknak külön nevesített, alkotmányosan biztosított entitást enged a törvény. A törvény

4 Vö. Zlinszky János: Az esztergomi érsek közjogi státusa. In: Käfer István (szerk.): *Rudnay Sándor és kora (Alexander Rudnay a jeho doba.)*. Budapest–Esztergom–Nagyszombat, PPKE BTK – METEM – Rudnay Sándor Kulturális és Városvédő Egyesület, 1998. 17–24. Előadásként 1995. június 28-án az esztergomi Rudnay-ünnepségen hangzott el.

szerint a szervezett formában való együttműködésük és megnyilatkozásuk nem csak a természetfölötti szférára, hanem a természetes együttélésre is kiterjedhet. Igenis joga van az embernek a maga lelkiismerete szerint hétköznapi életében is élni a maga meggyőződéses életét. Joga van a másoknak elmondani, hogyan gondolkodik. Lehet ebben egyetértésre jutni, lehet még többséget is kialakítani. Ha valahol közdolgokban többség alakul ki, akkor a többségnek ebben a demokratikus államrendben jogai vannak. A többség csak akkor tud kialakulni, ha megnyilatkozik, ha keresi az egyetértőket. Elsősorban éppen a politikai téren, a közcélok megállapítása, a közösségi életben az értékrangsorok megállapítása során. A keresztény embereknek igenis volna szabadságuk megnyilatkozni, ez kifejezetten benne van a vallásszabadságban, mert az közösségi szabadság. Tehát minden olyan törekvés, amely ezt akadályozza, részünkről visszautasítható és visszautasítandó.

A püspöknek nincs kevesebb állampolgári joga, mint a többieknek. Ellenben nagyobb állampolgári felelőssége van a saját helye miatt azért, mert hiszen a maga közösségének ő elismert és vallott vezetője, tehát a maga irányítását minden értékrendi kérdésben igenis köteles megadni. Az állampolgári szabadságnak, a politikai életben való szabad közösségi érvényesülésnek van – és kell is, hogy legyen – kötelezettségi oldala. Az ember közösségben való léte nem esetleges, nem attól függ, hogy vállalja-e vagy nem, hanem így van teremtvé. Éppúgy természetes közegünk az emberiség, mint ahogy természetes vagy természetfölötti viszonyban vagyunk személy szerint a személyes Istennel. Ez két egymást kiegészítő helyzet, egyik nem zárja ki, hanem éppenséggel előfeltételezi a másikat, legalábbis a mi hitünk szerint. Tehát az embernek abban a közösségben, amelyben benne van, legalábbis a mi vallásunk tétele szerint, nem csak szabadsága, hanem kötelezettsége a többiekért élni, a többiekkel kapcsolatban megtenni, amire képes. Abban a véleményformálásban is köteles részt venni, amely a többiek és saját életminőségét egyaránt javítja. Az embernek követnie kell a közösség által hozott törvényt, a közösség által választott hatalmasokat. Már idéztem mit mondott Jézus a Mózes székében ülő farizeusokkal kapcsolatban: tegyétek, amit mondanak (noha undok alakok), ám ne kövessétek a példájukat. Őt nem tette senki bíróvá, mondja más helyen, és nem bíraskodott, minden hatalom neki adatott, ám az államhatalom mégsem adatott neki. Az államhatalommal szemben meghajolt, mert a törvénykövetés kötelezettség. Ám ezzel vele jár, hogy a törvényhozás, a hatalom ellenőrzése és meghatározása is kötelezettség.

A keresztény, hívő felnőtt embernek lelkiismereti kötelezettsége, hogy legjobb meggyőződése szerint állást foglaljon közkérdésekben, részt vegyen alakításukban. Ehhez meggyőződésének kialakítása is kötelezettsége. Ha idáig eljutottunk, természetes, hogy az egyházi vezető által az ehhez nyújtott tájékoztatás – bár nyilván nem a hit és az egyházi tévedhetetlenség rendjén –, részéről kötelező tanító feladat, részünkre megfontolandó elirányítás. A tanító hivatalnak tudato-

sítania kellene, hogy itt nem szabad válogatásról, hanem a lelkiismeret szintjén kötelező magatartásról van szó! Ennek a kötelezettségnek a tudata a vallásos embereket távolról sem hatja még át. A negyven év hatása ez. Van ebben félelem a nem szokott tereptől, van húzódozás a félreérthető szándékok miatt, van benne lustaság is, mert tájékozódni, eszmét cserélni, vitatkozni fáradtságos és időrabló. Amellett nem is értünk igazán mindehhez! Nem kötődünk egymáshoz, nem ismerjük egymást, bizalmatlanok vagyunk. Túl sok farkast láttunk báránybőrben, ma már jobb szeretjük a farkast farkasbőrben, mint a bárányt, aki lehet ilyen is, olyan is. Aki kicsit másképp fogalmaz, mint mi, az eleve ellenség! De a következtetés nem lehet az, hogy maradjunk akkor távol a közélettől, mert ebben nincs választásunk. Csak az az út áll nyitva, hogy tanuljuk meg a mesterséget. Amelyben klérus és laikusok egymás mesterei, egymás tanulótársai egyaránt lehetnek, és kell, hogy legyenek!

5. Zárszó helyett

Közéletben való járatlanságunk, bizonytalan mozgásunk felismerése, az erre való képzés szükségessége erősen közrejátszott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsész- és jogi karának szervezésénél, tanulmányi rendje kialakításánál is. A kommunikációs készségre kifejezetten rá akartuk nevelni azt az ifjúságot, amelyik hozzánk került. Megjelent ez az igény a nyelvi képzésben nyújtott többletben, a hangsúlyos etika-oktatásban. Világos, hogy ez ma közirigylés tárgya a szakmán belül, és ennek megfelelően erős nyomás érvényesült és érvényesül, hogy ezt a nyújtott többletet hagyjuk el. Miért akarunk mi jobban nevelni, mint a többiek? Úgy mondják, az intézmények közötti átjárás akadálya az ilyen többleteket tartalmazó oktatás. Ennek az áramlatnak sajnos erős egyházi támogatása is kialakulni látszik. Mint világi és a közéletben mozgott hívő katolikus sajnálom, hogy amikor jól akarunk valamit tenni, mert a gyakorlat embereiként látjuk a hiányokat és szükségleteket, akkor olykor belülről találkozunk meg nem értéssel. Meg kellene tanulnia az Egyháznak az ilyen külső, „jóakaró” behatások ellen védekezni.

AZ ALKOTMÁNY ÉRTÉKTARTALMA ÉS A MAI POLITIKA*

*Székfoglaló előadás a Szent István
Tudományos Akadémián, 2005. október 24.*

*„... hogy életük legyen és bőséges legyen!”
(Jn 10,10)*

1. Értékek keresése

1989. október 23-án – a rendszerváltás első alkotásaként – elfeledett történelmi Alkotmányunk helyébe kihirdetésre került a Magyar Köztársaság Alkotmánya, hogy alaptörvényül szolgáljon a független demokratikus jogállamnak mindaddig, amíg a legitim népképviselő, avagy népszavazáson az ország egésze a végleges Alkotmányt el nem fogadja.

1990-ben az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta és megsemmisítette a választási törvény azon szakaszát, amely a választásokon való részvétel alkotmányos jogát korlátozta, azt a választás időpontjában Magyarországon való tartózkodáshoz kötötte.¹ Ezt követően az Országgyűlés az Alkotmányt módosítva e rendelkezést beemelte az Alkotmányba. Ezzel, közvetve, megkérdőjelezte az Alkotmány alaptörvényi jellegét, besorolva azt a többi, minősített többséggel módosítható törvény közé.

Óhatatlan felmerül a kérdés: Az Alkotmány behatárolja-e az államhatalmi szervek és a politika mozgásterét, avagy Alkotmány és törvény e hatalom eszközei a társadalom irányítására, és céljai érdekében alakíthatók? Szabott normák között mozgunk-e a jogállamban, ahol a norma a benne bízó polgárt védi a hatalom túlkapásaival szemben, avagy a játékszabályok a kívánt eredmény könnyebb elérése érdekében menet közben módosíthatók, hiszen csak eszközök?

Hordoz-e a jog, elsősorban az Alkotmány, olyan értékeket, amelyek megvalósítása társadalmi, politikai cél, avagy a társadalom által célként kitűzött – elsősorban anyagi többletben jelentkező – elérendő értékek meghatározása a mindenkori politikai akaratban fejeződik ki, amelyet a többséget képviselő/irányító hatalmi vagy képviselői szervek fogalmazznak meg, szükségszerűen a jog nyelven, ám tartalmában jog által nem kötöttek.

* Eredeti megjelenési hely: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 1–72. (A Szent István Tudományos Akadémia székfoglaló előadása sorozatban, Új folyam, 11. szám).
1 3/1990. (III. 4.) AB határozat.

Állítom, vallom, hogy a jogállam értékhorozó kategória. Megvalósítása a társadalom érdekében nem tetszés kérdése, hanem szükségszerű. Alapvető értékei nem módosíthatók többségi akarattal, mert érték-jellegük attól független. Csak maga a jogállam módosítható, szüntethető meg, illetve helyettesíthető valamely hozzá némileg hasonló látszatszervezettel, ha értékeit a politikai többség tagadja, megtagadja, háttérbe kívánja szorítani, mással kívánja helyettesíteni.

A tétel, amelyből kiindulok, nem magától értetődő. Megkérdőjelezhető, bizonyításra szorul. Vannak, akik másként határozzák meg a jogállamot. Kelsen a maga formális, „tisza jogi” szemléletével tautológiát lát a fogalomban: minden állam szükségszerűen jog által meghatározott és jogot alkot, és csak állam alkot jogot – jog és állam a társadalom egymáshoz rendelt jelenségei. Vannak ma is követői.

Mások hirdetik az állam elsőbbségét, hiszen állam alkotja a jogot, de nem szükségszerű, hogy jog határozza meg, hozzá létre az állam hatalmi gépezetét. Így a jog függ, elképzelésük szerint, az azt meghatározó, szentesítő államtól. Nincs jog általában, hanem az adott állam adott időben hatályos joga alkot rendszert. A jog az állam eszköztárának egyik része.

Erőszak szülte hatalmi rendszerek a maguk normarendjét ugyancsak jogi formában erőltetik a társadalom gépezete fölé. Kahler Frigyes pszeudo-jognak nevezi² az ilyen, jobb híján jogszabályi formában megjelenő, de néha a jog egyes alapvető meghatározóit is nélkülöző szabályhalmazt.

Végül vannak, akik az alaptörvény alkotmány-voltát vitatják. Hisz maga is ideiglenesnek vallja magát! Voltaképpen legitim országgyűlésnek vagy népszavazásnak kellett volna Alkotmánnyá minősíteni, legitimitását biztosítani. Hogyan kötelezhetne hát jobban, mint akármelyik bármikor módosítható kétharmados törvény?!

A magam meghatározásának alátámasztására röviden körvonalazom az utat, amelyen ahhoz eljutottam. Az embernek is, valamint az emberek együttesének, társadalmi kapcsolatban élő csoportjának is, célja az életben értékek teremtése, megragadása, hasznosítása, egyén és társadalom fenntartása, teljessé tétele, gyarapítása céljából. Az egyén az egyének kis csoportjában ezen értékteremtő és biztosító tevékenység céljának meghatározásához, az e cél megvalósítására történő együttműködéshez saját értelmes elhatározással, vagy közvetlen eszmeccserével is eljuthat. Minél nagyobb a társadalmi csoport, minél összetettebb tevékenységet tud folytatni, annál nagyobb a lehetősége ezen együttműködés során több értéket megvalósítani annál, mint amennyi a társadalom egyedeinek külön-külön tevékenységével és azok eredménye sima összegzésével elérhető. Másrészt belátható, hogy minél nagyobb a csoport, minél összetettebb a tevékenysége, annál inkább válik szükséges követelménnyé rendezett együttműködés a társadalmi szintű értékteremtés, értékmegvalósítás többlete elérhetőségéhez. A rendezés feladatának ellátására, a közös eredmények megóvására és elosztásuk rendjének meghatározá-

2 Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra – Tanulmányok és előadások*. Budapest, Kairosz, 2005. 9. skk.

sára a társadalmi fejlettség bizonyos fokán létrehozott, a csoport által meghatalmazott – elfogadott, a társadalmi csoport egészétől elkülönülő szervezet az állam. Az állam feladatát ellátó egyedek annak tisztségviselői, ténykedésük, a köztől kapott meghatalmazás alapján, közös, közérdekű célok érdekében, a hatalom gyakorlása.

Az állam elsődleges célja, hogy lehetővé tegye az egyén és a közösség szabad értékmegvalósítását, a szerzett értékek megóvását, elsajátítását. A társadalom a maga fölött elismert, mert általa megbízott hatalmi szervezetet e szabad értékteremtő tevékenység szervezésére, védelmére, irányítására hozza létre. A célzott érték lehet anyagi, szellemi és erkölcsi, magasodó sorrendben. Érték általában csak szabadon valósítható meg.

A demokratikus jogállam az állam sajátos formája. Alapelvei szerint az államot létrehozó személyek, polgárok egyenként is, közösen is szuverének: szabadok, rajtuk kívül álló döntéshozó kényszerének nincsenek alávetve. Róluk nélkülük dönteni tilos. Alaptörvénye, Alkotmánya közérdek és magánérdek, szuverén közösség és szuverén ember viszonyát rendezi. Köz és egyén egyenrangú. A köz ügye az egyénétől elválasztandó, azzal nem keverhető. Az egyén tisztelni tartozik a közérdeket, a köz tisztelni tartozik az egyéni autonómiát és méltóságot. Ez a szuverenitás az önjogú társadalmi közösséget függetlenségként, az egyént szabadságként illeti meg,³ amelynek védelméről és érvényesüléséről az átruházott jogkörben eljáró megbízott hatalmi szervezet gondoskodni köteles, a jog normatív rendje, valamint a hatalomgyakorlás egyedi eszköztára segítségével.

A jogállamban mindkét féle – egyéni és közösségi – szabad tevékenység biztosítása cél. A szabadság lehető optimális biztosítása a néha kollízióba kerülő két területen, egyéni és társadalmi tevékenység területén, igényli, hogy a hatalmi szervezet a szabadságok körét csak a szükséges mértékben, más szabadságok érdekében korlátozhassa: ezért a hatalom tevékenységét a hatalom korlátozását biztosító normák határolják be. A társadalom együtt fogadja el a hatalomgyakorlás tényét és annak határait az alaptörvényben. Eleve úgy építi fel a hatalmi szervezetet, hogy azon belül az egyes hatalomhordozók működése ellenőrzésre és ellensúlyozásra kerüljön: ha ez így van, ha a norma a hatalom működésének elsődleges feltétele is, meghatározója is, a hatalom pedig osztott és ellenőrzött, míg a szabadságok köre meghatározott és biztosított, a hatalmi szervezetet jogállamnak (*Rechtstaat*), angolul joguralomnak (*rule of law*) nevezzük.

A két szuverén, öntörvényű, szabad társadalmi egység – egyén illetve egyének együttműködő közössége – csak ilyen keretben tud tartósan célszerűn, hasznosan

3 A magyar jogrendben ennek történelmi, mondhatni ezeréves hagyományai vannak. Vö. Zlinszky János: Történelmi alkotmányunk fejlődése, I. Rész: *Magyar Szemle*, 2002/3–4. 28–50.; II. rész: *Magyar Szemle*, 2002/5–6. 88–103.; Uő.: Die Krone als Symbol der Freiheit – Die Freiheit als Sinn des Rechts. In: H. Szilágyi István – Paksy Máté (szerk.): *Ius unum, lex multiplex. Liber amicorum studia Z. Péteri dedicata*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 437–456.

(üdvösen) együttműködni. Egyik tényező felülkerekedése, bármelyik legyen is, megbontja az értékteremtés rendjét. Akár egyén, akár közösség – vagy az önállósult hatalmi gépezet – erőszakos uralma a társadalom felett hosszú távon ellehetetleníti a közös érték megvalósulását. A társadalmat nem céljai felé, hanem csődbe viszi. Az egyéni értékmegvalósítást is megnehezíti, ellentmondásossá teszi. Az alkotmányos jogállam, az adott társadalom fejlettségi szintjén, hosszú távon szükséges a társadalom belső összhangjának megteremtéséhez, belső békéje fenntartásához.⁴

Erősen elvont, elméleti az itt adott levezetés, de szükségesnek vélem azért, hogy a nagyon is gyakorlatias, az életben felmerülő esetek megoldásához alapul szolgáljon. Indokolt ugyanis, hogy a megoldást mindig az elvszerű alaptól kiindulva és a gyakorlatot ahhoz igazítva keressük, sohasem fordítva.

Mikor alkotmánybírói működésünket megkezdtük, legtöbbször úgy véltük, hogy a jogállamiság kifejtett tétele önmagában a gyakorló jogász, a jogalkotó számára nem ad közvetlen eligazítást, hanem a gyakorlat számára a tételt akár magának az Alkotmánynak, akár azon alapuló más törvénynek kell feloldania, foghatóvá tennie. Később kitűnt, hogy a jogállam fogalma önmagában is hordoz értéktartalmat és arra közvetlen is lehet hivatkozni akkor, amikor szövetszerű normatív elirányítás nem áll a jogalkotó vagy jogalkalmazó rendelkezésére: a fogalmat nem lehet a kelsen-i „tiszta jog” világába száműzni, de nem is lehet pusztán deklarációnak tekinteni. Az Alkotmánybíróság már működése korai szakaszában megállapította:⁵ „A köztársaság alapértékei a függetlenség, a demokrácia, és a jogállamiság. A jogállamiság elvét az alaptörvény további rendelkezései részletezik, e szabályok azonban nem töltik ki teljes egészében ezen alapérték tartalmát, ezért a jogállam fogalmi értelmezése az Alkotmánybíróság egyik fontos feladata. Noha az Alkotmánybíróság a jogszabályok alkotmányossági felülvizsgálata során a vizsgált rendelkezésnek elsősorban az alkotmány valamely adott rendelkezésével való összhangját vizsgálja, ez nem jelenti azt, hogy az általános rendelkezéseket formális deklarációnak tekinti, s az alapelveknek pusztán kiegészítő, másodlagos szerepet szánna. Az Alkotmányban tételesen szereplő jogállam alapértékének sérelme önmagában is megalapozza valamely jogszabály alkotmányellenességét”.

A jogállam tehát az alkotmányosságot valósítja meg, és az alkotmányosság szükséges a társadalom értékmegvalósító céljainak eléréséhez. A jogrend alkotmányossága az összhangban lévő szuverén szabadságok kibontakozásának előfeltétele: e szabadságok körében valósulnak meg mind az egyén, mind a kapcsolt közösség értékmegvalósító törekvései.⁶

4 Zlinszky János: A jogrend belső harmóniája közérdek. Interjú, *Új Magyarország*, 1997. május 24.

5 32/1991. (VI. 6.) AB határozat, ABH 1991, 158.

6 Zlinszky János: Modernizáció–társadalom–erkölcs: a jog nem pótolja az erkölcsöt. Előadás, 1997. május 23.

Van ellenvélemény is. Ellenvélemény, amely a szabadság korlátozását egyáltalán nem hajlandó tudomásul venni: amely az államhatalom szerepét csak abban látja, hogy a gazdasági erőviszonyok szabad ütközését adott körben biztosítsa. „Hadd hulljon a férgese”, a *struggle for life*, az élet piacán, a fennmaradásért folytatott versenyben: a szabadságnak a gyengék érdekében való korlátozása káros. A „szabad verseny” és „szabad érvényesülés” a jogrend és az államgépezet teljes értéksemlegessége mellett megtermi a kívánatos értékeket, miközben kiselejtezi a felesleges gátlásokat okozó értéktartalmúnak mondott szemléletet.

Ez a teljes liberális szemlélet ugyan a társadalom értékmegvalósító képességének kibontakoztatását vallja célként, de csak anyagi értékek közös megvalósítására tör. Számúzi a közéletből az erkölcsi és szellemi értékek szabad, de szükséges érvényesítésére való törekvést.

Úgy tűnik, ma már egyre szélesebb körben és egyre többen felismerik, hogy ez a szemlélet nem hozza meg hosszú távon még a szabadság érvényesülését sem, a minél többek részére együttműködés révén megvalósuló értékek biztosítása szempontjának pedig kifejezetten ellene hat.

A két alapjában ellentmondó világnézeti szemlélet között hatalmi szóval nem lehet dönteni. Elfogadásukhoz hit kell. Azonban a formalizált normaérvényesítés rendjén országunk Alaptörvényében, – és a legtöbb alapjogokat szabályozó nemzetközi egyezményben is – a kérdés a jogállami értékek társadalmi szükségessége melletti döntéssel került lezárásra. Nálunk elsősorban az Alkotmány elfogadásával. Az értékek és világnézetek világa ugyan szabad a jog közvetlen behatásától, épp az Alkotmány biztosította gondolat-, vélemény- és vallásszabadság alapján. Ám bizonyos az is, hogy az elfogadott normatív rend értékeinek megvalósítására törekvés, azok megvalósítása biztosításának kötelezettsége a jogállamot rögzítő alkotmányunk alapján államunkban törvényes kötelezettséggé hatalomnak, polgárnak egyaránt. Lehet elvben törekedni egy másfajta alap elfogadtatására formalizált (jogszerű politikai) vitákban, de senkinek sincs joga az alaptörvény értékrendjét azon az alapon megkérdőjelezni, hogy neki személy szerint nem tetszik. El lehet innen menni oda, ahol mások a közösségi rend szabályai, de országunkban a magyar Alkotmány tételeinek és értékeinek elfogadása kötelező.⁷

7 54/1996. (XI. 30.) AB határozat, ABH 1996, 173. Zlinszky János párhuzamos indokolása 201. „Jogállamban az államhatalom, a jogalkotó nem oldhat fel minden kötöttséget a költségvetésre hivatkozással. Belül kell maradnia a költségvetés lehetőségein, de azon belül az ellátott és megrövidített területek rangsorának megállapításánál tartozik az alkotmányos rangsornak, az alkotmányos kiemeléseket figyelembe venni. Sem a szakszerűség, sem a könnyebb kezelhetőség, sem a magánosítás, sem a piacgazdaság nem elegendő indok arra, hogy alkotmányosan védett területek háttérbe szorítását a politika azokkal indokolja, mikor eszközeit célok érdekében csoportosítja. ... Az alkotmányos jogok kiüresítése jogállamban elfogadhatatlan, kivált nem más alkotmányos, hanem fiskális szempontok kedvéért.

Tizenöt éve jogállami keretben létünk és a jogállamot megvalósítani törekvő terveink, eredményeikkel és eredménytelenségükkel, okot adnak arra, hogy aggodalom ébredjen⁸ mindazokban, akik valóban vallják az értéktartalmú jog és értékmegvalósító hatalmi szervezet szükségességét. A *sollen* (vágott) alig-alig megy át a *sein* (létező) kategóriába, noha annak minden formális keretét és biztosítékát, úgy véltük, megteremtettük az 1989. októberi Alkotmány kihirdetésével. Óhatatlan felvetődik a kérdés: akarjuk-e, mi magyar polgárok, magyar társadalom, igazán a jogállamot? Belátjuk-e, hogy e nélkül céljaink távlatilag nem elérhetők? Hogy csődbe visz minden könnyelmű játék pillanatnyi, személyi, csoportelőnyökkel, még ha anyagi hasznuk statisztikailag ki is mutatható az adott időpontban?⁹

Kollégák, tanítványok sokszor hallhatták tőlem azt az állásfoglalást, hogy az Alkotmányt nem módosítani, hanem megvalósítani kellene. Az utóbbi évek történései arról győztek meg, az Alkotmányt bizony indokolt lenne úgy módosítani, hogy érvényesülésének biztosítékai abban megjelenjenek és általa meg is valósuljanak.

A megvalósulással kapcsolatos gondokról, és a megvalósulás biztosításáról szóló lehetőségekről szeretnék ma szólni, abban a teremben, ahol a jogállam tudásának új lehetőségét megteremtő Kar hagyományaiban kapcsolódik a magyar tudományosság, törvényesség és műveltség hordozására másfél századdal előbb létrehozott Szent István Társulat és Szent István Akadémia előzményeihez. Egyúttal megkísérlem összefüggően bemutatni azt a rendszeresen folytatott tevékenységet, amelyet elaprózva, gyakorlati kérdésekkel foglalkozva, de mindig a jog belső értéktartalmát keresve évek során ez irányban végeztem.

2. Alkotmányos értékek – demokrácia

Az Alkotmánybíróság már idézett meghatározása a Magyar Köztársaság alapértékeiként a függetlenséget, a demokráciát és a jogállamiságot jelölte meg. Közülük a demokrácia a törvény előtti egyenlőség, a diszkrimináció tilalma és a többség döntési joga tételeiben valósul meg.

8 Vö. Zlinszky János: Az írott malasztól a jogállamig. Interjú, *Észak-Magyarország*, 1993. augusztus 19.; Uő.: A társadalmi átalakulás jogi-etikai gondjai. In: *Európai jogi tanulmányok 2*. Budapest, ELTE ÁJK, Nemzetközi Magánjogi Tanszék, Európai Uniós Dokumentációs és Kutatási Központ, 1996. 244–254.; Uő.: Rechtsbewusstsein im Rechtsstaat. Bevezető előadás a tutzingi magyar-német találkozón. In: *Gedankenaustausch zwischen Deutschen und Ungarischen Juristen. Konferenzbeiträge 1997-2003*. Budapest, 2004. 17–21.; Uő.: Értékek a polgári jogban. *Magyar Jog*, 1998/8. 449–455.; Uő.: Az alkotmányos értékrend követelménye. Korreferátum az MTA ülésén, 1997. május 8. In: *A demokrácia intézményrendszere – Magyarország az ezredfordulón – Rendszerváltozás: Piacgazdaság, társadalom, politika*. Budapest, MTA, 1997. 53–60.; Uő.: Alkotmány, értékek, polgári jog. In: *A polgári jogi tudományos diákkör évkönyve*. Budapest, ELTE ÁJK, 2003. 225–250., Uő.: Az Alkotmány értékrendje. Előadás a Nádasy Alapítványnál, 2004. augusztus 7.

9 Zlinszky János: Akarjuk-e igazán a jogállamot? Interjú, *Krónika* (Szombathely) 1996. február 5.

Úgy gondolhatjuk, ha valami létezik a köztársaság alapértékei közül, hát a demokrácia az. Megszűntek a kiváltságok, egyenlő jogalanyiség illet meg minden embert, egyenlő szavazata van mindenkinek a közügyekben, mindenkinek módja van informálódni, ennek alapján véleményt alkotni, véleményét kifejtteni, törekedni arra, hogy másokkal nézeteit elfogadtassa.

Hol érhetők tetten a demokráciával kapcsolatos problémák közéletünkben? Például a közös és egyenlő politikai felelősség terén. Nincs jogállamban jog felelősség nélkül. A demokrácia, a közügyekben való egyenjogú részvétel ugyan szabadság, és a szabadság gyakorlása miatt nem vonható felelősségre senki, az szabad, de a szabadság valós gyakorolhatóságának meg kell teremteni az alkotmányos előfeltételeit.¹⁰ Általában úgy vélik, hogy a szabad sajtó és média, a közéleti ügyekről való tájékozódás lehetősége és e tájékoztatás szakszerű, kiegyensúlyozott volta a feltételeket folyamatosan biztosítja. Ha jobban odafigyelünk, észlelhetjük, hogy mind ezeken a tereken van bővel kívánni való. Az alkotmányos jogállam értékrendje pedig belebotlik saját korlátjaiba: szabadság gyakorlását, erkölcsi tartást nem lehet jog által kikényszeríteni, csak lehetővé tenni. Ám ha nincs, úgy hiába a legjobb jogalkotói szándék vagy normatív megfogalmazás: nem születik meg az érték csak úgy véletlenül, azért meg kell vívnia a maga harcát értékkereső egyénnek és társadalomnak egyaránt.¹¹ Lehet ez irányba nevelni, biztatni, lehet tájékoztatni, tudatosítani: ahol valódi igénye nem ébred a felelős értékkeresésnek, mindez hiába, és viszont ahol ismeretlen a felelős cselekvés belső öröme, nem is fognak a felé törekedni: *ignoti nulla cupido* – nem vágyunk arra, amit nem ismerünk.

S aztán azok az ördögös részletek: Ki is a hatalom hordozója? Nyilván a nemzet, az állampolgárok felelős, mert tudatos összessége.

Engedtessék meg itt egy gondolati betoldás. Nemzet és nép fogalmai a közelmúlt szóhasználata által megrontva, nem mindig tiszta értelmükben használatosak. Értelmezésemben a nép etnikai fogalom. A magyar nép elsősorban a közös anyanyelv és a közös kultúra által összekötött, vérségi kapcsolatokkal is rendelkező, bár fajilag korántsem egységes, de e néphez tartozásában mégis tudatos

10 Vö. az Alkotmánybíróságnak a vallás szabad gyakorlásával kapcsolatban kifejtett álláspontját.

11 Rudolf von Jhering: *Der Kampf ums Recht*. Frankfurt, Vittorio Klostermann, 1872. Ez a harc bizonyos keretek közt a múlt rendszerben is lehetséges volt, a hatósági túlkapásokkal szemben a jog érvényesítése a polgárok érdekében a Legfelsőbb Bíróság előtt esetenként sikerrel járt. Ilyen eseteket jogi szakfolyóiratokban ismertettem már ügyvédként is Vö. Zlinszky János: Az ingatlan fogalmának alakulása – problémák az illetékjogi gyakorlatból. *Magyar Jog*, 1972/6. 360–363.; Uő.: Polgári jog és családi jog viszonya egy gyakorlati eseten. *Magyar Jog*, 1973/3. 282–284.; Uő.: Gyakorlati kérdések az öröklési jogból. *Magyar Jog*, 1978/12. 1102–1105.; Uő.: Haftung für immateriellen – Nichtvermögens – Schaden im Ungarischen Recht. *Acta Iuridica*, 1983. 207–221.; Uő.: Jogalap nélküli gazdagodás egykor és ma. *Jogtudományi Közlöny*, 1987/9. 471–480.; Uő.: Építményi jog és osztott tulajdon de lege interpretanda. *Jogtudományi Közlöny*, 1988/2. 73–78.; Uő.: A jogász erkölcsé. *Jogtudományi Közlöny*, 1990/1. 17–27.; Uő.: A jogi módszertantól az erkölcsre épülő jogrendig. *Jogtudományi Közlöny*, 1990/5. 183–184.

magyarok összessége, állampolgárságra, politikai hovatartozásra, de társadalmi állásra is tekintet nélkül. Nem lehet a népből kizárni sem a művelteket, sem a gazdagokat, sem a más országban élőket, sem az abba csak egy-két nemzedék óta beleolvadtakat: mindegyik történetek kísérletek, és mindezek hozzájárultak az etnikai fogalom politikaivá torzításához.

Ezzel szemben a nemzet politikai fogalom. A magyar állam polgárai tartoznak a magyar nemzethez. Kölcsey megfogalmazásában nálunk nemzetnek nevezetik egyenként és összesen a közügyekre befolyással bíró – és mivel legalább is potenciálisan, várományként, minden magyar állampolgár megkülönböztetés nélkül beleszólhat nálunk a közügyekbe, tehát minden polgára a magyar államnak tagja egyúttal a magyar nemzethez.

Az Alkotmány 2. § (2) bek. meghatározása szerint, „minden hatalom a népé”. Itt nyilván a nemzet fogalmát helyettesíti a nép szóval, és e „nép” sem az „urakkal” szembe állított, sem az „idegen fajúakkal” szembeállított nép fogalmat nem kívánja alkalmazni, hanem egyszerűen a szocializmusból visszamaradt népszuverenitást használja a nemzeti szuverenitás történelmi, de a szakasz megfogalmazásakor, 1990-ben már szokatlan kategóriája helyett. Ugyanez a helyzet a „népszavazással” kapcsolatban is, bár ott a választók akarata szembe van állítva a népképviselők akaratával (akik a népben ugyancsak a nemzetet képviselik) [Alkotmány 19. § (1) bek.]. Ezzel szemben a magyar állam vagyona helyesen „nemzeti vagyon” az Alkotmány szerint [Alkotmány 10. § (1) bek.]. Az Alkotmány 6. § (3) bekezdése pedig megkerüli ezt a terminológiaikérdést, midőn egyszerűen azt rögzíti, hogy a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért. E határon kívüli magyarok, helyes szóhasználattal, tagjai a magyar népnek, hisz etnikai entitásukat csak maguk adhatják fel, de egyelőre nem tagjai a magyar nemzethez. A kettős állampolgárság ezt a nemzethez tartozást adná meg nekik, jog szerint.¹²

Az állam minden tisztségviselője a szuverén közösségtől, a nemzettől kapta meghatalmazását, minden országgyűlési képviselő ezt a közösséget köteles képviselni [Alkotmány 20. § (2) bek.]. Párt a szuverén nemzet által megbízott, hatalommal felruházott szervezetet nem utasíthatja, rajtuk keresztül közhatalmat nem gyakorolhat. A közösség, a nép (helyesebben a nemzet) akaratának kialakításában és kinyilvánításában működhetnek közre a pártok, ám saját akaratukat nem helyezhetik e közakarat helyébe, sem elé [Alkotmány 3. § (2) bek.].¹³ Az

¹² Zlinszky János: Kettős állampolgárság – megjegyzések a református zsinat állásfoglalásához. *Confessio*, 2004. november. 11–12.; Uő.: Szavazzunk – és igennel. *Dabasi Hírek*, 2004. december 5. (népszavazási szám).

¹³ Már csak azért sem, mert hiszen a pártprogramokban megfogalmazott, a népakaratot kifejezni kívánó tervek többségükben nem pártok tagjai, hanem pártokon kívül álló, csak a terveket elfogadó vagy helyeslő állampolgárok nyilatkoznak meg, ők adják a képviselők meghatalmazását. A meghatalmazott pedig a meghatalmazó érdekében és akarata szerint köteles feladatának, legalább saját ügyében tanúsított lelkiismeretesség szerint, eleget tenni.

Alkotmány megszövegezői, telve a pártállami lét tapasztalataival, nem véletlenül fogalmazták meg az Alkotmány 3. §-át. Nyilván nem véletlen, hanem a ma élő nemzedék tudat alatti énjébe beleivódott ösztön hat abba az irányba, hogy a közéletben ez a nemzet iránti felelősség lassan eltolódik két irányba is.

A liberális gondolkodás a nemzeti elkötelezettséget iparkodik lerázni, mert valamely világpolgárságban, a piaci szereplők nagy nemzetközi, nemzetek feletti egységében gondolkodik, világpolgár kíván lenni. A nemzet határainkon bévül maradni akaró része pedig azon az úton halad, hogy „a Párt” helyett a pártok uralmát vegye természetesnek a közéletben, ahhoz igazodják. A Magyar Demokrata Forum frakciójának története, a Parlament elnökének – szerintem nyíltan alkotmányellenes – támogatásával a példa arra, hogyan gyakorolnak pártszervek képviselők, a törvényhozói hatalom részesei felett, uralmat. A 2004. évi nyári kormányválság példa arra, hogy az Alkotmány nyílt akaratával szemben hogyan veszik át pártok a parlamenti frakciók hatáskörét, üresítik ki pártok a köztársasági elnök választási jogkörét, még hozzá a demokrácia elvére hivatkozással, az alkotmányos jogállam sérelmére.¹⁴

A demokrácia értéktartalma kettős: jogot biztosít a kisebbség számára, de jogot biztosít a többség számára is. A kisebbség joga véleményének szabad nyilvánítása, és a többség ezt a kinyilvánított véleményt közügyekben *sine ira et studio*, előítélet nélkül köteles mérlegelni, mielőtt végleg állást foglalna. (Nem a javaslatot tevő személye, hanem a javaslat tartalma szerint.) A vélemények kölcsönös ütköztetéséhez a jogrend keretein belül, sajtószabadság, média tájékoztatási kötelezettség útján, de közvetlen rendezvényeken történő eszmecsereekkel is, tényleges lehetőséget kell biztosítani. A tájékoztatásnak kiegyensúlyozottnak, a vélemény kifejtésének szabadnak kell lennie, szabadnak abban az irányban is, hogy a véleményét hirdető kisebbség nem erőszakolhatja véleményét a többségre.¹⁵ (Szabad oda nem figyelni is!)¹⁶ Így az egyre elterjedtebb magamutogató és közterületet – nem mindig indokoltan – lefoglaló tüntetések és demonstrációk olyan helyre összpontosítása, ahol meg is található, de nem tolazkodnak bele minden áron mások életébe, ez lenne összhangban a demokratikus társadalmi renddel.

Néha szinte elfelejtjük, hogy a demokratikus jogállamban a többségnek is vannak jogai. A vélemények szabad ütköztetése után minden olyan közkérdésben, amelynek egyféle megválaszolása szükséges, a többség álláspontja követendő,

14 Zlinszky János: Kérdezni tudni kell (Kormányválság az Alkotmány tükrében). *Heti Válasz*, 2004/46. 60. ; Uő.: Államjog vagy jogállam, válasz Körösi Andrásnak. *Heti Válasz*, 2005/1. 62. ; Uő.: Jogállamból – elégséges. *Magyar Jog*, 2005/2. 91–94.; Uő.: Észrevétel dr. Bitskey Botond és dr. Tordai Csaba válaszára. *Magyar Jog*, 2005/6. 332–333.

15 Zlinszky János: A vallásszabadság gyakorlati kérdései az Alkotmány és az alkotmánybírói határozatok tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1. 89–102.

16 Zlinszky János: Jelentés a tömegdemonstrációk ügyében, hozzászólás a Parlamenti bizottság vitájához. 2003. február 14.

mégpedig a kisebbség által is, jóhiszemű együttműködéssel. (A csendes szabotázs, az ellendrukker magatartás nem fér össze a demokratikus értékekkel.)

Közéleti gyakorlatunkban, éppen a közszolgálati sajtó és média sokszor egyoldalú beállítottsága miatt is, gyakori, hogy kisebbségek szinte sértésnek tekintik, ha a többség is igényt tart álláspontja megfogalmazására. Egyes kisebbségi elképzelések a tolerancia igényével mindent elsöprően jelentkeznek, de ha a velük szemben álló többségi álláspont nyilatkozik meg nyilvánosan, intoleranciáról, erőszakról, illetéktelenségről panaszkodnak. Különösen gyakoriak az ilyen hangok, ha a közügyekben formált erkölcsi nézetek vallásierkölcsi felfogással egyezően jelentkeznek: mintha a közéletből a vallásos emberek nézeteikkel együtt ki lennének tiltva és magánlakásuk falai közé száműzve. (Még ott is kifogásolják megnyilatkozásukat, ha az a következő nemzedék neveléséhez jelentkeznek: mintha a vallásos szülők alapszabadsága gyermekeik nevelésére nem lenne rögzítve az Alkotmányban [Alkotmány 67. § (2) bek.]).

(Élesen nyilvánul meg ez az antidemokratikus szemlélet a homoszexualitással összefüggésben minden esetben, pártolói akár a vallásszabadságot is sértő módon követelték a többségtől önkorlátozást. Erre még később részletesen kitérek.)

A demokrácia értékei közé tartozik a közügyekben megnyilatkozó polgárok véleményének egyenlő súllyal való figyelembe vétele. Egyértelmű, hogy választásnál, népszavazás során, minden állampolgárnak azonos súlyú állásfoglalása van. A gyakorlat két irányban is felvet ezzel kapcsolatos gondot.

Alkotmányunk [68. § (3) bek.] biztosítja a nemzeti és etnikai kisebbségek részét a néphatalomban és így képviselőkhöz is jogot ad nekik. Ezt a jogot azonban mind ez ideig – 15 év óta – nem sikerült a gyakorlatba átültetni, azzal a kifogással, hogy így a népi, etnikai kisebbségek, mint a nemzet részei, többlet szavazathoz jutnának a választások során, amely az egy személy – egy szavazat elvét törné át. Jellemzően olyan kérdés, ahol az ismeretlen még oly kis politikai többlettényezőtől való félelem is megbénítja a cselekedni köteles akaratot, holott annak külpolitikai, a magyar nép határainkon túl élő részeire gyakorolt hatása, jelentős lehetne. Itthon nyilván néhány mandátumról van csak szó, még akkor is, ha számára tekintet nélkül minden kisebbségnek adnánk legalább egy parlamenti helyet. Igaz, hogy a jelenlegi kiélezett parlamenti megosztottság mellett ez a néhány szavazat akár el is dönthetné választáskor a parlamenti erőviszonyokat (kivált a nemzet közömbös egyharmadára tekintettel).

Magyar választásokon lehetségesek a választási szövetségek. Ennek jegyében a kerületi helyek második választási menetében kisebbségben maradt – kerületi képviselő nélkül maradt – szavazatok a második-harmadik fokon, területi vagy országos listában összegezve, szavazataik révén képviselőt nyerhetnek. A legutóbbi választáson előfordult, hogy a második fordulóban egyes kerületekben a több szavazatot kapott párt jelöltje kisebb szavazati súllyal rendelkező szövetségese javára lépett vissza, és ez által a versenyben maradt kisebb párt

jelöltje megkapta a kerületi többséget, míg a visszalépett szavazók jelöltje után formailag „képviselőt nélkül maradt” nagyobb szavazati szám került át még egyszer megmérettetésre a területi listára. Előttem nyilvánvaló, hogy e szavazatokról nem lehet biztossággal állítani, miszerint a kerületben nem eredményeztek mandátumot, ha a két – nagyobb és kisebb – csoport összesített szavazatai révén lett a jelölt képviselő, miközben az így formailag, pártszempontból „kiesett” nagyobb számú szavazat alkotmányellenesen jutott még egyszer mérlegelésre a területi lista helyeinek elosztásánál. A Választási Bizottság, majd a Legfelsőbb Bíróság az ezzel kapcsolatos kifogásokat figyelmen kívül hagyta, utóbbi főleg formai indokolások alapján, jó példáját adva annak, hogy a jelenlegi bírói kar a rendszerváltás óta rá háruló politikai döntési szerepkörnek nem tud, sokszor nem is akar megfelelni.¹⁷ Hiányzik a közigazgatási bíróság.

Tényként rögzíthetjük azt a helyzetet, hogy valójában a pártok nem a népakaratot törekszenek formálni, hanem saját előnyös hatalmi helyzetüket erősíteni. A választási előkészületek során sokkal kevesebb szó esik az ország valódi nehézségeiről és az azokkal való szembetekintésről, mint a versenytárs lejáratásáról, a megszerzett hatalom révén elérhető csoportelőnyökről. Végig elemeztem egyszer a magyar reformkortól kezdve napjainkig, hogy milyen érvekkel, tervekkel, szólammal vagy jelszavakkal törekedtek politikai mozgalmak, majd pártok a választók kegyeit a maguk számára megnyerni. Az volt szomorú megállapításom, hogy a reformkorban a szemben álló irányzatok is bizonyos tisztelettel fordultak egymás felé, és érvelésük általában pozitív, értékkereső volt. Ez a tartalom egyre fogyatkozott az idővel. Ma már általánosan elmondható, hogy inkább a választók rossz adottságaira, irigység, gyűlölet, haszonlesésre játszanak rá, anyagi előny hangoztatásáról, vagy a megszólás, rágalom eszköztárának bevetéséről szólnak, a viták. Nem azt keresik, nem amellett érvelnek, mi a jobb, hanem arról szól a történet, hogy ki a rosszabb.¹⁸

A demokrácia nem oldja fel egyenlőségi tételével a szakmai felelősséget, amelyet az írástudók, a tisztviselők, a maguk vállalt és átruházott körében viselnek. Sőt! Ez a felelősség annál erősebb, minél jelentősebb a kérdés a köz szempontjából. A szakértelmet igénylő közmegbízást vállalók nem bújhatnak ki felelőségük alól azzal, hogy a közösségre tolják át a döntést. A közösségtől azt lehet megkérdezni, kiből bízunk, vagy azt, hogy mi a véleménye világosan átlátható és átérezhető, következményeiben és terheiben is egyértelmű, kérdésben. Ám ahol

17 Alig tudom másképp értékelni, mint döntéstől való húzódozásnak, ha volt alkotmánybíró, ügyvéd, egyetemi tanár kérelmét azon formai okon utasítják el a Legfelsőbb Bíróságon, hogy ügyvédi eljenjegyzés nélkül érkezett. Vö. Zlinszky János: A töredékszavazatok beszámítása, vélemény. *Magyar Nemzet*, 2002. április 27.; Uő.: A töredékszavazatok ügyében, beadvány az OVB-nek a LFB részére. 2002. április 27.; Uő.: Töredékszavazatok. Interjú, *Magyar Demokrata*, 2002. Ezt tanúsította egyébként a pártügyekben, mint a KDNP vagy a FKFP ügyeiben folyó bírósági eljárások elhúzódása is.

18 Vö. Zlinszky János: Erkölcs és választások. *Vigilia*, 2002/8. 562–571.

szakmai, tudományos, akár nem is teljes biztossággal előre megjósolható eredményekről kell dönten, ott a bizalom kötelezi a tiszttség, tudomány hordozóit a felelősség vállalására.

Ez a felelős hatalomgyakorlás, a meghatalmazásra és megbízásra figyelemmel, teljes odaadással és egyéni szempontok háttérbe rendelésével, csakis erkölcsi tartással, etikai alapon oldható meg. A jog csak határokat és keretet adhat, annak betöltése a közösség részéről bizalom kérdése, amire tisztességgel, odaadással kell válaszolni, és felelősen azzal elszámolni. Kivált a jogász hivatások körében, ahol szinte kézenfekvő közhatalmi megbízások elnyerése, kell ennek az erkölcsi tartásnak különös súllyal jelentkeznie.¹⁹

Nincs helye demokráciának olyan közösségekben, ahol a vezetés, az irányítás a cél érdekében szükségszerűen egységes, mint a fegyveres testületekben, az ügyészi szervezetben, az államigazgatásban. Nincs helye az egyetemen, bár az tanárok és hallgatók egy célra egyesült közössége: mégis, hogy a célhoz mely út vezet, és azt hogyan kell járni, a tudomány művelői közé már bejutott tanárok felelőssége és joga eldönteni.²⁰

A jog művészetéhez tartozik meghatározni azokat a kereteket, ahol az egyébként nem demokratikus jellegű testületek tagjait is megilletik szabadságjogok. Így az egyetemek hallgatói önkormányzataiban, avagy pl. a hadseregben, ahol a panaszjog korlátozása ellen annak idején közösen foglaltunk állást Ádám Antal, Kilényi Géza és Vörös Imre kollégáimmal.²¹

3. Jogállami hatalom

A jogállami hatalom gyakorlóit egyenként és összesen – az elsődleges cél, a szabadság biztosítása, és a másodlagos cél, az együttműködésből adódó többletértékek megvalósításának szervezése és eredményének a közösség érdekében célszerű felhasználása érdekében - szolgálatot teljesítenek. Azért felelnek és arról számot adni a megbízónak vagy szerveinek, végső soron a nemzetnek kötelesek. E szolgálat elvállalása és teljesítése a hatalom hordozói részéről – jogrend adta hatáskörben – erkölcsi értéket valósít meg, és ugyancsak szabad, bár korlátozott körben és módon érvényesül.²² Az Alkotmánybíróság munkája során többször is rögzítette, hogy a hatalom korlátjai az Alkotmányból következnek és a hatalommal felruházáskor már léteznek. Nem értelmezhetők kiterjesztőn és nem alakít-

19 Zlinszky János: A jogász erkölcs. *Jogtudományi Közöny*, 1990/1. 17–27.; Uő.: Bírói etika. In: *Ünnepi kötet Boytha Györgyné tiszteletére*. Budapest, PPKE JÁK, 2002. 156–165.

20 Vö Zlinszky János: Demokrácia az egyetemen. Előadás a Szent Ignác Kollégiumban 2002. március 28-án. In: Hajdu Gábor – Ruzshti Hunor (szerk.): *In honorem magistrorum. Tanulmányok dr. Botos Gábor tiszteletére*. Budapest, Neolife, 2005. 175–178.

21 Vö. az 51/1991. (X. 19.) AB határozathoz fűzött különvéleményt, ABH 1991, 224. sk.

22 Zlinszky János: Egy Kormánynak sincs „szabad keze.” *Magyarország*, 2004. április 20.

hatók szokás útján, mert ez ellenkezne a jogállam legjelentősebb értékével, a jogbiztonsággal. A polgároknak tudniuk kell, mire és milyen mértékben adnak maguk felett egyeseknek hatalmi jogosítványokat.

Hadd idézzem ezzel kapcsolatban egyik saját szövegezésű párhuzamos indokolásomat, mint amely a követelményt bővebben fejti ki az alaphatározatnál.²³ „Az alkotmányos jogállam elengedhetetlen jellemzője, hogy az államhatalom letéteményeseiről az Alkotmány egyértelműen rendelkezze. Közhatalom csak törvényen alapulhat. Ezen a területen nem lehet joghézag, az ellentmondana a magyar államiság Alkotmányban meghatározott jellegének. Nincs mód arra, hogy az Alkotmány értelmezendő szakaszainak a hatalom letéteményesei egymás közti megállapodásával alakuljon ki gyakorlatban az elfogadott értelme. Az Alkotmánybíróság köteles a közhatalom határait és gyakorlásának módját az érvényes alkotmány alapján kifejteni; ha a törvényhozás a kifejtés alapján meghatározott alkotmánymagyarázattal nem ért egyet, alkotmánymódosítással adhat az Alkotmány érintett szakaszainak más tartalmat, mint amelyet azokból az Alkotmánybíróság értelmezéssel levezet”.

Ugyancsak erkölcsi követelmény, hogy a hatalom hordozója sem egyénileg, sem testületileg ne kívánjon magának aránytalan hasznot, juttatást biztosítani, főleg ne saját hatalma kihasználásával. Utalok itt arra a rosszízű törvényre, amelylyel 1990-ben az országgyűlés a maga tagjai számára, megbízatásának lejártá előtt, aránytalan és jogrendünkbe nem illő végkielégítéseket állapított meg.²⁴ Az Alkotmánybíróság 1994-ben, az Alkotmány 20. § (1) bek. szó szerinti, formális értelmezésével, nem minősítette alkotmányellenesnek a törvényt. Szerintem, tévesen.

„Álláspontom szerint a megtámadott törvény nemcsak etikailag kérdőjelezhető meg, hanem alkotmányosértő is, mert sérti a jogállami jogalkotás alapelveit, de ellentétes az Alkotmány 70/B. §-ával is. Lehet, hogy ennek megállapítása éppen akkor, amikor a parlament mandátuma lejár, váratlanul érintene egyes képviselőket és sértené a jogbiztonság ugyancsak létező szempontját. (A támadott törvények az 1990. évi XVI. és LXVII. törvények voltak). Az Alkotmánybíróság azonban csak panasz alapján, az Országgyűlés megbízatásának utolsó hónapjában foglalkozhatott a kérdéssel. Lehetősége lett volna – a két szempontot egyeztetve – a hatályon kívül helyezés időpontját úgy megállapítani, hogy a most feloszló képviselőház tagjait már ne érintse. A megsemmisítéssel módot adhatott volna a következő Országgyűlésnek jogállami megoldás keresésére a kérdés rendezéséhez. A panasz pusztá elutasítása kellő figyelemfelhívás nélkül nem segíti a tartalmi jogállamiság megvalósítását.”

A jogállam akkor tud a jogbiztonság érték követelményének eleget tenni, ha szabályaiban világos, egyértelmű, igaz. A jog ehhez igazságos biztonságot biztosít.

23 48/1991. (IX. 26.) AB határozat, ABH 1991, 189. sk.

24 397/B/1994. AB határozat, ABH 1994, 712 sk., különvéleményem 716.

Igazságot annyiban, hogy a jog szabálya nem lehet félrevezető: amint tilos hamisan megkerülni, tilos vele, a jog segítségével, hamis látszatot vagy csalfa biztonságot teremteni. Csak így megragadható az egyes polgár számára, így teszi őt „az igazság szabaddá”. Törvény nem lehet félrevezető eredményében sem, még kevésbé célzatában. Sajnálatos módon erre is adódik példa a gyakorlatban. Hadd idézzek itt néhány okfejtést alkotmánybírói gyakorlatunkból, saját megfogalmazásaimból.

Az OTP lakáshitelek alkotmányosságáról szóló AB határozat párhuzamos indokolásából:²⁵ „A jogállam nem csaphatja be polgárait. Tartozik őket, jogszabályain keresztül is, valós céljairól őszintén és felismerhető, érthető módon tájékoztatni. A kifogásolt jogszabály ezzel a kötelezettséggel ellenkezik. Emiatt sérti az Alkotmányban előírt jogállamiságot. Áttételesen a jogbiztonsággal is ellenkezik. De ellenkezik az ugyancsak a jogállamiságból folyó világosság, egyértelműség és igazság követelményeivel is.”

Más indoklás az adójogszabályokkal kapcsolatban:²⁶ „Álláspontom szerint a jogállamiság fogalmába ütközik és ezért alkotmányellenes forgalmi adóval sújtani olyan tevékenységet, amely nem felel meg a polgári jog általános fogalma szerint a forgalomba hozatalnak. A jogalkotó nem szabad az adónemek alkalmazásában. Vagyonadót csak vagyonra, jövedelemadót csak jövedelemre, illetéket csak állami szolgáltatás ellenében és forgalmi adót forgalmazás után vethet ki.”

Ugyancsak adójogi témában:²⁷ „Az Alkotmány 2. §-a szerint Magyarország demokratikus jogállam. Ebből folyik a jogrend elsődlegessége, a jogbiztonság szükségessége. Utóbbinak követelménye, hogy a jogszabályok szövege egyértelmű legyen, azaz a jogi fogalmakat az összes jogterületeken egységes értelemben használja a jogalkotó.

A demokratikus jogállamiságból folyik, hogy a jogot az állampolgárok közössége alakítja az alkotmányban meghatározott módon. Ehhez szükséges, hogy a jogszabálytervezetek a javaslattevő szándékát nyíltan kifejezzék: a jog nem a politikai szándék leplezését hivatott szolgálni, és minden ilyen jelenség - akár tudatos, akár csak felületességből ered, ellenkezik a jogállamiság elvével.

A panaszosok által kifogásolt két rendelkezésben a személyi jövedelemadóról szóló törvény az ingatlan eladása, illetőleg a készpénz takarékbetétbe helyezése esetén mutatkozó nominális jövedelmeket adóztat. A takarékbetét után befolyó kamat egészét, valamint az ingatlan szerzési és eladási ára közötti különbözet egészét adóalappá nyilvánítja.

A SZJA a jövedelmet rendeli adóztatni. Az Alkotmány 70/I. §-a a jövedelmi és a vagyoni viszonyoknak megfelelő közteherviselést írja elő.

25 731/B/1995/4. AB határozat, ABH 1995, 801., különvélemény 809.

26 387/B/1990/6. AB határozat, ABH 1991, 422.

27 579/B/1990. AB határozat, ABH 1991. 434. különvélemény 436.

A SZJA meghatározza, hogy mi tekintendő jövedelemnek, az Alkotmány 70/I. §-ának értelmezése szempontjából azonban a „jövedelem” és „vagyon” fogalma a fogalmak általános értelme és nem az SZJA fogalom-meghatározása szerint alkalmazandó.”

Az építőmesteri foglalkozás gyakorlásának kerülő úton való ellehetetlenítéséről:²⁸ „A T. in fraudem, kerülő módon a kamarai tagság lehetőségének kizárásával teszi lehetetlenné a más jogszabályok által elismert tevékenység folytatását. A T. és a korábbi – jelenleg is hatályos – jogszabályok között tehát olyan kollízió keletkezett, amely egyes, a szabályozás körébe tartozó személyekkel szemben egzisztenciavesztéssel járó jogfosztó, hátrányos megkülönböztetést tartalmaz, ezért az alkotmányellenességet meg kellett volna állapítani.”

A jogállam a békés egymásmellettiség megélésének és kibontakoztatásának kerete [Alkotmány 6. § (1) bek.].²⁹ Amint már jeleztem, ehhez őszinteség és bizalom, valamint a viták rendezésére szolgáló formalizált utak elfogadása szükséges.³⁰ Csupa etikai előfeltétel. Nincs azonban tartós társadalmi értéktermelés, nem „boldogul” a társadalom, ha ezeket az alapfeltételeket el nem fogadja. Igen nagy a hatalma a tájékoztatásnak, módja van félretájékoztatni is. Mindenkit meg lehet átmenetileg téveszteni, sokakat huzamosan is, de mindenkit vég nélkül nem. Ha viszont a jogrenddel és hatalommal való visszaélésre fény derül, az megrontja és eltorzítja a társadalmat, mely esetben az értékes célok társadalmi megvalósítása illúzióvá foszlik, vagy olyan visszahatásra készíti a közösséget, amelynek következtében vagy a hatalom megbízását vonja meg, vagy a közös célokért való együttműködést adja fel.

Jogállami Alkotmányunk betartása és megvalósítása elsődrendű társadalmi érdekünk. Nézzük hát részleteiben az Alkotmány által hordozott értékeket, jelenlegi alkotmányunk sorrendjében.

4. Tulajdon

Az alkotmányos értékek közül először a rendszerváltozás által elvileg is mélyen érintett tulajdonviszonyok, valamint a piacgazdaságon belül fontossághoz jutott vállalkozói és szerződési szabadság kérdésére vonatkozó értékeket kívánom szemre vételezni. (Alkotmány 9–13. §).

Alkotmányunk elvi szinten rögzíti, hogy nálunk az addigi tervgazdálkodási rendszerrel szemben piacgazdaság létezik. Ennek nincs külön alkotmányos értéke, ez gazdasági viszonyrendszer. A gazdasági rendben azonban egyenjogú, és

28 40/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 282. különvéleményem 289.

29 Zlinszky János: Ajog a béke útja a társadalomban. *Kapu*, 2000/10. 76–79.

30 Zlinszky János: Az Alkotmány értékrendje. Egyén és társadalom: a bizalom helyreállítása. In: *Symposium 2*. Budapest, Nádasy Akadémia, 2004. 48.

egyenlő mértékben védendő a köztulajdon és a magántulajdon,³¹ mint alkotmányos alapjogok, értékek.

Talán különös, de egyáltalán nem egyértelműn tisztázott elvi szinten sem, hogy itt két fajta tulajdont állít egymással szembe a törvény, mint ahogyan azt a római jog tette,³² s azok egyenlő védelmére azért hivatkozik, mert a megelőző rendszerben értékrangsor állott fenn közöttük – első a köztulajdon (szövetkezeti tulajdon), követi a személyi tulajdon, majd (túrt kategóriaként) a magántulajdon (termelési vagy tőkét képező javak magánkézben). Ezen belül különböztettek termelő javak és fogyasztási javak, valamint személyes életkörülmények alakítására szolgáló, tartós használati jószágok között. Az Alkotmány szerint a tulajdon mindkét fajtájában (köz és magán) annak minden tárgya egyenlő védelmet kap, alapjogvédelmi szinten.

Ma tehát nincs rangsor és más a kategorizálás. Más társadalmi célja van a közvagyonnak, abban a köz tulajdonát lépező tárgyakkal, dolgokkal – és más a magánvagyonba tartozó tárgyakkal, dolgokkal. A különböző társadalmi célok összességükben egyenlő súllyal érvényesülnek. A közvagyon is megoszlik tárgyai szerint a közélet működését szolgáló dolgokra (épületek, gépek, bútorok, közlekedési eszközök, nyilvántartások stb.): vannak a közvagyonban mindenki használatát szolgáló tárgyak (*res publico usui destinatae*), utak, hidak, közművek, amelyeket a közvagyon kezelője a cél szolgálatába állít, létesít, és karban tart, és van a köznek is gazdálkodást szolgáló vagyona, tartalékokat képező javai. A magántulajdon tárgyai is sokfélék és azok jellege ugyancsak nem egységes. Vitán felül vannak e körben olyan azonnali fogyasztást szolgáló dolgok, mint a kifli vagy a pohár tej, amelyekre a tulajdonvédelem állandó és tartós kategóriáit voltaképp felesleges alkalmazni; vannak kifejezetten forgalmi, üzleti célt szolgáló dolgok, mint maga a pénz, vagy a termékek, amelyeket az egyén azért készít, halmoz, készletez, hogy forgalmazhassa őket, s ellenértékükből más szükségleteket fedezhessen, (jellegük szerint inkább vagyonrészek, mint tulajdon tárgyai), és vannak olyan dolgai az embernek, amelyek élete jellegét határozzák meg: lakása, bútora, ruhája, könyvei, használati tárgyai stb.

31 29/1993. (V. 4.) AB határozat, ABH 1993, 230. „Az Alkotmány megszüntette az állami tulajdon primátusát a 9. § (1) bekezdése a köztulajdont és magántulajdont egyenrangú minőséggel ruházta fel, a 13. § (1) bekezdése pedig tulajdoni formákra tekintet nélkül biztosítja a tulajdonhoz való jogot... Más gondot vetett fel a felületes kezelés a kétféle tulajdon egyenlő elbírálásával kapcsolatban, nem jelentős, de jellemző esetben: 57/1994. (XI. 17.) AB határozat: A jogszabályi kedvezés a hatósági beutalással terhelt tulajdonos és az azzal nem terhelt tulajdonos, illetve a beutalt és a lakásért ellenértéket fizetett bérlő között különböztetne helyesen, a jelenlegi szabályozás formalisztikus, önkényes, ezért ütközik az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésébe, midőn célja szerint az egyenlőtlenséget feloldani kívánó intézkedést tesz annak (3) bekezdése szerint. (9/1990. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1990, 48., 752/B/1990. AB határozat, ABH 1990, 513., 28/1991. (VI. 3.) AB határozat, ABH 1991, 102., 61/1992. (XI. 20.) AB határozat, ABH 1992, 282.) Önmagában az alkotmányos cél nem helyettesíti és nem pótolja a helyesen megválasztott csoportalkotó szempontot a kedvezmény megadásakor.

32 Zlinszky János: *Ius publicum*. Budapest, Osiris, 1997. 132–148.

E vagyon egy része oly gyors felhasználásra kerül, hogy magántulajdonkénti, alapjogi védelme felesleges: elég a normál birtokvédelem (a birtokos személy hatósági védelme) a használat–felhasználás biztosítására. Más része e magánvagyon tárgyaknak közzel szembeni kötelezettséget hordoz: a személy jövedelme és vagyona alapján tartozik a közterhek viseléséhez hozzájárulni (a maga vagyonának, vagyontárgyainak egy részét a közvagyonba beadni, Alk. 70/I. §). Az e célt elsősorban szolgáló pénz sem igazán tulajdon tárgya, inkább hordozója, megjelenítője a vagyonnak. Átváltása egyik vagyoni körből a másikba az azok közötti elszámolás lehetőségét biztosítja, voltaképpen a dolog tulajdonának körén kívül.

A szűkebb értelemben vett tulajdonjogot hordozó dolgok, a tulajdon tárgyai, a régi római szemlélet szerint mintegy személyes kapcsolatba lépnek tulajdonosukkal. Hozzá tartoznak, énje környezetét, burkát adják, személyisége jellegét fejezik ki. Ezért van, hogy az ilyen tulajdon elvonása kisajátítás (hisz valakinek sajátjai – *propria sunt*), amely csak közérdekből, kivételesen (ha a közérdek másképp nem érvényesíthető), feltétlen és azonnali kártalanítás mellett történhet. E tulajdonról valljuk, hogy a tárgyhoz kötődik, jogként, hogy az idő nem szünteti meg, hogy túléli a tulajdonos személyét is és öröklés révén átszáll a jogutódra, akinek meghatározása bizonyos korlátok között ugyancsak legszemélyesebb védett szabadsága a tulajdonos magánszemélynek.

A tulajdonnal a tulajdonos elvben azt tehet, amit akar. (Benne van a szabadságában, hogy annak tönkretételét, elpazarlását is biztosítja a jog.) Mégis éppen ez a jog biztosította szabadság hordoz erkölcsi kötöttségeket, amelyek szélső esetben jogi megfogalmazást is kapnak.

Egyrészt a magántulajdon vagyont képez, ami bizonyos mértékben szükséges az emberi, emberhez méltó, valamint a családi léthez is. Ebből az Alkotmány szerint is bizonyos „létminimumnak” megfelelő szint jár mindenkinek. Ámde ez nem csak a szuverén közösségen belül van így, hanem így van, erkölcsileg feltétlen, nemzetközi szerződésekben kikötöten, globális méretekben is.

Márpedig a javakat jelentő dolgok mennyisége nem korlátlan. Ahhoz, hogy nagyjából átlagosan minden embernek jusson, az átlagot jóval az európai életszínvonal alatt kellene meghatározni: mi, szegény, és a gazdagabbak sorsa után vágyó magyarok, átlagban ugyancsak le kellene adjunk a magunkéból, hogy el ne vonjuk más rászorulókat elől. Ha elfogadjuk – és Alkotmányba iktattuk – a létminimumhoz való emberi jogot, s ennek biztosításában a társadalmi szolidaritás kötelezettségét, nem követelhetünk magunknak olyan vagyoni értéket, amely nálunk felesleg, fényűzés, de legalább is nélkülözhető, viszont más létalapjából hiányzik! Az Alkotmány alapján a jogrendnek e kötelezettséget át kellene ültetnie a gyakorlatba, akár vagyonnak e célra történő elvonásával, jövedelem magasabb terhelésével.

A társadalom minden tagjától elvárható erkölcsi szinten, hogy tulajdonával a jó gazda gondosságával bánják, azt társadalmi rendeltetésének megfelelően használja.

Hasznosítsa, de ne pazarlón, ne oktanul, ne elvonva azt a ráutaltaktól. Amikor a jog szabályokat szab a családtagok minimális kötelező ellátására, a társadalmi szolidaritás terheinek közvagyonból való biztosítására, amikor előírja a környezet értékeinek megóvását és tovább adását örökségként a következő nemzedékeknek, amikor tiltja a vagyonba tartozó élőlények kínzását, – ennek az erkölcsi felelősségnek ad a szélsőséges kilengésekkel szemben hangot. Sajnos jelzi azt is, hogy mennyire eltorzult gondolkodásunk az önzés irányába, hisz nem minden kor embere szorult arra rá, hogy e kötelezettségeire jogszabály figyelmeztesse!

A magántulajdon védelmét és helyes felhasználásának bizonyos szélső határait a magánjog és családi jog szabályai tartalmazzák. Korántsem úgy, hogy azokkal kapcsolatban az erkölcsi értékek keresésére, megvalósítására ne kellene súlyt helyezni, buzdítani, figyelmeztetni. E téren is mutatkozik az a bizonyos liberális világszemlélet, amely a tulajdonnal kapcsolatos egyéni szabadságot nem kívánja korlátozni erkölcsi szempontokból, mert tagadja a jognak erkölcsi értékeket megállapító, megvalósító szerepét. Elfelejtik e téren is, hogy az Alkotmányt lehet megkísérelni e szabados irányban módosítani, – remélem nem fog sikerülni, – de amíg úgy szól, ahogy szól, addig a szolidaritás, a családtagokkal, gyermekekkel szembeni felelősség, a joggal való visszaélés tilalma tételei annak: a hatalom megbízott hordozói esküt tettek ezen alkotmányos értékek megvalósítására, nem hagyhatják hát azokat figyelmen kívül. Nem szabad olyan politikai programot sem kialakítani, meghirdetni, népszerűsíteni országunkban, amely az alkotmányos értékeket figyelmen kívül hagyja vagy háttérbe szorítja!

Az Alkotmány a magánfogyasztás közvetlen tárgyait a közbiztonság keretében védi. A személyes használat tárgyait képező dolgokat a kisajátítás korlátozásával és az öröklés biztosításával. Ám a vagyongyarapítás lehetőségét, a tartalékvagyon, a munkával vagy biztosítás révén szerzett járadékokra való igényt is védi az Alkotmány: egyrészt annak rögzítésével, hogy a munkáért jár a megfelelő bér, ellenérték, másrészt a pénz értékállóságának megkövetelésével. Nézetem szerint ez a védelem a társadalmi / szociális biztonság integráns része. Nyugdíjak értékállóságával kapcsolatban az Alkotmánybírószág, bár korántsem kellő határozottsággal és egyértelműséggel, de többször is megállapította ezt.

Az állam, pénz kibocsátási monopóliumával visszaélve, ma világszerte rendszeresen rontja bizonyos mértékben a pénzt. Kisebb-nagyobb mértékben, de nincs ma értékálló valuta, mint ahogy megszűnt az értékhordó pénz is. Voltaképpen erre egy állam sem kapott sohasem felhatalmazást a szuverén közösségtől. Úgy adják ezt be a polgároknak, mint a gazdálkodás szükséges előfeltételét, holott az egyénnek a függetlenedését szedik el vele a pénzt kibocsátó államapparátussal szemben. Takarékossgal ma sehol senki sem biztosíthatja öreg napjait: az eltett pénz értékét veszti, a bankba tett pénz ki van téve a piac kockázatának. Van-e valahol képviselő, van-e párt, amely azzal nyeri meg a választók megbízását, hogy ezt őszintén közli velük? Van-e pártprogram, amelyben szerepel az ál-

lamadósság aránytalan növelése a jövő terhére? Hazánkban, (a négyes metróval kapcsolatban) született olyan bírói döntés, amely a jövő terhére, törvényi felhatalmazás nélkül való eladósodást érvénytelennek jelentette ki: vajon meghátrált erre a gyakorlat, vagy más formában keresi a kerülő utakat?

A piacgazdaságban az Alkotmány védi a vállalkozás és a szerződés szabadságát. Mint más szabadságok esetében, értékkel a gyakorlóknak kell e szabadságokat is megtölteniök. A vállalkozók a piacon megjelenve élvezik a szakszerűség és a tisztesség véelmét (ennek biztosítása a kereskedők és iparúzők testületi erkölcsi, kiváltságaikból folyó kötelessége volt, s az ma is). A fogyasztóvédelem csak lassan és bizonytalanul tesz eleget nyilvánvalón ellenkező tapasztalatok nyomán a visszaélések kivédésének. A piacon ellenérték fejében valamilyen dolgot szerző törvényi biztosítása még a tulajdon védelmének alapjogát is áttöri, piacorientált szemléletével, noha a piac nem alapérték.³³

A szerződéses szabadságban ott rejlik a fogyasztó szerződő fél – vagy a társadalomban létező harmadik érintett (tulajdonos)– kiszolgáltatottsága, akinek legalább a vállalkozók jogkövető magatartásában való bizalmát kellene védeni, a vállalkozói tisztesség szigorú megkövetelésével. A szocialista szemlélet, mivel többnyire az állam állt a termelő – kereskedő helyén, e felelősséget megkísérelte korlátozni arra a jogkövető magatartásra, amely „elvárható”. Léven jogállamban a jogkövetés kivétel nélkül megkövetelendő alsó mérték és az értékmegvalósítás várható el (ezen felül!), javasoltam, hogy az új Ptk-ban ez az elvárhatóság nem felelősség korlátozó, hanem felelősséget kiterjesztő tényezőként jelenjék meg.³⁴ Így megteremtődnek a védettségi egyensúly tulajdonos és piaci vevő érdekei között, a hivatásos kereskedő terhére, mint a szakmai tisztesség folyománya.

A gazdasági verseny szabadsága [Alkotmány 9. § (2) bek.] jelenti-e az e szabadságról lemondás jogát is? (mintha ezen nem gondolkodnánk következetesen.) Voltaképpen a szabadság szó mindig azt jelenti, hogy a cselekvési autonómián belül az állam nem tesz megkötéseket. A gazdasági verseny szabadsága tehát nem jelentheti azt, hogy „versenyezni kell!” A kérdés az, hogy e szabadságon belül a versenyző felek vállalhatnak-e önkéntes megszorítást, egyeztetést, tartózkodást. Ma a kereskedelmi jog szabályai világszerte inkább a verseny fenntartásának látszatáért küzdenek. Tiltják a kartell, a monopólium, a piaci megegyezések megkötését, tiltják az erőfölénnyel visszaélés, az alulkínálás, a versenytárs kiiktatásá-

33 A vevő védelme mellett a tulajdonos védelmét kívánja megvalósítani javaslatom a Ptk. új szövegéhez, amidőn a más dolgot forgalomba hozó ellen deliktualis védelmet kíván nyújtani. Vö. Zlinszky János: Alkotmányos tulajdonvédelem – biztonság a jogállamban – és a Ptk. 118. §. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2005/1. 18–20., Uő.: Eigentumsschutz versus Marktschutz. In: *Recht – Kultur – Finanzen. Festschrift für Reinhard Mußgnug zum 70. Geburtstag*. Heidelberg, C. F. Müller Verlag, 2005. 59–70.

34 Zlinszky János: Elvárhatóság a magyar magánjogban. In: *Emlékkönyv Petrik Ferenc 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, PPKE JÁK, 2003. 281–290.

ra törekvés szélsőséges módszereit. *Ad analogiam*: a jogérvényesítés szabadsága magánfelek követeléseinél sem jelenti azt, hogy minden igény érvényesítendő bíróság előtt: a megegyezés, vagy akár a bármely megfontolás alapján történő tartózkodás benne van az érvényesítés szabadságában.³⁵ Ehhez viszonyítva az Alkotmány szóhasználatával a versenykötelezettséget és kartell tilalmat jelentő törvényi állásfoglalások ellentétesek, így kérdéses, hogy nem alkotmányellenesek-e. Közben az indok, amely a versenyt előírta, a nyilvános versenyztetés gyakorlatában már rég nem érvényesül: kérdés, nem fordult-e e szabadság-korlátozás, mint természetellenes, inkább a visszájára, az által, hogy a korrupció egyik lehetséges forrásává vált.

Valójában a piac szereplői rég nem a jogrend engedte keretek között mozogva teljesítik alkotmányos társadalmi kötelezettségeiket, sőt a tőke globális mozgásának kiharcolása révén már az országban sem maradnak meg, ha az nem kedvez profitésüknek. E területen az erkölcsi kötöttségek munkálhatnának csupán, de áll, hogy a nagy gazdagság erkölcs-ellenes légkört kelt. Így a jogi kötések más alkotmányos értékek, mint a közteherviselés, a munkához való jog, a szociális biztonság érdekében elvárhatók lennének. Egyelőre a politikai programok e törekvést sem tükrözik meggyőzően!

A magántulajdon jog, csak jogi úton szüntethető meg, míg tárgya létezik. A múlt rendszer törvényi úton – igazságtalanul, kártalanítás nélkül, jelentős magántulajdonokat vont el. A rendszerváltás legális elvéből következőn az Alkotmánybíróság elismerte, hogy a jogszabály alapján történt tulajdon-elvonások esetében az esetleges rendezés, reprivatizáció vagy kárpótlás, az új rendszerben jogi döntést igényel, *ex gratia* történik, az Alkotmány visszamenőleg nem alkalmazható. A reprivatizációra vagy kárpótlásra viszont alkalmazandó a diszkrimináció alkotmányos tilalma.³⁶ Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy álláspontja csak a jogszabály alapján, legálisan elvont tulajdonokra érvényes,³⁷ az erőszakkal birtokba vettek nem, akkor sem, ha ezek birtokhelyzete tulajdonként került az ingatlan-nyilvántartásban feljegyzésre. A deklaratív (nyilvántartási) hatályú bejegyzés ugyanis nem pótolja a konstitutív (jogkeletkeztető) jogi aktust.

Mikor ezen alkotmánybírósági állásfoglalás nyomán egyesek megkísérelték meg nem szűnt tulajdonuk alapján ingatlanuk birtokba adását szorgalmazni, a Bíróságok egybehangzón elutasították ezeket az igényeket, mondván: nem lenne igazságos legális igazságtalan és illegitim igazságtalan elvonások között különbséget tenni. Az indoklás teljesen ellentétes a „legális átmenet” rendszerváltásá-

35 Noha az egyenlő elbánásról szóló 2003. évi CXXV. törvény ezt a szabadságot is megszorítani látszik, hivatalos keresetindításra nyújtva lehetőséget magánsérelemmel kapcsolatban.

36 21/1990. (X. 4.) AB határozat, ABH 1990, 73. sk.

37 Uo. 76.: „Az Alkotmánybíróság értelmezése a jogilag hibátlan állami tulajdonra vonatkozik.”

nak elvével, viszont rendkívül gyakorlatias: sok per lefolytatásától kímélte meg a bírói szervezetet, amely a jogállamban ez ügyben egyedül volt illetékes. Mikor az elutasított felek esetükben az Alkotmánybíróságokhoz fordultak, az, nem akartva nyílt viszályba jutni a bíróságokkal, azon látszatérvvel, hogy a bírói állásfoglalások száma még nem elég nagy ahhoz, hogy élő jogként (rendszeres bírói gyakorlatként) lehessen elbírálni, a panaszokat elutasította azzal, hogy maga a törvény nem alkotmányellenes, mert ezen igények érvényesítését elvben nem teszi lehetetlenné.³⁸

Az előbbi kérdés immár jogtörténeti jellegű, ha sértettjei kis számban még köztünk is élnek. A következő azonban nagyon is élő, még orvosolható lenne. Tudjuk, hogy magántulajdon közérdek alapján korlátozható, kivált annak szerzése és átruházása. Köztudott, hogy jogszabályi megkötések ellenére, hazánkban főleg nyugati felén jelentős területek kerültek tiltás ellenére külföldiek birtokába. Hír szerint e birtokosok zsebében előre elkészített szerződések lappanganak, hogy előkerüljenek és birtokosuk tulajdonát biztosítsák, amint a korlátozások feloldódnak. Minden joghallgató tudja, hogy a törvényes tilalom ellenére megkötött ezen szerződések semmiek. Mégis, több elhangzott kormányígéret ellenére, a helyzet tisztázására mind ez ideig komoly lépés még nem történt. Míg annak idején a jogos tulajdonosok birtokfosztásának rendezését az igazságszolgáltatás nem vállalta fel,³⁹ ezekkel a nyilván jogellenes igényekkel szemben a védekezés késik, a hatalom hordozói még csak egymásra sem mutogatnak, inkább úgy tűnik, hogy homokba dugják a fejüket, ha a helyzet szóba kerül.

A magyar állam tulajdona nemzeti vagyon (az egész nemzet vagyona!). Közvagyon az önkormányzati vagyon is, (a közalapítványi vagyon is), így mindezek közcéljuk szerint, törvényes felhatalmazással, az egész nemzet által áttekinthető módon kezelendők. Ezt semmiféle magán üzleti érdekre tekintettel nem lehet el-leplezni. Ugyancsak az egyenlő védelem elvével ellenkezik, ha magánjogi formák segítségével a közvagyon kezelői kibújnak a vagyonkezelési felelősség alól – autonómiára, üzleti titokra hivatkozással. Az állami vagyonon belül pedig újra meg újra felkavarja a közvéleményt egy-egy kirívó botrány „erkölcsileg rosszalható, de nem jogellenes” szólammal való kezelése.

A köztulajdon körében szó sincs arról az elvről, hogy annak átruházása csak törvényes céllal, az értékarányosság szabályának figyelembe vételével történhet. A bankbotrányok kipattanásakor a kipattanó ellen indult eljárás, nem a jogosulatlan kamatot közpénzből fizető, vagy köznek járó jogos kamatot elengedő ellen.⁴⁰ Élénk emlékezetünkben van – ha ugyan már elmúlt, – Tocsik Márta bűn-

38 15/1993. (III. 12.) AB határozat, ABH 1993, 112. sk., különvéleményem 134.

39 János Zlinszky: Legalität und Eigentum – Probleme des werdenden Rechtsstaates. *Zeitschrift für Eur. Privatrecht*, 1995/3. 524–533.

40 Zlinszky János: A banktitok helytelen értelmezése. *Magyar Nemzet*, 1999. szeptember 16.

ügye és polgári pere, aki hatalmas összegeket vett fel azért, mert megszarolta az államvagyont javára az önkormányzatokat, hogy mondjanak le törvényszabta járandóságuk jelentős részéről,⁴¹ ha időben pénzükhöz akarnak jutni. Talán nem feleltük még el a közvagyont terhére kikötött sok százmillió végkielégítéseket, melyeket a szenális pénzügyi szakember, Bokros Lajos egy éven belül kétszer vett fel; egyszer, mert a bankjától elment miniszternek, másodszor, mert visszaadta tárcáját, és ennek során megtették neki azt a szívességet, hogy látszatra megszüntették megbízatását, így „kénytelen volt” visszatérni a bankszférába. De olvashatók hírek veszteséges cégek vezetőinek sokmillió jutalmáról a közvagyont terhére, közvagyontól vásárolt ingatlanok értéknovekedéséről egy év alatt a vételárat több nagyságrenddel meghaladó szintre: mindez bizonyítja, hogy a köztulajdon védelme körül távolról sincs minden rendben.

2003. év elején a miniszterelnök kijelentette, hogy ezen túl erkölcs és jog kívánalmi közül mindig a szigorúbbhoz fogja magát tartani a Kormány. Javaslatára megalakult a Köztársaság Etikai Tanácsa, hogy megmondja, melyek a közpénzek kezelésének, közügyek ellátásának erkölcsi követelményei. A testület 2003. novemberében egyhangúlag elvi állásfoglalást hozott a közvagyont kezelésével kapcsolatban. Ennek elvi tételei voltak:

„A közvagyont közcélra szolgál. Ennek átláthatónak kell lennie. A közcélra irányultság megtartásáért minden állampolgár felel a maga területén, de személyes felelősség terheli, nem a büntetőjog, hanem a leltárfelelősség szigorúbb elve alapján, a közvagyont kezelőket. Hogy a kezelés esetleg magánjogi formában történik, ezen az elven nem módosíthat.

Az államvagyontól magánvagyontba átirányított javak ellenértékének értékarányosnak kell lennie, éppúgy, mint a magánvagyontban történt visszerhes mozgásoknak. A közvagyont kezelője nem ajándékozhat a közvagyontól, ilyen ingyenes juttatás csak törvényes alapon, alkotmányos céllal történhet.

A privatizáció első lendületében a közvagyont sérelmével történtek nem szolgálhatnak hivatkozási alapul e gyakorlat folytatására.

Szociális céllal létrehozott juttatás luxus- vagy egyéni gyarapodási célokat nem szolgálhat, akkor sem, ha ez az alapul szolgáló jogszabályból nem tűnik ki világosan.

Köz megbízatás nem szolgálhat magán-haszonszerzést lehetővé tévő információk szerzésére sem a tisztviselőnek, sem általa másnak.”

A nyilatkozat közreadását nagy csend követte. A Kormány, amelynek megküldték, nem reflektált arra. A MTI-től egyetlen sajtóorgánum sem, a televízió sem vette át. Amikor néhány hét múlva a *Heti Válasz* külön felhívásra leközlte, sem szakmai, sem publicisztikai visszhangot nem kapott. Ez a hallgatás egy

41 Zlinszky János: Jogerős ítélet született Tocsik Márta és társai büntető ügyében. *Magyar Jog*, 2003/7. 411–415.

olyan szöveggel kapcsolatban, amelynek szerzői közt a Legfelsőbb Bíróság volt elnöke, három volt alkotmánybíró, a volt legfőbb ügyész, a volt ombudsman-aszszony, több egyetemi tanár állott, csak egyet jelenthetett: a közélet nem kívánja, nem bírja el az erkölcsi mértékről, kívánalomról való, tárgyilagos, de határozott állásfoglalást, sem a kormánypártok, sem az ellenzék körében.⁴²

Hol vagyunk attól a határozott állásponttól, amellyel a Kúria a 20. század elején megállapította, hogy a közélet képviselőitől, a jogi hivatás gyakorlójától magasabb erkölcsi mérték kívánható, követelhető meg, mint az átlag állampolgártól (akire az Alkotmány értékrendje ugyancsak kötelező).

5. Házasság, család, gyermek

A Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét (Alkotmány 15. §). A Magyar Köztársaság különös gondot fordít az ifjúság létbiztonságára, oktatására és nevelésére, védelmezi az ifjúság érdekeit (Alkotmány 16. §).

Érték az Alkotmány számára a házasság – férfi és nő törvényes formában megkötött, életre szóló kapcsolata. (Házasságot nagykorú férfi és nő köthet – egymással [Csjt. 10. § (1) bek.].

Érték az Alkotmány számára a család – apa, anya és gyermek természetes (vagy jog által örökbefogadással létrehozott) kapcsolata. Az anyát – gyermeke születése előtt és után – az Alkotmány rendelkezése alapján támogatás és védelem illeti meg [Alkotmány 66. § (2) bek.].

A gyermeknek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szüksége van a családra védelmére és gondoskodására, e jogát az Alkotmány védi [Alkotmány 67. § (1) bek.].

Sorozatosan történnék – szerte a világon – olyan kísérletek, amelyek a házasság és a család ezen kiemelt értékét megkérdőjelezzik, vagy más kapcsolatok számára is meg kívánják adni. A házasság „nyitottságát” hirdetik egyrésztől, másrészt mégis annak zárt kereteibe kívánnák bejuttatni más érzelmi (pár) kapcsolatok alanyait egyenlő rangon. A család intimitását ugyan elfogadják, de azzal egyenlő rangba kívánják helyezni az élettársi vagy más párkapcsolatokat, „nekik is joguk van gyermekhez” felkiáltással! Teljes félreértelmezése ez a szülő gyermekéért vállalt és szabadon kibontakoztatható kötelezettségének, felelősségének! Mintha bizony az, hogy a szülőnek külső behatásokkal szemben szabadságában áll, joga van gyermeke életfeltételeit, neveltetését meghatározni [Alkotmány 67. § (2) bek.] – azt jelentené, hogy a gyermek a szülő tulajdona!

42 Zlinszky János: A közvagyon kezelésének erkölcsi elvei (szövegterv). A Köztársasági Etikai Tanács részéről elfogadva 2003. november 14-én. A Tanács e visszhangtalanságot észlelve megállapította, hogy működése csupán az erkölcsösség álcájául szolgál külföld felé, s ezért feloszlott.

Egyelőre hazánkban e törekvéseket az Alkotmány elszegi: sem a fogalmak tartalmát nem lehet az alkotmányos tartalommal szemben módosítani, sem a kiemelt védettségét és értékét nem lehet ezen intézményektől elvitatni.

Az értékelés a közhatalomra kötelező: mind abból a szempontból, hogy általában nem törhet be a jog eszköztárával a házasság és a család belső világába, hanem kívülről köteles annak zavartalanságát biztosítani: mind abból a szempontból, hogy azok valódi szabadságát a társadalom hosszú távú és jól felfogott érdekében, alkotmányos előírás alapján, a társadalmi rend teljes eszköztárával köteles támogatni, anyagi és szervezeti vonalon egyaránt. Sok e téren a tennivaló. Szemléletben is. Nem kegyadomány az, amely a társadalom részéről a családoknak jut, hanem a társadalom egészének érdekében, a hosszú távú biztonság érdekében eszközölt befektetés. A Bokros-csomaggal kapcsolatban meghozott alkotmánybíróági határozat párhuzamos indokolásában ezt hangsúlyoztam. „A jelenlegi szociális ellátási rendszer (ami lényegesen azóta sem javult) lehet elavult, tartalmazhat visszasságokat, nyújthat felesleges támogatást is esetenként, de egészében ma is távol áll attól, hogy a társadalmi reprodukció terheinek egyenlő (arányos) viselését biztosítsa. Távlatilag a társadalmi egyensúly folyamatos romlásának irányába hat és a társadalom minőségét is rontja hosszú távon. ... A jelenlegi csomagtörvény, ahelyett, hogy ígérete szerint a stabilizáció irányába hatna, a különbségeket még fokozza, hisz az utódnevelés feltételeit többszörösen elnehezíti. Eddig megjelent rendelkezései hosszú távon kifejezetten ellentétesek a társadalmi – gazdasági stabilizáció igényével és céljával. A jogalkotónak legalább is a hosszú távú rendezés elfogadható tervét a társadalom elé kellene tárnia ahhoz, hogy akár csak a jelenlegi hátrányos megkülönböztetések fenntartását is indokolni tudja. Azok súlyosbítása, kivált a költségvetés egésze szempontjából elenyésző számszerű megtakarítások látszólagos előnyei kedvéért, az Alkotmány betűjével és szellemével aligha hozhat összhangba.”⁴³

Több szakmai, jelentős súlyú támadás is érte álláspontomat. Vitatták politikai semlegességemet, és vitatták annak alkotmányosan megállapítható kötelezettségét, hogy a közösség eszköztárából „egyesek szórakozásának fedezésére” eszközöket lehetne a családok részére elvonni, figyelmen kívül hagyva – vagy eleve vitatva – az Alkotmány 66. § (2) bek. és a 67. § egyértelmű rendelkezéseit. De sok a tennivaló a költségvetések rangsorában is. E vonalon is áll, hogy az alkotmányos értéknek előnyt kell kapnia a köz jövedelmének felhasználása során más, nem alkotmányos célokkal szemben.⁴⁴

43 43/1995. (VI. 30.) AB határozat, ABH 1995, 188 skk., párhuzamos indokolásom: 200. sk.

44 Zlinszky János: A család az Alkotmányban. *Vigília*, 1994/12. 916–22.; Uő.: A család az Alkotmányban – elvek, gyakorlat, remények. Előadás a Nagycsaládok Országos Egyesületének kongresszusán, 1998. július 18-án. In: *A társadalom bölcsője a család*. Gödöllő, 1998. 41–49.; Uő.: Élet és család védelme az Alkotmányban. Előadás a Kereszténydemokraták az Életért Egyesületben, 1998. október 2-án. *Vigília*, 1998/4. 262–270.; Uő.: Házasság, család, szexualitás – a református zsinat nyilatkozatához. *Confessio*, 2004/3. 23–27.

Az Alkotmány 16. §-a nevesíti az ifjúság létbiztonságát, nevelését, érdekeit, mint kiemelten védendő alkotmányos értékeket. Hisz „lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága?” S nem a közös értékkereséssel elérhető gyümölcsök biztosítása-e a célja a társadalmi szervezett együttműködésnek? Mi ezzel szemben a valóság? A jövő nemzedék érdekei éppúgy nem érvényesülnek, mint a család érdekei. A nevelés szabadsága és ennek állami lehetővé tétele, mint alkotmányos kötelezettség, állandó ütközésben van a gyakorlati közéletben a világnézeti nevelés és a személyes választás szabadságának tiszteletben tartását és a valódi választási lehetőségek biztosítását magánügyként kezelő, értéksemlegességet követelő nézetekkel.⁴⁵ Az Alkotmánybíróság a katolikus iskolákkal kapcsolatos határozatában világosan kifejtette, hogy a nevelés a szülők szabadsága, vallás-szabadságuk része, s annak reális megvalósításához az állam köteles a valós választás lehetőségét biztosítani. Noha az értéksemleges állam nem tarthat fenn világnézeti elkötelezett iskolát, köteles viszont minden közoktatást egyenlőn úgy finanszírozni, hogy az oktatás ingyenessége csorbát ne szenvedjen.⁴⁶

A bírói kar e kérdéskörben két határozatban is osztotta az Alkotmánybíróságnak az Alkotmányból levont értékrendjét. A Legfelsőbb Bíróság egy határozatában a cégbíróság döntését hagyta jóvá, mikor az homoszexuális egyesület szabályzatának tudomásul vételét megtagadta, mert ellentétben áll a gyermek fejlődéséhez szükséges védelem nyújtásának kötelezettségével. Ezt követően az Alkotmánybíróság elvi alkotmányértelmezéssel fogadta el a Legfelsőbb Bíróság nézetét, és fogadta el, a fiatalok fejlődése érdekében, az egyesülés alkotmányos szabadságának e céllal történő bírói korlátozását.⁴⁷ 2002-ben egy ítélet a gyermekeket világnézeti okokból iskolába nem engedő, de otthon megfelelő szinten tanító szülők ezen döntését minősítette jogosnak,⁴⁸ amely nem büntethető a tankötelezettség megszegése okán. Utóbbi ítélet külön is elgondolkodtató. Oda jutott társadalmunk, hogy elvszerűn és értékrendben gondolkodó szülők kiveszik abból gyermekeiket, mert a média, sajtó, osztálytársak és más külső hatások szerintük olyan veszélyeztetést jelentenek azokra, amelyekkel szemben az otthon nyújtható szülői ellenhatás már nem elégséges, a veszélyeztetéstől kell azokat megóvniok.

Egyedülálló eset ez, mégis kiáltó figyelmeztetés: az Alkotmány 16. §-a társadalmunkban nem érvényesül, mert az értékekre nevelés helyett a fogyasztóvá nevelés, az erőfeszítést követelő utak helyett a kényelmes hatások, az értelmetlenné, energiátlanná formáló kommunikáció hatalmasodik el. Arra van több pénz, mert az hoz többet. Mondhatják erre a liberális gondolkodók, hogy a szórakoztató és tájékoztató ipar azt nyújtja, amire kereslet van, tehát közvetve a tár-

45 Zlinszky János: Vallásos nevelés, katolikus iskolák. *Vigília*, 1994/10. 722–732.

46 18/1994. (III. 31.) AB határozat, ABH 1994, 88. sk., párhuzamos indokolásom: 93. sk.

47 21/1996. (V. 17.) AB határozat, ABH 1996, 74 sk.

48 Zlinszky János: Iskolakerülők. *Magyar Nemzet*, 2002. június 6.

sadalom határozza meg a demokrácia jegyében, mit is kíván. Úgy vélem, hamis ez az érvelés. Mire is van alkotmányos joga az ifjúságnak? Létbiztonságra, oktatásra és nevelésre? És merné-e jólélekkel akárki liberális elemző állítani, hogy amit hazánkban ma a tájékoztatás és szórakoztatás nyújt, okosan oktat, távlati, létet biztosító irányban nevel? Megoldás-e, ha a jól eladható, de kétes értéktartalmú műsor elején figyelmeztetnek: felnőtt kíséretében nézze 12 éven aluli fiatal? Ki biztosítja, hogy a kísérő felnőtt „helyre is teszi” műsor közben vagy után a látottakat? A statisztikák az ifjúsági bűnözés növekedéséről, a dohányzás és kábítószer fogyasztás terjedéséről, a közösségellenes ifjúsági megnyilvánulásokról (lásd falfirkák, rombolás stb.), nem nagyon támasztják alá a liberális nevelés értékkeremtő sikereinek elképzelését. Költségvetés által, társadalmi eszközökből támogatott műsorok, könyvek, művészet nem az alkotmányos értékekre figyelemmel jelennek meg. Szabad-e alkotmányosan támogatni azokat közpénzekből? A művészi szabadság nem jelenthet igényt bármely romboló tevékenység támogatására, csak mert tetszik, ahogyan a tudományos kutatás szabadsága sem jelenthet támogatási igényt a társadalom érdekeit esetleges sikerek kedvéért kockára tevő kísérletekre, étellel, egészséggel, környezeti értékekkel, élhető étellel. Minél magasabb a szabadság igénye az alkotás örve alatt, annál komolyabb a felelőssége azoknak, akik egyedül vannak abban a helyzetben, hogy a veszélyt a várható eredménnyel mérlegre tegyék, tudósoknak, művészeknek, nevelőknek.⁴⁹

Gátat a rombolás üzletének az öntudatos fogyasztó szabhatna. Ám már őt sem erre nevelték. S ha esetleg mégis felszólalna, ha szülői alkotmányos szabadságával élve, gátat kívánna vetni a gyermekét fenyegető veszélyeztetésnek, ha a szabadosság helyett a fegyelmet kívánja meg, akkor a hatalom iparkodik – alkotmányellenesen – elszegni ezt a szabadságát. Mind emlékszünk még arra a jogi torzszülöttre, amelynek alapján a még írni sem tudó gyermektől meghatalmazást kellett kérnie a pedagógusnak ahhoz, hogy szüleit, akik megbízásából gyermeküket nevelik, e nevelés során észleltekről tájékothassa.⁵⁰ De nem kevésbé elvetélteknek tartom azokat a kísérleteket, amelyekkel a felsőoktatásban egyes panaszok nyomán titkosítani kívánják a jegyeket, zártkörűvé tenni a vizsgákat. Meg akarják szüntetni a nyilvánosságban rejlő jelentős védőpaizsot, amit a polgári perben oly hosszú harccal tudott elérni ugyanannak a liberális mozgalomnak történelmileg korábbi szakasza. Most a nyilvánosság ellen vonul harcba, megszüntetendő veszélyes pedagógiai kísérletei minden józan értékkontrollját. Gondoljunk az előbb mondottakra: az ifjúság érdekében áll, ha egyes alkotmányos szabadságait, amelyekre még nem érett, az őt megillető védelem során korlátozzák.

49 Zlinszky János: Közéletre nevelés. *Vigilia*, 1997/4. 251–258.

50 Zlinszky János: Adatvédelem – ki ellen? *Magyar Nemzet*, 2001. február 16.

6. Személyi méltóság

Az Alkotmány 54–55. §-ai szabályozzák mindenkinek az élethez és az emberi méltósághoz való, veleszületett jogát. Súlyos határozatokkal értelmezte e jogokat az Alkotmánybíróság. A halálbüntetés eltörlése, a szólás és véleménynyilvánítás szabadságának elsődleges értéként kezelése, az adatvédelem mind e tételek gyakorlati érvényesülését segíti elő.⁵¹ Mégis, e körben is vannak továbbra is kívánni valók.

Ide sorolhatjuk az Alkotmánybíróságnak az állam életvédelmi kötelezettségét megállapító, első és második abortusz-határozatát. Az anya szabadsága és a magzat életjoga került egymással szemben mérlegelésre, és noha a testület nem érezte magát feljogosítva (minden elismert vagy szemére vetett aktivitása mellett sem) arra, hogy értelmezéssel megállapítsa a magzat „ember” minőségét a jogalanyiség szempontjából, komoly alkotmányos kötelezettséget állapított meg a hatalom részére az élet védelméről. Mikor ez nem teljesült, egy további határozattal hívta fel az e téren fennálló múlasztási alkotmányértésre.⁵²

Mindhiába! A költségvetési szempontok ismét az alkotmányos értékrenddel szemben érvényesülnek! Hiszen hol vannak ma az anyák azon helyzetben, hogy pusztán személyes egyéni válsághelyzetük tükrében döntsenek gyermekük megszülése vagy elvetése között. Megteremtette a társadalom e döntés szabadságának előfeltételeit? Állíthatjuk jó lélekkel, hogy anyagi, otthonteremtési, munkahelyi, hivatásbeli gondot általában nem jelent az újabb családtag?! Állíthatjuk, hogy a társadalmi gondolkodás gyermekbarát? Hogy a leányanyára, legalább az életet teljes elvi súllyal védő, keresztény környezet, elismerőleg tekint? Hogy a sokgyermekes családok nem a demokratikus számarányuknak, hanem a jövőt biztosító értéküknek megfelelő súlyt kapják meg a különböző politikai tervekben? Szabadsága, vagy kényszerhelyzete indítja a gyermekéről lemondásra az így döntő anyák többségét? Ügye, költőiek a kérdések?⁵³

Szemléleti hibák nyüzsgő sora rontja meg a társadalom tisztánlátását e téren: Minden érzelmi kapcsolat egyenértékű! Az állam ne tegyen különbséget! Nem közérdekű a nemzeti társadalom fennmaradása a nemzedékek egyensúlyával! Termelési szemlélet: csak az árutermelés érték. A felnőtt ember akkor „dolgozó”, ha kereső.

51 Mikor az Alkotmánybíróság megszüntette a halálbüntetést, tudatában volt annak, hogy a társadalom többsége értetlen e döntéssel szemben. Hasonló a helyzet az adatvédelemnél, vagy a nyilvános vélemények nyilvánításánál. Nem jelzi-e ezen döntések értékét az évek múltán sem elismerő, hanem ezen döntésekkel továbbra is elégedetlen közhangulat, hogy a jogállami értékek erkölcsi kibontakozását segítő intézkedéseket nem követte a társadalom felnövése az alkotmányos értékek hordozására?

52 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333.

53 Zlinszky János: Az abortusz joga. *Új Demokrata*, 1995/20. 5.

A családban végzett munka, a családfenntartó munka nem kap arányos értékelést annak ellenére sem, hogy az Alkotmány a családot a kiemelt értékű társadalmi kapcsolatok közé emelte. De hát a már megszületett, az élő ember méltóságával minden rendben van nálunk? Egyenlők az egyenlők, támogatottak az önhibájukon kívül rászorulóknak (Alkotmány 17. §)? Ha összemérjük, mit tett az első világháborút követően a magyar társadalom a szegénység felszámolására, a családok támogatására, a hajléktalanok lakáshoz juttatására, az oktatás szintjének emelésére az ország teljes kifosztottsága, csődhelyzete után tíz éven belül, és mit tettünk mi, tizenöt év alatt, nem kell-e pirulnunk? Pedig az a kifosztott és megcsonkított ország még csak kölcsönt se nagyon kapott?

Két példával szeretném érzékeltetni – koránt sem kimerítve a lehetőségeket – mit hiányolok a társadalmi gondolkodás alkotmányosságából. Az első: panasz érkezett az Alkotmánybírósághoz, hogy a Kormányrendeletben a hadirokkantaknak és hadiözvegyeknek engedélyezett ingyenes utazás lehetőségét, anélkül, hogy erre szükség, felhatalmazás vagy kötelezés állt volna fenn, a közlekedésügyi miniszter a II. kocsiosztály igénybe vételére korlátozta. Az Alkotmánybíróság a korlátozást, bár formailag a kormányrendelet módosítása miniszteri rendelettel sértette a jogszabályi hierarchiát, tudomásul vette.⁵⁴

Idézek akkori véleményemből: „Indokolatlan és diszkriminatív a rendelkezés az utazási kedvezmények szempontjából. Nem minden kedvezményt korlátoznak hasonlóan. Például, a képviselőkét nem. Lehet indokoltan különböztetni, de itt ez nem áll fenn. A képviselő mandátuma okán kapja e kedvezményt, a hadirokkant és özvegye helytállása és vesztesége okán utólag, de ez nem indokolja, sőt sértővé és ízléstelenné teszi a megkülönböztetést. S ha jó ízlés és társadalmi megbecsülés nem is jogi kategóriák, illő azokat „jogszabály-magyarázat” esetén figyelembe venni. A kérdésnek nincs jelentős anyagi vonzata, annál szomorúbb a társadalomlélektani kicsengése.

A másik ilyen eset a néhány éve megszavazott, majd az Elnök által megkifogásolt szociális törvény volt.⁵⁵ Szociálisan érzékeny alkotmánybíróként tartottak nyilván, ugyan miért nem örültem, ha végre a rászorulóknak ellátásáról valamiféle állami rendelkezés született? Minden kákán csomót keres, mondhatnák. De nem így van. A szociális ellátásról szóló törvény, ha valakinek az ellátásra való rászorultságát a helyi önkormányzat megállapította, és az ellátásra többféle lehetőség kínálkoznék, nem a rászoruló személyt, (többnyire öreg embert) jogosítja fel arra, hogy válasszon a kínálgató ellátási lehetőségek közül, hogy azután a választott lehetőséget anyagilag támogassa. Nem, a választás joga a lehetőségek közt külső ellátás esetén az önkormányzatot illeti, míg a házi ellátás nem is választható, azért nem jár támogatás. Nem a személy dönt önnön sorsáról, arról, kit enged

54 1482/B/1995. AB határozat, ABH 1996, 602. és különvéleményem: 606.

55 Zlinszky János: A szociális törvény vitájához. *Hírhozó*, 2003. január 16. 5–7.

lakásába, kitől fogadja el a (bizonyos fokig) kiszolgáltatottságot jelentő ellátást, segítséget, hanem róla döntenek külső hatalmasságok. Nem személyként, hanem tárgyként, megoldandó esetként bánnak vele. Ezt tartottam alkotmányellenesnek, az emberi méltóságot sértőnek a javaslatban. Utólagos normakontroll iránti javaslatomra egyelőre nem született válasz.

Ugyanilyen személyi szabadságokba vágó, bár egyelőre gyakorlatban vihart még nem kavart törvény az egyenlő elbánást biztosítani kívánó (diszkrimináció-ellenes) 2003. évi CXXV. törvény. Minthogy teljesen összemossa az egyéni autonómián alapuló gazdasági és személyi döntéseket (amelyek körében szabad az egyén) az államigazgatási és piaci döntésekkel, amelyek körében érvényesül az Alkotmány 70/A. § (1) szerinti diszkriminációs tilalom,⁵⁶ sőt az ezzel kapcsolatos vélt sérelmekhez bűnösségi vélelmet fűz és hatósági bűnüldözést tesz lehetővé, egyszerre sértve a fair eljárás és a bírói bűnüldözési monopólium alkotmányos elveit is, súlyos konfliktusokra nyit lehetőséget.⁵⁷ E tárgyban sem bírálta még el normakontroll javaslatomat az Alkotmánybíróság.

Személyi kérdés végül, a törvény előtti egyenlőség kényes kérdése akár a vádlott, akár a jogkereső polgári bíróság előtti egyenlősége. Ez többek között a jogi képviselő, illetve védelem igénybe vételén keresztül valósul meg. Éppen ezért e körben az egyenlő elbánásnak, a bírói pártatlanság értékét is biztosító, komoly jelentősége van.

Ennek ellenére tapasztalható, hogy a múlt rendszerből örökölt becsontosodott nézetek, (kétféle – kirendeléses illetve megbízott védelem közti különbségtétel), vagy éppen újabban elkövetett kodifikációs hibák (jogerő utáni jogorvoslat lehetőség) adtak okot e téren is panaszokra, amelyek mellett az Alkotmánybíróság is elment. Talán nem ok nélkül van, ha a volt ügyvéd gyakorlatából adódó érzékenység miatt több ilyen kérdésben is hallattam külön véleményemet a jogállamiság érdekében.⁵⁸

56 Zlinszky János: Az Alkotmány 70/A. §-ának értelmezése az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: Bitskey Botond (szerk.): *Tízéves az Alkotmánybíróság*. Budapest, 2000. 137–144.

57 Zlinszky János: Gondolatok és aggályok egy koncepció kapcsán. *Fundamentum*, 2003/2. 131–136.; Uő.: Bűnüldözés államigazgatási jogkörben – egyenlő elbánás és esélyegyenlőség-teremtés örve alatt. In: Raffai Katalin (szerk.): *Placet experiri: Ünnepi tanulmányok Bánrévy Gábor 75. születésnapjára*. Budapest, Print Trade, 2004. 349–358.

58 401/B/1992/7. AB határozat, ABH 1994, 534.: „Tudatában vagyok annak, hogy az általam javasolt változtatás a bűnügyi költségek viselésében terhet jelent a költségvetésnek. Ám az alkotmányosság nem lehet csak pénzkérdés függvénye. Tudatában vagyok annak, hogy a jelenlegi megbízásos- kirendeléses védelem-rendszer megváltoztatása, noha a visszasságát kiváló ügyvédek sora hosszú ideje észlelte és szóvá tette már, korántsem számíthat osztatlan tetszésre ügyvédi körökben sem, s talán a bírák is úgy fogják ítélni, hogy fölös többletterhet ró rájuk a védői munka helyes értékelésének kötelezettsége. Nehéz a berögződött rossz rendszert és főleg az azzal kapcsolatos tudatot megváltoztatni. Az orvosok sem lelkesednek osztatlanul a tisztességes fizetések esetére kilátásba helyezett paraszolvencia-tiltásért. Ám meggyőződésem, hogy a védelem alkotmányos garanciát csak ilyen megoldás esetén fog jelenteni, s csak az elvi alapon

Mai gyakorlatunk a perköltségek megállapításában több elvtelenséget is tartalmaz. Egyrészt nem a teljes munkadíjat igyekezik megállapítani [az Alkotmány

---

megoldott bűnügyi költségviselés fogja biztosíthatni a bíróság előtti egyenlőséget szegény és gazdag között.”

1518/B/1991/62. AB határozat, ABH 1992, 570. „A Pp. 75. § (4) pontja azonban - álláspontom szerint - indokolatlanul különböztet a felek terhére, mikor az állandó jogi képviselőt alkalmazó peres fél költségét nem a ténylegesen igazolt költség, hanem a mérlegeléssel megállapított ügyvédi költség hányadában engedi csak megállapítani. A költségek igazolását ugyanis kizárni látszik a (3) és (4) pont szövegéből kitűnő azon rendelkezés, mely szerint munkadíj nem, hanem csak csökkentett ügyvédi díj számolható el a munkaidő kiesés megtérítéseként. Ha ez a jogszabályi rendelkezés a bírói költségmérlegelést és a felmerült költségek igazolását egyáltalán nem érinti, úgy a szabályozás felesleges és ezért megbizonytalanságot okoz. Ha viszont a Pp tényleg elvi különbséget kíván tenni a teljes költség megtérítése vonatkozásában ügyvéd által képviselt és alkalmazott jogászt által képviselt peres felek között utóbbiak terhére, úgy sérti a felek bíróság előtti egyenlőségét és a jogellenesen okozott károk áthárítása vonatkozásában a jogszolgáltatás alkotmányos elveit. A peres fél számára ugyanis az alkalmazott jogtanácsos a teljes peres ügyre fordított munkaidejének ellenértéke perköltség és nem csak a bíróság előtti megjelenéssel igénybevett munkaidő minősül a perre fordított költségnek.” 1406/B/1991/3. AB határozat, ABH 1992, 497. különvéleményem: 504. „A Be. 393/B 1–4.) pontjai a biztosítékkal kapcsolatban álláspontom szerint sértik az Alkotmánynak a tulajdon elvonásával kapcsolatos 13. § 2), a bírósági eljárással kapcsolatos, az igazságos ítéletre - ezzel kapcsolatban az arányos büntetésre - valamint az ártatlanság vélelmére vonatkozó 57. § 1–2.), és ezzel összefüggésben a jogállamiságról, jogbiztonságról szóló 2. § 1) pontjait. A biztosíték célja, hogy a külföldi lakos terheltet ne korlátozza indokolatlanul szabad mozgásában az eljárás alatt, viszont biztosítsa az állam büntetőhatalmának érvényesülését a külföldön levő terhelttel szemben is, egyszerű és célszerű módon (de nem az egyedül lehetséges módon!) . A biztosíték összecszerúségét úgy kell megállapítani, hogy az mindenesetre fedezze az államnak a terhelttel szemben keletkező összes igényei fedezetét.

A biztosíték nélkül a terhelre háruló anyagi következmények többnyire alatta maradnának az előre megállapított biztosíték összegének. Ha a biztosíték így kerül kiszabásra, akkor el kell vele a terhelte felé számolni. Az állam saját igényét biztosítja, nem vonhat el azonban többet a terhelte tulajdonából, mint amennyi a büntetőeljárás eredményeként jogosnak mutatkozik. Azok a rendelkezések, melyek szerint büntetés kiszabása nélkül is, sőt a terheltnak az eljárásban való későbbi részvétele ellenére is, az államra száll a biztosíték összege, meghaladják a büntetőeljárás célját, jogtalan és alkotmányellenes tulajdonelvonást jelentenek, akkor is, ha abba a terhelte előzetesen beleegyezett. Erőfölényét a büntető hatalmat gyakorló állam anyagi előnyök szerzésére nem használhatja ki, ez ellenkezik a tulajdon védelme és a jogállamiság alkotmányos elveivel. A támadott törvényhely 3.) pontja bizonytalan fogalmazása miatt is sérti a jogbiztonság elvét, ezzel a jogállamiságot. Nyilván a kiszabott szabadságvesztés büntetés letöltése esetén is szó lehet pénzmellékbüntetésről, perköltségről vagy elkobzási egyenérték megállapításáról, s ezek akkor is levonhatók a biztosítékból.”

1320/B/1993/3. AB határozat, ABH 1995, 683.: „Más helyen már kifejtettem, hogy büntető eljárásunk ennek az alkotmányos biztosítéknak következményeit hiányosan vonja le. A tehetősebb terhelteket előnyhöz juttatja és így vét a törvény előtti egyenlőség elve ellen a védői költségek megtérítésével kapcsolatban (401/B/1992. AB határozat, ABH 1994, 534). Most ismét ilyen hiányossággal találkozunk. A törvény egyébként jelenleg belső ellentmondást is tartalmaz. Ha a kirendelés a jogerősítélettel véget ér, az ítélet pedig jogerős, noha még jogorvoslattal alanyi jogon megtámadható, a kötelezően részt vevő védőnek a Be. 284/A. § (1) bekezdés 1/c pontjában biztosított felülvizsgálati indítványozási joga eleve értelmetlen, hisz nincs már védő! Felesleges akkor a védő jogát még külön korlátozni. Ha viszont ez a joga fennáll, úgy korlátozása, a bíróság diszkréciós jogától vagy a terhelte akaratától függővé tétele alkotmányellenes, mert az igazságos és törvényes ítéletképzés gátját képezheti. Igazságos ítélet meghozatalát azonban a terhelte sem akadályozhatja – jogállamban – alkotmányosan.

70/B. § (2) bek.] ellenére, például alkalmazott jogász és megbízott ügyvéd esetén – előbbinél csak a tárgyaláson megjelenést díjazza). Másrészt védelejtés esetén nem téríti a megbízott védő költségét, csak a kirendeltét. Végül megtagadja, illetve korlátozza a védelem jogát a jogilag legkényesebb törvényességi felülvizsgálattal kapcsolatban, azon a címen, hogy azt már a jogerő beállta utáni perszszakaszban kell benyújtani [az Alkotmány 75. § (3) bek. ellenére].

7. Szociális jogok

A szociális ellátásról a személyi méltósággal kapcsolatban már szó esett, de kézenfekvő az egészségügyi ellátás és a nyugdíjhoz való jog alapjogi jellegével kapcsolatos alkotmányos értékek és politikai gyakorlat néhány kérdésének felvetése.

Az egészségügyi ellátással kapcsolatban az új rendszer hurcolja magával az elpazarolt, költségvetési hiányok és pazarló célok érdekében a múlt rendszerben elfogyasztott biztosítási tőke hiányából, a befizetéseknek a fogyatkozó és előregedő társadalom növekvő igényeihez képest elégtelen voltából adódó költségvetési kötelező terheket. E terhektől a mindenkori Kormány igyekszik szabadulni – de főleg a két szocialista-liberális koalíció gyakorlata szúr. A minden szolgáltatási terhet magánkézbe adni kívánó liberális szemlélet elvi vonalvezetése a hiányzó, bár névben vallott szociális érzékkel vegyítve hozza magával, hogy csak vonakodón vállalt alkotmányos kötelezettségek a szociális biztonság és az ingyenes gyógyítás, egészségügyi ellátás.

Voltaképpen az erre irányuló reform-elgondolások szakkérdések. Alkotmányos kötelezettség csupán az, hogy a költségvetés, függetlenül a társadalombiztosítás teherbíró képességétől, itt köteles a hiányzó pénzeszközöket rendelkezésre bocsátani. Ezt ugyan az Alkotmánybíróság többször rögzítette, és a kormányok sem vitatják nyíltan, de a társadalom e téren, más rossz tapasztalatokból okulva, igen érzékeny és gyanakvó. Ahogy egy különvéleményben megfogalmaztam: „Jogállamban a jogalkotó nem oldhat fel minden kötöttséget a költségvetésre hivatkozással. Belül kell maradnia a költségvetés lehetőségein, de azon belül az ellátott és megrövidített területek rangsorának megállapításánál tartozik az alkotmányos rangsort, az alkotmányos kiemeléseket figyelembe venni. Sem a szakszerűség, sem a piacgazdaság nem elegendő indok arra, hogy alkotmányos célok háttérbe szorítását a politika azokkal indokolja, mikor eszközeit célok érdekében csoportosítja. Az egészséghez való jog és az egészségügyi ellátáshoz való jog alkotmányosan védett terület. Az Alkotmánybíróság már több esetben tapasztalhatta, hogy a jogalkotó egyes területeken a szakszerű költségvetési szempontok érdekében visszalép alapjogok érvényesítésétől, míg az így elért megtakarítások már nem az alkotmányosan védett, a megrövidített területre kerülnek (szakszerűn) ismét vissza, hanem más, nem védett célok nyelik el a felszabadított eszközöket. A törvényhozó érzékelhetően nem az alkotmányosan védett és kiemelt

értékek megvalósításának határai között mozog, hanem a rendelkezésére álló eszközöket bőven szórja a piacgazdaság szereplői közé, hogy aztán az alkotmányos kiemelések felvetésénél az üres államkincstárra hivatkozzék... Voltaképp ezt kifogásolják a panaszosok, akik eddigi ellátási szintjük ellehetetlenülését féltik az új rendszertől. A jogalkotó az azonos vagy emelt szintű ellátás feladatának nem kézzel foghatón tesz eleget. Az alkotmányos jogok kiüresítése apró lépésekben úgy, hogy az új megoldások elmaradnak, jogállamban elfogadhatatlan, kivált fiskális szempontok kedvéért.⁵⁹

Míg az egészségügyi ellátás küszködik jelentős tőkehiányával és a társadalom minden változással szembeni gyanakvásával, a nyugdíjasok és ellátásra szorulóknak immár egyre növekvő, lassan választásokon is figyelembe veendő csoportja a negyven év hazugságait, tőkeelvonását, a pénz értékállóságáról vallott hamis nézeteit nyögi mindmáig. A szociális biztonság, ami megilleti a társadalom tagjait, a kereső korban lévő lakosság számára megélhetési lehetőségeiről gondoskodó politikát kívánna, a nyugdíjasok számára pedig valahai keresetük szerinti életmódjuk bizonyos százaléka alapján meghatározott járadék-ellátásukat. E járadék az ő esetükben az alkotmányos tulajdonvédelem szabályai szerint őrzendő meg, nem lehet őket a romló gazdasági helyzet, vagy a pénzrontás kiszolgáltatottjaivá tenni.

Az Alkotmánybíróságon belül sokszor volt vita tárgya, mennyiben lehet a nehéz anyagi viszonyok között a nyugdíjasoknak szociális biztonságra igényük. Kivált azok számára, akik jövedelmük alapján döntő részben vásárolt joggal rendelkeztek, majd nyugdíjba menetelükkor a rendszer fokozott degresszív nyugdíj-megállapítását elszenvedték, további elvonás azon a címen, hogy beállási szintjük a jövedelmüknek megfelelően magasabb volt, elviselhetetlennek tűnt. Másrészt azok, akik, egyre fogyó számban, még a múlt rendszerben kaptak nyugdíjat, melynek összegét a pénz értékállóságának fikciója alapján nem növelték az általános jövedelmekkel arányban, most egyszerre szenvedik az ártámogatások megvonását és a nominális pénzromlást. Végül az alacsony nyugdíjasok a létminimum alá süllyedés közvetlen veszélyhelyzetében vannak, vagy azon át is estek.

Meggyőződésem, hogy ezeknek az összetett nehézségeknek csak elvi, az erődöket szétboncoló és figyelembe vevő gyökeres reform vehetné elejét, toldozgatások csak rontanak az állapoton. Sokszor hangot adtam ennek, kifejtve, hogy az alacsony nyugdíjasok létminimuma közteher és nem a nyugdíjak közti szolidaritás körében oldandó meg: nem lehet a „magas” nyugdíjasokra terhelni mindazt, amit a többieknek feltétlen juttatni kell. A társadalom szolidaritása terhére jár a létbiztonság, persze ehhez a nagy vagyonúaknak és jövedelműeknek nem csökkenteni kellene a terheit, hanem éppen növelni – hisz más forrás nincs.⁶⁰

59 54/1996. (XI. 30.) AB határozat, párhuzamos indokolás, ABH 1996, 203.

60 Zlinszky János: A nyugdíjrendszer aránytalanságai. In: Németh György (szerk.): *Utak és lehetőségek az egyenlő esélyek megteremtésére*. Budapest, 2002. 329-340.; 28/1991 (V. 18.) AB határozat,

ABH 1991, 314.; 43/1995. (VI. 30.) AB határozat, ABH1995, 188.; „A szociális piacgazdaságra való átmenet követelménye mindazonáltal, hogy az átmenet során a jogállam biztosítsa a szociális védőhálózt mindazoknak, akik az új rendre felkészülni idejében nem tudtak, akiket a piaci viszonyok szabad érvényesülése aránytalan hátránnyal sújt, vagy akik koruk, egészségi állapotuk és egyéb ok miatt az új viszonyokra átállni már képtelenek. Ha az így hátrányos helyzetbe kerülők az előző szociális rendszerben állami ígérvényt szereztek szociális biztonságukra, részükre azt az Alkotmány 70/E. szakasz első fordulója biztosítja, összhangban a tulajdonvédelem alkotmányos követelményeivel. Ha ilyen garancia nélkül ugyan, de létalapjukat veszítik önhibájukon kívül az átállás következményeképp, az Alkotmány 70/E. szakasz második fordulója kötelezi a 17. szakaszban megfogalmazott elv alapján az Államot a megélhetésükhöz szükséges ellátás (kiegészítés) biztosítására. A piacgazdaságra való átmenet során az Állam kivonulása a gazdaságból és egyéb magánautonómia körébe kerülő közfeladatok intézése területéről eleve azzal jár, hogy az államháztartás terhei csökkennek, az államapparátus a célszerű és hatékony méretre módosítandó. Ennek során ügyelni kell arra, hogy az állami anyagi eszközök felhasználása közérdekű módon, arányosan történjék: a piacgazdaság magával hozza, hogy a piachoz jobban alkalmazkodó egyedek anyagi érvényesülése kiugró előnnyel járjon, de a jogállam követelménye, hogy az állami, közteherviselésből fedezett, források felhasználása törvényes, nem egyedi, hanem közérdeket szolgáló legyen. A közteherviselés alkotmányi követelménye (70/I. szakasz) mind a közterhek arányos vállalását, mind a közterhek célszerű, átlátható és lelkiismeretes, felelősségteljes felhasználását is előírja a jogállamiság keretei között.”

26/1993. (IV. 29.) AB határozat, ABH 1993, 196. különvéleményem: 208 sk.: „A jogállamiságból folyó igény, hogy a múlt rendszer által ígért nyugellátást biztosítani kell, hacsak keletkezése nem ütközik jogellenes diszkriminációba, s ennek során a járandóság jogosságát vélelmezni kell.

A legalitásból folyó igény, hogy a megszerzett jogosultságok, jogosultságot létesítő tények nem veszítik érvényüket, azokat azonban egyeztetni kell az új alkotmány elveivel. A szociális biztonságból folyó igény, hogy a rendszer által visszteher fejében garantált ellátás - a nyugdíjalapul szolgáló, biztosítás alapját is képezett jövedelem százaléka - szerinti járandóság a nyugdíjasnak nyugdíjas kora végéig jár (Alkotmány 70/E. § (1) bek.). A módosított Alkotmány életbelépése óta a szociális biztonság mellett a tulajdon védelméből, a vagyoni jogok elvonásának tilalmából is következik, hogy ezt az ellátást az állam, ill. a társadalombiztosítás állami garancia mellett értékállóan tartozik biztosítani, tehát sem közvetlen rendelkezéssel nem csökkentheti annak értékét, sem a nominális mennyiség értékének elvonásával (Alkotmány 13.§ (2) bek.). Ez az államnak a már megállapított nyugdíjjáradék vonatkozásában mint a társadalombiztosítás működtetőjének szerződéses kötelezettsége.

A szociális biztonság minimumának garantálásából következik végül, hogy a mindenkori létminimumot az állam minden rászorulóknak állampolgári jogon biztosítani tartozik a társadalombiztosítás útján (Alkotmány 70/E.§ (2) bek.), de nem feltétlenül a társadalombiztosítási alap terhére. Ha strukturálisan a folyósítást a társadalombiztosítás végzi, úgy a forrásoldalt a költségvetés egésze terhére kell biztosítani és nem lehet egyedül a biztosítási vagyont ezzel megterhelni. A létminimum az Alkotmány szerint állampolgári jogon jár, biztosítása pedig az államnak közjogi kötelezettsége. Az utóbbi két szempont egybevetve azt jelenti, hogy a társadalombiztosításnak befizetett járadékkal megszerzett jog nem csökkenthető azon a címen, hogy az állam egyeseknek viszont többleteltételt nyújt bármilyen téren. A nyugdíjas számára a biztosításként szerzett jog vagyoni jog. Annak elvonása csak a vagyonelevonás rendes szabályai szerint lehetséges. Alapvetően tehát teljes kártalanítás mellett közcélból, másrészt közterhek viselése céljából, a különböző vagyoni jogok nem diszkriminatív terhelése mellett arányos mértékben, ha a cél másképp el nem érhető.”

1067/B/1993. AB határozat, ABH 1996, 446. párhuzamos indokolásom: 449.: „Az tény, hogy a kedvezményekhez való jog nem alkotmányos jog. Az is tény, hogy az Alkotmány 70/A. §-a a hátrányos megkülönböztetést tiltja. Ebből következik, hogy a pozitív diszkrimináció szabad, de ez a „szabadság” esetenként alkotmányos követelmény is. Ilyen lehet például a házasság és a család

A létbiztonság kérdése önmagában is vet fel gondokat.⁶¹ Még ha el is tekintünk attól, hogy a létminimum az önhibájukon kívül e szint alá süllyedteket illeti meg alkotmányosan, valójában azonban nem szoktunk különböztetni az okozás oldaláról. Más részről kétségtelen, hogy az állapotot nem lehet csupán jövedelmi oldalról közelíteni. Az lenne tehát a törvényhozó alkotmányos kötelezettsége, hogy ezen állapot megállapítását hatósági (legvalószínűbben helyi önkormányzati) hatáskörbe adja, panaszjog mellett, és annak megállapításához adjon támpontokat. Akiről viszont megállapítható, hogy sem vagyona, sem eltartója, sem jövedelmi lehetősége nincs és így jutott ebbe az állapotba, annak ellátását a költségvetés terhére kell megoldani – ha lehetséges, nem csak segéllyel, hanem inkább, az emberi méltóságot jobban szolgáló, munkával. Ennek viszont jelenleg teljesen kidolgozatlanok a törvényi előfeltételei. A rendszerváltás óta fennáll az ügyben a folyamatos alkotmányellenesség mulasztás okából.

Hivatkozott határozatában az Alkotmánybíróság kimondta, miszerint az Alkotmány 70/E. § (1) bek.-ből nem következik, hogy minden magyar állampolgárnak, ha munka nélkül marad, jár munkanélküli segély. Amit ehhez hozzá kellett tennem, annyi, hogy viszont ha munka nélkül marad és ellátása a lét-

---

intézményével kapcsolatban, amely az Alkotmány 15. §-a értelmében védelemben részesül. Ebben a körben a pozitív diszkrimináció nem a törvényhozó szabadsága, hanem az Alkotmányból folyó kötelezettsége. A határozat szerinti szűkített értelmű ellátási jogosultság vonatkozásában sem lehetne törvényhozói szabadság körébe utalni egy olyan esetet, amikor a társadalombiztosítás útján szerzett (vásárolt) nyugdíj összeg - időközbe, az állam által létrehozott infláció miatti értékvesztés folytán - a minimális szociális ellátás szintje alá süllyedne. A nyugdíj létminimumhoz viszonyított arányának fenntartása az elemi szociális biztonság követelménye.”

277/B/1997. AB határozat, ABH 1997, 740. különvéleményem: 744.: „A létminimum biztosításának nem a nyugdíjasok szolidaritása, hanem a társadalom szolidaritása keretében kell megvalósulnia. Önmagában az, hogy valakinek a nyugdíja a létminimum alatt kerül megállapításra, vagy az inflációnak meg nem felelő emelés miatt oda süllyed, nem is jelenti, hogy rászorul és jogosult erre a szolidaritásra: lehet vagyona, megtakarítása, önkéntes biztosítása, öt eltartó házastársa.

A nyugdíjmelés alsó határának megállapítása sok mindent kifejezhet: lehet pénzügyi oka, lehet társadalmi hangulati oka, célozhatja a járadékok alsó szintjének emelését is. Azonban sem meg nem oldja a létminimum biztosítását, sem nem szolgálja azt feltétlenül (hiszen juttathat kisnyugdíjas, de gazdag személynek is.)

Ilyen körülmények között nem helytálló a határozat azon álláspontja, mely szerint a Kormány joga a nyugdíjmelés felső határának megállapítására a szolidaritás jegyében alkotmányosan védett tulajdoni igény elvonására arányos és szükséges intézkedési jogosultság. A nyugdíjak emelésére a pénzromlás következtében az állam a járadékok egyenlő értékállósága (értékvesztése) körében jogállamban vagyonszociális, de adósi kötelezettsége körében is köteles. Mégpedig minden nyugdíj, minden egyszer már a szolidaritás szabályai szerint megállapított járadék és ellátás vonatkozásában, hátrányos megkülönböztetés nélkül. Ha esetleg a létminimumra való jog miatt alkalmaz pozitív előnyt, azt a rászoruló, nem pedig a kisnyugdíjas vonatkozásában, és nem a többi nyugdíjas terhére, vagy egyes nyugdíjas rétegek terhére, hanem az állampolgárok összessége terhére, a közteherviselés szabályai szerint, az Alkotmány 70/I. § szabályának szigorú figyelembe vételével köteles tenni.”

61 Vö. a nyugdíjjal kapcsolatban idézettek is, továbbá a 31/1993, (V. 21.) AB határozat, ABH 1993, 242. sk.-hoz fűzött párhuzamos indokolásomat, 244. sk.

minimum szintjén sincs biztosítva, jár neki az Alkotmány alapján szociális ellátás. Az állam jogosult az ilyen ellátást szabályozni. Jogosult kárenyhítést vagy ellentételezést előírni. De mindenképpen gondoskodnia kell arról, hogy magyar állampolgár, ha önhibáján kívül a megélhetéséhez szükséges ellátását biztosítani nem tudja, ellátásban részesüljön.

Azóta az Alkotmánybíróság megkeresésre azt is megállapította, hogy éghajlatunkon télen a létminimumhoz tartozik a fedett fűtött helyen való tartózkodás lehetősége is.⁶² Évek teltek el, és a fedélnélküliek száma még mindig ezrekre rúg, míg a férőhelyek évente jó ha néhány százzal gyarapodnak, amit diadallal szoktak bejelenteni.

8. Jog a környezethez

Ejtsünk szót a sok vitát kiváltó alkotmányos tételről, a környezet megóvásának kötelezettségéről, az élhető és fenntartható külső életkörülmények biztosításához [Alkotmány 18. §, 70/D. § (2) bek.]. Új viszonylag ez az igény, fenyegetően rohamos annak veszélyhelyzete. És ez is pénzbe kerül, látványos sikereket nem azonnal mutatva, mulasztások hatását csak utóbb érzékeltetve. Alkotmányunk a természetes és az épített környezet megőrzendő értékét elvben rögzíti. Az Alkotmánybíróság, kezdeti tétovázás után,⁶³ több döntésében is meghatározta ennek az értéknek tartalmát a hétköznapiakra. 1993-ban egy elvi alkotmányértelmezés során annyit rögzített csupán, hogy „az állam kétségtelenül köteles az egészséges környezet megvalósítását szolgáló sajátos intézményrendszer kialakítására és működtetésére. ... Annak meghatározása, hogy e kötelezettségekből milyen jogalkotási és kormányzati teendők származnak, csak törvényhozási úton történhet.” Ádám Antallal közösen úgy láttuk, hogy ennek során a törvényhozás számára alkotmányos kötelezettség a) az egészséges környezet minőségi mutatóinak meghatározása, b) érvényesülési feltételeinek törvényi megállapítása, c) ezek érvényesülésének értékelése, d) a megtartásukra készített eszközök meghatározása, e) megsértésük szankciórendszerének kidolgozása, f) a polgárok közreműködésének biztosítása.

Lényeg e határozatokban, hogy a környezet értékeinek megsemmisülését meg kell akadályozni, a tényleges védelmi intézkedések egyszer elért szintjét nem szabad rontani, amint ezt a védendő erdők ügyében elvi éllel 1994-ben a bíróság kimondta. Nevezetes az a határozat 1995-ben, amikor a helyi hatóság környezetvédő, de a bányatörvénnyel ellenkező határozata elleni panasz során az Alkotmánybí-

62 42/2000. (XI. 8.) AB határozat, ABH 2000, 329.

63 996/G/1990. AB határozat, ABH 1993, 533. és hozzá különvéleményünk Ádám Antallal 536. sk., 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134., 29/1995. (V. 25.) AB határozat, ABH 1995, 145., 48/1997. (X. 6.) AB határozat, ABH 1997, 502., 14/1998. (V. 8.) AB határozat, ABH 1998, 126., 30/2000. (X. 11.) AB határozat, ABH 2000, 203., 25/2001. (VI. 29.) AB határozat, ABH 2001, 639., 46/2001. (XI. 17.) AB határozat, ABH 2001, 735., 64/2003. (XII. 18.) AB határozat, ABH 2003, 698.

róság nem a panaszolt helyhatósági döntést találta alkotmányértőnek, hanem a bányatörvény rendelkezését, és azt meg is semmisítette. Ugyancsak környezetvédelmi érték megtartása céljából került megsemmisítésre 1997-ben a 13/1996. (VII. 9.) KTM rendelet. (A két utóbbi ügynek előadója voltam.) Különböző ágazati, kormányzati, akár alkotmányos értékek mérlegelésénél a környezetvédelem, mint alkotmányos érték szempontjait nem lehet hátrább sorolni más szempontokkal szemben, így 1998-ban a testület. 2000-ben a nehéz tehergépkocsik közlekedésével kapcsolatban, 2001-ben miniszteri rendeletalkotási mulasztás miatt, illetve megyei környezetvédelmi érdeket sértő rendelkezés okán lépett fel az Alkotmánybíróság. 2003-ban a vadvédelmi törvényben talált alkotmányellenességet.

Mára országos mozgalommá erősödött esetenként e körben a rövidlátó fiskális szemlélettel szembeni ellenállás. Távol vagyunk azonban attól, hogy a velünk élő és az utánunk jövő nemzedékekkel szembeni, a nekünk juttatott világgal kapcsolatos erkölcsi felelősségünk súlyát teljes egészében érzékeljük, és az azzal kapcsolatos anyagi terheket készséggel vállaljuk. Értékrendi átállást követelne Alkotmányunk e haladó tételének teljes megvalósítása legalább országunk határai között: átállást az anyagi szemléletről a szellemi és erkölcsi értékek magasabb rendűségének és kollektív kötelező voltának elismerésére. Ma legtöbbször rövidlátón hasítani akarnak maguknak a közösből, minél nagyobb darabot privatizálni, nem látva át, hogy a részek soha nem fognak többé egészségre összeállni, ha nem védjük őket mindnyájan, egészsként.

9. Vélemény- és vallásszabadság

Említettem már az Alkotmánybíróságnak azt az állásfoglalását az iskolákkal kapcsolatban, hogy a vallás gyakorlását, a vallásos nevelést az Állam valós lehetőségként köteles – nem nyújtani, hanem – biztosítani. Mind a közéletben, mind a magánéletben, egyenként és közösen, részt vehetnek, véleményt formálhatnak, hitük megvallására és értékrendjük megélésére jogosultak a vallásos polgárok. A vallás tételesen tanítható, és alap- és középfokon a szülők kívánsága szerint része az ingyenes oktatásnak, felsőfokon pedig a hallgatók igénye szerint kell ugyanúgy támogatni, mint más tudományos tanulmányokat. Az Állam nem szólhat ebbe értékelőleg bele, de nem is akadályozhatja annak gyakorlását. A vallás szülők által vagy felső oktatásban hallgatók által igényelt oktatása állami támogatás mellett sem értékes, nem is kell annak lennie. Az egyes vallások meghatározhatják, hogy kebelükön belül ki jogosult tanaik hirdetésére, és e döntéseket a társadalom többi része, kisebbség vagy éppen többség, a szabadság megnyilvánulásaként köteles tiszteletben tartani, tudomásul venni.

Idén ismét fellángolt a vita, a költségvetéssel kapcsolatban, az egyházi közoktatás alulfinanszírozása tárgyában. Közhelyszerű e témában az Alkotmánybíróság határozatait, az 1990. évi IV. törvény rendelkezéseinek értelmezését idézni. Folyik a

játék a számokkal, a vallási közösségek iskola fenntartási alkotmányos joga, a szülők elkötelezett szellemű neveléshez való alkotmányos joga, a helyi közösségek és a városok lakóinak egyenlő feltételekhez való alkotmányos joga semmibe vevésével.

A vallásos vélemény megnyilatkozásának szabadságát közéleti kérdésekben szokás vitatni. Nemrég éles vita bontakozott ki e kérdésben a Károli Gáspár Református Egyetem egy hallgatójával kapcsolatban, aki lelkészi hivatás gyakorlására jogosító oklevelet igényelt annak nyílt megvallása mellett, hogy homoszexuális beállítottságának megélését lelkészi pályáján sem kívánja feladni, sőt azt emberi jogként követeli. Az esetet követően az ügyben szerencsétlen bírói döntés is született a „fegyelmi határozat” felülvizsgálása során. Majd az egyik homoszexuálisokat pártoló, kiemelten közhasznú egyesület perelte a Református egyházat a szexuális erkölcsre vonatkozó tételei közre bocsátása miatt, az egyenlő elbánásról szóló már említett 2003. évi CXXV. törvény alapján. A pert az egyesület elvesztette, de az egész eseménysor mutatta, mennyire nem kész a társadalom bizonyos része – valószínűleg kisebbsége – e téren a többiek jogát túrni nézeteik szabad hirdetése, identitásuk megőrzése terén. Nemrég felmerült a Sapientia Főiskola keretein belül is, hogy hogyan lehetne a hitoktatói diploma kiadását megtagadni azoktól, akik nyilvánvalón alkalmatlanok e pályára – anélkül, hogy a mondott törvényt sértenék. (Arra, hogy katonai, rendőri, orvosi pályára, gépkocsivezetésre, sportolásra, vezető állásra való alkalmasságot vizsgáljon a társadalom, nap-mint nap sor kerül, csak a vallásokkal kapcsolatban ilyen nagy az érzékenység.) Nem kétséges előttem, hogy a vallási önazonosság joga szabadság-jog, amely csak belülről bírálható el. Alkotmányos ez a szabadság, és nem ütközik semmilyen más alkotmányos joggal, míg az emberek törvény előtti egyenlőségét, és a jogrend adta keretet nem vitatja vagy nem kívánja erőszakkal megdönteni. A vallásos vélemény épp úgy szabad, mint ahogy szabad a közdolgozókkal és a közélet szereplőivel kapcsolatban minden vélemény. Senkinek nincs alkotmányos joga adott vallási közösséghez tartozni, adott vallást egyházi elismeréssel tanítani. Ám mindenki jogosult a maga vallásos meggyőződését egyrészt vallani, másrészt közügyekben a maga véleménye alakításánál figyelembe venni.⁶⁴

Nem csak a vallásos véleményt nehéz elfogadtatni politikai életünkben. Újra meg újra történnek kísérletek a politikai ellenfelekkel szembeni éles, sértő vélemények megfogalmazása elleni védekezés törvényes lehetővé tételéhez. Egyelőre az Alkotmánybíróság elszegte az ilyen kísérleteket, amelyek, kivált ki nem bontakozott politikai kultúra mellett, óhatatlan a szabad véleménynyilvánítás üldözéséhez vezettek volna.⁶⁵

64 Zlinszky János: Szabálytalan fegyelmi határozat – vagy vallási önazonosság? *Heti Válasz*, 2004. március 25. 59–60.; Uő.: Elveszett alkotmány. *Magyar Jog*, 2004/5. 280–282.; Uő.: Wahrung der Rechte der Kirche in der neuen Verfassung Europas. In: Orazio Condorelli (szerk.): *Panta rei Studi dedicati a Manlio Bellomo Roma Il Cigno*, 2004/5. 511–518.

65 Zlinszky János: Jog a tapshoz és a füttyhöz. *Magyar Nemzet*, 2002. november 8.

Két kiegészítéssel elfogadható ez az akár szélsőséges magatartás. Az egyik, hogy akiknek mesterségük a tájékoztatás, akiknek „joguk” van, de esélyük mindenesetre a mikrofonhoz, vagy a média színteréhez jutni, azoktól elvárható hivatásuk etikája folytán a visszafogott, nem bántó szóhasználat. Rádióból, TV kamerából ne szidják se más vallását, se más foglalkozását, se más személyét, főleg ne uszító jelleggel. Ne sértsék más meggyőződését, ne gázoljanak tiszteletének, gyászának, hitének tárgyain. A másik etikai norma, amely azonban e hivatásos kommentátorokra szakmai magatartási szabály: hazudni nem szabad. Tudva valótlan állítani, vagy csak érzékeltetni is tilos. Ide tartozik részigazságok tévedésre készítő hirdetése is. Aki ezekhez az etikai követelményekhez nem tartja magát, ne kapjon helyet a tájékoztatás intézményeiben. Orvostól, ügyvédtől, tisztviselőtől elvárjuk a szakmai etika szabályai betartását, követeljük meg a sajtó és média emberétől is.

10. Oktatás, művelődés, kutatás

Nehéz terület. Szabadságokat kell biztosítani, közben a demokrácia működésének műveltségi alapfeltételeiről gondoskodni, egymást keresztező, szakkérdésekben mutatkozó igényeket valódi hozzáértés nélkül, tehát semleges és általánosan érvényes szempontok szerint eldönteni. Közben dönteni kell, mert a „nem döntés, a halogatás” értékeket kockáztat, rombol. A fennálló helyzetet a szabadságok biztosításában legalább is fenntartani kell, ha nem lehet azonnal egyen- vagy magasabb értékű megoldással helyettesíteni. Ehhez pedig sokszor rövidek az egy-egy Kormány rendelkezésére álló szakaszok. Ennek belátásából azonban – sajnos, – nem az következik, hogy választási ciklusokon átívelően közösen kell a lényeges kérdésekben tervezni, hanem tehetetlenség és más rövid távú, sikerekkel kecsegtető célok keresése.

A közoktatás vonalán már ejtettem szót arról, hogy a közösség kötelessége annak biztosítása, iskolarendszerünk fenntartásával, fejlesztésével, hogy a demokráciához szükséges információk felvételére és megértésére minden felnőtt állampolgár képes legyen. Másrészt ennek az oktatási rendnek megfelelő működése az ismeretek közlése terén a tanítók, tanárok szakmai felelőssége és szabadságára, a bennük folyó nevelés meghatározása pedig az oda járó gyermekek szüleinek alapjogként védendő szabadságára tartozik.

Tapasztaljuk, hogy e téren egyre-másra merülnek fel „takarékos” megoldások, helyi óvodák, iskolák megszüntetése, intézmények összevonása terén, figyelem nélkül arra, hogy minél fiatalabb korosztály látogatja az intézményt, a család számára annál lényegesebb annak a lakóhelyhez közel eső volta. Utalok a család-barát kötelező értékszemléletről már mondottakra.

Tapasztaljuk, hogy egyre – másra merülnek fel központi, írásztalnál kiötölt elképzelések arról, mit, hogyan kell tanítani, miközben vészesen emelkedik az írni, olvasni, számolni nem igazán tudó közoktatásból kikerültek száma. Különböző projektek születnek az okozott bajok megelőzésére, és költségeik révén

büszkélkedhetünk az oktatásra ráfordított összegek stabil vagy emelkedő voltával, miközben könnyen kimutatható, hogy baj van az alapok szilárdságával, és e baj tovább terjed a középfokú ismeretekre, hisz nincs mire építeni azokat!

Négy elemi osztályt végeztem, és megtanultam írni, olvasni, számolni, beszélni. Az elsőt kivéve – fiúosztály lévén – férfi tanítónk volt, egyik közülük bölcsészkaron történész doktorátust szerzett, könyvei jelentek meg az ifjúság számára. Társadalmi megbecsülésük toronymagasan állt a ma áldozattal az alapoktatásban küszködő pedagógusoké felett, noha munkájuk inkább könnyebb volt, mint mai társaiké.

A középiskolai tanár társadalmi megbecsülése akkor nem állott lejjebb egyetlen értelmiségi pályán mozgó társánál sem. Igaz, például akadémikus nagybátyám, a magyar stilisztika atyja, élete nagy részén középiskolai tanár volt, viszonylag későn kapott meghívást a szegedi egyetemre. Hol vagyunk ma ettől?

Akik az oktatás minősége érdekében szólhatnak, kiszolgáltatottak a rendszernek, gyermekük kiszolgáltatottsága révén, vagy éppen munkahelyi kiszolgáltatottságuk révén. Akik, demokratikus társadalmunkban a jelentős többség, nem lévén gyermekük, nem közvetlen érdekeltek, hagyják magukat a számok és információk által megtéveszteni. Pedig, ha nem harcolunk jogainkért, a jövő nemzedék komolyat veszíthet a mai fejlődés menetén. Közben a jövő nemzedék szószólójáról szóló törvényjavaslat, amelyet ellenzékként készséggel vállalt, ott lapul a parlament elnök asszonyának fiókjában, s legfeljebb az ellenzék emlegeti néha, nem meggyőződésből, de hasznos kritikai érvként. Nem került plénum elé, elakadt a bizottságoknál. Helyette szószólót kaptak a mai diákok, minisztériumi tisztviselőt, aki, érthető, nem a hatóság mulasztásaitól óvja az oktatás mindkét oldali szereplőit, hanem egymással állítja szembe azokat.⁶⁶

Ismert szívügyem a felsőoktatás alkotmányosságának kérdése. Talán sehol nem olyan világos az Alkotmány, mint a tudomány szabadsága vonatkozásában. Talán sehol nem történt betűje és szelleme ellen annyi támadási kísérlet, mint ezen a téren. Több alkotmánybíróági határozat, több figyelmeztetés sem tudta elvenni a kormányzervek kedvét attól, hogy az egyetemek, azokon belül a karok, illetve a tanárok autonómiája ellen újabb és újabb támadásokat indítsanak. Most is két törvény fekszik az Alkotmánybíróóság előtt, mire az egyiket elbírálhatta, annak egy részét már is újabb törvényben szavazta meg az Országgyűlés, ismét módosítva az általa már megújított törvény általa hatályon kívül helyezett előbbi változatát! Ide vágó munkásságom eléggé ismert.⁶⁷ Hadd soroljam fel mégis,

66 Zlinszky János: Védjük a diákot az egyetemi kizsákmányolástól. *Heti Válasz*, 2005. november 3.

67 Zlinszky János: Betörhet-e az új idők új dala? *Magyar Nemzet*, 2000. augusztus 23.; Uő.: Alkotmányellenes a felsőoktatási törvényjavaslat. *Magyar Nemzet*, 2005. május 23.; Uő.: Ne vágjuk le a gombokat. *Heti Válasz*, 2005. július 7.; Uő.: Gondolatok a felsőoktatásról – „van” és „legyen” jegyében, *Heti Válasz*, 2005. október 13.

röviden, azt, ami az utolsó évtizedben, a Mádl Ferenc miniszter előterjesztette felsőoktatási törvény megjelenése óta történt. A minisztérium fokozatosan megfosztotta az egyetemek karait a maguk autonómiájától, elvette a felvételi önálló lebonyolításának lehetőségét, a létszám önálló megállapításának jogát, az oktatáshoz szükséges költségek megállapításának jogát, a tanulmányok rendje egyéni megállapításának jogát. Közben következetesen hangoztatják, hogy kiteljesíteni akarják a tudomány és a kutatás autonómiáját. Az utolsó előtti, Alkotmánybíróság által épp elszegett, törvény immár a teljes intézményi irányításból kizárta az egyetemek tanárait, az Alkotmány kizárólagos döntési hatáskörüket megállapító szövegét hallatlanná téve. Mára eljutottunk oda, hogy valóban csak „a mellény újra gombolása”, a felsőoktatásnak a professzori, tudósi autonómiából és rendelkezési, döntési jogosultságból kiinduló, teljes újragondolása mentheti meg a felsőoktatás rendszerét a piac kiszolgálójává silányodástól, az autonóm tudóst a szellemi tőke részenkénti kezeléstől, számbavételtől.

Azok a hangok, amelyek az Alkotmánybíróság döntésének megjelenése óta frissiben elhangzottak, távolról sem azt érzékeltetik, hogy a Kormány magába szállt volna és végre felvállalná a felsőoktatás kívülről való finanszírozását, a professzori testületek autonómiáját elismerve.

11. Alkotmányos hatalomgyakorlás

Két kérdéskörrel szeretném a sajnós nem mindenben lelkesítő, de őszintének szánt leírásomat zárni alkotmányos értékeink érvényesüléséről és érvényesíthetőségéről. A hatalom társadalmi feladatát elemeztük. Rögzítettük, hogy mindannyiunk képviselőjében jár el, mindannyiunk javára, szükségszerűn. Így hát mindnyájan együtt felelünk azért, hogy képes legyen betölteni helyét. Az egyik kérdés ezzel kapcsolatban a polgárok felelőssége.

Alkalmas egyedeket tisztelünk-e meg bizalmunkkal: a választás demokratikus szabadsága erkölcsi kötelezettséget ró a polgárok összességére, képviselőink megválasztásánál.

Mindnyájunk kötelessége, alkotmányos érték az is, hogy a szükséges közterheket vállaljunk kell, önként, jó lélekkel, kiszabás szerint. Az Alkotmány előírja: Minden állampolgár köteles jövedelmi és vagyoni viszonyainak megfelelően a közterhekhez hozzájárulni (Alkotmány 70/I. §). A kötelezettség tehát relatív, de legalább is jövedelemarányos kell, hogy legyen.

Ezzel szemben állandón hangoztatott politikai törekvés, hogy a nagyobb jövedelmeket kevésbé adóztassuk, míg azt az igényt, hogy a létminimum adómentes legyen, kivált a családfenntartóra számított létminimum, következetesen visszatúsítja a pénzügyi politika. Mindenféle megoldást keresnek a közhatalom gyakorlóit, hogy eleget tudjanak tenni az EU felénk támasztott költségvetéssel és államháztartási túlköltekezéssel kapcsolatos igényeinek, csak az nem jut eszükbe,

hogy a magas jövedelműek jövedelemarányosan – a létfenntartás szükségletein felüli jövedelem növekvő arányában – vegyenek részt a közterhek viselésében.

Míg vállalkozónál, üzennél természetes, hogy a létfenntartás, sőt az elhasználódást pótló felújítás költségeinek levonása után fennmaradó jövedelem az adóalap, ennek elismerése a munkaviszonyban álló, bérből és fizetésből élő polgárra nem elfogadott (csak ha látszatvállalkozóvá minősíti át önmagát! A jog csalásra buzdít!). Még kevésbé elismert e leírás lehetősége a társadalmi önfenntartás költségeinél, a jövő nemzedék nevelésénél. Ma a társadalom gyermekvállalása minimális készséget mutat. A családok harmada egyáltalán nem, harmada csak egy, és a maradékból is elenyésző kisebbség, aki három vagy több gyermeket vállal. Ebben a helyzetben abból kell kiindulni, hogy a középső korosztály keresői úgy is általában nevelnek gyermeket, tehát ez a teher általánosan mondható és eloszlik, csalóka játék. Annak tagadása pedig, hogy a kevesek által anyagi többletterherrel nevelt gyermekek nem lesznek szükségesek a mai teljes középgeneráció szociális biztonságának biztosítására, ugyancsak nyilvánvalón valószerűtlen, vagy legalább is erősen valószínűtlen állítás. Csak arra jó, hogy a többség ne vállaljon szolidaritást a kisebbséggel.

A másik kérdéskör, amivel a hatalom gyakorlásával kapcsolatban röviden foglalkozni szeretnék, a hatalom alkotmányos korlátjain túl nyúló igénye a maga elgondolásai megvalósítására. A pártok alkotmányellenes hatalom gyakorlásáról már beszéltem, most az alkotmányos korlátjait túllépni kívánó hatalmi szervek alkotmányellenes magatartását szeretném szóvá tenni, miután már kezdetben rögzítettük, hogy a jogállam hatalmi szervei csak szigorúan alkotmányosan körvonalazott felhatalmazási körökben jogosultak eljárni, ténykedni.

Azt számos esetben rögzítette az Alkotmánybíróság, hogy egyes hivatalos szervek, központi vagy helyi szervek, túlnyúlva hatalmi körükön, önkényesen iparkodnak akarataikat érvényre juttatni. Különböző, nem jogszabálynak minősülő irányításokat adnak államtitkárok, osztályvezetők, alájuk rendelt szervezeteknek, és többnyire pénzügyi eszközökkel, ellátmányok visszatartásával, megrövidítésével zsarolják ki akarataik érvényesülését. Megnyilatkozik e magatartás időnként a hatalmi szervezeten belül is, amikor törvényes működésében gátolnak egy szervet, különböző más kívül eső szempontok érdekében, vagy személyi, vagy fiskális ráhatásokkal. Emlékszünk még jogállamiságunk hajnalán a Köztársaság Elnökének részéről megnyilvánuló hatáskör tágítási kísérletekre. Emlékszünk a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének önállósága megszüntetésére irányult és lényegében sikerrel járt törekvésekre. Szemünk előtt folyik a tájékoztatás intézményeinek ellátási eszközökkel központi ellenőrzés alá vonása. Többszöri figyelmeztetés ellenére pusztába kiáltó szöveg az Állami Számvevőszék, a Nemzeti Bank alkotmányos feladatkörükben tett nyilatkozatai, figyelemfelhívásai.

Sajnálatos, hogy ilyen túllépések az Országgyűlés, a törvényesség legfőbb letéteményese részéről is adódtak. Gondoljunk az átvilágító bírák visszahívására,⁶⁸ a Mécsbizottság esetére,⁶⁹ avagy a kórháztörvény újra megfontolását kérő köztársasági elnöki javaslat nevetségesen formális elintézésére.⁷⁰ Az Alkotmánybíróság ugyan több ilyen esetben „helyre tette” a túlzó hatalmi igényeket, de épp úgy elégtelen féknek bizonyult azokkal szemben, mint az Állami Számvevőszék a kormány költségvetést átlépő vagy figyelmen kívül hagyó tevékenységével szemben, persze, ugyancsak az Országgyűlésnek a kormánnyal vállalt mindenkori szolidaritása miatt.

12. Hogyan tovább?

Mindazok amelyeket most szóvá tettem, igazolják talán azt a kezdetben felvetett gondolatot: ha a jogállam, az alkotmányosság mindannyiunk értéke, érdeke, akkor gondoskodni kellene erősebb védelméről. Belép Jhering gondolata: kivesszett, még létre újra nem jött erkölcsi érzékünket társadalmi szinten jogszabályokkal kell pótolni, megerősíteni.

Milyen változtatásokra gondolhatunk? A jogállam eddigi legerősebb bástyája nálunk az Alkotmánybíróság. Annak működőképessége előfeltétele az alkotmányos jogrend védelmének. Ahogyan az a gyakorlatban kiderült, az Országgyűlés el tudja lehetetleníteni a testület működését, amint már többször „elejét vette” annak az eredetileg létezett alkotmányos gondolatnak, hogy az új bírák egy ideig elődeik társaságában dolgozhassanak és így a testület folyamatos gyakorlatot alakíthasson ki.

Legegyszerűbb, és az alkotmánybírói törvény szövegéből akár le is vezethető lenne az a rendelkezés, hogy a kora (hetven év) vagy a kilenc évre szóló megbízás lejárta miatt a testületből kiváló bíró ne hagyja ott helyét mindaddig, míg elődjét (a törvény szövege szerint elődje megbízatásának lejárta előtt [Abtv. 8. § (4) bek.] meg nem választották.

68 753/B/1995. AB végzés, ABH 1995, 981. és különvéleményem: 984. „Alkothatott volna az Országgyűlés olyan szervet, amely az egyébként a törvényhozástól független bírók megválasztásával kapcsolatos közjogi megtámadhatóságot, vagy a bírák választásának érvényességét felülbírálja. Nem alkotott. Ezért ilyen szervezet nincs. Ennek a hiánynak pótlásaként országgyűlési beavatkozás a testület függetlenségébe olyan veszélyes precedens az alkotmányosság ellen, amelyet az Alkotmánybíróság akkor sem hagyhat megállapítás nélkül, ha úgy érzi, hogy annak elbírálása – bár szerintem ez kétséges – hatáskörét meghaladja. Az Alkotmánybíróság saját rendeltetésével kerül szembe, ha e mellett az alkotmányvétség mellett szó nélkül elmegy. Az Alkotmánybíróság szerepe ugyanis a jogállamban éppen az, hogy az Országgyűlés, általában a jogalkotó, formailag legális de alkotmányellenes aktusait, akár az Országgyűlés egyhangú döntéseivel szemben is, jogi szakmai szempontból felülbírálja és szükség szerint megsemmisítse. Ha a mostani egyedi gyakorlat precedenst teremt, az Országgyűlés le fogja válthatni a Legfelsőbb Bíróság elnökét, az alkotmánybírákat, ténybeli tévedésre hivatkozva s anélkül, hogy e ténymegállapítással szemben bírói útnak helye nyílnék, hisz az aktus jogalkotói egyedi határozat lesz. Véleményem szerint ebben olyan alkotmányos veszély rejlik, ami mellett eltörpül az a törvényvétség, amellyel az előző Országgyűlés, ahelyett, hogy először az ügynök-törvényt módosította volna, adott esetekben nem észlelte a törvénynek egy korlátozó rendelkezését.”

69 Zlinszky János: Alkotmányos? *Népszabadság*, 2002. szeptember 6.

70 Zlinszky János: Egy parlamenti szavazás tanulságai (kórháztörvény). *Magyar Nemzet*, 2003. július 1.

Ha nem ilyen módon áll be a fogatkozás, az lenne a kedvező rendelkezés, hogy ha az Országgyűlés az Abtv. 16. § (1) bek. szerint két hónapon belül nem tölti be kötelessége szerint a megüresedett helyet, az Alkotmánybíróság tagjai többségi szavazatával kooptálhasson új tagot.

E rendelkezéseket az Alkotmány 32/A. § (4) bekezdésébe kellene beilleszteni. Tudom persze, hogy e törvénymódosításnak az Országgyűlés két harmada részéről való megszavazására ma komoly esély nincs. De azért tudatosítani kell, hogy lenne megoldás, kézenfekvő.

A másik komoly gond az Állami Számvevőszék észrevételeinek és általában a közvagyon és a közigazgatás sérelmére elkövetett cselekményeknek semmibe vétele. Ezt legjobban a közigazgatási bíróság újra felállításával lehetne megoldani. Ez a Bíróság akadályozhatná meg a pártok hatalmi túlkapásait is, ha államhatalmi vagy államigazgatási szervekre nyomást kívánnak gyakorolni. Az intézménynek van hazai hagyománya, jól bevált és a magyar jogállamiság fontos biztosítója volt, amíg a diktatúra meg nem szüntette.⁷¹ Legutóbb egyik szakértő kollégám mondta, hogy az Igazságügyi Minisztériumban készülő új alkotmánytervezet nem tartalmazza a közigazgatási bíróság intézményét, mivel azt egyik parlamenti párt sem kívánja.

E kiegészítéssel továbbra is vallom, hogy nem az Alkotmánnyal van a baj, hanem az azt hordozó közösséggel. Cicero nyomán elmondhatjuk: van törvényünk, erős és határozott. Mi, polgárok, mi hiányzunk mögüle.

A további feladatok megoldásában komoly felelősség terhel bennünket, keresztény magyar polgárokat. Az értékek, amelyeket meg kell valósítani, a mi értékeink is, s nekünk természetes feladatunk, egyben hitünk szerinti kötelességünk, hogy só legyünk a világ levesében, fény legyünk a homályban. Lelkiismereti kérdéssé kell tennünk a felnőtt keresztények között, nevelés tárgyává a felnövekvő nemzedéknél,⁷² hogy a közélet feladatai minket is, minket elsősorban kötelezzenek. Akár ránk vár ez a világ, akár inkább kinéz bennünket, nekünk dolgoznunk kell azon, hogy jobb legyen, hogy a szó helyes értelmében *civitas Dei*, Isten országa legyen!⁷³

71 Létrehozta az 1896:XXVI. tc., megszüntették 1949-ben. Ld. Zlinszky János: A századforduló magyar közigazgatása. *Jogtudományi Közöny*, 1996/10. 398–403.

72 Véleményem szerint döntő fontosságú lenne a katolikus középiskolák 11. vagy 12. évfolyamán az Állampolgári ismeretek kötelező oktatása, ennek érdekében a Sapientia tanárképző főiskolán e tárgyra szakosodott képzés bevezetése. Ez irányú javaslataim eddig nem találtak visszhangra.

73 Zlinszky János: Keresztény hivatástudat és közéleti elkötelezettség. *Házunk Népe*, 1991. február 2.; Uő.: Jog és társadalom keresztény szellemében. *Jel*, 1995. november; Uő.: Keresztény közéletiség. *Magyar Szemle*, 1996. szeptember. 845–855.; Uő.: Az Alkotmány keresztény szemmel. *Jel*, 1997. január; Uő.: Közéletre nevelés. *Vigília*, 1997/4. 251–258.; Uő.: Keresztény jogállamiság. Előadás a Keresztény Értelmiségi Szövetsége IV. országos kongresszusán, 1999. november; Uő.: Keresztény célok a politikában. Előadás a Barankovics Akadémia ünnepi ülésén, 1999. december 15. (megjelent: A Néppárt politikai öröksége címmel, *Magyar Nemzet*, 1999. december; Uő.: Könnyebb a jogásznak, ha keresztény. *Igen*, 2001. szeptember; Uő.: Politika – katolikus szemmel. Előadás a Debreceni Teológiai Főiskolán, 2005. április 12.

ALKOTMÁNY, ALKOTMÁNYVÉDELEM, ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG*

Nehéz dolog helyes alapra visszaállni, ha egyszer elveszett, nemcsak az alap, de az emléke is.

A jogrend az emberek adott, szuverén, más csoport hatalmának alá nem vetett közösségének logikus, zárt, biztonsággal alkalmazható társadalmi normarendje. A társadalom számára biztosítja az egyéni szabadság lehető legtágabb megélését közösségben, azzal, hogy formalizálja a vitát, nem ad helyt az erőszaknak, kialakítja a közösen megvalósítható célok körét és azok meghatározásának rendjét, az e célokat szolgáló közösségi eszközök biztosításának módját. A jogbiztonság követelménye a belső ellentmondásoktól mentesség, ezért a rend bizonyos princípiumokon, alapelveken épül fel. A társadalmi együttműködés természetes követelménye az embernek, mint közösségi és egyéni léttel egyaránt rendelkező lénynek. Természetesek számára azok a jogelvek, amelyekre a közösségi együttműködésnek épülnie kell. Nem belátás kérdése, ontológiai adottság az ember(ek) számára a társadalmi rend, belátás kérdése annak helyes felismerése és önkéntes elfogadása. E nélkül ugyanis nem működik, s ha nem működik, a társadalmi együttműködésben zavar támad, szélsőséges esetben a társadalom önmegsemmisítésének eszközévé is válhat a tévesen megfogalmazott és hatalommal kieroszakolt jogrend.

Az alapja ennek a társadalmi rendnek a közösségben egyesült egyének önálló értelme, amellyel az együttműködés természetes, szükséges és hasznos voltát belátják, és felelősséget vállalnak azért, hogy ebben az együttműködésben a közösen meghatározott rend szerint, a közösen kitűzött célok érdekében adottságaiknak megfelelő egyéni részt teljesítenek. Alapja a közösségben egyesült személyek szabad akarata a cselekvőségben, amely egyrészt önként, másrészt személyes, rész-, vagy csoportérdekeket a teljes közösség érdekében szabadon alávetve együtt munkálkodni kész közös érdekek és célok érdekében, felismerve a közösség többi tagjával való természetes érdekközösséget. A szabadon együttműködő közösség szeretetközösség, amelyben mindenki ad, és mindenki kap a közös munka többlettermékéből. Az önálló értelem és szabad akarat teszi az embert személlyé, adja neki elvonhatatlan, vele született méltóságát: a méltósággal rendelkező egyének természetes közösségének ugyancsak megvan a maga közösségi méltósága. Ez fejeződik ki a nemzeti szuverenitásban.

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Trócsányi László (szerk.): *A mi Alkotmányunk*. Budapest, CompLex, 2006. 222–226.

Az alap tehát, amint az elmondottakból kitűnik, az erkölcsi létrendbe tartozó, ontológiai valóság. Tagadása, torzítása hazugság. Elismerése tesz a közösségben szabadabbá bennünket azzal, hogy egyéni kibontakozásunk és társadalmi szerepünk vállalása, ellátása jórészt szabad döntésekkel, cselekedetekkel történik. Annak ellenére így van ez, hogy a természetes emberi sors tagadása, nem vállalása zsákutcába visz, hogy arra vagyunk „determinálva”, mi szerint szabadon szükség szerint lássuk el társadalmi szerepünket.

A jogrendben megmutatkozik ez a kettősség. A jogrend hatalom megfogalmazta, kikényszeríthető társadalmi előírás, ám csak önként követve, belsőleg vállalva töltheti be társadalmi szerepét.

A jogrend alapját, ezen erkölcsi töltetével való összhangját biztosítja annak állandó része, az alkotmány. Lehet az alkotmány megfogalmazott, mint ilyen szövegbe foglalt, és lehet természetes belső érzettel, sok részszabályban alkalmi szükség szerint testet öltött, történelmi alkotmány. Mindenesetre értékhordozó, az egész jogrend belső szellemét összefoglaló, sőt a közösséget is meghatározó kultúrérték. Annyiban van, annyiban hat, amennyiben a közösség magáénak ismeri, vallja, és minden más társadalmi értékkel szemben érvényesíti.

A magyar nemzetnek eredetileg íratlan, történelmi alkotmánya volt, a nemzet közszabadsága.¹ Mikor ennek teljességét az ország összes lakosaival megosztotta a rendi országgyűlés, 1848 áprilisában, a történelmi alapokra – amelyeket addig jórészt a koronázási eskük során fogalmaztak pontokba –, írott tételes törvény került, alkotmánytörvény. Ezt építette tovább a polgári Magyarország, előbb a dualizmus rendszerében, majd a Trianon megszabta csonka ország határai között. A szuverén létnek előbb a német, majd a szovjet megszállás végét vetette, és azóta a rendszerváltásig országunknak, nemzetünknek bár nemzetközileg elfogadott, de valójában nem létező látszatszuverenitása, ennek megfelelően látszatszabadsága és címe szerint ugyan nevesített, de valójában látszatalkotmánya létezett csupán.

A rendszerváltozás, váratlanul, úgy következett be, hogy az elnyomó idegen hatalom feladta előre tolt sáncait. Támasz nélkül maradt a látszat ország látszatrendje szerinti hatalmi szervezet. Tudta magáról, hogy politikailag életképtelen, gazdaságilag csőd szélén áll. Megkínálta hát a társadalmat a soha nem ízlelt, emlékekben is csak az öregebbekben élő erkölcsi alapú jogállam szabadságával, felelősségével, a békés átmenet, az addigi hatalom legálisnak elismerése, a jog folytonosságának fenntartása árán. Elfogadtuk az ajánlatot, ma is úgy vélem, helyesen, de anélkül, hogy a széles társadalom tudatában lett volna annak, mi mellett döntött, mit kapott, mit vállalt ennek fejében.²

1 Zlinszky János: Történelmi alkotmányunk fejlődése I–II. *Magyar Szemle*, 2002/3–4. 28–50., *Magyar Szemle*, 2002/5–6. 88–103.

2 A széles rétegek fő gondját a külföldi hűtőláda beszerzés és az autópark mielőbbi lecserélése képezte.

Valahol ezt a „legális” átállást el kellett kezdeni. Jórészt önjelölt képviselőkkel megjelent a hivatalos kormány- törvényhozó- és helyhatósági, valamint a látszat szerinti tömegszervezetek mellett a „kerek asztal” egyik oldalán az új polgári nemzeti erő, és együtt megkísérelték kidolgozni az átmenet rendjét. Az ország alkotmánya, az 1949. évi XX. törvény, látszatalkotmány volt, jogállam számára elfogadhatatlan tételekkel. Nem volt kétséges, hogy nem alkalmas a jogállami átmenet alapjául. A „népképviselőtörvény” mondott országgyűlés nem rendelkezett a szuverén nemzettől eredő felhatalmazással arra, hogy új alkotmányt szövegezzon és fogadjon el. Az ősi történelmi alkotmány viszont nem létezett egységes szövegben, nem volt elővehető, mert kihalt a nemzet, amely hordozta. Újat kellett szövegezni, jogállami biztosítókkal, a jogállam szolgáltatási kötelezettségeinek és hatalmi köre határainak megállapításával, a hatalmi ágak megosztott, mégis egységes működésének alapjául. Ám a legjobb alkotmányszöveg is igényli mind a nemzet elfogadásában rejlő legitimitást, mind a forma szerinti kihirdetettséget, legalitást. Legalitást a kerek asztal nem adhatott, nem volt rá felhatalmazása, legitimitást is csak egy majdani, valódi népképviselő adhatott. Ám ezt törvényes (alkotmányos) alapon először létre kellett hozni. Elkészült a mesterséges tojás, hogy kikeljen belőle az életképes csirke. Megszületett az új alkotmány, azaz alaptörvény.

Úgy döntött a kerek asztal, hogy az alaptörvény legalitását adja meg neki a forma szerint létező (nemzetközileg elismert) országgyűlés. Ám nem, mint alkotmánynak, hanem mint alkotmánymódosításnak, a régi számon, bevezetőben is jelezve, hogy a megoldás ideiglenes. Majd az új, szabadon választott országgyűlés teremt helyette valódi, új vagy azonos szövegű, de legitim alkotmányt.

Az újjáformált, noha régi számot viselő alaptörvény szövege teljesen kicserélődött, csak a felépítése hasonlít az eredetihez. Mindazon értékeket, amelyeket az emberiség haladó része időközben alapjogként vagy szabadságként elismert, alkotmányos szintre emelte. Értékeiben sok kortárs művet meghaladott. S 1989. október 23-a óta ez az akkor kihirdetett „novellált” alkotmány jogrendszerünk alapja: erre tesz esküt az országgyűlés, a közjogi méltóságok, ennek fényénél vizsgáljuk az új jogszabályok alkotmányosságát.

Az új törvény megállta a próbát. Benne van mindaz az érték, ami a közösségi embert emberré, személylé, szabaddá teszi. Csak igazodni kell hozzá, élni kell vele. Szerencsésen sikerült megfogalmazni. Szerencsére, mert helyette akár formailag újat alkotni azóta sem volt meg az egyetértés a politikai vezetőkben. Mindenik irigyelte volna a másiktól az „alkotmányozás” dicsőségét. Inkább maradjon a régi, legalább, ha megszegjük, lehet hivatkozni arra, hogy „sztálini”, hogy nem is alkotmány, hogy „toldott-foldott” fércmű.

Tartalma szerint alaptörvényünk megadja a hangot a jogállami jogalkotásnak, csak figyelni kell rá. Az emberek hiányoznak mögüle. Akik akár vérük árán is védnék, érvényesítenék értékeit! A társadalom tudomásul vette, hogy megszűnt a kényszerzubbony, lehet ficánkolni, ügyeskedni, kereskedni – s nem vette tudomá-

sul, hogy jogállamban mindez csak értékek mentén, felelősséggel folyhat: a szabadság önellenőrzéssel, önkéntes jogkövetéssel, fegyelemmel érvényesül csupán.

Az alaptörvénnyel együtt, üdvös módon, megszületett az annak védelmét, a jogrend összhangját biztosítani hivatott testületként az Alkotmánybíróság. Bárki szavára, esetenként hivatalból is, örködhethet azon, hogy a jogállami jogalkotás ne kerülhessen szembe az alkotmányos értékekkel, hanem gondoskodjék azok átültetéséről a gyakorlatba. Az utólagos normakontroll révén az alkotmányellenes jogszabály megsemmisítése, illetve a mulasztási alkotmányellenesség megállapításának lehetősége az a két, bárki által igénybe vehető, általános eszköz, amelyek segítségével e Bíróság a jogrend belső összhangját biztosítani képes és hivatott. Legfrissebben, utólagos normakontroll keretében, az egyetemi autonómia intézményét kiüresítő új felsőoktatási törvényre mondott vétó-t a testület. Mulasztási alkotmányellenesség megállapításával pedig a lakhelyen kívüli szavazás BM szabályozta rendszerével kapcsolatban fejtette ki, miszerint ez a rendszer alkalmas arra, hogy egyeseknek két szavazat leadását tegye lehetővé, s ennek kizárásához a törvényhozásnak megfelelő biztosítékokat kell alkotnia.

A magyar alkotmányosságnak van értékrendje. Van belső biztosító szelepe is, ha nem is működik gyorsan, vészfékként. Jó szerivel csak a köztársasági elnökkel együttműködve, ha ő nem engedi a jogszabályt, általa vélt alkotmányellenessége miatt, kihirdetni, vagyunk védve biztonsággal a törvényhozás, vagy a jogszabály tervezeteket készítő közigazgatás érték- és szabadság ellenes tévedései, akár szándékos csúsztatásai ellen. Egyébként előfordulhat, hogy a jogalkotó valamely jogszabály megfogalmazásánál „nem alkotmányosan” gondolkodik, hanem pénzügyi, igazgatási, piaci szempontok irányítják. Ezek mellett háttérbe szorulhatnak az alkotmányosan védett értékek, szabadságok. A fő oka e lehetőségnek az, hogy maga az alkotmányos értékek szerinti gondolkodás koránt sem vált vérünné, magát az alaptörvényt még a rá esküt tevők is félre teszik, ha úgy kényelmesebb.

Kiáltó példája ennek, amikor a népképviselői országgyűlés képviselőit pártutasítás kötelezi különböző esetekben, így a bizalmi szavazásnál, állásfoglalásra! Nyíltan szembeszegülve az Alkotmány 3. §-ával, mely szerint párt vagy pártszerv államhatalmi tényezőt nem utasíthat. Az alkotmányos öntudat hiánya akadályozza a népképviselői országgyűlést abban, hogy a többség választásának illegitim, mert téves tájékoztatáson alapuló megválasztottsága következményeit, saját egyéni vagy csoportérdekei kétségtelen rovására, de levonja. „Védik a hasznót, ha már sikerült, alkotmányellenesen, megszerezni.” Védik a formai legalitást, noha az legitimitás nélkül mit sem ér! A legitimitás az érték. Érték, amelyet azonban csak a szuverén közösség egybehangzó tudata érvényesíthetne, ha ilyen volna neki. E jogtudat, ezen elkötelezettség hiányán pedig nem segít sem a Köztársaság Elnökének erkölcsi tartása, sem az Alkotmánybíróság tevékenysége. Ezen az öntisztulási – öntudatosodási folyamaton, akár saját kárára, a társadalomnak át kell, legalább is jelentős többségében, esnie. Minél előbb, annál hamarabb lesz jogállam, és annál hamarabb érnek be annak értékes gyümölcsei mindnyájunk üdvére.

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG FELELŐS AZ ELMARAD RENDSZERVÁLTÁSÉRT?*

Nemrég a Magyar Nemzetben, nagy, többoldalas cikkben jelent meg a vád, még-hozzá illetékes tollából, amely összefoglalta a gyakran hangoztatott véleményt: az Alkotmánybíróság akadályozta meg, hogy a javaiktól a szocialista éra alatt igazságtalanul megfosztottak valódi kárpótlásban részesülhessenek, tulajdonukat visszakaphassák.

Ugyancsak a közel múltban találkoztam azzal a szintén nem egyedül álló váddal, hogy a Zétényi–Takács törvény megkifogásolásával az Alkotmánybíróság legalizálta a szocialista éra jogsértéseit, mentette meg a felelősségre vonástól a bűnösöket.

Nem ritka az a vélemény sem, hogy a közvagyon elherdálásáért, a szerződések védelmével és a gazdálkodóknak rendelkezési jogot biztosító állami vállalati és önkormányzati jogi személyek intézkedési törvényességének elismerésével, az Alkotmánybíróság felelős országunk jelenlegi csőd közeli vagyoni helyzetéért.

A legutóbbi választásokat nagy többséggel megnyert koalíció mindkét pártjának vezetői nyilván teljesen tisztában vannak azzal, hogy az elmúlt szocialista-liberális kormányzatú évtizedben a jogállami rend érdekében folytatott politikai harcukban az Alkotmánybíróság volt – az Állami Számvevőszék mellett – következetes és megbízható „szövetségesük”. Mégis, úgy tűnik, ha a kormány és a koalíciós többség oldaláról nem is gerjesztették ezeket a híreszteléseket kifejezetten, de nem is siettek azokat elutasítani. A híresztelésekkel szemben hivatalos cáfolat nem született. Nem történt kísérlet a való helyzet hivatalos, adatokkal alátámasztott ismertetésére sem. Talán alkalmas támaszt láttak ezekben a vádakban az Alkotmánybíróság hatáskörének átmeneti korlátozását, a polgárokkal való közvetlen kapcsolatának ellehetetlenítését célzó, az Alaptörvénnyel párhuzamosan meghozott intézkedéseikhez? (Ezek eredményeként gyengültek a demokratikus jogállam biztosítékai a magyar jogrendben. Az Alkotmánybíróság létszámának növelése és hatáskörének a bírói gyakorlattal kapcsolatos látszólagos kiterjesztése ezeket a korlátozásokat nem ellensúlyozza. Már felvettem egyszer a kérdést, most felvetem újra: akarjuk mi – akarja a politikai elit igazán a jogállamot?¹⁾

Kérdés, hogy ünnepi kötetbe illenek-e a sorok, amelyekkel e három, ünnepelt barátunk nevéhez is tapadó híreszteléssel le szeretnék számolni. Kérdés,

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Csehi Zoltán – Schanda Balázs – Sonnevend Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis: tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 593–602.

1 Zlinszky János: Akarjuk-e a jogállamot? *Krónika* (Szombathely), 1996/2. 9.

méltó-e bíróhoz, hogy a saját határozatba foglalt álláspontját sanda, rosszindulatú támadásokkal szemben a nyilvánosság előtt védelmezze. Ám nem a személyes érintettség okán teszem, hanem ünnepezt barátunk jó híréért: ő maga nyilván nem fog oda leereszkedni, hogy a rá (ránk) szórt sárral érdemben foglalkozzék. Nem is neki van a tisztázásra szüksége, hanem a rövid emlékezetű és félre tájékoztatott társadalomnak. Az első vitatott álláspont az Alkotmánybíróságnak a kárpótlással és az igaztalanul elvont vagyon visszaadásával, a reprivatizációval kapcsolatos döntéseit érinti [21/1990. (X. 4.) AB határozat, 16/1991. (IV. 20.) AB határozat, 66/1992. (XII. 17.) AB határozat].

1. Kárpótlás

„Nem kaphatták vissza igaztalanul elvett tulajdonukat a szocialista rendszer kifosztott kárvallottjai, mert az Alkotmánybíróság ennek törvénnyel történő rendezését megakadályozta!” – így hangzik az első, legutóbb Sepsey Tamás által részletesen kifejtett szemrehányás, a kárpótlások suta, sikertelen módjáért a felelősséget az Alkotmánybíróságra hárítandó.

A vád valótlan. Arról, hogy kinek mi jár, az Alkotmánybíróság már csak azért sem nyilatkozott, mert az ebben a határozott formában legfeljebb a rendes bíróság [25/1990. (XI. 8.) AB határozat], de nem a törvényhozás feladata. Az Alkotmánybíróság hatásköre viszont a jogalkotás alkotmányosságának ellenőrzésére szól. Ezért az érdemi nyilatkozatot kifejezetten megtagadta. Arra figyelmeztetett, hogy a hatalom jogállami megosztása során mindenik hatalmi ág maradjon a neki juttatott feladatkör határai között.

Ellenőrzésre, nem tanácsadásra hivatott az Alkotmánybíróság. A kérdés viszont alkalmat adott az alkotmánybíróságnak arra, hogy az előzetes, még el nem fogadott törvényszöveggel kapcsolatosan kért normakontroll lehetőségét a minimumra szorítsa. Nem tiszte ugyanis részt venni a jogalkotásban, csak bírálatot mondhat arról [28/1991. (VI. 3.) AB határozat].

Az Alkotmánybíróság abból indult ki, hogy a rendszerváltás a legalitás formai alapján ment végbe. Ha a maga idején jogszabályszerűen történt a vagyonelevonás, úgy az megtörtént, és csak újabb jogalkotói aktussal – *ex gratia* – lehet a helyzetet kedvezőbbre változtatni. A változtatást kimondó újabb jogi normának viszont már meg kell felelnie az új (noha számában egyelőre még régi) Alkotmány követelményeinek.

Ha azonban a maga idején is jogellenesen történt a tulajdonosnak tulajdona birtokától való megfosztása, úgy az elvben – így az Alkotmánybíróság – a tulajdon jogát nem érintheti. Az akár fenn is állhat, folyamatosan, de a hozzá való igény kérdése a rendes bíróságok hatáskörébe tartozik. A törvényhozás abban nem illetékes. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint ugyanis a legalitás elve azt is jelentette, hogy az állami (vagy szövetkezeti) tulajdonba vételnek jogsza-

bály szerint kellett, a maga idejében, történnie, mert jogellenesen tulajdon nem jön létre. Minthogy a tulajdon nem évül el, ott, ahol az eredeti tulajdon helyébe nem lépett másik jog, a tulajdon fennmaradt, és bíróság előtt érvényesíthető. Ez sokak számára jelenthetett volna megoldást, ám az ilyen igényeknek, midőn a tulajdonosok azt érvényesíteni kívánták, a bíróságok – a Legfelsőbb Bíróság eseti döntését követve – nem adtak helyt, „mert ez nem lenne igazságos”.

Ha pedig az állam jóvátételként adni akar valamit a kárt szenvedetteknek, akkor az egyenlőség elve alapján kell eljárnia. Gazdasági célszerűség szerint tehet különbséget termőföld és lakás között, akár szabhat a juttatásnak felső határt a társadalom teherbíró képességére, valamint a rendelkezésre álló javak korlátolt mennyiségére figyelemmel. Ám kárpótolni a károsultakat kell, arányosan, nem a *klientélát* előnyhöz juttatni ez úton. Magam is adtam erre, ennek mikéntjére ötletet,² de nem a juttatottak társadalmi helyzete (földműves – iparos) szerint különböztetve. Ha az állam tulajdont kíván visszajuttatni, teheti, de akkor a tulajdonosokat egyenlően kell kezelnie. Amikor viszont az Alkotmánybíróság ezt elvi szinten rögzítette, a téma iránt a politikusok érdeklődése egyszerre megcsappant.

Ezen akadt el a politikai folyamat. A kisgazdák a mezőgazda lakosság vagyónát részben szívesen visszajuttatták volna természetben, de nem a nagybirtokot, – viszont a városi lakások és műhelyek visszajuttatása ellen több párt is tiltakozott. Alkotmányosan a reprivatizációt az országgyűlésnek nem sikerült megoldani, mert túlzottan szétágaztak a klientúrák érdekei.

Így hát a reprivatizáció mindkét úton elakadt, de nem az Alkotmánybíróság, hanem az Országgyűlés, illetve a Legfelsőbb Bíróság ellenállásán! Igaz, utóbbival az Alkotmánybíróság többsége nem volt hajlandó szembe helyezkedni [15/1993. (III. 12.) AB határozat].³

2. A szocialista vezetők elszámoltatása

Nézzünk szembe a második váddal, a Zétényi–Takács-féle törvényjavaslat megsemmisítésével kapcsolatban a múlt bűnöseivel szembeni eljárás elszegésének vádjával [11/1992. (III. 5.) AB határozat, 41/1993. (VI. 30.) AB határozat, 42/1993. (VI. 30.) AB határozat, 53/1993.(X. 3.) AB határozat].

A szocialistának mondott éra egyrészt még saját érvényes jogával szemben is alkalmazott a maga céljai elérésére törvénytelen, igazságtalan, hatalommal visszaélő eszközöket, eljárásokat, elnézett és tudomásul vett alkotmányellenes megkülönböztetéseket. Másrészt bizonyos személyi, az államhatalomhoz és a Párt-hoz kötődő kör vonatkozásában megakadályozta a bűnvádi felelősségre vonást, az ügyési vádmonopóliumot e személyek vonatkozásában akár közbűncselek-

2 Zlinszky János: Mindnyájan egy hajóban ülünk: a nagy elszámolásról. *Valóság*, 1991/3. 28–35.

3 Vö. a határozattal kapcsolatos párhuzamos indokolásomban kifejtetteket.

mények, akár hatalommal visszaélés esetén nem engedte érvényesülni. Az ilyen kivételeket megállapító szabályokat ugyan az AB mindjárt működése kezdetén megsemmisítette, de a vádmonopólium maradt, és a gyakorlatban az ügyészség alig indított a múlt rendszer funkcionáriusai ellen eljárást, bár annak jogszabályi akadályát az Alkotmánybíróság már elhárította.

A közvélemény egyre türelmetlenebbül kezdte számon kérni az elszámolás vagy leszámolás elmaradását a politikai hatalomtól. Érdekes, hogy a legkézenfekvőbb megoldás, az 1949-ben megszüntetett közigazgatási bíróság helyreállítása, senkinek sem jutott eszébe. Pedig hogy akár az államhatalommal való visszaélés, akár hatósági túlkapások, akár az államvagyon hűtlen kezelése terén ez lett volna – s máig ez lenne! – a legalkalmasabb fórum, aligha vitatható.

E helyett a pártok, pótmegoldásként, ott igyekeztek eredményt elérni, ahol látványlag nyílt terük volt, a törvényhozásban. A Zétényi–Takács féle kísérlet, noha mint jogalkotási mű is eléggé félresikerült volt, teljes szereptévesztésben is gondolkodott: a jövőre szóló jogalkotás helyett a múlt jogi tényeit (az idő múlásának jogi értékelését) módosító törvényt kívánt létrehozni, hogy az időmúlás akadályát a felelősségre vonás útjából elhárítsa.

Az Alkotmánybíróság, mikor a törvény eléje került, nehéz helyzetben volt. Nem szakmailag: a törvénynek mind a hatalmi ágak megosztását sértő volta, mind a múlt jogi tényeit változtatni kívánó (a korabeli jogi minősítést visszamenőlegesen alakító) tartalma nyilvánvalón alkotmányt sértett. Kétségtelen volt a törvény „pótcselekvés-jellege” is: hogy a törvényhozás próbálja átvenni a vádhatóság vagy a bíróság szerepét, minthogy azok e téren elégtelennek, tehetetlennek mutatkoztak. Ez viszont jogállamban nem volt elfogadható, nem volt menthető megoldás sem, semmilyen cél érdekében. (De – mint arra az Alkotmánybíróság rámutatott – nem is lett volna szükség az Országgyűlésnek az elszámoltatáshoz ezekre az eszközökre.)

Az Alkotmánybíróság tehát nem tehetett mást, mint hogy alkotmányellenessé nyilvánítsa a visszatekintő jogalkotást, noha tudatában volt annak, hogy döntésével a maga politikai elfogadottságát kockáztatja. Ám a jogállamiság alapkövetelményeinek feladását népszerűségi szempontból nem tartották a bírók elképzelhetőnek, lelki ismeretükkel összeegyeztethetőnek.

Mikor az elévülést visszamenőleg módosító törvényt az Alkotmánybíróság megsemmisítette, az országgyűlés megkísérelte országgyűlési határozattal „értelmezni” politikai felfogását az elévülés nyugvásáról. Maga a kísérlet eleve sikertelen lett volna, mert nem lett volna a határozat a bírói gyakorlatban érvényesíthető. Az Alkotmánybíróság álláspontom szerint e határozat megsemmisítése során „túllőtt a célon”, és ugyancsak a szükségesnél keményebben reagált arra a törvényt módosításra is, amely az elévülés megállapítását csak nyilvános eljárásban bírói döntéssel kívánta lehetővé tenni, tehát bizonyos körben elvonta az ügyészségtől a védelejtés

illetve vádemelés mellőzésének jogát, „ha a cselekmény úgy is elévült”.⁴ Ma is úgy vélem, hogy a politikai feszültséget oldotta volna, ha a vádhatóság helyett bíróság döntött volna adott esetekben az elévülés megtörténtéről.

Érdemben azonban ezek az alkotmánybíróági döntések a bűnösök felelősségre vonását nem akadályozták, sőt helyesen olvasva még az ehhez vezető alkotmányos utat is megmutatták. Az Alkotmánybíróság ugyanis mintegy saját iniciatívára állapította meg a háborús és népellenes cselekmények elévülhetetlen voltát, az Alkotmány 7. §-a szerint, a nemzetközi jogból levezetve, a magyar tételes büntető jog hézagát e vonatkozásban kitöltve. Az Alkotmánybíróság tehát – számára lehetséges mértéken belül – megkísérelte jelezni az alkotmányos megoldás útját, de amint a kárpótlás esetében, az útmutatás a közvélemény és az országgyűlés figyelmét egyaránt elkerülte és alig tudatosodott, a politikusok pedig itt sem vették jelzéseit. A politikai akaratot azonban az AB nem pótolhatta.

3. Nemzeti vagyon

A harmadik szemrehányás a „Sólyom-féle Alkotmánybíróságot” az elvesztetett nemzeti vagyon miatt érte. A 28/1991. (VI. 3.) AB határozatban az Alkotmánybíróság kifejtette: a tulajdonviszonyok rendezése érdekében hozott törvény (az ún. kárpótlási törvény) ügyében kifejezetten a legalitás rendszerváltó elve alapján, a teljes kártalanítástól kezdve, egy sor megoldást el tudott volna alkotmányosnak fogadni. Mégis, a kárpótlási jegy, mint értékpapír, nem vált be. A vele való további manipulációk során a kártalanításban a károsultak helyett jórészt az ügyeskedők részesedtek. Ez az egész folyamatot, az azt megindító szándékától függetlenül – és nem is az alkotmánytól függő okokból – aggályossá és kárössé fordította. A laikus, sem a joghoz, sem a gazdasági összefüggésekhez nem igazán értő, de a káros eredményt előbb-utóbb (inkább utóbb) felfogó átlagpolgár előtt könnyű volt a folyamatért a mindenható alkotmánybíróságot elmarasztalni.

Tény, hogy már a rendszerváltó Alkotmány kihirdetését, 1989. október 23-át jóval megelőzően, még a Németh-kormány idején, megszületett a közvagyon privatizálását lehetővé tévő jogszabályok sora, melyek azon liberális elv alapján álltak, hogy minden tulajdon hasznosabb a köznek, mint a köztulajdon! „Az állam a legrosszabb gazda!” El is kezdődött a köztulajdon elbontása, magánkézbe, többnyire vállalati – társasági kézbe való átjatszása. Kísérlet történt az összes közszolgáltatások anyagi bázisának magánosítására, hogy aztán anyagi alap híján a szolgáltatás is piaci feltételekkel legyen megoldható. A folyamat, így a lakásvagyon magánkézbe adása, a polgári oldal választási győzelme után is folytatódott.

4 L. e határozatokhoz fűzött különvéleményeimet, melyek helyességére vonatkozó nézetemet fenntartom.

Az Alkotmánybíróság, panasz és indítvány nélkül, ebbe a folyamatba csak elvéte szólhatott bele, de megnyilatkozott például a közművagyon önkormányzatoknak való juttatása, részletkérdésekben a lakásvagyon bérlők kezére való átadása, (például az egy lakásos házaknak akár minden ellenérték nélkül való magánkézbe juttatása) tárgyában, és pedig általában a közérdeket szem előtt tartva. Leghatározottabb és hatásosabb állásfoglalása az ún. Bokros-csomag hatályba léptetésének megakadályozása volt. Semmi esetre sem lehet sem azt állítani, hogy a köztulajdon elherdálását érdektelenül szemlélte, hogy ott, ahol módja volt rá, nem igyekezett a folyamatot azon alkotmányos szempont szerint irányítani, amely szerint köz- és magántulajdon egyenlő védelmet igényelhet.

Maga a rendszerváltó Alkotmány két ponton adott volna fogódzót a közvagyon védelméhez. Egyrészt, midőn 10. §-ában rögzítette, hogy az állam tulajdona nemzeti vagyon. Másrészt, midőn 9. §-ában meghatározta, hogy Magyarország gazdasága olyan piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül.

A továbbiakban az Alkotmánynak a tulajdonviszonyokra vonatkozó rendelkezéseiben érződik az az átmeneti jelleg, amellyel a Magyar Köztársaság alkotmánya a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés átmenet elősegítésére törekszik. A bevezető szakaszok az ország, az állam, a köztársaság, a nép, a nemzet fogalmakat nem pontosan, mindig azonos értelemben használja, ezért nehéz volt a szövegből nyelvtani értelmezéssel az alkotmányos előírásokat kibontani.⁵

Az Alkotmány alapján a piacgazdaság cél volt, a piacon köz- és magántulajdonosok szerepeltek, gazdálkodtak, egyenlő jogokkal és egyenlő védettséggel: a gazdálkodók tulajdona részben elismert, részben tiszteletben tartott, részben védett, illetőleg biztosított.

Ebből a nem egészen egyértelmű, határozatlan szöveghelyzetből kiindulva az Alkotmánybíróság kibontotta azt az álláspontot, hogy a piac és piacgazdaság alkotmányosan nem érték, hanem állapot, gazdasági viszonyfogalom. Ezzel szemben a tulajdon alapjog, ugyanígy a szerződés és a vállalkozás szabadsága is. Ezek fényében nem igazán tudott mit kezdeni a munkához való joggal, valamint az egyenlő munkáért egyenlő ellenértéket ígérő és előíró tételekkel. Ugyancsak hamar elvetette a politikai akarat a szociális piacgazdasághoz tartozó harmadik generációs alapjogokat, legalábbis mint közvetlen érvényesítendő, az Alkotmányból eleve levezethető igényeket. Az Alkotmánybíróság többsége akár a szociális biztonság, akár a létminimumhoz való jog vonatkozásában általában azon az állásponton volt, hogy ezek a jogalkotó számára megfogalmazott feladatok, közvetlen nem hívhatók fel az állammal szemben.

5 Zlinszky János: Tudjátok-e, mi a haza? In: Hajas Barnabás – Schanda Balázs (szerk.): *Formatori iuris publici. Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 597–604.

Tény, hogy az Alkotmánybíróságnak lett volna joga rámutatni azon jogalkotói mulasztásokra, amelyek révén joghézag, s ezzel alkotmányos deficit keletkezett. Már utaltam rá, hogy az általában „aktívnak” elkönyvelt első alkotmánybírói testület igyekezett a maga hatáskörét inkább lehatároltan felfogni, mintsem tágítani. Esetenként talán kár volt, de a politikai háttérnek feltétlen megfelelt, hogy vártuk a jogalkotó kezdeményezését az alkotmány megpendítette értékek gyakorlatba való átültetésére. Így volt ez például köz- és magántulajdon egyenlő védelmével kapcsolatban, ahol a magántulajdonnak a kisajátításával kapcsolatban a törvény is, az Alkotmány is határozott fogódzót nyújtott az azonnali, egyenértékű, teljes és csak közcélal történhető kisajátítás vonatkozásában. Arra az alkotmány „azonos” előírása nem volt elégséges, hogy a közvagyon privatizálása esetére ugyanazon mértéket alkalmazzák, mint a magánvagyon szocializálása esetére, hogy csak közérdekből, törvény alapján, a vagyonmérleg megóvásával történhessen az ilyen elvonás.⁶ Elmaradt a megfelelő törvényi meghatározása annak a felelősségnek is, amellyel az állam önállóan gazdálkodó egységei az Alkotmány 11. §-a szerint tartoztak volna a kezelésükbe adott vagyonért, noha az Alkotmánybíróság ez irányban adott elvi útmutatást.⁷

Minden esetre az állami (nemzeti) vagyon védelmére nem annyira az Alkotmánybíróság lett volna hivatott, annak erre szervezete sem volt. Ez az Állami Számvevőszék feladata lett volna, amely e feladatának becsülettel és szakszerűn eleget is tett (amennyire én azt meg tudom ítélni). Hogy aztán az Országgyűlés, amely felé jelzéseit adta, többségi alapon épp úgy bizalmat szavazott a kormányok vagyonkezelésének, mint amennyire bizalommal fogadta az őszödi önvalómat is – ez az Alkotmánybíróságnak még áttételesen sem róható fel.

A rendszerváltás felemás eredményéért, elhúzódásáért vagy éppen meg nem történtéért nem az Alkotmánybíróság felelős. Jogállamiságunk nem egy megvalósult értékét viszont közvetlenül köszönhetjük a testületnek és elsősorban első vezetőjének, akit most ezen ünnepi sorokkal köszönhetünk.

6 Zlinszky János: A közvagyon védelme. Superflua lex? Non loquitur? *Magyar Jog*, 2007/12. 724–728.

7 Jelentős az Alkotmány (Alaptörvény) erkölcsi tartalmának kifejtése szempontjából mind ünnepelt kollégánk, mind sok bírótársunk irodalmi munkássága. Magam két összefoglaló jellegű tanulmányomat szeretném ezzel kapcsolatban meghivatkozni, az emberi méltóság és család, illetve a köz- és magántulajdon alapvető jogi kategóriáinak tudatosítása tárgyában: a Szent István Akadémián tartott székkfoglaló előadásomat: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika* címen (Budapest, Szent István Társulat, 2005. 71.) és az Észrevételek a magánjog új törvénykönyvéhez című dolgozatot (*Jura*, 2010/1. 195–207.)

IV.

**A MAGÁNJOG
TÖRVÉNYKÖNYVÉHEZ**

MIT MOND MA A MARTON-RENDSZER?*

Gondolatok Marton Géza Polgári jogi felelősség című művéről

Az előttünk fekvő életmű a XX. századi magyar magánjog egyik klasszikusának utolsó tizenöt évében megfogalmazott, de valójában ötvenöt éves tudományos pályáján kiérlelt gondolatait, meglátásait, megfogalmazott tételeit nyújtja – mintegy harmincöt év késéssel – a magyar jogászságnak. Az életmű címettjei egyértelműen mi, magyar jogászok, mindnyájan vagyunk.

Most, hogy egyrészt örömmel, és minden a megjelenést támogató szerv és személy iránti hálával átadhatjuk az örökséget azoknak, akiknek a szerző szánta, óhatatlanul felötlik a gondolat: jogtörténeti, vagy éppen tudósi életrajzi emlék kerül-e átadásra, vagy van ennek a magyar jogi klasszikusok sorozatát díszítő műnek napi, esetleg távolabbra mutató aktualitása is? Mond-e még valamit és mi újat mondhat a ma magyar jogászának, a mű címettjének, Marton Géza a polgári jogi felelősségről?

A mű első és második része a polgári jogi felelősség alakulásának és szerkezetének aprólékos gondosságu tételes kimunkálását adja. Önmagában ez a jogdogmatikai elemzés, meghaladva a szerzőnek a polgári felelősség alapjairól írott és 1938-ban megjelent francia nyelvű monográfiája tételeit, immár nem az alapok, hanem a rendszertani teljesség igényével nyúl a tárgyhoz és ezért érdemes a kiadásra, a tanulmányozásra.

A szerző éles logikával fejt szét a római jogi eredetű polgári és büntető felelősség szárait, bemutatva először a jogi felelősség egységes eredetét: a római jog korai korszakában minden felelősség eredményfelelősség, a jogsértő eredményt társadalmi szankcióval sújtó jogrendi reakció. Büntették a nem fizető adóst, az alaptalan perlót, a közt vagy a magánszférát megsértőt egyaránt, jogellenessége következményeként.

A praeklasszikus római jog vezeti be a különbséget – először a közjogban – a reparatív és a represszív szankciók között.

Ezek közül a reparatív szankció, a jogsértés okozta vagyoni kárnak a jogellenes cselekvőre hárítása, a római jogban polgári igényként csak két, mindenesetre széles körben nyert elismerést és alkalmazást. Kártérítés járt a *rei vindicatio* pernyertesének a jogellenes birtokostól, és kártérítést igényelhetett a *bonae fidei obligatió*t megsértő szerződő féltől a szerződéses teljesítésben joggal bízó másik fél. E két körben a károsult igényelhetette, hogy olyan helyzetbe hozzák, amilyenben a jogsértés meg nem történte esetén lenne.

---

* Eredeti megjelenési hely: *Bírák Lapja*, 1993/2. 73–80.

Minden más esetben, amikor a jog ellenére történt vagyonnövekedés valaki más kárára, a jogrend reparációként kondikcióval csak a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelését biztosította.

A kondikció nyomán a jogalap nélküli gazdagodás csupán jogellenes volta miatt visszajárt, teljesen objektív ismérvek szerint. A kártérítés alapja a szerződészegés, illetve a védett dologi jog (eredetileg a tulajdon) sérelme, tehát ugyancsak az objektív jogellenesség, ami beáll a védett dologi jog sérelménél *eo ipso* – mindenki köteles tudni, hogy mit birtokolhat sajátjaként –, illetve a szerződéses kötelezettség megszegése által – mindenki köteles nyújtani, amit vállalt, a társadalmi objektív mércével mérten elvárható diligencia kifejtésével.

Kimentésre e szankció alól csak az a felelő számíthatott, aki kérdőrevonás során a jogsértés rajta kívül álló, számára objektíven elháríthatatlan okát tudta feleletében előadni és bizonyítani. Az alkalmazott szankció, a kártérítés vagy a gazdagodás kiadására kötelezés azonban már nem volt *poena*, büntetés, nem számított általában dehonesztálónak, hanem célja kifejezetten reparáció, a jogellenes magatartás révén előállott vagyoni hátrány helyreállítása.

Egészen más elvi alapon fejlődött a római jogban a büntető szankció alkalmazása a klasszikus *korig*. Néhány esetben, közbűncselekményeknél, már a XII táblás törvény is ismerte a bűnösség kérdésének felvetését az objektív jogellenes eredménnyel kapcsolatban. A preklasszikus fejlődés a magánérdeket sértő büntető szankcióval sújtott magatartások esetében is vizsgálni kezdte ezt a szempontot. A XII táblás törvény a lopásnál, testi sértésnél, rongálásnál csak az eredményt igényelte, és megelegetett egy századdal később az eredmény jogellenességével a vagyoni hátrány okozását szankcionáló *lex Aquilia* is. Utóbb azonban a prétori jog az *iniuria*, majd a jogtudomány a *furtum* vonatkozásában – erre figyelt fel először Marton – a szándékos jogellenesség, a *dolus* fennforgását a büntethetőség előfeltételeként kezdte megkívánni, s ebből általánosították azt a szemléletet, hogy büntetés vétkesség nélkül nem szabható ki. A vétkesség legenyhébb még beszámítható fokaként a római jog a dologrongálás – *damnum iniuria datum* – esetében a *commissiv culpa*, a felróható, mert elkerülhető gondatlan tevékenység valamilyen minimumát követelte meg.

A római jogban tehát a kártérítés a jogellenes birtok és a nevesített szerződések jogellenes megszegésével okozott vagyoni kár reparálására szolgál, más vagyoni hátrányok révén keletkezett jogellenes előny gazdagodásként követelhető vissza. A vagyonban akár jogsértő nyereszkedési szándékkal, akár gondatlan jogellenes behatással okozott kár okozóját pedig a kár értékéhez viszonyított büntetéssel sújtották a károsult javára. Ugyancsak a károsult javára sújtották mérlegeléssel történt arányosítás szerint a vétkes személysértést elkövetőt pénzben megállapított vagyoni büntetéssel, és e mérlegelés során a római bíró figyelembe vehette a „nem vagyoni kár” mellett mindazon körülményeket – vagyoni hátrány, előszereteti érték, jó hírnév, fájdalom, maradandó egészségtromlás –, ami

a cselekmény súlyozása szempontjából a sértett keresete alapján számára megfontolásra érdemesnek tűnt.

A római jog nem ismerte a károkozás miatti általános polgári jogi igényt és a *nulum crimen* elve alapján nem ismerhette az ilyen általános büntető igényt sem. A kettő egybemosása később következett be, hogy milyen lépésekben, azt Marton már nem tudta kikutatni. Mindenesetre a kora újkorban a természetjogászok az addigi fejlődés eredményeként ismerték a károkozásból általában levezethető kártérítési kötelezettséget, mégpedig általában vétkes jogellenes károkozásból levezethető – polgári jogi igényként. Marton az újabb kori jogfejlődés küzdelmét mutatta be nagy ívű, éles rajzban ezzel a problematikával: hogy a vétkesség bizonyítási teherként nehezedett a károsultra és ütötte el őt sokszor attól, hogy a vele szemben történt jogsértés eredményét átháríthassa, sértve ezzel mind a közigazgatás, mind az osztó igazság megfelelő érvényesülését: az állami büntető hatalomnak alkotmányos korlátot szabó büntetőjog szempontjait belevitték a polgári igény érvényesítésének előfeltételei közé.

Marton büntetőjogi vonalon kezdte meg a felelősség kérdésének tanulmányozását, s kevesen adtak nála tisztább elemzést a vétkesség szempontjának jogdogmatikájáról. Amikor ő a kérdéskörrel foglalkozni kezdett, az addigi vétkességi alapú polgári felelősségi rendszer egy széles fronton már áttörést szenvedett, a fokozott veszélyeztetéssel járó tevékenység, a Gefährdungshaftung vonalán, amelyet azonban az akkori jogdogmatika különös jogként kezelt az általános szabállyal szemben. Marton kielemezi a magyar kodifikáció szerencsés ráérzéssel megalkotott részmegoldásait és a magyar bírói gyakorlat ugyancsak inkább ráérzéssel bevezetett gyakorlati szempontjait a polgári felelősség fejlődésénél. Egyúttal elmarasztalja a tudományt, amiért sem úttörőként, sem legalább a fejlődést elemezve nem tudta ezeket a részeredményeket megfelelő elvi alapra helyezni és ezzel általános rendszerbe foglalva a további fejlődés útját megszabni.

A dogmatikai alapvetés hiánya századunk közepére odavezetett, hogy a gyakorlati fejlődés a saját akadályává vált. Denaturalta – Marton szava szerint – a vétkesség gondolatában rejlő jogi értéket, mert hozzá nem illő szerepre kényszerítette. Visszajára fordította a vétkességgel szemben mindenkit megillető ártatlanság vélelmét, a jogrend egyik alappillérét, a bizonyítási teher már inkább fiktív, mint vélelmi alapokon történő rendszeres megfordításával. Hamis szerepre készítette a méltányosságot, szankciómérséklő jogrendi szerepköre helyett szankciómegalapozó feladatot juttatva neki, minthogy arra a fennálló rend a jogellenesség kategóriáját nem találta elégségesnek. Kiforgatta tudományos értelmét az okozatosság kategóriájának, értékelő szerepet juttatva egy természettudományos ténynek. Nem csoda, hogy a fejlődés mindjobban zsákutca felé közelített, melynek két végét lezárni látszott egyrészt a meg nem térülő károk társadalmi biztonságot romboló tömege, másrészt a – Marton által ugyan kevés figyelemre méltatott – angolszász jogterületen feltűnő és abszurd méreteket öltő büntető kártérítések alig tolerálható jogcímei és mértéken felüli összegei.

A dogmatikai alapvetést elvégezve hagyta ránk a szerző a Marton-rendszert. Amint szerényen mondotta, az építmény minden követ talált, s a maga érdeméül az összeillesztés munkáját vallja csupán, de mégis sajátjának nevezi azt és büszkén vállalja: a próféták hitével hiszem, a fejlődésnek erre kell haladnia. A rendszer alap gondolata a polgári jog eszköztárának elsődlegesen nevelő, preventív célzata. Marton nagy üzenete az általa annyira tisztelt bírói kar felé: a polgári ítélkezés célja nemcsak a jogsértések reparációja, ahol lehet, hanem a jogsértések megelőzése. Nevelés arra, hogy érdemes jogkövetőbbnek lenni, mert kifizetődő! A teljes kár áttérhelésének lehetőségével, a gazdagodás elvonásával, a perköltségben történő marasztalással a bíró a társadalom jobb, jogkövető egyedeit védi! Marton tanára, Szászy Schwarz ugyancsak pusztába kiáltó szóval meghirdette hazánkban a jogért való harc állampolgári feladatát, Marton meghirdette a jog társadalomformáló, nevelő szerepkörét.

E nevelő célzat a köz érdekében folyik, ami milliányi egyéni érdek összegeződése és felértékelődése. Marton jogképében az egyén méltósága azóta közhelyként hangoztatott, de közben századunkban korántsem méltányolt magaslaton áll. Az egyén szabad döntése a jogi felelősség alapja: ebben Marton olyannyira hitt, hogy egyébként bevallott determinista világképét is félretolta – ha már egyeztetni azzal nem mindenben tudta – a jogkövetésért való egyéni felelősség megkövetelésének formáló erejébe vetett meggyőződése. A liberális szemlélet és a szociális meggyőződés csodálatosan ötvöződik írásaiban, ez hatja át egész felelősségi rendszerét is. A magánautonómia alá rendeli a felelősségi rendszer működésének beindítását, a bírói egyéni és szociális interesse szempontokat érvényesítő mérlegelés alá érvényesülését. Míg dörögtek az ágyúk és bombázók húztak feje felett 1944 nyarán, amikor a pincében ült a széken alvó felesége mellett az ostrom éjszakáin, ennek a rendszernek megrajzolásával, aprólékos kidolgozásával foglalkozott.

Akkor már a dogmatikai alapvetéshez elvégezte a teljes magyar bírói gyakorlat és tételes joganyag értékelését és rendszerezését, amint az a Szladits-féle *Magánjog* (Nagy Szladics) 3–4. kötetében megjelent. (Ott kapta a magyar jogászság az első képet a Marton-rendszeréről is.)

A Magyar Klasszikusok sorozatában eredetileg ennek a Nagy Szladitsból ismert, de ma már nehezen hozzáférhető elemző résznek kiadását tervezték, most ez képezi a megjelent harmadik rész hosszabb, VI. fejezetét, megfelelően rövidítve ott, ahol az eredeti alapvetést Marton hátrahagyott kézírata új formában dolgozta fel. Ezt a szerző is így tervezte, de ő történeti bevezető rész után adta volna elő az elméleti alapvetést és azt kívánta kiegészíteni ezzel a gyakorlati elemzéssel – nyilván ugyancsak azt ismételve meg a már megjelent anyagból, ami nem került új szövegezésre.

A már kiadott gyakorlati elemzéshez csatoltam azt a néhány cikket, amelyekben Marton a Kúria 1945 utáni gyakorlatát és néhány újabb magyar jogszabályt

elemzett – *de lege lata* – a maga rendszerének szemszögéből. E művekkel párhuzamban Marton a háború utáni években nyilván már dolgozott a Ptk. kodifikáció előmunkálataihoz szánt, saját rendszere szerint megszövegezett kártérítési jogi törvényszöveg-tervezeten és annak általános és különös indokolásán. Ezzel a tervezettel zárul a jelen kiadvány, mert ebben adta a szerző esszenciáját és próbáját egész rendszerének. Előtte, a negyedik részben, érzékelteti az életmű azt a heroikus, bár kilátástalan küzdelmet, amellyel gondolatai fényében értékelni kívánta a szovjet kártérítési jog fejlődését –, amelynek objektíven megfogalmazott felelősségi fogalmát annak idején elsőnek ő ismertette a nemzetközi tudományos közegben – és amelynek során legalább az ELTE jogi karával meg kívánta értetni, miért lenne indokolt a magyar polgári törvénykönyv kártérítési fejezetét az ő rendszerében megfogalmazni. Ebből a mintegy kétszáz gépelt oldalt kitevő anyagból sem került eddig semmi kiadásra.

Marton rendszerének tengelyében a jogszerűen eljáró és tetteiért felelősséggel tartozó, felelősséget vállaló szabad polgár alakja áll. Amivel valaki tartozik, azért felel is! Ha szolgáltatással tartozik, a szolgáltatásért felel. Ha szabályosan közlekedni tartozik, a szabályok megtartásáért felel. Ha dologi jogai szabad gyakorlásában a társadalmi együttélés szabályait tartozik csupán figyelembe venni, ezek megtartásáért felel. Ha személyi szabadságát kibontakoztatni jogosult azokkal vissza nem élve, csak a visszaélésért felel. Ha más személyi vagy vagyoni köre tiszteletben tartásával tartozik, annak megzavarásáért felel. Jogkövetéssel tartozik, megzavarásáért felel. Jogkövetéssel tartozik, jogsértésért felel – a polgári jog világában és fóruma előtt.

Az elvi alapvetés a magyar polgári jogban – Marton szellemében – nem történt meg. A tapogatózó, gyakorlati fejlődés, amint várható volt, világszerte hanyatlásba vitte a polgári felelősség intézményét, amint ezt Sólyom László *A polgári felelősség hanyatlása* című munkájában felvázolta. A szubjektív felelősség eszközeivel nem lehetett a károk viharos növekedésének az ipari fogyasztói társadalomban elejét venni. Ehelyett más cél irányította a jogalkotókat, a károk lehető társadalmisítása és ezáltal az egzisztenciális katasztrófák elhárítása. A bírói gyakorlat a – túlnyomórészt – az államra hárított kárviselésnek legalább határt igyekezett szabni. A főszabály szerint a teljes kár megtérítését célzó törvényi rendezés legfeljebb a teljes kárt térítette meg – gyakorlatilag szinte soha. A járandóság aprólékos mérítségképe, elhúzódó perek, igazolást kereső biztosítók praktikái léptek a társadalmi érdeket előremutatóan védő, az egyéni érdekeken keresztül a köz érdekét képviselő mester elgondolásai helyébe, Marton helyett Eörsi lett a felelősség gondolatának prófétája. A Marton-rendszer felett elhaladt az idő, mielőtt gyümölcsei beértek volna.

Vannak, akik úgy gondolják, hogy mindez a nagyipari termelés szükséges velejárója volt, hogy a károk igazságos terhelését célzó rendszernek vissza kellett vonulnia a mindenki számára kártérítést ígérő biztosítási rendszer elől. A bizto-

sítás-biztonság rendszere viszont feladja a polgári szankció nevelő hatásának reményét a viszonylagos és általános társadalmi kárviselés kedvéért, ami – Marton megjósolta – a társadalom teherbíró rétegei nyakába varrja a könnyelműek és figyelmetlenek okozta anyagi hátrányokat. Svédország és más maximális szociális biztonságot – a magyarral szemben valódi szociális biztonságot – nyújtó rendszerek anyagi csődje igazolta Marton véleményét: kátyúba viszi a társadalom szekerét, ha a gyenge és megbízhatatlan elemek érdekét a társadalom felelősségérzettel rendelkező tagjai terhére érvényesíti a jog. Kátyúba viszi nemcsak ott, ahol az államszocializmus sok gazdasági rendszerbeli hibája az egyéni kezdeményezés értékét feladva nem tud helyébe más használható megoldást állítani, hanem ott is, ahol megfelelő anyagi alapokkal piacgazdasági szociálisan korrigált viszonyok között érvényesül a maximális szociális biztonság felelőtlenségre és önállótlanásra ösztönző „prémiummal bélelt egérfogója”.

Lehetett volna másképp? Úgy gondolom, igen.

Lehetett volna a bíróság feladatává a károk érdemszerinti áthárítását tenni, a perek tárgyává a jogkérdéseket, és a meg nem térülő, kielégítési alappal nem bíró károk megtérítését bízni a biztosításra az egyik oldalon, a kockázati károkat a másik oldalon. Gyakorló jogásként sokszor játszottam el gondolatban azzal, mi lenne adott szerződési vitában, kárfelelősségi követelésnél az ügy sorsa a Marton-rendszer elvi alapjai szerint, és mindig arra az eredményre jutottam, hogy az eredmény kedvezőbb és gyorsabb, egyértelműbb lenne. Meggyőződésem, hogy ma is megérné a kísérlet, a jogszerűség és jogbiztonság egységes elvi talajára állítani a polgári felelősség egész kodifikált rendszerét. Meghozná – egy nemzedék átnevelése során – hatását, és ha az nem is egyedül üdvözítő *remedium*, mégis kár lemondani róla a mai helyzetben, amikor a társadalmi felelőtlenség tobzódik, és a jogát felelősséggel gyakorló, kötelességeit jogszerűen teljesítő, magát a törvény útján kereső (tehát eszményi) *bonus pater familias* a társadalom előtt a Dummer August szerepét kénytelen vállalni!

Lehet, hogy újra felvirulna ennek az elvi alapnak elfogadása, majd a felelős és szabad kezét, feltétlen tiszteletet nyert bírók mérlegelése útján történő megvalósulása mellett a polgári jogi lehangolt felelősség?

Megérné a kísérletet, hisz jobbat az összehasonlító jog sem kínál és a termékfelelősség vonalán ezt várja az olyannyira áhított közös piac. Nem Schlaraffenland vár ott sem ránk, hanem felelősen cselekvő, ésszerűen gazdálkodó társadalom, ahol csak a tisztességes szolgáltatásnak és magatartásnak, a jogszerűségnek van távlatban esélye, és ahol ki-ki kötelezettsége teljesítéséért, az okozott kár következményei teljes soráért ugyancsak felel.

Mindenesetre kínál a Marton-rendszer római jogot elemző kimunkálása a jogellenesség alapjára helyezett egységes felelősségi és kárelosztási rendszer mellett még egy, azt hatásában véleményem szerint kiegészítő, sőt akár a jelen rendszerben elsődlegesen bevezetve a biztosítás felelőtlenséget generáló hatását

ellensúlyozó jogeszközt. Ez a helyes értelemben használt magán deliktum bevezetése, nem kártérítési szankcióval, ami nem illik hozzá, hanem a magánbüntetéssel, mint szankciós lehetőséggel.

Ha már a jogellenesség kutatása elenyészik a biztosítók közömbössége révén és a jogsértő a társadalom költségére világunkban rendszeresen olcsón szabadul, legalább a dolozus, luxuriosus, vétkes jogsértőt – szerződészegőt és károkozót, tulajdont és személyiséget sértőt egyaránt – büntessük meg a sértett javára fizetendő – elégtétellel. Ne legyen veszteséges a vétkesség bizonyítása, ne legyen kifizetendő a *si fecisti nega* magatartás, a más jogának felrúgása, semmibevétele, bízva egy nehézkes, a vétkest szinte soha utol nem érő, és ha mégis elérte, könyvek közt sajnáló igazságszolgáltatás reményében cselekvés!

A magánfél, ha ez számára kifizetendő, meg fogja keresni a vétkes jogsértőt, így vállalni fogja a végső soron társadalmi érdekű vád képviselőjét. Egy akkuzációs eljárásban marasztalhatók, elrettenthetők, végső soron ezáltal nevelhetők lennének azok a jogsértők, akikkel szemben a biztosítónak nem éri meg a viszontkereset. Persze, akkor a büntetésnek a kárösszeg nem a maximuma, hanem a minimuma kell legyen, és ezt a bírói mérlegelés növelhesse, ha a sérelem jellegére és a sértésre tekintettel méltányosnak ítéli. Büntetés lenne ez, a polgári vétkesség büntetése és egyúttal a jogkövetés jutalma és elégtétele, amint ez ma egyes jogrendszerek nem vagyoni kárrendszerében többé-kevésbé megvalósul. Nem az amerikai példa vonz, hanem a Jhering propagálta Kampf ums Recht, a római lex Aquilia modern változata a kárból csak kiinduló, de a kárt annak teljességében mindenesetre felróvó elvi alapjával.

Ez a kiegészítés a Marton-rendszerhez is kívánkozik, mint a biztosítás ellenhatása, de bevezethető attól függetlenül, akár azonnal is, az elharapódzó luxuria és felelőtlenség társadalmi szintű megfékezésére. Tény, hogy az eszköz használata ismét a bíróságoknak jelentene – megtisztelő bizalom mellett – többletfeladatot a gyakorlatban. De hát a bíró is a társadalomban él, őt is érdekli a jogkövetők biztonsága, és csak rajta múlnék, ha a bírói döntéstől rettegő vétkesek, mint Rómában hajdan, inkább a békés elégtételadás és kiegyezés útját keresnék, a „jobb a sovány egyezés, mint a kövér per” tapasztalat leszűrése nyomán. A magán deliktum bevezetése mindenesetre abban az irányban hatna, hogy a jogszolgáltatás újabb lépést tehessen az igazságszolgáltatás felé!

Még egy gondolattal szeretném kiegészíteni a tanulságokat, amiket Marton írásaiból levontam. Ez a helyes elvi alapvetés fontossága a jogban. Az elmúlt rendszernek, a joggal szemben elkövetett sok vétke között az egyik legsúlyosabb, hogy diszkreditálta, hiteltelenné tette a jog elméletét, dogmatikáját, elhomályosította fogalmi rendszerét, társadalmi alapjait, erkölcsi töltését. Ma sokfelől megnyilvánul az a vélemény, hogy a jognak nincs is szükséges dogmatikára, hogy elvi alapok nélkül, gyakorlati gyors igazodással az igényekhez a jog jobban szolgálhatja a társadalmat. A társadalom fél az ideológiától, fél az elvektől, mert

rosszak a tapasztalatai, mert megcsömörlött tőlük. Joggal, de mégis téved. Nem az a megoldás, hogy letagadjuk az elvi alapokat, hanem az, hogy visszatérünk hozzájuk. Nem az erkölcs tagadása vagy relativizálása az út, hanem a megvalósítása, átélése és elismerése.

Ez a könyv akkor kerül a magyar jogásztársadalom kezébe, amikor választás előtt áll az új jog elvi alapokon történő megformázása vagy kapkodó gyakorlati szempontú vagy külföldi példákra esküvő toldozgatása között. Csábítóak, mert mutatósak az utóbbi módszer megoldásai, amellet kevesebb igényt támasztanak a jogalkotóval szemben. Bár hatnának Marton Géza gondolatai kovászként amellet a meggyőződés mellett, hogy nincs új magyar jogállam egységes elvi alapvetés nélkül, mert nincs jogbiztonság, és végső soron nem létezhet társadalmi igazságosság sem egységes elvszerű jogi alapok nélkül!

Amint a szerző a polgári jogi felelősség egységes elvi alapját kimunkálta, ki-munkálásra vár a közjogi felelősség széles területe is. Martont az elsőben a büntetőjog elmélete ihlette, bár hatna vissza gondolatvilága a közjog nem kevésbé fontos elméleti alapjaira.

E gondolattal adnám át e fátum sújtotta hagyatékot azoknak, akiket illet, és kérem jogásztársaimat: *tolle lege!* A szerző a hozzáfordulóknak bizonyval jőval többet fog mondani, mint amennyire a hagyaték méltatlan, de igyekvő interpretátora képes lehet...

A POLGÁRI JOG ÉS AZ ALKOTMÁNY*

Ötödik éve küszködik a magyar társadalom a magyar jogállam újrateremtésének feladatával. Ebben a törekvésben kiemelt szerep jut a magyar jogászrétegnek. A jogászréteg pedig félszázada sem elvben, sem gyakorlatban nem szembesült a jogállammal, sem mint eszmével, sem mint valósággal. Nem tanultuk a leckét és most mégis vizsgázni kellene, jeles hallgatóság és szigorú bírálóbizottság, a világ jogállamainak közössége előtt.

A naponta jelentkező gondok megoldása, kérdések megválaszolása során sokan gondolunk vissza hálával azokra a nagy mestereinkre, akiktől, amíg sorra el nem hagytak, az önkényuralom évei alatt is jogot tanulhattunk a szó igaz, nemes értelmében. Marton Géza, Moór Gyula, Beck Salamon, Szászy István, Eckhart Ferenc és Baranyai Jusztin mellett Nizsalovszky Endre is azok közé tartozik, akik, amíg és ahogy lehetett, „ha küszködön, ha szenvedőn, ha sírva” jogot tanítottak nekünk. Jogot nem a szó formai, pozitív értelmében, hanem abban a mély és igazán meg nem határozható egységben, ahol a formai legális szabály legitimitását annak erkölcsi alapja, igazságossága és méltányossága adja, Ulpianus nyelvészetileg téves, valójában mégis helyes megállapítása szerint: „*nomen iuris est a iustitia appellatum*”. Művészei és papjai voltak a jognak, méltán mondhatjuk, s művésziileg tudtak vele bánni. Valódi bölcsellettél éltek, nem a látszattal, abban a korban, amikor talán a jog nyílt lábbal tiprásánál is veszélyesebb volt a jogrend látszatának fenntartása, a langyos kényelem és békeesség. A „puha diktatúra” megadta a lehetőséget azoknak, akik a nyílt jogtiprás szerepét nem vállalták volna, hogy a maguk lelkiismerete szerint hasznosan munkálkodhasanak egy részben törvényes rend betartásában és fenntartásában, s kitérjenek – bár esetenként pályájuk felfelé ívelésének kárára is – a törvénytelen ségek támogatásának kényszere elől. Nehéz ma e lehetőségek mérlegét megvonni: egyrészt mindannyiunkat, akarva-akaratlan, belesodort a rendszerrel való szakmai megegyezésbe, együttműködésbe, másrészt megadta a lehetőségét annak, hogy a jogállam bizonyos emlékét megtartsuk, fejlődését a világban figyelemmel kísérjük. Az elmélet megteremthette adott esetre a jogállami rend papíron történő visszaállításának előfeltételeit, hiszen ha nem is egységesen, ha nem is töretlenül, de mégis fenn maradt annak az oltárnak a lángja, amelyen a méltányosság és jószág művészi egységében született jog világít. Ha ma köré gyűlhetünk, hogy széthordjuk a lángot mindenfelé, ahol szükség van rá, azoknak köszönjük, akik

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Mádl Ferenc – Vékás Lajos (szerk.): *Nizsalovszky Endre emlékkönyv*. Budapest, ELTE ÁJK, 1994. 283–296.

táplálták és életben tartották, sokszor a szó szoros értelmében egészségük, életük árán is. Úgy érzem, méltóképp emlékezem meg kedves mesteremről akkor, amikor az ő szellemében fogant mai küzdelmek, az elvi alapvetés és építés nehézségei köréből adok rövid válogatást.

Nizsalovszky Endre munkásságának központi kérdése volt, kivált élete utolsó szakaszában, az emberi személy méltóságával, egységével és megbonthatatlanságával kapcsolatos kérdéskör. Abban a rendszerben, amely tagadta az egyén elsőbbségét a társadalommal szemben, tagadta az egyén elvonhatatlan jogait, s elvitatta ember és ember egyenlőségét, a magánjog személyi részének elvi kérdései kimunkálásával sikeresen lehetett védeni az ember jogainak az osztály jogai feletti elsőbbségét. Ma a nemzetközi jog egyre inkább arrafelé tart, hogy az állami szuverenitás határait is áttörve közügygé tegye az egyes ember méltóságának, szabadságának tiszteletben tartását. Nemzetek feletti fórum teszi lehetővé Európában, hogy a sértett személy államával szemben is bírói úton kapjon védelmet. Alkotmányok sora iktatta tételei közé az emberek egyenlő méltóságát, még ha nincs is részletesen kimunkálva, teljes egyetértéssel elfogadva, mit értünk egységesen e tétel alatt. A születő magyar jogállam is szembetalálkozik e gonddal s küszködik vele a gyakorlatban. Tudatosítja, hogy az emberi méltósággal szemben tett bármely engedmény beláthatatlan következmények sorát indíthatja el. Tudatában van annak is, hogy pusztá szabályok e téren nem fognak eredményt hozni: az ember szabadságának, méltóságának, egyéniségének általános, türelmes, teljes belső elfogadására van szükség az alkotmány e szakaszának élővé tételéhez. Emlékeinkben ott él, negatív vagy pozitív formában, az emberi személy háttérbe szorításának lehetősége társadalmi hasznosság, pártszempontok, vagy egyszerűen hatósági önkény kedvéért, s nehezen szabadulunk e terhektől. Nizsalovszky kutatásai a személyi jog, az ember önmagával való szabad rendelkezési joga területén sok vonatkozásban voltak előremutatók, használhatók fel a polgári jog oldaláról az emberi egyenlőség, szabadság, méltóság részletes következményei kimunkálásánál, hisz az alkotmány sommás tételeivel szemben az ördög a részletekben rejlik ma is.

Az Alkotmánybíróság mindjárt működése elején több szempontból is szembesült az emberi méltóság körébe vágó jogi kérdésekkel. Ezek közül most hármat kívánok röviden érinteni: az emberi élet jogi értékének kérdését, a személyi szféra sérthetlenségének kérdését és az értékes élettérhez való jog kérdését. Előttünk állnak további, a mester kutatásaiban már érintett kérdések közül olyanok, mint a szervekkel való szabad rendelkezés, a mesterséges fertilizáció, az eutanázia, amelyekkel a gyakorlat a magánjog művelőit éppúgy szembesíteni fogja, mint az alkotmányos elvek magyarázóit.

A) Az Alkotmánybíróság elé egyszerre két panasz kapcsán került az a megkerülhetetlen elvi kérdés: lehet-e a jog közömbös az ember léte, élete iránt? Tehet-e különbséget emberi élet és emberi élet között? Mérlegelheti-e, hogy mit ér

számára az ember, egy ember élete? Az egyik e tárgykört érintő panasz a halálbüntetés alkotmányosságát vitatta, a másik a magzatelhajtás állami támogatással biztosított lehetőségének alkotmányosságát.

Az egyes ember köteles a másik ember életét, szabadságát, emberi méltóságát tiszteletben tartani. E kötelezettséget a jog általában állami törvény szintjére is emeli, annak tudatában, hogy a sérelmek közül jogi eszközökkel csak a legszélsőségebbek védhetők ki. Ember és ember összeütközésénél a jog kezdetől megengedi, hogy a jogellenes támadást szenvedő e támadás ellen hatáson védekezhessék, még ha a védekezés mértékét a keresztény felebaráti szeretet egyenlőség-követelményéből kiindulva az egyházi jog tétele alapján a legtöbb jogrendszer meg is szorította a *moderamen inculpatae tutelae* tétele szerint. Míg a római jog szemléletében a támadás jogellenessége bármely hatásos védekezést jogossá tett (nem igényelheti a jogrend védelmét, aki maga veti meg annak szabályait) a keresztény talajon felnőtt modern jogok az érdekek összehasonlító mérlegelését igénylik és tiltakoznak az ellen, hogy kisebb testi, anyagi sérelem elhárítása céljából a támadó életét lehessen elvenni.

Hogy állunk azonban a társadalom esetében a védekezés jogával? Hogy állunk a társadalom részéről a gyengébbeknek kötelezően nyújtandó védelem igényével? Meddig mehet a védekezés azok ellen, akik magukat saját szabad akaratukból emelik túl a társadalom szabta korlátokon? Mi a helyzet a terroristák, az ártatlan életet gátlás nélkül politikai céljaiknak feláldozók, az emberrablók, a mások veszélye árán meggazdagodni kívánók esetében? Van a társadalomnak is joga a jogos védelemre? Mire kötelezi a *moderamen inculpatae tutelae* szempontja a társadalmat, az államhatalmat?

Meddig mehet el a megelőzésben, joga van-e megtorlás, generális példastatuáló prevenció alkalmazására? A társadalom széles rétegei úgy érzik, hogy a visszaeső, a törvényt semmibevevő, azzal szemben fegyverkező, mások életét a maga érdekében nyugodtan kockáztató személy ellen minden hatásos eszköz megengedett, és felesleges jogáskodásnak, gyávaságnak tekintik a bűnöző emberi jogaira történő hivatkozást. Ki védi meg a törvénytisztelőt, ezt érzik igazi időszerű kérdésnek.

Az Alkotmánybíróságot sokszor vitatott döntésében, amellyel a halálbüntetés eltörlésének terhét felvállalta, különböző megfontolások vezették.¹ Attól a kriminológiai megfontolástól, hogy a büntetés nem nyújt védelmet a bűnözés ellen, hanem csak hamis megnyugtató szolgálat a kellő társadalmi erőforrások mozgósítását elkerülni akaróknak (Zlinszky), addig, hogy az ember személyisége sérthetetlen a társadalom részéről annak végső tartalmát illetően (Sólyom), többféle párhuzamos indokolás állt a döntés mögött. Mégis az egész döntés hátterében az a meggyőződés állt – amelyet a döntést ellenző (Schmidt) is osztott –,

¹ 23/1990. (X. 31.) AB hat. ABH 1991. 297–298.

hogy a társadalom nem sáfárkodhat az ember életével szabadon, hanem köteles a törvényt tisztelő polgárai életét, vagyonát a társadalom törvényeivel szembe forduló életének elvétele helyett más módszerekkel megmenteni: nem lehet a társadalomnak túl drága a bűnmegelőzésnek a bűnöző életét kímélő megoldása, „*liberum corpus nullam tulit aestimationem*”. E nézet mögött a társadalom egyedeinek azon kötelezettsége is meghúzódik, mint eszmei háttér, hogy a társadalom a bűnözés okainak felszámolására minden téren törekedni köteles, és nem lehet számára túl drága még az elvetemült bűnöző részére sem biztosítani a helyes útra térés lehetőségét, nem mérlegelheti az ilyen szabad személyes döntés statisztikai valószínűtlenségét.

A másik, ugyancsak érzékeny társadalmi probléma, a magzatelhajtás kérdése körében a bíróság döntésének háttere is, elvi megoldása is vitathatóbb.² A kérdés formai jogi megoldása könnyű volt, hiszen az emberi életet és a személyes döntés (az anya) szabadságát érintő lényeges kérdések rendeleti szabályozása formailag is alkotmányba ütközött. A vonatkozó rendeletek egyszerű megsemmisítésével az Alkotmánybíróság a törvényhozásra háríthatta volna annak meggondolását, hogy mikortól ember az ember, mikortól illeti meg a jog alakította személyi méltóságnak kijáró védelem. Az Alkotmánybíróság felvállalta annak kimondását, hogy a személynek, emberi méltóságának megadott védelem az állam részéről, semmi okon el nem vonható, hogy csak élet és élet közötti feltétlen választási szükséghelyzet indokolhatja jogilag a hatósági védelemmel történő – önvédelemszerű – megelőzést. Nem vállalta fel annak az alkotmányból való levezetését, megállapítását, hogy mi az emberi személyiség létrejöttének – jogilag elfogadott – kezdőpontja. Elismerte annak a tudományos megállapításnak tényszerű voltát, miszerint a magzat biológiailag ember, az összes genetikai adottságokkal rendelkezik. Le is vezette ebből a tényből az állam alkotmányos kötelezettségét a magzati élet védelmére, mint emberi élet védelmére, az általános életvédelmi kötelezettség kategóriájában. Ám nem vállalta fel annak az érdekkellentétnek feloldását, amely két emberi lény, anya és magzata eseti érdek-összeütközéséből adódhat, és amelyet másképp kell megítélni, ha két személy érdekét mérlegeli a törvény, mint ha egy személy szabadsága és az emberi élet feltételeinek általános védelme kerül ellentmondásba.

A bíróság többsége úgy vélte, hogy a magzat személyisége vonatkozásában az alkotmány hallgat, tehát ez a kérdés az alkotmányból nem vezethető le, így a törvényhozás döntését igényli.³ Kisebbségben maradt az a vélemény, amely a magzat biológiai ember-voltából az alkotmánynak minden embert egyenlőnek minősítő tétele kötelező alkalmazandóságát vezette le a magzattal szemben.⁴

2 64/1991. (XII. 17.) AB hat. ABH 1991. 297–298.

3 Uo., 311–313.

4 Uo., 323–327. Lábady Tamás párhuzamos véleménye.

Ugyancsak elvetette a többség azt az álláspontomat, amely a jog egészéből levont értelmezés alapján – a magánjogra támaszkodva –, a magyar alkotmánynak azt az álláspontot tulajdonította, hogy az embernek csak születésétől jár a jog szerinti ember minősítés és egyes személynek kijáró védelem.⁵ A többségi álláspont ma sem tűnik számomra következetesnek, kivált, ha elfogadom azt a további fejtegetést, hogy a törvényhozó közvetett döntéssel is állást foglalhat ebben a kérdésben, mert ha megtiltja más, mint az anya életének közvetlen fenyegetettsége esetében a magzat életét fenyegető beavatkozást, ezzel elismeri a magzat személy voltát, ha pedig más szociális indok alapján (vagy minden indok nélkül a személyes szabadság alapján) is elismeri az anyának a jogát arra, hogy magzatától annak élete árán is megszabadulhasson, akkor ezzel közvetve elvitatja a születés előtt a magzat személyiségét.⁶ A halálbüntetés létevel az új alkotmány megalkotói nyilván mint adottsággal számoltak, hiszen az életnek megtorlásból törvényes eljárással (nem önkényesen) való megvonásáról mint lehetőségről az Alkotmány szólt és nem érintette a Btk. vonatkozó szakaszait (s csak későbbi alkotmánymódosítás került szembe ezzel a tudomásulvétellel és adott alapot az Alkotmánybíróság vonatkozó magyarázó döntésére).⁷ Az emberi élet egyenlő méltóságát alkotmányba iktató törvényhozó is számolt a Ptk. és a Btk. vonatkozó szabályaival, amelyek a született embernek adják meg (bár visszahatólag) a személyiséget, és különböztetnek magzati élet és emberi élet elleni cselekmények között. Ha ezeket az alkotmányozó hallgatólag tudomásul vette, nyilván osztotta elvi álláspontjukat. A helyzet megváltoztatására tehát pozitív törvényhozói döntés szükséges.

Kérdés, akarja-e a törvényhozó ezt a lépést megtenni? Ha megteszi, ismét magára vállalja annak egész következménysorát. Ha ugyanis törvénnyel kötelezi az anyát a szabadon kockáztatott terhességgel létrejövő élet kihordására, világrahozatalára, alkotmányból folyó kötelezettsége a helyzet szociális terheinek társadalmi elosztása, a valóban létező és a gyermek születéséhez kapcsolódó társadalmi terhek lehető kiegyenlítése. A törvényhozó testület jól látta ezt a nehézséget és nagy többséggel a magzati élet személyiségének elismerése ellen foglalt állást.⁸ Látszólag szabadságot adott az anyáknak, valójában elhárította magától gondjaik valódi felvállalását.⁹ Az Alkotmánybíróság viszont ebben az esetben – minden alkotmányos alap híján – nem tudta magára vállalni az emberi élet védelmét, mert méltósága csak a személynek van, általában az életnek csak értéke.

Van azonban ennek az alkotmánybírói állásfoglalásnak, amellyel az aktivi-

5 Uo., 327–341. párhuzamos vélemény.

6 Uo., 306.

7 Az Alkotmány 8. §-a módosításával.

8 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.

9 Különvéleményem 307. skk.

tásnak a bíróság itt határt szabott, még egy további komoly indítéka is. Mégpedig az, hogy a bíróság világosan látta, jogi eszközökkel ez a társadalmi gond sem oldható meg. A társadalom egészének kell az élethez, az emberhez döntően másképp viszonyulnia, hogy a magzati élet törvényi deklarációval személyiséggé legyen minősíthető. Az anyjával szemben a magzat születése előtt jogilag nem védhető, hanem az alkotmány szellemében, csak anyjával együtt és rajta keresztül támogatható.¹⁰ Ma a társadalomnak láthatóan nem éri meg, hogy a magzat személyiségéből adódó társadalmi terheket felvállalja, noha ezzel végső soron és hosszú távon saját létét kérdőjelezi meg. Jobban érdekli a mai embert a saját jóléte, mint nemzetének fennmaradása. Ezen pedig nem lehet törvénnyel változtatni, csak a társadalmi tudat alakításával, a közösség lelkiismeretének felébresztésével. Kérdéses, hogy esetleges deklaratív elvi nyilatkozatok a jogalkotó részéről előre vinnék-e ezt az ügyet (mert akkor indokolt azokat meghozni) vagy inkább megingatnák a jog biztonságát végrehajthatatlan *lex imperfecta* meghozatalával (ami a tartózkodást formailag indokolja).

A törvényhozó testület, de az egész társadalom, távol van attól, hogy a problémakört teljes mélységében átlássa, átgondolja, megvitassa. Olyan következményekkel, mint az eutanázia, a szervátültetés megengedett, ellenértékkel is történhet, netán kötelező volta, egyelőre ugyancsak nem foglalkozik. Az új alkotmányozás előtt, egyelőre a személyi jog vonalán, indokolt volna mindezen kérdések tudatosítása, elvi összhangba hozatala – ehhez Nizsalovszky Endre előmunkálatai jó alapot szolgáltatnak.

B) A másik személyi jogi kérdéskör, amellyel a magyar Alkotmánybíróság több gyakorlati kérdésben szembesült, a személynek a magánszféra tiszteletben tartásához fűződő érdeke.¹¹ Az adatvédelmi törvény és a személyi nyilvántartások alkotmányossága vonalán az Alkotmánybíróság elvi éllel fejtette ki, hogy az állami célok könnyebb elérése, tehát végeredményben anyagi szempontok nem jogosítják fel a jogalkotót a személyi adatoknak az érintett tudomása nélküli felhasználását vagy akár csak öncélú, biztonságból történő gyűjtését. Ennek a kérdésnek az elvi meghatározáson túl már gyakorlata is alakul, mikor a „kopogtató cédulák” esetében az Alkotmánybíróság a szabad elhatározáson alapuló megjelölést nem tekintette alkotmány sértőnek,¹² a betegbiztosítási kártyán a kötelező feltüntetést viszont igen.¹³ Még élesebben jelent meg az érdekellentétek mérlegelése egy újabb esetben, mikor a családi jog gyermek érdekét védő szemléletének a bírói letiltás

10 Különvéleményem 6., 333.

11 Számos határozat született e kérdéskörben, így többek közt: 11/1990. (V. 1.) AB hat. ABH 1990. 156.; 18/1990. (VIII. 1.) AB hat. ABH 1990. 178.; 20/1990. (X. 4.) AB hat. ABH 1990. 69.; 732/8/1990/21. AB hat. ABH 1991. 720.; 15/1991. (IV. 13.) AB hat. ABH 1991. 40.; 30/1992. (V. 29.) AB hat. ABH 1992. 182.; 21/1993. (IV. 2.) AB hat. ABK 1994/4. 163.; 1198/B/1991. AB hat. ABK 1994/1. 39.

12 2/1990 (II. 18.) ABH 1990. 18.; 1243/B/1993. AB hat. ABK 1994/5. 225.

13 29/1994. (V. 20.) AB hat. ABK 1994/5. 202.

során történő érvényesítését fogadta el a bíróság alkotmányosnak, értékelve, hogy a végrehajtás mai adósvédő, hamisan szociális rendszerében ezt a személyiségi jogot sértő megoldást más alkotmányos elv védelme érdekében meg kell hagyni, amíg a végrehajtási eljárás más eszközökkel nem biztosítja a nem fizető eltartásra kötelezettel szemben az igényérvényesítés megfelelő szigorát.¹⁴ Ez az eset is mutatja, hogy az alkotmányos személyiségvédelem gondolatának a teljes jogrendszer át kell hatnia, mielőtt az alkotmányos elvek érvényesülése valóban biztosíthatóvá válik, a résztörvények megfelelő átalakítása előtt az alkotmány nem fogja a személyi jogok teljes védelmét elvszerűen biztosítani. A polgári jog társadalmi nevelő szerepe mai jogunk elméletében sem, és gyakorlatában még kevésbé érvényesül, holott arra kellene törekednünk, hogy a büntetőjog végső eszköztára helyett inkább a polgári jog finomabb, de mégis hatékonyabb eszköztárát vessük be a jogkövető, tisztességesen eljáró polgár és a jogi kibúvókat kereső, vagy a tisztességet be nem tartó polgár között kellően differenciálva.¹⁵

A személyi szféra védelmével kapcsolatban mérlegelte az Alkotmánybíróság többször is a magántitokhoz való jog és a tájékoztatáshoz való közéleti igény, továbbá a személyes méltóság és a közéletben résztvevőkkel szembeni bírálat, a szabad véleménynyilvánításhoz való jog ütközéséből adódó gondokat.¹⁶ Egyik határozatában úgy foglalt állást, hogy a közéletben résztvevőktől elvárható mindazon személyi körülmények valóságnak megfelelő feltárása, amely választóikat érdekli, s amely egyébként magánember vonatkozásában védelem alá esnek.¹⁷ A másik határozatában a közéleti emberrel szembeni bírálat szabadsága érdekében a büntetőjog személyiséget védő eszköztárát korlátozta, nehogy – kellő politikai kultúra híján – a szabad véleménynyilvánítás akadályává váljék.¹⁸ (Megjegyzem, hogy bár a határozat elvi céljával egyetértek, véleményem itt is az, hogy amíg a jogrendszerben a személyi érdekek védelme a polgári jog eszközeivel hatékonyan meg nem valósult, helytelen irányban fog hatni a szólásszabadság alkotmányos védelmének a határozatban előírt korlátlanúsága. A mocskolódás lehetőségét fogja növelni a közéletben, felelőtlen elemeknek fog védőpajzsot biztosítani, s ez a közéleti szerepléstől épp azokat fogja visszaretenteni, akikre ott a legnagyobb szükség lenne.)¹⁹

14 20/1994. (IV. 16.) AB hat. ABK 1994/4. 163.

15 Vö. Mit mond ma a Márton-rendszer? *Bírák lapja*, 1993/2. 73.; ugyanez érvényes pl. a perbírságok mai gyakorlatára.

16 51/1991. (X. 19.) AB hat. ABH 1991. 258.; 987/B/1990/3. AB hat. ABH 1991. 527.; 30/1992. (V. 26.) AB hat. ABH 1992. 167.; 32/1992. (V. 29.) AB hat. ABH 1992. 182.; 37/1992. (VI. 10.) AB hat. ABH 1992. 227.; 64/1992. (XII. 11.) AB hat. ABH 1992. 317.; 74/1992. (XII. 28.) AB hat. ABH 1992. 310.; 48/1993. (VII. 2.) AB hat. ABH 1993. 314.; 34/1994. (VI. 24.) AB hat. ABK 1994/6. 252.

17 20/1990. (X. 4.) AB hat. ABH 1990. 69.

18 36/1994. (VI. 24.) AB hat. ABK 1994/6. 277.

19 L. ugyanott a különvéleményt.

C) Az emberi személyiség, az emberi élet minőségének védelmével kapcsolatban az alkotmány az egészséghez, a környezethez való jogot rögzíti.²⁰ Már a Ptk. novellája is megfogalmazta az ilyen jellegű károkért való felelősséget és az okozókkal szembeni igény érvényesítésére bírói utat adott.²¹ Kérdés, hogy az állami feladat alkotmányos szintre emelése ad-e további egyéni jogvédelmi lehetőséget is, és milyen tartalommal. Az Alkotmánybíróság megfogalmazta azt a tételt, hogy az elért környezetvédelmi szintet pusztán anyagi érdekből az állam nem adhatja fel.²² Megtagadta annak kidolgozását, hogy mit ért az Alkotmány részletesen az egészséges környezethez való jogon, a feladatot tehát törvényhozói programnak fogta fel.²³ Elhatárolta magát annak megállapításától is, mennyiben van az Alkotmány alapján egyéni kereseti lehetősége a polgároknak az állam vagy mások környezetrontó tevékenységével szemben.²⁴ Itt is az Alkotmány bővebb állásfoglalása helyett indokoltabb lenne először az egyes jogágak keretei között kidolgozni a részletszabályokat. Az életminőség kérdése még sok részletes megfontolást igényel, hiszen gazdasági előfeltételei más vonalon ugyancsak terhelik a társadalmat és visszajükra fordulhatnak. Másrészt a jog eszköztára itt sem alkalmas a társadalom értékrendjének, szemléletének átalakítására, hanem ahhoz más komoly társadalmi felvilágosító-nevelő ráhatások szükségesek. Hogy emellett az Alkotmány deklaratív kijelentéseinek van-e és mennyi jelentősége, ennek mérlegelése a törvényhozó kötelezettsége. Az Alkotmánybíróság csak annyit rögzíthet, hogy amíg a környezethez való jogot az Alkotmány tartalmazza, az e jogot arányos és szükséges indok nélkül elvonó szabályozás alkotmányellenes.²⁵

D) A személyek alkotmányos védelmével kapcsolatban került az Alkotmánybíróság szembe annak a kérdésnek mérlegelésével, van-e és mennyiben személyiségi joga, „méltósága” a jogi személynek is. Ebben a körben is szükséges lenne a jogági részletszabályok kidolgozása, bár alapelveként megállapítható, hogy a jogi személynek nincs „veleszületett”, elvonhatatlan méltósága. Mindazonáltal a jogi személy célja, hitele, társadalmi hasznossága kaphatnak indokolatlan és jogtalan támadások ellen védelmet. A köztestületek létének új elismerése a polgárok önkormányzati, egyesülési jogaival kapcsolatos. E köztestületek működése egyrészt igényelhet jogi többletellenőrzést – hogy hasznos céljait öncélok leplezésére ne lehessen felhasználni –, de igényelhetnek e hasznos tevékenységhez többletvédelmet, többletjogokat is, éppen a társadalmi hasznosság alapján. Mindennek kidolgozása a közületek és jogi személyek alkotmányos védelmének megfogalmazása előtt ugyancsak a rész-jogterületek feladata lesz.²⁶

20 Alkotmány 18. §, 70/D. §.

21 Jelenleg a Ptk. 345. § (1) bek. 3. mondata.

22 35/1994. (VI. 24.) AB hat. ABK 1994/6. 264.

23 996/G/1990. AB hat. ABH 1993. 533.

24 Uo., 536.; vö. különvéleményemet.

25 Uo., 536.

26 Idevágó gondolatokat tartalmaznak, pl. az 1441/B/1990/2. AB hat. ABH 1991. 550.; 7/1991. (II. 28.) AB hat. ABH 1991. 22.; 28/1991. (VI. 3.) AB hat. ABH 1991. 88.; 64/1993. (XII. 22.) AB hat. ABK 1993/12. 483.

E) Az alkotmány több szakaszban is védi a családot, a gyermeket, a szülő jogát gyermeke nevelésére. Az alkotmányos elvek megvalósítására elsősorban a családi jog hívatott, amelynek kódexét hozzá kell igazítani az alkotmány tételeihez. A család a társadalom létének és fennmaradásának előfeltétele: mindazon jogtételeink, amelyek e szemlélet helyett a dolgozó felnőtt értékét, prioritását hirdetik vagy tették gyakorlattá, ebben a vonatkozásban alkotmányellenesek.²⁷ A szemlélet kiszűrése egész családjogunkból és jogrendszerünkben megfontolt, összefogott, jól átgondolt aprómunkát kíván.

A család egyúttal az egyéni nevelés elsődleges színtere is. A fejlődő ember nevelésének joga a szülőket illeti, ez elvonhatatlan emberi joguk,²⁸ és annak megvalósítása, valamint az ember méltóságához tartozóan a családi kör belső világának zártsága, sérthetlensége az emberi méltóság egyik alapvető tényezője.²⁹ Azt, hogy ez a védettség mennyiben kerülhet ellentétbe szélső esetekben a gyermek alapvető érdekeivel, mennyiben szorulhat társadalmi felügyeletre,³⁰ továbbá azt, hogy a házasságon belül az egyik fél emberi méltóságának, integritásának, szabadságának védelme érdekében a társadalom milyen fokig bonthatja meg a családi viszonyok bensőségének fátylát,³¹ a családjognak részleteiben és elvszerűen kellene rendeznie. Az Alkotmány családot védő és előnyben részesítő szabályai e nélkül nem lesznek élővé.

Ugyancsak elvi rendezést igényel az a kérdéskör, hogy pusztán érzelmi alapon létrehozott közösségek, a családi kapcsolat felvállalása nélkül, élvezhetnek-e és mennyiben, a családéhoz hasonló előnyöket, hiszen adott esetben betölthetnek a társadalom szempontjából a családéhoz hasonló fenntartó-építő szerepet (élettársi kapcsolat). Másrészt egyre inkább követelnek társadalmi elismerést olyan érzelmi közösségek is, amelyeknek épp a társadalomépítő-fenntartó szerepe a klasszikus értelemben hiányzik (egyneműek közössége).³² Ugyancsak kérdéses a családot tu-

27 Jellemző, hogy a társadalom a jogrend „dolgozóközpontúságát”, családellenességét alig érzékeli. Az Alkotmánybíróság elé ilyen jelleggel alig került panasz, inkább azt kellett többször is a panaszokkal szemben rögzítenie, hogy a gyermek vagy a család előnyben részesítése a többiek részére nem jelent tiltott diszkriminációt.

28 4/1990. (III. 4.) AB hat. ABH 1990. 28.; 959/B/1990. AB hat. ABH 1993. 515.; 4/1993. (II. 12.) AB hat. ABH 1993. 48.; 18/1994. (III. 31.) AB hat. ABK 1994/3. 117.; uo. saját párhuzamos véleményem részletezetten is.

29 Emberi Jogok Európai Egyezménye 8. §, vö. *Rövid útmutató az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez*. Budapest. Donna Gomien, 1994. 82. skk.

30 995/B/1990. AB hat. ABH 1993. 528–530.; 16/1992. (III. 30.) AB hat. ABH 1992. 101.; 20/1994. (IV. 16.) AB hat. ABK 1994/4. 163.; 1/1994. (I. 7.) AB hat. ABK 1994/1. 3. – általában a családi élet felbomlása utáni állapotból kiindulva.

31 22/1992. (IV. 10.) AB hat. ABH 1992. 122.; vö. a 64/1991. (XII. 17.) AB határozathoz adott párhuzamos véleményemet, ABH 1991. 333. 336–337.

32 A kérdés az Európai Bíróság gyakorlatában mint a személyi jogok korlátozása merül fel és nyer egyre inkább a viszonyt védő visszhangot. A magam részéről, még ha a dekriminalizálást a személyiségi jogokból kiindulva el is tudom fogadni, nem látom be, hogy az ilyen, társadalmi érdeket nem megtestesítő kapcsolatok milyen alapon tarthatnának igényt a családhoz hasonlóan törvényhozói támogatásra. Érdemes lenne ennek is jogalkotási szinten elvileg elébe menni.

datosan és a gyermekek (vagy az öregek) érdekében pótolni kívánó nem állami szervezetek részére nyújtandó, a családokéhoz hasonló jogi előnyök köre.³³

A családot védő intézkedésekkel szorosan kapcsolódik az otthonhoz jutás preferenciája is, amely a családot védő alkotmányos szabályokból alkotmányos célként levezethetőnek tűnik.³⁴ A lakásbérleti jog magánjogi szabályozása a tulajdonos-bérlő viszony újragondolásával, a lakáspiaci elvek érvényesítésével, a szociális biztonság követelményeinek szem előtt tartása mellett a családi otthonnak a család részére létfeltételt képező volta miatt kiemelkedő jogpolitikai kérdés számos alkotmányos vonatkozással, s ugyancsak az alulról, részszabályokból az alkotmányos keretekre figyelemmel a teljesség felé haladó, de elvi célok tisztázása nélkül meg nem valósítható területe.³⁵

Ennek során indokolt figyelemmel lenni arra, hogy a gazdasági tények és törvények megerősökölése mégoly nemes célból is visszaüt, tehát veszélyes bérlő- vagy családvédelmi szempontok miatt a tulajdonosi jogok korlátozása.³⁶ Másrészt a társadalmi termelésnél úgy kell a bérek és kereseti lehetőségek szabályozására törekedni, hogy azok az otthonteremtés lehetőségét figyelembe vegyék. A társadalmi szociális támogatásoknál figyelembe kell venni azok érdekeit, akik egy más gazdasági rendben megteremtett létalapjukból nem tudják a megváltozott lakásköltségeket előteremteni, de azokét is, akiknek a nagyobb család részére, a társadalom elemi érdekében kell átlagon felüli méretű-költségű lakást biztosítaniuk maguknak.³⁷ Az átállás a régi szociális alapú állami lakásjuttatásról a piaci rendszerű lakásgazdálkodásra megfelelő jogalkotói, elvileg előre tekintő, de a megélvő helyzetet is gondosan elemző munkát igényel.³⁸

F) Külön önálló elemzés tárgyát igényli a szociális biztonság alkotmányos tétele. Ennek is van személyi jogi és vagyoni jogi vetülete. A személyi élettér, az egészség, a családi lét biztonsága része a szociális biztonságnak.³⁹ Ugyancsak része a megszerzett és állami ígérvénnyel biztosított – járadék formájában rögzített – életnívó megőrzésének lehetősége. Az Alkotmánybíróság ezzel kapcsolatban

33 Az ilyen megoldásokat (nevelőszülők, Gyermekvárosi közösségek stb.) éppen az előbbivel szembeni kifejezett társadalmi hasznosságuk miatt illetné meg többlettámogatás, s ezzel együtt – nem vérszerinti szülőkről lévén szó – fokozott ellenőrzés és jogilag is meghatározott többletfelelősség.

34 1088/B/1990. AB hat. ABH 1992. 660.; a pozitív megkülönböztetés elvi lehetőségével.

35 L. az előző AB hat. és 650/B/1991. AB hat. ABH 1992. 660.

36 Bár a magyar AB – nyilván az előző évek bérlővédő szociálisnak hitt szemléletéből kiindulva – maga is többször beleesett ebbe a hibába, vö. pl. 2299/B/1991. AB hat. ABH 1992. 570.; 39/1992. (VII. 16.) AB hat. ABH 1992. 235. és a hozzáfűzött különvéleményem, uo. 241.

37 Az ilyen célú előnyös megkülönböztetés alkotmányos. Vö. 581/B/1990. AB hat. ABH 1992. 645.; 1088/B/1990. AB hat. ABH 1992. 653.; 650/B/1991. AB hat. ABH 1992. 660.

38 Az elvi mérlegelésre példa a 26/1993. (IV. 29.) AB hat. ABH 1993. 196. mellé fűzött különvélemények, kivált sajátom, uo. 208.

39 31/1990. (XII. 18.) AB hat. ABH 1990. 136. Sólyom László párhuzamos véleménye uo. 140.; 5/1991. (II. 16.) AB hat. ABH 1991. 381.

már hangsúlyozta, hogy a járadékosok terheinek növelése a keresők javára – éppúgy, mint a családok terheinek viszonylagos növelése a keresők javára – az egyenlő közteherviselés és a szociális biztonság alkotmányos elveivel ellenkező módszerek.⁴⁰ Ugyancsak kifejtette, hogy a szociális biztonság nem csupán a létminimumhoz való jogot jelenti, hanem a járadék értékállandóságához való jogot is.⁴¹ Ilyen szempontból az ellentétel nélküli kisajátítás fogalmához közelít a pénzrontás, az infláció is, amely az állami terheket a pénzmegtakarítással és járadékköveteléssel rendelkezőkre hárítja, megkímélve attól a más jellegű vagyonnal rendelkezőket.⁴²

Külön kérdést képez e körben a létminimumhoz biztosított alkotmányos jog, álláspontom szerint egyike azon kevés jogoknak, amelyek a jelenleg hatályos alkotmány szövege alapján külön törvényi részletezés nélkül is peresíthetők.⁴³ A szociális védőháló állampolgári jogon történő kiterjesztése egyike azon, az elmúlt rendszerben is hangoztatott (noha meg nem valósított) jogelveknek, amelyeket érdemes átmenteni a jogállamba, és ott elvi szinten kidolgozva meg is valósítani.

---

40 24/1991. (V. 18.) AB végzéshez négy bíró által fűzött különvélemény és 39. alatt id. különvéleményem, 31/1993. (V. 21.) AB hat. ABH 1993. 242.; uo. különvéleményem 244.; 38/1994. (VI. 24.) AB hat. ABK 1994/6. 295.

41 24/1991. (V. 18.) AB végzéshez fűzött különvélemény, ABH 1991. 363.; 31/1993. (V. 21.) AB hat. ABH 1993. 242. és a hozzá fűzött különvéleményem, 38/1994. (VI. 24.) AB hat. ABK 1994/6. 295.

42 Ez az álláspont annál inkább vár részletes és elvszerű kidolgozásra, mert maguk az alkotmánybírák is ingadozók azzal kapcsolatban. Vö. 32/1991. (VI. 6.) AB hat. ABH 1991. 146. és az ahhoz csatolt különvéleményem uo. 168.; 2093/B/1991. AB hat. ABH 1992. 546.; 24/1991, (V. 18.) AB végzés id. különvéleménye.

43 31/1993. (V. 21.) AB hat. ABH 1993. 242.; különvéleményem uo. 244.; ezzel ellenkező 600/B/1993. AB hat. ABH 1993. 671.

ÉRTÉKEK A POLGÁRI JOGBAN*

A civil-jogi értékek cím mutatja, hogy nem vagyok kötve a polgári törvénykönyvhöz. Talán nem vagyok kötve a történeti kibontakozáshoz sem, mert maga a cím nem kifejlődésről, kibontakozásról beszél. Akár *de lege ferenda* is vethetők fel azok a gondolatok, vagy *de lege interpretanda*, amelyekre rá akartunk mutatni. Ennek során a civiljogi jelzőt szeretném – legalábbis a magam szemléletében – transzponálni a magánjogi értékekre, tehát nem a hazai polgári tételes jogunk, hanem a tágabb értelemben vett és akár nemzetközinek is tekinthető magánjog mögött, annak mélyén rejlő, vagy az által védett értékekről szeretnék megemlékezni.

Nagyon kézenfekvő lenne itt a római jogi indítás. Bár örökjogi tételben fogalmazódott meg, a római jogból általánosodott a papinianusi mondás, amely jogilag semmisnek tekinti azokat a cselekményeket, döntéseket, amelyek az erkölcsöt sértik: „*quae facta laedunt pietatem, verecundiam, existimationem, vei ut generaliter dixerim, contra bonos mores fiunt, nee facere nos posse credendum est*” (Digesta 28.7.18.), ahol érzésem szerint a *facere* nem egyszerűen azt jelenti, hogy ilyet nem illik csinálni. *Facere* jogi értelemben veendő egy jogi szövegben, ahol a *dare*, *facere* és *praestare* megfelelő jogi érvényes cselekmények tükrében értelmezendő. Tehát nem jogérvényes az a cselekmény Papinianus szerint, amely a jó erkölcsöt sérti.

Aztán nagyot ugorva az évezredek során, ezt az általánosított tételt két oldalról is érte erős, látszólag véglegesen megsemmisítő támadás. Egyrészt a jogpozitivizmus és a tiszta jog iskolája részéről, másrészt pedig az erkölcsi pluralizmus oldaláról. Ha nem lehet megmondani, hogy mi az erkölcs, akkor rendkívül nehéz azt jogi semmisségi okként értékelni, hiszen a jognak a biztonság az egyik alapvető előfeltétele. Másrészt, ha a normatív szabályt, ami legális módon van meghozva – teljesen függetlenül a tartalmától –, jognak tekintjük, akkor lényegtelen az, hogy van-e benne erkölcsi tartalom, vagy pedig ellentmondásba jut a társadalom ilyen vagy olyan erkölcsi felfogásával.

Meggyőződésem szerint az erkölcsi pluralizmus nem azt jelenti, hogy az erkölcs egyszerűen az, amit az ember annak gondol. Meggyőződésem, hogy a tiszta jog elmélete – immáron a történelem során kimutatható – zsákutcába visz, és a jog háttérében annak belső legitimitációjaként ma is értékek védelme áll. Lehet, hogy nem minden értéknek a védelme. Nyilván az erkölcs területe a jog területét nem mindenben fedi át, vagy legitimálja. Lehet, hogy a jog az erkölcsi értékekhez közelítve úgy viselkedik, mint elefánt a porcelánboltban, összetöri őket, hiszen

---

* Eredeti megjelenési hely: *Magyar Jog*, 1998/8. 449–455.

az erkölcs megvalósításának a szabad döntés az elsődleges előfeltétele és minden kényszer kiveszi belőle az erkölcsi értéket. Márpedig a jog kényszereszközökkel kénytelen dolgozni. Ennek ellenére mégis vallom azt, hogy a jognak a társadalmi belső legitimitációját éppen ez a társadalmi értékmegőrző szerepe adja, az értékhelyettesítő része. Ahogy Rudolf von Jhering megfogalmazta valaha, abban a szellemes megállapításban, a jogszabályok jó része olyan jegyzet, amelyet a társadalom kivesző erkölcsi érzékéről készítenek.

Ilyen értelemben – főleg a családjogban – sorozatosan találkozhatunk magánjogi szabályokkal, amelyek nem erkölcsvédők, hanem erkölchelyettesítők. Mégpedig elég gyenge pótlékként, helyettesítő szerepben lépnek be a törvényhozásunkból az életbe. Úgy tűnik, alátámasztanak azt a tételt, hogy az erkölcs akkor jó, ha szabadon gyakorolják, és a jog a maga kényszereszközével inkább az erkölcstelen helyzet feloldását kénytelen ott biztosítani, ahol a társadalmat fenyegeti, vagy olyan egyéni érdeket fenyegetne, amelynek védelmére a tágabb értelemben vett magánjog kötelel. Igen sok vonatkozásban persze összekeveredik ez a kényszert is gyakorló magánjog a közjoggal. Éppen az alkotmányjog, mint a közjognak alapvető része, ma már egyéni szabadságok és érdekek védelmére is alkalmazható és vállalkozik. Amikor az egyén, éppen az alkotmányos jogai és alapszabadságai vonatkozásában nemzetközi jogalannyá vált, akkor a magánjogi védelem és a közjogi eszközök között a határok elmosódnak vagy újrarajzolandók. De talán éppen ezért is érdemes ilyen *de lege interpretanda* szempontból nézni, hogy a magánjog, amely klasszikus értelmében éppen az egyéni érdeket nézi, „spectat privatum ad singulorum utilitatem”, az egyesek érdekét hivatott megvalósítani, e megvalósítása során milyen érdekeket, milyen értékeket véd. Milyen értékek megvalósítását segíti, vagy milyen értékek megvalósítását kellene segítenie, de nem segíti. Vagy azért, mert a tudatunk mélyéig ez még nem hatolt le, vagy azért, mert a változó helyzetekben felmerülő kérdések még nem egységesedtek, az értékeknek abban a szűk körében sem, amelyeknek minden pluralizmus ellenére társadalmi elfogadása egy jogállam demokratikus működésének az alapját képezi. Teljes értékpluralizmus mellett a jog valószínűleg egyáltalán nem fog érvényesülni.

Ha most itt a magánjogi érdekvédelmet nézem, akkor egyrészt szabadságokról (egyéni szabadságokról), a személyes szféráról, magáról az emberről kell gondolkodnunk és azt nézni, hogy a magánjog oldaláról milyen tételes szabályok, milyen kérdések merülhetnek fel, amelyek az embernek ezt a személykenti érdekét a magánjog eszközeivel biztosítják. Gondolhatunk a személyes szabadságnak a másik egyén általi fenyegetettségére, az életnek, az emberi méltóságnak esetleges fenyegetettségére, a személyes meggyőződés fenyegetettségére, az egészség károsítására, az embernek mint alkotónak, mint munkásnak, mint keresőnek, mint a termelésben részt vevő egyednek a privát szférájára, a művelődési lehetőségeire, de akár még a szellemi termékeknek a védelmére is.

Tágabb körben véve a társadalom felől ugyanezt a kérdést, felmerülnek a családi szférának azok a kapcsolatai, amelyek szintén fenyegethetők magánoldalról is, és védhetők magánjogi eszközzel is, akár a párkapcsolatok, akár az utódokhoz való jog, azoknak a nevelése, ezzel kapcsolatban vagyoni kapcsolatok, maga az öröklés is, amely ma alkotmányosan biztosított.

Még tágabban véve, az embernek a termelésben való részvétele során hat nyilván a magánjog legerősebben az emberi értékek és érdekek védelmében, a szerzés, a fogyasztás, a megtartás vonatkozásában, a tulajdon, a használati jogok, a vállalkozás, a piaci életben való részvétel, a szerződések biztosítása vagy éppen a jogellenes cselekményekkel, másképpen kárfelelősséggel kapcsolatban. De ezen túl, az egyéni gazdálkodáson túl, amely maga is igényli már a társadalomnak valamilyen kapcsolatát, a társadalmi működésnek a *par excellence* területén, tehát a politikai jogok vonatkozásában is, az egyénnek a biztonsága a társadalomban, az egyenlőként való kezelés, a társadalmi szolidaritás kérdése a magánjog oldaláról, a szigorú jog és a méltányosság szembekerülése, mindezen ütközések jogi kereteinek a biztosítása, a magánjogi eljárásnak az értékmegőrző szerepe, a jogszerűségnek társadalmi előnyben való részesítése, olyan kérdések, amelyek az egyénnek az értékhez való viszonyulását a jog eszközeivel – legalábbis – elősegíthetik. Ennek az eszköztára a magánjog oldaláról maga az érték meghatározás. Az ellentételezése a veszteségeknek, az érvényessége a jogi kötıtségeknek, a jogvédeltsége a szabadságoknak, akár a térítés eszközével, akár büntető kikötésekkel, akár költség vagy kockázat áthárítással, kifejezetten olyan magánjogi eszköztár, amelynek az újragondolása a jogállamban és a piacorientált társadalomban óhatatlanul a civilista elé vetődik. Újragondolásuk azon az úton, amelyen a többrétegű hatalommegosztás felé haladó társadalom állama egy platformba beleiktatódik, s akár az állam alatti, akár az állam fölötti, területi vagy regionális autonómiáknak a jogalkotása és jogvédelme miatt önmagában is komolyan újabb problémákat hoz a magánjogba. Ezek végiggondolása feltétlenül szükséges és vitatható lehet.

Az elsőnek megjelölt helyen – tehát a személyes szféra és a személyiség biztosításával kapcsolatban – a nekem hirtelen felmerülő problémák közül néhányat felvetek. Alapelv az ember testi valóságával kapcsolatban, hogy egy olyan jellegű érték, amelynek nincs ára – „*liberum corpus nullam tulit aestimationem*”, mondja a római jog, és ezt igen sokszor és igen sokféleképpen használták fel arra, hogy meg se próbáljuk ellentételezni a *liberum corpus*nak a sérelmét. Egyértelmű, hogy a tudományos fejlődés ma a *liberum corpus*nak az egységét megbontja, különállását, természetes sajátosságát reprodukálhatóvá teszi, nemcsak természetes módokon. Itt fel fognak merülni a jogalkotó előtt – vagy már felmerültek – olyan kérdések, amelyek például a gyógyítás vagy életmentés vonatkozásában szerv vagy szövetek átadása során felmerülhetnek, a legegyszerűbb véradástól, vese vagy máj átültetéséig (veseé akár élő emberből is lehetséges,

más emberi szerveké pedig a halottból), ahol előbb-utóbb a társadalmi szolidaritás fel fogja vetni azt a kérdést, hogy ha a segítség lehetősége valakinek nyitva áll és az a másinak életmentő, akkor vajon nem lehet-e ennek akár még a kötelezettségét is – legalábbis erkölcsileg – megállapítani. Nem lehet-e esetleg jogi eszközökkel favorizálni, biztatni. Nem lehet-e például ellentételezni, mert azért minden vérvételtől minden szervátültetésig vannak műtéti kockázatok, van fertőzési kockázat. Miért van akkor az, hogy ez csak kártérítési vonalon ismerhető el, miért nem lenne elismerhető esetleg anyagi ellentételezéssel. Aminek természetesen megvannak a maga nagy veszélyei – tudatában vagyok, a kérdés provokatív jellegű –, és amikor a társadalom ma egyelőre ettől többnyire elzárkózik, akkor nyilván azért zárkózik el tőle, mert fél az embertenyésztéstől, mint olyantól. (Kérdés, hogy nincs-e ilyen máris.) Nincs-e vajon embertermelés akár lombikból, akár más módon, akár esetleg éppenséggel embereknek hasonló célokra való tartalékolása – ha nem is talán a fejlett és ellenőrzött európai világban, de ott sem tartom kizártnak –, de esetleg a harmadik világból származóknak? Osztrák cégek által harmadik világban gyűjtött vérnek a legutóbbi botránya, ahol nem vitték keresztül azokon a laboratóriumi vizsgálatokon, amelyeken kellett volna, rámutat arra, hogy a gazdag társadalom a szegény társadalmakat ilyen közvetett úton is ki tudja zsákmányolni, ha akarja. És hogy emberkereskedelem egyébként a harmadik világban, de itt-ott a második, sőt az első világban is létezik, ezt végül is lehet tagadni – valószínű, hogy formailag, jogilag nem is létezik –, de kérdés az, hogy ha már van, akkor vajon nem volna-e indokolt az egyelőre büntetendő, üldözendő, vagy túrt lehetőségeknek a magánjogi vonatkozásait is végiggondolni.

Egyáltalán, eladhatja-e magát vagy részeit az ember, hogyha rászorul, vagy köteles emelt fővel szegényként éhen halni. Mert azért ez a variáció is fennförog. És miért ne tehetné meg egy szülő, hogy eladjon egy vesét azért, hogy a gyerekeit nevelni tudja? Egyelőre a jog ezt a kérdést nem válaszolja meg, hanem szemérmesen lehunyja a szemét és hivatkozik a társadalmi szolidaritásra, amely biztosítja a létminimumot. Tudjuk azt, hogy ez mese. A probléma létezik, és a problémának szélső kivetődése az állandóan újra nálunk is felmerülő prostitúciós kérdés. Miért ne adhatná el magát az ember ideiglenesen? És nagyon érdekes ebből a szempontból (azzal együtt, hogy sajátos a maga nemében) a római jognak az a megoldása, amely a prostitúcióra szánt, az igénybe vevő, a fogyasztó oldaláról tett fizetés ellentételét nem teszi perelhetővé, mondván, hogy az erkölcs-telen, de ha valaki szolgáltatott, akkor részére a kikötött ellenértékét perelhetővé teszi, mert úgy véli, hogy őt rászorította a sorsa, hogy ilyen módon keresse meg a betevő falatját. Én nem tudom biztosan, hogy ez a mi társadalmunkban nem a realitáshoz közel álló tény-e, ez a helyzet, ez a kettősség. És ha így van, akkor a társadalomnak vagy a problémát kellene megoldani, vagy valamilyen módon magánjogi megoldást kellene rá találni, mert hogy az a két személy, aki az üz-

letet köti, magánjogi viszonyba kerül és nem közjogiba, az úgy vélem, teljesen nyilvánvaló. Munkajoginak is nehéz volt ezt a viszonyt tekinteni. Ha valamelyik jogágba egyáltalán be akarjuk sorolni, akkor csak a magánjogba illik.

Rendelkezés az életről, ez az eutanáziában csúcsosodik ki. Aztán rendelkezni az élet után az ember testéről. Biztos, hogy ugyanaz-e ez, mint az öröklés? Nyilván ennek is megvannak a maga buktatói, és mind a két oldalon súlyos érvek esnek latba. Mert ha az ember közvetlen halála után felhasználható gyógyítás céljára szabadon, akkor esetleg hamarabb segítik át a másvilágra. A másik oldalon azonban ott van a meghalt ember és az élő ember ellentéte. Melyik a nagyobb érték? Ha életet tud menteni a halottból kivett szerv, akkor letiltható ez egy korábbi intézkedéssel, vagy a hozzátartozók kegyeletével? Az erkölcs kérdései mérülnek fel itt is végül. Biztos, hogy a jogszabály nehezen fog mérlegelni tudni, de legalábbis a problémát tudatosítani kellene és lehetne tudatosítani megint esetleg jogi kedvezés eszközeivel is. Tehát lehetne azt, aki hajlandó felkínálni a lehetőségeit másnak a megmentésére, jogilag valamilyen módon preferálni. Aztán ide tartozik az élettel kapcsolatban a rendelkezés a másik életről – születés előtt és után. Állandó és akut kérdése a mai társadalomnak a születés előtti emberi mivolt, amelyet már egyszer a mi törvényalkotónk a magzatvédelem jegyében eldöntött, de ettől a kérdés nem lett könnyebb. Igaz, hogy ennek rengeteg közjogi vonatkozása van, és a mi Alkotmánybíróságunk is elsősorban az állami előfeltételek megteremtését tette a köz feladatává. De azért itt van emberi felelősségi momentum amiatt, hogy valaki módot ad arra, hogy egy élet keletkezzék, és azután az terhes a számára. Ennek természetesen a társadalmi környezet is oka lehet, és sok minden más is lehet az oka. Az utóbbi időben szintén akut vita tárgya volt a kérdés Magyarországon, hogy a keletkező élet mennyiben védhető. Jogilag erősen megkérdőjelezhető megoldásokkal döntöttek a kérdésben. Nyilván gyorsan kell eldönteni, tehát hosszú tudományos vitát nehéz lenne kezdeni, de a kanadai bíróságnak az a döntése, hogy a magzathoz és a gyermekhez nincsen joga a szülőnek, nem rendelkezhet róla úgy, mint tárgyról, alapjában helytálló. Legfeljebb nem pönalizálja azt, ha a saját életét nem állítja valaki egy másik élet szolgálatába. Meggondolkodtathatja a többi országot is, abban a formában is, hogy azért csak kettős örökséget hordoz az az élet, és kettős felelősséget kellene érezni érte. Ennek a kettős felelősségnek a társadalmi, az erkölcsi konzekvenciáit egyelőre a társadalom nem vonta le. A jogrend pedig rendkívül kényelmesen oldja meg ezt a kérdést, mondván azt, hogy kinek-kinek a magánszeszélyén múlik a dolog, mert egyszerű bejelentéssel is el lehet intézni. Az a bírói kísérlet, amely felül akarta ezt bírálni, feltétlenül tisztelendő, mert magánjogi oldalról közelít ahhoz a tényhez, hogy itt két emberről van szó és nem egy emberről.

Ugyanígy a neveléshez való jog is felvetődik a magánjog oldaláról is, bár megint elsősorban állami feladat áll a háttérben. Főleg akkor, amikor a két – jogosult és kötelezett – felelős ütközik ebben a témában. Nyilván a családjognak

az egyik legkényesebb és legtöbbet vitatott kérdése a közös nevelési jog olyan szülőknél, akik nem tudnak megegyezni. Biztos, hogy ránevelésnek, jogi propagandának, de főleg az erkölcsi felelősség tudata megfelelő felélesztésének ebben a családjogi kérdésben döntő jelentősége lenne. Egyelőre ott tartunk – mindegy, hogy a fajvédő jogoknak egészen más szemlélete miatt, vagy az elmúlt szocialista időszaknak a túlzott liberalizmusa miatt, vagy éppen más liberális társadalmak hozzáállása miatt –, hogy ennek a kérdésnek egyik felelőssége sincs igazán tudatosítva, sem az egyénnél, sem a közösségnél, sem a politikai felelősség, sem a magánjogi felelősség. Ez pedig legalább annyira öngyilkos jellegű magatartás a társadalom részéről, mint amennyire a saját élet rontása az egyén részéről.

Következik a meggyőződés szabadsága – lelkiismereti és nyilatkozattételi szabadság –, ami megint a magánjog oldaláról vetődik fel ezúttal, hiszen az ember magánjoga, mások által nem korlátozható joga, a véleményének a formálása. Az információhoz való jog, az egész titok és információhoz való szabadság kérdésének az ütközése, közjogi oldalon is létezik. De amikor a magánéletben vájkálnak üzletszerűen, amikor az egyéni meggyőződésből árut lehet csinálni, közvetve vagy közvetlenül, akkor ez a magánjog oldaláról érintendő cselekmény. Mivel általános vélemény a modern polgári társadalmakban, hogy a büntetőjog eszköztára ezen a területen meglehetősen durva védelmet ad és csak szélsőséges esetekben alkalmazható, indokolt lenne talán a magánjog védelmét jobban erősíteni. Mert hogy jelenleg a magánjogi eszköztár az egyéni szféra, az egyéni meggyőződés, az egyéni ismeretek akár szerzése, akár rendelkezésre bocsátása vonalán tehetetlen és eszköztelen, azt, úgy vélem, nem kell külön indokolni, nap mint nap szembekerülünk ezzel az üzenettel.

Felvetődik a kérdés ugyancsak magánüzleti oldalról, hogy mennyiben manipulálható a meggyőződés. Mennyire felelős az, aki hamis ismereteket, látszatokat, tudatokat kelt a megtévesztés céljából? Szerződésben egyértelmű, hogy felelünk azért, ha a másikat megtévesztjük. De hát a generális, a címzett nélküli megtévesztés, amely sajnos valóban közszolgáltató eszközökben, vagy éppen propagandában, hirdetésben folyik, és ahhoz jut el, aki odafigyel, de nagyrészt tömegekhez jut el, akiknek nem adatik meg a felülvizsgálat lehetősége, az ilyen tudati manipuláció magánjogi kárt okoz. Akkor vajon ennek a felelősségi kérdése esetleg nem kellene, hogy a magánjog eszköztárából is megtorolható legyen? Van-e egyáltalán nekünk erre eszköztárunk? Ismét mondom, a sajtójog és a büntetőjog rendkívül esendő segítségeket nyújtanak szélsőséges esetben.

Egyáltalán, mennyire tehető az információ áruvá és mennyiben van joga hozzá mindenkinek? Akinek van, és akinek a köztől származó hivatalból van, csinálhat-e belőle egyéni hasznot, vagy pedig köteles azt mindenkinek rendelkezésére bocsátani? Annak idején a magyar törvények a XVII. században tiltották és büntették azt, ha valaki, aki a központi igazgatáshoz közel állt, az ott szerzett információkat magánérdekből felhasználta. Igen sok államnak a köztisztviselői

erkölcsi kódexe szintén tiltja ezt. Ámde ilyen ismeretszerzés először is nem csak köztisztviselői helyzetből adódik, másrészt nem csak ebben a formában használható fel. Úgy vélem, hogy ezt a kérdést is, éppen az információáramlás mai sebességének és azoknak a kockázatoknak a szempontjából, amelyek az egyének a sorsát, vagyoni létét, családi biztonságát eldönthetik, hamis látszatok keltésével, ezeket meg kellene fontolni a magánjog oldaláról is.

Az ember jellegzetes tevékenysége a munkája. Nagyon egyszerűen elintéztük, hogy a magánjog vonalán a munkaszerződés az egy szabad szerződés, amelyet bizonyos fokig közjogiasítva külön jogággá tettünk. Azonban ma már rengeteg olyan munkaviszony van, amely nem munkajogi viszony, hanem másmilyen. A magánjogi *locatio conductio operarum*, vagy akár az *operis* folyamatosan jön vissza a magánfelek viszonyaiba, és kívánja a rendezést, mert láthatjuk, megint felmerülő problémákban, esetről esetre, hogy a munkajogi megoldások csak a formalizált munkajog vonatkozásában felelnek meg az igényeknek. Ott sem biztos, hogy mindennek megfelelnek, mert hiszen olyan sokrétűvé váltak. Azonban a piacon szereplő számos viszony nem igazán vállalkozói – hiába fogjuk rá –, mert nem kockázatmegosztással jár, mert csak az egyik félnek van rálátása arra, hogy miről is van szó és a másik fél egyszerűen eladja a munkaerejét vagy a szellemi erejét, vagy az idejét – ha úgy tetszik. Ezek a magánjog keretében igényelnének rendezést, védelmet és szankcionálást, erkölcsi tartalmat. Akár éppen azáltal, hogy aki a nagyobb nyereségre használja fel a másiknak a megvásárolt munkaerejét, az bizonyos biztosítási vagy egyéb kockázatokat fedezzen. Ebből a szempontból az a munkajogi megoldás, amely most a bélyegragasztgatást teszi az alkalmi munkánál lehetővé, mivel csak közületi munkáltatókra vonatkozik, teljességgel alkalmatlan, még hogyha jó kezdő kísérlet is. Meg kell mondanom, hogy ezt a magánjogiasodó munkaviszonyt a mai jogunk fehér területként kezeli. Nincs rá igazából megoldás, ha nem csap át a deliktuális térre. Csakhogy inkább adójogi sérelmet csinálunk belőle, nem pedig esetleg a munkás terhére elkövetett sérelmet, holott felmerülhetne az arányos bér arányos szolgáltatásért kérdése, ami a magánjognak alaptétele kell hogy legyen, felmerülhetne az eseti kockázat viselése balesetnél vagy egyéb okokon – akár az uzsora kérdés is –, szóval számos olyan magánjogi vonatkozása van ennek az el nem ismert magánjogi helyzetnek, amire a jogalkotó ma behunyja a szemét. Pedig ez feltétlenül erkölcs-telen dolog – legalábbis a keresztény erkölcs tétele szerint a munkások bérének igazságtalan visszatartása, a munkavállaló nyomorgatása a legsúlyosabb vétkek közé tartozik. Ezzel nem lehet szembevetni, hogy ezt ő akarta, mert rá van kényszerítve a kenyérkérdéssel, ugyanúgy, ahogy az előbbi példánál elmondtam.

Felvetődik a szerződések világában a piacalakítás szabadsága. Mi ezt ott is egy szerződési kettős pólusos szemléletben, vagy szinallagmatikus vagy egyirányú, kétpólusú szerződés szemléletében vizsgáljuk, holott a mai piaci szereplőknél kínálat és kereslet vonatkozásában inkább többpólusú vonatkozásokban kelle-

ne gondolkodni. Az, aki az árut nyújtja, vagy éppen a piaci szolgáltatásokat, általában bizonyos szempontból monopolhelyzetben és gazdasági előnyben van. A gazdasági előnnyel való visszaélés rendkívül erkölcstelen a jog szempontjából is. A jog ezt szélsőséges eseteiben a római jog óta tiltja és üldözi. Az arányosság tétele a mi jogunkban is benne van és túl is ment a *laesio enormison*, mert kisebb hányadokért is már megállapítanak a sérelmet. Ennek ellenére rendkívül tág a lelkiismeretünk akkor, amikor a mai piacon ezeket a helyzeteket elnézzük és tudomásul vesszük. Egyáltalán kérdés, hogy kollektív jog-e ez a piacalakítási szabadság. Lehetne-e a fogyasztóknak is magánjogi kollektív védelmet teremteni, mert közjogit valószínűleg nem fog sikerülni. A közjogi eszköztár szűk.

Felvetődik annak az alkotmányos kérdésnek a vetülete, amely a megfelelő munkához való jogról szól, szociális teherként, ha nincs ilyen természetesen jelen. A munkáltató szabadsága a piacon, ami természetesen sarkalatos tétele a piacgazdaságnak, a munkához való jogot nyilván illuzórikussá teszi. Valamilyen formában meg kell találni a kettőnek az összhangját. Ma a technika tulajdonképpen lehetővé tenné egy olyan termelésnek a megvalósítását, amelyből a munkás egyszerűen kimarad. A termelés megoldható lenne robotokkal is. Megoldható lenne egy fizetőképes kisebbség ellátása, a többiek csináljanak, amit akarnak. Esetleg az állam a létminimumot az adónkból biztosítja nekik, amíg van. Kérdés, hogy cél-e ez? Hogy vajon egy errefelé haladó és nagy lépésekkel errefelé haladó piaci viszony megfelel-e a magánjog mélyén rejlő erkölcsnek. Amely nyilván azt kívánja, hogy a tőke és a kockázat vállalása piaci többletjéhez juttathassa azt, aki ezt felvállalja, de társadalmilag hasznos ráfordítását igényelné a tulajdonnak és nem csak egyénileg hasznos ráfordítását. Ez erkölcsi kérdés, amelyet nagyon nehéz mérni.

A társadalom ma nincs ennek tudatában. Egy ideig azt mondták neki, hogy a tulajdon eleve erkölcstelen dolog. Ha már erkölcstelen, akkor miért ne osszuk úgy, hogy legalább sok legyen belőle. Akkor az erkölcstelenség legalább kellemes. Ez a társadalmunk nagy részének a tudatában ma még így van (kivált annak a kis részének a tudatában, amely tőkét egyáltalán be tud vetni, de ez most mind egy ebből a szempontból). Ha van felelőssége a vagyonnak, akkor le kell vonni belőle a megfelelő következtetéseket. Akkor az aránytalan nyereség jogilag üldözendő. Azok a kibúvók, amelyeket ma hangoztatni szoktak, hogy jogos, csak erkölcstelen, azok nyilván tévesek: „*nee facere nos posse censendum est*” – kellene mondani, nem is szólva a kockázatmentes nyereségről, a nyereség általában azért indokolt, mert fedezi a már meglévő vagyon kockáztatását. Ma pedig a társadalom tele van olyan esetekkel, amikor kockázatmentes nyereségre – mégpedig nagy nyereségre – törekednek a magángazdaságban, és közben akkor, ha a kockázat mégis beáll, akkor államsegélyért kiabálnak közpénzek terhére.

Jog és erkölcs, ez a kettő nálunk, a mi emlékezetünkben nincs összhangban. A jogtudatunkban nincs összhangban. Erkölcstelen szemléletek uralkodnak ebben a szabadpiacos jogállamban.

A szerzői jog kérdése a monopolhelyzet. Mennyiben jogosultak a feltalálók a közhasznú termék visszatartására? Mennyiben jogosult a szerzőknek a kiuzsorázása azoknak a részéről, akik a hasznosítást kézben tartják? Mind a két vonatkozásban lenne a gazdasági helyzettel való visszaélés szempontjából magánjogi problematika, amelyet tudatosítani és felhasználni kellene. Az a bizonyos felélése a holnapnak, ami az életet is, az embert is érinti, és ami nálunk ma a fenntartható gazdálkodás keresésének a problémakörére csökkenti azt, amit a világ tudománya régóta már a fenntartható életlehetőségek keresésére fordít, amelyek mindenkit megilletnek, de amelyekért azok felelnek, akik visszaélnék velük. Nagyrészt a magántulajdon leple alatt élnek vissza. Tehát egy olyan jelleghű kihasználása folyik a mások életének, amire úgy tűnik, a mi mai felfogásunk szerint a tulajdonosi pozíció korlátlan lehetőséget biztosít. És itt nem csak arról van szó, hogy a tulajdonnal visszaélünk-e, hanem hogy a másik embernek a létfeltételeit rontjuk, korlátozzuk.

Felvetődnek kérdések (nem akarok hosszan elidőzni mellettük) a családi szférában. Amíg még alkotmánybíró voltam, sorozatban láttam olyan beadványokat, amelyek különböző oldalokról kérdőjelezték meg az alkotmánynak azt a „helytelen” preferenciáját, amelyben a családot mint olyat, és a házasságot mint olyat védi, értékeli. Hangoztatták azt, hogy az emberi párvalasztás szabadsága abszolút és nem korlátozható a hagyományos formákra.

Nyilvánvaló, hogy itt megint az erkölcsi pluralizmus, vagy a félrevitt szemlélet kifogásolt egy egyelőre még egészséges törvényt. Mert nem kétséges, hogy ha a társadalom fennmaradása szempontjából nézzük, akkor a szilárd családi együttesek, amelyek utódot produkálnak, a többiek javát is szolgálják. De legalábbis meg kéne adni a szabadság mellett a családbarát környezetet a társadalom részéről ezen a vonalon. Nem felügyeletet kéne elsősorban gyakorolni fölöttük, hanem gyámolítani a rászorulókat.

Az egész családjoggal kapcsolatban felmerül a jogági kettősségnek a kérdése is. Most általában inkább arra hajlunk, hogy egységes a magánjog – és én ennek híve vagyok –, de az is biztos, hogy azon a területen van azért egy sor speciális szabály, amelyeknek az érvényesítése nem hozható egyszerűen a vagyoni viszonyokkal mindenben összhangba. Akár a magyar közszerepményi szemléletnek a helyessége, ami persze közfelelősségekben kellene, hogy kicsúcsosodjék, akár a családjogi vonalon adott járadékoknak a visszakövetelhetetlensége, szemben a tévesen adott magánjogiakéval, hogy most csak két példát vegyek ki, ahol alapvető elvekben különbözik a családjog a polgári vagyonojgtól. Amit el lehet dönteni persze úgy, hogy egy generális jogterületnek a speciális rendelkezéseiről van szó, de úgy érzem, hogy maguk ezek a rendelkezések szintén generálisak. Egyfajta jogviszonyra általánosnak vonatkoznak. Ennek az elméleti alapjait valahol meg kellene keresni. Egyelőre, úgy érzem, hogy még keressük.

Az egész gazdálkodási és vagyoni szférában kérdésként vetődik fel a pénzbeli értékelhetőség kérdése. Vajon mindennek, ami a piacon előfordul, ára van-e, és mindent el lehet-e adni, ahogy azt a *Faustban* Mephisto olyan vidáman éneklí? Vajon nem lehetne-e kizárni a piacról a nem jogszerű szereplőket? Nem kellene-e ott is a magánfeleknek azt a biztonságát megadni, amit valaha az *aedilis curulis* a római piacon megkövetelt. Egyszerűen úgy, hogy nem engedte be azokat, akik a feltételeket be nem tartották, majd követelést keletkeztetve velük szemben. Az egész végrehajtási rendszerünk, az egész jogérvényesítési rendszerünk ma még szocialista örökségként adóscentrikus. Sajnáljuk azt a szegény embert, aki abba a helyzetbe jut, hogy ki kell fizetnie, amit vásárolt, hogy meg kell adnia, amit kölcsönkért, hogy fizetnie kell a lakásáért stb. Van-e helye a magánjogban valóban a szigorú jog szerinti megoldásnak is? Vajon csak egy elmaradott szemlélet az eredményfelelősség, vagy pedig a jog által feltétlenül célzott jogbiztonságnak az alapvető pillére? Marton Gézának nagyon szellemes elemzése a kártérítési jog területéről – én most a szerződési jog területén mozgok még –, amikor azt mondta, hogy a károsult vagy a károkozó védelmének a preferálása azon múlik, hogy az ember inkább károkozó-e vagy károsult. Tehát inkább haszontalan eleme-e a társadalomnak, vagy inkább hasznos. És értelmes társadalom a jogrendjével a hasznos elemeket védi, azokat próbálja előnyben részesíteni. Úgy tűnik, ebből a szempontból a mi társadalmunk még nincs az értelmesség csúcán...

Van-e egyáltalán ártatlanság vélelme a magánjogban, vagy pedig igenis az eredményfelelősség indokolt és legfeljebb a bírói méltányosságnak kell a kirívó esetek kiszűrésére megadni azt a lehetőséget, amit a magyar jog a XX. század eleje óta valóban megad. Kit véd igazán a törvény szigora, és kit sújt? A tőkést védi, és a gazdagot, akit úgy rajzoltunk meg még nemrég, mint közellenséget? Vajon az, hogy ma a lakásból nem lehet a nem fizetőt kitenni, az a kihatásaiban nem az albérleti áraknak a csúcsra futásával a lakáskeresőket sújtja a végén? De ugyanez van minden másnál. A magas kamat miért magas? Azért, mert a hitelek egy része nem behajtható. Ilyen egyszerű a dolog. Amikor a pénzügyminiszter az Alkotmánybíróságnál a kamatadó emelését kérte (ami tudom, hogy nem magánjogi kérdés, bár magánjogi viszonyoknak a törvényi rendezésére kérte), akkor arra hivatkozott, hogy hiszen az adósok egy része nem fizet, és a többiekben be kell hajtani azt, amit ezek nem fizetnek be. Miért a többiekben kell behajtani? Hol van ez megírva? Miért nem azokon hajtják be, akik nem fizetnek? A bírói méltányosság elég védelmet ad a szélsőséges esetekre. A méltányos jog általában a törvényből a bírói mérlegelésre kellene, hogy maradjon. A magánfelek egymással szemben elvárhatnák azt, hogy a jogos magatartást tanúsítsa a másik. Ez adja a piaci biztonságot, és ez adná a közerkölcsöt. Ha biztos lenne az, hogy aki nem teljesíti a vállalását, azon végrehajtják, és ráhárítják a következményeket. Nem pedig sajnálkozni kezdenek rajta folyamatosan.

Nyitva van a kérdés. Itt a bírói gyakorlatnak is van még behozni valója, de van behoznivalója a törvényhozónak is, hiszen a dekriminalizálás, ami a büntetőjogunkban helyesen végbemegy, az egy magánjogi szigorúbb eszköztárnak az egyidejű biztosítását követelné, ami viszont elmaradt.

Polgári törvénykönyvünk a szerződéses viszonyokban előírja a felek jóhiszemű együttműködését. Miért csak a szerződő felek kötelesek jóhiszeműen együttműködni? Már utaltam rá, hogy aki a piacon megjelenik és hirdetni kezdi magát, annak még nincsenek felei. Ő nem tartja magát ahhoz, hogy ezt neki jóhiszeműen kell tenni, noha potenciális ügyfél a szerződőknek. De miért nem lehet általában megkövetelni ezt a jóhiszemű együttműködést a jogsértések vonatkozásában, és a jogellenes magatartásra ráhárítani a jogellenes magatartás minden következményét? Jelenleg úgy állunk az ún. magándeliktum vonatkozásában, hogy nagyon szerencsés és kivételes esetben egy időn túl megtérül annak a kára, akit a másik megsértett. Többnyire nem térül meg neki egészen, mert a bíróság sajnálni fogja a teljes költségben elmarasztalni a sértőt, nem ítéli meg a reális kamatot. Nem lehet egész pontosan elszámolni a következményeket, noha a magyar jog erre adna lehetőséget. És mivel az ártatlanság vélelmét belevisszük a polgári jogba, a *Beweisnotstandot*, ahogy Marton ezt oly szépen kimutatta, a nyakába kötjük a károsultnak. Nem elég nekünk az, hogy jogellenesség van bizonyítva, vétkességet szeretnénk látni, vagy legalábbis nem elvárható magatartás bizonyítását. Ahelyett, hogy legalább a magándeliktumot, ott, ahol a fél tudja bizonyítani, lehetővé tennénk, és nem félnénk olyan nagyon attól, hogy a károsult esetleg néha nyer az ügyön. Vannak országok, amelyek itt átbillennek persze a ló másik oldalára, és nem biztos, hogy az amerikai példát Magyarországra be kellene hozni, de a jelenlegi magándeliktuális gyakorlatunk, tehát a jogellenes magatartásnak a magánjogi eszközökkel való megtorlása a mi társadalmunkban elégtelen. A biztosítás sem küszöböli ki, mert a biztosítási rendszerünk is elégtelen, a károsult csak részben kap térítést, hosszú és sok utánjárás után. A végén elterjed az önbíráskodás, a magánrendőrség, a magánvégrehajtó, az erőszak. Ez viszont megint csak azoknak a számára járható út, akiknek van hozzá kitartásuk és lehetőségük.

Felvetődik a szociális magánjog kérdése. Van-e a magánfélnek és milyen joga van a létminimumhoz? Vajon rá lehet-e terhelni a másik magánfélre egyértelműen ennek a biztosítását? Ha igen, kire és hogyan? Rá lehet-e terhelni akár éppenséggel pénzrontással csak azokra, akik szakaszosan jutnak a pénzhez és felhasználni kénytelenek, vagy azokra, akik alkalmazottak, és akiket utólag fizetnek? Vagy társadalmi szinten kellene ezt megoldani, de olyan formában, hogy akkor feleljen érte az, aki rászorul a létminimumra, ha nem hajlandó munkát felvállalni. Ennek a kérdése a magánjog eszközeivel rendezhető lenne, de távolról sincs rendben.

A tulajdon és a használati jogok viszonya. A szocialista társadalomban teljesen elvonták. Most kezdjük visszaállítani, de a szemlélet még mindig oda szól,

hogy a használati jogok erősebbek, mint a tulajdonosi jogok, amivel vele jár az a tulajdonosi szemlélet (már utaltam rá), hogy a tulajdonosnak akkor nincs felelőssége. Sem szociális vonatkozásban, sem a tulajdonának a társadalombarát hasznosításában. Egyszerűbb visszatartani, mint viselni a terhet. Azok az új helyzetben létrehozott közösségek, amelyek vagy tulajdonos és használó között, vagy kényszerközösségekben – például bérleti jogok és épületfenntartók között keletkeztek – egyelőre távolról sincsenek rendezve. A társasházi törvény módosítása mintegy első kísérlet volt a magánjog eszköztárának gyarapítására.

Végül nagyon röviden szeretnék utalni arra, hogy a magánjognak igenis volna társadalmi nevelő szerepe, a társadalmi erkölcs – legalább a társadalmi erkölcs – a béke, a biztonság és a méltányosság érvényesítése vonatkozásában. A jogkövető magatartásnak az előnyben részesítése. A megfelelő polgári figyelmesség, a vigiláns magatartásnak a védelme. Ez kicsit jogpolitika is lehetne, de társadalmi kérdés is. Jogalkotásban és jogalkalmazásban egyaránt érvényesülnie kellene annak – és sokkal határozottabban kellene a perjognak nem csak lehetőséget nyújtani, hanem kötelezést adni –, hogy a bíró akkor, amikor az egyik oldalon jogkövető igyekezetet lát – például a békülés igyekezete – és a másik oldalon nem, akkor ne feleltesse a költséget, hanem terhelje arra, aki a pert okozta.

Rendkívül sok olyan bírói nevelő funkció adódik a perek során a költségek megállapítása révén, amely részben a méltányosság, részben az arányosság érdekében alkalmazható. Jogtalan előny keresése, uzsorás helyzetek kihasználása, vagy a *luxuria*, a joggal való visszaélés eseteiben akár túl is mehetne a költségeken és ráterhelhetné arra a félre, akit a társadalomnak meg kéne nevelnie, az eljárás más terheit is. Ma inkább az a helyzet a piaci társadalomban, hogy magánjogi szempontból feltétlen érdemesebb a jogot megszegni, mint erkölcsösen betartani. A jogalkotótól természetesen várható a Ptk.-nak a teljes reformja – akár a kártérítési, akár a szerződési jogban, kockázati és veszélyelemek felmérése, akár a magánérdekeltség megteremtése és az önkéntes jogkövetés preferálása itt is –, összhangban az alkotmányos védőeszközökkel, amelyek magukban nem lesznek elegek arra, hogy a polgári együttműködés során az egyéni érdekvédelmet megvalósítsák.

MAGÁNJOG – POLGÁRI JOG*

A terminológia kérdéséhez

Ma a magánjog és polgári jog fogalmakat általában szinonim fogalmakként kezeljük. Hagyományaik szerint különböző országok e jogterület jelölésére majd a *ius privatum*, majd a *ius civile* fogalomból levezetett neveket használnak, esetleg ugyanazon jogrendben, pontosan el nem választva, mindkettőt is.

Így a német jogi nyelv egyaránt él a *bürgerliches Recht (Zivilrecht)* és a *Privatrecht* fogalmakkal, a francia is használja mind a *droit civil*, mind a *droit privé* megjelöléseket. Az angol nyelvben *private law* és *civil law* egyaránt előfordul. A törvénykönyvek általában a polgári jogra utalnak vissza: *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, *Schweizerisches Zivilgesetzbuch*, *Code Civil*, *Codice Civile*, *Bürgerliches Gesetzbuch* – a magyarban az Általános Polgári Törvénykönyv után a Polgári Törvénykönyv javaslata, majd a Magánjogi Törvényjavaslat, hogy felváltsa a Polgári Törvénykönyv.

Ha visszamegyünk a latin eredeti értelemre, a különbség jelentős. A *ius privatum* (magán-jog) a *ius quiritium*on belül a *ius publicum* (köz-jog) ellentétpárja: utóbbi a közérdekű szabályokat tartalmazza, ezen belül mindazt a jogot, amelynek alanya a római *respublica*, *Senatus Populus Que Romanus*. Ezzel szemben *privatum ius ad singulorum utilitatem spectat*, az egyes magánszemélyek hasznát tekinti.

A *ius civile* (polgári jog) valamely politikai közösség saját joga. „Quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile quasi ius proprium civitatis.” Ebben a meghatározásban a *ius civile* ellentétpárja a *ius gentium*, a sajátos hazai joggal szemben a minden nép által használt jogi normák képzelt összessége.

A *ius civile* tehát eredetileg - Rómában – a *ius Quiritium* modernebb megjelölése: Róma saját joga, amelynek két jogága a *ius publicum* és a *ius privatum*. Ez azonban nem sokáig maradt így. A római városállam rohamosan terjeszkedett, alattvalói közé bekerültek idegenek, szövetségesek is, saját jogrenddel bíró népek, s a római jog a római polgárok és idegen alattvalók közötti viták intézésére a *praetor peregrinus* közjogi hatalmán, *imperiumán* alapuló jogelveket, performákat vezetett be. Magánfelek vitájában ez az új joganyag nem a római *ius civile* tételeit alkalmazta, hanem mind hazai, mind idegenből tanult megoldásokat vett igénybe. A *ius civile* mellett római viszonyokban érvényre jutottak a *ius gentium*

* Eredeti megjelenési hely: In: Petrik Ferenc (szerk.): *Ptk. kommentár I.* Budapest, KJK–Kerszöv, 1999.

általánosan elfogadott szabályai. E joganyag a *ius privatumot* bővítette, hasonlóan ahhoz, ahogy a római állam és más államok közötti szerződések a *ius publicum* joganyagát. Tágabb értelemben azáltal, hogy a római állam saját jogává tette mindkettőt, a *ius civile*-be olvadtak be az idegenből kölcsönvett formák is, de eredetüket tekintve a római jogtudomány mindvégig különböztetett jogi normái *ius civile* és *ius gentium* eredete között.

A *ius civile*, a római polgár sajátos joga, a polgári egyenlőség, szabadság és közösséggel szembeni köteleességek hármas elvi pilléréen alapult. A jog rendjén minden feddhetetlen polgár (*civis Romanus indemnatus*) egyenlő volt. Mindenkiket megillette saját családja felett a szinte teljes önrendelkezés, jogi képviselő és hatalom, s e család (*familia*) része volt a családi vagyon éppúgy, mint a családhoz tartozó személyek: vérség vagy jog alapján bekerültek (*liberi*), szabadon csatlakozottak és felszabadítottak (*clientes et liberti*), valamint a szolgák (*servi*). Megillette a magán viszonylatokban a magántörvény alkotásának joga, a szerződés szabadsága is. Viszont a polgár a közszel szemben tartozott a közügyekben részt venni és életvitelét a római erkölcsökhöz igazítani: e felett a közösség átruházta hatalommal előbb a papság, majd a *magistratus* szigorúan örökölt.

A római polgári egyenlőség része a vagyonarányos közteherviselés és a létminimumhoz való igény közjogi kettős tétele a választás és jogalkotásban részvétel mindenkit egyenlően megillető jogával szemben. Szemben áll vele az átruházott államhatalomban részesülők körének gyakorlatilag szűk, alkalmassághoz kötött, meghatározása, ezen államhatalom gyakorlásának teljes szabadsága, teljes eredményfelelősség mellett (a köztársaság rendjében több személy között megosztva).

A közösség ügyeinek intézése szabad megállapodások kötött tartalmi rendjén keresztül történt (*cogens* szabályok). A magánszféra kapcsolatait formailag szigorúan kötött, tartalmuktól független, absztrakt megállapodások bármely lehetséges tartalommal szerződéssé, magántörvényre változtatható rendszere (*ius dispositivum*) határozta meg. Mindkettő személyes felelősséggel nyert biztosítást, és a felelősségtől csak polgári mivoltának feladásával szabadulhatott a *civis Romanus*.

A római jog írott hagyatéka belekerült az egyház kincsesládájába. A középkor elején, a sötét századokban, barbár világból előtörő törzsek szokásainak szelídítésére, visszanyúltak hozzá a kolostorok másolói, ha kezdetlegesebbé vált társadalmi rendjük a hatalmas örökséggel nem is tudott igazán mit kezdeni. A *ius civile*, a polgári jog a római jogi hagyatéknak terminusa lett az egyházi és világi napi szolgálatra hozott *dekretumok* joganyagával szemben, mint annak háttéranyaga és elapadhatatlan, de áttekinthetetlen forrása. E forrásjelleg állott a joganyag mindkét ágára, a köz- és magánjogra egyaránt. A középkor hűbéri és rendi államai a két jogágot nem is tudták egymástól elkülönülten szemlélni: államuk magán- és hűségkapcsolatokkal volt átszöve, magánéletüket a hazai szokás és az egyház rendje egyaránt kötelező előírások sorával korlátozta.

A középkorban kialakuló új közösség alappillére Európában a Krisztus egyházához tartozás, a *Respublica Christiana* tagsága volt. Nem jogi fogalom, erkölcsi és érzelmi töltetű. A közkapcsolatok ebben a légkörben egyéniesedtek: a hűség és a társadalmi feladatok sokrétűsége mindenki helyzetét sajátos függések és előjogok szövevényében fejezte ki. Egyenlőség helyett a különbségek rendszere határozta meg a közügyek világát. Mindenki magán előjogai szerint létezett a társadalomban, viszont e magánelőjogai voltak a közjog alkotóelemei. A hűbéri és rendi társadalomra az egyén magánjoga jellemző elsődlegesen, a polgári közösségek a városok privilegizált köreibbe szorulnak vissza, egyenlőség – viszonylagos – csak rendi szinten létezett. A városi polgár joga a közös joggal szemben sajátos, szűk körű, statutárius, tehát szintén privilégium jellegű joggá vált.

Az a hazai jog, amelyet egy-egy szuverén ország bírói gyakorlata az országon belüli használatra kialakított, hazai szokás, *consuetudo regni*, *consuetudo municipalis* néven nyert említést. Egyik forrása, fő forrása e különös hazai szokásnak az európai közös jog, *ius commune*, annak két összetevője, a *ius civile* vagy *imperiale* és a *ius ecclesiasticum* vagy *decretale*, ha a gyakorlatban használt joganyagra tekintünk. Sajátos forrása azonban e hazai szokásnak, amint Werbőczy azt a magyar szokásjogot illetően meghatározta, a hazai *decretumok*, törvények, a hazai kiváltságok, privilégiumok és a hazai bíróságok gyakorlata.

A *decretumokra* jogforrástanilag a közjog (és örökjog) szabálya érvényes: *lex posterior derogat priori*, a legújabb szabály a hatályos. A kiváltságokra a zálogjogban megfogalmazott tétel: „*qui prior tempore, potior iure*”, a korábbi jog érvényes ugyanazon jogtárgyon. A bírói gyakorlat jogkeletkeztető ereje a *decretumot* életben tarthatta a kibocsátó halála után is, a közös jogot élővé tehetette bármikor, új jogtételt azonban csak hosszú egybehangzó ellentmondásmentes gyakorlat révén alkothatott.

A magánjog, *ius privatum* anyaga Európa szerte nagyrészt a közös jogból táplálkozott, ami a határokon átnyúló forgalom érdekében állott. A közjogot, elsősorban a büntetőjogot, a hazai hatalommal szembeni jogbiztonság érdekében tételesen fogalmazták meg már jóval korábban. Voltaképpen egy-egy nép saját joga az újkor hajnalán épp a hazai szokása lett volna. De a polgári jog megjelölést a közös jog római felének tartották fenn, csak az volt *ius* a maga egészében, míg annak egy-egy országban gyakorolt változata csupán *consuetudo*, hazai szokás.

A magánjog civiljogi része elsősorban a személy, a vagyon és az örökség, valamint a szerződések és magándeliktumok tanait fogta át ekkoriban. A családra vonatkozó jogtétel az egyházi jogi forrásokból merítettek, és a kötelék érvényessége tekintetében az egyházi bíróságok illetékessége alá estek. Ez is egy folyamat állomása volt, hiszen a középkor derekán még a személy statusa is, a végintézkedés érvényessége is, de jószerivel a közhitelesség, így a megállapodások bizonyítása is egyházi illetékesség alá tartoztak. Lassan vonta el az uralkodó bírói hatalma e hatáskört az egyházi székektől, míg a házassági köteléki pereknél ebben csak a polgári átalakulás hozta meg a végleges változást (azt sem mindenütt).

Az átmeneti szétválás eredményeként a polgári jog fogalma alá a pandektajogból a megjelölt, személyi, vagyoni (tulajdon- és birtokjogi, valamint szerződési és deliktualis) továbbá örökjogi szabályokat sorolták, míg a családi jog egyelőre különálló jogterülete volt a „másik” jognak az *utrumque ius*, mindkét jog rendjén. Utóbbi nem is volt a felek autonómiája alá vetve, legfeljebb a szabad kötés vonatkozásában, egyébként át meg átszótték kógens elemek. Ezzel szemben a polgári jogban túlsúlyban volt, szinte egyeduralkodóvá vált a magánautonómia, miután a polgári forradalmak a magánjogot megszabadították közjogi kötöttségeitől.

A magánfelek viszonyait rendező jogterület egyes részei jelentős kibontakozást értek meg a tőkés gazdasági átalakulással, egyszersmind ismét bizonyos közjogi elemeket is felvettek anyagukba. Így vált ki a magánjogból a kereskedelmi szerződések és tőkés pénzügyi mozgások kereskedelmi és váltójoga (a régi *emptio-venditio* szabályait kibontakoztatva), így a munkaviszony joga (a *locatio conductio operarum*ra épülve), az iparszabadság és iparüzés rendje (a *locatio conductio operis* szabályaira épülve), a társasági és részvényjog (a *societas* szabályait kibontakoztatva), az alkuszi, ügynöki, ügyvivői, ügyvédi, kereskedelmi képviselői viszonyok sora a római megbízásból. Mindezek a *ius privatum* tágabb körébe tartoztak a tudomány szemléletében, továbbra is, szembeállítva a közjoggal, de elhatárolódtak a szorosabb értelemben vett polgári jogtól.

Érdekes az a lélektani fejlődés, amely ezt a folyamatot kísérte. Noha a magánjog egyes továbbfejlesztett önállósuló ágai országoként többnyire törvényjogként nyertek megfogalmazást, mégis a közszemlélet nemzetközibbnek, a gazdasági élet szférájába tartozónak tekintette őket. Velük szemben a szoros értelemben vett polgári jog mintegy a nemzetállam kultúrkincse, azonossági jele volt, amelyet féltékenyen őriztek főleg sajátos részeiben „mintegy a nemzet saját tulajdonaként”.

A polgári jog egymás után lassan megfogalmazódó kódexei voltak valóban a nemzeti jogrend legjellemzőbb, legsajátosabb részei. Az *Optk.*, a *Code Civil*, a *Codice Civile*, a *Schweizerisches Zivilgesetzbuch*, a *Bürgerliches Gesetzbuch* szinte szimbólumai az őket kidolgozó jogrendeknek. Az a harc, amely hazánkban is kialakult a Polgári Törvénykönyv megfogalmazása során egyes nemzeti elemek védelmében (míg akár a közjogban, akár a magánjog tágabb területén aggály nélkül vetettünk el útban nem lévő hagyományokat is, vettünk át idegen megoldásokat,) érzékelteti, hogy a nemzeti jogérzék e területen volt legérzékenyebb. Még a magánjog világához rendje szerint hozzátartozó családjog törvénybe foglalása is kevesebb ellentétet váltott ki, mint a Polgári Törvénykönyv.

Így aztán ma a polgári jog újra a sajátos kodifikált nemzeti személyi, vagyoni és esetleg családi jogot jelenti, szemben a tágabb értelemben vett magánjog mindmáig is európai közös jogi jellegzetességeket hordozó tétéleivel. Megfordult a fogalmak belső tartalma. Hazánkban is a polgári jogot, a polgári törvénykönyv-

ben és a családjogi törvényben megfogalmazott joganyagot, annak tudományát és bírói gyakorlatát tekintjük legsajátosabb hazai jogterületünknek. Talán nem véletlen, hogy e jogág azon része, amely az egyén legsajátosabb alapjogait hívott ma védeni, a polgári jogból az alkotmányjogba csúszott át (vagy emelkedett fel). Másrészt a magánjog világa egyre jobban halad az európai közös jog kialakítása felé, nemcsak a nemzetközi magánjog, hanem elsősorban a *szupranacionális* gazdasági kapcsolatok jogának terjedése útján.

Jogalkotásunk ma egyértelműen azon feladat előtt áll, hogy az Alkotmány keretei között a teljes magánszférának adjon modern, az európaihoz harmonikusan illeszkedő, de ahol lehet, nemzeti kulturális örökségünket, a nép jogtudatában élő szabályokat megtartó, egyúttal a magánviszonyok egységes jogi fogalomtárát, rendjét biztonsággal szabályozó törvénykönyvet. Így egyértelműnek tűnik, hogy Magánjogi Törvénykönyvet kell szerkesztenünk a szocialista „polgári jog” helyébe.

IUSTUM, AEQUUM, SALUTARE*

A klasszikus római jog kétféle, a szó szorosabb értelmében vett szankciót ismert, a *poenalis* és *recuperatorius-restitutív* szankciókat. Ezek közül az ősi római jog a *poenalis* szankciókat használta, a jogot sértő személyt kötelezve elégtétel adására vagy a személyen véve elégtételt a jogrend sérelméért. A *ius publicum* körében kialakult felelősség a közösség érdekeinek felhatalmazás alapján való képviselése ellátásáért, a közös javak tiszteletben tartása és megfelelő kezelése, a polgári kötelezettségek vállalása tekintetében a polgár jogilag is rögzített *obligatio*ja volt, annak megsértése esetén elégtételt vettek személyén.

Amikor a társadalmi-jogi fejlődés a köz békéjének és biztonságának megőrzése érdekében a magánfelek vállalta kötelezettségek teljesítését is köztörvényi kötelezettségként kezdte kezelni, azok megsértését is a sértő személyén torolták meg, büntették. A két jogterület, a köz- és a magánjog területe autonómia és perrend tekintetében ugyan különvált és más utakon fejlődött, de a jogsértés megtorlásának eszköztára eredetileg közös volt, mert a megtorlás a közhatóság jogköre volt vagy felügyelete alatt történt – amint később megfogalmazták, „par in parem non habet iurisdictionem”.

A *ius publicum* a személyes teljesítőképesség megfeszítésének elvárása, számon kérése irányában fejlődött: a vétkeiséget, rosszhiszeműséget, *dolus*t, illetve a hanyagságot, *negligentiá*t torolta meg. Többnyire testületi számonkéréssel, *senatus* és *comitia* útján. Így alakultak ki a személyes felelősség fokozatai, *nefas*, *dolus*, *negligentia*, *luxuria*, amelyekért akár a magisztrátusi hatalom birtokosa annak letétele után, akár az egyszerű polgár a közzel szembeni köteleességek vonalán eljárás alá volt vonható. Ez az eljárás a későbbi büntetőper, annak polgári szabadság-biztosítékaival a *civis indemnatus* részére. Nem érvényesültek a biztosítékok a hadseregben, valamint túltehetette magát azokon saját felelősségére közérdekből a magisztrátus: ezek éppen azért feleltek, hogy adott helyzetben a *salus rei publicae suprema lex* törvényét érvényesítsék.

Mindenesetre a *ius publicum* adott keretet a személyes magatartás, az akarati tényező mérlegelésének a jog világában.¹ A *ius privatum* köre merevebb, zártabb. Bizonyára a közjog *sacralis* szférája szolgáltatta az elemeket a magánjogi felelősség kialakításához: szent és merev formák hozták létre, merev és változhatatlan,

* Eredeti megjelenési hely: In: *Békés Imre ünnepi kötet*. Budapest, Szent István Társulat, 2000. 300–305. Utánközlés: In: *Jogtörténeti Tanulmányok* 7. Pécs, PTE ÁJK, 2001. 445–451. („Büntetés a magánjogban” címmel).

¹ Már a XII táblás törvényben is több közbűncselekménynél szerepel az enyhítés lehetősége *praetoris arbitrato*, vö. Zlinszky János: *Római büntetőjog*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1992. 77.

ezért biztosan kiszámítható volt szankciórendszere. Eredményfelelősség, szigorú formális nyilatkozati elv, ahol a jogosultat nem érdekli és nem is érdekelheti a kötelezett személyes magatartása, csak az, hogy nyújtja-e, amit ígért.

Valójában nem is személy, család a kötöttség alanya. Valamely tagját kell feláldoznia ahhoz, hogy szabaduljon. A *talio sacralis* korlátja által szabályozva a továbbiakban maga dönthet arról, hogyan szolgáltat, amíg csak az elmaradt szolgáltatás a lekötést nem sarkítja a *pater familias*, a család képviselőjének személyére és újabb formális lekötéssel (*manus iniectio*) nem válik az adósság alanyából a szolgáltatás tárgyi biztosítója.

A jog eszköztára merev és abszolút a magánkötések viszonylatában: csak arra ad módot a feleknek, hogy elálljanak alkalmazásától. Köthetnek békét, *pacere*, és az elzárja a jogi szankció útját.² Ha azonban a felek nem találták meg a békés kiegyezés megoldását, a jog csak radikális utat kínált: a jogsértő – mert nem teljesítő – adóst kiiktatták a *cives* köréből.

A *poena*, amellyel a korai római jog a *ius privatum* alapján létezett kötelezettség megsértőjét fenyegette, egyúttal elégtételt is adott a sértettnek, de elsősorban a megtorlás-elrettentés célját szolgálta. Nem is feltétlen anyagi volt az elégtétel: a *membrum ruptum* esetében a *talio* csak érzelmi elégtételt szolgáltatathatott, és csupán kikerülésére adta meg a jog az egység lehetőségét. Ugyanez a helyzet a nem fizető adós eladása vagy feldarabolása esetén. A jog útján nem jött létre ellentételezés, csak a sértő személyén elkövetett megtorlás.³

Mindenesetre már a XII táblás törvény mutat kezdetleges törekvést a személyes bosszú vagyoni elégtételre váltására. Így a csonttörés, egyéb *iniuria* esetében, bizonyos rongálások esetében, illetve akkor, amikor az egyébként közbűntettet képező vagyonsértés alól a tettest kora, vétkesség hiánya miatt felmentették.⁴ Ugyanilyen tarifális, a sértett vagyoni hátrányát meghaladó büntetést szabtak ki a *fur nec manifestus* és az *usura* elkövetőjére és a pertárgy átmeneti birtokosára pervesztés esetén. A büntetés itt látszatra a kár többszörösét téríti ugyan, de kiszabásához nem kellett kár – másrészt az elmaradt haszon mérlegelése a *quiritár* jogban nem kapott helyet. Már az is nagy haladás volt, amikor a jogalap nélküli gazdagodás alapján adtak tulajdonos ellen keresetet szigorún a gazdagodásra a *legis actio per conditionem* keretében.⁵

A római magánbüntetés két fontos körülménye: magánperben állapították meg, a magánsértett kérelmére, és ha keresete sikerrel járt, előnyére – és

2 XII táblás törvény I. 6-7. ubi pacunt – ni pacunt, III.5. erat autem ius interea paciscendi. Zlinszky János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. XVI. Pacisci.

3 Zlinszky i.m. (2. lj.) 115.

4 Uo., Noxiam sarcire XV. 3.

5 Hogy a büntetés a kárt nem ellentételezte, világosan kitűnik abból, hogy ha a duplummal (vagy még többel) büntetett tolvaj(ok) gazdagodása fennállt, az *actio furti* mellett a *condictio* is megindítható volt. Vö. Marton Géza: *A furtum mint delictum privatum*. Debrecen, Hegedüs és Sándor, 1911.

nem okvetlen járt a hírnév romlásával. Míg a *furtum* keresete mindig, és egyes prétori deliktumoké esetenként infámiát vonzott, a család helyében felvállalt (*noxalis*) büntetőkereset és a *damnum iniuria datum* keresete nem infamált. Viszont a korai római jogban feltétlenül, a klasszikus jogban is többnyire a magáneliktum vétkesét, ha a jogellenes eredményt vagy magatartást rábizonyították, nem védte az ártatlanság véelme. A tilosban találtról véelmezték az *animus furandit*, a sértő magatartás tettesénél az *animus iniuriandit*, az erőszak tettesénél a *dolust*.⁶ Ha tudta, neki kellett kimentenie magát,⁷ és a sértett ezt inkább akadályozta.

Amikor egyes magáneliktumokat közveszélyes voltak miatt alternatív közbád útján is üldözhetővé tettek, ezek infamáló ítélet alá estek. A közbádas eljárásban a *civis indemnatus* megilleték a büntetőeljárás biztosítékai, az ártatlanság véelme, a vád bizonyítási kötelezettsége, a védelem joga, viszont tiltott volt a kiegyezés, a vádtól elállás. Így ugyanazon cselekményekkel kapcsolatban kétféle eljárás és kettős szemlélet alakult ki, s nyilván ez okozta, ha a posztklasszikus kor végére a magáneliktumok vonatkozásában is kialakult a büntetőjogi szemlélet. Ez ment át az egyházi jogba, és a glosszátorok magáneliktuma – bár ők érzékelték a római jog eltérő szemléletét – ingadozott a vonatkozásban, hogy vajon mennyiben büntetés egyáltalán, ha a magánfélnek okozott kár esetén a kárt áthárítják a jogellenes okozóra.

Az *usus modernus* gyakorlata szerint a vétkes jogsértő volt csak magáneliktumban marasztalható, mivel az egyházi jog is a bűnbocsánat előfeltételévé tette a kár rendezését (akár anyagi, akár erkölcsi), bűnbocsánatot viszont csak bűnös kér.⁸

Az észjogi iskola felfedezte azt az ellentmondást, hogy a jogellenes támadás ellen, ha vétőképtelen is a támadó, védekezni szabad, viszont az okozott kárt áthárítani utólag vétőképtelenre nem. Tomasiusnak e meglátása azonban csak azt a felemás megoldást eredményezte, hogy a kár a vétőképtelen jogellenes okozóra ugyan áthárítható lett, a vétőképes okozóra azonban csak vétkes jogellenesség esetén.⁹

Ez az észjogi szemlélet ment át a korai kodifikációkba, s tette lehetővé főleg a francia Code Civil szövegének objektívizáló olvasatát. Ezzel szemben az európai magánjogi, főleg a pandektajogi fejlődés határozottan megmeredt azon nézet mellett, hogy, noha a magáneliktumért valójában nem büntetés jár, mégis a bűnösség (vétkekesség: szándékosság vagy hanyagság) szükséges a kár áthárításához a jogellenes okozóra a *dominus*ról. (*Casum sentit dominus*.)

6 *In vi dolus inest*.

7 Ahogy Marton kifejtette, a sértettnek nem fűződik érdeke a kimentés sikeréhez, ha a sértés egyszer megtörtént. Vö. Marton Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg, 1992. 38., 81.

8 Zlinszky János: *A római jog továbbélése*. Budapest, Szent István Társulat, 2000. 39.

9 Marton i.m. (7. lj.) 54., 140.

A személytelen üzemi felelősségre a kártérítés büntetőjogi szemlélete már csak a *societas delinquere nequit* elv következtében sem volt alkalmazható. Hogy a jogellenes okozót ez esetben a kárért mégis felelőssé lehessen tenni, a tevékenység veszélyes (tehát jogellenes és potenciálisan vétkes) jellegét kellett fiktív módon segítségül hívni.¹⁰

Marton munkáiban a kettős – büntető és polgári – szemléletű felelősséget megkísérelte a jogellenes okozatosság szankcionálásával és a méltányosság kiegészítő gondolatával egységes polgári jogi rendszerbe foglalni és így eloldva a római magánbüntetés fogalmától az *interesse* római elve alapján megőrizni, sőt kibontakoztatni a magánjogi szankció társadalmi rendező és preventív szerepét. Rendszere egyaránt lefedi a szerződéses és a jogsértő magatartással okozott magánjogi kötelek felelősségi kérdéseit, és bizonyosan ma is a legalkalmasabb a magánjogi törvénykönyvek felelősségi rendező elveként.

Mindazonáltal a technikai fejlődés szédületes irama miatt a rendszer ma már nem lenne alkalmas arra, hogy önmagában rendezze mind a károsult érdekeit, mind a társadalmi megelőzés kérdéseit. A mai gazdasági élet káresetei jelentős részében ugyanis a jogellenes okozó nem tudná vagyonából az okozott kárt ellentételezni: szükség van a társadalmi szintű kötelező biztosításra. Viszont a biztosító szervek még ott sem keresik a biztosítottak közt a jogellenes okozót, ahol az megtalálható lenne, nekik indokoltabb a díjakban ennek fedezetét eleve kalkulálni. A sértettek esetenkénti anyagi érdeke tehát a társadalmi szintű megelőző hatás ellen hat.

Ha Marton tovább él, várható, hogy ugyancsak római nyomon rájött volna arra, hogy a jelenlegi biztosítási-kártérítési gyakorlattal szemben vagy a mellett is lenne értelme a magán-deliktum büntető jellege fenntartásának.¹¹ A biztosító ugyanis éppúgy, mint a magánjogi kártérítési kereset okozója, maximum a kár összegét téríti – azaz annál szinte mindig kevesebbet. A károsult ma a kártérítési ügyekben rosszul jár, tehát rosszul jár a társadalom is. Ha azonban a jog a jogellenes károkozót vagy szerződésszegőt „legalább” az általa okozott kár, vagyis az általa jogellenesen elért haszon erejéig vonná felelősségre, ha a bíró erejéhez és belátásához képest lehető módon arra törekednék, hogy a kárt okozó ne járhasson jól, hogy a károsult semmi esetre sem maradjon vesztes, még inkább nyerjen az ügyön, úgy mind a visszatartó hatás, mind az önkéntes kárrendezési kedv egyszerre megsokszorozódnék.

Ennek ellene lehet vetni, hogy a kulturált ember büntető szankciót nem alkalmaz vétlen okozóval szemben. Az érvelés Martonnál is megjelenik, aki a kétféle szankció párhuzamos és alkalmasság szerinti kiszabása mellett tört lándzsát.¹²

10 Uo., 83–84.

11 Zlinszky János: Mit mond ma a Marton-rendszer? *Bírák Lapja*, 1993/2. 73–80.

12 Marton i.m. (7. lj.), 17., 24. skk.

„Lényege szerint – mondja – semmi elvi különbség nincs a restitutio és a büntetés között: mindketten homogén eszközök a törvényhozó kezében és azonos célt szolgálnak: az általa állított normák védelmét (...) Megkülönböztetést csak alkalmaztatásuk során teszünk közöttük, nevezetesen azt, hogy mivel a büntetésnek infamáló hatása van, azt a modern jogok értelemszerűen nem alkalmazzák, legalábbis elvben, csak bűnös akaratból született szabálysértések¹³ esetén.”

Nos, a kártérítés bírói gyakorlata világszerte igazolta, hogy a károsult ott szinte soha sem kap teljes elégtételt, a károkozó tehát mindig „jól jár”. Ezért a szerződések világában, ahol lehet, visszahozták a magánbüntetést, a római jog *poena contractualis*-át, a kötbért. A kötbér igényléséhez elég a jogsértés igazolása, nem kell szándék vagy bűnösség, de nem lehet azt sem vizsgálni, nem haladja-e meg a büntetés a kárt.

A mai jog erre azt válaszolja, hogy a szerződések területe más, mert ott a kötbérkötelezett önként vállalta a *poena* kötelezettségét szerződésszegés esetére. Ellene vehetnők ennek, hogy láttunk már törvényes kötbérkötelezettséget is, és nagy kérdés, mennyiben önkéntesek, mennyiben kényszerűek a szerződések kötbérvállalásai. Mégis elfogadjuk a szerződést, ha a kötés jogszerű. Miért ne fogadná el a polgári jog a deliktum szankcióját, ha a cselekmény, illetve az eredmény jogellenes?

A magánbüntetés nem tesz infámissá, hanem helyreállítja a megsértett jogrendet. Nem tesz mást, mint oda hárítja a kockázatot, ahol legtöbbet lehet tenni annak elkerülésére. Azokban az esetekben – és ez széles sáv – ahol bizonytalan, vajon „tehet-e” a jogellenes károkozó, vagy a jogalap nélkül gazdagodó cselekménye jogellenes eredményéről, akár más kárára, akár a maga hasznára szolgált az, a szankció a jogsértőt fogja terhelni. A bírót nem kötelezi szubjektív feltételek mérlegelésére, hanem megelégedhet az objektív minősítéssel. Nem arra inti, hogy semmi esetre sem szabjon magasabb büntetést, mint az okozott kár, az elért haszon, hanem arra hívja fel, hogy semmi esetre sem maradjon a kiszabott magánbüntetés az okozott hátrány, illetve az elért gazdagodás alatt. Ha ez a szemlélet át fogja hatni a bírói gyakorlatot, úgy érdemes lesz bíróságához fordulnia a károsultnak, viszont érdemes lesz kiegyeznie a jogellenes okozónak.

Ha aztán eljutottunk oda, ahol a római jog állott: „*delinquenti imputantur omnia, quae sequuntur ex delicto*”, akkor indokolt a bíróságnak méltányossági alapon megadni a mérséklés lehetőségét azokkal a büntetendő egyedekkel szemben, akikkel szemben a megállapított magánbüntetés társadalmi vagy egyéni mérlegelés szerint igazságtalanul vagy elviselhetetlenül súlyosnak tűnik számukra. Nem büntetni, marasztalni fognak méltányosságból, mint az eddigi magyar gyakorlatban, hanem marasztalást enyhíteni akkor, ha a felek helyzete egymás mellé téve ezt komolyan indokolja.¹⁴

13 Marton itt a jogsértő magatartást általában érti.

14 Marton i. m. (7. l.), 160., 164., 252., 320.

Ha sikerül, a római mintára, a magándeliktum büntetését a közigazgatási bírósághoz hasonlóan megfosztani megbélyegző jellegétől, megelőző hatása rendkívül meg fog emelkedni. Amellett az, hogy számítani lehet a teljes kár, vagy a jogellenes nyereség teljes elvonására, visszaszerzésére, a magánsértettek számára is vonzóvá fogja tenni a magánkereset benyújtását. Ott, ahol a biztosító abbahagyná az ügyet, és ezzel kedvez a jogellenesség kifizető voltának, a magánfél, ha megéri neki, majd megkeresi többletigényének felelősét – ha bízhat abban, hogy a bírói gyakorlat nem fogja igényét a jogellenes cselekvő vagy mulasztó iránti hamis részvétből elszegni. A jog világában a szigorúbb római szemlélet valószínűleg hatásosabb lesz, mint a megbocsátó szellemű, a jogsértésnek sorscsapásként türelmes elviselésére biztató középkori szemlélet.

Külön előnye a megoldásnak, hogy a közületekkel szemben is alkalmazható. Ha a közület, a társaság, az egyesület vagy cég nem is lehet bűnös, jogellenességet elkövethet, vagy mulaszthat jogsértő módon, gazdagodhat is jogalap nélkül.

Ezáltal a közületet a joggyakorlat rá fogja kényszeríteni, hogy a maga kebelén belül ne takargassa, hanem megkeresse a jogsértőket, hiszen tevékenységük vagy mulasztásuk kárt okoz a jogi személynek.

JAVASLAT A PTK. FELELŐSSÉGI FEJEZETÉHEZ*

Majd száz éve annak, hogy Marton Géza, a jogi felelősség egységes rendszerének nagy elméleti és gyakorlati élharcosa, a *Bűncselekmény kriminológiai fogalma* című eszmefuttatását 1907-ben publikálta. Utóbb, 1933-ban, az *Angyal Pál Emlékkönyvben* „Büntetés és kártérítés” című tanulmányában, majd 1936-ban¹ „Magánjogi és büntetőjogi szankciók” címen adta közre a jogsértések elleni harc kettős eszköztárával kapcsolatos gondolatait. Ezek később beépültek felelősségi egységes rendszerébe, és ma általában csak mint a polgári jog (magánjog) területére tartozó gondolatok élnek – ha ugyan élnek – és hatnak.

Marton alapproblémája a jogi felelősség hatékony érvényesítése, a jogszerű magatartásra nevelés, a jogellenesség megelőzése, a társadalmi szintű prevenció minél biztosabb és átfogóbb megvalósítása volt. A teljes jogot, az egész társadalmi biztonságot és békét szolgáló normarendszert célozta meg tanulmányaiban.²

A *Polgári jogi felelősség* című, 1983-ban összeállított, de csak tíz év múlva megjelent posztumusz munkájában – X. fejezetként – került közlésre Marton kiérlelt törvénytervezete a polgári törvénykönyv kártérítési fejezetéhez. Az általa megszövegezett törvénycikkek ma is alapul szolgálhatnak, a hozzá adott különös indokolás ismétlése itt felesleges, hozzáférhető. Ezt a szöveget azonban az azóta bekövetkezett társadalmi fejlődés ismeretében kis részben kiegészítendőnek tartom.

Az objektív kártérítés szabályait általában a „deliktualis” kártérítésre – mind a vagyonira, mind az jogalap nélküli gazdagodásra, mind az eszmei kár ellentételezésére – vonatkoztatják, bírói mérséklés lehetőségével. A magándeliktum tehát ebben az értelemben nem vétség, hanem jogellenesség alapján keletkezett kötelmi igény, illetve kötelezettség. A Marton-javaslat azonban a kötelmi jog egészére alkalmazható, a szerződéses kötelezettség megsértésére is. Ennek megfelelően a kártérítés, illetve a jogellenesség szankciós szabályait indokolt lenne nem a kötelmi jogi rész külön vagy általános fejezetében, hanem a Ptk. általános részében, az egész mű elején szerepeltetni.

A magánjogi felelősség így megfogalmazott törvényszövegében a következők az alapelvek. Alapkiindulás, hogy a jogkövető polgárnak, a jogkövető magatar-

---

* Eredeti megjelenési hely: *Magyar Jog*, 2001/8. 449–456.

1 *Jogászegyleti értekezések*, 1936. IV. 16.

2 A római jog, a múlt példa volt számára, abból tanulni lehet és kell, de a jogtudós munkája mindig a jelen és a közeli jövő rendjének javítását célozza, ezzel közhasznú és nem öncélú, akármilyen elvont területtel vagy kérdéssel is foglalkozik.

tásnak jár a jogrend nyújtotta biztonság. Alapelvként mind a törvénynek, mind a bírói gyakorlatnak arra kell törekednie, hogy ne lehessen jogellenesség révén nyerni, előnyhöz jutni. A magánjogi jogvédelem a jogcímnek jár – kétség esetén a jogvédelemre való igényt, a jogcímet bizonyítani kell. Önhatalmú, erőszakos fellépéssel szemben közrendi védelem jár a fennálló állapotnak is hatóság előtt, de perben védelemre csak az tarthat igényt, aki arra való jogát bizonyítani tudja. A jogos helyzet védelme nemcsak a formai, hanem a tartalmi jogosságra is figyelemmel mérlegelendő.³ A felelősségbiztosítás kérdése ezen elvekre is figyelemmel lesz rendezendő, a károsult kára térítése céljából. Minthogy a kötelező vagy az önkéntes biztosítás tartalmát tekintve szerződés, tehát szabad, nem kell eleve a teljes kártérítés elvére alapulnia, hanem megszabhatók anyagi vagy területi határai.⁴ Mindez azonban feltételezi, hogy a biztosító által fel nem vállalt kockázaton túli kár a jogellenes okozóval szemben a biztosításon felül is érvényesíthető legyen. Ebben a határt a vagyoni viszonyok jelenthetik, a bírói mérlegelés szabadságával.⁵ A nem vagyoni (eszmei) kár fejében adott elégtételt úgy kell meghatározni, hogy bizonyos legyen a bíró abban, a sértő nem nyer a jogellenes magatartáson.⁶

S most, az elvek előrebocsátása után, következze a szövegszerű javaslat:

„1. § Jogellenes magatartásáért minden jogalany felelőssé tehető. Minden jogalany tartozik viselni (helyrehozni) a teljes kárt, amelyet jogellenes magatartásával (tevéleg vagy mulasztással) más(ok)nak, vagy a közösségnek okozott. Jogellenes magatartással szerzett hasznot mindenki tartozik kiadni, a szerződő félnek, a sértett félnek, vagy ha ilyen nincs, a közösségnek (az államnak). A kötelezettség a teljes elért haszonra kiterjed, függetlenül attól, hogy a sértett (a másik szerződő fél, a közösség) a hasznot maga elérhette volna vagy nem. A kár és a haszon egyaránt az oksági lánc bizonyítható határáig számítandó.

2. § Azt, hogy van-e kár (eszmei sérelem, illetve haszon) és milyen terjedelmű, valamint hogy a kár (stb.) okozatos kapcsolatban van-e a jogellenes magatartás

3 Így pl. nem elég csak a szerződés formai érvénytelenségére tekinteni, hanem szempont a szolgáltatás és ellenszolgáltatás arányossága, az előnyhelyezettel visszaélés, a közkeletű információ magánhasznosítása, jogrendellenes, vagy jogrendet megkerülni célzó megbízás, társulás ilyen céllal: mindez éppúgy semmis (megtámadható), mint a nyílt jogsértő magatartás. Erkölcsstelen, tehát jogellenesnek minősül nyereség kikötése kockázat nélkül – a teljesítmény arányos bérezése helyett.

4 Így pl. a *damnum emergens*re korlátozás *lucrum cessans* kizárásával, az összecszerű lehatárolás, a következmények vállalásának korlátozása stb.

5 Marton szerint a bírói mérlegelés nem felelősséget kreáló, hanem korlátozó, méltányossági alapon legyen érvényesíthető az egyébként jogszerű, de társadalmilag nem tolerálható kárigénnyel szemben.

6 Így szerzői jogbitorlás, sajtóvétség, jóhírnév rombolása, tisztességtelen verseny, becsületsértés esetén a magánjogi büntetést (elégtételt) az elkövető jogsértő hasznán mindenesetre felül.

miatt felelőssé teendő személy(ek) magatartásával, elismerés hiányában a bíró a körülmények mérlegelésével szabad belátása szerint állapítja meg.

3. § A kár vagy haszon fennforgásának és összecszerűségének megállapításánál számba kell venni minden hátrányos változást, illetve előnyt, amely a kötelezettséget megalapító jogellenes tényből a sértettre vagy a közösségre, illetve a jogsértőre közvetlenül vagy közvetve beállt, valamint a kárt, előnyt csökkentő körülményeket is.

Amennyiben tárgyi körülmények által megokolt valószínűséggel várható jövőbeli előny vagy hátrány a jogellenes magatartás következtében elmarad, azt is tekintetbe kell a következmények számítása során venni.

4. § Az okozatosságot természettudományi és logikai értelemben fennforgónak kell tekinteni minden olyan következményre, amely a felelősségre vonás alapjául szolgáló magatartás közrehatása nélkül nem, vagy nem azonos mértékben következett volna be. Az okozatosként megállapított cselekmény beszámíthatóságáról adott esetben a bíró az 5–16. §-ok figyelembevételével határoz.

5. § Jogellenes az a magatartás (cselekvés vagy mulasztás), amely közvetlenül vagy távolabbi következményeiben a fennálló jog valamely rendelkezésébe vagy annak szellemébe ütközik.

Jogellenesen cselekszik, aki jogát nyilvánvalón azért gyakorolja, hogy ezzel másnak sérelmet okozzon.

Jogellenesen cselekszik, aki a jó erkölcsbe (tisztességbe) ütköző módon okoz másnak kárt, eszmei sérelmet, vagy szerez magának (érdekeltségi körének) hasznot.

Az, hogy a jogellenes magatartás, melynek folyamányaképp a kár, sérelem, vagy haszon keletkezett, nem közvetlenül a sértett(ek) vagy a közösség ellen (a jogsértő(k) javára) irányult, nem akadály a kötelezettség megállapításának.

6. § Nem tekinthető jogellenesnek a cselekmény, ha azt a tettes a sértett beleegyezésével követi el, kivéve, ha olyan jog sérelméről van szó, melyről a sértett nem rendelkezhet.

7. § Nem jogellenes az a cselekmény, amelyet a cselekvő a jogos védelem vagy jogos önségély keretei között végez.

Jogos védelem az, amely az adott körülmények között szükségesnek tűnik, hogy a védekezőt vagy más egy harmadik részéről fenyegető közvetlen és jogellenes támadást elhárítson. A jogos védelem helyt foglalhat beszámíthatatlan személy vagy állat támadása esetén, vagy valamely élettelen dolog részéről fenyegető személy elhárítása végett is.

Jogos önsegélyt gyakorol, aki jogának érvényt szerzendő az ehhez szükséges cselekményt önhatalommal végez, feltéve, hogy hatósági segélyt kellő időben nem kaphatott és önhatalmú fellépése nélkül az a veszély fenyegette, hogy jogának érvényesítése meghiúsul, vagy súlyosan megnehezül.

A jogos védelem, illetve önsegély feltételeire vonatkozó tévedés a hiányzó feltételeket nem pótolja.

A jogos védelem, illetve önsegély céljából végzett cselekményből egy kívülálló személy (alany) terhére előállott kár megtérítése a 8. § szabálya alá esik.

8. § Jogos (megengedett, szabályszerű) ténykedésével okozott kárért megtérítéssel tartozik az, akinek tevékenysége a maga érdekében folytatott és ez az érdek csak más kárára vagy kárával volt biztosítható, megóvható, az ily módon joggal károsítottak (szükséghelyzet).

A szükséghelyzetben végzett cselekmény akkor nem jogellenes, ha szükséges volt a személyt vagy vagyont fenyegető s másként el nem hárítható veszély elhárítására, a szükséghelyzetet nem a cselekvő, illetve a fenyegetett idézte fel jogellenes magatartásával, és a fenyegető (vagyoni) kár lényegesen nagyobb annál a kárnál, amelyet a szükséghelyzetben cselekvő másnak (a köznek) okoz.

A megengedett szükséghelyzetbeni cselekvéssel okozott kárért felelősséggel tartozik mind a cselekvő, mind az érdekelt. Ha a nem saját érdekében cselekvő a kárt megtérítette, az érdekelttel szemben visszkereseti joga keletkezik.

A jogos tevékenységgel okozott kár térítésének elrendelésére a bíró ezen túl is jogosult, másrészt annak összecszerúségét mérsékelheti, ha azt a méltányos szociális igazságérzet az eset összes körülményeire tekintettel megkívánja.

9. § Annak, aki valakit a maga ügye(i) ellátásával megbízott, a megbízottnak a megbízás körébe eső magatartását (ténykedését, mulasztását) úgy kell beszámítani, mintha azok a megbízó tényei volnának. Az e szabályból folyó felelősség szerződési viszonyokban törvénnyel vagy megállapodással a szerződő félre kiterjedő hatállyal korlátozható.

A megbízott (munkavállaló) egyéb tényeinek a megbízó (munkáltató) terhére felszámíthatóságáról a bíró a beszámítási mérlegelés rendes szabályai szerint határoz. E szakasz alkalmazandó a törvény vagy hatóság által kirendelt (megbízott) ténykedéseire is.

10. § Valamely üzem folytatója, gépi berendezés üzemben tartója felel azokért a károkért, amelyeket az üzem (berendezés) működése idéz elő, függetlenül attól, hogy az üzemben tartó, vagy kirendeltjei közvetlen közrehatása a kár felidézésében, bekövetkeztében megállapítható-e.

Ugyanezen elv alapján felel az állattartó és a veszélyes anyag (eszköz) tartója, forgalmazója is.

11. § A cselekvőképtelen személy (15. § utolsó bekezdés) károkozásáért elsősorban a felügyeletére törvénynél, hatósági kirendelésnél vagy szerződésnél fogva kötelezett személy felel a személyes felelősség szabályai szerint.

Ha ilyen felelős személy nincs, vagy ha felelőssége bármely ok miatt esedik, maga a cselekvőképtelen felel a 19. § korlátai között.

12. § Cselekmények és mulasztások beszámító értékelésénél, valamint a kárkövetkezmények értékelésénél a bírót szabad mérlegelés illeti meg.

Ennek során szem előtt kell tartania a magánjogi szankció megelőző feladatát (jogellenességből ne származzék haszon), valamint a szemben álló felek és a közösség érdekhelyzetét.

Gonosz indulat, társadalomellenes érzület, szerződésszegő vagy jogot kijátszó, azzal visszaélő magatartás észlelésénél tovább mehet az okozatosság láncán vagy a vélt összecszerűség megállapításánál, kisebb hiba, vétkesen okozott kár, jelentős szociális hátrány esetén a beszámítást mérsékelheti. Érdekelt személy terhére szóló beszámításnál tovább mehet, mint érdektelen vagy éppen a károsult érdekében cselekvő okozóval szemben.

13. § Több felelős okozó közrehatásából előállott kárnál a bíró, amennyiben az egyesek által okozott kár, vagy a közrehatás foka elkülöníthető, mindegyik résztvevőt a saját személyére irányadó tényállás szerint ítéli meg.

Ha az egyesek által okozott kár külön nem állapítható meg, a bíró a részesek kárviselésének arányát a 2. és 12. § szerinti szabad mérlegeléssel állapítja meg.

Ha az egyesek részvételi módja és mérve nem állapítható meg, felelősségük a kárért egyetemleges, egymás közt pedig egyenlő. Mindig egyetemleges a kárért azok felelőssége, akik a kárt közösen elkövetett jogellenes magatartással okozták. Egymás közt ezek kárviselési kötelezettsége is bírói mérlegelés tárgya lehet.

14. § A felelős együttokezők között a sértett is szerepelhet, akár azzal, hogy a kár keletkezése tevőleges jogellenes magatartására vagy mulasztására részben visszavezethető, akár azzal, hogy a kár elhárítását vagy enyhítését, noha ez képessége szerint módjában állott volna, elmulasztotta. A sértettre az együttokezők vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni oly módon, hogy a sértettre eső részszel a többi együtt okozók kárviselési kötelezettsége megfelelően csökken.

15. § Jogellenesen okozott kár térítése alól mentesíthető az az okozó, aki a kárt vétkesen (szándék vagy gondatlanság nélkül) okozta, s kárt okozó magatartása egyéni érdek nélküli, közpolgári vagy emberbaráti kötelesség teljesítése során merült fel, vagy kárelhárítás kötelezettségében állott.

Ha valaki a kárt más érdekében, felkérésére vagy hozzájárulásával, ingyen, szí-

vességből végzett tevékenységgel okozta, ugyane szempont szerint felel azon személlyel szemben, akinek érdekében az ingyenes magatartást kifejtette.

Gondatlan az az eljárási mód, amely nem felel meg annak a mértéknek, ami a társadalom felfogása szerint tisztességes, gondos, szóban forgó (különösen vállalt) tevékenység végzéséhez szükséges hozzáértés és képesség rendes fokával bíró személytől adott helyzetben elvárható.⁷

Az a károkozó, aki bizonyítani tudja, hogy saját képességei e rendes mértéktől elmaradnak és a kárt saját képességei jóhiszemű kifejtésével nem tudhatta megelőzni vagy csökkenteni, a felelősség alól mentesíthető. Különösen e szerint értékelendő annak tevékenysége, akit a tevékenységre képességei ismeretében a károsult jelölt ki, kért fel. Nem csökkenthető e kivétel alapján a szerződő fél felelőssége a visszerthes szerződésben vállalt eredmény elmaradásáért.

18 éves korát be nem töltött vagy siketnéma (fogyatékos) személy javára a vétlenséget vélelmezni kell. Ellenbizonyításnak 12 éven aluli személy terhére nincs helye.

16. § Mentesül a felelősség alól az az okozó(társ), aki bizonyítja, hogy a káros eredményt az ő jogszerű tevékenységébe beavatkozó olyan idegen ok, nevezetesen az ő gazdasági, rendelkezési, felügyeleti, személyi körén kívülről eredő olyan természeti esemény vagy emberi magatartás idézte elő, melynek károsító hatását elhárítani saját képességei szerint adott helyzetben nem tudta.

Belső ok közbejött csak akkor szabadítja az okozót, ha nagyobb (objektíve elháríthatatlan) erőhatalom (*vis maior*) jellegével bír. Üzem vagy berendezés hibás működése nem tekinthető erőhatalomnak. A halál minősülhet nagyobb erőhatalomnak, bírói mérlegelés szerint.

17. § A kártérítés rendszerint az okozott kár teljes pénzben történő azonnali kiegyenlítésében áll. A kiegyenlítés indokolt esetben bármely fél kérésére részben vagy egészben természetben is történhet. Indokolt esetben a bíró részben vagy egészben járadékot is meghatározhat kártérítésként.

18. § A kártérítés összegét az ítélethozatal idején fennálló kárhelyzet szerint kell megállapítani. Az így megállapított kárösszeget az elpusztult javak értékében utóbb esetleg beállott változás nem változtat. A térítés megállapításánál, ha az nem azonnal és teljes összegben történik, a bekövetkező pénzértékváltozásra figyelemmel kell lenni.

Helye lehet utóbb – az ítélet meghozatala után – jelentkező újabb kárkövetkezmények érvényesítésének, valamint utólag részben vagy egészben elhárult kárkövetkezmények fejében adott kártérítés megfelelő visszakövetelésének is.

7 Ha a vétkenység és gondatlanság fogalmát a Ptk. máshol meghatározza, vagy azt a Btk. fogalmával azonosan értelmezi, úgy e szövegrésznél elég utalni.

Járadékkövetelés esetében a visszamenőleges követelés érvényesítését a bíróság korlátozhatja vagy megtagadhatja.

19. § A bíró jogosult a kártérítés rendes mértékét korlátozni vagy szélső esetben akár annak kiszabását teljesen is mellőzni, ha úgy látja, hogy az eset összes körülményeire, különösen a felek lényegesen eltérő vagyoni helyzetére, figyelemmel a méltányos szociális igazságérzet ezt megkívánja.

Az enyhítés nem terjedhet ki a jogellenes cselekmény következtében beállott vagyoni előny elvonásának mellőzésére. Nem indokolt alkalmazni a méltányosságot olyan okozóval szemben, aki a kárt szándékos rosszindulattal, kötelezettségei vagy a társadalmi együttélés szabályai súlyos megszegésével okozta.

20. § Vagyoni kár megtérítésének kötelezettsége mellett a bíró a jogsértő felet a sértettel (vagy a közösséggel) szemben marasztalhatja elégtétel fizetésében, ha a jogsértő tevékenység a sértettnek (közösségnek) hátrányt, fájdalmat, becsületbeni veszteséget vagy egyéb erkölcsi, fizikai, pszichikai hátrányt, életminőségbeni romlást okozott, amely természetbeni intézkedéssel el nem hárítható vagy anyagilag nem számolható el. (Erkölcsi kár, nem vagyoni sérelem.) Az igény a sértett által érvényesítendő, örököseire csak az igénybejelentés megtörténtét követően száll át. A bíró azonban kérelem hiányában vagy annak mértékén túl is jogosult elégtétel fizetésére kötelezni a jogellenes sértőt, ha annak anyagi előnye a sértett kérelmét a bírói becslés szerint meghaladhatta vagy a társadalmi megelőzés célja ezt indokolja.

21. § Más személy ténykedése vagy dolgai, üzeme részéről fenyegető kárveszély (erkölcsi kár) esetén a fenyegetett kérheti a bíróságtól, hogy tiltsa el a fenyegetőt attól a magatartástól, mely a kár előidézésére alkalmas, illetőleg tegye meg a kár megelőzésére szükséges intézkedéseket.

A bíró kötelezheti a panaszoltat, hogy a kár előrelátható összegének becslés szerint megfelelő összeget helyezzen bírói letétbe, s ettől teheti függővé a további működés engedélyezését. E kikötés a fenyegetettek kérelmére vagy a hatóság saját mérlegelése alapján hatósági működési engedély előfeltétele is lehet. Ha azonban a hatóság ilyen biztosíték adására a kárral fenyegetőt nem kötelezi, a bíróság ezt az intézkedést hatóságilag engedélyezett tevékenység esetén is megteheti.

22. § A fenti szabályok szerződéses kötelezettség nem vagy nem kellő teljesítéséből eredő jogsértésből folyó károk elbírálásánál is megfelelően alkalmazandók, kiegészítve az egyes szerződések részletszabályaival. A felek azonban a szerződésben a kártérítéssel kapcsolatban egymás viszonylatában külön kikötéseket is tehetnek, amelyek a szerződéses szabadság szabályai szerint érvényesülnek.

Így lehatárolhatják a kárösszeget, meghatározhatják a szerződészegés összegszerű következményeit (kötér, bánatpénz), módosíthatják a felelősség szabályait. Rosszhiszemű jogellenességért való felelősség azonban szerződésben sem zárható ki.”

A Ptk. fentiekben megszövegezett kártérítési szabályai minden jogellenes magatartásra vonatkoznak, a szerződészegéssel okozott hátrányra éppúgy, mint a jogsértéssel keletkezett jogviszonyra. A szerződéses szabadság mindazonáltal érvényesül abban, hogy ott a szerződészegés büntetése függetleníthető a kár bizonyításától kötér kikötése által, amellyel kapcsolatban a bírói út csak az aránytalanság ellenőrzésére vonatkozhat.

A kötér a kárt mindenképp ellentételezi, nem zárja azonban ki a nagyobb kár bizonyítását, kivéve, ha a szerződés erről szól. Eldöntendő, hogy tudatos jogellenesség, rosszhiszeműség esetére is ki lehessen-e zárni a szerződészegés esetére a kártérítést részben vagy egészen.

Marton Géza munkájában az egyes szerződésekre vonatkozóan a következő többlétszabályok beiktatását javasolta a Ptk.-ba:

„Ha a késedelem az adósnak felróható okból áll be, az adós felel a szolgáltatás bármi okból való lehetetlenüléséért vagy a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett bárminő romlásért, kivéve, ha az kellő időben való teljesítés esetén is bekövetkezett volna.

A haszonkölcsönbe adó, a letétes, az ajándékozó, az ingyenes megbízott, a megbízás nélküli ügyvivő a 15. § szerint felelnek a szerződés keretében okozott kárért. (Szívességi adósok)

A letevő felel a kárért, amelyet a letett dolog rejtett fogyatékosága, hibája, vagy birtoklása a letétesnek okoz.

A vendéglátó üzem, a fuvaros felel a befogadott vendég bevitt dolgaiban bekövetkezett kárért. A felelősség nem zárható ki, de megfelelő elhelyezéshez (ruhatar, safe) köthető. Közforgalmi járműre nem terjed ki. Ingyenes szállásadóra nem vonatkozik.

Ha a feltételesen eladott dolgot az eladó a feltétel függőben léte alatt átadja a vevőnek, s a feltétel utóbb teljesül, az átadás és teljesülés között a dologban esett olyan kár, melyért az átvevő nem felel, halasztó feltétel esetén az eladót, bontó feltétel esetén a vevőt éri.

A munkavállaló a munkát legjobb tehetsége szerint tartozik teljesíteni. Hogy ez ellen vétett-e, bírói mérlegeléssel állapítandó meg. Nem felelős a munkavállaló a teljesítésben mutatkozó olyan hiányokért, melyek képességeinek vagy szakismeretének a munkavállaló által ismert hiányaiból következtek be. A munkaeszközök rendes elhasználódása a munkavállalónak nem róható fel.”

S most szabadjon néhány gondolatot rögzíteni, amelyek Marton polgári felelősségi rendszerét a jogrend egészéhez viszonyítva helyezik el, az ő szemléletében.

Marton korai munkáiban még determinista alapon áll. Vallja, hogy a természet és a társadalom egyaránt örök és megváltoztathatatlan törvények által kormányzott. Az ember e rendszerben ugyan mint tudatos és akarattal rendelkező létező jelenik meg, e tudatossága, szabadsága csak viszonylagos, mert szociális helyzete meghatározza, determinálja cselekvését. Az emberek nagy többsége egyéni érdek, haszon által kormányzott, ez a típus eset, s az elenyésző kisebbség, amely vagy betegesen helyezkedik szembe saját érdeke árán is a közrenddel, vagy amely saját, jól felfogott érdeke ellenére is hajlandó önzetlenül, a többiek érdekében cselekedni, a normarend megállapítása szempontjából figyelmen kívül hagyható.

A jogrend célja a lehető legnagyobb biztonság, a társadalmi béke biztosítása. Olyannak kell lennie, hogy az egyének önző többsége a maga érdekében, azt helyesen felfogva, jusson el arra az álláspontra, hogy jogkövetőnek lenni érdemes. Innét ered a Marton által tömören megfogalmazott bűncselekmény-fogalom: büntett az (a cselekmény, magatartás), amit büntetni hasznos.

E büntett-fogalom szerint úgy kell meghatározni a jogi normák megszegésével járó szankciók rendszerét, hogy a megfelelően hatékony jogérvényesítés esetén a maga érdekét mérlegelő társadalmi alany ne tartsa érdemesnek a normával való szembehelyezkedést, mert józan számítás szerint az több hátrányt hoz számára, mint amennyi előnnyel kecsegtet. A jog ilyen szabályozás esetén tölti be célját, lesz hasznos.

A jogi normák ezen elv szerint megfogalmazott üdvös rendszere természetesen egy sor premisszát feltételez. Ahhoz, hogy a rendszer hasson, kell, hogy a büntettet elkövető számára tettének várható következménye nyilvánvaló legyen. A jogmegvalósításnak tehát hatékonynak kell lennie. Ok és okozat társadalmi szintű rendszeres kapcsolatát ismertetni, világossá tenni szükséges a jogrendben élők lehetőleg összessége előtt. A szankció ugyanis csak akkor hatályos, ha nem csak követi, hanem mind egyéni, mind társadalmi szinten megelőzi a bűnelkövetést.

„*Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur*”, mondja az eredeti római forrás, és ezt a némileg már szkeptikusabb glosszátorok is csak oda fordították: „*Prudens punit, quia peccatum est, ut ne peccetur*” („az okos büntet, mert vétkeztek, hogy többé ne vétkezzenek”). Ebben az átfogalmazásban a büntett a szankció kiváltója, bár továbbra is megelőző alapcélzattal. Önmagában tehát az, hogy a szankció nem mindig éri el célját, nem teszi feleslegessé magát a szankciót.

A norma betartása a társadalom érdeke (ha a norma helyesen megfogalmazott). Az egyén felé betartásának igénye a hatáskörrel rendelkező kibocsátó tekintélyén alapul. Az egyénnek a norma társadalmi hasznosságát nincs módja mérlegelni. Ez is konfliktus: az egyén láthatja úgy, hogy a norma nem csak az ő

egyéni esetében, hanem társadalmi szinten sem üdvös, hasznos, mégsem térhet el tőle a jogbiztonság sérelme nélkül. Az egyén e véleménye a jogalkotó álláspontjával szemben még helyes, igaz is lehet. A jogalkotó tévedhet. Am a jogalkotó, a jogbiztonság elve miatt tévedésében is konstitutív, tehát az egyénre kötelező normát hoz: a normarend igazságossága és társadalmi hasznossága cél, de nem feltétlenül megvalósuló. A szankció éppen az egyéni mérlegelésre segít rá: ne csak azért cselekedjék jogszerűn, mert az az ő érdeke is, hanem mert a következmények miatt a norma megszegése, megkerülése számára káros lesz.

Maga Marton, élete végéig a determinizmus elkötelezettje, beismerte, hogy a jogi felelősség vonalán azt a bölcseleti ellentmondást, amely a döntésért felelőssé tett egyén, és a társadalmi cselekvésre, magatartásra szociális helyzete által determinált egyén képe között feszül, nem tudta feloldani. Mint a jog világában ott-honosan mozgó tudós, érzekelte, hogy a jogalany felelőssé teendő magatartásáért, hogy e felelősségre vonás eszköztára hasznos társadalmi eredményt hozhat. Mindez viszont nem fért össze a meghatározott társadalmi fejlődés elméletével.

Marton meghatározása bűncselekményről és büntetésről szól, de világos, hogy a büntetőjog igényei számára túl tág. Nem csak büntető szankciói vannak a jogrendszernek. A római jog ugyan korai szakaszában ugyanúgy büntette a *ius privatum* körében a nem fizető adóst, mint a tolvajt, a *ius publicum* körében a sikertelen hadvezért, mint a gyújtogatót. Utóbb eszköztára bővült és finomodott. A retorziós eszközök mellé reparatív eszközök kerültek mindkét jogágban. Célzatuk továbbra is megelőző volt, de ezt a közjogban elsősorban megtorló, a magánjogban egyúttal a sértett sérelmének kiegyenlítését is célzó szankciókkal vélték elérhetni. Nem kétséges, hogy Marton meghatározása mindkét fajta szankcióra illik – a kártérítés vagy vagyoni elégtételadás éppúgy lehet a társadalomban eredménye szerint hasznos, mint a megtorlás. Ha büntett az, amit büntetni hasznos, akkor büntett a szerződésszegés is, mely kötbérvisszatérítéssel jár, büntett a személyi sérelem, amelyért elégtétel vehető.

A mai jogrend eszköz- és fogalomtára finomult. Büntettnek a bűnös, a társadalmi erkölcs szerint elítélendő magatartást tartja. A büntetőjog hasznos büntetésének velejárója az infámia, a hírnév romlása. Ezzel szemben a közigazgatási szankciók széles sora, valamint a polgári jog eszköztára mentes ezen erkölcsi elmarasztaló mellékhatástól. A római jog is eljutott oda, hogy a büntetőjogi eszközök vonatkozásában, azok társadalmi súlya miatt, különös jogalkotói és egyéni feltételek esetén engedte csak meg a szankciót. Jogszerűen akkor lehet büntetni, ha törvény előre meghatározta az üldözendő magatartást, és az eljárás során betartják a *civis indemnat*, az el nem ítélt polgárral szemben az eljárás feltételeit: *Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege, in dubiis pro reo*. A büntett büntetőjogi szankciója csak akkor jogszerű, ha ezen alapelvekhez igazodik. Annak ellenére így helyes ez, így igazságos, hogy ezzel a büntetés hasznosságát fékezzük: formai okok miatt elakadhat a hatékony szankció.

A társadalmi magatartások közül ma nem azt tartjuk büntettnak, amit büntetni hasznos, hanem azt büntetjük, ami bűnös. Belső, szubjektív társadalom-, rend- és jogellenes magatartást kíván meg a jog ahhoz, hogy büntetőjogi eszköztárát az egyén ellen fordítsa, így keresve a társadalom hasznát. Vitathatatlan, hogy ez a szemlélet nem társadalomközpontú, hanem az egyént védi, a társadalmi megelőzést általános vélemény szerint inkább nehezíti, rontja hatékonyságát. A jogállam mégis ragaszkodik ahhoz, hogy a büntetőjog nehéztüzérségét ne vesse be, csak meghatározott célok ellen, meghatározott módon.

A büntetőjog korlátozása emeli az egyéb szankciók társadalmi jelentőségét. Hiszen van a jognak hasznos megelőző nevelő eszköze a büntetésen kívül is a társadalom- vagy jogellenes magatartással szemben. Rendelkezésre áll az igazgatásrendészet eszköztára. Részben megtagadhatja az engedélyt a társadalomra káros, de hatóságilag ellenőrzött tevékenységektől, részben visszaháríthatja azokra az általuk okozott hátrányokat. Marton újabb kutatásaiban rögzítette, hogy csak annak a társadalmi tevékenységnek van létjogosultsága, amely összességében, tevékenysége minden következményét mérlegre téve, több hasznot hajt, mint amennyi kárt okoz, értéket fogyaszt.

A modern állami, helyi és szakmai kamarai igazgatás fontos feladata a társadalmi tevékenységek széles látókörű mérlegelése abból a szempontból, hogy hasznosak-e, behozzák-e a maguk ráfordításait, mégpedig nem az egyéni, hanem a szociális gazdálkodás szintjén. Az alkotmány alapjogként fogalmazza meg az egyének jogát az egészséghez, a környezethez, tulajdonukhoz, szociális biztonságukhoz. Mindezek szempontjai mérlegelendők az egyes vállalkozások társadalmi szintű hasznosságának megítélésénél. Az igazgatási feladatot, közhatalom gyakorlását vállaló egyénnek felelőssége⁸ lehetne, hogy a maga hatáskörében és illetékessége területén e mérleget megvonja minden olyan esetben, amelyre ügyelni tartozik, előzetesen vagy működés közben is. Így a közhatalomnak is van olyan eszköztára, amely enyhébb a büntetné nyilvánításnál és mégis eléggé hatékony lehet: vigyázni kell arra, hogy a vállalkozásra, a társadalmi tevékenységre visszaháruljon mindaz a teher, amit működése közben a társadalomnak okoz. Társadalomra terhes, társadalomellenes, élősködő módon ne lehessen egyéni haszonhoz jutni!

Hogy ennek során a közjog területén mit teszünk bűnüldözés tárgyává, és mikor járunk el közigazgatási eszközökkel, jogpolitikai megfontolás kérdése. Helyesebb a büntetőjog eszköztárával óvatosan bánni. Viszont a közigazgatási eszköztárral feltétlenül élni kell. Felelőssé kell tenni a közhatalom gyakorlóit azért, hogy élve a nekik juttatott hatalommal előzzenek meg minden társadalomra káros tevékenységet, toroljanak meg minden jogellenes vagy közösségellenes akciót. Őket nem köti a *nullum crimen sine lege* elv, az ő rendező (*coercitios*) tevé-

8 Mégpedig a kártevő jog által is felhívható, de magánjogilag mindenképp megálló felelőssége.

kenységük mottója a „*salus rei publicae suprema lex*” – a közösség, a köztársaság haszna, üdve a legfőbb törvény. Nem hangozhat el a sovány kifogás: erkölcstelen, káros, zavaró, de nem jogszabályellenes.

Megvan hát a közösség, a közhatalom eszköztárában is a fegyver a megelőzésre. Ha rendszeresen élünk vele, hatékony lesz.⁹ Ám van a magánviszonyok területén is szankcióra lehetőségünk, csak meg kell tisztítani akadályaitól, és ráébreszteni a bírói gyakorlatot, akár egyértelmű törvényszöveggel is, hogy jogellenes magatartással szemben mindig hasznos fellépni.

Egy éve a német-magyar jogásztársaság Neuhaus am Innben tartott ülészakán a Bundesgerichtshof egy bírója tartott előadást. Beszámolt egy sajtóvisszafoglalásról, ahol a nem engedélyezett interjút közlő sajtóorgániummal szemben a bíróság visszatartó erő céljából felemelte a felperes által kért nem vagyoni kártérítés összegét, a megelőzés jobb szolgálata miatt. „Így is nyert az ügyön a sajtó eleget – jegyezte meg borúsan az előadó –, de hát a modern gazdasági életben a jogellenesen szerzett nyereség gondolatával együtt kell élnünk.”

Minden tiszteletem a bíróságé, amely a magánfél autonómiáját átlépve túlterjeszkedett szankciójában a *petitumon*. Mégis elgondolkodtatott az eset. Miért kért kevesebbet a magánfél, mint a vélhető nyereség? Visszatartó hatálya, társadalmi hasznossága csak annak a szankciónak lenne, amely bizonytalansággá teszi a jogellenes akciót. Nyilván azért, mert megszokta, a bíróság az adóst, a vádlottat védi, aki aztán a markába nevetve fizeti vissza egy részét annak, amit a másik fél terhére, őt sértve, megnyert. De hát honnét ez a bírói magatartás?

Marton fedte fel kutatásaiban, hogy a szemlélet a magándeliktumért, a magánszemély jogát sértő magatartás miatt kiszabott szankció büntetésként felfogásából ered. A jogrend, mikor elvonta a magánbüntetés eszközét a magánjogból és egységesen minden büntetést államivá tett, a volt magándeliktumokra is kiterjesztette a büntetőjogi garanciák rendszerét. A magánérdek vagyoni sérelme esetére meghagyta ugyan a jog a jogsértésből eredő kártérítési igényt, de csak a büntető igényt követő rangsorban és maximum annyira, ami a magánfél bizonyítható kára a jogellenes magatartásból.

Ez azt eredményezte, hogy a római jog deliktuális szemlélete mára megfordult. A római jog a jogsértés minden következményét a sértőre terhelte. A római jogot nem zavarta, ha a sértett „jól jár” a büntetés révén, lényeges számára a szankció visszatartó ereje volt. A római jog a magánérdek sérelménél megelégedett a jogellenességgel, és nem kutatta (vagy vélelmezte) a vétkekességet a jogellenes elkövetőnél. A római jog nem igényelt a magánérdek sérelménél előre írott *lexet*, hanem mindazt szankcionálta, ami jóerkölcs-ellenes, vagy ami más terhére, más jogának sérelmével nyereséget hozott az elkövetőnek.

9 Ha minden tilosban parkoló autót elvinnének, ha minden közterületi szennyezőt bírságnak, gyorsan rend lenne a közterületeken.

A modern jog ezzel szemben humánus büntető szemlélete révén, amit az egyedüli állami büntetőjog szemléletében gondolkodó észjogi iskola hozott be, elszegi a következmények láncát, ha nem biztos a kapcsolat, vagy ha méltánytalanul súlyos a teher az elkövetőn. A modern jog legfeljebb a kárt engedi téríteni. A perben minden bizonyítási bizonytalanság a károsult terhére érvényesül, aki szinte mindig veszít az ügyön. A modern jog vétkességet, felróhatóságot kutat a károkozás mögött, és a bizonyítás bizonytalanságát (*Beweisnotstand*) ugyancsak a jogsértő javára értékeli. A modern jog erkölcsi pluralizmusa csakis a tételes jogszabály sértését hajlandó szankcionálni: egyre-másra születnek felmentő ítéletek, mert a bíróság a jogsértő vétkességéről, vagy a jogszabály szövege szerint szűken is megállapítható jogsértés tényéről nincs teljesen meggyőződve. És végül a modern jogot nem zavarja, ha a jogsértő „keres” a sértésen, együtt kell élni a modern piacon a jogellenes gazdagodás lehetőségével (különben nem növekszik a tőke a kívánt gyors ütemben, akár mások terhére is).

Így aztán nem csoda, ha a magánfelek nem keresik kárukat az okozón, hanem örülnek, ha nem nagyobb a veszteségük. Esetleg zsarolóknak fizetnek rendszeres sápot, hogy elkerüljék a nagyobb veszteséget, mert nem bíznak a jogrend védelmében. Veszélyesebb a per kockázata, mint a fenyegetés bármely foka, mondta G. B. Shaw. Ez pedig társadalmi szinten azt jelenti, hogy a társadalmat éri egyedein keresztül veszteség. Nem csak azért, mert értékek folynak el hamis csatornákon. Nem csak az által, hogy a vállalkozó kedvet fékezi a fenyegetettség. A jogrend biztonságába vetett bizalom a társadalmi béke alapja hosszú távon, és ez az érték sérül a polgári szankciók mai gyakorlatában.

A magánfél, ha bízik az eredményben, jobban és gazdaságosabban tudja felkutatni a társadalomellenes magatartást, mint a közhatalom gyakorlója. Nemcsak a gazdaság területén drágább az állami működés, hanem a jogvédelem területén is az. A magánfél a jogellenesség feltárásával többszörös hasznot hajthat a társadalomnak. Egyrészt a magánfél nem fog megelégedni látszateredménnyel, ő majd kihajtja a teljes kárát, ha látja a bíróságban a hajlandóságot a sértetti biztonság érvényesítésére. „*Delinquenti imputantur omnia quae sequuntur ex delicto*” – mindaz terhelje a jogsértőt, ami a jogsértés folyamánya. Ha nem állapítható meg pontosan, arra kell törekedni, hogy a jogsértő biztosan ne nyerjen. Ez lesz a társadalomra hasznos, mert feltétlen megelőző bírói szemlélet.

A második komoly hatás e megoldásban, hogy a magánjogsértéseket elválasztja a büntetőjogi garanciáktól. Távolatilag kevesebb lesz a per, mert a sértőnek érdeke lesz megegyezni.¹⁰ Másrészt a magánfelek megkereshetnék a tehetős jogsértőt és vele szemben léphetnének fel, míg ma kárukat (annak egy részét legalább) a biztosítókon keresik, ami társadalmi szintű veszteséggé fordítja át az egyéni veszteséget. A biztosítások révén, amint ugyancsak Marton megállapította,

10 Ehhez a bíróság a reális perköltség megállapításával még hozzá is segíthet, utal rá Marton.

elvész a magáneliktumért, magánféllel szembeni jogsértésért megállapítható szankció nevelő ereje. A biztosító társaság ugyanis akkor sem él visszkereseti joggal, ha egyébként tehetné, inkább beleteszi a díjakba a várható és biztonsággal számított veszteségét: fizessen a társadalom.

A harmadik komoly eredménye lehetne a bűnösség helyett a jogellenesség szankcionálásának, hogy nem kellene személyre kihegyezni a szankciót. „*Societas delinquere nequit*”, mondja a régi jogelv, a társaság, a jogi személy nem lehet vétkes. Valóban nem a büntetőjog fogalmai szerint, de lehet jogsértő. És ha emiatt magatartását megfelelő súllyal szankcionálják, majd megkeresi saját körén belül a neki veszteséget okozott felelős személyt. Mindjárt jelentőséget nyerne a vezetők, kuratóriumi tagok, elnökségek és igazgatótanácsok anyagi háttérfelelőssége, ami jog szerint ma is létezik, csak nem érvényesítik soha, hiszen az illetők „bűnössége” nem igazolható. Holott elég lenne a magánjogi viszonyok rendjén, ha felelősségük és a veszteség ténye igazolható lenne. Ha csak úgy menthetnék ki magukat, hogy megmutatják a veszteség tőlük idegen okát (*cause étrangère*), a valódi felelőst (akit ma inkább közös akarattal rejtenek szem elől).

Meg kell teremtenünk a jogállam biztonságának védelmében a büntetőjogi, közigazgatási és magánjogi szankciók zárt, hatékony és hasznos, mert elriasztó, visszatartó rendjét! Nem baj, ha kezdeti alkalmazásánál inkább szigorúbban élnek bíróságaink az eszközökkel. (Ma e területen az ilyen jellegű „statárium” indokolt.) *In dubiis pro reo*, de ha az *iniuria*, a jogsértés megállapított, akkor már nem szabadna *dubium*nak, kétségnak lennie. Ha a bűnösség nem is feltárható, s így a nehéz tűzéséget nem is érdemes hadba vetni, a felelősöket a gazdaság, a tulajdon, a köztiszttség kijelöli, a keletkezett vagyoni haszon megmutatja. Ha mindezek nem azonosíthatók könnyen, majd az érdekelt magánfél megkeresi azokat. Kár e hatékony eszközt eltompítani. Tartsuk meg az elvet: csak a bűnöst büntetjük, de tegyük mellé: jogellenességből ne lehessen hasznot húzni. A jogállamba ez az út és csak ez az út visz.

A közteherként jelentkező jogellenességre ugyanez az elv a közigazgatási eljárásban és annak polgári bírói felülvizsgálatában is alkalmazandó. Birtokzavarás, jogellenes építkezés, területfoglalás, közterülettel visszaélés stb. esetére ugyanez a szemlélet viendő keresztül: ne „érje meg” túltenni magát senkinek építésrendszeti, természet- és környezetvédelmi, hulladékkezelési stb. szabályokon.

Ha majd meglesz az alkalmas törvényünk, mindaddig, míg el nem jutunk oda, hogy a jogállamban a jogot tiszteljék, a polgári és közigazgatási szankciók statáriálisan kemény alkalmazására a törvény nyújtson lehetőséget, a Legfelsőbb Bíróság adjon elvi irányítást. Ha aztán a közmorál átfordul, lehet majd a bírói méltányosság mérlegelési lehetőségét alkalmazni, de csak akkor.

A KEGYELET MAGÁNJOGI KÉRDÉSEI – SZEMÉLYI JOG, VAGYONI JOG, ÉS KÖTELEZETTSÉG*

Alkotmányunk szerint az egyes ember személyisége születésétől haláláig tart. Ezen idő alatt jogalany, alkotmányos szabadságok, alapjogok, köz- és magánjogok alanya, védettje, jogosítottja és kötelezettje. Személyi jellegénél fogva sohasem lehet a jog tárgya. Szubjektum, nem objektum. Ám az ember nem csak egyes ember, hanem része a társadalomnak is. Egy *genus* – a *homo sapiens* – *speciесе*, mégpedig ismétелhetetlen, nevesített, egyszeri *speciесе*. Nem kívánok e szemlélet gyökereivel most foglalkozni, de a mai jog- és társadalomelmélet oldaláról rögzítem mint uralkodó tant. Egyelőre hiába feszegeti korlátjait a tudomány, sorozat-reprodukció, klónozás, más hasonló kísérletek lehető távolban való csillogtatásával. A szép új világ epszilon-sorozatai egyelőre váratnak magukra, és a lehetőség felvetésének mind erkölcsi, mind jogi gátjait észleli az ötletekre válaszoló józan közvélemény.

Az ember tehát egyedi jelensége fajtájának, egyszer létrejön – e lét előfeltételeinek biztosítására jogos elvárásokkal – és egyszer befejezi e létét, hátrahagyva értékeit, és igényelve jó híre fennmaradását.

Ez a jó hír, lecsengő életünk távoli jövőben halkuló visszhangja, úgy tűnik, minden anyagelvű józan szemlélet ellenére nem közömbös számunkra. „Az jó hírért, névért, az szép tisztességért ők mindent hátra hagynak” – mondja a vitézekről, koruk példáiról, Balassa. „A rossz, mit ember tesz, túléli őt, a jó gyakorta sírba száll vele” – így ügyes szónoki fogással Antonius, aki temetni jött Cézárt, és nem dicsérni, mert csak erre kapott engedélyt. Ezt viszi magával az élet peremére szorult lángész, a nagyorrú Cyrano – a makulátlan becsületet!

Nem tisztem, nem is lehetőségem idézni mind a művészi megfogalmazásait az ember után maradó jó hírnévnek, az őt halála után is megillető kegyeletnek. A jog világa sűrű, hogy mindenki számára egyértelmű legyen, cicoma nélküli, hogy biztonsággal olvasható legyen. Mégis, van ennek a világnak is művészete, ami nem a költőiség, de az értékek világába vezet: igazság, egyenlőség, méltányosság, a személy egyszeri, egyedi volta előtti tiszteletadása a többi személyeknek. Róma polgára, egyenlő az egyenlők közt, kandallója párkányán őrizte ősei szobrait, tisztelettel övezte hamvaikat. Már ők hittek abban, hogy „nem hal meg az, ki milliókra költé dús élte kincsét, ámbár napja múl, hanem lerázván, ami benne földi, egy éltető eszmévé finomul, mely fennragyog, s nőttön nő tiszta fé-

* Eredeti megjelenési hely: *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2005/2. 12–14. Utánközlés: In: *Kegyelet és emlékezet*. Budapest, Nemzeti Emlékhely- és Kegyeleti Bizottság, 2007. 39–48.

nye, amint időben, térben távozik, melyhez tekint fel az utód erénye: óhajt, remél, hisz és imádkozik...”

Erre a visszhangra, az egyre növekvő kegyeletre kevesen tarthatnak igényt. Halandók vagyunk mindnyájan – mondhatja Felix Dahn, a nagy költő, jogász és történész Narsessel – és halhatatlanok csak kevesek közülünk, a haláluk után. Ám minden embernek kijár az egyedi távozás lehetősége, az őt szeretők, tisztelők gyásza előtti meghajlás, a visszfény csendes elhomályosulásának kivárása. A kegyelet, és a becsület.

Ennek a kegyeletnek, amellyel az eltávozott társ után tekint a társadalom egyelőre visszamaradó része, van közjogi vonatkozása. A tisztelet a közért áldozott élet, a sokak számára értéket termő élet, a példát mutató értékmegvalósítás előtt közösségi, helyi, testületi, népi vagy nemzeti kegyeletet ébreszt. Az anyagelvű társadalom tévútjain fenn kívánjuk tartani, meg kívánjuk őrizni a szellemi és erkölcsi érték becsületét példaként, buzdításul, ösztönzésül. Hogy törvényi alapja van az ilyen közkegyeletnek, szükségszerű, egyszerre sajnálatos és örvendetes. Sajnálatos, hogy meghasonlott korunkban törvény kell arra, aminek természetes jó érzésből kellene fakadnia. És örvendetes, hogy ha kell ehhez törvény, hát van rá törvényünk, csak élnünk kell vele.

Ám a társadalom kegyeletes emlékezetén túl minden eltávozott személy kegyelele magánszférájának is lényeges része. A jó hírhez való joga nem hal meg vele együtt. A becsülete védett jogtárgy lesz, az azt hordozó személy hagyatékának személyi jogi részeként. Magánjog, törvény védi szellemi hagyatékát, szerzői, alkotói jogait, és törvény biztosítja emlékének védelmét azok számára, akiknek ez az emlék kedves – hozzátartozói, illetve jogutódai, örökösei és hagyományosai számára. Nem tárgyasodik ez a kegyelet, noha per tárgya lehet, hanem a személyiség visszfényeként jelenik meg a jog szürke világában. Amint a magatehetetlen gyermek, a magáról gondoskodni már nem képes öreg vagy beteg személy marad, noha mások gondozására szorul, és e gondozás egyik alapvető szempontja, hogy személyes méltóságát a magatehetetlen is már – még megtartsa, így a kegyeleti személyi jogi védelem is a személynek szól, aki már nincs, de volt, és aki (nem amely!) továbbra is, személytelenül is, igényt tarthat nevesített tisztessége megőrzésére, védelmére.

E jog nem abszolút. A tudományos és történeti kutatás, mint a tudomány szabadsága, ugyancsak védett alkotmányosan. A valóság megismerésére általában mindenkinek személyes joga van, feltéve, hogy e valóság nem más személyes szférájának belső kérdése. Ezért a bírói gyakorlat esetről-esetre döntheti el, hogy melyik jogot részesíti elsőbbségben. Másrészt egyelőre a Ptk. nem nevesíti a halál utáni jó hírnévhez való jogot, e negatív vetületében. A Ptk. 78 §-a nem tér ki arra, hogy a jog túléli a jogosult személyt. Nem lehet valaki szerzőségét letagadni, bitorolni, elvonni, de lehet-e róla tudva hamisat állítani, jó hírét ferde beállításban feltüntetni, esetleg annak rontására tudva vagy gon-

datlanul hamis okiratot, adatot felhasználni, közölni. Véleményem szerint az új Ptk. személyi jogi részében indokolt lenne e jog anyagi jogi nevesítése, továbbélő jellegnek hangsúlyozása, nem csak a vele kapcsolatos védelem rendezése, még pedig határidő nélkül: amíg valakinek fennmarad a híre, igénye van arra, hogy az valósan, torzítás nélkül maradjon fenn. A róla szóló értékítélet mint a vélemény szabadság része, lehet szabad, de a róla szóló tényállítás halála után sem lehet hamis.

Az elhunyt személy személyiségi jogai védelmét a Ptk. 84. § (3) bek. a hozzátartozóra, valamint arra bízva, aki az elhunyt végrendeletében juttatást kapott (a megfogalmazás tágabb, mint az örökös fogalma). Közérdekű védelem esetén az ügyész is jogosult fellépni. Egyelőre sem jogszabály, sem bírói gyakorlat nem tisztázza, mi a követendő két képviseleti jog kollíziója esetén (több hozzátartozó, például egy filmesítéssel kapcsolatban, iratok halál utáni publikálásával kapcsolatban, közkegyeletre igényt tartó személy történeti jelentőségű szerepének nyilvánosság-igénye és ugyanerre családi védelem igénye ütközése esetén. Ezek adott esetben érdekes személyi jogi konfliktushelyzeteket vethetnek fel).

Régebben meghalt személy személyiségi jogai érdekében gyakorlatilag a leszármazók lesznek a jog képviselőinek jogosultjai. Az egyenes ági rokon ugyanis, a távolságra tekintet nélkül, közeli hozzátartozónak, a házastárs egyeneságbeli rokona hozzátartozónak minősül. (Hogy e kegyeleti vagy jó hírnévhez kapcsolódó védelem szempontjából – a névazonosság okán – a testvér leszármazóját nem volna-e indokolt jogosítani, inkább, mint a házastárs leszármazóját, *de lege ferenda* megfontolást érdemelne.) Hogy aztán több, esetleg ellentétes álláspontot képviselő leszármazó között a közelség rangsort szab-e, avagy a képviseleti jogosultság együttes-e, egyetemes-e vagy esetleges, ugyancsak jogilag rendezetlen kérdés, noha esetleg családi iratok felhasználása, kutatása, képmás használata, életrajz irodalmi vagy történelmi feldolgozása vethetnek fel tisztán személyi jog vonatkozásában is vitákat. Bizonyos jogszabályi irányvonalaknak az új polgári törvénykönyvben történő megadása esetleg elvi szinten későbbi, kegyelethez nem illő vitáknak vehetnék elejét. Élő példaként idézhetem a nemrég tragikusan elhunyt Wass Albert írónk műveinek kiadási joga körüli, még le nem zárt méltatlan vitákat a közeli hozzátartozók között.

A képviseleti – rendelkezési jogosultság/kötelezettség mindjárt a halált követő intézkedésekkel kapcsolatban felmerül(het). Az elhunyt tisztas eltemettetése, végakarátának érvényesítése, a kapcsolódó költségek fedezése részben még a hagyatéki eljárás részei, ugyancsak hátrahagyott tartozásainak rendezése is. A polgári jog állapít meg a hagyatékat terhelő költségek között rangsort, amelyben az elhunyt élete végéig történő gyógyíttatása és tisztas eltemettetése elsőbbséget élveznek más hitelezői igényekkel szemben [Ptk. 677. § (1)].

Az eltemetéssel kapcsolatos rendelkezési jog (és kötelezettség) általában az együtt élő családtag(ka)t illeti (terheli), így a házastársat, felnőtt gyermekeket,

ezek hiányában vagy fellépésük elmaradása esetén a közelebbi rokonokat, (egyelőre nem szabályozott, hogy) az öröklésre meghatározott rend szerint (végrendeleti, ill. törvényes örökösök). A hatóságok előtti eljárásban a közintézmények általában el szokták fogadni az intézkedő hozzátartozó felléptét. Ritkán adódik abból jogvita, hogy ki jogosult intézkedni, és ha többféle elképzelés merül fel az örökgyó tisztas eltemetetésével kapcsolatban, melyik érvényesüljön. Ebben irányadó lehet az elhunyt kinyilvánított akarata, de ez *lex imperfecta*: a hozzátartozók attól el is térhetnek, pl. temetési mód, hely megválasztásában, egyházi szertartás igénybe vételében vagy mellőzésében stb. (A római jog adott esetben kapcsolatban kifejezetten felmentette a felelősség alól azt az örökösöt, aki az örökgyó végintézkedési akaratát megszegve, tisztességgel temettette el azt, és nem egyszerűen elszórta hamvait.)¹ Az eltemetés jog által előírt „tisztas” módjának nincs kialakult bírói – hatósági gyakorlata. Tisztesként elfogadható minden olyan szokásos mód, amelynek során az elhunyt emléke nem kifejezetten sérül, szándéka nem indokolatlanul és kirívón kerül elvetésre.

Köz- és magánkegyelet ütközése esetén a magánkegyeletnek, a család akaratának (kivált, ha az elhunyt kinyilvánított akaratára támaszkodik) elsőbbsége van (pl. csendes, zártkörű gyászszertartás, egyházi végtisztesség megadása terén), de általában elvárható, hogy valamilyen formában a köz részéről (település, munkahely, hivatás stb.) megnyilvánuló részvét megnyilatkozásának szervezeten teret adjanak.

Sérti a személy kegyelethez való jogát minden olyan eljárás, amely a tisztas eltemetés lehetőségétől megfosztja. Önkényuralmi rendszerek ilyen jellegű eljárását a történelem már sokszor kifogásolta, iparkodott lehetőség szerint utóbb jóvá tenni. Az államhatalom részéről a meg nem felelő életvitel, jogrend elleni cselekvőség miatti rosszallás véget ér a halállal. A minimális tisztességgel történő eltemetés a köz ellenségének is kijár. Más kérdés, hogy közületek részéről a tisztesség megadása szabad, diszkréciós jog, tehát az egyházával nyíltan, konokul és haláláig szembe fordult egyén részére az egyházi végtisztesség az egyház belső szabályzata szerint megadható, de meg is tagadható. Minthogy e kérdés a vallásszabadság védelme alatt áll, az állásfoglalással szemben jogorvoslati lehetőség nem létezik.

Ugyancsak akadálya lehet átmenetileg a végtisztesség bizonyos módjának a közérdek: bűncselekmények áldozatainál, járványban elhunytak vonatkozásában, előírhatók vagy éppen megtilthatók olyan temetési módok, amelyek későbbi nyomozás akadályai lehetnek, vagy újabb betegség forrásait képezhetik (a halott égetése vagy éppen annak megtiltása). Ez esetben a közérdek elsőbbségének szabálya érvényesül, és annyiban korlátozhatja a kegyelethez való jogot, amennyire az szükséges és arányos. Hatóság ilyen sürgős esetben a jogorvoslati fórumok döntésének bevárása nélkül is, közérdekből azonnal végrehajtható intézkedéseket hozhat, sőt hozni köteles is lehet, a kegyeletre jogosult család ellenére is.

¹ Digesta, 28.7.27. – általánosabban: Digesta, 28. 7. 18.

A továbbélő jó hír és a végtisztesség során megadott utolsó nyughely lesznek, lehetnek a továbbiakban a kegyelet tárgyai. Míg a jó hír a személyi jogvédelem körében vethet fel kérdéseket, a sírral, nyughellyel kapcsolatos jogok és kötelezettségek felvetnek közrendi, fenntartási, használati jogokat és kötelezettségeket, vagyoni vonatkozásokkal is. Ezek jogi rendezésében egyelőre számos hézag létezik, noha a Nemzeti Kegyeleti Bizottság gyakorlata, a hozzánk érkező kérelmek mutatják, hogy a temető és sírkertek fenntartásával, kezelésével, megszüntetésével kapcsolatban távolról sincs minden rendben. Piacgazdaságban piacra kerülhet a kegyelet is: egyeseknek nagy üzlet, másoknak a veszteséget még súlyosbító komoly teher, de családon belül előjogok, előnyök és hátrányok miatti súrlódások forrása is lehet egy-egy kedves hozzátartozó utolsó nyughelye. (Ismét utalnék a római jogra, amely a sírhelyül szolgáló ingatlant, a sírhoz vezető utat kivette a *res commercii*, a forgalom tárgyát képezhető jogok közül, és e jogok sérelme esetére közjogi, deliktuális, mégpedig populáris keresettel érvényesíthető eszközöket adott a hatóságnak.)

A Nemzeti Kegyeleti Bizottság nemrég végigkísérhette a nemzeti kegyelet tárgyát több tagja vonatkozásában kiérdemelt gr. Ráday-család péceli sírboltjával kapcsolatos jogvitát a temetőt fenntartó helyi református gyülekezet és a sírboltban nyugvók egyik közeli hozzátartozója, leszármazója között. E per során a Gödöllői Városi és a Pest Megyei Bíróság több bátor és alapos döntést hoztak, példáját adva annak, hogy a rendkívül hiányos jogszabályi háttér mellett is lehet olyan kérdéseket eldönteni, mint hogy meddig kell kegyelet tárgyaként egy sírlétesítményt fenntartani, milyen előfeltételek esetén dönthet a temető tulajdonosa annak a létesítménynek megszüntetése, az abban elhelyezett másfajta elhelyezése mellett, mennyiben szólhat bele a kegyeleti helyzet fenntartásába vagy megsértésébe közeli hozzátartozó, és meddig terjed a joga a jogorvoslathoz, bírói úthoz, illetőleg a létesítménnyel kapcsolatos közvetlen rendelkezéshez.²

A Ráday-család péceli sírboltja, az abban nyugvó személyek okán, kiemelten igényt tarthat arra, hogy nemzeti sírkert részévé nyilvánítsák, megóvják az enyészettől. A Nemzeti Kegyeleti Bizottság erre a szükséges határozatot meghozta, nincs azonban arra sem kerete, sem feladatköre, hogy a fenntartás–felújítás megfelelő módjáról maga gondoskodjék, vagy ahhoz anyagi eszközöket rendelkezésre bocsásson. A sírkápolna maga kétszintű kriptá, alsó részében a koporsókkal, felső részében emléktáblákkal. Sírkápolna, amelyet hazánkban, de másutt is sok család létesített családi közös nyughelyül, és amelybe aztán nemzedékek sora temetkezhetett családi döntéssel történt befogadás vagy éppen kizárás alapján. Sokszor oldalági rokonok is kerülhettek ilyen sírba, vagy a család egyes hűségesei, emberei. (A szóban forgó Ráday-kriptában 15 Ráday-csa-

2 Vö. Gödöllői Városi Bíróság 12.P.20534/2001., Pest Megyei Bíróság 4.Pf.21.254/2002., valamint Gödöllői Városi Bíróság 9.P.21.886/2003., Pest Megyei Bíróság 5.Pf.20.975/2004. sz. ítéletei.

ládbeli, ill. házastársa, három leányági leszármazott, és öt további nem nevesített személy nyugszik.) Az ilyen „vegyes” társaság általában nem változtat azon, hogy a nemzeti kegyelet fennmaradását megérdemlő családtag árnyékában a többiek nyughelye is mentes marad a temetők temetési rendjének forgójától, amely első létesítéstől huszonöt-harminc év, sírkápolna esetén hatvan-száz év fennmaradási időt biztosít, meghosszabbítva az ezen időn belüli újabb rá- vagy betemetések időpontjától. Maga a huszonöt éves terminus orvosi szempontok szerint került annak idején megállapításra, az ún. porladási időt figyelme véve, és ezért logikusan hosszabbodik meg minden koporsós betemetéssel. Ilyen szempontból nem számítanak meghosszabbító tényezőnek az urnabehelyezések, azok esetleges hosszabbító hatása, ezzel járó anyagi vonzata tehát külön, jogi, diszkréciós megállapítás tárgyát képezheti a temető fenntartó-tulajdonosa és a kegyeleti hely használati jogát határozott időre megszerző kegyeleti jogosult(ak) között.

Rendezetlen jogilag és vita tárgya lehet, hogy a még nem telített sírba az üres helyekre ki temetkezhessék, kit lehessen behelyezni. Ennek a lehetőségnek egyre komolyabb anyagi és esetleg akár kényelmi értéke is van. A már említett Ráday-sírkápolna példáján indulva, ott a még meglévő üres helyekre a Ráday-család mindkét ágbeli leszármazottai temetkezési jogát, valamint a síremlékkal való rendelkezési jogát elvben mind a temetőt fenntartó egyház, mind a bíróság adottnak, vitán felül állónak tekintette. (Valószínűleg nem tekintették volna természetesnek és adottnak a család alkalmazottai, barátai ott történt eltemetése okán ezek leszármazottainak korlátlan későbbi temetkezési igényét, ha ilyen felmerül. Jogi érvként valószínűleg a családi létesítésre, és ennek alapján a családi körben maradó rendelkezési jogra lehetne adott vitában hivatkozni, a temetettek elvben a személyes kegyeletre mindnyájan egyenlő mértékben jogosultak lévén.)

A második világháború után, 1947-ben, a Ráday-család a kriptában eltemetett tagjainak egyik leányági leszármazottja adott a temetőt fenntartó egyháznak arra engedélyt, hogy a sírkápolna felső részét, a létesítmény állagának felújítása-fenntartása fejében, átmenetileg ravatalozóként használja, míg ilyennek építése a temetőben közcélra meg nem valósul. Ezen engedéllyel kapcsolatban a család más tagjai kifogást nem emeltek. A ravatalozókénti használat a felső részben megvalósult a gyakorlatban. Az azt engedélyező hölgy a használatot nyilván ellenőrizte, és nem kifogásolta, mert utóbb, 1961-ben, úgy rendelkezett, hogy a sírkápolnát zárják le, oda – bár volt még hely – többé ne temessenek (valószínűleg illetéktelenek odatemetését kívánta megakadályozni), és halála után meglévő vagyonában a sírt fenntartó egyházi közösséget örökösévé is tette. (Ezzel is eszközöket biztosított a sírkápolna megfelelő fenntartására.)

Kérdés, hogy a lezárásra az utasítás vajon a kripta jogának lejárta, vagy az előtt történt-e. Utóbbi esetben véleményem szerint egy jogosult hasonló intézkedése nem zárhatott el véglegesen egyébként vérségi – családi jogon oda temetkezni kívánókat igényük érvényesítésétől, azaz – ha a fenntartás költségét

a meghosszabbítás folytán a tulajdonosnak megtérítik –, a temetőhely igénybe vételétől. Ha a jog már amúgy is lejárt, és/mert azt hozzátartozó határidőben meghosszabbítani nem kívánta, úgy a leszármazott rendelkezése csak arra szól, hogy a kegyelettel ellenkezőnek tartaná a családi sírboltnak köztemető helyként való esetleges hasznosítását annak további fennállta során.

Ezt az óhajt a temető fenntartója tiszteletben tartotta, a kriptába tovább nem temettek. Viszont az ideiglenes ravatalozóként történő hasznosítást 1974 után jelentősen és tartósan kiterjesztették: bizonyos hozzá- és beépítések történtek, a felső kápolnarészbe halott-hűtőkamra létesült, lambéria burkolattal letakarták az ott nyugvó Rádayak emléktábláit, lezárták az immár berendezéseket is őrző teret, és ezzel a kegyeleti megemlékezni akarókat a sírkápolnából ténylegesen kirekesztették.

A család egy másik tagja, ugyancsak az ott nyugvók közül többnek is leszármazója, aki az eredeti ideiglenes használatba vételkor hazánkban élt, és az ellen nem tiltakozott – tudott-e róla egyáltalán, nem képezte bizonyítás tárgyát, de mindenesetre két évtized során tudomást szerezhetett arról, majd 1975-ben külföldre távozott, és onnét a rendszerváltást követően tért vissza 1994-ben –, észlelve a közben történt használat-kiterjesztést, a sírkápolna lezárását, és a belső berendezéssel a kegyeleti emlékek teljes eltakarását, tiltakozott a létrejött állapot ellen. Előbb, sorozatosan, a temető tulajdonos egyháznál, majd az üzemeltető vállalkozó bérlőnél. Mikor ez eredménytelen maradt, maga részéről is lakattal zárta le a helyiséget, megakadályozandó az abban folyó további tevékenységet. A Nemzeti Kegyeleti Bizottságot is megkereste a sírkápolna nemzeti sírkertként történő védését kérve, valamint a Bizottság beavatkozását a céllallos és kegyeletsértő üzem megszüntetésére.

A lelakatolás miatt az üzemeltető birtokháborítási panaszt nyújtott be a gödöllői jegyzőhöz, amely eljárásban a leszármazót – akivel kapcsolatban rögzítették, hogy birtokban soha nem volt –, eltiltották a kápolna lezárásától, és az ott folyó tevékenység akadályozásától. Felvetődik elvi kérdésként, hogy vajon birtoklást jelent-e a sírhely használatának jogosultja részére maga ez a használati jog, vagy függetlenül a jogcímes használatától, a sírhely birtokosa továbbra is a temető tulajdonosa, esetleg az ő jogán annak üzemeltetője, avagy egyáltalán nem célszerű a birtok fogalmának alkalmazása a temetői viszonyokra. Talán helyesebb a kölcsönösen korlátozott használati jogcímek egymással szembeni tiszteletben tartásának kötelezettségéről beszélni. Analógiaként a közcélra szolgáló közterületek használati rendjét lehetne alkalmazni, ahol is éppen a kizárólagos birtoklás minden formája ellen tiltakozhat joggal minden potenciális használati jogosult, és kizárólagos birtoklásra, a közösség használatának akadályozására nem jogosult a közhatóság sem. (Analógiaként a *res publico usui destinatae* jogi megítélését érdemes mérlegelni.)

A leszármazott Ráday-utód ezután indított pert a kegyeleti jogok sérelmének megállapítására a Gödöllői Városi Bíróság előtt, ami aztán megjárta a Pest Megyei Bíróságot is.

E perek során a felperest annak alapján, hogy igazolt felmenői nyugosznak a sírkápolnában, a Ptk. 84. § (3) bek. alapján minden korlátozás nélkül jogosultnak ismerték el a perindításra, függetlenül attól, hogy a sírkápolna eredeti fennmaradási ideje lejárt-e már vagy nem, hogy azt felperes a maga költségén meghosszabbította-e vagy nem. A Bíróság álláspontja szerint a sírhely használati idejének lejártá önmagában nem szünteti meg a sírhelyhez fűződő kegyeleti jogokat, hanem csak megnyitja a tulajdonos/fenntartó részére a lehetőséget, hogy a temető addig lekötött részével az előírások, így többek között a kegyeleti szabályok figyelembevételével rendelkezzen. Ehhez azonban előzetesen az addigi használati jogosultak felhívása szükséges a joguk gyakorlására, és amíg ez meg nem történt, a jogvesztés nem következik be. Ha a meghosszabbításra szóló felhívás megtörtént, és arra jogosult nem jelentkezett, úgy újabb felszólításnak kell a sírhely megszüntetése, halottak áthelyezésének kilátásba helyezése tárgyában történnie, és amíg ennek határideje le nem járt és annak értelmében tényleges felszámolása a sírhelynek meg nem történt, a kegyeleti jogokat a sírhelyen a lejárattól függetlenül tiszteletben kell tartani.

Elvi élel mondja ki a bíróság „Amíg a Ráday-család tagjai ebben a sírboltban nyugosznak, hozzátartozóik jogosan tartanak igényt emléküik megőrzésére, mivel ez a síremlék az ott eltemetettek emlékének a megőrzését szolgálja. Minden ezzel ellentétes tevékenység sértheti a (hozzátartozók) felperes kegyeleti jogait.”

A megyei bíróság ehhez hozzáfűzve ítéletében megállapította, hogy az alperes ténylegesen megsértette a felperes kegyeleti jogát a megvalósult üzemeltetéssel.

Az egyháznak a bíróság álláspontja szerint a régebbi jogszabály 10/1970. ÉVM rendelet, illetve az újabb 145/1999. Korm. rendelet rendelkezései szerint kötelessége lett volna a létesítőt vagy jogutód jogosultat a síremlék rendbetételére felhívni. (A bíróság álláspontja szerint egyébként a fenntartás kötelességét, ideiglenes ravatalozó jelleggel történő használat fejében, a temető tulajdonos egyház átvállalta, tehát ezt a családon nem kérhette számon.)

Lejárt sírhely esetén az áthelyezésre a megfelelő eljárással az érdekeltek figyelmét ugyancsak fel kellett volna hívni. Utóbbi felszólítás megtörténtét az egyház alperes nem tudta igazolni, így a felperest a sírhely kegyeleti jellegének megőrzése megillette mint személyi jogosultság – függetlenül attól, hogy a sírkápolna mint potenciális temetési hely feletti rendelkezés, a használat lejártá és a meghosszabbítás elmaradása miatt viszont már nem illette meg. (Ez ügyben legfeljebb újabb egyességet köthetett volna novációként a tulajdonossal.) Ez a kérdés egyébként, minthogy a kápolna időközben a nemzeti sírkert része lett, annak fennmaradása szempontjából másodlagos kérdéssé vált.

A bíróságok megállapították továbbá, hogy az eredeti, ideiglenes ravatalozóként történő használatra szóló engedély nyilván rég lejárt, amellet a használat módja jelentősen kiterjedt. Ma már nem csak ravatalozó kápolnaként, hanem halottasházként, kellékraktárként is használják a síremléket, ami annak kegyeleti

jellegét teljesen elvonja, az ott nyugvók emléktáblái olvashatatlanok, a sírkápolna egyébként nyitott részébe is a bejárás lehetetlen. Ezért a városi bíróság kötelezte a tulajdonost az eredeti állapot helyreállítására. A megyei bíróság ezzel kapcsolatban elvi élel megállapította, hogy az átalakítással a leszármazó kegyeleti joga mint személyi jog sérült. Nem látta azonban bizonyítottnak nem vagyoni kár keletkezését ezzel kapcsolatban.

Kérdés, hogy ha a Ptk. új tervezetében előírányzott személyi jogok sérelme miatti elégtétel – bírság bevezetésre kerül, és így a személyi jogok sérelmének ellentételezését ma szolgáló, hamis asszociációkat ébresztő, nem vagyoni kár fogalma kikerül a törvény szövegéből, hasonló adott esetben nem másképp fog-e mérlegelni a bíróság. A jogalkotó szándéka mindenesetre arra irányul, hogy a személyi jogok sérelmének pönalizálását függetlenítse a sérelem szubjektív hatásától és ezzel hatékonyabb eszközt teremtsen meg – többek között – a kegyeleti jogok védelmének is.

A bíróság megfontolás tárgyává tette a jogosult hozzátartozók kötelezettségét a sírhely megfelelő állapotú fenntartására. Úgy ítélte azonban adott esetben, hogy az ideiglenes ravatalozó célú felhasználás engedélyezése éppen azért történt, mert ennek fejében a temető tulajdonosa vállalta a síremlék rendbehozatalát és fenntartását. Így annak a kötelezettségnek elmulasztására, hogy a sírboltot a család nem tartotta rendben, a temető tulajdonosa nem hivatkozhatott. Annál kevésbé, mert a használatot ideiglenesen engedélyező családtag örökösévé is tette a péceli református egyházat, nyilván ezzel is eszközöket biztosítva a sírbolt fenntartására.

A sírhely birtoklásának jogi kérdését a bíróság, úgy tűnik, elvi élel, helyesen, megoldotta. Nem oldotta meg, mert nem is volt vitatott, a leszármazottak esetleges egymással ütköző, vagy egymást akár ki is záró, rendelkezési jogainak találkozása esetére követendő eljárást. Nincs egyelőre arra joggyakorlat, hogy a sírhely tényleges gondozása a jogosultak valamelyike részéről keletkeztet-e többletjogot az esetleges sírhely-meghosszabbítás vonatkozásában. Semmiféle norma vagy szabály nem rendezi, hogy valamely sírhely gondozása, esetleges meghosszabbítása keletkeztet-e a sírhasználathoz jogot olyanok számára, aki(k) a Ptk. 84. §-a szerint eleve nem esnek a személyi jogok érvényesítésére jogosítottak közé (nem leszármazók, nem juttatottak stb.). Ilyen élethelyzetek pedig adódnak. Ugyancsak nem rendezi ma semmiféle szabály azt a kérdést, hogy olyan rátemetés esetén, amikor az elporlási idő egészségügyi előírásának figyelembe vétele nem indokolt (urnaelhelyezés), legalább az urna lejáratí idejével hosszabbodik-e a sírhely használatí ideje. Ebben a vonatkozásban a teljesen szabad elhelyezés és minden jogí következmény nélküli elhelyezés különbözö válfajai találhatók a gyakorlatban, tetézve olyan gondokkal, hogy pl. a fizető urnaelhelyező megszerzi-e az adott sírhelyre még lehetséges koporsós temetés jogát is, vagy az urna elhelyezése a további koporsós rátemetést eleve kizárja, netán a két kérdés egymástól teljesen független, esetleg szabad megállapodás tárgya.

Rendezetlen az a kérdés, mennyiben várhatja el a temetőkert kezelője a sírhely jogosultjától magának a sírhelynek a fenntartását és karbantartását – ha nem építészeti veszélyeztetettség forog fenn. Az egyszeri használati megváltás minden további rendben tartás alól mentesít, vagy az ilyen megkötéseket előre, szerződésben, kell a feleknek rendezniök. A jogalkotó rendeleteiből kiérezhető szándéka mintha erről, a magánautonómia körébe való utalásról tanúskodnék. Kérdés ismét, hogy ha települési, közterületképi okok a gondozás szigorítását indokolják, mennyire lehet annak visszaható hatálya azokra, akik más körülmények közt, más elvárások ismeretében szerezték meg a sírhelyhasználat jogát.

Úgy érzem, az ismertettek és a felvetett gondolatok is mutathatják, mennyire szükséges lenne az új, magánautonómiát elismerő, és nemzeti kegyeletet ébreszteni kívánó világunkban a temetéssel, sírhellyel, személyi és vagyoni vonatkozásaikkal kapcsolatos átfogó, átgondolt, elvi rendezés. A Nemzeti Kegyeleti Bizottság legalábbis a gondolatok ébresztését, a problémák felvetését kötelességének tartja. Jó lenne, ha különböző jogalkotó szervek az ezzel kapcsolatos tapasztalatainkat, nemkülönben vonatkozó törvényes illetékességünket figyelembe vennék. Ennek időnként sajnálatos ellenpéldáit tapasztaljuk. Azok részletezése e helyütt talán ünneprontó magatartás lenne. Ez azonban távolról sem azt jelenti, hogy felvetésük nem lehetne indokolt. Azonban mindenesetre már kívül esnék választott tárgykörömön.

EMBER LENNI MINDIG, MINDEN KÖRÜLMÉNYBEN*

Előttem fekszik a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyve tervezete, T/5949. számú törvényjavaslat formájában, az ahhoz 2008. december 31-ig benyújtott módosító javaslatokkal kiegészítve, közel 500 oldal jogszabálytervezet. Szóljak hozzá, mint a szerkesztőbizottság volt tagja. Lehetőleg gyorsan, mert sürgős a dolog.

Megkísérlem a lehetetlent, mert fontosnak tartom az Ügyet! Fontosnak tartom, én kiérdemesült öreg jogász, hogy a jogállam egyik szabályozási területe, a szabad méltósággal és személyiséggel rendelkező polgárok autonómiája alá eső magánszféra, jól, alkalmasan legyen rendezve. Hogy békében és biztonságban, jogot követve és jogaink tiszteletben tartását mind a többiektől, mind az általunk meghatalmazott hatalom tisztségviselőitől elvárva teljesíthessük ki életünket, járjuk utunkat, valósítsuk meg céljainkat.

Nem mindegy ám, jó-e a társadalom rendjét meghatározó törvény, vagy nem. Bár a legfontosabb, hogy az emberek legyenek jók, akik alkotják az öntörvényű, szuverén közösséget, – jó polgárok gyengébben sikerült törvény mellett is megtalálhatják az együttműködés célra vezető módozatait –, mégis fontos, hogy az út egyes előre nem látott göröngyein elakadva, egyes kanyarjait be nem látva, elbizonytalanodva azon, hogy mi is a jó valójában, legyen részükre formalizált, előre meghatározott módja a viták eldöntésének, nézeteltérések rendezésének, a béke megóvásának vagy helyreállításának. Legyen jó, alkalmas törvényünk – jogállami jogrendünk.

Megteszem észrevételeimet több részletkérdésben, legjobb lelkiismeretem szerint. Vannak köztük olyanok, amelyekre a jogalkotók a parlamentben nem fognak különösebben figyelni, és vannak olyanok is, amelyekre felkaphatják fejüket, politikai jelentőséget tulajdonítva azok elfogadásának vagy elvetésének. Nem kétséges, megjegyzéseim többnyire értéktartalmúak. A jó törvény szükségyszerűn értékszemléletű. Nem a könnyebb utat keresi, nem az alkalmi sikert célozza, hanem a tisztességes együttműködés során, igazságos módon keresi a jót. Megkeresi, és nem nyugszik, amíg meg nem találja. Ki-ki javát, mindenki javában a közjót.

Ahogy olvasom a már többször is átdolgozott, de most a Parlament számára újra módosítgatott szöveget, szinte tudat alatt állok meg egy elrejtett kis részmondatnál: „3. cím. A házasság megszűnése” – olvasom, és mintegy természetes

---

* Eredeti megjelenési hely: *Magyar Jog*, 2009/4. 203–206.

módon tovább akarok haladni, izgalmasabb tárgyak felé, ám megakad a szemem az (1) d) ponton: „[A házasság megszűnik] az egyik házastárs nemének megváltoztatásával.”

Változott volna az alapfogalom? Visszalapozok. 3:5 §: „Házasság akkor jön létre, ha az együttesen jelen lévő férfi és nő (...) egymással házasságot köt.”

Férfi és nő közössége a házasság. Kettejük és a közösségükből születő gyermekek közössége a család.

Az Alkotmány 16. §-a védi a házasság és a család intézményét. A 67. § ezt külön kihangsúlyozza és tovább kibontva, a gyermek és a szülők számára a társadalommal szembeni igényként is megfogalmazza.

Egy férfi és egy nő köt, köthet házasságot. Egy házasságot köthet férfi is, nő is. Célos, életre szóló közösség keletkezik a kötéssel, közösség, amely élet, életek forrása lehet – családdá válhat. Ám férfi és nő életközössége, szeretetközössége, ha nem is sarjad abból új élet, az egymás számára adott kiteljesedéssel, egymás hozzátartozóinak elfogadásával család lesz, család lehet, ha úgy akarják, és jól valósítják meg.

A jog rendje a valóságon, annak helyes meglátásán, az igaz fogalmakon, igaz szemléleten alapul. A jog az igazság származéka, tanították téves etimológiával, de helyes meglátással Európa tanító mesterei, Róma jogászai. A jog a jónak és igazságosnak művészi megvalósulása – *ars boni et aequi* – állapították meg találon.

Az emberi méltóságon, a személyi szabadságon alapuló jogterület szabályozására született a Polgári Törvénykönyv. Nevezhetnők Magánjogi Törvénykönyvnek is, nekem történelmi szemlélettel jobban tetszenék. De ebbe most nem kívánok belebonyolódni. Azt rögzítem, hogy az egész jogterület sarkalatos pontja a személy önállósága, egyedisége, méltósága – ebből folyó öntörvényűsége, belső világának sérthetlensége, vállalásainak kötelező volta, társadalmi állásának, közügyekben való részvételi jogának elismerése.

Az ember – minden egyes ember – személy. A hatalom számára egyenlők (a törvény előtt), valóságban különbözők és megkülönböztethetők, egyediek. Értelmük képes a valóságot megragadni, értékelni, akaratuk képes állást foglalni, célra törni, érzelmviláguk a rajtuk kívül álló más emberekkel, tárgyakkal, értékekkel azonosulni. Minthogy dönteni tudnak érték mellett és ellen, érték valóságáról és hamisságáról, felelősek döntéseik helyes voltaért. Értékmegragadásuk, ismétlem, szabad, és ez adja, alapozza meg személyes méltóságukat.

Az ember azonban nem egyminőségű, hanem kettős. Neme van: férfi vagy nő. Egyik vagy másik. E kettősség az emberi lét sajátos viszonylatának eredője: férfi és nő kiegészíteni képes egymást, együtt képes az életet továbbadni, a házaspár, illetve a család sajátos emberi közösségét létrehozni és megélni.

A közösség tisztelettel tartozik megállni e kapcsolat bensősége előtt. A két ember közötti kapcsolat előtt is, az életet továbbadó kapcsolat előtt is. A társadalom e területen nem jogosult előírásokra, parancsok megfogalmazására: csak

a teljes szabadság biztosításához szükséges védelmet nyújtja. Mindazonáltal a keresztény értékek rendjén felépülő európai hagyomány bizonyos követelményeket tartalmaz éppen e terület értékeinek védelmére. Az egyik az, hogy a házasság férfi és nő tartósnak szánt életközössége. Nem kell házasságot kötni, tartós életközösséget más nemű egyénnel létesíteni, de csak egyet lehet azonos időben létesíteni: annak fennállása akadálya minden további házasság kapcsolatnak. A másik, hogynem kell vállalni élet továbbadását, de ha létesült a két fél kapcsolatából új élet, úgy azt feltétlen védelem illeti meg. Védelem alkotmányos értékelés alapján, az anyán keresztül, a gyermek érdekében, még pedig szülés előtt és után egyaránt, tehát már a magzati életszakaszban is (Alkotmány 66. § (2) bek.).

Az emberi méltóságból folyik, hogy a társadalom az egyes embert adottságaival együtt fogadja el, tiszteli. Minthogy vagy férfi vagy nő, e minőségében is elfogadja, tiszteli. Minthogy az élet továbbvitelében a két nemnek azonos fontosságú, de egymástól különböző, egymást kiegészítő szerepe van, és ennek során a létrejött új élet befogadásában, nevelésében és világra hozatalában a nő szerepe elsődleges, az Alkotmány éppen az egyenlő elbánás elvének gyakorlati megvalósulásáért a nőnek e minőségében kiemelt védelmet kíván nyújtani: védelmet az anyának a gyermek születése előtt és után, valamint védelmet a nőknek a munka végzése során (Alkotmány 66. §).

Polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogok tekintetében – tehát a közéletben – a nemek egyenjogúak, szabadságaikat személyesen gyakorolhatják. E szabadságuk és egyenjogúságuk előfeltétele azonban önmaguk, emberi méltóságuk vállalása, elfogadása, életük kibontakoztatásának erkölcsi felelősséggel való megvalósítása. Mind a társadalmi közösségi létben, mind a személyes viszonylatban értékválasztásuk, megragadásuk szabad. A társadalom csak az egymás melletti békés lét megvalósításához szükséges minimális korlátokat állítja elébük, közmegegyezés alapján. Viszont éppen személyes szabadságuk következménye, hogy kötelezhetik magukat tevéssé, tartózkodásra, adásra, elfogadásra, és akkor e személyes akaratukon nyugvó kötelezés éppúgy köti őket, mint a közösségben elfogadott norma: akaratnyilvánításuk számukra törvényes kötelezettséggé válik.

A közösség értékelfogadása normatív módon köti annak tagját, a közösségben élő embert ugyanilyen erővel köti a maga vállalása. Ez a jogbiztonság alapvető előfeltétele. Saját énjé vonatkozásában az ember értékválasztása szabad – a lelkiismereti szabadság szerint dönthet. Ám a társadalmi rend elfogadta és normába foglalt érték elismerése nem szabad, hanem kötelező: annak betartását a közösség megköveteli az egyéntől.

Korunk eszmeáramlatai közt a liberalizmus a maga túlzó formáiban vitatja az értékek ontológiai valóságát. Minthogy az ember a valóságot ugyan fel tudja ismerni és annak igaz vagy téves voltát képes megítélni, de ez az ítélete lehet téves is, úgy vallják, hogy az ember számára az van, amit annak lát, az érték, amit

annak vall, elismer. Az értékpluralizmus előtt minden érték viszonylagos, az azt elismerő személy állásfoglalásától függ. Mivel pedig a személyek a társadalom porondján egyenjogúak, minden valaki által elismert érték is egyenrangú: érvényes annak a számára, aki elismeri, és úgy, ahogy elismeri.

Az ember tehát, az új proféták szerint, egyedüli mértéke értéknek és értéktelennek. Jó az, amit ő jónak talál a maga szempontjából. Egyéni boldogsága, boldogulása, életélvezése a cél, ennek rendelhet alá mindent, a maga személyes adottságait is, az őt környező társadalmi valóságot is. Jó az, amit jónak tart, érték az, amit értékel.

Innét azonban már nincs messze az a következtetés, hogy ha az ember számára nem jó a maga elfogadta kötelezettségek, kötöttségek vállalása, akkor feloldhatja ezek alól magát. A jogállam addig jó, amíg többet kapok tőle, mint amennyit adnom kell neki. A mérleg számítása pedig óhatatlan eltolódik a szellemi és erkölcsi értékek rendjéről az anyagi értékek felé: azok könnyebben mérlegbe állíthatók.

A társadalmi együttélés rendjén mindenki abból ad, amije van, és azt kap, amije hiányzik. Az emberi együttműködés alapképletében, a természet rendeje szerint, férfi és nő is kölcsönösen adják a másiknak, amije nincs, és kapják tőle a maguk teljessé válását. E kölcsönös teljessé válásból aztán sarjad az új élet, a beteljesült jelenből a jövő.

Természetes, hogy ebben a kölcsönös juttatásban mindenki gazdagodik. Természetes, hogy akiknek több van, azok többet adnak a közösbe, így akiknek kevesebb van, azok látszatra jobban járnak: valójában a mérleg ott áll helyre, hogy az értékek felső síkján a többet nyújtó gazdagodik, a „jobb adni, mint kapni” szabály alapján. Lényeges azonban, hogy végül az egész közösség jár jól, mert mindenki támaszra lel, senki se hull ki a rostán csak azért, mert órá nincs szűksége senkinek sem. A társadalom mérlegén minden élet érték.

Az élő ember érték, még pedig egészében, mint ember. Genetikailag kódolt adottságaival, férfiként és nőként érték. Ezt az értéket kell élete folyamán kibontania, munkája, kapcsolatai, vonzalmai és áldozatai révén teljessé tenni. Ehhez először el kell önmagát fogadnia.

Nem véletlen, nagyon is megalapozott, hogy a felebaráti szeretet mértéke a helyes önszeretet. „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat!” Tedd meg neki, ha Rád szorul, azt, amire Te vágnál hasonló helyzetben – így a kanti *imperativus* egyszerű átfogalmazásban. Ám mi van akkor, ha a gazdag adottságokkal az életbe lépő személy számára terhessé válik az osztás, javainak, képességeinek mások szolgálataiba állítása? Ha elferdül mércéje, és úgy érzi, jobb kapni, ingyen élni, lustálkodni, mint értékeket áldozatok árán megvalósítani? A liberális eszme azt válaszolja: ami terhes számodra önmagadban, vedd el – könnyíts a terhes örökségen.

Az ember hajlik arra, hogy saját áldozatát magasra értékelje, azt, ami neki jut, lebecsülje. Maga emberségének adottságaira is állhat ez. A férfi terhesnek

érzi, hogy férfi, a nő terhesnek, hogy nő. A magyar terhesnek érzi magyarságát, a szlovák terhesnek szlovák voltát. Vesd el: tanácsolja a viszonylagosságot, az önszeretetet hirdető szirén-hang. Hajdan azt tanultuk: „ha férfi vagy, légy férfi, s ne szád hirdesse ezt!” – meg: légy „emberebb ember, magyarabb magyar!” Most azt mondják: teher neked önazonosságod? Vesd el! A tudomány segít abban. Változtass nevet – változtass hazát – szakítsd meg családi kapcsolataidat – jelentess csődöt, ha terhesek kötelezettségeid – végső soron változtass meg emberi önazonosságodat is azzal, hogy átvedlesz férfiből nővé, nőből férfivé, hogy nemiséged kiélését nem a másik teljessé tételében teljes odaadással keresed, hanem csak az eshetőleges és szokatlan párkapcsolat nyújtotta idegizgalmakban – az új élettről gondoskodás kötelezettségének veszélye nélkül.

A jog követi a társadalom többségének igényeit. Esetleg megkísérli kielégíteni a kisebbség igényeit is, ha elég tolakodón, hangosan jelentkeznek, és van politikai hozadékuk.

Valaha a követelés úgy hangzott: férfi és nő életre szóló kapcsolatát, ha mindketten akarják, és arról tanúsítványt adnak, lehessen megszüntetni, helyette újat keresni.

Aztán úgy hangzott: senki sem köteles megmaradni a vállalt kötelékben, ha nem akar. A társadalom csak arra ügyeljen, hogy ne maradjon a megbomlott kötelék nyomában túl sok vizzályt okozó törmelék – rendeztessenek a viszonyok ítélettel, formalizált eljárásban. (Hogy mennyi el nem varrt szál marad, érzelmi sérülés, keserűség, rossz példa, nem fontos igazán.) Egyedül a közösségből származó tartási igény, az anyagi mérleg egyensúlyára figyel oda többé-kevésbé a társadalom. A két ember közösségének létrejöttékor vállalt, életre szóló erkölcsi kötelezettség a társ iránt, az új élet csiráját létrehozó cselekedet révén vállalt erkölcsi kötelezettség az utód iránt, melynek alapján férj, illetve feleség, anya illetve apa lett a magánvaló ember, teherként elvethető, bizonyos látszat esetleges fenntartása mellett, amit szükség szerint bíró megállapította járadékon meg lehet váltani.

Most az új Ptk. kis mellékmondata további távlatokat nyit önzésnek, ferde vágnak, kísérletezgetésnek: Az ember megváltoztathatja a nemét. A tudomány felold téged, félembert, kötöttséged alól: akaratod szerint eldobhatod önazonosságodat, el emberi méltóságodat, hiszen az csak külszín, járulék, és nem lényed lényeges része többé!

Ha úgy döntesz, hogy átvedlesz, férfiből nővé, nőből férfivé, úgy megszűnnek számodra mindazon, terhessé váló vagy vált kötöttségek, amelyeket mint házastárs ígértél, meg mindazok, amelyeket gyermeked nemzésekor, fogadásakor vállaltál. Megszűnnek a férfivel, illetve a nővel szemben támasztott elvárások, meg a vállalt terhek, hiszen megszűnt a személy önmaga lenni. Leltározhat elhibázott élete hozadékában: mi az, amit megtartok, mi az, amit elvetek – hisz megszűnt az alapvető kötés, a kínos korlát, amit a férfi vagy nő létéből folyón addig hordozott.

Egy kis mellékmondat „megváltoztatásával”. A nem megváltozásával – nem természeti csapás éri a házaspár valamelyik felét. Ez egyébként valószínűtlen is, kár lenne róla jogot alkotni. Nemváltoztatásról van szó. Tevőleges aktusról. Amire, nyilván úgy gondolja a szöveget megfogalmazó, igazán mindenkinek alapjoga van. Emberi méltóságunk része, hogy emberi önazonosságunkat megváltoztathassuk. Nemzetközi egyezmények sora látszik biztosítani, hogy hazát válthasson, aki akar (ha befogadják), hogy nemzetiséget változtasson, aki akar (ha elismerik erre vonatkozó nyilatkozatát). Miért ne változtathatna nemzet is, miért ne érezhetné magát egyik napról a másikra nő helyett férfinak, férfi helyett nőnek? Talán nem is szükséges ennek orvosi megállapítása, elég lehet csupán a pszichikai transzformáció?! Talán nem is feltétlen szükséges a változáshoz a nemzőképesség vagy a fogamzóképesség műtéti megszüntetése, hisz nem kell a változásnak feltétlen visszafordíthatatlannak lennie.

Úgy tűnik, erre gondolt, ilyen jellegű önrendelkezésnek kíván utat nyitni a törvényjavaslat megfogalmazója. (Kérdés, hogy az előterjesztő átlátta-e a becsempészett házasságot megszüntető ok teljes horderejét?) Avagy, ha átmegy a módosítás, követi majd a megfelelő alapon az anyaságot, az apaságot megszüntető ok is, hiszen ezek a kapcsolatok is férfi avagy nő felelős, célos, másik ember alapvető életviszonyait érintő döntése nyomán keletkeztek, – miért ne lehetne tőlük szabadulnia annak, aki ráunt a velük járó terhekre?

Hogy illik bele mindez a magyar jogállam alkotmányos rendjébe? Amely értéknek tartja, védi és támogatja férfi és nő egymást kölcsönösen kiegészítő, bensőséges kapcsolatot eredményező, élet továbbadását lehetővé tévő házasi kapcsolatot. Amely kifejezetten hangsúlyozza a gyermeket vállaló anya védelmét a társadalomban, hangsúlyozza a gyermek jogát családjá részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges, azaz értéknek minősíti ezt a viszonyt.

Hangsúlyoztam, szabad döntés az ember méltóságából eredőn akár a házasi társi kapcsolat létesítése, akár a szülővé válás. Ám ha létrejött az ilyen kapcsolat, akkor az távlatra szól. Akkor az egy másik, ugyancsak méltósággal, értékes étellel rendelkező ember teljes életére kiható ígérvényt jelent, amit az Alkotmány véd, és amit nem lehet egyszerűn egy egyoldalú nyilatkozattal semmissé nyilvánítani. Erkölcsi kötelességgel mindenesetre jár a vállalás, inkább, mint a szerződéses kötelezettség vállalása, hiszen jóval komolyabb a tétje. Anyagiak helyett életek alakulása forog kockán.

A Ptk. tervezetébe csempészett mondatocská így magában nyilván nem áll meg a jogrendben. Ha befogadják, egy sor részintézkedéssel kell a nyomában keletkezett társadalmi zűrzavart rendezni. De úgy vélem: nem erre van most szükség. Inkább arra: lássuk be, hogy alkotmányos értékrendünk komoly fenyegetettsége ennek a házasságot megszüntető oknak a jogrendbe becsempészése. Mérlegeljük: nem arra van-e szükség, hogy a nem átváltásának kivételes esetét

korlátozzuk olyan esetekre, amikor a változtatni kívánó személy férfiúi vagy női mivoltából folyón nem tartozik senkinek ígérvénnyel, jogi vagy erkölcsi kötelezettséggel – és tiltsuk meg a lehetőséget minden olyan esetben, amikor a férfi vagy nő ilyen mivoltában már társadalmi kötöttséget vállalt, amelynek megtörése mások életének harmonikus fejlődésére lenne kihatással.

Tudom, vannak helyzetek, amikor e minőségből fakadó kötelezettség teljesítése nem kényszeríthető ki úgy sem. Az erkölcsi jó csak szabadon valósítható meg. De korántsem mindegy, hogy az alkotmányos jogrend támogatja-e az alkotmányból fakadó értékek megvalósítását, amint ez kötelessége lenne, vagy utat épít, alkalmat teremt az e kötelezettséggel szembefordulók részére. A „jogos, ha nem is erkölcsös” lehetőség hamarosan válik megszokottá, természetessé, majd másságként elfogadottá. Alig hiszem, hogy ha világosan feltesszük a kérdést a szuverén törvényhozói hatalommal rendelkező nemzet polgárainak, többségük erre az új megoldásra szavazna.

ÉSZREVÉTELEK A MAGÁNJOG ÚJ TÖRVÉNYKÖNYVÉHEZ*

A magánjog sarkalatos elve az ember személyiségének méltósága. Az elv érvényesítéséhez szükséges egyértelműen meghatározni, mit értünk ember alatt, ki számít embernek. A hagyományos meghatározás, amely szerint élve születésétől számít az ember valakinek, ma bizonyos kiegészítésre, pontosításra szorul. A javaslat nem tartotta feladatának, hogy az alkotmányt megelőzően a méhen kívül fogant és felnevelt ember vonatkozásában a jogi személyiség kezdő időpontját meghatározza. Tudatában van annak, hogy a jelenlegi megoldás, noha az anya által hordozott magzat életével kapcsolatban súlyos elvi állásfoglalást jelent a jogalanyiságnak a születéssel, a fogamzásra visszaható történő megszerzése valójában azon gyakorlati igény által vezérelt megoldás, amely a terhesség idejére az anya életének és érdekeinek a magzat létét megelőző rangsort kíván a jogban biztosítani. A terhesség ideje alatt ezért áll az anya személyi szabadságával és jogi státusával szemben – csak a magzat érdekeit óvandó – az állam általános életvédelmi kötelezettsége. Ez a gyakorlati-társadalmi indok azonban az *in vitro* fertilizált (méhen kívül megtermékenyített) és mesterségesen táplált-nevelt embrió esetében nem alkalmazható. Sőt kifejezetten ellentétesek lennének szempontjai a méhen belül nevelődő magzati élet keletkezésével. Márpedig a mai technikai fejlettséggel számot vető és előre is mutató törvénynek e kérdéssel szembe kell néznie.¹

A mesterségesen megtermékenyített csírasejt esetében az élet keletkezése annak első pillanatától megragadható. Első pillanattól teljesen kiszolgáltatott az őt létrehozó és életben tartó külső tényezőknek. Ha valahol veszélye van annak, hogy emberi lény, emberi élet tárggyá válik, esetleg akár forgalom tárgyává, az ilyen embrió vagy lombikbébi, bizonyonnyal olyan helyzet. Ezért az így keletkezett emberi élet vonatkozásában indokolt lenne, akár a személyi státusszal járó védelmet, akár más, emberként történő nyilvántartásba vételt és megfelelő jogi védettséget biztosító körülményeket teremteni, az általános életvédelmi kötelezettségen és az ember tárgyiasításának tilalmán túl is nevesítve ezeket a teljesen kiszolgáltatott és védtelen embriókat. Mégpedig meg kellene adni már a fogantatástól, egészen az önálló lét kezdetéig, amit viszont a „születés” terminus helyett vagy annak kibővítésével, az önálló lélegzés és anyagcsere megindulásának pillanatára kellene kifejezetten rögzíteni. Mindez ugyan nem (csak) a magánjogi

* Eredeti megjelenési hely: *Jura*, 2010/1. 195–206.

1 Zlinszky János: Jövönek az élet tiszteletén nyugszik. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/3–4. 47–51.

törvényhozás feladata, de annyiban mégis szóvá kell tennünk, mert különben emberi élet árúvá, jogtárggyá alacsonyítása ellen a törvényes rend nem nyújt kellő védelmet.

Az új törvény különböző emberi kapcsolatok jogi helyzetét közelíti a házas felek, a család alkotmány szerint kiemelendő, előnyben részesítendő jogi állásához. Ennek során nem ügyel arra, hogy a családnak az Alkotmány megkívánta kiemelt, előnyös helyzetét a társadalom érdekében megőrizze. Ennek máris mutatkoznak visszahatásai. A család megkülönböztetett alkotmányos védelmének van társadalmi alapja, több is, ezért minden támadással szemben állítható, hogy az most sem szorítja tiltott megkülönböztetéssel hátrányos helyzetbe sem az élettársakat, sem az egyneműek kapcsolatát. A család védelmének alkotmányos indoka, hogy a társadalom fennmaradásának a gyermekek előfeltételei, a gyermekek fejlődésének pedig természetes tere a családi közösség. Az Alkotmány elsősorban a gyermekek érdekében védi a szülők és gyermekek közösségét, ahogy védi az árvákat, az özvegyeket, az egyedülálló nevelőket, és ha nincs, ha felbomlott, elpusztult a család, intézményes pótlását teszi állami-társadalmi feladattá a gyermek érdekében. Tudományos tételnek ismerhető el, hogy a megfelelő családi közeg nem pótolható egyenértékűen a gyermek fejlődése szempontjából mégoly gondos és körültekintő módon sem. Ezért a család szilárdsága alkotmányosan védendő társadalmi érdek. Másrészt a tudomány mai egységes álláspontja szerint a két ember szilárd szeretetkapcsolata törvényesített viszonyban egyéniségük kibontakozása szempontjából jelentős társadalmi érték. Bár egymagában az egészséges és biztonságos környezetben felnövekvő nemzedék szempontja is elegendő alapjául szolgálhat a megkülönböztetett alkotmányos védelemnek, nem közömbös a házastársi egységben kiteljesedő emberség társadalmi hatása sem, és ezért a kapcsolat szilárdsága gyermek nélkül sem a társadalom számára.

Védjük a család szilárdságát? A jogvédelem elsődleges tárgya a kiszolgáltatott társadalmi helyzetben lévő kiskorú gyermek. A gyermekes szülő – házasságon kívül is – az állami támogatás legtöbb előnyét igénybe veheti. A családi, házasságban élő közösségnek a jog lényegében a közszerzemény elismerése terén, az egymás helyettesítésének elvi elfogadásában, a törvényes öröklés vonalán és a névviselés kérdésében nyújt bizonyos előnyöket. A családot bomlasztó társadalmi hatások elleni következetes fellépés, noha alkotmányos parancs írja elő, hiányzik állami politikánkából. Véleményszabadság, sajtószabadság, művészi szabadság, személyi szabadság felelőtlen kiteljesedése esetén nehéz is azt állami eszközökkel érvényesíteni. E téren a társadalomnak kellene helyes értékrenddel szembefordulnia a családot bomlasztó hatásokkal, s a nevelés vonalán kellene ilyen hatások ellen idejében felvértezni az ifúságot. Ne feledjük: piacgazdaságban az kerül piacra, amire akad fogyasztó!

A gyermekes családok és más gyermekes szülők védelmének van egy, ugyan nem természet törvény erejével ható, de nagyon is gyakorlatias további szempontja is. A modern ipari társadalomban tény, hogy a gyermek felnevelésének,

a róla való gondoskodásnak a család a legcélszerűbb, a leghatékonyabb, és ezért anyagilag is a legkevesebb társadalmi terhet jelentő módja. A gyermek felnövekedése után viszont nem a család, hanem a társadalom hasznára fog tevékenykedni. A modern ipari társadalmakban a gyermek felnövekedése után szüleinek gazdaságilag nem „hoz” többletet (mint korábbi társadalmakban tette), ezzel szemben a társadalomnak igen. Viszont a növekvő gyermek eltartása, gondozása, taníttatása, lakásának biztosítása komoly anyagi teher a szülők vállán. Abból a végső soron kedvezményezett társadalom hazánkban csak áttételesen veszi ki többé-kevésbé a részét.

Esélyegyenlőtlenség áll fenn a modern ipari társadalmakban a gyermekes szülők kárára, s az Alkotmány szerint [70/A. § (3) bek.] az államnak az esélyegyenlőtlenség kiküszöbölését célzó rendelkezésekkel kell törekednie a jogegyenlőség megvalósítására. Ez a tétel nem csupán azt jelenti, hogy valamilyen támogatás jár a gyermekét gondozó-nevelő szülőknek, hanem azt, hogy olyan támogatás, amelynek mértékével a jogegyenlőség részét képező esélyegyenlőség társadalmi szinten megvalósul. Gyermekes és gyermektelen felnőttek nem csak a táplálkozás, ruházkodás, lakás-ellátás terén kell egyenlő esélyekkel rendelkeznie, de a pihenés, üdülés, egészség, pályán való előrehaladás vonatkozásában is hozzá kell a gyermekét nevelő szülőknek mindahhoz jutnia, ami társadalmi ellentételezéssel megoldható. Bizonyos gondok, nehézségek, érzelmi, időbeli, egészségbeli „ráfordítások” társadalmilag úgysem ellentételezhetők. Azokat a szülőknek természetes emberi hivatásukból kell vállalniuk és hitünk szerint természetfeletti szinten kaphatnak érte ellentételezést – még ha a gyermekből származó örömök jó része már evilági előnyként is szembeállítható a gondokkal, amint azt nagy jogászunk, Frank Ignác szépen mondotta.

A gyermekek nevelésének költsége a társadalom hasznára forduló befektetés. A modern társadalmak többsége elismeri, hogy a nevelés költségeit közteherként kell elszámolni (beszedni és oda juttatni, ahol a kiadás felmerül, a család-fenntartónak, a nevelő vagy oktató intézménynek). Mind a szociális biztonság, mind az egyenlő közteherviselés alkotmányos elve azt kívánja, hogy a családi kör ne jelentsen a családfenntartónak létbizonytalanságot okozó többletterhet, ne kelljen a közterhekből családja eltartása révén másoknál aránytalanul többet hordania. A jogrend a gyermeke eltartását nem vállaló szülőt megterheli a gyermek eltartásának és neveltetésének arányos költségével. Méltányosnak tűnik, hogy a nevelés feladatát vállaló és azt becsületesen teljesítő szülők viszont a társadalmi megbecsülésen túl – ami közérdekű, közhasznú tevékenységnek eleve kijár – a társadalomtól arányos anyagi támogatást kapjanak. Helyes lenne az Alkotmány vonatkozó szakaszában (70/I. §) kimondani, hogy minden polgár köteles jövedelmi, vagyoni és családi viszonyainak megfelelően a közterhekhez hozzájárulni. Akkor egyértelművé válnék, hogy a családi pótlék nem kegyből juttatott segély, hanem a társadalmi terhek arányos elosztásáról az alkotmány kötelezően rendelkezik.

Ettől még távol állunk. Az Alkotmány 70/E. § (1) bekezdése midőn rendeli, hogy a magyar állampolgárnak öregség, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetében joga van a megélhetéséhez szükséges ellátásra, egyúttal elismeri, hogy szociális biztonságot nyújtó rendszerünkben az öregek, özvegyek, árvák biztonsága nincs hézagmentesen megoldva. A családi fészekből kiesettek juthatnak létüket fenyegető nyomorba, s ekkor állampolgári jogon jár számukra a létminimum. De hát nem jár családi jogon már maga a biztonság is? Nem jár szociális biztonságként a családot alapító fiataloknak az a tudat, az a lehetőség, hogy tisztességes munkával, takarékos, céltudatos, beosztó életvitellel ésszerű időn belül gondoskodni tudjanak maguk és várt gyermekeik részére otthonról és a polgári élethez szükséges méltó körülményekről? Köztisztviselői pályán ez akár a családi illetményrendszerrel is megoldható lenne, kevesebb adminisztrációval. Egyenlő munkáért ugyan az Alkotmány szerint egyenlő bér jár, de ha elismerjük, hogy a családon belül gyermekek nevelésével végzett tevékenység közhasznú, ezt a többlettevékenységet az illetménybe alkotmányosan is be lehetne építeni. Ám megoldható a kiegyenlítés egyéni teljesítménybérézés mellett is, a családi munkatöbblet fejében nyújtott megfelelő pótlékkal. A lényeg, hogy valahogy meg kell oldania a társadalomnak a családok szociális biztonságát Alkotmányból levezethető parancs alapján. Ez ugyan nem a polgári (magán-) jog feladata jogrendünkben, de mindenesetre a családot illető biztonsági – támogatási igény érvényesítésének anyagi jogi rendje meg kellene, hogy jelenjék a magánjogi törvénykönyvben. Ez megindíthatná ezen igények érvényesíthetőségét. Amint a magánbeteg-ellátó intézet, vagy a magángondozó, ápoló, gyermeknevelő intézet az átvállalt közfeladatnak ellenértékére igényt tarthat s azt meg is kapja, meg kellene kapnia a rászoruló gyermekről, betegről, ápolandó-ellátandó öregről egyénileg gondoskodó rokonnak, családtagnak is a közkiadások forrásaiból az erre szánt, illetve rendelkezésre álló anyagi eszközöket. Ha a feladatot magánfél vállalja, magánjogi igényként kell a térítést biztosítani.

Köztulajdon keletkezése magántulajdonból (kisajátítás), magántulajdon keletkezése köztulajdonból (privatizálás) az egyenlő védelem alkotmányos követelménye, és a kétféle tulajdon fogalmi elhatárolása tükrében, megoldandó jogalkotási feladat (Alkotmány 13. §).

Az új magánjogi törvénykönyv dologi jogi részébe javasolom felvenni a következő részt a „Tulajdon átruházása” című rész elé:

„Törvény erejénél fogva tulajdon keletkezik a dolgon annak keletkezésekor (gyümölcs, alkotás, építés, átalakítás), megszűnésekor (egyesülés, növedék, beépítés, megosztás), birtokba vétellel (elhagyott dolgon, vadászattal és halászattal, méhek befogása, kereskedelmi vétel), tartós birtoklással és használattal (elbirtoklás), a törvényben meghatározott további feltételek mellett (eredeti tulajdon-

szerezés esetei). Köztulajdonból magántulajdon csak törvényes jogalappal jöhet létre. A magánjogi formában történő átruházás ezt a tulajdoni váltást nem eleve alapozza meg. Jó-, vagy rossz hiszem a tulajdon keletkezését csak a törvény előírásai szerint befolyásolja.”

A Ptk. javaslatában a dologi jogi részben a birtok és ezzel együtt a birtokszerzés előzi a tulajdonról szóló részt. Ez praktikus, hiszen a tulajdon leglényegesebb külső megnyilvánulási formája a birtok. A jogrend fő követelményét képező jogbiztonságnak a fennálló birtokállapotot kell védenie annak minden erőszakos megváltoztatása ellen. Amellett, a birtokkal szemben, a tulajdonnak a belső autonómia-szempontra miatt sokkal kevesebb törvényes megkötésre van szüksége, a jog világában a vele való rendelkezés belügy, *ad singulorum utilitatem* jön létre, míg a birtokbiztonság és birtokvédelem a *status publicus* védelmét szolgálja, közcélúbbnak érezzük.

A szocialista korszak jogfelfogása bizonyos tulajdon-ellenességet vitt a közgondolkodásba: a birtoknak mintegy a munka és a vele szerzett érték az előfeltétele, a tulajdon a dologtalan, társadalommal kevésbé törődő értéktermelés világának eleme – aki tulajdonról beszél, tőkét gondol, és a tőke hozadéka „szükséges rossz”. Újra tudatosá kell tennünk, hogy a tulajdon alkotmány védte alapjog, az emberi lét tartozéka, erkölcsi töltésű tartalma van, amivel lehet visszaélni, de nem lehet mellőzni fogalmi tisztaságát a jog világából. A dologi jognak nem a birtok, hanem a tulajdon az alapfogalma. A tulajdon fogalmát azonban az új kodifikálás során érdemes alapjaitól újra végiggondolni.

Első szempont e végiggondolás során jogfilozófiai kérdés, bár polgári jogi vetülete is van. A tulajdon fogalma nem egységes a jogban, hanem kifejezetten heterogén, többretű viszonyok összefoglalója. Attól, hogy egy dolog az enyém, nem kellene azt feltétlen „tulajdonomban lévőnek” tekinteni. Ha a bisztróban egy pohár sört veszek és megiszom, azon idő alatt, amíg nálam van, amíg az enyém, a tulajdonra vonatkozó elképzeléseknek kicsiny hányadát tölti csak ki: a fogyasztási javakra elég lenne a jogos birtok fogalmát alkalmazni.

A gyári, kereskedelmi árukészlet, a banki pénztár készpénzállománya ugyancsak nem igényelné azt, hogy a jog tulajdonként kezelje. Itt is elegendő lenne a jogos birtok védelme, gyorsabb is, rugalmasabb is, mint a tulajdon kategória. A forgó vagyon jellege éppen a forgás, a mozgás, míg a tulajdon kategória jellemzője a tartósság, állandóság. A tulajdon fogalma valójában elsősorban tartós vagyoni elemként megjelenő dolgokra alkalmazandó, másrészt személyes jelleggel szerzett és személyes választás szerint tartott dolgokra és javakra. Míg az első két vagyonrész – egyszeri fogyasztási javak és forgótőke – vonatkozásában a birtok fogalma, keletkezése és a birtokvédelem tökéletesen kielégíti mind a társadalmi biztonságot, mind a gazdálkodás igényeit, a valódi tulajdon kategória igazi tárgyai számára ez a szemlélet nem kielégítő. Azok vonatkozásában nem piaci, hanem

eszmei értékük a lényeges, azt kell biztosítani, s ezeknél a tulajdon keletkezése során a birtokba kerülés, annak módja csak egyik körülmény, amit vizsgálni kell. A tulajdon tárgya és a tulajdonos között bizonyos belső kapcsolat van (lehet), amely nem fejezhető ki anyagi értékmérővel. A valódi tulajdonviszony nem ténykérdés, hanem minden vonatkozásban jogkérdés, az alapjogvédelem megjelenése a magánjogban.

A tulajdon jogára áll ugyan az a modern szemlélet, hogy szintén a jogalanyok közötti viszonyban szabályoz, mint minden jogviszony – az egyik oldalon a szabadságot védi, a másik oldalon tartózkodásra kötelez. Mégis talán plasztikusabb, lényeglátóbb volt az a római tulajdon-fogalom, amely e kategóriában a dolog ura és a dolog közötti jogi, jogvédett kapcsolatot láttatta, vagy azt is láttatta. (E kapcsolat ugyanis az, amit alkotmányos alapjogként biztosítunk.)² A valódi tulajdon tárgyai máig ezek a vindikálható jószágok, dolgok. Ezek azok, amelyeknél nem a vagyoni érték erejéig, hanem az adott dolog tulajdonában, hatalmi helyzetében és rendelkezési szabadságában védték meg a *dominust*. Ezekre áll, hogy csak komoly közcél érdekében vonhatók el az arányosság és szükségesség alkotmányos szabályai szerint. Az emberi élethez tartozó kapcsolatok jellegzetes része ugyanis ez a személyes tulajdonlás.

A második gondolat, ami kiindulásom alapjául szolgál, alkotmányos tétel.³ Az alkotmány különböztet köztulajdon és magántulajdon között. Az Alkotmány szóhasználatára szerintem nem egészen szerencsés akkor, amikor az állam tulajdonát „nemzeti vagyon”-nak nevezi, ahelyett, hogy „közvagyon”-nak nevezné. Nem azt hangsúlyozza, hogy a vagyon jellege közcélú, hanem azt, hogy ez a közvagyon az egész nemzetet, a politikai közösséget illeti – anélkül, hogy kimondaná, miszerint csak ez a nemzeti vagyon köztulajdon. Egyértelmű azonban az alkotmányból és annak magyarázatából is, hogy a köztulajdon alatt az állami vagyon tárgyain túl az önkormányzati vagyon, sőt a közalapítványi vagyon is értendő. A köztulajdon tárgyaira nem a gazdálkodással meghatalmazott kezelő teljes autonómiája érvényes, hanem „törvényben meghatározott módon és felelősséggel” kell azokkal rendelkezni. Éppen ezért a közvagyon tárgyaival való gazdálkodás, azok felhasználása, átruházása, értékesítése vonatkozásában a Ptk. által megszabott vagyoni jogi formai szabályok az érvényesség vonatkozásában ugyan alkalmazandók, de nem elegendők, hanem a közjogi jogosítás, célkitűzés a döntő. Ezt a Ptk. szerinti átruházási, juttatási, ügyleti forma, illetve tartalom

2 A római jog főleg kezdetben, de mindvégig különbséget tett „*meum est*” – enyém – és „*meum est ex iure (Quiritium)*” – az én tulajdonom – között, az utóbbi kapcsolatnak tartva fenn a valódi dologi *in rem* védelmet, míg az elsőnél többnyire megelégedett az *in personam* védelemmel. Az első csoporthoz tartozó dolog elvonására *in personam* – *interdictum* vagy *actio furti*, *Aquiliae* volt a jogrend reakciója, a második csoport tárgyai vindikálhatók.

3 Zlinszky János: Superflua lex? Non loquitur? *Magyar Jog*, 2007/12. 724–729.

nem pótolja. Indokolt ennek a Ptk.-ban hangsúlyt adni.⁴ Nekünk a Ptk.-ban csak a *res in patrimonio* fogalomkörrel kell foglalkoznunk.

A köztulajdonból magántulajdonba vagy fordítva való átminősülés nem egyszerűen tulajdonosváltás, hanem tulajdoni kategória-váltás: a dolog lesz jogilag más. Ennek az átváltásnak nemcsak magánjogi-vagyonjogi szempontból kell hibátlannak lennie, hanem közjogi szempontból is (elsősorban abból, ha köztulajdon válik magántulajdonná). Ha tehát köztulajdonból kerül magántulajdonba valamely dolog, akkor azon a dologon minőségileg új tulajdon keletkezik. Ami másrészt azt is jelenti, hogy a magántulajdonos nem magánjogi jogutódja a köztulajdon kezelőjének, hanem eredeti szerző. Ugyanígy a köztulajdonba jutott magántulajdon tulajdonosának a közvagyon kezelője csak akkor jogutódja formailag, ha arra külön törvényes rendelkezés van. (A dolog a terheivel együtt vált tulajdoni kategóriát.) Mind a köztulajdon, mind a magántulajdon jogcímen, törvényes rendelkezésen alapuló védettséget élvez. Tulajdon tehát jogcím nélkül nem keletkezhetsz. Jogellenes tulajdon nincs, fogalmilag nem létezhet, mert tulajdon jog ellenére nem jön létre. Ahhoz, hogy valamely dolog tulajdonba kerüljön, törvényi rendelkezés szükséges, ez a tulajdon mindkét nemére áll. Indokolt a Ptk.-ban ezt kimondani.

Olyan felfogás, amely szerint minden a közé, ami nem másé, csődbe visz: tudomásul kell venni, hogy, ha nem is nagy számban, de vannak *res nullius*, senki dolgai. (Ezzel nem ütközik, hogy e dolgok tulajdonba vétele megkötött kör számára váljék lehetővé törvény alapján, de addig, amíg nem kerültek tulajdonba, nem áll fenn rajtuk tulajdon – ettől még lehetnek vagyon részei: az el nem vált gyümölcsön sem áll fenn önálló tulajdon, noha a fődolog tulajdonosának vagyona. Esetleg nem is őt illeti elválás után.) A tulajdon egy dologon vagy természet-től, vagy a tulajdonba vevő aktusa (többnyire birtokba vevő vagy rendelkezési aktusa) alapján jön létre, törvény meghatározta módon. (Nem csak: l. az örökös automatikus *ex lege* tulajdonszerzését jogunkban.) Ugyancsak törvény meghatározta módon keletkezik köztulajdonból magántulajdon. (Példa a bérfizetés: közpénztárból jogszerű kifizetés – ha a kifizetés ugyan a pénztáros által, de jogalap nélkül, rosszhiszemű összejátszással, közvagyonra sértő módon történik, indokolt lenne az átvett pénz nem tulajdonba adni, míg a magánmunkáltató által így teljesített kifizetés esetén a büntetőjogi védelem és az anyagi felelősség elegendő védelmet ad.)

4 E köztulajdon tárgyát képező dolgok vonatkozásában indokolt lenne mielőbb rendezni a közületi vagyonnal való rendelkezés szabályait, és hasznos lenne – *in parenthesis* – éppen az azonos védelem okán, visszaállítani a közigazgatási bíróságokat. A polgári bíróságok ugyanis a közvagyon védelmére – a magánautonómiától függő *petitum*hoz kötöttség miatt – nem alkalmasak, amint ezt az elmúlt évek gyakorlata világosan igazolta. Az alkotmányos helyzet akkor valósul meg, ha az egyenlő védelem nem formailag egyenlő, hanem egyenlőn hatásos védelmet fog valóban jelenteni. Ez pedig nem az azonos formai kezelést, hanem a lényegnek megfelelő eltérő kezelést igényelné.

Természettől tulajdon többnyire a dologgá válással, vagy a dolog jellegének (bölcseleti fogalommal formájának) megváltozásával keletkezik. A tulajdont szerző aktusa szükséges a birtokba vétellel, illetőleg birtokban tartással történő tulajdon keletkezéshez. A törvény esetenként külön feltételeket is előírhat, kereskedelmi vételnél kereskedőtől jóhiszemű visszterhes, telekkönyvbe jegyzett tulajdonostól visszterhes és bejegyzett, vad és hal esetén jogosultság, talált tárgy esetén jogszerű eljárás előírása. Mindazonáltal mindezen esetekben a dolog első (eredeti) tulajdonba kerül. Ezek tehát elválnak az átruházással történt szerzés eseteitől. Önálló megjelenítésük a törvényben a fogalmi tisztázás miatt tűnik indokoltnak.

Mivel a rómaiak a piaci vétel kedvezményét nem vezették be soha, nem adtak nekünk példát arra, hogyan is kell ez esetben a tulajdonost védeni. Legfőbb ideje, hogy az alkotmányos előírást követve, a magánjog pótolja ezt, és a mulasztásban rejlő alkotmányellenességet szüntesse meg. Iktassuk be a magánjogi törvénykönyvbe:

„Aki más tulajdonát nem tulajdonosként kereskedelmi forgalomba bocsátja és ezáltal a tulajdon elvesztését jogellenesen okozza, köteles a tulajdon elvesztéséből adódó teljes kárt a volt tulajdonosnak megtéríteni. Ha a végeladás előtt több kereskedő kezén ment keresztül az áruba bocsátott dolog, a volt tulajdonos káráért egyetemlegesen felelnek. Akit más tulajdonát képező ingatlanra ingatlantulajdonosként az ingatlan-nyilvántartásba jogalap nélkül bejegyeztek, ha e minőségében az ingatlant visszterhesen más tulajdonába jogellenesen átjegyeztetni engedi, a volt nyilvántartáson kívüli tulajdonosnak ebből eredő teljes káráért felelősséggel tartozik.”

Ezzel felelhetünk meg az alkotmányos tulajdonvédelem kötelezettségének az új magánjogi törvénykönyvben. Önáltatás lenne azt gondolni, hogy más, már létező jogszabály alapján a volt tulajdonos érdeke ugyancsak védhető. Elsősorban a jogalap nélküli gazdagodásra gondolhatnánk. Ám a tulajdonossal szembeni jogsértés független attól, hogy az ő tulajdonának tárgyát kereskedelmi forgalomba bocsátó vagy nyilvántartás alaptalan címén eladó gazdagodott-e, esetleg hogy a több láncszem közül éppen a jogsértő nem volt-e veszteséges. Más tulajdonát kereskedelmi forgalomba akkor sem szabad bevinni, ha az ezt megvalósító ráfizet, vagy semmit sem nyer a maga ez irányú működésén. A szabályt a kötelmi jog „Kötelmek jogellenes magatartásból” részében indokolt elhelyezni, a kártérítéstől elkülönülő fejezetben. Annak érvényesítésére egyébként – ha lesznek – az objektív jogellenes kárért való felelősség szabályai általában alkalmazhatók.

A jogalany valamely feladat személyes ellátására több jogágban vállalhat kötelezettséget. E vállalása személyes autonómiáján alapuló szabadságából fakad, és jogáganként más-más jellegű kötelezettséget alapoz meg. A közjog keretében

vállalt feladat – akár választás alapján, akár alkalmaztatás alapján kerül felajánlásra, – köztisztviselői, illetve közalkalmazotti viszonyt létesít. Ezeknek külön törvényekben megvan a maguk szabályzata, a legfontosabb, választáson vagy kinevezésen alapuló köztisztviselőkkel járó hatalom és kötelezettség, e jogviszonyok tartalma alkotmányban meghatározott. A vállalati, kereskedelmi, ipari termelés keretében vállalt feladat az újkori értelemben vett klasszikus munkaviszony. Alkotmányos megalapozottsága a munkához való jog, az egyenlő munkáért egyenlő bér elve alapján járó munkabér, illetve a végzett munka mennyiségéhez és minőségéhez igazodó jövedelemhez való jog, a pihenéshez, szabadidőhöz, szabadsághoz való jog, és az ezen jogok céljából, a munkavállalók érdekérvényesítése céljából történő szervezkedéshez való jog (Alkotmány 70/B. §). Ezek az alapjogok korlátozzák e területen a szerződési szabadságot és a piaci verseny lehetőségét, és beleviszik a munkajog területébe a szociális biztonsághoz való alapjogot, mint a munkáltató kötelezettségét, továbbá a munkavédelem [Alkotmány, 70/D. § (2) bek.] és a munkanélküliség esetére biztosított ellátás [Alkotmány, 70/E. § (1) bek.] nevesített kötelezettségeit.

A magánmunkáltató és magánalkalmazott között létrejövő szolgálati szerződés (magánmunkaviszony-szerződés) alkotmányos alapja az otthon, a saját vállalkozás, a személy és család ellátásának autonómiája: e viszonylatokban a személy jogosult segítséget ellenérték fejében igénybe venni, és a kétoldalú kötelezettséget szerződéssel megalapozni. Magánszemélyeknek szabadságában áll ilyen munkaviszonyt létesíteni vagy attól eltekinteni. A munkáltató szabadságában áll annak tartamát és tartalmát meghatározni ajánlatával, és szabad megállapodással választhatja ki a neki tetsző személyt a jelentkezők közül. E magán-munkaviszonyokban alkalmaztatásra senkinek sincs alapjoga, mint ahogy ilyet vállalni senki sem köteles. Az ilyen viszonyokban nem a munkához való általános alapjog, hanem a személyi szféra alakításához való alapszabadság érvényesül, mindkét fél részéről. Ezért ez a jogviszony magánjogi jogviszony, és arra a magánjogi törvénykönyvnek kell nevesített keretet meghatároznia, mint általában diszpozitív iránymutatást. A két elsőnek felsorolt, közjogi, személyes szolgálati terület értéktartalmát a közszel szembeni hűség és elkötelezettség, illetve a piaci tisztesség adja, a harmadik, magánjogi, kapcsolatban a személyek között létrejövő kölcsönös ráutaltság és bizalom.

Nyilván vonatkoznia kell e szerződésfajtára is a szerződések általános szabályainak, így az uzsorás jelleg tilalmának, a szolgáltatás-ellenszolgáltatás közötti arányosság elvének, a felek egyenlő emberi méltóságából következő személyes kapcsolat elvárásának. A XIX–XX. század ide vonatkozó jogalkotásával, illetve tervezeteivel és bírói gyakorlatával szemben már elfogadhatatlan a szolgálatot vállalóval szemben házi fegyelmi-fenyítési jogkör elismerése. Követelmény a munkaviszonnyal járó lakás, étkezés biztosítása esetén a szolgálatot vállaló intimszférájának biztosítása, a helyben biztosítható komfort nyújtása, másrészt

betegsége vagy kora, állapota miatt kiszolgáltatott munkáltató biztosítása a helyzettel való visszaélés ellen. A szerződést kitöltő szolgálatok, szolgáltatások széles skálája miatt csak nagyon általánosan lehet ezeket a biztosítékokat meghatározni, általában a felek között *contractus contrahentibus legem ponit*, amint erre már régi magánjogi forrásaink is hivatkoznak. Csak a feltétlenül szükséges keretek kitöltése és meghatározása igényel Ptk. rendezést. Ott viszont a rendezés azért elengedhetetlen, mert a viszony személyes jellege, és eshetőlegesen mindkét fél kiszolgáltatott helyzete, érzelmi és bizalmi kötődése miatt e viszony lényegesen eltér a másik két jogterület szolgálati viszonyaitól. Ugyancsak el kell határolni a magánjogon belül e viszonyt a megbízási és a vállalkozási szerződésektől. Mindkét utóbbi esetben sajátos szakismeretek fogják a szerződés egyik követelményét kitenni, mindkét esetben eredménykötelem-jellegű lesz a viszony, szemben a magánmunkáltató és munkavállaló közti *praestare* jellegű – elsősorban rendelkezésre állást igénylő – kapcsolattal.

Míg az Áptk., a Ptk. és az Mtj. a kötelmi jog különös részében szolgálati szerződés néven említik a magánmunkáltatói szerződést, a Szladits Károly-féle Magyar Magánjog IV. kötete Vincenti Gusztáv feldolgozásában különbséget tesz munkabéri és szolgálati szerződés között. A tágabb értelemben felfogott munkabéri szerződés alatt ért minden olyan viszonyt, amelyben a munkavállaló szolgálatoknak, munkának más részére való teljesítését vállalja, a munkáltató pedig időbérben, esetleg akár teljesítmény alapján munkabér fizetésére kötelezi magát. Ezen belül szolgálati szerződés az a kétoldalú szerződés, amelynek egyik oldalán az alkalmazott személy szolgálat(ok), illetve munka vállalását munkabér, szolgálati javadalmazás fejében munkaerejének tartósabb jellegű lekötésével és ebből eredő függőséggel kötelezi magát.

Egyik szerződésnek sem előfeltétele a kizárólagos lekötés egy munkáltató felé. Egyik szerződésben sincs a szolgáltatás neme meghatározva. Mindenesetre olyan szerződéses viszonyok ezek, amelyekben a munka végzésének (végeztetésének) kockázatát teljes egészében a munkáltató viseli, és a munkavállaló a szerződés teljesítése során bizonyos függő viszonyban áll a munkáltatóval, saját tehetsége szerinti igyekezettel és hozzáértéssel tartozik eljárni.

A szerződés vélelmezetten visszterhes: így akkor is jár ellenérték, ha az nem került kikötésre. A visszterhességet csak külön megállapodással lehet kizárni. Vélelmezetten ingyenes a szolgáltatás, ha azonos háztartásban élő fél nyújtja a háztartás fenntartójának, ha csak a helyzetből másra nem lehet következtetni, a felek másként nem állapodtak meg, vagy a nyújtott szolgáltatás az élvezett tartással és lakással szemben aránytalanul magas. Ha a szolgáltatás ellenértéke más előny (tartási, öröklési szerződés, élettársi kapcsolat), és utóbb ez az előny megszűnik, úgy a nyújtott szolgáltatás szerződés hiányában is munkabér vagy szolgálati viszony jelleggel számolandó el. A gyakorlat elismerte munkabéri szerződésnek azt a viszonyt is, ahol a munkavállaló azért vállalta a munkát, mert annak

végzése során harmadik személyektől remélte az ellenérték elnyerését (ilyen pl. az alkalmi pincér a borralaló reményében, a házmester a kapupénz fejében, a hordár az őt igénybe vevők juttatása fejében), ezért vállalta szolgálat ellátását a munkáltató felé. Sajátos fajtái a munkaszerződéseknek a kereskedő vagy iparos inas (tanonc), a kereskedő vagy iparos segéd, a háztartási alkalmazott, az állandó betegápoló, a házi tanító, a mezőgazdasági üzemi alkalmazott, az üzlet-, üzem- és gazdaságvezető. Ezek vonatkozásában további jogszabályok részletszabályokat előírhatnak, a Ptk. elveinek figyelembevételével. Adott helyzetben tőlük különös szakmai ismeretek megkövetelhetők, és ezek tekintetében a szakszerűségért (de nem az eredményért) felelősséggel tartozhatnak (pl. a vadász, gépkocsivezető, szakács, ápoló, házitanító stb.).

Munkaadó lehet akár természetes akár jogi személy, lényeg, hogy a viszony egyedi, bizalmi mozzanat, így bt., kft., egyszemélyes vállalat. Munkavállaló általában cselekvőképes természetes személy lehet. A korlátozottan cselekvőképes gondnoka (gyámja, szülője) hozzájárulásával köthet munkaszerződést, és munkabérével az erre vonatkozó különös rendelkezések szerint már nagykorúságának elérte előtt is rendelkezhet. A munkavállalás jogát egyes munkafajtákra külön jogszabály további feltételekhez (szakképesítés, büntetlenség, egészség, kor, nem stb.) kötheti. Régibb gyakorlatunk ismerte annak szabályozását, hogy ágyastársak (élettársak) egymással köthetnek-e visszterhes munkaszerződést. Ma az élettársak vagyoni viszonyai szabályozottak, úgy vélem, a kérdés nem tartozik e szerződés körébe.

Régebbi jogunk a férjes asszony háztartási szolgálati szerződésének megkötéséhez a férj beleegyezését tette szükségessé, valamint a magánalkalmazott felvételére a férjet jogosította. Ma a nemek egyenlőségére tekintettel sem az asszonyok, sem általában házastársak munkavállalását a házastárs hozzájárulásához kötni nem lehet, és az egyik házastárs által munkáltatóként kötött munkabéri, szolgálati szerződést a közös háztartás vagy gazdaság keretében a másik által is megkötöttnek kell vélelmezni. Kérdés, mennyiben felel másodlagosan az egyik házafél által a munkahelyén, iparában, irodájában stb. alkalmazott személy járandóságaiért a másik házafél. Ugyancsak eldöntendő – már csak a bér közszerzeményi jellegére tekintettel is –, hogy van-e az alkalmazott házastársának az alkalmazás körében okozott kárral kapcsolatban háttérfelelőssége.

A szerződés lényeges tartalma a nyújtandó szolgáltatás, munkavégzés pontos megjelölése. Nem lényeges elem az ellenérték kikötése, csak az ingyenesség kikötését indokolt formához kötni. Viszont, ha a szerződést a bér rögzítése nélkül kötötték, indokolt lehet annak megállapítására gyorsított, akár hatósági eljárásban lehetőséget adni azzal, hogy az első megállapítás akkor is kötelező és végrehajtható, ha az ellen a munkáltató jogorvoslattal élt. Indokolt viszont a korlátozottan cselekvőképes személy munkaszerződésénél az írásbeli alakot megkövetelni a munkavállaló oldaláról. Hosszabb tartam esetén a gyám hozzájárulását is for-

mához lehet kötni. Megjegyzem, véleményem szerint a munkaszerződéshez hasonlóan hiányzik a kódexből a magánautonómia körébe eső társasági szerződés is, noha ugyancsak egész más vezérelvei vannak, mint a gazdasági társulások, vagy közjogi jellegű egyesületek alakításának. Az alapjogok hangsúlyosan védett jellege, a gyülekezési és társulási szabadság elismerése mellett paradox, hogy magánfelek alakította, rokonszenven, rokon érdeklődésen alapuló társulásokra kívánják alkalmazni az egyenlő elbánás szabályait.

V.

KERESZTÉNY
KÖZÉLETISÉG

A CSALÁD AZ ALKOTMÁNYBAN*

Karácsony. Harangzúgás, éjféli szentmise, betlehemi jászol, fenyőillat, énekszó, mosolygó gyermekek, meghatott öregek. Hogy illik bele ebbe az érzelmmel telített, szeretettől túlradó hangulatba a száraz jogászi fejtegetés?! Szabad az ünnep örömét ilyenekkel megzavarni? Két biztató gondolat bátorít. A jászol mellé nem csak angyalok mehettek, oda a legszegényebb pásztor is letehetette ajándékát, ha jó szívvel hozta. És talán az ünnep békéjében nyugodtabb szívvel fontolhatják meg egymásnak feszülő indulat nélkül mindazok, akiket illet, mivel tartozik a társadalom a szent családban megszentelt, mégis sokszor elfeledett családnak...

1. Családvédelem – alkotmányos alapelv

Hatályos Alkotmányunk 13. §-a védi a tulajdonhoz való jogot, 14. §-a biztosítja az öröklés jogát, majd 15. és 16. §-a szerint „a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét. A Magyar Köztársaság különös gondot fordít az ifjúság létbiztonságára, oktatására és nevelésére, védelmezi az ifjúság érdekeit.” Ha ehhez még hozzáolvassuk, hogy a 17. § szerint államunk „a rászorulókról kiterjedt szociális intézkedésekkel gondoskodik”, Alkotmányunk alapelveiből úgy tűnhet előttünk, hogy amit az állam a család érdekében megtehet, az hazánkban meg is történik, (még ha a védett értékek sorrendjét: tulajdon – öröklés – család – ifjúság – rászoruló – inkább fordított fontossági sorrendbe állítanók is). Hiszen ha egy törvény (az Alkotmány) kijelentő jelen időben nyilatkozik (védi, gondoskodik stb.), az a jog nyelvén egyértelmű és félre nem érthető parancsot jelent, esetünkben a címzett, az állam és szervei részére adott parancsot. A többi már a családok, a családosok, a társadalom hozzáállásán múlik.

2. Elvek és gyakorlat

Alkotmányunk a bevezetőből idézett elvi jellegű előírások és feladatok után XII. fejezetében Alapvető jogok és kötelességek cím alatt immár a családok és családosok külön jogairól, előjogairól és kötelességeiről is szól, azokat nevesíti. Ott már nem csak az állami szervek részére szab feladatokat és kötelezettségeket, hanem az egyének számára is ad jogot, ír elő kötelezettséget. Ma, amikor az egész ország többé-kevésbé foglalkozik az új Alkotmány megalkotásának tervével, talán nem indokolatlan a Család nagy ünnepén átgondolni, mennyire van a csa-

---

* Eredeti megjelenési hely: *Vigília*, 1994/12. 916–922.

ládok ügye rendben hazánkban, mennyiben kellene az elvi jogvédelmet valóssá tenni, gyakorlatba átvinni, mit kell ehhez esetleg az alaptörvény szövegén módosítani, világosabbá vagy határozottabbá tenni.

Annak, aki esetleg már a bevezetőül idézett jogelvek olvastán hajlamos lenne félretolni szerény eszmefuttatásomat és elégedetten felsóhajtani Arany Jánossal: „Leány, mi kell egyéb?!” – szeretném gyorsan felidézni a számában még mindig 1949. évi XX. törvény (az ún. sztálinista alkotmány) eredeti szövegét. Az is védte a tulajdont és az öröklést (8. §), abban is szerepelt az anyaság és a gyermek fokozott törvényes védelme [50. § (2) bek.], 51–52. §-a pedig szinte szóról szóra megegyezett az idézett ma hatályos 15–16. §-al. Tudjuk, mennyi valósult meg ebből a gyakorlatban negyven éven át. Tapasztalhattuk, hogy szövegében családbarát alkotmány mellett is lehet családsemleges vagy akár családelenes politikai gyakorlatot folytatni, ha a leírtak megvalósítása intézményesen nincs biztosítva. A régi rend a társadalom összérdekét helyezte elvileg minden elé. Mai Alkotmányunk alapszemlélete ezzel szemben az ember személyisége és méltósága védelmének elsőbbségéből indul ki: az ember élethez, méltósághoz, szabadsághoz és szabadságokhoz való jogát elvonhatatlannak, mindenek előtt védendőnek vallja. A társadalom érdeke, az egyén méltósága mellett is mindkét fogalmazásban az Alaptörvény ígéri a család védelmét. Család: törvényes életszövetség férfi és nő között, gyermekekkel megáldva. A védelem az életszövetséget, a házasságot, annak gyümölcsét, a gyermeket, a gyermekek és szülők közösségét illeti meg. Elemezzük, mit mond az Alkotmány alapvető jogokról és kötelezettségekről szóló fejezete minderről az állam felelős vezetőinek, s minden jogkövető polgárának.

3. Anya- és gyermekvédelem

Alkotmányunk 54. §-a így szól: Minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani. Az Alkotmánybíróság értelmezésében, [figyelemmel az alapvető jogok lényeges korlátozásának abszolút tilalmára, a 8. § (2) bek. szerint], a mondat záró része úgy értendő: senkit nem szabad megfosztani. Sajnos, lehet, tapasztaljuk, és viszont az elvonás abszolút tilalma miatt csak önkényesen lehet! Most már csak az a kérdés, ki az „ember” és mi „születik vele”?

Az ember veleszületett jogából mint meghatározásból arra következtethetünk, születéssel válik a magzat emberré és keletkeznek jogai. A polgári jog a megfogant embert élveszületésétől függően ruházza fel fogantatása időpontja után jogokkal. A büntetőjog különböztet emberi élet és magzati élet között és más-más módon rendelkezik a sérelmükre elkövetett cselekményekről. Családi viszonylatban azonban az Alkotmány egyértelműen fennállónak tekinti az anya-gyermek kapcsolatot a születés előtt is, hiszen így rendelkezik: A Magyar Köztársaságban az anyáknak a gyermek születése előtt és után külön rendelkezések szerint támogatást és védel-

met kell nyújtani [66. § (2) bek.]. Az anyáknak tehát a szülés előtt is „gyermekük” van. Ember születik a világra: *puer natus est nobis!* Hirdeti az ujjongó karácsonyi ima – addig ugyan rejtve van és világra a szülés által jó, de lényegében nem változik, hanem emberi kiteljesedési folyamatának egyik állomásán halad át.

4. Minden ember jogképes

A törvényekbe és az Alkotmányba foglalt jog szövegének látszólagos kettősségét szeretik félreértetni, félremagyarázni. Nem kétséges, hogy a gyermek jogvédeltsége szempontjából a születés jelentős állomás. Ezzel az életmozzanattal nyeri el a jogrendtől neki járó méltóságot. Átala válik törvényeink szerint egyértelműen jogalannyá. A születés automatikusan különválasztja mindenben az anyától és önálló jogvédelmet biztosít neki az ugyancsak védett családi jogkörön belül. De akkor, ha a születéssel válik jogalannyá, mi volt azelőtt?

Semmi esetre sem volt „az anya testrésze”, mondja számunkra a biológia tudománya. Semmi esetre sem volt addig sem az anya (sem a szülők közös) tulajdona, hatalmának tárgya. Amint az Alkotmánybíróság Alkotmányunk hivatalos magyarázatában kifejtette, ember nem lehet jogtárgy, nem lehet másik ember tulajdona. Emberi élete volt a születés előtt is, amelyet az Államnak és a jogrendnek addig is védenie, óvnia kellett. Csakhogy az anyjával való elszakíthatatlan kapcsolata miatt a magzatot az anyjával együtt, az anyján keresztül tudja a jogrend védelemben, előnyben részesíteni. Modern korunk szomorú vívmánya, hogy egyáltalán felmerül a kérdés, nem kell-e a magzatot az anyjában – az anyjával szemben – is védeni. A Természet rendje, az Isten törvénye szerint jó helye van ott, csak az ember természetellenes önzése kérdőjelezi meg ezt a magától értetődő és a jogrend számára is eredetileg nyilvánvaló tételt.

Ha világossá akarjuk tenni és a természet rendjével összhangba akarjuk hozni az Alkotmány szövegét, ezt kellene a mai szöveg helyett írunk: minden embernek fogantatásától haláláig joga van az élethez és az emberi méltósághoz. Attól senkit sem szabad megfosztani. És hozzá lehetne tenni: az anya és meg nem született gyermeke kapcsolatából adódó különös és párhuzamba más társadalmi kapcsolattal nem állítható viszony jogi következménye, hogy a meg nem született gyermeket az anya személyén keresztül, míg a megszületett, de még cselekvőképtelen gyermeket elsősorban szülein keresztül illeti meg az alkotmányos védelem. Az anya-gyermek kapcsolat születés előtti sajátosságai szükség szerint külön törvényekben, az előbbieket szellemében, az anya saját emberi méltóságára is figyelemmel szabályozandók. Ez a szabályozás összhangban lenne mind azzal az alkotmányos tétellel, mely szerint „minden ember jogképes” (56. §), mind azzal a tudományos bizonyossággal, hogy az anya méhének magzata „ember”.

5. A család alapvető jogai

Ha „ember született a világra”, mint annak idején a *Nativitas* éjszakáján, ezzel család is született. Szülők és gyermekük, gyermekeik köre a társadalom alapsejtje, természetes építő köve. Szilárd kövekből épülhet időt álló épület, szilárd családokból erős egészséges társadalom. Magától értetődő, ha az Alkotmány alapelvei között a család védelmét irányozza elő.

Mégis, önmagában ez a tény ellenkezést vált ki a társadalomból. Hogy jövünk hozzá, hogy a családos embert értékesebbnek tartsák az egyedülállónál, a gyermektelennél? – zúgja sértődötten a társadalom egyedülálló vagy gyermektelen többsége. Hogy lehetséges jogállamban megkülönböztetést tenni aszerint, hogy két ember gyermekeik világrahozatala előtt vagy után vállalta-e a házasság jogi létrehozásának szertartását, vagy egyszerűen csak szabadon együtt élnek? – így az élettársak. S e két csoport mellé újabban csatlakozik a harmadik, azt vitatva: Miért jár a különmeműek szeretetközösségének többletvédelem vagy kedvezmény az egyneműek ugyancsak érzelmi-biológiai vonzalom alapján létrejött közösségével szemben?

Az Alkotmány az alapjogi részben is világos: minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről a szükséges védelemre és gondoskodásra [67. § (1) bek.] – a családok és az ifjúság védelmével kapcsolatos állami feladatokat külön rendelkezések tartalmazzák [értsd: kell tartalmazniuk!, 67. § (3) bek.]. (A szülők gyermekük nevelésének megválasztására vonatkozó alkotmányos jogáról már szoltam két hónapja ugyanezen folyóirat hasábjain, erre most nem térek ki.)

Mondjuk ki világosan és egyértelműen: a család alkotmányos védelme nem az egyesülési jog bizonyos válfajának szól, nem is az érzelmi szabadság személyes méltóságából levezethető megnyilvánulásának. Ezek is élvezik az általános szabadságjogoknak kijáró védelmet az esetleges állami beavatkozással szemben. A családról azonban az Alkotmány fokozott védelemmel, a család szilárdságának óvásával, intézményszerűen kíván gondoskodni. Nem kétséges, más kapcsolatokkal szemben a családot alkotmányos többletvédelemben részesíti, előnyösebb helyzetet biztosít annak, mint más párkapcsolatoknak.

A vallásos ember számára ez természetes. Az egyház erkölcsi rendje szerint is, hiszen szentség rangjára emeli a házasságot, és erkölcsileg tiltja akár másneműek házasságon kívüli, akár egyneműek testi kapcsolatát. Ám az állam a vallási igazságokkal szemben semleges magatartást köteles tanúsítani, így az alkotmányos családvédelem indokát ezeken kívül kell keresni.

6. A családvédelem elvi alapja

A család megkülönböztetett alkotmányos védelmének van társadalmi alapja, több is, ezért minden támadással szemben állítható, hogy az nem szorítja tiltott megkülönböztetéssel hátrányos helyzetbe sem az élettársakat, sem az egyneműek

kapcsolatát. A család védelmének alkotmányos indoka, hogy a társadalom fennmaradásának a gyermekek előfeltételei, a gyermekek fejlődésének pedig természetes tere a családi közösség. Az Alkotmány elsősorban a gyermekek érdekében védi a szülők és gyermekek közösségét, ahogy védi az árvákat, az özvegyeket, az egyedülálló nevelőket, s ha nincs, ha felbomlott, ha elpusztult a család, intézményes pótlását teszi állami-társadalmi feladattá a gyermek érdekében. De tudományos tételnek ismerhető el, hogy a megfelelő családi közeg nem pótolható egyenértékűen a gyermek fejlődése szempontjából mégoly gondos és körültekintő módon sem. Ezért a család szilárdsága alkotmányosan védendő társadalmi érdek. Másrészt a tudomány mai egységes álláspontja szerint a két ember szilárd szeretetkapcsolata törvényesített viszonyban egyéniségük kibontakozása szempontjából jelentős társadalmi érték. Bár egymagában az egészséges és biztonságos környezetben felnövekvő nemzedék szempontja is elegendő alapjául szolgálhat a megkülönböztetett alkotmányos védelemnek, nem közömbös a házastársi egységben kiteljesedő emberség társadalmi hatása és ezért a kapcsolat szilárdsága gyermek nélkül sem a társadalom számára.

7. Védjük a család szilárdságát?

A jogvédelem elsődleges tárgya a kiszolgáltatott társadalmi helyzetben lévő kiskorú gyermek. A gyermekes szülő – házasságon kívül is – az állami támogatás legtöbb előnyét igénybe veheti. A családi, házasságban élő közösségnek a jog lényegében a közszeremény elismerése terén, az egymás helyettesítésének elvi elfogadásában, a törvényes öröklés vonalán és a névviselés kérdésében nyújt bizonyos előnyöket. A családot bomlasztó társadalmi hatások elleni következetes fellépés, noha alkotmányos parancs írja elő, hiányzik állami politikánkából. Véleményszabadság, sajtószabadság, művészi szabadság, személyi szabadság felelőtlen kiteljesedése esetén nehéz is azt állami eszközökkel érvényesíteni. E téren a társadalomnak kellene helyes értékrenddel szembefordulnia a családot bomlasztó hatásokkal, s a nevelés vonalán kellene ilyen hatások ellen idejében felvértezni az ifjúságot. Ne feledjük: piacgazdaságban az kerül piacra, amire akad fogyasztó!

8. A társadalom gazdaságos megújulása

A gyermekes családok és más gyermekes szülők védelmének van egy ugyan nem természetörvény erejével ható, de nagyon is gyakorlatias további szempontja is. A modern ipari társadalomban tény, hogy a gyermek felnevelésének, a róla való gondoskodásnak a család a legcélszerűbb, a leghatékonyabb, és ezért anyagilag is a legkevesebb társadalmi terhet jelentő módja. A gyermek felnövekedése után viszont nem a család, hanem a társadalom hasznára fog tevékenykedni. A modern ipari társadalmakban a gyermek felnövekedése után szüleinek gazdaságilag nem

„hoz” többletet, (mint korábbi társadalmakban tette), ezzel szemben a társadalomnak igen. Viszont a növekvő gyermek eltartása, gondozása, taníttatása, lakásának biztosítása komoly anyagi teher a szülők vállán. Abból a végső soron kedvezményezett társadalom hazánkban csak áttételesen veszi ki többé-kevésbé a részét.

9. Jogegyenlőség – esélyegyenlőség

Esélyegyenlőtlenség áll fenn a modern ipari társadalmakban a gyermekes szülők kárára, s az Alkotmány szerint [70/A. § (3) bek.] az államnak az esélyegyenlőtlenség kiküszöbölését célzó rendelkezésekkel kell törekednie a jogegyenlőség megvalósítására. Ez a tétel nem csupán azt jelenti, hogy valamilyen támogatás jár a gyermekét gondozó-nevelő szülőknek, hanem azt, hogy olyan támogatás, amelynek mértékével a jogegyenlőség részét képező esélyegyenlőség társadalmi szinten megvalósul. Gyermekes és gyermektelen felnőttek nem csak a táplálkozás, ruházkodás, lakás-ellátás terén kell egyenlő esélyekkel rendelkeznie, de a pihenés, üdülés, egészség, pályán való előrehaladás vonatkozásában is hozzá kell a gyermekét nevelő szülőknek mindahhoz jutnia, ami társadalmi ellentételezéssel megoldható. Bizonyos gondok, nehézségek, érzelmi, időbeli, egészségbeli „ráfordítások” társadalmilag úgysem ellentételezhetők. Azokat a szülőknek természetes emberi hivatásukból kell vállalniuk és hitünk szerint természetfeletti szinten kaphatnak érte ellentételezést – még ha a gyermekből származó örömök jó része már evilági előnyként is szembeállítható a gondokkal, amint azt nagy jogászunk, Frank Ignác szépen mondotta.

10. A gyermeknevelés mint közteher

A gyermekek nevelésének költsége a társadalom hasznára forduló befektetés. A modern társadalmak többsége elismeri, hogy a nevelés költségeit közteherként kell elszámolni (beszedni és oda juttatni, ahol a kiadás felmerül, a családfenntartónak, a nevelő vagy oktató intézménynek). Mind a szociális biztonság, mind az egyenlő közteherviselés alkotmányos elve azt kívánja, hogy a családi kör ne jelentsen a családfenntartónak létbizonytalanságot okozó többletterhet, ne kelljen a közterhekből családja eltartása révén másoknál aránytalanul többet hordania. A jogrend a gyermeke eltartását nem vállaló szülőt megterheli a gyermek eltartásának és neveltetésének arányos költségével. Méltányosnak tűnik, hogy a nevelés feladatát vállaló és azt becsületesen teljesítő szülők viszont a társadalmi megbecsülésen túl – ami közérdekű, közhasznú tevékenységnek eleve kijár – a társadalomtól arányos anyagi támogatást kapjanak. Helyes lenne az Alkotmány vonatkozó szakaszában (70/I. §) kimondani, hogy minden állampolgár köteles jövedelmi, vagyoni és családi viszonyainak megfelelően a közterhekhez hozzájárulni. Akkor egyértelművé válnék, hogy a családi pótlék nem kegyből juttatott segély, hanem a társadalmi terhek arányos elosztásáról az Alkotmány kötelezően rendelkezik.

11. A család szociális biztonsága

Ettől ma még távol állunk. Az Alkotmány 70/E. § (1) bekezdése, midőn rendel, hogy a magyar állampolgárnak öregség, betegség, rokkantság, özvegység, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetében joga van a megélhetéséhez szükséges ellátásra, egyúttal elismeri, hogy szociális biztonságot nyújtó rendszerünkben az öregek, özvegyek, árvák biztonsága nincs hézagmentesen megoldva. A családi fészekből kiesettek juthatnak létüket fenyegető nyomorba, s ekkor állampolgári jogon jár számukra a létminimum. De hát nem jár, családi jogon, már maga a biztonság is? Nem jár szociális biztonságként a családot alapító fiataloknak az a tudat, az a lehetőség, hogy tisztességes munkával, takarékos, céltudatos, beosztó életvitellel ésszerű időn belül gondoskodni tudjanak maguk és várt gyermekeik részére otthonról és a polgári élethez szükséges méltó körülményekről? Köztisztviselői pályán ez akár a családi illetményrendszerrel is megoldható lenne, kevesebb adminisztrációval. Egyenlő munkáért ugyan az Alkotmány szerint egyenlő bér jár, de ha elismerjük, hogy a családon belül gyermekek nevelésével végzett tevékenység közhasznú, ezt a többlettevékenységet az illetménybe alkotmányosan is be lehetne építeni. Ám megoldható a kiegyenlítés egyéni teljesítményberezés mellett is, a családi munkatöbblet fejében nyújtott megfelelő pótlékkal. A lényeg, hogy valahogy meg kell oldania a társadalomnak a családok szociális biztonságát az Alkotmányból levezethető parancs alapján.

Bizonyal alkotmányos cél mindez, és a társadalombiztosítás rendszere erre felé törekszik. Ha az Alkotmány az özvegyek és árvák külön létminimummal szembeni védelméről mégis szükségesnek látta intézkedni, úgy tűnik, hogy nem csak a gyermekes szülő társadalmi hátránya szorul kiegyenlítésre, hanem elhalt szülője (házastársa) jogán az özvegyé és az árváé is.

12. Van még mit tenni

Társadalmunk sok intézkedéssel, szociális intézménnyel, biztosítással, juttatással igyekszik alkotmányos feladatainak eleget tenni. Kellene még többet tenni ez irányban, bár sok minden történt e téren azóta, amióta magam fiatal háromgyermekes szülő voltam. Sok történt a piacgazdaságra való átállás nehézségeinek könnyítésére éppen az elmúlt években is. De vigyáznunk kell nekünk idősebbeknek, amikor összehasonlításokat teszünk: sok történt, de távol vagyunk még a céltől. A szabad verseny, a piacgazdaság új nehézségek elé állítja a családokat, a többi gyermekeseket. Új terheléseknek teszi ki a társadalom alapsejtjeit éppúgy, mint a társadalom minden egyedét, de szükségszerűen többet hárít azok vállára, akik többek terhét hordják! A keresztény szolidaritás pedig mindnyájunkat arra kötelez, hogy „egymás terhét hordozzuk!” Gondoljuk ezt meg, amikor a magunk jólétét féltjük a családoknak juttatandó „pozitív diszkrimináció” bármely formájától...

13. És mi, keresztények?

Miközben tudatosítjuk a család érdekében alkotmányos jogainkat, ne feledkezzünk meg mi keresztények arról, hogy benne élünk a világban és felelősek vagyunk annak sorsáért. Gondoljunk Aquinói Szent Tamás szavára, hogy az értékes életet egyaránt veszélyezteti a nagy nyomor és a nagy jólét! Ma széles néprétegek sokgyermekes családjai szorulnak a társadalom peremére, élnek nyomortanyákon vagy kunyhókban, létbizonytalanságban az aznapi betevő falat felől. Sem tanulásra, sem a rendszeres munka példájának megélésére nincs módjuk gyermekeiknek. Tudós tanulmányok tárgyilagosan vagy aggódva megállapítják, hogy veszélyt jelentenek a társadalomra, potenciális kriminalitást. Nem csoda, ha társadalomellenessé fejlődnek! „Ezekből nem lesz pap, katona, hős: e fiúkért valaki felelős!” A kérdésnek nem megoldása, ha kiszorítjuk őket a társadalomból, sem az, ha termékenységüknek, családiasságuk ösztönének iparkodunk gátat szabni. Gondoljuk meg karácsonykor, keresztények, miért szorulnak családok, várandós anyák istállóba ma is, a mi hazánkban is? Van számukra hely a szálláson? S mit tettünk érte, hogy legyen? Nem a mi feladatunk, hogy utánuk menjünk, hogy felemeljük, befogadjuk őket és lehetőséget teremtsünk értékeik kiteljesítésére, tanulásra, munkára, örömteli családi létre nekik is?!

Ám ugyanilyen – ha nem még nagyobb, mert nem szembetűnő – veszély fenyegeti azokat a testvértelen gyermekeket, akik nagy jólét közepette növekednek. Mindent megkapnak, amit szemük-szájuk kíván. Mindent megtanulhatnak, ami sikeres életpályához szükséges. Megnyílik előttük a tudomány, a külföld, a nyelvek – és fenyegeti őket a veszély, hogy üresek maradnak, mint a pengő érc és a zengő cimbalom. Mindez mit sem használ nekik, mert nincs szeretetük. A testvéri közösség a családban a szociális érzék első iskolája. Aki anélkül nő fel, nehezebben tanulja meg, hogy ne magát tolja előtérbe, hogy más baját is érzékelje, más érdekét tisztelje. A társadalomra nem csak a peremkriminalitás veszélyes, hanem az önző, törtető, mindent magának megszerezni akaró, a szolgálatot és a türelmet hírből sem ismerő, kiművelt, de erkölcsi érzék és alap nélküli ember is. S ha a társadalom választás elé állítja a szülőt, hogy vagy teljes fegyverzettel indítja a létért való küzdelembe egy szem gyermekét – vagy középszerűen nevel fel ügyyel-bajjal több gyereket, vethet-e követ arra, aki az első lehetőséget választja?! Nézzünk magunkba, keresztények! Irigyeljük az ilyen mindent megkapott, de magános fiatalokat, vagy sajnáljuk őket? Mert ha a lelkünk mélyén akár kissé is irigyeljük lehetőségeiket, bűnösök vagyunk annak a társadalmi szemléletnek kialakulásáért, ami szüleiknek az indítást adta!

A helyesen megélt családi közösség mindkét veszély ellen orvosság lehet. De ehhez az állam csak a nyomor ellen adhat anyagi segítséget, védelmet. Családot, szeretetközösséget jog és törvény nem tud teremteni, csak a mi következetes értékrend szerinti életünk, a Szent Család példájának közvetítése a világ számára és a betlehemi Kisded kegyelme!

„EGYHÁZJOG – ÁLLAMJOG”*

A jog állam által szankcionált társadalmi norma – tanítjuk formalista meghatározással a fiatal jogásznemzedéknek. Mindenesetre szankcionált társadalmi norma. Ezen az alapon első ránézésre vitatni lehetne az egyházjog mint ilyen létét, hiszen az egyház a maga jogi tételeit nem tudja – talán nem is akarja – kikényszeríteni. Az új egyházi törvénykönyv előszava szerint „A Codex elsődleges dokumentuma a törvényhozó egyháznak”, „az egyházban élő társadalomnak rendezett fejlődését biztosítja”, „az egyházban a szükséges rendet biztosítja”. A rend, a biztonság és az igazságosság a jog keretében azonban a kegyelem működését, a hit szabadságát és az erkölcsi értékek szabad megvalósulását szolgálják azzal, hogy az egyház működésének látható és rendezett keretet adnak.

Am az egyház jogáról adott önmeghatározásán túl a jogászok jogfogalma is túlmutat a pozitív jogszabályok állam kikényszerítette összességén. Nemcsak a nemzetközi közjog egyre szélesebben és az egyének életére is egyre kihatóbban érvényesülő szabályai törlik át a jogpozitivisták meghatározást. A jog a társadalom életében is értékmegevalósulást elősegítő, értékvédő és értékóvó szerepet tölt be. Ezt a szerepét viszont nem csak a nyers hatalom érvényesülése segíti elő. Sőt, az inkább akadályozza. A jognak szüksége van a társadalmi elfogadottságra, az önkéntes jogkövetésre, az általa védett értékek értékmenti elfogadására ahhoz, hogy érvényesülhessen. Valójában igen vékony rétege az, amely egyszerűen csak a kényszer érvényesüléséből nyeri hatalmát.

Az egyház hosszú ideje alkot jogot. Ennek megvan az előtörténete. Kettős történelmi tradícióban gyökerezik. Az egyik az Újszövetség hagyománya. A Törvény volt a zsidó nép önazonosságának jele, meghatározója, a Törvény, amit a kinyilatkoztatásra vezettek vissza, amit szentnek és sérthetetlennek tartottak. A Törvényt – az ő szívük keménysége miatt is – Mózes útján adta nekik Isten, tőle vették át Áron és nemzetsége, majd a világi hatalmat időről időre hordozó bírák, aztán a próféták felkente királyok. Jézus idejében „Mózes székében a papi fejedelmek és írástudók ültek”, s Jézus elfogadja őket világi felsőbbbségként, parancsaik teljesítésére buzdít, noha példájuk követésétől óv. A Törvény követése alól az apostolok gyakorlata szerint csak Isten újabb parancsa oldoz fel, hiszen az Üdvözítő nem jött a Törvényt feloldani, hanem beteljesíteni.

A másik hagyomány, amiben az egyház joga gyökerezik, a római társadalomfelfogás hagyománya. Róma közjogának integráns része volt a *sacra et sacer-*

---

* Eredeti megjelenési hely: In: *Ministerio. Nemzetközi történész konferencia előadásai*. Esztergom, 1998. 13–21.

dotes szabályozása. Mikor aztán elfogadta a politeista szemlélet helyett a kereszténységet hivatalos vallásként, az évezredes gyakorlat szerint az új vallást a régi helyébe a közjog elemévé is tette: a püspökök *iurisdictiós* hatáskört kaptak, a keresztény szenthelyek *asylummá* lettek, az *in ecclesia* felszabadítás közjogi érvenyt kapott, az egyházi központok közhitelességet tanúsíthattak.

Szent Ágoston számára természetes volt, hogy Istennek éppúgy *civitas*-a van, mint a világi hatalomnak. Az egyházatyák nyelvezetében a római jog fogalmi keresztény szimbolikával keveredtek: a *culpa*, a *peccatum*, a *poena* jogi műszavak voltak eredetileg. Az egyháziak a római *respublica*-hoz tartozóknak vallották magukat, még azután is, hogy e *respublica* nyugaton megszűnt tényleges hatalmat gyakorolni. A császár hatalma jelképesse fogyott, de az egyház püspökeinek *iurisdictiós* jogköre átélte a „rendszerváltozást”. *Ecclesia vivit lege Romana*, még azután is, hogy megszűnt a *legislator* hatalma a nyugat felett, s még ott is, ahová ez a *ius Romanum* csak az egyház terjedésével, térítő munkájával jutott el, Skandináviában és Britanniában, Írországbán. A *legislator* hatalma nem nyúlt el odáig, de az egyház felkente a rendjét elfogadó *legislatorokat* *imperatorrá* a saját hazájukban, alattvalóiknak pedig a rend tiszteletét és az uralkodó iránti engedelmességet tanította. Természetes hát, hogy az egyházi vezetők, a püspökök *iurisdictiós* jogkörét az új országok hatalmasai is megerősítették. A hierarchikus egyház első papja, a római püspök, ezt a *iurisdictiós* jogkört mind a *ius imperiale*, a római jog vonatkozásában, mind a *ius divinum*, az isteni jog vonatkozásában gyakorolta, természetes, hogy *decretumai*, *responsumai*, *mandatumai* gyűjtésre és követésre találtak. Mikor aztán a sötét századokban a kis világi hatalmasok az első törvényt magyarázó szabadságát és függetlenségét saját városában is fenyegették, a római bárók növekvő hatalmával szemben új imperátort kent fel a Nyugatnak a *pontifex maximus Romanus*.

Az új császár egyértelműen a pápa felkentjeként vált császárrá, noha hatalma miatt kapta meg az egyház védelmére tisztét. Mindenesetre így a *Respublica Christiana* nyugati fele is megkapta a maga *legislatorát*, aki már nem csak *in regno suo imperator*, hanem általános hatalommal. Ez a hatalom óhatatlanul ütközött a római püspök *iurisdictiós* hatáskörével, annál is inkább, mert a hagyomány sok minden vonatkozásban alátámasztotta elsőbbség-igényét. Az egyház szerepköre már nem tagolódott be az állami közjog építményébe, a régi szövegek nem illettek az új szituációra, újra kellett értelmezni azokat. Az egyház tanítása a jogról lényegében azonos volt, mint a régi Rómáé: a jog teszi nemzeté, értékhorozó azonos társadalmi egységgé a társadalmi csoportot. Isten rendelése szerint élnek az emberek közösségben, s e közösség, egymás szeretete és szolgálata révén válnak maguk is értékessé, az üdvösségre éretté, a hit és a szeretet közösségében. Amiben nem egyezett meg a két hatalommal tanító, törvényt szabó, magyarázó hatalom, az kettejük viszonya volt. Az első ezredforduló rövid harmóniáját követte a pápa és császár küzdelme az elsőségért a *Respublica Christiana*ban, s e harcban

mindkettő általános törvényalkotó hatalma megkérdőjeleződött. Az általános érvényű *ius* helyébe több jog lépett, többek között a *ius imperiale* és a *ius ecclesiasticum*, egymást kiegészítve és kölcsönösen megkérdőjelezve. Az egy tökéletes társaságot a maga rendező, védő, biztosító szerepével előbb két tökéletes társaság váltotta fel, egymást kölcsönösen korlátozva, majd több szuverén hatalomra darabolódott szét az európai egység, több keresztény közösségre az egyház.

A bolognai jogászok császárpárti fellépésének intermezzója az 1154. évi roncgliai birodalmi gyűlésen a *ius imperialet* tanító legisták és a *ius canonicumot* hirdető dekretalisták kettéválásához vezetett. Ettől fogva mindkettő a maga keretében, a maga törvényszékei révén, a maga törvényhozó-magyarázó hatalmából fejlődött és céljuk azonossága ellenére sokszor kerültek szembe a társadalom szolgálati szerepét a társadalom feletti hatalomra váltani akaró „tökéletes társaságaik” szolgálatában.

Az egyházi törvénykönyv bevezetése szerint az egyházi jog szerepe: rend, biztonság, igazságosság révén megkönnyíteni a tájékozódást Isten népe számára a társadalmi együttélés, együttműködés során, ezzel hatékonyra tenni az egyház tanítói küldetését és üdvösségre vezető munkáját. A világi jog szerepe, amint említettem, ugyanez: rendező, biztonságot adó, békés megoldásokat kínáló, igazságot megvalósítani törekvő.

A látszat szerint azokban a társadalmi csoportokban, ahol a kétféle jog együtt létezik, ma az államjog elsőbbsége egyértelmű. Az egyház szabad működése az állam engedélyén, támogatásán vagy legalábbis tűrésén múlik, s még akkor is, ha a katolikus egyház szuverenitása, legalábbis az egyházi állam révén, szerződéseinek nemzetközi kötelező érvénye többnyire elfogadott. Több államban is visszaminősítették az egyházat magánjogi csoportosulássá, elvitatták szabályrendszerének közjogi jellegét, jogalkotó hatalmát, sőt működését ezen szemlélet elfogadásától is függővé tették.

Az út, amely ehhez a közbenső állapothoz vezetett, hosszú és változatos volt. A középkorban létezett azon törekvés, hogy az egyház határozhassa meg a jogos uralkodó személyét és a követendő társadalmi norma tartalmát. Az újkor hajnalán ez a törekvés, az ókorból visszamaradt bizánci cesaropapizmus egyértelmű elbukásával, szinte megvalósult, de ugyanakkor végleg el is esett, hiszen az egyház belső válságát csak a császár tudta megoldani és a királyok a *cuius regio eius religio* egyértelmű megkövetelésével még ott is, ahol az egyház javára érvényesítették ezt az elvet, lényegében a maguk hatalmát erősítették vele. Az egyház elfogadta a védelmet ott, ahol neki kínálták, mert a császárság és a gall megoldás vagy a spanyol uralom látszólag kedvezőbbek voltak, mint az anglikán vagy a skandináv megoldások.

Végül érdekes módon mindkét vallási egységre törekvő, katolikus és protestáns, irányzattal szemben a polgári szabadságjogok közé a vallás szabadságát is beiktató emberi jogok eszmevilága hozta meg az egyház számára is a szabad-

ságot, noha az átállás nehézsége először el is fedte az új függetlenség kínálta lehetőség előnyét. Az állam egyes rendszerekben törvénybe, alkotmányba iktatta a vallás szabad gyakorlásának elvét, lemondott az egyházi tételek és igazságok felülvizsgálatáról, függetlenné tette az egyházi intézményeket és rábízta az özszes vallási közösségekre, hogy híveiken keresztül érvényesítsék a társadalommal szembeni igényeiket.

Az egyház általánosan érvénnyel elég lassan ismerte fel ebben az új rendben az evangelizáció szabadságának lehetőségét. *Sit venia verbo*, ha e történelmi változás során az egyház magatartását sokban hasonlónak érzem a gazdag ifjú példabéli esetéhez. Nekünk is felkínálta a történelem: osszuk el, adjuk oda mindennünket, az állami támogatást, az ingatlanokat, az adóbehajtást, (vagy legalábbis ne bánjuk, ha megfosztanak tőlük) és kövessük a szegény Krisztust, hirdessük csak az ő igazságát. És szomorúak lettünk, mert sok szép értékünk, intézményünk van és volt, és sok jót tudunk velük tenni, és nehéz róluk lemondani... És mi a fenyegető eredmény? Az egyház tanítását, annak hitelességét kérdőjelezték, kérdőjelezzik meg sokan, amikor a tévedés szabadságáról, vagy a szegények megsegítéséről tanít.

Az egyház jogának ugyanaz a legitimitációja, mint az állam jogának. A jogot elfogadó társadalmi csoport egyetértése, a jog szabályai értéktámogató voltának felismerése. Valójában csak látszatra jog az a társadalmi normarendszer, amelynek érvényességét a társadalom nem látja be, nem fogadja el. Az egyház a maga földi valóságában misztikus egységet testesít meg. Ez az egység nem függ az őt behatároló, azonosító szabályoktól, mert azonos a *corpus mysticum*mal, s ahhoz hozzátartozik, akár tudtán kívül is, minden a megismert igazság szerint élő, annak megvalósítására törekvő ember. De az egyház látható egység is, a Krisztushívők egy fő alatt egyesült seregének egysége, s ennek az egységnek, a hozzá való tartozásnak, az együttműködésének meg vannak a maga rendjét biztosító szabályai. *In essentiis unitas*, vallotta szent Ágoston. Az új Codex bevezetése pedig kimutatja, hogy az egyház él a maga jogi hagyományával, de ebbe beletartozik, hogy jogát az idő kívánalmaihoz igazítja.

Rendet jelent a jog, jogrendről beszélünk. A szent páli tanítás az értelemről, ami a testvérek között a tanítást és együttműködést lehetővé teszi, erre utal, és ezt célozza minden jogrendszer. A probléma ott jelentkezik, hogy lehet-e egy társadalomban kétféle normatív rend? Az államok e rendező szabályozó igénye miatt iparkodtak az egyház létét korlátozni diktatórikus rendszerekben, ott is, ahol látszólag együttműködtek vele, s még inkább ott, ahol nyíltan vallották tőle független népboldogító szerepüket.

Az egyház maga is nehezen ismerte fel, hogy a római tradíció szabta társadalmi helye, szerepe saját lényeges elveivel is ütközhet. Függetlenül attól, hogy az igazság birtokában lévőknek vallja magát, hogy rendelkezik az üdvösségre vezető eszközökkel, akarata ellenére nem tud üdvözíteni senkit. A szabadság,

az egyház nyújtotta eszközök szabad elfogadása, a hit szabad megragadása, az értékek szabad megvalósítása visz az üdvösségre. Nem vitás, hogy amikor az államok a keresztény tanítástól, intézményrendszertől kezdték megvonni támogatásukat, ezt egyházellenes éllel tették, s az egyház ezeket a lépéseket nem felszabadulásként, hanem kényszerű korlátozásként élte meg, amint annak is voltak szánva. A diktatórikus rendszerek egyéni szabadság elleni, emberi jogok és méltóság elleni nyilvánvaló kényszerintézkedései hozták meg a nemzetközi jogban legalábbis a deklarációk szintjén mára már általánossá vált egyetértést abban, hogy az ember alapvető jogai közé tartozik vallásának szabad gyakorlása, s hogy e jog még olyan közfeladati kényszerrel szemben is kezd áttörni, mint az általános hadkötelezettség.

A jog biztonságot ad. Az állami jognál ez elég egyértelmű: az emberi magatartás addig, amíg a jog megrajzolta utat követi, nem ütközik állami kényszerintézkedésekkel. Az egyház nem tud a mai társadalomban kényszerintézkedéseket foganatosítani. Hogyan tud biztonságot adni?

Valójában az államjog sem csak a saját kényszere elleni biztonságot kínálja a jogkövetőnek, hanem a rendezett társadalomban létezés biztonságát, a kidolgozott megoldások megfelelőségét. A kényszer nélküli jogot, a *lex imperfecta*-t is érdemes követni, sőt csakis ezt (így) érdem követni erkölcsi szempontból. Az egyházi törvény is évszázados bölcsességgel és a szilárd alap biztonságával kínálja azokat, akik követik, önként, fiúi engedelmességgel, és nem azért, mert fenyítő hatalmától tartanak.

A jog a békés megoldások csiszolt társadalmi útjait kínálja. Még ott is, ahol látszólag vitát vezet le, a perben, szabályozottan, esélyegyenlőségre törekedve teszi azt, s igyekszik az igazságosság útját megtalálni. Az államjognak is, az egyházjognak is ez a célja.

Az egyházi rend egysége, a szentségek érvényes kiszolgáltatásának rendje, a bűnbocsánat penitenciarendje, a hivatalos egyházhoz tartozás külső jelei mind biztonságot kínálnak azoknak, akik e rendet elfogadják, és annak önként alávetik magukat. Többet, mint az állam rendje, mert az esetek többségében belső békét is kínálnak, nyújtanak, biztosítanak.

A jog nem tévedhetetlen, bizonyítási rendje csak közelíti a teljes igazságot, nem lát bele az emberbe. Az egyházi jog sem. Csak az érintettek együttműködésével és őszinte alávetése révén tud megoldásokat kínálni és a végső ítéletet fenntartja a legfőbb Törvényhozónak. Ám az egyházi jognak ez előnye is: nem kell az embert még a belsőjében sem magára hagynia, hanem mutatja az utat, ami a végleges biztonság felé vezet.

Az egyház joga is az igazság értékét kívánja érvényre juttatni, csak úgy, mint az állami jogok. Ugyancsak megvallja, hogy ezt csak a jogbiztonság keretei között teheti. Az állam jogánál is kérdőjelek érik az illetén megoldásokat elvi és gyakorlati szinten egyaránt. (Gondoljunk a visszamenőleges igazságszolgálat-

tás körüli vitákra.) Áll ez a nehézség az egyházi per megoldásaira is. Az egyház pl. védi a szentség érvényét, így a házasság szentségének felbonthatatlanságát, s csak az érvénytelenség bizonyítását teszi lehetővé. Ám ez a bizonyítás nehéz, mert itt szentségi érdek és társadalmi közös érdek védelme áll szemben a felek nyilvánvaló változott akaratával, rövidtávú vagy világi szempontok által is vezérelt érdekével esetlegesen. Csak Isten tudja a végső megoldást. Az egyház a vélelmezett érvényesség és a társadalmi stabilitás érdeke mellett áll jogilag. Néha ez nehéz lelki terhet is okozhat. A jog e téren is alakul, de eszköztára véges, és a szentségről szóló tanításból nem szabad elvenni.

KÖZJÓ ÉS NEVELÉS*

Egy ilyen nagyon tágra szabott tanfolyam-program is csak részben tudja átfogni mindazt, ami hivatásunk szerint célunk: emberebb ember és magyarabb magyar nevelése, képzése a közjó érdekében. A neveléssel a tanár jobbra, teljesebbé kívánja tenni az embert, hogy jobbra, teljesebbé tudja tenni a társadalmat. Ez a kölcsönhatás azok számára, akik keresztény szellemben felsőoktatási intézményben oktatnak, kutatnak, sokáig nem volt ennyire világos. Pedig természetesen kellene lennie: az ember egyszerre egyén és része a társadalomnak, egyszerre individuum és megjelenő része a homo egyetemes fogalmának. Széltében, amikor kapcsolódik minden vele egy időben létező emberhez és időben, amikor hordozza mindazt, amit genetikai, szellemi vagy erkölcsi értéként és teherként hagytak neki előző nemzedékek. És adja tovább, génjeiben, megnyilatkozásaiban, műveiben, de elsősorban példájával mindazt, ami számára cél, érték, igazság.

Azt várják tőlünk, felsőoktatástól, hogy piacorientáltak legyünk. A mai társadalom felfogásában az az érték, amit pénzben ki lehet fejezni, meg lehet határozni. Nemrég olvastam egy jelentős súlyú megnyilatkozásban, az akkreditációs bizottság értékelési szempontjai között azt a tételt, hogy az egyetem, a felsőoktatási intézmény színvonalának megítélésénél döntő szempont, mennyire felel meg az általa kibocsátott hallgató, az általa nyújtott oklevél a piac igényeinek. Mi ezek szerint munkaerőt termelünk csupán azokak, akik meg kívánják határozni a gazdasági folyamatok kívánatos menetét.

Úgy vélem, hogy ez alapján téves felfogás. Mindannyiunknak, akik emberek alakításán, képzésén munkálkodunk, érdemes ezen elgondolkodni. Eleve megkérdőjelezhető, van-e egyáltalán olyan gazdasági tényező, piaci szereplő, aki általános érvennyel meg tudná határozni, akár csak tíz éves távlatra is milyen képzettségre, milyen szaktudásra lesz a piacnak igénye. Elég sok meglepetés ért már bennünket ebben a vonatkozásban, a gazdasági jóslatok világából.

Másrészt, az teszi az embert emberré, emberként és a társadalom számára értékesé, hogy pénzt keres és pénzt csinál? Attól emberebb az ember, hogy gazdagabb anyagiakban? Csak az érték, ami a világméretű gazdaságban „egy az egyben” hasznosítható, „konvertálható”, esetleg még kamattal, haszonnal is? Nem a kiművelt emberfő már a nemzet igaz értéke?!

A gazdaság fejlődését és ugrásszerű kibontakozását a tudomány oldaláról kísérő előjelzések, ha nem egy-két vagy tíz év távlatáig látunk el csupán, súlyos veszedelemre figyelmeztetnek bennünket. A közelmúlt története csődök és válságok

---

* Korábban nem publikált szöveg (2000).

sorozatát mutatja, amelyekkel szemben a növekedés nem orvoslást adott, hanem világméretben súlyosbította a bajokat, ha helyesen számolunk. Mindez el kell hogy gondolkodtasson bennünket.

Amikor Európa fogalmát – amelyhez ezer éve tartozunk és amelyhez most szorosabban kívánunk kötődni – meghatározták, azt vallották, hogy Európa három pilléren nyugszik, három pillérre épül: a görög filozófia, a római jog és a keresztény erkölcs ezek, továbbá a nyelvi, kulturális, etnikai csoportok sokszínűségéből adódó sajátosság értékei. Nincs szó e meghatározás elemei közt se aranyról, se vagonról, se pénzforgatásról. Szellemi, erkölcsi értékek határozzák meg Európa önazonosságát. Olyan értékek, amelyek pénzen nem válthatók meg és nem szerezhetők be. Az értékek tudatosítása, kibontakoztatása ugyan minden nemzedék számára új feladatot jelent, mert nem lehet őket egyszer s mindenkorra elintézni, biztosítani, bankba tenni, de egyszersmind keresésük az új nemzedékek számára újra és újra kiteljesedést, valódi hasznot hozó lesz, amíg valóban európaiak lesznek és maradnak.

Maradunk-e Európában? Maradunk-e európaiak? Az európai tudományosság egyre több tekintélyes fórumán kérdezik meg, aggódva, olykor kihívón, veszélyt érezve és sejtetve: vajon Európa-e még az a világrész, amely felé Európa leszakadt része csatlakozni vágyón halad. Európa lesz-e még akkor is, amikor forma szerint is beérkeznek a csatlakozni vágyók?! Nem fogják-e végleg felváltani a keresztény erkölcsöt az erkölcsi viszonylagosság és sokszínűség, a görög filozófia logikus rendjét a média sugározta és erőltette felületes fél- és látszatismeretek, igazságok rendszertelen halmaza, a római jogot valamely terroron – mindegy, hogy diktatórikus, demokratikus vagy anarchista terroron – alapuló rend és kényszer szabályai, amelyekből egyre teljesebben kimaradnak az egyén alapvető – a második világháború szomorú tanúságai alapján számos nemzetközi okmányban és alkotmányban rögzített, de valójában még alig tudatosodott, s most a „jóléti államban” egyre inkább feledésbe tűnő – szabadságai, emberi jogai. Európa lesz-e az a társadalom, amelyhez csatlakozunk, vagy pedig inkább egy rossz értelemben amerikanizált, anyagi alapokra helyezett, csak dollárban gondolkodni tudó és csak azt értékhorozónak elismerő furcsa képződmény?

Lényegében feltehető ez a kérdés úgy is, hogy vajon vannak-e olyan marandó értékek, amelyekre a közjó érdekében folytatott oktató-nevelő tevékenységünk ráirányítható, ráépíthető. Adhatunk-e tanítványainknak olyan műveltséget, alapot, amely a gazdasági élet változásaitól, a tudomány eredményeitől, a technika haladásától függetlenül képessé teszi az új helyzetek felismerésére, a hozzájuk való alkalmazkodásra, azok helyes célra való felhasználására. Hogy tudjanak a világméretű változásokon uralkodni és a változások során mindig embernek lenni és maradni. Igaz-e ezzel szemben, hogy évről-évre, öt évről öt évre, évtizedenként igenis szükséges minden programot megújítani, átalakítani, ismét kísérletezni, mert a régi érték az új körülmények között szükségszerűen veszti ér-

tékjellegét. Át kell-e alakítani azonnal mindent csak azért, mert a piacon megjelenik és harsogva hirdeti magát valami új módszer, rendszer, s az időszerűtlenség vádja a legszörnyűbb, ami oktatási rendet érhet.

Divat kérdése-e a nevelés? Divat kérdése-e a tudomány, a maga alkotmányos szabadságával? Divat-e csupán az értékek világa? Lehet-e mindezt divattá tenni, minősíteni? Vagy pedig vannak olyan alapértékek, amelyek az emberből, úgymint egyénből, úgymint társadalmi lényből eleve adódnak? Értékek, amelyekkel ugyan a szabad emberi egyed és a szabad egyedekből álló társadalom is szabadon szembe tud helyezkedni, mert valóban, lényegük szerint szabadok. Ám nem tud szabadon választani sem egyén, sem társadalom a szabad döntések nyomán bekövetkező eredmények között: a döntés ugyan szabad, de eredménye törvényszerűn követi azt, bekövetkezik.

Nevelési célt tűzünk ki azért, hogy közjót valósítsunk meg. Akkor pedig első kérdésünk legyen: mi is a közjó? Nyilván a neveléssel kibontható, fejleszthető értékek sorozata, együttese, amely megvalósítva a közösség javára szolgál. Mi érték egy közösség számára? Nyilván vannak az értékcsomagban az alapvető biológiai, fiziológiai létet szolgáló szükséges és el nem engedhető anyagi előfeltételek, feltételek.

Új nemzedékek nevelése, oktatása során nem hallgathatunk a szomorú tényről: az alapvető anyagi létszükségletek, létfeltételek ma az emberiség nagy részének nem jutnak osztályrészül a természetes igény alapfokán, legkisebb szükséges mértéke szerint sem. A saját országunkban is élnek köröttünk e legkevesebb mérték szerint is szűkölködők, pedig nemzetközi mérték szerint a mi országunk a gazdagabbak közé számít. Határainkon túl ugrásszerűn, szinte elképzelhetetlen mértékűre fokozódó nyomorúságban is élnek emberek, társadalmi csoportok. Kellenek anyagi javak azért, hogy ez a minimum, létminimum, az emberi méltóság megéléséhez, megtartásához elengedhetetlen szükséges anyagi alap elvben és gyakorlatban cél szerint mindenkinek osztályrésze lehessen. E felé való törekvést kötelezettségként írják elő számunkra nemzetközi szinten vállalt szerződések, a saját alkotmányunk tételei. De ezen túl, ezt messze meghaladón írja elő a nyomorgókkal való közösségvállalást keresztény világnézetünk, erkölcsi rendünk. Az ószövetségi alaptételből kiindulva: „szeresd felebarátodat, mint önmagadat”, tartsd érdekeit ugyanolyan célnak, mint sajátjaidat, megadva kinek-kinek, ami a természet rendjén neki jár, megilleti. (Márpedig a létminimum jogtételben is rögzítetten igenis mindenkinek jár!) Az az ember, aki e kötelezettség mellett elmegy, aki arra vállat von, nem tudatosítja, az nincs jól nevelve, az nem a közjót fogja szolgálni

A közjót pedig nem lehet leszűkíteni egy városra, egy országra, egy rétegre, egy nemzetre: a közjó kérdése valóban globális kérdés. Amíg az emberiség jó része nyomorog, időzített bomba ketyeg világunkban. Bomba, bármikor robbanhat, és nem csak azokat fogja tönkretenni, akik töltetét képezik, hanem velük mindazokat, akik nem törődnek vele.

Kellenek anyagi értékek! De csak ezek kellenek? A köz számára csak ezek foghatók? Korántsem! Mi, akik tanításra tettük fel életünket, valljuk, mert tudjuk és tapasztaltuk, hogy a köz javát szellemi értékek közvetlen szolgálják, növelik, erősítik. Tudás kell. Arany János Széchenyi emlékezetében a nagy államférfi szájába adott kijelentése: „Elvész az én népem, elvész - kiálta - / Mivelhogy tudomány nélkül való”, minden korra és minden népre egyaránt érvényes. Kell tudás, kell tanulni, és minél nagyobb, minél összefüggőbb a látókörünkbe eső világ, annál jobban, annál többet kell tanulni, a közjó érdekében. Egyrészt meg kell tanulni, mik vagyunk, hogy el ne veszítsük önazonosságunkat, az értéket, amit beviszünk Európa közös kincstárába. Meg kell tanulni azt is, milyenek a többiek, hogy nyitottan fogadhassuk gondjaikat, megértsük őket. És az értékeknek azt a pluralitását, ami az egymástól különböző műveltségek, kultúrák sokszínűségében rejlik, ugyancsak meg kell tanulni becsülni. Különböző szaktudományok mellett, azok tételes anyaga mellett meg kell tanulnunk őket a közjó érdekében hasznosítani, más-más területen azonos célért dolgozni.

Közéletre is nevelni kell. Évtizedeken keresztül az erre alakítást, ennek elsajátíttatását nem kívánták tőlünk. Engedelmes polgárokat kellett nevelni, akik úgy tesznek, mintha meggyőződéssel hajtanák végre mindazt, amire utasítják őket felülről. Csak arra kellett figyelni, mit mondanak ott, azok. Orwellnek ma már múlt dátummal, a jövőre kivetített ijesztő világgépe, 1984, amikor az igazságot évente átírták a politika igényei szerint, élő rendszer volt, bevallottan, a világ jó részén. Közben a világ másik részén sem volt ezzel kapcsolatban minden rendben. A média, a sajtó, amelynek szabadságáért a polgári forradalmak hajnalán Európa és az innét benépesített új világok meggyőződéssel szálltak síkra, mint a közjó biztos támaszáért, rendszeresen alakítják kedvükre az igazságot, féligazságokkal, visszatartott információkkal, átszínezett valósággal. Vajon újra az lenne az igény, hogy írjuk át rendszeresen az igazságot?

A sajtó és média ma hatalom. Gazdasági érdekeiért a maga eszközeivel száll síkra. Meg kívánja szabni azok szellemében, miről értesülhet a közösség, mit kell titkosítani. Ehhez képest meghatározza az adatokat, amelyekre világról kialakított képünknek támaszkodnia kellene. Nem szabadok hát ma sem az emberek döntései. Amikor tanítunk, amikor tudást adunk, alapfokon az információk felvételét iparkodunk – kötelezőn – lehetővé tenni. (Hogy tudjanak a fiatalok írni, olvasni, beszélni, és bizonyos alapvető összefüggéseket kiszámolni.) Középfokon az általános műveltségen keresztül képessé akarjuk tenni arra, hogy ítéletet tudjon alkotni, összehasonlítani és mérlegelni, programok, célok, értékek, szükségletek és azok ára között. A felsőoktatásban ennek az általános műveltségnek a szaktudományok igazságain alapuló tételei összefüggéseit, kutatását, fejlesztését kívánjuk átadni, hogy szilárd alapul szolgálhasson a közjóért cselekedni akaróknak.

Tárgyamra, amit oktatok, felületes szemlélő azt hihetné, több ezer év óta nem változik anyaga: hisz római jogot tanítok. Könnyűnek és természetesnek tűnhet

erről az alapról indulva az oktatás értékeinek állandósága mellett szállni síkra. Úgy vélem azonban, hogy épp a történeti tudományokból minden nemzedék a maga szükségletei szerint nyerhet újabb-újabb tanúságokat! A történelem ma is az élet tanítómestere – de akarunk-e tanulni a mesterektől?! Hihetetlenül lehet időszerűsíteni minden történelmi visszapillantást, ha azon át valóban érdeklődve pillantunk a jövőbe, ha hosszú távlatban akarjuk a folyamatokat megragadni!

A természettudományok valóban évről-évre hihetetlen többlet tételes tanulnivalót, új anyagot adnak oktatóknak, tanulóknak egyaránt. Közben a természettudományok a maguk fejlődési lehetőségeinek gátlástalan kibontásával hovatovább zsákutcába viszik az emberiséget, mert megemésztik alatta a bolygót, természetes életterét. A történettudományok figyelmeztetnek arra, hogy nem csak a mai és a holnapi nap létezik. Jöhetnek még századok, akár évezredek is, ahogy már el is múltak. Ebben a meglátásban nem a mi pillanatnyi szűkre és távlat nélkül meghatározott érdekünk a döntő, hanem hogy beleilleszkedve a folyamatba őrizzük és időszerűsítve adjuk tovább a ránk bízott értékeket. Ez a feladat eleme közös európai kultúránknak. Európa kultúrája ugyanis történelmi szemléletű, történelmet író és vizsgáló kultúra volt.

Tudás kell. De vajon elég-e anyagi érték és szellemi érték megszerzésére oktatás ahhoz, hogy a nevelés a közjó irányába hasson? Véleményem szerint nem. A közjó egyének érte való munkálkodásán keresztül alakul ki. Mégpedig akkor, ha az egyének hajlandók egymásért munkálkodni, egymásért áldozatot is hozni, a másik kedvéért önös érdeküket háttérbe szorítani. Az önzetlenség, áldozatosság, a szolidaritás vagy együttérzés, a köz szempontjainak saját érdekem elé helyezése erkölcsi értékek. Nélkülük hiába a gazdasági fejlődés, csak növeli gazdagok és szegények közt az űrt. Hiábavaló remény, hogy a piac egyensúlyba hozza önmagát. Egyenlőtlenséget növel. De nem igaz, nem helyes az a régi tétel sem, hogy a piacon az marad alul, aki selejt, aki értéktelen, azért pedig nem kár, jobb ha kihullik az életért való küzdelemben a rostán.

Ma már a jog nyelvén is kifejeződik – ha nem is valósul meg mindig – az a keresztény elv, amely a legkisebb és a legnagyobb ember közt sem tesz különbséget, sőt bizonyos vonatkozásban ideálként állítja a kisgyermeket a felnőtt emberek elé, és vallja, hogy amit a legkisebbeknek teszünk, az Abszolútumnak is tesszük, önmagunk hasznára, emelkedésére tesszük. A gazdasági szemlélet nem fog kivinni bennünket a társadalom zsákutcájából, amibe az anyagiak hajszolása vitt. Az önös, énre összpontosító tudás sem visz ki belőle. A tudás eszköz lehet az önzéshez. Eszköz arra, hogy ismereteim tornyában mások fölé emelkedjem és lenézzek rájuk. A tudás hatalom és a hatalom szédít. Csak a közélet erkölcsi irányultsága, a szolidaritás, igazságosság, méltányosság, türelem és együttérzés teremtheti meg az anyagiak és a tudás helyes felhasználását, a közjót, mindenki javát.

A közjó érdekében szükség van a társadalomban rendre. Arra a bizonyos harmadik pillérre, a jogra. A jog szerint a társadalom, a nemzet a hatalom hordozója,

de egészében nem tudja hatalmát gyakorolni. Nem tudja gyakorolni sem azért, mert mással van elfoglalva, sem azért, mert nem ért hozzá. Éppen a globalitás miatt túlnőttek a közrend fenntartásának eszközei az egyes ember belátásán, látókörén. A feladat egyre bonyolultabb, szakosodottabb. Át kell adni hatalmat a közjó érdekében kiválasztottnak, csoportoknak vagy egyeseknek. Azért, hogy a köz rendjét megvalósítsák s a rendben az egyén a maga szabadsága keretében bonthassa ki értékeit, biztonságban létezzék és önként adózzék a közjónak.

Erre az átadott hatalomra a kiszemeltek sok minden módon választják ki. A kiválasztás történik tudás alapján, történik a vállalók köréből, azonban mindeképp az egyszerű választók bizalmából fakad. Ez pedig az információk függvénye, az ötödik hatalom által befolyásolható kérdés. A hatalom átruházásával kapcsolatban a legfontosabb értékelési szempont, hogy a hatalom nem annak javát szolgálja, akire ruházzák. Nem az ő felemelkedésének eszköze. Szolgálatot kell vállalnia annak, akit a többiek maguk fölé emelnek.

Saját pedagógusi, tanári pályánkon nap mint nap megéljük: egyrészt tekintélyt kell tartanunk a tanítványok csoportja előtt, de a tekintélyt azért tartjuk, hogy szolgáljuk vele a csoport érdekét. Szolgáljuk őket, mikor köztük vagyunk, és akkor is, amikor nem. Szolgáljuk őket életünk apró tételekre váltott rájuk szánásával. Talán mindazon rétegek közül, akik a többiek érdekében hatalmat, hatáskört kapnak, a pedagógusok körében a legtudatosabb, hogy ezt nem maguk javára kell fordítaniuk. Nem emelkedésükre, nem anyagi előnyükre kapják megbízásukat – pedagógusnak lenni nem valami nagy üzlet a mi szép országunkban. Azért kapják, azért kapjuk, hogy azokat szolgáljuk, emeljük, pallérozzuk, akiket ránk bízta, akik ránk bízták magukat! Ha tanítunk, erkölcsi tartásban példát mutatunk és utat ajánlunk, a közjót szolgáljuk, tanítványainkon keresztül az egész társadalmat.

Ilyen szolgáló szellemnek kellene áthatnia a hatalom összes birtokosait. Nekik el kell arról számolniuk, a társadalomnak pedig számadásukat ellenőriznie kell. A közjó érdekében mindazokat az állampolgárokat, akik politikai hatalommal rendelkeznek, meg kell tanítani (tehát gyakorlatilag minden 18 év feletti épelméjű embert) arra, hogy a feladatuk ellenőrizni a hatalom gyakorlóit. Mérlegelniük kell, nemcsak a nekik célosan juttatott értesülések tükrében, hanem tárgyilagosan és figyelmesen körül tekintve a programok és azok megvalósulása területén, hogyan bánnak az általuk átadott hatalommal? Taposnak-e a felül lévők vagy hordozzák a köz terhét, szolgálják érdekét. A közbizalmat kövesse ellenőrzés, felelősség a társadalomnak. Ez a közjó megvalósulásának napjainkban egyik alapfeltétele.

Az egyetemek jogi karain a kilenc-tízszeres túljelentkezés miatt ezrével beszélgetünk el közéleti pályára induló fiatal érettségizett emberekkel, magyar választópolgárokkal. Megkíséreljük kipuhatolni, van-e fogalmuk arról, milyen politikai szerep jutott nekik nagykörúságukkal osztályrészül. Többnyire nincs. Halvány

segédfogalmuk is alig. Túl sokat beszélnek-e ilyen témákról sajtóban, médiában vagy túl keveset, túlzott-e az érkező információhalmaz és elbizonytalanít, vagy olyan esetleges, hogy nem tájékoztat? Netán úgy adagolják az értesüléseket, hogy ne alakulhasson ki a polgár önálló ítélete? Érdemes ezen elgondolkodni. Valami baj biztos van. Hiszen a főiskolát végzett tanárok, akik az érett ifjút kibocsátották szárnyaik alól, az utolsó években bizonytalannal tudták, hogy rövidesen az ország, a régió értelmisége kerül ki kezük alól az életbe. Nem kellene azokat talán ennél bővebb fegyvertárral elbocsátani (éppen azokat, akik nem is jogásznak készülnek, akik később sem tanulják meg az alapokat többé). Kell ez sofőrnek és mérnöknek, művésznek és pénzügyőrnek, hisz egyenlő súlyú szavuk lesz közügyekben, választásokon, közcélok meghatározásában.

Időnként meghívunk, mint volt alkotmánybíró, tartsak előadást arról az alaptörvényről. Keretei közt ezt a jogállamot tíz éve építjük. Meg szoktam kérdezni hallgatóságomat, akik a tárgy iránt bizonyos érdeklődést mutatnak és többnyire nem is tizenévesek: hányan olvasták közülük az Alkotmányt. Az eredmény siralmas szokott lenni, pedig alkotmányunk sem nem különösebben hosszú, sem nem érthetetlen. Olyan értékekkel találkozunk benne, mint az egészséghez, az egészséges környezethez, a munkához, a létminimumhoz, a pihenéshez, a biztonságához való jog, anyák és családok támogatása mint kötelezettség. (Nem találjuk benne értéként a bankkonszolidációt, a pénzintézetek luxuskörnyezetét vagy a gazdasági és médiaszakemberek kötelező aránytalan túlfizetését.)

Hogy tanítjuk, amit nem tudunk? Hogy értékeljük, amiről nincs tájékozottságunk? Amiről csak azt vesszük át felületesen, amit kifejezetten és célzottan a fülünkbe kiabálnak, és nem érdekel különösebben, amit elhallgatnak előlünk. Vajon szülők, nevelők, közírók, politikusok hogyan számolnak el a felelősségükkel abban a vonatkozásban, hogy ma hazánkban fiatalok, lelkesek vezető szerepre vállalkoznak, miközben nincs kellő ismeretük annak az alaptörvénynek értékrendjéről, amely szerint a hatalmat gyakorolniuk kell, arról a történelmi folyamatról, amiben ez az értékrend kialakult, annak viszonylagos vagy időtálló jellegéről.

Nem az Alkotmányhoz igazodik a mi jogállami társadalmunk. Mire törekszik minden politikai program, még inkább minden gyakorlat elsősorban? Arra, hogy az egy főre eső bruttó termelési értéket emelje, a bűvös GDP-t, ettől várva minden üdvöt. Nem vizsgálják közben, hogy érzik magukat az egyes polgárok ebben a szolidárisnak csúfolt társadalomban. Van-e munkájuk, hogy kiteljesítse emberségüket? Van-e környezetükkel olyan kapcsolatuk, amivel hasznára vannak a közösségnek? Amelyben adni tudnak - hisz jobb adni mint kapni. Amelyben egyéni értékeiket meg tudják élni? Adunk-e teret az ilyen irányban mutató törekvéseknek, vagy egész mással vagyunk elfoglalva. A tömeg elégedjék meg a kenyér minimumával és a tucat-cirkusszal, tapsoljon ezért, és ne akarjon sorsának alakításába beleszólni. Ha pedig ez így van, milyen jognak hívjuk Ma-

gyarországot demokráciának, köztársaságunkat jogállamnak? Nem az, ma még!

Megvan természetesen országunknak az alapja ahhoz, hogy valóban demokratikus jogállammá legyen. Van hozzá törvényes rendünk, amelyben ezek a célok kiteljesedhetnek. Van olyan társadalmi rendünk, amelyben az egyén a köz javára kibontakozhat. Van olyan törvényes rendünk és lehetnének olyan ismereteink, amelyek figyelmeztetnek a szabadság kockázatára és buktatóira, leginkább a mohóság és az önzés veszedelmére! Az élvonalnak talán érdemes lenne fékeznie magát, hogy a leszakadók felzárkózhassanak! A közterhekből az élvonal – alkotmányos kötelezettségként – vagyona és jövedelme szerint tartoznék részt vállalni, nem kedvezményeket követelni! A közhatározatok meghozatalában viszont minden ember egynek számít, a leggazdagabb ugyanúgy mint a legszegényebb, nincsenek „egyenlőbbek”! Ahogy Isten előtt is minden ember egy, hordozza a Teremtő képét, meghívást kapott az üdvösségre. És ha nem jut el oda, az ugyan elsősorban az ő egyéni tragédiája, de ha azért nem jut el céljához, mert a közösség nyomása másfelé tereli, mert nem adnak neki módot a maga talentumai kamatoztatására, mert más bálványokat állítanak elébe követendőkként – akkor vajon ezért ki felel? Biztos, hogy csak az egyén felel?!

A közjó az egyének összességének java. Az egyén maga kiteljesítéséhez kellene olyan értékek, amelyeket a közösség nem nyújthat. Valóban maradandó értéket ki-ki csak magának tud szerezni. De valóban maradandó értéket magának ki-ki csak a másiknak nyújtott támogatás, segítség útján tud szerezni! A másiknak nyújtott áldozat, a másikra való figyelés, a másik ügyeiben való részvét, a köz javán való munkálkodás révén! Aki a nekiindulásakor juttatott talentumot óvatosan elássa, hogy biztos el ne veszítse, és élete végén felmutathassa, mint el nem fecsérelt értéket, az válaszként kapja majd, hogy ez a zsugorgató aggályossága értéktelen! Elvesztegette, amit látszatra megőrzött! Aki pedig szétosztja a rászoruló közt saját javait, valójában megőrzi és megsokszorozza azokat! A közjó abból képződik, amit a magunkéból szétosztunk. Gazdasági értéket is, tudást is. De mindenekelőtt a szabad erkölcs gyümölcseit. A világ egy része ugyan állítja, hogy ezek az erkölcsi értékek viszonylagosak, nem állandók. Meggyőződésem, hogy nincs igazuk: az erkölcsi értékek állandók, de más-más abból a megvalósítható, gyakorlatba átvihető, kor szerint, helyzet szerint, meg más várhatunk el a megvalósítás során az atomkutató mérnöktől, mint a libapásztortól. Többet tud nyújtani a nagyobb tudású, a technika törvényeiben járatos, vagy a társadalom mozgástörvényei között eligazodni tudó ember, ezért nagyobb a felelőssége is.

Erre a nagyobb felelősségre, a felelősségérzet folyamatos fenntartására sőt fejlesztésére (ha úgy tetszik, arra, hogy tovább képezzék magukat) kell ránevelnünk tanítványainkat. Példával elsősorban, mert az erkölcs gyakorlati kategória Arisztotelész rendszerében. Kicsit ér az értékrend, amit szóban vallunk, de nem gyakorlunk. De az elmúlt negyven év után, a még mindig alakuló és elbizonytalanodott világban, nem elég élni, megélni az értéket, a jót. Bármennyire visszánk

tarthatja épp az értékes, szerény ember, hogy reklámot csináljon saját cselekvései indítékainak, elveinek, adott esetben nekünk, akik fiatalokkal rendszeresen találkozunk, meg kell világítanunk, ki kell fejtenünk, el kell magyaráznunk a közjóért való, értékmegvalósító cselekvés mibenlétét. Rá is kell mutatnunk értékrendünkre. Nemcsak hitünket, értékeinket is hirdetnünk, megvallanunk szükséges. Nem ismerik őket az emberek. Hamis kép alakult ki azokról a társadalomban. Egy jóindulatú tanítványom kérdezte tőlem annak idején Miskolcon: nem akadály-e a pályámon érvényesülésnek keresztény felfogásom, világképem? Őszintén mondtam, hogy sohasem éreztem annak. Inkább az a meggyőződés, hogy könnyebbséget, biztos fogódzót kínált.

A kérdés ott motoszkál az átlagos ember fejében. A keresztényekben is, esetenként. Nem könnyebb-e a világ – nálunk okosabb – fiainak, akik nem teremtenek az amúgy is adódó nehézségek mellé még mesterségesnek tűnő többletkövetelményeket. A GDP értékmérője szerint – valameddig – könnyebb. Csakhogy ez a könnyebbség visszaüt. Ma már a tudományok egzakt pontossággal kiszámított folyamatjólásai igazolják, hogy záros határidőn belül visz zsákutcába, gazdasági, evilági vonalon is. Attól, hogy ezt elhallgatják, nem közlik a döntést hozó polgárral, a folyamat nem fordul meg.

Az erkölcsi értéket, amely egyedül alkalmas alapvetésre, amely egyedül érdemli meg nem csak az európai, hanem a világméretű globalitást, nem elég ma már csak gyakorolni. Nem figyelünk eléggé egymásra, hozzászoktunk a felületes, lepergő benyomások átmeneti rögzítésére: így az erkölcsös magatartás nehezen lehet példaértékű. Beszélni is kell arról, tanítani is kell. Meg kell ismertetni, cselekvéseink mozgatórugója mennyire célos, mit miért teszünk, mellőzünk, mit értékelünk. Úgy vélem, hogy az erkölcsi érték csak szabadon valósítható meg, ebben az értelemben valóban többféle, plurális: Cronin a *Mennyország kulcsa* című szép regényében mondja, hogy sok út vezet az üdvösségre – szélesebb, keskenyebb és egy-egy magányos vándor úttalan is betalálhat. A közjó felé azonban nem visz nagyon sok út. Legfeljebb akad köztük könnyebb, nehezebb, hatékonyabb és kevésbé hatásos. Úgy gondolom, hogy az ember a maga természetes, biológiai, fizikai adottságaiból a következő században sem fog tudni kilépni. Mi nem fogunk úgy repülni sohasem, mint a madár, nem fogunk akkorát ugorni, mint a kenguru – még hogyha évről-évre milliméterekkel megjavítunk is különböző rekordokat, ez sohasem fog lényegeset változtatni emberségünkön. Ám szellemünk szárnyalása, erkölcsiségünk kibontakoztatása előtt beláthatatlan távlatok nyílnak. Annál tágabb a tér, minél nagyobbak a bajok, amelyeket közös jóra kell fordítanunk. A mérce pedig oly magas, hogy nem kell félnünk a meghaladásától.

Mindezt el kell fogadtatni a mai főiskolai hallgatókkal. Ne higgye a következő nemzedék, hogy arra számíthat, helyette mások fognak gondolkodni, cselekedni! Sem pártközpontban, sem tudósközpontban nem lesz erre sem mód, sem lehetőség! Reméljük, nem is lesz rá szükség!

A VALLÁSTUDOMÁNY A JOGTUDOMÁNY SZEMSZÖGÉBŐL*

A Magyar Tudományos Akadémia, mint önkormányzattal rendelkező közalapítvány, a magyar jogrendben megkapta azt a jogosítványt, hogy a tudományos kutatásokat szervezze, a tudományos minősítéseket megadja, a költségvetés keretében a közkiadások között a tudományos célra rendelt anyagi eszközök elosztása, felhasználása tárgyában véleményezési – javaslattételi jogosultsággal rendelkezzen, ezzel megvalósítandó az alkotmány szerint [Alkotmány 70/G. (2) bek.] a tudományos és művészeti élet szabadságával kapcsolatban a tételt, hogy tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak.

Az Alkotmány nem mondja meg, kik a tudomány művelői. Azt sem határozza meg, hogy mi a tudományos élet, melynek szabadságát a Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja. E tekintetben, úgy tűnik, a Magyar Köztársaság hatalmi apparátusának igazgatási jogosítvánnyal ellátott tisztségviselői jogosultak, illetve kötelesek állást foglalni. A „tiszteletben tartja és támogatja” szöveg ugyanis parancs a jog nyelvén, állami feladatot, közfeladatot fogalmaz meg. Ha nem tesznek ennek eleget, alkotmányos mulasztásban vannak az állam hatóságai, tisztségviselői, ha tévesen, vagy nem a szabadság körébe eső szempontok szerint cselekszenek, alkotmányellenesen járnak el.

A szabadságok biztosítása vonalán a jogosultak – a kutatók, a tudomány művelői és a felsőoktatásban képzést keresők – követelhetik a köztársaság szerveitől a tudományos kutatás tárgyi előfeltételeinek biztosítását, az intézményhálózat fenntartását és szükség szerinti bővítését. Alkotmányos elv, hogy a szabadságjog biztosítása terén elért társadalmi szintet nem szabad csökkenteni kényelmi, vagy pénzügyi szempontok kedvéért. Alkotmány szerint szabadságaik védelmében a tudomány(ok) művelői (és keresői) részére, ha e vonatkozásban jogaik csorbulnak, vagy eszközök híján ellehetetlenülnek, biztosítani kellene a bírói utat. Ám ebben – erről szóló törvény híján – a rendes bíróságok nem illetékesek, közigazgatási bíróság nincs, és az Alkotmánybíróság ilyen irányú, koránt sem teljes, jogosítványai is megvonattak. Úgy vélem, fennáll e téren az Alkotmány sérelmére a törvényhozás mulasztása, mikor folyamatosan késik a jogorvoslati lehetőség megalkotásában.

Nos, ma mégsem ez a fő bajunk. A pénzügyi szempontok előtérbe kerülése köztársaságunk életének minden vonalán a szabadságokkal és szabadságjogok-

---

* Eredeti megjelenési hely: *Vallástudományi Szemle*, 2008/4. 49–55.

kal szemben az „örüljünk annak, ami van” szemlélet elterjedését segíti elő: „jobb biztos nem lesz a helyzet évről évre, öröm, ha nem romlik feltűnőn” a jelszó – szemben a szinten tartás és szükség szerinti fejlesztés alkotmányos igényével.

Ebből a szempontból előrelépés, ha az igazgatás a tudományterületek bővítését kész az MTA javaslata alapján a jövőre tudomásul venni. Ilyen előrelépésnek minősül, hogy a tudományterületek akadémiai meghatározott sorába felvették a hittudományokat, visszaadva régi rangjukat, amit hamis érveléssel, az állami semlegességre hivatkozva, vitattak el tőlük.

A tudomány nevezett területének újra elismerésével függ össze, hogy a területen belül a tudományos kutatás részterületeinek meghatározása időszerűvé vált. Lényegében ettől függ, hogy milyen működési területen minősülhet elismert, autonóm kutatónak, tudomány művelőjének valaki köztársaságunkban.

Az MTA bizottságot delegált annak meghatározására, hogy hittudományi ágazatnak, interdiszciplináris kutatási területnek, vagy valamely más tudományos terület ágazatának (szociológia, történelem jöhet szóba) nyilvánítandók-e a vallástudományi kutatások, és tudósoknak azok művelői. Ettől függ elfogadottságuk a tudós testület részéről, igényük az alkotmányos közszabadságra, az anyagi támogatottságra, ettől minősíthetőségük, esetleges oktatói jogosítványuk is.

Az MTA megkapta e kérdésben a forma szerinti döntés jogosítványát az államhatalomtól, és megbízása alapján ehhez várja tőlünk, határterületi tudomány szakok képviselőitől, a formalizált javaslatot a jövőbeni lehatároláshoz.

A tudomány a valóságot kutatja, és arról igaz, az emberi értelem számára megfogható ítéleteket alkot. Ezeket rendszerezi, összefüggéseikben mutatja be, s e rendszerezés révén további valóságok és igazságok felismerését teszi lehetővé. A vallástudomány a vallásról teszi mindezt: tárgya létező vallás, a létező vallás, vagy létező vallások, valóságukban, összefüggéseikben, az egyes ember, illetve a társadalom (csoportja) számára megfogható és további ismeretek szerzését lehetővé tevő módon.

Mi a vallás? Mit értünk alatta? Alkotmányunk 60. §-a szerint: „(1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. (2) Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki (bárki!) vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa.”

Az itt kiemelt jog, illetve szabadság két általánosabb emberi alapjog, az Alkotmány 61. §-ában lefektetett véleménynyilvánítási szabadság, és a 62. §-ában nevesített békés gyülekezés, illetve annak szabad gyakorlása – meghatározott körben való külön hangsúlyozása. Történelmi okai vannak annak, hogy ez a külön hangsúlyozás különböző alkotmányokban, így a miénkben is, megtörténik: vagy

a vallás szabadságát kívánják ezzel állami befolyás alól kivonni, vagy éppen fordítva, az állam szuverén polgárai közösségét kívánják mindennemű vallási szupremáciával, kényszerrel szemben megóvni.

Mindenesetre ezzel a részletezéssel az Alkotmány segít nekünk a vallás, ezzel áttételesen a vallástudomány(ok) közelebbi meghatározásában.

A vallással kapcsolatban a jog által megragadott első lényeges mozzanat annak szabadság jellege. A vallás szabadsága alapjog jellegű, mindenkit, aki a Magyar Köztársaságban tartózkodik, tehát annak területiális főhatalma alá esik, megillet.

Figyeljünk fel arra, hogy a magyar nyelvben a vallás fogalma nem a *religio* tükröződése, mint a latinban, és a legtöbb európai nyelvben. A *religio* kötést, kötöttséget, visszacsatolást jelent a különböző elemzések árnyalati eltéréseiben, de lényegi egyetértésével. A magyar nyelvben a vallás fogalma szabadságként jelenik meg a XVI. századi Erdélyben,¹ majd a bécsi békével (1606) a királyi Magyarországon is. Jelenti azt a privilégiumot, amely – az Aranybullában foglalt nemesi szabadságok sorát – a hit szabad elfogadása, egyéni és együttes megvallása szabadságával egészíti ki, tehát a személyi méltóság teljességéhez tartozónak jelenti ki. (A jogi személyiség szabadságainak teljessége az *una eademque nobilitas* jogosítványai-ban valósul meg.²)

Az alapszabadsággal élés a mai jogrend által is védett, ezért alapjog. Azt jelenti – a szöveg szerint – hogy a szabad személy: 1) lelkiismereti meggyőződését megválaszthassa, vagy a mástól kifejtett meggyőződést szabadon elfogadhassa; 2) jelenti e meggyőződés szabad kinyilvánítását bármely módon, egyénileg és csoportosan, másokkal együtt, nyilvánosan vagy magánkörben; 3) jelenti annak szabadságát, hogy valaki e lelkiismereti meggyőződése kinyilvánítását szabadon megtagadhassa; végül 4) jelenti, hogy e meggyőződését szabadon taníthassa.

A jog a lelkiismeret, illetve a lelkiismereti meggyőződés alatt a személy belső, értelmi fogalomalkotását, ítéletalkotását, tudati állásfoglalását érti. Már a római jog is elvonta az ilyen belső állásfoglalás megítélését a közösségi hatalom hatósága alól: *de internis non iudicat praetor*. Ez a tétel kifejezi, hogy a rómaiak tisztában voltak a személy belső világának közvetlen bizonyítással meg nem ragadható voltával. A jog rendje viszont objektív társadalmi valóság, úgy is, mint norma-rend, úgy is, mint jog védte vagy tiltotta lehetőség. Az ember belső világának valóságát nem vitatja ez a szemlélet, sőt adott esetben értékeli is, szándékosság, vétkekesség, tudatosság, tévedés eseteiben. Mégis kivonja a belső világot, a lelkiismeret világát, azt, amit tudatunkban ismerünk, ismerünk fel, ismerünk el, a társadalmi megítélés alól: szabadnak nyilvánítja.

1 1548. tordai országgyűlés.

2 Ad primum articulum (§2): Verum omnibus praedictis statibus et ordinibus liber religionis ipsorum usus et exercitium permittetur.

A társadalom számol tagjai ismereteinek bizonyos fokával, azt társadalmilag értékeli. Elvárja tagjaitól, hogy a körülöttük levő világról, de a maguk kisebb világáról is, valós, az igazságnak megfelelő ismereteket szerezzenek, hogy a társadalmi létükre kiható igazságokat iparkodjanak valóságuk szerint megismerni. Ezen ismereteikkel a társadalmi együttműködésben vesznek részt. Ezért a társadalom, a közösség számára nem közömbös a cselekvést meghatározó, az együttműködéshez szükséges ismeretek elsajátítása, sőt érdeke a közösségnek annak minél magasabb szintje. A tanulás és művelődés szabadságának jogi védelme mellett ezért e téren a jogrend megköveteli az alá vetettektől bizonyos ismeretek elsajátítását, a közös ügyekben való tájékozódást, egyrészt jogparanccsal – iskolalátogatási kötelezettség, – másrészt az ismeretek hiányából adódó hátrányos következményeknek a tévedő, tájékozatlan személyre hárításából³, – illetve bizonyos társadalmi szerepkörök betöltésének bizonyos képzettségi, tudati előfeltételekhez kötésével, – harmadrészt anyagi előnyök kilátásba helyezésével.

Mindez nem változtat azon, hogy a közösség az egyén, az autonóm személy belső világáról nem alkot ítéletet, sem annak igazságáról, sem annak értékéről. Az ítélethez bevárja a tudati tartalom nyilatkozatban, vagy cselekményben, ily módon jogsértésben való tárgyiasulását.

A történelem tanúsága szerint az ember belső, lelkiismereti meggyőződése korántsem marad a társadalomra hatástalan. Ezért történelmileg gyakran kívánták meg közösségek, hogy tagjaik belső meggyőződése által alakított gondolkodása azonos vagy hasonló legyen. Legkivált a társadalom tagjainak az értékekre, illetve a közösségi életük szempontjából lényeges tényekre vonatkozó meggyőződésének azonossága kívánatos a társadalmi együttélés szempontjából.

Ez a felismerés okozta, hogy adott történelmi szakaszban adott társadalmi csoport vezetői – akár köteleességüként – törekedtek a hatalmuk alatt állók homogenen lelkiismereti meggyőződésének elérésére.⁴ Elüldözték a más felfogásúakat, kizárták azokat a társadalmi tisztséget viselők köréből, vagy akár szankcionálták is eltérő értékek és igazságok vallását. Ezt annak alapján teheték, ahogy e tárgyban az érintettek megnyilatkoztak, ahogy meggyőződésüket megvallották. Így vált a megvallás, a vallás, a társadalmi elismertség vagy üldözöttség kiváltójává.

Így született meg az igény a vallásos meggyőződés szabad kinyilatkoztatására, illetve az azonos meggyőződésűek csoportos vallási megnyilatkozásainak elfogadására.

Minden esetre a mai modern alkotmányok általában jogrend által védendőnek tartják az ember lelkiismereti meggyőződését, mégpedig nem csak a belső világot illetően, hanem annak megnyilatkozása vonatkozásában is. Az Európai Unió

3 Ignorantia cuique nocet – imperitia culpa adnumeratur.

4 Vö.: *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat, 2000. 1–2. fejezet, 24. („Tette kész buzgósággal, éberem kell örködnöd napról napra a Szentegyház fölött...”)

Alapjogi Chartája, az ENSZ Alapokmánya egyaránt kinyilatkoztatják a vallás szabad gyakorlásának igényét, annak ellenére, hogy a modern társadalomban is könnyebb lenne a társadalmi együttműködés azonos igazságokat, és főleg azonos értékeket valló csoportokon belül.⁵

Az alkotmányos szabadság megfogalmazásával azonban nem értünk a probléma végére. Nyitva marad a kérdés: mi a lelkiismereti meggyőződés?

A lelkiismerettel szembeni kényszer tilalma révén a kérdésnek van, bár elszórt, bírói gyakorlata. A lelkiismeret szerinti meggyőződésnek határozottnak, az egyén által értékeltnek, szinte önazonossága részének kell lennie ahhoz, hogy a társadalmi normával szemben érvényesülhessen. Meggyőződés – vitán felüli elfogadottság – tárgya lehet egyrészt *ontológiai igazság*, akár az egyén létét, természetfeletti elhivatottságát, társadalmon belüli vagy világon belüli helyét illetően, másrészt a létrendekre vonatkozó – rajta kívül álló, őt esetleg meghatározó vagy vele viszonyban lévőnek hitt – abszolútum, személyes létteljesség, Isten. Másrészt, és ez a társadalomra közvetlenebb kihatással lehet, a lelkiismeretileg elfogadott értékrend, értékvalóság, és az ennek alapján meghatározott cselekvési kényszerek vagy tilalmak igaznak, létezőnek és meghatározottnak elfogadása. Egy-egy valláson belül ezen igazságok és értékek meghatározása, kutatása, tudományos megragadása a hittudomány(ok) tárgya. A jogrend részéről a hittudomány művelése a vallásszabadság része, ennek során a jogrend sem a művelés tudományossága, sem igazságtartalma vonatkozásában nem követelhet felügyeleti jogosítványt.

A jogrend és az Állam értéksemlegesnek hirdeti magát, hogy elkerülje az értékütközéseket. Ám valójában ez nem igaz. Az állam a társadalom érdekei képviselőjében kénytelen megkövetelni, értékesnek minősíteni bizonyos magatartásokat, (pl. tolerancia, szolidaritás, gondoskodás hozzátartozókról, magánszféra tisztelete, emberi méltóság tisztelete, jogkövetés, törekvés a közjóra stb.), és ezek adott esetben szembe kerülhetnek, főleg a gyakorlatban, egyéni lelkiismereti érték kategóriákkal (pl. fundamentalizmus, nemi szabadosság, élet elleni vétek stb.). Ebből következik, hogy a jogrend ilyen értékkonfliktusok esetén, az előforduló és általa elbírálandó, mert a társadalmi békét veszélyeztető esetekre, érték rangsort kénytelen felállítani, és a maga értékrendjét védi, a másikat legfeljebb tűrni hajlandó.

A vallásnak tehát államjogi vonatkozásai vannak, és ezek tudományos feldolgozása, rendszerezése, de már pontos meghatározása is lehet tudományos igényű kutatás, munka tárgya.

Az alkotmány szövege mindenesetre a vallásszabadság hangsúlyozásánál a szabadság jelleget emeli ki, és hozza összefüggésbe az emberi jogok legkorábbi,

5 Vö. Király Miklós: *Egység és sokféleség – Az Európai Unió jogának hatása a kultúrára*. Budapest, Új Ember, 2007. 123.

politikai, közéleti jogokat képező csoportjával. A gyülekezési és egyesülési szabadság, a vélemény kinyilvánításának szabadsága, a vallási közösségek működésének tételesen is részletezett lehetősége, valamint a lelkiismereti meggyőződés szabad hirdetésének, sőt oktatásának alapjogi jellege szükségessé, egyszersmind lehetővé teszi a vallás gyakorlásának formái, a vallás tételeinek tartalmi, a vallás együttes megélésének szertartási meghatározását.

A jogrend az alkotmányos alapokon túl, részletekben is szabályozza állam és vallások viszonyát, eleget téve annak az Alkotmánybíróság által megfogalmazott tételnek, hogy az állam semlegessége vallási kérdésekben nem jelent sem közömbösséget a vallás értékei iránt, sem nem old fel azon kötelezettség alól, hogy az alapjogok tényleges gyakorlását a jogrend és a hatalom kötelesek lehetővé tenni. Noha ez így elvben elfogadott, a gyakorlati jogalkotás és igazgatás számos esetben teszük túl magukat alkotmányos kötelezettségeiken. Csak példaként utalok az egyenlő elbánásról szóló törvényre, amely korlátozza az egyházak joggyakorlását, a szociális ellátásról szóló, vagy az egészségügy reformjáról szóló törvényekre, meg az új oktatási törvényre, amelyek hátrányosan érintik a vallásos igények érvényesülését, az egyházi intézmények finanszírozását.

Ez okon is indokolt tehát, hogy akár a jogtudomány is áttekintse, rendszerezze, értékelje a maga tételeit a vallás szabadsága fényénél. Ugyancsak hasznos lehet a vallás(ok) gyakorlásával, közösségi művelésével kapcsolatos ismeretek, társadalmi viszonyok, megnyilvánulások, tudományos elemzése, akár történelmi távlatból, akár szociológiai vonatkozásokban. Amellett, utalva arra, amit a pszichológia oldaláról hallhattunk, ugyanezen lelkiismereti szabadságnak az egyén, egyéniség szempontjából való elemzése is hasznos lehet, éppen a belső szabadság megvalósulásának lélektani követelményei szempontjából.

Lehetséges és hasznos, a jogállami rend szempontjából is, a vallás szabadságának tág értelmezése. Ebbe pedig beletartozhat a vallásos nézetek, hitbéli igazságok, valamint vallott értékek rendszeres tárgyalása is. Elképzelhető hát átfedés a hittudomány(ok), illetve a vallástudományok között. Voltakép a döntő választóvonal a hittudományt művelő részéről a belső lelkiismereti elkötelezettség kutatásának tárgyával szemben, a vallástudomány művelője részéről viszont, ennek hiányában – ettől függetlenül – a tárgyilagos, elemző, bemutató tárgyalás. Ha ezt az elhatárolást elfogadjuk, úgy azonos vallási tárgyak mindkét tudományterületen történő tudományos elemzése lehetséges, és a választóvonalat a tudományos feldolgozás a priori szempontja határozhatja meg. Ha az elhatárolást elfogadjuk, úgy a tudomány(ok) művelőjének bármelyik területen az minősülhet, aki a tudományos feldolgozás eszköztárát az általánosan elfogadott (elismert) megkívtant módon hasznosítja – alkalmazza munkája során.

JOG ÉS KÖTELESSÉG*

A jog kötelez. Mondhatnók, ez közhely. Mi által és mire? Ezt tudnia kell annak, aki nem akar a jog rendjével összeütközésbe kerülni. Azt kevésbé tudatosítjuk, hogy a jog parancsa többféle módon kötelez.

Jogparancs kötelez

Van, amikor határozottan, cselekvésre vagy épp nem cselekvésre, tartózkodásra kötelez. A közlekedés szabályai pl. ilyenek. Közlekedni nem kötelező, viszont kinek-kinek szabadságában áll. Ám a közterületen való közlekedésnek, a többi közlekedő érdekében, valamint a legcélszerűbb kihasználhatóság érdekében, meg vannak a szabályai. Ezeket kötelező betartania annak, aki a közutat, közteret igénybe kívánja venni. E szabályok között vannak tevésre kötelezők: jobbra hajts, balra előzz, megállj, egyirányú közlekedés, és vannak tartózkodásra kötelezők: sebességi határérték túllépésének tilalma, megállási, parkolási tilalom.

Ugyancsak kötelez a jog parancsa a közterhek viselésére: adó-és illetékfizetési kötelezettség, a szülőket gyermekük iskoláztatására, az ingatlanhasználókat a karbantartásra, hó eltakarítására, hosszú a sora a parancsoló és tiltó szabályoknak. Jóhiszemű és lelkiismeretes teljesítésük nem csak jogi, de erkölcsi kötelezettséget is jelent: a társadalomban élő embernek legalább az együttélés tételesen előírt szabályait önként be kell tartania.

Mások alapjoga kötelez

Másrészt a jog kötelez bizonyos alapjogok tiszteletben tartására, mások jogai sértésétől való tartózkodásra. Ilyen alkotmányos alapjogok az élet és emberi méltóság, a család és a házasság, a tulajdon, a politikai jogok gyakorlása, a magánélethez, magánszférához, magántitokhoz való jog. Ezekkel kapcsolatban a többi ember, a társadalom tagjai kölcsönösen kötelesek a zavarástól, jogsértéstől tartózkodni. Ha mégis megteszik, ha más alapjogát gyakorlatban megzavarják, megsértik, a törvény ezt a zavarást, sértést szankcionálja, elhárítja vagy megtorolja.

E kötelezettségek körében már sok gyakorlati kérdés merül fel, mert nem olyan egyértelmű az egyes embert terhelő kötelezettség, mint az előző csoportban, ahol a jogrend egyértelmű parancsokkal és tiltásokkal, magatartási előírásokkal jelentkezett. Mit jelent az élet tiszteletben tartása? Vagy az emberi méltó-

---

* Eredeti megjelenési hely: *Jel*, 2006. április. 112–114.

ságé adott esetben? Hagynom kell a részeget az árokszélén heverni, hisz alanyi szabadságában áll a maga életével tenni, amit szeretne, vagy segítenem kell rajta, ugyanennek az életnek tárgyilag felfogott érdekében? Meddig megbízó az orvos számára a beteg, tanár számára a tanítvány, és mennyiben gyógyítandó eset, oktató egyed, szakmai kihívás? Hogy ítélendő meg az egyik egyén magánlakáshoz, zavartalan pihenéshez, közlekedéshez való joga a másik egyén, vagy egyének csoportja véleménynyilvánítási, tüntetési jogával ütköztetve? Mit kell eltérnie a szomszédnak és mit a közélet szereplőjének?

Az állam a biztonság védelmére köteles

Ám ennél sokkal súlyosabb formában, szinte a jogállami demokrácia csódjeként jelentkezik egyszerre világszerte egy sokkal veszélyesebb elvetése a kötelezettségeknek. A magánszférához való jog állami védelmét jelentős társadalmi csoportok veszik egyszerre semmibe. Úgy érzik, az egyenlőséget, demokráciát, minden ember méltóságát hirdető jogrend nekik nem juttat semmit, vagy legalábbis nem eleget. Útnak hát azokon, akiknek körét a jogrend szerintük akár túl is biztosítja, hadd érezzék, hogy a jog csak addig érvényesül, addig nyújt biztonságot, ameddig magáénak vallja a teljes közösség, ameddig értéknek tekintik, s azonosul vele.

Párizs környékén második hete füstölnek a magántulajdon szentsége által védettnek gondolt autók, de üzletek, raktárak, lassan otthonok is. S ne higgyük, hogy ez a magatartás nálunk idegen: a falfirkáló jogsértők tömege éli ki magát abban, hoz akár anyagi áldozatot is azért, hogy megmutassa: nem szent előtte a más tulajdona, jó ízlése, otthona, de nem szent a köz épületeinek sora sem. Úgy véli, joga van kiélni alantasabb ösztöneit ott, ahol az ő jólétével, érvényesülésével nem kellő súllyal foglalkozik a hatalom. S mintha a fiatalok munkanélkülisége, a családok ellátatlansága, egyes népcsoportok tömeges kiszorulása a munkapiacról igazolná a tiltakozásnak ezen egyébként meg nem engedhető módját. Igazolja, mert hisz a hatalom az alkotmány védte értékek, a társadalmi szolidaritás, a munkához, családhoz, otthonhoz, fedélhez, létminimumhoz való jog mellett úgy megy el, mintha ezen alapjogok biztosítása nem a hatalommal együtt ráruházott kötelezettsége lenne.

Szelídebb, de ugyancsak jelzés értékű a tömegek szórakozása során megmutató társadalomellenesség. Gondoljunk a futball-huliganizmus határokon átívelő jelenségére. És gondoljunk arra, hány tonna szemetet kell összeszedni egy-egy Szent István-napi tűzijáték után a nagyérdemű közönség nyomában.

A hatalom nem tartja magára kötelezőnek a jog szabta feladatok teljesítését, noha esküt tett rá, elvben, felel ezért. A megbízó tömeg, a szuverén nemzet része, ugyancsak nem tartja magára nézve kötelezőnek a jogrend előírásait, és ott hágya át őket, ahol kisebb ellenállásra számít. A veszély az, hogy ez a folyamat, ha el nem szegik, öngerjesztő, önerősítő: ma nálunk még nem gyűjtik fel az autókat (csak az erdőt), s legfeljebb a nyaralókat törlik fel, a gyümölcsstermést szedik le

illetéktelen kezek – de ez, attól félek, nem a végső eredménye valamely folyamatnak, hanem csak a kezdete. Ahol a jogrend nem kötelez mindenkit, elsősorban az általa hatalomhoz juttatottakat, de az általa védetteket is, ott egy időn túl senkit sem fog kötelezni. A társadalom biztonságának elvesztével az egyéni biztonság megteremtése viszont sokba kerül. Az Egyesült Államokban, ahol a régi gengszter világra emlékezve a fegyverviselés alapjognak számít, újabban egyre-másra jelenik meg kiskorú tanuló a papa revolverével az iskolában, hogy gátlástalanul lövöldözzön: átélje az este látott film izgalmát, bosszút álljon az őt elmarasztaló tanáron, vagy csak egyszerű kivagyiságból! A jog átfordul annak ellenkezőjébe. A gyengék, a kismizettek, a peremre szorultak, tömegükben látva erőt, szembe fordulnak a renddel, amely nem érzékeli velük szemben sem jogi, sem erkölcsi elkötelezettségét.

A magatartási szabály szabta kötelezettség, a magánszférát védő kötelezettség mellé így sorakozik fel a közrendet és közösségi biztonságot, de a közösségi élhető élet lehetőségét is biztosítani köteles hatóság, hatalom kötelezettsége, mégpedig nem látszat-intézkedésekre, hanem lényegi segítséget, megoldást nyújtó módok megtalálására.

A jog biztosította szabadság kötelez

Ám nem csak a hatalommal felruházottak részére állapít meg a jog kötelezettségeket. Megállapít ilyet mindazok számára, akik kedvező magánéletét, rendelkezési szabadságát más részről biztosítja. A jog kötelez akkor is, amikor szabadságot ad és véd.

Első sorban erkölcsileg kötelez. A tulajdon szabadsága, a szerződés szabadsága, a vállalkozás szabadsága, a magánlakás szabadsága, a vagyonszerzés szabadsága, a kutatás szabadsága, a közéletben való részvétel szabadsága, a lelkiismeret szabadsága, a közösségek szabadsága mind egyúttal erkölcsi kötelezettségeket is megfogalmaz. Annak jár szabadság, aki tud vele bánni.

Tulajdon szabadsága. Úgy tanítja a liberálisnak mondott ideológia: azt teszek vele, amit akarok. Mit mondott a római jog? Örültnek tűnik, aki elfecsérli családja létalapját, meg kell vonni a rendelkezési jogot az ilyen *paterfamilias*tól. A tulajdon, a biztosított *proprietas ex iure Quiritium*, kötelezett. A *bonus pater familias* magatartására kötelezett. A jó gazda gondosságára, mondta a magyar jogi nyelv.

A szerződés szabadsága, a piac szabadsága kötelez. Tisztességes magatartásra kötelez. Tiltja a visszaélést erőfölénnyel, szakmai fölénnyel, kiszolgáltatott helyzettel. Méltó a munkás az ő bérére – és égbe kiált annak igazságtalan visszatartása. (Igazságtalan megállapítása is!) Tiltott a joggal való visszaélés, a luxuriózus magatartás.

A vállalkozás szabadsága, a mesterségbeli tudás kamatoztatása szabad. De kötelező tisztességes eszközökkel élni. A piac szabadsága nem a fogyasztók kizsák-

mányolása, nem a vetélytársak kiszorítása érdekében adott. Létezik a kereskedői, mesterségbeli tisztesség kötelezettsége.

És kötelez a szabadon vállalt, szerződéses kötelezettség is. Mögé áll a jogrend, hogy bízhatunk egymás szavában.

A magánlakás szabadsága, a házasság – család belső szabadsága, nem zsarnoki ösztönök, erőfölény, vagy akár majomszeretet kiélését szolgálja. Kötelezettség ezek óvása, építése, értékük megtartása, mert a felnövekvő gyermekkel szemben a szülő, a házastárssal szemben a társ, az öreg szülőkkel szemben az utódok kötelezettsége emberséges, szeretettel teljes biztonságos otthon nyújtása.

A vagyonszerzés szabadsága kötelez: ne vedd el, amire nincs szükséged, ne rontsd el, amit gazdálkodás, művelés, fenntartás céljára kaptál. Az ember urasága a föld felett nem urizálás: lelkiismereti kötelezettség művelésre és megtartásra. A Teremtő urasága a minta! Vagyon, ha szerzett, kötelez: juttass belőle a rászorulóknak! Nyílt szemmel, nyílt szívvel nézd a más gondját, s segíts rajta, amint tőled telik. Szolidaritás, mondja a jog, felebaráti szeretet, mondja a keresztény tanítás.

A kutatás szabadsága kötelez! Megfontoltságra, okosságra. Nem mind szükséges, ami lehetséges. Gondoljunk a kezdeti szimbólumra: a tudás fájának gyümölcse rontotta meg az ember sorsát! Ma is szabadsággal szakítunk ebből a gyümölcsből, pedig ma is sokszor keserű a leve!

A demokratikus egyenlőség kötelez

A közéletben részvétel szabadsága szemben vele a magunk sorsáért, a köröttünk lévők sorsáért fennálló erkölcsi felelősségünk. Kötelezettség az informálódás, az odafigyelés, a megfelelő személyek bizalomban részesítése, a hatalom elszámoltatása. Kötelezettségünk a közvagyon óvása, a gazdálkodók elszámoltatása. A politika nem úri huncutság, nem is erkölcstelen mesterség, polgári kötelezettségünk a politikával törődés.

A lelkiismeret szabadsága – kötelezettség annak formálására, érzékenysége megtartására. Kötelezettség a más meggyőződésének tiszteletben tartására. Kötelezettség összefogásra a hit megvallásának lehetőségei megőrzésére, gyermekeink abban való nevelésére, szóval, példával és intézmények biztosításával.

Közösségek szabad létesítése kötelezettség azok jogainak alkotmányos gyakorlására. Egy közösség sem törhet kizárólagos hatalomra. Egy közösség sem gyakorolhat hatalmat államhatalmi szerv felett. Egy közösség sem használhatja fel a köz erejét csoportérdekek, csoportcélok elérésére, magánvagyon gyarapítására.

Mit tanít a történelem?

Ma nekünk különösnek tűnik, hogy a római polgár előjogai között szerepelt a légióban való szolgálat! Hol itt az előjog? Hiszen ez nem is akármilyen teher.

Igen, teher, mert a közhatalom óvta személyes szabadság és érinthetlenség a közös értékek védelmének kötelezettségében természetes módon találta meg el-lensúlyát. Hisz honnét lenne a szabadság, ha azt a köz nem biztosítaná a maga önkéntes kötelezettség-vállalásával, ha a polgárok azt meg nem védnék?!

Valaha a magyar nemzet tagja nagyra volt szabadságával. Értékelte, akár éle-te árán is védte. Nem volt hajlandó aprópénzre váltani – igaz, nem is könnyen osztotta meg a maga előjogait. Szabadságát szerette a hazában, annak fogalmá-ban, szabadságából vezette le kötelezettségeit, amelyek legszebb irodalmi össze-foglalását Kölcsey *Parainesis*e adja. Élő példái voltak Széchenyi és Deák mellett még sokan, nevezetesen és névtelenek, akik a maguk szabadelvűségéből nem a kötelezettségek minél kisebb mértékét, hanem az önként, büszkén és természe-tesen vállalt legfelsőbb szintű áldozatvállalás erkölcsi, de nem kevésbé szigorú kötelezettségét vezették le.

Mögöttük egy nemzet állott. Nemzet, elfogadva az erkölcsi tartásból adódó veze-tői tekintélyt. Áldozott pénzt, vagyont a nemzeti valutáért 1848-ban. Áldozott vért, életet a nemzeti önrendelkezésért 1849-ben, 1956-ban. Áldozott anyagi veszteséget, szélre szorítottságot, közügyektől távol maradást a törvényes, alkotmányos rendért 1850 után. Áldozta kényszer nélkül, jobb meggyőződésből, a jobbak példáján fel-buzdulva, hatalom ellen, pénz ellen, feladva személyi szabadságot, biztonságot.

„Tűrj érte mindent ami bánt,/ Kínt, szégyent és halált; / De el ne szenvedd, el ne tűrd / Véred gyalázatát” (Vörösmarty)

A mi nemzetünknek mondták ezt? A mi nemzetünk hallgatott erre a szóra, magától értetődő, odaadó egyszerűséggel? A mi nemzetünk vívta ki nyugodt, nem hóbörgő, nem merényleteket tervező, csak egyszerűn nemet mondó módon a maga szabadságát?! Nem is nagyon tudunk már erről, hisz igyekeztek nem tanítani, s ha tudjuk, inkább mesének tartjuk.

„Bolond világ volt hajdanában / Rém járt fel a hősök agyában / Szentnek hív-ék, min kacagunk ma / S egy-két ilyen örült, ha akadna, / Cirkuszainkban éppen elkel: / Nekünk látvány, a vadnak étel!” (Madách).

Látvány-e, étel-e, komédia tárgya-e a nemzeti kötelességérzés? Egy biztos: nem példakép többé. „Völgyben ül a gyáva kor, s határa / szűk köréből őse saslakára / szédeleg, ha néha felpillant!” (Kölcsey).

„Az nem lehet, hogy annyi szív” (Vörösmarty). Sajnos, úgy tűnik, lehet.

Van rá remény, hogy tanulunk belőle?

Nincs hát kiút? Meg lehet fogni jogrenddel, jogszabállyal a széteső, tartalmatlan-ná, alaptalanná váló kötelességérzéseket?

Veram, nisi fallor, non simulatam philosophiam affectantes – a nem csaló, ha-nem valódi bölcséletet keresve, jog elhivatott művelőjeként, jogrend öntudatos vállalójaként talán lehet.

A bölcsesség tudja, hogy a biztonságot épp úgy, mint a szabadságot, az igazság adja. Az igazság tudása, az igazság elfogadása, az igazság megvalósítása. *Studium* ez, Ulpianus kifejezésével élve, a javából. Tudomány, amelyet tanítani és művelni, kutatni és kibontakoztatni kell, hogy átültethessük „szent tanait a tömegekbe, és akkor van remény.” *Studium* = törekvés, egész embert kívánó, értelmet, akaratot, és érzelmi teljes odaadást. A Deák Ferenc lényeglátó értelmét. „Magamhoz, meggyőződésemhez hűtlen sosem leszek!” Széchenyinek meglátásait tettekre váltó mindent vállaló akaratát. „Akár hasamon fogok mászni, csak használhassak!” Petőfi érzelmi elkötelezettségét: „Tied vagyok, tied, hazám, e szív, e lélek!” Ezt a stúdiumot kívánjuk művelni, ezt tanítani, ezt továbbadni, ezt elsajátítani a katolikus egyetem mindenik karán. Mert mindez nem megy Isten nélkül.

Ha racionalista századok elbizakodott embere tán hihette, hogy a maga elméjéből, tudásából kiindulva megoldja a társadalom gondjait, mára kiderült, hogy csalóka volt ez az álom. A megélhetés és gazdagodás tudományos-technikai eszméje megbukott. Ma azt mondhatjuk újra: *credo, quia absurdum!* Hiszek, mert hit nélkül, remény nélkül, a szerető Isten tudata nélkül esélytelennek mutatja ráció, számítás, modellezés a kiutat, világjobbító politikai tervek lehetőségét. Már túlzottan „elrontottuk, elfecséreltük a főztöt”: egyetlen reményünk, hogy Aki szabadjára engedett bennünket, aki „elnézte eddig, mint kontárkodunk”, segít vinnünk a magunk ácsolta keresztet.

Ha felvesszük...

[60]

„SZENT ERZSÉBETBŐL HŐS SZERETET ÁRAD!”*

A szociális magatartás példája

Régi egyházi énekünk így idézi fel 800 év távlatából királykisasszonyunk emléket: „Sugárik törékeny alakja a századokon át”. A Krisztus tanítását sugározza: „Úgy szeressétek egymást, ahogy én szerettelek Titeket! Én, aki életét adja érte-tek, áldozatul!”

Megfogyatkozott világunkban a hit. Vajon talál-e még egyáltalán ilyet az Eljövendő? Megfogyatkozott a remény. Úgy tűnik, tudományos biztonsággal érzékelhető, előre jelezhető a globalizált gazdagodás szappanbuborékának széjjelpattanása, érzékelhető, előre jelezhető a pillanat, amikor a ránk, művelésünkre bízott világ az önkényes rabló gazdálkodás, fosztogatás hatására elfogy, kiürül, puszta és üres lesz. És megfogyatkozott, kihűlt komfortos világunkban a szeretet is.

Természetes ez a folyamat? Fejlődés velejárója? A tudomány, a rideg számító értelem, – a pénz, piac és nyereszkeskedés mellett elvethetjük az örök értékeket, hisz feleslegesek? Az Erzsébet évforduló, a Szent István évforduló, a Szent Imre év alkalmából fellángoló lelkesedés úgy mutatja, hogy nemzetünk, társadalmunk érzi a szentjeink hirdette értékek hiányát, s legalább is vágyódik az értékek után, ha már a mellettük történő egyértelmű kiállásra nincs is meg az egyetértés. Túl mélyre hatolt az értékpuralizmus, a relativizmus, „az erkölcs magánügy” szemlélet.

Itt, a tudomány megszentelt csarnokában hívjuk fel ismét a tételt: az igazság szabadabbá tesz Titeket! Itt, a tudomány képviselői közt keressük annak történelmi igazságát, hogyan, milyen okokból volt lehetséges, hogy nyolcszáz évvel ezelőtt az a kicsi asszony, – ha királyi vér is, de – magyar asszony, átalakította az ismert világ szociális szemléletét. Átalakította azáltal, hogy személyiségével áthatotta, oly mértékben, hogy a belőle áradó hős szeretet máig megleget ad sokaknak a rászorulók közül.

Mit sugároz nyolcszáz év távlatából Erzsébet törékeny alakja? A krisztusi tanítást a szegények, betegek, sorscsapások sújtottjai, elhagyottak, árvák, elesettek, gondozásra szorulóknak iránti helyes magatartást mutatja példája. „Amit egynek tesztek a legkisebbek közül, azt nekem teszitek”, szól a Hegyi beszéd tanítása, a jézusi szociális program. És mellette a fenyegető kilátás: amit egynek a ránk szorulóknak közül nem teszünk meg, Vele szemben mulasztjuk!

---

* Eredeti megjelenési hely: *Vigília*, 2008/3. 166–170. Elhangzott az MTA Szent Erzsébet születésének 800. évfordulója alkalmából tartott konferenciáján, 2007. november 21-én.

Milyen példát sugároz századok kódén is áttörő fénnel, még onnét is nap-sugárhoz hasonló meleget árasztva, a szent hercegnő? Miért rázta fel, egy rövid élet alatt, az egész Európát, oly mértékben, hogy a kezdeményezte intézmények folytonosan léteznek, a gyakorolt értékek most is vonzanak, példát mutatnak, követésre indítanak?

Úgy gondolom, az első és leglényegesebb, amit meg kell tanulnunk tőle, hogy szociális feladatainknak megfelelhessünk, mulasztásaink bünei terhétől szabaduljunk: a rászorulókkal szembeni szemlélete. Erzsébet a betegben, a piszkos koldusban Jézust látta! És az ő szemével nézve mások is meglátták a férje ágyába fektetett fekélyes betegben Jézus arcát!

Erzsébet számára Valaki volt a beteg, a szegény, a természeti csapás – árvíz vagy aszály – sújtotta éhező. Személy, egyenlő méltóságú ember. Sőt, több annál. Lehetőség a Jézussal való közvetlen találkozásra. Ez volt a hatalmas gondolat, ami felrázta a hívő középkor Európáját, szent Ferenc vagy Erzsébet tanításában, szemléletében, emberképében: Krisztus köztünk jár. Találkozhatunk vele, bármikor, bárhol, ahol szükség van, ahol szükség van ránk. Ránk, személy szerint. Ez a személyek közt létező vonzás, ez a személyre, és nem társadalomra szóló feladat tette, teszi ma is a szociális kérdés lényegét, ez adja ma is megoldásának lehetőségét. Hogy legszemélyesebb ügyünk a másik szükségének felvállalása, s e nélkül nincs számunkra sem bőség, gazdasági fellendülés, gyarapodás, biztonság!

Emlegetjük, hogyné, mi is, hogy kijár az emberi méltóság a betegnek, a magatehetetlen aggastyánnak, a neveletlen süvölvénynek is. „*Habemus senatus consultum vehemens et grave, non deest auctoritas legum*” (Hatalmas, súlyos törvényünk van minderre, nem hiányzik a jog tekintélye a követelés mögül) mondhatjuk el e tárgyban az oráció mesterének fordulatát alkalmazva. Ám aztán be kell ismerünk folytatólag: „*nos, nos, dico aperte, consules desumus!*” Hiányoznak a tétel végrehajtásában a felelős tisztségviselők, akik megadják nekik, az elesett, mégis méltósággal rendelkező embereknek, az egyenlőnek kijáró tiszteletet. Nem ügyként, aktaként, PR lehetőségként bánunk velük társadalmi, még inkább hatalmi szinten? Ki-ki maga nézzen tükörbe a hatalmasok, fontos emberek, VIP személyek közül: nincs mit tanulnia e téren? Bevallom, úgy látom, ezen a téren az első, oly sokszor elismert alkotmánybírói testület is mulasztott, visszahőkölt akkor, mikor a szociális biztonság és az alkotmány szerint mindenkinek járó létminimum, vagy a gyermekesek támogatását előíró tétel fényében kellett jogszabályok alkotmányosságát értékelnie.

A másik, amit saját kora megtanulhatott Erzsébettől, – ha már Szent Páltól nem tanulta meg, – hogy jobb adni, mint kapni. Hogy gazdagodik, aki javait elosztja, és egyre szegényebb, nyomorultabb, elsatnyultabb lesz lelkében és értékében, aki csak harácsol, egyre többet. A XIII. században bőven találkozott példája a luxusra, hatalomra törekvésnek. A rablólovagok kora lejárt, de a pompa, élvezet, akár kulturális formában is, egyre jobban előtérbe került. Gótikus katedrális-

sok törték a magasba, gótikus paloták, azokban selyemmel és bársonnyal bélelt hatalmi központok nőttek ki a földből, s tövükben megsokasodott a nyomor, a panasz, az éhség. Erzsébet megmutatta korának, hogy tud vidám, szerelmes, gyermekeinek örvendő fejedelemasszony lenni, szép, kívánatos és vonzó, – de fontosabb ennél, hogy lélekben tud az anyagiaktól független lenni, hogy amije van, oda tudja adni a rászorulóknak, és ezzel követni a Krisztus példáját. Jó szívvel épített a palota helyett kórházat, szegény menhelyet, asylumot.

Tudomásul kell vennünk az ő példája nyomán nekünk is, hogy az alkotmányos értékrend felette áll a piaci értékrendnek, és azt is, hogy a magasabb érték tesz gazdagabbá, nem pedig fordítva. Hiszem, hogy rég megtérült volna az elpazarolt vagy összeharácsolt értékek alkotmányos célokra fordítása az ország békés, egyet értő, vezetői felé bizalommal forduló és közös értékekre áldozni hajlandó lelkülete révén, ha mertünk volna forrásokat szociális célokra fordítani. S közben azok, akik vállalják a szociális szolidaritásból rájuk háruló áldozatokat, gazdagabbá is, biztonságosabban élővé is válhattak volna, míg a mulasztások gyümölcse gyanakvás, félelemérzet és rosszindulat.

Erzsébet nem ügyként, nem szeszélyként vette szociális elkötelezettségét, hanem személyes szeretetkapcsolatban állott a természeti csapások áldozataival, a betegekkel, az elnyomorodottakkal. Tolongtak hozzá, amint egykor Jézushoz is tolongtak. Nem első sorban csodáért, jó szóért, örömhírért tolongtak hozzá. Ezt találták Erzsébetnél is.

Erzsébet pedig örült azoknak, akik hozzá folyamodtak, hozzá menekültek. Azokban látta vagyonát, kincseit, ékszereit.

Nem volt vára körött kordon, nem álltak az útban pajzsos őrök, hogy csak néhány mintaszegényt erresszenek be, hangulatkeltésül, látszatra.

Vajon mi, akik kereszténynek valljuk magunkat, vagy szocialistának, vagy az egyenlő elbánás élharcosainak: ha elmegyünk, vagy autón elsuhanunk a gazdag város kövezetén hevező, rongyokba burkolt hajléktalanok mellett, akiknek alkotmánybírói döntés sem tudta kiharcolni legalább télre a fedelet, mi hogy nézünk ebbe a szociális érzületet mutató tükörbe? Erre sincs pénz? Ott fekszenek a lázarak a küszöbjeink előtt. Egyelőre tőlünk társadalmi korlátokkal, lakóparkok kerítésével biztonságosan elválasztva. Nem lenne jó gondolni rá, hogy megfordulhat ez a helyzet egy más létrenden?

Szent Erzsébet átlépte ezt a korlátot. Átment a szegények oldalára. Szent Erzsébetből hős szeretet áradt. Felforrósította maga körül a világot. Köröttünk ma is hideg van. Gyanakvó, rideg, bezárkózott, novemberi hideg. Nem lehetne megkísérelni ebbe az őszi hidegbe meleget sugározni? Akik, egyelőre túl kevesen, megteszik, tanúsítják: a módszer ma is hasznos – láng gyúl a láng gerjelménél (Arany), s ha majd egyé fonódik minden ága, fog tudni újra, ma is hó szeretetet árasztani.

A Pázmány Egyetem évfordulós ünnepségén módom volt felidézni, hogy Szent István királytól a XX. századig a magyar jogalkotás és a társadalom hogyan

iparkodott eleget tenni a szegényekkel és más gondozásra szorultakkal szembeni kötelességének. Elevenen élt e közös kötelezettség tudata századokon, nehéz és sors-sújtotta századokon át is országunkban. Természetesnek mondhatjuk hát, hogy amikor 1989 októberében az új Alkotmányunk kihirdetésre került, abban a szociális program egészen magas szinten jelent meg. Mikor ezt tudatosítottuk, szinte magunk is megriadtunk tőle: elég fogékony lesz-e a közösség iránt érzett felelősségtől elszokott társadalmunk mindazon kötelességekre, amelyeket az új alaptörvény megfogalmaz, természetesen elvár.

Az összes polgárok egyenlő méltósággal és szabadsággal való kezelése mellett ez a törvény előírja a hibájukon kívül hátrányos helyzetben lévők közös forrásokból való támogatását. Előírja a társadalom fennmaradásának értékes feladatát vállalók, az anyák támogatását gyermekük születése előtt és után, elő az otthonhoz, a tisztas megélhetést biztosító munkához, a biztonságos neveltetéshez való jogot. Megígéri a munkás élet végére a társadalmi biztonságot: meg az elesettek számára a gondozást, a betegek számára a színvonalas gyógyítást és ápolást, a nyomorba és létbizonytalanságba jutottak számára a tisztas létezéshez szükséges anyagi támogatást.

Mind erre, mint alkotmányos kötelezettségre, felesketi a társadalom azokat, akiknek szuverenitása teljességében a hatalom gyakorlására, a közösség képviselőjére megbízást, meghatalmazást ad. Igazgatás, jogalkotás, jogalkalmazás ezen alkotmányos alapon köteles a maga tevékenységét folytatni, kibontani.

Visszatekintve úgy látom, mi magunk is, az első alkotmánybírói testület tagjai, visszarettentünk attól, hogy szó szerint vegyük mindazt, aminek megkövetelésére az Alaptörvény felhatalmazott bennünket. Persze érvényesült a közéletben mindjárt kezdettől olyan kívánság is, hogy e felsorolt szociális értékeket, alkotmányos kötelezettségeket ne szó szerint, hanem csak mint programot, mint államcélét értelmezzük, aminek majd egy jobb korban eljön a beteljesedése. „Egyelőre másra kell a pénz nekünk” – vélte a politikusok nem kis része. Mi pedig iparkodtunk úgy értelmezni a tételeket, hogy minél szabadabb mozgást engedjünk a felelős törvényhozóknak, kormányzati tényezőknak, jogalkotóknak. Akkor is adtam hangot e tárgyban eltérő véleménynek, ma már határozottan vallom, kár volt nem megkövetelni az Alkotmány ezen értékeinek teljes keresztülvitelét a jogalkotástól.

Alkotmányos mulasztásban élünk az óta is egy sor területen, ne áltassuk magunkat. Még pedig nem szükségszerűen. Ha felmérjük, milyen nagy hasznot sepertek be az elmúlt évtizedekben támogatott és előnyökben részesített nagyvállalkozások a társadalmunk által termelt értékekből, ha számba vesszük, milyen hatalmas vagyonok keletkeztek a piacgazdaságra való átállás során, el kell ismernünk, hogy helyes gazdálkodás mellett lett volna forrása a feladatok ellátásának. Eközben az ország szegényebb rétegei maradtak a létbizonytalanságban. A szociális biztonságra igényt tartók ezt a biztonságot jórészt elvesztették.

A létminimum nyomorára szorultak ellátási igényének érvényesítésére még csak a formális eljárás lehetőségét sem teremtettük meg. A társadalom fenntartását áldozatosan vállaló anyák és családok jó, ha alamizsnát kapnak, lesajnáló módon, a nekik járó megbecsülés helyett.

Jó lenne, ha a jubileumi évben Szent Erzsébet példája felrzná az országot, és rá ébresztene bennünket arra, hogy vegyük komolyan saját alkotmányos kötelezettségeinket, vegyük komolyan az országunkban ránk váró szociális feladatokat. Akkor lehetne a mi *societas*unk, a mi köztársaságunk is szeretetközösség, a béke és biztonság országa. Ez pedig meghozná, természetes módon, a jólétet is.

BIBLIA ÉS TÖRVÉNY*

A Biblia éve a jogász szemével

1. A Biblia mint törvénykönyv

A nekem adott feladat – a jogász szemével áttekinteni a biblia évének jelentőségét. Szívesen vállaltam ezt a feladatot. Szeretem a Szentírást. A Szent István Társulat által 1930-tól kiadott öt kötetes Káldi féle Szentírás köteteiből az elsőt Erdősy Károly bérmaapámtól, a Szent István Társulat alelnökétől bérálásomra kaptam 1943-ban, majd sorra, nevem napjára, karácsonyra, osztályvizsgára a többi kötetet is, míg az egész ott nem díszelgett könyvespolcomon. 1945 januárban, egy hossz-as fekvésre szorító betegség folyamán aztán elkezdtem az Ószövetséget elejétől olvasni és végig is jutottam rajta. Az Újszövetséget már a liturgiából is ismertük, de azt is, ezt követően, folyamatosan, végig elolvastam. Egy olvasásra persze nem ragadható meg a Könyv minden kincse, de képet nyújtott ez az első kísérlet arról, mi minden meríthető ebből a forrásból, ha használjuk.

Hasznosítottuk, házasságkötésünk után, gyermekeink keresztény szellemű nevelésére, akkor, mikor bizony egyéb hatásoknak bőven voltak kitéve. A liturgikus év megélése mellett a Szentírás gyakori olvasása volt e nevelés vezérszalagja. Ők is szerették, megszerették. Első fiam épp olvasni kezdő korában mondta valakinek: „A legszebb olvasmányok a Biblia és az étlap!” Ami az ő étvágyuk mellett elismerésre méltó sortartás volt.

Aztán jogász lettem, és a jogtörténet, elsősorban a római jog, tanulmányozása került érdeklődésem homlokterébe. Azt is az elején kezdtem: a XII táblás törvény tanulmányozásával, elemzésével. Akkor, harmadéves joghallgatóként, úgy gondoltam, egy évet szánok erre, egy évet utána a prétori jogra, és egy harmadikat a justinianusi nagy műre. Ma mosolygok, ha visszagondolok erre az ambíciózus, magam elé állított programra. Annak első fejezetét sikerült, úgy ahogy, akadémiai doktori értekezésként könyv alakra hoznom 1990-ben. Pedig, ha a tudományos munkát akadályozó mozzanatokban bővelkedett is életem, másrészt Isten kegyelméből bő idő jutott osztályrészemül, hogy „hol mit kezdtem, abban véget” találhassak egy „munkás, vidám öregség” során.

Minden esetre, a megfogalmazott feladathoz, természetes járulékként, kapcsolódott az ókori jogok tanulmányozása. Egyiptom, Babilon, a görögök mellett elsősorban a mózesi törvényé, mint amelyik amúgy is legközelebb állt hozzám

---

* Korábban nem publikált szöveg (2008).

ezek közül. Olvastam hát újra, immár a Hammurapi kódexével, meg a régi római törvénnyel párhuzamban, összevetve, nem mint kinyilatkoztatást véve elsősorban szemre, hanem mint törvényt, amely, épp úgy, mint Livius szerint a római jog, önazonosságot adott Izrael népének, nemzetté formálta a vérségi kapcsolatok által is összekötött, Ábrahámtól, Izsáktól és Jákobtól eredő, rokon törzseket.

Az első, ami ezen a jogrenden feltűnik, az Istenre, az ő akaratára visszavezetett szabályok rendje. Szeresd a Te uradat, Istenedet teljes mivoltodból, és felebarátodat, mint tenmagadat. Ezen áll az egész törvény. A törvénynek tehát van legiszlátora, törvényhozója. Nem vonja meg a személyes szabadságot a néptől. Nem a személyes méltóságot az Isten képére teremtett embertől. Nem is állít közvetítőt a Teremtő és a teremtmény közé. Közvetlen átadás történik, avatott vezér útján. Az első rend, amit a választott nép kap, hogy az egy Isten hitét fenntartsa és megtartsa, a törvény, a szeretet törvénye. Az önátadás a szeretet. Nincs kivétel az adás adóként. Nem jön a járandóságért végrehajtó. Szabad döntésként, szabadon elfogadva és magukévá téve mindazt, amit kaptak, kell egészen, teljesen és fenntartás nélkül adniuk, lényegében visszaadni, mindenüket. A kutató, megismerő elmét, a cselekvő, alkotó kezét, a rokonszenvre és ellenszenvre hajlamos szívet, az elődeiktől kapott hagyományt és az utódaikban élő reményünket – nem részt a magukéból, magukat kell adniuk.

Nem parancs ez a törvény, hanem szövetség. Személyek kötik egymással. Az Isten leszáll szövetségesei közé és sátort ver ott. Felajánlja, hogy velük marad, amíg önként, szabadon tartják magukat a szövetséghez. Ám még ha hűtlenek lesznek is, Isten nem lesz hűtlen, ő örökké hűséges. Bízhatnak benne, van hozzá bárhonnét visszatérés.

A törvények első szabálya általában annak meghatározása, mi az enyém. *Meum est ex iure Quiritium* – így kezdődik a római jog fogalomtára. A fáraóé a föld, a termés – így az egyiptomi szemlélet. A zsidó törvény szerint is van „enyém”, dolog, ország, ember. Ám magamat és mindenemet kell jó lélekkel adnom, úgy, ahogy, és akkor, amikor kéri Ő, az Úr. Az áldozatok másodtörvényben előírt rendje csak figyelmeztetés erre az elsődleges kötelezettségre. Valójában „irgalmasságot akarok, nem áldozatot”!

Annak próbájára, hogy kész vagyok a Törvényt betartani, a másoknak, a felebarátoknak, kell adnom. Ugyanannyit. Amennyit magamnak szeretnék. Egyenlő mértékkel. Aki azt állítja, hogy megadja az egész Istennek, de a részt sajnálja a felebarátjától, hazudik, elemzi János evangélista.

Az ókori jogrendszerek közül kiemelkedik az Ószövetség, szociális szemléletével. Védi a tulajdont is: ne lopj. Ne is kívánd a másét, semmiféle jószágát se. Ámde a tulajdonnál sokkal szigorúbban védi a szegények, nyomorban lévők jussát. A kiszolgáltatottak sanyargatása az égre kiált. A munkások bérének igazságtalan visszatartása az égre kiált. (Hallod-e, adósságaid rendezése előtt tömött zsebbel csődbe menekülő menedzser!) Ne vedd el utolsó darabját adósodnak zá-

logként! – Hallod ezt, faktorálásból tőkét facsaró, nyomorultat nyomorító világrend?! Egyáltalán, az adósságtörlések éve, a tiszta lappal indulás lehetővé tétele időről időre, milyen mély szociális érzékről tanúskodik: ne nyomorodjék el atyái adósságától több következő nemzedék!

Ne ölj! Az élet érték. Az élet ajándék. Mindenkit megillet, aki kapta! Az emberi élet nem dolog! Nem lehet elvenni senkitől, mert neki szóló ajándék az élet! A másodtörvény számol azzal, hogy az önvédelem jogos. Ám nem jogos a bosszú. Az a Káin vonala, a gyilkos vonala, a megbélyegzett vonal. Hétszeres a bosszú Káinéért, hetvenhét-szeres Lámechéért! Nyilván így fokozódnék tovább, a vérbosszú törvénye, mígnem mindenkit meg nem emészt, aki vallja. A választott népnek más a parancs. Érték az élet! A kiontott ártatlan vér az égre kiált! Ám csak a szándékos gyilkosság esik e törvény alá. A menedék-városok, a fair eljárás szabálya, két szemtanú egybehangzó vallomása, a vádlott meghallgatása, védekezésének megfontolása, a bűnbak intézménye, mind a vérbosszú korlátja. És korlátja a megtorlás mértéke is: a talio. Szemet szemért, fogat fogért, életet életért, vért vérért. Ne többet, mint az okozott kár!

Szent a család, férfi és nő szövetsége. A házasságtörés a közösség egészének alapjait fenyegeti. Arra áll a szabály: szabadulj meg a közted élő gonosztól. Vesse ki, irtsa ki az ilyet az egész nép maga közül. Ám a másodtörvény itt is ad enyhítési lehetőséget. Fel lehet a köteleket kulturáltan, megállapodással, való levéllel bontani. Nem csak a szélsőséges megoldás létezik.

A Szentírás, mint törvénykönyv, kimagaslik a kortársak közül. Meghaladja a babiloni törvények tartalmát, bár kimutathatók az egyező, rokon elemek közöttük. Meghaladja az egyiptomi törvényeket, noha bizonyos, a személyek természetes egyenlőségét a társadalmi tagoltságon keresztül is megtartó vonásokban azokból is hordoz, vesz át értékes elemeket.

Magának a társadalmi hierarchiának a papi renden nyugvó volta egyiptomi jellegű rend. Ezt a zsidók, az Írás tanúsága szerint, hosszú ideig tartották, míg nem előbb bírakat, utóbb királyokat kértek az Isten üzenetét közvetítő prófétától.

Nagy változás ez a szemléletben. A nép, bár állandó kísértések közt, meghaladta a faragott képek és bálványok tiszteletét, meg a természeti erők imádatát. A közösség hatalmát reprezentáló uralkodót végül is kikövetelte magának. Nem követelte a szuverenitás jogát. Nem a választását. Elfogadta azt, akit a próféta felkent. De legyen. Legyen nekik is királyuk, mint a többi népnek. Aki hús-vér, aki ott van közöttük. Bár zsarnok lehet, bár elnyomó lehet, bár bűnös lehet, de az övék. Aki a többi nép mintájára fogható rendet tart, ítélkezik, törvénykezik. Országol.

2. A Biblia mint etikai rend

A törvény életének második szakasza a zsidó állam, királyság törvényes rendje. Ebben két törvény létezik valójában: a mózesi törvény, a szövetség rendje, és a mindenkori király törvénye, a világi hatalom rendje. Ám a király hatalmi rendje

csupán közrend, a hétköznapiok súrlódásait oldó, az együttműködést szabályozó, a szomszéd országokkal kapcsolatot alakító rend. A szeretet parancsát, a szabadság törvényét nem oldja fel, csupán arról beszél, ami ez alatt van, ami napi tételben felmerülő rendezést igényel.

Éppen a király hatalma, az állam rendje tárja fel a mózesi törvény mélyebb rétegét. Azt a belső rendet, azt a szabadon teljesítendő odaadást, ami egyedül adhatja meg az üdvösséget, a Teremtő kívánsága szerinti emberi teljességet. A király törvénye hatalmi parancs. Az Isten törvénye több ennél: értéket termő, az egyént teljessé tevő, gazdagító rend. A mózesi törvénynek etikája van. Az állami törvény betartása a hatalom nyújtotta biztonságot adja: törekeny, de viszonylagos külső biztonságot. Az Isten törvénye szerinti élet a belső biztonságot adja, többet, mint a földi hatalom adni tud, de egészzet kér érte.

Az Ószövetség etikája a szövetséghez való hűség és a kettős mérték szerint kötelező szeretet értékrendje. Már a másodtörvényben is felváltódott sok, külsődleges mozzanatra, hogy az élet minden napján, a nap különböző szakaiban, különböző helyzetekben figyelmeztessenek a rend kívánalmi az állandó önátadás kötelezettségére. Aki betartja a törvény aprólékos tételeit, bízhat abban, hogy egyre másra figyelmeztetik függő helyzetére, élete céljára.

Hogy aztán annak, aki minden előírást pontosan betartott, olyan érzése támad, hogy ő tökéletes, igaz, akinek nincs szüksége bűnbánatra, meglepő-e? Nem. Érthető, hiszen úgy érzi, törvénykövetésből áll az egész élete, és ezt várja tőle a szövetség, amely kötelezi. Önhitt lesz, magabiztos. Góg tölti el azokkal szemben, akik nem olyan kiválók.

A népet prófétái állandón figyelmeztetik arra, hogy ez a külsődleges törvénykövetés nem elég! Nem csoda, ha terhére vannak a figyelmeztetők: akár üldözi, el is üldözi őket. Hisz nem a hivatalos papság, a hierarchia, az Írások tudományával foglalkozók közül kerülnek ki. Kényelmetlen követelődzők a Rend szabályi között biztonságban járók csapatával szemben. Hogy sokszor igazuk van? Annál terhesebbek! Az igazság ugyan szabaddá tehetne erkölcsileg, de kellemetlen tükkör az önelégülteknek! El vele!

Mózes a ti szívetek keménysége miatt adta a parancsot, de kezdetben nem így volt – mondja Jézus a tanítását hallgatóknak. Valóban: a törvény nem a nyílt-szívűeknek szól, akik a két fő parancsra nyitottak. Azoknak az elég. A törvény az el-elszakadóknak, a kötelesség-minimum keresőinek szól, akik valójában nem akarnak többet tenni, mint okvetlen szükséges. Innét a törvénykezés rabulisztikája, rabbinisztikus szörszál hasogatása: nehogy túllépjünk azon, ami okvetlen szükséges, nehogy feles terhet vállaljunk ügyetlenségből!

Az erkölcsi érték belül van, az tudja megítélni, aki a szíveket és veséket vizsgálja. A törvény parancsa külsődleges gyakorlatban nyilvánul meg, bárki láthatja, bárki kifogásolhatja. Számon kérhető. Miért nem tarja a szombatot? Miért nem böjtöl? Miért nem tartja a rituális mosdás szabályát? Miért keveredik a

közönséges, rítust nem tartó, emberekkel? Lehet kérdezni, mert látható, ami történik, vagy éppen nem történik.

Ha aztán a Mester rávilágít arra, hogy mi a különbség forma és lényeg között, megbotránkozást kelt a formalisták körében: azoknál is, akik joggal kapaszkodnak abba, hogy ők pontosan, szinte szórszálhasogatón tartják, ami elő van írva, és még inkább azok közt, akik találva érzik magukat. Akik Mózes székén ülnek, de nem tartják meg a Törvény lényegét, a teljes, feltétlen önátadást, és a felebarát magunkkal egyenlő mértékű támogatását.

A Törvény elítéli azokat, akik benne látják menekvésüket, igazolásukat. Akik kemények, nem irgalmasok. Akik a fő parancs értékrendje helyett a másodtörvény paragrafusaiába kapaszkodnak. Akik kívül tiszták, belül telve vannak rothadással. Akiken nem segít, nem segíthet sem égő, sem termény-áldozat, sem kosok vagy bakok vére, mert nincs bennük a bűnbánat alázata.

3. A Biblia mint program

Ne gondoljátok, hogy a törvényt vagy a prófétákat felbontani jöttem: nem jöttem felbontani, hanem beteljesíteni. „Bizony mondom nektek, míg ég és föld el nem múlik, egy i betű vagy egy vesszőcske semvész el a törvényből, hanem minden beteljesedik.”¹

Jézus szava ez: ő az Írásokból vezeti le a maga küldetésének igazolását, azokra alapozva hirdeti meg a maga örömhírét. Hogy közel az Úr, aki oly távolinak, elérhetetlennek tűnt sokszor. Hogy eljön az ő országa, az öröme, amelyben vigasztalást talál a szomorkodó, felemelkedést az elesett, ahol nem ítélet vár a bűnösre, hanem figyelmeztetés: menj, de többet ne vétkezzél.

Nem könnyű ezt az igazolást sem levezetni: utólag tűnhet nyilvánvalónak, akkor nem volt távolról sem kézzelfogható. Adventi készülétkül, gyermekeink iskolás korában, összeállítottuk azokat a prófétai helyeket Mózesstől végig, amelyeket Jézus az emmauszi tanítványoknak, majd apostolainak is megmagyarázott, visszavezetve küldetésének igazolását az Írásokra: bár az írásokon nőttek fel, nem volt előttük magától értetődő a dolog.

Isten ugyanis nem erőlteti rá igazságát az emberre. Meghagyja akaratunk szabadságát. Így lesz érdem, ha megtaláljuk az igazságot. Persze csak akkor találjuk meg, tanít tovább az Üdvözítő, ha felül fogja múlni a mi igazságunk az írástudókét és farizeusokét: ha a forma helyett a lényegét keressük.

Hogy teljesül be a törvény? Jézus személyére vonatkozóan azzal, hogy beteljesedik a megváltás ígérete, és általánossá lesz minden ember számára. Az új szövetség immár nem exkluzív, hanem egyetemes, nem egy választott népet illet, hanem minden Isten képére teremtett embert.

1 Mt 5,18.

A törvény továbbá úgy válik teljessé, hogy külsődleges, elválasztó magatartási előírásokból lényeges, értékvalósító cselekvést kíván. A hegyi beszédben először hirdeti meg ennek összefoglaló programját az Üdvözítő: „Hallottátok, hogy a régiek ezt a parancsot kapták: Ne ölj! Aki öl, állítsák a törvényszék elé. Én pedig azt mondom nektek: Már azt is állítsák a törvényszék elé, aki haragot tart embertársával. Aki embertársát ostobának nevezi, állítsák a nagytanács elé. Aki azt mondja neki, hogy te bolond, méltó a pokol tüzére.”²

És mindjárt a gyakorlati következtetés. Ha ajándékodat az oltárra viszed, és eszedbe jut, hogy felebarátodnak van ellened valamije, hagyd ott az ajándékot és előbb menj, békélj meg atyádfiával. Ne legyen harag közöttetek, ne adj okot arra, hogy ellenérzéssel legyen a másik irántad, mert akkor nem lehet neki békéje – és akkor nem lehet Neked sem!

„Hallottátok a parancsot: Ne törj házasságot. Én pedig azt mondom nektek, hogy aki bűnös vággyal asszonyra néz, szívében már házasságtörést követett el vele. (...) Ezt is előírták: Aki elbocsátja feleségét, adjon neki válólevelet. Én pedig azt mondom nektek, hogy aki elbocsátja feleségét – hacsak nem paráznsága miatt –, okot ad neki a házasságtörésre. S aki elbocsátottat vesz feleségül, házasságot tör.”³

„Hallottátok ezt a régieknek szóló parancsot is: Ne esküdjél hamisan, hanem tartsd meg az Úrnak tett esküdet. Én pedig azt mondom nektek: Egyáltalán ne esküdjetek, (...) Így beszéljeteink inkább: az igen igen, a nem nem. Ami ezenfelül van, a gonosztól való.”⁴

„Hallottátok a parancsot: Szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom nektek, ne álljatok ellent a gonosznak. Aki megüti a jobb arcodat, annak tartsd oda a másikat is!”⁵

„Ne ítéld meg, hogy fölöttetek se ítéld meg!”⁶ Ne bántsatok, se önvédelemből, se bosszúból, se a törvény jogán!

„Hallottátok a parancsot: szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet.”⁷ (Bár az eredeti törvény ezt nem tartalmazta!) „Én pedig mondom nektek, hogy szeressétek ellenségeiteket”⁸ és tegyetek jót azokkal, akik titeket gyűlölnék. A szélidék lesznek birtokosai a földnek!

Mi szennyezi be az embert: mosatlan kézzel enni, vagy mosdatlan szót szólani? Nem az szennyezi be, ami a száján bemegy, hanem ami onnét kijön, bűnös gondolat, szidalom, rágalom, harag, megszólás!

2 Mt 5,21–22.

3 Mt 5, 31–32.

4 Mt 5, 33–37.

5 Mt 5, 38–39.

6 Mt 7, 1.

7 Mt 5, 43.

8 Mt 5, 44.

Ez az új program nem a félelem, hanem az öröm programja, nem a rettegése, hanem a boldogságé. A hír, amelyet hirdet az újszövetség, az öröm híre.

4. A holt betű életre kel

Aki elvesz ebből a tanításból, azt hátraszorítják majd az Isten országában. Aki azonban megvallja és hirdeti, azt megdicsőítik Isten országában. Abban az országban, ahol teljesség lesz, öröm és béke – nem a halál békéje, hanem az élet teljességének békéje.

A hatalom ebben az országban szolgálat. Aki első akar lenni, legyen mindenki szolgája. Aki megteszi, ami csak tőle telik, legyen tudatában annak, hogy nem ad, csak visszaad legjobb esetben is.

Aki tökéletes akar lenni az új törvény útján, az legyen szabadabbá az igazságban, vegye fel keresztjét, és kövesse a Mestert. Kövesse abban, hogy úgy szereti embertársait, ahogy Krisztus szerette őket: életét adta értük váltságul, áldozatul. Ezt kéri tőlünk, életünk önkéntes odaadását, feláldozását – egészen akár, ha kell, de általában apraján, lépésről lépésre, szinte észrevétlen, elejétől végéig. Ha adni tudunk Krisztusért minden arra rászorulóknak, ha oda figyelünk a más gondjára, bajára, – akkor a Törvény beteljesülése a mi Urunk adventje lesz, amelynek végén megszületik a világ öröme. És dicsősége lesz Istennek a mennyben és békéje a földön a jóakarató embernek.

EMBERI JOGOK ÉS KERESZTÉNY ETIKA*

Az emberi jogok erkölcsi töltetű tételek. Létező értékeket hordoznak. Értékeik az európai közös kultúra három alappilléréből vezethetők le, a görög filozófia, a római jog és a keresztény etika három pillérén nyugszanak. Az újkori Európa számára értékeiket, mind a filozófia terén, mind a jog terén, a kereszténység közvetítette. A közvetítés a középkor végére, úgy látszott, megtörtént, állandósult helyzetet teremtett, mind tudományos igazságok, mind erkölcsi gyakorlat terén. Azonban az egyensúly belülről megbomlott. A tudomány továbbra is kereste az igazságot. Az egyén kereste a lelkiismerete szerinti üdvösségét. A humánus kereste a maga kibontakozását. Közben pedig az anyagi javak hirtelen megmutakozó bősége elvakította az embert – az arany csillogása elnyomta a szeretet világát. Az állami, közösségi túlhatalom, a fegyverek pillérén nyugvó értékrend, a XX. század többségi uralma elnyomta az örök igazságokat. Mikor újra felfedezni látszottunk azokat, kiderült, hogy nincs igazi alapjuk. Csak az értékvalóság, igazság, emberi egyéniség keresztény pilléreinek tudnak biztonsággal megállni, az embert szabaddá tenni és szabadon érvényesülni.

Minden ember egyenlő méltóságú személy. Emberi méltósága alapján a természetes emberi személyt szabadság illeti meg, az értelem, az akarat és az érzelmek szabadsága. Szabadság illeti meg élete önálló alakítására, család, és otthon létesítésére, alkotó (értelmes), a létfenntartást biztosító munka végzésére. Megilleti az embert természettől a neki adott élet lehetőségeinek kibontása, időben (élete folyamán) térben (a választott hazában) és emberi kapcsolatokban (elődei iránti kegyelet, utódai növelésének szabadsága és a választott társsal az emberi természetes közösségek kölcsönös megélése).

Megilleti a szabadság a maga belső világának, világnézetének alakításában, ítéletei és meglátásai nyelvi megfogalmazásában, kinyilvánításában és megosztásában másokkal, a létfeltételek biztosítására való együttműködésben.

A létfeltételek alsó (primer) szinten anyagiak, felsőbb szinten műveltségiek (kulturálisak), legfelsőbb szinten értékvalósítók. E létfeltételekből senki sem sajátíthat ki annyit, hogy másoktól a minimális szükségéset elvonja – sőt, a minimálisan szükségéset akár saját, egyébként jogos igényei és lehetőségei korlátozásával is, köteles a társadalom minden tagja annak bármely tagja részére biztosítani.

Az egyes emberek egymásnak, a csoportok tagjaiknak és más csoportoknak a szabad biztonságos autonóm (öntörvényű) élet lehetőségét kölcsönösen biztosítani tartoznak.

---

* Eredeti megjelenési hely: *Iustum Aequum Salutare*, 2009/2. 127–133.

Ez az egyéni autonómia a magánszféra alakítására, annak mások részéről való feltétlen tiszteletben tartására vonatkozik, és az emberi élet, személy, életfunkció tárgyiasításának feltétlen tilalmát jelenti – ami alól maga a személy sem adhat általános felmentést.

Az embert természettől – méltósága alapján – megillető szabadság és életlehetőség társadalmi szintű biztosítása rendet igényel. A társadalom belső rendje alakításában a társadalom (csoport – nép, nemzet, országlakosok – település, önkéntes társulás, - család stb.) minden emberré érett tagjának szabadsága részt venni (*quod omnes tangit, ab omnibus approbetur*).

Társadalmi szinten a szabadság az egyes ember számára lehetőség, a többiekkel szemben igény, még pedig jogrend által biztosítandó és hatalom által kikényszerítendő (alapjog).

Az egymással közösséget érző, tudatosító társadalmi csoport (nyelv, kultúra, származás, faj, lakóhely közössége) elvben – ha képes arra és igényt formál rá, – jogosult öntörvényű társadalmi csoportot (nemzetet) körülhatárolt és hatalma alatt tartott területen (országban) létesíteni, és ennek szuverenitását más szuverén közösségekkel elismertetni. Az elismerés megadása a szuverén közösségek között kialakult elvek (nemzetközi jog) alapján a többiek erkölcsi kötelessége, azonban erőszakkal ki nem kényszeríthető. A jog, akár egyének közt, akár közösségek közt, a béke rendje.

Nagyon tömören ennyiben lehet összefoglalni az ENSZ alapokmánya, illetve az emberi jogok chartája alapján biztosítani kívánt alapvető szabadságokat, értékeket. Tudott dolog, hogy az ENSZ alapokmánya elsősorban az európai kultúrkörben kialakított értékeket kívánta, hosszas forrási, érési folyamat, kontinenseket megrontó önkényes hódítások, valamint az európai és tengeren túli nemzetekben lezajlott forradalmi, felvilágosodott változások eredményeiből leszűrve, majd a XX. század keserű tapasztalatain okulva, az egész világ számára megfogalmazni. Ez az európai, tengeren túl is elterjedt, kultúra viszont három pilléren nyugszik, nyugodott, kialakulásától kezdve: ezek a görög bölcsélet, a római jog és a keresztény etika. (Koschaker)

Mindhárom pillér meglátásaiban szellemi termék – az értékek középső rendjének gyümölcse. Az alapjogi elvek megfogalmazásában közrejátszhatott a status quo fenntartására törekvés az erősek és ügyesebbek részéről, globális méretű legalizálási igénye a rablott zsákmánynak, illetve a piac zavartalan működéséből remélhető nagyobb és kényelmesebb profit reménye. Nagyon is anyagi szempontok. Mégis, mindhárom pillér a maga valóságában értékrendszer, a legmagasabb valóság-kategóriák megragadása, bevitele a nemzetközi köztudatba. (Még ha a megfogalmazók az utolsó percben meg is rettentek attól, hogy saját értékrendjükkel, saját európai alapjaikkal valóban, akár csak előbeszéd vagy nyilatkozat szintjén is, vállalják az eszmei közösséget a tervezett közös alaptörvényben.)

A görög filozófia három előjáró nagyja így építette fel annak monumentális épületét: Szókratész azon a meggyőződésen, hogy, ha az értelemmel megragad-

tatjuk az igazat, ami jó is (*ens et bonum convertuntur*), úgy az megragadó erővel fog hatni az ember akaratára és jóra hajlítja. A helyeset felismerő értelem jóra viszi az emberi cselekvést. Értékessé teszi. Platón a maga eszmevilágában igyekezett megmutatni, hogy a tisztán látás, a létvalóság felismerése alkalmas arra, hogy az embert és környezetét, világát abba az irányba mozdítsa, hajtsa, amely megfelel az eszmei, az ideális jónak, a tökéletesnek és teljesnek. Végül Arisztotelész a maga nagy szintézisében ugyan elismerte az érték objektív valóságát a maga különös létformájában, mégis megállapította, hogy az értékek világa, az etika, nem építhető fel *theoria* révén, hanem csak az emberi cselekvés gyakorlatában, épp úgy, mint a gazdálkodás, vagy a közügyek igazgatása: mindezek a gyakorlat, a praxis területéhez tartoznak.

A római jog a maga kicsi köréből nőtt fel a *regere populos* hatalmas feladatára. Kötelességének tekintette *pacis imponere morem orbi* – a világban a béke erkölcsi rendjének megvalósítását. Kezdetből érzekelte a feladat kettősségét. A közösség ügyeiben a hatalom teljes gondossággal, elkötelezettséggel való gyakorlását írta elő, *diligentius exactiusque* és *bona fide* való gyakorlatot. A köz ügyeiben *salus rei publicae suprema lex* és előtte minden még oly védett magánérdek is meghajol. A magánkapcsolatokat azonban az egyéni hasznosság – *singulorum utilitas* – irányítja, és itt az kívánható meg, hogy az egyenlő jogú polgárok szabadságát a mások érdekszférájának tiszteletben tartása határolja le: *honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere!* A két vezérlő szempont és a két erkölcsi kívánalom – *diligenter, fide* és *honeste* elég volt ahhoz, hogy a belső rendnek művészi módon kidolgozott, igazságos rendszerét a gyakorlaton keresztül jól meg lehessen valósítani. Nem volt a rend működése magtól értetődő. Tanítani kellett, hirdetni. Köz hírré tenni. Nem hatott a eleve a belső meggyőződés erejéből: ki kellett kényszeríteni, meg kellett védeni. Belül félték, így Ovidius, kívül gyűlölték, vallja Tacitus.

A római közjog világának kezdetből része volt a szent dolgok rendje, a papok közreműködésével. A magán jogosultság fogalma, a *ius*, megállt a köztudomás talaján, legfeljebb időnként megfogalmazni, *dicere*, volt szükséges. A közre kötelező jog ezzel szemben, a népek ügyeit rendező *fas*, nem megegyezés tárgya, hanem szent tudomány – bár a gyakorlatias rómaiak az idegen istenekkel is kiegyezni törekedtek. Mindenesetre, amikor a kereszténység, három század elteltével, meghódította a palotát, egyúttal elfoglalta, természetességgel, a régi istenek helyét az Egy Isten, a régi *religio* helyét az új hitvallás, a *sacerdotes* helyét a közjogban az új hierarchia. (A szerep az ószövetség hagyományából közelítve talán nem is volt oly idegen!)

A kereszténység etikája nem állt gyökeres ellentétben a filozófia és a jog értékeivel. A filozófia az igazságot kutatta: a kereszténység az Igazság lelkétől várta tanításai sugallatát. Szent Ágoston nagy szintézise a platóni idealizmus világával, Aquinói Szent Tamás Arisztotelészre épülő hatalmas dogmatikai és bölcséleti, tomista rendszere megmutatták, hogy a *veram non falsam filosofiam* kereső elme

nincs ellentétben Krisztus tanításával. A ferencesek és dominikánusok szent szegénysége, egyszerű emberek között hirdetett örömhíre, igéje nagyon hasonlított a szókratészi meggyőzés közös igazságkereső gyakorlatához. Ám ugyanezt el lehetett mondani a jog békés, bár néha kényszerítő, rendjéről is. Az élet tisztellete, a személy szabadsága, minden ember üdvösségre hivatott volta, a házasság kötelékének szentsége, a munka felemelése társadalmi alapértékké, az ígéret, a nyilatkozat, az eskü komolyan vétele, az uzsora tilalma mind összecsengő tételei voltak – hogy csak néhány példát említsünk – jog és vallás tételeinek.

Mégis, a kétféle jogrend, a közösségi és a magánéleté, egészen más téren, okozott gondot. Az – Isten kegyelméből trónra került – uralkodó *legislator* volt, szava törvény, az egyház pedig a *ius divinum*, az isteni jog *interpretatora*, nem *legislatio*, hanem *iurisdictio* hatalmával, amely *ius dicere, non ius facere potest*. Második helyen állt hierarchiája a jogalkotás és jogalkalmazás körében a világi uralkodó imperiuma mögött. A jog viszont, amelyet magyarázott és alkalmazott, az isteni törvény, felette állt az ember alkotta közjognak, tételei elsőbbséget követelhetek maguknak, amint az uralkodó is, hívőként, alá volt vetve az egyház oldó és kötő hatalmának, noha annak nagyjai hűséggel tartoztak neki investitúciójuk szerint. Ez óhatatlan ellentmondásokhoz vezetett.

Az egyházzal egyetértésben az állam megkövetelte alattvalóitól, hogy az igaz hit tételeit elfogadják, és előírásait, életvitelre és erkölcsre vonatkozó kívánalmait teljesítsék. Aki szabadon nem tette, azt az állam kényszerítette erre. Noha szöges ellentétben a szabad akaratot valló keresztény dogmatikával, a vallás szabad megvallása helyébe a kötelező vallás és gyakorlás elvárása lépett. Ebből aztán adódtak visszaélések, ellentétek, és ezek ingatták meg a középkorban a jog kényszer-rendje és a vallás közötti érték-összhangot.

A hitújítás és a reneszánsz szellemisége párhuzamosan hatott oda, hogy az értékvalóság egységes szemlélete megbomlott. A protestáns szemlélet ugyan nem vitatta az isteni értékrend elsőbbségét, sőt e címen sokszor a katolikus egyháznál szigorúbban kívánta hívei – alattvalói – lelkiismeretét a protestáns uralkodó befolyásolni. Máglyák nem csak Konstanzban és spanyol földön, Genfben és Angliában is lángoltak. Ennek következménye lett, hogy a polgári önállóság, a nemzeti egység, a hódítóval szembe fordulás csakúgy, mint az *antropocentrizmus*, a világi érvényesülés keresése és az antik hedonizmus feléledése arra indították a gondolkodókat, hogy ne vak hittel, hanem a természet rendjét keresve, a közjót elemezve iparkodjanak általánosan érvényes etikai valóságokat, alapokat és rendszereket feltárni, hirdetni.

Közben a keresztény etika alapértékeit több oldalról is érte támadás. A hatalmi politika az ember egyéni méltóságát, ember és ember egyenlőségét többszörösen, egészen az ember = áru modern rabszolgaságának elfogadásáig lealacsonyította. Az emberi élet értéke, más hatalmi szempontokhoz képest, ugyancsak leszállt. Gazdasági célokért véráldozatokat hozni természetessé vált. Az egyház

valaha megnyitotta a maga sorain belül a társadalmi felemelkedés reményét, a művelődés lehetőségét bárkinek: most ismét szigorú rendi kötöttségekkel, röghöz kötéssel, munkapadhoz kötéssel iparkodtak a gazdaság szükségleteit a jog bilincseivel is biztosítani.

A gazdaság, a gazdagodás szempontjai utat törtek maguknak minden módon. Felforgatták az otthonokat: tízezrek lettek földönfutókká, hogy kunyhóik és faluik helyén birkalegelők, vagy palotakertek terjeszthessék ki határaikat. Átrendezték a határokat: országok cseréltek gazdát. Kultúrközösségek pusztultak el a magasabb technika csapásai alatt: nemzetek, népek vesztették el életterüket, fertőztettek meg betegséggel, butultak el pálinkától, mások emelkedésének áldozataiként. Az öntörvényű nemzet és öntörvényű egyén kölcsönös szabadságának elismerése helyébe magasabb rendű állam és annak kegyéből élvezett szerény lehetőségek léptek.

A protestantizmus a szabadság, a reneszánsz a humánus, a felvilágosodás a tudományos igazság oldaláról ostromolták az állami abszolutizmusnak az egyház által is megszentelt várát, bástyáit. Támadták az egyház egyetemességigényét nemzeti-territoriális oldalról, kontemplatív testületeit a hasznosság szempontjából, vagyonát, felhalmozott kincseit a tőke elvonása okán: saját elveit fordítva vissza ellenében. Mindezek értékekre hivatkoztak értékekkel szemben, ami az értékek óhatatlan relativizálódását idézte elő, azok valóságát, ontológiai jellegét ingatta meg. A jog erkölchordozó/értékvalósító fogalma helyébe az állam szankcionálta szabály mindenhatósága lépett: az egyház már nem a *civitas dei* tökéletes társaságának rendjét alakította, hanem sok más közösség mintájára, egy rendet a sok között, hatalmi súlyával arányban egyre fogyó tekintéllyel a hatalmas, világra kiterjedő, egyéb hatalmi rendszerek között. Egy-egy ilyen rendszer súlyát, érvényét nem értéktartalma adta többé, hanem az őt szankcionáló hatalom tekintélye. A jog a hatalmas állam eszköze lett, annak meghatározójából. Végző stádiumában a jog formális szabályrendszerre vált, ebben sem tökéletes, a logika és matematika tisztaságával szemben eseti, érdek-kiszolgáló jellegű rendszerre.

Az erők elkezdtek berendezni a maguk világát: megpróbálták a szuronyokon kényelmesen ülni. A XIX. század végén látszatra megszületett hatalmi egyensúly, alighogy megszületett, felborult – *bellum omnium contra omnes* váltotta fel. A győztesek megkísérelték a hatalmasok megegyezésével létrehozott elméletek alapján újra rendezni a „békét”: a kísérlet csődöt vallott, mert mindenki nyerni akart rajta, senki sem vállalt áldozatot érte. Új elméleti alapot kerestek, a társadalom, a többség érdekét a kisebbség elnyomásával: faji uralom, osztályuralom, megvezetett tömegek látszatdemokráciája a gazdagodás és csőd kettős lehetősége között iparkodtak a társadalom jogrendje segítségével a kevés kiváltságosak érdekét érvényesíteni – látszatra közakarattól. Érték a többség érdeke, lehetőleg számolható, kimutatható, felhalmozható érdeke. Ezt kell a jognak szolgálnia.

Keserves volt az ébredés az elaltatott valóságérzet álmából a XX. század szörnyű embertelen világára. Egy új, még általánosabb háborúra *omnium contra omnes*. Ahol meghirdetett céllá vált a másik kiirtása, high tech eszközeivel, mint a boldogság, vagy legalább az érvényesülés előfeltétele. Nem csoda, hogy mindennek megtapasztalása után a felsőbb szinten újra megszületett a vágy, az igény a béke rendje, az értékhorozó és megvalósító normák rendje után, és az első lelkesedés lendületében közös akaratot tükröző megfogalmazást talált. Megfogalmaztuk az ember elidegeníthetetlen jogait tartalmazó chartákat.

Értékeket, valós, az ember léte szempontjából lényeges, szükséges, szabadon megvalósítandó értékeket hordoznak a tételek. Ha mindenki szabadon elfogadja őket. Megtapasztaltuk, szuronyokkal, bombákkal nem megy. Ámde meghozták az új tételek a szabadságot, a létfeltételek biztonságát mindenkinek? Nem hozták meg. Elvárható, hogy elfogadják azokat mindazok, akik ismét kiszorulnak a döntést hozók közül, a biztonságban élők közül, a bőség asztalától? Hiú remény lenne. Mi hiányzik a természetjog, az emberi jogok rendjéből? A *legislator* felismerése, a *sacralitás* elismerése.

Tíz éve kíséreltem meg először a jogot élethivatásul választó ifúságnak megmutatni, hogy az emberi jogok rendje a *ius divinum* rendjén, az emberi méltóság az Isten képére teremlett ember méltóságán, a béke egyensúlya a gyengék, rászorultak, elesettek iránti odaadó (szerető) szolidaritáson alapul. Hogy az igazság tesz szabaddá bennünket, ha érdekre tekintet nélkül, valósága alapján elfogadjuk és mellé állunk, rendjének megvalósításán, áldozatok árán is, munkálkodunk. Hogy a keresztény erkölcs, a szeretet gyakorlata által állítható helyre a jog értéktartalma.

Az emberi jogok szilárdságát az Isten rendje adja. Nincs mögötte más kényszer, mint az értelem belátása. Elfogadásán vagy elutasításán mégis a létünk vagy pusztulásunk múlik. Alap nélkül nem áll meg a felépítmény. Az első nagyobb vihar összedönti majd és nagy rom lesz belőle. Rom, amely hirdeti az új Babel csődjét.

Európa pillérei közül a legfontosabb kibontását megkezdjük. Három pillér közül bármelyik kiesik, billen a biztonságos plató. Érdemes lenne erre idejében rádöbbenni.

VI.

AZ ÉLETÚT TÖREDÉKEI

UTÓSZÓ A SZERKESZTŐTŐL*

Tíz éven keresztül, 1947 őszétől 1957 telén bekövetkezett haláláig, állottam kapcsolatban e mű szerzőjével. Az 1947/48-as tanévben mint elsőéves jogász hallgattam előadásait. 1948 őszétől 1951 tavaszáig tanszéki könyvtárkezelő-demonstrátora voltam, 1949 őszétől 1950 végéig hivatalos kinevezéssel, ezen kívül önkéntesen. 1951 júniusától 1955 tavaszáig vidéken dolgoztam, így kapcsolatunk természetesen lazult, de nem szakadt meg. 1957 februárjában megpályáztam a római jogi tanszéken mellette meghirdetett tanársegédi állást, azt azonban a kari ülés többsége Diósi György, sajnálatos korán elhunyt barátomnak adta. Így én ebben az utolsó évben, már állásban és házasemberként, iparkodtam elkészíteni első nagyobb római jogi munkámat, amelyet decemberben betegágyán olvasott el Marton Géza. A tanszéken ekkor Brósz Róbert professzor és Diósi György dolgoztak mellette.

A tízévi kapcsolatunk tehát korántsem esett idillikus történelmi periódusra, és nem is lehetett ezalatt állandóan sűrű. Marton egyébként sem volt kitarulkozó, beszédes ember. Tapintatos zárkózottság jellemezte, amit csak ritkán sütött át melegszívű emberi egyénisége. Nem is volt nagy tudós létére olyan, aki rátelepszik a körötte élőkre. Néha az volt az érzésem, mellette dolgozva, hogy sejtelve sincs róla, egyáltalán mit csinálok, míg aztán egy-egy megjegyzéséből kitűnt, igenis ismeri és szemmel tartja az „övéit”.

Mindenesetre számomra a mellette töltött néhány és a vele való kapcsolatban eltelt többi év egy életre meghatározóvá vált. Később gyakorlati pályán tudtam lassan-lassan felmérni, mennyit tanultunk tőle éppen a praktikumban hasznosítható elméletet, szemléletet. Mellette ragadott meg egy életre a római jog iránti vonzalom, és mellette ragadt rám – nem mondhatom másképp, mert sohasem erőltette rám – az a látásmód, amivel a történetiben az aktuálisat, az elméletben a gyakorlatit, a részletben az átfogót, és a szakszerűben az egyetemest kereste mindig. Oly szerény volt, hogy tíz év után nem tudtam sokkal többet az őt mozgató gondolatokról és problémákról, meglátásairól és terveiről, mint amennyit bármely előadásait figyelmesen hallgató tanítványa tudhatott.

Így teljes meglepetésként ért a váratlan halála után özvegye által nekem átadott, ceruzával írt levele, melyet ma is őrzök, az alábbi szöveggel:

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Marton Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg, 1992. 328–334.

„Zlinszky János részére

Kedves Jancsi!

Ezek a sorok csak akkor jutnak kezédbe, ha a jövő heti operáció mindig leselkedő esélyein nem tudnék keresztüljutni, tehát hiszem, hogy soha. Mégis óvatosságból le kell írnom őket. A mondott esetre a következőket kérem Tőled:

1. Készülőben lévő német nyelvű könyvecském (címe: *Versuch eines einheitlichen Systems der zivilrechtlichen Verantwortlichkeit* - I. példánya, melyet átnéztem, található egy drapp színű kemény táblájú irattartóban, melynek nyomtatott felirata kívül Nemzetközi vasúti díjszabás) a felelősségi jogra vonatkozó legújabb nézeteimet foglalja össze. Ezt a könyvet a *Jogtudományi Kiadó* hajlandó kiadni. Légy szíves Szabó Imrénél jelentkezni, kinek megírtam, hogy Téged kérlek fel a kézirat utolsó megfésülésére. Az első kb. 100 lapot átnéztem. (A 94. lapon itt még egy kis rész jött volna, de ezt már nem tudtam megírni. Elmaradhat.)

Folytatás lesz *Különös indokolás* címen az a rész, mely ugyane címen az Eörsi által a kodifikációs munkálatok iratai közt közzé tett litografált kiadmányban olvasható. (Ebből van több példány, részint itthon íróasztalom dzsungeljében, részint a tanszéken az íróasztalom fiókjában.) Csupán az egyes §-ok rendjének megváltoztatása során kell a szöveget a változott sorrendhez hozzáigazítani, esetleg, ha a kézirat első részével szemben itt ellentmondást találnál, azt eltüntetni az előző rész értelmében.

Az egész szöveget át kell nézni, és ahol a beszúrások a fordító munkáját nehezíték, azokat a részeket újból gépeltetni és a megfelelő helyre visszarakasztani. Ahol a szöveg magyar, mint főleg a különös részben, ott a fordító fogja a német szöveget legépelni. Fordítóul egy dr. Sternberg nevű ügyvédet kérjétek fel, akit Nizsa² a legkiválóbbnak mondott. (Telefonja van, a Hűvösvölgyben lakik.) Szeretném, ha még a fordítást is átnéznéd – értelmi szempontból. Szabó Imre esetleg lektorul is megbízhat. Ha nem honorálnák ezt a munkádat, feleségem fogja.

2. Találsz irataim között egy rikitó piros kemény táblában (Üdvözetek a Nagyvilágból címmel, melynek van egy másodpéldánya is más borítékban, a dolgozósobámban lévő fiókos szekrény legfelső fiókjában) – egy másik kéziratot, amely francia könyvem felhasználásával a magyar publikum részére készült nagy 5–600 lapos monográfia első köteteként szerepelt volna – kiegészítve a magyar jogot tárgyaló II. gyakorlati résszel. (Utóbbiból lett a Nagy Szladitsban megjelent két fejezet.) Ebben a kötetben tovább vittem a francia könyv anyagát, de azóta, hogy a tollat 1944. szeptember 14-én Balatonföldváron letettem, bizony hozzá sem nyúltam. Ennek az I. résznek egy hiányzó fejezete lett volna a római fejlődés feldolgozása a Lex Aquiliától Windscheidig. Ezt kellene Neked kand. és doktori értekezésül megírni. (Kand. a tiszta római, dokt. a rákövetkező fejlődés.)

---

2 Nizsalovszky Endre professzor.

Azt hiszem, ezt németül publikálhatnád, s eredményeit rövidebbre fogva a magyar közönségnek az én könyvem hiányzó hasonló fejezete helyett beillesztenéd, természetesen közös szerzői megjelöléssel az egész könyvet illetően. Mindenesetre olvasd át e kéziratot, majd meglátod, mit lehet vele tenni. A felhatalmazást e tekintetben teljes szabadsággal megadom.³

3. Nézzétek át Brósszal jogi könyveimet. A szemináriumi jelzéssel ellátottakat természetesen be kell juttatni (a debreceni jelzésűeket is), a többiét osszátok el, békésen, úgy azonban, hogy a felelősségi jogot érintők mind a tieid legyenek. Ezekre szükséged lehet. Ezek főleg a nyitott könyvespolc ablak felőli részén, valamint a könyvszekrény középső részének 2 középső polcán vannak. Ide értem a Nagy Szladitsot, a Grosschmid 2 kötetét is (ebből az I. kötet 2 pld-ban van meg, az eredeti és a jubileumi). Jusson Neked a Láng Nándor hagyatékából Finályszótár is (kinn az asztalon). Római jogi könyvek a könyvszekrény bal oldali részén vannak, ami ti. megmaradt az ostromtűzből.

4. Az iskolai két szekrény közül a Brósz szobájában levőben van elraktározva francia könyvem 150–200 közti példánya. Négy évvel ezelőtt itt a kórházban feküdtem egy szobában Gerő Györggyel, a Kultúra igazgatójával. Most ugyanitt ismét összelálkoztam vele és szóba hoztam neki, hogy nem lehetne-e ezeket kijuttatni a kiadóhoz. Igenlően felelt. Megállapodtunk, hogy ha kimegyek innen, felkeresem. Kérlek, vegyétek számba, hány példány van ott, aztán keressétek fel – talán Brósz jobban ráér – ezt a Gerő urat a Kultúránál (Andrássy út 21.), és próbáljátok nyélbe ütni a dolgot.

Még otthon is van kb. 60 példány, 3 postacsomagban, mely egyszer már megjárta Párizst, de ismeretlen okból visszaküldték. Maradjon itthon 10–15 példány a lakásomon levőkből. Megjegyzendő, hogy minden példányba be kell ütni azt a jelzést (a címlap hátulján és akár az utolsó lapon látható nyomdajelzés fölé), hogy: imprimé en Hongrie. Erre szolgáló nyomdai fémből öntött bélyegző található tanszéki íróasztalom középső fiókjában és otthoni íróasztalom valamelyik fiókjában is egy másik. Enélkül visszaküldik a példányokat. Fekete festékpárnával egészen jól rá lehet ütni a jelzést.⁴ Ugyanott van a Nagy Szladitsból készült különlenyomat néhány száz példánya. Meg kell kérdezni valamelyik (Múzeum krt-i, Ferenciek tere-i) antikváriumtól, vennének-e át belőlük valamennyit. A többiét el kell osztani az érdeklődő tanszemélyzet és a jó hallgatók között.

A szekrényben (az én szobámban) található különlenyomatok közül egy-egy példányt juttassatok a civilista tanszékeknek, a többiét szintén osszátok el az érdeklődő hallgatók közt. A többi, a két szekrényben található könyvekkel rendelkezettek belátás szerint. (Az íróasztalom bal oldali alsó fiókjában van egy

3 Hogy mennyire hiányzott a kézirat lezárásakor e történeti fejlődés feldolgozása, mutatja azon művek sorozata, amelyek azóta megjelentek és a hiányt pótolni törekedtek.

4 A francia példányok nagy részét azóta sikerült megfelelő intézményekhez vagy érdeklődő kollégáknak eljuttatni, néhány példányom ma is van még belőle esetleges érdeklődők részére.

francia nyelvű Festschrift. Ez a Kereskedelmi Jogi Szemináriumé. Talán a polgári jogiban jobb helyen volna. Amott duplum példány volt.)

Fáradozásodat nagyon köszönöm, gondoljatok rám szeretettel.

Budapest (Kútvölgyi kórház) 1957. dec. 15. Marton Géza

Teljesen váratlanul és felkészületlenül ért ez a megbízás. Természetesen nagy megtiszteltetésnek tekintettem és igyekeztem annak legjobb tehetségem szerint eleget tenni.

Az irathagyatékból a német nyelvű újabb munka sajtó alá rendezése és kiadása látszott a könnyebb feladatnak. Ezért annak szinte haladéktalanul nekikezdtem, és a végrendelet szerint írásban is, személyesen is eljártam a kiadás ügyében. Az Akadémia hivatalosan azt közölte velem, hogy a művet előbb magyarul kívánják kiadásra alkalmasság szempontjából megvizsgálni, aztán lehet szó a német nyelvű kiadás lehetőségének esetleges eldöntéséről.

Nem akartam ezt a megoldást elfogadni. Úgy éreztem, amit Marton a magyar olvasóknak szánt, az a második kéziratban van – és a német munka magyarra fordítása rontaná annak megjelenési esélyeit. Amellett magyarra is fordítani kellett volna, a munkának kéziratban is több mint a fele német nyelven volt írva. Eleve másképp ír egy szerző külföldi olvasónak, mint belföldinek, tehát a németeknek szánt munka egyszerű fordítással magyarul való kiadását a szerző szándékai meghamisításának is éreztem.

Így megkezdtem a német nyelvű munka sajtó alá rendezését és közben a publikálás lehetőségének keresését. Ebben segítségemre volt Márky Tamás akkor már Sao Paolo-i professzor, Marton kiváló tanítványa, aki eredetileg a magyar monográfia kiadására volt a szerző által kiszemelve. Szó volt róla, hogy a Lengyel Tudományos Akadémia kiadja a munkát, majd Max Kaser akkori münsteri professzor, a kiváló romanista közvetítésével a hamburgi összehasonlító jogi intézet is foglalkozott a teljes mű kiadásával. Ez végül is egyik helyen sem sikerült, hanem Zweigert professzor közbenjárására az *Archiv für die zivilistische Praxis* vállalta e mű általános részének megjelenését, a törvényjavaslat és a különös indokolás nélkül, néhány, a mű sorsára és az időközben megjelent magyar Ptk.-hoz való kapcsolatára vonatkozó, kiegészítő jegyzettel. Ez az 1963. évi kötetben látott végül is, hat évvel szerzője halála után, napvilágot.⁵

5 A mű meg nem jelent részét jelen kiadmányban kapja kézhez a közönség. Szerző a X. fejezetben közölt törvényjavaslatot 1945–46 telén készítette, általános és különös indokolással. A Ptk. előkészítő munkálataihoz ezt az átdolgozott – főleg a szovjet irodalomra vonatkozó hivatkozásokban új – tervezetet nyújtotta be, s az sokszorosítva kiadásra is került. Hátrahagyott német nyelvű dolgozatát az általános rész helyébe iktatva, ahhoz ismét kissé módosított sorrendben és szöveggel kívánta csatolni a törvénytervezetet. Nyilván tervezte a különös indokolás átdolgozását is. Erre azonban nem került sor. A hátrahagyott példány elejére már kórházi – halálos – ágyán jegyezte rá: „Ahol a Tervezet sorrendje változott, az indokolás hozzá igazítandó. Ahol ennek folytán indokolás hozzá nem található, egyszerűen meg kell jegyezni, hogy – Indokolás hiányzik.”

Az közben világossá vált előttem, hogy a nagyobb megbízásnak, a 2. pontban említett monográfia sajtó alá rendezésének és esetleges kiegészítésének csak akkor tudok eleget tenni, ha arra magyar kiadót találok, és ha olyan munkakörbe, lehetőleg tudományos munkakörbe kerülök, ahol ezt a komoly kutatást igénylő feladatot el tudom végezni. Azonban azt a kérésemet, hogy római jogi tanulmányom alapján, melyet Marton még halálos ágyán erre alkalmasnak ítélte, kandidátusi fokozatot nyerhessek, a Tudományos Minősítő Bizottság kétszer is visszautasította. A kiadásra nem tudtam előre ígéretet sem kapni, pedig ettől függött volna, hogy hogyan készítem elő a kéziratot, így a kiadás ügye miatt a sajtó alá rendezés ügye is tolódot. Ugyan igyekeztem mint gyakorló jogász is a római jog, majd a magyar magánjogtörténet periferiáján mozogni, és 1970 óta főleg külföldön e törekvésem elismeréssel is találkozott, de arra, hogy a monográfia befejezéséhez és aktualizálásához szükséges hatalmas anyaggyűjtést és irodalomgyűjtést elvégezzem, nem volt módom – az íróasztal számára...

A hátra maradt kétpéldányos kézirat hű tükre volt a szerző munkastílusának. Váltakoztak benne a magyarul, franciául és németül írt részek. Ahol csak lehetett, előző művekből beragasztott részletek szerepeltek, kézzel, jellegzetes, nagyon apró írással javítva, átírva, összevonva. Új gépelt rész csak itt-ott található benne. A kéziratokat a szerző, amint a közölt előszavak mutatják, 1944. november 1-én zárta le először. Ekkor a következő tervezetet fűzte az egyik példányhoz.

„A munka folytatása

Még ehhez a félbe maradt fejezethez. 6. Harmadik személyt érő kár beszámítása következő fejezet. B) Az általános kárrendezést szolgáló kárkötelmek Ezeknél el-esik a prevencióelv, marad csak az érdekelv (és a két segédelv: túlnyomó érdek /= méltányosság/ és kárfelosztási tendencia). A cselekmények néha jogellenesek (az előző szempontból kiszoruló esetek: pl. az abszolút emberi előrelátásból kieső, de még oki kapcsolatban lévő következmények). Legtöbbször jogosak: ilyenek

a) a kisajátítási (különlenyomat 132)

b) végszükségben okozott kár

c) perköltségviselés Vö. még a fent 4.5. 5a. lapokon tárgyalt eseteket is Törvényjavaslat-tervezet (L. mellékelve, ceruzával írva) A kártérítési igény érvényesítése (különleny. 198)

(Ez az utolsó fejezet elmaradhat.)

1944. XI. 1.

Halottak napján, M(arton)”

Az előszóból kitűnően a szerző a következő telén még egyszer megpróbálkozott a teljes kézirat, vagy legalábbis az első rész befejezésével, és ismét azzal hagyta abba, hogy ügyis csonkán marad hátra. Végleg csak 1948-ban hagyta abba a mű kiegészítését, nyilván, mikor gyakorlatilag kiemelte belőle a Visscher-émlékkönyv részére készített római jogi tanulmányt. Időközben – még 1945/46 telén – a ceruzával mellékelte törvényjavaslatot igyekezett befejezni, ahhoz készített a rendszerét bemutató, a nagy kézirat kivonatát képező általános indokolást és különös indokolást. Nyilván azt remélte, hogy a várható magyar polgári törvénykönyv fel fogja használni ezt az elaborátumot. Egyébként mintegy francia könyve folytatása vagy pótlásaként ezt franciára is le kívánta fordítani, amint a MTA II. osztálynak írt, ott 1233:208 szám alatt elfekvő 1949. május 4-én kelt rövid jelentése tanúsítja:

„Dr. Marton Géza 1. tag jelentése előkészület alatt álló munkáiról.

Befejezés előtt álló munka

„A kártérítési jog egységes elvi alapon álló szabályozása”

Törvénytervezet megokolással. Terjedelme kb. 4 nyomtatott ív. (Összefoglalása és pozitív törvénytörvénybe öntése azoknak a követelményeknek, melyekre a szerző elméleti kutatásai során eljutott, az indokolás viszont összefoglalása a szerző elméleti vizsgálódásainak a felelősség problémái tekintetében. A munkát a szerző magyarul is, de elsősorban franciául óhajtja kiadni, amennyiben lehetséges. Franciára átültetése legalább egy félét igényel.)

2. Távolabbi terv

A kártérítési jog teljes monográfiája

(Az első ilyenmű munka magyar nyelven. Előrelátható terjedelme 600–800 lap. Az anyagnak kb. 1/3 része kéziratban készen. Befejezése 2–3 nyugodt évet igényel.)

3. Nyomás alatt

„Un essai de reconstruction de développement probable du système classique romain de la responsabilité civile”

Megjelenik a Fernand de Visscher louvaini professzor tiszteletére kibocsátandó emlékkönyvben Brüsszelben az év folyamán.

Bpest 1949. máj. 14. Marton Géza”

Nyugodt évei ezt követően sem voltak Martonnak a nagy munka befejezésére. 1950-ig dékán volt. Elő kellett készítenie előbb a római jogi jegyzetek, majd később tankönyve új kiadását. Amellett szorgalmasan tanult oroszul, hogy a szovjet kártérítési irodalmat eredetiben tanulmányozhassa, ezt a célját el is érte.

1953. június 3-án az ELTE kari ülésén tartott többórás előadást a polgári jogi felelősség elméleti kérdéseiről. Ennek az előadásnak teljes szövege is hagyatékában jutott rám, eddig kiadásra csak mintegy 16 oldalnyi sokszorosított összefoglalás került. Eddig néhány, a magyar jogfejlődést figyelemmel kísérő kisebb cikk kivül a szocialista viszonyok közötti felelősségelmélettel nem foglalkozott, csak a szovjet jogon keresztül. Most megkísérelte eszméi ilyen vonatkozású bemutatását. Tisztelettel, de értetlenül hallgatta ez a nívós közönség is – a magyar jogfejlődésnek ekkor más gondjai voltak. 1954-ben jelent meg nyilván ugyanekkor készült tanulmánya a magyar kártérítési jog legújabb fejleményeiről. Ezt követően kezdhettem el törvénytervezet formájában meglévő munkáját a német közönség számára formába önteni – ezzel alátámasztva azt az álláspontomat, hogy nem ugyanazt akarta a magyar olvasó számára publikálni, amit a német, illetve francia közönségnek. Egyúttal feldolgozta a szovjet kártérítési jog hozzá került friss monográfiáit, és más jelentős szovjet elméleti irodalmat is. Ezzel kapcsolatos munkája halála után az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjében jelent meg, hozzám a hagyatékban a kézirat jutott el.⁶

Egy, a kusztódia–felelősség feléledését tárgyaló, és a *Iura* 1956. számában megjelent munkáján túl más termése nem volt ez utolsó éveknek. Nyilván a német és esetleg francia összefoglalást akarta befejezni, mielőtt a magyar monográfiát újra előveszi – talán be is akarta hozzá várni a Ptk. megjelenését Ez a hagyaték maradt rám azzal, hogy „majd meglátom, mit tehetek vele”, és e tekintetben a teljes körű felhatalmazással.

1981-ben az ELTE Marton-emlékülésén tartottam beszámolót „Marton Géza, a civilista” címen. Ezt követően az Akadémia úgy határozott, hogy felveszi tervébe Marton hátrahagyott kéziratának kiadását.⁷

A befejezéshez a hagyatékot először is le kellett írni olvasható formában. Ezt mind a kézirattal, mind az ELTE kari ülésén tartott előadással elvégezve lehetett igazán felmérni, hogy az összesen több mint hatszáz gépelt oldal anyag milyen formában publikálható.

Néhány megbeszélés után úgy döntöttem, hogy nem kísérel meg a kéziratot naprakész” állapotba hozni. Marton nyilván sok mindent hozzá tenne vagy

6 Ezeket az utolsó műveit – noha nyomtatásban megjelentek – e munka megfelelő részébe felvettem. A VII. fejezet anyaga a szerző két tanulmányában, egyrészt a Tárgyi felelősség átvett dolgok őrizetért címmel a *Jogtudományi Közöny* 1948. júniusi számában a 146–152. oldalon, és a Kártérítési jogunk legújabb fejleményei címen a *Jogtudományi Közöny* 1954. júniusi számában a 221–227. oldalon jelent meg. A szövegből kihagytam azokat a részeket, amelyek a hátrahagyott kéziratban amúgy is kifejtést nyertek. Jegyzetben felhasználtam az előbbihez ugyanazon évfolyam július–augusztusi számában megjelent Helyesbítést is (315.). Kritikai könyvismertetésként megjelent az *Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjének* I. kötetében [(1957.) 37–65.], és II. kötetében [(1959.) 1–2. sz. 3–36.].

7 *Jogtudományi Közöny*, 1981/I. 46–51.

kihagyna, de az előszóban is foglalt eredeti kérése szerint én, noha van rá felhatalmazásom, nem akartam azon változtatni. A magyar jogászságnak joga van arra, hogy a neki szánt művet, ha késve is, de lehetőleg eredetiben kapja kézhez.

Így az első két részen csak alig, és ott változtattam, ahol Marton saját későbbi munkái alapján volt rá lehetőség (főleg az irodalmi hivatkozásokban és jegyzetekben). A változtatásokat vagy toldásokat a szöveg mellett általában megjegyeztem. Csak egy rövid fejezetet írtam a terv alapján a szöveghez,⁸ egyébként nem tettem eleget a megtisztelő felszólításnak, hogy a hiányzó történeti fejezeteket megírjam. Egyrészt az elmúlt időben ezt sokan megtették a téma egy-egy szakaszára (ahogyan ezt adott helyen jegyzetben jeleztem). Másrészt ez tovább elhúzta volna a megjelenést, mely így is eleget késett. S harmadszor, legyen a mű a gyakorlati jogászok olvasmánya is, ne terheljem őket még több történeti jellegű anyaggal.

A harmadik részben, a magyar tételes jogról szóló részben, az Igazságügyi Minisztérium által amúgy is kiadni tervezett Márton-munkát (a Nagy Szladitsból), amelyet nyilván átdolgozva, ő maga is alapul akart ennél a résznél venni, szintén lehetőleg érintetlenül, csak az átfedések elkerülése miatt igazítva, rövidítve közöltem, és kiegészítettem az 1945. utáni tételes jogi fejlődésről a szerző által írottakkal. Úgy láttam, hogy ezek a Ptk. előtti változások ide tartoznak.

Utolsó részként iktattam be a szocialista jogról *de lege ferenda* írottakat, a szovjet irodalom feldolgozását szinte módosítás nélkül. Az ELTE-előadásból, amely ismétlések kihagyásával ide tartozott.

Végül a törvényjavaslatot, amely ugyan eredetileg az elméleti rész végére volt szánva, de az egész mű kicsengése és a poszthumusz német munka számára elő is volt készítve, ugyancsak az ismétlések lehetőség szerinti kihagyásával.

Így a magyar olvasóközönség kézhez veheti mindazt, amit Marton Géza a felelősségi jogról neki elmondani akart és le is írt. Ezzel hozzáférhetővé válik életműve egy nagy magyar tudósnak, aki ma is – a megjelenésével kapcsolatos idővesztés ellenére is, nemcsak az elmélet művelőinek mondhat sokat és taníthat módszert, de a gyakorló magyar jogász, főleg az általa oly sokra becsült bírói kar részére is értékes mondanivalója van. Remélem, a szerkesztő elégtelensége nem lesz akadálya annak, hogy a hagyatékban rejlő érték eljusson azokhoz, akiknek a szerző szánta.

1983. december

8 Ezt a fejezetet szerző kéziratának másodpéldányához csatolt „1944. XI. 1. Halottak napján!” keltezett megjegyzés szerint szánta erre a helyre. Meg nem szövegezte, de jegyzeteiben található utalások annak szándékolt tartalmára. Felhatalmazása alapján ezek szerint pótoltam a szakaszt.

BOLDOGULÁSOM ÚTJA*

1. A gyökerek

Életem egyik nagy kegyelme, hogy harmonikus családi környezetbe nőtem bele.

Apai nagyapámat nem ismertem. 1925-ben, viszonylag fiatalon, ötvennyolc éves korában halt meg. Hat élő házas gyermeke és nagyanyám egybehangzó tanúvallomása szerint családjának élő, vidám, inkább könnyed, hihetetlen munkabírási férfi volt. Másodunokatestvérét vette feleségül. Mindketten mélyen hívő, aktív keresztények voltak, nagyapám a kalocsai jezsuiták mintadiákja, Prohászka jó barátja. Szinte a semmivel kezdték, ügyvédi oklevél és tanítónői képesítés birtokában. Tíz gyerekük született, hat nőtt fel, amellet tisztes vagyont gyűjtöttek. Nagyapám a keresztény közéletből is kivette részét, a Katolikus Népszövetség és Zichy János Katolikus Néppártja aktív, alapító tagja volt. Nagyanyám asszonyként már nem tanított iskolában, de gyermekeit és első öt unokáját az elemi ismeretekre még maga oktatta otthon. Otthonuk nyitott és meleg volt, kettőjük harmincöt évi szeretetkapcsolata példaként élt tovább család és ismerősök ajkán. Öt lányuk is mintaszerű keresztény családi életet élt. Édesapám volt egyetlen fiuk, tizenöt unokájuk született.

Édesanyám szülei a Bánátból származtak. Anyai dédapám közjegyző volt a régi déli határ mentén, Fehértemplomban, nagyapám ott járt gimnáziumba. Pesten tanult jogot, majd ügyvéd lett, huszonhárom éves korára. Nagyanyám kis falu kastélyában, otthon nevelődött, két fiú és három lány testvérrel. Tréfálkozott, hogy sohasem járt iskolába, noha otthon, a faluban tanult román és szerb nyelvismerete mellé, tökéletes német, francia, angol nyelvi és irodalmi műveltséget szerzett. Költő és író volt, folyóiratokban és önálló kötetekben is jelentek meg írásai. Az ő házasságuk negyvenhat éven át volt felhőtlen és bensőséges. Három gyermekük született. Anyai nagyszüleimet 1920-ban kiutasították a Bánátból (nagyapám lippai képviselő volt), ekkor alapítottak Budapesten új otthonot. Fiúk, temesvári piarista diák, huszonhárom éves korában tragikus hirtelenséggel hunyt el, két leányuk, édesanyám és keresztanyám a *Sacré Coeurbe* kerültek.

A két család közel lakott egymáshoz, a belső Ferencvárosban. Társaságban ismerkedtek össze, és a két fiatal, apám és anyám közt rokonszenv, majd mély szerelem szövődött. Olyan – írta édesapám jóval később – amire nemcsak az ő életük, de további nemzedékeké is alapozódhat. Bizonyos, hogy az én gondolkodásomra, életfelfogásomra döntő hatással volt e rokoni szoros szeretetszálak,

---

* Eredeti megjelenési hely: *Vigília*, 1999/12. 942–944.

példás családi viszonyok sora. Ezt tartottam, tartom természetesnek, és mindent, amit azóta másként láttam, ügyvédként, társadalomban, irodalomban kivételesnek, természetellenesnek.

Rokonságunkban a természetesség, vidámság, ötletesség, játékoság ragadta meg a gyermek figyelmét. A szigorú elvek, nevelési szempontok, az önfegyelem, a kötelességek, köztük elsősorban a vallási kötelességek teljesítése nem vált soha erőltetetté, kényszerre. Derűsen élvezték az életet, mások gondja felé érzékenyen, gyászt és bajt is elfogadva és megosztva. Három élő nagyszülőm mindenike külön gazdag töltetet adott bontakozó egyéniségemnek: apai nagyanyám családiasságával, anyai nagyanyám költőiségével, meséivel, anyai nagyapám mély és sokoldalú műveltségével, irodalmi áttekintésével, szép könyvtárával, nagy nyelvtudásával, a történelem, jog és politika világában való jelentős tájékozottságával.

Mégis életünk biztonságának alapja szüleink kapcsolata volt. Ma is a keresztény házaspár modelljének tartom őket – anélkül, hogy (látszólag) valaha igyekeztek volna azok lenni. Olyan volt ez számukra, mint a levegő, vagy a nemzet, adott, megélt, másképp nem is elképzelhető világ! Amit tettek, az az otthon építése, a kapcsolatok ápolása, a mi titkos vágyaink teljesítése kényeztetés nélkül, kis eredményeink elismerése és visszásságaink nyesegetése. Elmondhatatlan, mennyi színt tudtak a családi életbe belevinni. Milyen szívesen fogadták otthonukban a rokonok mellett barátainkat, iskolatársainkat is. A szép és meleg otthon fontossága, az öltözködés helyzethez illő volta, ételben–italban igényesség és fegyelem sugárzott belőlük. Tudtak adni és tudtak ünnepelni, minderre például tanítottak.

A sors kegyéből nagyon jó elemi iskolába jutottunk, a Mária Terézia téren. Akkor már tanultunk, gyermekkorunk óta, németül, majd iskolás korom óta franciául is. (Öcsém, kérése szerint, angolul.) Kisebbik öcsém iskolás éveinek kezdete már a háború végére, más világba esett.

Gimnáziumom választásában a pécsi Pius kollégium és a pesti piaristák között ingadoztunk. (Édesapám hat évig volt a kalocsai jezsuiták, majd utolsó két évben a pesti piaristák tanítványa.) Végül is mindhárman egymás után a piaristák növendékei lettünk.

Külön kegyelem, hogy nyolc éven át osztályfőnököm és cserkészparancsnokom is volt dr. Papp László, előbb magyar és latin, majd történelem és latin tanárom. Szigorú, de nagyon meleg, kiváló tanári egyéniség, akivel mély fiúi viszony majd férfi barátság kötött össze, egy fél századon át. Keresztelte gyermekeinket, vízkeresztkor megáldotta otthonunkat, része lett az én életem mellett családom életének is.

Többi tanárom is kiváló egyén, nevelő volt. Hogy az iskola katolikus volt, hogy ők papok voltak, ismét semmi erőltetettséget nem jelentett. Teljes természetességgel ízesült eddigi életünkhöz. Kitágult családomnak éreztem mindig a piarista iskolát, (noha kezdetben nem voltam, – lustaságom miatt – kiváló tanu-

ló). Úgy érezték azt, ilyen természetesnek, később, fiaim is. Hogy elmúlt évben familiárisa lettem a Rendnek, meghatott és kitüntetett, de írás nélkül is annak éreztem magam.

Az Eucharisztikus kongresszus évében tanultam ministrálni, lettem első áldozó. Az iskola megkövetelte a rendszeres misehallgatást, szentségekhez járulást, de nem túlzott ebben: hagyott természetességgel, igényeim szerint belenőni az Egyház liturgiájába, tanításába, erkölcsi rendjébe. Nem kívánt képmutatást, mert látszólag nem is figyelt arra, milyen vallásosak vagyunk, csak arra, hogyan teljesítjük kötelességeinket, mit nyújtunk tanulmányainkban.

A gyökerek közé tartozik a cserkészlet, a törekvés emberebb emberré és magyarabb magyarrá lenni, nem csak résen állni, de Teleki Pál jelmondata szerint „kötelességet keresni”. A maga rokonszenves férfi-eszmény képével egy életen át ható erőt képezett legtöbbünk életében.

2. Az élet próbái

1943-ban édesapámat behívták katonának és kivitték a gépkocsizó dandárral, az orosz frontra. Úgy ment, mint aki kötelességet teljesít. Nem kívánt alóla kibújni, bár talán kora és három gyermeke miatt tehette volna: a kommunizmus elleni háborút a „mi ügyünknek” érezte. Anyám sápadtabb és csendesebb lett, bár sohasem panaszkodott: immár nem csak köszöntünk, kértünk is imáinkban. Isten segített. 1943 karácsonyára édesapámat hazaengedték a „csendes” frontról, és mire visszaért volna csapatához, megtörtént a doni áttörés. Aztán leszerelték betegség miatt. 1944-ben, születésem napján ért haza hozzánk, néhány nappal hazánk német megszállása előtt.

A megszállás, a bombázások, egyes rokonaink elmozdítása állásukból, mások üldöztetése mellé a következő évben az országba betört a háború. Egyre sötétebb felhők tornyosultak a látóhatáron. 1944 telén a háború elérte otthonunkat: végigéltük átvonulásának borzalmait, veszélyeit. Temettünk, kényszermunkára jártunk, átrendeztük lakássá a pincéket, nem is teljesen megértve, hittel és reménnyel éltük és átéltük mindezt Isten tenyerében, oltalmában.

A háború átvonult rajtunk, és az élet egy csapásra megváltozott. Az anyagi biztonság, az óvó és óvott otthon megintogtak. Tizenhatodik éveamtől dolgoztam az iskola mellett, tanítás előtt, után. Tanítványokat, csomagok kihordását, romeltakarítást, bútorszállítást vállaltunk. Kaland volt mindez, természetes az is, hogy kibombázott, menekült ismerősök, majd egyik nagynéném egész családja beköltöztek a mi viszonylag épen maradt lakásunkba. Romot takarítottunk, ablakot foltoztunk az iskolában is, miközben az ellenséges politika uszításait vertük vissza, mikor tanárainkkal kísérelt meg szembeállítani. Kivettük részünket abból az újjáépítő, otthont újrateremtő munkából, amelyhez szüleink, második otthonukat is elvesztett nagyszüleim zokszó nélkül, jó lélekkel, az életért hálásan fogtak neki újra. Egyúttal egyre érő öntudattal álltunk ki az Egyház, a szabad,

demokratikus politikai irányok mellé, melyeket eleinte még álcázott hatalmi törekvések iparkodtak megszorítani.

Érettségi után akkor szabad volt a bejutás az egyetemre. Ott párhuzamos munkák mellett bekapcsolódtam előbb az egyetemi lelkesedés, majd a különböző szemináriumok munkájába. Első jogászévem alatt ismertem meg azokat a tanárait, akik apám és nagyapám mellett jogász hivatásom képét megformázták. Marton Géza, a római jog professzora mindenekelőtt, mellette Nizsalovszky Endre, Szászy István és Beck Salamon, a civiljogászok, Baranyai Jusztin és Eckhart Ferenc voltak rám legnagyobb hatással.

Elhittem, ha jól és szorgalmasan dolgozom, nem kívánnak tőlem többet, elvtagadást, hisz ők így hirdették. Csak egy jóindulatú tanulóközi titkárom mondta, eredményeimet látva: „hagyd ott családodat és gyere a Népi Kollégiumba, akkor pár év alatt professzor lehetsz!” Inkább várok egy kicsit, válaszoltam, de leintett: „ne hidd, nincs félút. Ha nem állsz közénk, ki fognak nyírni. A családodat tönkreteszik, amint az újjáépítésen túl vagyunk!” Nem hittem. Nem értettem édesapámat, aki egyszer csendesen azt mondta: „nehezebb lesz visszamenni a katakombákba, mint volt egykor kijönni onnét.” Aztán 1951-ben egymás után zártak ki koncepcióssal perrel az egyetemről, telepítettek ki bennünket helyreállított otthonainkból Bihar megye sarkába, majd államosították nagyszüleim házat és a miénket is – hisz „nem lakunk benne”!

Az egyetemen szembesülhettem eredetiben a marxista ideológiával, ez meg erősített keresztény meggyőződésemben. Utána hat évig dolgoztam építőmunkásként, rájöttem, hogy megállom a helyemet ott is. A kitelepítést feloldották, de a rend nem változott. 1956 ősze megmutatta, hogy élnek a régi értékek, de azt is, hogy a fegyverek ellen hasztalan a lelkesedés. Úgy tűnt, hogy az ideiglenesnek vélt átmenet tartós lesz, meg kell tanulni benne élni a magam elvei szerint.

3. A források

Várni vagy élni? Ez volt a kérdés. Lassan megszületett a válasz: csalóka a világ biztonsága, a várakozás, a készülés maga az élet. Megtaláltam, akivel a várakozva építés lehetősége, szépek tűnt, aki erőforrás, támasz és társ lett az életemben. 1956-ban megházasodtam.

Isten gyermekeket adott. Mikor első, majd második fiamat kereszteltük, úgy éreztem, ennél megrendítőbb élmény nem juthat nekünk. Aztán – úgy tűnt, élete első és utolsónak vélt napján – én keresztelhettem meg kislányunkat. Hála Istennek, neki gyógyulására, nekünk kimondhatatlan örömünkre!

Dolgoztunk és öröm volt, mert otthont építhettünk. Új otthont régi kincsekből. Meglett a diploma is, majd régi tanárom, Marton Géza tudományos célt állított elem, hagyatékként. Először úgy tűnt, lehetetlen, elérhetetlen célt. Mégis erőt adott. Volt, aki biztasson, akikért építsünk.

Belekapcsolódtunk a láncba, a nemzedékek láncába, és folytatást adtunk neki. Krisztusnak, benne és általa nevelhettünk vidám, csillogó szemű új nemzedéket. Öröm volt a munka, hisz haza lehetett belőle térni.

Barátokat találtunk az életben, akikkel összefogtunk. Közös értékeket őriztünk, cseréltünk, növeltünk.

Munkatársakat találtunk, akikkel jól esett együtt dolgozni. A munka, bármilyen is volt, teremtő erőnek bizonyult.

Könyveket olvastunk és tartalmassá tették életünket. Verseket mondtunk egymásnak, szépségtől elbűvölten álltunk tájak és képek előtt. A világ szépségében kerestük annak rejtett arcát, aki küldött és visszavár.

4. Menjetek szőlőbe!

A kis otthon után, a kis emberek után, a kis feladatok után kaptunk új nagyobb építő feladatokat, növekvő embereket. Nem volt könnyű. Ha ma nézem, honét hová segített az Úr kegyelme, szinte szédülök. Ha végiggondolom, mibe került, mit is jelent a „vedd fel kereszted és kövess engem”, kicsit megborzongok. A mélységek láttán, melyeken át vagy melyek mellett elvezetett az út. A magam gyenge és elégtelen voltán, mikor a nap terhét hordozni kellett.

De elmentünk a szőlőbe. Tettük ott a magunk dolgát és iparkodtunk nem mérlegelni, igazságos-e a járandóság. És ha ma számolok, látom: bő, telt és kiáradó mértékkel kaptuk, érdemtelenül is a kegyelmet. Látjuk gyermekeinket, unokáinkat és országunkat növekedni köröttünk. Látjuk, hogy az út, amelyen jártunk, nem lejtő, hanem felfele visz. Felfelé, mert Hozzá.

Esteledik lassan. Közel a „fajront”, az elszámolás a szőlőmunkásokkal. Mit mondhatok? Boldogultunk? És mi ebben a Krisztus része?

Őáltala voltak a gyökerek, Vele sikerült megállni a próbákat és Belőle fakadnak a források. Ő volt minden és nála nélkül semmi jó sem lett, ami lett. Ő mutatta meg szőlőjét, hívott oda és Ő adta az értést és készséget munkára és szeretetre. Az én részem a magam boldogulásában a tökéletlenség. De az Ő kegyelméből lettem, ami vagyok, és – talán – az Ő kegyelme bennem sem volt egészen hiába való...

A 60-AS ÉVEK. A FEJLETT IPARI ORSZÁG ÉPÍTÉSE*

Történelem alulnézetben

1961. év nyarától 1968 februárjáig a Petrolber (később Tiszai Vegyi Kombinát) Beruházó Vállalat alkalmazottja voltam. Kiemelt országos vegyipari nagyberuházás megvalósításában működtem közre, mint a Tervgazdasági Főosztály főelőadója, majd Lebonyolítási Osztályának vezetője. Életem harmincas évei estek össze a forradalom leverését követő korszak kábult csendjével, a Kádár rezsim konszolidációs időszakával, amelynek enyhített szocializmusa a hatalomban egy időre azt a reményt keltette, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány vezényletével meg tudja valósítani a szocialista tervgazdaság gazdasági sikerét, amelyet Rákosiéknak egy nekifutásra nem sikerült.

Elsőéves jogász koromban élvezettel és érdeklődéssel hallgattam Navratil Ákos professzor közgazdaságtani előadásait. Párhuzamosan a közgazdaságtan klasszikusait, A. Smith, Ricardo, valamint az osztrák Merkel és Unger munkáit is forgattam, és elmerültem Gide – Rist, a *Közgazdasági tanok története* munkájában is. Utóbb a *Tőké-t* és egyes klasszikus marxista közgazdasági munkákat is elolvastam, nem lehet hát azt mondani, hogy a gazdaság világa teljesen ismeretlen lett volna számomra.

Jogi tanulmányaim 1951-ben történt hirtelen megszakítása után az építőiparban szakmunkásként megismerkedtem a szocializmus „építésének” másik oldalával is, a gyakorlattal. Ez az építőipari gyakorlat később különböző tereken komoly hasznomra volt, elsőként itt a Tiszai Vegyi Kombinát nagyberuházásán. A vegyipari nagyberuházás szervezéséhez vittem annyi kémiai ismeretet is, hogy a létesítendő üzem alapvető technológiai felépítését meg tudjam érteni.

Előző munkahelyemen, a Turistaházakat Kezelő Vállalatnál, foglalkoztam már a beruházásokkal és felújításokkal, főleg építőipari tapasztalataimra támaszkodva. Ott „jogi és beruházási előadó” voltam, és ez a minősítés indokolta formailag felvételemet a nagy beruházó vállalathoz.¹

Az új munkahely addigi kisfizetési állásomhoz képest anyagi emelkedést jelentett. Három gyerek és egy tetőtéri lakás hiteltörlesztése mellett ez nem volt

1 Eredeti megjelenési hely: In: Ivicz Mihály – Schlett András (szerk.): *Tanulmánykötet Botos Katalin 60. születésnapjának tiszteletére*. Budapest, Szent István Társulat, 2001. 224–231.

1 A Petrolber Tervgazdasági Főosztályán szükség volt megfelelő jogászra, de ez a szakmai szempont+ minden „kádári szövetségi politika” ellenére, nem lett volna elegendő arra, hogy felvegyenek a személyzeti részleg politikai aggályaival szemben. Mirtse László végül is azzal érte el alkalmazásomat, hogy a főmérnöktől kérte, hadd vehesse fel osztályára egy barátját.

lényegtelen szempont. A kiemelt nagyberuházás alkalmazottai az országos átlaghoz képest jó javadalmazást kaptak, kivált, mivel sikerült műszaki státust kapnom – noha a munka, amit végeztem, elsősorban jogi volt.

Ami az ott töltött éveket számomra emlékezetessé és feledhetetlenné tette, mégsem az anyagiak vagy a munka érdekessége volt, hanem az a baráti kapcsolat, amely főosztályvezetőmmel, dr. Mirtse László jogász–közgazdással egyetemi éveim óta összekötött. Ő e hosszú és felhőtlen barátságának az én 70. születési évfordulómnak szentelt írásában állított emléket, pár hónappal azelőtt, hogy távozott köreinkből.² Midőn tisztelt és nagyra becsült Kollégánóm, a kiváló közgazdász, dr. Botos Katalin professzor asszony, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi Kara megszervezésében és létrehozásában kezdettől elkötelezett munkatársam ünnepléséhez kívánok e sorokkal hozzájárulni, minden bizonnyal nem veszi rossznéven, ha mindkettőnk által nagyra becsült és mindkettőnk szaktudományához szorosan kötődő elhunyt barátomnak emlékét is megidézem.

A Tiszai Vegyi Kombinát terve a Nehézipari Minisztériumban nyilván a Tiszai Erőmű energiájának felhasználása révén keletkezett, és egyúttal hozzá járult ahhoz, hogy a borsodi térséget, a szocialista iparosítás egyik fellegrátát, az erő-, acél- és kohászati művek mellett vegyiparral is gazdagítsák. Először egy festékgyár létesült a térségben, ennek üzemeltetésre átadása történt akkoriban, mikor a beruházó vállalatához beléptem. A második jelentős létesítmény, a nitrogén műtrágyagyár, építési munkái olyannyira előrehaladtak, hogy a gépsorok szállítása és szerelése volt soron. A harmadik részleg, a polietiléngyár, ekkor tervezési szakaszánál tartott.

A Tervgazdasági Főosztály a beruházások pénzügyi és műszaki tervezésének összehangolását végezte, mind az előirányzatok, mind a megvalósítás vonalán. Így a megvalósítás pénzügyi ütemezése, a felhasználások regisztrálása, műszaki átadások, a pénzügyi aktiválások, a megvalósítási tervek, hiánypótlások nyilvántartása, garanciális határidők betarttatása és a garanciális hibák időbeni és megfelelő dokumentálása tartozott munkakörünkbe. A Főosztály egyik részlege az előre tervezés és pénzgazdálkodás, a másik, később általam vezetett a megvalósítás, elszámolás, aktiválás és a garanciális kötelezettségek betarttatása körében tevékenykedett. Egyszerre szembesülhettem szakmailag egy kész üzem termelésbe indításával és elszámolásával (Festékgyár), egy nagy gyár teljes felépítésével és összeszerelésével (Műtrágyagyár), és egy új létesítmény tervezésével (Polietiléngyár). Közben, mintegy mellékesen, készült-épült a város, és annak teljes infrastruktúrája, védőerdő, utak, vasút, közművek.

Részlegünknek elsősorban a szerelési munkák jogi előfeltételei, az építészeti és szerelési vállalkozási határidők egyeztetése, a készre szerelt részlegek próbáinak

2 Mirtse László: Zlinszky János, a barát. In: Bánrévy Gábor – Jobbágyi Gábor – Varga Csaba (szerk.): *Iustum, Aequum, Salutare – Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére*. Budapest, PPKE JÁK, 1998. 27–30.

szabályos megtartása és jogi dokumentálása volt feladatunk. Igen sok gondot jelentett a különböző szállítók és szerelők, tervezők és kivitelezők között annak biztosítása, hogy az egyes szerelt részek próbája időben megtörténjen, hogy a tervezői–kivitelezői és szállítói garanciális kööttségek fennálljanak mindaddig, amíg üzemszerű működés során a létesítményrész alkalmassága be nem igazolódik. A bonyolult összefüggő technológiai folyamatot megkívánó gyártási folyamatot végző gyár egésze az éves gazdálkodás és szállítás, valamint a költségvetés szerinti szakaszos finanszírozás rendjében valósult meg. Így a korábban megvalósult részek kipróbálása gyakorlatilag inkább képletes volt, hisz nem lehetett őket a teljes technológiába szakaszonként beállítani, míg a következő ütemek el nem készültek. Mégis el kellett azokat számolni a tervteljesítés értékeléséhez. Amellett az ilyen nagy volumenű vegyipari szereléseknek távolról sem volt kialakult jogi konstrukciója, a vonatkozó rendeletek ellentmondók és hézagosak voltak. Ez alatt éppúgy szenvedtek a szállítók és kivitelezők, mint a beruházók, hiszen később jelentkező alkalmatlanság esetén mindig tartani kellett attól, hogy szabotázs gyanúja merül fel, és ilyenkor kiszámíthatatlan volt, ki tud a felelősség alól (főleg kapcsolata révén) szabadulni és ki marad benn a hurokban.

Mirtse László munkám megkezdésekor feladatomná tette, hogy a szerelésekkel kapcsolatos teljes joganyagba minél előbb dolgozzam bele magamat, mert ezen múlik a következő gazdasági évek sikere a beruházásnál. Neki a nehézipari beruházások terén már hatalmas tapasztalati anyag állott rendelkezésére,³ igen sok segítséget, hasznos elirányítást tudott adni, de a joganyag feldolgozását rám bízta. A közös munka szerződés-bonyolítási részének ügyrendjét közösen dolgoztuk ki, az első időszak tapasztalatai és a vonatkozó jogszabályok alapján, és ezen alapult a későbbi Lebonyolítási Osztály ügyrendje. Ez a gyakorlatban hasznosnak bizonyult, foghatóvá és szemmel tarthatóvá tette saját feladatainkat.

Hamarosan megállapíthattuk, hogy hasznos lenne mihez tartás végett a tervezői, kivitelezői és szállítói részvétel kapcsolatrendszerének kidolgozása és tudatosítása is. Mintegy egy évi előtanulmányok után megszületett az a terv, hogy hárman, dr. Farkas József vezető jogtanácsos, dr. Mirtse László és e sorok írója együtt készítsünk írott anyagot erre az együttműködésre. Azt reméltük, hogy a partnerek is elfogadják az írásba foglalt anyagot az együttműködés alapjául és talán kiadva országosan is hasznára válhat az iparfejlesztéssel kapcsolatban megvalósított beruházások szervezésének. Elkészült a Szerelések kézikönyve, hatvankilenc gépelt oldalon, a beruházási kódex,⁴ a vonatkozó egyéb rendeletek, a fellelhető elvi állásfoglalások és bírói gyakorlat alapján, rendszerezve. Foglalkozott a szerelési munka fogalmával, a források, a gazdasági döntések, a jogi formák és a jogforrások meghatározását követően a tervezés, a szerződéskötés és

3 A MAORT-nál, a Péti Nitrogénműveknél és a NIM beruházási titkárságán is működött előzőleg.

4 1/1961. OT-PM-ÉM rend.

módosítás, a kivitelezés, elszámolás, majd a szerződés teljesítése és az üzembe helyezés összes gyakorlatból ismert kérdéseivel. A vegyi kombinát további megvalósításánál sorvezetőként hasznos szolgáltatásokat tett.

Mikor a munkát megjelentetésre felajánlottuk az illetékes állami kiadónak, csalódás ért bennünket. Jogi munkák kiadása akkor is jó üzlet volt, és ezen a piacon a *homo novus*nak láthatón nem kívántak helyet szorítani. A kézirat elfeküdt a sorozatszerkesztők fiókjaiban, hosszú idő múlva kaptuk vissza azzal, hogy nem érdekes. Szinte egyidejűleg a visszautasítással megjelent azonban a kiadónál egyik kedvelt szerzőjének tollából egy „Szerelések kézikönyve”, és fentről azt ajánlották az érdeklődőknek. Kísérletünknek így áttételesen volt eredménye, a vergiliusi „*sic vos non vobis*” esetét megismételve.

A munka szakmai része mindazonáltal kollégák körében érdeklődést keltett és egy hosszabb tanulmányomat e tárgyban elfogadta közlésre a Jogtudományi Közlöny, terjedelme miatt két részre bontva.⁵ Magának az üzembe helyezésnek visszás terminológiai zavarára, a próbaüzem, üzempróba, próbaüzemelés, és próbaüzemeltetés fogalmi zűrzavarára a jogszabályokban és előírásokban *de lege ferenda* egy kis dolgozatban, a *Döntőbíráskodás* c. folyóirat hasábjain hívtam fel a figyelmet.⁶

Valószínűleg e munkákkal függött össze az a megbízás, amelyet a Magyar Kémikusok Egyesületétől kaptam 1964 októberében. Mikor a nehézipari miniszter első helyettese, dr. Szekér Gyula, felkérte az egyesületet a beruházási kódex alkalmazásával kapcsolatos eddigi gyakorlat értékelésére és javaslatételre hiányosságok felszámolását illetően, az Egyesület Tervgazdasági Bizottsága munkabizottságot hívott létre, melynek vezetőjévé jelölték dr. Mirtse Lászlót, és tagjai sorába meghívtak engem is. Az év folyamán e tárgyban készítettünk egy közben-ső jelentést a géprovati beruházások időtartamának megrövidítésével, valamint az építőipari és gépipari beruházások összhangjának biztosításával kapcsolatos vizsgálatról. Ezt követte aztán a Zárójelentés a Beruházási Kódex alkalmazásával kapcsolatos vizsgálatról, amelyet az Egyesület magáévá tett és továbbított a Miniszterhelyetteshez.⁷

Munkánk mellett módot találtam arra, hogy eredeti szakmai céljaimat is közelemben, bár maga a nehézipari műszaki státus is megkívánt bizonyos továbbtanulást. 1961 őszén és 1962 tavaszán letettem az ügyvédi–jogtanácsosi vizsgát, 1965 tavaszán a népgazdasági tervezés számára előírt felsőfokú ipari OT szakvizsgát.

5 Nagyipari létesítmények törvényes garanciális biztosítása. *Jogtudományi Közlöny*, 1964/11. 615–620. Nagyipari létesítmények minőségének biztosítása tervszerződéseink rendszerében. *Jogtudományi Közlöny*, 1964/12. 655–660.

6 Megjegyzések a 24/1964. NIM. Sz. és a 30/1964. NIM. Sz. utasításokhoz. *Döntőbíráskodás*, 1965. 118–120.

7 A jogalkotásban lecsapódó eredményét munkánkknak mindenestre nem tapasztaltuk. Nem jogi vagy gazdasági, hanem elsősorban politikai szempontok határozták meg a jogalkotási folyamatot.

Mikor 1962-ben először nyílt lehetőség nyugati úthoz útlevélserzésre, 1962 őszén László barátommal együtt jártunk Bécsben. 1963-ban, majd 1964-ben ismételni tudtam ezt az utat, és 1964 nyarán ennek kapcsán meglátogattam Münchenben Wolfgang Kunkel professzort, aki Marton Gézával jó kapcsolatot tartott és akinek előzőleg elküldtem első nagyobb római jogi dolgozatomat. E látogatás frissítette fel újra törekvésemet a római jog tudománya irányában – egyrészt meghívást kaptam az 1964. évi őszi bécsi Deutscher Rechtshistorikertag-ra és a Société Jean Bodin pour l’Histoire du Droit Comparatif azzal egybeeső ülészakára (ez sok későbbi gyümölcsöző kapcsolat beindítója lett), másrészt *Kunkel* javasolt az Alexander-von-Humboldt-Stiftung ösztöndíjára, amit következő évben két évre el is nyertem.

A feléledő remények a tudományos munka iránt indítottak arra, hogy a kandidátúra megszerzését célba vegyem. 1964 tavaszán letettem a felsőfokú német, 1965 februárjában a középfokú francia nyelvvizsgát, és vállalatom támogatásával beiratkoztam 1964/65. és 1965/66. évekre a Marxizmus-leninizmus Egyetem filozófiai szakosító tagozatára (ezzel a kandidátusi ideológiai vizsga kiváltható volt, amellet sok szabadság járt vele). Ám benyújtott római jogi disszertációm,⁸ ezúttal a Tudományos Minősítő Bizottság jogi albizottsága, mérlegelés után ismét elutasította,⁹ mondván, hogy a téma semleges, az osztályharcot nem tükrözi, ezért nem ajánlották vitára.

1965-ben megkaptam az értesítést a Humboldt Alapítvány ösztöndíjáról.¹⁰ László barátom, aki bizonytalanság nélkül volt a munkában, de aki még egyetemista éveinkből ismerte római jog iránti vonzalmamat, teljes szívvel támogatta kérelmemet a szükséges két éves útlevél kiadása iránt. A NIM Vegyipari Főigazgatóságának akkori vezetője, Górnagy Sándor, aki az ügyben a Belügy felé javaslatot tenni jogosult volt, attól tette függővé állásfoglalását, hogy szakmai illetékes fórum adjon nyilatkozatot arról, mely szerint külföldi képzésem a hazai jogtudomány vagy felsőoktatás szempontjából kívánatos. Ennek kiadására végül is sem a MTA, sem a Jogtudományi Intézet, sem az ELTE római jogi tanszékének professzora, Móra Mihály nem vállalkozott.¹¹ Végül a Jogász Szövetség oktatási részlegének vezetője, dr. Kálmán István, adott egy ilyen véleményt egy fél év

8 1957-ben írtam, *Zur Frage der Verschollenheit im römischen Recht* címen némi rövidítéssel jelent meg in: *Acta Antiqua Acad. Scient. Hung. VIII.*, Budapest, 1960. 95–132.

9 Amikor 1959-ben először beadtam, azzal kaptam vissza, hogy római jogi kandidátusi dolgozat vitára tűzése az Akadémiának nem áll módjában „ez idő szerint”.

10 Két éves tartózkodást tett volna lehetővé családostól Münchenben, Kunkel professzor intézetében, és ez alatt reméltem kiegészíteni akkor még igen csak hézagos római jogi képzettségemet, és megírni egy nagy dolgozatot a korai római jog világáról. (Ez utóbbi doktori értekezésésként meg is született.)

11 Bár 1964 nyarán rokonoknál már jártunk feleségemmel és mindhárom gyermekünkkel Ausztriában, mégis tarthatott az ajánló attól, hogy esetleg nem térünk haza (disszidálunk) és ebből kellemtelenségei támadnak. Így a húzódozás bizonyos fokig érthető volt.

múlva, de hogy ez nem az általuk kívánt fórum és hogy a magyar tudomány illetékesei nem nézik jó szemmel kísérletemet, a NIM számára a huzavona során világossá vált.¹²

Visszatérési kísérletem balul ütött ki, maradtam a beruházási munkában. Ahogy annak egyre inkább megismertem nagy összefüggéseit is, világossá vált számomra, hogy ha mi kis hangyák mindent meg is teszünk azért, hogy amit építünk, jól és az ország hasznára építsük, ehhez a mi igyekezetünk kevés.¹³ A felső irányítás nem az ország, a gazdaság érdekét, hanem saját egyéni szempontjait tartja szem előtt.¹⁴ Sokszor tapasztaltunk olyat, hogy komoly elemzést kívánó munkát el kellett kapkodni, mert X elvtárs még szabadsága előtt akarta látni a jelentést, vagy hogy milliós tételek selejtezésére került sor magas fórum szeszélyből. Ennek egyre növekedett a lelki terhe.¹⁵ Másrészt a forint be nem vallott értékromlása, - meg a saját gyermekeink növekedésével járó növekvő igények - egyre nehezebbé tették a megélhetést az én akkori, társadalmi (osztály)helyzetemhez képest magas jövedelem mellett is.¹⁶

Közben az országos méretű hanyag kezelésnek mutatkozni kezdtek a következményei. A hatvanas évek nagy belső tartaléka a mezőgazdasági kis kertek termelésének lehetővé tétele és a második munkaviszony, a takarékoság révén távlatilag lehetővé tett gyarapodás reményében fokozott egyéni többlet-kiszák-

12 Az ügy révén személyem iránt más irányú érdeklődés keletkezett, amelyet akkor nem tudtam világosan felmérni. Behívtak meghallgatásra a Belügybe az ösztöndíj elnyerésével kapcsolatban, azon túl külföldi útjaimról a Vállalat személyzeti részlege mindig tájékoztatást kért, amit - mint már a rendszerváltozás után megtudtam - a BM felé továbbítottak, és évekig komolyan foglalkoztak a tervvel, hogy esetleg ösztöndíj vagy útlevel engedélyezése révén nem tudnának-e a titkoszolgálat informátorai közbebeszervezni. Az aktát végül is - reménytelen jelzéssel - csak 1978-ban zárták le, tudomásom szerint.

13 Az az erkölcsi kérdés, hogy egy ellenséges, materialista világnézetű társadalomban a jó munka végzésére törekvés elfogadható-e, nem az ellenséget támogatjuk-e ezzel, számomra mindig úgy nyert választ, hogy én a magam vállalt munkájáért felelek és a magam elvi függetlenségéért. Amíg tehát a kért munkát szakszerűn látom el, nem veszek fel meg nem dolgozott ellenértéket, és nem engedek a magam világnézeti szempontjaiból, azokat komoly kérdésre nyíltan vállalom is, addig helyesen járok el. Amint tréfásan mondani szoktuk, a jó munkát a szocialista rendszer - ha nem is méltányolta túlzottan, de nem büntette, és az önmagában hordta jutalmát.

14 Az érdektelenség rányomta bélyegét az egész folyamat munkafegyelmére. Főleg a fizikai munkások dolgoztak - az általam 1951-56 között megszokott ütemhez képest - lanyhán. Egyszer próbát tettünk a munkafegyelem értékelésére: szerdán délelőtt - nem hét elején és nem hét végén - 9-10 óra között, - tehát nem kezdéskor és nem ebéd előtt - végigjártuk a munkahelyeket és megszámláltuk, hányan dolgoznak. Mindenkit dolgozónak minősítettünk, akiről nem volt nyilvánvaló az ellenkezője (tehát a közlekedőket, a munkát figyelőket, stb.). Így azt állapítottuk meg, hogy a kiemelt nagyberuházás területén a munkások 23 százaléka az, akinél nem nyilvánvaló, hogy nem dolgozik éppen!

15 Egy kedves és tehetséges kollégám, mikor átlépett tőlünk a Veszprémi Ügyvédi Kamarába, így fogalmazta meg ezt az érzést: lehet, hogy itt 100 milliót tudnék megmenteni, de az nem érdekel senkit. Ha Mari néninek megmentem száz forintját, annak legalább Mari néni örülni fog!

16 Mellékmunkák vállalása, fordítások és más bérmunkák végzésére rendszeresen szükségünk volt, és e mellett mégis újra jelentkeztek hóvégi - ha nem is filléres, de tíz-, húsz forintos - gondok.

mányolás volt. A kiskerteknek átengedett földek – a termőterület néhány százaléka – egyes terményekben az országos termelés többszörösését eredményezték. A lakásra, autóra, telekre való takarékoskodás, a másfél munkahelyes teljesítés terjedése, a külföldi utak bizonyos körben lehetővé tétele az alkalmazotti réteg többletmunkáját eredményezték. Ám mindez a többletforrás kevés volt arra, hogy az alapvetően hibás gazdasági rendszer, az erőltetett nehézipar, a kolhozosítás, a politikai célok és módszerek uralma az ésszerű gazdálkodás felett hosszú távon meg tudja tartani akár csak alacsony szintű egyensúlyát is.

1967-ben egyre többet beszéltek a gazdasági mechanizmus megújításának szükségességéről. Ankétokon vettünk részt e tárgyban, először reményt ébresztő jelszavakkal, de aztán azzal a megkötéssel, hogy „a rendszer marad”! Amint az árrendezés szocialista nyelven áremelést jelentett, az új gazdasági mechanizmustól is félve vártuk, hogy az egyéni életvitelt nehezíteni fogja. Az állami gazdálkodásból való kiábrándulás mellett a reális helyzet további elnehezülésének fenyegető képe vetette fel számomra azt a gondolatot, hogy, ha lehet, valamely biztosabb anyagi alapot nyújtó munkát keressek. (Hogy eszmeileg is több lehetőséget kínáló legyen, már csak óhajként szerepelt.)

Ebben a helyzetben vetődött fel 1967 decemberében a gondolat egy régi barátom részéről, hogy pályázzam meg a Székesfehérvári Ügyvédi Kamara Adonyi Munkaközösségénél haláleset révén váratlanul megürült ügyvédi helyet. A pálya nem volt idegen számomra, édesapám és mindkét nagyapám ügyvéd volt, de a pályán megkívánt gyakorlatból mindaz ideig nem volt lehetőségem elsajátítani semmit, amellett az is világos volt, hogy nem lévén anyagi tartalékaink, ha nem fut fel rögtön ügyforgalmam révén a jövedelmem legalább az előző fizetésem havi mértékéig, komoly gondok köszöntenek ránk. Mindazon által úgy döntöttünk sok megfontolás után, hogy a 40. évemben pályát módosítok, megkísérlem az ügyvédség révén keresni szakmai és anyagi boldogulásomat.

Érdeklődésekre a Kamara kedvező választ adott, a Közösség tagjai is fogadó késznek mutatkoztak, Így 1968. január 31-én elhagytam a beruházói pályát és jogi szabad foglalkozásra tértem át.

Mindazonáltal a hét év a gazdasági szervező munkában nem bizonyult hasznalannak. Már ügyvédként is előszeretettel vállaltam társasház szervezési ügyeket, építési pereket, fogadtam el védelmet vállalati pénzügyi tárgyú vádak esetén. Meggyőződésem, hogy a jogi pályák legtöbbször fontos az alapos közgazdasági tájékozottság. Már akkor is az volt, még jelentősebbé vált a rendszerváltozást követően.

E meggyőződést és tapasztalatot, amelynek sok ügyben köszönhettem sikereket ügyvédi pályám során, gyakorlatba ültethettem át a felsőoktatási szervező munkában, amikor a Magyar Katolikus Püspöki Kar bizalmából tagja lettem a Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karát megszervező bizottságnak.

Az új Kar tanrendjében kétszeres súllyal szerepeltettük a közgazdasági isme-

reket és szigorlati ranggal állítottuk a közgazdaságtant a vizsgatárgyak közé. Nem féltünk attól, hogy esetleg szocialista örökség fenntartása miatt ér vád benünket. Ugyancsak súlyt adtunk, a piacgazdaság igényeire és abban a keresztény szellemiség meghonosításának fontosságára figyelemmel, több gazdasági irányultságú szaktárgynak, külön intézeti keretben. Úgy hiszem, ezek az újítások nagyban hozzájárultak a Kar vonzó képéhez, amit a hallgatók és hozzánk törekvők, de a neveltjeinket keresők is visszaigazolnak.

A szervezés és megvalósítás munkájában újra vállvetve dolgoztunk szeretett barátommal, dr. Mirtse Lászlóval. Részt vesz munkánkban az Iparjog oktatásával dr. Farkas József, hajdani szerzőtársam is. A Kar oktatási kereteinek megteremtésénél, a pénzügyi keretfelhasználás tervezésében ismét hasznát vehettem azon ismereteknek és azon érzéknek, amelyeket az építőiparban és a beruházások megvalósításánál szerezhettem. A sikerhez ezek az előéletemben szerzett adottságok hasznosan hozzájárultak.

Ám nem lett volna lehetséges megvalósítani a munkát lelkes és elkötelezett tanári közösség nélkül. A Kar minden tagja a maga területén hozzájárult ahhoz, hogy a Pázmány jogi kara azzá legyen, aminek ma ismerik. Értékes hagyatékot adunk át az utánunk következőknek. Felhasználtuk a cél megvalósításánál mindazt a jót, amit a régi rendben is meg lehetett tudásban, tapasztalatban szerezni. És beleadtuk hitünket, meggyőződésünket – alázattal kérve, hogy fogadja el a nagy Építő szerény munkánkat és építse bele örök tervei szerint a Neki szentelt házba.

Az első építő közösség tagjainak hódolva azok egyik tagját, kedves kollégámat, a Heller Farkas Intézet lelkes és buzgó vezetőjét köszöntse ez a kis eszmefuttatás. Ő a 60-as évek elején, a Patrona Hungariae gimnázium falai közül indult neki sikeres és eredményes pályájának – amelynek, reméljük, még felfelé ívelő szakaszán helyezkedik el a mostani ünnepi megálló. Hadd utaljak itt még egy összekötő szálra közöttünk: annak a nagy pedagógusnak igazgatásával végezte gimnáziumi éveit, aki nekem a Piarista Gimnáziumban nyolc évig osztályfőnököm volt, dr. Papp László piarista tanár. Így a Pázmány Jogi Karának megvalósult álmában benne van az ő nevelő munkájának gyümölcse is, mindkettőnk révén...

AZ 50-ES ÉVEK JOGALKOTÁSA*

A második világháborút lezáró tragikus végjáték után Magyarországon nem volt olyan törvényes hatalom, amely magát akár legálisnak, még kevésbé legitimnek tekinthette volna. Mindazonáltal a győztesek az orosz fegyverek és megszállás árnyában mielőbb általuk elismert, törvényes hatalmat iparkodtak életre hívni. Sem a debreceni ideiglenes nemzetgyűlésnek, sem az általa létrehozott ideiglenes kormánynak nem volt az ország törvényes rendje szerint legalitása, és nem volt olyan hatalom sem, amelytől az ügyek vitelét átvehette volna. A német erőszak által létrehozott nyilas bábkormány semmi esetre sem lehetett ilyen, de nem is adta volna át az ügyek vitelét. A Szovjetunió részéről, a szövetségesek egyetértésével létrehozott kormány ugyancsak nem lehetett ilyen. Átmeneti hatalom volt, megszállók fegyverének árnyában, legfeljebb remélve abban, hogy a szövetségesek béketervei révén valamilyen önálló államiság lehetséges lesz. Megértük ezt már 1920-ban is, volt benne némi gyakorlatunk.

Ahogy 1920-ban, úgy 1945-ben is legfeljebb az 1944 tavaszáig létezett legális ellenzéknek lehetett valaminő legitimitása, a mögötte állott választók akaratából. A Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és néhány kisebb csoportosulás bírt ilyenrel, mellettük megjelent a két új erő, a Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt – előbbinek agrár változata, a radikális népi írók és követőik körére épülve, az agrárproletariátust igyekezve a kommunisták szövetségeseként megszervezni.

A szövetségesek iparkodtak – különböző szempontokból – a választásokat mielőbb megejteni. A nyugatiak talán remélték bizonyos polgári erőfölény megnyilatkozását, a Szovjetunió a maga által ellenőrzött választástól remélhette saját – egyébként messze kisebbségben lévő – emberei sikerét, ezért pártolta volna koalíciós lista indítását. Ezzel azonban 1947-ig várni kellett. Érdekes, hogy 1919 után is az első világháború előtti, obstruáló, elégedetlen ellenzék vállalta fel a nemzeti konzervatív vonal továbbvitelét, hiszen a Munkapártból töredékek is alig maradtak a közélet porondján – és akkor egy időn túl érezték is ezt a hiányt. 1945. után ugyancsak a Horthy-korszak ellenzéke hordozta tovább a polgári-nemzeti hagyományok zászlaját, és a társadalom ösztönösen is egységesen mögé állt ennek a vonalnak, elsősorban a Független Kisgazda Pártnak, amely fel is vette a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt bővített nevét. Még a királpártiak is őket támogatták, noha azon, később be nem tartott

---

* Eredeti megjelenési hely: In: Kövesdi Zsuzsa – Kozma László (szerk.): *Élned, halnod*. Budapest, Kairosz, 2005. 9–20.

ígéret fejében, hogy az államformáról csak a békekötés után történik végleges döntés. Utóbb kiderült, hogy ez a gyűjtőpárt már csak saját hagyományai okán sem volt alkalmas a nemzeti hagyományok valamennyi értékének átmentésére: a mindjárt, még a választások előtt, kormányrendelettel kihirdetett és keresztül erőltetett (egyébként nyilván szükséges) földreformot sem tudta a formailag jogos és mezőgazdaságilag ésszerű keretek között megtartani. Ennek ellenére az FKGP megnyerte mind az 1945. őszi budapesti, mind még nagyobb többséggel az 1946 tavaszi országos választásokat. Hogy nem vállalt egyedüli kormányzást, a megszálló szovjet hatalom zsaroló kényszerén múlt. Hogy azonban vállalta ezt a kormányzást, túrte ennek során saját legjobb erői koncepciók perében való felszámolását, megalkuvásként a kényszerhelyzettel, ugyanolyan szégyellni való emléke a magyar történelemnek, mint a Horthy-korszak német nyomásra bevezetett faji korlátozó intézkedései. Ismét kiderült, hogy a háború utolsó éveiben hitelét veszített nemzeti közép hiányzik a politikai küzdőtérről, és az FKGP nem tudja szerepét átvállalni. Ebből a meglátásból keletkeztek az első parlament belső harcai nyomására a Demokratikus Néppárt (Barankovics kereszténydemokrata vonala) és a Függetlenségi Párt (Pfeiffer Zoltán polgári „szabadelvű” pártja), valamint Sulyok Dezső, a Kisgazdák legbátrabb képviselője köré tömörült „disszidens” csoport. Ám utóbbi kettőt mindjárt a következő választás után mondvacsinált okokon hatalmi eszközökkel felszámolták, és Barankovics pártját is alig fél évig túrték meg ellenzékként a parlamentben. Általában a külföldre távozás és a börtön közt engedtek választást.

1945–47 között a megszálló hatalom a szövetséges ellenőrző bizottság lát-szatra közös felügyelete alatt külsőleg még megtartotta a polgári demokrácia szabályait, bár a szovjet hatalom kész volt azonnal beavatkozni, ha magyar ügy-nökei belügyi pozícióból valamely kérdést megoldani nem tudtak (l. a Kovács Béla-ügy). Ez alatt az időszak alatt a háború tönkretette ország újjáépítése, devizájának egy elképzelhetetlen méretű infláción keresztüli stabilizálása 1946. augusztus 1-jére, és a békekötés után a nyugati szövetségesek minden ügyeinkbe beleszólási jogának megszüntetése volt – a nagybirtokrendszer felszámolása és a bányák államosítása mellett – a kitűzött feladata. Minthogy Ausztria és Kelet-Németország orosz megszállása egyelőre fennmaradt, hazánk és Lengyelország területén az utánpótlási vonalak biztosítására maradtak szovjet csapatok, ami a kommunista-szociáldemokrata szövetség lehetőségeit korlátlanná tette. 1947-re az FKGP belső ellenállását szinte teljesen sikerült megtörni, az új választásokon a békekötés után már hajlandó volt a két szocialista és a Parasztpárttal koalíciós listán indulni a választásokon. Az ellenzék ugyan így – az újonnan szervezett keretek között – is jelentős erőt juttatott a parlamentbe, amely a listán bekerült kisgazdákkal együtt még mindig alkothatott volna többséget, az FKGP csak látszólag volt már akcióképes – valójában az irányítás teljesen a kommunisták kezébe került, noha a kormány és az elnöki tanács elnökét még a kisgazdák adhatták. Így

megteremtődött a lehetősége annak, hogy a jogalkotást az új rend kialakításának szolgálatába állítsák és látszólag a népképviselői országgyűlés által lehessen a jogtalan szocializálást egyre szélesebb körben végrehajtani.

Amíg ez a helyzet be nem állott, a szocializálási folyamat és ennek keretében az ún. osztályharc általában a rendeleti jogalkotás eszközeivel, hatósági önkény-nyel, rendőri segítséggel folyt. A jogszolgáltatás, nagyrészt a régi bírók kezében, utóvédharcot folytatott az átalakulással szemben. Iparkodtak a törvény adta lehetőségeket kihasználva védeni a támadott pozíciókat, akár a földtulajdon, akár a közép- és kisipar, akár a szabad foglalkozások körében. Jellemző erre a helyzetre, hogy az államosítási és földosztási jogszabályok végrehajtása során történt jogsértések ellen általában nem adtak helyt bírói felülvizsgálatnak vagy bíróság előtti keresetnek, noha ez lett volna alkotmányos. Minisztériumi szinten hozták meg a végleges döntéseket.

Maga a büntető igazságszolgáltatás is kétarcú volt. Újabb szempontokat, osztályharcos vagy megtorló intézkedéseket elsősorban a népbíróságokon keresztül érvényesített az új rend, míg közben – látszólag – érvényesült még a régi Csemegi-kódex, elveivel és módszereivel. Az ügyvédi kar e visszaszoruló jogok védelméből, érvényesítéséből ugyancsak kivette részét, már csak azért is, mert más ügy nem nagyon volt.

Az új rend ezért mindjárt az első években megszurta a bírói kart, bevont egy sor ügyvédi működési engedélyt, és gyorstalpaló tanfolyamokon képzett jogászokkal igyekezett a maga érdekeit és szempontjait érvényesíteni a jogalkalmazás vonalán. A tisztviselői karban ugyancsak széles körű ún. B listázás történt, nyugdíjigény nélkül megfosztottak sokakat különböző címeken köztisztviselői állásuktól. A joghallgatók sorait pedig – a távolabbi jövőre is gondolva – feltöltötték érettségit nem tett népi kollégistákkal, akikről remélhették, hogy kötődésük az új rendszerhez feltétlen lesz. (A Fényes szelek nemzedéke!)

A gazdasági háttérrel mindehhez az 1947 nyarán jóváhagyott hároméves, majd az ezt követő ötéves tervek adták, forrása a bankok, a nagyipar és az energiaszolgáltatás, valamint a helyi önkormányzatok államosítása volt. 1948-ban az oktatást is államosították és kivették az iskolákat az egyházak kezéből. A leghatározottabban ellenálló esztergomi bíboros primás koncepciók pere az egyházak megfélemlítését szolgálta. 1949-ben az addig történelmi alkotmánnyal rendelkező ország részére megalkották az első írott, népi demokratikus alkotmányt, az 1949. évi XX. törvényt. Noha ez az alkotmány tartalmazta a néphatalom, a tervgazdálkodás, a hatalomnak a szocialista rend érdekében való gyakorlása elveit, mégis ugyanakkor tartalmazta a nemzetközi síkon elfogadott emberi jogokat is, tehát alkalmas volt arra, hogy az azt olvasók, szemet hunyva a való állapotok felett, vagy mellőzve azok vizsgálatát, hazánkat a jogállamok sorába befogadják. Ezen az „alkotmányos” alapon indult el azután a nagy jogágak újrakodifikálása az 1949, a fordulat éve után, az 1950-es években.

Magam 1947-ben lettem joghallgató, ekkor még a Pázmány egyetem régi tanrendje szerint. Csupán a régi rend szélsőjobboldalát is kiszolgáló néhány professzor eltávolítása történt már meg. Első évben Marton Géza római jogi és Eckhart Ferenc magyar jogtörténeti előadásai mellett Navratil Ákos közgazdász, Laky Dezső statisztikai és Baranyai Jusztin egyházi jogi kollégiumait hallgattuk, Moór Gyula volt a Kar dékánja. Magam ekkor kerültem év végén a római jogi tanszékre mint diákkönyvtáros-demonstrátor, ami aztán további pályámat döntően meghatározta. Az 1948/49. évi indexem már tükrözi az egyetemen végbe menő változásokat. Szászy István és Nizsalovszky Endre, valamint Szladits Károly (utolsó) magánjogi kollégiumai mellett Szabó Imre, Hajdú Gyula, Sarlós Márton, Beér János, Ries István, Névai László nevei tűnnek fel indexemben, és néhány gyakorlatból hozott, átmenetileg szerepelt előadó, mint Berend Iván és Szász Antal. A dékán ebben az évben a politikailag semlegesnek számító, a szovjet akadémia által is tisztelt Marton Géza volt. A fordulat, tananyagban és oktatókban, a következő években folytatódott. Noha jegyeim és munkám alapján az évfolyam egyik legjobb hallgatója voltam (vagy éppen emiatt?), 1951 májusában, közvetlen végvizsgorlatom előtt, mondvacsinált okon, mondhatni, koncepciók eljárásban kizártak Magyarország összes egyetemeiről.

Ezt azért tartottam szükségesnek elmondani, mert ez ideig az eseményeknek közeli tanúja voltam Budapesten. Azonban 1951 júniusában családommal együtt kitelepítettek Zsákára, ősszel behívtak munkaszolgálatos katonának repülőtérei építkezésekhez, és leszerelése után, 1952 tavaszán, munkásként ott maradtam annál a vállalatnál, amelynél katonaként addig dolgoztam, a baji laktanya építkezésén. Így, Budapestről ki lévén tiltva, és az egyetemen *ingrata personaként*, a jog világával való közvetlen kapcsolatom teljesen megszűnt. Amit tehát az 1950-es évek jogalkotásáról alábbiakban elmondok, kortársként, de nem tanúként éltem meg, és inkább mint jogtörténész, semmint bennfentes, vagy akár szakértő tanú tudom csak utólagos tájékozódás alapján elmondani.

1951-ben döntően átszervezett közigazgatás és bírói kar, teljesen átrendezett fegyveres testületek, az országgyűlésben megjelenő párthatalom révén el lehetett kezdeni a szocialista törvényesség kialakítását, szocialista törvényi szabályozással. Ennek lépései voltak:

- az 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról, amely bevezette a törvényességi óvás eszközét, és lehetőséget adott a Legfelsőbb Bíróságnak bármely per magához vonására;
- az 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról, ami végképp elválasztotta a családi jogot a magánjog területétől és így lehetővé tette e téren a nagyobb mérvű állami beavatkozást, a „gyermek érdekében”, a szülőkkel szemben is;
- az 1953. évi III. törvény a kisedővásról államosította az óvodákat, céljukká téve, hogy a kisgyermeket a szocialista pedagógia célkitűzései szerint neveljék,

egyúttal lehetőséget nyújtott az anyák termelésbe való bevonására széles körben; – az 1954. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság bírói szervezetéről megteremtette a bírák visszahívásának lehetőségét, „ha olyan magatartást tanúsítanak, amely sérti a népi igazságszolgáltatás tekintélyét;” rendszeressé tették népi ülnökök részvételét valamennyi szinten a bírói tanácsokban. – az 1954. évi X. törvény a tanácsokról létrehozta szovjet mintára a tanácsrendszert, kettős alárendeltségben és pártirányítás alatt.

Az Alkotmány azonban lehetővé tette, hogy még a teljesen a rendszer eszközeivé alakított törvényhozás is kikerülhető legyen a jogalkotásban, azzal, hogy az elnöki tanácsnak, a testületi államfőnek lehetővé tette törvényerejű rendeletek kibocsátását.

Ilyen rendeletek szabályozták már 1950-ben a devizagazdálkodást, a pénzügyi ellenőrzést, a levéltárak munkáját, a szabványügyet, 1951-ben a Munka Törvénykönyvét (a kornak az egyének életére legjobban kiható jogszabályát), 1952-ben ugyancsak törvényerejű rendelettel államosították a többlakásos, a bérbeadással hasznosított, illetve a tulajdonos által nem lakott lakóingatlanokat. Ez az előző évi, még egy 1930-as évekből való miniszteri rendelet alapján végrehajtott, kitelepítésekkel együtt azt eredményezte, hogy az osztályellenségnek kikiáltott családok utolsó tartalékát is elvonták. A lakással együtt ugyanis gyakorlatilag a berendezés is szinte teljesen elveszett, és ha a következő évi államosításkor még megvolt abból valami, elárverezték potom pénzért.

Törvényerejű rendelet léptette életbe a polgári perrendtartást és a családjogi törvényt. 1955-ben ilyen jogszabály rendezte a szabálysértési eljárást, valamint az egyesületek jogi rendezését, a bírósági végrehajtást, és a rendőrség működését. Új szabályozást nyert, egyéni érdekek háttérbe szorításával, a kisajátítási eljárás.

Közben – nem törvényes eszközökkel – folyt a kiélezett osztályharc. 1951-ben végrehajtották sok ezer család kitelepítését otthonából kényszerlakhelyre – egyrészt az osztályellenség tönkretétele, másrészt a rendszer lakásigéreteinek végrehajtása, harmadrészt mondvacsinált ok, a mezőgazdasági munkaerőhiány pótlása volt a cél.

Falun ugyanakkor a kuláküldözés vált államcélá, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek erőszakos szervezésével karöltve. Ennek erőltetésében élen járt az akkori élelmezésügyi, majd beszolgáltatási miniszter, Nagy Imre.

Ám 1953-ban Sztálin halála, Hruscsov hatalomra kerülése, majd 1954-ben az osztrák–szovjet államszerződés létrejötte – a belpolitikai és belgazdasági gondokkal együtt – ahhoz vezettek, hogy a diktatúrát némileg enyhíteni kellett. Megszüntették a legkeményebb internálótáborokat, feloldották a kitelepítettek kényszerlakhelyét – bár Budapestre nem költözhetek vissza, és kárpótlást sem kaptak. A közvetlen pártirányítás helyébe „kormányprogram” szerinti irányítást léptettek. A kormány feje Nagy Imre lett, és így az enyhítéseket az ő nevével

hozták kapcsolatba. Ez alapozta meg a kommunista vezetők között „népbarát” hírért, ami miatt aztán 1956 októberében a rá kiosztott szerepet kapta, amelyet viszont becsülettel végigvitt.

1956 októbere megrázkódtatás volt az országnak, a rendszernek, de a világnak is, bizonyos szempontból. Mi megtudtuk, hogy a rendszert igazán senki sem szereti, de beláttuk, hogy „tankok ellen nem megy”. A rendszer emberei rájöttek ugyanerre, és hogy csak „tankokkal” lehet, de jobb a békesség. A „béketábor” pedig elfogadta, hogy nekünk érdemes kicsit több levegőt engedni. Így lettünk, a bosszú néhány év alatt kicsengő időszaka után, „vidám barakk”.

A hazai társadalom a rendszer vezetői szemében belső átértékelődésen ment át. A vezetők megtudták, hogy saját kedvezményezettjeik sem akarják őket, kollégisták, munkások, Tsz-vezetők. Viszont ezek ezt sokkal nyíltabban kimutatták, mint a magunk fajta, nyomás alatt tartott és „földrajzot is tanult” értelmiségi. Így, aki nem közvetlen kompromittálta magát közülünk októberben, annak valamennyire lazult a szűkös mozgásteret. Így tudtam én is – egészen váratlanul – letenni jogi záróvizsgáimat. (Meg is tettem azonnal, nem vártam vele, míg visszavonják az engedményt.)

Már mint vállalati jogász értem meg a hosszú évek óta készülõ polgári törvénykönyv kihirdetését 1959-ben, és életbe léptetését 1960-ban, valamint az új büntető törvénykönyv megjelenését 1961-ben, továbbá az orvosok és az ügyvédek működését, a termelõszövetkezeteket, a hadkötelezettséget és állampolgárságot szabályozó törvényerejű rendeletek kihirdetését. Ezek zárták le az 1950-es évek jogalkotását – általuk végleg megszűnt annak lehetősége, hogy a régi rendbõl származó jogszabályt alkalmazzanak. Érdekes kivétel a kereskedelmi törvény 1875-bõl: ennek részvénytársaságokra vonatkozó rendelkezései mint kivételes, de a külföldieket is érintõ szabályok, megélték a rendszerváltást.¹

---

1 Folytatásul I. Zlinszky János: A 60-as évek. A fejlett ipari ország építése – történelem alulnézetben. In: Ivicz Mihály – Schlett András (szerk.): *Tanulmánykötet Botos Katalin 60. születésnapjának tiszteletére*. Budapest, Szent István Társulat, 2001. 224–231.

KÖNYVTÁRRÓL KÖNYVTÁRRA*

Visszatekintés egy tudományos pályára

1. Előjáték – a nagyapám könyvtára

„(Nagyszüleim Erkel u. 11. alatti lakásában) az előszobából nyíló udvari vendégszoba e minősége mellett a háziúr könyvtárának adott még helyet, fali polcon. Az intarziás üveges könyvszekrényben, valamint a nyitott könyvespolcon az állománynak csak töredéke fért el. A könyvtár kincse, a dédapától örökölt XVIII. századi mintegy száz kötet a szalon könyvszekrény felső polcán díszelgett. Latin klasszikusok, XVIII. századi enciklopedisták, Voltaire, Rousseau, Montesquieu, *Encyclopédie des hommes illustres* és *Dictionnaire Historique*, Klopstock, Morgenstern, a német *Sturm und Drang-Periode* munkái, de régi magyar kiadványok is, mint Klimius Miklós föld alatt való utazása.

A szekrény második polca a sűrűn használt *Meyers Konversations-Lexikon* 1912. évi kiadásának adott helyet, valamint a Szalay Sándor szerkesztette tíz kötetes *Magyar nemzet története* díszkiadásának. Utána félbörkötésben 1850-ből M. Nisard francia-latin kiadásában a *Collection des Auteurs latins* jó néhány kötete tanúskodott dédapánk franco-latin érdeklődéséről. (Utóbbiak átvészelték az elmúlt megpróbáltatásokat.) Ám a kis könyvtár ezen túl igen sok irodalmi műnek, francia, német, részben angol, – történeti és közgazdasági – szakmunkáknak, valamint magyar és európai klasszikus munkának adott még helyet. A XVIII–XIX. századi francia, valamint a XIX. századi német klasszikus írók, ha nem is hiánytalanul, de bőséggel voltak abban feltalálhatók. A szalonban az üveges szekrény alsóbb polcain pedig a Petőfi összes versei illusztrált díszkiadása, a nagy Shakespeare illusztrált díszkiadás vörös vászonkötésben, Gracza György kötetei a *Magyar szabadságharcról*, az *Ember tragédiája* Zichy Mihály illusztrálta díszkiadásban.

Továbbá kiváló jogi munkák gyűjteménye is fellelhető volt, bár ebből a gyakran használtak a férfiszoba polcán sorakoztak. Így Windscheid *Pandekten*, Zitelmann *Internationalprivatrecht*, Sohm *Institutiói*, Gide-Rist gazdasági eleméletek története, Ricardo, Smith *Wealth of Nations*, Röpke korai művei, de Jheringgel is itt találkoztam először jogászkorom kezdetén. Ott állott a *Corpus Iuris Hungarici* magyar-latin milleniumi kiadása is. A nagy magyar jogi kom-

* Eredeti megjelenési hely: In: Pogácsás Anett – Molnár Sarolta – Tattay Levente (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor tiszteletére*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 347–358.

mentárok természetesen nem hiányozhattak a könyvtárból, de már kiszorultak a kis könyvtárszoba polcaira, a teljes magyar *Corpus Iuris* latin kiadásával és a *Planum Tabulare* kötetével.

Ennek a külső könyvtárnak igen értékes, érdekes részét képezte id. Niamesny Mihály könyveinek sora. Főleg a Határőrvidékre vonatkozó szakirodalom, valamint a Bánság leírása és története volt gazdagon képviselve, még dédapánk gyűjtéséből. Ám nyilván az ő fiatal éveiben került a könyvtárba Vörösmarty Mihály összes művei első, még 1834-ben kiadott gyűjteménye is, Szalay László *Magyar története*, Csengery politikai jellemrajzai, a *Hitel* első kiadása, Horváth Mihály *25 év Magyarország történetéből*, a teljes Schiller és Goethe *oeuvre*.

Kitelepítés, lakásvesztés, hányattatások után a Pázmány Egyetem jogi karára még mindig jelentős értékű ritka anyag jutott ezekből. Szépen egészítette ki mindezeket nagyapám, dr. Niamesny Mihály már diákkorától gyűjtött és névjegyével ellátott könyveinek sora. A szép díszkötéses *Geographische Charakterbilder aus der ganzen Welt* három kötetét apjától kapta Fehértemplomban karácsonyra, a *Grenzbuch* és az *Aus Kanadischer Wildniss* kalandos történetei mellett nyilván megvoltak Karl May első kiadásai is – ezekből épphogy mutatóba maradt meg valami.

Nagyapám, a tulajdonos, korántsem volt szakbarbár, természettudományi és szociográfiai munkákat is bőven gyűjtött. Már ifjú éveiben az akkor modern szociológia első tanulmányozói közé tartozott. Könyvei között megvolt Szabó Ervin *Marx és Engels válogatott művei* kétkötetes kiadása. Alapítója volt a Társadalomtudományi Társaságnak, amely a *Huszádik Századot* kiadta. Egyetemi évei alatt keletkezett – és egy életen át töretlen tartott – benső barátsága Gratz Gusztávval, de élete korai időszakában baráti köréhez tartozott Jászi Oszkár is – akitől, mint a jövő nagy parlamenti szónoka, a „*Treasury of British Eloquence*” könyvét kapta „*the clergyman of Nagydisznód*” ajánlásával. Ugyancsak a jó barátok közé tartozott Láng Nándor, a klasszika-filológus akadémikus is. Hogy beszélgetéseiknek különböző alkalmakkor csendes, de figyelmes hallgatója lehettem, bizonytal meg határozón alakította világképemet.

Nagyapám dolgozó szobájának asztalán az aktuális jogtudományi szaklapok mellett ott hevert a *Búvár*, a *Földgömb*, az *Élet* és a *Századok* friss példánya is. Diákkorából számos útleírást, földrajzi és történelmi könyvet őrzött.

Szakmai és politikai írásainak kiadása küszöbön áll. (E könyvtár legértékesebb részét a bombázástól félve a gyóni Zlinszky kúriába mentettük a háború alatt, és ott az átvonuló oroszok elpusztították, családi képekkel és bútorokkal együtt.)²

Már elemi iskolás korom előtt olvastam, rövidesen németül is. Az olvasás komoly szenvedélyem volt, elképzelhető, hogy azt a lehetőséget, amit nagyszüleim

2 Részlet Az *almánfalvi Niamesny család története és dr. Niamesny Mihály a XX. század közéletében* c. kötetből (szerk.: Komáromi László, Budapest, Helikon, 2012.).

otthona ehhez kínált – ahol naponta megfordultam – lehetőség szerint kihasználtam. Nagypapám szoktatott rá arra, hogy ne menjek el feloldatlan probléma mellett, ne hagyjak adatot ellenőrizetlen. Szótár és lexikon használatára ő nevelt, mikor sokat olvastunk együtt német, francia és latin klasszikusokat, történelmi munkákat, irodalmat. A hangos, hangsúlyos olvasásra is így szoktam rá, kifejezetten szerettem szépen felolvasni, deklamálni.

Saját könyveim gyűjtését, rendszerezését is korán kezdtem. Tanulószobám díszei, óvott kedvenceim voltak, barátaimmal állandóan cseréltük kedvenc olvasmányainkat. Ami tetszett, elolvastam többször is, adódott, hogy egy teljes nyaralás során csak egy könyvet élveztem, így egyszer az *Ember tragédiáját*, másszor *Rostand Cyrano-ját*.

2. ELTE római jogi könyvtár

Az 1947/48-as tanévben lettem elsőéves jogász. 1948. május 31-én tettem le az első alapvizsgát jeles eredménnyel. Marton Géza professzorom, akinek előadását naponta 11 órakor az első padból hallgattuk, mert hangja már meglehetősen fáradt volt, és akinél a feladatmegoldó versenyén kitűnő jegyet kaptam, alapvizsga után meghívott könyvtárkezelő demonstrátornak a Római jogi Tanszékre.

1948. júniustól 1951. májusig második otthonom volt a Római jogi Szeminárium. Három helyiségből állott. A középső volt a mai könyvtár, ebben voltak körben mennyezetig nyitott polcokon a könyvek, folyóiratok. A könyvtárból nyílt balra a professzor szobája – ekkor abban Marton öszszelőtt lakásából kimentett romos bútorai halmozódtak, míg a professzor íróasztala és ülőgarnitúrája a könyvtár bal részén zsúfolódott. Balra egy külön bejáratú egyablakos szoba a tanársegédnek – romos állapotban, romos bútorokkal. A tanársegéd – Szabó Lajoska –, volt esztergomi bíró, jobbra az ablak előtt ült íróasztala mögött, állandón rettegve főnökétől. (Rövidesen újra el is ment bírónak.) A könyvtár közepén zöld linóleumos borítású munkaasztalok, székek.

Én nem találtam Martont félelmetesnek, hozzám mindig kedves is volt. (Első perctől tegezett, míg Lajoskát magázta.)

1948 nyarán leltároztam a könyvtárat, hogy megállapítsuk, mi a háborús kár. Mihály öcsém segített ebben, kapott is érte valami pénzt. Újraírtuk a leltárkönyveket, és ellenőriztük a szakkatalógust, meg a cédulákat. Az egész, mintegy húsz ezer kötet minden darabja megfordult a kezemben. Hihetetlen áttekintést, remek alapot jelentett a további munkához.

Az 1948/49-es tanév végén Martont dékánná választották. Ebben a tanévben nem adott elő, mert a római jog átkerült másodévre. Így az intézetben csak a szemináriumi gyakorlatok folytak, *Digesta*-elemzés, a *lex Aquiliaról* szóló szövegek, mint a kárfelelősség tanának alapjai. Ezekon természetesen részt vettem,

néhány felsőbb évfolyamos érdeklődővel. Tisztem volt a források kiosztása óra előtt, majd elpakolása utána.

Ebben a tanévben indult a tanulóköri mozgalom, a hallgatók „átnevelése” és kézben tartása céljából. A Diákszervezet keresett vállalkozókat, akik saját évfolyamukon egy-egy körben valamely aktuális tantárgy szakmai vezetését vállalnák, – ha lehet, valamennyiét. Erre végülis egyedül én vállalkoztam. Tanulókörünk üléseit többnyire a Római jogi könyvtárban tartotta, ahonnet lassan elfogytak a rombútorok, és Marton visszaköltözött a professzori szobába. A könyvtár egészen enyém volt. Négyéves programot tűztem ki magamnak a római jog „megismerésére”: ősi quirítárjog, praetori jog, klasszikus jog (*edictum*), posztklasszikus jog, Justinianus kodifikációja. (*Oh sancta naivitas!*) Az elejét elkezdtem pedzegetni, de közben Szászy és Nizsalovszky szemináriumába is jártam, hallgattam Szladits Károly utolsó speciális kollégiumát, és Nizsától [Nizsalovszky Endre] vállaltam egy előadás elkészítését a „Holtnak nyilvánítás” témakörben.

A tanulóköri munka jól ment (Volczer Árpád volt a titkár, a körhöz tartoztak Bánrévy Gábor, Papp Ilonka [Borossné], Szentgyörgyi Rezső, Csaplár Kati [Karasszonné]). E második jogászévemben könyvtárunk a tanulóköri munka színhelye volt.

1949/50-es tanévben újra oktatásra került a római jog, immár másodéven, és illett arról gondoskodnia az intézetnek, hogy legyenek erre tanulóköri szakmai vezetők. A saját évfolyamom tanulókörét, akármilyen jól ment, szétrobbantották: elhatároztam, hogy az első évben magánjogi bevezetés tárgyat jelesen végzett hallgatókból szervezek egy Szakkört: ők lesznek a szakmai vezetők római jogból, én őket készítem fel, és közben melleleg feldolgozzuk a XII táblás törvény jogát (első képzelt ütem), a könyvtárban található irodalom segítségével.

A szakkör felkészítéséhez még nyáron átvettem velük a tankönyv történeti részét, az első félévben a teljes éves anyagot. A második félévben ki-ki írt egy dolgozatot a *quirítár* jog köréből. tíz-tizenkét lelkes tag jelentkezett (köztük a bencés Alapy Gáspár, Mirtse László, Boytha György, Klinger András, Schelnitz György, Obendorfer Rudi), a munka – hivatalosan a mindenható ifjúsági szervek jóváhagyásával – megindult, és nagyon jól ment. Az évfolyam jól vette az ijesztő római jog akadályait.

A könyvtár e harmadik évemben a tanulókör helyett a szakkör tanyája lett. Annak munkája a XII táblás törvény új szövegkiadása és feldolgozása körül forgott, és ebben eredménnyel is járt.

Könyvtárosi munkám során egyre többen kerestek meg könyvbetekintés, kölcsönzés ügyben. Így ismertem meg Pólay professzort, Óriás professzort, Ferenczy Endrét, a régi Marton-tanítvány Visky Károlyt és Brósz Róbertet, Csillag Pált, Szabó Árpádot. Többen közülük tartottak a könyvtárban a szakkörnek előadást.

Közben a magam tanulmányai okán aktív tagja lettem Nizsalovszky szemináriumának, ahol a „Holtnak nyilvánítás” nagy sikert aratott. Itt barátkoztunk össze Weiss Emiliával és Asztalos Tihamérral.

A másik szeminárium, ahol sokat dolgoztam, a Jogelméleti volt, Szabó Imréné. 1949/50-ben itt adtam elő „A történeti tárgyak viszonya a jogelmülethez”

dolgozatomat.³ Jogelméleti tárgyban nyertem II. díjat a Jogászszövetség pályázatán „A jog fogalma a dialektikus és történelmi materializmus szerint” munkámmal. Ottani munkám révén Sztodolnik Lacival barátkoztunk össze, de sok titkos ellenséget is szereztem.

Ebben az évben foglalkoztam először „Az eltűnés rendezése a római jogban?” témával Marton szemináriumán.

A második félév végén ismét megkíséreltem szakkörbe szervezni a következő év római jogi tanulókör vezetőit. Jelentkezett a szakkörbe Andorka Rudolf, Lontay Endre, Békés Imre – ám a jól induló szervezést a Mefesz megtiltotta. Noha közben 1950/51-ben féldíjas könyvtárkezelő kinevezést kaptam, ekkor mutatkozott először, hogy a mozgalom nem elégszik meg a jó munkával: „Gyere közénk, vagy ki fognak nyírni”, mondta a jóindulatú V. Árpád.

Nem vettem komolyan, pedig igaza lett!

Az 1950/51-es tanévben, miközben magam már jószérivel a diploma utáni egyetemi pályára készültem, a kiélesedő osztályharc rám is kiterjesztette ellenségképét. Az intézetben, ahol becsülettel helyt álltam az oktató-kisegítő munkában, a diákmozgalmi szervek egyre inkább a polgári reakció bázisát vélték felfedezni. (Mikor az általunk rendbe hozott kis szobában feltettem a falra a szeminárium- és könyvtáralapító Vécsey Tamás professzor díszmagyaros képét, azzal támadtak, hogy VIII. Henrik kultuszát ápolom a szobámban!)

A végszigorlatot kezdtem meg, mikor beérett a támadások gyümölcse. 1951. májusban kizártak az ország összes egyeteméről. 1951. június vége: családuink kitelepítése Zsákára az ország északkeleti csücskébe. Öten egy szerény parasztház (szoba-konyha-kamra) kamrájába. (A konyhát egy öreg katonatiszt kapta nejével, az öreg kulákházaspárnak maradt a szoba.)

Egy nap alatt kellett elbúcsúznunk mindattól, ami otthon volt számunkra húsz éve! El kellett döntenünk, mi nélkülözhetetlent vigyünk az ismeretlen idegenbe, mit tudunk elhelyezni szívességi letétként ismerősöknél, akik maguk is várhatták a kitelepítés sorsát. Vigyünk-e fekhelyet – ami akár az egész csomagkeretet kiteszi személyenként, – vagy inkább ruhaneműt, értékeket? Én végül is a magam fekhelye helyett 50 könyvet csomagoltam össze, kisöcsém tanulmányaira is figyelemmel. Így érkezünk meg június végén a magyar mezőgazdaság fellendítésére Zsákára.

3. Szakmunkás-intermezzo

1951. szeptember: behívás munkaszolgálatos katonának – ács-átképzősként szakmát tanulok. 1952. június 5. leszerelnek. Beállok az ÉM 31 ÁÉV ács-állványozó brigádjába, a baji laktanya-építkezésen.

3 Vö. Zlinszky János: Römische Recht – Beispielsammlung für Rechtsphilosophie und Staatskunde. In: *Theatrum legale mundi. Varga Csaba ünnepi kötet.* Budapest, Szent István Társulat, 2007. 599–607.

1952. június – 1956. május: Bajban dolgozom.

1953. január: írás-olvasás tanfolyam után (mert nincs hat elemim!) szakmai minimum-vizsga, szakmunkás leszek. Sztodolnik Laci váratlan felkeresett Bajban, meghívott hétvégén, könyveket adott kölcsön. A könyvek idegen nyelvek gyakorlását jelentették!

4. A Bibliotheca Latina Hungariae munkatársa leszek

1954 nyarán Ferenczy Endre révén ajánlatot kaptam a Baranyai Decsi János *oeuvre* kiadására latin jegyzetekkel – Juhász László főszerkesztő irányításával. Hétvégeken új tanyáim az ELTE egyetemi könyvtár, a Széchenyi Régi Magyar Könyvtár és az MTA könyvtár voltak. Műveinek összegyűjtésével kezdtem, majd az életrajz tisztázásával. Decsi művei közül a *Syntagma* ragadott meg első látásra, magyar recepciós kísérletet véltem benne látni, ám megbízásom szerint kiadásra elsősorban a *Historia* került volna, azzal kellett foglalkoznom.

1956 tavasz – befejeződik a baji munka. Budapestre kerülök. Házasság révén ismét pesti lakos leszek. Lendülettel dolgozom a Decsi kiadáson. 1956 októberében engedélyezik tanulmányaim befejezését. Mire realizálnék a dolog, kitör a forradalom – Üllői úti háztetőket javítgatok novembertől.

1957. február 13. Az ELTE megerősíti, hogy egy év alatt letehetem hátralékos vizsgáimat és jelentkezhetek államvizsgára. Az öt előírt pótlandó vizsgát február 28-ig letettem, március 2–13 között az államvizsgát is, március 13-án avattak doktorrá.

A takarékoság elviszi a Decsi-kiadás anyagi alapjait. A félkész munka a fiókba kerül.

Márciustól a 31. ÁÉV átsorol jogi előadói státusba. Júliusban létszámcsökkentés miatt elbocsájtanak. A Turistaház Kezelő Vállalat jogi előadója leszek szeptemberben.

5. A Marton-könyvtár

1957 elején az ELTE római jogi könyvtár kezelője disszidált. A Kar pályázatot írt ki a helyre. A legesélyesebb jelölt Nizsalovszky pártfogoltja, Diósi György volt. Marton is őt támogatta. Ám februárban kiderült, hogy tanulmányaim befejezése lehetséges, és Marton biztatott, hogy pályázzam meg a tanszékén meghirdetett helyet. Megtettem. A kari ülés – már kitűzött – avatásom előtt néhány nappal tárgyalta az ügyet, és azon a címen, hogy nekem még nincs diplomám, Diósi mellett döntöttek, Marton javaslata ellen.

Ezt követően Szabó Imre fogadott, biztatott, hogy törekedjem bejutni az egyetemre, és indítványozta, hogy csináljak egy kandidátusi dolgozatot, annak elfogadásával korrigálni tudják „a velem történt igazságtalanságot”.

Azonnal neki fogtam doktori értekezésem, „Az eltűnés a római jogban” német

nyelvű feldolgozásának, először a teljes forrásanyaga cédulázásának. Biztonságból végig elolvastam a CIC-t és a FIRA-t.

Októberre kész lettem a tanulmánnyal, átadtam Martonnak elolvasni.⁴ Betegségén reflektált és *placetet* adott. Néhány nap múlva meghalt. Sajatkezü végintézkedéssel kézikönyvtára jelentős részét és hátrahagyott kéziratai befejezésének munkáját rám hagyta, egy kisebb német és egy nagyobb magyar nyelvű művet.⁵

Két évbe telt, míg a némettel kész lettem.⁶ 1962-ben jelent meg. Nem könnyen. Nyilvánvaló volt, hogy a nagyobb munkába csak úgy érdemes belefogni, ha van is lehetőségem dolgozni rajta. Kandidátusi jelentkezésemet visszadobta az MTA.

Újabb kandidátusi kísérlet. 1962-ben újabb elutasítást kapok a *Verschollenheit* beadása után az MTA jogi bizottságától (Világhy). Közben Decsi és a magyar recepció feldolgozása. Turista-kutatás Egerben a líceum könyvtárában. (A XVI–XVII. századi irodalom, Decsi forrásai, leginkább az egri Líceum könyvtárában voltak meg, de ez akkor nem volt nyilvános. Kulcsát a plébánia őrizte. Turistaházi ellenőrző utak közben a plébános megtette, hogy pár órára, fél napra bezárt a könyvtárba, ott tanulmányoztam a nekem szükséges műveket.) A *Syntagma* forrásai és keletkezése lassan kibontakoztak: a recepció politikai programját gyanítottam a mű mögött!

1959. Tetőtér-lakást építünk. Van hol elhelyezni könyveimet! 1962. A Tiszai Vegyi Kombinát Beruházó Vállalat osztályvezetője leszek. 1962–64: az első nyugati utak.

Elvégzem a marxizmus-egyetemet, leteszem a német felső- és francia középfokú nyelvizsgát, az ügyvédi vizsgát. Hátha?

1964-ben meglátogatom Kunkel müncheni neves római jogász professzort, és átadom a *Verschollenheit* kéziratát esetleges közzétételre. Elfogadná, de kiegészítést ajánl, számomra elérhetetlen irodalom feldolgozását. Viszont hamarosan jelentkezik, hogy ajánlani tudna Humboldt-ösztöndíjra, a müncheni intézetbe. (Két év, családnak pótlékkal, mind mehetnének! Behozhatók a kihagyott évek, méltó környezet a Marton mű befejezésére!) Rövidesen meg is kapom az ösztöndíjat, egy meghívással a Bécsi Német Jogtörténész Napokra. 1964 őszén vettem részt először a *Deutscher Rechtshistorikertag*, s kapcsolódón a *Société Jean Bodin pour l'histoire comparatif des institutions juridiques* bécsi rendezvényein. 1964 nyarán mindhárom gyerekkel voltunk nyaralni Ausztriában, és rendben hazajöttünk: talán lehet útlevelet szerezni két évre?

4 Zur Frage der Verschollenheit im Römischen Recht. In: János Zlinszky: *Durch das Römische Recht, aber über Dasselbe Hinaus* (szerk. El Beheiri Nadja). Budapest, Pan Verlag, 2008. 34–104.

5 Marton Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg, 1992. (Utószó) 328.

6 Marton Géza: *Allgemeine Theorie der zivilrechtlichen Haftung*. In: *A.F.D.Z.P., Begründer Vorschlag zum Kapitel Schadensersatz des Ung. BGB*. In: *Il ruolo della buona fide oggettiva nell'esperienza giuridica storica e contemporanea, St in on. A. Burdese, Vol. IV.* 517–540. – Atti del convegno internazionale di studi in onore di Alberto Burdese a cura di Luigi Garofalo.

A *Wenger Institut* könyvtára elérhető közelbe került! Munkahelyi főnököm, dr. Mirtse László, volt szakkörös, jó barát, teljes szívvel mellém állt. Elvitt az illetékes miniszterhelyetteshez személyesen útlevelet kérni. G. N. S. azt mondta, az ő tárcája nem illetékes római jogászok képzése ügyében. Hozzak illetékes helytől olyan javaslatot, hogy utam hasznos a magyar tudománynak, akkor kaphatok rá útlevelet.

Először Szabó Imre professzorhoz mentem. Akkor az MTA főtitkára, a Jogtudományi Intézet igazgatója, élet és halál ura a jogtudományban. Hisz ő 1957-ben ezt az utat ajánlotta! Csakhogy azóta elmúlt hét év! Teljesen elzárkózott! Hogy egy NSzK ösztöndíjat! Személyes pályázat alapján! Mit képzelek! A legjobb, amit nekem tehet, hogy azt is elfelejti, egyáltalán hallott a dologról! Hátha véletlen átcúsúszik valahol!

Marton utódjához mentem az ELTE tanszékén. Móra Mihály ült ott. Fontoskodva fogadott. Az nem úgy van, hogy ő csak ír pár szót! Kutatási tervet akar látni, programot, Marton végrendeletét! Egyre újabb kiegészítéseket kért az írásban beadatott kérelmemhez. Aztán hónapok múlva közölte: sajnós nem támogathat engem, ez kényes kérdés, neki úgy is ingatag a pozíciója.

Mentem Brószhoz, aki Móra mellett dolgozott a tanszéken: lássam be, ha a főnöke nem, akkor ő nem helyezkedhet szembe vele! Szászy, Nizsalovszky kegyvesztettnek számítottak, Eörsi, Világhy ellenségesek. Az egyetemen nem sikerült támogatást kapnom.

Végül is a Jogászsövetség Oktatási részlege, amelynek kurzusait rendszeresen látogattam ügyvédvizsgám előtt, adott egy pártoló hangú nyilatkozatot, de azt a nehéziparban is tudták, hogy nem ez az illetékes fórum. A Humboldt-ösztöndíj, a müncheni munkalehetőség elúszott, úgy tűnt, örökre. (Volt mindenesetre az ügynek egy akkor számomra ismeretlen, sötét kihatása: az államvédelmi hatóság felfigyelt a lehetőségemre, és fontolgatni kezdték, nem lennék-e útlevel árán beszervezhető. Az erről szóló iratanyagba csak alkotmánybíró koromban volt módom betekinteni.)

1968: ügyvéd leszek! Adonyban, a dunaújvárosi közösségben. Kléh László barátom, volt osztálytársam hívta fel rá figyelmemet, hogy haláleset miatt ürült náluk egy hely, és segített megkapnom. tizenöt évig maradtam a pályán, megszerettem és nem bántam meg. Azért dolgozgattam is, inkább csak a fióknak, illetve ha elvi tárgy akadt publikálásra. Rövidesen elnökségi tag lettem a Kamarában, majd közösségvezető, elővizsga bizottsági tag, és több jelöltet is sikerült elindítanom a pályán.

Mikor a Decsi-anyagban a római és magyar jog párhuzamát tárgyaló művet többé-kevésbé alaposan feldolgoztam, írtam Kunkel professzornak, felvetve, nem lehetne-e a tárgyat Jogtörténezs-napon ismertetni egy *Vortrag* keretében. Kissé ironikusan válaszolt: *Vortrag*-ot csak német professzor tarthat, de egy *Wissenschaftliche Mitteilung* elképzelhető, majd felveti a legközelebbi rendező salzburgi egyetemen a kollégáknak.

A salzburgi meghívás 1970-re meg is jött, kiselőadásomat felvették a tervezett programba, *Ein Versuch zur Rezeption des Römischen Rechts in Ungarn* címen. A mű ismertetésén és forrásain túl arról beszéltem, hogy Decsi strasbourgi mestere valószínűleg Gothofredus volt, és hogy a munkát az erdélyi kancellária, valószínűleg Kovašóczi Farkas megbízásából végezte, illetőleg a fejedelmi levéltárban fejezte be 1589-ben. (Ez a hipotézis vagy harminc évvel később, Decsi egy levélből, a *Grynaeus* hagyaték feldolgozásakor igazolódott!)

Az előadás váratlan visszhangot keltett – Kunkel mintegy engesztelően mondta utána: „es hätte auch ein Hauptvortrag sein können”. A két helyi *ordinariussal*, Waldstein és Mayer-Maly professzorokkal egy életre szóló barátság bontakozott ki köztünk. Ám ami az én pályám szempontjából a legtöbbet hozta: meghallgatta előadásomat Walter Wilhelm professzor, a frankfurti, nemrég alakult Magánjog-történeti Kutató Intézet helyettes igazgatója, és meghívott munkatársnak a *Handbuch für Quellen und Literatur der europäischen Privatrechtsgeschichte* sorozat XIX. századi magyar tanulmányának megírására. Ennek megbeszélésére meghívott Frankfurtba.

Salzburggal indult külföldi szerepéseim és publikációim sorozata az Ügyvédi Kamarát nem zavarta, sőt inkább büszkéek voltak rá. Útlevelet, immár Székesfehérvárott, eleve könnyebben adtak „kollégának”, amellelt a *Handbuch* tiszteletdíját hivatalosan kaptam, és deviza-számlára tettem, ez által mentesültem a meghívólevél szerzésétől utazásaimhoz.

6. A Coing-intézet könyvtára

1972–80 között a Coing-kézikönyv részére dolgoztam, minden szabadságomat a könyvtárban töltöttem. Ha nem is lett második otthonom, de szabadságaim állandó színhelye, amelyhez a második otlétemkor már kulcsot kaptam, hogy akár éjszaka is bemehessek a raktárakba, kutatni vagy kihozni a szükséges irodalmat. Itt a legmodernebb technikai lehetőségekkel ismerkedtem meg, korlátlan anyagi keretek közt lehetett megrendeléseket tenni. Készséges kollégák, sok mély barátság, készséges könyvtárosok tették még hatékonyabbá a munkát, amely végül is a teljes magyar magánjogot átfogta, mert a koraujkori részhez nem készült magyar referátum, így az én részem kiinduló pontjaként fel kellett azt is dolgozni.

1972: újabb kandidátusi kísérlet: „Az Ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében” megírására felkért, a centenárium alkalmából, a Kamara. Elsősorban a Fejér megyei Levéltárban dolgoztam, a megyei bírósági tárgyalások előtt és után, ennek évkönyvében is jelent meg a munka.⁷ Az első

7 Zlinszky János: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében. In: *Fejér megyei történeti évkönyv*, 8. szám. Székesfehérvár, 1974. 1–143.

fogalmazáshoz Degré professzor adott egy lektori véleményt, én annak alapján szinte újra írtam az egészet. Felvettem az MTA jogi bizottságát vezető Csizmadia professzornak, hogy nem lehetne-e kandidátusi munkának benyújtani – Degré melegen javasolta –, de Csizmadia végül is úgy látta, hogy át kellene írni, erre pedig akkor sem időm, sem kedvem nem volt. Degré javaslata ellenére e téren hát újabb elutasításban lett részem. Lassan kialakult bennem az a terv, hogy ügyvédként ötvenöt évesen nyugdíjba megyek és így, anyagilag függetlenül dolgozom majd fel a Marton-hagyatékot.

1980: Marton-centenárium. Az ünnepi ülésen előadásom: Marton Géza, a civilista⁸ komoly visszhangot keltett. Az ülésen szóba került a hagyaték állása. Őszintén kifejtettem, hogy a befejezéshez nyugodt munkakörülményekre lenne szükségem. Minden esetre az Akadémia újra érdeklődni kezdett a Marton-kézirat iránt.

1979–81-ben befejeztem a frankfurti tanulmányt, mégpedig váratlan szerencseként, kétszer három hónap Humboldt-ösztöndíj frankfurti felhasználásával. Az alapítvány az ösztöndíjat fenntartotta, és kérésre áttette Coinghoz Frankfurtba.

7. Könyvtáralapítás Miskolcon

1982-ben meghívtak római jogot oktatni az új Miskolci Jogi Intézetbe. 1983. január 1-től kerültem egyetemi adjunktusi státusba. A fogadtatás vegyes volt („valami dunaújvárosi ügyvédet küldtek a nyakunkra”), de hamarosan megváltozott a légkör.

Első feladatomban tekintettem az oktatás mellett, hogy tisztába írjam, majd elkészítsem a Marton-művet, ami most 1983-ban el is készült, majd 1992-ben meg is jelent. Sólyom Lászlót kértem fel lektornak. Az ezzel kapcsolatos tudnivalókat a könyv elő- és utószava ismerteti, így arra itt nem térek ki.

1984 végén nyertem el a kandidátusi fokozatot, a Coing-munkával. 1989 végén lettem tudományok doktora, az ősi római állam és jogról írott munkámmal.⁹ 1993-ban az osztrák Tudományos Akadémia levelező taggá választott. Ezzel hoztam formai tudományos elmaradottságomat.

Miskolci munkámnak három sarokpontja volt: utódnevelés, megfelelő szintű oktatás, könyvtári bázis megteremtése. A műszaki egyetem a demonstrátori intézményt nem ismerte, el kellett fogadtatni. Nem volt országosan kötelező római jog szigorlat sem, egységes vizsga éves anyagból – se kötelező gyakorlat, se elegendő óraszám. És a szép zártpolcos könyvtárba azt a pár könyvet tehettem be, amit magammal hoztam.

8 Zlinszky János: Marton Géza, a civilista. In: Hamza Gábor (szerk.): *Tanítványok Marton Gézaról*. Budapest, 1981. 43–52. Utánközlés: *Jogtudományi Közöny*, 1981/1. 47–51.

9 Zlinszky János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.

Az utód, örömömrre, jelentkezett maga. Szabó Béla (ma professzor) állított be, szerényen érdeklődve, hogy elfogadnám-e TDK dolgozatot készítenő. Ő lett az első könyvtárkezelő demonstrátor.

Az óraszámot is mindjárt emeltem. Külön vettem a történeti részt, még pedig reggel hétkor, mert csak akkorra adtak termet. A nagyrészt kollégista hallgatók azonban az első tapasztalatok után olyan rendszeresen és tömegben jöttek, hogy nem sokára kaptam a két óra mellé egy harmadikat. A gyakorlatot bevezettem önkéntesként, de az is rövidesen bekerült a tantervbe, mégpedig már a következő évben hallgatók vezették az egyes csoportokat, akiket erre én készítettem fel. A vizsga ugyan először csak féléves beszámoló volt, de hamarosan rájöttek, hogy első éven ez a vizsgájuk, és ettől kezdve komolyan vették.

Ám könyvek nélkül nincs tudomány. A könyv pedig drága, és nem könnyű találni.

Hallottam, hogy az ELTE jogi karán elszállításra vár rengeteg kiselejtezésre ítélt duplum anyag. Ezt céloztam meg először.

Az ELTE ÁJK selejt anyaga mint kiderült, egy félreeső szobában állott ömlesztve a padlón, mintegy méter magas rétegben, 10–20 cm por alatt. Római jogásznak, jogtörténésznek kincseket rejtett ez az ömlesztett tömeg. Egy-két hétvégébe került, míg tréningruhában, porvédő álarccal végigverekedtem magamat rajta és ruháskosarakban kihordtam az engedélyezett részét az autómhoz, majd azzal Miskolcra. Volt már mit leltározni.

Saját anyagként Miskolcra kerültek Marton könyvei, családunk jogi könyveinek megmentett része, hatályos jogszabályaim, a *Magyar Jog*, a *Jogtudományi Közlöny*, a *Bírósági Határozatok* ügyvédi éveim alatt bekötött kötetei. Ugyancsak Zlinszky Vidor ügyvéd rokonom könyvhagyatéka, dr. Ferdinandy László ügyvéd hagyatéka gyermekei jóvoltából. Vásároltunk is könyvhagyatékokat.

Így Bónis György kézikönyvtárát és a Bónis-hagyaték különlenyomat-anyagát, ugyancsak Csizmadia különlenyomatait. Megvettük Ferenczy Endre hagyatékát, Kérészy Zoltán hagyatékát, Nizsalovszky Endre könyveit. Ajándékba kaptuk meg Waldstein professzor közbenjárására Irmscher gratzi professzor hagyatékát.

1984-ben híre jött, hogy a pannonhalmi könyvtár duplumokat kíván eladni. Néhány napra oda utaztam és kiválogattuk, ami nekünk kincset érő XVI–XVIII. századi jogi anyag volt, nyolcvanezer forint értékben. E hírrel tértem meg Miskolcra, ahol a jogi Intézet vezetői kinevettek: egész évi könyvkeretük sincs ennyi. Megkerestem az egyetem gazdasági igazgatóját. Kegyesen fogadott, mint kiderült, fia jelesen vizsgázott nálam. Lett pénz, és könyvtárunk színvonala több fokkal emelkedett.

Kaptunk könyveket időről időre a Humboldt-alapítvány juttatásaként is. A könyvtárnak igazi fellendülést mégis az hozott, amikor 1992-ben a római jogtörténet-jogelmélet tárgyak tudományos utánpótlásának biztosítására elnyertünk egy Tempus program-pályázatot.

1986 óta működött egy német nyelvű jogtörténeti szakkörünk. A javaslatot, az ötletet Ogris professzor, bécsi kollégám hozta: a két egyetem hallgatói azonos témakörben készítettek referátumokat németül és aztán a második félév végén közös szemináriumi ülés keretében előadták azokat. Az első ilyen közös szeminárium Béccsel Heiligenkreutzban volt, a ciszterci apátságban, ahová akkor már szoros szálak fűztek levéltári kutatások révén.

A német nyelvű szakkör kooperációja Béccsel, Salzburggal, Grazcal, Trierrel, Frankfurtal, végül összesen mintegy harminc egyetemre terjedt ki, s abba bevontuk a többi magyar jogi karokat is. Ebből lett a Tempus-együtműködés, ami sok pénzt hozott, utazásokra, meghívásokra, könyvtárfejlesztésre egyaránt.

Szerényebb, de hasznos módja volt a könyvtárfejlesztésnek a recenziók írása, amiért megkaptuk az ismertetett művet. Ez egyúttal publikációs szárnypróbálgatásnak is beillett.

A német szeminárium mellett intenzív latin és ógörög oktatás is folyt az Intézetben, amelynek 1985 óta vezetője voltam. Csak azt nem sikerült elérnem, hogy a kormány intézetet létesítsen a történeti tárgyak utánpótlásának nevelésére. Így az utódnevelés a könyvtárakon át, a tanszékeken folyhatott, noha a rendszerváltáskor már váratlan eredménnyel országsherte.

Könyvtárkezelő demonstrátorok voltak, és tudományos minősítést szereztek: Szabó Béla egyetemi tanár, Péteri Orsolya egyetemi tanár, Sály Pál egyetemi docens, Gedeon Magda egyetemi docens, Bajánházy István egyetemi adjunktus, Komáromi László egyetemi docens (ő a Pázmányon), Balogh Judit egyetemi docens, Szabó István egyetemi docens, Gyulai Andrea egyetemi docens, Raffai Katalin egyetemi docens, Chertes Attila egyetemi adjunktus, H. Szilágyi István egyetemi docens, Bónis Péter egyetemi adjunktus.

A Tempus-programba bevontuk a többi római jogi és jogtörténeti oktatókat 1990-1994 között, ami magával hozta az évenkénti közös tudományos ülésszakokat, és kölcsönös együtműködést bontakoztatott ki, hiszen jelentős pénzt osztottunk meg a többiekkel.¹⁰

Az együtműködés látványos eredménye lett a SIHDA Kongresszus Miskolcon 1991-ben,¹¹ a Jean Bodin-kongresszus Budapesten 1993-ban, valamint az SHD kongresszus a PPKE-en 1996-ban.

8. Alkotmánybíróság – római közjog – jogászi etika

1989 őszén az Ellenzéki Kerekasztal jelölt alkotmánybírónak. Azzal a feltétellel vállaltam a jelölést, hogy maradhatok Miskolcon oktató. 1992-ben Herczegh

10 Vö. Horváth Attila – Koltay András – Máthé Gábor (szerk.): *Sapientia non potest iniuria fieri – Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*. Budapest, Gondolat, 2009. (Előszó).

11 XLeve Séssion dela SIHDA – Questions de responsabilité. 14–22. Sept. 1991. Miskolc-Eger, Hongrie.

Géza kollégám hágai bíró lett, utódjaként én leszek a Velence Bizottság magyar delegátusa 1998-ig (utódom Sólyom László, majd Paczolay Péter). Az alkotmánybíráskodás és a Velence Bizottság egészen új területekre terjesztik ki munkásságomat. Miskolci intézetvezetői státusom hatvanöt éves korommal *ex lege* megszűnt 1995-ben, de helyette az élet új feladatot hozott: a püspöki konferencia 1994 nyarán felkért, hogy vállaljam a Pázmány Katolikus Egyetem Jogi karának szervezését, öttagú bizottság élén. 1995-ben az első évfolyammal indult a Kar munkája, én lettem az első dékán. 1998 márciusáig, hetvenéves korom betöltéséig, az alkotmánybírói munka mellett láttam el a tiszteket, vezettem a Jogtörténeti Intézetet, és tanítottam a római jogot. A szervezés kezdetéről könyvem jelent meg, A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának kezdetei címmel.¹²

9. A Pázmány jogi karának könyvtára

Ismét üres polcok előtt állva, immár nem egy intézet kézikönyvtár-kérdését kellett megoldanom, hanem elvileg eldönteni, mire is vegyünk irányt. Az elvi kérdés: egyetemi könyvtár, vagy Kari könyvtár, vagy tanszéki kézikönyvtárak létesítésére vegyünk irányt. Az általános irányzat az egyetemi központosítás felé mutatott volna, de a PPKE karainak elhelyezése ennek ellene szólt. A katolikus egyetem elhelyezése miatt a közös egyetemi könyvtár elesik. (Miskolcon például ilyen egyetemi egységes könyvtár és tanszéki kézikönyvtárak léteztek.) Mi most kari jog- és tanszéki kézikönyvtárakat tervezünk.

A kezdet ismét a saját könyveim nyújtotta lehetőség volt. Marton könyvei, nagyapám könyvei bekerülnek az intézetek polcaira. Az első jelentős gyarapodás a Budapesti Ügyvédi Kamara könyvtárának ajándéka. Ezzel Zlinszky Imre dédnagybátyám könyvtárának egy része került a katolikus egyetemre.

A második jelentős tétel Selb bécsi professzor hagyatéka, ami Mayer-Maly barátom révén és közvetítésével, jutányosan és nagyrészt külföldi adományból megvéve, a római jog és germanisztika számára jelentős anyagot, így a teljes három Savigny Zeitschrift sorozatot juttatta, folyóiratanyagként a könyvtárba.

Svájcból váratlanul Koppány Endre professzor jelentkezett azzal, hogy könyveit és bútorait karunkra hagyja, ha egy előadást engedélyezünk neki. Hagyatéka azóta be is érkezett.

A német Szövetségi Bíróságtól Engelhardt barátom közvetítette több nyugdíjba vonuló bíró könyveinek hozzánk juttatását, amikért magam mentem ki kisbusszal és néhány hallgatóval. Ugyanő küldi folyamatosan a *Bundesgerichtshof* Döntvénytárát. Legutóbb Csillag Pál könyveit kapta meg a Római jogi kézikönyvtár, az örökösöktől ajándékba.

12 Zlinszky János: *A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának kezdetei*. Budapest, Szent István Társulat, 2008.

Mínthogy Nagyapám könyveinek jelentős része a karra került, mi, unokái, az ő emlékére berendeztünk egy gyakorlótermet, ahol fényképe, életrajza, diplomájának és ügyvédi oklevelének másolatai emlékeztetnek rá a „Niamessnygyakorló” révén, hogy nehéz időben tisztességgel járta végig az ügyvédi hivatás nem mindig sima útját. Szeretett könyvei ebben az intézményben találtak végleges helyre, míg az üveges intarziás könyvszekrény, egyik unokám munkája révén megújulva, másik, a tudományos pályán éppen induló unokám otthonába került, és új könyvtár ígéretes kezdeteit helyezik el benne.

A kör bezárult.

